SANCTUS
OPTATUS
DE SCHISMATE
DONATISTARUM

EDITIO TERTIA EX REVISIONE

M. LUD. ELL. **DU PIN,**

Sacræ Facultatis Parif. Doctoris Theol. necnon Philof. Profeſſoris Regii.

Cum ejuſdem Notis, ut & GAB. ALBASPINÆI, MER. CASAUBONI, CASP. BARTHII, & aliorum SINGULIS PAGINIS IN HAC NOVA EDITIONE SUBJECTIS.

SANCTI
OPTATI
AFRI
MILEVITANI EPISCOPI
DE SCHISMATE
DONATISTARUM
LIBRI SEPTEM:

AD MANUSCRIPTOS CODICES ET VETERES EDITIONES
COLLATI; ET INNUMERIS IN LOCIS EMENDATI.

Quibus accessêre

HISTORIA DONATISTARUM

UNA CUM MONUMENTIS VETERIBUS AD EAM SPECTANTIBUS:
NEC NON GEOGRAPHIA EPISCOPALIS AFRICÆ.

Operâ & studio M. LUD. ELL. DUPIN, Sacræ Facultatis Parisiensis Doctoris Theologi, necnon Philosophiæ Professoris Regii.

Cum ejusdem notis, ut & GAB. ALBASPINÆI, MER. CASAUBONI, CASP. BARTHII, & aliorum SINGULIS PAGINIS IN HAC NOVA EDITIONE SUBJECTIS.

ANTVERPIÆ,
Apud G. GALLET, Præfectum Typographiæ
HUGUETANORUM.
M. DCCII.

MONITUM
AD HANC NOVAM EDITIONEM.

NIhil eſt quod te moneamus, Benigne Lector, de hac noſtra Optati Editione, niſi nos operam dediſſe ut Editio Pariſienſis diligenter & accuratè exprimeretur; cúmque notæ *Gabrielis Albaſpinæi*, *Merici Caſauboni*, *Caſparis Barthii* & aliorum, neſcio quo conſilio, ad calcem Operis eſſent rejectæ, ubi non ſine moleſtia & temporis diſpendio quæri non poſſunt, nos eas ſingulis paginis ſubjeciſſe. Hoc unum noſtri intererat te reſcire. Vale.

INDEX EORUM

QUÆ IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

Exemplum

Index eorum quæ in hoc volumine continentur.

CODI-

CODICES MANUSCRIPTI

In variantibus Lectionibus quas ad finem cujusque paginæ Librorum Optati adjecimus, sequentibus designantur notis.

Manuscriptus codex Sancti Theodorici, MS. S. Th.
Manuscriptus codex Sancti Germani à Pratis, MS. S. G.
Manuscriptus codex Philippi Silvii, MS. P. S.
Manuscriptus codex Sancti Pauli Cormaricensis nunc Colbertinus, MS. C.

APPROBATIO.

NOs infrà scripti Doctores Theologi Parisienses testamur ex mandato Sacræ Facultatis legisse, examinasse, & recensuisse Librum cui titulus est *S. Optati Afri Milevitani de Schismate Donatistarum adversùs Parmenianum Libri septem, ad manuscriptos codices & veteres editiones collati & innumeris in locis emendati: quibus accessêre Historia Donatistarum, unà cum Monumentis veteribus ad eam spectantibus, necnon Geographia Episcopalis Africæ*, nihilque in eo deprehendisse fidei Catholicæ aut bonis moribus contrarium. In quorum fidem subscripsimus. Datum Parisiis die 23. Augusti anno supra millesimum septingentesimo.

Boileau, Canonicus Regiæ Capellæ Parisiensis.
Blampignon, Capicerius & Pastor Sancti Mederici.
Ph. Du Bois.
L. De Targny.
T. Roulland, Præpositus Ecclesiæ Remensis.
L. Hideux, Ecclesiæ SS. Innocentium Rector.
Anquetil, Regius Librorum Censor.
S. Prioux.

PRÆFATIO.

PRÆFATIONIS hujus tres erunt Partes. Prima, de Vitâ Optati; altera, de libris ejus; tertia, de novâ illorum, aliorúmque Monumentorum ad Donatistas pertinentium Editione.

I.

DE VITA OPTATI.

PRIMUM paucis absolvetur: nam vix quidquam aliud de Optato nobis compertum est, nisi eum Afrum fuisse, quod testatur Hieronymus, & Milevitanum Episcopum. Quo tempore floruerit ex ejus opere colligitur. Nam libro primo §. 13. ait, *ante annos sexaginta & quod excurrit* per totam Africam persecutionis tempestatem esse divagatam. Diocletiani autem persecutio, de quâ hic procul dubiò loquitur, incepit à mense Februario anni æræ vulgaris 303. & desiit in Occidente anno 305. ex quo infertur scripsisse Optatum post annum 365. & circa annum 370. libro ejusdem operis quarto *Photinum præsentis temporis hæreticum* vocat; quibus verbis eum in vivis superstitem adhuc fuisse indicare videtur. Sed Photinus è medio sublatus est anno 376. ut docet Hieronymi Chronicon. His accedit testimonium Hieronymi scribentis, Optatum sub Valentiniano & Valente Principibus scripsisse, ac proindè inter annum 372. quo Valentinianus proximo post bissextilem die Imperator electus est, & 375. quo idem apoplexiâ correptus interiit xv. Kalend. Septemb. in Castello Brigitione, ut testatur Idatius. Unum est quod cum hac epochâ congruere vix possit: Siricii nempe nomen, quod in Catalogo Romanorum Episcoporum quem texuit Optatus lib. 2. §. 3. reperitur post Damasum. Nam cùm Siricius ad sedem Romanam non fuerit evectus ante annum 384. aliquot annis post mortem Valentiniani & Valentis & octoginta à persecutione Diocletianeâ, non potuit circa annum 370. vivente Valentiniano Optatus Siricium inter Episcopos Romanos recensere, ac scribere hunc esse socium suum totúmque orbem sibi per eum commercio Formatarum in unam communionis societatem concordare. Sed nodus ille facilè solvetur, si dicamus quod necessariò supponendum, Siricii nomen post absolutum opus adjectum fuisse vel ab alio vel potiùs ab ipsomet Optato. Cur Optato potiùs quàm alteri ista additio tribuenda sit, ratio est quod § sequentis initio scriptor seriem texens eorum qui ex parte Donati se Romanos Episcopos esse jactitabant, de Macrobio loquitur tamquam præsente & vivo cùm hæc scriberet: *Ecce præsentes sunt*, inquit, *ibi* (Romæ) *duorum memoriæ Apostolorum, dicite si ad hos ingredi potuit aut obtulit illic, ubi Sanctorum memorias esse constat. Ergo restat, ut fateatur socius vester Macrobius se ibi sedere, ubi aliquando sedit Encolpius, &c.* Quis non ex his intelligat Macrobium Encolpii successorem in serie Romanorum Episcoporum è parte Donati superstitem adhuc fuisse cùm hæc scriberet Optatus? At sub finem hujus capitis duo recensentur post Macrobium. *Igitur quia Claudianus Luciano, Lucianus Macrobio, Macrobius Encolpio, Encolpius Bonifacio, Bonifacius Victori successisse videntur.* Ex his *Claudiani* & *Luciani* nomina adjecta esse patet postquàm scriptum erat opus. Sed hæc ab Auctore potiùs quàm ab alio addita videntur: non certè à recentiori exscriptore, cui nota esse non poterant nomina ignobilium illorum Episcoporum de quibus altum in Historiâ silentium. Itaque Optatus circa annum 370. sub Valentiniano & Valente, sedente Romæ Damaso, suos adversùs Parmenianum libros sex elucubravit. Sed vixit usque ad Pontificatum Siricii ac Theodosii Imperium, quo tempore libros suos recensuit, eáque fortè additamenta confecit quæ libro septimo continentur, de quibus modò dicemus. Quo anno diem extremum clauserit incertum est. Illius tamen memoria ob Ecclesiam egregiè defensam, in honore semper fuit apud Christianos. Hunc Augustinus venerabilis memoriæ Catholicæ communionis Episcopum vocat, & hujus testimonium Ambrosiano comparare non veretur. Sancti nomen, jam ab initio sexti post Christum sæculi ipsi tributum legitur ab eximiæ sanctitatis & eruditionis viro Fulgentio Ruspensi Episcopo, qui sancti Optati auctoritatem, sancti Ambrosii & sancti Augustini testimoniis adjungit. In Martyrologio

Optatus Afer & Milevitanus Episcopus.

Quando scripserit.

Quousque vixerit Optatus.

Quàm laudatæ memoriæ.

Unde nomen ejus in Martyrologium Romanum irrepserit.

gio Romano ad diem 4. Junii adscriptus est à Baronio inter Sanctos Optatus Milevitanus, cujus nomen in nullo alio Martyrologio legere est, nisi in Catalogo Petri de Natalibus, qui Optatum Antissiodori Episcopum, cujus natalis celebratur ad diem 31. Augusti, putavit eumdem esse cum Optato Milevitano, eâque die memoriam ipsius factam credidit. Cujus errorem agnoscens Baronius, Optatum Antissiodorensem ad diem 31. Augusti restituit: sed Religioni ducens Optatum nostrum, cui locum inter Sanctos in Martyrologio Petrus de Natalibus dederat, ab eo prorsùs expungere, hunc ad diem IV. Junii revocavit, nescio quâ de causâ, nisi fortè quia is qui Baronium in novâ Martyrologii Romani editione præiverat, die præcedenti Cæcilium Presbyterum Carthaginensem inter Sanctos adscripserat. Nam & annus & dies mortis Optati planè incertus, ac nullibi gentium sub ejus invocatione Ecclesia aut ara Deo consecrata legitur.

II.

DE LIBRIS OPTATI.

Occasio Operis Optati.

LONGE ampliorem differendi materiam nobis præbet Optati opus quantumvis mole exiguum. Hujus occasionem ipse scriptor exponit libro primo §. 1. „Donatistæ maledicis „ubique vocibus adversùs Catholicos perstrepebant. A multis Catholicis sæpè desideratum „fuerat, ut ad eruendam veritatem ab aliquibus defensoribus partium conflictus haberetur. „Sed Donatistæ, causæ suæ diffisi, & Catholicos fugientes, accessum prohibebant, aditum in„tercludebant, consessum vitabant, colloquium denegabant. Parmenianus autem eorum Epi„scopus non contentus dictis, quæ in ventos abeunt, Catholicos incessere, animi sui sensa „scriptis aperuit. Hac occasione arreptâ Optatus veritate cogente, scriptis ejus respondere „aggressus est, ut hac ratione esset inter absentes quodammodò collatio.

Quis fuerit Parmenianus quem refellit Optatus.

Parmenianus ille cujus opus refellit Optatus, Donato successerat circa annum 350. in cathedrâ quam Majorinus adversùs Cæcilianum Carthagini erexerat. Afrum non fuisse Parmenianum testimonio Optati compertum est, qui bis illum peregrinum appellat, semel libro primo §. 5. & libro tertio §. 3. ac prætereà de illorum numero fuisse testatur, quos Donatistæ circumeuntes maria & terras proselytum suum effecerant & Carthagini ordinaverant.

Opus Parmeniani.

Parmeniani opus cui respondet Optatus, diversum est ab epistolâ ejusdem Parmeniani ad Tichonium Donatistam, contra quam libros tres conscripsit Augustinus. In hac reprehendebat ea quæ Tichonius Donatista de Ecclesiâ scripserat suæ Sectæ placitis contraria. At verò in tractatu illo, quem refutat Optatus, Catholicam Ecclesiam aggrediebatur. Diversa utriusque operis divisio, diversa methodus, diversum argumentum; quamquam eadem utrobique in Ecclesiam Catholicam convitia legerentur.

Divisio operis Optati.

Totum opus suum in Parmeniani tractatum partitur Optatus in sex libros, quorum argumentum refert §. 7. libri primi. Totidem, & non plures Optati libros recenset Hieronymus.

Utrùm liber septimus Optati genuinus sit. Rationes dubitandi.

Nunc septimus accessit quem olim post viros doctos spurium esse existimavi, & alterius scriptoris. Tria me præcipuè ad id credendum movebant. Primùm, silentium Optati ipsius & Hieronymi. Nam etiamsi diceretur Optatum cùm primùm sex tantùm libros scribere instituisset, septimum posteà adjecisse; de Hieronymo vix credi aut dici potest quòd si hujus tempore liber septimus Optati ceteris fuisset annexus, hunc ab ipso in Catalogo suo prætermissum iri. Secunda ratio, quâ præcipuè afficiebar, hæc erat, quòd crimen Traditionis quod Optatus libro primo pessimum vocat, Idololatriæ comparat, ac damno æternæ vitæ plectendum esse docet, in isto libro multis elevetur: ita ut conquisitis undique rationibus parùm solidis, & exemplis ad rem haudquaquam facientibus, id intendat, id moliatur auctor, ut Traditores excusentur à crimine. Tertiò, nonnulla mihi videbatur inter hunc librum & alios styli diversitas quæ suspicionem ingerebat, alium potiùs esse hujus scriptorem.

Quid de illo judicandum.

Hæc erat mens mea nondùm consultis Optati codicibus manuscriptis. At postquàm intellexi id omne quod ad elevandum Traditionis crimen pertinet, abesse à codicibus manuscriptis quos mihi videre contigit, præcipuum arietem qui adversùs hunc librum militabat ereptum mihi esse sensi. Deinde cùm vidi partem hujus libri septimi adscriptam fuisse ad finem libri tertii, quæ licèt ad eum pertineat ob argumenti similitudinem, ablegatur tamen ad septimum in omnibus manuscriptis, re attentiùs ponderatâ, in eam opinionem adductus sum, partem illam operis Optati, quæ liber septimus dicitur, non esse revera librum distinctum à ceteris, sed additamenta ad quosdam libros ab ipso Optato composita opere jam confecto. Et quidem cùm ad ea quæ primo libro dixerat de Traditione Donatistarum, quos tamen Fratrum loco haberi volebat, objici posset à Donatistis; siquidem Patres nostri Traditores sunt, cur nos Fratres appellatis? cur ad communionem vestram invitatis? huic difficultati occurrendum esse putavit Optatus, exponendo cur & quare Donatistas ad communionem suam invitaret, licèt Traditorum filios, quod §. 1. 2. & 3. exequitur, qui proinde ad librum primum pertinent. Quæ de muscis morituris quæ perdunt suavitatem unguenti,

guenti, & de Jamne & Mambre dicuntur §. 4. & 5. ad libri secundi finem, aut potiùs ad quartum pertinent, ubi similia convitia refelluntur. Quæ verò sequuntur de Macario cum præcedentibus non cohærent, sed haud dubiè additamentum sunt ad librum tertium. Ita id quod dicitur liber Optati septimus, nihil aliud est quàm triplex additamentum ad tres Optati libros, atque ideo non plures quàm sex revera fuerunt aut enumerandi sunt. Verisimile est in veteribus Optati codicibus quos præ manibus habebat Hieronymus, hæc additamenta ad finem apposita fuisse sine libri VII. inscriptione; hinc effectum, ut sex tantùm librorum Optati mentionem fecerit. Denique dissimilitudo styli quâ etiam commovebar, occurrebat præsertim in additamento spurio de levitate Traditionis; ac aliunde Optati stylum non omninò æqualem esse legentibus patebit. Ex his quid de Optati libro septimo sit sentiendum satis intelligitur.

Utilitas librorum Optati.

Quanta sit librorum Optati utilitas, docet operis argumentum. Ecclesiam Catholicam adversùs Sectarios acriter propugnat, quod genus scriptorum quovis tempore pariter utile est: nec enim de controversiis ad Ecclesiam spectantibus idem judicium ferendum ac de privatis circa aliquod dogma speciale quæstionibus. Hæ, quamdiù durant sectæ, quæ vel dogma quoddam Catholicum oppugnant, vel errorem aliquem docent, vigent & agitantur; sublatis hujusmodi sectis oblivione delentur; & hæresi semel exstinctâ, haud tanta est librorum qui illam oppugnarunt utilitas. At cùm omnes hæreses, omnia schismata commune hoc habeant, ut Ecclesiam à quâ discesserunt aggrediantur, scripta quibus adversùs aliquos propugnata est æquè valent adversùm omnes; omnibus hæreticis qualescumque sint, adversantur, & Catholicis quamdiù erunt hæretici aut schismatici æquè utilia censebuntur.

Quot & quanta ad doctrinam & disciplinam Ecclesiæ pertinentia continentur in libris Optati.

Sed præter ea quæ Ecclesiæ defensionem & Donatistarum schisma spectant, vix in antiquis monumentis ullum reperiri potest (non dico ejusdem molis, sed longè prolixius opus) quod tot & tanta ad doctrinam & disciplinam Christianam pertinentia tam apertè contineat. Christianos omnes unam eamdémque fidem, unum & idem symbolum habere testatur Optatus, cujus hæretici desertores sunt. Præcipua fidei capita breviter, dilucidè, ac orthodoxè omninò exponit. Ostendit unam esse sanctam Catholicam Ecclesiam per totum orbem terrarum diffusam, nec aliam esse posse, aut eam angustiis regionis alicujus limitibus circumscribi. Hanc constare ex Episcopis, Presbyteris, Diaconis, & Fidelium turbâ. Episcopos in *primo sacerdotio*, Presbyteros in secundo, & Diaconos in tertio constitutos affirmat; quo satis ostendit Episcopos eminere super Presbyteros, non secùs ac eminent Presbyteri supra Diaconos. Romanam Ecclesiam ceterarum matrem, & unitatis centrum, propter Petrum qui caput Apostolorum fuit, agnoscit. Docet hominem suapte naturâ infirmum esse & imperfectum, gratiáque Dei indigere ut perfectus evadat: nobis omnibus peccatum esse innatum, ac baptisma necessarium ut ejus remissionem obtinere valeamus. Nihilominùs tamen hominis, “ait, esse quod bonum est velle, & in eo quod voluerit currere, quamquam ipsi datum non “sit perficere, ut post spatia quæ debet homo implere, restet aliquid Deo ut deficienti suc-“currat. Quibus videtur paullò plus arbitrii nostri viribus tribuere quàm par est. Neminem “hominem à peccato per hanc vitam immunem esse, sacramentum baptismi in nomine Tri-“nitatis semel collatum iterari non debere, ait: “ videtur tamen pro persuaso habere eorum qui apud hæreticos baptizantur, lavacrum non esse ratum, quod fidem in ministro requirat, sed quia fidem in suscipiente necessariam supponit, ut videre est libro 5. §. 8. at de iis qui à schismaticis aut malis ministris baptizati sunt in fide, non dubitat quin ratum haberi debeat eorum baptisma. Joannis baptismo semel tinctos ante institutionem baptismi Christi iterùm lotos non esse arbitratur. Exorcismum ut ritum baptismo prævium commendat. Meminit chrismatis tamquàm rei sanctæ, nec non & unctionis quæ in baptismate fieri solebat. Verbis adeò perspicuis suam mentem aperit circa realem Corporis & Sanguinis Christi in Eucharistiâ præsentiam, & circa adorationem quæ huic debetur, ut nihil expressius optari queat. Multas observat cæremonias pertinentes ad celebrationem Eucharistiæ quam sacrificii nomine insignit. Ex iis quæ dicit, patet illius tempore sacrificium pro totâ Ecclesiâ oblatum fuisse; in eo Dominicam orationem recitari consuevisse, sacra celebrata super altari ligneo ornato & ad majorem reverentiam linteo cooperto; calices aureos & argenteos, & ornamenta adhibita fuisse. Ecclesiam ait suos habere judices, plecti crimina, & pœnitentiæ subjici eos qui gravia peccata admisisse se confitentur, aut eorum rei peraguntur. Virginitatem laudat, sed ad eam servandam non vult teneri nisi eos qui voto sese obstrinxerint: advertit ætate suâ virgines quæ se Deo consecrabant, votum illud solemniter nuncupasse, eorúmque capiti mitellas impositas fuisse, quod voti ab ipsis emissi indicium erat. Quantâ veneratione suis temporibus Sanctorum reliquiæ colerentur, satis testatur cùm de tumulo beatorum Petri & Pauli verba facit, dum Lucillæ factum improbat quæ pseudo-martyris aut saltem nondùm vindicati martyris os libare dicebatur, & cùm de iis quos Donatistæ tamquàm

martyres

martyres colebant loquitur libro tertio. Verbi divini prædicationem munus fuisse Episcoporum proprium indicat, húnsque solemnem fuisse morem, ut tractatus omnis in Ecclesiâ à nomine Dei inciperetur, & ut ejusdem Dei nomine terminaretur. Pœnitentiæ publicæ semel addictos ad ordines promoveri vetitum fuisse ex Purpurii Limatensis dicto quod ab ipso refertur l. 1. colligere est: *Exeat huc quasi imponatur illi manus in Episcopatu & quassetur illi caput de pœnitentiâ.* Unde etiam infertur ordinationem Episcopalem manûs impositione perfici. Quod verò ait Cæcilianus ibidem, ut si nihil Felix in se contulisset tamquam adhuc Diaconus ordinaretur, suspicioni locum dat, Diaconum Episcopum tunc temporis ordinatum fuisse absque prævia manûs impositione in Presbyterum. Basilicas Christianorum complures fuisse compertum est ex eodem Optato; imò quadraginta & ampliùs Romæ jam tùm fuisse cùm Victor à Donatistis illuc missus est Episcopus, testis est libro primo §. 4. Hæc & alia hujusmodi multa libros Optati accuratè legentibus observatu dignissima occurrent.

De stylo Optati.

Quod ad stylum ejus pertinet, magnificus est, vehemens & pressus, sed minùs nitidus ac politus. Quos expugnat, acriter urget; quos narrat eventus, oculis quasi subjicit; quæ loca profert, ingeniosè explicat; subtilissimè & acutissimè mentem suam exprimit, & verbis ac locutionibus utitur ad ea quæ promere vult significandum aptissimis. Narrationes festivas atque jucundas instituit, quarum exemplum si quis habere velit, legat descriptionem aucupii, quæ librum sextum claudit, quâ nihil elegantius aut concinnius excogitari potest. Uno verbo quòd auctor hujus operis magnæ eruditionis & excellentis ingenii fuerit, nemo rerum istarum peritus inficiabitur.

De allegoricâ expositione Scripturæ quam sequitur Optatus.

Unum est quod in eo reprehendi posset, allegoricus ille sensus secundùm quem plurima sacrarum litterarum testimonia exponit. Vitium illud quod in concionatore ferendum esset, vix condonandum videtur auctori Polemico Religionis partes adversùs hæreticos agenti, quibus in controversiis firma & indubitata oportet esse argumenta. Sed Optato res erat cum adversariis qui eadem ratione agebant, & Scripturæ testimoniis abutebantur, ut Ecclesiam calumniarentur & sectam suam collaudarent. Videri possunt testimonia à Parmeniano in hoc opere laudata, quæ in sensum omninò alienum ab ipso detorquentur. His animadversis, restat ut quid in hac Editione Optati à nobis præstitum fuerit exponamus.

III.

DE HAC NOVA OPTATI LIBRORUM, aliorúmque ad Donatistas pertinentium Monumentorum Editione.

Quid à nobis præstitum.

In quatuor præcipuè versatus est labor noster; in emendando textu; in novis notis conficiendis, aut aliorum observationibus edendis; in adjiciendis veteribus monumentis ad historiam Donatistarum pertinentibus; in texendâ breviter hujus schismatis ab ejus origine ad finem usque historiâ.

Textus Optati huc usque corruptissimus. Enumeratio præcedentium editionum.

Optati textus huc usque corruptissimus fuit. Typis primùm excusus est Moguntiæ anno 1549. curâ Joannis Cochlæi. Plura in hac editione menda, quàm versus, fuisse affirmat Balduinus, qui novam hujus operis editionem Parisiis adornavit anno 1563. adjutus collatione exemplaris manuscripti quod ipsi communicaverat Espensæus Parisiensis Theologus haud ignobilis. Sex tantùm libros priores continebat istæc editio, sed septimum paullò pòst minutioribus caracteribus exaratum adjecerunt. At emendatiorem alteram editionem idem anno 1569. Parisiis fieri curavit duobus manuscriptis usus, quorum unum debebat Joanni Tilio Episcopo Meldensi, alterum Maceræo Theologo Parisiensi: horum ope multa loca restituit; fatetur tamen in Præfatione multa adhuc menda, multas lacunas superesse. Juxta editionem illam Commeliniana facta est anno 1599. Seculo sequente Albaspinæus Episcopus Aurelianensis, qui ferè primus è nostris antiquæ Ecclesiæ disciplinæ illustrandæ seriò incubuit, librorum Optati novam editionem molitus est, quæ Parisiis statim ab ejus morte prodiit anno 1631. At tantùm abest ut in hac editione textus emendatus fuerit, ut è contrà scateat innumeris mendis typographicis, quas editoris incuria parùm cavit. Eodem anno Mericus Casaubonus edidit Londini septem Optati libros; sed in emendando hoc auctore, nullo usus est codice manuscripto, & ex conjecturis tantummodò loca multa, seu rectè, seu perperàm immutavit. Eruditissimus Rigaltius, Tertulliano, Minutio, & Cypriano in lucem editis, Optatum etiam addere statuerat, & conjicere licet eum, cùm esset artis criticæ peritissimus ac in antiquitate & manuscriptorum codicum notitiâ versatissimus, multa magni momenti menda abstersurum, atque ab eo Optati textum in integrum restitutum iri: verùm antequàm opus illud aggrederetur è vivis excessit. Denique Priorius novæ librorum Optati editioni, quæ Parisiis impensis Joannis Dupuis Bibliopolæ facta est, præfuit. Is in monito ad Lectorem fatetur corruptissimum esse textum Optati: at non tantùm ille nihil quidquam præstitit ut emendatior prodiret, sed & negligentiâ suâ nova irrepere sivit in textum σφάλματα, *quid facias*, inquit, *ubi me-*

lioris

lioris notæ codicum maxima penuria est. Nihil equidem si ita res esset. At licèt rari sint admodùm manuscripti codices Optati, non tamen omninò nulli sunt; & si vel paullulùm diligentiæ adhibuisset, vix fieri potuisset, quin in unum aut alterum Optati codicem incidisset. Ego Priorio vel felicior vel sollicitior quinque codices Optati manuscriptos inveni, quorum ope innumera penè menda sublata sunt, ac textus in integrum ubique fermè restitutus est. Primus isque antiquissimus est codex S. Theodorici apud Rhemos septingentorum ad minus annorum. Secundus non quidem ejusdem antiquitatis, sed optimæ notæ est manuscriptus codex S. Germani à pratis, qui sanè emendatissimus est. Tertium, qui fuit olim Maceræi Theologi Parisiensis, mihi subministravit Philippus Silvius sacræ Facultatis Parisiensis Doctor in cujus manus pervenit, recentiori manu exaratus ac valdè mendosus. Quartus est manuscriptus codex S. Pauli Cormaricensis prope Turones, qui nunc in Bibliothecâ Colbertinâ numero 1951. ascriptus est. Sexcentorum & ampliùs annorum est iste codex & optimæ notæ, atque utinam omnes Optati libri in eo etiamnùm haberentur: at quod dolendum intercidêre folia quæ priores quinque libros continebant ac sexti initium. Præter hæc habentur in hoc manuscripto codice monumenta ad veterum Donatistarum historiam pertinentia, quæ in nullo alio manuscripto codice reperire est. Hoc autem circa istos codices observandum, codicem Philippi Silvii videri excerptum à codice S. Theodorici, & codicem San-Germanensem ex Cormaricensi. Horum ope codicum vix dici potest quot loca restituerimus; corrupta emendavimus, luxata suis restituimus locis, omissa supplevimus, ascititia resecavimus; uno verbo textus Optati nativo splendori restitutus integer & emendatus prodit. Conjecturis vix quidquam indulsimus nisi manuscriptis codicibus innixi. Variantes lectiones separatim à notis in fine uniuscujusque paginæ ascripsimus, ex quibus intelligitur quot & quanta sublata sint à nobis menda & errata, & quot loca obscura ac sensûs planè vacua lucem acceperint. Hæc quoad emendationem textûs, cui præthereà illustrando non parum conducit ejus in articulos aut paragraphos distinctio, cum brevibus argumentis ad marginem appositis, quod nondùm à quoquam in Optati libris præstitum fuerat.

Manuscripti codices quibus usi sumus.

Emendatus prodit Optati textus.

Distinctus textus in paragraphos.

Quod spectat ad notas, paucas sanè, breves & necessarias de novo confecimus, ac singulis paginis post variantes lectiones unà cum notis Albaspinæi, Merici Casauboni, Barthii, & incerti Scriptoris subjecimus: Balduini verò observationes & Albaspinæi appendicis loco libris Optati integras adjecimus; sed repurgatas ab innumeris mendis typographicis quæ in editionibus Albaspinæi & Priorii irrepserant. Priorii notas non prætermisissemus, si quid in eis quantivis pretii inventum fuisset quod ab aliis non esset observatum; sed qui aliorum habet annotationes, has frustrà requireret.

Adjectæ notæ de novo, & veteres editæ.

Variorum notas excipiunt monumenta vetera ad historiam Donatistarum pertinentia, ordine chronologico digesta & ad manuscriptos codices ac meliores editiones exacta.

Monumenta ab ipso Optato suis libris adjecta.

Novum non est hujusmodi monumenta Optati libris assuere, hoc ipsum præstiterat Optatus qui ad faciendam fidem eorum quæ de Donatistarum historiâ scripserat, acta ipsa & monumenta ad finem librorum suorum apposuerat, ut testatur libro primo §. 13. ubi loquens de Concilio Cirtensi in testimonium adducit scripta Nundinarii Diaconi & vetustas actorum hujus Concilii membranas, *quas*, inquit, *dubitantibus proferre poterimus, harum namque plenitudinem rerum in novissimâ parte istorum libellorum ad implendam fidem adjunximus.* Item de epistolâ ordinatorum Majorini adversùs Cæcilianum loquens eodem in libro §. 20. ait, se *eam inter ceteros actus in posterum habere.* Volumen quoque actorum Eunomii & Olympii in novissimis sui operis partibus descripsisse se testatur ibidem §. 26. Et §. sequenti acta purgationis Felicis pariter ab ipso laudantur, quæ in monumentorum suorum congerie ab ipso omissa fuisse non est verisimile.

Monumenta in præcedentibus editionibus adjecta libris Optati.

Ex his fortè actis quæ S. Optatus ad finem operis sui apposuerat, derivata sunt ea quæ in manuscripto codice S. Pauli Cormaricensis habentur gesta purgationis Cæciliani & Felicis Aptungitani, necnon variarum epistolarum Constantini Imperatoris ad Donatistas pertinentium sylloge, quæ monumenta in editionibus Albaspinæi ac Priorii unà cum collatione Carthaginensi adjuncta sunt Optati libris, cùm priùs à Massono fuissent separatim edita anno 1589. & deinceps à Pithæo.

Quæ monumenta in hac editione adjecta sint Optati libris.

Ad istorum exemplum, in nostrâ editione vetera omnia monumenta quæ ad historiam Donatistarum pertinent, acta scilicet Conciliorum & collationum Episcopalium, epistolas Episcoporum, edicta & epistolas Imperatorum, gestáque Proconsularia exhibuimus.

Edictum Diocletiani & Maximiani in Christianos.

Primum inter ea locum occupat edictum in Christianos latum à Diocletiano & Maximiano, cujus tenorem Lactantio & Eusebio referimus, quod licèt ad Donatistas non pertineat, quoniam schismati posteà locum dedit & ab eo Donatianæ sectæ epocha repetitur, in capite actorum ad historiam Donatistarum pertinentium apponendum esse duximus.

Acta Martyrum.

Sequuntur acta Martyrum Africanorum, quæ ad Traditionis crimen Catholicis intentatum

P R Æ F A T I O.

tum à Donatiſtis ſpectant. Hæc excipiunt geſta purgationis Felicis & Cæciliani, quæ licèt poſteriora ſint, tamen exponunt ea quæ tempore perſecutionis acciderunt. Secuti ſumus in iis editionem clariſſimi viri Baluzii, qui hæc acta cum manuſcripto codice Thuaneo qui nunc eſt Bibliothecæ Colbertinæ, collata inſeruit Miſcellaneorum ſuorum lib. 2. cum notis quas etiam ſubjecimus. Poſt hæc legere eſt monumenta quædam ad initium ſchiſmatis Donatiſtarum pertinentia: ſuccedunt [a] epiſtolæ Conſtantini quæ ad Cæciliani & Donatiſtarum cauſam ſpectant, [b] necnon ea quæ ipſo imperante eâ de re decreta ſunt.

Donatiſtæ nihil frequentiùs Catholicis objiciebant, quàm ea quæ paſſi erant ſub Leontio, Urſatio, & Macario. Ad id ſpectat Donatiſtæ cujuſdam [c] ſermo nunc primùm à nobis editus è codice manuſcripto Bibliothecæ illuſtriſſimi & reverendiſſimi Epiſcopi Catalaunenſis, quingentorum circiter annorum, ſed opus vetuſtiſſimi admodùm ſcriptoris. Hunc ſequitur [d] paſſio Marculi ſacerdotis Donatiſtæ, cujus etiam mentio fit apud Optatum, quæ jam edita fuerat Analectorum Mabillonii tom. 4. nunc prodit emendatior ex collatione ad codicem Corbeïenſem, qui nobis etiam ſuppeditavit integram [e] Maximiani & Iſaac Donatiſtarum paſſionem, cujus partem tantùm ibidem ediderat Mabillonius. Inde ad Carthaginenſem collationem uſque occurrent [f] leges tùm Eccleſiaſticæ tùm civiles in Donatiſtas latæ. Civilibus ex codice Theodoſiano depromptis, eruditiſſimi viri Jacobi Gothofredi commentarium ſubjecimus.

[g] Acta collationis Carthaginenſis curâ & ſtudiis clariſſimi atque eruditiſſimi viri Baluzii emendata juxta ejus editionem ſuo loco inſeruntur. Novas adornavimus notas præſertim circa ſedes Epiſcoporum Africanorum qui collationi adfuerunt. Multa jam de iis obſervaverat Baluzius, ſed rem poſt eum accuratiùs tractavit eruditus Pater Theodoricus Ruinart in notis ad notitiam Epiſcoporum Africanorum ſub Hunnerico. Ab his, ne quid diſſimulemus, mutuati ferè ſumus omnia quæ de illis ſedibus diximus. Atque ut materiam exhauriremus, [h] Geographiam ſacram ſeu notitiam provinciarum & Epiſcopatuum Africæ texuimus, quam ſequitur tabula Geographica à peritiſſimo Geographo delineata, in quâ tùm provinciarum Africanarum diviſio, tùm præcipuarum ſedium Epiſcopalium ſitus oculis ſubjiciuntur.

[i] Denique univerſo operi poſt hanc præfationem, Donatiani ſchiſmatis hiſtoriam præpoſuimus, in quâ non disertè & ornatè, ſed accuratè & chronologico more ſingula exponuntur ſuiſque temporibus conſignantur.

Geſta Purgationis Felicis & Cæciliani.

Monumenta ad initium ſchiſmatis pertinentia.

[a] Epiſtolæ Conſtantini.

[b] Decreta ſub Conſtantino.

[c] Sermo Donatiſtæ de perſecutione ſub Leontio nunc primùm editus.

[d] Paſſio Marculi Donatiſtæ.

[e] Paſſio Maximiani & Iſaac Donatiſtarum.

[f] Leges Eccleſiaſticæ & civiles in Donatiſtas.

[g] Acta collationis Carthaginenſis cum novis notis.

[h] Geographia ſacra Africæ.

[i] Hiſtoria Donatiſtarum.

DE OPTATO ET EJUS LIBRIS
VETERUM TESTIMONIA.

D. Hieronymus in libro de Viris illustribus, cap. 121.

OPTATUS Afer Episcopus Milevitanus ex parte Catholicâ scripsit sub Valentiniano & Valente Principibus adversùm Donatianæ partis calumniam libros sex, in quibus asserit crimen Donatianorum in nos falsò retorqueri.

S. Augustinus lib. 2. de Doctrina Christiana, cap. 40. num. 61.

Nonne aspicimus quanto auro & argento & veste suffarcinatus exierit de Ægypto Cyprianus Doctor suavissimus & Martyr beatissimus; quanto Lactantius, quanto Victorinus, OPTATUS, Hilarius, ut de vivis taceam.

Idem lib. 1. contra epistolam Parmeniani, cap. 13. num. 5.

Legant qui volunt quæ narrat & quibus documentis quammulta persuadeat venerabilis memoriæ Milevitanus Episcopus Catholicæ communionis OPTATUS sive de Lucillâ pecuniosissimâ tunc & factiosissimâ feminâ, quam pro Ecclesiæ disciplinâ sanctus Cæcilianus adhuc Diaconus læserat vel de ceteris factionis ejus consortibus, sive furibus Ecclesiastici argenti, sive ad Episcopatum se non pervenisse dolentibus & sibi prælatum Cæcilianum insidiis quibus poterant insectantibus; sive de Numidis Episcopis quos ista factio convocaverat ad perniciem Cæciliani, ut illo deposito alter eis ordinaretur. *Hæc habentur libro primo Optati.*

Idem in libro de Unitate Ecclesiæ cap. 19. num. 50.

Nec nos propterea dicimus nobis credi oportere, quia ipsam quam tenemus commendavit Milevitanus OPTATUS vel Mediolanensis Ambrosius.

Idem in Breviculo Collationis, cap. 20. num. 38.

Sed hinc repulsi (Episcopi Donatistæ) velut aliquid validissimum prolaturi petierunt Optatum legi, quod & antè petiverant, unde se probaturos dicebant Cæcilianum ab Imperatore damnatum.... OPTATUM verò legi multò instantiùs flagitabant.... Recitatus est OPTATUS recitantibus Donatistis ubi ait: *Eodem tempore Donatus petiit ut ei reverti licuisset & ad Carthaginem accederet; tunc à Philumeno suggestore ejus Imperatori suggestum est, ut bono pacis Cæcilianus Brixiæ teneretur & factum est....* In quibus verbis OPTATI cùm omninò nulla Cæciliani damnatio sicut illi demonstraturos se esse promiserant reperiri potuisset, jussit cognitor totam paginam recitari, ut de superioribus, & inferioribus verbis voluntas ejus qui scripserat, nosceretur; & ex officio recitatum est: *Cæcilianus omnium supramemoratorum sententiis innocens est pronuntiatus;* quod cùm recitaretur Donatistæ dixerunt hoc se non petiisse recitari stomachantes adversùs eos qui risum tenere non potuerunt, cùm audissent quàm apertam contra semetipsos paginam protulissent. *Vide de eadem re capitula collationis Carthaginensis diei tertiæ 375. 477. & sequentia usque ad 484. & posteà capitulum 532. & sequentia usque ad 539. & epistolam Concilii Zertensis apud S. Augustinum 141. num. 9.*

S. Ful-

PRÆFATIO.

S. Fulgentius, lib. 2. *ad Monimum, cap.* 13.

Sanctus autem MILEVITANUS EPISCOPUS in sexto adversùs Parmenianum libro consilium de virginibus Paulum supererogasse testatur his verbis : *Virginitas enim voluntatis res est, non necessitatis, & cetera quæ habentur infrà lib.* 6. § 4. *pag.* 94. *Et cap.* 15. Neque enim à veritate receditur in hac supererogatione Apostoli, sive quod Sanctus Ambrosius, sive quod Sanctus Augustinus, sive quod SANCTUS OPTATUS senserunt à nobis quoque salvâ veritate fidei sentiatur.

Honorius Augustodunensis in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, cap. III.

OPTATUS Afer Milevitanus Episcopus sub Valente scripsit adversùm Donatianæ partis calumniam.

Martyrologium Romanum ad diem IV. *Junii.*

Milevi in Numidiâ Sancti OPTATI Episcopi doctrinâ & sanctitate conspicui.

HISTORIA

HISTORIA
DONATISTARUM.

Origo Christianæ Religionis in Africâ.

Perfecutiones in Christianos.

Perfecutio Diocletiani.

CHRISTIANAM Religionem non à principio ab Apostolis ipsis accepit Africa (1) sed lapso jam sæculo à Romanis, ut verisimile est (2), prima Evangelii semina suscepit; quæ paulatim exculta, brevi magnam sementem protulêre: cujus partem licèt persecutionum furor aliquando demessuent, ab ipsis tormentis & cædibus incrementum accepit, ut verè omninò à Tertulliano, Christianorum qui in Africa erant nomine dictum fuerit ad Ethnicos: *Plures efficimur, quoties metimur à vobis. Semen est sanguis Christianorum.* At nulla umquam in Christianos sævior tempestas excitata est in Africâ, quàm Diocletiano & Maximiano imperantibus post proposita ubique terrarum anni 303. initio in Christianos edicta. Tunc in provinciâ Proconsulari Anulinus, & in Numidiâ Florus bellum Christiano nomini intulerunt, quod sic describit Optatus lib. 3. § 8. *Omnibus notum est, quid eorum operata sit artificiosa crudelitas: sæviebat bellum Christianis indictum; in templis dæmoniorum diabolus triumphabat; immundis fumabant aræ nidoribus, & quia ad sacrilegia venire non poterant, ubicumque thus ponere cogebantur. Omnis locus templum erat ad scelus. Inquinabantur propè morientes senes: ignorans polluebatur infantia; à matribus parvuli portabantur ad nefas; parentes incruenta parricidia facere cogebantur: alii cogebantur templa Dei vivi subvertere; alii Christum negare, alii leges divinas incendere; alii thura ponere.* Et idem Author lib. 1. § 13. *Hujus persecutionis per totam Africam divagata tempestas, alios fecit Martyres, alios Confessores, nonnullos funestam prostravit in mortem, latentes dimisit illæsos. Quid commemorem laicos, qui tunc in Ecclesiâ nullâ fuerant dignitate suffulti? quid ministros plurimos? quid Diaconos in tertio? quid Presbyteros in secundo sacerdotio constitutos? Ipsi apices & principes omnium, aliqui Episcopi illis temporibus, ut damno æternæ vitæ, istius incertæ lucis moras brevissimas compararent instrumenta divinæ legis impiè tradiderunt.* Hoc enim erat peculiare Diocletianeæ persecutionis malum quòd Christiani libros sacros igni comburendos tradere cogerentur. Quippè existimabant homines vafri hac potissimùm ratione Christianam Religionem ex animis hominum aboleri posse, si libri quibus doctrina Christiana continetur è medio tollerentur. Hinc Diocletiani & Maximiani edicto præcipuè cavebatur, ut sacri codices flammis absumerentur; atque ut id executioni mandaretur, *Principibus & Magistratibus suo cuique loco injunctum fuit, ut libros deificos extorquerent è manibus Episcoporum & Presbyterorum*, ut refertur in actis Felicis Episcopi Tubyzacensis. Huic edicto parentes singulorum locorum Magistratus, Lectores, Presbyteros & Episcopos coràm se sisti jubebant, Scripturas ab iis expostulabant; tradere renuentes tormentis affici & in carcerem conjici jubebant; in proposito permanentes, ad Proconsulem aut ad alium superiorem Magistratum missi, capite plectebantur. Discurrebant per Christianorum ædes apparitores & milites, scrutabantur secretiora domûs, non tantùm libros sacros, sed vasa sacra, aurea & argentea, calices, lucernas, aliàque ornamenta undique conquisita asportabant, ne præparatis quidem in pauperum usus vestibus parcebant; ac demùm, ut fieri solet in hujusmodi casibus, perditissimi homines pretiosa quæque tam sacra quàm profana compilabant. In Africâ præsertim ita grassatam esse persecutorum rabiem, fidem faciunt vetera monumenta, quæ Optati libris annexuimus. Sed quod dolendum magis est, ex iis etiam intelligimus plures Christianos, ut ait Optatus, non tantùm Laicos, sed & Clericos ac ipsos etiam Episcopos metu tormentorum ac mortis, tum sacros codices, tum alia sacra vasa aut instrumenta tradidisse. Hi, Traditores vulgò dicti sunt. Alii è contrà studio flagrantes immoderato palàm, etiam si nemo inquireret

Sacrarum codicum traditio.

1 *Non à Principio ab Apostolis ipsis accepit Africa.*] Petilianus in epistolâ quam refellit S. Augustinus lib. de unit. Ecclesiæ c. 15 de origine Religionis Christianæ in Africâ sic loquitur. *De nobis* (Christianis Afris) *dictum est: Erunt primi qui erant novissimi. Ad Africam enim Evangelium postmodum venit, & ideò nusquam litterarum Apostolicarum scriptum est Africam credidisse.* Cui respondens Augustinus, non contendit Afros ab Apostolis ipsis & à principio Evangelium accepisse. sed tantùm *nonnullas barbaras nationes etiam post Africam credidisse.* Unde certum fit Africam in ordine credendi non esse novissimam. Tertullianus quoque in libro de Præscriptionibus adversùs hæreticos, fatetur Ecclesias Africanas non esse Apostolicas, hoc est, nec ab Apostolis, nec ab Apostolicis viris qui cum Apostolis perseveraverint. fuisse fundatas. Salvianus è contrà videtur sentire l. 7. de Providentiâ, Carthaginensem Ecclesiam ab Apostolis fuisse institutam. Sed minor ei debetur fides extraneo & recentiori ac aliis Afris & antiquioribus.

2 *A Romanis ut verisimile est.* S. Augustinus epist. olim 162. nunc 43. de Romanâ Ecclesiâ loquens; *Unde*, inquit, *Evangelium ad ipsam Africam venit.* Innocent. I. epist. ad Decentium Eugubinum ait esse *manifestum in omnem Italiam, Gallias, Hispanias, Africam, atque Siciliam Insulasque interjacentes nullum instituisse Ecclesias, nisi eos quos venerabilis Petrus Apostolus aut ejus successores constituerint sacerdotes*, & D. Gregor. lib. 7. epist. 32. ad Dominicum Carthaginensem Episcopum. *Scientes præterea*, inquit, *unde in Africanis partibus sumpserit sacerdotale exordium, laudabiliter agitis quòd sedem Apostolicam diligendo ad officii vestri originem prudenti recordatione recurritis.*

3 Anno

domus diruitur. Felicem ad hæc dixisse: *Quid ergo faciemus?* Cæcilianum respondisse: *Tollat aliquis de vestris in areâ ubi orationes facitis & illic ponantur, & ego venio cum officialibus & tollo*, atque huic consilio paruisse Felicem, & in areâ codices sacros poni mandasse: illuc Cæcilianum cum officialibus venisse & omnia tulisse secundùm sacrum præceptum. Cæcilianus in judicjo totum istud epistolæ suæ adjectum esse contendit atque Ingentium falsi redarguit, qui suspensus imminentium tormentorum metu fassus est hæc epistolæ se addidisse in vindictam Mauri hospitis sui, ut Felici traditionis notam inureret.

Nomina Episcoporum Concilii Cirtensis.

Persecutione codicum tradendorum paullum relaxatâ anno æræ vulgaris 305. t11. Nonas Martii (3), decem aut undecim Episcopi Numidiæ convenerunt Cirtæ in domum Urbani Donati ad ordinandum in hac urbe Episcopum in locum Pauli Cirtensis. Primum inter eos antiquitatis jure locum tenebat Secundus Tigisitanus, cum quo consedêre Donatus Masculitanos, Victor Russicadensis, Marinus ab Aquis Tibilitanis, Donatus Calamensis, Purpurius Limatensis, Victor Garbensis, Felix à Rotario, Nabor à Centurionis, Secundus minor filius fratris Secundi Tigisitani, Cirtam quoque venerat Menalius incertum cujus in Numidia sedis Episcopus, sed qui ne à suis civibus thurificasse probaretur, oculorum dolorem fingens ad consessum suorum procedere trepidavit.

Accusantur plures Traditionis à Secundo.

In Concilio propositum est à Secundo, ut antequàm Episcopum ordinarent, probarent sese adstantes, hoc est, purgarent se ab accusationibus aut suspicionibus criminum. Tùm is Donatum Masculitanum interrogavit, nùm tradidisset; hic neque factum ingenuè fassus est, neque planè negavit, sed respondit se quæsitum à Floro ut thurificaret & traditum non fuisse in manus ejus: addens, *quia Deus mihi dimisit, ergo & tu serva me Deo*, ita veniam criminis quasi admissi petens; cui reposuit Secundus: *quid ergo facturi sumus de martyribus quia non tradiderunt & ideò coronati sunt?* Donatus rursùm ait: *Mitte me ad Deum, & ibi reddam rationem.* Tum Secundus jussit eum recedere in partem alteram & stare quasi reum. Deinde Marinum ab Aquis Tibilitanis compellavit his verbis: *Dicitur & te tradidisse.* Respondit Marinus se dedisse Paulo carthulas, codices verò suos salvos esse; hunc etiam in partem alteram secedere jussit Secundus. Donatus Calamensis ab eo similiter interrogatus, respondit se dedisse codices medicinales, & hoc responso dato stetit in medio. Victor à Russicade accusatus à Secundo quòd tradidisset quatuor Evangelia, apertè ac sine ullis ambagibus crimen fassus est: *Valentinianus*, inquit, *Curator fuit, ipse me coëgit ut mitterem illa; hoc delictum mihi indulge & indulget mihi Deus.* Hoc responso dato statim cum reis stare jussus est.

Purpurius homicidii accusatus ferociter respondit.

Tum Purpurium Limatensem non traditionis sed homicidii insimulavit Secundus, ita eum compellans: *Dicitur te necasse filios sororis suæ duos Milei.* Hic homo ferox & impudens, crimen illatum in accusatorem retorsit: *Putas*, inquit Secundo, *me terreri à te sicut & alii? Tu quid egisti, qui tentus es à curatore & ordine ut Scripturas dares? Quomodo te liberasti ab ipsis, nisi quia dedisti, aut jussisti dari quodcumque? nam non te dimittebant passim.* Tùm in minas prorupit: *Ego*, inquit, *occidi, & occido eos qui contra me faciunt:* (ò ferinam immanitatem!) *ideò noli me provocare ut plus dicam, scis me de nemine tractare.* Simul omnes rei stantes murmurare cœperunt adversùs Secundum. Quòd videns Secundus alter hujus fratris filius, patruum sic allocutus est: *Audis quæ dicat in te? paratus est recedere & schisma facere, non tantùm ipse sed & omnes quos arguis; quos scio quia dimittere te habent, & dare in te sententiam, & remanebis solus hæreticus: ideò quid ad te pertinet quis quid egit? Deo habet reddere rationem.* Tum Secundus Tigisitanus id metuens, consultis Victore Garbensi, Felice à Rotario, & Nabore à Centurionis, tribus scilicèt judicibus superstitibus qui in sententiam Secundi minoris descenderunt & talem causam Deo servari debere censuerunt, reorum absolutionem pronuntiavit, eósque sedere jussit. Tunc dictum est ab omnibus *Deo gratias*, & sederunt.

Absolvuntur omnes Deo servatâ eorum causâ.

Ordinatio Silvani.

Hæc prior pars synodi. Posterior fuit electio & ordinatio Episcopi in locum demortui. Silvanus is de quo prius dictum, qui sub Paulo Episcopo lucernam & capitulatam argenteam ultrò tradiderat, propositus est ut ordinaretur in ejus locum: tunc à populo acclamatum est: *Traditor est, alius fiat; purum & integrum civem nostrum volumus.* Adversùs hujus electionem reclamatum est à clero & ab honoratis civibus; sed arenarii rustici aliique è vili plebeculâ mercede conducti in areâ martyrum honoratos cives incluserunt, ac sublatum Silvanum à Muto arenario Episcopum proclamarunt, quem Secundus & alii Episcopi qui Cirtam convenerant ordinavêre. A Silvano deinde, præsentibus Episcopis, Victor Presbyter est ordinatus, qui ut fieret Presbyter viginti folles Silvano dedit, quos ante cathedram Episcoporum positos, ipsi diviserunt inter se. Hæc omnia patefecit Nundinarius Silvani Diaconus iratus adversùs Episcopum suum à quo fuerat loco motus. Quæ res Purpurium Limatensem & alium ejusdem factionis Episcopum nomine Fortem impulit, ut ad Silvanum & ad Cirtenses scriberent quavis ratione Nundinarii Diaconi exulceratum ânimum placari oportere, ne quæ sciebat palàm faceret: quod cùm factum non fuisset, Silvanus harum rerum documenta & testes exhibuit coram Zenophilo Proconsule, ut habent gesta.

Nundinarii Diaconi dissensio à Silvano.

Origo schismatis.

Quantumvis Secundus Tigisitanus & Mensurius Carthaginensis non benè concordarent, nihilominùs tamen quamdiù vixit Mensurius, nullum inter eos schisma erupit: at eo mortuo, ab iisdem Episcopis qui Concilio Cirtensi adfuerant, ordinatione Majorini quem Cæciliano priùs ordinato opposuerunt, Carthaginensis primùm Ecclesia, ac posteà tota Africa in duas partes scissa est. Cujus divisionis origo & causæ accuratiùs & elegantiùs describi non possunt quàm ipsis Optati verbis. « Hoc, inquit, (schisma) apud Carthaginem post ordinationem Cæciliani factum esse, nemo est qui nesciat: per Lucillam scilicèt, nescio quam fœminam factiosam: quæ ante concussam persecutionis turbinibus pacem, dùm adhuc in tranquillo esset Ecclesia, cùm correptionem archidiaconi Cæciliani ferre non posset: quæ ante spiritalem cibum & potum, os nescio cujus martyris, si tamen martyris, libare dicebatur: & cùm præponeret calici salutari os nescio cujus hominis mortui, etsi martyris, sed necdum vindicati, correpta, cum confusione, discessit irata. Irascenti & dolenti, ne disciplinæ succumberet, occurrit subitò persecutionis enata tempestas.

Lucillæ adversus Cæcilianum rixæ.

Iisdem

3 *Anno* 303. 111. *Nonas Martii.*] De hac epochâ vide annotationem 61. in lib. I. Optati.

4 *Die*

Mensurius ad curiam citatus ornamenta Ecclesiæ Botro & Celestio commendat.

„ Iisdem temporibus Felix quidam Diaconus, qui propter famosam nescio quam, de tyranno Imperatore tunc factam epistolam, appellatus est, periculum timens, apud Mensurium Episcopum delituisse dicitur. Quem cùm postulatum Mensurius publicè denegaret, relatio missa est, rescriptum venit, ut si Mensurius Felicem Diaconum non reddidisset, ad palatium dirigeretur. Conventus non leves patiebatur angustias: erant enim Ecclesiæ ex auro & argento quamplurima ornamenta, quæ nec defodere terræ, nec secum portare poterat. Quæ quasi fidelibus, senioribus commendavit, commemoratorio facto, quod cuidam aniculæ dedisse dicitur: ita ut si ipse non rediret, redditâ pace Christianis, anicula illa illi daret, quem in Episcopali cathedrâ sedentem inveniret. Profectus causam dixit: jussus est reverti: ad Carthaginem pervenire non potuit.

Ordinatio Cæciliani in Episcopum Carthaginensem, necnon causæ atque origo schismatis.

„ Tempestas persecutionis peracta, & definita est. Jubente Deo, indulgentiam mittente Maxentio, Christianis libertas est restituta. Botrus & Celestius, ut dicitur, apud Carthaginem ordinari cupientes, operam dederunt, ut absentibus Numidis, soli vicini Episcopi peterentur, qui ordinationem apud Carthaginem celebrarent. Tunc suffragio totius populi Cæcilianus eligitur: & manus imponente Felice Autumnitano, Episcopus ordinatur. Botrus & Celestius de spe suâ dejecti sunt. Brevis auri & argenti sedenti Cæciliano, sicuti delegatum à Mensurio fuerat, traditur, adhibitis testibus. Convocantur suprà memorati seniores, qui faucibus avaritiæ commendatam ebiberant prædam. Cum reddere cogerentur, subduxerunt communioni pedem. Non minùs & ambitores, quibus & ordinari non contigit: necnon & Lucilla, quæ jamdudum ferre non potuit disciplinam: cum omnibus suis potens & factiosa fœmina, communioni misceri noluit. Sic tribus convenientibus causis & personis, factum est, ut malignitas haberet effectum. Schisma igitur illo tempore confusæ mulieris iracundia peperit, ambitus nutrivit, avaritia roboravit. Ab his tribus personis contra Cæcilianum causæ confictæ sunt, ut vitiosa ejus ordinatio diceretur.

Quo tempore initium schismatis statuendum.

Contigêre isthæc post persecutionem peractam & libertatem Christianis restitutam in Africâ indulgentiâ Maxentii, ac proindè postquàm iste Africæ potitus est, quod non contigit nisi post mortem Maximiani Herculii qui anno 310. è vivis sublatus est: postquàm Alexander qui tunc Præfecti Prætorio in Africâ vicem gerebat ac partes Galeni tuebatur à Rufio Volusiano & Zenâ, quos cum copiis Maxentius in Africam miserat, victus atque interfectus est, ut testes sunt Zozimus & Aurelius Victor. Hinc indulgentia illa à Maxentio in Africam mitti non potuit, & libertas per illum Christianis restitui ante annum 311. quo anno persecutionem in Occidentis partibus finem accepisse testatur Eusebius.

Visitator Ecclesiæ Carthaginensi datus à Clericis Secundi.

Antequàm Cæcilianus ordinaretur, jam Secundus Clericos Carthaginem miserat, qui licèt ad Clericos Carthaginenses accedere noluerint, à Lucillâ suscepti visitatorem nominaverant, si fides habeatur Augustino id narranti serm. 46. de Pastoribus c. 15. Hoc tempore Ecclesiam quoque Carthaginensem turbavit Donatus à Casis-nigris, qui, eodem teste in Breviculo collationis diei 3. convictus est in Concilio Romano *Cæciliano etiamnum Diacono schisma fecisse Carthagine.*

Concilium 70. Numidarum Carthagini.

Secundus & Episcopi Numidiæ vocati Carthaginem ad ordinationem Episcopi, invenerunt Cæcilianum jam ordinatum: ægrè tulêre se non expectatos, inprimis Secundus Primas, conveniens esse existimans ut princeps à principe, hoc est, Primas à Primate ordinaretur. At Carthaginensis clerus & populus, quibus jampridem Secundus & Numidæ invisi erant, hos excipere noluerunt; sed suscepti sunt ab iis qui Cæcilianum odio habebant, à Lucillâ scilicèt & ejus fautoribus, à senibus illis quibus credita fuerant ornamenta sacra, à Botro & Celestio qui indignabantur ordinatos se non fuisse. Septuaginta fuerunt aut circiter Episcopi Numidiæ, Augustino teste, & inter eos, omnes illi qui Concilio Cirtensi adfuerant, Traditores scilicet & homicidæ, unâ cum Silvano Cirtensi & Donato à Casis-nigris præcipuo dissensionis incentore. Ad basilicam in quâ Christiani conveniebant, nullus accessit; sed in domo quadam privatâ conventiculum suum habuerunt. Vocatus ab iis Cæcilianus. innocentiâ suâ fretus, mandatum hoc

Accusatio Cæciliani.

„ ipsis significat: *Si est quod in me probetur, exeat accusator & probet.* Illo tempore, inquit Optatus, à tot inimicis nihil in eum potuit confingi: sed de ordinatore suo, quòd ab iis falsò Traditor diceretur, meruit infamari. Iterùm à Cæciliano mandatum est, ut si Felix in se, sicut illi arbitrabantur, nihil contulisset, ipsi tamquam adhuc Diaconum ordinarent Cæcilianum. Tunc Purpurius solitâ malitiâ fretus, quasi & Cæcilianus filius sororis ejus esset, sic ait: *Exeat huc quasi imponatur illi manus in Episcopatu, & quassetur illi caput de pænitentiâ.* His rebus compertis, tota Ecclesia Cæcilianum retinuit, ne se latronibus tradidisset.

Damnatio Cæciliani.

Absentem itaque damnaverunt Cæcilianum, quòd vocatus adesse noluerat, quòd à Traditoribus esset ordinatus, & quòd victum afferre martyribus in custodiâ constitutis prohibuisse dicebatur. Prolatâ in eum ejûsque ordinatores dejectionis atque excommunicationis sententiâ, in ejus locum Majorinum, qui lector fuerat dùm Cæcilianus erat Archidiaconus, domesticum Lucillæ ipsâ suffragante, & hujus argento corrupti (nam quadringentos folles eam propterea Episcopis dedisse posteà compertum fuit) Episcopum illicitè ordinarunt: sic altare contra altare erectum est: hinc schismatis ac dissensionis initium.

Litteræ synodi in Cæcilianum.

Post sententiam prolatam, litteras, ut fieri solet, nomine Concilii ad Ecclesias Africanas miserunt, livore, ut inquit Optatus, dictante conscriptas; quibus Cæciliani ordinatores traditionis reos esse calumniabantur, Cæciliani ordinationem irritam esse pronuntiabant, ac omnes monebant ut ab ejus communione abstinerent, & Majorinum pro legitimo agnoscerent Episcopo. Creditum est à pluribus Africanis, numerosi Concilii litteris in Cæcilianum datis: hinc non tantum Carthaginensis, sed & universa Africana

Divisio Africæ.

Ecclesia in duas partes est divisa; Aliis Cæciliani innocentiam defendentibus, & cum eo communionem

Cæcilianus in communione totius orbis permanet.

retinentibus; aliis stantibus à parte Majorini & à Cæciliani communione discedentibus. At cùm ad Ecclesias transmarinas causam hanc deferre adversarii Cæciliani tunc temporis ausi non essent, Cæcilianus in communione totius orbis Ecclesiarum permansit, è contrà verò Majorinus nullum habuit extra Africam qui cum eo communicaret, aut illum pro Episcopo Carthaginensi haberet. Ad Cæcilianum ab omnibus transmarinis Ecclesiis communicatoriæ mittebantur, non autem ad Majorinum.

Quin

Quin etiam Conſtantinus Imperator, qui ſuperato anno 312. Maxentio Italiam & Africam imperio ſuo adjunxerat, pecunias quas in ſumptus miniſtrorum Eccleſiæ Catholicæ provinciarum Africæ, Numidiæ, & utriuſque Mauritaniæ ex fiſco largiebatur, Cæciliano tamquam legitimo Carthaginenſi Epiſcopo diſtribuendas commiſit; & litteris ad eum datis ſchiſmaticos acerbè perſtringit, tamquam incompoſitæ mentis homines, id agentes ut ſanctiſſimæ ac Catholicæ Eccleſiæ populum improbâ atque adulterinâ falſitate corrumpant; aitque ſe dediſſe in mandatis Anulino Proconſuli & Patricio Vicario Præfectorum, ut hujus rei curam gerant; & ſi quos hujuſcemodi homines in hac amentia perſeverare contigerit, Cæciliano ſcribit, ut abſque hæſitatione ſupradictos judices adeat, idque ipſis referat, ut in reos quemadmodum iis coràm mandaverat, animadverterent.

Conſtantinus Cæcilianum pro legitimo Epiſcopo agnoſcit.

Idem Imperator ad Anulinum de immunitate Clericorum in Africa ſcribens, eos tantùm à publicis functionibus eximit, *qui in Eccleſia Catholica cui Cæcilianus præeſt ſanctiſſimæ Religioni miniſtrant.* Acceptis his litteris Anulinus Cæcilianum & Clericos Carthaginenſis Eccleſiæ accerſivit, perlectóque ipſis imperiali præcepto eos hortatus eſt, ut unitate conſenſu omnium factâ, immunitate ſibi conceſſâ fruerentur, & abſque impedimento deinceps divinis rebus inſervirent. Verùm poſt paucos dies quidam ex adverſariis Cæciliani, adjunctâ ſibi populi multitudine, Proconſulem adiverunt atque duos libellos obtulere, unum in aluta ſignatum, cujus hæc erat ſuperſcriptio: *Libellus Eccleſiæ Catholicæ criminum Cæciliani traditus à parte Majorini:* alterum ſine ſigillo cohærentem eidem alutæ; petierúntque ut eos libellos ad comitatum dirigeret. Ita rem refert ipſe Anulinus in relatione ad Imperatorem data Carthagini XVII. Kal. Maias Conſtantino Auguſto III. Coſ. qui conſulatus incidit in annum æræ vulgaris 313. Libellos ſibi oblatos ſimul cum relatione ad Imperatorem, ut cuncta poſſet dignoſcere, miſit Anulinus. Cæcilianum interim in ſuo ſtatu reliquit. Libellus ſine ſigno annexus alutæ, non alius erat quàm is quo ſibi judices è Gallia dari poſtulabant, quem refert Optatus conceptum his verbis: *Rogamus te, Conſtantine optime Imperator, quoniam de genere juſto es, cujus pater inter ceteros Imperatores perſecutionem non exercuit, & ab hoc facinore immunis eſt Gallia. Nam in Africa inter nos & ceteros Epiſcopos contentiones ſunt; petimus, ut de Gallia nobis judices dari præcipiat pietas tua. Datæ à Luciano, Digno, Naſutio, Capitone, Fidentio, & ceteris Epiſcopis partis Donati,* aut potiùs *Majorini*, ut obſervavimus hoc loco.

Adverſarii Cæciliani libellos dant Proconſuli adverſùs eum.

Petunt ab Imperatore ſibi dari judices.

Conſtantinus Imperator, acceptâ in Galliis, ubi tum verſabatur, relatione Anulini Proconſulis, & libellis eidem relationi adjunctis, permoleſtè omninò tulit, ut ipſe ait in epiſtola ad Miltiadem: *In iſtis provinciis quas divina Providentia ſuæ devotioni ſpontaneâ deditione tradiderat, & in quibus maxima erat populi multitudo, plebem quaſi in duas partes diviſam ad deteriora deflectere, & Epiſcopos inter ſe diſſentire.* Ut igitur diſſidio finem imponeret Conſtantinus, tres Epiſcopos è Gallia judices dedit, Maternum Agrippinenſem, Reticium Auguſtodunenſem, & Marinum Arelatenſem, qui cum Miltiade Romano Epiſcopo Romæ rem judicarent. Simul Anulino mandavit, ut Cæcilianum cum decem Epiſcopis partis ſuæ, & adverſarios Cæciliani totidem Romam navigare præciperet, intra diem ſextum Nonas Octobris; ut illic Epiſcopali judicio cauſa eorum diſceptaretur. Atque ut judices dati negotii pleniſſimam haberent cognitionem, exempla libellorum ab Anulino miſſorum ad ſingulos eorum tranſmiſit cum litteris quibus eos hortabatur, ut cauſam hanc accuratiſſimè cognoſcerent & ex præſcripto juſtitiæ judicarent. Exſtat ejus epiſtola ad Miltiadem data, quæ ipſum judicem ejus cauſæ eſſe vult unà cum Reticio, Materno & Marino collegis ejus.

Conſtantinus dat judices tres è Galliâ Epiſcopos qui Romæ cauſam definiant unà cum Miltiade Rom. Epiſcopo.

Anulinus juxta mandatum Imperatoris Cæciliano & adverſariis ejus præcipit ut deni ex utraque parte Romam irent. Cui mandato ſe parituros cùm utrique promiſiſſent, rei certiorem fecit Imperatorem. Ergo Cæcilianus unà cum decem Epiſcopis partis ſuæ & totidem ex ejus adverſariis (quorum anteſignanus erat Donatus Caſenſis) Romam venerunt: cúmque huc etiam veniſſent tres Epiſcopi Gallicani judices à Conſtantino nominati, hi unà cum Miltiade & quindecim Epiſcopis Italis, quorum nomina & ſedes refert Optatus lib. 1. §. 23. in domo Fauſtæ in Laterano, (hoc eſt in ea parte Laterani palatii quæ Fauſtæ Imperatrici deſtinata erat) Conſtantino III. & Licinio iterùm Coſſ. anno 313. ſexto Nonas Octobris die, ſextâ feriâ convenerunt. His novemdecim conſidentibus Epiſcopis cauſa Cæciliani & Donati cœpit agitari. Res per triduum acta eſt, aſſiſtentibus Notariis qui acta conficerent. Primo die Cæcilianus & accuſatores ejus ſteterunt ſe coram judicibus. De accuſatorum perſonis tractatum eſt, & quidam eorum, quorum vita maculis inquinata erat, ſecundùm leges ab actione repulſi ſunt. A ceteris quæſitum ut teſtes & probationes in Cæcilianum producerent, tùm illi nihil in eum proferre potuerunt; ſed id tantùm allegavêre Cæcilianum ab univerſa plebe Carthaginenſi accuſatum fuiſſe. At judices hujus accuſationis quæ tumultuoſis ſolùm clamoribus, nullâ documentorum atteſtatione, nullâ teſtium fide nitebatur, rationem habendam eſſe nequaquam cenſuerunt. Requiſierunt ab iis, ut certos accuſatores & teſtes inducerent, qui ſimul cum iis ex Africa venerant, & cùm præſentes fuiſſent, à Donato ſubtracti dicebantur, quia teſtificati erant nihil habere ſe quod in Cæcilianum dicerent. Eos ſe exhibiturum ille promiſit, atque ita manſit in pendulo Cæciliani cauſa. Donatus autem Caſenſis accuſatus & convictus eſt, Cæciliano etiamnum Archidiacono, ſchiſma feciſſe Carthagine, & confeſſus ſe rebaptizaſſe & Epiſcopis lapſis manum impoſuiſſe. Secundâ die à quibuſdam novus libellus denuntiationis adverſùs Cæcilianum datus eſt; quo facto agitata rursùm cognitio, & tamen nihil quidquam in Cæcilianum potuit probari. Eadem die actum videtur de Concilio ſeptuaginta Epiſcoporum qui Cæcilianum damnaverant, quorum quaſi graviſſima opponebatur auctoritas. Adversùs illos multa dicta ſunt: Traditores eos fuiſſe Cæciliani inimicos, ambitioſos homines, Lucillæ obnoxios & ejus pecuniâ corruptos, aliáque ejuſmodi: adversùs Cæcilianum quod à Felice Aptungitano Traditionis reo ordinatus fuiſſet. Hæ quæſtiones plures & intricatiſſimæ erant, à quibus abſtinendum eſſe ſibi duxerunt Concilii Romani patres, ac de Cæciliano tantùm & Donato judicium ferre voluerunt. Hic iterùm pollicitus eſt ſe die ſequenti idoneos teſtes criminum Cæciliani exhibiturum: at cùm promiſſis ſtare non poſſet, ad judicium accedere ampliùs noluit. Itaque tertiâ die Cæcilianus omnium ore innocens pronuntiatus eſt, & communio cum eo ſervata: è contrà à ſingulis in Donatum propriâ confeſſione convictum ſententiæ latæ ſunt. In ceteros autem Epiſcopos qui Cæcilianum damnaverant, nihil pronuntiatum, nec ullus eorum à communione Eccleſiæ expulſus eſt; ſed cunctis Epiſcopis partis Ma-

Romam ex utraque parte mittuntur.

Concilium Romanum ſub Miltiade.

Geſta Conc. Romani primâ die.

Geſta Conc. Romani ſecundâ die.

Geſta conc. Romani tertiâ die. Cæcilianus inno-

cens pronuntiatus in Donatum sententia lata. Ceteris Episcopis partis Majorini indultum.

jorini optio data est, ut si ad unitatem redire vellent, in suis honoribus permanerent, etiamsi extra Ecclesiam ordinati fuissent à Majorino; ita ut ubicumque duo essent Episcopi, unus à Cæciliano, alter à Majorino ordinatus, is confirmaretur qui prior esset ordinatus, alteri verò plebs alia regenda provideretur. Hæc ex Optato lib. 1. §. 24 & Augustino ep. 43. & Breviculo collationis diei 3. collegimus. His peractis, Miltiades & reliqui Episcopi quæcumque in Concilio gesta fuerant, unà cum actis ipsius Concilii ad Imperatorem Constantinum direxerunt, verbo etiam affirmantes quòd judicium suum fuisset pro rerum æquitate deptomptum, eósque potiùs noxæ obnoxios esse dicentes qui contra Cæcilianum putaverunt quædam commovere.

Acta Concilii ad Imperatorem missa. Quid post synodum Romanam in Africâ gestum.

Post istud judicium contigisse puto, quod narrat Optatus lib. 1. §. 26. his verbis: « Eodem tempore idem « Donatus petiit, ut ei reverti licuisset, & nec ad Carthaginem accederet. Tunc à Filumino, suffragatore ejus, Imperatori suggestum est, ut bono pacis Cæcilianus Brixiæ retineretur: & factum est. Tunc « duo Episcopi ad Africam missi sunt, Eunomius & Olympius. Venerunt, & apud Carthaginem fuerunt per « dies quadraginta, ut pronuntiarent ubi esset Catholica. Hoc seditiosa pars Donati fieri passa non est: « de studio partium strepitus quotidiani sunt habiti: novissima sententia eorumdem Episcoporum Eunomii & Olympii talis legitur; *ut dicerent illam esse Catholicam, quæ esset in toto orbe terrarum diffusa, & sententiam decem & novem Episcoporum jamdudùm datam, dissolvi non posse.* Sic communicaverunt clero Cæciliani, & reversi sunt. De iis rebus habemus volumina actorum, quod si quis voluerit, in novissimis partibus legat. Cum hæc fierent, Donatus ultrò prior ad Carthaginem redit. Hoc audito, Cæcilianus ad suam « plebem properavit. Hoc modo iterùm renovellatæ sunt partes.

Novi tumultus Donatianæ factionis adversus Cæcilianum.

Itaque Donatianæ factionis homines in pervicaciâ suâ permanentes, novos etiam tumultus per Africam concitare cœperunt, & ex iis nonnulli Imperatorem adire ausi sunt, ac de novo Cæcilianum accusare. Quibus cum respondisset Imperator: « Frustrà id eos jactare cùm res fuissent apud urbem Romam « ab idoneis ac probatissimis viris Episcopis terminatæ, obnixè ac pertinaciter responderunt, quòd eorum omnis causa non fuisset audita; sed potiùs iidem Episcopi quodam loco se clausissent, & prout « aptum ipsis fuerat judicassent.

Novæ eorum ad Imperatorem querelæ. Gesta apud Ælianum Africæ Proconsulem de innocentiâ Felicis Aptungitani.

His permotus Constantinus Imperator, ut dissensionibus tandem aliquando finem imponeret, causam Felicis Aptungitani in publico Africæ judicio examinari præcepit, & Concilium priori longè numerosius indixit in urbem Arelatensem, ut tota Cæciliani causa iterùm ad examen revocaretur. Scripsit igitur ad Verum seu Verinum Vicarium Africæ, ut de vitâ Felicis Aptungitani & de crimine Traditionis cujus insimulabatur, publicè inquireretur. Cùm autem Verus incommodâ valetudine teneretur, Ælianus Proconsul quæstionem habuit loco Vicarii, Alfium Cæcilianum qui tempore persecutionis curator fuerat municipii Autumnitanorum, accersiri jussit cum Ingentio scribâ, Claudio, Saturnino, Calidio, Gratiano, Superio stationario, Solone servo publico, aliísque testibus ad quæstionem necessariis. Lecta sunt acta municipalia, interrogati Saturninus & Calidius junior curatores, Superius stationarius & Cæcilianus Duumvir, Ingentius quæstioni applicitus, iisque omnibus auditis, hanc Proconsul sententiam pronuntiavit: *Felicem religiosum Episcopum liberum esse ab exustione instrumentorum Deificorum manifestum est, cùm nemo in eum aliquid probare potuerit, quòd religiosissimas scripturas tradiderit vel exusserit. Omnium enim interrogatio suprascripta, manifestata est nullas scripturas Deificas vel inventas, vel corruptas, vel incensas fuisse. Hoc actis continetur quòd Felix Episcopus religiosus illis temporibus neque præsens fuerit, neque conscientiam accommodaverit, neque tale aliquid fieri jusserit.* Ingentius è contrà convictus quòd Alfii Cæciliani epistolæ nonnulla addidisset quibus Felici crimen Traditionis imponebatur, in carcerem conjectus est, & illic detentus donec Constantinus anno sequenti Probiano Proconsuli Æliani successori scripsit ut eum ad comitatum mitteret. Acta illa confecta sunt ab Æliano Volusiano & Anniano Consulibus xv. Kalendas Martias, hoc est, die decimâ quintâ mensis Februarii anni 314. (4) quatuor mensibus post synodum Romanam.

Epistolæ Constantini quibus Arelatense Concilium indicit.

Eodem anno mense Augusto habitum est Arelatense Concilium. Scripserat Constantinus ad Ælafium (5), seu ut alii legunt Ablavium, aut potiùs Ælianum Africæ Proconsulem, ut Cæcilianum cum aliis Episcopis quos ipse deligeret, necnon aliquos alios ex provinciis Byzacenâ, Tripolitanâ, Numidiâ & Mauritaniis, atque etiam aliquos ex ejus adversariis, datâ evectione publicâ per Africam & Mauritaniam inde ad Hispanias transportari juberet, ut intra diem Kalendarum Augustarum Arelatem pervenirent. Dederat etiam Imperator litteras ad Episcopos, quos adesse Concilio volebat, quibus mandabat eis, ut accepto publico vehiculo, intra Kalendas Augusti in urbem Arelatensem convenirent, quo statuerat ex diversis ac prope infinitis locis Episcopos adesse, ut causa Cæciliani & Donatistarum jam judicata auditis iterum partibus finiretur. Exemplum hujus epistolæ ad Chrestum Syracusanum scriptæ retulit Eusebius, cui similia fuisse exempla ad reliquos Episcopos missa par est credere. In eo, quod ad Chrestum directum est, potestatem illi facit adjungendi sibi duos secundi ordinis, hoc est, ut existimo Presbyteros, Diaconos, aut alios Clericos, & tres servulos itineris sui socios. Idem etiam ceteris Episcopis indultum esse ex eo constat, quòd simul cum Episcopis Concilio adfuerint & subscripserint Presbyteri, Diaconi & alii Clerici plures.

Nomina & numerus Episcoporum Concilii Arelatensis.

De numero Episcoporum Concilii Arelatensis certatur inter scriptores. Sexcentos fuisse scribit Ado; sed levis admodùm fidei scriptor in hoc negotio. Ducentos fuisse suspicatus est Baronius ex corrupto Augustini loco lib. 1. contra Parmenianum c. 5. ubi mentione factâ Romani judicii sub Miltiade, quem Traditionis

(4) Die 15. mensis Februarii anni 314. Docet id Augustinus in libro ad Donatistas post collationem. At in actis dicitur auditus Cæcilianus Duumvir xiv. Kalendas Septembris Volusiano & Anniano Coss. Quæ ut conciliet Valesius, censet quæstionem inchoatam mense Februario & mense Augusto perfectam. At tamdiu intermissam fuisse, aut sub judice pependisse cognitionem, quam Augustinus vocat diligentissimum examen, vix credibile est, cùm præsertim teste Optato mandasset Imperator, *ut remotis necessitatibus publicis, de vitâ Felicis Aptungitani quæreretur;* volens scilicet hoc judicium Arelatensi prævium esse. Verisimilius est mendum esse in gestis, cùm præsertim in iis Licinius Constantino conjungatur, ut imperii particeps, qui circa finem hujus anni cum Constantino bellum gessit, & victus est in Cibalensi prælio die octava Octobris commisso.

(5) Ælafium. In manuscripto codice legitur *Ælafio*; sed nulla hujus apud veteres memoria: è contrà Ablavii nomen illustre. Potuit Ablavius tunc temporis Vicarius esse Africæ. Baluzius legendum censet *Ælianum* pro *Ælafium*, qui *Ælianus* tunc Proconsul erat Africæ, ut ex gestis, de quibus supra, quod non abhorret à verisimili.

nis accusabant Donatistæ, post sententiam ab eo latam hæc habebantur: *Usque adeò dementes sunt homines, ut ducentos judices apud quos victi sunt, victis litigatoribus credant esse postponendos.* Existimavit scilicet Baronius, quod de ducentis judicibus hîc dicitur, pertinere ad Concilium Arelatense; cùm tamen de Romano hîc agatur, quòd novemdecim tantùm haud dubiè Episcoporum fuit. At in genuino Augustini textu de ducentis judicibus nihil habetur; sed ut restitutum est ex veteri codice Vaticano in postrema editione operum Augustini legi debet: *usque adeò dementes sunt homines, ut contra judices apud quos victi sunt, victis litigatoribus credant.* Quam lectionem hujus loci genuinam esse patet: nam omnes codices manuscripti omittunt postrema verba *esse postponendos*, quæ à Lovaniensibus adjecta sunt, ut sensum aliquem efficerent: & cùm vox *contra* forte ab Amanuensi per duplex *cc* aut *cc* expressa fuisset, inde exscriptores numerum ducentorum effecerunt. Ruit ergo ex omni capite Baronii conjectura, & aliunde numerum Episcoporum Concilii Arelatensis colligere oportet. Constantinus in epistola ad Chrestum, ait jussisse se plurimos ex diversis ac propè infinitis locis Episcopos in urbem Arelatensem intra Kalendas Augusti convenire; quæ verba Concilium istud valdè numerosum fuisse videntur innuere. At primùm in confesso est apud omnes vocatos tantum fuisse ex Occidentis partibus quæ Constantino parebant, & inter triginta tres, quorum nomina in subscriptionibus leguntur, occurrunt Episcopi ex omnibus Occidentis partibus, Italiâ, Apuliâ, Dalmatiâ, Galliis, Britanniis, Sardiniâ Siciliâ, Hispaniâ, & Africa. Nihil autem vetat Episcopos tot diversarum Regionum dicere ex diversis ac propè infinitis locis congregatos. Deinde utrum omnes Episcopi à Constantino vocati adfuerint incertum est. Duplex tantummodò monumentum est ex quo Episcoporum, qui ad Concilium istud convenêre, numerus & nomina possint colligi, nempe superscriptio epistolæ Concilii ipsius & subscriptiones Concilii. At superscriptionis certior auctoritas, nam variant subscriptiones, suntque non parùm perturbatæ atque corruptæ: sed par utrobique Episcoporum numerus, qui triginta tres non excedit & eadem fere nomina, atque unum ex altero illustratur & emendatur. In superscriptione primus occurrit Marinus Arelatensis, sequitur Acratius, qui meliùs in subscriptionibus Agrætius Trevirensis, Theodorus Aquileïensis, Natalis Presbyter civitatis Ursolensium, fortè Urgelitanæ, Proterius Capuensis Episcopus, Vocius Lugdunensis, Verus Viennensis, Probatianus seu Probatius Presbyter Tarraconensis, Cæcilianus Carthaginensis, Faustinus Presbyter de civitate Arausicorum, Surgentius Episcopus civitatis Pocofeltis, fortè vici Biltensis in Africa, Gregorius Portuensis, Reticius Augustodunensis, Ambitausus seu Imbetausus Remensis, Termatius Presbyter de civitate Bastigensium, Merocles Mediolanensis, Pardus Arpitanus, Adelfius de colonia Londinensium, Hibernius fortè Eborius Eboracensis Fortunatus Episcopus Cæsariensis in Mauritania, Aristasius forte Anastasius Beneventinus seu Beneventensis, Lampadius Utinensis, Vitalis Verensis in Africa Proconsulari, Maternus Coloniensis, Liberius Emeritensis, Gregorius alter cujus nomen & locus non exstant in subscriptionibus, Crescens qui fortè idem cum Chresto Syracusano, Avitianus Rotomagensis, Dafnus Vasionensis, Orientalis Burdegalensis, Quintasius Calaritanus, Victor Uticensis, & Epictetus Centumcellensis. Horum omnium nomina, Episcoporum esse existimans Valesius, tres ac triginta Episcopos synodo Arelatensi adfuisse inde collegit. At cum inter istos triginta tres quatuor Presbyteros fuisse constet ex subscriptionibus, nempe Natalem, Probatium, Faustinum, Termatium, residui sunt Episcopi tantùm viginti novem, quibus addendi sunt ex subscriptionibus Oresius Massiliensis, Mamertinus Elosatium, Restitutus Londinensium, Faustus Tuburbitanus, & Victor à civitate Legisvolumini seu Legensis in Numidia, quorum nomina prætermissa sunt in superscriptione epistolæ synodicæ. Inde exurgit numerus Episcoporum triginta quatuor, quibus addendi sunt quindecim Presbyteri, viginti quinque Diaconi, sex Exorcistæ, & duo Lectores, quorum nomina in subscriptionibus leguntur. Hæc de numero Patrum qui Concilio Arelatensi interfuerunt.

Præfuit consessui Marinus Arelatensis, cujus nomen primum legitur in superscriptione epistolæ synodicæ. Adfuêre alii duo judices qui in priori judicio sederant Maternus & Agrætius. Sylvester qui Miltiadi Romano Pontifici successerat, cùm ab urbe recedere minimè potuisset, illuc Claudianum & Vitum Presbyteros legatos misit qui vices suas implerent cum duobus Diaconis. Porrò etsi ex omnibus Occidentis partibus ad hoc Concilium Episcopi convenerint, major tamen eorum pars ex Galliis; nam sexdecim Episcopi Gallicani in subscriptionibus numerantur. Congregati igitur Episcopi in civitate Arelatensi Kalendis Augusti, Volusiano II. & Anniano Coss. anno 314. causam Cæciliani rursùm examinarunt. Præsens erat reus, præsentes accusatores, de quibus hæc ait Concilium in epistola Synodica: "Graves ac perniciosos legi nostræ " atque traditioni effrenatæ mentis homines pertulimus, quos & Dei nostri præsens auctoritas, & traditio " ac regula veritatis ita respuit, ut nulla in illis aut dicendi ratio subsisteret, aut accusandi modus ullus, " aut probatio conveniret. Innocens itaque ab eorum calumniis pronuntiatus est Cæcilianus, ipsi verò *judice Deo & matre Ecclesiâ*, verba sunt epistolæ synodicæ Concilii, *qua suos novit & comprobat, aut damnati sunt, aut repulsi*: damnati scilicet accusatores præcipui ac schismatis auctores, ceteri à communione pulsi donec ad Ecclesiam Catholicam redirent, quo in casu indultum est iis qui Clerici erant inter Donatistas, ut in gradu suo manerent, & circa Episcopos idem statutum quod priùs in Concilio Romano, ut in locis ubi unus erat tantum Episcopus partis Majorini, is ibi permaneret. Ubi verò, unus communionis Cæciliani, alter Majorini, is ibi confirmaretur qui prior foret ordinatus, alteri verò plebs alia regenda committeretur, aut servato Episcopi honore & dignitate in eadem Ecclesia permaneret, ac Collegâ decedente in ejus locum succederet. Ea de causa Concilium in epistola synodica ad Sylvestrum innuit se mitiùs cum schismaticis egisse; sic ad eum scribens: "Utinam, frater dilectissime, ad hoc tantum spectaculum interesse tanti fecisses: profectò credimus " quia in eos severior fuisset sententia prolata, & te pariter nobiscum judicante, cœtus noster majori læ- " titiâ exultasset. "

Concilii Præses.

Decreta Concilii Arelatensis

Peracto judicio causæ propter quam convocati erant in urbem Arelatensem Episcopi non hæc tantùm sibi tractanda esse existimarunt ad quæ fuerant invitati, sed & præterea ut Ecclesiis suis consulerent, leges in provinciis suis observandas, edere decreverunt. Conditi sunt itaque ab ipsis canones viginti duo, & ad Sylvestrum Papam transmissi, ut per eum qui primæ ac præcipuæ orbis Ecclesiæ præerat, ceteris Ecclesiis innotescerent.

Canones concilii Arelatensis.

Ex his canonibus duo sunt præcipuè qui ad præsentem causam pertinent, decimus-tertius, quo cavetur:

Canon Concilii

ut

adversùs Traditores.

„ ut qui scripturas sanctas tradidisse dicuntur, vel vasa dominica, vel nomina fratrum suorum, ab ordine „ Cleri amoveantur; sed quia multi sunt qui contra Ecclesiasticam regulam pugnantes per testes redemptos „ putant se ad accusationem admitti debere, statuitur ut non admittantur, nisi ex actis publicis docuerint, „ crimen Traditionis ab eis quos accusant fuisse commissum. Eorum vero qui à Traditoribus ordinati „ fuerant ordinatio irrita non esse pronuntiatur, nec quidquam ordinatis obesse. Quæ duo ad causam Cæciliani pertinent, primum quia Traditionis crimen quod ejus adversarii Felici, Mensurio, aliisque Catholicis Episcopis intentabant, ex actis publicis probare minimè poterant, sed tantum vulgi rumorem aut testes pecuniâ corruptos ad eos infamandos allegabant. Alterum, quia Cæciliani ordinationem potissimum impugnabant, eò quòd esset à Felice Aptungitano Traditionis reo aliisque Episcopis Traditoribus ordinatus: quæ ratio nullius erat roboris, statim atque Traditoris ordinatio irrita non erat.

Canon Concilii de baptismo hæreticorum.

Alter canon qui causam Afrorum spectat, est octavus, de Baptismo hæreticorum cujus hæc verba sunt: *De Afris, quòd propriâ lege suâ utuntur ut rebaptizent, placuit ut si ad Ecclesiam aliquis de hæresi venerit interrogent eum symbolum, & si perviderint eum, in Patre, & Filio, & Spiritu sancto esse baptizatum, manus ei tantùm imponatur ut accipiat Spiritum sanctum. Quòd si interrogatus non responderit hanc Trinitatem, baptizetur.* Quo canone usus rebaptizandi eos qui ad Ecclesiam veniebant in Africâ receptus ad eos tantùm hæreticos restringitur, qui Trinitatem non agnoscebant, ac proinde in Patre, & Filio & Spiritu sancto non erant baptizati, hoc est, in illâ fide Trinitatis. Non enim dicit Concilium ut interrogentur de formâ baptismi, sed de fide: *interrogent eum symbolum ..... Quòd si interrogatus non responderit hanc Trinitatem baptizetur.* Huic definitioni consentanea videtur Optati de baptismo hæreticorum sententia, qui fatetur lib. 1. §. 10. ea omnia quæ Parmenianus dixerat de vitioso & irrito baptismo, ad baptismum eorum hæreticorum pertinere qui falsaverunt symbolum ac de Trinitate pravè sentiunt; eamdémque Trinitatis fidem lib. 5. §. 3. 4. & 8. in suscipiente requirit; ac demùm ibidem Donatistas reprehendit quòd postquàm homo interrogatus in baptismate responderat fidem Trinitatis, iterùm post illud *unum credo* exigerent *alterum credo*. Quidquid sit canon Arelatensis de quo agimus speciatim non est conditus adversùs Majorini partem, sed circa legem Afris propriam de rebaptizandis iis qui ab hæreticis baptizati fuerant cùm ad Ecclesiam veniebant, quam Concilium hoc canone temperavit.

Epistola synodica Concilii Arelatensis.

Qui convenerant in urbem Arelatensem Episcopi, antequàm discederent, synodicam epistolam ad Sylvestrum scripsêre, quâ ipsum eorum quæ gesserant certiorem faciunt, & simul canones à se conditos ipsi transmittunt, ut per eum ceteris Ecclesiis innotescerent. Ad Imperatorem quoque scripserunt, & ab eo licentiam abeundi petiêre. Interim quidam ex parte Majorini Constantinum adierunt ad judicium ejus provocantes (6), quorum appellationem primùm detestatus est Constantinus, in hæc verba pro„ rumpens: O rabida furoris audacia! sicut in causis Gentilium fieri solet, appellationem interposuerunt. Indignatus scilicet eos Episcoporum judicio non stare, & ad sæcularia judicia provocare, suumque postulare judicium. Scripsit igitur ad Episcopos Concilii Arelatensis horum hominum pervicaciam acerbè perstringens, laudans Concilii judicium & Episcopos rogans ut exemplo Christi patientiam adhiberent datâ schismaticis adhuc optione eligendi utrum mallent, ita ut si eos in proposito perseverare animadverterent, protinus ad proprias sedes redirent. Denique in eadem epistola monet eos misisse se Arelatem officiales suos qui pertinaces ad comitatum perducerent, & dedisse litteras ad Vicarium Africæ, ut quotquot ejus insaniæ similes invenerit; statim eos ad comitatum dirigat, ut sic tandem aliquando turbis & dissensioni finis imponeretur.

Appellatio Donatistarum ad Imperatorem.

His acceptis nuntiis, multi ex parte Donati Imperatoris iram veriti cum Cæciliano in concordiam rediêre. Qui verò pertinaciores fuêre, ad comitatum perducti sunt: hi partim per se, partim per suffragatores quos in palatio habebant, Imperatorem interpellare non destiterunt ut ipse inter partes judicium ferret. Quod cùm primò aversatus esset Constantinus tandem continuis Donatistarum aditionibus victus cessit, utque ipsis os prorsus occluderet, de Cæciliani innocentiâ judicium ferre constituit. Ac primum quidem Cæcilianum ex Africâ accersere decreverat, sed mutatâ, ad petitionem Donatistarum Episcoporum, sententiâ, Episcopos partis Donati qui in comitatu erant in Africam reverti jussit, ut illic causa omnis quæ ipsis adversus Cæcilianum competebat ab amicis seu judicibus quos elegisset, cognosceretur & finiretur. Verum Imperatori paulò post in mentem venit timendum esse, ne si in Africâ causæ hujus cognitio institueretur, à turbulentis quibusdam e Donatistarum factione perturbaretur judicium, nec secundùm veritatem ferretur, aut si res benè judicata esset, ut erant obstinati animi, judicio acquiescere recusarent; mutato consilio statuit, ut Cæcilianus potiùs & ejus adversarii accerserentur ad comitatum; ut ipse inter eos judicium ferret.

Cæcilianus & ejus adversarii vocati.

Scripsit igitur tum ad Cæcilianum, tùm ad Episcopos ejus adversarios, ut Romam ad se venirent, quâ in urbe morabatur mense Augusto anni 315. ut ex codice Theodosiano liquet. Extat hujus epistola ad Episcopos Cæciliani adversarios, in quâ postquàm mutati consilii rationem reddidit, pollicetur ipsis quòd si præsente Cæciliano vel unum è criminibus quorum eum accusabant probare potuerint, perindè id apud se futurum ac si universa quæ ei intenderant probata essent. Eodem tempore videtur scripsisse ad Probianum Africæ Proconsulem (7), ut Ingentium Decurionem Ziquensium qui

6 *Ad judicium ejus provocantes.*] Sunt qui existiment provocationem illam Donatistarum ad Imperatorem interpositam fuisse a judicio Miltiadis & Concilii Romani. At quoties de judicio Romano & Arelatensi loquitur Augustinus, toties dicit Donatistas conquestos esse apud Imperatorem de primo judicio, & a Secundo ad ipsum Imperatorem appellasse. Ipse Imperator in epistolâ ad Ablavium referens quid de judicio Romano dixissent sibi Donatistæ, ait illos respondisse: *Quòd illic omnis causa non fuisset audita, sed pauci quidam Episcopi quodam loco se clausissent, & prout ipsis optum fuerat, judicassent.* At idem Constantinus in epistolâ ad Episcopos, quam ad Arelatensis synodi Patres datam esse vix quisquam dubitare potest, provocasse eos dicit ad judicium suum, & provocationem hanc verbis illis detestatur. *O rabida furoris audacia!* &c. quæ verba Optatus refert tamquam prolata post synodi Romanæ judicium. At cùm nullam Arelatensis Concilii mentionem fecerit, haud mirum si verba illa ad synodum Romanam retulerit, quæ ad Arelatense judicium pertinent.

7 *Eodem tempore videtur scripsisse ad Probianum Africæ Proconsulem.*] Sunt qui epistolam illam scriptam esse censeant anno superiori ante Concilium Arelatense. At verisimilius est, accersitum non esse Ingentium à Constantino nisi cùm ipse causam judicare decrevit, nam si accersitus fuisset ob judicium Arelatense, jussisset Constantinus eum Arelatem mitti à Probiano, non ad comitatum suum. Probianum Africæ Proconsulem fuisse anno 315. docet lex 1. de Annonâ codicis Theodosiani data ad Proclinianum (legendum Probianum) ut lege 3. de Appellationibus quæ Romæ data est hoc ipso anno 315.

Proba-

qui Felicis Epiſtolam adulteraſſe convictus erat coram Æliano Proconſule Probiani prædeceſſore, atque ideò hujus juſſu in carcerem conjectus fuerat, ad comitatum ſub idoneâ proſecutione mitteret, ut illis inquit, qui impræſentiarum agunt, atque dinturnis diebus interpellare non deſinunt andientibus & coram aſſiſtentibus apparere & intimari poſſit fruſtrà eos Cæciliano Epiſcopo invidiam comparare, atque adversùs eum violenter inſurgere voluiſſe. Ita enim fiet, ut omiſſis ſicut oportet ejuſmodi contentionibus populus ſine diſſenſione aliquâ religioni propriæ cum debitâ veneratione deſerviat. Die dictâ Cæcilianus neſcio quam ob cauſam Romæ ſicut juſſus erat non occurrit; tum hujus adverſarii qui ad comitatum redierant Imperatorem interpellarunt ut in Cæcilianum velut contumacem ſententiam ferret. Sed Imperator dilatione datâ, præcepit ut eum Mediolanum ſequerentur. Tum verò quidam ægrè ferentes quòd Conſtantinus Cæcilianum abſentem damnare noluiſſet, ipſúmque Cæciliano favere ac ſibi infenſum eſſe ſuſpicati, fugâ ſe ſubtrahere cœperunt. Quod ubi cognovit providus Imperator reliquos ab officialibus cuſtoditos Mediolanum perduci juſſit. Qui autem ſeſe furtim è comitatu ſubtraxerant, cùm in Africam perveniſſent, novos illic tumultus excitarunt. Eorum dux ac ſignifer erat Menalius ille truculentus homo de quo ſuperiùs dictum eſt, qui in veteri inſaniâ perſeverans ſeditionem excitare paratus erat, ni Domitius Celſus Africæ Vicarius, tumultum quem apparabant inhibuiſſet. Hujus rei certior factus à Celſo Conſtantinus, ſcripſit ad eum ut Cæciliano & ejus adverſariis palàm faceret ſe venturum propediem in Africam, atque ibi inter partes laturum eſſe judicium, factâ diligenti inquiſitione, ac ſeditioſos & irreligioſos puniturum eſſe. Hoc conſilio Donatiſtarum Epiſcopos Lucianum, Capitonem, Fidentium & Naſutium cum Mammario Presbytero qui in Gallias juſſu Imperatoris venerant ut Cæcilianum accuſarent, ad lares proprios redire permiſit, eiſque tractoriam cum annonariâ ad Arelatenſem uſque portum ut inde in Africam navigarent, dari juſſit à Præfectis Prætorio; qui hujus rei certiorem fecerant Celſum Africæ Vicarium litteris datis IV. Kalendas Maïas anni 316. (8)

Cæcilianus die dictâ non occurrit. Differtur ejus judicium. Donatiſtæ fugâ ſe ſubtrahunt. Tumultum excitant in Africa. Permittitur Epiſcopis Donatiſtis ad Africam redire.

Tandem Conſtantinus omiſſo in Africam tranſeundi conſilio cauſam Cæciliani judicare ſtatuit. Cùm igitur Cæcilianus & ejus adverſarii Mediolanum veniſſent, ubi degebat Conſtantinus menſe Novembri anni 316. de causâ remotis omnibus arbitris cognovit Imperator ac auditis utriuſque partis allegationibus & omni controverſiâ diligentiſſimè diſcuſſâ & examinatâ, cùm nullum è criminibus quæ Cæciliano objiciebantur ab accuſatoribus ejus probari potuiſſet, ipſum innocentem, illos calumnioſiſſimos eſſe pronuntiavit, & de hoc judicato reſcriptum miſit ad Eumalium Africæ Vicarium, datum IV. Idus Novembres Sabino & Rufino Coſſ. anni 316.

Judicium Imperatoris in gratiam Cæciliani.

Interim Majorinus è vivis exceſſit & in ejus locum ab Epiſcopis communionis ejus ordinatus eſt Carthagini Donatus, non ille jam toties memoratus Donatus Caſarum-nigrenſium Epiſcopus, ſed alius ejuſdem nominis qui principatum ſibi apud ſuos arrogavit & à quo *Donatiani* nomen accepêre (9) Vir erat litterarum humaniorum peritus, eloquens, eruditus, morum integritate ac temperantiâ commendabilis, ſed elati adeò animi ut nullum hominem ſibi comparandum arbitraretur, ſuæ partis Epiſcopos loco mancipiorum haberet, ac mortales cunctos, ipſos etiam Imperatores & Magiſtratus ab eis conſtitutos contemneret. Is tantùm apud ſuos auctoritatis obtinuit, ut cum omnes impenſè colerent, per eum jurarent, & in ore populi non diceretur Epiſcopus, ſed Donatus Carthaginis. Totam ille Africam in duas partes diviſit, quarum unam partem ſuam ipſe dici voluit, ita ut ab iis qui ex diverſis Africæ provinciis Carthaginem veniebant, non quæreret illud quod humana fert conſuetudo de pluviis, de pace, de proventu anni, ſed illius ad ſingulos quoſque venientes hæc eſſent verba: *Quid apud vos agitur de parte meâ?* Ac deinceps non modò communionis ejus homines vulgò Donatiſtæ dicti ſunt, ſed & ipſi in judiciis & actis publicis profeſſi ſunt ſe eſſe de parte Donati. Quod cùm ipſis exprobratum fuiſſet in collatione Carthaginenſi, licèt nomen iſtud repudiarint, de Donato tamen tamquam auctore ſuo ſic magnificè locuti ſunt

De Donato Carthaginenſi.

Probianus certè jam ſucceſſerat Æliano qui anno 314. Proconſul Africæ fuit. Fieri equidem potuit ut Probianus ei ſucceſſerit anno 314. poſt habitum judicium de Felicis innocentiâ, idque probare contendunt quidam ex lege 1. ad S. C. Claudianum codicis Theodoſiani, datâ Kalendis Aprilis anni 314. quæ eſt ad Probum, cui etiam directa eſt lex tertia codicis Juſtinianei de ſervis fugitivis. Sed Probum hunc Proconſulem Africæ fuiſſe & eumdem cum Probiano nihil eſt quod probet.

(8) Litteris datis IV. Kalend. Maias anni 316. Celſus Vicarius erat Africæ initio anni 316. ut docet lex 1. cod. Theod. de officio judicum data Treviris III. Idus Januarii Sabino & Rufino Coſſ. quorum conſulatus incidit in annum 316. Baronius exiſtimavit epiſtolam de quâ agimus datam fuiſſe poſt Concilium Arelatenſe; ut fallitur, nam Concilium illud habitum non eſt ante Kalendas Auguſti. Hæc autem epiſtola data eſt III. Kalendas Maias, atque ita fieri non poteſt, ut data ſit Epiſcopis partis Donati è Concilio Arelatenſi diſcedentibus.

(9) Non ille jam toties memoratus Donatus Caſarum-nigrenſium Epiſcopus, ſed alius ejuſdem nominis à quo *Donatiani* nomen accepere. S. Auguſtinus aliquando Donatum Carthaginenſem eumdem eſſe credidit cum illo qui libellum Imperatori cum aliis obtulerat, ut judices tranſmarini adverſùs Cæcilianum darentur. At poſteà probabilius eſſe comperit, non ipſum ſed alium Donatum ejuſdem ſchiſmatis id feciſſe, qui non erat Carthaginenſis Donatiſtarum Epiſcopus, ſed à Caſis-nigris, & tamen primus apud Carthaginem ipſum nefarium ſchiſma commiſit, ut ait ipſe libro Retractationum 1. cap. 21. In collatione Carthaginenſi cùm allegaſſent Catholici Donatum Carthaginenſem in ſynodo Romanâ ſub Miltiade eſſe damnatum, Donatiſtæ contenderunt, ut narrat Auguſtinus in Breviculo collationis diei 3. quòd non Carthaginenſis, ſed Caſenſis in judicio Miltiadis adſtitiſſet, idque conceſſêre Catholici. Optatus videtur etiam lib. 3. ſupponere Donatum à Caſis nigris & Carthaginenſem unum & eumdem eſſe, cùm allegat libellum ſupplicem datum Conſtantino, tamquam ab Epiſcopis partis Donati, ut probet Donatum Carthaginenſem hujus factionis ſe principem ſemper dici voluiſſe. At Auguſtinus de illo ſupplici libello mentionem faciens habet, uti obſervavimus, *partis Majorini*, non *partis Donati*. Albaſpinæus duos equidem diſtinguit Donatos, ſed utrumque Carthaginenſem Epiſcopum fuiſſe ſuſpicatur, & Caſenſem ad Carthaginenſem ſedem poſt Majorini obitum tranſlatum fuiſſe cenſet, quem exceperit alter Donatus Magnus Parmeniani prædeceſſor. Verùm Optatus unum tantùm agnoſcit Epiſcopum inter Parmenianum & Majorinum, uti à nobis obſervatum eſt. Veriſimiliùs dici poſſet Donatum à Caſis-nigris ad Carthaginenſem ſedem tranſlatum, Carthaginenſem ſimpliciter eſſe dictum, & diù ſedem hanc tenuiſſe. At cùm inter partes litigantes in collatione Carthaginenſi conſtiterit Carthaginenſem à Caſenſi diverſum fuiſſe, non eſt quod nunc eâ de re dubitetur, cùm præſertim Epiſcoporum tranſlatio in Occidente non fuerit in uſu, nec umquam Donato objectum fuerit quòd è ſede Caſenſi per ambitum ad Carthaginenſem tranſlatus fuerit.

sunt per os Petiliani: *Donatum autem sanctæ memoriæ martyrialis gloriæ virum, præcessorem scilicet nostrum* (nota hæc verba quibus non unius tantùm Carthaginensis Episcopi, sed omnium hujus partium Episcoporum præcessor appellatur) *ornamentum Ecclesiæ istius civitatis loco suo meritòque veneramur.* Nec verò auctoritate suâ tantùm atque diversis artibus schisma in tota Africa propagavit, verùm & scriptis illud propugnare aggressus est. Exstabant enim tempore Hieronymi multa ejus opuscula ad suam hæresim pertinentia, & de Spiritu sancto liber quem Ariano dogmati congruentem fuisse testatur. De ejusdem scriptis loquens « S. Augostinus, observat etiam illum haud Catholicam de Trinitate habuisse sententiam; & quamvis « ejusdem substantiæ, minorem tamen Patre Filium, & minorem Filio putasse Spiritum sanctum. Verùm, « inquit idem, in hunc quem de Trinitate habuit ejus errorem Donatistarum multitudo intenta non fuit, « nec facilè in eis quisquam qui hoc illum sensisse noverit, invenitur. Nonnullos tamen idem cum Donato sensisse alibi (ep. 185. ad Bonifacium comitem) testatur Augustinus; sed omnes ferè idem omninò profiteri se credere de Patre & Filio & Spiritu sancto, quod Catholica credit Ecclesia. Quam- « quam aliqui ex ipsis volentes sibi Gothos conciliare, quando eos videbant posse aliquid, dicebant « hoc se credere quod illi credunt. Sed, inquit Augustinus, majorum suorum auctoritate convincun- « tur, quia nec Donatus ipse sic credidisse asseritur, de cujus parte se esse gloriantur. Hinc forte Epiphanius & Theodoritus Donatianis Arianorum errorem affingunt. At nulla cum illis de dogmatibus fidei fuit quæstio, sed tantùm de solâ communione, de Ecclesiâ, & sacramentorum quæ in eâ administrantur auctoritate. Circa hoc postremum caput subscripserat epistolam Donatus in quâ hoc agebat, ut nonnisi in ejus communione baptisma Christi esse credatur, contra quam librum scripserat Augustinus, qui jam non exstat, sed cujus argumentum refert Retractationum lib. 1. c. 21.

Leges Constantini de Donatistis.

Crescente Donatistarum numero & furore, Constantinus Imperator contra illos severissimam legem tulit, quâ basilicas & loca in quibus congregabantur, ipsis jussit auferri ac fisco vindicari. Sed istâ severitate non modò non repressa, sed & accensa est illorum insolentia, tantúmque abfuit quin ad Ecclesiæ Catholicæ sinum reducerentur, ut è contrà in eam acriùs ac petulantiùs sævierint. Quod cùm accepisset Constantinus, ad universos Episcopos & ad plebem Ecclesiæ Catholicæ per Africam epistolam prudentem ad- « modùm & mansuetam scripsit, quâ dicit se quod fides debuit, quantùm prudentia valuit, prout pu- « ritas potuit tentasse per omnia humanitatis & moderationis officia, ut pax sanctissimæ fraternitatis « per concordiam stabilita teneretur. Sed quia ob pervicaciam quorumdam non potuerit id assequi ita « esse consilia moderanda ut donec cælestis medicina procedat, patienter sustineantur ea quæ nequissimi « homines tentant & faciunt, & nihil ex reciproco reponatur injuriæ, vindictâ eorum Deo servatâ. Quod « si observetur sperare se ut citò per gratiam summi Dei languescentibus eorum institutis vel moribus qui « se miserrimæ contentionis vexillarios præbent, turbæ conticescant. Verùm quos non represserat severitas, nec domare potuit mansuetudo ac lenitas optimi Principis, immò ex ejus indulgentiâ majorem sumentes audaciam, graviùs in dies Catholicos vexarunt. Eo tempore videntur orti Circumcelliones, rustici & feri homines, ita dicti quòd circum cellas discurrerent Catholicos ad nutum Donatistarum Episcoporum vexantes & compilantes, adeò ut quosdam etiam ex illis occiderent; atque ad eos videntur pertinere hæc verba Constantini in epistola modo laudata: *Cùm debeat fides nostra confidere quidquid ab hujusmodi hominum furore patietur, martyrii gratiâ apud Deum esse valiturum.*

Gesta coram Zenophilo.

Inter Donatistarum antesignanos erat Silvanus Constantiniensium Episcopus ordinatus, uti diximus; à primis auctoribus schismatis, cùm tamen Diaconus Traditionis crimine maculatus fuisset. Nundinarium habebat Diaconum arcanorum omnium hujus sectæ conscium. Quem cùm Silvanus excommunicasset & cum eo in gratiam redire renuisset, palam is omnia fecit, ac imprimis Silvanum fuisse Traditorem, & pecuniam à Lucilla datam ut Majorinus ordinaretur Episcopus. Quæ duo cùm magni momenti essent, & causæ Donatistarum multùm officerent (inde enim sequebatur eos hujus criminis reos esse cujus Ecclesiam insimulabant & Majorini ordinationem vitiosam esse constabat) horum probationem gestis publicis & coram judice fieri postularunt Catholici. Res demandata est Zenophilo Consulari Numidiæ & acta Idibus Decembris Constantino Maximo Augusto VI. & Constantino Juniore Nob. Cæsare Coss. qui fuit annus Christi 320. Prolata sunt acta Munatii Felicis Curatoris Cirtensium Diocletiano VIII. & Maximiano VII. Coss. xiv. Kalendas Junias, ex quibus constitit à Silvano ultrò traditas esse lucernam & capitulatam argenteas. Lectæ sunt litteræ Purpurii Limatensis, Fortis & alterius Episcopi in gratiam Nundinarii; ex quibus intelligebatur quantùm timerent ne Nundinarius ea quæ sciebat, patefaceret. Producti testes qui Silvanum invitis Cirtensis populi primoribus & honoratis ab Arenariis proclamatum Episcopum & deinde ordinatum esse, quique tunc eum palàm Traditionis accusatum fuisse affirmarunt. Addiderunt pecuniam datam Silvano & Episcopis à Victore ut Presbyter ordinaretur, & cupas aceti sublatas è templo Serapis à Silvano & Purpurio Episcopis, necnon à Dontio & Superio Presbyteris & Luciano Diacono. Auditi etiam testes de datâ à Lucillâ Numidis Episcopis pecuniâ ut Episcopus ordinaretur Majorinus. Istorum partem maximam gestorum habemus; sed deest judicium Zenophili, quo tamen Silvanum Traditorem declaratum fuisse certum est. Nam statim Silvanus in exilium pulsus est, *non quòd Ursatio & Zenophilo persequentibus communicare noluisset*, ut aiebat Cresconius, sed ut asserit Augustinus, lib 3. contra hunc Donatistam cap. 30. *Quia cùm Traditor fuisset, permanere etiam hæreticus voluit, ut falsum honorem in ipsa parte Donati haberet, qui habere in Catholica nullum posset tam manifestis Traditionis suæ gestis publico judicio reseratis.* Inde etiam constat eo tempore Ursatium comitem in Africa Donatistarum furori sese opposuisse, & pro Catholicis adversus eos militasse: unde hunc tamquam primum tempestatis in se concitatæ auctorem traducebant Donatistæ.

Preces Donatistarum ad Constantinum quibus annuit.

Cum igitur Ursatius Donatistas furere non sineret & ad Catholicam Ecclesiam compelleret, libellum dederunt anno 321. Constantino Imperatori, quo poscebant ut liberè ipsos agere, nec invitos ad communionem Cæciliani cogi vellet, adjicientes *nullo modo se communicaturos Antistiti ipsius nebuloni, paratósque esse potiùs perpeti quidquid eis facere voluisset;* Cæcilianum designantes quem Antistitem Imperatoris appellant, quia eum innocentem esse pronuntiaverat & pro legitimo Episcopo Carthaginensi habebat. Orabant etiam Imperatorem in hoc libello, ut Silvanum & Collegas ab exilio revocaret. Ad hæc non modò

non

non exarsit uti jure potuisset clementissimus Imperator, sed è contrà ipsis quæcumque poscebant solitâ benignitate indulsit; rescribens ad Valerium seu Verinum Vicarium Atticæ, ut liberè eos agere fineret & eorum furorem Deo vindici dimitteret: simul in exilium pulsos ad propria redire permisit. Hoc rescriptum datum fuit v. Maii anni 330.

Catholicorum à Donatistis vexatio.

Nimia hæc Imperatoris lenitas fecit ut Donatianæ factionis homines liberiùs in Catholicos grassarentur, præsertim in Numidia, ubi numerosior & validior erat pars Donati. Inter alia verò basilicam quam in civitate Constantina Numidiæ Metropoli (quæ antè Cirta dicebatur) fabricari jusserat Imperator, per vim invaserunt, & frequenter tum à Catholicis Episcopis, tum à judicibus ex Imperatoris jussu commoniti eam reddere recusarunt. Quin etiam Decuriones ac Primores civitatum malignis suggestionibus incitarunt, ut Lectores & Hypodiaconos ac ceteros Clericos Ecclesiæ Catholicæ ad decurionatum & functiones publicorum munerum revocarent. Quamobrem Episcopi Ecclesiæ Catholicæ per Numidiam ad Imperatorem scribere compulsi sunt, ejusque auxilium implorare. Et quoniam Imperatoris animum ad lenitatem & patientiam pronum noverant, nullam de inimicis vindictam poposcerunt, nec vi & auctoritate Imperatoris basilicam sibi reddi postularunt, sed alium locum sibi ex fisco concedi, ut ibi novam Ecclesiam ædificarent. Imperator multis invectus in Donatistarum factionem & laudatâ prolixè Catholicorum Episcoporum patientiâ, quod hi petebant indulsit, & statim litteras dedit ad Rationalem, ut locum ad fiscum pertinentem Ecclesiæ Catholicæ in dominium traderet, & ibi ex fisci sumptu basilicam erigi præcepit. Consulari quoque mandavit, ut in hujus Ecclesiæ fabricatione Episcopos adjuvaret, ac Lectores Ecclesiæ Catholicæ, Hypodiaconos, & reliquos Clericos ad munera & decurionatum cogendos non esse statuit, & eos qui Donatistarum instinctu ad illa vocati fuerant, jussit ab iis absolvi. Exstat lex illa in codice Theodosiano leg. 7. de Episcopis ad Valentinum Consularem Numidiæ iisdem ferè verbis concepta quæ referuntur in epistola Constantini ad Episcopos Numidas; suntque hujusmodi: *Lectores divinorum apicum & Hypodiaconi ceterique Clerici qui per injuriam hæreticorum ad curiam devocati sunt, absolvantur, & de cetero ad similitudinem orientis minimè ad curias devocentur, sed immunitate plenissimâ potiantur.* Data hæc lex est sicut & epistola Nonis Februariis Serdicæ. Sed Consulum nomina quæ non sunt adscripta in epistola, in lege reperiuntur, Gallicani scilicet & Symmachi quorum consulatus incidit in annum 330. Atque hinc epistolam illam Constantini, totùmque illud de basilica Constantiniensi negotium cum nupero scriptore exquisitæ eruditionis ad hunc annum referimus, potiùs quàm ad annum 317. aut 318. quibus hæc contigisse suspicatus erat Henricus Valesius.

Leges Constantini in gratiam Catholicorum.

Dogmata Donatistarum.

Cùm Donatistæ totius orbis Ecclesias Cæciliani communioni adhærere & à sua alienas esse intellexissent, eò temeritatis processerunt ut dicerent Ecclesiam Catholicam in solâ parte suâ permansisse & in aliis orbis partibus quasi contagione communionis extinctam. Cumque veteri Africanorum placito pertinaciùs adhærerent extra veram Ecclesiam, baptismum & alia sacramenta irrita esse, cunctos ad se venientes qui in Ecclesiis quas adulterinas esse arbitrabantur baptizati erant, iterùm baptizari jusserunt, sacrificia & omnia Catholicorum sacra tamquam impura detestabantur, Eucharistiam ab ipsis consecratam tamquam rem profanam conculcabant, chrismatis confectionem, sacram unctionem, ordinationes, aliáque omnia sacramenta irrita esse censebant, altaria velut polluta immundis eorum sacrificiis radebant aut exurebant, calices frangebant, parietes & pavimenta Ecclesiæ aquâ lavabant; Episcoporum sacerdotia, virginum vota apud Catholicos emissa nullius roboris esse censebant; ac demum Catholicorum communionem prorsùs abhorrebant. Hæc & alia eorum documenta consectaria erant falsæ illius persuasionis, quòd Ecclesia per totum orbem periisset, & veteris Afrorum Episcoporum doctrinæ, quod extra Ecclesiam nihil ratum ac validum fieri posset. Ecclesiam autem periisse aiebant, quòd Cæcilianum à Felice Aptungitano ordinatum Traditionis reo & alios Traditores, ut asserebant, manifestos pro Episcopis habuisset & à communione sua non expulisset. Existimabant scilicet Ecclesiam veram ex solis hominibus in speciem sanctis & justis constare debere; fatebantur quidem in Ecclesia malos cum bonis esse permixtos, sed occultos tantùm, non autem publicos & manifestos. Hæc erat equidem primævæ Ecclesiæ disciplina, ut iis qui idololatris aliisque peccatoribus criminum reis ab Ecclesiâ expulsis communicarent, communio denegaretur: ac ita initio schismatis cùm damnatus foret à Concilio septuaginta Episcoporum Cæcilianus, excusari poterant nonnulli ex iis qui cum ipso communicare renuebant. Verum cum judiciis subsequentibus innocens pronuntiatus est, nullus nisi pervicax communionem ejus fugere potuit, cùm præsertim damnatus fuisset à judicibus ad quos istud judicium non pertinebat. Postquam verò universæ Ecclesiæ extra Africam ei communicarunt, asserere Ecclesiam Catholicam propterea periisse summæ dementiæ erat. Qui primi adversùm Donatistas egerunt, in id unum intenti fuêre ut Cæcilianum & ejus ordinatorem Felicem à criminibus objectis purgarent; atque ita ostenderent se meritò cum eis communionem fovere; è contrà verò adversarios suos Traditores esse, aut Traditorum filios. At succedente tempore in id incubuerunt Ecclesiæ defensores, ut probarent fieri non posse ut Ecclesia Catholica de toto orbe periisset, & in solâ parte Donati, hoc est, in paucis Afris substitisset. Quo probato jam constabat baptismum aliáque sacramenta à Catholicis collata rata esse & valida. Sed id insuper molitus est Augustinus, & aliquâ ex parte ante eum Optatus, ut ostenderent baptismum fore validum etiamsi à schismaticis aut hæreticis conferretur, ac proinde duplici ex capite peccare Donatistas, dum baptizatos à Catholicis rebaptizabant; primum quòd baptismum veræ Ecclesiæ rejicerent: secundò, quòd baptismum legitimum à quocumque collatum foret iterarent.

Concilium Donatistarum adversùs iterationem Baptismi.

Nec verò fuit unanimis omnium Donatistarum de baptismi iteratione sententia. Scripsit enim Tichonius Donatista, referente Augustino ep. 93. ad Vincentium Rogatistam n. 43. "à ducentis & septuaginta Episcopis communionis Donatianæ Concilium Carthagini celebratum, in quo Concilio per per septuaginta & "quinque dies postpositis omnibus præteritis limatam esse sententiam atque decretam, ut Traditoribus im-"mensis criminis reis, si baptizari nollent pro integris communicaretur. Deuterium etiam Macrianensem Epi-"scopum ejusdem communionis Traditorum plebem congregatam Ecclesiæ miscuisse, & secundum statuta "illius Concilii fecisse cum Traditoribus unitatem, eique Deuterio post hoc factum jugiter communicasse"

"Donatum; nec solùm huic Deuterio, sed etiam universis Maurorum Episcopis qui per quadraginta an" "nos usque ad persecutionem per Macarium factam, Traditoribus sine baptismo communicaruor. Nullum alibi repertc elt Concilii illius vestigium, quod quidem non ante annum 330. celebratum videtur, non autem initio schismatis, ut probat primò numerus Episcoporum hujus Concilii tantus, ut Donatistarum factionem tunc confirmatam & latè propagatam fuisse in Africâ ostendat. Secundò Tichonii verba, qui observat cùm hæc scriberet, adhuc superstites fuisse multos ex iis per quos certissima hæc & apertissima esse ostenderentur, hoc est, testes oculatos. Floruit autem Tichonius anno circiter 380. ac proinde contigisse istud necesse est multis annis post initium schismatis. Tertiò, quia Donatum Carthaginis Episcopum tunc fuisse indicat. Postquàm enim dixit: *Deuterium secundùm hujus Concilii statuta fecisse cum Traditoribus unitatem*, addit, *eidem Deuterio post hoc factum jugiter communicasse Donatum.* Ergo temporibus Donati Carthaginensis sub quo Donatistarum factio præcipuè viguit, habitum est illud Concilium circa annum 330. Tichonii de illo Concilio testimonium verum esse, astruit Augustinus, quòd Parmenianus rescribens adversùs eum, non refellit ista tamquam falsa, & quòd Tichonius commemorat *multos cùm hæc scriberet, in vivis fuisse per quos hæc certissima & apertissima esse ostenderentur.* Nihilominùs tamen Donatus ipse, aliique Donatistæ, neglectâ hujus Concilii auctoritate, baptizatos à Catholicis iterùm baptizare præsumpserunt.

Episcopi Donatistarum in urbe Româ.

Eodem tempore aut etiam aliquot annis anteà Donatistæ ut partem in urbe Româ viderentur habere, illuc primùm interventores Episcopos ex Africâ furtim ad paucos erraticos & peregrinos præsertim Afros qui Romæ tunc degebant, miserunt, à quibus illi regerentur. Primus illorum fuit Victor Garbensis Episcopus Numidiæ, qui diversus non videtur esse ab eo qui Concilio Cirtensi interfuit. Is ubi Romam venit, "erat ibi, ut ait Optatus, filius sine patre, tyro sine principe, discipulus sine magistro, sequens sine ante-" "cedente, inquilinus sine domo, hospes sine hospitio, pastor sine grege, Episcopus sine populo. Non enim" "grex aut populus appellandi erant pauci, qui inter quadraginta & quod excurrit basilicas quæ Romæ tunc" "erant, locum ubi colligerent non habebant. Quapropter speluncam quamdam foris à civitate cratibus se-" "pserunt, ubi conventiculum haberent. Hinc *Montenses* seu *Campitæ* aut *Rupitæ* Romæ dicti sunt. Huic successit Bonifacius Ballitanus Episcopus item Numidiæ; ex Africâ quoque Romam missus. Hi duo sunt de quibus Augustinus ait lib. de unico baptismo contra Petilianum, quòd Donatistæ *Afros partis suæ primò interventores adventitios furtim longèque miserint.* Cùm enim essent aliarum sedium in Africâ Episcopi, nec sub titulo Romanæ Sedis ordinati, non poterant dici Episcopi Romani, sed tantùm interventores, ut loqui amant antiqui. At deinceps deceptæ in urbe Româ plebeculæ quasi proprios Episcopos ordinarunt. Primus inter hos numeratur Encolpius, de quo nihil compertum. Huic successit Macrobius, qui primùm Presbyter Ecclesiæ Catholicæ in Africâ fuerat, *librùmque scripserat ad Confessores & Virgines, moralis quidem sed valdè necessariæ doctrinæ & præcipuè ad custodiendam castitatem aptissimis valdè sententiis communitum, ac posteà ab Ecclesiâ Catholicâ desciscens Donatistarum in urbe Româ occultus Episcopus fuit*, ut ex Gennadio discimus. Adhuc superstes erat & Romæ sedebat hic Macrobius eo tempore quo primùm scribebat Optatus, hoc est circa annum 370. Huic successit Lucianus, Luciano Claudianus qui post annum 380. Romæ degebat, ut discimus ex Epistolâ Episcoporum Italiæ ad Gratianum & Valentinianum Imperatores, ad quos de Donatistis & Claudiano scribunt in hæc verba: *Per Africam quoque Restitutum nomine causam dicere apud Episcopos jussit vestra clementia. Debuit acquiescere, sed idem sævâ & insolentium manu à causæ dicendæ necessitate diffugit. Per Africam rursùm sacrilegos rebaptizatores nutu Dei præcepistis expelli, sed ab expulsis Claudianus est ordinatus & ad perturbandam urbem Romam quasi Episcopus destinatur. Qui contra scripturæ præcepta divinæ, contra jura Evangelica vacuos omnes mysteriorum, atque ut ejus verbum exprimamus Paganos fuisse, vel præteriti temporis dicat Episcopos vel præsentis. Quem quidem jussit tranquillitas vestra Româ pulsum patriam repetere propriam. Sed contemptis judiciis & quidem sæpè constrictus, residet tamen sollicitans pretio frequenter pauperiores & redemptos rebaptizare non veretur. Spoliat magis eò quòd fuerant consecuti, quàm tribuit quod manifestum est his non posse conferri.* Ad quorum relationem Gratianus de isto Claudiano ad Aquilinum urbis Vicarium sic scripsit: *Claudianus etiam ab his qui contra divina præcepta vitia Religionis instaurant, ab his, inquam, quos expelli jusseramus accitus, quasi parùm facinoris aggressus esset, si in Africâ perstitisset, Romæ sese dicitur intimasse: falsisque præceptor vel expertes adhuc devio profanare mysterio, vel jam initiatus ex integro nititur flagitio majore corrumpere. Cùm Religionis sanctissima disciplinam non cumulet iteratio sed evertat, quem nos Claudianum dissimili pœnâ ac meruit prosequentes repetere tantummodò patriam hactenùs remotâ severitate præcepimus, sed residere etiam nunc dicitur imperitos sollicitans, & cassam omninò mercedem requirens, perdit animas corporum redemptorum.* Quis Claudiano successerit incertum. At Collationi Carthaginensi interfuit Felix, qui se urbis Romæ dicebat Episcopum, & Donatistarum mandato subscripsit, ut habetur in gestis collationis diei 1. cap. 149. cujus nomen cùm relectum fuisset, ac ipse in medium produxisset, Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthagini ita protestatus est: *Esto quia urbis Romæ Episcopum se dicit, quare præjudicatur absenti, Innocentio scilicèt vero Episcopo Romano.* Hunc Romanum fuisse verisimile est, nam Petilianus statim ait: *Quæ ratio huc eum detulerit nullus ignorat. Nobilitatem omnem hîc esse Romanam, nec ipsi nescitis. Idem igitur turbo eadémque necessitas* (clades scilicèt Romanæ urbis quam Alaricus ceperat IX. Kalendas Septembris anno 410.) *eum huc detulit.* In hoc Felice videtur defecisse successio Pseudoepiscoporum Romanorum partis Donati.

Non autem solùm Romæ Donatistæ miserunt Episcopos, sed & in Hispaniam ad domum unius mulieris imaginarium miserunt Episcopum, ut testis est Augustinus, nec quidquam omiserunt circumeuntes maria & terras, ut suæ sectæ proselytos adjungerent. Hæsit tamen intra Africam eorum secta, ubi aliquamdiù numerosissima fuit: & in paucis Romæ Montensibus ac in domo vel patrimonio unius Hispanæ mulieris.

Donatistæ ad unitatem variis modis invitati.

Post mortem Constantini Africa Constanti obtigit, in quâ cùm Donatistarum factio novos tumultus excitaret, Imperatoris jussu Cæciliano tunc instante, assentiente Leontio comite, duce Ursatio, Marcellino tunc Tribuno, laboratum est ut ad Catholicam unitatem Donatistæ reducerentur. Oblatum est ipsis, ut si vellent Ecclesiæ Catholicæ uniri, Ecclesiasticos honores retinerent. Sollicitantur ad salutem præmiis ac variis illecebris; sed cùm rigidus & inflexibilis eorum in schismate perstaret animus & nova

quoti-

quotidie adversùs Ecclesiam Catholicam molirentur, secularis potestatis auxilio repressi sunt, & à Leontio & Ursatio in quosdam turbulentiores sævitum, nonnullæ basilicæ quas invaserant ereptæ, quod sine vi fieri non potuit. Quidam in carcerem conjecti, alii proscripti & in exilium missi: quæ pœnæ quamvis ipsorum facinoribus deberentur, tamen inde occasionem arripuerunt calumniandi Catholicos quasi persecutores & hostes Christianorum qui crudeliter in innocentes sævirent. Hæc & alia videre est in sermone cujusdam Donatistæ, quem primum in lucem emittimus. Ursatio & Leontio qui primi Donatistas vi armorum compressisse leguntur, successit Gregorius, ad quem tam contumeliosas Donatus litteras dedit, eum *maculam Senatûs & dedecus Præfectorum* appellans & aliis hujusmodi convitiis proscindens.

Ursatius & Leontius.

Cæciliano Carthaginensi mortuo ante annum 347. successit Gratus, qui Concilio Sardicensi hujus anni adfuit inter Episcopos Catholicos. Supererat tum adhuc in vivis Donatus Carthaginensis ad quem Athanasii adversarii è Pseudo-Sardicensi synodo scripserunt, quam epistolam posteà Donatistæ jactaverunt, ut probarent se cum Orientalibus Ecclesiis aliquando communionem habuisse. Hujus Grati Carthaginensis Episcopi tempore, & fortè ad ejus preces Constans Imperator Paulum & Macarium anno 348. in Africam misit, non quidem primùm ad faciendam unitatem, sed ut eleemosynas ex fisco pauperibus largirentur: qui cùm ad Donatum venissent & quâ de causâ missi forent indicassent, ille solito furore succensus, inquit Optatus, in hæc verba prorupit: *Quid est Imperatori cum Ecclesiâ?* & de fonte levitatis suæ multa maledicta effudit. Miserat Imperator ornamenta domibus Dei, miserat pauperibus eleemosynam, inquit idem, nihil Donato. Cur ergo insanivit? cur iratus est? cur quod missum fuerat repudiavit? Et cùm illi qui missi fuerant, dicerent se ire per provincias singulas, & volentibus accipere se daturos, ille dixit ubique se litteras præmisisse, ne id quod allatum fuerat, pauperibus alicubi dispensaretur. Nihilominùs Paulus & Macarius per provincias discurrebant, ac eleemosynas spargebant in vulgus, & cunctos ad unitatem hortabantur. Cùm autem ad Bagaiensem Numidiæ civitatem pervenissent, tunc Donatus alter hujus civitatis Episcopus impedimentum unitati & obicem venientibus opponere cupiens, præcones per vicina loca & per omnes nundinas misit, & magnam in eos furiosorum hominum turbam commovit, quos Circumcelliones appellabant, genus hominum agreste & famosissimæ audaciæ, inquit Augustinus, non solùm in alios immania facinora perpetrando, sed nec sibi eadem insanâ feritate parcendo; qui mortem sibi præcipitiis, flammis & aquis consciscere gloriosum & martyrio proximum esse existimabant. Hos agonisticos nuncupavit Donatus, quasi pro veritate & justitiâ decertantes, cùm tamen contra omne jus & fas aliena raperent & immaniter in alios sævirent. Cùm autem hujusmodi hominum genus ante adventum Pauli & Macarii per loca singula vagaretur, ducibus Axido & Fasir qui ab ipsis insanientibus sanctorum duces appellabantur, nulli licuit securum esse (sic enim rem narrat Optatus lib. 3. §. 4.) in possessionibus suis, debitorum chirographa amiserant vires: nullus creditor illo tempore exigendi habuit libertatem. Terrebantur omnes litteris eorum, qui se sanctorum duces fuisse jactabant: & si in obtemperando eorum jussionibus tardaretur, advolabat subitò multitudo insana, & præcedente terrore creditores periculis vallabantur: ut qui pro præstitis suis rogari debuerant, metu mortis humiles impellerentur in preces. Festinabat unusquisque debita etiam maxima perdere: & lucrum computabatur evasisse ab eorum injuriis. Etiam itinera non poterant esse tutissima, quòd domini de vehiculis suis excussi ante mancipia sua, dominorum locis sedentia, serviliter cucurrerunt. Illorum judicio & imperio inter dominos & servos conditio mutabatur. Unde cum hujus partis Episcopis tunc invidia fieret: Taurino tunc comiti scripsisse dicuntur: hujusmodi homines corrigi in Ecclesiâ non posse; mandaverunt, ut à supradicto comite acciperent disciplinam. Tunc Taurinus ad eorum litteras, ire militem jussit armatum per nundinas, ubi Circumcellionum furor vagari consueverat. In loco Octavensi occisi sunt plurimi, detruncati sunt multi: quorum corpora usque in hodiernum, per dealbatas aras aut mensas potuerunt numerari. Ex quorum numero cùm aliqui in basilicis sepeliri cœpissent, Clarus Presbyter in loco Subbulensi, ab Episcopo suo coactus est, ut insepultam faceret sepulturam. Unde proditum est, mandatum fuisse fieri, quod factum est: quando nec sepultura in domo Dei exhiberi concessa est. Eorum posteà convaluit multitudo. Sic invenit Donatus Bagaiensis, unde contra Macarium furiosam conduceret turbam. Ex ipso genere fuerant qui sibi percussores sub cupiditate falsi martyrii in suam perniciem conducebant. Inde etiam illi, qui ex altorum montium cacuminibus viles animas projicientes, se præcipites dabant. Ecce ex qualibus numero sibi Episcopus alter Donatus cohortes effecerat. Hoc metu deterriti illi, qui thesauros ferebant quos pauperibus erogarent; invenerunt in tanta necessitate consilium, ut à Sylvestro comite armatum militem postularent: non per quem alicui vim facerent, sed ut vim à Donato suprà memorato Episcopo dispositam, prohiberent. Hac ratione factum est, ut miles videretur armatus. Jam quidquid subsecutum est, videte, cui debeat aut possit adscribi. Habebant illic vocatorum infinitam turbam, & annonam competentem constat fuisse præparatam: de basilica quasi publica fecerant horrea; exspectantes ut venirent, in quos furorem suum exercere potuissent; & facerent quidquid illis dementia sua dictasset, nisi præsentia armati militis obstitisset. Nam cùm, ante venturos milites, metatores (ut fieri solet) mitterentur; contra Apostoli præcepta competenter suscepti non sunt, qui ait: *cui honorem, honorem: cui vectigal, vectigal: cui tributum, tributum: nemini quidquam debueritis.* Contusi sunt qui missi fuerant cum equis suis, ab iis, quorum nomina flabello invidiæ ventilabat Parmenianus. Ipsi magistri fuerunt injuriæ suæ; & quid pati possent, ipsi prærogatis injuriis docuerunt. Reverterunt vexati milites ad numeros suos, & quod duo vel tres passi fuerant, universi doluerunt. Commoti sunt omnes: iratos milites retinere nec eorum præpositi valuerunt. Sic admissum est, per quod invidia unitati facta est, hoc est, compressa Circumcellionum per vim audacia, imò & nonnulli cæsi inter quos Marculus & Donatus Bagaiensis, Maximianus & Isaac, quorum velut martyrum memoriam celebrarunt & acta passionis conscripserunt Donatistæ, quæ à nobis in fine hujus operis edita sunt. Plerique tamen schismaticorum Episcopi cum suis Clericis timore correpti fugerunt, aliqui sunt mortui; qui fortiores fuerunt capti & longe relegati sunt. Ex horum numero videtur fuisse Donatus Carthaginensis, quem idcircò in collatione Carthaginensi Petilianus

Gratus Cæciliani successor.

Paulus & Macarius in Africam missi & quâ de causâ.

Circumcellionum furor.

nus Donatista martyrialis gloriæ virum appellat. Hæc præsertim in Numidiâ gesta sunt; nam provincia Proconsularis ab his turbis immunis fuit. Illa sunt tempora & facta Macariana, ex quibus Donatistæ Catholicis „ invidiam conflabant: & tamen horum omnium, inquit Optatus, nihil actum est cum voto „ Catholicorum, nihil cum consilio, nihil cum conscientiâ, nihil cum opere; sed omnia in dolore „ Dei amarè plorantis & in ultionem aquæ, sacri scilicèt lavacri, quam contra interdictum iterùm movebant.

Unitas procurata. Hoc tamen pacto unitas procurata est & pax in Africâ restituta, cujus beneficii gratias agit Deo, omnium Africæ Episcoporum Catholicorum nomine, Gratus Carthaginensis Episcopus in Concilio Carthaginensi anni 349. his verbis: *Gratias Deo omnipotenti & Christo Jesu, qui dedit malis schismatibus finem & respexit Ecclesiam suam, ut in ejus gremium erigeret universa membra dispersa, qui imperavit religiosissimo Constanti Imperatori, ut votum gereret unitatis & mitteret ministros sancti operis famulos Dei, Paulum & Macarium.*

Duo Canones in Donatistas. In eodem Concilio duo canones conditi sunt ad Donatistas pertinentes; unus quo sancitum est illicitas esse rebaptizationes eorum qui interrogati in Trinitate secundùm Evangelii fidem & Apostolorum doctrinam confessi erant ac deinde aquâ tincti: alter ne ut Martyres colerentur homines qui se aut præcipites dederant, aut alio aliquo pacto mortem sibi consciverant, aut meruerant occidi.

Calumnia in Macarium de imagine collocandâ in altari. „ Circa hæc tempora contigit id quod narrat Optatus, ut Donatistæ hunc rumorem in vulgus spar- „ gerent, Paulum & Macarium venturos, qui interessent sacrificio, ut cùm altaria solemniter aptaren- „ tur, proferrent illi imaginem, quam primò in altari ponerent, & sic sacrificium offerretur. Hoc „ cùm acciperent aures, percussi sunt & animi, & uniuscujusque lingua in hæc verba commota est, „ ut omnis qui hæc audierat diceret: qui inde gustat, de sacro gustat: & rectè dictum erat, si ta- „ lem famam similis veritas sequeretur. At ubi ventum est à supradictis, nihil tale visum est, ex eo „ quòd fuerat paulò antè fama mentita; nihil viderunt oculi christiani quod horrerent: nihil probavit „ aspectus ex iis, quibus perturbatus erat auditus. Visa est puritas, & ritu solito solemnis consuetudo „ perspecta est: cùm viderent divinis sacrificiis, nec mutatum quidquam, nec additum, nec ablatum. „ Pax à Deo commendata, volentibus placuit: quare nullus eorum debet argui, qui de collegio Dona- „ tistarum ad pacem transitum fecit: qui fuerant sinistrâ opinione turbati, simplici ac purâ veritate fir- „ mati sunt.

Alia calumnia Donatistarum, non debuisse Macarium ad communionem admitti. Ab hac calumniâ depulsi ad aliam confugerunt Donatistæ dicentes, Macarium non debuisse ab Episcopis ad communionem admitti, multò minus permittendum ei ut populum in Ecclesiâ alloqueretur, quod Episcoporum tantùm esse videbatur. Quibus respondet Optatus, communicasse Macarium cum Episcopis ut Laïcum, non ut Episcopum, & allocutum quidem esse populum in Ecclesiâ, sed insinuandæ alicujus rei causâ, non autem tractandi, hoc est concionandi quod est Episcoporum, nec populum more Episcoporum salutasse in nomine Dei orationis initio, nec ullum sacerdotale officium exercuisse.

Pax Ecclesiæ Africanæ quamdiù duraverit. Africanæ Ecclesiæ unitas & pax à Macario procurata per annos ferè quatuordecim sub Constante & Constantio perseveravit. Eo tempore Vitellius Afer librum composuisse videtur de hoc argumento, quòd odio sint mundo servi Dei, in quo Catholicos insectabatur ut persecutores, suos ut servos Dei injustè persecutionem patientes exhibebat. Scripsit idem & aliud opus, in quo veterem de Traditionis crimine calumniam in Catholicos rursùm ingerebat.

Donati mors in exilio. Donatum Carthaginensem in exilio ante Juliani imperium vitam finiisse colligitur ex Optato, qui libro 3. §. 3. ait in eo impletum esse quod de Principe Tyri dictum est à Prophetâ: illum in terrâ non suâ moriturum, & id Donato contigisse omnibus notum esse.

Parmenianus Donati successor. Donato successit Parmenianus post annum 350. fortè anno 355. quo mentionem ejus facit Hieronymus in Chronico. Is est quem refellit Optatus, & de quo jam satis multa dicta sunt in hujus operis Præfatione. Interim in sede Catholicâ Grato successit Restitutus, qui Concilio Ariminensi anno 359. interfuit, & Restituto Genethlius, qui ad annum 390. pervenit.

Status Ecclesiæ Africanæ post restitutam unitatem. „ Ecclesiæ Africanæ post restitutam unitatem statum sic rectè depingit Optatus lib. 2. §. 15. Cùm, in- „ quit, Africanos populos & Orientales, & ceteros transmarinos pax una conjungeret, & ipsa unitas „ repræsentatis omnibus membris corpus Ecclesiæ coagularet: dolebat hoc diabolus, qui semper de fra- „ trum pace torquetur. Illo tempore sub Imperatore Christiano, desertus in idolis tamquam inclusus, ja- „ cebat in templis. Hoc eodem tempore duces & Principes Donatistarum merita relegaverant sua. In Ec- „ clesiâ nulla fuerant schismata, nec Paganis licebat exercere sacrilegia: pax Deo placita apud omnes „ Christianos populos habitabat: diabolus mœrebat in templis, Donatistæ in regionibus alienis.

Libertas à Juliano Donatistis reddita. At Constantio mortuo die Novembris tertia anni 361. Donatistæ Juliano Imperatori libellum obtulêre, ut sibi restituerentur basilicæ quas ablatas querebantur, ùtque pristinam consequerentur libertatem. Libellus erat oblatus nomine Rogatiani, Pontii, Cassiani & aliorum Episcoporum ac Clericorum partis Donati, & in eo Juliano serviliter adulabantur dicere non veriti, *quòd apud eum sola justitia haberet accessum.* Haud gravatè Imperator Apostata, cui hoc erat in votis ut Christianam religionem quavis arte destrueret, precibus eorum annuit, prævidens fore ut inde magnum accederet Ecclesiæ Africanæ detrimentum. Redire igitur pro voto suo præcepit, quos intellexerat ad disturbandam pacem cum furore esse venturos, & abrogatis quæ adversùs Donatistas statuta erant, omnem eis libertatem aut potiùs licentiam quidvis moliendi concessit. Itaque eadem voce Donatistis libertas est reddita, quâ voce Idolorum patefieri jussa sunt templa. Reduces igitur Episcopi, inter quos Parmenianus Carthaginensis Episcopus accensetur, preces suas & Imperatoris rescriptum magistratibus obtulerunt, ac eo muniti nihil non in Catholicos ausi sunt. Sic eorum tunc temporis facinora describit Optatus lib. 2. §. 17. „ Eisdem penè momentis, inquit, vester furor in „ Africam revertitur, quibus Diabolus de suis carceribus relaxatur. Et non erubescitis, qui uno tempore „ cum inimico communia gaudia possidetis! Venistis rabidi, venistis irati, membra laniantes Ecclesiæ: „ subtiles in seductionibus, in cædibus immanes, filios pacis ad bella provocantes. De sedibus suis mul- „ tos fecistis extorres, cum conductâ manu venientes, basilicas invasistis: multi ex numero vestro per loca „ plurima (quæ sub nominibus dicere longum est) cruentas operati sunt cædes, & tam atroces, ut de talibus „ factis, ab illius temporis judicibus relatio mitteretur. Eo tempore innumera facinora & sacrilegia à

Donatistis

Donatistis patrata sunt, quæ latè describit idem Optatus eodem in libro, tum etiam libro 6. ubi ea legere poteris.

Leges Imperatorum in Donatistas.

Juliano qui die 26. Junii anni 363. sublatus est, successit Jovianus qui citò mortuus, nihil de rebus ad Africanam Ecclesiam spectantibus statuere potuit. At Valentinianus senior Donatistas severis legibus compescuit, quarum una exstat data x. Kalendas Martias Treviris anno 373. quâ Antistitem qui baptisma iteraverit sacerdotio indignum esse declarat. Eodem tempore Romanus comes qui Copiis in Africâ præfuit usque ad annum 373. schismaticos ea quæ vellent libere agere non permisit, cum eum inter persecutores suos numerent Donatistæ in collatione Carthaginensi. Posthæc Gratianus severam legem adversùs eos tulit xvi. Kalendas Novembris anni 377.

Donatistæ in multas sectas divisi.

Circa hæc tempora Donati secta in multas partes est divisa; atque ut mittamus Tichonii & Parmeniani de Ecclesia & iterato baptismo dissidium, plures emerserunt inter Donatistas factiones in Mauritaniâ & Numidiâ, quas haud vulgò notas fuisse scribit Augustinus: hinc Urbanenses in quodam Numidiæ angulo, & Claudianistæ qui posteà cum Primiano Parmeniani successore in gratiam redierunt. At Rogatistarum & Maximianistarum frequentior est apud Augustinum mentio & notior historia.

Rogatistarum schisma.

Rogatistarum auctor fuit Rogatus Maurus Episcopus ac fortè Cartennensis; atque ob id per Mauritaniam Cæsariensem sparsi numero pauci. Causa secessionis eorum à ceteris Donatistis incerta. Reliquis erant mitiores & Circumcellionum gregibus non utebantur. Sed Rogatus de nescio quibus suorum rebus acerrimâ perseverantia etiam forensi disputatione conflixisse legitur. Jactabant illi Christum cùm veniret ad judicium in suis tantùm reperturum fidem; atque ita non minùs erant Donatistis quàm Catholicis odiosi. Cùm igitur reliquum corpus Donatistarum factionem hanc ægerrimè ferret, sæculares Principes in eos excitavit. Per id tempus Valentiniano & Valente imperantibus Firmus Maurus Nubelis Mauritaniæ Regis filius, is fratre Zammâ latenter interempto: cùm ob id Comitem Africæ Romanum nomine, cui Zamma fuerat acceptus infestum haberet, metuens ne damnatus occideretur, ab imperio descivit & Mauritaniæ regnum occupavit. Hac occasione usi Donatistæ per barbarum regem, Rogatum ejusque asseclas in Mauritaniâ Cæsariensi sævissimè & acerbissimè vexaverunt (adeò ut vocarentur à Rogatistis Firmiani sicuti Catholicos Donatistæ Macarianos vocare consueverant) nihil non agentes ut eos ad gremium suum redire compellerent aut sævitiam vindictâ saturarent. Duravit ea persecutio tantisper donec Theodosius senior contra Firmum à Valentiniano in Africam cum exercitu missus perduellem imperii pluribus prælis fractum ad vitam laqueo finiendam compulit; Rogato qui Firmo superstes fuit, in schismate permanente. Per id tempus, qui Rogatistarum Cæsariensis Episcopus erat, cum Firmo tyranno suorum incolumitatem pactus portas ei aperuit, atque in vastationem non Catholicos tantùm sed universam civitatem dedit. Rogato mortuo successit Vincentius in sede & schismate. Fuit & alius Vincentius Victor ejusdem sectæ, prioris Vincentii discipulus & cultor, qui licèt ad unitatem Catholicam rediisset, non tamen adeò deposuerat Vincentii pristinam venerationem, quin eum sibi apparuisse jactaret, & adjutorem fuisse ad conficiendum opus quod adversùs Augustinum edidit de animâ & ejus origine.

Maximianistarum schisma. Primianus Maximianum damnat.

Nullum autem inter Donatistas dissidium majus ac celebrius fuit, quàm quod inter Primianistas & Maximianistas intercessit. Cœpit istud schisma paulò post annum 391. quo Primianus ordinatus est in locum Parmeniani Carthaginensis Episcopus ex parte Donati, sicut eodem fermè tempore apud Catholicos Genethlio successerat Aurelius. Is Primianus recens ordinatus Maximianum, Diaconum Ecclesiæ suæ qui Donati ferebatur esse consanguineus, cujus superbiâ se læsum putabat, & cum eo tres alios Diaconos Rogatianum, Donatum & Salgamium damnare constituit, & de facto in Maximianum absentem sententiam tulit. Maximianus divitis cujusdam fœminæ opibus fretus, sicut olim Majorinus Lucillæ potentiâ, Primiano restitit, & adjunctâ sibi plebis Carthaginensis parte ac senioribus quibusdam, horum nomine litteras & legatos ad universum chorum Episcoporum misit, deprecans ut Carthaginem venirent. Ipse Maximianus vicinos Episcopos adiit, quibus innocentiam suam exposuit, concitavit invidiam Primiano, atque eum deinde apud illos accusavit. Hi ergo Carthaginem cùm venissent numero 43. Primianus ad eos accedere noluit, & conductâ multitudine atque impetratis officialibus basilicarum januas obsedit, & Episcopis, qui adversùs eum venerant, ingrediendi in eas & agendi solemnia facultatem interdixit. Semel, iterùm & tertiò ad eorum Concilium vocatus adesse renuit, missos à Concilio malè mulctavit. In eum absentem Episcopi non ausi sunt tum temporis ultimum ferre judicium, "sed quodam præjudicio consuluerunt, inquit Augustinus l. 4. contra Cresc. c. 6. ut Primiano, si causæ suæ fideret, sequenti " celebriori Concilio respondendi seséque purgandi relinqueretur locus. Quod Concilium Cabarsussi in " Byzacenâ paulò pòst habitum priori numerosius, & centum, si Augustino fides, Episcoporum, cùm tamen in subscriptione epistolæ hujus Concilii quinquaginta trium tantummodò nomina extent. In eo Concilio sententia definitiva in Primianum lata his verbis: Decrevimus omnes sacerdotes Dei, præ- " sente Spiritu sancto, hunc eumdem Primianum, primò quòd super vivos Episcopos, alios subrogavit: " quòd incestos cum sanctorum communione miscuerit: quòd Presbyteros ad conjurationem ineundam " constringere portentarit: quòd Fortunatum Presbyterum in cloacam fecerit mitti, cùm ægrotantibus " baptismo succurrisset: quòd communionem Demetrio Presbytero denegarit, ut cogeret filium abdicare: " quòd idem Presbyter objurgatus sit, quòd Episcopos hospitio suscepisset: quòd supradictus Pri- " mianus multitudinem miserit, quæ Christianorum domos everteret: quòd obsessi sint Episcopi simul & " Clerici, & posteà ab ejus satellitibus lapidati: quòd in basilicâ cæsi sint seniores, quòd indignè ferrent " Claudianistas ad communionem admitti: quòd innocentes Clericos putaverit esse condemnandos: " quòd se nobis audiendum noluerit exhibere, cùm basilicarum fores ne ingrederemur, multitudine & " officio intercluserit: quod legatos à nobis, ad se missos injuriosè rejecerit: quòd loca multa vi primò, " dehinc auctoritate judiciariâ usurpaverit: præter alia illicita ejus admissa, quæ pro honestate styli no- " stri siluimus, à sacerdotali choro perpetuò esse damnatum: ne eo palpato, Dei Ecclesia, aut conta- " gione, aut aliquo crimine maculetur. Placuit sanè nobis & Spiritui sancto, quòd tempus tardis ad " convertendum reservetur sub eo, ut quicumque consacerdotum vel clericorum suæ salutis immemo- " res, à die damnationis supradicti Primiani, id est à die VIII. Kalendarum Juliarum, usque ad diem "

Concilium Carthaginense adversus Primianum.

Concilium Cabarsussitanum in Primianum.

VIII.

„ VIII. Kalendarum Januariarum, minùs à Primiani damnati communione recesserint, tali sententiâ „ constringantur: Laïci quoque nisi se à supradicto die damnationis illius, intra diem Paschæ futuræ, ab „ ejus consortio separaverint, non posse quemquam nisi per pœnitentiam, siquidem meminerint, Ec- „ clesiæ reformari. Hinc discimus Concilium hocce habitum fuisse die 24. Junii anni 393. cùm Concilium Bagaïtanum, in quo hujus acta rescissa sunt, consules habeat anni 394. Dejecto Primiano iidem Episcopi Maximianum Carthaginensem Episcopum in ejus locum designarunt, qui paulò post à duodecim Episcopis ordinatus est contra Primianum sicut olim Majorinus contra Cæcilianum.

Concilium Bagaïense contra Maximianum & ejus asseclas.

Adversùs istorum conatus ut sese tueretur Primianus, Concilium numerosius cogendum esse non dubitavit, & in eo Maximiani causam agendam. Habitum est Bagaï in Numidiâ 24. die Aprilis anni 394. Adfuère tercentum & decem Episcopi: in eo non tantùm absolutus est, sed & damnatus Maximianus ac ejus ordinatores cum clericis Ecclesiæ Carthaginensis qui ordinationi ejus interfuerant. Ceteris qui partes Maximiani secuti erant, tempus datum usque ad diem VIII. Kal. Januarii, intra quod si rediissent nihil in eos statuitur; sin verò id præstare neglexerint, sententia in eos fertur, ita ut non possint post præstitutum diem nisi per pœnitentiam admitti ac proinde amissis honoribus suis. Hujus sententiæ, quam integram fermè ex variis S. Augustini locis retulimus inter vetera monumenta, auctor fuit Emeritus Episcopus Cæsariensis: quæ cùm in Concilio decernenda recitata est, ore lætissimo omnes acclamaverunt, partim gavisi quòd tam esset diserta, partim quòd in eâ schismaticis suis tam insigniter insultassent. Postquàm verò omnium consensu publicata est, magnis

Primianistarum in Maximianistas persecutio.

illicò animis damnatos persequi cœperunt. Ad basilicam Maximiani conversi, quam non basilicam sed speluncam vocabant, concitato grege suo evertendam curarunt; neque hoc contentus Primianus Maximianum propriis ædibus mandatâ procuratione, ut in exorcisterium Ecclesiasticum converteretur, favente sibi Sacerdote legato Carthaginis deturbavit. Talibus initiis plures è Maximianistis territi intra diem dilationis pristinis se sociis reddiderunt, & recepti sunt ab iis tamquam purgati atque innocentes. Alii è contra in proposito obstinatè permanserunt, neque ut ad Primianum redirent adduci potuerunt. Itum idcircò ad Proconsules qui licèt à Christianis Imperatoribus constituti, erant nihilominùs Ethnici. Apud hos inductum est decretum Bagaïense, allegatæ leges adversùs hæreticos, quibus jubebantur basilicis expelli: impetratæ ab iis jussiones quibus exequendis officiorum & civitatum auxilia postulata, ut qui erant damnati in Concilio Bagaïensi suáque propria conventicula frequentabant, loca & basilicas quas non invaserant, sed cum populis sibi cohærentibus perpetuâ possessione retinebant, ex illis expellerentur. Hisce molestiis quidam facilè cesserunt neque multa passi sunt; qui autem resistere tentaverunt, graviter afflicti; qui superiores viribus non fuère, victi sunt & expulsi, aliique in eorum locum ordinati.

Primianistarum actio adversùs Salvium Membresitanum, Felicianum Mustitanum & Prætextatum Assuritanum.

In Ordinatores Maximiani qui nominatim damnati fuerant in Concilio Bagaïtano præcipuè sævitum; ac præsertim in Salvium Membresitanum Episcopum, in cujus locum anno ipso 394. Restitutus fuerat Primianistis ordinatus. Delatâ causâ ad Herodem Proconsulem Nummasius Restituti advocatus petiit, ut Primiani communioni Membresitana Ecclesia traderetur, allegans Salvium è Maximiani ordinatoribus unum Bagaïensis plenarii Concilii decreto esse damnatum, adeòque ut hæreticum cedere debere Restituto loca omnia quæ tamquam Episcopus tenebat, aut certè ad Primianum redire. Ita judicatum à Proconsule. Felicianum quoque Mustitanum ac Prætextatum Assuritanum qui pariter erant ex ordinatoribus Maximiani coram eodem Proconsule accusarunt causam agente adversùs primum Titiano, die 2. Martii anni 395. & eadem quæ Nummasius dixerat in Salvium allegante. Proconsul Herodes qui jam in Salvium & Prætextatum sententiam dixerat, Felicianum quoque damnavit, jussitque ut explosis Maximianistis Ecclesiæ Primianistis Episcopis traderentur. Nihilominùs tamen Felicianus & Prætextatus Ecclesias suas retinuerunt, quamquam à Primianistis Assuritanus Episcopus ordinatus esset Rogatus, cui posteà ad Catholicam converso Donatistarum exercitus, hoc est Circumcellionum agmen, linguam & manus præcidit. Frustrà adversùs eos Primianistæ anno sequenti Theodorum Proconsulem & Magistratus adierunt. Manserunt in suis sedibus donec malis victi, cum Primiano in societatem redierunt. At Salvius Membresitanus iterùm coram Serano Proconsule citatus in judicio causam defendit; eâ forte fiduciâ, inquit Augustinus, quòd sciret adversarios suos legibus contra hæreticos promulgatis uti non posse apud judicem nisi etiam seipsos eis pariter irretirent.

At apud Seranum Proconsulem, vel gratia plus valuit, vel magis fortè Bagaïense Concilium quod illic etiam contra eumdem Salvium recitatum est. Sic enim interloquutus est: *Lis Episcoporum secundum legem ab Episcopis audienda est: Episcopi judicaverunt: quare non aut sub satisfactione ad chorum reverteris vetustatis; aut ut habes scriptum terga persecutoribus prodis.* Cùm Salvius parere Proconsulis consilio renuisset, jussit eum Proconsul ab Ecclesiâ suâ expelli; & quia Membresitanorum, qui sibi favebant, fiduciâ sedem retinere tentabat, Abitinensibus vicinis mandatum est ut judicium in eum latum exequerentur. Comprehensus ab iis Salvius non tantùm de Ecclesiâ sua pulsus, sed miserabili pompâ ludibrio habitus. Capto enim seni, (ut refert Augustinus l. 4. contra Cresconium unde ferè tota hæc narratio desumpta est) mortuos canes alligaverunt in collo, & sic cum illo quantùm libuit saltaverunt. Factum inhumanum cum Etruscorum Regum qui mortua vivis corpora conjungebant comparandum: imò tantò fœdius quantò mortui canes mortuis hominibus fœdiores sunt. Adeò ut si Salvio seni & Episcopo de duobus suppliciis eligendum, longè potiùs elegisset hærere cum cadaveribus humanis quàm saltare cam caninis. Privari intereà Ecclesiâ sedibusque suis & pati hæc omnia potuit Salvius, neque tamen ad Primiani communionem redire voluit; atque ita egit cum suis, ita justitiam extulit pro quâ talia se pati dicebat, ita se sanctum persuasit quia passus, ita adversarios iniquissimos quia fecerant, ut alteram ei basilicam sui Membresæ fabricarint, in quâ dùm sedet novis ab Antagonistâ Restituto molestiis affectus est, & propter cellulas & agellos forensi cum eo strepitu controversiáque conflixit; atque ita à partibus Primiani adversùs Maximianum & eos qui cum illo in Bagaiensi Concilio damnati fuerant, apud quatuor vel ampliùs Proconsules in foro per advocatos litigatum est.

Gildonis tyrannis.

Mortuo Theodosio XVII. Kalend. Februarii anni 395. post aliquot menses Gildo comes & utriusque militiæ in Africâ magister ab anno 386. tyrannidem occupat & universâ potitur Africâ. Apud hunc hominem barbarum & paganum inter alios Donatistas gratiâ multùm valebat Optatus Thamugadensis

densis Episcopus in Numidiâ Gildonianus satelles dictus quòd de Gildonis satellitio esset. Hic homo ferus & Gildoni non dissimilis non tantum Catholicis sed & omnibus gravis fuit. Solitus agmine militari comitatus incedere, viduas opprimebat, pupillos bonis evertebat, uxores à maritis avellebat, dominos res suas vendere cogebat, & venditorum pretium cum ipsis dividebat, uno verbo vi, rapinis, ac fraudibus in omnes grassabatur. His moribus cùm esset, à suis tamen tanto habebatur in pretio, ut eum non modò non ausi fuerint damnare, sed ne monere quidem, inter tantos Africæ gemitus imò pacis osculum non detrectarint, in ejus manibus Eucharistiam posuerint & vicissim acceperint, ac demùm extincti in carcere, quia de Gildonis satellitio fuerat, Optati natalitia quotannis tamquam martyris magna celebritate frequentaverint. Hujus operâ usi Primianistæ Maximianistas & Rogatistas graviter vexaverunt & plerosque ad Primianum redire compulerunt. Cives, ut diximus, Assuritani & Mussitani Episcopos suos Felicianum & Prætextatum adversùs Primianistarum conatus huc usque tuiti fuerant. Iis gravissima exitia comminatus est Optatus, nisi relictâ suorum antistitum defensione, eos ad Primiani communionem redire cogerent. Cives militem Optati formidantes paruerunt. Felicianus & Prætextatus cum aliter sedes suas retinere non possent, manus dederunt, cœtus numerosus Episcoporum habitus cui etiam interfuit Primianus cum Optato Gildoniano. In eo recepti sunt duo illi Episcopi servato honore, ac retentis sedibus suis suscepti sunt à Primianistis, & quicumque ab ipsis in schismate baptizati fuerant sine iterato baptismo recepti. Rogatistas quoque non parum vexavit Optatus, sed in Catholicos præcipue sævit & in eos Circumcelliones rursum excitavit, à quibus innumera mala passi sunt Catholici. Non enim jam ut anteà fustibus tantùm armati discurrebant, sed omnis generis armis ac telis instructi, aperte vim faciebant, basilicas invadebant ac compilabant, Episcopos & Clericos occidebant aut male mulctabant, & latrocinia palàm ac publicè exercebant.

De Optato Gildoniano.

Felicianus & Prætextatus à Primiano suscepti.

Ad hos tumultus compescendos sublato jam Gildone (qui à fratre suo Mascezile oppugnatus à suis desertus, initio anni 398. laqueo vitam finiit) Honorius Imperator legem dedit die 25. Aprilis anni 398. quâ eos qui in Ecclesias Catholicas irruentes Sacerdotibus, ministris vel cultui & loco aliquid injuriæ faciebant, comprehendi & convictos capitali supplicio affici jubet, vultque ut cunctis esset liberum factas atroces Sacerdotibus aut ministris injurias velut publicum crimen persequi. Si verò multitudo violenta se armis aut locorum difficultate tueatur, judicibus mandat, ut à comite Africæ armatæ apparitionis præsidium deposcant, ne rei talium criminum evadant.

Lex Honorii in invasores Ecclesiarum.

Interim Catholici nihil non tentabant ut Donatistas ad concordiam invitarent. Jam observatum est initio schismatis redeuntes ad Ecclesiam Episcopos & Clericos ex parte Donati cum honoribus suis fuisse susceptos. At crescente eorum numero & pervicaciâ in subsequentibus Conciliis statutum fuerat, ne quis Donatistarum cum honore suo reciperetur in Ecclesiâ sed tantum in numero Laicorum. In Concilio Hipponensi *anni 393.* propositum est, ut exciperentur ab hac lege ii quos aut non rebaptizasse constiterit, aut qui cum suis plebibus ad Catholicam communionem transire voluerint. Sed hanc exceptionem placuit non confirmari priusquàm de eâ transmarina Ecclesia consulta foret. Iterum in Carthaginensi Concilio anni 397. mandatum est ut consulerentur Siricius Romanus Episcopus & Simplicianus Mediolanensis, utrùm infantes baptizati à Donatistis cùm ad Ecclesiam Dei salubre proposito fuerint reversi, ad sacri altaris ministerium promoveri possent. Ad quæstionem propositam Romanus & Mediolanensis Antistites responderunt, id esse prohibitum. Nihilominùs tamen Africani Episcopi inopiâ Clericorum & necessitatibus Ecclesiarum suarum, quæ ita desertæ erant ut multæ Ecclesiæ ne quidem Diaconum vel illiteratum haberent, coacti; statuerunt parvulis apud Donatistas antequam rationis usum haberent baptizatis, qui deinde agnitâ veritate ad Ecclesiam Dei accedentes per manûs impositionem recepti sunt in clerum, promoveri posse. Utque istud statutum gratum haberent transmarini Episcopi, legationem solemnem ad Anastasium Romanum & Venerium Mediolanensem miserunt ex Concilio Carthaginensi habito anno 401. mense Junio. Addiderunt etiam id quod prius proposuerant, ut nonnulli Donatistarum Clerici qui cum honoribus & plebibus suis transire desiderabant, recipi possent: sed non ausi sunt illud caput urgere. At de infantibus baptizatis apud Donatistas ad clerum promovendis omninò satagendum esse duxerunt, ut Afrorum voluntati transmarini Episcopi consentirent. Quid ad hæc responderit Anastasius certò non liquet: nam in Concilio Carthaginensi habito anno eodem mense Septembri de hujus litteris hoc tantum habetur, eum *paternæ ac fraternæ caritatis sollicitudine ac sinceritate adhortatum esse Africanos antistites, ut de hæreticorum & schismaticorum injuriis quibus Africanam Ecclesiam graviter vexabant nullo modo dissimularent.* Indulsisse tamen eum ut baptizati apud Donatistas pueri possent ad ordines promoveri verisimile est: nam circa istud caput nihil amplius Africani petunt à sede Apostolicâ. Sed circa alterum de recipiendis Donatistis cum honoribus suis *statuunt ut litteræ mittantur ad fratres & Coëpiscopos & maximè ad sedem Apostolicam in quâ præsidet Anastasius, quòd noverit habere Africam magnam necessitatem, propter Ecclesiæ pacem & utilitatem, ut ex ipsis Donatistis quicumque Clerici correcto consilio ad Catholicam unitatem transire voluerint secundùm uniuscujusque Episcopi Catholici voluntatem atque consilium, qui in eodem loco gubernat Ecclesiam, si hoc paci Christianæ prodesse visum fuerit, in suis honoribus suscipiantur.* Addunt, *id prioribus ejusdem divisionis temporibus factum esse:* nec id à se postulari aut statui, ut decretum Concilii, *quod in transmarinis partibus de hac re habitum fuerat dissolveretur.* Sed eâ conditione ut illud maneret erga eos ex quorum reditu non magnum accederet animarum lucrum, hoc est, ut ii secundùm transmarini Concilii decretum non susciperentur in honoribus suis; sed ab hac exciperentur *ii per quos Catholicæ unitati consulitur.*

Decreta Conciliorum de promovendis ad clerum aut relinquendis in eo Donatistis.

In eodem Concilio Africano Catholici Episcopi statuerunt: “ut litteræ darentur ad judices Africanos, à quibus peteretur, ut judiciariâ potestate atque diligentiâ in fide Christianâ, quid gestum sit in omnibus locis in quibus Maximianistæ basilicas obtinuerunt, qui ab eis schisma fecerunt, inquirant, & gestis publicis propter firmam notitiam omnibus necessariam faciant inhærere. Deinde placuit etiam Episcopis, ut Legati prædicandæ pacis atque unitatis sine quâ salus Christiana non potest obtineri, è numero suo ad ipsorum Donatistarum Episcopos & plebes mitterentur, per quos omnibus innotesceret quàm nihil haberent quod adversùs Ecclesiam Catholicam possent dicere, & manifestum fiat omnibus per gesta municipalia quid ipsi circa Maximianistas egerint, quos jam plenarii Concilii sui

„ auctoritate damnatos, in suis honoribus denuò receperunt, & baptismum quem damnati & exclusi de-
„ derant, acceptaverunt: ut notum fit, quam stulto corde resistant paci Ecclesiæ toto orbe diffusæ, cùm
„ ista faciant pro parte Donati, neque se istorum quos ita receperunt communione propter intuitum pa-
„ cis contaminari dicant: & nos contendant, id est Ecclesiam Catholicam etiam in extremis terrarum par-
„ tibus constitutam per eorum communionem inquinatam, quos tunc accusantes convincere nequiverunt,
„ suis artibus vigilantissimi antistites Donatistas à schismate revocare & in Ecclesiam inducere pro virili satagebant.

Descriptis & actis S. Augustini contra Donatistas. Psalmus abecedarius.

Sed jam tempus est ut dicamus de sancti Augustini scriptis & conflictationibus adversùs Donatistas quibus illi fracti, debilitati & tandem victi sunt. Is cùm anno 391. ad Presbyterii gradum in Ecclesiâ Hipponensi promotus fuisset, psalmum abecedarium composuit ad rudioris populi captum accommodatum, ut in humillimi vulgi & omninò imperitorum notitiam pervenire valeret Donatistarum causa ac eorum quantùm fieri posset memoriæ inhærere. In eo totius schismatis historiam & brevem ejus refutationem humili & aperto sermone exposuit. Hoc autem in retractationibus opusculum locat post alterum de fide & symbolo quod in Concilio Hipponensi anni 393. composuit.

Liber contra epistolam Donati.

Librum etiam contra epistolam Donati qui partis Donati secundus post Majorinum Episcopus fuerat, eodem Presbyterii sui tempore scripsisse testatur in libro retractationum cap. 21. Hac in Epistolâ Donatus hoc agebat, ut nonnisi in ejus communione baptisma Christi esse crederetur.

Epistola ad Maximinum.

Exstat & ejus etiamnum Presbyteri Epistola (num. 23.) ad Maximinum Episcopum Donatistam Sinitensis oppidi, qui Catholicum Ecclesiæ Mutugennensis rebaptizasse dicebatur & Diaconum suum fecerat, quâ eum hortatur, ut aut fateatur factum & quantis potuerit documentis in epistolâ suâ defendat; aut si negat & rebaptizandum non esse existimet, id palàm profiteatur & ad Ecclesiam redeat. Denique invitat eum vel ad colloquium vel ad rescribendum ut concordia Ecclesiæ sanciatur. Is Episcopus posteà post transmarinam peregrinationem amplexus est Catholicam pacem & in eâdem sede remansit, ut discimus ex epistolâ Augustini 105. At postquàm Augustinus factus est Episcopus Donatistas, scriptis, epistolis, sermonibus, collationibus exagitare non destitit.

Proculeianus invitatus ab Augustino ad collationem.

Initio Episcopatûs Proculeianum partis Donatianæ apud Hipponem Episcopum ac proinde suum adversarium jam senem ad collationem per litteras invitavit. Proculeianus primùm collationem sese haud refugere simularat, modò adessent deni ex utraque parte graves & honesti viri. At mutatâ voluntate quæsivit, cur non isset Augustinus Constantinam quando ibi plures ipsi erant, vel ipsum ire debere Milevim ubi Concilium proxime habituri erant: indicans sese Augustino imparem. Per alias litteras ad Eusebium Episcopum quoque Donatistam datas eidem Proculeiano exprobravit Augustinus, quòd juvenem qui matrem cædere solitus erat ac minatus fuerat se cùm ad partem Donati transiisset eam perempturum, recepisset, & sanguinem matris spirantem rebaptizasset. Rursumque Proculeianum invitat ad colloquium, eique offert ut si se imparem putet, cujus voluerit collegæ sui imploret auxilium: *Quamquam*, inquit, *& iste qui se tot annorum Episcopum dicit, quid in me tyrone timeat quominùs mecum velit conferre sermonem non satis intelligo. Si doctrinam liberalium litterarum quas fortè ipse aut non didicit aut minùs didicit, quid hoc pertinet ad eam quæstionem, quæ vel de sanctis scripturis vel documentis Ecclesiasticis aut publicis discutienda est in quibus ille per tot annos versatur, unde meis deberet esse peritior. Postremò est hic frater & collega meus Samsucius Turrensis Ecclesiæ qui nullas tales didicit quales iste dicitur formidare. Ipse adsit, agat cum illo.*

Tertiam quoque dedit eâ de re epistolam ad eumdem Eusebium ad quem superior data est, quâ commonet Proculeianum ut jam monitus de cæsâ ab isto juvene matre, hunc à communione repellat. Addit,
„ Subdiaconum quemdam Spaniensis Ecclesiæ, vocabulo Primum, cùm ab accessu indisciplinato Sanctimo-
„ nialium prohiberetur, à clericatu remotum, & irritatum adversùs disciplinam transtulisse se ad Dona-
„ tistas, necnon ab iis rebaptizatum esse. Duas etiam Sanctimoniales concolonas suas de fundo Catholico-
„ rum Christianorum sive ab eo raptas, sive ipsum sponte secutas rebaptizatas esse, & nunc cum gregibus
„ Circumcellionum inter vagabundos greges fœminarum versari, quod Proculeiano quoque per Eusebium
„ innotescere vult, ut à suâ communione eum removeat qui non ob aliud illam delegit, nisi quia in Catho-
„ licâ clericatum propter inobedientiam & perditos mores amiserat. Id se denique observare ait, ut quisquis
„ apud Donatistas propter disciplinam degradatus, ad Catholicam transire voluerit, in humiliatione pœni-
„ tentiæ recipiatur, quo & ipsi eum forsitan cogerent si apud eos manere voluisset. Epistolæ Augustini in quibus hæc habentur sunt nunc 33. 34. & 35.

Collationes S. Augustini cum Donatistis.

Habitæ sunt deinde à sancto Doctore collationes cum Donatistis, una anno 397. aut insequenti apud *Tuburzicum* cum Fortunio Donatistâ hujus urbis Episcopo aliisque Donatistis, de quâ consule epistolas S. Augustini 43. & 44. Alia per litteras habita est cum alio ejusdem sectæ Episcopo, Honorato nomine & cum Clarentio item Episcopo: idémque actum esset cum Crispino Calamensi ætate & famâ inter suos celebrato nisi per eum stetisset. Severinum etiam consanguineum suum hortatus est per epistolam quæ nunc est 52. Augustinus, ut Donatistarum schisma desereret.

Liber contra partem Donati.

Circa idem tempus scripsit Augustinus duos libros quorum titulus erat, *Contra partem Donati*, in quorum primo dixerat, *non sibi placere ullius sæcularis potestatis impetu schismaticos ad communionem violenter arctari: Et verè*, inquit, *tunc mihi non placebat, quoniam nondùm expertus eram vel quantum mali eorum auderet impunitas, vel quantum eis in melius mutandis conferre posset diligentia disciplinæ.* Hoc opus circa annum

Libri contra epistolam Parmeniani. Libri de baptismo.

398. aut 399. ab Augustino elaboratum huc usque desideramus. Ad annum 400. revocari debent ejusdem libri adversùs epistolam Parmeniani ad Tichonium scripti, in quibus celebrem agitat solvitque quæstionem, *utrùm in unitate & eorumdem communione sacramentorum mali contaminent bonos.* Pollicetur in eodem opere se latiùs tractaturum de baptismo, quod promissum statim exolvit editis septem de baptismo libris.

Liber contra quod attulit Centurius à Donatistis.

Circa idem tempus cùm attulisset ad Ecclesiam quidam Laïcus nomine Centurius nonnulla Donatistarum in Catholicos dictata vel scripta in paucis velut testimoniis quæ suæ causæ suffragari putabant, his brevissimè respondit Augustinus libello cujus hæc erat inscriptio, *Contra quod attulit Centurius à Donatistis.* Hocce opusculum non exstat.

Libri contra Petilianum.

De Petiliano Donatistâ Constantiniensium Episcopo dictum à nobis est aliâs. Is cùm unam epistolam contra Catholicos Donatianis Presbyteris & Diaconis scripsisset, partem ejus præsente Fortunato ejusdem loci Catholico Episcopo & Alypio Tagastensi S. Augustino obtulerunt hujus urbis Catholici. Statim ille hujus epistolæ fragmentum refellere aggressus, idque libro primo confecit. Deinde cùm integram Petiliani intercepisset epistolam librum secundum in eam conscripsit sedente Anastasio Romano Pontifice, aut saltem obitu ejus, qui incidit in diem 27. Aprilis anni 402. nondum comperto, in quâ verba singula Petiliani refert & suam iis responsionem subjicit. Sed prius id quod scripserat adversùs partem epistolæ, pervenit ad Petilianum qui respondere conatus est, cui responsioni tertium librum opposuit Augustinus.

Liber de unitate Ecclesiæ.

Antequam edita esset ista responsio epistolam ad Catholicos qui vulgò *Liber de unitate Ecclesiæ* dicitur, conscripsisse videtur. Nam hujus initio meminit duorum priorum librorum in Petilianum, non tertii.

Libri contra Cresconium.

Grammaticus etiam quidam Donatista Cresconius cùm invenisset Primum Augustini librum in Petilianum, putavit ei respondendum, & responsionem suam ad Augustinum misit. Cui operi libris quatuor ille respondit, ita sanè ut tribus perageret quod universa responsio flagitabat. Sed cùm videret de solâ Maximianensium causâ quâ suos schismaticos damnaverunt & eorum aliquos rursùm in suis honoribus receperunt, baptismumque ab eis extra communionem suam datum non repetiverunt, responderi posse ad cuncta quæ scripsit, quartum librum adjecit, in quo id quantum potuit diligenter & evidenter ostendit. Quando autem hos quatuor libros scripsit, jam contra Donatistas leges dederat Honorius Imperator. Ita Augustinus ipse de hoc opere in lib. 2. Retractationum, ex quibus intelligimus scriptum post annum 406. cùm leges Honorii de quibus loquitur datæ sint anno 405.

Libri probationum & testimoniorum contra Donatistas.

Posthæc ut ad Donatistas pervenirent, inquit idem Augustinus *ibid.* contra eorum errorem & pro Catholicâ veritate necessaria documenta curavi sive de Ecclesiasticis, sive de publicis gestis, sive de scripturis Canonicis, & primò ad illos eadem promissa direxi, ut ipsi ea si fieri posset exposcerent. Quæ cùm venissent in eorum quorumdam manus, nescio quis exstitit qui suo nomine tacito contra hæc scriberet, ita se confitens Donatistam tamquam hoc vocaretur. Cui ego respondens alium librum scripsi. Illa verò documenta quæ promiseram junxi, & ex utroque unum esse volui, cúmque sic edidi, ut in parietibus basilicæ quæ Donatistarum fuerat priùs præpositus legeretur, cujus titulus est, *Probationum & testimoniorum contra Donatistas.* Alterius libri quem suprà commemoravi, titulum esse volui *Contra nescio quem Donatistam.*

Admonitio Donatistarum de Maximianistis.

His duobus libris qui nunc desiderantur, tertius qui amissus quoque est, accedebat, cui titulus *Admonitio Donatistarum de Maximianistis*, qui quidem libellus erat brevissimus, ut posset facilitate describendi in plurium manus pervenire, & ipsâ sui brevitate facilius memoriæ commendari.

Liber de unico baptismo.

Post aliquod tempus sed ante collationem Carthaginensem, cùm amicus quidam illius à nescio quo Donatistâ Presbytero librum Petiliani de unico baptismo accepisset & ad Augustinum attulisset, enixè rogans illum ut ei responderet, precibus ejus satisfecit & librum quo respondet eumdem titulum habere voluit *De unico baptismo.* Hic liber exstat.

Non exstat alius grandis liber contra Donatistas, in quo ostendebat eorum adversùs Ecclesiam Catholicam impium ac superbissimum errorem solâ funditùs Maximianistarum causâ subverti.

Catholici Donatistas ad collationem invitant.

Dùm hæc privatim in Donatistas molitur Augustinus, id agebant Africani Episcopi ut Donatistas quovis modo ad collationem adducerent, rati nullâ aliâ viâ schismaticos aut reconciliari aut superari posse. Igitur in Concilio generali Episcoporum Africæ anno 403. die 25. Augusti Carthagini habito decretum est, ut solemni instrumento provocarentur Donatistæ ad collationem habendam inter delectos ex utraque parte Episcopos. Simul à Septiminio petierunt & obtinuerunt tum conveniendi Donatistas, tum inquirendi de gestis in causâ Maximianistarum. Donatistæ pro suo more collationem recusarunt. Tunc Epistolam laicis ejusdem sectæ scripsit Augustinus, ut ex hac Episcoporum repudiatione suspectam causæ suæ justitiam tandem habere discerent.

Donatistæ irritati ob hanc provocationem.

At Donatistæ quò elementiùs & instantiùs invitabantur ad pacem, eò ferociùs ac sæviùs in Catholicos furere cœperunt. Argumento esse potest Crispinus Calamensis Episcopus magnæ inter suos auctoritatis qui Possidium ejusdem civitatis Catholicum Episcopum sic insectatus est, ut is vix fugâ saluti suæ consulere potuerit. Ob hæc & alia facinora Crispinus in judicium vocatus & tamquam hæreticus accusatus, cùm ex præscripto legis Theodosianæ anni 392. decem auri libratum mulctam sibi impositam vidisset, coram Proconsule causam suam per triduum peroravit atque hæretici crimen à se amoliri conatus est. Sed justam ac legitimam fuisse hoc nomine prolatam sententiam Possidius in publicâ disputatione probavit; & tamen remissâ Possidii rogatu mulctâ, Crispinus Imperatorem appellavit qui eamdem mulctam ipsi ceterísque Donatistis inflixit. Cùm hæc agerentur Circumcelliones in Maximianum Bagaiensem, qui basilicam legibus repetierat & in Servum Tuburficuburi Episcopum, qui aliam petebat aliósque Episcopos, Clericos, & Laïcos tam atrociter grassati ut Concilii Carthaginensis anno 404. habiti Patres die 26. Junii Theasium & Evodium legatos ad Imperatorem mittendos esse censuerint, qui ei exponerent quàm immania à Donatistis in Catholicos patrarentur, quique poscerent ut Ecclesiæ tuitioni providerent ac legem Theodosii promulgatam in ordinatores vel ordinatos hæreticos seu etiam in possessores locorum in quibus eorum congregatio deprehenditur, confirmarent & in Donatistas valere juberent. Similiter ut alia lex quæ de hæreticis vel ex donationibus vel ex testamentis aliquid capiendi vel relinquendi jus adimit, repeteretur; ita tamen ut iis qui consideratione unitatis & pacis se corrigere voluerint, hereditatis aditus pateret, si adhuc in hæresi constitutis aliquid ante donationis vel hereditatis obvenerit: his tamen exceptis, qui lite pulsari putaverint ad Catholicam transeundum, quia de talibus credibile est non metu cælestis judicii potiùs quàm terreni commodi aviditate unitatem Catholicam præoptasse. Huic publicæ legationi & litteris Concilii ad Imperatorem adjectæ sunt querelæ privatorum qui injuriâ affecti erant à Donatistis.

Legati à Catholicis ad Imperatorem missi.

Edictum de Unitate ab Honorio latum.

His commotus Honorius in Donatistas seu Rebaptizantes severissimum tulit edictum pridie Idus Februarii Stilicone II. & Anthemio Coss. hoc est anno 405. Hujus edicti partis sunt leges quatuor hac unâ & eadem die datæ in Cod. Theodosiano. Dictum est autem Unitatis edictum, quia per illud sub pœnis

gravissimis injunctum erat hæreticis & schismaticis ad Catholicam Ecclesiam redire. Missum ad Hadrianum PP. Italiæ & speciatim die 5. Martii ad Proconsulem Africæ, ut ibi promulgaretur & executioni mandaretur. Vi hujus edicti citò Unitas apud Carthaginem facta tardiùs in ceteris Africæ provinciis id potuit obtineri.

Unitas facta Carthagini.

In Concilio Carthaginensi habito 23. Augusti ejusdem anni, decretum est ut quia apud Carthaginem tantum unitas facta erat, darentur etiam litteræ ad judices, ut & in aliis Provinciis & civitatibus operam impendi jubeant unitati, útque gratiarum actiones de Carthaginensi Ecclesiâ pro universâ Africâ de exclusione Donatistarum cum Episcoporum litteris ad comitatum mitterentur. Et rursum missi duo Clerici ad comitatum ad gratiarum actionem agendam & petendam Donatistarum ubique in Africâ exclusionem.

Maximinus Sinitensis Donatista collationem postulat.

Anno 406. die 30. Januarii Maximinus Episcopus Sinitensis aliique nonnulli Donatistæ audientiam in publico apud Ravennam consessu coram Præfecto Prætorii petierunt ubi cum Catholicis causam suam ventilarent. Quid statutum fuerit incertum, nihil certè actum est. Maximinus redux in Africam ad Ecclesiam Catholicam accessit.

Statutum de Episcopis & Episcopatibus Donatistarum.

Anno 407. in Concilio Carthaginensi mense Junio statuitur, ut plebes quæ conversæ sunt à Donatistis & habuerunt Episcopos, eos inconsulto Concilio retineant: quæ autem habuerunt Episcopum & eo defuncto non habere proprium Episcopum, sed ad alicujus Episcopi diœcesim pertinere voluerint, id etiam ipsis non denegetur. De Episcopis verò ipsis hoc decretum, ut qui ante legem de Unitate latam ab Imperatore ad Catholicam accesserint, plebes suas & Ecclesias retinerent. At qui nonnisi post illud edictum promulgatum ad Ecclesiam venerant, Ecclesiis suis omninò spoliantur, eæque ac cuncta ad eas pertinentia Catholicis horum locorum Episcopis adjudicantur.

Honorii leges in Donatistas.

Eodem anno Honorius legem tulit quâ hæreticis & schismaticis ad Ecclesiam redeuntibus ab omnibus pœnis quas ex legibus incurrerant, immunitatem concessit.

Anno 408. Stilicone ad diem 23. Augusti interfecto, novæ per Donatistas turbæ excitatæ sunt, quasi eo mortuo legibus soluti essent, & ne audaciæ color deesset, indulgentiam ab Honorio factam commenti sunt. Sed commentum statim dissiparunt leges ab Imperatore eodem anno & sequenti in eos latæ. His severè exequendis cùm incumberent præsides, pœnam sanguinis à factiosis schismaticis amoliri conatus est Augustinus. Verùm ut sunt versatiles Principum leges, circa medium anni 409. Honorius Hæreticis exercendæ superstitionis suæ potestatem concessit. Sed eam libertatem, flagitantibus Concilii Carthaginensis Patribus, à quibus quinque Episcoporum legatio ad comitatum missa erat, revocavit eodem anno, & severissimam in eos legem tulit datam VIII. Kalend. Septembris hujus anni 410. ad Heraclianum Comitem Africæ: *quâ oraculo penitùs remoto quo ad ritus suos hæreticæ superstitionis homines obrepserant, plectendos eos pœnâ proscriptionis & sanguinis statuit, si ultrà convenire per publicum execrandâ sceleris sui temeritate tentaverint.*

Edicta de convocatione Episcoporum ad collationem.

Tandem cùm ab utraque parte petita esset collatio, eamque enixè flagitarent Catholici, atque eâ de causâ legatos ad Imperatorem Honorium misissent, ab eo edicta est sanctione datâ Ravennæ pridie Idus Octobris sub Consulatu Varanis, anno scilicèt 410. quâ Donatistas Episcopos & Catholicos in urbem Carthaginensem intra quatuor menses convenire jubet, ut electis ab utraque parte sacerdotibus, causa committatur disputationibus agitanda. Quòd si intra præstitutum tempus Donatistarum Episcopi non convenerint, trini edicti vocatione contumaces declarentur, quibus transactis si provocati adesse contempserint, cedat cum Ecclesiis populus qui Doctores suos cum silentio cognoverit superatos, sciatque Catholicæ legis veris imperiis serviendum. Cui quidem disputationi principe loco judicem sedere voluit Flavium Marcellinum & Notarium, cui omnem in congregandi & evocandi Episcopos, actionis instituendæ & moderandæ, ac de toto negotio statuendi tribuit potestatem. Marcellinus hoc edicto munitus, mandatum proposuit quo cunctos per Africam tàm Catholicæ quàm Donatianæ partis Episcopos commonebat, ut intra tempus lege præscriptum, id est, intra quatuor menses qui ad diem Kalend. Juniarum concludebantur, Carthaginem Concilii faciendi gratiâ convenirent, omnibusque Magistratibus per Africam injungebat, ut Episcopos convenirent, eisque significarent ut intra quatuor menses Carthaginem venirent. Præterea ut Donatistas ad collationem promptiores redderet, jussit ut iis qui se ei affuturos esse responderent, Ecclesiæ, eáque loca quæ tenuisse illos anteà constitisset restituerentur. Adjecit quòd si Donatistis esset suspectus, se non recusaturum ut alius judex quem ipsi elegerint Donatianæ partis & fidei vel superioris vel similis dignitatis secum resideat. Denique declaravit quòd sive pro Donatistis sive pro Catholicis lata foret sententia, in nullo Donatistarum Episcopos aliquam molestiam esse passuros, sed liberos & ab omni injuriâ alienos ad propria redituros.

Mandata Episcoporum ad Collegas qui collationem habituri erant.

Juxta illud mandatum Donatistarum Episcopi Carthaginem ex omnibus provinciis Africanis convolarunt, & ibi congregati die XV Kal. Junias certiorem fecerunt epistolâ suâ Marcellinum se in hanc urbem advenisse Collationis ineundæ gratiâ. Catholici quoque Episcopi, cùm illuc advenissent, epistolam etiam dederunt ad Marcellinum, quâ gratam sibi collationem esse testantur, & consentiunt ut ii quibus agendi causam suam delegarunt officium, subscribant prosecutionibus suis & omnium nomine disputent. Hanc verò conditionem unanimi Episcoporum omnium consensu ratam Donatistis offerunt, se, si adversarii ostendere potuerint Ecclesiam periisse, & in solâ parte Donati remansisse, nullum apud eos Episcopalis muneris aut honoris locum habituros, sin verò è contrà Donatistæ victi fuerint & ad unitatem redire voluerint, hoc iis se concedere ut honorem Episcopatûs non amittant: ita ut ubi sunt duo Episcopi, Catholicus honoris sibi socio copulato, sedeant ambo eminentius sicuti peregrinus Episcopus juxta Collegam, ac primum subinde locum honore sese prævenientes in diversis basilicis occupent, & uno eorum defuncto deinceps jam singulis singuli pristino more succedant: aut si fortè Christiani populi singulis delectantur Episcopis & duorum consortium inusitatâ rerum facie tolerare non possunt, tam Catholici quàm Donatistæ de medio secedant & Ecclesiis singulis damnatâ schismatis causâ in unitate pacificâ constitutis ab his qui singuli in singulis Ecclesiis inveniuntur, unitate factâ, per loca singula constituantur Episcopi.

Gesta collationis.

Kalendis Junii anni 411. in secretario seu prætorio Thermarum Gargilianarum Carthagini convenerunt Episcopi utriusque partis. Lecto Imperatoris edicto, Marcellini mandato, & Episcoporum tùm Catholicorum tùm Donatistarum epistolis, non alium præter Marcellinum cognitorem elegerunt

Donatistæ,

Donatistæ, sed de tempore elapso nonnihil cavillati sunt. Recensiti deinde Episcopi omnes qui adestant & mandatis subscripserant, inventi è Catholicis 286. & ex Donatistarum parte 279. Lecti ab utraque parte septem qui causam omnium nomine agerent, quæ dicebantur à Notariis ex utraque parte excepta & recognita & inde acta ab Officio confecta: quibus peractis cognitio in diem tertium Junii comperendinata est. Hac die semper tantùm ex utraque parte delecti actores cum totidem consiliariis ac chartarum custodibus quatuor, & notariis ad locum collationis venerunt. Cùm gesta nondum forent descripta, post brevem altercationem ad sextum Iduum Juniarum dilata collatio. Quo die acta est inter partes magnâ animi & vocis contentione causa. Quæ fuerint ab utraque parte dicta & allegata, hîc referre nihil necesse est, cùm ea ex actis ipsius collationis & breviculo S. Augustini ad calcem hujus operis à nobis editis, abundè repeti possint. Hoc unum impræsentiarum dicam post acrem & diuturnam collationem, Cognitorem in gratiam Catholicorum adversùs Donatistas sententiam tulisse ac de novo conventicula Donatistarum prohibuisse, & Ecclesias quas fiduciario decreto Donatistis reddi voluerat, Catholicis tradi jussisse. Indulsit tamen Episcopis Donatistis ut ad propria remearent, quatenùs in propriis constituti, aut ad unam verámque Ecclesiam reverterentur, aut satisfacerent legibus. Denique loca ea in quibus Circumcellionum turbæ convenirent, à fisco occupanda esse decernit. Hujus collationis breviarium texuit Augustinus, & post collationem librum ad Donatistas in eos scripsit, ne à suis Episcopis seducerentur ulterius.

Sententia Cognitoris contra Donatistas.

Cùm quidquid in collatione gestum fuerat, latámque à Cognitore sententiam accepisset Imperator, insequente anno 411. Kalendas Februarii legem dedit, quâ mulctas pecuniarias varias pro varia cujusque conditione in Donatistas qui ad Catholicam Ecclesiam accedere nollent, imponit jubétque eorum Episcopos ac Clericos ab Africa expelli ac in exilium mitti, & quæcumque Ecclesiis eorum collata fuerant, Catholicis Ecclesiis adjudicat.

Lex Honorii, post collationem, contra Donatistas.

Hac lege multi ex Donatistis emendati ad Catholicam redierunt ast nonnulli eâ potiùs exacerbati plusquam anteà insanierunt. In diœcesi Hipponensi Restitutum Presbyterum Catholicum exceptum insidiis trucidarunt, uti & Innocentium Presbyterum è domo raptum oculo effosso digitóque amputato truncaverunt. Marcellinus Tribunus cui causæ hujus executio erat injuncta, habitâ in reos quæstione moderatâ, non sulcantibus ungulis, non urentibus flammis, sed virgarum verberibus confessionem scelerum eruerat. In reos ex legum severitate animadvertendum erat, ut qualia fecerant talia paterentur. Augustinus autem cui non placebant atrocia illa ac præcipuè capitalia supplicia, per litteras apud Marcellinum, Donatum Proconsulem & Apringium egit instantissime ut pœna mortis imò & detruncationis membrorum remitteretur. Sed hoc à Marcellino petiit, ut acta quibus Donatistarum crimina probabantur, publica fierent & populo proponerentur, ut pudore ac ignominiâ homines ab hominibus talia scelera patrantibus averterentur. Ceteri etiam antistites pro reis ne capitali supplicio plecterentur, apud judices intercedebant: nec tamen ista Catholicorum mansuetudo potuit Donatistarum furorem mitigare. Narrat Augustinus Macrobium unum ex eorum Episcopis stipatum cuneis perditorum utriusque sexûs hàc atque illàc circumiisse & sibi basilicas per vim aperuisse.

Donatistarum furor accensus.

Ut autem judicium à Marcellino contra se latum infirmarent, aiebant eum pretio corruptum Catholicis, quorum communionis erat, favisse & in eorum gratiam sententiam tulisse, sed perperàm & noctu. Asserebant etiam eum non permisisse, ut omnia pro suis partibus Donatistæ proferrent, ac vim sibi conquerebantur illatam quòd in secretario Thermarum Gargilianarum collationis tempore fuissent conclusi. Quæ vitilitigatorum effugia meritò ridebant Catholici: nam corruptum auro judicem gratis & sine teste dicebatur, si quid verò proponendum erat adversus eum, id ante disputationis exordium facere eos oportuerat. Quod non modò non fecerant, sed & offerenti ut alium judicem qui secum sederet eligerent, responderant se alterum nolle judicem, atque hunc prolixè non semel laudaverant: quod ad actionem pertinet, unicuique clepsydrâ adjectâ quidquid voluisset & quantùm voluisset dicendi licentiam dedisse. De vi illatâ quia in Gargilianis Thermis inclusi fuerant non magis conqueri posse, si locus fuisset querelæ, Catholicos quàm Donatistas cùm ibi utrique essent: at quomodo pro carcere habebatur locus, ubi erat & judex & in quo retenti non sunt, sed unde dimissi quando voluerunt. De sententiâ noctu latâ forensis rabulæ Petiliani cavillatio erat; nihil enim obstat quin si causa postulet, diutiùs judex possit etiam sedere. Nihilominùs hæc Donatistarum calumniandi audacia atque protervia ita increvit, ut de remedio apponendo Patres Africani in commune consuluerint in synodo Cirtensi seu Zertensi anno post collationem habito, cujus nomine Augustinus epistolam scripsit ad Donatistas olim 152. nunc 141. quâ hujusmodi calumniam diluit. Data est xviii. Kalend. Julias.

Calumniæ Donatistarum in Marcellinum.

At Donatistæ non contenti Marcellini honorem calumniis suis infamare, vitam etiam appetiverunt; & quasi Heraclianæ factionis hominem sub invidiâ tyrannidis oppressum licèt innocentem, ut die 13. Septembris anni 413. jussu Marini comitis qui Heraclianum in Africâ debellaverat, capite plecteretur effecerunt. Hinc occasionem cœperunt jactitandi irritum esse judicium à Marcellino latum: quod cùm intellexisset Honorius, severissimam in eos legem tulit die 22. Junii anni 414. & aliâ lege datâ 30. Augusti anni 415. statuit ea quæ à Marcellino, quem spectabilis memoriæ virum appellat, in Donatistas gesta erant & in publica monumenta translata, firmitatem perpetuam habere.

Mors Marcellini.

Confirmatio sententiæ Marcellini.

Non meliùs Donatistis cessit importuna apud Bonifacium Comitem interpellatio, qui rejectis mendacissimorum hominum calumniis Augustini consilia prætulit sibi præscripta in eximio illo libro seu epistolâ quæ est de correctione Donatistarum.

Frustrà Bonifacium Comitem interpellant Donatistæ.

Anno 418. primâ Maii universalis Concilii Carthaginensis Patres decreta condidêre ad extinguendas Donatianæ sectæ reliquias. Mense verò Septembri proximo, cùm Augustinus apud Juliam Cæsaream versaretur cum quibusdam collegis, occurrit fortè in Emeritum hujus urbis Episcopum ex parte Donati, qui unus fuerat ex actoribus collationis, quem cùm ad Ecclesiam adduxisset, cum eo concertare voluit. At Emeritus ne mutire quidem aut hiscere ausus est, & Augustini sermonem patienter contra suos audivit. Librum paulò ante adversùs hunc Emeritum scripserat Augustinus, cui titulus erat *Ad Emeritum Donatistarum Episcopum post collationem*, quo res quibus illi vincuntur vel victi esse monstrantur, breviter complectebatur. Qui liber periit; sed exstat ejus liber de gestis cum Emerito, & sermo eo præsente ad Cæsariensis Ecclesiæ plebem dictus.

Gesta Augustini cum Emerito.

Concilium Donatistarum.

Circa idem tempus habitus est Donatistarum conventus, cui Petilianus cum aliis plusquam triginta Episcopis interfuit. In eo consilium inierunt, quo pacto edictis quibus adeò premebantur, obviam irent, cùm viderentur se potiùs pristinis ignibus daturi (imò id reipsâ facerent spe nominis martyrum apud suos potiundi) quàm ut in insulas deportarentur. In eodem conventu ab iis id statutum est: *Ut qui Catholicis communicaverint, Episcoporum vel Presbyterorum tantùm si sacrificium non obtulerint aut in populo non tractaverint, ad veniam perveniant & in suis honoribus recipiantur.*

Donatistarum schisma debilitatum.

Intereà Dulcitius Tribunus & Notarius Imperialium jussionum contra Donatistas in Africa executor, pœnas legibus in eos sancitas severè exigebat, intestabiles Donatistas esse declarabat, mulctas imperatas imponebat, basilicas eorum & bona Ecclesiæ Catholicæ adjudicabat, Episcopos & Clericos in insulas & provincias longinquas exulatum mittebat. Hujus igitur vigilantiâ multi tum temporis ad Ecclesiam redierunt, & Donatiana secta, quæ anteà in Africa vigebat, fracta & debilitata prorsus est. At nonnulli in pervicacia sua obstinati perdurabant, quorum alii basilicas ne Catholicis traderentur, alii pro suo more vario mortis genere mortem sibi consciscebant, ut pro martyribus haberentur. Nonnulli in Catholicos irruebant & ex iis plurimos neci tradebant: dum è contrà Catholici antistites sollicitè mortis pœnam à Donatistarum capite depulsarent.

De Gaudentio Thamugadensi.

Cum malorum hujuscemodi dux & fax esset Gaudentius Thamugadensis unus è septem actoribus Donatistarum in collatione, dedit ad illum litteras Dulcitius exhortans eum ad unitatem Catholicam & dissuadens incendium quo se ac suos cum ipsa Ecclesia consumere minabatur: addens etiam ut si se justos putarent, fugerent potiùs secundùm præceptum Domini Christi quàm se nefandis ignibus concremarent. Respondit Gaudentius duabus litteris, breviore unâ, festinante ut aiebant perlatore, aliâ prolixâ, quasi pleniùs diligentiúsque respondens. Dulcitius ambas ut eas Gaudentii epistolas existimavit ad eum esse mittendas refelleret, simulque eum per litteras consuluit, quodnam istis hæreticis responsum dari oporteret. Augustinus ambas Gaudentii epistolas uno libro redarguit, qui cùm in ejusdem pervenisset manus, rescripsit ille quod ei visum est; sed Augustinus responsionem ejus contempsit nec dignam refutatione judicavit. Ad postulatum verò Dulcitii respondit istorum insaniam non debere obstare quominùs ad unitatem faciendam allaboraret & Principis leges executioni demandaret.

Lex Theodosii Junioris in Donatistas.

Eædem leges à Theodosio Juniore renovatæ sunt, lege datâ 30. Maii anno 428. Sed paullò pòst Donatistarum secta Vandalorum irruptione à legibus Imperatorum tuta fuit. Nonnullis etiam ex iis qui se Arianorum adversarios non esse fingebant, Vandali favisse videntur. Nihilominùs eamdem plerique eorum ac Catholici sortem subierunt & sub Arianorum jugo miseram vitam traxêre. Certè Fastidiosus Episcopus Arianus cujus verba referuntur à Fulgentio, Donatistas æquè ac Catholicos insectatur.

Reliquiæ Donatistarum ad sextum usque sæculum.

Superfuerunt tamen diutissimè in Africâ schismatis hujus quamvis languentis & attriti reliquiæ, ut ex epistolis Gregorii Magni ad Afros datis liquet, ex quibus intelligimus non paucos in Africa Donatistas fuisse eorumque numerum hoc ipso tempore licèt à Gennadio Exarcha compescerentur crevisse, plures ab eis in suam sectam adductos & rebaptizatos, quosdam etiam Catholicos Episcopos ab iis ex Ecclesiis suis pulsos. Cui malo ut mederetur Gregorius, jussit synodum congregari quam habuit Dominicus Carthaginensis Episcopus omni curâ incumbens, ut Africanam Ecclesiam ab hac labe purgaret. Adversùs eos tum temporis à Mauricio Imperatore missa sunt rescripta, sed conquesti sunt Africani Episcopi ea executioni non demandari. Quâ de re missis Africanorum ad eum litteris certiorem fecit Gregorius Imperatorem, rogavitque ut severè in eos animadverteretur. Ipse verò Episcopis Africanis scripsit Donatistas Episcopos qui ad Ecclesiam accedebant eâ lege recipiendos, ne pateret eis ad Primatum aditus.

Ita per ter centum annos & amplius in Africa duravit illud schisma, quod infausto tempore ac omine ortum; sub Constantino neque judiciis Ecclesiasticis neque civilibus extingui potuit; sub Constante Imperatore compressum, ad tempus sub Juliano recruduit, & per multos annos magnam Africæ partem implevit; donec scriptis, disputationibus & legibus Imperatorum imminutum est & ad paucos redactum, quorum infelices heredes ad sextum aut septimum usque sæculum in aliquibus Africæ angulis latitarunt.

GEOGRAPHIA

GEOGRAPHIA SACRA
AFRICÆ
SEU
NOTITIA OMNIUM EPISCOPATUUM
ECCLESIÆ AFRICANÆ.

Ex Collatione Carthaginensi, notitiâ Episcoporum Africæ sub Hunerico, ex Concilio Carthaginensi sub Cypriano, aliisque Conciliis tum Africanis, tum generalibus, ac Monumentis sacris & profanis excerpta.

Africæ descriptio.

AFRICÆ nomen tripliciter olim & nunc acceptum legimus. Primùm pro tertia orbis parte, quæ ab Asia, Isthmo vel Nili ostiis disterminatur, & undequaque mari ambitur. Quo in terrarum tractu non modò provinciæ quæ mari Mediterraneo alluuntur, Mauritania scilicet, Zeugitana provincia cujus caput Carthago, Libya, & Ægyptus: sed & interiora terrarum Antiquis vix nota, Æthiopiæ appellatione designata continentur. Haud tam latè patet altera *Africæ* acceptio, juxta quam non modò Æthiopia ab Africa secernitur, sed & hæc peculiarem diœcesim, ut aiunt, constituit, ab Ægypto distinctam, & ab Oceano, scilicet Atlantico ad intimum majoris Syrtis sinum protenditur: quæ provincias Mauritaniam, Numidiam, Tripolitanam & Zeugitanam continet. Hæc autem ultima provincia Proconsularis, *Africæ* nomine proprie donatur, quæ tertia est, eáque strictissima hujus vocis acceptio. Africa secundum mediam illam acceptionem ab Occidente & Septentrione littorum obliquo spatio mari alluitur, patétque in longitudinem latus ejus Occidentale ab Atlante ad Cotes Promontorium juxta fretum DM. passuum. Inde à parte Septentrionali ab Herculei freti ostiis ad Mercurii Promontorium secundùm Plinium sunt M. passuum MCX. secundùm Antonini Itinerarium MCCCCXXXI: sin autem soli, hoc est, sinuum & amfractuum littoris ratio non habeatur; sed tantùm cæli, hoc est, si linea recta ducatur, à Cotibus ad Mercurii Promontorium millia passuum MXXX. A Mercurii Promontorio ad Syrtis minoris internum latus expositum Orienti, Polybio, Plinio & Antonino sunt CCC. millia passuum: à quo non multùm distant nostræ rationes. Regio quæ inter duas Syrtes interjacet versa in Septentrionem, Plinio CCL. mille passuum, Antonino CCCLXXX mille passuum, secundùm nos CCCL. mille passuum. Syrtis major, si Plinio fides, circuitus est DCXXVII. passuum, aditus autem CCCXV. circuitus CCCCL. Secundùm nos aditus non plus quam CCL. millia passuum. A Promontorio ad sinus intima CCX. millia passuum. Ibi sunt Aræ Philenorum qui extremus est Africæ limes. Ab Austro Africa montibus & interiori adjacet Libyæ, ac plus vel minùs latè patet, quò magis vel minùs in mare terræ prominent. Hæc omnia in Tabula Geographica videre est.

Dividitur autem Africa à Plinio in Mauritanias duas (Tingitanam, & Cæsariensem) Numidiam & Zeugitanam quæ Africa propriè dicitur ac in duas distribuitur, quarum una dicitur Byzacena, altera Tripolitana. In veteri Notitia Africæ Constantii Imperatoris, ut ferunt, temporibus facta, sic describitur & dividitur Africa: *Vergentem ad Austri terram invenies terram Mauritaniam cujus homines barbari quantùm ad vitam & mores, Romanis tamen subditi.... Exinde post Mauritaniam Numidia provincia.... Proxima huic provinciæ Africa regio in omnibus dives occurrit.* Apud Ptolemæum ac Pomponium Melam Africa quoque dividitur in tres tantùm partes, Mauritaniam, Numidiam & Africam strictè sumptam, sub qua comprehenduntur Byzacena & Tripolitana. Africæ divisio.

Hæc quoque fuit antiquissima Ecclesiæ Africanæ divisio, ut testis est omni exceptione major D. Cyprianus in epistola edit. Oxon. 48. ad Cornelium, ubi limites & partes Africanæ Ecclesiæ sic describit: *Sed quoniam latiùs fusa est nostra provincia: habet enim Numidiam & Mauritanias duas cohærentes.* In Concilio Carthaginensi de iteratione baptismi sub eodem Cypriano habito, *cùm in unum Carthagini conveni-*

venissent Episcopi plurimi ex provincia Africa, Numidia, Mauritania: quibus constat jam tum Ecclesias istarum provinciarum unum corpus Ecclesiarum constituisse & in quatuor provincias Ecclesiasticas fuisse tum divisas.

Nihil aut parum videtur Constantini Imperatoris temporibus in ea divisione Africæ immutatum; nam is in epistola ad Cæcilianum Carthaginensem, quæ refertur ab Eusebio l. 10. Hist. Eccl. c. 6. quatuor item provincias Africæ enumerat his verbis: *Quandoquidem placuit nobis ut per omnes provincias Africæ, Numidiæ, & utriusque Mauritaniæ.* Nihilominùs idem in epistola ad Ablavium de Arelatensi Concilio, Tripolitanam addit provinciam, & Numidias plurali numero enuntiat, Ablavio injungens ut *Cæcilianum cum aliquibus ex his quos ipse delegerit, sed & de Byzacena, Tripolitana, Numidiarum & Mauritaniarum provinciis singulos quosque cum aliquibus ex suis quos putaverint eligendos Arelatem mittat.* Ibi Tripolitana statui videtur tamquam Africæ provincia à quatuor aliis jam tum distincta. Licèt autem Numidiarum hìc & alibi in plurali fiat mentio, non propterea tamen existimandum est duas fuisse provincias Numidiæ, seu civiles, seu Ecclesiasticas. Nam è duabus Numidiis una semper coaluit provincia, quæ unam tantummodò Metropolim urbem & unum Primatem habebat, ut constat ex Concilio Milevitano anni 402. in quo statuitur ut *Archivus Numidiæ & apud primam sedem sit & in Metropoli, id est, Constantinâ.* Ecce unam Metropolim & unum Primatem totius Numidiæ. Et ne quis dicat de una tantùm Numidia hìc agi: in Concilio Carthaginensi anni 397. *Crescentianus* dicitur *primæ sedis Numidiarum Episcopus:* in Græco πρῶτος καθέδρας τῶν δύο Νουμιδιῶν. S. Augustinus ep. 59. ad Victorinum agens de contentione quæ erat inter duos Episcopos circa Primatum Numidiæ, omnes Episcopos Numidiæ uni paruisse Primati supponit. Sunt qui Sitifensem Mauritaniam, quæ deinceps à Numidia avulsa provinciam peculiarem constituit, alteram fuisse è duabus Numidiis censeant. Sed in Concilio Carthaginensi anni 416. disertè distinguuntur Numidiæ duæ à Mauritaniis Sitifensi & Cæsariensi.

Circa tempora Theodosii Imperatoris Africa in sex est divisa provincias, quæ à Sexto Rufo, & in Notitia imperii enumerantur, suntque Africa strictè sumpta, sive Proconsularis provincia, Numidia, Byzacium, Tripolis, Mauritania Sitifensis, & Mauritania Cæsariensis. Tingitana verò ab Africa avulsa Hispaniæ attributa est. Eamdem divisionem provinciarum & formam induit Ecclesiastica πολιτεία, ut ex Conciliis ex universis Africæ provinciis congregatis notum est, in quibus sex illæ provinciæ enumerantur. Sunt qui Sitifensem provinciam existiment non ante annum 419. inter Ecclesiasticas Africæ provincias locum peculiarem obtinuisse & Primatem habuisse, idque ex canone 17. Concilii Carthaginensis hujus anni. Sed hi oppidò falluntur. Nam in Concilio Carthaginensi anni 397. legati Mauritaniæ Sitifensis, provinciæ suæ nomine leguntur Carthaginem venisse ad Concilium & omnia postulata detulisse: quod solis provinciis, quæ primas sedes habebant, licebat, ut constat ex Canone 48. Cod. Afric. In epistola Augustini ad Victorinum, quæ nunc 59. anno 401. scriptâ disertè habetur non tantùm duas esse Mauritanias, sed utramque suum habere Primatem: *Legi*, inquit, *in eadem tractoriâ etiam ad Mauritanias esse scriptum, quas provincias scimus habere Primates.* Anno 402. Nicetius Sitifensis qui Concilio Milevitano interfuit, vocatur Episcopus primæ sedis Mauritaniæ Sitifensis. Anno 403. Lucianus & Macrianus Sitifensis provinciæ Episcopi, legatione funguntur in Concilio Carthaginensi. Anno 407. separatim enumerantur Sitifenses Episcopi ut provinciæ à ceteris diversæ. Anno 411. in collatione Carthaginensi seorsim enumerantur sex provinciæ, & inter eas Sitifensis: *Præstò sunt universi de omnibus scilicet provinciis Africanis, id est, de provinciâ Proconsulari, de provinciâ Byzacenâ, de Numidiâ, de Mauritaniis Sitifensi & Cæsariensi & de Tripolitanâ provinciâ.* Et cap. 72. coll. Carthag. diei 1. *Si de numero dubitatur, eant provinciales ad Mauros, eant ad Numidas, eant ad Byzacenos, eant quoque ad Tripolitanos, eant ad Provincia Proconsularis.* Anno 418. Legati eliguntur ex hac provinciâ qui Carthagini demorentur. Demùm initio Concilii anni 419. Legati Sitifensium nomine præsentes adsunt Concilio antequàm Canon 17. fuisset exaratus. Nihil ergo absurdius quàm fingere tum primùm in hoc Concilio Mauritaniam Sitifensem, diversam à Cæsariensi provinciam Ecclesiasticam constituisse. Quod spectat ad Canonem 17. Concilii Carthaginensis anni 419. in codice Canonum Ecclesiæ Africanæ sic habetur: *Placuit ut Mauritania Sitifensis, ut postulavit, Primatem provinciæ Numidiæ, ex cujus cœtu separatur: ut suum habeat Primatem: quem consentientibus omnibus Primatibus provinciarum Africanarum, & omnibus Episcopis, propter longinquitatem habere permissa est.* Ita lectus iste Canon, Sitifensem provinciam Primate suo spoliaret, eámque Primati Numidiæ subjiceret, quod à Sitifensis provinciæ Legatis postulatum, aut à synodo decretum esse nemo dixerit. Aliter porrò legitur iste Canon in duobus manuscriptis in hanc sententiam; *De primatu Mauritaniæ Sitifensis. Primatem verò proprium cùm Mauritaniæ Sitifensis Episcopi postularent, omne Concilium Episcoporum Numidiæ, consentientibus omnibus Primatibus vel universis Episcopis provinciarum Africanarum, propter longi itineris novitatem, Primatem habere permissa est. Cum consilio Carthaginensis Ecclesiæ factum est.* Eodem modo Ferrandus hunc Canonem legit, ita hujus decretum exponens in breviatione Canonum c. 82. *Ut Primatem proprium Mauritania Sitifensis habeat.* Sed ita intelligendus est iste Canon non quasi tum primum Primatem habuerit provincia Sitifensis, cùm contrarium ex dictis apertè constet; sed hoc sensu quòd tum fuerit confirmatum ipsi istud juris Concilii decreto, idque consentientibus Episcopis Numidiæ qui huc usque reclamaverunt. Hinc fortè in epistolâ Concilii Cabarsussitani quod anno 393. à Donatistis celebratum est, unius tantùm Mauritaniæ fit mentio, ita: *sanctissimis fratribus atque collegis per universam Africam, hoc est provinciam Proconsularem, Numidiam, Mauritaniam, Byzacenam & Tripolim constitutis.* Sed uti jam observatum à nobis est Concilio Catholicorum anni 397. ac ceteris deinceps adfuerunt Sitifensis Mauritaniæ Legati tamquam provinciæ Africanæ ab aliis diversæ, suúmque Primatem habentis. Quamquam autem Tingitana Hispaniæ foret attributa, atque inter provincias Africæ non ampliùs numeretur, in istis Conciliis attamen hujus provinciæ Episcopi accensebantur Episcopis Mauritaniæ Cæsariensis, ut constat ex Notitiâ Episcoporum Africæ sub Hunerico digesta, in quâ Tingitanæ provinciæ Episcopi sub Cæsariensi Mauritania recensentur. Hinc verisimile est Tingitanas Ecclesias semper ad Africanam pertinuisse: unde in epistola Siricii ad Himmerium Tarraconensem, Hispaniarum provinciæ quinque tantùm enumerantur: Tarraconensis, Carthaginensis, Bætica, Lusita-

ſitania, & Gallecia, nec ulla Tingitanæ fit mentio Demùm Juſtinianus Imperator recuperatâ Africâ anno æræ vulgaris 534. Conſtitutione ſuâ, quæ exſtat in codice Inſtit. L. 1. Tit. 27. hanc regionem in priſtinum ſtatum reſtituit & in ſex diœceſes partitus eſt, Tingitanam, Carthaginem, Byzacium, Tripolim, Numidiam, Mauritaniam, quibus Sardiniam adjecit.

D: Primatibus Africæ.

Unicuique provinciæ ſuus erat in Africâ Primas, verùm non ut in aliis orbis partibus Ecclesiaſticæ Metropoles Metropolibus urbibus affixæ erant, ſed illic tota Metropolitani Epiſcopi auctoritas ſeniori Epiſcopo provinciæ deferebatur, ſi Carthaginenſem ſedem excipias, quæ non tantùm provinciæ Proconſularis certa Metropolis erat, ſed & totius Africæ Occidentalis caput. Atque hinc non dicebantur vulgò Metropolitani, ſed Primates, ut ſæpè ſæpiùs vocantur in Conciliis Africanis, Metropoleon nomine Metropolibus civilibus ſervato. Hinc Primates non ſemper ejuſdem ſedis Epiſcopos fuiſſe comperimus, ſed diverſarum. Sic Numidiæ Metropolitanus Cypriani tempore erat Novatus Thamugadenſis, ut conſtat ex Concilio Cypriani. Anno 305. Secundus Tigiſitanus ex Optato. Anno 395. Megalius Calamenſis ex Auguſtino. Anno 397. Creſcentianus alterius ſedis Epiſcopus ex Concilio Carthaginenſi. Anno 401. & 402. Xantippus Tagoſenſis ex Auguſtino. Anno 411. Silvanus Summitanus ex collatione Carthaginenſi. Anno 418. Valentinus Vaianenſis. Anno 484. Felix Bercetitanus ex Catalogo Epiſcoporum Catholicorum Africæ ſub Hunerico. Similiter Byzacenæ provinciæ Primas tempore Cypriani Polycarpus Adrumetinus. Circa tempora collationis Carthaginenſis Mizonius Zellenſis. Anno 417. Latomius Tenitanus. Anno 418. Donatianus Teleptenſis. Tempore Hunerici Nobaſinnenſis Epiſcopus. Mauritaniæ Cæſarienſis Primas in collatione Carthaginenſi eſt Martinus Taborenſis In catalogo Epiſcoporum Africæ ſub Hunerico Glorinus Juncenſis. Mauritaniæ Sitifenſis anno 402. Nicetius Metropoleos civilis Epiſcopus, ſed in collatione Novatus ejuſdem ſedis Epiſcopus nullam habet prærogativam, & anno 408. legatus eſt nomine provinciæ ſuæ, non igitur præſes Concilii & Primas. At tempore Hunerici Primas eſt Rufinus Tamallumenſis. Ex quibus abunde conſtat Primatum ſeu Metropoliticum jus in Africa non fuiſſe annexum Metropoli civili, ſed antiquitati Epiſcopi, & ſic Metropolim Eccleſiaſticam fuiſſe ſedem ſenioris Epiſcopi.

Idipſum non obſcurè teſtatur Auguſtinus, cùm quærit à Profuturo epiſt. 149. nunc 38. quis Megalii Calamenſis in Primatu ſucceſſor ſit. *Succeſſorem Primatûs ejus noſſe volumus*, & ep. 261. nunc 299. (ſi tamen ejus eſt hæc epiſtola quam multi eruditi in dubium revocant) ſcribit ad Cæleſtinum, Priſco provinciæ Cæſarienſis Epiſcopo Epiſcopatum eſſe relictum, eâ tamen conditione, ut ipſi non pateret aditus ad Primatum ſicut ceteris: *Clamet*, inquit, *Priſcus provinciæ Cæſarienſis Epiſcopus, aut ad Primatum locus ſicut ceteris & mihi patere debuit, aut Epiſcopatus mihi remanere non debuit.* Unde luce clarius infertur Primatum omnibus Africanis Epiſcopis patuiſſe, nec Metropoli civili annexum fuiſſe, quandoquidem Cæſarienſis Antiſtes, qui Metropoleos civilis Epiſcopus erat, non privatur jure Metropolitico Eccleſiaſtico, ſed aditus ei ad jus Metropoliticum intercluditur. Epiſtolâ 217. quæ nunc eſt 59 excuſat ſe Auguſtinus, quòd ad Concilium Numidiæ vocatus à Victorino, non venerit, eò quòd ſenex Xantippus Tagoſenſis, rectiùs Tagorenſis, Primatum ſibi vindicaret; proinde & jus convocandi Concilii Quòd ſi Metropolitica jura urbi fuiſſent annexa, de Primatu nulla potuiſſet inter Epiſcopos eſſe difficultas, cum manifeſtum foret, quæ urbs eſſet Numidiæ Metropolis Ut autem liquidò conſtet contentionem tantùm fuiſſe de antiquitate Epiſcopi, non autem de urbis dignitate, conſulenda eſt Concilii Milevitani anni 402. definitio, cui ipſe Xantippus aderat Primatûs Numidiæ jure fruens, ut videre eſt can. 53. Concilii vulgò Africani. Hæc autem definitio ejuſmodi eſt c. 56. *Placuit ut quicumque deinceps ab Epiſcopis ordinantur per provincias Africanas, litteras accipiant ab Ordinatoribus ſuis manu eorum conſcriptas continentes conſulem & diem, ut nulla altercatio de poſterioribus vel anterioribus oriatur.* Ex his intelligere eſt totam inter Epiſcopos Africanos dignitatem ab antiquitate Epiſcopatûs fuiſſe repetitam; nullatenùs autem ab urbis magnitudine aut dignitate. Speciatim verò de Numidia idem conſtat ex canone 53. in quo ſtatutum eſt, *ut matricula, & Archivus Numidiæ apud primam ſedem ſit, & in Metropoli, id eſt, Conſtantinâ.* Ecce apertam diſtinctionem Metropoleos civilis, & Eccleſiaſticæ: propterea auctor vitæ S. Fulgentii c. 29. teſtis eſt, Fulgentium in Concilio Juncenſi, Quovultdeo in contentione de Primatu prælatum, jus ſuum illi poſteà ceſſiſſe, quo relato ſubdit auctor iſte: *Ubi ſunt nunc illi quibus eminendi ſuper ceteros dominentur affectus, qui ſe etiam ſuis prioribus anteponunt, indebita ſibi privilegia vindicantes? Ecce beatus Fulgentius nec Primatum quem meruit, defendere voluit.* Primatus ergo apud Africanos Epiſcopos ipſius Fulgentii tempore prioribus debebatur, nec ulli ſedi annexus erat. Demùm Victor Tunonenſis in chronico refert Boetio Byzaceno defuncto Primaſium Adrumetinum damnationi trium capitulorum conſenſiſſe ut primatus jure frueretur. Hic mos in Africâ permanſit uſque ad tempora Gregorii magni, nam is lib. 1. epiſt. 75. ad Epiſcopos Numidiæ ſtatuit: *Ut illorum conſuetudo de Primatibus conſtituendis, ceteriſque capitulis immota maneat, exceptis his qui ex Donatiſtis ad Epiſcopatum perveniunt, quos provehi ad Primatûs dignitatem etiam cùm ordo Clericorum eos ad locum eumdem deferat, modis omnibus prohibet.* Igitur tempore Gregorii inter Africanos Primatus non erat ſedibus annexus, ſed eo antiquiores omnes Epiſcopi indiſcriminatim fruebantur; exceptis iis qui fuerant hæretici, quos ab hoc jure excidere vult Gregorius: quemadmodum olim Auguſtino teſte ab eo exciderat Priſcus.

Quinetiam in Provincia Proconſulari ſummus honos habebatur antiquiori Epiſcopo, licèt eum præcederet Carthaginenſis Epiſcopus totius Africæ Primas. Sic in Concilio Carthaginenſi II. Victor Abderitanus, & in tertio ejuſdem nominis Epiſcopus Pupianenſis, ceteris, excepto Carthaginenſi, præferuntur: & de hoc Victore hæc ait Epigonius c. 54. cod. can. Eccl. Afric. *Ætate pater, & ipſâ promotione antiquiſſimus, vir laudabilis, frater & collega noſter Victor vult hanc petitionem generalem omnibus effici.*

Uno verbo in Africâ tum honor, tum dignitas, tum etiam jura & privilegia Epiſcoporum tribuebantur antiquitati Epiſcopatûs, non autem Eccleſiæ cui præerant dignitati. Id conſtat ex dictis, præcipuè verò ex epiſtolâ Auguſtini 59. in quâ quæritur ſe tertium nominatum, qui haud ita pridem Epiſcopus erat, ceteriſque qui antiquiores erant, præpoſitum: *Quæ res*, inquit, *& aliis injurioſa eſt ſatis, & mihi invidioſa:* idque luculenter confirmatur

ex can. 56. Concilii Africani suprà relato.

Carthaginensis Antistitis prærogativæ.

Ceterùm ab hac lege semper excipiendus Carthaginensis Antistes, qui universæ Africæ Primas erat & Exarchus, seu ut ita loquar, Patriarcha. Diu ante ipsummet Cyprianum Agrippinus hoc jure fruebatur, is enim à Cypriano reliquorum Episcoporum Præses fuisse insinuatur: *Quod quidem*, inquit, *cum ceteris Episcopis qui illo tempore in provinciâ Africâ & Numidiâ Ecclesiam Dei gubernabant, statuit.*

Maxima quoque hujus sedis privilegia & jura in epistolis Cypriani elucent: sic ep. 45. totam Africam provinciam suam vocat: *Quoniam*, inquit, *latiùs fusa est nostra provincia, habet Numidiam & duas Mauritanias sibi cohærentes.* Hinc ex universis Africæ provinciis consulitur, & respondet veluti præcipuam auctoritatem habens, ut videre est ep. 59. 61. 70. 71. 73. & præsertim 65.

Post hæc tempora illa Carthaginensis Episcopi dignitas non imminuta, ut videre est ex omnibus Conciliis Africanis, quæ ad hujus Episcopi nutum fiebant, & quibus ille licèt ceteris junior præsidebat, ac omnium quæ gerebantur, auctor & caput erat: si quæ scribendæ erant epistolæ à Conciliis, eas dictabat; iis omnium nomine subscribebat: ad hujus etiam Concilium ex omnibus Africæ provinciis & synodis provocabatur, ut regulæ Ecclesiasticæ per totam Africam observarentur, útque fides illibata servaretur, invigilabat: diem Paschæ universis Africanis ipse nuntiabat, ut constat ex canone 51. codicis Africani: uno verbo, curam ac sollicitudinem omnium Ecclesiarum Africanarum ipse gerebat. Unde Aurelius Episcopus can. 55. cod. Afric. ait, *se multarum Ecclesiarum, & ordinandorum curam sustinere....* Et posteà, *cunctarum se Ecclesiarum, dignatione Dei, sollicitudinem sustinere;* quapropter conceditur ei ibidem, *ut unde vellet, & de cujus nomine fuisset conventus, pro desiderio cujusque Ecclesiæ ordinaret Episcopum.* Hinc tenebatur provincias omnes Africæ visitare, ut intelligitur ex canone Concilii Carthaginensis anni 397. in cod. Canonum Ecclesiæ Africanæ c. 52. ubi *Honoratus & Urbanus* Legati provinciæ Mauritaniæ Sitifensis aiunt *in Concilio Hipponensi constitutum esse singulas provincias tempore Concilii visitandas esse:* & rogant Aurelium *ut dignetur etiam hoc anno vel alio Mauritaniam provinciam visitare:* Quibus Aurelius respondit: *Tunc de provinciâ Mauritaniâ, propterea quod in finibus Africæ posita sit, nihil statuimus, siquidem vicina sunt barbarico, sed præstet Deus, ut ex abundanti non pollicentes venire possimus ad vestram provinciam. Cogitare enim debetis, fratres, quia hoc sibi, & Tripolitani, & Arzugitani fratres potuerunt exigere, si ratio pateretur.*

Hîc fortassè alicui veniet in mentem hæc quæstio, utrùm meliùs & convenientiùs Metropolitica dignitas antiquitati, quàm urbi fuerit affixa, de quâ quid sentiam, hîc mihi videtur aperiendum. Censeo ergo, salvo aliorum judicio, longè satiùs esse ut Metropolitica dignitas urbi annexa sit quàm antiquitati sacerdotii: cum enim alicui sedi affixa est, is ad eam eligitur qui huic dignitati sustinendæ par esse possit. At ubi ad omnes passim antiquitatis jure defertur, tunc ad minùs idoneos pervenire potest. Præterquam quòd senectus minùs apta est ferendis laboribus, & illo caret animi ac corporis vigore qui in Metropolitano maximè desideratur. Itaque prudenter omnino Gregorius lib. 1. epist. 72. scribit ad Gennadium Patricium & Exarchum Africæ, ut *Concilium Catholicorum* admoneat, *ut Primatem non ex ordine loci postpositus vitæ meritis faciat. Quumam apud Deum non gradus elegantior, sed vitæ melioris actio comprobatur: ipse verò Primas non passim, sicut moris est per villas, sed in unâ juxta eorum electionem civitate resideat.* Idem tamen Africanis epist. 75. *consuetudinem, quæ nihil contra fidem Catholicam usurpare dignoscitur, immotam permanere concedit, sive de Primatibus constituendis, &c.*

Ut ut sit fruebatur Carthaginensis Antistes non tantùm honoris sed & dignitatis ac auctoritatis prærogativâ in universas Africæ provincias, ac speciatim Primas erat provinciæ Proconsularis, quæ inter alias prima censebatur. Hæc inter provincias Africanas media clauditur ab Ortu & Septentrione Pelago Africo. Ab Occidente dividitur à Numidiâ lineâ ductâ ab ostiis Rubricati fluminis ad Mustum ubi fluvium Bagradam attingit, & inde retrò versus Occidentem ductâ ad Nattagaram, atque hinc ad Ammederam, ubi rursùm Bagradam fluvium attingit & secat usque ad Capsam oppidum Numidiæ versùs Meridiem. Ab Oriente & Meridie à Byzacenâ separatur lineâ ductâ ab Uzitâ usque ad fluvium Bagradam. Tria habet Promontoria, Candidum, Apollinis adversum Sardiniæ, & Mercurii adversum Siciliæ, quæ in altum procurrentia duos efficiunt sinus.

NUMIDIA, Numidarum olim regnum, Masinissæ clara nomine, Metagonitis terra à Græcis appellata, Numidæ verò seu Nomades à permutandis pabulis Mapalia sua, hoc est, domos plaustris circumferentes. Ab Oriente adjacet provinciæ Proconsulari, à quâ superiùs descriptâ lineâ distinguitur. A Septentrione mari alluitur. Ab Occidente terminatur lineâ ductâ ab Ampsagæ fluvii ostiis versùs meridiem usque ad Maximianum oppidum. Ab Austro habet Libyam interiorem. Hujus provinciæ Metropolis civilis Cirta colonia, quæ Constantina dicta est & etiamnum dicitur.

BYZACENA provincia appellatur Regio fertilitatis eximiæ. Ab ortu habet fluvium Tritonem: ab Occidente Numidiam juxta lineam superiùs expositam: ab Austro Libyam interiorem. Hujus urbs præcipua Adrumetum.

TRIPOLITANA provincia à flumine Tritone & minore Syrti usque ad aram Phileni extenditur: mari alluitur à Septentrione: ab Occasu Tritone flumine finitur: à Meridie desertis Libycis.

MAURITANIA SITIFENSIS habet ab ortu lineam ductam ab Ampsagæ fluminis ostiis versùs Meridiem usque ad Maximianum oppidum.

Adjacet ad Occidentem Sitifensi CÆSARIENSIS, quæ à Tingitanâ flumine Malvâ distinguitur: à Sitifensi lineâ ductâ à Promontorio Occidentali Numidici sinus, ubi sita est urbs Vabar usque ad oppidum Tubunas obliquè in Orientem ad flumen Uzar prope Zaratha. Sitifensis caput est urbs Sitifis, Cæsariensis Julia Cæsarea.

MAURITANIÆ TINGITANÆ limites, ab Ortu Malva fluvius: ab Occasu mare Atlanticum: à Septentrione fretum Herculeum & mare Mediterraneum: à Meridie montes Atlantici. Tingis hujus provinciæ urbs præcipua.

Multitudo Episcopatuum in Africa.

Totus ille tractus & antequam Romanis pareret, & posteà innumeros ferè incolas habuit. In eo civitates, oppida, municipia, castella, vici, tum indigetum, tum colonorum in magno numero fuêre, & tam soli fertilitate ac frugum ubertate quàm mercaturæ

commer-

commercio prædives extitit. Hinc tanta Christianorum in his locis multitudo, ad quos regendos Episcopi plurimi sunt constituti, & quidem longè plures ac frequentiores quàm in quibuslibet aliis orbis Christiani partibus. Nam in his, Episcopi in magnis tantùm urbibus constitui consueverant, non autem in vicis aut villis & in modicis civitatibus, quod Concilii Laodiceni canone 57. & Sardicensis canone 7. cautum est. At lex ista in Africâ non obtinuit, ubi non tantùm in magnis civitatibus, sed in cunctis oppidis ac nonnumquam in vicis & castellis ordinati leguntur Episcopi: quam Episcopalium sedium multitudinem jam à primis Ecclesiarum Africanarum initiis exortam auxit Catholicorum ac Donatistarum æmulatio. Sanè cùm in collatione Carthaginensi diei 1. cap. 181. Alypius Ecclesiæ Catholicæ Episcopus admonuisset nonnullos ex Episcopis Donatistis *in villis & in fundis esse Episcopos ordinatos, non in aliquibus civitatibus*, regessit hoc ipsum in Catholicos Petilianus Donatista inquiens: *Sic etiam tu multos habes per omnes agros dispersos.* Et in hac collatione frequenter utrinque objectum est Episcopos de novo in multis locis ab utraque parte constitutos, ut numero vincerent adversarios. Ipse Augustinus cùm diœcesim suam nimis extensam esse existimaret, in castello Fussalensi, quod 40. millibus ab Hippone regio distabat, Episcopum ordinandum curavit, ut docet ep. 261. Sed ne inde turbæ & dissensiones nascerentur, Concilium Carthaginense II. statuit can. 5 *ut diœceses quæ numquam habuerunt Episcopos, non habeant: & illa diœcesis quæ aliquando habuit, habeat proprium ..... Et si accedente tempore, crescente fide populus Dei multiplicatus desideraverit proprium habere rectorem, ejus videlicet voluntate in cujus potestate est diœcesis constituta, habeat Episcopum.* Non vetat ista lex ne crescente numero fidelium novus Episcopatus erigatur, sed ne id fiat nisi ex consensu & voluntate Episcopi ad cujus diœcesim pertinebat locus qui ad sedis Episcopalis dignitatem evehitur. In Concilio Carthaginensi anni 497. canone 53. Cod. Afric. conquestus est Epigonius: *Quòd quamvis multis in Conciliis statutum fuerit à cœtu sacerdotali, ut plebes quæ in diœcesibus ab Episcopis retinentur, quæ Episcopos numquam habuerunt, nonnisi cum voluntate ejus Episcopi à quo tenentur, proprios accipiant rectores Episcopos. Attamen nonnulli dominatu quodam adepto communionem fratrum abhorrent, vel certè, cùm depravati fuerint, quasi in quadam arce tyrannicâ sibi dominatum vindicant, & tumidi ac stolidi adversùs Episcopum suas cervices erigunt, vel convivis sibi concinnantes plebem, vel persuasu maligno & illicito favore eosdem volunt sibi collocare rectores. Quod quidem insigne mentis tuæ tenemus votum*, inquit, *frater religiose Aureli, qui hæc sæpè oppressisti non curando tales petitores sed propter eorum malos cogitatus, & pravè existimata consilia hoc dico, non debere rectorem accipere eam plebem, quæ in diœcesi semper subjacuit, nec umquam proprium Episcopum habuit. Quapropter si universo sanctissimo cœtui placet hoc, quod prosequutus sum, confirmetur. Aurelius Episcopus dixit. Fratris, & consacerdotis nostri prosecutioni non obsisto: sed hoc me & fecisse, & facturum esse profiteor circa eos sanè, qui fuerint concordes, non solùm circa Ecclesiam Carthaginensem sed circa omne sacerdotale consortium. Sunt enim plerique conspirantes cum plebibus propriis, quas decipiunt, ut dictum est, earum scalpentes aures, blandi ad seducendum, vitiosæ vitæ homines, vel certè inflati, & ab hoc consortio separati, qui putant proprii plebi incubandum, & nonnumquam conventi ad Concilium venire detrectant: sua fortè ne prodantur flagitia metuentes. Dico, si placet, circa hos, non tantùm diœceses non esse servandas, verùm & de propriâ Ecclesiâ, quæ illis malè faverit, omnimodò adnitendum ut etiam auctoritate publicâ rejiciantur, atque ab ipsis principalibus cathedris removeantur. Oportet enim, ut qui universis fratribus, ac toto Concilio inhæserit, non solùm suam jure integro, sed & diœceses possideat. At verò, qui sibimet putant plebes suas sufficere, fraternâ dilectione contemptâ, non tantùm diœceses amittant, sed ut dixi, etiam propriis publicâ careant auctoritate, ut rebelles. Honoratus & Urbanus Episcopi dixerunt. Summa provisio sanctitatis tuæ cohæsit mentibus singulorum, & puto, omnium responsione ea quæ prosequi dignatus es, roboranda. Universi Episcopi dixerunt, placet, placet.* Et iterum in eodem Concilio can 56. *Honoratus & Urbanus Episcopi dixerunt. Audivimus constitutum, ut diœceses non mereantur Episcopos accipere, nisi consensu ejus, sub quo fuerant constitutæ, sed in provinciâ nostrâ cùm aliqui fortè in diœcesi, concedente eo Episcopo, in cujus potestate fuerant constitutæ, ordinati sunt Episcopi, etiam diœceses sibi vindicant, hoc & corrigi charitatis vestræ judicio, & inhiberi de cetero debet. Epigonius Episcopus dixit. Singulis Episcopis servatum est quod decebat: ut ex massa diœcesium nulla carperetur, ut proprium Episcopum habuisset, nisi ipse consensum adhibuisset concedendi. Suffuiat enim si concesserit, ut eadem diœcesis permissa proprium tantùm Episcopum habeat, ceteras sibi non vindicet diœceses, quia exempta de fasce multarum sola meruit honorem Episcopatûs suscipere. Aurelius Episcopus dixit. Non dubito charitati vestræ omnium placere, eum, qui in diœcesi concedente Episcopo, qui matricem tenuit, solam eamdem retinere plebem, in quâ fuerat ordinatus. Quoniam igitur universa arbitror fuisse tractata, si omnia cum animo vestro conveniunt, sermone vestro cuncta roborate. Universi Episcopi dixerunt. Omnia nobis hæc placuerunt, & hæc nostrâ subscriptione firmavimus, & subscripserunt. Aurelius Episcopus Ecclesiæ Carthaginensis huic decreto consensi, & prælecto subscripsi, similiter & ceteri Episcopi subscripserunt.*

Ex dictis duo colliguntur. Primum in Africâ Episcopos constitutos fuisse non tantùm in magnis civitatibus, sed in omnibus oppidis, imò & in vicis atque castellis. Alterum, facile novos Episcopatus erectos in diversis locis crescente numero fidelium, modò consentiret Episcopus ad cujus diœcesim locus pertinebat. Hinc tanta Episcoporum in Africâ multitudo. Et quidem secundi sæculi initio Agrippinus Carthaginensis Episcopus Concilium habuit Carthagini *plurimorum Episcoporum ex Africâ & Numidiâ*: ut Cyprianus in epistolis 71. ad Quintum & 73. ad Jubaianum testatur. Numerum non exprimit. At sanctus Augustinus lib. de unico baptismo contra Petilianum, septuaginta fuisse innuit his verbis: *Nam illud quod adjungit de Episcopo Carthaginensi Agrippino, de inclyto martyre Cypriano, de septuaginta Præcessoribus Cypriani, quia hoc fecerunt & fieri præceperunt.* Sub Donato Cypriani antecessore in Concilio nonaginta Episcoporum damnatus Privatus Lambesitanus, ut Cyprianus testis est epist. 59. Sub Cypriano tria habita sunt Concilia numerosa de baptismo hæreticorum. In duobus adfuêre septuaginta Episcopi, ut testatur ep. ad Jubaianum, & in tertio interfuisse leguntur octoginta septem, præter quos longè plures abfuisse verisimile est. At duo sunt monumenta, è quibus numerus Episcoporum Africæ certò erui potest. Primum est collatio Carthaginensis, in quâ Catholici sic eorum numerum ineunt: subscripserunt mandatu Episcopi ducenti sexaginta sex, aderant præsentes viginti; abesse dicuntur centum &

& viginti, ac viduatæ præterea Eccleſiæ ſexaginta quatuor; ex quibus exurgit numerus quadringentarum ſeptuaginta ſedium Epiſcopalium in Africa. Alterum eſt notitia Epiſcoporum Afrorum ſub Hunerico, quæ numerat Epiſcopos quadringentos ſexaginta ſex, quibus ſi octo demas Sardiniæ Epiſcopos, ceteri omnes ad Africam pertinent.

Poſt recuperatam à Juſtiniano Imperatore Africam, Reparatus Concilium habuit univerſale Africæ, in quo adfuerunt Epiſcopi 217. quod argumento eſt ex ingenti illo Epiſcopatuum numero, multos adhuc ex hoc tempore ſuperfuiſſe. In Concilio Lateranenſi ſub Martino epiſtolæ ſynodicæ Patrum provinciæ Proconſularis ſubſcripſerunt Epiſcopi 69. ex iſta provincia: & Byzacenorum epiſtolæ ſynodicæ 46. Epiſcopi. At ejectis ex Africa Romanis per Saracenos, triſtiſſima fuit Eccleſiæ Africanæ facies, & pauci admodum in ea fuerunt Epiſcopi; ita ut Gregorii VII. tempore vix tres habuerit Epiſcopos, ut ex hujus epiſtolis colligitur, præſertim l. 3. ep. 19. ſcripta anno 1076. ubi ait perveniſſe ad aures ſuas: *quòd Africa quæ pars mundi eſſe dicitur, quæque etiam antiquitùs, vigente ibi Chriſtianitate, maximo Epiſcoporum numero regebatur, ad tantum periculum devenerit, ut in ordinando Epiſcopo tres non habeat Epiſcopos.* Ibidem ait, ſe nuper manum alicui impoſuiſſe, qui ſecundus eſſet Epiſcopus; & cùm tertium expoſtularent ut per eos alii ordinari poſſent, ſcribit in ep. 20. ad clerum & populum Hipponenſem, & 21. ad Azir regem Mauritaniæ, Servandum Presbyterum ad ſe ex Africa miſſum ad eorum preces Epiſcopum eſſe conſecratum.

Sed ut ad felicia illa Africanæ Eccleſiæ tempora redeamus, nos ex veteribus monumentis nomina ſexcentorum nonaginta Epiſcopatuum in Africa eruimus: in provincia Proconſulari ſcilicet 136. in Numidia 155. in Byzacena 135. in Mauritania Cæſarienſi & Tingitanâ totidem: in Sitifenſi 46. in Tripolitanâ 5. incertæ provinciæ 78. ex quibus exurgit numerus 690. Sicut autem omnes Epiſcopales ſedes Africæ his comprehendi affirmare non poſſum, ita nec auſim aſſerere hæc omnia loca uno & eodem tempore ſimul ſedes Epiſcopales fuiſſe, ſed nullus èſt ex iis qui non aliquando Epiſcopum habuerit, ut ex monumentis Eccleſiaſticis colligitur. Quamquam autem plerarumque ſedium Epiſcopalium provincia detecta fuerit, longè minor eſt numerus earum, quarum certus ſitus in Tabulâ Geographicâ potuit aſſignari. Nam 257. tantummodò locorum Epiſcopalium poſitionem certam deprehendere potuit auctor tabulæ quantumvis ſagax & in his rebus verſatus: ex iis exſtant, in Proconſulari 52. in Numidiâ 71. in Byzacenâ 51. in Mauritania Cæſarienſi 51. in Sitifenſi 46. Tripolitanæ verò quinque urbes Epiſcopales notæ. Atque ut Lector ſtatim intelligat, quæ ſedes in tabulâ locatæ ſint, eæ aſteriſcum habent præfixum, ne fruſtrà laboret in perquirendis iis quæ locum ſuum in tabulâ non habent.

Ceterùm longè majorem quàm ii qui ante nos eâ de re ſcripſerunt Epiſcopatuum ſingulis provinciis aſſignatorum numerum invenimus: longè plurium etiam ſitum deprehendit & notavit auctor tabulæ. Multos errores ſuſtulimus, Epiſcopatus plures in unum compactos diviſimus, eumdem ſæpiùs ſub diverſis nominibus repetitum, unum ſub vero nomine ſortiri locum juſſimus, ſubdititia nomina ſuſtulimus, mendoſa aut perperàm ſcripta emendavimus. Quantùm autem in his perfecerimus, intelliget quiſquis voluerit notitiam noſtram cum Caroli a S. Paulo notitiâ comparare. Nolim hujus viri eruditioni & labori quidquam detractum: at affirmare auſim in ejus notitiâ & tabulâ pluſquàm ducentos eſſe errores in quos non impegimus. Nec proptereà opus noſtrum numeris omnibus abſolutum & erroribus vacuum audemus affirmare. Scimus quàm pronum ſit & facile in his rebus labi, etiam viris doctiſſimis & in rebus hujuſmodi verſatiſſimis. Exemplo erit viri eruditiſſimi Holſtenii in hoc negotio lapſus, qui inter Epiſcopatus Africæ numerat Vicum-nigratem: *Vicus*, inquit, *Nigras in territorio Vagenſi Vici-nigratis Epiſcopus Gennadio de illuſtribus ſcriptoribus c.* 73. At hic legitur legique debet: *Aſclepius in Vagenſi (ſeu Baienſi) territorio vici non grandis Epiſcopus.* Si qui mſſ. codices aliter habeant, ut obſervat, mendoſos eſſe nemo non videt. Quis enim audivit hujuſmodi nomen *Vicus-nigras*? Erat equidem in Africâ ſedes *Nigrenſium majorum*; ſed *Vicus-nigras* monſtrum eſt & figmentum. Ita etiam *Duodemſas* poſitum pro *à Senemſalis*, ut ſcilicet reſtituit Baluzius. *Felicianentenſis* pro *Feliciani Utinenſis*: *Vivenſis* pro *Vinenſis*, & alia multa quæ referre longum eſſet.

Sed antequàm ſingulorum Epiſcopatuum notitiam exhibeamus, de Carthaginenſis urbis fortunâ & ſitu, necnon de hujus Eccleſiâ & Epiſcopis pauca præmittere operæ pretium eſſe duximus.

C A R T H A G O, in provinciâ Proconſulari notitiæ num. 1. Græcis Καρχηδὼν urbs notiſſima, quam alterum poſt Romam orbis terrarum decus appellat Solinus Polyhiſtor. A Tyriis conditam eſſe conveniunt omnes, ſed circa conditorum nomen & tempus quo condita eſt variant ſcriptores, ut advertit Appianus. A Zoro & Carchedone conditam ſcribunt Philiſtus apud Euſebium, Stephanus de urbibus, & Appianus. Romani & Carthaginenſes à Didone muliere Tyro profectâ. Alii Carthaginem non uno tempore conditam arbitrantur. Et priorem quidem ſedem fuiſſe Βύρσαν, quæ eorum lingua *Buſra* dicebatur, hoc eſt, *arx*. Id enim ſignificat vox iſta apud Phœnices & Hebræos, qui unius erant labii, Hebraicè בצרה. quod nunc pronuntiamus *Boſra*. Poſteriorem verò urbem dictam eſſe Carthaginem à verbô pariter Phœnicio *Kartha-Chadtha*, quod Νεάπολιν ſeu *Novam urbem* ſignificat, ut diſtingueretur à veteri urbe, quæ ipſorum linguâ Καδμεῖα dicebatur. De tempore quo condita eſt, mira etiam ſcriptorum varietas. Tres circa ejus epocham opiniones refert Euſebius in Chronico: primam Philiſti, qui eam revocat ad numerum Euſebianum 808. hoc eſt 27. annis ante Trojam conditam ſecundùm eumdem Euſebium. Idem Euſebius ad annum 971. Carthaginem conditam eſſe ait anno poſt Trojanum bellum 143. Demùm ad annum 1167. obſervat quoſdam hac ætate conditam exiſtimare Carthaginem, quâ in ſententiâ eſt Trogus Pompeius qui Carthaginem conditam ait 73. annis ante primam Olympiadem, quod cum hoc anno concurrit. At Didonis adventus ex annalibus Phœniciorum colligi poteſt; nam ab initio Iromi Tyriorum regis, cujus anno XI. templum Salomonicum erectum fuiſſe conſtat ex ſacris litteris, ad annum ſeptimum Pigmalionis quo Dido in Libyam profugit, fluxerant anni 138. Concurrit autem annus ſeptimus Pigmalionis anno 3821. periodi Julianæ qui incideret in annum Euſebianum 1124. poſt conditam Trojam 290. à jactis templi Salomonici fundamentis 127. quæ veriſimilior Hiſtoria urbis Carthaginenſis.

eſt

est conditæ Carthaginis epocha: à quâ non longè recedit Josephus, qui Carthaginem à Tyriis conditam ait annis 143. post templum Salomonicum. Stetit isthæc urbs Romæ æmula per annos 848. donec Cornelio Lentulo & Lucio Mummio Coss. penitùs à Scipione deleta est atque incensa, anno urbis Romæ 608. periodi Julianæ 4568. Jacuítque desolata ac diruta per annos 22. Anno autem desolationis 23. cùm consules Romæ essent Q. Cæcilius Metellus Balearicus & T. Quintus Flaminius, à Romanis colonia istuc deducta fuit auctore C. Sempronio Graccho tribuno plebis, atque ita oppidum eò loci instauratum, cui Junoniæ nomen datum, sed auspiciis non felicibus & nullo fortunæ successu. At anno post desolationem 102. quo C. Julius Cæsar v. consul Romæ in curiâ cæsus fuit, ipso hoc Cæsare auctore majore copiâ colonorum eodem missâ, fecilioribus auspiciis mœnia refecta, urbs ædificiis frequentiùs exculta & populosior facta, pristinúmque nomen Carthaginis ei redditum, cùm decurreret annus urbis Romæ conditæ 810. concurrens cum anno primo Olympiadis 184. A quâ instauratione adeò rursùm fortuna crevit, ut proximis sæculis insecutis, ceteras Africæ urbes amplitudine, splendore, opibus superaverit, nec tantùm provinciæ Proconsularis sed etiam totius Africæ caput fuerit. Imò & cum Alexandriâ Ægypti & Antiochia Syriæ de primo loco inter omnes imperii Romani urbes contenderit. De hujus urbis tunc temporis dignitate & potentiâ egregiè pro suo more disserentem audiamus Salvianum lib. 7. de Gubernatione Dei. „ Una cantùm, inquit, universarum illic (in Africâ) urbium
„ principe & quasi matre contentus sum. Illa scili-
„ cet Romanis arcibus semper æmula, armis quon-
„ dam & fortitudine, pòst splendore & dignitate:
„ Carthaginensem dico & urbi Romæ maximè ad-
„ versariam, & in Africano orbe quasi Romam:
„ quæ universa penitùs quibus in toto mundo disci-
„ plina Reipublicæ vel procuratur vel regitur in se
„ habuit. Illic enim omnia officiorum publicorum
„ instrumenta, illic artium liberalium scholæ, illic
„ philosophorum officinæ, cuncta denique vel lin-
„ guarum gymnasia vel morum: illic quoque etiam
„ copiæ militares & regentes militiam potestates,
„ illic honor proconsularis, illic quotidianus judex
„ & rector, quantum ad nomen quidem proconsul,
„ sed quantùm ad potentiam consul: illic denique
„ omnes rerum dispensatores, & differentes inter se
„ tam gradu quàm vocabulo dignitates, omnium,
„ ut ita dicam, platearum & compitorum procura-
„ tores, cuncta ferme & loca urbis, & membra po-
„ puli gubernantes. Sed irrumpentibus in Africâ Vandalis à Genserico anno 439. 19. Octobris capta & occupata est, ac in potestate Vandalorum regum fuit per 45. annos, post quos, à Belisario recuperatâ anno 534. Africâ, Carthaginensis civitas imperio restituta est. Demum cum per annos circiter 172. stetisset, in potestatem Saracenorum venit, totáque ferè diruta penitùs concidit, fortunáque ejus in urbem vicinam Tunetem migravit. Clades illa accidit imperante Constantino Pogonato æræ vulgaris anno 585.

Quod spectat ad situm Carthaginis, sic eum describit Polybius lib. 1. *Urbs namque hæc Carthago in sinum quemdam prona, peninsulaque ad figuram accedens, hinc mari, inde lacu maximâ sui parte cingitur. Isthmus, quo Africæ jungitur, patet in latitudinem stadia XXV. Sitáque est in hujus spatii latere, quod vergit ad mare, Utica modico ab urbe intervallo: in altero secundùm lacum est Tunes. Ad quæ duo loca cùm mercenarii castra admovissent, & Carthaginenses à ceterâ regione exclusissent, ipsi jam Carthagini imminebant: ac modò interdiù, modò noctu ad muros accedentes metu & trepidatione maximâ intus omnia miscebant.* Idem Polybius paulò pòst sic ait, de Amilcare duce loquens: *Cervix illa, quæ Africæ Carthaginem junxit, colles terrenos in ipsâ commissione habet difficiles & arduos: inque his arte munitæ sunt viæ, per quas in regionem patet transitus. Tunc autem Matho (hic hostium dux erat) omnia bello opportuna loca in illis collibus firmata præsidiis custodiebat. Ad hæc, cùm Macar fluvius locis nonnullis similiter transitum impediat iis, qui ex urbe in regionem tendunt, ac propter aquarum copiam vado ut plurimùm transiri nequeat, Matho pontem ei amni impositum, qui est unicus, magnâ diligentiâ tuebatur, urbe etiam ad illum exstructâ: ex quo fiebat, ut non solùm exercitus in regionem ducere non possent, sed ut ne singuli quidem hostem effugerent, qui transire conarentur. Hæc Amilcar videns, &c.* Idem Polybius libro eodem belli hujus ejusdem causas & initia exponens de Tunete oppido Carthagini vicino sic ait: *Mercenarii irâ succensi adversùs Carthaginenses, infesti ad urbem feruntur; & quindecim millia passuum ab eâ Tuneto castra ponunt. Erant hi supra viginti millia. Tum demùm Carthaginensibus error suus ob oculos obversari, cùm nihil eos sera pœnitentia juvabat.* Et post pauca memorat, Gesconem ducem ad placandos eosdem hos iratos milites cum pecuniâ ex urbe Carthagine missum, profectumque mari Tunetem appulisse: ubi verba Græca cum aliis sic habent: Ὁ Γέσκων παραγινόμενος κατὰ θάλατταν μετὰ τῶν χρημάτων, καὶ προσπλεύσας πρὸς τὸν Τύνητα, τὸ μὲν πρῶτον λαμβάνων τοὺς ἡγεμόνας, &c. Quæ verba significare videntur, per mare navigari potuisse & appelli Tunetem. Judicium lectori relinquo. Et rursum idem libro XIV. *Tunes Carthagine abest stadia quasi CXX. Locus cùm operibus tum suapte naturâ, sicut jam antè ostendimus, tutus, quique ex omni ferè parte Carthaginis potest conspici.* Eumdem Polybii locum Livius in historiam suam transferens sic scribit: *Scipio gravem jam spoliis multarum urbium exercitum trahens, captivos aliaque prædâ in vetera castra ad Uticam missis, jam in Carthaginem intentus occupat relictum fugâ custodum* TUNETA. *Abest ab Carthagine duodecim millia fermè passuum, locus tum operibus, tum suâpte naturâ tutus; & qui ab Carthagine conspici, & præbere ipse prospectum, tum ad urbem, tum ad circumfusum mare urbi posset.* Decad. III. lib. X. Strabo Geographorum, quorum scripta ad nos venêre, antiquissimus, de Carthaginis situ sic scribit: CARTHAGO *in peninsulâ quâdam jacet, quæ ambitum habet stadiorum* CCCLX. *muro cinctum, cujus sexaginta stadiorum longitudinem collum occupat, quod à mari ad mare pertinet, ubi Carthaginensium elephantis stabula habebant, & locus amplissimus est. In mediâ urbe arx fuit, quam Byrsam vocarunt, supercilium satis erectum, circùm circà habitatum, in cujus vertice Æsculapii templum erat, quod Asdrubalis uxor captâ urbe secum concremavit. Arci portus subjacent, & Cothon parva insula ac rotunda Euripo circumdata, ad cujus utramque partem sunt in orbem navalia. Eam urbem Dido condidit Tyro, colonis eò adductis, profecta. Et adeò benè cessit hæc Pœnis colonia, &c.* Et mox: *Quibus opibus usi, Carthaginenses scilicèt, urbem suam Romæ æmulam fecêre, & tria maxima contra Romanos bella gessêre. Carthaginensium potentiam maximè ex ultimo eorum bello æstimare possis, quo à Scipione Æmiliano ipsi devicti, & urbs solo est æquata. Initio enim ejus belli* CCC *urbes in Africâ habebant & in urbe hominum millia septingenta. Obsessi porrò, & in ad deditionem spectarent, coacti armaturæ gravis tradiderunt ducenta millia, catapelticorum instrumentorum tria millia,*

millia, ne porrò iis bellum fieret. Sed cùm rursùs bellum gerere decrevissent, mox arma fabricari cœpêre: ac singulis diebus CXL. *clypei compacti in armentarium referebantur, & gladii* CCC. *& lanceæ quingentæ, & mille tela; quæ è catapultis mitterentur: ad quarum funes conficiendos ancillæ crines præbebant. Adhuc naves* XII. *habebant ab anno quinquagesimo è fœderibus in secundo bello percussis. Tum verò tametsi in arcem confugissent, duobus mensibus* CXX. *naves cataphractas construxerunt, & cùm Cothonis ostium præsidio occuparetur, aliud effodêre, unde subitò classis erupit: adhuc enim antiqua materies in promptu erat, & fabrorum multitudo publicis alimentis sustentata operi faciundo intenta. Carthago tamen, tanta cùm esset, capta est & deleta.* De Uticâ Carthaginensi viciâ sic scribit idem Strabo paullò ante locum jam recitatum: *Utica & magnitudine & dignitate secunda est à Carthagine: atque hac excisâ caput regionis fuit* (μητρόπολις) *& receptaculum* (ὁρμητήριον) *Romanis ad res in Africâ gerendas. In eodem sinu sita est in quo Carthago, ad alterum ex promontoriis, quæ sinum faciunt. Horum id quod juxta Uticam est, Apollonium vocatur, alterum verò Hermæum. Urbes ipsæ ita sunt sitæ, ut unam possis ex alterâ cernere. Prope Uticam Bagrada fluvius labitur.* Appianus Alexander lib. de bellis Punicis: vertente doctissimo Sigismundo Gelenio: *Sita erat Carthago in intimo sinu magno, peninsulæ similis. Cervix enim eam à continente separabat lata* XXV. *stadia. Ab eâ cervice lingua quædam oblonga semistadium lata, excurrebat versùs Occidentem inter stagnum & mare, rupibus undique munita, & muro simplici. Versùs Meridiem & continentem, ubi etiam Byrsa erat in cervice, murus triplex erat, altus* XXX. *cubitos absque propugnaculis & turribus, quæ binorum jugerum spatiis inter se distabant per circuitum, nixæ fundamentis* XXX. *pedum, singulæ contignationum quatuor. Muri verò ad secundam contignationem pertingebant. Erant autem fornicati & capaces, in quorum infimâ parte* CCC. *elephanti stabulabantur, adjunctis pabuli promptuariis. Superiùs erant quatuor millium equorum stabula cum hordei penuariis. Virorum quoque diversoria,* XX. *millium peditum, quatuor millium equitum. Tantus apparatus bellicus ordinarium locum habebat in solis mœnibus. Angulus autem, qui ab hoc muro præter dictam linguam ad portus flectebatur, solus erat debilis & humilis, neglectus à principio. Hi portus sic erant dispositi, ut navigatio esset ex alio in alium, & ab alio unum commune os patebat latum pedes* LXX. *quod claudebatur catenis ferreis. Primus portus negotiatorum erat, & in eo tabernæ in nautarum usum multæ variis generis. Interioris verò portûs in medio fuit insula, quæ, sicut & portus, perpetuas habebat crepidines magnas navalibus refertas, quæ* CCXX. *naves caperent: his cellæ imminebant, ubi condebantur instrumenta triremium. Unum autem quodque navale in fronte habebat duas columnas operis Ionici, ut circumspicientibus repræsentarent speciem porticus tam in portu quàm in insulâ: in quâ erat & præfecti classis prætorium, unde tubicen solebat canere classicum, & præco edicere, & præfectus prospicere. Erat autem hæc insula ori portus opposita, & in longum spatium patebat, ut præfectus procul videret omnia, quæ in alto fierent, ceterùm adnavigantibus non essent conspicui recessus portuum: immò nec mercatoribus quidem portum suum intrantibus statim in conspectu erant navalia. Nam circumdata erant muro duplici: & porta negotiatores è primo portu in urbem transmittebat non transeuntes per navalia. Hæc erat illo tempore facies Carthaginis.* Hactenùs verba Appiani, quæ juncta Polybii, Livii ac Strabonis testimoniis situm Carthaginis exactè repræsentant. Etsi autem nequidem Carthaginis rudera nunc subsistant, illa tamen peninsula etiamnùm à nautis Promontorium Carthaginis appellatur.

Primus è Carthaginensibus Episcopis cujus ad nos memoria pervenerit est AGRIPPINUS. Hujus Carthaginenses Episcopi. mentionem facit Cyprianus ep. nunc 71. ad Quintum, ubi baptismum hæreticorum irritum esse contendens, ita laudat Agrippini Carthaginensis Episcopi eâ de re decretum: *Quod quidem & Agrippinus bonæ memoriæ vir, cum ceteris Coepiscopis, qui illo tempore in provinciâ Africâ & Numidiâ Ecclesiam Domini gubernabant, statuit & librato consilii communis examine firmavit.* Et ep. 73. ad Jubaianum in quâ hæc ait: *Apud nos autem non nova aut repentina res est, ut baptizandos censeamus eos, qui ab hæreticis ad Ecclesiam veniunt, quando multi jam anni sunt & longa ætas, ex quo sub Agrippino bonæ memoriæ viro, convenientes in unum Episcopi plurimi hoc statuerint.* Scribebat hæc Cyprianus anno 254. quo tempore longa jam ætas intercedebat, & multi anni elapsi erant à statuto Agrippini; ac proinde videtur ille non tertio, ut vulgo putant, sed sub finem secundi Ecclesiæ sæculi Carthagini sedisse. Certè Tertullianus de baptismo hæreticorum loquens, in libro de baptismo quem circa annum 200. conscripsit, videtur ad hoc Agrippini decretum respexisse, cùm ait: *Circa hæreticos sanè quid custodiendum sit dignè quis retractet? ad nos enim editum est.* Per hæc verba *ad nos enim editum est*, decretum Agrippini designari nullus dubito.

Post hunc à nonnullis collocatur *Cyrus*, cujus memoria exstat in martyrologio Romano pridie Idus Julii, & in cujus festivitate habitum esse à S. Augustino sermonem ait Possidius, verum neutro in loco dicitur fuisse Carthaginensis Episcopus. At DONATUM Cypriani antecessorem fuisse constat, ex ipso Cypriano epistolâ olim 55. nunc 59. ad Cornelium Romanum Episcopum, in quâ narrat: *Privatum veterem hæreticum in Lambesitanâ coloniâ ante multos ferè annos ob multa & gravia delicta, nonaginta Episcoporum sententiâ condemnatum; antecessorum etiam nostrorum*, inquit, *quod & vestram conscientiam non latet Fabiani & Donati litteris severissimè notatum.* Ubi Donatum antecessorem suum dicit eodem gradu quo Fabianus erat antecessor Cornelii, ac proinde sicut nullus fuit inter Fabianum & Cornelium in sede Romanâ, sic nullus inter Donatum & Cyprianum in sede Carthaginensi.

Huic ergo successit anno 248. CYPRIANUS, qui passus est die 18. Kalend. Augusti Tusco & Basso Coss. anno æræ vulgaris 258. ut habetur in fastis Idatianis.

Cypriano successit LUCIANUS, cujus mentio fit apud Optatum l. 1. §. 19. ubi prædecessores Cæciliani in sede Carthaginensi, ita enumerantur: *Erat altare loco suo in quo pacifici Episcopi retrò temporis obtulerunt Cyprianus, Lucianus*, &c. Hic in cod. mss. San-Germanensi inter Cyprianum & Lucianum nomen *Carpophori* legitur, quod, an vitio scriptoris irrepserit, an ex aliis mss. exciderit, incertum.

Post hunc nullus occurrit præter MENSURIUM, de quo Optatus libro 1. qui tempore persecutionis Diocletianæ Carthagini sedit; ac demùm à Maxentio evocatus ob occultatum Felicem Diaconum, qui famosam adversùs Tyrannum epistolam scripsisse ferebatur, cùm causâ dictâ Carthaginem reverteretur, in itinere mortuus est anno 311.

In hujus locum CÆCILIANUS Archidiaconus eligitur & ordinatur à Felice Aptungitano,

tano, adversùm quem MAJORINUS domesticus Lucillæ, qui lector in Cæciliani diaconio fuerat, à Numidis perperàm ordinatus est: inde schisma cujus DONATUS qui Majorino circa annum 316. successit, antesignanus fuit.

Cæciliano ante annum 347. successit GRATUS. Is Concilio Sardicensi interfuit, Donato superstite, qui sub imperio Constantis in exilium missus est, & in eo mortuus successorem habuit circa annum 355. PARMENIANUM.

Grato è contrà successit RESTITUTUS Episcopus, qui Concilio Ariminensi anno 359. interfuit, & Restituto GENETHLIUS qui ad annum 390. pervenit.

Eo sub finem hujus anni mortuo successit AURELIUS, qui circa idem tempus habuit æmulum PRIMIANUM Parmeniani successorem. In quo videtur successio Donatistarum Episcoporum Carthaginis defecisse.

Aurelium excepit circa annum 425. CAPREOLUS, qui diaconum suum Besulam ad Concilium Ephesinum misit, inquit Liberatus in Breviario cap. 5.

Capreolo substitutus est QUODVULTDEUS, sub quo Gensericus Theodosio XVII. & Festo Coss. anno 439. Carthaginem invasit, & Quodvultdeum, ut narrat Victor Vitensis, cum Clericis, navibus fractis, imposuit, qui tamen prosperâ navigatione Neapolim pervenit.

Eo in exilio mortuo ad preces Valentiniani Augusti post longum silentium desolationis, inquit Victor Vitensis, Episcopus Carthaginensis ordinatus est DEOGRATIAS, Ætio & Studio Coss hoc est anno æræ vulgaris 454. VIII. Kalendas Novembris, qui Ecclesiæ Carthaginensi difficillimis temporibus per triennium præfuit, eóque mortuo, per 24. annos Ecclesia Carthaginensis pastore vacua fuit. Gensericus circa finem imperii *Ecclesiam Carthaginis*, ait Victor Vitensis, *claudi praecepit dissipatis atque dispersis per diversa exiliorum loca, quia Episcopus non erat, Presbyteris & ministris.*

Genserico anno 477. die 25. Januarii sublato, Hunericus ejus filius & successor, Zenone Imperatore, atque Placidiâ relictâ Olibrii, rogantibus licentiam dedit, ut Carthaginensis Ecclesia quem vellet Episcopum ordinaret. Igitur ordinatus est tunc EUGENIUS antistea Carthaginensis anno 480. labente, aut anni 481. initio. Egregiis ille scriptis & præclarâ confessione nobilis in exilium cum ceteris Episcopis Africæ actus est anno 484. à quo revocatus est à Guntabundo rege Genserici successore dato Catholicis apud Carthaginem sancti martyris Agilei cœmeterio. Idem rex decimo anno regni sui, Ecclesias Catholicorum aperuisse & omnes Dei sacerdotes, petente Carthaginensi Episcopo, ab exilio revocavit, teste Victore Turonensi in chronico. Sub hoc rege, quidquid dicant nonnulli, in pace vixit Eugenius; & nonnisi sub Thrasamundo circa annum 495. iterùm in exilium missus est in Galliam, ubi circa annum 505. VIII. Idus Septembris Viancii in territorio Albiensi supremum diem clausisse fertur.

Post expulsum à Thrasamundo Eugenium, sedem Carthaginensem per 27. annos vacuam fuisse testatur Anastasius Bibliothecarius, hoc est, per totum tempus imperii Thrasamundi, qui 27. annis & aliquot mensibus regnavit. Hildericus Ecclesiæ Catholicæ libertatem statim restituit, & Carthaginensi Ecclesiæ proprium donavit antistitem BONIFACIUM, quem in Ecclesiâ sancti Agilei ad postulationem totius urbis Carthaginensis ordinari jussit anno 523.

Eo circa annum 534. mortuo, REPARATUS ad Carthaginensis Ecclesiæ Episcopatum evectus est sub finem hujus anni aut sequentis initium: quo tempore Justinianus per Belisarium Patricium Africam recepit. Hic statim post ordinationem suam, restitutâ Episcopali Carthaginis sede, in Fausti basilicâ Concilium generale totius Africæ congregavit, ad quod 217. Episcopi convenisse dicuntur. Lecti sunt ibi veterum Conciliorum canones, multáque decreta fuerunt pro reparandâ Ecclesiasticâ disciplinâ. Missæ sunt ex eâ synodo legationes duæ, ad Pontificem Romanum una, altera ad Justinianum Augustum. Hac petitum est ab Imperatore, ut res Ecclesiarum quas barbari rapuerant, Catholici antistites aliique sacri ministri reciperent: alterâ verò legatione Episcopi Africani Romanum Pontificem de pace Ecclesiis restitutâ certiorem faciebant: cujus sententiam de recipiendis ad Ecclesiam Presbyteris Arianis qui ejuratâ hæresi redibant, ac de aliis nonnullis Ecclesiasticæ disciplinæ capitibus, sciscitabantur. Legati erant Caius & Petrus cum Liberato Carthaginensis Ecclesiæ Diacono. Hos Joanne II. mortuo appulsos, Agapetus hujus successor excepit. Exstat hujus Concilii synodica ad Joannem Papam & Agapeti responsum ad Primates, Reparatum scilicet Carthaginensem, Florentium Numidiæ, ac Pontianum Byzacenæ, & seorsim litteræ speciales ejusdem ad Reparatum. Is ob defensionem trium capitulorum in urbem regiam evocatus anno 552. depositus est, & à Justiniano relegatus Euchaidam, quo in exilio fidum comitem habuit Liberatum Carthaginensem Archidiaconum auctore breviarii, quod defuncto Episcopo suo in exilio in patriam redux anno 564. conscripsit.

Reparato anno 552. deposito, substitutus est PRIMOSUS Reparati coram Justiniano Imperatore apocrisarius. Is Concilio quinto generali per legatum interfuit, & obiit ante Reparatum anno 562.

Hucusque series Africanorum Episcoporum, quam interruptam continuare non licet: mentio tantùm fit subinde quorumdam ut DOMINICI qui tempore Gregorii Magni Carthaginensem sedem obtinebat circa annum 590. FORTUNII tempore Theodori Papæ circa annum 640. VICTORIS ejus successoris qui sub Martino I. anno 650. floruit. CYRIACI denique tempore Gregorii VII. sæculo undecimo. Atque hæc de Carthaginensi Ecclesiâ, ejusque Antistitibus. Nunc reliquæ sedes per provincias distributæ nobis enumerandæ sunt.

PROVINCIA PROCONSULARIS. Provincia Procons.

* In eâ, præter CARTHAGINENSEM de quâ satis supérque modò dictum est, hi sunt Episcopi.

ABBIRITANORUM MAJORUM, seu *Abaritanus*, Notit. num. 2. coll. Carth. d. 1. c. 133. not. 172.

ABBIRITANORUM MINORUM, coll. carth. d. 1. c. 215. not. 172. & 454.

ABIDDENSIS, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 100. Fortè tamen est Byzacenæ ubi *Abidus* apud Ptolemæum.

* ABITINENSIS, coll. carth. d. 1. c. 211. not. 390.

ABORENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 178.

AB-

PROVINCIA PROCONS.

ABSASALLENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconfularis io Concilio Latetanenfi fub Martino fubfcribit *Dominicus Epifcopus fanctæ Ecclefiæ Abfafallenfis.*

* ABZERITENSIS, feu *Abzeritanus*, vel *Abderitanus*, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 133. Apud Ptolemæum hîc collocatur *Abdera.*

ADVOCATENSIS, coll. carth. d. 1. c. 206. not. 407.

AGENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconfularis in Concilio Lateran. fub Martino ultimus fubfcribit *Fortis Epifcopus S. Ecclefiæ Agenfis:* in Concilio Carthaginenfi fub Cypriano num. 65. *Quintus ab Aggiâ.*

* ALTIBURITANUS, feu *Altuburitanus*, notit. num. 44. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 131.

* APTUGNITANUS, *Aptungitanus*, aut *Autumnitanus*, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 116.

ARADITANUS, notit. num. 13. Concilio Carthaginenfi fub Bonifacio anni 525. adfuit *Æmilianus Epifcopus plebis Araditanæ.*

* ASSURITANUS, notit. num. 19. coll. carth. d. 1. c. 120 not. 21.

AUSANENSIS, notit. nom. 47.

BENCENNENSIS, fortè *Beneventenfis*, feu *Benementenfis*, notit. num. 9. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 114. Inter fubfcriptiones Epifcoporum Africæ Concilii Arelat. I. reperitur *Anaftafius de civitate Beneventinâ.*

BONUSTENSIS, notit. num. 31. coll carth. d. 1. c. 133. not. 164.

BOSETENSIS, vel *Bufitanus*, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 88.

* BULLENSIS, notit. num. 34.

* BULLENSIUM REGIORUM, notit. num. 50 coll. carth. d. 1. c. 135. not. 233. Duarum etiam *Bullarum* meminit Ptolemæos, quarum altera ab eo dicitur *Bullamenfa*, altera, *Bulla regia*

BULNENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconfularis in Concilio Lateranenfi fub Martino fubfcribit *Victor Epifcopus fanctæ Ecclefiæ Bulnenfis.*

BURITANUS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 167.

CÆCIRITANUS. Syoodicæ Patrum provinciæ Proconfularis in Concilio Lareranenfi fub Martino fubfcribit *Quobulus Epifcopus Ecclefiæ Caecirtanæ.*

* CANIOPITANORUM, fortè *Canapu.* coll. carth. d. 1. c. 133. not. 203. Ptolemæus *Canopifium* locat inter Tabracam & Uticam.

* CARPITANUS, notit. num. 29. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 75.

CEFALENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 181.

CELLENSIS, notit. num. 45. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 73.

CESSITANUS, feu *Ciefitanus*, vel *Ciffitanus.* notit. num. 27. coll. carth d. 1. c. 206. not. 418.

CILIBIENSIS, vel *Elibienfis.* coll. carth. d. 1. c. 206 not. 410.

* CLYPIENSIS, notit. num. 38. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 166. Hodie *Quippia* feu *Cupia*, quam Arabes vocant *Aclibiam.*

CUBDENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 189.

CULUSITANUS, notit. num. 33. coll. carth. d. 1. c. 138. not. 263. Idem videtur qui *Culcitanenfis.* Synodicæ Patrum provinciæ Proconfularis in Concilio Lateranenfi fub Martino fubfcribit *Petrus Epifcopus fanctæ Ecclefiæ Culcitanenfis.*

* CURUBITANUS, notit. num. 36. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 366.

* DRUSILIANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 49.

EGUGENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconfularis in Concilio Latetanenfi fub Martino fubfcribit *Florentius Epifcopus fanctæ Ecclefiæ Egugenfis.*

* ELEFANTARIENSIS. In Tabulis Peutingerianis occurrit in provincia Proconfulari *Elefantaria* non procul ab Uticâ, diverfa ab *Elefantariâ* Mauritaniæ Cæfarienfis. Duas etiam *Elefantarias* recenfet Anonymus Ravennas.

FURNITANUS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 367.

* GISIPENSIS MAJORIS, notit. num. 24. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 231.

GIUTRAMBACARIENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconfularis io concilio Lateranenfi fub Martino fubfcribit *Benenatus Epifcopus fanctæ Ecclefiæ Giutrambacarienfis.*

GUNELENSIS, feu *Gunelmenfis*, notit. num. 6.

HILTENSIS, coll. carth. d 1. c. 133. notit. 230.

* HIPPONIENSIS DIARRHYTORUM, notit. num. 5. coll. carth. d. 1. c. 132. not. 161.

HORTENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconfularis in Concilio Lateranenfi fub Martino fubfcribit *Donatus Epifcopus fanctæ Ecclefiæ Hortenfis.*

LABDENSIS, not. num. 18. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 358.

A LACU DULCE, coll. carth. d. 1. c. 187. not. 305.

* LARENSIS, coll. carth. d. 1. c. 131. not. 1‹8.

LIBERTINENSIS, coll. carth. d. 1. c. 116. not. 17.

MATTIANENSIS. In fynodicâ Patrum provinciæ Proconfularis in Concilio Lateranenfi fub Martino fubfcribit *Marcellus Epifcopus Mattianenfis.*

* MAXULITANUS, notit. num. 30. coll. carth. d. 1. c. 188. not. 324

MEGLAPOLITANUS, notit. num. 39. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 216.

* MELZITANUS, feu *Melditanus*, coll. carth d. 1. c. 121. not. 35.

* MEMBLOSITANUS, feu *Membrofitanus*, notit. num 8. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 205. & 225.

* MEMBRESSITANUS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 205.

MIGIRPENSIS, notit. num. 23. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 108.

* MISSUENSIS, notit. num. 17. *Miffuam* memorant Antoninus in Itinerario & Anonymus Ravennas, quam *Mifuam* appellant Plinius & Tabulæ Peutingerianæ. Ptolemæus verò *Nifuam.* Procopius lib. 2. de bello Vandalico *Miffuam Carthaginenfium navale* appellat. *Servus Dei Epifcopus Miffuenfis* Concilio Carthaginenfi fub Bonifacio anno 525. interfuit.

MULLITANUS, notit. num. 15. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 168.

MUSTITANUS, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 53.

MUZUENSIS, notit. num. 49. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 112.

* NARAGGARITANUS, notit. num. 48. coll. carth d. 1. c. 208. not. 430.

* NEAPOLITANUS, notit. num. 35. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 76 Hodie Arabes *Nabel* vocant.

NUMNULITANUS, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 98.

OFITANUS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconfularis in Concilio Lateranenfi fub Martino fubfcribit *Fortunius Epifcopus fanctæ Ecclefiæ Ofitanæ.*

PARIENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconfularis in Concilio Lateranenfi fub Martino fubfcribit *Felix Epifcopus fanctæ Ecclefiæ Parienfis.*

PER-

Provincia Proconsularis.

PERTUSENSIS. In Concilio Bagaïensi damnatus est *Martialis Episcopus Pertusensis*. *Pertusa* in Tabulis Peutingerianis inter oppida provinciæ Proconsularis recensetur.

PIENSIS, notit. num. 4. Legendum fortassè *Picensis*, nam in Tabulis Peutingerianis *Picus* memoratur. Apud Polyb. fit mentio loci qui *Prion* dicitur. Synodicæ Patrum prov. Proc. subscribit *Felix Episcopus Pariensis*: an ad istos *Piensis* quidquam pertineat incertum.

PISITENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 183.

PUPPIANENSIS, notit. num. 12. Concilio Carthaginensi sub Aurelio anno 397. interfuit *Victor Senex Puppianensis*, & Concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525. *Gaudiosus Episcopus Ruppianensis*. Synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino subscripsit *Bonifacius Episcopus sanctæ Ecclesiæ Puppianensis*.

* PUPPITANUS, notit. num. 11. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 77.

RUCUMENSIS. In provinciâ Proconsulari. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano interfuit *Lucianus à Rucumâ*, & synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Maximus Episcopus sanctæ Ecclesiæ Rucumensis*.

SAIENSIS, seu *Suensis*, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 111.

SICILITANUS, coll. carth. d. 1. c. 143. not. 272.

* SEMINENSIS, aut *Siminensis*, vel *Simminensis*, notit. num. 49. Synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino subscripsit *Episcopus Seminensis*, & Concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525. *Jumanus Episcopus Siminensis*. In Anonymo Ravennensi *Summina* legitur.

A SENEMSALIS, coll. cart. d. 1. c. 201. not. 393.

A SICCENNI, fortè *Siniensis*, seu *Sumensis*, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 186.

* SICCENSIS, coll. carth. d. 1. c. 139. not. 265.

* SICILIBENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 348.

SILEMSILENSIS, coll. carth. d. 1. c. 201. not. 396.

SIMIDICCENSIS, coll. carth. d. 1. c. 135. not. 256.

* SIMITTENSIS, notit. num. 37. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 65.

SINNUARITENSIS, seu *Sinnuarensis*, aut *Sinnarensis*, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 185.

SUCCUBENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Lucianus Episcopus sanctæ Ecclesiæ Succubensis*. Fortè etiam *Vindicius Sacubasensis*, qui interfuit Concilio Carthaginensi ann. 348. sub Grato, hujus sedis erat Episcopus.

TABORENSIS, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 70.

* TABRACENSIS, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 63. Hodie *Tabarca* Genuensium oppidum.

* TABUCENSIS. Epistolæ synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Paulus Episcopus sanctæ Ecclesiæ Tabucensis*.

TACAPITANUS, notit. num. 5. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 227.

TACIANÆ-MONTENSIS. Conc. Carth. anni 525. subscribit *Ruffinus Episcopus Taciæ Montana*, Conc. Cabarsussitano *Cresconius Tatienensis*, & ep. synod. Patrum prov. Proconf. *Probus Tatiamontensis*.

TADUENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Cyprianus Episcopus sanctæ Ecclesiæ Taduensis*.

TAGARATENSIS, notit. num. 43. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 151.

TAGORENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. & 145. not. 201. & 275.

TAURACINENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Clarissimus Episcopus sanctæ Ecclesiæ Tauracinæ*.

TELENSIS, pro *Zellensis*, notit. num. 14. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 260.

TENNONENSIS, notit. num. 21. *Optatus Episcopus Tonnonensis* subscripsit Concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525. Celebris est *Victor* **Tunonensis* auctor Chronici.

* Irrepsit igitur *Turonensis* pro *Tunonensis* pag. 25. & 31.

THEODALENSIS, seu *Theudalensis* & corruptè *Eudalensis*, notit. num. 53. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 107.

TIBURICENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Valerius Episcopus sanctæ Ecclesiæ Tiburicensis*.

TIBURNICENSIS. Ep. synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis subscribit *Crescens Episcopus Ecclesiæ Tiburnicensis*.

TIGIMMENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 184.

TIJUCENSIS, fortè *Tyzicensis*, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 105.

* TIMIDENSIS, notit. num. 40. *Timidensium Martyrum* festivitas celebratur in vetusto Kalendario Carthaginensi ad 11. Kal. Junii. Hæc urbs *Timida regia* dicebatur, cujus Episcopum Faustinum Confessorem laudat Augustinus lib. 7. de baptismo contra Donatistas cap 22. qui quidem adfuit Concilio Carthaginensi sub Cypriano. *Restitutus Episcopus Timidensium regiorum* subscripsit Concilio Carthaginensi sub Bonifacio. Inter Episcopos provinciæ proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino subscripsit *Felix Episcopus Ecclesiæ Timidensis*.

TINNISENSIS, notit. num. 32.

TISILITANUS, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 50. Peutingerus *Tichillam* locat in provinciâ Proconsulari.

TITULITANUS, notit. num. 51. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 95.

TIZZICENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Vitalis Episcopus sanctæ Ecclesiæ Tizzicensis*.

TRISIPENSIS, seu *Trisipellensis*, coll. carth. d. 1. c. 128 not. 113.

* TUBURBITANORUM MAJORUM, coll. carth. d. 1. c. 133. & 135. not. 170. & 259. Inter Episcopos Africæ in Concilio Arelat. 1. subscribit *Faustus Episcopus de civitate Tuburbitanâ*. Synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Germanus Episcopus sanctæ Ecclesiæ Cnumuturbo*, quem hujus urbis Episcopum esse nullus dubito. Scriptum erat *Civ. m. Tuturbo*, hoc est, *Civitatis majoris Tuturbitanæ*, unde vitio exscriptoris factum est *Cnumuturbo*.

* TUBURBITANORUM MINORUM, notit. num. 52. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 176.

* TUBURSICUBURENSIS, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 43.

* TUCABORENSIS, coll. carth. d. 1. c. 208. not. 426.

TUGGENSIS, seu *Municipii Togia*, coll. carth. d. 1. c. 187. not. 318.

TULANENSIS, notit. num. 54.

TUNEIENSIS, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 110.

* TURENSIS, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 54.

TURUDENSIS, fortè *Turusensis*, coll. carth. d. 1. c. 120. not. 99.

*TU-

PROVINCIA PROCONS.

* TURUSITANUS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 187.

* VALLITANUS, coll. carth. d. 1. c. 135. not. 249.

UCRENSIS, seu *Verensis*, notit. num. 26. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 428. In Concilio Arelat. I. subscribit *Vitalis Episcopus de civitate Verensium*.

UCULENSIS, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 130.

VILLÆ-MAGNENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 173.

VILTENSIS, seu *Biltensis*, coll. carth. d. 1. c. 208. not. 431. Inter Episcopos Afros in subscriptionibus Concil. Arelat. I. reperitur *Surgentius Episcopus de civitate Poco-feltis*, fortè legendum *Vico-Beltis*.

* VINENSIS, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 132. *Vinæ* civitatis mentio fit in Itinerario Antonini, Peutingero *Vina* vicus, Anonymo Ravenn. *Benda*.

VISICENSIS, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 69.

* VOLITANUS, notit. num. 28. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 146.

URCITANUS, seu *Uci-majoris*, notit. num. 20. coll. carth. d. 1. c. 134. not. 220.

URUGITANUS, fortè *Uracitanus*, seu *Urcitanus*, notit. num. 20. coll. carth. d. 1. c. 187. not. 315.

* UTICENSIS, notit. num. 22. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 118. Inter Episcopos qui Concilio Arelat. I. subscripserunt, invenitur *Victor Episcopus de civitate Utica*.

* UTINENSIS, coll. carth. d. 1. c. 128. & 133. not. 135. & 169. Inter subscriptiones Concilii Arelatensis I. occurrit nomen *Lampadii Episcopi de civitate Utinâ*.

UTINISENSIS, seu *Tinnisensis*, notit. num. 27. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 106.

UTMENSIS, seu *Utimmirensis*, notit. num. 10. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 66. & 104.

UVAZENSIS, vel *Uvazensis*, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 94.

* UZALENSIS, notit. num. 7. collat. carth. c. 204. not. 404. Conc. Carth. sub Bonif. Aug. l. 22. de civit. Dei c. 8.

* UTZIPPARITANORUM, notit. num. 46. coll. carth. d. 1. c. 131. not. 157. In Tabulis Peutingerianis est *Uzippira*.

* UZITENSIS, seu *Uci-minoris*, notit. num. 25. coll carth d. 1. c. 134. not. 220. *Uzita* sex millibus distat à *Lepti* ex Hirtio.

* ZARNENSIS, seu *Zarnensis*. Synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Vitalis Episcopus sanctæ Ecclesiæ Zarnensis*. In Tabulis Peutingerianis inter urbes provinciæ Proconsularis legitur *Zama Regia*.

ZEMTENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 188.

* ZICENSIS, fortè Ziggensis, notit. num. 41. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 356.

* ZURENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 179

NUMIDIA.

PROVINCIA NUMIDIÆ.

* AMBURENSIS, seu *Amphorensis*, notit. num. 11. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 30.

* AMMEDERENSIS, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 97.

AQUÆNOVENSIS, notit. num. 73. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 361.

AQUENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 365.

ARENSIS, coll. carth. d. 1. c. 201. not. 378.

ARSICARITANUS, notit. num. 57.

AUGURITANUS, notit. num. 35. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 84.

AURUSULIANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 206. not. 413. NUMIDIA.

AUSUCURRENSIS, notit. num. 15.

AUZAGENSIS, seu *Ausuagensis*, coll. carth. d. 1. c. 176. not. 289.

* AZURENSIS, vel *Ajurensis*, coll. carth. d. 1. c. 188. not. 321.

BABRENSIS, notit. num. 74.

* BBAGAITANUS, Fortè idem cum uno è *Vagensibus*. Vide notam 8. in lib. 3. Optati.

* BAMACCORENSIS, notit. num. 14. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 137.

* BAZARITANUS, seu *Vazaritanus*, notit. num. 32. coll. carth. d. 1. c. 129. not. 154.

BAZIENUS, seu *Bazaiensis*, coll. carth. d. 1. c. 182. not. 300.

BELALITENSIS, seu *Belesasensis*, notit. num. 106. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 68.

* BOFETANUS, vel *Bosetanus*, notit. num. 65. coll. carth. d. 1. c. 120. not. 28.

BUCCONIENSIS, seu *Bocconiensis*, notit. num. 13. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 354.

* BURUGIATENSIS, seu *Burcensis*, notit. num. 5. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 389.

CÆLIANENSIS, notit. num. 49.

CÆSARIENSIS, notit. num. 47. coll. carth. d. 1. c. 132. not. 159.

CALAMENSIS, notit. num. 3. coll. carth. d. 1. c. 139. not. 266.

CAPSENSIS, coll. carth. d. 1. c. 208. not. 437. ubi *Capsæ* oppidi Numidiæ inter solitudines fit mentio diversi ab eo qui in Byzacenâ.

CASARUM MEDIANENSIUM, notit. num. 29. coll carth. d. 1. c. 135. not. 255.

CASENSIS CALANENSIS, notit. num. 43. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 224.

CASENSIUM NIGRENSIUM, notit. num. 58. coll. carth. d. 1. c. 149. not. 278.

CASTELLANUS, notit. num. 4. *Castelli* in Numidiâ meminêre Sallustius & Hirtius.

CASTELLO-TITULITANUS, notit. num. 51.

CATAQUENSIS, notit. num. 68. coll. carth. d. 1. c. 143. not. 271.

* CENTENARIENSIS, notit. num. 39. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 212.

CENTURIENSIS, notit. num. 95. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 81.

* CENTURIONENSIS, notit. num. 6. coll. carth. d. 1. c. 202. not. 401.

* CERAMUNENSIS, seu *Ceramussensis*, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 232.

* CONSTANTINIENSIS, seu *Cirtensis*, vel *Circensis*, notit. num. 83. coll. carth. d. 1. c. 138. not. 264.

* CUICULITANUS, notit. num. 10. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 33.

* CULLITANUS. Est in Numidiâ *Cullu* municipium, cujus mentio fit in Itinerario Antonini & in Tabulis Peutingerianis, hodie *Collo*, cujus loci potiùs dicendi sunt Episcopi *Victor* & *Fidentius*, de quibus in collat. Carthaginensi cap. 126. & 201. quàm *Culusitanæ* urbis in Byzacenâ, atque hinc emendanda nota 87.

* DIANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 352. *Diana* in Itinerario Antonini reperitur.

FATENSIS, notit. num. 107.

FESSEITANUS, notit. num. 12.

FORMENSIS, notit. num. 104. coll. carth. d. 1. c. 209. not. 442.

FORMENSIS, notit. num. 108.

* FOS-

Numidia. * FOSSALENSIS, seu potiùs *Fussalensis*, notit. num. 21. *Fussala* castellum quadraginta tantum millibus ab Hippone-regio dissitum & ab ejus diœcesi avulsum tempore sancti Augustioi, ut docet epistola 209. Miracula ibidem sancti Stephani meritis edita narrat idem lib. 22. de civit. Dei cap. 8.

GARBENSIS, notit. num. 102. coll. carth. d. 1. c. 209. not. 441.

GAUDIABENSIS, seu *Gazabianensis*, notit. num. 93. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 387.

GAURIANENSIS, notit. num. 99.

* GAZAUFALENSIS, notit. num. 2. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano subscripsit *Martyr Salvianus à Gauzafala : Gauzaphna* Ptolemæo: Procopio *Gazophila*. In Tabulis Peutingerianis habetur *Gazaupala*.

* GEMELLENSIS, coll. carth. d. 1. c. 206. not. 414.

* GERMANIENSIS, notit. num. 97. coll. carth. d. 1. c. 120. not. 26.

GIBBENSIS, seu *Gilbensis*, notit. num. 40. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 391.

GILBENSIS, seu *Castro-Galbensis*, notit. num. 90 coll. carth. d. 1. not. 321.

DE GIRU-TARAZI. notit. num. 121.

GUIRENSIS, seu *Girensis*, notit. num. 9. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 34.

* HIPPONENSIUM-REGIORUM, coll. carth. d. 1. c. 138. not. 262.

HOSPITENSIS, notit. num. 110. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 195.

* IDASSENSIS, notit. num. 27. coll. carth. d. 1. c. 182. oot. 298.

* IDICRENSIS, notit. num. 16. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 145.

JUCUNDIANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 180. not. 296.

IZIRIANENSIS, seu *Hizirzadensis*, notit. num. 55. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 213.

* LAMASUENSIS, notit. num. 112. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 143.

* LAMBESITANUS. *Lamesa*, seu *Lambesa*, Ptolemæo & Antonino. Numidiæ urbs, cujus Episcopus *Januarius* subscribit Concilio Carthaginensi sub Cypriano. *Privati* hæretici in *Lambesitanâ* coloniâ damnati meminit Cyprianus epist. 55. Duplex *Lambesitanus* Episcopus occurrit in Concilio Carthaginensi sub Cypriano, unus num. 6. alter num. 75.

LAMBIENSIS, seu *Lambesitanus*. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 375.

* LAMBIRITENSIS, seu *Lambiritanus*, notit. num. 19. coll. carth. d. 1. c. 206. not. 412. *Lambiridis* apud Peutingerum occurrit.

LAMIGGIGENSIS, notit. num. 101. coll. carth. d. 1. c. 133. 187. & 198. not. 163.

LAMIGGIGENSIS, notit. num. 122. coll. carth. d. 1. ibid.

* LAMFUENSIS, seu *Lampuensis*, notit. num. 87. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 222. *Lambafudis* apud Peutingerum.

LAMSORTENSIS, notit. num. 23. coll. carth. d. 1. c. 149. not. 282.

* LEGENSIS, notit. num. 78. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 39.

LEGENSIS, notit. num. 85. coll. carth. d. 1. c. 187. not. 39. In Concilio Arelatensi I. subscribit *Victor Episcopus de civitate Legis volumini provincia Numidiæ*. Fortè is est *Legensis*.

* LIBERALIENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133, not. 223.

LUGURENSIS, notit. num. 82.

* MADAURENSIS, notit. num. 60. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 62. *Madurus* occurrit apud Ptolemæum. Numidia.

MADENSIS, notit. num. 37. *Limitis Madensis* mentio fit in notitiâ Imperii sect. 55.

* MAGARMELITANUS, notit. num. 103. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 60.

MARCELLIANENSIS, seu *de Giru-Marcelli*, notit. num. 52. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 174.

* MAGOMAZIENSIS, seu *Macomadiensis*, notit. num. 84. coll. carth. d. 1. c. 216. not. 16.

* MASCULITANUS, notit. num. 94. coll. carth. d. 1. c. 128. oot. 122.

MATHARENSIS, notit. num. 38. coll. carth. d. 1. c. 120. not. 27.

* MAXIMIANENSIS, notit. num. 119.

MAZACENSIS, notit. num. 81. coll. carth. d. 1. c. 215. not. 445.

METENSIS, notit. num. 46. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 79.

* MESARFELTENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 360.

MIDLENSIS, seu *Midelensis*, notit. num. 41. coll. Carth. d. 1. c. 193. not. 329.

* MILEVITANUS, notit. num. 114. Vide notam 1. ad lib. I. Optati pag. 1.

* MONTENUS, seu *Montensis*, notit. num. 25. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 52.

* MOXORITANUS, notit. num. 76.

MULIENSIS, notit. num. 109.

MUNICIPENSIS, notit. num. 56. Fortè idem qui dicitur *Municipii Tullensis* in Concilio Carthaginensi anni 525. cui subscribit *Marianus Episcopus Municipii Tullensis* Numidiæ Legatus.

* MUSTITANUS, notit. num. 71. coll. carth. d. 1. c. 206. not. 53.

* MUTUGENNENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 191.

NARATCATENSIS, notit. num. 100. Concilio Carthaginensi anni 525. sub Bonifacio subscribit *Columbus Episcopus plebis Naraccatensis*.

NICIBENSIS, fortè *Nibensis*, notit. num. 8. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 381.

NOBABARBARENSIS, seu *Novabarbarensis*, notit. num. 26.

NOBACÆSAREENSIS, notit. num. 31. Idem fortè locus qui *Vicus Cæsaris* dicitur in Concilio Carthaginensi sub Cypriano, & *Vicus Augusti* in Concilio Cabarsussitano.

NOBAGERMANIENSIS; seu *Novagermaniensis*; notit. num. 28. Diversa à *Germaniâ* quæ num. 97. *Seniores Novæ Germaniæ* semel & iterùm memorantur in codice canonum Ecclesiæ Africanæ can. 100.

* NOBASPARSENSIS, notit. num. 45. *Novæsparsæ* meminit Antoninus in Itinerario haud procul à Sitifi.

* NOVAPETRENSIS. Antoninus in Itinerario habet *Nova-petra*. Coll. carth. d. 1. c. 187. not. 311.

NOVASINENSIS, seu *Nobasinensis*, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 32.

OCTAVENSIS, notit. num. 36. Urbs Numidiæ. Concilio Carthaginensi sub Cypriano interfuit *Victor ab Octavo*. *Octavensis* loci meminit Optatus lib. 3.

PUTIENSIS, notit. num. 17. coll. carth. d. 1. not. 281.

PUDENTIANENSIS, notit. num. 44. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 385. *Vide* de eadem Ecclesiâ

Numidia. cp. 33. l. 2. Gregorii magni ad finem Monumentorum noftrorum.

REGIANENSIS, notit. num. 91. Gregorius magnus lib. 10. ep. 32. fcribit ad Columbum Numidiæ Epifcopum occafione *Paulini* cujufdam *Regenfis Epifcopi*, quem *Reguanenfem* effe fufpicatur Theodericus Ruinart.

RESPECTENSIS, notit. num. 79.

* RESSIANENSIS, feu *Reffanenfis*, notit. num. 34. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 64.

* ROTARIENSIS, coll. carth. d. 1. c. 187. not. 319.

* RUSICCADIENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 350. *Rufficade* portus erat olim *Conftantinæ*, nunc *Succaicade*.

* RUSTICIANENSIS, notit. num. 61. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 374.

* SELEUCIANENSIS, notit. num. 116. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 42.

SIGUITENSIS, feu *Suggitanus* notit. num. 18. coll. carth. d. 1. c. 197. not. 340.

SILENSIS, notit. num. 92.

SILLITANUS, notit. num. 54. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 115.

* SINITENSIS, notit. num. 67. coll. carth. d. 1. c. 202. not. 398.

SISTRONIANENSIS, notit. num. 64.

SUAVENSIS, vel *Suabenfis*, notit. num. 96. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 194.

SUSICAZIENSIS, notit. num. 30.

* TABUDENSIS, notit. num. 42. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 208.

* TACARATENSIS, notit. num. 113. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 41.

* TAGASTENSIS, notit. num 118. coll. carth. d. 1. c. 136. not. 261.

* TAGORENSIS, notit. num. 20. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 201.

* TAMOGADENSIS, feu *Tamugadenfis*, notit. num. 77. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 142. *Tamugadæ* meminit Procopius quam dicit fitam effe ad calcem montis Aurazii, qui hodie quoque vocatur *Auraz*.

* TEGULATENSIS, feu *Teglatenfis*, notit. num. 69. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 355.

* TEVESTINUS, feu *Tebeftinus*, vel *Tribeftinus*, notit. num. 75. coll. carth. d. 1. c. 121. & 180. not. 40. & 292.

THARASENSIS, notit. num. 53. Concilio Carthaginenfi fub Cypriano interfuit *Zozimus à Tharasâ*.

* TIBILITANUS, notit. num. 66. coll. carth. d. 1. c. 197. not. 50 & 344. & not. 50. in l. 1. Optati.

TIGILLAVENSIS, feu *Tigillabenfis*, notit. num. 33. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 210.

* TIGISITANUS, notit. num. 89. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 257.

* TIGNICENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 176.

TINISTENSIS, feu *Tinifenfis*, coll. carth. d. 1. c. 180. not. 295.

* TIPASENSIS, notit. num. 65. Diverfa hæc *Tipafa* à Mauritaniæ Cæfarienfis urbe, de quâ Optatus lib. 2. §. 18. p. 42. *Firmus Epifcopus Ecclefiæ Tipafenfis* Numidiæ provinciæ Legatus fubfcripfit Concilio Carthaginenfi fub Bonifacio anno 525. & adfuit Concilio V. generali.

* TISEDITENSIS, vel *Tifeditanus*, feu *Tididitanus*, notit. num. 24. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 258.

* TUBINIENSIS, feu *Tubunenfis*, notit. num. 72. coll. carth d. 1. c. 121. not. 31. Ptolemæo *Tuuuba* prope Mufthin.

* TUBURNICENSIS. Apud Ptolemæum reperitur inter oppida Numidiæ *Tuburnica*, cujus crediderim Epifcopum Æneam à *Tuburnice*, de quo coll. carth diei 1. c. 215. not. 453. Numidia.

* TUBURSICENSIS, notit. num. 22. coll. carth. d. 1. c. 143. not. 270.

* TUCCENSIS, coll. carth. d. 1. c. 65. & 130. not. 13. & 156.

A TURRE ROTUNDA, fortè à *Robundâ*, coll. carth d. 1. c. 208. not. 420.

DE TURRES-AMMENIARUM, notit. num. 105.

TURRIS-CONCORDIENSIS, notit. num. 86.

VADENSIS, notit. num. 117.

VADESITANUS, notit. num. 98. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 103. *Vafidice* occurrit in Tabulis Peutingerianis.

* VAGEATENSIS, feu *Vagadenfis*, vel *Vagradenfis*, notit. num. 121. coll. carth. d. 1. c. 180. not. 297. Erat urbs fita ad flumen Bagradam, quæ dicitur à Polybio *Macar*, & hodie fluvius Bagradas *Magerada* appellatur.

* VAGENSIS, vel *Vadenfis*, notit. num. 7. coll. carth. d. 1. c 215. not. 450.

VAGROTENSIS, notit. num. 88.

VAIANENSIS, feu *Baianenfis*, coll. carth. d. 1. c. 99. not. 9. & 14.

* VELESITANUS, notit. num. 80. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 192. & 234. In Tabulis Peutingerianis *Velefi* habetur.

* VESELITANUS, feu *Vegefelitanus*, notit. num. 52 coll. carth. d. 1. c. 135. not. 192. & 234.

VESCERITANUS, pro *Berceritanus*, notit. num. 1. coll. carth. d. 1. c. 120. not. 18.

VICENSIS, feu *Vicopacenfis*, notit. num. 123. coll. carth. d. 1. c. 143. not. 277.

* VILLAREGENSIS, notit. num. 62. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 139.

ULLITANUS, notit. num. 115.

ZABENSIS, notit. num. 70. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 362.

* ZAMENSIS, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 44.

* ZARAITENSIS, feu *Zarattenfis*, notit. num. 120. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 138.

ZATTARENSIS, notit. num. 50. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 121.

ZERTENSIS, coll. carth. d. 1. c. 187. not. 314.

ZUMMENSIS, coll. carth. d. 1. c. 113. not. 15.

PROVINCIA BYZACENA.

Byzacena.

ABARADIRENSIS, notit. num. 23.

* ABIDENSIS. In provinciâ Byzacenâ ex Ptolemæo.

* ACOLITANEUS, feu *Acolitanus*, notit. num. 59. *Quinctus* hujus Ecclefiæ Epifcopus fubfcribit epiftolæ Patrum Byzacenorum in Concilio Lateranenfi fub Martino.

* ADRUMETINUS, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 67.

AFUFENIENSIS, notit. num. 2.

* AGGARITANUS, notit. num. 108. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 91.

AGGERITANUS, feu *Aggaritanus*, notit. num. 29. coll. carth. d. 1 c. 126. not 91.

* AMUDARSENSIS, notit. num. 1. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 93.

AN-

BYZACENA.

ANCUSENSIS, notit. num. 5. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 102.

AQUÆ-ALBENSIS, notit. num. 52. coll. carth. d. 1. c. 197. not. 335.

* AQUENSIUM REGIORUM, notit. num. 86. coll. carth. d. 1. 126. not. 74.

AQUIABENSIS, notit. num. 16.

*ARSURITANUS, notit. num. 67. Ejuſdem fortè loci Epiſcopus erat qui epiſtolæ Patrum Byzacenorum in Concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Bonifacius Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Saſuritanæ.*

* AUTENTENSIS, notit. num. 104. Epiſtolæ Epiſcoporum provinciæ Byzacenæ in Concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Optatus Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Autentenſis.*

* AUZAGERENSIS, notit. num. 96. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 424.

BAHANNENSIS, ſeu *Boanenſis*, vel *Banenſis* notit. num. 73. coll carth. d. 1. c. 126. not. 80.

BENNEFENSIS, ſeu *Beneſenſis*, notit. num. 4. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 193.

BIZACIENSIS. *Bizacii* Oppidi in eâ provinciâ quæ Byzacena dicitur meminêre Ptolemæus & Procopius.

BULELIANENSIS, notit. num. 16. Fortè hujus Sedis Epiſcopus erat *Quodvultdeus Epiſcopus plebis Bullamenſis*, qui ſubſcripſit Concilio Carthaginenſi ſub Bonifacio anno 525. *Bulule* meminit Plinius lib. 5. c. 5.

CABARSUSSENSIS, coll. carth. d. 1. c. 208. not. 438.

*CAPSENSIS, notit. num. 60. coll. carth. d. 1. c. 126 & 208. not. 82. & 437.

CARCABIANENSIS. notit. num. 84. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 380.

CARIANENSIS. ſeu *Caſulerum Carianenſium*, notit. num. 58. coll. carth. c. 126. not. 90.

CEBARADEFENSIS. Epiſtolæ Patrum provinciæ Byzacenæ in Concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Muſtulus Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Cebaradefenſis.*

*CELLENSIS. Epiſtolæ Epiſcoporum provinciæ Byzacenæ in Concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Fortunius Epiſcopus Cellenſis.*

CENCULIANENSIS, ſeu *Cunculianenſis*, notit. num. 114. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 118.

* CILLITANUS, ſeu *Cilitanus*, notit. num. 64. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 124.

CINCARITENSIS, ſeu *Cincaritanus*, fortè *Ciremitanus*, notit. num 47. coll carth. d. 1. c. 133. not. 217.

CREPERULENSIS, ſeu *Crepedulenſis*, notit. num. 40. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 202.

CUFRUTENSIS, notit. num. 62. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 152.

CULULITANUS, notit. num. 56. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 87.

CUSTRENSIS, fortè *Caſtrenſis*, notit. num. 15.

DICENSIS. Epiſtolæ Epiſcoporum provinciæ Byzacenæ in Concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Candidus Epiſcopus Eccleſiæ Patriadicenſis.*

DECORIANENSIS, vel *Detorianenſis*, notit. num. 12. Epiſtolæ Epiſcoporum provinciæ Byzacenæ in Concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Paſchaſius Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Detorianenſis*. Fortè idem eſt ac *Turenſis* infrà.

DIONYSIANENSIS, notit. num. 111. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 359.

DURENSIS, notit. num. 61.

EGNATIENSIS, notit. num. 30.

* ELIENSIS, vel *Helienſis*, notit. num. 101. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 72.

FEBIANENSIS, ſeu *Rebianenſis*, notit. num. 69. Epiſtolæ Epiſcoporum provinciæ Byzacenæ in Concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Saluſtius Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Rebianenſis.*

FERADITANÆ MAJORIS, vel *Feradmatenſis*, notit. num. 39. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 61.

FERADITANÆ MINORIS, ſeu *Peradamienſis*, notit. num. 31. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 215.

FILACENSIS, notit. num. 79.

FORATIANENSIS, notit. num. 66.

FORONTONIANENSIS, notit. num. 68.

FRONTONIANENSIS, notit. num. 71.

GAGUARITANUS, ſeu *Gauvaritanus*, notit. num. 100. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 148.

GATIANENSIS, notit. num. 22. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 368.

GERNISITANUS. Epiſtolæ Patrum Byzacenorum in Concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Felix Epiſcopus Eccleſiæ Municipii à Gerniſis*. Fortè idem eſt cum *Segermitano.*

GUMMITANUS, notit. num. 89. coll. carth. d. 1. c. 215. not. 449.

GURGAITENSIS, notit. num. 78. Concilio Carthaginenſi ſub Cypriano interfuit *Felix à Gurgitibus.*

* HERMIANENSIS. notit. num. 32. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 200. Procopius *Hermionem* in his locis nominat.

HIERPINIANENSIS, ſeu *Irpinianenſis*, notit. num. 53. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 199.

HIRENENSIS, ſeu *Irenſis*, notit. num. 94. coll. carth. d. 1. c. 215 not. 448.

* HORREÆ CÆLIENSIS, notit. num. 113. coll. carth. d. 1 c. 201. not. 384.

JUBALTIANENSIS, notit. num. 106. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 117.

JUNCENSIS, notit. num. 105. coll. carth. d. 1. c. 187. not. 313.

LIMMICENSIS. Epiſtolæ Epiſcoporum provinciæ Byzacenæ in Concilio Lateranenſi ſubſcribit *Donatus Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Limmicenſis.*

* LEPTIMINENSIS, notit. num. 36. coll. carth. d. 1. c. 122. not. 48.

* MACOMADIENSIS, vel *Macomazienſis*, coll. carth. d. 1. c. 197. not. 333.

MACRIANENSIS MAJORIS, notit. num. 80. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 56.

*MANDASUMITANUS, ſeu *Madaſſumitanus*, notit. num. 110. coll. carth. d. 1. c. 187. not. 307.

MARAGUIENSIS, notit. num. 74. Fortè is eſt qui in epiſtolâ ſynodica Patrum Byzacenorum relatâ in Concilio Lateranenſi ſub Martino dicitur *Taraquenſis.*

*MARAZANENSIS, notit. num. 49. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 198.

*MASCLIANENSIS, notit. num. 9. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 429.

*MASSIMANENSIS, ſeu *Maximianenſis*, notit. num. 43. Epiſtolæ Patrum Byzacenorum in Concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcripſit *Bonifacius Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Juſtini ac Maxmnenſis.*

MACTARITANUS, notit. num. 25. coll. carth. d. 1. c. 202. not. 219.

MATARITANUS, ſeu *Mattaritanus*, notit. num. 50. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 219.

MATERIANENSIS, notit. num. 90.

BYZACENA.

*MEDEFESSITANUS, feu *Menefeffitanus*, notit. num. 57. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 254.

*AMEDIANIS ZABUNIORUM, feu *Medianenfis*, notit. num. 27. coll. carth. d. 1. c. 203. not. 403.

MIBIARCENSIS. Epiftolæ Epifcoporum provinciæ Byzacenæ in Concilio Lateranenfi fubfcribit *Joannes Epifcopus Ecclefiæ Mibiarcenfis*.

*MIDICENSIS. coll. carth. d. 1. c. 187. not. 309.

MIDITENSIS, notit. num. 6. coll. carth. d. 1. c. 142. not. 267.

MIRICIANENSIS, fortè *Mimianenfis*, notit. num. 72. Epiftolæ Patrum Byzacenorum in Concilio Lateranenfi fub Martino fubfcripfit *Saturninus Epifcopus fanctæ Ecclefiæ Mirricianenfis*.

MOZOTCORITANUS. notit. num. 91.

MUZUCENSIS, notit. num. 42. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 190.

*NARENSIS, notit. num. 11. coll. carth. d. 1. c. 206. not. 411.

NATIONENSIS, notit. num. 75. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 439.

*NEBBITANUS, fortè *Neptitanus*, notit. num. 14. coll. carth. d. 1. c. 197. not. 342. cui adde *Neptem* in Anonymo reperiri & in Tabulis Peutingerianis.

OCTABENSIS, notit. num. 38.

OCTABIENSIS, notit. num. 24.

OPPENNENSIS, notit. num. 82.

PEDERODIANENSIS. notit. num. 46.

A PISSANIS, feu *Pefanis*, coll. carth. d. 1. c. 184. not. 301.

*PRÆCAUSENSIS, notit. num. 51. Fortè *Præcifu* prope *Leptim minorem*.

*PRÆSIDIENSIS, notit. num. 76. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 434.

PUTIZIENSIS, feu *Putienfis*, notit. num. 18. coll carth. d. 1. c. 149. not. 281.

QUÆSTORIANENSIS, notit. num. 87. Epiftolæ Patrum provinciæ Byzacenæ in Concilio Lateranenfi fub Martino fubfcribit *Stephanus Spefindeo Epifcopus fanctæ Ecclefiæ Quæftorianenfis*.

RUFINIANENSIS, notit. num. 85. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 123.

*RUSFENSIS, feu *Rufpenfis*, notit. num. 101. coll carth. d. 1. c. 121. not. 29.

*RUSPITENSIS. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 29.

SCEBATIANENSIS, vel *Sebaftianenfis*, notit. num. 45.

SEBERIANENSIS, notit. num. 10.

SEGERMITENSIS, feu *Segermitanus*, notit. num. 99 coll. carth. d. 1. c. 126. not. 59.

*SEPTIMUNICIENSIS, notit. num. 3. Memoratur *Septimunicia* ab Antonino in Itinerario.

*SUBLECTINUS, vel *Sullectinus*, notit. num. 93. In Anonymo Ravennenfi habetur *Sublecte*, in Tabulis Peutingerianis *Sublecti*. Procopius lib. 1. de bello Vandal. *Syllectum* maritimum optimum vocat, quod primum appulit Belifarius, & inde per Leptim & Adrumetum *Craffam* pervenit, poftea *Decimum*, qui locus 70. propè ftadia Carthagine aberat. In Concilio Bagaienfi ann. 394. *Martianus Sullectinus* Donatifta Epifcopus ab aliis Donatiftis fuit damnatus.

*SUFETANUS, notit. num. 21. coll. carth. d. 1. c. 142. not. 268.

*SUFETULENSIS, notit. num. 20. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 85. Fortè ea quæ Abulfedæ *Sobaitele*.

*SULIANIS, notit. num. 112. Fortè *Silvanæ*, feu à *Cafis Silvanæ*. *Silvanum* in Byzacenâ collocatur in Tabulis Peutingerianis. Epifcopi hujus urbis fit mentio in collat. Carth. diei 1. c. 198. not. 357. ubi cujus provinciæ effet nefcire nos diximus; fed in Tabulis Peutingerianis id poftea didicimus.

BYZACENA.

TAGAMUTENSIS, notit. num. 19. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 96.

TAGARAIENSIS, feu *Tagariatanus*, vel *Tagazenfis*, notit. num. 37. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 382.

*TAGARBALENSIS, notit. num. 83. In Itinerario Antonini inter *Tacapem & Turrem Tamalleni* in limite Tripolitano occurrit *Agarlabas*.

TALAPTULENSIS, notit. num. 103.

TAMAZENUS, coll. carth. d. 1. not. 285.

* TAMBAIENSIS, vel *Tambeitanus*, notit. num. 13. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 125.

*TAPRURENSIS, coll. carth. d. 1. c. 135. not. 250.

*TAPSENSIS, notit. num. 109. *Tapfum* memorant Ptolemæus, Livius, Florus, Hirtius, Plinius, Tabulæ Peutingerianæ, & Anonymus Ravennas. Hujus Epifcopus *Vigilius Tapfenfis* celebris fcriptor.

TARASENSIS, notit. num. 34.

*TASFALTENSIS, feu *Tasbaltenfis*, notit. num. 63. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 119.

* TELEPTENSIS, notit. num. 81. coll. carth. d. 1. c. 121. 198. & 208. not. 36. & 425.

*TEMONIANENSIS, feu *Temoniarenfis*, notit. num. 97. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 83.

* TENITANUS, notit. num. 33. coll. carth. d. 1. c. 120. not. 23.

TETCITANUS, notit. num. 77.

THEUZITANUS, feu *Theuditanus*, notit. num. 17. Plinius lib. 5. cap. 4. inter oppida libera *Theudenfe* memorat.

*THUSDRITANUS, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 47. Idem fortè qui *Tuzudrumus* vocatur in Concilio Carthaginenfi anni 525. fub Bonifacio & qui *Turditanus*. Epiftolæ Epifcoporum provinciæ Byzacenæ in Concilio Lateranenfi fub Martino fubfcripfit *Benerius Epifcopus Ecclefiæ civitatis Turditanæ*.

*TICENSIS, notit. num. 115. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 51.

TIGIENSIS, feu *Tiziensis*, notit. num. 65. coll. carth. d. 1. c. 120. not. 24.

TIGUALENSIS, feu *Ticualtenfis*, notit. num. 95. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 58.

TROFIMIANENSIS, feu *Trofinianenfis*, notit. num. 35. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 226.

TUBULBACENSIS, notit. num. 7. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 78.

TUCCENSIS, coll. carth. d. 1. c. 130. not. 156.

*TURENSIS, feu *Turrenfis*, notit. num. 28. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 38.

TURREBLANDENSIS, notit. num. 98. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 435.

*TURRE-TAMALLUMENSIS, notit. num. 55. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 102.

*TUZURITANUS, feu *Tuziritanus*, notit. num. 48. coll. carth. d. 1. c. 120. not. 25.

VADENTINIANENSIS, feu *Valentinianenfis*, notit. num. 8. Epiftolæ Patrum Byzacenorum in Concilio Latenanenfi fub Martino fubfcribit *Rodibaldus Epifcopus fanctæ Ecclefiæ Valentinianenfis*.

*VARARITANUS, notit. num. 70.

* VASSINASSENSIS & AQUIS, notit. num. *.

* VEGESELITANUS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 192.

A VICO-ATERI, feu *Vico-Aterienfis*, notit. num. 92. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 353.

VIC-

Byzacena.

VICTORIANENSIS, notit. num. 88. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 388.

VITENSIS, notit. num. 44. Hujus loci Episcopus erat Victor, qui fuit auctor historiæ Vandalicæ.

UNURICOPOLITANUS, notit. num. 107.

* USILENSIS, seu *Usulensis*, notit. num. 54. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 91.

* UZABIRENSIS, seu *Unuzabirensis*, notit. num. 41. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 395.

Mauritania Cæsar. & Tingit.

MAURITANIA CÆSARIENSIS ET TINGITANA.

ADQUESIRENSIS, notit. num. 66. coll. carth. d. 1. c. 188. not. 323.

ADSINNADENSIS, notit. num. 115.

ALAMILIARENSIS, notit. num. 33.

* ALBULENSIS, notit. num. 79. *Albularum* mentio fit in Itinerario Antonini & in Anonymo Ravennate.

* ALTABENSIS, notit. num. 10. Apud Anonymum Ravennatem ibi legitur *Ataba*. Est alia *Altaba* in Numidiâ ex Itinerario Antonini.

AMAURENSIS, notit. num. 35.

AMBIENSIS, notit. num. 46.

* AQUENSIS, notit. num. 24. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 244.

* ARSINNARITANUS, notit. num. 95. *Arsennariæ* meminerunt Plinius, Ptolemæus, Antoninus, Anonymus Ravennas, & Pomponius Mela, ut coloniæ Romanæ.

BACANARIENSIS, notit. num. 40.

BALIANENSIS, notit. num. 91. Concilio Cabarsussitano interfuit *Pancratius Balianensis*.

* BAPARENSIS, notit. num. 98. Fortè *Vabarensis*, nam *Vabar* inter civitates Mauritaniæ Cæsariensis memorat Ptolemæus.

BARTIMISIENSIS, seu *Vardimissensis*, notit. num. 45. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 242.

BENEPOTENSIS, notit. num. 44.

BIDENSIS, notit. num. 85. *Bida* urbs à Ptolemæo memoratur inter civitates Mauritaniæ Cæsariensis. In Notitiâ Imperii sect. 54 habetur *Limes Bidensis* sub dispositione Ducis Mauritaniæ Cæsariensis.

BITENSIS, notit. num. 83.

* BLADIENSIS, seu *Badiensis*, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 37.

BONCARENSIS, seu *Voncariensis*, notit. num. 61. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 432.

BULTURIENSIS, notit. num. 89.

CÆSARIENSIS, notit. num. 21. coll. carth. d. 1. c. 143. not. 274. Plerique putant oppidum esse qui nunc *Alger* dicitur, at istud cum Itinerariis non concinit; potiùs dici debet *Tenes*, quæ portum habet & insulam sicut olim *Cæsarea*.

CALTADRIENSIS, notit. num. 67.

CAPRENSIS, notit. num. 53.

* CAPUT CILLENSIS, notit. num. 38. Mentio fit hujus loci in Itinerario Antonini & in Notitiâ Imperii.

* CARTENNITANUS, notit. num. 50. Urbs celebris cujus meminêre Ptolemæus, Pomponius Mela, Plinius. Victor hujus urbis Episcopus inter scriptores memoratur à Gennadio. *Rustici Cartennitani Episcopi* mentio fit apud Augustinum in libro de gestis cum Emerito.

Mauritania Cæsar. & Tingit.

* CASTELLANUS, notit. num 75. coll. carth. d. 1. c. 135. & 180. not. 153. & 294.

CASTELLI-JABARITANUS, seu *Castelli-Aboritanus*, notit. num. 65.

* CASTELLI-MEDIANI, notit. num. 80. Apud Ammianum Marcellinum mentio fit *Mediani Munimenti*.

CASTELLI-TATROPORTENSIS, notit. num. 94.

CASTELLOMINORITANUS, notit. num. 31.

CASTELLO-RIPENSIS, notit. num. 119.

* CASTRANOBENSIS, notit. num. 74. Ea est urbs quam Antoninus in Itinerario *Castra nova* appellat, & Anonymus Ravennensis in Tingitanâ locat.

CASTRASEBERIANENSIS, notit. num. 73.

CATABITANUS, notit. num. 97.

* CATRENSIS, notit. num. 106.

CATULENSIS, notit. num. 48.

CISSITANUS, notit. num. 107. coll. carth. d. 1. c. 106. not. 418.

COLUMPNATENSIS, notit. num. 12.

CORNICULANENSIS, notit. num. 4. *Corniclani* meminêre Anonymus Ravennas & Tabulæ Peutingerianæ.

* ELEFANTARIENSIS, notit. num. 96. Concilio Cabarsussitano adfuit *Miggin ab Elefantariâ*; sed duplex erat in Africa locus hujus nominis, ut patet ex Anonymo Ravennate, quorum unus erat in provincia Proconsulari, ut etiam ex Tabulis Peutingerianis constat.

FALLABENSIS, notit. num. 18.

FIDOLOMENSIS, notit. num. 17.

FLENUCLETENSIS, notit. num. 84.

* FLORIANENSIS, notit. num. 32. Ptolemæus inter urbes Mauritaniæ Cæsariensis memorat *Floriam*.

FLUMENZERITANUS, notit. num. 30.

FRONTENSIS, notit. num. 58.

GIRUMONTENSIS, notit. num. 9.

* GGORENSIS. Concilio Carthaginensi sub Cypriano interfuit *Victor à Gor*, fortè *à Garrâ* urbe Mauritaniæ Cæsariensis de qua Ptolemæus & Victor Vitensis.

GRATIANOPOLITANUS, notit. num. 81. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 238.

GUNUGITANUS, notit. num. 111. *Gunugitanæ* coloniæ meminit Plinius, & *Gunugus* habetur in Itinerario Antonini & apud Anonymum Ravennatem.

* GYPSARIENSIS, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 147.

* ICOSITANUS, notit. num. 59. coll. carth. d. 1. c. 197. not. 336.

IDENSIS, notit. num. 14.

IDENSIS, notit. num. 16.

JOMMITENSIS, seu *Jomnitensis*, coll. carth. d. 1. c. 208. not. 427.

ITENSIS, notit. num. 5.

JUNCENSIS, notit. num. 1.

* LAPIDIENSIS, notit. num. 61.

LLARENSIS, coll. carth. d. 1. not 158.

MAJUCENSIS, notit. num. 121.

* MALIANENSIS, seu *Milianensis*, notit. num. 8. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 245.

MAMMILLENSIS, notit. num. 78. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 246.

MANAZENENSIUM REGIORUM, seu *Manaccenseritanus*, notit. num. 82. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 394.

* MA-

MAURITANIA CÆSAR. & TINGIT.

MASUCCABENSIS, notit. num. 42. Ammianus Marcellinus memorat fundum *Muzucane*.

MATURBENSIS, notit. num. 90.

* MAURENSIS, notit. num. 124. Anonymus Ravennas *Maura* in Tingitanâ meminit.

MAURIANENSIS, notit. num. 88.

MAXITENSIS, notit. num. 114.

MEDIENSIS. notit num. 47.

* MINNENSIS, notit. num. 49. Concilio Carthaginenſi ſub Bonifacio ann. 525. ſubſcribit *Secundinus Epiſcopus Minenſis* provinciæ Mauritaniæ. *Minam* habet Antoninus in Itinerario. Eſt *Mina* fluvius ab Aoonymo Ravennenſi memoratus, nunc ejuſdem nominis.

* MURUSTAGENSIS, notit. num. 25. Hodie in his locis eſt urbs *Muſtugan*.

MUSERTITANUS, ſeu *Mutecitanus*, notit. num. 76. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 196.

NABALENSIS, notit. num. 122.

NASBINCENSIS, notit. num. 39.

NOBENSIS, notit. num. 19. coll. carth. d. 1. c. 215. not. 451.

NOBICENSIS, notit. num. 7.

NOVENSIS, ſeu *Nobenſis*, notit. num. 93. coll. carth. d. 1. c. 215. not. 451.

NUMIDIENSIS, ſeu *Numidenſis*, notit. num. 218. coll. carth. d. 1. c. 188. not. 325.

NURCONENSIS, ſeu *Murconenſis*, notit. num. 102. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 252.

* OBBENSIS, ſeu *Obbitanus*, notit. num. 56. coll. carth. d. 1. c. 193. not. 327.

OBORITANUS, notit. num. 72.

OBORITANUS, notit. num. 126.

* OPPIDONEBENSIS, notit. num. 64. *Oppidi-novi* meminêre Ptolemæus, Plinius, Antoninus, & Anonymus Ravennas.

* OPINENSIS, ſeu *Oſpinenſis*. In Concilio Carthaginenſi anni 419. ſub Aurelio interfuit *Leo Epiſcopus Oſpinenſis* Legatus Mauritaniæ Tingitanæ.

PAMARIENSIS, notit. num. 43.

* QUIDIENSIS, notit. num. 2. coll. carth. d. 1. c. 143. not. 273.

* REGIENSIS, notit. num. 51.

* REPERITANUS, notit. num. 70.

* RUSADITANUS, notit. num. 69. *Ruſadir* colonia celebris Antiquis. Hujus meminêre Ptolemæus, Plinius, Antoninus, & Pomponius Mela, ſed tamquam Tingitanæ provinciæ ubi eſt *Ruſſadir* Promontorium. At locus is de quo hîc agitur potiùs eſt *Ruſazus* colonia Auguſti quam Plinius, Ptolemæus, & Antoninus in Mauritaniâ Cæſarienſi recenſent.

* RUSGUNIENSIS, notit. num. 63. *Ruſgunia colonia* mentio fit in Itinerario Antonini, apud Plinium & Anonymum Ravennatem. Concilio Carthaginenſi ſub Aurelio ann. 419. adfuit *Numerianus Ruſgunienſis* unus ex Legatis Mauritaniæ Cæſarienſis.

* RUSUBICCARIENSIS, ſeu *Ruſubicarenſis*, vel *Rubicarienſis*, notit. num. 77. coll. carth. d. 1. c. 197. not. 343.

* RUSUBIRITANUS, notit. num. 22.

* RUSUCCURRITANUS, notit. num. 54. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 241.

RUSUCENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 282.

SATAFENSIS, notit. num. 116.

SEREDDELITANUS, notit. num. 92.

* SERRENSIS, ſeu *Serrenſis*, notit. num. 117. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 237.

SESTENSIS, notit. num. 36. Fortè *Septenſis*, de quo loco Procopius in libris de bello Vandalico non ſemel. Arabibus *Sebta*, hodie *Ceuta*, longâ obſidione nunc nobilitata.

MAURITANIA CÆSAR. & TINGIT.

SFASFERIENSIS, notit. num. 55.

SICCESITANUS, notit. num. 80. coll. carth. d. 1. c. 197. not. 331.

SIGUITANUS, coll. carth. d. 1. c. 209. not. 444.

SITENSIS, notit. num. 122. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 349.

SUBBARITANUS, notit. num. 23.

SUCARDENSIS, notit. num. 13. coll. carth. d. 1. c. 135. & 201. not. 240. & 377.

SUFARITANUS, notit. num. 87. coll. carth. d. 1. not. 236.

* SUFASARITANUS, ſeu *Sufaritanus*, notit. num. 3. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 236.

* SUGABBARITANUS, notit. num. 20. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 239.

SUMMULENSIS, notit. num. 104.

TABAZAGENSIS, vel *Tabacenſis*, aut *Tabaicarienſis*, ſeu *Tabadcarienſis*, notit. num. 103. coll. carth. d. 1. c. 235. & 197. not. 247. & 339.

TABORENTENSIS, notit. num. 28. Diverſus à *Taborenſi* provinciæ Proconſularis de quo in notâ 70.

* TABUNIENSIS, notit. num. 209. Hodie *Tobna*.

TADAMATENSIS, notit. num. 105.

TALENSIS, fortè *Tablenſis*, notit. num. 60. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 372.

TAMICENSIS, fortè *Tamazucenſis*, vel *Tamazenſis*, notit. num. 120. coll. carth. d. 1. c. 163. not. 285.

TANUDAIENSIS, fortè *Tamadenſis*, notit. num. 100. coll. carth. d. 2. c. 197. not. 332.

* TASACCURENSIS, notit. num. 108. Apud Antoninum in Itinerario *Taſaccora*, inter Mauritaniæ urbes memoratur.

* TERNAMUSENSIS, vel *Ternamunenſis*, notit. num. 37. coll. carth. d. 1. c. 280. not. 291.

TIFILTENSIS, notit. num. 15. coll. carth. d. 1. not. 238.

* TIGABITANUS, notit. num. 68 Apud Auguſtinum mentio fit in geſtis cum Emerito *Palladii Tigabitani* Epiſcopi, & epiſtolâ 228. *Honorati* ſucceſſoris ejus. In codice can. Eccl. Afr. cap. 97. mentio fit civitatis *Tiganenſis* in Mauritaniâ. *Tigava*, ſeu *Tigavarum* meminêre Ptolemæus, Plinius, Ammianus, & Antoninus.

TIGAMIBENENSIS, notit. num. 34.

* TIGISITANUS, notit. num. 27. coll. carth. d. 1. c. 209. not. 443.

* TIMICITANUS, notit. num. 6. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 248. & 285.

TIMIDANENSIS, notit. num. 57.

TINGARIENSIS, notit. num. 125.

* TIPASITANUS, notit. num. 99. *Vide* not. 47. in lib. II. Optati.

TUBUNENSIS, notit. num. 123.

TUCCAMIENSIS, notit. num. 210.

* VAGALITANUS, notit. num. 26. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 436.

* VAGENSIS, coll. carth. d. 1. c. 225. not. 450.

VANARIONENSIS, fortè *Panatorienſis*, notit. num. 11. coll. carth. d. 1. c. 187. not. 306.

VANNIDENSIS, notit. num. 52.

UBABENSIS, notit. num. 71.

VILLÆNOBENSIS, notit. num. 41.

VISSALSENSIS, notit. num. 113.

VONCARIANENSIS, notit. num. 201.

USINADENSIS, notit. num. 29.

MAU-

MAURITANIA SITIFENSIS.

Mauritania Sitif.

ACUFIDENSIS, notit. num. 35.
AQUÆALBENSIS, notit. num. 5. coll. carth. d. 1. c. 197. not. 335.
* ASSABENSIS, seu *Assafensis*, notit. num. 24. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 144.
ASVOREMIXTENSIS, notit. num. 36.
CASTELLANUS, notit. num. 12.
* CEDAMUSENSIS, notit. num. 29.
* CELENSIS, notit. num. 17. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 73.
* COVIENSIS, notit. num. 3. *Coba* municipium in Antonini Itinerario memoratum inter Saldim & *Igilgilim*. Consentiunt Anonymus Ravennas & Tabulæ Peutingerianæ.
* EQUIZETENSIS, seu *Equizotensis*, notit. num. 11. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 383.
MIMENTIANENSIS, notit. num. 14. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 440.
* FICENSIS, notit. num. 22. coll. carth. d. 1. c. 215. not. 46.
FLUMENCISPENSIS, notit. num. 25. *Vide* not. 16 ad librum II. Optati.
GEGITANUS, notit. num. 13. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 149.
* AB HORREA ANINICENSI, notit. num. 7. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 370.
* IGILGITANUS, notit. num. 4. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 45. Hodie *Gigery*.
JUFITENSIS, forte *Jerafitensis*, seu *Jerafitanus*, notit. num. 9. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 71.
* LEMEIEFENSIS, seu *Lemellensis*, notit. num. 16. *Vide* notam 42. ad librum II. Optati.
* LEMFOCTENSIS, notit. num. 21. Ammianus Marcellinus lib. 29. c. 5. *Lamfoctense* oppidum inter Tindentium & Massimissensium gentes positum memorat.
* LESVITANUS, notit. num. 10. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 369.
* MACRENSIS, notit. num. 17. coll. carth. d. 1. c. 206. not. 409.
MACRIANENSIS, notit. nom. 23. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 197. *Deuterius Macrianensis*, cujus meminit Tychonius Donatista apud Augustinum epist. 93. n. 43. Erat hujus sedis Episcopus, nam Mauris eum adscribit.
MARONANENSIS, notit. num. 26.
* A MEDIANIS ZABUNIORUM, coll. carth. d. 1. c. 203. not. 403.
MOLICUNZENSIS, notit. num. 27.
* MOPTENSIS, seu *Mozotensis*, notit. num. 33. coll. carth. d. 1. c. 143. not. 276.
NOBALICIANENSIS, notit. num. 19.
* OLIVENSIS, coll. carth. d. 1. c. 215. not. 447.
ORIENSIS, seu *Horrensis*, coll. carth. d. 1. c. 197. not. 338.
PARTENIENSIS, notit. num. 32.
* PERDICENSIS, notit. num. 39. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 46.
PRIVATENSIS, notit. num. 31.
* SALDITANUS, notit. num. 41. *Salde* nota colonia Augusti, de quâ Plinius, Ptolemæus, & Tabulæ Peutingerianæ.
* SATAFENSIS, notit. num. 6. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 141.
SERTEITANUS, notit. num. 28. coll. carth. d. 1. c. 180. not. 293.
* SITIFENSIS, notit. num. 2. coll. carth. d. 1. c 143. not. 269.
SOCIENSIS, notit. num. 15.
SURISTENSIS, notit. num. 38.
* TAMAGRISTENSIS, vel *Thamagristensis*, notit. num. 30. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 140.
* TAMALLENSIS, seu *Tamallumensis*, notit. num. 1. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 150.
* TAMASCANINENSIS, seu *Tamascaniensis*, notit. num. 34. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 347.
TUBIENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 171.
* A TUBUSUBTU, seu *Tubusubditanus*, notit. num. 8. coll. carth. d. 1. c. 187. not. 308.
* TUCCENSIS, notit. num. 37.
* VAMALLENSIS, notit. num. 42.
* ZABENSIS, notit. num. 40.
ZALLATENSIS, notit. num. 20.

PROVINCIA TRIPOLITANA.

Tripolitana.

* GIRBITANUS, notit. num. 3. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 89. Hodie insula eadem vocatur *Gerbes*.
* LEPTIMAGNENSIS, notit. num. 1. coll. carth. d. 1. c. 121. & 133. not. 48. & 221. Hodie *Lebeda*, cujus ruinæ existant quæ magnitudinem quondam ejus ostendunt.
* OEENSIS, notit. num. 4. coll. carth. d. 1. c. 132. not. 162.
* SABRATENSIS, notit. num. 2. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 218. Hodie *La Tour de Sabart*.
* TACAPITANUS, notit. num. 5. Hodie *Capés*, seu *Cabés*.

INCERTÆ PROVINCIÆ.

Incertæ Provinciæ.

ABENSENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 177.
ABISSENSIS, coll. carth. d. 1. c. 163. not. 286.
ANGUIENSIS, coll. carth d. 1. c. 126. not. 55.
APTUCENSIS, coll. carth. d. 1. c. 128. & 201. not. 127. & 386.
ARENENSIS, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 120.
AUSUGRABENSIS, coll. carth. d. 1. c. 201. not. 392.
BANZARENSIS, coll. carth. d. 1. c. 202. not. 402.
BARTANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 86.
BAZARIDIDACENSIS, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 136.
BELINIENSIS. Concilio Cabarsussitano subscribit *Donatus Belinensis Episcopus*.
BETAGBARITANUS, coll. carth. d. 1. c. 206. not. 415.
BOTRIANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 149. not. 280.
BUSLACENUS. In Concilio Carthagnensi sub Cypriano num. 63. sententiam dixit *Felix à Buslacenis*.
CAMICETENSIS. Concilio Cabarsussitano subscribit *Datianus Camicetensis Episcopus*.
CANIANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 206. not. 408.
CASENSIUM BASTALENSIUM, coll. carth. d. 1. c. 188. not. 322.

f ACA-

INCERT. PROVINCIÆ.

A CASIS FAVENSIBUS, coll. carth. d. 1. c. 204. not. 405.

CEDIENSIS. In Concilio Carthaginenfi fub Cypriano fententiam dixit *Secundinus à Cedias*, & coll. carth. d. 1. c. 163. occurrit *Fortis Epifcopus Cedienfis* ex Donati parte, diverfus à *Quidienfi*, nam cap. 143. ejufdem collationis *Prifcus Epifcopus Catholicus Quidienfis* dicit fe adverfarium noo habere.

CELERINENSIS, coll. carth. d. 1. c. 180. not. 290.

A CEMERINIANO, coll. carth. d. 1. c. 201. not. 379.

CENENSIS, coll. carth. d. 1. c. 129. not. 153.

CERBALITANUS. Concilio Carthaginenfi ann. 525. fub Bonifacio fubfcripfit *Conftantius Epifcopus plebis Cerbalitana.*

A CIBALIANA, coll. carth. d. 1. c. 208. not. 422.

CRESIMENSIS, coll. carth. d. 1. c. 187. not. 310.

DRUENSIS, coll. carth. d. 1. c. 197. not. 334.

DUSENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 334. & 364.

DUSITANUS, coll. carth. d. 1. c. 197. not. 334.

EDISTIANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 351.

ENERENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 209.

ERUMMINENSIS. Concilio Cabarfuffitano fubfcribit *Maximianus Erumminenfis Epifcopus.*

FISSANENSIS, vel *Fifcianenfis*, coll. carth. d. 1. c. 202. not. 399.

GIRBITANUS. Diverfus ab eo qui in Tripolitanâ provinciâ. Nam duo *Epifcopi Gerbitani* fubfcripfe;uot Concilio Carthaginenfi ann. 525. fub Bonifacio.

GITTENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 228.

GUZABETENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 373.

HONORIOPOLITANUS. Concilio Carthaginenfi ano. 525. fub Bonifacio fubfcripfit *Servus Dei Epifcopus plebis Honoriopolis.*

LAMZELLENSIS, coll. carth. d. 1. c. 206. not. 416.

LARITENSIS, coll. carth. d. 1. c. 208. mentio fit *Reftituti Epifcopi Laritenfis* Donatiftæ.

LUCIMAGNENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 371.

LUPERCIANENSIS. Concilio Carthaginenfi fub Cypriano num. 44. intetfuit *Pelagianus à Lupercianâ.*

MERFEREBITANUS, coll. carth. d. 1. c. 187. not. 303.

MILIDIENSIS, coll. carth. d. 1. c. 208. oot. 423.

MIZIGITANUS. Concilio Carthaginenfi ann. 525. fub Bonifacio fubfcripfit *Placidus Epifcopus plebis Mezigitana.*

MUGIENSIS. Concilio Cabarfuffitano fobfcribit *Latinus Mugienfis Epifcopus.*

MUNACIANENSIS. Concilio Cabarfuffitano fubfcribit *Victorinus Epifcopus Munacianenfis.*

MURRENSIS, feu *Marrenfis*. Concilio Cabarfuffitano fubfcribit *Crefcentianus Murrenfis Epifcopus.*

NASAITENSIS, coll. carth. d. 1. c. 187. not. 302.

NIGIZUBITANUS, coll. carth. d. 1. c. 202. not. 397.

NIGRENSIUM-MAJORUM, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 180.

PAUZERENSIS, coll. carth. d. 1. c. 187. & 201. not. 317. & 376.

PITTANENSIS. Concilio Cabarfuffitano fubfcribit *Maximus Pittanenfis Epifcopus.*

PRISIANENSIS. Concilio Cabarfuffitano fubfcribit *Secundianus Prifianenfis Epifcopus.*

RABAUTENSIS. Concilio Cabarfuffitano fubfcribit *Annibonius Rabautenfis Epifcopus.*

SALANIÆ GIUTSITENSIS, coll. carth. d. 1. c. 135. not. 251.

SAMUDARTENSIS. Concilio Cabarfuffitano fubfcripfit *Donatus Samudartenfis Epifcopus.* Fortè legendum *Amudarfenfis* provinciæ Byzacenæ, de quo in coll. carth. d. 1. c. 126. not. 93.

SEBARGENSIS. Concilio Carthaginenfi ann. 525. fub Bonifacio fubfcripfit *Reftitutus Epifcopus plebis Sebargenfis.*

SELENDETENSIS, vel *Sedelenfis*, coll. carth. d. 1. c. 208. not. 421.

SIMINGITENSIS, fen *Simingitanus*, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 206.

SINNIPSENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 229.

SITIPENSIS, coll. carth. d. 1. c. 215. not. 456.

STABATENSIS. Concilio Cabarfuffitano fubfcribit *Maximianus Stabatenfis Epifcopus.*

SULULITANUS, coll. carth. d. 1. c. 135. not. 243.

TIBARITANUS, coll. carth d. 1. c. 133. not. 204.

TIBUZABETENSIS, coll. carth. d. 1. c. 187. not. 304.

TISANIANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 206. not. 406.

TUGUTIANENSIS. Concilio Cabarfoffitano fubfcribit *Benenatus Tugutianenfis Epifcopus.*

TUNUGABENSIS, coll. carth. d. 1. c. 129. not. 155.

TUNUSUDENSIS, coll. carth. d. 1. c. 120. not. 19.

TURENSIS, coll. carth. d. 1. c. 197. not. 337.

A TURRE ALBA, collat. carth. d. 1. c. 198. not. 345.

VARTANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 197. not. 330.

VATARBENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 346.

VENSANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 202. oot. 400.

VERRONENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 362.

VINDENSIS, coll. carth. d. 1. c. 208. not. 433.

VISENSIS, coll. carth. d. 1. c. 197. not. 341.

UTIMARENSIS, coll. carth. d. 1. c. 116. not. 104.

UTIMMENSIS, feu *Utmunenfis*, vel *Utunnenfis*, coll. carth. d. 1. c. 135. not. 207.

ZERTENSIS, coll. carth. d. 1. c. 135. & 187. not. 237. & 314.

INDEX

INDEX EPISCOPATUUM

Qui ſub aliis nominibus

IN NOTITIA REPERIUNTUR.

QUONIAM plures Epiſcopatus ex ſupraſcriptis apud varios diverſa habent nomina vel diverſimodè ſcripta, viſum eſt in fine hujus Notitiæ ea ordine alphabetico apponere quæ in ſerie Epiſcopatuum deſcripta non ſunt, ubi paulò inſignior diverſitas occurrit, & ſimul indicare ſub quo nomine in Notitiâ noſtrâ & quâ in provinciâ reperiri poſſint.

SEGERMITANUS, *v.* Gerniſitanus. *Bycac.*
SEPTENSIS, *v.* Seſtenſis. *M. Caſ.*
SERTENSIS, *v.* Serrenſis. *Ibid.*
SIMMINENSIS, *v.* Seminenſis. *Pr. Proc.*
SINITENSIS, *v.* A Siccenni. *Ibid.*
SINNARENSIS, *v.* Sinnuaritenſis. *Ibid.*
SUENSIS, *v.* Saienſis. *Ibid.*
SUGGITANUS, *v.* Siguitenſis. *Numid.*

TABADCARENSIS, *v.* Tabazagenſis. *M. Caſ.*
TABAICENSIS, *v.* Tabazagenſis. *Ibid.*
TABLENSIS, *v.* Talenſis. *Ibid.*
TAMADENSIS, *v.* Tanudaienſis. *Ibid.*
TAMAZENSIS, *v.* Tamicenſis. *Ibid.*
TAMAZUCENSIS, *v.* Tamicenſis. *Ibid.*
TARAQUENSIS, *v.* Maraguienſis. *Byzac.*
TICUALTENSIS, *v.* Tigualenſis. *Ibid.*
TIDIDITANUS, *v.* Tifeditenſis. *Numid.*
TINNISENSIS, *v.* Utiniſenſis. *Pr. Proc.*
TIZIENSIS, *v.* Tigienſis. *Byzac.*
TONNONENSIS, *v.* Tennonenſis. *Pr. Proc.*
TULLIENSIS MUNICIPII, *v.* Municipenſis. *Numid.*
TUNONENSIS, *v.* Tennonenſis. *Pr. Proc.*
TURDITANUS, *v.* Thuſdritanus. *Byzac.*
TURENSIS, *v.* Decorianenſis. *Ibid.*
TURUSENSIS, *v.* Turudenſis. *Pr. Proc.*
TUZUDRUMES, *v.* Thuſdritanus. *Byzac.*
TYSICENSIS, *v.* Tijucenſis. *Pr. Proc.*

VABARENSIS, *v.* Baparenſis. *M. Caſ.*
VADENSIS, *v.* Vagenſis. *Numid.*
VAGRADENSIS, *v.* Vageatenſis. *Ibid.*
VALENTINIANENSIS, *v.* Vadentinianenſis. *Byzac.*
VARDIMISSENSIS, *v.* Bartimiſienſis. *M. Caſ.*
VAZARITANUS, *v.* Bazaritanus. *Numid.*
UCI-MAJORIS, *v.* Urcitanus. *Pr. Proc.*
UCI-MINORIS, *v.* Uzitenſis. *Ibid.*
VERENSIS, *v.* Ucrenſis. *Ibid.*
VICI-AUGUSTI, *v.* Noba Cæſarienſis. *Numid.*
VICI-CÆSARIS, *v.* Noba Cæſarienſis. *Ibid.*
VICO PACENSIS, *v.* Vicenſis. *Numid.*
UNUZIBIRENSIS, *v.* Uzabirenſis. *Byzac.*
VONCARIENSIS, *v.* Boncarenſis. *M. Caſ.*
URACITANUS, *v.* Urugitanus. *Pr. Proc.*
URCITANUS, *v.* Urugitanus. *Ibid.*
UTIMMIRENSIS, *v.* Utmenſis. *Ibid.*
UTINUNENSIS, vel UTUNNENSIS, *v.* Utimmenſis. *Incert. Prov.*

ZELLENSIS, *v.* Telenſis. *Pr. Proc.*
ZIGGENSIS, *v.* Zicenſis. *Ibid.*

ADMO-

ADMONITIO

IN TABULAM GEOGRAPHICAM.

AFRICAM, quam Romani propriè sic appellavère, & Mauritaniam, duabus Tabulis Geographicis descripsit Gerardus Mercator ex Ptolemaeo: aliam tabulam earumdem regionum Abrahamus Ortelius variis ex Auctoribus concinnavit: sed neutrum opus legentibus Historiam tum Civilem tum Ecclesiasticam satis subsidii afferre potest, quod persuasum est iis qui vel minimum hujus rei experimentum fecère. Nicolaus Sanson Christianissimi Regis Geographus meritissimus, R. P. Philippus Brietius è Soc. Jesu, & si qui alii Romanum Imperium descripsère, hanc etiam Africæ partem, utpotè Imperio inclusam necessariò tetigère. Petrus Du-Val Tabellulam etiam in lucem edidit, quæ explicando bello Africano Cæsaris usui esset. Verùm hæc ejusmodi sunt, ut si explicandæ historiæ civili satis esse fortasse cuipiam videri possint, Historiæ tamen Ecclesiasticæ nullo modo sufficiunt. Primus, quod quidem sciam, veterem Ecclesiæ Africanæ statum in Tabulâ Geographicâ exponere aggressus est R. P. Carolus à sancto Paulo designatus Episcopus Abrincensis. Opus arduum, in quo etiamsi multa peccaverit, illo tamen opere de Republicâ Christianâ optime meritum nemo non fatebitur.

Operis autem illius difficultas longè maxima, quæ ex multiplici fonte petitur. Et primò quidem ex ingenti Episcopatuum numero, qui longè plures in Africâ fuère quàm in aliâ ullâ Christiani orbis provinciâ: nec enim tantùm ut in aliis orbis partibus in urbibus Episcopales sedes erant, sed & in pagis, castellis, vicis & fundis, ita ut plusquàm sexcentæ Episcopales sedes in Africâ numerentur. Quo fit ut tum propter numerum, tum propter obscuritatem locorum in quibus collocatæ erant, non omnium, sed insigniorum tantùm situs in tabulâ describi possit. Quapropter in urbium, quam vocant, positione, plurimùm errare necesse est eum qui nullam Episcopalem sedem in tabulâ suâ desiderari cupiet.

Secundò in id incumbendum fuit, ut sedium Episcopalium nomina, quorum pleraque multipliciter deformata sunt, rectè scriberentur. Et sanè ea est in istis nominibus lectionum varietas, ut cui earum potissimùm inhærendum sit, certò sciri vix possit. Quam varietatem partim ex ipsâ re, partim ex Amanuensium aut ignorantiâ aut temeritate ortam esse arbitror. Ex ipsâ re quidem, cùm Populorum & Oppidorum Africæ nomina præterquàm Afrorum linguis ineffabilia esse Plinius asserat, quod rectè observavit R. P. Theodericus Ruinart, eruditus æquè ac diligens scriptor, unde proclive fuit ut ex Romanis alii diversimodè hæc nomina proferrent & scriberent. Quod verò ad Amanuenses spectat, iis in tot nominum propriorum scripturâ errare facillimum fuit. Certè undelibet orta sit ista confusio magnam illam esse palam est, quâ verò ratione illi occurri possit, & nomina corrupta emendari, dubia firmari, & ex multis & diversis nominibus quodnam potissimùm eligendum sit, & cujus lectura adstrui possit non video. Scio equidem Nocolaum Sanson multa utilia & profutura in hanc rem suggessisse, sed quæ regula super his tradi potest quæ variis erroribus non sit obnoxia, nisi si quis linguam Punicam & Africanam perfectè calleat, cujus auxilio multa procul dubio restituere possit. Nunc verò in utriusque linguæ ignoratione, & in magnâ auctorum penuriâ quid fieri rectè possit, aut quo pacto definiri quæ scriptura vitiosa sit, quæ recta haud satis scio. Ceterùm hæc varietas multiplicem errandi ansam scriptoribus præbuit, dum alii urbem unam in plures diviserunt, alii nimiùm fortasse intelligendo, multas in unam conflarunt, quod utrumque quàm turpiter Geographiam deformet, nemo est qui non videat.

Tertiò maxima pars Episcopatuum non propriè nomine civitatis, quod substantivum ferè est, sed adjectivo & derivato notati sunt: quâ verò ratione nomen illud proprium sive substantivum, si aliunde nesciatur, ex adjectivo erui possit, viderint doctiores: nomina enim ista ut plurimùm analogiæ minimè capacia sunt, cùm ferè omnia fœdam barbariem redoleant, qualia in Æthico, in Tabulâ Peutingerianâ, & in Anonymo Ravennate passim occurrunt, & si sint maximè capacia, certum tamen videtur in iis exactæ analogiæ regulas non esse servatas. Carolus autem à sancto Paulo pleraque istorum nominum

per substantivum *efferre necesse habuit. Certè quibus Episcopatuum dumtaxat catalogos contexere in animo est, ad istud minimè cogi certum est: iis verò qui hosce Episcopatus in Tabulas Geographicas referre volunt, necessitas incumbit istud faciendi. Dubitari autem meritò potest an satis rectè istud exetutus sit R.P. Carolus à sancto Paulo, quippe qui Episcopatum Agensem ab urbe Aga derivatum existimet, cùm tamen alibi inveniatur Episcopus* Agensis *sive ab* Aggiâ; *qui Episcopatum Coviensem ab oppido* Covio *sic dictum putet, cùm tamen à* Cobâ *municipio apud Ravennatem Geographum memorato derivatum viri docti existiment. Eadem etiam interdum peccasse mihi videtur Holstenius. Quædam autem etiam apud antiquos in* substantivo *reperiuntur, quædam verò reddi per substantivum videntur vix posse.*

Quartò nonnulli sunt Episcopatus qui huic vel illi Provinciæ ab auctoribus Ecclesiasticis adscribuntur, quorum tamen præcipua oppida, & unde illis nomen in aliam Provinciam transferri ab aliis auctoribus videntur. Exemplo sint Episcopatus Milevitanus, Idicrensis & Cuiculitanus, quos Notitia Ecclesiastica Provinciæ Numidiæ attribuit, cùm tamen Mileum, Idicram & Cuiculum Antoninus ad Mauritaniam referat. Idem Antoninus Tabracam, Simittam, Bullam regiam, Siccam Veneriam, Altiburum, Ammederam & alias urbes eidem Numidiæ adscribit, quas Notitia in Proconsularem transfert. Ergo alterutrum falli necesse est, aut certè Provincias Ecclesiasticas non undequaque & ex omni parte respondere civilibus, quod doctioribus discutiendum relinquo.

Has & alias difficultates superandas habuit R. P. Carolus à sancto Paulo, quo minùs mirum est illum in tot scopulos incautum impegisse. Queritur Nicolaus Sanson & jure queritur Episcopatus ab illo plurimos omissos, aliquot verò duplicatos vel triplicatos, circiter trecenta nomina vitiosè scripta, centum ad summum & septuaginta duos Episcopatus in Tabulâ collocatos, cùm trecentorum positio potuerit stabiliri. Ex his centum & septuaginta duobus Episcopatibus quinque aut sex, plus minùs, suum in Tabulâ Geographicâ locum obtinere, alios omnes perperàm locatos, & alia id genus sphalmata reprehendit, multa deinde suggerit quæ restituendo operi utilia forent, professus in excutiendis illis operam & ipsum haud vulgarem posuisse. Equidem dolendum est, & mihi inprimis ingratum venit tantum virum & de rebus Geographicis tam benè meritum, opus istud, quod perutile futurum erat, in publicum non emisisse, sed erit fortasse cùm eruditi patris eruditus filius paternas reliquias à tineis vindicabit, & bono publico vulgabit.

Interim multi viri docti in eisdem rebus explanandis diu multúmque sudarunt, Lucas Holstenius, R.P. Joannes Garnerius è Societate Jesu, eminentissimus & doctissimus Cardinalis Henricus Norisius, Stephanus Baluzius, & si qui alii, sed omnium in hac re diligentiam superavit R.P. Theodericus Ruinart Monachus Benedictinus, qui perpetuas & uberes notas in Notitiam Africæ edidit, qui manuscriptos codices inter se conferendo, Ecclesiasticos auctores, & quotquot alios super eâ re scripserant, diligenter evolvendo, depravata nomina corrigendo, & alia id genus in publicam utilitatem moliendo, venturis post se auctoribus nihil prorsùs hac in re tentandum, nedum faciendum reliquisse videbatur.

Sed ecce tibi in postremis venit, non verò in minimis, clarissimus simul & eruditissimus Dominus Du Pin sacræ Facultatis Parisiensis Doctor & Professor Regius, qui dum novam sancti Optati Milevitani editionem molitur, & quicquid ad Donatistarum historiam pertinet, in unum corpus conferre statuit, nulli omninò labori parcere certus, molam hanc & ipse versare decrevit, nec aliorum se labore deterreri passus est, & quoniam antiqua illa Notitia quam præfatus R. P. Theodericus Ruinart elucidandam susceperat, manca videbatur & mutila, aliam ille locupletiorem edere, & post tantam aliorum messem spicilegium facere non dubitavit, nec sanè irrito fructu, ut ipse expertus sum, quod nec aliis in votis futurum erat. Cùm autem ad absolutiorem eximii operis editionem nihil intentatum relinquere vellet, visum est ei & Tabulam Geographicam Notitiæ suæ adjungere, in quâ Ecclesiæ Africanæ illius temporis statum ob oculos poneret quantùm id ab eo præstari posset: quam mihi provinciam volenti sanè neque abnuenti delegavit: hanc autem in me lubens suscepi egregiè facturum ratus, si virum de Republica litterariâ tam benè meritum & gravioribus tunc intentum curis labore hoc utili quidem, sed ingrato relevarem: namque & mihi honorificum videbatur, si cum tot eruditis viris qui de eâ re scripserant, symbolam meam conferrem, & jucundum inprimis Ecclesiam Africanam olim florentissimam e tenebris eruere, ac velut redivivam exhibere. Accedebat quòd doctissimus Geographus Nicolaus Sanson, qui vadimonium videbatur promisisse, morte, ut arbitror, præventus, ad illud venire non potuerit, & si quid auxilii jam sperandum esset, in unâ Caroli à sancto Paulo Tabulâ situm esse, quam tamen multis erroribus aspersam suprà diximus. Erga novam Africæ Tabulam daturum me suscepi, arbitratus posse me scopulos illos declinare in quos R. P. supradictus impegerat, de quibus ego præmonitus jamdudum fueram.

Hæc

Hæc mihi ratio suscipiendi operis, sed dum aliis consultum volo, ipse mihi gravissimum onus, cui ferendo impar futurus eram imprudens imposui. Lectorum mihi aliquot Auctorem conscius qui de regionibus istis historicè vel geographicè scripserant, & excerptis meis geographicis fretus, quæ in usum condendarum Tabularum, si quando opus esset, disposueram, arbitratus sum potissimam jam operis partem exactom esse, malè cautus qui tam facilem desperati penè operis executionem animo præcepissem! cùm multo etiam mihi legenda superessent, qua difficultatem minuerentur, an non fortè etiam augerent nescius eram. Sed & erigebat me præfatus clarissimus Dominus Du-Pin, quem omnium instar mihi futurum esse confidebam, qui quicquid Garnerius, Norisius, Baluzius, Harduinus, Ruinartius scripserant, diligenter collegerat, & notas insuper suas benignè mihi impertiturus erat, uno verbo animos mihi addidit, & ad audendum quicquid hoc est laboris excitavit. Hæc autem fuit instituti mei ratio.

Quicquid difficultatis fuit in Episcopatuum numero definiendo, inscriptione nominum stabiliendâ, in assignandâ cuilibet Episcopatui Provinciâ suâ, illud omne in viros doctos superiùs à me nominatos transferendum putavi; maximè verò in eum qui suscipiendi mihi operis auctor fuerat, mihi enim homini profano religio fuit hunc lapidem movere, iis contento quæ super eâ re tanti viri scripserant, quorum exhaurire scrinia non erat animus, nec argutos inter strepere anser olores. Ceterùm quoniam pauca erant in eorum libris quæ ad Africæ descriptionem, Provinciarum dispositionem, urbium aliorùmque locorum certam positionem, aliaque hujusmodi pertinerent, id exequi mearum esse partium duxi. Itaque primùm exactè & secundùm novas observationes Africam delineavi, Provincias Ecclesiasticas exactè distribui, sedes Episcopales in Tabulâ Caroli à sancto Paulo non satis aptè dispositas suo loco reddidi, omissos supplevi, & quicquid in me fuit scientiæ & artis impendi, ut quàm emendatissima & accuratissima prodiret hæc tabula, quod ut præstarem quicquid apud Geographos Pomponium Melam, Strabonem, Plinium, Ptolemæum, quicquid in Itinerariis & in Geographo Ravennate, item apud Historicos Polybium, Sallustium, Hirtium, Livium, Ammianum, Procopium, si quid apud Arabes Abulfedam & Geographum Nubiensem, quicquid quoque in recentioribus Joanne Leone, Sanuto, Marmolio occurrere potuit, studiosè collegi (quod & à suprà memoratis auctoribus ut plurimùm factum fuisse agnovi, nam & hi falcem miserant in utramque messem.) Ex his autem Tabulam istam qualiscumque est concinnavi. Ne quis verò certum & indubium credat, quicquid in eâ continetur, unum aut alterum lectorem monitum volo.

Primò. Earum urbium positiones certas esse quæ mari alluuntur, aut quæ lineolis inter se connectuntur, quippe quæ ex Itinerariis sive terrestribus sive maritimis notiores sunt. Ex aliis, quasdam ex Ptolemæo, quasdam ex Historicis locatas, quarumdam positionem suppeditasse mihi viros doctos ex Historicis Ecclesiasticis desumptam, si non ex omni parte certam, tamen in paucis vitiosam. Habet hic certitudo, si sic loqui fas est, suos fines ultra quos vix aliud præter conjecturas esse in confesso est apud eruditos. Satius autem esse duxi urbes aliquas ex conjecturâ tantùm locare, quamvis non suo fortasse loco quàm illas prorsùs omittere, arbitratus fore ut veritas inde faciliùs erueretur: vix enim sine autopsiâ certi aliquid in his rebus stabiliri potest, tanta est ac tam multiplex nominum diversitas ut facile sit aberrare eum, qui oculorum in his subsidio non utitur, mihi certè persuasissimum est Tabulas Geographicas quantumvis malas, dum aliæ non suppetunt, viam nihilominus ad veritatem sternere. Beatus autem fuero, si hæc qualiscumque est, aliquantulo subsidio eruditis esse possit.

Secundò. Non tantùm urbes certò Episcopales in hac Tabulâ exhibui, sed alias etiam inserui quarum aliquæ forsan etiam Episcopales sunt. Hæc autem fuit inserendi causa quòd illæ doctorum virorum conjecturis inservierunt. In rebus abstrusis minima quæque vestigia sive indicia veritatis pretiosa sunt, plura positurus eram si brevitas chartæ ferre potuisset, ideòque & populorum nomina hic omissa, non quasi prorsùs inutilia, sed tamquam minùs proficua.

Tertiò. Propria sive substantiva Urbium nomina quoties quidem non licuit ex puro Antiquorum fonte haurire, ea ex R. P. Carolo à sancto Paulo aut ab Holstenio desumpta sunt, & qua potuère analogiâ conficta esse videntur.

Quartò. Viri diligentis fuerat lectiones varias referre si quæ occurrissent in impressis aut manuscriptis codicibus, ut liberum esset cuique judicium suum, & hoc quidem prolixè executus est Dominus Du-Pin, quia verò varietatem istam Tabula nostra Geographica ferre non poterat, nisi altero tanto aut etiam duplo fieret major, una ex diversis lectionibus eligenda fuit, eam verò selegimus quam doctis plus aliis placuisse intelleximus.

Quintò. Cùm mutetur frequenter facies Regionum, saltem quantùm ad Imperiorum fines,

Provin-

Provinciarum numerum, Urbium, Populorum & Fluminum nomina, & unicuique insigni mutationi sua Tabula debeatur quæ statum illius temporis repræsentet, Tabula ista finem quarti & initium quinti sæculi propriè spectat, cùm Donatistarum hæresis longè latéque in Africâ grassaretur, & esset regio illa in sex septemve Provincias divisa, sed & ævo paullò posteriori inservire potest, cùm Vandalorum furor & persecutio in Catholicos vigeret.

Sextò. Quamquam Collationis Carthaginensis describendæ scenæ, quod hujus Tabulæ proprium esse debet, inutilis fit pars ista Italiæ quæ in eâ repræsentatur cum adjacentibus Insulis, tamen commodè facturum arbitratus sum si urbem Romam ob oculos legentium ponerem, & prædictas Insulas quæ Notitiâ Ecclesiæ Africanæ continentur, quemadmodum ea paulò pòst sub Vandalorum jugo ingemuit. Ceterùm Episcoporum sedes in Insulis Balearibus & Pytiusis non notavimus, utpotè nobis incognitas, & fortè nunc hic, nunc illic sedem habebant, unde & totius Regionis Episcopi dicebantur.

Septimò. Metropoles civiles majoribus seu initialibus litteris designandas curavimus, Ecclesiasticas non item cùm nullam earum fixam fuisse præter Carthaginem, alias verò seniorum Episcoporum sedes fuisso doctus fuerim.

Octavò. Oppida quæ in Tabulâ Geographicâ asterisco notantur, ea sunt in quibus celebrata fuerunt Concilia, & eorum quidem omnium nomina hic reperies, præter Novam Cæsaream, Macrianam & Juncum, quarum urbium situm pro comperto habero non licuit.

Ceterùm urbis Bagaïtanæ positionem quæ viros doctos non paucos fugerat, ex Geographiâ Nubiensi didici, & Cabarsussensis civitatis vestigia in hodiernâ Susâ videre mihi visus sum, assentiat qui volet, nihil affirmare ausim.

Libenter etiam aliquot alias urbes, si licuisset, adjunxissem, Tononam, Vitam sive urbem sive regiunculam, Casas nigras & alias ejus generis, propter Victorem Tononensem, Victorem alium Vitensem, Donatum à Casis nigris & alios hujusmodi famosos viros. Cuivis certè Geographo dolendum venit adeò famigerata loca omittere: quod tamen satius esse duximus quàm super his aleam jacere. Vitæ quidem urbi Carolus à sancto Paulo in Tabulâ suâ locum dedit, sed quo auctore quibúsve conjecturis fateor me nescire.

Nonò. Locorum aliquot antiquorum hodierna nomina in notitiâ invenies, magis anxiè in aliâ inquirere abstinui, nimirùm difficillimum, ne dicam impossibile hoc erat, cùm hodiernus illarum Regionum status parum notus sit. Ceterùm tutum non est pro antiquis recentiora nomina usurpare. Exemplo sit doctus & diligens Scriptor, qui quoties Cæsariensem in Mauritaniâ Episcopum nominare voluit, toties per Algersensem eum designavit, quod verisimile non est.

ORIENS

S A N C T I
OPTATI AFRI
MILEVITANI[a] EPISCOPI[1],
DE
SCHISMATE DONATISTARUM,
ADVERSUS PARMENIANUM[b],
LIBER PRIMUS.

In hoc libro primo continentur, qui in persecutione fuerint traditores, & causæ schismatis, & ubi, & à quibus schisma sit factum. [c]

CUNCTOS nos Christianos, clarissimi [2] fratres, omnipotenti Deo [3] fides una commendat. Cujus fidei pars est, credere Bonaue Pacis

VARIANTES LECTIONES.

[a] S. OPTATI AFRI MILEVITANI EPISCOPI. In MS. S. Theodorici, OPTATI MILIBITANI. In MS. Philippi Silvii, OPTATI MILIVITANI. *Episcopi* nomen non legitur in MSS. nisi in fine Operis. [b] In MSS. S. Th. & Phil. Silv. LIBRI NUMERI VII. Nihil adjicitur in titulo in MSS. sed in fine MS. S. Th. habetur, *Explicit Liber Optati Episcopi, Libri n. VII. ad Parmenianum Schismaticorum auctorem.* [c] Hæc inscriptio, quæ argumentum hujus Libri continet, extat in MSS. S. Th. & Ph. Silv.

ANNOTATIONES.

1. MILEVITANI EPISCOPI.] Urbis Numidiæ, quæ Antonino *Mileum*; Augustino & Victori Vitensi, *Milevis*; in Tabulis Peutingerianis *Milea*; in concilio Carthaginensi de rebaptizandis Hæreticis sub Cypriano, *Mileum* dicitur. Ita etiam ab ipso Optato infra. Malè distinguit Carolus à Sancto Paulo *Mileum* à *Mileve*, seu *Milevis*: nam nullum est aliud oppidum hujus nominis in Numidia, & in MSS. epistolæ Aug. ad Eusebium nunc 34. *Mileum* reperitur pro *Milevi*. E *Mileo* seu *Milea* factum est *Milevum*, & inde *Milevis*. Duo in hac urbe habita sunt concilia, unum anno 402. alterum anno 416. quæ *Milevitana* dicuntur. Distabat à Cirtha Numidiæ Metropoli triginta circiter millibus versus Sitifim. Nunc *Mela* vulgò dicitur, oppidum Regni Algeriani. *Du Pin.*

2. *Fratres*] De Christianorum fraternitate diximus in observationibus nostris, atque ibi docuimus antiquos in eâ multùm mysterii & religionis posuisse, quòd scilicet omne Christianitatis commercium in eâ affinitate & cognatione versaretur: novum enim hominem & novam naturam, quam in aquis baptismi tanquàm in utero Ecclesiæ induerant & adepti essent; quâ etiam cum Christo & cum omnibus fidelibus verâ & reali cognatione essent conjuncti, non poterant testari magis quàm in illâ appellatione. Docet igitur illâ nativitate, quæ communis esset orthodoxis & schismaticis, eos natos & factos esse orthodoxorum fratres, sed malos fratres, quòd matri Ecclesiæ quæ eos genuerat, minùs essent audientes. Ceterùm, consequens est ex eâ affinitate susceptum apud schismaticos baptismum vim habere producendi Christianos; quandoquidem ex eo affinitas illa contrahatur, quod negabant Donatistæ. *Albasp.*

3. *Fides una commendat*] An id vult Optatus concordi & unanimi ejusdem fidei professione, gratos & acceptos Deo nos efficere; an fidem esse quæ nos *commendat Christianos*? Christiani

truerent parietem: [16] [17] nec minus astutas, sed tantùm [n] simplices everterent mentes: [18] nec malè imponendo [19] omnibus capitibus [n] manum, [20] eversionis [21] velamenta [p] obtenderent: [22] [23] nec maledicerent Deo: [24] nec rebaptizarent fideles: nec nos eversas aut occisas innocentium [q] animas doleremus: quas priùs [r] doluit Deus, per Ezechielem prophetam, dicens: [25] *Væ facientibus* [26] *velamen super omne caput, & super omnem* Ezech. 13. 8.

VARIANTES LECTIONES.

[n *Sed tantum simplices.*] Ita in omnibus MSS. & ferri potest, atque ita exponi, *nec minus cautas, & tantum simplices everterent mentes*, hoc est, eos qui minùs prudentes & minùs cauti sunt ob nimiam simplicitatem. Itaque nihil videtur immutandum. [n *Capitibus.*] In MS. S Th. *captivis*, sed malè. Alii codices habent *capitibus*, & ita legendum constat. [p *Velamenta.* In MS. Ph. Silv. *velamentum*, & ita etiam emendatum antiquâ ac forte eâdem manu in MS. S. Th. [q *Innocentium.*] In MS. P. S. *innocentes.* [r *Priùs*] In MS. S. G. *prior.*

ANNOTATIONES.

tenta sunt & si quæ portentis magis portentosa quæ Albaspinæus hic affert, ut locum per se planum, & clarum pervertat, & obscuret. *Ecclesia* (inquit) *comparatur ædificio, & Episcopi ædificare dicuntur; quo alludit, aut ad aliorum sepulcra dealbata, qui tempore Macarii occisi pro martyribus à Donatistis celebrabantur.* Sed jam multa sunt hoc genus, quibus ejus notæ constant, ut hoc mirari nemo debeat. Ceterùm de verbis si quis dubitat, alludit Optatus ad Ezech. 13. ubi contra *dealbatum parietem*, quemadmodùm olim legebant, multa prædicuntur. Integrum locum profare, & fusè tractat Optatus ipse lib. 3. medio ferè libro. *Mer. Casaub.*

16. *Nec enim ipsum ac dealbatum extruerent parietem*] Alludit ad verba Ezechielis Prophetæ, c. 13. qui de falsis Prophetis loquens. *Qui decipiunt populum meum, dicentes, Pax, & non est pax:* addit: *Et ipse ædificabat parietem, illi autem liniebant eum luto;* ita ut tempestate superveniente citò dirutus fuerit. Hujusmodi Prophetis comparat Optatus Donatistarum principes, quorum societas non erat solidum & permansurum ædificium ut Ecclesia Christi, sed paries tantum ruinosus, licèt exteriùs dealbatus. *Du Pin.*

17. *Nec minùs astutas, sed tantùm simplices everterent mentes*] In his verbis, ut idem Barthius putat, nec sensus est ne vita. Ego (inquit) correctione pulcrâ utrumque restituam, lege, *nec minus astutas, spe tantùm simplices everterent mentes.* Quas artes cùm hodieque omnes agnoscere habeant, necesse neminem puto veritati non adsensurum. Hæc ille. Sed cùm *vi tantùm* in secundâ editione Francisci Balduini non extet, videtur legendum: *nec minùs astutas & simplices everterent mentes.* Incert.

18. *Nec malè imponendo omnibus captivis manum eversionis. &c.*] Etsi hoc leve est, monendum tamen legendum esse *omnibus capitibus*, non ob eam rationem, quam Albaspinæus affert, quod lib. 2. idem dixerit: *extendistis enim manum, & super omne caput mortifera velamina prætendistis, &c.* Quæ ratio si valeret, cùm captivorum & captivitatis eâdem in re posteà quòque meminerit, nihil hic mutandum asset; sed cùm certum sit, eum ad sequentia Prophetæ verba alludere, quibus *super omne caput:* haud dubium, hic quoque idem voluisse Optatum. Quæ verò *velamenta* intelligat, quæ hic & alibi non uno loco, *eversionis velamenta* vocat, ipse docet lib. 2. *Væ facientibus velamen. hoc est, imponendo manum super omnem ætatem. &c.* Ne quis ad cilicium trahat, quo publicè pœnitentium capita operiri præcipiuntur, in concil. Agath. dist. 50. can. 63. de quo & in superiori canone: *pœnitentes tempore quo pœnitentiam petunt, impositionem manuum, & cilicium super caput à sacerdote* (*sicut ubique constitutum est*) *consequantur: &c.* Hieronymus etiam epist. 30. *Fabiolam saccum indutam stetisse in ordine pœnitentium, &c.* testis, ut alios omittam. Quod sequitur, *nec maledicerent Deo*, pluribus ipse explicat lib. 4 quasi medio, si fortè quis hic hæret. *M. Cas.*

19. *Omnibus capitibus manum*] *Omnibus capitibus* legendum, ni fallor, ut ex his secundi libri constat: *extendistis manum super omne caput*, quibus verbis docet Donatistas imposuisse pœnitentiam Episcopis, presbyteris, ceteris clericis, fidelibus, & pueris, & omnibus quos poterant circumvenire & pervertere. *Albasp.*

20. *Eversionis*] Qui innocenti pœnitentiam olim solemnem imponebat, eum evertebat, quia de fideli reum faciebat; præterea privabat eum communione corporis Christi, quâ qui privabantur, mortui censebantur & verâ vitæ usurâ carere. *Idem.*

21. *Velamenta*] Impositio manuum pœnitentiæ est quædam veluti obumbratio; cùm enim Episcopi manum in pœnitentes porrigerent, eos veluti obumbrabant: quapropter vocat illam manûs impositionem, *velamen.* Idem.

22. *Eversionis velamenta obtenderent*] Pergit alludere ad verba sequentia Ezechielis eodem cap. v. 18. ubi habetur in Hebr. & apud Sept. *Væ his qui consuunt cervicalia sub omni cubito manus; & qui faciunt velamina super caput omnis ætatis ut perverterent animas.* Ita Donatistæ manus imponentes, quod velamenti species est, super fideles omnis generis, hoc est pœnitentiam imponentes episcopis, presbyteris, ceteris clericis, fidelibus, pueris & omnibus quos poterant circumvenire & pervertere, evertebant eorum animas, spoliantes eos innocentiâ & dignitatibus suis tum coram Deo, tum coram hominibus. Sic mentem suam exponit Optatus lib. 2. *Has actus vestros dolet Deus in Ezechiele Propheta, cùm dicit:* Væ facientibus velamen, *hoc est imponentibus manum* super omnem ætatem ad evertendas animas. *Invenistis pueros; de pœnitentia sauciastis, ne aliqui ordinari potuissent: Agnoscite vos animas evertisse. Invenistis fideles antiquos, fecistis pœnitentes: Agnoscite vos animas evertisse. Invenistis Diacones, Presbyteros, Episcopos, fecistis Laicos: Agnoscite vos animas evertisse.* Du Pin.

23. *Nec maledicerent Deo*] Qui fidelem olim rebaptizabat, aut qui fideli & innocenti *manus* pœnitentiæ imponebat, Deo maledicebat, quia in utroque olim sacramento fiebant exorcismi, quibus objurgabatur satanas, & discedere, & locum vero Deo dare jubebatur: Donatistæ ergò in pœnitentiâ quam insontibus imponebant, & in rebaptizatione, Deo maledicebant, quia exorcizabant fidelem in quo Deus habitabat, & eum maledictis tanquàm satanam onerabant: quapropter in Augustino omnibus penè libris objicitur Donatistis, quòd Deum, aut Christum, aut Spiritum denique sanctum exsufflarent, hoc est, exorcismis, exsufflationibus deterrerent, & fugarent: flatu enim & sputo dœmones olim à Christianis exsufflabantur, Tertullianus ad uxorem secundo, *aut aliquid immundum flatu expuis.* Albasp.

24. *Nec maledicerent Deo*] Hoc etiam habetur in illo Ezechielis loco; *Et prophanastis me in populo, &c.* Prophanare seu prophanum reddere est maledictis incessere, inhonorare. *Du Pin.*

25. *Væ facientibus velamen, &c.*] Ità tùm legebant, Ezech. 13. 18. Hodiernam vulgatam si consulas, multùm differre intelliges. Quod non mirum: rarò enim consentiunt. Major, non hoc quidem loco, sed tamen in plerisque major cum Græcâ seniorum (ut ferè in ejusdem aut majoris antiquitatis scriptis observes) convenientia. Exempli causâ mox profert Optatus ex Isaiâ. *Vos qui timetis nomen Domini, audite nomen Domini. Hi qui vos odio habent, & execrantur, & nolunt se dici fratres nostros, vos tamen eis dicite, fratres nostri estis.* Malè ablegant editiones priores ad Isaiæ 59. est enim Isaiæ 66. 5. ibi vulgata planè in aliam mentem *audite verbum Domini qui tremitis ad verbum ejus. Dixerunt fratres vestri odientes vos & abjicientes propter nomen meum, glorificetur Dominus & videbimus in lætitiâ vestrâ, &c.* Græci autem. ἀκούσατε ῥῆμα κυρίου οἱ τρέμοντες τὸν λόγον αὐτοῦ, εἴπατε ἀδελφοὶ ἡμῶν, τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς, καὶ βδελυσσομένοις, &c. vides per omnia consentire. Nam ista in Optato, *& nolunt se dici fratres nostros*, sunt ab Optato ipso, qui prolatis ex scripturâ testimoniis solet aliqua quasi supplens interserere, ut dilucidiora sint quæ profert: sæpè ut apta proposito videantur, quæ parum alioquin apposita. Inde est & illud *tamen; vos tamen &c.* Cetera verbatim ex Græcâ, nisi quod *audite nomen Domini*, pro *audite verbum Domini*, quod irrepsisse puto. Eodem hoc testimonio contra Donatistas utitur Augustinus post coll. cap. postremo.

ætatem ad evertendas animas. Animæ eversæ sunt populi mei: & maledicebant mihi in populo meo, ut occiderent animas, quas non oportuit mori: dum annuntiant populo meo vanas seductiones. Et tamen admissa sunt hæc ab iis, qui nostri sunt fratres.

III. Cur Schismatici, fratres appellentur. SED ne quis dicat, me inconsideratè [s] eos fratres appellare, qui tales sunt: ab Esaiæ prophetæ vocibus [t] exorbitare [v] non possumus [x]. Quamvis & illi non negent, & omnibus notum sit, quòd nos odio habeant, & exsecrentur, & nolint se dici fratres nostros: tamen nos recedere à timore Dei non possumus, quos hortatur Spiritus sanctus per Esaiam prophetam, dicens: *Vos qui timetis* [27] *nomen Domini* [y], *audite nomen Domini* [u]*: hi qui vos odio habent & exsecrantur, & nolunt se dici fratres vestros* [a] [28], *vos tamen dicite eis, fratres nostri estis*: sunt igitur sine dubio fratres, quamvis non boni. Quare nemo miretur, eos me [b] appellare fratres, [29] qui non possunt non esse fratres [30]. Est quidem nobis & illis spiritalis una nativitas, sed [31] diversi sunt actus. Nam & Cham, qui patris sui risit impiè nuditatem, frater innocentium fuit: & pro merito suo jugum servitutis incurrit, ut esset fratribus frater addictus. Ergo hoc nomen fraternitatis, nec interveniente peccato deponitur. Sed de istorum fratrum delictis dicam alio loco: qui sedentes adversùm nos [c] [32], detrahunt [d], & contra nos scandala ponunt: & [33] cum illo fure concurrunt, qui Deo furtum facit [e] [34]: & cum mœchis, id est, cum hæreticis, partem suam ponunt, & peccata sua laudant, & convitia contra nos Catholicos meditantur.

Esa. 66. 5.

Gen. 9.

Ps. 49. 20.

Ibid. 19.

IV. Cur Parmeniani Librum refellendum susceptum. OMNES quidem per singula loca maledicis vocibus perstrepunt: (quibus ad aliqua de occasione respondeam [f]) [35] sed unum quidem [g] vix invenimus, cum

VARIANTES LECTIONES.

[s] In MS. S. G. *inconsideratè me.* [t] In editis post hæc verba, *ab Esaiæ Prophetæ vocibus*, additur participium *increpati*, sed deest in MS. S. G. & recentiori manu supra lineam adjectum est in MS. S. T. idque superfluum videtur. [v *Exorbitare.*] In MS. P. S. *orbitare.* [x *Possumus.*] In MS. S. G. *possum.* [y *Nomen Domini.*] In MS. S. G. *Dominum.* [u *Nomen Domini.*] In MS. *Verbum Domini.* [a *vestros.*] Ita in MSS. S. Th. S. G. & P. S. In editis, *nostros*, sed minùs benè. [b *Eos me.*] In MS. S. G. *me eos.* [c *Adversùm nos.*] Ita in MSS. S. Th. S. G. & P. S. [d *Detrahunt.*] In MS. S. G. *denotant*, sed malè. [e *Facit.*] Ita in MS. S. G. In MSS. S. Th. & P. S. *faciunt.* [f *Quibus ad aliqua de occasione respondeam.*] In MS. S. G. hæc per parenthesim adjecta sunt quæ desunt in aliis MSS. sed non videntur aliena aut peregrina. [g *Quidem,*] deest in MS. S. G.

ANNOTATIONES.

Profert & Tertull. contra Marcion. lib. 4. cap. 16, ex eadem quâ Optatus versione. Vide & coll. Carth. 1. pag. 64. unde quid Optatus de suo adjecerit liquidò constabit. Hoc exemplo poterit lector similia alia loca, si operæ erit, expendere, eademque ad Hebraicam quoque veritatem exigere, atque inde, (quod in multis succedet) varietatis causas rimari. Hæc enim in hac tantâ ac tam beatâ luce illarum litterarum maluimus lectori relinquere, nisi ubi aliquid incidet, quod dignum vindice, quam iis immorari, quæ plerique fastidiant, quia cuivis obvia; & quia multa, has nostras notulas instituto longiùs extruderent ac diffunderent. *M. Casaub.*

26. *Væ facientibus*] Sic locus ille integer habetur apud Sept. Ezechiel 13. v. 18 & 19. Οὐαὶ ταῖς συῤῥαπτούσαις προσκεφάλαια ὑπὸ πάντα ἀγκῶνα χειρὸς, καὶ ποιούσαις ἐπιβόλαια ἐπὶ πᾶσαν κεφαλὴν πάσης ἡλικίας, τοῦ διαστρέφειν ψυχάς· αἱ ψυχαὶ διεστράφησαν τοῦ λαοῦ μου, καὶ ψυχὰς περιεποιοῦντο. Καὶ ἐβεβήλουν με πρὸς τὸν λαόν μου, ἕνεκεν δρακὸς κριθῶν, καὶ ἕνεκεν κλασμάτων ἄρτων, τοῦ ἀποκτεῖναι ψυχὰς ἃς οὐκ ἔδει ἀποθανεῖν, καὶ τοῦ περιποιήσασθαι ψυχὰς ἃς οὐκ ἔδει ζῆσαι, ἐν τῷ ἀποφθέγγεσθαι ὑμᾶς λαῷ εἰσακούοντι ματαια ἀποφθέγματα. *Væ his quæ consuunt pulvillos sub omni cubito manus: & faciunt cervicalia sub omni capite universæ ætatis ad capiendas animas: & cùm caperent animas populi mei, vivificabant animas eorum. Et violabant me ad populum meum, propter pugillum hordei, & fragmen panis, ut interficerent animas, quæ non moriuntur, & vivificarent animas, quæ non vivunt, mentientes populo meo credenti mendaciis.* Quod noster Interpres vertit *Cervicalia*, Heb. מספחות D. K. *ait esse velamina quibus mulieres faciem suam velabant.* Vox Græca ἐπιβόλαιον, amiculum generatim significat aut velamen. Sed *stragulum Tori* apud Galenum, quod secutus est noster Interpres. Tempore Optati legebatur, *velamen.* Du Pin.

27. *Spiritus sanctus per Esaiam Prophetam dicens, vos qui timetis, &c.*] Ita hic locus habetur apud Isaiam in Græco ut citatur ab Optato. Vulgatus noster interpres, qui cum Hebræo concinit, diverso prorsus sensu legit *Audite verbum Domini qui tremitis ad verbum ejus: dixerunt fratres vestri odientes vos & abjicientes propter nomen meum.* Idem testimonium profert Tertull. l. 4. contra Marc. c. 16. ex eadem quâ Optatus versione: Eadem etiam utitur Aug. in lib. post Collat. c. ult. *Du Pin.*

28. *Et nolunt se dici fratres vestros*] Hæc verba sunt Optati, qui prolatis ex Scriptura testimoniis, solet aliqua de suo quasi supplens inserere. Fratrum nomen repudiabant Donatistæ, ut præter Opt. testatur Aug. l. 3. contra Gaudent. & l. 3. contra Parm. c. 2. *Du Pin.*

29. *Qui non possunt non esse fratres*] Quia non possunt non esse baptizati, in cujus aquis tanquam in utero sunt concepti. *M. Casaub.*

30. *Non possunt non esse fratres*] Eumdem agnoscentes Deum patrem; eamdem habentes fidem; eodem baptismate regenerati. *Du Pin.*

31. *Diversi actus*] In Cypriano, actus pro episcopali functione & pro eâ disciplinâ, quam observare facit in suâ diœcesi accipitur, uti cùm ait unumquemque episcopum de suo actu esse responsurum. *Albasp.*

32. *Qui sedentes adversùm nos*] Hæc & sequentia pertinent ad Ps. 49. v. 19. & sequentes, & explicantur fusè de Donatistis ab Optato l. 4. *Du Pin.*

33. *Cum illo fure concurrunt qui Deo, &c.*] Ut verba constent, quæ nunc malè cohærent, ità distinguenda sunt ponunt, *& cum illo fure concurrunt: qui Deo furtum faciunt:* (i. Deum deserunt) *& cum mœchis, id est cum hæreticis, partem suam ponunt, &c.* psalm. 49. 18. *M. Casaub.*

34. *Cum illo fure concurrunt, qui Deo furtum facit*] Diabolo nempè. *Du Pin.*

35. *Sed unum vix invenimus cum quo per litteras, &c.*] *Loquamur*, hoc est, *loqui possimus*. Phrasis familiaris jur. consult. l. 12. §. 4. l. 6. § 11. D. de judic. ubi *donum revocant* pro *revocare possunt*. *fungitur* pro *fungi potest*: & talia quæ in LL. sæpissimè occurrunt. Iidem J. Cti. *possum facere* pro *debeo* usurpant, quod huic affine est, & notavit amicus olim noster C. Ritterhusius ad 4. Pauli sententiar. Plin. Valerian. lib. 4. cap. 6. de cucurbitâ *Ejus arida cortices efficaciter possunt combusta sanare.* Idem cap. 36. *potest cum melle canceratis mederi, lateris dolores haustum ex vino mitigare.* cap. 40 Aliquandò magis absoluta. Idem cap. 48. ejus libri *siliqua recentes stomachum*

36 quo per literas, vel hoc modo loquamur; Parmenianum scilicèt, fratrem nostrum; si tamen se à nobis vel hoc nomine nuncupari permittit. 37 Et quia 38 collegium episcopale 39 nolunt nobiscum habere commune, non sint collegæ, si nolunt: tamen (ut supra diximus) fratres sunt. Frater meus igitur Parmenianus, 40 ne ventosè ac nudè [h], ut cæteri, loqueretur, quidquid sentire potuit, non solùm dixit, sed etiam in scripturâ digessit. Cujus dictis, cum respondere, veritate cogente, compellimur: erit inter nos absentes quoquomodo collatio. Eodem modo satisfiet & desiderus aliquorum. Nam à multis sæpè [i] desideratum est: ut ad eruendam [k] veritatem, ab aliquibus defensoribus partium conflictus haberetur: & fieri potuit. Sed quoniam & accessum prohibent, & aditus intercludunt, & consessum vitant, & colloquium denegant: vel tecum mihi, frater Parmeniane, sit isto modo collatio: ut quia tractatus tuos, quos in manibus, & in ore multorum esse voluisti, non aspernatus sum, neque contempsi, sed omnia à te dicta patienter audivi, audias & tu humilitatis nostræ responsa [l].

Nam & ego intelligo, & tu non negas, & quivis sapiens pervidet, te nulla alia ratione tam prolixè tractasse, nisi ut Ecclesiam catholicam tuis tractatibus indignè pulsares. Sed, ut intelligi datur, aliud habet animus, aliud resonat sermo. Denique non omnia [m] te video dixisse contra catholicam [n]: imo multa pro catholica, cùm catholicus non sis, ut & nobis necesse non fuerit respondere tractatibus tuis: nisi, quod dum malè instructus es, 41 ut quod non vidisti [o], sed falsò audieris, loquereris, 42 cùm in epistola Petri 43 Apostoli legerimus: *Nolite per opinionem* [p] *judicare fratres vestros:* 44 ut inter aliqua, quæ ad nos non pertinent (sicuti probaturi [q] sumus) diceres, à nobis contra vos 45 militem fuisse postulatum. Ceterùm à te in aliis partibus tractatus tui, aliqua pro nobis dicta sunt, & contra vos, ut diluvii & circumcisionis comparatio: quædam & 46 pro nobis, & pro vobis, ut ea, quæ in laude dixisti baptismatis, (præter illud quod 47 carnem

V. Cujus generis sint ea quæ in Libro Parmeniani.

Jacobi 4. 11.

VARIANTES LECTIONES.

[h *Ventosè ac nudè.*] Ita in MSS. In Cochlæi editione germanica, *cum nequitiosè.* In priori Balduini, *cum venenosè ac nudè.* Optimè in aliis, *ne ventosè ac nudè*, hoc est, ne ut cæteri nudis tantùm verbis quæ in ventos abeunt, suas partes tueretur. [i *Sæpè.*] Hanc vocem quæ deest in editis, agnoscunt omnes MSS. codices. [k *Eruendam.*] In MSS. S. T. & P. S. *erudiendam*, sed errore amanuensis, quem agnoscens exscriptor codicis San-germanensis, correxit *ad inquirendam*, feliciùs restitutum est, *ad eruendam.* [l *Responsa.*] In MS. S.G. post hæc verba adjectum est, *jam posco.* [m *Non omnia.*] Ita in MSS. In editis pessimè & contra mentem Optati deest particula negativa. [n *Catholicam.*] In MS S.G. additur *fidem*, sed malè, agitur enim de Ecclesia, non de fide. [o *Vidisti.*] In MS. S.G. *videris.* [p *Per opinionem.*] In MS. S.G. *pro opinione.* [q *Probaturi.*] In MS. S.G. *provocaturi*, minùs benè.

ANNOTATIONES.

stomachum avertunt, alvum solvunt, eadem siccata in contrarium possunt. Barth.

36. *Quo per literas*] De eâdem re conqueritur D. Augustinus, & cum Augustino de nostris possumus conqueri; sed hoc peculiare est hæreticis fugere orthodoxorum colloquium. *Albasp.*

37. *Et quia collegium episcopale nolunt, &c.*] Collegium episcopale non aliud, quam episcoporum universus ordo ac societas, quàm latè patet. Omnes enim toto orbe episcopi *collegæ*, & ità olim vicissim nuncupabant. Hinc aliquandò *collegium* absolute pro *episcopale collegium*; & *collega* pro *episcopus*. Ità apud Sidonium Apoll. *turba collegis, pro quantum est episcoporum*, epist. 9. lib. 6. & qui *collega provinciales*. epist. 5. lib. 7. eos *sacerdotes provinciales* appellat, epist. 25 lib. 4. quicumque essent ejusdem provinciæ episcopos, intelligens. *M. Casaub.*

38. *Collegium episcopale*] Societatem, communionem, consortium, fraternitatem Ecclesiasticam & episcopalem: distinguit inter fraternitatem & communionem, atque Donatistas posse quidem jus communionis tollere & dirimere, sed non fraternitatis, quia hæc à nativitate consequitur, illa verò in consuetudine versatur. *Albasp.*

39. *Collegium episcopale*] Societatem, communionem, consortium inter episcopos catholicos & episcopos partis Donati. Distinguit inter fraternitatem & communionem, atque Donatistas posse quidem à communione excidere, non autem à fraternitatis nomine, quia ad hoc sufficit unitas fidei & eadem nativitas; ad illam verò prætereà necessaria sunt externa charitatis & unitatis indicia. *Du Pin.*

40. *Cùm venenosè ac nudè, ut cæteri, loqueretur*] Ità primùm correxit Fr. Balduinus, cùm in Cochlæi editione Germanicâ, omnium primâ, legeretur *cùm nequitiosè.* Verùm iteratâ editione Optati idem vir diligentissimus Fr. Balduinus ex meliori exemplari MS. emendavit ac in contextum recepit, *Frater meus igitur Parmenianus, ne ventosè ac nudè, ut cæteri, loquar.* Incert.

41. *Ut quod non vidisti*] Vel quia multò ante Parmenianum hæc evenerant, vel quia peregrinus erat, & ità ea non viderat. *Albasp.*

42. *Cùm in epistola Petri legerimus. Nolite, &c.*] Immò Jacobi, ni valdè fallor cap. 4. v. 11. Erroris, ut conjicio, fuit hæc causa; quòd in Jacobo, laudata ab Optato verba, quæ proximè præcedunt; eadem in Petri quoque epist. 1. c 5. v. 6. *M. Casaub.*

43. *In epistola Petri*] Nihil simile est in epistola Petri, sed in epistola Jacobi c. 4. v. 11. ubi habetur: *Nolite detrahere alterutrum fratres. Qui detrahit fratri, aut qui judicat fratrem suum, detrahit legi, & judicat legem.* Forte hunc locum respexit Optatus. *Du Pin.*

44. *Ut inter aliqua, &c.*] Non satis cohærent, nisi loco *ut*, & vel *id* scribas. Ità tamen Optatum scripsisse non ausim asserere, cùm majora sint in hoc genere, quæ peccat non uno loco. *M. Casaub.*

45. *Militem*] Macarius manu armatâ & Imperatoris jussis plebem Donatistarum ad Ecclesiam coegerat, unitatemque fecerat, & quos schisma diviserat societatem coire compulerat, undè contra suam plebem militem à Romanis postulatum conquerebantur Donatistæ. *Albasp.*

46. *Pro vobis & pro nobis*] Donatistarum baptismus ab orthodoxis probabatur; quare quæcumque in laudem baptismi dicebantur, pro utrâque parte dicta videbantur. *Idem.*

47. *Carnem Christi*] Quia peccatricem eam esse dixerat. *Idem.*

48. Ex-

Christi malè tractaveris) : ideo & pro vobis, quia quamvis foris sitis, tamen ex nobis existis. Nam & illud pro ambobus, quod demonstrasti hæreticos [48] extraneos esse catholicis sacramentis : si tamen vos ipsos non eis adjungeres, quos esse schismaticos constat. Quædam pro nobis solis, ut unius Ecclesiæ commemoratio [r] : quædam contra vos per ignorantiam [s] (quia [49] peregrinus es) ut traditorum & schismaticorum accusatio [t] : etiam illud & [v] contra vos, quod dixisti de oleo & sacrificio peccatoris. Ac per hoc nihil contra nos à te dictum est, nisi quod ignoranter dixisti, à nobis militem postulatum : quod calumniosè à te dictum esse, probationibus verissimis demonstrabimus. Tolle hanc calumniam, & noster es [x]. Quid enim magis [y] pro nobis & nostrum est [z], quàm quod dixisti, [50] in comparatione [a] baptismatis semel factum esse diluvium? Et singularem circumcisionem salubriter [b] profecisse populo Judæorum, magis pro nobis, quasi noster locutus es: hæc enim nostra vox est, qui in [51] Trinitate [c] baptismatis unionem defendimus [52] : non pro vobis qui baptisma, [53] in cujus imagine [d] sunt illa duo [54] audaciter, & quod contra leges [e] est iteratis : [55] quamvis & vos ipsi non negetis, quia non debet iterari, quod semel jussum est fieri. Sed dum tu [f] subtiliter laudasti, quod omni laudis præconio dignum est: [56] callidè vestram supposuisti personam, ut quasi, quia semel licet, vobis liceat, [57] aliis denegetur. [58] Si traditoribus non licet, vobis licere non debuit, quorum [59] principes probamus fuisse traditores. Si schismaticis non licet, adæque vobis licere non debuit, apud quos [60] origo schismatis invenitur. Si peccatoribus non licet, etiam peccatores vos esse testimonio divino convincimus. Et tamen quia semel licet, non per electum hominem, sed per quod semel licet: ideo post vos [61] non emendamus, quia & apud nos & apud vos, unum est [62] sacramentum : cujus sacramenti ratio, tota quinto libro monstrabitur.

VARIANTES LECTIONES.

[r *Ut unius Ecclesiæ commemoratio.*] Ita in MSS. S. G. & P. S. In MS. S. T. *ut unius Ecclesiæ commemorationem faceres*, idem sensus, sed propiùs accedit ad stylum Optati & magis cum reliquis concinit lectio aliorum codicum. [s *Per ignorantiam.*] In MS. S. G. additur, *tuam*. [t *Accusatio.*] Ita restituimus ex codice MS. S. G. In aliis vitio exscriptoris legitur, ut in editis, *accusationem*. [v *&*.] Malè in editis *est*. [x *& noster es*] Ita in MSS. longe elegantius quàm in editis, *& eris noster*. [y *Magis.*] In editis additur hic *dici*, sed deest in MSS. & superfluum videtur. [z *& nostrum est.*] In editis, *& nostrum esse potest*. [a *In comparatione.*] Ita in MSS. non ut in editis, *in comparationem*. [b *Salubriter*] Deest in MS. S. G. [c *In Trinitate.* In MSS. S. T. & P. S. *in Trinitatem*. [d *Imagine.*] In MS. S. G. *imaginem*. In aliis & in editis, *imagine*. [e *Leges.* In MS. S. G. *legem*. [f *Tu.*] Ita in MS. S. G. & P. S. In MS. S. T. omittitur, *tu*, ut & in editis.

ANNOTATIONES.

48. *Extraneos*] Vel per sacramenta cetera Religionis, excepto baptismo, intelligit mysteria, vel in Cypriani consilii erat sententia, quo hæreticis baptizandi potestas tollitur. *Idem.*

49. *Quia peregrinus es*] Peregrinus ita vocatur apud antiquos, qui natus erat in aliâ diœcesi, qui quamvis multos annos in unâ moratus esset civitate, vel etiam quamvis ipsius civitatis factus esset Episcopus, peregrinus adhuc censebatur, uti alibi probabimus. Cæterùm non licebat presbyterum aut episcopum peregrinum ordinare, quò respiciens Optatus tacitè carpit Parmenianum, quòd cùm alibi natus esset, contra Canonum mentem Carthaginis constitutus esset Episcopus peregrinus. *Idem.*

50. *In comparationem baptismi*] Nihil magis ostendit baptismum non esse repetendum, quàm ejus cum diluvio comparatio. *Idem.*

51. *Qui in Trinitate baptismatis*] Quin in baptismo facto in nomine Patris, Filii, & Spiritûs sancti dicimus generationis sacramentum bene & utiliter collatum, quamvis apud hæreticos factum sit. *Idem.*

Ibid. *In Trinitate baptismatis*] Ordo verborum, quæ alioquin subobscura videantur, hic est: *qui unionem baptismatis in Trinitate defendimus* : id est, baptismatis in nomine Trinitatis administrati. Non immeritò tamen suspicetur aliquis, Optatum hic per Trinitatem baptismatis trinas illas mersiones intelligere, quas Apostolorum uti vocant, can 50 *τῆς βαπτίσματος* nuncupat, & secundum baptisma, aut intelligi eut restitui debere in hunc modum, *qui in Trinitate baptisma, ejus, sive baptismatis, unionem defendimus.* Priorem tamen interpretationem magis probo, quandò & alii ita quoque loquuntur, *in Trinitate* baptizare *id est* in nomine Trinitatis. Optatus ipse lib. 5 *baptisma Christianorum Trinitate confectum, &c.* eodem lib. *Nemo adhuc tinctus fuerat in Trinitate, &c.* ac deinceps sæpius. *M. Casaub.*

52. *Qui in Trinitate Baptismatis unionem defendimus*] Qui baptismum invocato Trinitatis numine collatum, unum esse defendimus, nec iterari debere. *Du Pin.*

53. *In cujus imagine*] Diluvium, & circumcisio erant imagines baptismi. *Albasp.*

54. *In cujus imagine sunt illa duo*] Diluvium & circumcisio figuræ baptismi & sicut unum est diluvium, nec iteratur circumcisio, ita unum est baptisma quod semel administratur. *Du Pin.*

55. *Quamvis & vos ipsi*] Donatistæ non docebant baptismum iterandum esse, sed rebaptisabant orthodoxos, quòd eorum equis vim ad sordes abluendas inesse negarent. *Albasp.*

56. *Callidè vestram personam*] Sensus est : per ea quæ de baptismi laudibus prædicatis cum orthodoxis convenire videmini verùm longè aliter est: nam cùm unum tantùm esse baptisma, & illud ab illis dumtaxat conferendum esse penes quos est Ecclesia, docentis tacitè, & callidè jus baptizandi vobis solis adrogatis, & nobis qui ex vestrâ sententiâ, jure Ecclesiæ, traditionis crimine amisimus, tollitis. *Idem.*

57. *Ut quasi, quia semel licet, vobis liceat*] Donatistæ asserebant equidem baptismum semel conferendum, sed negabant verum esse apud catholicos baptisma, idque ratum ac validum tantùm esse ajebant, quod à suis administrabatur. *Du Pin.*

58. *Si traditoribus*] Cæcilianus, Cæcilianique successores & fideles qui cum eis communicarent, hoc est, omnes Africæ fideles, traditionis crimine à Donatistis notabantur, atque ob hanc causam baptizandi potestate carere ab iisdem existimabantur. *Albasp.*

59. *Principes*] Majores & auctores, à quibus descendisti. *Idem.*

60. *Origo Schismatis*] Majorini ordinatio. *Idem.*

61. *Non emendamus*] Non rebaptizamus. *Albasp.*

62. *Sacramentum*] Unum baptisma. *Idem.*

63. *Nullis*

VI. Argumenta librorum Parmeniani.

A te quidem, frater Parmeniane, multa tractata sunt. Sed video mihi non eo esse respondendum ordine, quo à te dicta sunt singula. Tu enim primo loco dixisti comparationes laudésque baptismatis, & præter carnem Christi à te malè tractatam, cætera bene dixisti: hoc enim magis pro nobis te dixisse, suo loco monstrabitur. Secundo autem loco, exclusis hæreticis, unam dixisti esse Ecclesiam: sed eam, ubi sit, agnoscere noluisti. Tertio loco, traditores 63 nullis certis personis aut nominibus accusasti. Quarto à te 64 unitatis lacerati sunt operarii. Quinto, ut minima prætermittam g, dixisti 65 de oleo & sacrificio peccatoris.

VII. Divisio operis hujus, & singulorum librorum Argumenta.

SED mihi videtur primo loco traditorum & schismaticorum 66 indicandas esse civitates, personas, & nomina: ut quæ à te de iis dicta sunt, veros auctores & certos reos suos agnoscant. Deinde mihi dicendum est, quæ, vel ubi sit una Ecclesia, quæ est: quia præter unam altera non est. Tertio, à nobis militem non esse petitum, & ad nos non pertinere, quod 67 ab operariis unitatis dicitur esse commissum. Quarto loco, qui sit peccator, cujus sacrificium repudiat Deus, vel cujus 68 oleum fugiendum sit. Quinto, de Baptismate. 69 Sexto, de inconsideratis præsumptionibus & erroribus vestris.

VIII. Carnem Christi nec peccatricem, nec aqua demersam dici debuisse à Parmeniano.

SED priusquàm de rebus singulis aliquid dicam, quod carnem Christi malè tractaveris, breviter ostendam. Dixisti enim, 70 carnem illam peccatricem, Jordanis demersam diluvio, ab universis sordibus esse mundatam. Meritò hoc diceres, si caro Christi pro omnibus baptizata sufficeret, ut nemo pro se baptizaretur. Si ita esset, ibi esset totum genus hominum h: illic omne, quod corporaliter natum est. Nihil esset inter fideles & unumquemque gentilem, quia in omnibus caro est: & dum nemo non est qui non habeat carnem; si, 71 ut i dixisti, caro Christi diluvio Jordanis demersa est, omnis caro hoc beneficium consequeretur. Aliud est enim caro Christi in Christo; aliud uniuscujusque in se. Quid tibi visum est, carnem Christi dicere peccatricem? Utinam diceres, caro hominum in carne Christi: nec sic probabiliter dixeras k, quia unusquisque credens, in nomine Christi baptizatur l, non in carne Christi, quæ specialiter illius erat. Addo m, quod ejus caro de Spiritu sancto concepta, inter alios 72 non potuit in remissam peccatorum tingi, 73 quæ nullum videbatur admisisse peccatum 74. Addidisti, & Jorda-

VARIANTES LECTIONES.

[g *Ut minima prætermittam*] In MS. S. G. *ut minuta mittam*, idem sensus. [h *Hominum*] In MS. S. G *humanum*. [i *Si ut*] Ita in MS. S.G. In editis & in MS. S. T. *sicut*, sed minùs ad mentem scriptoris. [k *Dixeras*] Ita in omnibus MSS. In editis, *dixeris*. [l *Baptizatur*] In MSS. S. G. & P. S. *baptizari potest*. [m *Addo*] In MS. S. G. *adde*.

ANNOTATIONES.

63. *Nullis certis personis*] Nullis testibus aut actis vel nullum ex orthodoxis peculiari nomine aut actione institutâ, traditionis accusatis; sed nos omnes hoc crimine damnatis. *Idem.*

64. *Operarii unitatis*] Paulus & Macarius, qui ex mandato Constantis Imperatoris unitatem in Africa fecerant, hoc est, qui Donatistas ad Ecclesiam Catholicam adducere voluerunt. *Idem.*

65. *De oleo & sacrificio*] In his duobus penè omnis sacerdotii vis & operatio consistit; per oleum enim pœnè omnia sacramenta intelliguntur, in quibus oleum sanctum adhibetur. *Idem.*

66. *Indicandas esse civitates*] Indicandum in quâ civitate tradiderint sacros codices, ut ex illius civitatis actis publicis manifestum posset fieri, & legi, quinam Diocletiani, aut Maxentii tempore hoc crimine tenerentur. *Idem.*

67. *Ab operariis unitatis*] De Paulo & Macario semper conquesti sunt Donatistæ, ut licet videre apud divum Augustinum: verùm Augustinus & Optatus negabant ad Ecclesiam pertinere, si quid alienum à Christiana charitate in illa expeditione factum esset. *Idem.*

68. *Oleum fugiendum*] Fugiendum & contemnendum est oleum hæreticorum aut peccatorum, quia ad illius unctionem gratiam suam Deus non infundit. *Idem.*

69. *Sexto de inconsideratis*] De his agitur libro sexto. *Idem.*

70. *Carnem illam peccatricem*] De propriâ Christi carne, non de corpore ejus mystico hanc blasphemiam dixerat Parmenianus. *Idem.*

71. *Sicut dixisti caro Christi*] Pro *sicut* lege *si ut*, duobus verbis; ita enim sententia requirit, quæ alioquin nulla potest elici ex vulgatâ lectione. Si, inquit, ut tu quidem vis & interpretaris, caro Christi, id est, omnis caro peccatrix, &c. Quod autem hic, *nemo non est* pro *nemo est* etsi durum, non ausim tamen emendare, quia haud dissimile alibi observavi. *M. Casaub.*

72. *Non potuit in remissam peccatorum tingi*] *Remissam peccatorum* dicit pro *remissione* etiam alibi, quomodò & usurpat Cyprianus, de bono patientiæ: *Dominus*, inquit, *baptizatur à servo, & remissam peccatorum daturus, ipse non dedignatur lavacro regenerationis corpus abluere.* Idem lib. 3 epist. 14. *Qui autem blasphemaverit in Spiritum sanctum, non habet remissam, sed reus est æterni peccati.* Similia alia apud auctores occurrunt. Nec aliter *offensa* vulgò pro *offensione* dicitur. *Incert.*

73. *Quæ nullum videbatur admisisse peccatum*] Minùs cautè, ne dicam piè locutus cuipiam videri possit Optatus, qui vim locutionis, non ignotæ quidem, sed antiquis minùs usitatæ, non advertat. *Quæ nullum videbatur*, id est, quæ nullum admiserat. Ita apud Lampridium in Alex. Sev. *Fures judicare jussit in civitatibus nullis unquàm videri.* Plura exempla si requiris, adi Casaubonum, ad illa Capitolini, *ut octo pedes digito videretur egressus*: pag. 399. Quomodò & loquitur Apostolus, ut hic obiter moneam 1. Cor. 11. 6. *Si quis autem videtur contentiosus esse.* Atque iterùm proximo capite *quæ videntur membra, &c.* necnon & Christus Lucæ 8 18. *quod videtur habere, &c.* Ac denique scriptor ad Hebr. 4. 1. *μήποτε δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν &c.* Hujus autem locutionis apud hunc nostrum exempla, cùm singulæ propè paginæ suppeditent, semel monuisse sufficiat. At lib. 2. *Quid mendacem videre vultis Spiritum sanctum &c.* & si ferri possit in Optato, puto tamen eum scripsisse *videri*. M. Casaub.

74. *Quæ nullum videbatur admisisse peccatum*] Id est quæ nullum admiserat. Vide notam M. Casauboni in hunc locum. *Du Pin.*

75. *Victorino*

nis diluvio [n] demersam: satis inconsideratè hoc usus es verbo: quod verbum soli Pharaoni, & ejus populo debebatur, qui pondere delictorum, tanquam plumbum, ita mersus sit, ut ibi remanserit. Christi autem caro, dum in Jordane descendit & ascendit, mersa à te dici non debuit: cujus caro ipso [o] Jordane sanctior [p] invenitur, ut magis aquam ipsa descensu suo mundaverit, quàm ipsa mundata sit [q].

IX. Hæreticorum mentionem supervacaneè factam à Parmeniano.

Etiam illud præterire non possum, quod te subtiliter egisse considero: ut ad inducendos vel decipiendos animos auditorum, post circumcisionis & diluvii descriptionem, & post laudem baptismatis, hæreticos cum erroribus suis mortuos [r], & oblivione jam sepultos quodammodò resuscitare voluisti: quorum per provincias Africanas, non solùm vitia, sed etiam nomina videbantur ignota. Marcion, Praxeas, Sabellius, Valentinus, & cæteri, usque ad Cataphrygas [s], temporibus suis à [75] Victorino Petavionensi [t], & [76] Zephirino [v] Urbico [77], & à [78] Tertulliano Carthaginensi, & ab aliis assertoribus Ecclesiæ catholicæ superati sunt. [79] Ut quid bellum cum mortuis geris, quod ad negotium temporis nostri non pertinet [x]? Sed quia schismaticus hodie aliquid peccati, quod probare possis in catholicos, non habes [y], ideo ad prolixitatem scripturæ tuæ augendam, tot hæreticos cum erroribus suis commemorare voluisti.

X. Hæreticorum & schismaticorum discrimen.

NUNC alia quæstio est, ut quid à te memorati sunt illi, [80] apud quos non sunt sacramenta, quæ nobis & vobis videntur esse communia? [81] Sanitas non flagitat medicinam [82]: de se secura virtus, forinsecùs non quærit auxilia, veritas non desiderat argumenta:

VARIANTES LECTIONES.

[n *Diluvio demersam*] In MS. S. G. *diluvio esse demersam*. [o *Ipso Jordane*] In MSS. S. T. & P. S. *ab ipsa Jordane*. [p *Sanctior*] In MS. S. G. *purior*. [q *Mundata sit.*] In MS. S. G. hæc referuntur ad Christum non ad ejus carnem, & ita habetur: *ut magis aquam ipsam descensu suo mundaverit, quàm ipse mundatus sit*. [r *Cum erroribus suis mortuos*] In MS. S. G. *cum erroribus suis jam mortuos*, quæ particula *jam* omittitur in posteriori membro. [s *Usque ad Cataphrygas*] Verba hæc è loco suo mota restituimus. [t *Petavionensi*] In MSS. S. T. & P. S. *Pectaviensi*. In MS. S. G. *Pictavianensi*. S. Hieronymus *Pictavianensem* seu *Pitabionensem* vocat pluribus in locis. In inscriptione commentarii hujus Victorini, *Pictabionensis* dicitur, necnon in veteri catalogo librorum apocryphorum Gelasii Papæ, & martyrologiis Uluardi & Adonis, aliisque veteribus monumentis. *Patabia* aut *Petabio* seu *Petavio* Noricorum est oppidum, cujus mentio fit apud Tacitum lib. 3. hist. in cosmographia Æthici, in Itinerario Antonini, necnon apud Ammianum Marcellinum lib. 14. hist. & Ptolemæum lib. 2. cap. 15. Hujus urbis Episcopus fuit Victorinus ille non Pictavorum in Galliâ, ut fusè ostendit eruditus Launoius in Dissertatione de Victorino Episcopo & Martyre, in qua hunc Optati locum emendat ex conjecturâ, simulque observat editiones Optati mendosas esse, & emendatiorem fieri in votis habet. [v *Zephirino*] Ita in MSS. S. G. & P. S. In MS. S. T & in editis, *Zepherino*, sed vulgo vocatur, *Zephirinus*. [x *Quod ad negotium temporis nostri non pertinet*] In MS. S. G. *qui ad negotium temporis nostri non pertinent*. [y *Sed quia schismaticus hodie aliquid peccati quod probare possis in catholicos, non habes*] In editis necnon in MSS. S. T. & P. S. habetur, *sed quia schismatis hodie aliquid quod probare possis in catholicos, non habes*. Haud dubiè præferenda est lectio codicis San-germanensis.

ANNOTATIONES.

75. *Victorino Episcopo*] Pictaviensi, qui sub Diocletiano martyrio coronatus est, quique multa scripsit teste divo Hieronymo, quorum ne quidem paginam habemus. *Albasp.*

Ibid. *Victorino Pictaviensi, & Zepherino Urbico*] Notum loquendi genus jam multis observatum. Ità Victor Uticensis de persecutione Vandalicâ lib. 1. *Cujus exitum ità urbici captivi planxerunt, ut tunc se putarent magis tradi manibus barbarorum, quando ille perrexit ad cœlum.* De captivis cum Romanis agere discas è præcedentibus. Optatus infrà, *postquàm ordinatus in urbe purgatus*, id est, Romæ, idémque alicubi, *urbica commemoratio*, eâdem mente. *Mer. Casaub.*

76. *Zepherino Urbico*] Romanæ urbis Pontifici, Urbicus enim in antiquis auctoribus pro Romanis accipitur, uti in concilio Arelatensi primo. *Albasp.*

77. *Urbico*] Urbis Romæ Episcopo. Nota locutio. *Du Pin.*

78. *Tertulliano*] Inter Catholicæ historiæ assertores & vindices Tertullianum adnumeravit, & non immeritò; nam nemo unquàm acriùs in hæreticos vindictam exercuit, eósque persequutus est, quàm auctor iste. *Albasp.*

79. *Ut quid bellum cum mortuis geris?*] *Ut quid*, valet *quare*: sic statim infrà ibid. *Ut quid à te memorati sunt illi?* & lib. 2. *Ut quid tale infringitis promissum?* & lib. 3. *Ut quid hoc factum est vobis?* D. Hieronymus in vitâ Hilarionis. *Ut quid, respondit, intrarem in eum qui habebat collegam meum?* & utitur hoc modo Martialis auctor tersissimus, lib. 7. epigr. 33. *Ut quid tu Domini Deique nostri præfers muneribus?* & alibi. *Incert.*

80. *Apud quos non sunt sacramenta*] Ego ex hoc & ex multis aliis locis quantùm conjicio, Optatus non existimabat hæreticos posse baptizare; quidquid sit, magnum inter hæreticos & schismaticos ponit discrimen. *Albasp.*

Ibid. *Apud quos non sunt Sacramenta &c.*] Ea erat Catholicorum etiam multorum a Cypriani usque temporibus in Africâ sententia, de quâ non uno loco Balduinus, baptizatos ab hæreticis, esse rebaptizandos. Quare quod posteà hoc ipso libro, *ab Ecclesia alienum esse, quod Donatus confessus est, se rebaptizasse*; monet Balduinus, non id in Africa, sed Romæ, ubi contraria sententia semper obtinuit, esse pronuntiatum. Quod quidem verum est, cùm pars sit sententiæ à Melchiade Romano in Donatum latæ. Cur tamen idem in Africa quoque à Catholicis Afris pronuntiari non potuerit, nihil obstat. Neque enim de rebaptizatione hæreticorum, sed schismaticorum illis verbis agitur, quam non minùs improbant Afri, quàm transmarini Catholici. Quod autem in rebaptizandis vel non rebaptizandis hæreticis discrimen à veteri Ecclesia observatum sit, consulendi sunt antiqui canones & Augustinus de baptismo. *M. Casaub.*

81. *Sanitas non flagitat*] In Africâ nullum est illarum sectarum vestigium: quare ergò contra illas declamasti? *Albasp.*

82. *Sanitas non flagitat medicinam, &c.*] His comparationibus hoc efficere contendit Optatus Parmenianum causæ suæ diffidere, qui à proposito suo excurrat & hæreticos aggrediatur, cùm ipsi res sit adversum catholicos. *Du Pin.*

83. *Dotes*]

ægroti est, remedia quærere, inertis [z] & imbecillis est, auxilia comparare: mendacis est, argumenta conquirere. Intereà dixisti, apud hæreticos [83] dotes Ecclesiæ esse non posse: & rectè dixisti, scimus enim hæreticorum Ecclesias singulorum, prostitutas, nullis [84] legalibus sacramentis, & sine [85] jure honesti matrimonii esse: [86] quas non necessarias [87] recusat Christus, qui est sponsus unius Ecclesiæ: sicut in Canticis Canticorum ipse testatur: qui cùm unam laudat, cæteras damnat, quia [a] præter unam, quæ est vera Catholica, cæteræ apud hæreticos putantur esse, sed non sunt: secundum quod indicat (ut supra diximus) in Canticis Canticorum, unam esse columbam suam, eamdem sponsam electam, eamdem hortum conclusum, & fontem signatum: ut hæretici omnes neque claves habeant, [88] quas solus Petrus accepit: [89] [90] nec annulum, quo legitur fons

Cant. 6. *Cant. 4.*

VARIANTES LECTIONES.

[z *Inertis*] In MSS. S.T, & P.S. *inertibus*, amanuensium incuria. [a *Quia*] In MS. S.T. *Qui*, minùs bene.

ANNOTATIONES.

83. *Dotes*] Per dotes intelligit Ecclesiæ proprietates, veluti potestatem, cathedram, annulum, fontem, & similia, quæ illi à Christo tanquam dotalia assignata sunt. *Albasp.*

84. *Legalibus Sacramentis*] Cùm Ecclesia sit Christi sponsa, multa de ea per jura & leges matrimonii ab antiquis explicantur: quare hoc loco ait Optatus hæreticos non posse jure & vi matrimonii uti sacramentis, quemadmodùm orthodoxi utebantur, quia cum Christo non essent matrimonii dignitate conjuncti. *Idem.*

85. *Jure honesti matrimonii*] Jus matrimonii quo utitur Ecclesia, est quod omnia confert sacramenta dotesque quas à Christo accepit, auctoritate legitimi matrimonii distribuit, & impertitur quibus vult; quo jure uti nequeunt hæretici, quia hisce dotibus carent: & quamvis per baptismum cum Christo conjuncti sint, tamen per hæresim subsequentem jus legitimi matrimonii amiserunt. *Idem.*

86. *Quas non necessarias recusat Christus*] Id est, tanquam extraneas & ignotas. Sic lib. 3. *Illis imputate qui populum Dei diviserunt, & basilicas fecerunt non necessarias.* Id est, novas & peregrinas cum genuinis ac legitimis nihil habentes commune, qui erexerunt altare contra altare &c. Qui necessarii dicantur in jure, consule jurisconsultos, veriùs tamen, ut alludat ad locum Isaiæ prophetæ, quem posteà profert lib. 3. *Ideò quoniam ascendisti in templa supervacanea &c.* Propriè de templis videntur usurpasse. Ità Victor Uticensis, postquàm narravit gentilium numinum ædes à Vandalis dirutas, ad Christianorum vastationes ita transit, *& ut de necessariis loquar, basilicam majorum, ubi corpora SS. Martyrum, &c.* M. Casaub.

Ibid. *Non necessarias*] Una tantùm est conjuncta cum Christo, & est ejus sponsa, quare cæteræ sunt adulteræ, & non necessariæ. *Albasp.*

87. *Non necessarias*] Extraneas, peregrinas. *Du Pin.*

88. *Quas solus Petrus accepit*] Pluribus in locis docet soli Petro claves datas esse, ut inde consequens sit eos omnes schismaticos habendos esse, qui cum Petro & cum ejus cathedrâ & successore non communicarent. *Albasp.*

89. *Quas solus Petrus accepit*] Ecclesiæ scilicet nomine, cujus personam gerebat. *Du Pin.*

90. *Annulum*] Quid per annulum intelligant auctores illius antiquitatis, non satis constat. Tertullianus de pudicitiâ non pro baptismo, sed pro absolutione usurpare videtur, *annulum denuò signaculum lavacri*: nam de peccatore in Ecclesiam redeunte loquitur qui non esset rebaptizandus, nisi velit absolutione gratiam baptismi & unionem cum Christo recuperari. Auctor etiam noster cùm dicit annulo fontem signari, videtur aliquid aliud designare quàm baptismum, eâdem significatione à Clemente libro secundo constitutionum capite quarto usurpatur, *ut antiquæ amictu, annulo, & calceis reddatis.* Albasp.

Ibid. *Nec annulum quo legitur fons &c.*] Hic sibi crucem figit Albaspinæus quid veteres per annulum intellexerint, vehementer anxius. Et quamvis expedire se non possit, locos tamen aliquot Tertulliani, quibus annuli mentionem facit, quasi Optato non parum lucis allaturos, tùm hic profert, tùm ad lib. 2. ubi de annulo iterùm quærit pari anxietate, pari felicitate. Toto enim cœlo utrobique errat: *quid per annulum intelligant auctores illius antiquitatis*, inquit, *non satis constat. Tertull. de pudic. non pro baptismo &c.* Illud primum vellem explicasset, quem annulum veterum intelligat, de quo non satis constet, qui sint illi veterum de uno eodemque annulo loci, qui difficultatem pariunt. Tertullianus de annulo loquitur, & Optatus de annulo. Sed Optatus dùm de dotibus Ecclesiæ disputat, & de annulo qui Cantic. 4. 12. etsi non legitur, ab Optato tamen intelligitur, quia *fons signatus* ibi legitur? eum annulum inter dotes Ecclesiæ refert Optatus & enumerat. Quâ id ratione, aut quid per fontem signatum, de cujus annulo loquitur, intellexerit, ipse non explicat. Cæterùm, cùm duplicis annuli fuerit, olim inter veteres baptismi ritus usus (ut a doctis observatum est) alterius, quo fontes seu baptisteria certis temporibus obsignare mos erat; alterius autem quo baptizandi, fidei suæ professionem, quæ posteà in publicas tabulas referretur, obsignabant; verisimile est Optatum per *fontem signatum* ad veterem illum signandi baptisterii morem alludere; & quam facit annuli mentionem, ad eumdem illum morem referendam. Haud quidquam tamen affirmare audeo. Quod autem lib. de pudic. meminit annuli Tertullianus, factum occasione parabolæ prodigi, quæ 15. *Lucæ narratur*, quam cùm ità interpretarentur Catholici, ut ex illâ verè pœnitentibus veniæ apud Deum, pristinæque loci gratiæ promitterent; ipse qui contrariam sententiam tuebatur, illorum interpretationem sugillat & rejicit. Eodem loco & stolæ meminit; & vituli saginati, quæ ad eamdem pertinent parabolam, eorumque receptas ab aliis interpretationes exagitat, suasque ipse comminiscitur & adducit. Non igitur de eodem annulo loquuntur Tertullianus & Optatus, ut mirum non sit, si nec eadem dicant. Utraque tamen quam illius quoque annuli affert Tertullianus interpretatio ad solemnes illos baptismi ritus pertinere videtur. In priori enim, quam rejicit Tertullianus interpretatione, *signaculum lavacri* annulus exponitur; in posteriori autem, *quo pactionem fidei interrogata obsignabant*, à Tertulliano describitur. Hic Albasp. legat cui cordi erit noscere, quantâ ille peritiâ quanto judicio, in veterum lectione versatus fuerit. Quasi de eodem Tertullianus & Optatus annulo loquerentur, eos inducit. Diversas ejusdem parabolæ interpretationes in Tertulliano confundit. In priori interpretatione quæ *stola seu vestis prioris* affertur expositio, eam annulo tribuit. Quia neutram annuli, quæ in duplici illâ parabolæ interpretatione, rationem, non modò assecutus est; sed ne suspicari quidem potuit, ipse alias comminiscitur, falsas, ridiculas, ineptas; ut omnem fidem superet. Interdùm absolutionem interpretatur, interdùm Spiritum sanctum; tandem & confirmationem. Quàm itaque ita comparatum est, hi qui sunt indoctissimi, semper ut sint audacissimi! Nam quis alioquin crederet, virum gravem, tantæque in Ecclesia dignitatis, suæ existimationi tam male consulturum fuisse? Balduino autem, viro doctissimo, libens assentior, totam hanc de dotibus, seu ornamentis Ecclesiæ doctrinam Optati & frigidam esse & obscuram. Frigida utique, quæ fundamentis tam infirmis tota nititur: ideò autem obscura, tum quòd hic imperfecta, tùm quòd à nullo quod sciam veterum, ut ab ipso tradita sit, à quo lucem minùs perfectis & dilucidis Optati locis mutuari possimus. Eidem Balduino assentior, eum quasdam quasi notas, & insignia quibus dignosci posset Ecclesia, tradere voluisse. Eas autem notas quinque numero statuit, quarum tres, *fons, annulus, angelus*, ad baptismum pertinent. Fontis & annuli fundamentum ponit in cantic. 4. 12. Angeli verò (de quo plura posteà dicturi sumus) in Angelo piscinæ Bethsaidæ. Nam & Angelum aquis sacri lavacri intervenire credebant, & illam piscinam baptismi figuram fuisse, ut posteà pluribus docebimus. Idem tamen Optatus lib. 2. has

esse signatus [91]: [92] nec aliquem [b] illorum esse, ad quem [93] hortus ille pertineat, in quo Deus arbusculas plantat. De quibus hæreticis, quamvis ad præsentem non pertineat causam, quod diu locutus es, & suffecerat & abundabat. Sed miror, quid tibi visum est, etiam vos ipsos eis adjungere, quos esse schismaticos constat, [94] dum Ecclesiæ dotes & hæreticis ipsis, & vobis schismaticis denegasti. Dixisti enim inter cætera, schismaticos [95] à vite, velut sarmenta, esse concisos: destinatos [c] pœnis, tanquam ligna arida, gehennæ ignibus reservari. Sed video te adhuc ignorare schisma, apud Carthaginem à vestris principibus factum. Quære harum originem rerum, & invenies te hanc in vos dixisse sententiam, cum schismaticis hæreticos sociasti. Non enim [96] Cæcilianus exivit à Majorino [97] [98] avo tuo [99]: sed [1] Majorinus à Cæciliano: [2] nec Cæcilianus recessit [3] à Cathedrâ Petri [4] vel Cypriani [5]: sed Majorinus, [6] cujus tu Cathedram sedes, quæ an-

VARIANTES LECTIONES.

[b *Nec aliquem*] In MS. S. G. *nec apud aliquem*, haud rectè. [c *Destinatos*] In MS. S. G. *destinatis*.

ANNOTATIONES.

dotes ab ipsis Ecclesiæ membris & visceribus, quæ vocat, distinguit, quæ in sacramentis & nominibus, sive personis Trinitatis, verâ nempè Trinitatis agnitione, non in ornamentis, scisit ipse consistere. Distinguit igitur has dotes à sacramentis; quarum tamen ad baptismum pleræque pertinent. Porrò si notas & indicia constituere voluit, quibus ornata dignosceretur Ecclesia, quid attinuit Angeli meminisse, quàm ut peragentis salutaris aquæ mysteriis præsentem interesse concedimus, nemo tamen itè præsentem dixerit, ut videri possit? Hæc eò dico pluribus, ne quis in his subtilibus argutiis, quas tanto noster hic conatu, frustrà se torquent, quasi magna ea iis mysteria eruimus, excussa enim leviora quàm subtiliora comperientur. Ut vel eo nomine graviores alios & doctiores, ab iis abstinuisse putem. *M. Casaub.*

91. *Nec annulum, quo legitur fons esse signatus*] Per fontem intelligere videtur fidem; per annulum, symbolum, aut baptisma, quod ut ait Tertull. lib. de Pœnitentia, *obsignatio est fidei:* Hinc apud Veteres baptismus sæpè signaculum dicitur Opt. ipse l. 2. *Nam & fontem constat unum esse de dotibus; undè Hæretici non possunt vel ipsi bibere, vel alios potare, quia soli sigillum integrum (id est symbolum Catholicum) non habentes, ad fontem verum aperire non possunt.* Et infrà in hoc libro: *Benè subduxisti eis annulum, quibus aperire non licet ad fontem:* hoc est benè hæreticis abstulisti potestatem signandi sacro baptismate. *Du Pin.*

92. *Nec aliquem illorum esse*] Nec aliquis illorum sit, postularet recta latinitas. Optatus fortassè rescripserat *esset* pro *sit*, solitâ enallage; unde posteà mutato casu *το aliquis* factus est infinitivus. Aut si *aliquem* retinemus, tùm scripserit Optatus *esse necesse*, quorum alterum propter affinitatem scripturæ sit omissum: prono sane lapsu & in manuscriptis passim obvio, ut posteà quoque observabimus. Quid, quod compendia ejusmodi sive syllabarum, sive etiam vocum integrarum veteres scribæ quæsiverunt, ut *nec esset* pro *necesse esset*? Quod & typographos aliquandò retinuisse observare memini. Ego tamen in eâ potiùs sum sententiâ, ab ipso Optato esse, hoc quidquid est: neque abhorret ab illo ævo. Illud maximè me movet, quod similes solœcismi (sive ἀνακόλουθα mavis appellare) præcedente particula *ut* occurrunt, apud hunc nostrum non uno loco. *M. Casaub.*

93. *Hortus*] Ecclesia, ni fallor. *Albasp.*

94. *Dùm Ecclesiæ dotes*] Cùm hæreticis schismaticos adjungas, dotes Ecclesiæ vobis denegastis, quos constat esse schismaticos. *Idem.*

95. *A vite*] Non videtur his assentiri Optatus. *Idem.*

96. *Cæcilianus*] Successit Mensurio, & sub eo, & propter eum ortum est schisma. *Idem.*

97. *Exivit à Majorino*] Cæcilianus primus erat ordinatus Episcopus, Majorinus contra eum ordinatus ab ejus communione descivit. *Du Pin.*

98. *Avo tuo*] Hæc pugnare videntur contra ea quæ diximus in tertia observatione de Donato Casensi, cui nullus locus relinquitur in sede Carthaginensi, si pro avo Majorinum habuit Parmenianus: nam constat eum extincto magno Donato, Carthagine ordinatum fuisse; cæterùm Episcoporum successiones & ordinationes non aliter exponuntur ab antiquis, quàm mortalium generationes & affinitates; neque aliter de iis loquuntur, quàm si de aliqua familia & domo loquerentur. Episcopus enim qui ordinabatur in sedem defuncti, filius, & proles illius in cujus locum sufficiebatur, vocabatur: series ordinationum, hisce cognationis verbis numerabatur. *Albasp.*

99. *Majorino Avo tuo*] Successore scilicet Donati, qui post Majorinum Carthaginensem Cathedram invaserat. August. in Lib. Retract. 2. c. 17. *In tribus libris* inquit, *contra Epistolam Parmeniani, Donatistarum Carthaginensis Episcopi successorisque Donati.* Idem August. Lib. 3. contra Ep. Parm. Majorinum, Donatum & Parmenianum veluti tres, sine intermedio successores enumerat. Quod autem quidam inferunt ex Sermone S. Augustini, *de Pace & Charitate*, ante collationem habito, Caium & Lucium Episcopos fuisse Carthaginis inter Donatum & Parmenianum, futile est. En verba Augustini: *Non dimisit Donatum, non dimisit nescio quem Caium, Lucium & Parmenianum mille nomina, mille scissuras.* Indè enim inferri tantum potest Caium & Lucium fuisse è primoribus Episcopis Donatistarum: at Carthaginensi Donatistarum Ecclesiæ præfectos fuisse, hinc non benè colligitur. *Du Pin.*

1. *Majorinus*] Domesticus Lucillæ Hispanæ, qui erat lector sub Cæciliano, & qui fuit ordinatus contra Cæcilianum, & altare contra altare erexit in civitate Carthaginensi. *Albasp.*

Ibid. *Exivit*] Cæcilianus legitimâ & ordinariâ viâ fuit ordinatus post Mensurium, post cujus ordinationem factione illius mulieris fuit ordinatus Majorinus; quare Majorinus exivit, & secessit à Cæciliano; non autem Cæcilianus à Majorino: is enim exire censetur qui schisma facit, & qui alio sedente, locum & sedem occupare nititur. *Idem.*

2. *Nec Cæcilianus recessit à C. P.*] Scire te velim, Lector, multa hinc & similibus aliis ex locis ad causam religionis trahere Albaspinæum, passimque ex Baronio Perronioque Cardd. interserere, quæ nos de industriâ missa facimus omnia. Fecimus autem, tùm quia prolixioris erant operæ, & à proposito nostro alienæ; tum quia nihil ab eo novum videbamus afferri, quod non jam ad nauseam usque ultrò citroque tortum ac retortum fuerit, sitque hodie, scriptis ejus argumenti plurimis tritissimum ac decantatissimum. *M. Casaub.*

3. *A Cathedra Petri*] Una est tantum Cathedra in Ecclesiâ quam Petrus accepit à Christo, quamque singulis Episcopis communicavit, & singulis etiam nunc diebus communicat per Pontifices qui cum eo censentur, & sunt una eademque caro & persona. Hæc est antiquorum doctrina: meritò igitur vocat Cathedram Carthaginensem, Cathedram Petri, quia Petrus eam genuit, ut loquitur Tertullianus. *Albasp.*

4. *Vel Cypriani*] Cypriani mentionem facit, quia nullus hanc Cathedram majori cum gloria, aut sanctitatis fama occupaverat; vel etiam quia de ejus sede & Cathedrâ non ambigebant Donatistæ. *Idem.*

5. *A Cathedra Petri vel Cypriani*] Eadem argumenta legere est apud Cyprianum in Lib. *de Unitate Ecclesiæ*, & Ep. 43. Cathedra seu Sedes Episcopalis est auctoritas suprema regendæ plebis vi sacerdotii, quod unum est, cujus in solidum à singulis pars tenetur. Qui Episcopum suum legitimè constitutum & ordinatum non audit, sed ab eo recedit, & vel se, vel alium pro Episcopo habet; recedere meritò dicitur à Cathedrâ Episcopi sui & à Cathedrâ Petri, hoc est ab Apostolicâ sede, cum quâ Episcopus ille communione junctus est. *Du Pin.*

6. *Cujus tu Cathedram*] Carthaginis erat Episcopus schismaticus. *Albasp.*

Ibid. *Cujus tu Cathedram sedes*] *Sedere* pro *insidere* huic auctori

te ipsum Majorinum [7] originem non habebat [d] [8]. Et cùm hæc ita gesta esse manifestissimè constet [e], & vos hæredes esse traditorum & schismaticorum evidenter appareat: satis te miror, frater Parmeniane, cùm schismaticus sis, schismaticos hæreticis jungere [f] voluisse. Aut si sic tibi videtur, & ita placet: [9] cumula illa [g] [10] quæ à te paulo ante sunt dicta. Dixisti enim fieri non posse, ut falso [h] baptismate inquinatus abluat, immundus emundet, supplantator erigat, perditus liberet, reus veniam tribuat, damnatus absolvat. Benè hæc omnia [i] potuerunt [k] [11] ad solos hæreticos pertinere, qui [l] falsaverunt symbolum: dum alter dixerit [m] duos Deos [12], cum Deus unus sit; alter Patrem vult in persona [n] Filii cognosci [o]; alter carnem subducens [13] filio Dei, per quam Deo reconciliatus est mundus; & cæteri hujusmodi, qui [14] à sacramentis catholicis alieni esse noscuntur. Quare pœniteat te talibus hominibus etiam schismaticos adjunxisse: in te enim convertisti [15] sententiæ gladium, dum æstimas, quia alteros appetebas: & non attendisti inter schismaticos & hæreticos, quàm sit magna distantia. Inde est, quod ignoras, & quæ sit sancta Ecclesia: & sic omnia miscuisti.

[16] CATHOLICAM facit simplex & verus intellectus in lege [p], singulare ac verissimum [17] sacramentum, & [18] unitas animorum. Schisma verò, [19] sparso coagulo pacis, dissipatis sensibus generatur, livore nutritur, æmulatione & litibus roboratur, ut desertâ matre Catholicâ, impii filii dum foras exeunt, & se separant (ut vos fecistis) à radice matris Ecclesiæ, invidiæ falcibus amputati, errando rebelles absce- XI. Notæ Ecclesiæ catholicæ & schismatis.

VARIANTES LECTIONES.

[d *Non habebat*] In MS. S. G. *non habet*. [e *Constet*] In MSS. S. T. & P. S. *constent*, sed perperam. [f *Jungere*] Ita in omnibus MSS. non ut in editis, *adjungere*. [g *Cumula illa*] Mendosissimè in editis habebatur *contra illa*, nec meliùs in MSS. S. T. & P. S. *cum illa*. Hanc restitutionem debemus MS. San-Germanensi. [h *Falso*] In editis & in MSS S T. & P. S. *in falso*. [i *Omnia*] Deest in MS. S. G. [k *Potuerunt*] Ita in omnibus MSS. Male in editis *poterunt*. [l *Qui*] Ita in MS. S. G. In MS. S. T. P. S. & in editis, *quia* non omninò. [m *Dixerit*] In MS. S. G. *dixit*. [n *In persona*] In MSS. S. T. & P. S. *in personam*. [o *Cognosci*] In MS. S. G. *cognoscere*. [p *In lege*.] In editis, *intelligere*: atque in MSS. S. T. & P. S. sed magis arridet *in lege*, quo habetur in MS. S. G. ut scilicet notæ Ecclesiæ catholicæ sint, sincera fides, quæ in genuinâ singularis ac verissimi sacramenti, hoc est, symboli, intelligentiâ posita est, & unitas animorum.

ANNOTATIONES.

auctori familiare est, ut fundere usurpat Vincentius. Verùm hoc nostri verbum est sacerdotale: *Cyprianus cujus tu cathedram sedes*. Barth.

7. *Originem*] Cathedra Parmeniani originem non habebat, quia succedebat Majorino, qui Majorinus nemini successerat; nam Cæcilianus Mensurii locum & sedem habebat; & ita Majorini Cathedra nullam originem habebat. & erat adultera, falsa, nova sine patre, & per schisma genita & introducta. *Albasp.*

8. *Originem non habebat*] Majorinus nulli succedebat. Cæcilianus Mensurii sedem & cathedram habebat: post ipsius mortem in ejus locum legitimè suffectus fuerat. At Majorinus nullum habebat prædecessorem. *Du Pin.*

9. *Contra illa*] Quædam desiderari videntur in hac sententia. sed sensus est si tibi placet schismaticos hæreticis adjungere, miror te aliquid contra hæreticos dixisse; quia de schismaticis idem dicendum est: & de Donatistis qui sunt schismatici. *Albasp.*

Ibid. *Contra illa quæ à te paulò ante sunt dicta*] *Contra* hic idem est, ac si dixisset, *è diverso*, *rursùs*, sive, *tùm verò*: repetendo verbum *miror*, à principio. Cùm tamen posteà sequatur: *in te convertisti sententia gladium, dum æstimas, quia alteros appetebas*: non malè restituas *contra illa quæ antè paulò dicta sunt, dixisti*. Error ab eo fonte, quo multi passim: inde nempè quod alteram *dixisti* proximè sequatur. Quamquàm nec illo *dixisti* opus erit, si *sunt* vel *faciunt* intelligas. Sed hoc leve. Monendum tamen fuit, ne quis cum Albaspinæo putet aliquid hîc deesse. *M. Casaub.*

10. *Cumula illa*] Post hanc restitutionem, nihil in hoc loco, qui Expositores mirum in modum torserat, difficultatis superest. Vide quid è principiis tuis adversus te sequatur; si inter hæreticos & schismaticos nullum discrimen est. *Du Pin.*

11. *Ad solos hæreticos*] Non vult dicere hæreticos non posse baptizare, sed eos duntaxat hæreticos, qui non tingebant in nomine Patris, Filii, & Spiritûs sancti, quique de tribus personis malè sentiebant. *Albasp.*

12. *Alter dixerit duos deos*] Cerdon, Marcion. *Du Pin.*

13. *Alter carnem subducens*] Valentinus & alii Docetæ. *Du Pin.*

14. *A sacramentis Catholicis*] A symbolo & rebus fidei. *Albasp.*

15. *Sententia*] Probasti te non posse conferre baptismum quia schismaticos cum hæreticis miscuisti, qui de Trinitate malè sentiunt. *Idem.*

16. *Catholicam facit simplex & verus intellectus, intelligere*] Ut aliquis sit sensus, vel expungendum est illud *intelligere*, quod sanè melius absit, aut conjungendum cum præcedenti, *facit*: *facit intelligere*, id est, *declarat*, *indicat*. Sæpè enim redundat illud *intelligere*, ut *intelligere ignorare*, pro *ignorare*, post pauca, & lib. 2. semel iterumque animadvertas ita usur. pari, ut sententiæ nihil intersit, si tollatur. *Intellectus* autem & *intelligentia* pro *sensu* aut *interpretatione*, ut vulgò loquimur; apud Ecclesiasticos scriptores translatitium. Mox autem, quem ussender, indicativus *abscedunt*, pro subjunctivo (quod erat legitimum) legat ille *& deserta*, non ut hic *in des*. Aliter tamen ego sentio. *M. Casaub.*

17. *Sacramentum*] Unum symbolum; unam fidei regulam. *Albasp.*

18. *Unitas animorum*] Communio interna animarum: idem sensus, eadem voluntas. *Idem.*

19. *Schisma, sparso coagulo pacis, generatur*] Elegantissimè *coagulum* pro *copula* posuit Varro in satyrarum fragmentis, de vino:

Hoc continet coagulum convivia.

Et Publius Syrus in Mimis:

Amicitia coagulum unicum est fides. Incert.

Ibid. *Sparso coagulo pacis*] Elegantissimè *coagulum* pro *copula* dixit. Publius Mimus:

Amicitia coagulum unicum est fides.

Varro de vino:

Hoc continet coagulum convivia.

Vide plura infra horum comment. Copula perfidiæ apud Virgilium fine lib. 1. *Barth.*

 20. *Apud*

dunt: nec possunt novum aliquid, aut aliud agere, nisi quod jamdudum [20] apud suam didicerunt matrem [21].

XII. Iterum de hæreticorum & schismaticorum discrimine.

HÆRETICI verò, veritatis exsules, sani & [22] verissimi q symboli desertores, de sinu sanctæ Ecclesiæ impiis sensibus depravati, contempto quod [23] benè fuerant geniti, ut ignorantes & rudes deciperent, [24] de se nasci voluerunt. Et [25] qui jamdudum vitalibus pasti fuerant cibis, corruptelâ malæ digestionis, [26] in perniciem miserorum, disputationibus impiis venena mortifera vomuerunt. Vides ergo, frater Parmeniane, hæreticos [27] à domo veritatis satis extorres, solos habere [28] varia r & falsa baptismata: quibus inquinatus non possit abluere, immundus emundare, supplantator erigere, perditus liberare, reus veniam tribuere, damnatus absolvere. Benè clausisti hortum hæreticis: benè revocasti [29] claves ad Petrum: benè abstulisti [30] colendi potestatem, ne arbusculas colerent ii, quos ab hortulo & à paradiso Dei constat alienos: [31] benè subduxisti anoulum iis, quibus aperire non licet ad fontem [32]. Vobis verò schismaticis, quamvis in Catholicâ non sitis, hæc negari non possunt, quia nobiscum vera & communia sacramenta traxistis. Quare cùm hæc omnia hæreticis benè negentur, quid tibi visum est, hæc & vobis negare voluisse, quos schismaticos esse manifestum est? vos enim foras exiistis. Quantum in nobis est s, [33] volebamus t, ut soli damnarentur hæretici: quantum in te est, etiam vos ipsos, cum eis unâ sententiâ ferire voluisti.

XIII. Auctores Donatistarum traditores fuisse.

SED jam, ut ad propositum singularum rerum ordinem redeamus, primo loco audi, qui fuerint traditores, & pleniùs auctores schismatis disce. In Africâ duo mala & pessima admissa esse constat, [34] unum in traditione, alterum in schismate: sed utraque mala, & uno tempore, & iisdem auctoribus videntur esse commissa. Debes ergo, frater Parmeniane, discere, quod intelligetis ignorare. Nam fermè aote annos sexaginta, & quod

VARIANTES LECTIONES.

[q *Verissimi*] In MS. S.G. *veri*. [r *Varia*] In MS. S.G. *& varia*, fortè *vana*. [s *Quantum in nobis est*] Ita in MSS. S. T. & S. G. In editis habetur *quantum in vobis est*, & junguntur illa cum præcedentibus, *foras exiistis*, sed emendationem nostram confirmat orationis pars altera, *quantum in te est*. [t *Volebamus*] Ita in MS. S.G. In aliis, *volebam*. Idem sensus.

ANNOTATIONES.

20. *Apud suam didicerunt matrem*] Apud veram Ecclesiam, à quâ cùm recesserint, non possunt aliter de fide sentire, neque aliter sacramenta celebrare quàm mater Ecclesia. *Albasp.*

21. *Apud suam didicerunt matrem*] Ecclesiam scilicet quæ priùs eorum erat mater. *Du Pin.*

22. *Symboli desertores*] Regulam fidei evertentes & deserentes, ut ait Tertullianus de præscriptionibus. *Albasp.*

23. *Quod benè fuerant geniti*] Fuerant geniti in Ecclesiâ. *Idem.*

24. *De se nasci voluerunt*] Novum caput, ut ait Joannes Jerosolymitanus ad Epiphanium erexerunt, & novam constituerunt Ecclesiam, & Cathedram à nullo prognatam & descendentem; hoc est de se nasci; sive originem illam quam habebant reliquerunt, & novam Ecclesiam posuerunt. *Idem.* Imitatur *Optatus* dictum Tiberii de Curtio Rufo, obscuris parentibus orto, qui Præturam adeptus est suffragio Principis, dedecus natalium ejus hisce verbis velantis: *Curtius Rufus videtur mihi ex se natus.* Vide *Tacitum* Annal. Lib. 11. c. 21. *Cloreus.*

25. *Et qui jamdudùm in talibus pasti fuerant cibis*] Repone, *jamdudùm vitalibus pasti fuerant cibis.* Sanè cum Barthio non ausim in me recipere legendum *jamdudùm in salubribus*. Atque ita quemadmodùm ego restituendum monui, didici posteà, inspecto Fr. Balduino, extare in meliori exemplari scripto. *Incert.*

Ibid. *Et qui jamdudùm vitalibus, &c.*] Cùm cibos quales fuerint anteà non meminerit, ausim in me recipere legendum *jamdudùm in salubribus* pro *in talibus*, *perniciem* verò reponendum, vel puer viderit. *Barth.*

26. *In pernicie miserorum*] Perperàm, & *perniciem* reponendum vel puer videat. *Incert.*

Ibid. *In pernicie miserorum disputationibus impiis, &c.*] *Perperàm*, inquiunt notæ L. & *perniciem* reponendum vel puer videat. Ità sane postularet usus; sed aliter amant hi scriptores, & nihil omninò corrigendum. Ita Salvianus alicubi *in usu misericordia collocare*. Noster lib. 5. *videte quod in salute humani generis sit pollicitus Christus.* Idem mox: *Cùm multos tingeret in pœnitentia ac remissa peccatorum &c.* Talia multa reperias. Pariter dictum est à Victore Uticensi *Saevire in ecclesiis & basilicis &c. Projicere in partibus maritimis &c. Conficere in vinculis &c. Relegare in Eremi partibus &c. In longinquis & extremis regionibus detrudere &c.* Apud Luciferum C... larit. *mittere in camino ignis.* Sed in illo minùs mirum, qui totus ubique βαρβαρίζει. *M. Casaub.*

27. *A domo veritatis satis extorres*] *Satis* valet *nimis*. Arnobius lib. 5. *Quid nefarium videbatur satis patrem cum filiâ quominùs uxoriâ conjugatione misceri.* Sic sæpiùs D. Augustinus, Hieronymus, Rufinus, & alii. *Incert.*

28. *Varia & falsa*] Quia falsa de Trinitate sentientes, ut ait suprà, symboli desertores habebantur. *Albasp.*

29. *Claves ad Petrum*] Hoc est unam esse Cathedram, & eam agnosci per communionem cum summo Pontifice. *Idem.*

30. *Colendi potestatem*] Fideles nutriendi in fide per sacrificia & sacramenta. *Idem.*

31. *Bene subduxisti annulum iis*] Pro *licet ad*, erit fortassis cui arridebit, *licebat*. Temerè noster lib. 2. *Sigillum integrum non habentes, ad fontem verum aperire non possunt*. & sciendum mirè uti hujusmodi particulis Optatum. Quod tamen genus locutionis, quamvis sic repetitum nostro, ego æmulari nolim: cùm magis Hebræis quàm Latinis nostris vernaculum sit. *Annulum* autem vide & pag. 10. v. 7. intellige, quo patres & matres-familias, quæ farta & tecta volebant, consignabant. De quo ritu veterum Plautus, Cicero, Martialis & alii. Vide inter alios Lipsium ad Taciti annalem 11. Quibus adde locum, quem opportunè suggessit Barthius, ex medii ævi auctore Venantio Fortunato, lib. 12. de vitâ B. Martini:

Totum auctor redimens thesauro corporis orbem,
Cùm gemma una fuit, quæ cuncta in vasa valeret.

Incert.

32. *Bene subduxisti annulum iis, quibus aperire non licet ad fontem*] Alluditur ad verba Cantici Cantic. c. 4. v. 12. *Hortus conclusus, soror mea sponsa, fons signatus.* Non habent hæretici annulum, quo sigillum veræ fidei aperire possint, ac apertum iterum signare. *Du Pin.*

33. *Volebam ut soli damnarentur hæretici*] Ex integriori exemplari MS. restituit in alterâ editione Fr. Balduinus, *unâ sententiâ ferire voluisti.* Optimè. *Incert.*

34. *Unum in traditione*] Persecutione Maxentii, multi in Africa

excurrit, per totam Africam persecutionis est divagata [v] [35] tempestas [36]: quæ alios fecerit martyres [37], alios confessores [38], nonnullos funestam [39] prostravit in mortem [x] [40], latentes dimisit illæsos [41]. Quid commemorem laïcos, qui tunc in Ecclesiâ nullâ fuerant dignitate suffulti [y]? [42] quid ministros plurimos? quid [43] diaconos

VARIANTES LECTIONES.

[v *Divagata.* In MS. S. G. *diu ac tuta*, errore scilicet amanuensis. [x *Funestam prostravit in mortem*] Ita in MS. S. G. In aliis, *funesta prostravit in morte.* [y *Suffulti*] Deest in MS. S, G.

ANNOTATIONES.

Afrim codices sacros tradiderant, inter quos Mensurius, Felix, Cæcilianus à Donatistis falsò & immeritò accusabantur. *Albasp.*

35. *Tempestas*] Persecutio quæ Martyres facit, & Confessores, ut ait Tertullianus. *Idem.*

36. *Ante annos sexaginta, & quod excurrit, per totam Africam persecutionis est divagata tempestas*] De Diocletiani persecutione loquitur, quæ incœpit mense Februario anni 303. & desiit in Occidente anno 305. undè colliges Optatum hæc scribere circa annum 370. *Du Pin.*

37. *Quæ alios fecerit martyres*] Eos scilicet qui mortem oppetiêre. *Du Pin.*

38. *Alios confessores*] Qui scilicet constanter confessi sunt, nec crimini idololatriæ quidquam in se admiserunt, sed non propterea occisi. *Du Pin.*

39. *Prostravit in morte*] Nonnulli tormentis superati Christum negarunt. *Albasp.*

40. *Nonnullos funestam prostravit in mortem*] Qui tormentis superati vel Christum negarunt, vel thus idolis adoleverunt, vel instrumenta divinæ legis tradiderunt: ii verè mortui, & funestâ morte prostrati dici possunt. *Du Pin.*

41. *Latentes dimisit illæsos*] Qui scilicet fugâ vel latebris periculum declinarunt. *Du Pin.*

42. *Quid ministros plurimos? quid diaconos in tertio? &c.*] Novum hoc atque insolens est, ac nostrâ inprimis observatione dignum, quod Optatus hic etiam diaconos sacro sacerdotio comprehendit. Sanè sacerdotis communem presbyteris & episcopis apud veteres appellationem, & sacerdotes pro episcopis; sacerdotium autem pro episcopatu, ab aliis haud rarò dici, non potest ignorare, qui veteres scriptores, vel a primo, quod aiunt, limine salutavit: unde Augustino concilium 70. sacerdotum dictum alicubi: & apud Vict. Utic. de persecut. Vand. *concilium tantorum sacerdotum*, in edicto Hunnerici lib. 3. In quo sanè vel uno Victore singulis propè paginis turpiter impingat, qui sacerdotem pro episcopo, & sacerdotium pro episcopatu ab illo dici non animadvertat. Contrà autem episcopus pro presbytero, ab antiquis aliquandò positum esse, quamquam id rariùs à doctis observatum est. Hinc ad discrimen vetus illa loquendi formula manavit, ut primi ordinis sacerdos, pro episcopo dicatur aliquandò; secundi autem ordinis sive gradûs, sacerdos idem sit, qui vulgò presbyter. De quâ loquendi formulâ multa doctissimus Savero ad Sidonium Apoll. non uno loco. Sed mirum, cùm vir ille eruditissimus, hoc, inter alia, Optati testimonio suam sententiam, de duplici sacerdotio confirmet, & ejus verba laudet, quod de tertio quoque sacerdotii gradu, hic ibidem Optatus, illum tacere ac quasi consultò præterire, ne sententiæ quam volebat incommodaret. Sed contra antiquos canones, qui exertè diaconos ad ministerium non ad sacerdotium ordinari; nec plures quàm duos illos presbyteratus & episcopatus, sacerdotii ordines esse sanciunt, usumque loquendi à veteribus receptum; non est quod unus aut alter locus, qualis hic Optati est, ubi sacerdotii latior acceptio, molestiam nobis facessant. At in jure canonico non rarum, ut sacerdotii appellatio, ad omnes in sacris (ut vulgò distingunt) ordinibus constitutos extendatur, quâ ratione etiam subdiaconos includit. Ita dist. 31. can. 14. *Alter se Orientalium traditio habet ecclesiarum, alter hujus S. R. Ecclesiæ. Nam earum sacerdotes, diaconi & subdiaconi matrimonio copulantur, istius autem Ecclesiæ vel Occidentalium, nullus sacerdotum à subdiacono usque ad episcopum, licentiam habet conjugium sortiendi.* Vide & can. *omnium sacerdotum, &c.* & *erubescant impii, &c.* Quin & omnes omninò clericos eâ interdùm appellatione comprehensos, reperias. Ita Victor Utic. lib. 3. *Si collatio desiderabatur, quare rapina rerum alienarum, non tantùm sacerdotum, verùm etiam laicorum?* sacerdotia laicis opponit, clericos intelligens. Sed longè aliter hic Optatus qui cæteros omnium ordinum quos omnes ministros appellat, à sacerdotio disertis verbis excludit: nec minùs exertè diaconorum ordinem tanquàm tertium sacerdotii gradum constituit. Dico igitur ad dignitatem diaconorum pertinere, & eò referri debere quòd veteres plerique, Cyprianus, Augustinus, & alii, cùm ordines Ecclesiasticos recensent, vel solos episcopos, presbyteros & diaconos meminisse, cæteros omninò præterire; vel ut hic Optatus, cæteris, tanquàm minorum gentium ordinibus, generali *ministrorum*, *ministeriorum*, vel ὑπηρετῶν voce comprehensis, solos illos nominare. Idem forsasè cæterorum quoque meminerunt interdùm: non nego; omittunt tamen sæpiùs, cùm episcopos, presbyteros & diaconos nominant. Immò verò ità hos nominant, ac recensent, Dionys. de Hier. eccl. cap. 5. Hieron. in Es. c. 19. in alios non tam præterire, quam non agnoscere videantur. Quibus ut respondeat magni vir nominis, in controv. torquentur ipse magis, an eos torqueat incertum. Ac Dionysium quidem, non ordines Ecclesiasticos, sed hierarchias; Hieronymum autem nec ipsum clericorum, sed Christianorum ordines prædicto loco recensere & proposito suo, eâ enumeratione inservire, comminiscitur. Sed ut de re ipsâ nihil dicam, neque cum Thomâ Aquinate & Petro *Lombardo*, qui contrarium planè tuentur, eum committam; & Aquinas quidem, hoc ipso Dionysio fretus, supplem. quæst. 37. ad 2. &c. præter Dionysium & Hieronymum, sic loquuntur & alii, quibus responsio illa viri docti aptari minimè potest. Inter alios etiam noster lib. 2. circa finem: *sunt*, inquit, *in Ecclesiâ quatuor genera capitum; episcoporum, presbyterorum, diaconorum & fidelium &c.* Interim tamen quod probat Bellarminus, commune cum episcopis & presbyteris, diaconis quoque regimen Ecclesiæ fuisse; eosque ut præpositos in honore habitos, cùm reliqui clerici tantùm ministrarent; vel indè perspicias, quantò majoris olim dignitatis & auctoritatis ordo fuerit, quàm posteà fuit, neque absque ratione factum esse, ut cùm cæterorum nulla omninò ratio haberetur; aut generali ministrorum appellatione, ut jam diximus, concluderentur: soli diaconi quasi ejusdem dignitatis participes, cum sacerdotibus sive episcopis & presbyteris conjungerentur. Ad ea quæ Bellarminus affert, addo insignem Eusebii, aut potiùs Constantini locum in epist. ad Eusebium vitæ lib. 2. ubi *πρεσβυτέρους ἐπισκόπους* & *πρεσβυτέρους* diaconos, ut ejusdem sortis ac conditionis adjunctos & annumeratos vides. Etiam Augustinus ad Valerium epist. 148. de merito agens & præcellentiâ sacerdotalis muneris, episcopis & presbyteris, etiam diaconos tanquàm ejusdem, aut non dissimilis conditionis adjungit & Hieronymus ubi eos presbyteris sacerdotio minores contendit, lucris tamen & dignitate, Romæ saltem majores, indignatur ille quidem, sed agnoscit tamen. Hinc etiam illud colligas, quod toties canonibus ac censuris contra illos opus fuerit, qui superbientes, ac supra presbyteros sese efferentes, ipsis etiam episcopis interdùm contumeliosos & injurios, (ut de quodam Cyprianus) in ordinem cogerent, ac fastum eorum reprimerent. Sed de his vereor ne nimis multa. Quæ tamen etsi primâ fronte exigua videantur, observata, magni usûs esse in antiquorum lectione comperientur. Pudet dicere, quàm fœdè labantur interdùm viri maximi, harum vel minimarum rerum ignoratione: hunc ipsum Optati locum nuper in admirandæ doctrinæ scripto incomparabili ità versum, ut nihil ipso indignius, & ab Optati mente magis alienum excogitari possit. *Mer. Casaub.*

Ibid. *Ministri*] Minores Clerici. *Albasp.*

43. *Diaconos in tertio*) Communionis Ecclesiasticæ primum locum occupant episcopi, secundum presbyteri, tertium denique diaconi. *Idem.*

in tertio [44]? quid presbyteros [45] in secundo sacerdotio constitutos? Ipsi apices & principes omnium, aliqui Episcopi [46] illis temporibus [z], ut damno æternæ vitæ, istius incertæ lucis moras brevissimas compararent, instrumenta divinæ legis impiè tradiderunt. [47] Ex quibus erant Donatus Masculitanus [48], Victor Rusiccadensis [49], Marious ab aquis Tibilitanis [50], Donatus Calamensis [51], & homicida [52] Purpurius Limatensis [53] [a]: qui interrogatus de filiis sororis suæ, quòd eos in carcere Milei necasse diceretur, confessus est dicens: Et occidi, & occido non eos solos, sed & quicumque contra me fecerit. Et [54] Menalius, qui ne [55] thurificasse à suis civibus probaretur, occulorum dolorem fingens, [56] ad confessum suorum procedere trepidavit.

XIV. Concilii Cirtensis acta. Hi, & cæteri, quos principes tuos fuisse paulò post docebimus, post [57] persecutionem [58] [59] apud Cirtam [b] civitatem, (quia [60] Basilicæ necdum fuerant restitutæ) in domum [c] Urbani Carisi [d] [61] consederunt die III. Iduum Maïarum [62], sicut scripta

VARIANTES LECTIONES.

[z *Illis temporibus*] In MS. S.G. *illius temporis*. [a *Limatensis*] In MS. S.G. *Limiatensis*. In actis Cirtensis concilii apud Aug. lib. 3. contra Cresc. c. 26. *Limata* hujus Episcopi sedes appellatur, sed in codice Corbeiensi etiam legitur *Limata*, & in nonnullis codicibus ep. 34. Aug. [b *Cirtam*] In MS. S. Th. *circumcirtam*. [c *In domum*] In MS. S.G. *in domo*. [d *Carisi*] In MS. S. T. *Garisi*.

ANNOTATIONES.

44. *In tertio sacerdotio constitutos*] Sacerdotii nomen hic usurpat generatim Optatus, pro jure ac potestate exercendi alicujus muneris ecclesiastici, quo sensu diaconi tertium in sacerdotio ordinem obtinere meritò dici possunt. *Du Pin.*

45. *In secundo sacerdotio*] Sacerdotii duo tantùm sunt gradus; episcopatus, & presbyterium: diaconi enim sacerdotii vim & consecrationem non consequuntur, ut aiunt patres concilii Carthaginensis, neque illis manus ab omnibus clericis imponebatur in consecratione; *diaconus cùm ordinatur, solus episcopus qui eum benedicit, manum super caput ejus ponit, quia non ad sacerdotium, sed ad ministerium consecratur.* Albasp.

46. *Apices & principes omnium, aliqui Episcopi*] Ex his quanta tunc fuerit Episcoporum dignitas & supra presbyteros ὑπεροχὴ satis intelligitur. *Du Pin.*

47. *Ex quibus erant Donatus Masculitanus*] Hi omnes cum primate Secundo schisma fecerunt & pecuniâ Lucillæ corrupti, Majorinum alio episcopo sedente ordinarunt. Lege Augustinum contra Cresconium libro tertio, capite vigesimo-septimo. *Albasp.*

48. *Masculitanus*] *Mascula* Numidiæ urbs Antonino & Augustino. In concil. Carth. Cypriani: *Confessor cl... à Mascula.* In notitiâ Episcoporum Africæ. *Marculitanus.* In collat. Carth. *Masculitanus.* In concil. Carth. anni 525. subscribit *Donatus Masculitanus.* Archinimum *Masculanum* memorat Victor Vitensis l. 1. n. 15. *Du Pin.*

49. *Rusiccadensis*] *Rusicca* urbs Numidiæ maritima à Plinio memorata. In itinerario Antonini fit mentio *Rusicada* haud longè ab Hippone-regio. In anonymo Ravennate commemoratur etiam inter urbes Numidiæ. Nunc *Esfora* in regno Tunetano. In notitiâ Episcoporum Africæ extat inter Numidas Episcopos *Russiniacensis.* Du Pin.

50. *Ab aquis Tibilitanis*] Locus Mediterraneus ubi *Tibilis* urbs Antonino, haud procul à Cirtâ. *Tibilitanus* Episcopus est inter Episcopos in notitiâ Episcop. Africæ. In collat. Carth. adfuit etiam Episcopus *Tibilitanus*, diversus à Tisilitano. Augustinus mentionem facit *aquarum Tibilitanarum* l. 22. de civitate Dei, c. 8. referens *miraculum quod apud aquas Tibilitanas in memoria S. Stephani contigerat* sub Proculo hujus loci Episcopo. *Tibilis* habet anonymus Ravennas. Non videntur diversa oppida *Tibilis* & *aqua Tibilitana*, quamquam in Tabulis Peutingerianis seorsim ponantur, *Tibilis* & *aqua Tibilitana*. Du Pin.

51. *Calamensis*] *Calama* oppidum nonnullis Africæ propriæ, sed potiùs Numidiæ. Quippè inter Episcopos Numidiæ in notitiâ *Calamensis* reperitur. Hujus urbis sæpe meminit Aug. & Megalii Episcopi *Calamensis* Numidiæ Primatis hujus successor Possidius *Calamensis* Episcopus collationi Carthaginensi interfuit, & vitam Augustini conscripsit. Sæculo nono exeunte in notitiâ editâ à Goario, Carolo à sancto Paulo & Beveregio, quæ imperante Leone sapiente conscripta est, urbs Calamensis, inter oppida Numidiæ, prima recensetur. *Du Pin.*

52. *Homicida Purpurius Limatensis*] Balduini editio 2. *Limatensis.* Rectè, nam *Limata* urbs Africæ D. Augustino, qui quoque episcopi Limatensis meminit. *Incert.*

53. *Limatensis*] *Limatensis* Episcopi quoque meminit Augustinus forte is est qui *Lamozgitensis* in notitiâ. *Du Pin.*

54. *Menalius*] Oculorum dolorem finxit Menalius cùm à militibus à quibus interceptus fuerat rediret, ne in Ecclesia & in confessu suorum pudore suffunderetur, & se thurificasse & principis edicto satisfecisse fateretur. *Albasp.*

55. *Thurificare*] Est thure Deastros venerari. Et sic lib 2. *persecutionis tempore episcopos aliquos inertiâ à confessione nominis Dei delapsos, thurificasse.* Barthius.

56. *Ad consensum suorum procedere trepidavit*] Lege *consessum*: quemadmodùm disertè Fr. Balduini editio secunda. *Incert.*

57. *Persecutionem*] Maxentii. *Albasp.*

58. *Post persecutionem*] Ita etiam Augustinus l. 3. contra Cresc. cap. 26. deferbuerat tum temporis in Africa Diocletiani persecutio, ac ea præcipuè quæ fiebat ob traditionem codicum sacrorum. De eâ enim id specialiter habet Augustinus, *post persecutionem codicum tradendorum.* Contenderunt Donatistæ in collat. Carthag. tunc tempus fuisse persecutionis, ac propterea cogi non potuisse concilium, idque ex martyrum gestis probare conati sunt, sed in accuratiùs perpensis innotuit posteà Cirtense concilium tredecim mensibus actis illis posterius fuisse. *Du Pin.*

59. *Apud Cirtam*] Ut in illâ civitate episcopum ordinarent. *Albasp.*

60. *Basilica*] In basilicis episcopi ordinabantur; sed quia nondùm erant restitutæ, in privatam domum convenerant: Augustinus in breviculo post collationem cap. 17. *Idem.*

61. *Urbani Carisi*] In actis ab Augustino relatis. *Urbani Donati.* Du Pin.

62. *Die III. Iduum Maiarum*] Acta Cirtensis concilii apud Augustinum lib. 3. contra Cresc. c. 27. ita inscribuntur. *Diocletiano octies & Maximiano septies Coss. IV. nonas Martii.* At vitiosam esse hanc Consulum notam observat Augustinus in Breviculo collationis. Cùm enim Donatistæ prolatis actis martyrum in collatione contendissent iis Coss. quibus habitum dicebatur concilium Cirtense, persecutionem nondum finitam, responsum est à catholicis post illorum martyrum quorum acta proferebantur, passionem propè annum consecutum fuisse ad Consulem & diem concilii Cirtensis. Responsio computantis officii fuit, mensem tantum interfuisse: sed posteà deprehensum est erratum fuisse ab officio. *Nam,* inquit Augustinus, *gesta martyrum quibus ostendebatur tempus persecutionis, Consulibus facta sunt Diocletiano novies, & Maximiano octies pridie idus Februarias. Gesta autem episcopalia decreti Cirtensis post eorundem consulatum tertio nonas Martias, ac per hoc tredecim menses interesse inveniuntur plures utique quam undecim, quos prius catholici minùs diligenter computando responderant. sed officium ne falleretur & mensem interesse responderet, eumdem consulatum putavit: post consulatum autem non advertit, ubi annus jam alius agebatur.* Hæc est igitur vera concilii Cirtensis epocha post consulatum Diocletiani novies & Maximiani octies, hoc est anno 305. tertio nonas Martias. De mense constitit semper in collatione, nam gesta martyrum erant pridie idus Februarii, & mensem tantùm inter passionem martyrum & concilii diem interesse dixit officium. Tre-

decim

[63] Nundinarii tunc diaconi testantur, & vetustas membranarum testimonium perhibet, quas dubitantibus proferre poterimus. Harum namque plenitudinem rerum [e], in novissima parte istorum libellorum, ad implendam fidem adjunximus. Hi Episcopi, [64] interrogante Secundo Tigisitano [65], tradidisse confessi sunt [66]. Et cùm ipse Secundus à Purpurio increparetur, quòd & ipse diu apud [67] stationarios [f] fuerit, & non fugerit, sed dimissus sit; non sine causà dimissum fuisse, nisi quia tradiderat: [68] jam omnes erecti [g] [69] cœperant murmurare. Quorum spiritum Secundus metuens, consilium accepit à filio fratris sui Secundo minore, ut [70] talem causam Deo servaret [71]. Consulti sunt [72] qui remanserant [73], id est, Victor Garbensis [h], Felix à Rotario [i], & Nabor à Centurionis [k]. Ii dixerunt talem causam Domino debere reservari [l]: & dixit Secundus, [74] sedete om-

VARIANTES LECTIONES.

[e *Rerum*] Deest in MSS. S. G. [f *Stationarios*] In MS. S. G. *stationarium*. [g *Erecti*] Hanc emendationem debemus codici S. G. In aliis codicibus & in editis perperam omninò *hæretici*, quod criticos torsit. [h *Garbensis*] In MSS. S. T. & P. S. *Gardensis*; sed postea l. 2. *Garbensis*. In MS. S. G. *Gabrensis*. In editis *Garbiensis*. Apud Aug. in collat. Carth. & in notitiâ Episcop. Africæ. *Garbensis*. [i *A Rotario*] In MSS. S. T. & P. S. *à Ratorio*. Apud Aug. *Rotaria*. [k *Centurionis*] Ita etiam in coll. Carth. Januarius Episcopus *Centurionensis*. In MSS. notitiæ Africanæ, *Centurianensis* malè. [l *Domino debere reservari*] In MS. S. G. *Deo debere servari*.

ANNOTATIONES.

decim menses interfuisse ait Augustinus. Ergo mense Martio habitum constabat non Maio; alioquin tres aut quindecim menses inter passionem martyrum & concilii diem interfuissent. Ita ergo emendandus Optati locus. & pro *tertio iduum Maiarum*, legendum 111. *nonas Martii*. Du Pin.

63. Nundinarii] De hoc nundinario multa reperiuntur in gestis purgationis Cæciliani & Felicis. *Albasp.*

64. *Interrogante Secundo*] Qui tunc temporis erat Numidiæ primas, Augustinus ibidem, *episcopum primæ cathedræ*, & libro primo contra Parmenianum, capite tertio *qui venientes cum primate suo tunc Secundo Tigisitano*. Cæ erùm note primatem in Africâ certis locis aut personis non fuisse addictum, sed in unâquaque provinciâ præterquàm in Carthaginensi seniores hanc occupasse dignitatem, ut patet ex capite decimo-tertio breviculi. *Idem.*

65. *Secundo Tigisitano*] Episcopo Tigiseos in Numidiâ qui tum metropolitani munere fungebatur inter Episcopos Numidiæ, quia senior erat. Duæ erant hujus nominis urbes in Africâ; altera in Numidiâ, de qua Procopius l. 2. de bello Vandalico, cujus Episcopus erat is Secundus; altera in Mauritania Cæsariensi. Utraque reperitur in notitiâ Episcoporum Africæ. *Du Pin.*

66. *Tradidisse confessi sunt*] Vide acta ipsa inferiùs. *Du Pin.*

67. *Apud Stationarios*] Apud milites in statione positos. *Albasp.*

68. *Jam omnes hæretici cœperunt murmurare*] Quos hæreticos intelligit Optatus; qui quidem ratione Donatistæ, vel ut Cresconio placebat, Donatiani dici & appellari potuerint hæretici, multis disputat Augustinus lib. 2. contra Crescon. Idem in lib. de hæresibus schisma eos in hæresim vertisse docet, & raro aliter quam hæreticos nuncupat. Olim quoque vulgus hæreticum pro schismatico promiscuè usurpasse persuasum habeo, hodieque in epistolis Constantini, *hæretici* vel *schismatici*, quasi perindè esset, de Donatistis leges. Jam ut & illud concedamus, eos qui ad hoc concilium convenerunt, nam hujus quidem occasione concilii, sed eosdem tamen omnes aut plerosque saltem, in posteriori quodam concilio congregatos schismatis auctores extitisse; quis tamen credat Optatum, dùm narrat illa quæ schisma præcesserant, de ipsis tanquàm jam eorum ac convictis hæreticis locutum fuisse? Optatum, qui id modò disputabat, & à Parmeniano factum vehementer improbabat, quòd schismaticos hæreticis inconsultè miscuisset; quos ipse nimirùm magno discrimine separari invicèm statuit, nec statuit tantùm, sed discrimen ipse non perfunctoriè docet vel ista expendantur: *sed miror quod tibi visum est, etiam vos ipsos hæreticis adjungere, quos esse schismaticos constat &c.* mox iterùm. *Satis te miror, frater Parmeniane, cum schismaticus sis, schismaticos hæreticis adjungere voluisse &c.* ac rursùs. *Volebam ut soli damnarentur hæretici; quantùm in te est, & vos ipsos cum eis unâ sententiâ ferire voluisti &c.* Ego non dubito Optatum scripsisse, *jam omnes hæret et cœperunt murmurare.* Ità mox eorum verba interserit, ne quis hic factum miretur. Jam ut eis qui ità premuntur sive verbis, sive rebus ipsis, ut nequeant evadere, aut certè non facilè se queant expedire; ut eis, inquam, aqua dicatur hærere vel iis eorum, qui nondùm ære lavantur. Dativum autem, si non exprimatur, subaudiendum tamen esse, eosque falli qui exponunt *in aquâ hæret*, uno Ciceronis exemplo potest abunde confirmari; cujus ad Q. fratrem verba lib. 2. epist. 7. *Quod Idibus & postridiè dictum fuerat, de agro Campano actum iri, non est actum. In hac causâ mihi aqua hæret.* Cùm autem breviter scripsisset Optatus, & fortasse tùm solerent & loqui, *hæret ei*, quod pleniùs ante dicebant, *aqua ei hæret*; ex duobus illis vocibus *hæret ei*, ab imperito scribâ, cui aqua hic hærebat, quòd Optatum ipsis eorum verbis uti non intelligeret, & veteris verbi non veniebat in mentem, *hæretici* unâ voce factum est. Quod sanè hic locum adeò non habet, ut unâ hac voculâ, superior omnis disputatio de hæreticis & schismaticis evertatur; quam qui expenderit, de necessitate hujus correctionis minimè dubitabit. *M. Casaub.*

ibid. *Hæretici*] Vocat hos episcopos hæreticos, qui paulò pòst schisma fecerunt; eodem nomine ab Augustino vocantur, & in actis illius concilii, *paratus schisma facere, & quia dimittere te habent & dare in te sententiam, & remanebis solus hæreticus.* Contra Cresconium libro tertio, schismatici pro hæreticis habentur, & apud judices laïcos hoc nomine compellantur, *instructi sunt advocati ad ista judicia, & tanquam in hæreticos executa:* vel eos vocat hæreticos, quia ex Parmeniani sententiâ schismatici erant hæretici. *Albasp.*

69. *Erecti*] Statim atque accusabantur surgebant, & in alteram partem transibant, ut ex actis constat. *Du Pin.*

70. *Talem causam Deo servaret*] Cùm aliquam olim causam aut delictum nollent judicare, ad Deum rem deferebant & remittebant Cyprianus pluribus in locis, ubi egit de lapsorum pœnitentiâ & Augustinus contra Cresconium libro tertio, capite vigesimo-octavo, *illa omnia divino judicio dimisisse.* *Albasp.*

71. *Talem causam Deo servaret*] Relinqueret Dei judicio. *Du Pin.*

72. *Qui remanserunt*] Aderant in illo concilio duodecim episcopi, ut patet in breviculo, capite decimo-septimo, quorum sex accusarentur. Cæteri consulti sunt, qui responderunt hanc causam pro bono pacis Deo reservandam esse, eosque qui accusabantur Deum judicem habituros, eique rationem reddituros. *Albasp.*

73. *Consulti sunt qui remanserant*] In Breviculo collationis c. 17. dicuntur undecim vel duodecim Episcopis ad hoc concilium convenisse. Ex hac narratione Optati constat undecim tantùm fuisse, è quibus sex accusati. Secundus Tigisitanus præses sententiam dicere non poterat. Secundus minor filius fratris ejus jam mentem suam aperuerat. Itaque tres tantùm erant superstites qui considerentur, quorum sententiam secutus est Secundus, & ita sex Episcopi à quinque sunt absoluti. *Du Pin.*

74. *Sedete omnes*] Ex gestis purgationis Cæciliani, & ex breviculo, & contra Cresconium libro tertio, constat hos episcopos interrogante Secundo assurrexisse, & in altam partem transiisse, moxque absolutos, ad locum suum post hæc verba redusse, quæ quidem verba aliquam absolutionis vim & formam

nes [75]: tunc dictum est ab omnibus, *Deo gratias*, & federunt. Habes ergo, frater Parmeniane, qui manifesto fuerint traditores.

XV. Ex ordinatione Majorini schisma ortum.

DEINDE non post longum tempus [76], [77] iidem ipsi, tot & tales, ad Carthaginem profecti traditores, thurati [m] homicidæ, Majorinum (cujus tu cathedram sedes) post ordinationem Cæciliani ordinaverunt, schisma facientes. Et quoniam traditionis reos, principes vestros fuisse monstratum est, consequens erit, eosdem fuisse auctores [n] schismatis. Quæ res, ut clara & manifesta esse omnibus possit, ostendendum est, ex quâ radice sese usque in hodiernum, erroris protenderint rami, & ex quo fonte rivulus iste maligni liquoris, occultè serpens, usque in tempora nostra manaverit. Dicendum est, unde & ubi & à quibus ortum constet hoc alterum malum; quæ convenerint causæ, quæ fuerint operatæ personæ; qui auctores hujus mali; qui nutritores; à quibus sint inter partes ab Imperatore postulata judicia; qui sederint judices; ubi sit [78] actum concilium; quæ sint prolatæ sententiæ. De divisione agitur: & in Africâ, sicut & in cæteris provinciis, una erat Ecclesia, antequàm divideretur ab ordinatoribus Majorini, [79] cujus tu hæreditariam cathedram sedes. Videndum est, quis [80] in radice cum toto orbe manserit; quis foras exierit; quis cathedram sederit alteram, quæ antè non fuerat; quis contra altare altare erexerit; quis ordinationem fecerit, salvo altero ordinato; quis jaceat

1. Joan. 2. 19.

sub sententia Joannis Apostoli, qui dixit multos Antichristos foras exituros: *quia non erant* (inquit) *nostri, nam si nostri essent, mansissent nobiscum.* Ergo qui in uno cum fratribus manere noluit, hæreticos secutus, quasi Antichristus foras exivit.

XVI. Lucillæ adversùs Cæcilianum rixæ.

HOC apud Carthaginem post ordinationem Cæciliani factum esse, nemo est qui nesciat [o]: per Lucillam scilicet, nescio quam fœminam factiosam: quæ ante concussam persecutionis turbinibus pacem, dum adhuc in tranquillo esset Ecclesia, cum [81] correptionem archidiaconi Cæciliani ferre non posset [p]: [82] quæ ante spiritalem cibum & potum, os nescio cujus martyris, si tamen martyris, [83] libare [84] dicebatur: & cùm [85] præpone-

VARIANTES LECTIONES.

[m *Thurati*] Id est, qui thus idolis adoleverant. Ita in omnibus MSS. Quanto errore in editis, *conjurati*. [n *Auctores*] In MS. S.G. *& auctores*. [o *Nemo est qui nesciat*] In MSS. S.T. & P.S. *nemo qui nesciat*. In MS. S. G. *quis nesciat?* [p *Ferre non posset*] In MS. S.T. *Lucilla ferre non posset*.

ANNOTATIONES.

formam habere videntur cum his acceptis, & federunt & responderunt. *Deo gratias*. Albasp.

Ibid. *Sedete omnes*] Ad ea quæ Balduinus hic notat, addo locum ex collatione Carthagin. collat. 1. Cùm enim *partes* seu *auctores* sedere vellet cognitor Marcellinus, ita inter alia respondent ac excusant Donatistæ. *Id autem nobis expedit, ut necesse est, ut cùm causa peroratur, cùm prius incipitur, ut etiam persona constent, stare singulos deceat, quibus subire contigit disputationis examen* M. Casaub.

75. *Sedere omnes*] Ut judices. Quisque locum suum accipiat. *Du Pin.*

76. *Non post longum tempus*] Aliquos tamen annos intercessisse oportuit. Nam Maxentius post cujus indulgentiam facta est ordinatio Cæciliani, ut infra dicitur, Africam non obtinuit nisi anno 311. devicto Alexandro, qui tyrannidem in eâ regione exercebat. Non est autem devictus Alexander, nisi post Herculii obitum qui anno 310. contigit teste Zozimo. *Du Pin.*

77. *Iidem ipsi*] Cum Sylvano qui fuerat ordinatus episcopus Cirtensis illo concilio. *Albasp.*

78. *Actum concilium*] Romanum sub Melchiade. *Idem.*

79. *Cujus tu hæreditatem*] Episcopi non solum sunt hæredes decessorum suorum, sed etiam filii; quare talem habuit cathedram qualem decessores ejus habuerunt. *Idem.*

80. *In Radice*] Videndum est quis in Cathedrâ mansit, cum quâ cæteræ Cathedræ consortium habeant, & quæ cum Romanâ quæ est radix communicat, per quam toto orbe pax, & unum Christiana nutritur. *Idem.*

81. *Correptionem*] Diaconi per Ecclesiam discurrebant, ut fideles in officio continerent & animadverterent, & corrigerent eos qui contra Ecclesiæ disciplinam aliquid agerent. *Idem.*

82. *Quæ ante spiritalem cibum & potum, si tamen martyris, libare dicebatur.* Hæc religio erat tum temporis. Paula & Eustochium ad Marcellam, inter epistolas Hieronymianas: *Et martyrum ubique sepulchra veneramur, & sanctam favillam oculis apponentes, si liceat, etiam ore contingimus.* Martyrem hoc loco vocat Optatus qui declaratus sit communi piorum sententiâ, in eam summam dignitatem. *Barth.*

Ibid. *Quæ ante spiritalem cibum & potum, &c.*] Præter Balsamonem à Balduino citatum, vide & Damascenum. In Balsamone jure quis miretur, hujus ossis ita illum meminisse, quasi hoc præcipuum hujus sectæ esset, & hoc potissimùm superstitione constaret. Nisi tamen magis hoc mirum esset, Græcos plerosque Donatistarum non omninò meminisse, quasi ne fando quidem notos habuissent. De vindicato martyre quod sequitur, Baronio planè assentior, in martyrologio, *non recepto seu probato*, interpretanti, quod alii *sanctitatis designatum*, nescio quàm benè. Neque enim omnes martyres, sive mortem & tormenta pro fide passi, *sanctitate designati*, quandò inter illos aliquandò etiam qui facinorosi, schismatici, & hæretici, (ut pluribus ibi Baronius) quos opinor pro *beatis*, sive *sanctitatis designatis* Ecclesia non habuit. Cæterùm de martyre, quod hæret hic Optatus & dubitat, non sine causâ factum, cùm jam olim reperti non pauci, quibus hoc studium, & ars ea vivendi unica, ut martyrum etiam falsorum reliquias circumferrent, & simplicioribus venditarent. Testem appello Augustinum de opere monach. c. 28. *Alii membra martyrum, si tamen martyrum, venditant, alii fimbrias & phylacteria sua magnificant, alii parentes vel consanguineos suos, &c. & omnes petunt, omnes exigunt, aut sumptus lucrosæ egestatis, aut simulatæ pretium sanctitatis.* M. Casaub.

83. *Libare dicebatur*] Deosculari dicebatur: paulò antequam Eucharistiam sumerent Christiani, mutuis sese olim osculis ad pacem faciendam salutabant, sacerdosque nomine totius Ecclesiæ martyrum reliquias: si quæ laterent in altari deosculabatur: quem ritum imitata mulier illa, cum privatis quibusdam reliquiis quas gestabat, pacem & communionem antequàm ad Eucharistiam accederet, faciebat; sed quià martyr ille non esset vindicatus & approbatus ab Ecclesiâ, correpta fuit à Cæciliano. *Albasp.*

84. *Libare*] Deosculari. *Du Pin.*

85. *Præponeret*] Libaret & tangeret ante calicem. *Albasp.*

86. *Nescio*

ret calici salutari os [86] nescio cujus hominis mortui, & si martyris, sed [87] necdum vindicati [88], correpta, cum confusione, discessit irata. Irascenti & dolenti, [89] ne disciplinæ succumberet [90], occurrit subitò persecutionis enata [q] tempestas.

[91] IISDEM temporibus Felix quidam diaconus, qui propter [r] famosam nescio quam, de tyranno [92] Imperatore tunc factam epistolam [s], appellatus est, periculum timens, apud Mensurium Episcopum [93] delituisse dicitur. Quem cùm postulatum Mensurius publicè denegaret, relatio missa est: rescriptum venit, ut si Mensurius Felicem diaconum non reddidisset, ad palatium dirigeretur. [94] Conventus non leves patiebatur angustias: erant enim Ecclesiæ ex auro & argento quam plurima ornamenta, quæ nec defodere terræ, nec secum portare poterat. Quæ [t] [95] quasi fidelibus, senioribus commendavit, [96] commemoratorio facto, quod cuidam aniculæ dedisse dicitur: ita ut si ipse non rediret, redditâ pace Christianis, anicula illi daret [v], quem in episcopali cathedrâ sedentem inveniret. Profectus causam dixit: jussus est reverti: ad Carthaginem pervenire non potuit.

XVII. Mensurius ad curiam citatus ornamenta Ecclesiæ Botro & Celestio commendat.

TEMPESTAS persecutionis peracta, & [97] definita est. Jubente Deo, indulgentiam mittente Maxentio [98], Christianis libertas est restituta. Botrus & Celestius [x], ut dicitur, apud Carthaginem ordinari cupientes, operam dederunt, ut [99] absentibus Numidis [1], soli vicini Episcopi peterentur, qui ordinationem apud Carthaginem celebrarent. Tunc suffragio [2] totius populi Cæcilianus eligitur: & manus imponente Felice Autumnitano [y] [3], Episcopus ordinatur. Botrus & Celestius [z] de spe suâ dejecti sunt. Brevis [a] auri & argenti se-

XVIII. Ordinatio Cæciliani in Episcopum Carthaginensem, necnon causæ atque origo schismatis.

VARIANTES LECTIONES.

[q *Enata*] In MSS. *innata*; sed meliùs *enata*. [r *Propter*] In MSS. S. T. & S. G. *per*; sed legendum *propter*. [s *Epistolam*] In MSS. S. T. & S. G. *epistolarius*, quasi is diaconus propter famosam illam epistolam, *Epistolarius* fuerit appellatus; sed longe rectiùs appellatus ibi idem ac citatus ad curiam, ut sequentia ostendunt. [t *Quæ*] Suppleta est hæc particula omninò necessaria ex MS. S. G. [v *Daret*] In MS. S. G. *redderet*. [x *Celestius*] Ita in MS. S. G. Ita etiam eum vocat S. Augustinus in psalmo abecedario contra Donatistas: *Erant Botrus & Celestius hostes Cæciliano valdè, impii, fures, superbi, de quibus longum est referre.* Hujus auctoritate fretus restitui *Celestium* pro *Celesio*, qui habetur in MSS. S. Th. & Pa. S. & in editis. [y *Autumnitano*] Ita in omnibus MSS. & in actis purgat. Felicis. [z *Celestius*] Ita in MS. S. G. In aliis, *Celesius*. [a *Brevis*] In MS. S. G. *Tunc brevis*.

ANNOTATIONES.

86. *Nescio cujus hominis mortui*] De cujus martyrio non constabat. *Idem.*

87. *Nedùm vindicati*] Nondùm ab Ecclesiâ in numerum martyrum relati, nondùm in canon, & in dyptycha transcripti. *Idem.*

Ibid. *Vindicatum martyrem*] Vocat Optatus, qui declaratus sit communi piorum sententiâ in eam summam dignitatem, relatus inter cœli indigetes. *Incert.*

88. *Necdum vindicati*] Nondùm in numerum martyrum ab Ecclesiâ relati. *Du Pin.*

89. *Ne disciplinæ succumberet*] Ne carperetur ab episcopo & castigaretur, quòd non solùm contra Ecclesiæ disciplinam, communionem cum martyre incerto & ab Ecclesiâ nondùm approbato, faceret, sed quòd cæteros etiam fideles eâdem inficeret communione: nam quemadmodùm in sacris nullius admitterent consortium nisi sancti & fidelis; ita in iisdem sacris nolebant communicari cum reliquiis martyrum, quos Ecclesia non agnoscebat, ne illâ communione fideles inficerentur. *Albasp.*

90. *Ne disciplinæ succumberet*] Ne propterea puniretur ab Episcopo. *Du Pin.*

91. *Iisdem temporibus*] Sub Maxentio. *Albasp.*

92. *De tyranno*] Maxentio. Contra hunc Felix scripserat famosum illum libellum dum Alexander Maxentio infensissimus Africæ potiretur. Eo mortuo Maxentius vindictam de Felice sumere voluit. Zozimus testis est Maxentium in fautores Alexandri potissimùm sævisse. *Du Pin.*

93. *Delituisse dicitur*] Ad episcoporum domos tanquàm ad aram confugiebant, quas violare ne quidem in persecutionibus fas erat. *Albasp.*

94. *Conventus non leves patiebatur angustias*] Convenerant Mensurium milites, ut Felicem diaconum ad principem mitterent: conventus hoc loco pro adjectivo ponitur, ut apud Augustinum pluribus locis, & in canone duodecimo primi concilii Carthaginensis, & canone vigesimo octavo tertii concilii, *modestè conventus*, ut in concilio Agrippinensi; non autem pro substantivo & pro *conventibus* Africæ, ut quidam interpretantur. *Idem.*

95. *Quasi fidelibus senioribus commendavit*] Erant olim seniores laici, puri puti seculares; erant & alii, laici quidem & ipsi, sed qui tamen quadamtenùs Ecclesiastici quoque dici poterant: haud secùs ac illi qui hodiè apud nos *templorum*, vel *ecclesiarum gardiani*, vulgò vocitantur. Illi locorum seu urbium seniores vulgò dicti: isti, Ecclesiæ vel Ecclesiastici. Sed de istis multa congessit vir doctissimus, & de his litteris adeò me i us Christoph. Justellus, ad can. ecclesiæ Africanæ, ut dignus sit qui diligentiæ & eruditionis suæ fructum ferat ab omnibus. Illum igitur adeat qui plura de istis cupit. *M. Casaub.*

Ibid. *Senioribus commendavit*] Præter Ecclesiasticos & clericos quidam ex plebe seniores, & probatæ vitæ res Ecclesiæ curabant, de quibus hic locus accipiendus est. In gestis, *adhibete conclericos & seniores plebis ecclesiasticos viros*. Item, *clericis & senioribus Cirtensium*: item, *vos seniores clamabatis*. *Albasp.*

96. *Commemoratorium*] Vocat *brevem*, ut posteà loquitur, cui inscriptæ res omnes, quæ in bonis erant Ecclesiæ, qua scilicèt testaretur depositor, se in fidem suscipientis res deposuisse, hic autem se accepisse. *Barth.*

97. *Peracta & definita*] Priùs deferbuerat anno 305. sed subindè recruduerat, nec pax omninò reddita, nisi postquàm Maxentius rerum in Africâ potitus est anno 311. *Du Pin.*

98. *Indulgentiam mittente Maxentio*] Qui licet crudelis ac sævus fuerit, visus est tamen favere Christianis. *Du Pin.*

99. *Ut absentibus Numidis*] Donatistæ objiciebant Cæciliano, quòd cùm esset primas, à primate viciniori non esset ordinatus; quibus respondit Augustinus in breviculo, Romanæ Ecclesiæ episcopum non ordinari à quodam metropolitano, sed ab Ostiensi episcopo. *Albasp.*

1. *Absentibus Numidis*] Donatistæ objiciebant Cæciliano, quod cùm esset primas, à primate viciniori non esset ordinatus. Optatus observat ipsusmet Botrum & Celestium ambitores episcopatûs, qui posteà à Cæciliano desciverant, auctores fuisse, ut absentibus Numidis fieret ordinatio. Augustinus respondit non esse necessarium ut primas ordinaretur à metropolitano, & in exemplum attulit Episcopum Romanum qui ordinabatur ab Ostiensi. *Du Pin.*

2. *Totius populi*] Electiones fiebant à populo & à clero, eorumque omnium consensus requirebatur, quod posteà sublatum fuit. *Albasp.*

3. *Autumnitano*] Ita in omnibus MSS. & in actis purgationis Felicis. Apud Aug. ubique *Aptungensis*: in editis Optati *Aptungitano*. Ex hoc loco colligitur Carthaginis vicinam fuisse hanc urbem & provinciæ proconsularis. Miror urbis tunc adeò celebris nullam esse mentionem in notitiâ Episcoporum Africæ, nec alibi. *Du Pin.*

denti Cæciliano, sicuti delegatum à Mensurio fuerat, traditur, adhibitis testibus. Convocantur suprà memorati seniores, qui faucibus avaritiæ commendatam ebiberant prædam. Cùm reddere cogerentur, [4] subduxerunt communioni pedem [b]. Non minus & ambitores, quibus & ordinari non contigit: necnon & Lucilla, quæ jamdudum [5] ferre non potuit disciplinam: [6] cum omnibus suis potens & factiosa fœmina, communioni misceri noluit. Sic tribus convenientibus causis & personis, factum est, ut malignitas haberet effectum.

XIX. Illicita ordinatio Majorini contra Cæcilianum, ab Episcopis Numidiæ.

Schisma igitur illo tempore confusæ mulieris iracundia peperit, ambitus [c] nutrivit, avaritia roboravit. Ab his tribus personis contra Cæcilianum causæ confictæ sunt, ut vitio diceretur. [7] Ad Secundum Tigisitanum missum est [d], ut Carthaginem veniretur: proficiscuntur omnes [8] suprà memorati traditores [9], [10], suscepti hospitio ab avaris [11], ab ambitoribus, ab iratis: non à catholicis, quorum petitione Cæcilianus fuerat ordinatus. Intereà [12] ad Basilicam, ubi cum Cæciliano tota civica frequentia fuerat [e], nullus de supradictis accessit. Tunc à Cæciliano mandatum est [f]: „Si est quod in me probetur, „exeat accusator & probet. Illo tempore à tot inimicis nihil in eum potuit confingi: sed de [13] ordinatore suo, quòd ab iis falso traditor diceretur, [14] meruit infamari [15]. Iterùm à Cæciliano mandatum est, ut si Felix in se, sicut illi arbitrabantur, [16] nihil contulisset [17], ipsi tanquam adhuc diaconum [18] ordinarent Cæcilianum. Tunc Purpurius [19] solitâ malitiâ fretus, quasi & Cæcilianus filius sororis ejus esset, sic ait: „[20] Exeat huc [21] quasi im-

VARIANTES LECTIONES.

[b *Pedem*] Malè in recentioribus editionibus *plebem*, nam plebis pars multò major cum Cæciliano remansit. [c *Ambitus*] In MS. S G. *ambitio*. [d *Missum est*] In MS. S. G. *scriptum est*. [e *Tota civica frequentia fuerat*] Ita in MS. S. G. In aliis & in editis, *tota civitas in frequentiâ fuerat*. [f *Est*] Deest in MS. S. G.

ANNOTATIONES.

4. *Subduxerunt communioni plebem*] A Cæciliani communione plebem subtraxerunt. *Albasp.*

Ibid. *Subduxerunt communioni plebem*] Meliùs quod jam olim fuerat editum, *subduxerunt communioni pedem*. Idem mox aliis verbis repetit. *Non minus & ambitores* &c. *necnon & Lucilla communioni misceri noluit*. M. Casaub.

5. *Ferre non potuit*] Ne seriùs ab eodem tùm episcopo corripere ur, timebat, quòd ab eo, cùm esset diaconus, correpta fuisset. *Albasp.*

6. *Cum omnibus suis*] Ampla illi & magna domus erat, & familia, quam omnem cum amicis, clientibus, & servis à communione Cæciliani subduxit. *Idem.*

7. *Ad secundum Tigisitanum*] Quia erat primas Numidiæ, quæ provinciæ Carthaginensi adjacet. *Idem.*

8. *Supra-memorati traditores*] Duodecim illi in concilio Cirtensi Sylvanum ordinarant. *Idem.*

9. *Supra memorati traditores*] Episcopi qui concilio Cirtensi interfuerant, adjuncto Silvano qui in eo concilio ordinatus fuerat Cirtæ Episcopus. Non alios videtur Optatus agnoscere quàm istos. At in actis hujus Conventiculi septuaginta fuisse ferebantur, ut legere est in breeicul. collat. Carth. c. 14. n. 26. *Du Pin.*

10. *Suscepti hospitio*] Episcopi qui olim ad episcopum in locum defuncti ordinandum vocabantur, hospitio clericorum & seniorum laicorum utebantur; sed Secundus contra disciplinam Ecclesiæ cum suis Numidis exceptus fuit hospitio, à Lucillâ iratâ, Botro & Celesio ambitiosis & senioribus avaris, qui depositum Ecclesiæ denegabant: quod notavit Optatus, ut Majorini electionem contra Ecclesiæ ordinem incœpisse ostenderet. *Albasp.*

11. *Suscepti hospitio ab avaris, &c.*] A Lucillâ iratâ, Botro & Celestio ambitoribus, & senioribus illis avaris ac furibus. *Du Pin.*

12. *Ad Basilicam*] Electiones olim episcoporum & ordinationes fiebant in ecclesiis, ut ex his quæ suprà dixi de electione Sylvani Cirtensis episcopi licet colligere; sed Majorini electio, quæ fiebat contra leges, non fuit facta in majori basilicâ. *Albasp.*

13. *Ordinatore suo*] Felice Aptungitano. *Idem.*

14. *Meruit infamari*] Hoc est cum in Cæcilianum nihil possent fingere, Felicem ordinatorem ejus traditionis & idololatriæ insimularunt, ut hac ratione Cæciliani ordinationem rescinderent tanquam ab idololatrâ factam; sed huic argumento à patribus concilii Arelatensis primi satisfactum est, canone decimo tertio, his verbis *Non si iidem aliquos ordinasse fuerint deprehensi & si in his quos ordinaverunt ratio subsistit, illis subsistat ordinatio.* Idem.

15. *De ordinatore suo, quod ab iis falsò traditor diceretur, meruit infamari*] Nihil habuerunt quod in Cæcilianum confingerent, sed Felicem ejus ordinatorem in crimen traditionis incidisse causati sunt, ut hac ratione ordinationem Felicis rescinderent, tanquam ab eo factam qui per traditionis crimen dignitatem amiserat. *Du Pin.*

16. *Nihil contulisset*] Per jocum & derisum hæc dicta à Cæciliano docet divus Augustinus in breviculo; atque hanc historiam his verbis refert: *Si traditores sunt qui me ordinaverunt, ordinate me.* Albasp.

17. *Si Felix in se, sicut illi arbitrabantur, nihil contulisset*] Pro bono pacis hanc conditionem Numidis offert Cæcilianus. *Du Pin.*

18. *Tanquam adhuc diaconum*] E diacono factus fuerat Episcopus. *Du Pin.*

19. *Solitâ malitiâ*] Quia sororis filios necaverat. *Albasp.*

20. *Exeat Huc*] Cæciliano mortem minatur Purpurius, violentasque manus non in episcopatum, sed ad mortem impositurum & allaturum. *Idem.*

21. *Quasi imponatur illi manus in episcopatu, &c.*] Quoniam Cæcilianus iterùm se ordinandum obtulerat, sive id seriò, sive per ironiam, ut Augustinus intelligit; Purpurius solitâ militiâ fretus, & occultos animo versans dolos *Age*, inquit, *accedat huc Cæcilianus, ut in episcopatu* (id est, ad episcopatum) *manus ipsi à nobis imponatur*: reverâ autem, ut cùm Cæcilianus accessisset, ac se in eorum manus tradidisset, eum de pœnitentiâ quassarent, id est, lapsorum pœnitentiam, sive ἐξομολόγησιν subire cogerent; quâ semel peractâ, qui clericus erat, statim suo gradu, *ipso facto*, ut loquuntur, & qui nondùm erat, ejus in posterum obtinendi spe omni & facultate per antiquos canones excidebat. Augustinus epist. 50. ad Bonif. *Ut constitueretur in Ecclesiâ ne quisquam post alicujus criminis pœnitentiam clericatum accipiat, vel ad clericatum redeat, vel in clericatu maneat, non desperatione indulgentiæ, sed rigore factum est disciplinæ, &c.* Sed ne longiùs eamus, noster hic exertè lib. 2. *Invenistis pueros, de pœnitentiâ sauciastis, ne aliqui ordinari potuissent.* De pœnitentiâ autem sauciare, aut quod eodem recidit, caput alicui quassare, usitatâ sibi eaque eleganti φράσει dicit Optatus, ut alibi, *sanctitatem de superbiâ vindicare* lib. 3. *& de paupertate spiritûs pars erant condimenta* lib. 7. & eodem lib. de dissensione intuitutus. Omitto similes alios locos, qui plurimi. Ita Sidon. Apoll. lib. 9. epist. 9. *affectare de vestium discretione superbiam.* Amat inprimis Cyprianus, ut infinitis locis demonstrari possit. Unico exemplo contenti erimus, de Idol. vanit. circa finem. *Itaque cùm Christus secundum à prophetis ante prædicta, verbo & vocis imperio, dæmonia de hominibus excuteret, paralyticos restringeret, leprosos purgaret, &c. Judæi qui illum crediderant hominem tantùm de humilitate carnis & corporis, existimabant magum de licentiâ.* Pessimè in editis nonnullis quibus usus sum, *diligentiâ* pro *de licentiâ, potestatis.* M. Casaub.

22. *Quassa-*

»ponatur f illi manus in Episcopatu, & 22 quassetur illi caput 23 de pœnitentia 24. His rebus compertis, 25 tota Ecclesia Cæcilianum retinuit g, ne se 26 latronibus tradidisset. Illo tempore aut 27 reus de sede h debebat i expelli, aut 28 communicari debuit innocenti. 29 Conferta erat Ecclesia populis: plena erat 30 cathedra episcopalis: erat 31 altare loco suo, in quo 32 pacifici Episcopi retrò temporis obtulerant, Cyprianus, Lucianus k & cæteri. 33 Sic exitum est foras, & 34 altare contra altare erectum est: & ordinatio illicitè l celebrata est: & Majorinus, 35 qui lector 36 in diaconio Cæciliani fuerat 37, domesticus Lucillæ, 38 ipsâ suffragante 39, Episcopus ordinatus est à traditoribus, qui in concilio 40 Numidiæ (ut superiùs diximus) crimina sua sibi confessi sunt, & 41 indulgentiam sibi invicem tribuerunt. Manifestum est ergò, exiisse de Ecclesiâ & 42 ordinatores qui tradiderunt, & Majorinum, qui ordinatus est.

XX. Litteræ Episcoporum Numidiæ adversus Felicem ordinatorem Cæciliani.

INTEREA de suorum criminum fonte, qui apud eos multorum flagitiorum venis exuberaverat, unum traditionis convicium in ordinatorem Cæciliani derivandum esse putaverunt: 43 providentes quòd fama duas res similes uno tempore loqui non posset; ut crimina in silentium mitterent sua, vitam infamare conati sunt alienam 44: & cùm possent ipsi

VARIANTES LECTIONES.

[f *Quasi imponatur*] In MS. S.G. *quasi ut imponatur.* [g *Retinuit*] In MS. S. G. *tenuit.* [h *De sede*] Hæc verba addita sunt ex MSS. S.T. & P.S. [i *Debebat*] In MS. S. G. *debuit.* [k *Cyprianus Lucianus*] In MS. S.G. inter Cyprianum & Lucianum tertius collocatur *Carpophorus.* [l *Illicitè*] In MS. S. G. *illicita.*

ANNOTATIONES.

22. *Quassetur illi caput de pœnitentiâ*] Traditionis reus habebatur Cæcilianus, & ob hanc causam debitor pœnitentiæ; quapropter ait Purpurius: caput illi pro pœnitentiâ quassandum. *Albasp.*

23. *De Pœnitentiâ*] Pro peccatis pro quibus agenda esset illi pœnitentia. *Idem.*

24. *Quassetur illi caput de pœnitentiâ*] Manus ei imponatur in pœnitentiam, publicæ pœnitentiæ subjiciatur, atque ita de Clero dejiciatur & ad laicam sortem redigatur. Nam solemnis hæc erat lex, ut ait August. ep. 50. nunc 185. num. 45. *Ut nullus post alicujus criminis pœnitentiam clericatum accipiat, vel ad clericatum redeat, vel in clericatu maneat.* Du Pin.

25. *Tota Ecclesia*] Tota civitas. *Albasp.*

26. *Latronibus*] Homicidis. *omne latrocinium extra sylvam homicidium est.* Tertullianus de pudicitiâ. *Idem.*

27. *Aut reus expelli*] Antequàm alium ordinarent, Cæcilianum expellere debuerant: duo enim episcopi in eodem loco non erant ordinandi. *Idem.*

28. *Communicari*] Nec reum eum, nec fratrem agnoverunt. *Idem.*

29. *Conferta erat Ecclesia*] Omnis multitudo erat in basilicâ cum Cæciliano. *Idem.*

30. *Cathedra*] Ecclesia, cathedra, & altare, hæc tria legitimæ erant ordinationis argumenta; qui enim ecclesiam occupabat, in quâ plebs solebat colligi, & in cathedrâ sedebat, in quâ ejusdem loci episcopi olim sederant, qui denique in altari offerebat in quo majores obtulerant, ritè ordinatus censebatur; quare Optatus ut Majorinum non ritè ordinatum doceat, his cum omnibus caruisse refert. *Idem.*

31. *Altare suo loco*] In loco qui Deo & majoribus notus esset, hoc est, in loco majorum, nam ex eo Deus multas oblationes susceperat, & in eo populus multas obtulerat, & ideò mutari non debuerat; dixit autem *suo*, quia Altare episcopi debet esse in eâ basilicâ, in quâ est centrum communionis, & in qua plebs cum episcopo & ab episcopo colligitur; nam locus olim ille erat locus altaris, locus quem Deus respiciebat, quem populus agnoscebat, & in quo oblationes & preces nomine totius Ecclesiæ fiebant, cætera altaria sunt quasi permissa in subsidium communionis; cæterùm cùm aliquis olim ordinatus esset episcopus, mox ad sacra facienda & ad pacem dandam se conferebat, in cathedrâ episcopali sedebat, populum alloquebatur, deindè in eodem altari in quo decessores ejus obtulerant, offerebat, & cum eis & cum populo in altari sub quo jacebant communionem faciebat: ad quem ritum respiciens Optatus dicit Majorinum præsente plebe & acclamante, in majori casâ ordinatum fuisse, neque in cathedrâ episcopali sedisse, nec denique communionem fecisse cum divo Cypriano, Luciano, & cæteris episcopis, qui ecclesiæ Carthaginensi præfuerant, & qui adhuc erant ex communione Carthaginensi; quæ omnia si fuisset legitimè ordinatus, ab illo erant præstanda. *Idem.*

32. *Pacifici episcopi*] De quorum pace & communione non dubitant Donatistæ. *Idem.*

33. *Sic exitum foras*] Sic schisma est factum à Majorino. *Idem.*

34. *Altare contra altare*] Aliud corpus Christi actum est, & alia communio constituta, quia non communicavit Majorinus cum Cypriano, cum quo totius plebis corpus & communio adhærebat. *Idem.*

35. *Qui lector in diaconio Cæciliani fuerat*] Id est, cùm Cæcilianus adhuc erat archidiaconus, durante ejus archidiaconatu. Nam alioquin diaconium, sive διακονικὸν de sacratissimo Ecclesiæ loco dici non ignoramus, qui can. conc. Laodic. ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρέτας ἔχειν χώραν ἐν τῷ διακονικῷ & ministris interdicitur; ubi Balsamon ὑπηρέτας Hypodiaconos: concilium autem Agathense can. 66. in sacratos ministros interpretantur. *M. Casaub.*

36. *In diaconio*] Omnes minores clerici sub diaconis, diaconi sub presbyteris, presbyteri sub episcopis, tanquam per classes disponebantur: atque ut nullus presbyter sine diacono, ita nullus diaconus sine minoribus clericis instituebatur, quia eorum omnium munus, sine alterius operâ & functione ritè fieri nequibat: cæterùm Majorinum è lectione ad episcopatum assectum notat Optatus, ut ejus ordinationem minùs jure & ordine factam ostendat; ordo enim postulabat, ut presbyteri aut diaconi ordinarentur ante lectores, si qui idonei reperirentur. *Albasp.*

37. *Qui lector in diaconio Cæciliani fuerat*] Qui lector fuerat dum Cæcilianus erat Archidiaconus. *Du Pin.*

38. *Ipsâ suffragante*] Quasi suffragium dante: quia pecuniâ suffragia corruperat. *Albasp.*

39. *Ipsâ suffragante*] episcopis pecuniâ corruptis: quadringentos enim folles eam dedisse constitit in actis coram Zenophilo. *Du Pin.*

40. *Numidiæ*] Cirtensi. *Albasp.*

41. *Indulgentiam*] Secundus traditionis reus alios idololatras absolvit, & ab aliis absolutus est. *Idem.*

42. *Ordinatores*] Qui falso legitimo episcopo alium ordinat, Ecclesiam non minùs scindit, quàm qui ordinatur. *Idem.*

43. *Providentes quod fama*] Ne à Cæciliano traditionis accusarentur, litteras ad omnes episcopos & vicinos scripserunt, quibus Felicem ejusdem criminis reum faciebant: hoc nempe consilio ut traditores haberentur, una enim eademque res de duobus eodem tempore non facilè creditur, prioris rumoris sua semper prævalet. *Idem.*

Ibid. *Providentes quod fama duas res similes uno*] Scribe, *quòd fama duas diversas res simul & uno tempore loqui non posset*, pro *diversas*, exscriptor per compendium, *dras*, scripserat, quod posteà ob similitudinem cum præcedente *duas*, emissum, aut ex *dras* fecit *duas*; quo sententia carere rectè potest. Haud absimile illud, ad verba quod attinet lib. 7. *Non potest idem operarius duas res repugnantes & contrarias*, quod hic (duas diversas res) *simul facere.* M. Casaub.

44. *Vitam infamare conati sunt alienam*] Cæciliani scilicèt, collegarum ejus & Felicis Aptungitani. *Cæcilianum criminati sunt*, inquit August. lib. post. collat. c. 12. *quòd à traditoribus esset ordinatus, & quia cùm esset diaconus, victum afferre martyribus in custodiâ constitutis prohibuisset. Nominati quidam col-*

ab innocentibus argui, innocentes arguere studuerunt, mittentes ubique litteras 45 livore dictante conscriptas, quas 46 inter cæteros actus habemus in posterum. Adhuc Carthagine positi 47 præcesserunt se epistolis suis 48, ut rumoribus falsis cunctorum auribus infererent mendacium, sparsa fama per populos: & 49 dùm de uno celebrata sunt falsa, supradictorum verissima crimina sub silentio latuerunt. 50 Frequenter solet erubesci de crimine: sed illo tempore non fuit cui erubesceretur: quia præter 51 paucos Catholicos, 52 peccaverant universi; & 53 quasi [m] imago fuerat innocentiæ, inter multos nefas admissum. 54 Parùm erat [n] traditionis facinus, quod per Donatum Masculitanum & cæteros supradictos constabat admissum: etiàm 55 ingens flagitium schismatis traditioni junxerunt.

XXI. Quàm grave schismatis malum, cujus rei sunt Donatistæ. Matth. 15. 14.

XXI. VIDES ergò, frater Parmeniane, hæc duo crimina tam mala, tam gravia, traditionis & schismatis, ad tuos principes pertinere. Agnosce vel serò, 56 incurrisse te in tuos, dùm insectaris alienos; & cùm priores tuos constet operatos esse hoc alterum nefas, etiam vos sceleratis vestigiis sequi laboratis: ut quod illi priores 57 in titulo [o] schismatis 58 fecerant, & vos jamdudum fecisse & nunc facere videamini. Illi ruperunt suis temporibus pacem: 59 vos exterminatis unitatem. De parentibus vestris & de vobis meritò dici potest, *cæcus cæcum si duxerit, utrique in foveam cadunt* [p]. 60 Oculos patrum vestrorum furiosus excæcaverat livor, æmulatio vestros orbavit. Schisma summum malum esse & vos negare minimè poteritis. Et tamen Dathan & Abiron & Core, perditos magistros vestros, sine trepidatione estis imitati: nec ponere ante oculos voluistis, hoc malum & verbis Dei esse prohibitum, & admissum graviter vindicatum. Deinde esse distantiam delictorum, aut remissio testatur aut pœna. Denique inter cætera præcepta etiam hæc tria jussio divina prohibuit, *non occides*, *non ibis post Deos alienos*, & 61 in capitibus mandatorum,

VARIANTES LECTIONES.

[m *Quasi*] Ita in MS. S.G. In MSS. S. T. P. S. & in editis, *quod*; sed sensus postulat, ut emendetur, *quasi*. [n *Parum erat*] Ita in omnibus MSS. In editis malè *parvum*. [o *In titulo*] In MS. S. T. *in titulos*. [p *Utrique in foveam cadunt*] In MS. S. G. *uterque in foveam cadit*.

ANNOTATIONES.

lega Cæciliani, qui traditores asserebantur publicis gestis, quæ tamen gesta non legebantur. Inter hos fuerunt Novellus Tyzicensis & Faustinus Tuburbitanus, ac maximè Felix Aptungensis qui acerbiùs accusatus est, ita ut forum malorum omnium diceretur. Hæc continebant gesta concilii hujus lecta in coll. Carth. ut habet August. in Breviculo collat. c. 14. n. 26. Hæc continebant Numidarum litteræ livore dictante conscriptæ, quas retulerat Optatus in fine sui operis. *Du Pin.*

45. *Livore*] Livore, intrà plenè livore. *Albasp.*

46. *Inter cæteros actus habemus in posterum*] Fortè meliùs *in posteriori*. Suprà hoc libro pag. 16. *Harum namque plenitudinem rerum, in novissimâ parte istorum libellorum ad implendam fidem adjunximus.* Et infrà: *De iis rebus habemus volumina actorum: quod si quis voluerit, in novissimis partibus legat.* Incert.

47. *Præcesserunt se epistolis suis*] Elegantissimè dixit, quasi adventui suo eas præmittere, quomodò prævenire lauream, rumorem belli, & rumorem prævenire Imperatorem dicit Claudianus. *Barth.*

48. *Præcesserunt se epistolis suis*] Antequam venirent ad Ecclesias, epistolam illuc miserant è concilio scriptam. *Du Pin.*

49. *Et dùm de uno*] De Cæciliano aut Felice. *Albasp.*

50. *Frequenter*] Hæc periodus pertingit usque ad illa, *parvum erat*, & non clauditur nisi post hæc verba, *nefas admissum*. Idem.

51. *Paucos Catholicos*] Præter paucos laïcos, qui huic ordinationi interfuerant. *Idem.*

52. *Peccaverant*] Traditores fuerant. *Idem.*

53. *Aut quod imago fuerat*] Aliquid aut deesse, aut redundare videtur: nam periodum necesse est hoc modo concipias *nefas admissum inter multos imago erat innocentiæ*: quâ vult dicere imaginem fuisse innocentiæ, quòd nullus eorum episcoporum accusaretur, aut accusari posset, quia omnes peccaverant. *Idem.*

54. *Parvum erat*] Alia periodus. *Idem.*

55. *Etiam ingens*] Hæc à superioribus non sunt distinguenda, sed ad eorum sensum pertinent. *Idem.*

56. *Incurrisse*] Hoc est, cùm dicis majores nostros traditores fuisse, probatur tibi de tuis hæc esse intelligendum. *Idem.*

57. *In titulo schismatis*] In crimine schismatis, libro septimo. *tamen in hoc titulo*, in hac causâ. Augustinus, libro secundo contra Cresconium cap. decimo: *discordia non possidet sub titulo pacis*. Item. *quid causa est ne titulus deponatur, ut pax deponatur.* *Idem.*

58. *In titulo Schismatis*] Ad conflandum schisma, initio suæ separationis, in principio schismatis. *Du Pin.*

59. *Exterminatis unitatem*] Macarius unitatem voluerat facere, & plebem Donatistarum armis & prius ipsi auctoritate ad Ecclesiam catholicam compellere, quam unionem impediebant Donatistæ. *Albasp.*

60. *Oculos patrum vestrorum furiosus excæcaverat livor, & æmulatio vestros orbavit*] Orbatio de oculis ut de liberis dicitur, isti enim creberrimè illis æquantur. Ausonius Parentalibus:

Amissum flesti post trina decennia natum
Saucius, atque uno lumine cassus eras.

Ubi Quintiliani locum ex lib. 6. proem. Lipsius produxit epist. quæst. Euripides Andromachâ: *οἷς παῖς ὅδ' εἷς ἦν ὀφθαλμὸς βίου.* Alcimus Hecdicius Avitus lib. 3. de filio perdito Lucæ 15.

Lætaque solemnis celebrat convivia cœtus,
Quòd redivivus foret, quodam quasi funere proles
Surgat, & orbato redeant nova lumina patri.

Paulinus in obitum Celsi:

Celse amor & desiderium, lumenque tuorum.

Eâdem ratione & Ruricius in epistolis. *Barth.*

61. *In capitibus mandatorum*] Qui schisma faciunt & Ecclesiam scindunt, plures Deos inducere videntur & cùm à communione Ecclesiæ recedunt, à Deo eos recedere necesse est, cum quo Ecclesia unita est & per Christum compacta. Auctor ibidem: *indixerant quodammodò Deo bellum, quasi esset alter Deus qui alterum acciperet sacrificium.* Albasp.

Ibid. *Et in capitibus mandatorum, Non facies schisma*] Non debebant hæc, *non facies schisma*, aliis caracteribus scribi, quasi ipsa Scripturæ verba essent ab Optato citata. Neque enim nunc extant, neque unquàm in ullâ vel Græcâ vel Latinâ versione extiterunt. Hoc ipsum subindicat Optatus, dùm dicit *in capitibus mandatorum*: ad illa nimirùm respiciens Apostoli Rom. 13. 9. *τὸ γὰρ οὐ μοιχεύσεις* &c. *καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολή, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.* Quod hodie *instauratur*, olim legebatur, à quibusdam saltem *recapitulatur*, ut & Ephes. 1. 10. quem locum citans Tertullianus adversùs Marc. lib. 5. cap. 17. *recapitulare* repræsentat, quamvis idem alibi reddat, *ad caput reciprocare*: atque iterùm alio loco, *ad initium colligere*. Jam schisma ad peccata quæ in proximum committuntur propriè atque inter prima referri notum est. *Inter peccata quæ sunt in proximum, peccatum schismatis videtur esse maximum, quia est contra spirituale bonum multitudinis*, Aquinas secundâ secundæ quæst. 39. art. 2. ad 3. &c. *In capitibus mandatorum* igitur, hîc applicamus in summâ sive recapitulatione mandatorum. Non displicet tamen Albaspinæi interpretatio, qui refert ad primum mandatum,

cùm

non facies ſchiſma. 62 Videamus de his tribus, quid oportuit puniri, & quid meruit relaxari. Parricidium principale delictum eſt: & tamen Caïn nec reus à Deo percutitur, sed occiſus inſuper vindicatur. *Geneſ. 4.* 63 In Ninive civitate hominum numero centum viginti millia ſacrilega, quæ deos alienos ſequi videbantur: poſt iracundiam Dei, & nuncium Jonæ *Jonæ 3.* prophetæ, jejunium parvi temporis & oratio indulgentiam meruit [q]. *Num. 16.* 64 Videamus ſi aliquid tale conſecuti ſunt hi qui populos Dei primitus auſi ſunt ſcindere. Tot millibus filiorum Iſraël, quorum à cervicibus divina providentia jugum ſervile dejecerat, Aaron ſanctum unum præfecerat ſacerdotem. Sed cum miniſtri ejus ſacerdotium non ſibi debitum concupiſcentes, seductâ parte populi illicitè invaderent, ritum imitati ſacrorum, ducentos, & quod excurrit, miniſtros ſecum [r] perituros, cum thuribulis in fronte seducti populi poſuerunt: Deus cui diſplicet ſchiſma, hoc libenter videre non potuit. Indixerant quodammodo Deo bellum, quaſi eſſet alter Deus, qui alterum acciperet ſacrificium. Igitur Deus pro neglectis mandatis ſuis [ſ] iratus eſt irâ magnâ, & quod in ſacrilegos & parricidam non fecerat, in ſchiſmaticos fecit Stabat miniſtrorum acies & multitudo ſacrilega, cum interdictis ſacrificiis ſuis illicò peritura: negatum & ſubductum eſt pœnitentiæ tempus, quia non talis erat culpa quæ veniam mereretur. Mandata eſt terræ fames: ſtatim fauces ſuas in populi diviſores [t] aperuit, & contemptores mandatorum Dei, avido ore [v] abſorbuit. 65 Intra momenti ſpatium, ad transglutiendos prædictos terra patuit, rapuit, clauſa eſt. Et ne beneficium de mortis compendio conſequi viderentur, dùm non eſſent digni vivere, iis nec mori conceſſum eſt: tartareo carcere ſubitò clauſi, antè ſunt ſepulti quàm mortui. Et miramini vobis [x] aliquid tale aſperè factum, qui ſchiſma aut facitis aut colitis [y], cùm videatis quid magiſtri primi [z] ſchiſmatis pati meruerunt. 66 An quia ceſſat talis modò vindicta, ideò tibi cum tuis vindicas innocentiam? Deus in ſingulis rebus exemplorum poſuit formam; 67 ut ſit quod imputet imitantibus: prima peccata ad exemplum præſens pœna compreſſit, ſecunda judicio reſervabit [a]. Quid ad hæc dicturi eſtis, qui ſchiſma, uſurpato Eccleſiæ nomine, & occultè [b] nutritis, & impudenter defenditis?

VARIANTES LECTIONES.

[q *Jejunium parvi temporis & oratio indulgentiam meruit*] In MS. S. G. *jejunio parvi temporis celebrato indulgentiam meruerunt.* [r *Secum*] Deeſt in MS. S. G. [ſ *Pro neglectis mandatis ſuis*] Ita in MSS. S. T. & P. S. ex quibus ſuppletur vox *ſuis*, quæ deerat in editis. Exſcriptor codicis S. G. marte ſuo videtur explicaſſe hæc verba, cùm loco eorum poſuit, *pro facto ſchiſmate.* [t *In populi diviſores*] In MS. S. G. *in necem populi diviſoris*, minùs bene. [v *Ore*] In MS. S. G. *beato.* [x *Vobis*] In MS. S. G. *in vos.* [y *Qui ſchiſma aut facitis aut colitis*] In MS. S. G. *qui ſchiſma uſurpato Eccleſiæ nomine aut facitis aut colligitis.* [z *Magiſtri primi*] In MS. S.G. *magiſtri veſtri primitivi.* [a] Locus iſte perdifficilis quibuſdam viſus eſt, & variè à variis vexatus; hujus tamen facilis & plana eſt ſententia, ſi modò ita interpungatur, ut à nobis factum eſt, & obſervatum in MS. S. T. ita ut *prima peccata*, non referantur ad participium *imitantibus*, ſed ad ſequentia: tunc enim nihil amplius obſcuritatis eſt, in poſteriori membro, *ad exemplum prima peccata præſens pœna compreſſit, ſecunda judicio reſervabit.* Exſtat ille locus in MSS. S. T. & P. S. ut hic jacet, niſi quòd poſt verbum *imputet*, addita eſt conjunctio *&* in hunc modum, *imputet & imitantibus*, quod videtur ſuperfluum. At exſcriptor codicis S. G. locum non intelligens, depravavit & interpolavit hoc pacto: *Deus in ſingulis rebus exemplorum poſuit formam, ut ſit quod imputet imitantibus: prima præcepta ad exemplum ponens, præſens pœna compreſſit, ſecunda judicio reſervabit.* [b *Occultè*] In MS. S. G. *ſtultè.*

ANNOTATIONES.

cùm paulò pòſt Optatus, *Deus cui diſplicet ſchiſma hoc libenter videre non potuit: indixerant quodammodò Deo bellum, quaſi eſſet alter Deus, &c.* Utraque interpretatio vera fuerit, ſi dicamus Optatum ad verba Chriſti reſpexiſſe Matth. 12. 37. 38. *M. Caſaub.*

62. *Videamus de his tribus*] Docet Deum gravius puniiſſe ſchiſma, quam homicidium aut idololatriam. *Albaſp.*

63. *In Ninive civitate hominum, &c.*] Non hic error Optati proprius. Politiſſimus Eccleſiaſticorum Sulpicius ſacræ hiſtor. lib. 1. *Id oppidum*, de Ninive loquitur, *olim ab Aſſur Sem filio conditum, caput regni Aſſyriorum fuit: Frequens tum incolarum multitudine alens virorum millia centum & viginti, atque ut in magno populo abundans vitiis.* Atqui non ait ſcriptura tot omninò eſſe in urbe, ſed tot eſſe qui dextram à ſiniſtrâ nequiverint diſcernere. Quod ſanè non poteſt, niſi de valdè pueris intelligi; niſi ad allegoricas interpretationes confugias. Vide Hieronym. & gloſſas: vide & Druſium. *M. Caſaub.*

64. *Videamus ſi aliquid tale conſecuti ſunt*] *Si divi An.* Val. Flaccus lib. 8.

> *Oculos longè tenet, aurea ſi jam*
> *Pellis, & obiatu clareſcant atria villis.*

Incert.

65. *Infra momenti ſpatium, ad transg. &c.*] *Transglutire* dixit pro *deglutire.* Quomodò Cyprianus (an Tertullianus?) in Geneſi poemate, v. 31. & 57. *transvena* pro *advena* utitur. *Incert.*

Ibid. *Intra momenti ſpatium &c.*] Eleganter hic ab Optato ad exprimendam rei celeritatem oratio, quæ vocatur ἀσύνδετος adhibetur, quaſi imitatus eſſet illud Cæſaris. *veni, vidi, vici.* Et ſanè haud vulgarem ejus elegantiam, nec minus ingenium, præcipuè cùm quippiam narrat aut deſcribit multa teſtantur. Utinam par fuiſſet eruditio. Nam diſputante illo plerumque: ſed de ſancto viro nolo quidquam acerbius; præcipuè cùm temporis quàm hominis infelicitas hæc fuerit. *M. Caſaub.*

66. *An quia ceſſat*] Tertullianus de Patientiâ *ne ſua ſibi patientia detrahat; plures enim Dominum idcircò non credunt, quia ſæculo iratum tamdiù neſciunt.* Albaſp.

67. *Ut ſit quod imputet & imitantibus prima peccata*] Τὸ *&*, non eſt hic otioſum, ſed magni & elegantis uſus. Ut ſit, inquit, quod meritò iis imputet, quoque ἀναπολογήτους eos reddat, quicumque peccatores primos tam exemplariter à Deo punitos, porrò ſuſtinent imitari. Quod autem ſequitur in eâdem ſententiâ: *ad exemplum præſens pœna compreſſit, ſecunda judicio reſervabit*, cùm nulla commoda ſententia ex his effici poſſit, facilè mihi quemvis acceſſurum puto, per quem levi ac nullâ propè litterarum mutatione corrigendum eſſe, *ad exem-*

XXII. Litteræ Episcoporum partis Donati ad Constantinum Imper. quibus sibi petunt dari judices.

SED quia audio aliquos de societate tuâ, ligitandi [c] studio [68] chartas habere nescio quas; quærendum est, quibus sit accommanda fides, quæ cum ratione concordent, quæ [69] cum veritate consibulent [d]? Vestræ, si sunt aliquæ, mendaciis fortè videantur aspersæ. Nostras chartas probant & conflictus causarum, & contentiones partium, & exitus judiciorum, & epistolæ Constantini. Nam quod de nobis dicitis, quid Christianis cum regibus? aut quid episcopis [70] cum palatio? [71] Si nota est nosse reges, vos tota perfundit invidia [e]. [72] Nam majores vestri, Lucianus, Dignus, Nasutius, Capito, Fidentius, & cæteri imperatorem Constantinum, harum rerum adhuc ignarum, his precibus rogaverunt: quarum exemplum infrà scriptum est: Rogamus te [73] „ Constantine optime imperator, quoniam [74] de genere justo es, cujus pater inter cæteros imperatores persecutionem non exercuit, & [75] ab [f] hoc facinore immunis est Gallia. Nam in Africâ inter nos „ & cæteros episcopos contentiones sunt; petimus, [76] ut de Galliâ [77] nobis judices dari „ præcipiat pietas tua. Datæ à Luciano, Digno, Nasutio, Capitone, Fidentio, & cæteris „ episcopis [78] partis Donati [79].

XXIII. Responsio Constantini. Dati ab eo judices qui Romæ conveniant.

[80] QUIBUS lectis, Constantinus [81] pleno livore [g] respondit [82]. In quâ responsione & eorum [83] preces prodidit, dùm ait: „ [84] petitis à me in sæculo [h] [85] judicium, [86] cùm „ ego ipse Christi judicium expectem. [87] Et tamen dati sunt judices, Maternus ex Agrip-

VARIANTES LECTIONES.

[c *Litigandi*] In MS. S. G. *litigantes*, sed malè. [d *Consibulent*] In MSS. *confabulent*. In editis, *confabulentur*. Aptissime ad sensum, *consibulent*, pro *concinant*, *connectantur*. *Fibolare*, hoc sensu in usu est apud Columellam. [e *Invidia*] Deest in MS. S.G. [f *Ab*] In MSS. S. T. & P. S. *ob*. [g *Livore*] In MS. S. G. *libello*. [h *In sæculo*] Hujus vocis loco habetur in MS. S. G. *Episcopo*.

ANNOTATIONES.

exemplum præsens pœna cùm præcessit, secundam judicio reservabit, vel, *secunda judicio reservabitur*. Cum loquit, *pœna præsens*, id est in hoc seculo exacta publicè & in omnium conspectu, ad exemplum; postquam hæc pœna jam præcessit, non mirum est, si Deus similes pœnas ab omnibus schismaticis non exigat, cùm secundam & quæcumque posteà debebuntur eo nomine peccatoribus pœnæ, omnes eas universali judicio reservaverit. Possunt etiam hæc latiùs de quibusvis peccatoribus intelligi. *M. Casaub.*

68. *Chartas habere*] Mandata principum, acta conciliorum, epistolæ Mensurii, & similia de quibus in collatione facta est mentio. *Albasp.*

69. *Cum veritate confabulentur*] *Confabulari*, pro *consentire*, usurpat. *Barth.*

Ibid. *Quæ cum veritate confabulentur*] Non observatum mihi alibi verbum hac notione. Ego adulterinum censeo, ac loco illius reponendum, *consibulentur*. Tertullianus sic usurpat non semel, & quidem præcedente, ut hic, *concordia* vel *concordandi* verbo, lib. de Trinit. (sive ille Tertulliani fœtus est, sive Novatiani) de Christo inquiens: *Quoniam si ad hominem veniebat, ut mediator Dei & hominum esse deberet, oportuit illum cum eo esse, & verbum carnem fieri, ut in semetipso concordiam consibularet, terrenorum pariter & cælestium, dum utriusque partis in se connectens pignora &c.* Mox iterum, capite, quod proximè sequitur, extremo, concordia & consibulatio simul juncta. *Mer. Casaub.*

70. *Cum palatio*] His vocibus non utebantur initio schismatis; nam ubi concilio Arelatensi, atque summo Pontifici audientes non fuerunt, post illa omnia judicia à Palatio opem quæsierunt. *Albasp.*

71. *Si nota est*] Si vitium. *Idem.*

72. *Nam majores vestri*] inter hos episcopos Majorinus non recensetur, quare suspicarer eum tunc temporis fatu functum esse. *Idem.*

73. *Rogamus te, &c.*] Hic est ille libellus sine signo quem porrexerunt Anulino cum libello criminum Cæciliani, petentes ut ab eo ad comitatum dirigeretur, ut constat ex relat. Anulini apud Aug. ep. 88. *Du Pin.*

74. *De genere justo*] Ejus pater in Galliâ & in Angliâ Christianos non erat persequutus. *Albasp.*

75. *Ab hoc facinore*] A crudelitate quam cæteri Imperatores in Christianos exercuerunt. *Idem.*

76. *Ut de Galliâ*] Et tamen ex decem & novem judicibus tres tantùm ex Galliâ fuerunt; cæteri à summo Pontifice, cui causæ cognitionem jure reliquerat Imperator, assumpti fuerunt. *Idem.*

77. *De Galliâ*] Quia tùm Constantinus erat in Galliis. *Du Pin.*

78. *Et cæteris partis Donati*] Ergò schisma nomen à Donato Casensi acceperat; undè colligitur Donatum Carthaginensem huic sectæ nomen non dedisse, cùm ejus ordinatio in annum trecentesimum trigesimum-primum, ab illustrissimo Cardinale Baronio rejiciatur. *Albasp.*

79. *Partis Donati*] Legendum Majorini; sic enim in relatione Anulini, *Libellus Ecclesiæ Catholicæ criminum Cæciliani traditus à parte Majorini.* Augustinus etiam, quoties de isto libello loquitur, ait eum oblatum à parte Majorini. Sed quia quæ pars primo dicebatur Majorini tempore Optati vocabatur pars Donati, ipse nomen notius substituit in locum antiqui. Porrò libellus ille oblatus est initio anni 313. nam relatio Anulini data est Carthagine 17. Kalend. Maias Constantino Aug. tertiùm Cos. qui consulatus incidit in annum æræ vulgaris 313. verisimile est haud paulò ante libellos oblatos. Fortè etiam scriptum erat, *ex parte Donati*; quia Donatus à Casis nigris antesignanus eorum jam erat, & præcipuus accusator Cæciliani, ut patet ex actis in concilio Romano. *Du Pin.*

80. *Quibus lectis*] Episcopi illi libellum non obtulerant, sed Anulino Africæ proconsuli mittendum dederant. *Albasp.*

81. *Pleno livore*] Obstupuerat, quòd ab episcopis judices à Laicis peterentur. *Idem.*

82. *Constantinus pleno livore respondit*] Verba sunt epistolæ Constantini ad Episcopos concilii Arelatensis, nec proinde suo loco ab Optato inserta. *Du Pin.*

83. *Preces prodidit*] Ostendit suo responso eos injusta petiisse. *Albasp.*

84. *Petitis à me in sæculo*] Hoc responsum est notatu dignum, quo Imperator voluit ostendere episcoporum controversias ab ipsis potiùs, quòd Christi vicem gerant, dijudicandas esse, quàm à Laicis. *Idem.*

Ibid. *A me in sæculo*] A me qui non sum ex communione & corpore episcoporum. *Idem.*

85. *Judicium*] Judices: nam non petierant ab imperatore, ut de suis controversiis cognosceret, sed ut judices daret. *Idem.*

86. *Cum ego ipse*] A vobis potiùs essem judicandus. *Idem.*

87. *Et tamen dati sunt judices*] Tres scilicèt ex Galliâ, Maternus, Marinus, & Rheticius, nam quindecim alii à Melchiade delecti sunt & assumpti: cæterùm extat Constantini ad eumdem Melchiadem de hac causâ epistola, in cujus titulo hæc leguntur, *Melchiadi episcopo Romano & Marco salutem*, in quibus explicandis interpretes satis habent negotii: non enim facile est divinare quorsùm Marcum illum cum summo pontifice posuerit, aut quis & qualis fuerit Marcus ille. Nihil hac in re magis probabile occurrit, quàm conjectura illustrissimi Cardinalis du Perron, qui suspicatur legendum, τῷ ἱεράρχῃ, hoc est, *Melchiadi Romano hierarchæ*: cætera quæ afferuntur, aut vana, aut futilia sunt, quemadmodùm quod aiunt, Imperatorem Marco Diacono cum Melchiade scripsisse, ne superiora sine inferioribus eminerent, & ut graduum Ecclesiasticæ communionis varietas appareret: scilicèt cum ad Xistum Syracusanum & ad alios Galliarum, Hispaniæ & Africæ episcopos litteras de eadem causâ & negotio dedit, diaconorum meminit,

pinâ civitate, Reticius [i] ab Augustoduno civitate, Marinus Arelatensis. Ad urbem Romam ventum est ab his tribus Gallis, & [88] ab aliis quindecim Italis. Convenerunt [89] in domum Faustæ in Laterano [k] [90], [91] Constantino quater [92] & Licinio ter consulibus, sexto nonas Octobris [93] die, sextâ feriâ. Cùm consedissent Miltiades episcopus urbis Romæ, & Reticius & Maternus & Marinus episcopi Gallicani: & [94] Merocles à Mediolano, Florianus à Sinnâ [95], Zoticus à Quintiano [96], Stennius ab Arimino, Felix à Florentiâ Tuscorum, Gaudentius à Pisis, Constantius à Faventiâ, Proterius à Capuâ, Theophilus à Benevento, Sabinus [l] à Terracinâ, Secundus [m] à Præneste, Felix à tribus Tabernis [97], Maximus ab Ostiâ [n], Evandrus ab Ursino [98], Donatianus à Foro Claudii [99].

His decem & novem consedentibus episcopis, causa Donati [1] & Cæciliani [2] in me- XXIV. Concilii Romani sententia in gratiam Cæciliani.
„dium missa est [3]. [4] A singulis [5] in Donatum [6] sunt hæ sententiæ latæ. [7] Quòd confessus sit [8] rebaptizasse [o] [9], & [10] episcopis lapsis manum imposuisse [11]; quod ab Ecclesiâ

VARIANTES LECTIONES.

[i *Reticius*] Ita in MS. S.G. In MS. S.T. & P. S. dicitur *Reticos*. [k *In Laterano*] In MSS. *in Laterani*. [l *Sabinus*] In MS. S. T. *Savinus*. [m *Secundus*] In MS. S. T. & P. S. *Secundinus*. [n *Ab Ostiâ*] In MS. S. T. *ab Ostiis*. In MS. S. G. *à tribus Ostiis*. [o *Rebaptizasse*] In MSS. S.T. & Ph. S. *rebaptizare*.

ANNOTATIONES.

nit, ne graduum varietas insalutata prætereatur: aut denique Xistum cum suo diacono pœnas dedisse, ne superiores gradus, sine inferioribus martyrio eminerent. Cæsaresque Christiano nomini infensos hanc graduum rationem in suppliciis & tormentis servasse. Neque magis ad rem pertinent Cypriani verba ad Cornelium Papam de Romano Clero, quia epistola illa ex quâ desumuntur, erat epistola salutatoria & ex genere earum quæ pacificæ vocabantur & communicatoriæ (quemadmodum sunt divi Pauli apostolæ) quarum subsidio communio inter absentes ac longè dissitos fovebatur: quapropter nil mirum si omnium graduum in illis fiat mentio, & si divus Cyprianus aut divus Paulus diaconorum meminerunt, cùm ad ecclesias aut ad episcopos communicatorias scripserunt. *Idem.*

Ibid *Et tamen dati sunt judices*] Importunè hic digrediendi super inscriptione epistolæ Constantini ad Melchiadem occasionem captavit Albaspinæus. Cùm enim novum ipse nihil, veterem Baronii conjecturam, & Magni emendantis, ἀρχιερ. à doctis pridem explosam, Cardinali du Perron falsò tribuit, quam adeò ejus puduit, (quod ex novissimo ejus ad regem Angliæ scripto liquet;) ut quidvis potiùs excogitandum putaret, quàm vel meminisse Baronianæ conjecturæ dignaretur. *M. Casaub.*

88. *Et ab aliis quindecim*] Quos convocarat Melchiades. *Albasp.*

89. *In domum Faustæ in Laterano*] In epistolâ Constantini ad Ablavium habetur eos in quodam loco se clausisse. *Idem.*

90. *In domum Faustæ in Laterano*] In eâ scilicet parte Lateroni palatii quæ ad habitationem Faustæ Imperatrici destinata erat. *Du Pin.*

91. *Constantino tertiùm & Licinio tertiùm consulibus*] Ità legendum censent Baronius & Balduinus, sed Augustinus notat Constantino tertio, & Licinio iterùm consulibus. *Albasp.*

92. *Constantino quater*] Nihil immutavimus in textu, quia sic scriptum in MSS. sed Augustinus lib. post collat. c. 33. ait, *Melchiades judicavit Constantino ter & Licinio iterùm consulibus sexto Nonas Octobris*; certum est legi debere *Constantino* III. *cos.* nam quartus hujus consulatus incidit in annum 315 post concilium Romanum, & Arelatense. Licinii autem consulatus tertius est, si numeretur consulatus suffectus anni 311. si autem non numeretur secundus; annus certè Christi 313. *Du Pin.*

93. *Die sextâ feriâ*] Dies olim aut hebdomadæ, per dies Jovis, Veneris, Solis non dividebantur, sed per ferias: quæ quidem sexta feria erat dies Veneris, hoc est, dies Christianis luctûs & stationis, quo à summo mane ad tertiam usque stabant in ecclesiâ: quare nescio quâ ratione potuerint hanc causam sextâ feriâ judicare. *Albasp.*

94. *Merocles*] Ennodius vocat Merocletem: fuit episcopus Mediolanensis successor Anatholini. *Idem.*

95. *A Sinnâ*] Seu *Cinnâ*, ita in MSS. Balduinus emendavit *Cesenâ*, quod oppidum est Flaminiæ, fortè *Aesina*, nunc *Jesi* in Piceno Annonario, aut *Pinna* in Piceno Suburbicario. *Du Pin.*

96. *A Quintiano*] Urbe in Rhetiâ, quæ nunc pagus est agri Brixiensis, hodiè *Kintzen*. Du Pin.

97. *A tribus Tabernis*] Hodiè *Cisterna* prope Urbem. *Du Pin.*

98. *Ursino*] Fortè *Urbino* Umbriæ urbe. *Du Pin.*

99. *A foro Claudii*] Cujus Episcopatus Calenum dicitur translatus ab Ughello. *Du Pin.*

1. *Causa Donati*] Jam ergò Donatus à Casis nigris princeps erat accusatorum Cæciliani. *Du Pin.*

2. *In medium missa*] Agitata & discussa. *Albasp.*

3. *In medium missa est*] Et tribus diebus acta: totidem enim actiones fuisse constat ex Carth. collat. tit. 313. & ex Brevic. coll. d. 13. c. 17. *Du Pin.*

4. *A singulis*] Illis episcopis qui convenerant in domum Faustæ; aut ab illis qui cum Cæciliano aut Donato venerant. *Albasp.*

5. *In Donatum*] Casensem. *Idem.*

6. *Lata sunt hæ sententiæ*] In conciliis omnium episcoporum sententiæ non solùm numerabantur, sed in acta singulæ, & ut erant dictæ referebantur, ut videre est in nonnullis conciliis, atque in concilio Carthaginensi sub divo Cypriano habito. Voluit igitur Optatus dicere singulis eorum episcoporum sententiis damnatum fuisse Donatum, neminemque eorum fuisse qui hoc judicium & iisdem verbis in eum non constituerit. *Idem.*

7. *Quod confessus sit*] Determinatione usum fuisse Cæcilianum, Donatumque coram Melchiade accusasse quòd rebaptizaret, verisimile est. *Idem.*

8. *Rebaptizasse*] Eos scilicet qui baptizati essent ab orthodoxis post schisma, nam qui loti essent ante schisma, non rebaptizabantur à Donatistis. *Idem.*

9. *Quod confessus sit rebaptizasse*] A Catholicis scilicet baptizatos. *Du Pin.*

10. *Episcopis lapsis*] Qui aut codices sacros exurendos tradiderant, aut thurificarant: lapsi enim antiquitùs, non qui homicidium aut aliquod aliud peccatum quantumvis grave commisissent, sed qui dumtaxat idolis sacrificassent, aut aliquo modo deseruissent, lapsi dicebantur. *Albasp.*

Ibid. *Et episcopis lapsis manum imposuisse &c.*] Multos est in observationibus Albaspinæus & multos Optati locos, quasi tot argumenta colligit, ut hanc *manuum impositionem*, de quâ hoc loco Optatus non de *reordinatione episcoporum*, qui ad Donatistas deficiebant, ut Balduinus & alii quidam docti explicabant, sed de pœnitentium χειροθεσίαν accipiendam esse probet. Sanè plerisque locis quibus Optatus *manûs* à Donatistis *impositæ* meminit, eum de pœnitentibus intelligere, neminem puto negaturum, & ipsa verba satis evincunt. Cùm tamen verisimile sit (utcumque neget Albaspinæus) aliquos ab iis jam tùm reordinatos, nihil vetat, de ipsis hæc verba intelligi. Ut tamen de pœnitentium χειροθεσίαν potiùs accipiam, suadent maximè Leonis Papæ verba dist. 50. can. 67. *Alienum est à constitutione ecclesiasticâ, ut qui in presbyterali honore aut in diaconii gradu fuerunt consecrati, ii pro crimine aliquo suo per manuum impositionem remedium accipiant pœnitendi.* M. Casaub.

Ibid. *Manum imposuisse*] De pœnitentiæ manûs impositione, non autem de reordinatione hæc verba explicanda esse docuimus in observationibus. *Albasp.*

11. *Episcopis lapsis manum imposuisse*] Iis scilicet episcopis quos traditores criminabantur manus in pœnitentiam imposuisse, quod alienum est à consuetudine Ecclesiasticâ, ut habet S. Leo ep. nunc 2. Rustico. Narbon. his verbis respondens: *Alienum est à consuetudine Ecclesiasticâ ut qui in presbyterali honore, aut in diaconii munere fuerint consecrati, ii pro crimine aliquo suo per manus impositionem remedium accipiant pœnitendi, quod sine dubio ex Apostolicâ*

alienum est: [11] Testes inducti à Donato, confessi sunt se non habere quod in Cæcilianum dicerent. Cæcilianus [13] omnium suprà memoratorum sententiis [14] innocens est pro-
XXV. Appellatio Donati a judicio Romano, quomodò a Constantino excepta. nunciatus: [15] etiam Miltiadis sententia, [16] quâ judicium clausum est [p] his verbis: Cùm „ constiterit Cæcilianum, ab iis qui [17] cum Donato venerunt, [18] juxta professionem suam [19] „ non accusari [20] [r] nec à Donato convictum esse in aliquâ parte [q] constiterit: [21] suæ com„ munioni [22] ecclesiasticæ [23] integro statu [24] retinendum merito esse censeo.

SUFFICIT ergò & Donatum tot sententiis esse percussum, & Cæcilianum tanto judicio esse purgatum. Et tamen Donatus [25] appellandum esse [26] ab episcopis [r] credidit. Ad „ quam appellationem Constantinus imperator sic respondit: [27] ô rabida furoris auda„ cia [28]! sicut in causis gentilium fieri solet, appellationem interposuerunt [ſ].

XXVI. Quid post synodum Romanam in Africâ gestum. [29] EODEM tempore idem Donatus petiit, ut ei [30] reverti licuisset, & nec ad Cartha-

VARIANTES LECTIONES.

[p *Clausum est*] In MS. S.G. *coagulatum est*, sed malè. [q *In aliquâ parte*] In MS. S.G. *in aliquâ professione*. [r *Ab episcopis*] Deest in MS. S.G. In MSS. S.T. & P.S. legitur *episcopus*, non, *ab episcopis*: nihil mutavimus in vulgatâ lectione quamquam nullius codicis auctoritate suffultâ. [ſ *Appellationem interposuerunt*] Desunt hæc in MSS. S.T. & P.S. In MS. S.G. legitur, *appellandum esse episcopus credidit, & cætera*. In epistolâ Constantini ad episcopos Ecclesiæ Catholicæ hæc habentur verba, ut hic referuntur in editis, unde nihil immutandum duximus.

ANNOTATIONES.

Apostolicâ traditione desertâ: quod affirmat hoc in loco S. Leo de presbyteris & diaconis, multò magis notum est de episcopis. Quidam hoc accipiunt de manûs impositione episcopali, seu de reordinatione: sed nullibi Optatus accusat Donatistas quòd iteratò ordinaverint episcopos catholicos: imò constat ex eo lapsis episcopis, ab illis qui stabant à parte Donati manus impositas fuisse in pœnitentiam. At verisimile non est, eos quos ad pœnitentiam detinuerant, episcopos posteà constituisse; imò ut modò observavimus, Purpurius Limatensis volebat eo fine Cæciliano manum imponere, *ut quassaretur illi caput de pœnitentiâ*: hoc est, ut non-solùm ab omni gradu, sed etiam ab omni spe episcopatûs recipiendi dejiceretur. Sed quid opus est mentem Optati explicari, cùm ipse se disertè explicet lib. 2. n. 25. ubi loquens de eâ impositione manuum quâ Donatistæ utebantur, ait: *Multis notum est & probatum, persecutionis tempore episcopos aliquos, mortis à confessione nominis Dei delapsos thurificasse, & tamen nullus eorum qui evaserunt, aut manum lapsis imposuit, aut ut genua flecterent, imperavit: & facitis vos hoc post unitatem, quod à nullo factum est post thurificationem.* Peccabant igitur Donatistæ, 1. contra legem & consuetudinem ecclesiasticam, quæ vetabat episcopis lapsis manum imponi in pœnitentiam: 2. contra justitiam, manus imponendo in pœnitentiam episcopis catholicis & innocentibus; non autem in eo quòd episcopos ad pœnitentiam detrusos reordinarent. *Du Pin.*

12. *Testes inducti à Donato*] In litteris Constantini utrique licebat decem ex Africâ testes liti suæ necessarios Romam transportare. *Albasp.*

13. *Omnium sententiis*] Ex uniuscujusque episcopi sententiâ & judicio absolutus est Cæcilianus. *Idem.*

14. *Innocens est pronuntiatus*] Absolutus à crimine traditionis & idololatriæ de quibus accusabatur. *Idem.*

15. *Etiam Miltiadis*] Quasi diceret, etiam à summo pontifice absolutus, post cujus judicium de Cæciliani innocentiâ non est dubitandum. *Idem.*

16. *Quâ judicium clausum est*] Præsidebat Melchiades; ideò judicium clausit, & postremo loco suam sententiam dixit. *Idem.*

17. *Qui cum Donato*] Plures secum adduxerat Donatus, quibus quasi certissimis & locupletibus testibus uteretur in Cæcilianum; qui tamen omnes ejus innocentiæ testes fuerunt. *Idem.*

18. *Juxta professionem*] Hoc est, canones non tradidisse, neque conscientiam ad idololatriam accommodasse, vel contra fidem quam profitetur nihil egisse persecutionis tempore. *Id.*

Ibid. *Juxta professionem suam non accusari*. An id vult, eos, quod facturos professi fuerant, ut Cæcilianum, accusarent, non præstitisse: & accusatorum partes quas susceperant, defuisse? potiùs *juxta professionem suam*, id est, quemadmodùm & ipsi professi sunt; nam anteà: *testes à Donato inducti, confessi sunt se non habere quod in Cæcilianum dicerent.* More suo novus scholiast., juxta professionem suam, *hoc est*, inquit, *canones non tradidisse, neque conscientiam ad idololatriam accommodasse, vel contra fidem quam profitetur, nihil egisse persecutionis tempore*. M. Casaub.

19. *Juxta professionem suam*] Juxta quod professus fuerat se probaturum certis legitimis testibus & indiciis. *Du Pin.*

20. *Non accusari*] Quia deseruerat accusationem, nec testes induxerat, judiciumque declinaverat. *Du Pin.*

21. *Suæ communioni Ecclesiæ*] Unaquæque communio Ecclesiastica per episcopatus dividitur; & in unoquoque episcopatu est unum corpus communionis Ecclesiasticæ, cujus corporis caput est episcopus: ideò Melchiades dixit, *suæ*, quia cùm esset episcopus Carthaginensis, illius communionis erat caput: non nego tamen hæc verba aliter explicari posse, & hæc *Cæcilianum integro statu suæ communioni retinendum esse censeo*: hunc sensum posse habere. Cæcilianum cum omnibus qui cum eo communicant retinendum esse in communione Catholicâ. *Albasp.*

22. *Suæ communioni*] Ecclesiæ scilicèt universæ; quasi diceret, censeo ab ejus communione non esse discedendum. *Du Pin.*

23. *Integro statu*] In statu in quo erat constitutus, hoc est, in episcopatu. poterat enim retineri in communione Ecclesiasticâ Carthaginensi in alio statu, nempè in statu presbyteri aut diaconi; sed Melchiadis judicium ejus ordinationem his verbis confirmavit. *Albasp.*

24. *Integro statu*] In eo statu in quo erat pro episcopo eum habendum esse. *Du Pin.*

25. *Appellandum ab episcopis*] Noluit dicere à Melchiade, ne auctoritatem summi pontificis læderet; cæterùm non est, quòd hæretici ab hac historiâ quidquam in eamdem summi Pontificis desumant, ut docuimus in observationibus. *Albasp.*

26. *Appellandum esse*] Non propriè appellavit à judicibus Romanis, sed de eorum judicio conquestus est, uti observat sæpè Augustinus. *Du Pin.*

27. *O rabida furoris audacia!*] Hæc verba leguntur in epistola Constantini ad episcopos qui concilio Arelatensi interfuerant, ut ad suas provincias reverterentur. quare dicta videntur, cùm ab illo concilio & non cùm à Melchiade ad Imperatorem appellassent Donatistæ. *Albasp.*

28. *O rabida furoris audacia!*] Hæc scripta sunt ab Imperatore Constantino post synodi Arelatensis judicium: sed quæ ad eam synodum pertinebant, Optatum latuêre. Undè & in collatione Carthaginensi, de Arelatensis judicio nihil dictum est, quod non jussisset prætermissum, si hujus mentionem fecisset Optatus. *Du Pin.*

29. *Eodem tempore idem Donatus petiit, ut ei reverti*] Hic sequi debuisse censebat Balduinus concilii Arelatensis historiam & cognitionem, seu judicium Constantini Mediolanense. Ego verò Baronio potiùs assentior, qui locum his esse post purgationem Felicis, non ante, judicat; quod & novis, si sit opus, argumentis confirmari possit. At tamen aliquid omninò desit, & quidquid hujus in Optato desideratur, an ab ipso Optato prætermissum non sit, puto non sine causâ à Balduino dubitatum esse. Nam ut id concedam, quod maximè urget Baronius, rem toto orbe celebrem, ab Optato ignorari non potuisse; puto tamen potuisse fieri, ut adeò explorata ipsi non essent, quæ omisit atque cætera; atque illi non suppeterent acta eorum quæ proferret, quemadmodùm & reliquorum quæcumque præcesserunt. Præthereà, cùm quidquid ab Arelatensi concilio vel Constantino, posteà pronunciatum est, id totum ferè ex fide & veritate gestorum purgationis Felicis Cæciliani ordinatoris, coram Æliano Africæ proconsule penderet; non magni interfuit Afrorum cognoscere quid ab illis tam longinquè compertum ac pronuntiatum esset, si de veritate rerum domi, sive in Africâ gestarum, semel eis constaret. Quam ad rem gesta Africana sufficiebant. *M. Casaub.*

30. *Ut ei reverti ad Carthaginem*] Ex epistolâ Constantini ad Ablavium

ginem accederet [t]. Tunc à Filumino [v], ſuffragatore ejus, imperatori ſuggeſtum eſt, ut bono pacis Cæcilianus Brixiæ retineretur: & factum eſt. Tunc duo epiſcopi ad Africam [x] miſſi ſunt [31] Eunomius & Olimpius [y] [32]. [33] Venerunt, & apud Carthaginem fuerunt per dies quadraginta [z], [34] ut pronunciarent ubi eſſet Catholica. Hoc ſeditioſa [a] [35] pars Donati fieri paſſa non eſt: de ſtudio partium ſtrepitus quotidiani ſunt habiti: novisſima ſententia eorumdem epiſcoporum Eunomii & Olimpii talis legitur; ut dicerent illam eſſe Catholicam, quæ eſſet in toto orbe terrarum diffuſa, & ſententiam decem & novem epiſcoporum jamdudùm datam, [36] diſſolvi non poſſe. Sic communicaverunt [37] clero Cæciliani, & reverſi ſunt. De iis rebus habemus volumina actorum, quòd ſi quis voluerit, in noviſſimis partibus legat. Cùm hæc fierent [b], Donatus [38] ultrò prior ad Carthaginem redit [c]. Hoc audito [d], Cæcilianus ad ſuam plebem properavit. Hoc modo [39] iterùm renovellatæ ſunt partes. Conſtat tamen & Donatum tot ſententiis eſſe percuſſum, & Cæcilianum innocentem totidem ſententiis pronunciatum.

SED quia in ipsâ causâ jamdudùm in Catholicâ duorum videbantur laborare perſonæ, XXVII.
& ordinati & ordinatoris: poſtquàm ordinatus [40] in urbe purgatus eſt, & purgandus ad- Purgatio Felicis
huc remanſerat [41] ordinator. Tunc Conſtantinus ad Ælianum [e] Proconſulem ſcripſit [42], ordinatoris Cæciliani.
ut remotis neceſſitatibus publicis, de vitâ Felicis [43] Autumnitani publicè quæreretur. Sedit

VARIANTES LECTIONES.

[t *Ut ei reverti licuiſſet, & nec ad Carthaginem accederet*] Ita in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. legitur, *ut ei reverenti ad Carthaginem contingeret*, quod cùm ſenſu careat, in editis emendatum eſt, *ut ei reverti ad Carthaginem contingeret*: ſed veriſimilius eſt Donatum petiiſſe tantum, ut ſibi in Africam remeare liceret, eâ conditione ut ad Carthaginem non accederet, quod ex ſequentibus colligitur: nam poſt hæc Optatus obſervat, Donatum poſt diſceſſum Eunomii & Olimpii, priorem ad Carthaginem rediiſſe, & hoc audito, Cæcilianum huc etiam properaſſe. Hinc patet retentum non fuiſſe Brixiæ Cæcilianum, niſi quia injunctum erat Donato ne Carthaginem accederet. In collatione Carthaginenſi ubi prolatum eſt iſtud teſtimonium, ita lectum eſt, *ut ei reverti licuiſſet, & ad Carthaginem accederet*: quæ lectio proximè accedit ad noſtram, niſi quod levi errore pro particulâ *nec*, lectum eſt *&*; quod Donatiſtis occaſionem præbuit aſſerendi imperatorem contra Cæcilianum pro Donato judicaſſe, quippe qui Donatum Carthaginem remiſiſſet & Cæcilianum Brixiæ retinuiſſet. [v *Filumino*] Ita in MSS. In collat. Carth. *Philomeno*. [x *Ad Africam*] In MS. S.G. *ab Africâ*. [y *Eunomius & Olimpius*] Optati editiones poſt hæc verba, addunt, *ut remotis duobus unum ordinarent*: ſunt etiam in MSS. S. T. & P.S. & tamen videntur peregrina, nam Donatus is de quo agitur, non erat epiſcopus Carthaginis, nec epiſcopi illi miſſi ſunt, ut id facerent, ſed tantùm ut Cæcilianum confirmarent, & declararent Eccleſiam catholicam in ejus parte eſſe, ut ſtatim ſubditur. [z *Quadraginta*] In MS. S. G. *quinquaginta* [a *Seditioſa*] In MS. S. G. *ſtudioſa*, ſed meliùs *ſeditioſa*, ut in MS. S. T. [b *Cùm hæc fierent*] In MS. S. G. *inter hæc*. [c *Redit*] In MS. S.G. *redit*. [d *Hoc audito*] In MS. S.G. *Quo audito*. [e *Ælianum*] In MSS. S. T. & P.S. *Cæcilianum*; ſed legendum ut in MS. S. G. & in editis, *Ælianum*.

ANNOTATIONES.

Ablavium conſtat Donatum Romæ à Melchiade detentum. *Albaſp.*

31. *Eunomius, & Olimpius*] Neceſſe eſt fateri hos duos epiſcopos à ſummo Pontifice miſſos fuiſſe; alioquin poteſtatem non habuiſſent alium in Africâ ordinandi; ſed nota, quemadmodùm ordinatio in aliis provinciis & longè diſſitis poteſt celebrari à ſummo Pontifice. *Idem.*

32. *Eunomius & Olimpius*] Miſſos eos neceſſe eſt illo tempore quo Cæcilianus Brixiæ retinebatur, ac proindè ſtatim à concilio Romano. *Du Pin.*

Remotis duobus] Ergò eamdem ſedem occupabant Donatus & Cæcilianus. *Albaſp.*

33. *Venerunt apud Carthaginem*] Venire apud aliquem, quod ſolœciſmi alligent grammatici. Ciceronis. *non poſſumus dicere, apud amicum vado*. Barth.

34. *Ut pronunciarent*] Ut populum docerent & quam de duabus partibus ſequi deberent; nam pontificis erat docere, quis eorum eſſet in communione Eccleſiæ, quod olim fiebat per litteras communicatorias, cùm aliquis ordinatus eſſet. *Albaſp.*

35. *Pars Donati*] Ergò Donatus erat Carthaginenſis, partemque plebis in illâ civitate & eccleſiâ ducebat. *Idem.*

36. *Diſſolvi non poſſe*] Communicandum eſſe Cæciliano. *Idem*

37. *Clero Cæciliani*] Nam aberat Cæcilianus: ſed quamvis abſens eſſet, non minùs ei communicarunt quàm ſi præſens fuiſſet, quia qui communicat clero, cenſetur communicare epiſcopo, qui eſt caput cleri, fons & centrum communionis Eccleſiaſticæ in ſuâ diœceſi. *Idem.*

38. *Ultrò prior*] Non expectato illorum epiſcoporum reditu. *Idem.*

39. *Hoc modo iterum renovellata &c.*] Significat contentionem recruduiſſe, novis partium ſtudiis rursùs inflammatam. *Renovellare* pro *redintegrare*, à vitibus ductum, ſic loquitur auctor lib. 7. ſub ipſum finem hujus collationis ſuæ cum fratre Parmeniano Donatiſtâ, *dum bonorum eſſet renovellata matritas: novellare*, novum agrum colere, ſeu noves vites pangere. Suetonius in Domitiano cap. 7 *Edixit ne quis in Italiâ novellaret*. Hinc *Novelletum* pro vineâ ex novellis vitibus conſita, Alfeno & Paulo juriſconſultis. Maximus poëtarum eclog. 3.

Vites incidere falce novellas.

Quare non benè hic *renovata* reſtitutum mallet Fr. Balduinus. *Incert.*

40. *In urbe*] Mentionem non facit concilii Arelatenſis, quia ad purgationem Cæciliani ſatis erat, quòd Miltiadis judicio abſolutus eſſet. *Albaſp.*

41. *Ordinator*] Felix Aptungitanus, qui in actis ejus purgationis dicitur epiſcopus. *Idem.*

42. *Ad Ælianum proconſulem ſcripſit*] Scripſerat Imperator ad Ælium Paulinum vicariam agentem præfecturam, ut habetur in actis, ſeu potiùs ad Verum qui tunc vicariam agebat præfecturam in Africâ, ut habetur in epiſtolâ Conſtantini apud Auguſtinum ep. 88. ſed cùm ille adverſâ valetudine teneretur, Æliano proconſuli negotium commiſit, ut habetur in ep. Conſtantini. In actis mentio fit epiſtolæ Ælii Paulini vicariam agentis præfecturam; ſed fortaſſè error hic irrepſit: nam mentio fit in actis Paulini vicariam præfecturam agentis, cùm perſecutio graſſabatur, ut conſtat ex ipſis actis, in quibus habetur. *nam Paulino hic adminiſtrante vices præfectorum*. Du Pin.

43. *Autumnis*] Alibi, *in municipio Autumnitanorum*: item; *Autumnitanus epiſcopus, Felix*. Albaſp.

is cui erat indictum [f] 44. Inducti sunt Claudius Saturianus 45, curator Reipublicæ, qui fuit tempore persecutionis in civitate Felicis, & curator præsentis tunc temporis quando causa flagitabatur, Callidius Gratianus, & 46 Magistratus Alfius [g] Cæcilianus, sed & Superius stationarius [h] 47 perductus, & 48 Ingentius scriba publicus 49 50 pependit sub metu imminentium tormentorum. Responsis omnium nihil tale inventum est in 51 vitâ Felicis episcopi, propter quod ordinare non potuisset [i]. Habetur volumen [k] actorum, in quo continentur præsentium nomina, qui fuerant in causâ Claudii Saturiani curatoris, & Cæciliani magistratûs, & Superii stationarii, & scribæ Ingentii, & Solonis officialis publici 52 ipsius temporis. Post quorum responsa, à suprà memorato proconsule hæc pars sententiæ „dicta est: 53 Felicem autem religiosum episcopum, liberum esse ab exustione instrumen„torum manifestum est, cùm nemo in eum aliquid 54 probare potuerit, 55 quòd religio„sissimas scripturas tradiderit vel exusserit [l]. 56 Omnium enim interrogatio [m] su„prascriptorum manifesta est, nullas scripturas deificas, vel inventas, vel corruptas, „vel incensas fuisse. Hoc actis continetur, quod Felix episcopus religiosus, illis „temporibus, neque præsens fuerit, neque 57 conscientiam accommodaverit, neque aliquid tale fieri jusserit. Unde pulsâ [n] atque extersâ infamiâ, cum ingenti laude de illo judicio recessit. Jamdudùm opinionis incertæ, & inter caligines, quas livor & invidia exhalaverat, latere veritas videbatur. Sed etiam 58 omnis scriptura

VARIANTES LECTIONES.

[f *Sedit is cui erat indictum*] Hæc necessaria supplentur ex tribus nostris MSS. In MS. S. G. pro *indictum*, habetur, *injunctum*. [g *Alfius*] In MS. S. G. *Alfidius*; sed in actis, *Alfius* [h *Sed & Superius stationarius*] Ità in MSS. S. T. & P. S. In MS. S. G. *Sed Exsuperius*. Is in epist. Const. vocatur *Superius centurio*. [i *In vita Felicis episcopi, propter quod ordinare non potuisset*] In editis, *quod vitam Felicis episcopi sordidare potuisset*. Nos restituimus hunc locum, partim ex conjecturâ, partim auctoritate MSS. Omnes enim manuscr. codices quos vidimus, constanter habent *ordinare* non *sordidare*. In MSS. S. T. & P. S. *quod vitam Felicis episcopi ordinare potuisset*. In MS. S. G. *quòd vita Felicis episcopi ordinare non potuisset*. Ex his facile est locum restituere ut est à nobis restitutus: agebatur de ordinatione Cæciliani, hanc irritam aiebant Donatistæ ob crimen traditionis admissum à Felice. Compertum crimen esse falsum, ac proindè nihil esse in ejus vitâ propter quod ordinare non potuisset Cæcilianum. [k *Habetur volumen*] In MSS. S. T. & P. S. *habentur volumina*, sed sequitur, *in quo*, non, *in quibus*; unde colligitur legendum singulari numero *volumen*. [l *Tradiderit vel exusserit*] Ita in MS. S. G. cui concinunt acta purgationis Felicis in MS. Cormaricensi. In MSS. S. T. & P. S. *prodiderit*. [m *Interrogatio*] Ita in MS. S. G. & in actis, & rectè. Minùs benè in MSS. S. T. & P. S. *interrogantium*. [n *Pulsâ*] In MS. S. G. *repulsâ*.

ANNOTATIONES.

44. *Sedit is cui erat indictum*] Anno 314. Volusiano & Aniano Coss. xv. Kalend. Martias, ut habet Aug. in lib. post collat. c. 33. In actis Cæciliani dicitur auditus XIII. Kalend. Septembris, sex mensibus a Kalendis Martii, sed error fortassè irrepsit, vel judicium aliquandiù protractum esse dicendum est. *Du Pin.*

45. *Claudius Saturianus*] In epist. Constant. dicitur *Saturnianus*, qui curator fuerat civitatis Aptungensis tempore persecutionis. *Du Pin.*

46. *Et magistratus, Alfius, Cæcilianus*] Duoviratum gesserat: ex gestis, *Ælianus proconsul dixit cùm duoviratum egeris in patriâ tuâ, oportet fidem verbis tuis haberi.* Hic ipse epistolam illam quæ Felici tribuebatur, scripserat. *Albasp.*

47. *Stationarius*] Unus è cohorte officialium præsidis. *Du Pin.*

48. *Ingentius*] Qui erat decurio Triquensium, & qui fuerat scriba publicus sub duoviratu Alfii Cæciliani. *Albasp.*

49. *Ingentius scriba publicus*] Qui decurio erat Ziquensium, & fuerat scriba publicus sub duoviratu Alfii Cæciliani. *Du Pin.*

50. *Pependit sub metu*] Quæstionem illi & tormenta minatus est proconsul in gestis. *Ælianus proconsul dixit, ad officium apto illum: item, proconsul dixit, suspendatur.* Albasp.

51. *Vitam Felicis episcopi sordidare*] Sordidare autem sordidum facere: ut sæpè Apollinaris Sidonius. Limpidare est apud Cœlium Aurelianum & Plinium Valerianum, quod isti contrarium. *Barth.*

52. *Solonis officialis publici*] Dicitur servus publicus in epist. Const. *Du Pin.*

53. *Felicem autem religiosum*] Hæc sententia in iisdem gestis reperitur. *Albasp.*

54. *Probare potuerit*] *Potuerit.* Incert.

55. *Quod religiosissimas scripturas prodiderit. Omnium enim, &c.*] Francisci Balduini editio secunda, *quod religiosissimas scripturas tradiderit vel exusserit. Omnium, &c.* Idem

56. *Omnium enim interrogantium suprascriptorum manifesta est, nullas scripturas, &c.*] Hic quoque variat Franciscus Balduinus, *omnium enim interrogatio suprà manifesta est, nullas scripturas.* Barthius corrigit. *omnium enim interrogationum manus testata est.* Est autem, inquit, sententia Proconsularis. Non me-hercules infeliciter ille; sed possit etiam legendum videri, *omnium enim interrogatorum S. S. manifestum est.* Aut scripsit fortè Optatus *omnium enim interrogatorum S. S. testimonio manifestum est.* Vocem unam aut alteram excidisse oscitantiâ librariorum, sæpe in lectione auctorum conquerimur. *Id.*

Ibid. *Omnium enim interrogatio, &c.*] Interrogatio hoc loco pro totâ actione quæ responsa scilicet includit, accipienda est. Non enim propriè & strictè interrogatio judicis, sive cognitoris, sed responsa testium, aut reorum, rem faciunt manifestam. Unde & hic paulò antè hæc proconsulis sententia interrogatorum responsis subsecuta dicitur. Huc pertinet quod Tertullianus de resurr. car. cap. 48. quod 1. Pet. 3 ἐπερώτημα interpretatus est, responsionem, his verbis *anima enim non lavatione, sed responsione sancitur*; ut jam olim à docto interprete animadversum est. *M. Casaub.*

57. *Conscientiam accommodaverit*] Epistolam illam neque scribi jussit, neque consensum attulit, ut de arcis martyrum codices sumerentur. *Albasp.*

58. *Sed etiam omnis scriptura memorata, &c.*] Quam non semper acquiescendum sit, aut scriptorum codicum, quibus fretus secundam hanc editionem adornavit Balduinus integritati, aut ipsius Balduini judicio, vel hinc conjecturam facies. Cùm in principibus Optati editionibus, *revelata est*, anteà legeretur, Balduinus primum se fuisse, qui *renovata* ex suo manuscripto exemplari restitueret, ipse sibi gratulatur; adeò de veritate correctionis dubitaturum neminem putabat. Atqui per hanc correctionem, quam manca & imperfecta pendeat antecedens periodus; quam ægrè cuiquam sani aut dilucidi ex hac ipsâ possit erui, facilè animadvertet lector intelligens. Contrà, si priorem lectionem retineas, & pro *etiam*, restituas, *ea jam*; *sed ea jam omnis scriptura memorata, &c.* (cujusmodi erratis nihil in omni scripturâ proclivius); omnia tunc optimè cohærebunt; ut nihil planius aut liquidius esse possit. *M. Casaub.*

59. *Epistolis*

memorata, & actorum voluminibus, [59] & epistolis commemoratis aut lectis revelata [o] est.

Vices, frater Parmeniane, in catholicos traditorum nomine falso objecto, [60] frustrà esse inventum, mutans videlicèt personas, & transferens merita: clausisti oculos, ne parentes tuos reos agnosceres: aperuisti eos, ut innocentes & indignos crimini copulares. Omnia pro tempore, nihil pro veritate: ut & de te dixerit beatissimus Apostolus Paulus: *Quidam autem conversi sunt in vaniloquium, volentes se esse legis doctores, non intelligentes quæ dicunt, neque de quibus affirmant.* Paulò antè docuimus vestros parentes fuisse traditores & schismaticos: & tu ipsorum hæres [p], [61] nec schismaticis, nec traditoribus parcere [q] voluisti. Jam igitùr documentis suprà memoratis, omnia tela, quæ falsò in alienos jactare voluisti, veritatis clipeo repulsa, in tuos parentes reciproco ictu vertuntur. Omnia igitur, quæ à te in traditores & schismaticos dici potuerunt, vestra sunt: nam nostra non sunt, qui [r] & in radice manemus, & in toto orbe terrarum cum omnibus sumus [s].

XXVIII. Conclusio hujus libri primi.

1. Tim. 1. 6.

VARIANTES LECTIONES.

[o *Revelata*] In MS. P.S. *renovata*, non benè. [p *Hæres*] In MS S. T. additur *fuisse*. [q *Parcere*] Ita restituimus ex MS. S. G. & genuina est lectio, quanquàm in MSS. S. T. & P. S. habetur ut in editis *parere*, sed contra mentem Optati, ut ex antecedentibus & sequentibus constat. [r *Qui &*] Ità in MS. S.G. In aliis *quid*. [s] Hîc babetur pro more in fine MSS. *Explicit liber primus*.

ANNOTATIONES.

59. *Epistolis commemoratis aut lectis revelata est*] Fr. Balduinus ex MS *renovata*. Incert.

60. *Frustra esse inventum*] *Inventum* pro *invectum* hîc esse, vix monendum putarem, nisi pariter in hoc eodem verbo errarent omnes quas vidi editiones. Ut sequentia autem latina sint & congrua, nova periodus inchoanda est ab illo, *mutans*; & quæ sequuntur commodè connectenda, ut hîc sunt, non ut in aliis editionibus. Quamquàm ut *mutans* pro *mutantem*, hîc ponatur, si id affirmarem, non adeò miraretur, qui solœcismos id genus apud unum Luciferum Calaritanum, qui nostro hoc antiquior (ut alios taceam) non uno loco observaverit. Quo concesso, quàm meliùs à *clausisti* sententia sequens inchoetur, nemo non videt. Victor etiam non multò meliùs lib. 2. *Strenuum atque doctissimum virum incendio concremavit, æstimans tale exempla timorem incutiens, reliquos elisurum*, & lib. 3. *juvenum, senum, puerorum, vel etiam puellarum agmine simul & funere, ubi potuerunt, quomodò potuerunt, quomodò poterant, passim diffundebantur, circumeuntes oppida, vicos, vel singulas urbes.* M. Casaub.

61. *Nec traditoribus parere voluisti*] Tu es hæres traditorum, undè magis miror quòd Catholicis, quos traditores dicis, nolis parere. *Albasp.*

Ibid. *Nec traditoribus parere voluisti*] Cùm pauca retrò verba & mutatas personas & translata à Parmeniano crimina queratur Optatus ad explendam sententiam, pro duplici *nec*, duplex *nos*, puto legendum esse: *nos schismaticis, nos traditoribus*, &c. Oriit autem *parere*, pro, *partos fingere* vel *pronunciare*, qualia apud magnum poëtam, in illis iterùm:

——— *quis humum florentibus herbis,*
Spargeret? &c.

Spargeret pro *aspersam caneret*. Et in illis iterùm:

Tum Phaëtontiadas musco circumdat amaræ
Corticis, atque solo proceras erigit alnos, &c.

Ubi *circumdat* & *erigit*, pro, *circumdatas & erectas canit*, ut à Servio observatum est. Ità Levit. 13. *immundabit & mundabit sacerdos*: & Jerem. 1. 10. *Ecce constitui te hodie super gentes & super regna, ut evellas ac destruas*, &c. Sed & Hebr. 7 3. ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος. Syrus interpres: דלא אבוהי ... cujus neque pater, neque mater scripti sunt in progenie seu genealogiâ: quasi illud ἀγενεαλόγητος ad præcedentium modò verborum explicationem additum esset. Ità apud Aristotelem ii dicuntur γεννᾶν τὸν οὐρανὸν, qui scribebant cœlum esse genitum sive creatum: ut ad Persii, *si quibus aut pratus*, &c. à b. m. parente observatum est. Addi & illud potest, quo verisimilior fiat hæc conjectura, Parmenianum, ut ex superioribus satis liquet, Optati parentes accusandos, non suos excusandos suscepisse; at cui nimirùm generi partis, ne controversia quidem hactenùs mota fuerat, adeóque parentes suos hac defensione non egere putabat, ut quæcumque contra traditores in genere, *nullis certis personis aut nominibus* debacchatetur, ea omnia ad Optati majores, aut antecessores pertinere præsumeret, ut testatur hic noster. Sed vir doctus & acutus, qui me fortè pro nostrâ necessitudine cùm hæc Londini excuderentur, Cantuariam inviserat, pro *parere* legendum conjiciebat, *parcere*; ut nullâ aliâ correctione sit opus. Cui ut planè assentiri nondùm possim, ità fateor ejus conjecturam mihi adeò placuisse, ut lectori nollem invidere. *M. Casaub.*

SANCTI
OPTATI AFRI
MILEVITANI EPISCOPI,
DE
SCHISMATE DONATISTARUM,
ADVERSUS PARMENIANUM,
LIBER SECUNDUS.[a]

In hoc secundo libello declaratur quæ sit una & vera Ecclesia catholica, & ubi & apud quos maneat, & quinque dotes Ecclesiæ in Catholicâ esse magis, quàm in eâ parte quam sibi schismatici facere voluerunt, & quòd impiè novaculâ pœnitentiæ raserint capita sacerdotum, & quòd homicidia fecerint, & illa quæ ad salutem credentium procurata fuerant, aut canibus dederint, aut abjecerint.[b]

I. Quid sit, & ubi sit Catholica Ecclesia, & quòd ubique terrarum diffusa.

QUONIAM & qui fuerint traditores ostensum est, & schismatis origo ita monstrata est, ut penè oculis perspecta videatur; etiam hæresis ab schismate quid distet, ostendimus: illud demonstrare jam proximum est[c] (quod nos promisimus secundo loco esse dicturos) quæ sit una Ecclesia, quam columbam & sponsam Christus appellat. Ergò Ecclesia una est, [1] cujus sanctitas de sacramentis colligitur; non de superbiâ personarum ponderatur[2]: ergò hanc unam columbam & dilectam sponsam suam Christus appellat. Hæc apud omnes hæreticos & schismaticos esse non potest. Restat ut uno loco sit. [3] Eam tu frater Parmeniane, apud vos solos esse dixisti; nisi fortè quia vobis specialem sanctitatem de superbiâ vindicare contenditis; ut ubi vultis, ibi sit Ecclesia; & non sit, ubi non vultis. Ergò ut in particulâ Africæ, in angulo parvæ regionis, apud vos esse possit: apud nos in aliâ parte Africæ non erit? In Hispaniis, in Galliâ, in Italiâ, ubi vos non estis, non

VARIANTES LECTIONES.

[a *Liber secundus*] In MS. S. T. *incipiunt capitula libri secundi.* In MS. S. G. *secundi libri argumentum* [b] Post argumentum in MSS. scriptum est, *incipit liber secundus.* [c *Jam proximum est*] In MS. S. G. *jam in proximo est.*

ANNOTATIONES.

1. *Cujus sanctitas de sacramentis*] Docebant Donatistæ sacramenta vim suam a sanctitate personarum à quibus conferebantur accipere; quod superbum & arrogans videbatur Catholicis: eò alludit Optatus, cùm ait Ecclesiam sanctam esse; non ex superbiâ episcoporum, sed per sacramenta, quæ ex sese & ex opere operato, uti aiunt, sanctos efficiunt fideles. *Albasp.*

2. *Cujus sanctitas de sacramentis colligitur, non de superbiâ personarum ponderatur*] Sancta non est Ecclesia ob personas quæ se innocentes esse jactitant, quales erant Donatistæ; sed propter sacramentorum sanctitatem. Hinc subiit Donatistas asserere idcircò Ecclesiam apud se solos esse, quia *specialem sibi sanctitatem de superbiâ vindicabant.* Dicebant cæteros omnes crimine traditionis infectos, corruptos & impuros quia cum traditoribus communionem habebant. *Du Pin.*

3. *Eam tu frater Parmeniane apud vos solos esse &c.* Lego cum interrogatione *dixisti?* id est, sustinuisti dicere? eo dementiæ devenisti ut diceres? nisi fortè illud sit; &c. Quæ sequuntur etiam ab illis, *ergò ut*, continuatâ per aliquot periodos interrogatione suaviora multò sunt & ἐμφατικώτερα. Vehementiorem enim faciunt orationem, quàm vehementem hic esse ratio postulat. Leges igitur: *ergò ut in particulâ Africa, in angulo parvæ regionis apud vos esse possit, apud nos in aliâ parte Africæ non erit? in Hispaniis, in Gallia, in Italiâ, ubi vos non estis, non erit?* &c. Si quis malit per Sarcasmum sine interrogatione, non repugno; etsi illud magis probo. *M. Casaub.*

4. Ubi

erit? Si apud vos tantummodò eſſe vultis, in tribus Pannoniis, in Daciâ, Mœſiâ, Thraciâ, Achaiâ, Macedoniâ, & in totâ Græciâ, ubi vos non eſtis, non erit? Ut apud vos eſſe poſſit, in Ponto, Galatiâ, Cappadociâ, Pamphiliâ, Phrygiâ, Ciliciâ, & in tribus Syriis, & in duabus Armeniis, & in totâ Ægypto, & in Meſopotamiâ, ubi vos non eſtis, non erit? Et per tot innumerabiles inſulas, & cæteras provincias, quæ numerari vix poſſunt, ubi vos non eſtis, non erit? 4 Ubi ergò erit proprietas catholici nominis, cùm inde dicta ſit catholica, quòd ſit 5 rationabilis [d] & ubique diffuſa 6? Nam ſi ſic pro voluntate veſtrâ in anguſtum coarctatis Eccleſiam: ſi univerſas ſubducitis gentes, ubi erit illud, quod Filius Dei meruit? ubi erit quod libenter ei largitus eſt Pater, in ſecundo pſalmo dicens, *dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ?* Ut quid Ps. 2. 8.
tale infringitis promiſſum, ut à vobis mittatur quaſi in quemdam carcerem latitudo regnorum? 7 quid tantæ pietati obſtare contenditis? quid contra Salvatoris merita militatis? permittite Filium poſſidere conceſſa: permittite Patri promiſſa complere. Cur ponitis metas? cur figitis limites [e]? Cùm à Deo patre Salvatori tota terra promiſſa ſit, non eſt quidquam in aliquâ parte terrarum, quod à poſſeſſione ejus videatur exceptum. Tota eſt donata terra cum gentibus; totus orbis [f] Chriſto una poſſeſſio eſt. Hoc probat Deus, qui ait: *dabo tibi gentes hæreditatem* [g] *tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ.* Et in LXXI. Ps. 2. 8.
pſalmo, de ipſo Salvatore ſic ſcriptum eſt: *dominabitur à mari uſque ad mare, & à flumi* Ps. 71. 8.

VARIANTES LECTIONES.

[d *Rationabilis*] Quidam ex conjecturâ, *quòd non ſit nationalis ſed ubique diffuſa.* [e *Limites*] In MS. S.G. *terminos.* [f *Totus orbis*] Ità in MSS. S.T. & S.G. In editis *totus orbis.* [g *Hæreditatem*] In MS. S.G. *in hæreditatem.*

ANNOTATIONES.

4. *Ubi ergò proprietas Catholici nominis*] Quomodò Eccleſia erit catholica ſi eam ab omnibus ſuis provinciis expellas, & intra fines tam exiguos concludas? *Albaſp.*

5. *Cum inde dicta ſit Catholica quod ſit rationabilis, &c.*] Nihil magis contra mentem Optati, ut de re ipsâ nihil dicam, dici poterat, quàm quod à Balduino hic aſſertur, Eccleſiam ideò dici ab Optato *rationabilem*, quòd non tam oculis cernatur, quàm ratione, hoc eſt, mente & intellectu comprehendatur. Ubicumque tandem habeat, certè locum hic habere non poteſt hæc interpretatio. ut illud taceam, quod aliud eſt *rationabilis* & *rationalis* aliud quæ hac interpretatione temerè confunduntur. Præterea quis non videt argumentum hic ab Optato, ab ipsâ vi vocis & etymologiâ nominis Catholici duci? At per omnes grammaticos & linguarum peritos quiſquam unquàm fuit, qui Catholicam inde dici putaret, *quòd rationabilis eſſet & ubique diffuſa?* *Rationabilis* illud quod attinet, non ignoro in veteri gloſſario καθολικοὺς verti *rationales*, & optimè verti, quod tamen nihil huc omninò facere fatebuntur, qui, qui *rationales* aut *Catholici* dicantur in jure, & apud veteres aliquot, uſumque appellationis utriuſque apud antiquos non ignorant. Utrùm tamen Optato hæc errandi cauſa fuerit, haud facilè dixerim. Illum certè ità planè credidiſſe: *Catholicam*, dici, quaſi *rationabilem*, & *ubique diffuſam*, confidenter aſſero. Tanta erat & tam catholica linguæ Græcæ imperitia, ut paſſim etiam, qui alioqui doctiſſimi, in ſimiles errores inciderent. Poſſemus nos certiſſimis hoc argumentis demonſtrare, ſi quemquam eſſe putaremus, qui quidem in antiquorum lectione verſatus ſit, qui de eo dubitaret. Ne longè igitur argumenta quæramus, quis non æquè miretur iſtam Catholici nominis derivationem, *omnium obediens*, ſive *ubique unum?* quod tamen à Paciano diſertis verbis affirmari, qui mihi non credit, ipſum audiat ad Sempronianum epiſt. 1. *Etſi reddenda poſtremò Catholici vocabuli ratio eſt, & exprimenda de Græco, interpretatione Romanâ Catholicus, ubi unum, vel ut doctiores putant*, obedientia omnium, *nuncupatur*, *mandatorum ſcilicèt Dei. Undè Apoſt.* Si in omnibus obedientes eſtis, &c. mox, *ſed & ſi catholicus*, ubique unum eſt, *ut ſuperiores putant, &c.* Et tamen Pacianus is eſt qui neque antiquitate, (aliquot etiam annis prior,) neque doctrinâ cedit Optato. Age, in coll. Carthag. cùm omnes ferè conveniſſent epiſcopi Africani, & ex omnibus delecti eſſent doctiſſimi, qui cæterorum omnium nomine cauſam ſuſciperent; quid illi tandem de nomine *Catholico* definiunt? *Catholicum* eſſe à Catholon. Catholon autem dici quod *ſecundùm totum ſit.* Propiùs ad verba fateor, ſi per ſe ſingula ſpectentur; verum enim eſt, τὸ καθόλου à quo καθολικὸς, eſſe à κατὰ & ὅλου; ad vim autem & veram ſignificationem quam conjunctâ habent, haud multò propiùs, quàm quod ab Optato affertur. Idem tamen, etiam Auguſtinus ingerit, ac tuetur contra literas Petiliani lib. 2. c. 38. Neque dubium illud *rationale* ex veſtigiis quibuſdam, τοῦ κατὰ & λόγος, quæ in voce, καθολικὸς promanaſſe, an etiam in ultimâ ſyllabâ aliquid à χίω, repetendum ſomnieverint, undè illud *diffuſa* viderint ipſi. Mihi fit magis veriſimile duas diverſas etymologias, aut diverſorum potiùs ſomnia & hallucinationes, ne dicam deliria, hîc Optatum conjungere & confundere. Nec mirum autem ſi Optato hæc ſomnia placuerint, & ſe fatìlò probaverint. Cùm enim Eccleſiæ catholicæ contraria ſint hæreſis & ſchiſma, quorum illam error, hoc autem ſeparatio propriè facit, ut Hieronymus & Auguſtinus pridem diſtinxere (quò & illa pertinent ſuprà) *Catholicam facit ſimplex, & verus intellectus intelligere, &c. hæretici verò veritatis exules, impios ſenſibus depravati, &c.* duplici hac *Catholici* nominis proprietate, ab hæreſi & à ſchiſmate pariter aſſeritur. Ab hæreſis errore, quòd ſit *rationabilis*, id eſt, *rationi & veritati conſonans*, quo ſenſu *rationabile* paſſim apud Eccleſiaſticos reperies. A ſchiſmatis autem *ſeparatione*, & ſuperbâ illâ Eccleſiæ ad unum aliquem angulum (quod modò Donatiſtis objiciebat Optatus:) reſtrictione, quòd *ubique ſit diffuſa.* Atque hæc nos eò pluribus, ne quis poſteà novis conjecturis ſit locus. Video enim viros doctos hunc Optati locum variè, quà correctionibus, quà interpretationibus ſollicitaſſe. Sanè & nobis aliquandò *nationalis* probabatur; ſed meritò id reſpuimus. Si quidquam mutandum, id multò prius eſſet, ut pro *rationabilis & ubique* ſcriberemus *rationabiliter ubiquè*: quo verbo non Optatus modò poſtremo libro, ſed & Cyprianus, aut qui ſcripſit *de ſingularitate Clericorum*, inter opera Cypriani. Auguſtinus, Salvianus, Victor Uticenſis, aliique ſunt uſi. Sed omninò nihil mutandum. *M. Caſaub.*

Ibid. *Rationabilis.*] Quæ eamdem fidei regulam ubique teneat & profiteatur: hæc hujuſce verbi *rationabilis* videtur eſſe ſignificatio. *Albaſp.*

6. *Rationabilis & ubique diffuſa*] Ludit hîc Optatus in duabus etymologiis vocis hujus *catholica*; quarum una eſt à λόγῳ τοῦ κατὰ λόγον, ab eo quod eſt *ſecundùm rationem*; altera, à τοῦ κατὰ & ὅλον, *ſecundùm totum.* A primâ fortè radice Καθολικοὶ, & *rationales* dicti ſunt procuratores fiſci. Similis eſt omninò luſus circa nomen catholici in epiſtolâ Dionyſii Alexandrini ab Euſebio relata lib. 7. hiſt. c. 10. in quâ loquens de Macriano quodam hoſte Chriſtianorum, ſic eum ridet: ὡς αὐτός γε ἐπὶ τῶν καθόλου λόγων λεγόμενος εἶναι βασιλείας, οὐδὲν εὔλογον, οὐδὲ καθολικὸν ἐφρόνησεν. quæ ſic reddidit Valeſius: *qui rationum quidem καθολικός, id eſt rationalis Imperatoris diceretur, nihil rationi conſonum, nihil catholicum ſenſit aut publicum.* Du Pin.

7. *Quid tantæ pietati obſtare contenditis*] Ne quem in Deo Opt. Max. *pietatis* offendat vocabulum, ſecundum, pro *clementiâ* id multis auctoribus uſurpatum. Claudianus:

Sit pius imprimis, nam cùm vincamur in omni
Munere, ſola Deos æquat clementia nobis.

Dracontius:

Magna Dei pietas, ſemper qui temperat iram.

Barth. Hinc nata Gallica vox *pitié*, quæ miſericordiam tantùm ſignificat.

nibus usque ad terminos orbis terræ. Pater dùm donat, nihil excipit: vos ut concedatis unicam, totam libram auferre conamini. Et adhuc nitimini suadere hominibus, apud vos solos esse Ecclesiam; auferentes meritum Christo, negantes præstitutum à Deo [h]. O vestra ingrata & stulta præsumptio! Christus vos cum cæteris [i] in societatem regni cœlestis invitat, & cohæredes sitis, hortatur: & vos eum in [k] hæreditate sibi à patre concessâ fraudare laboratis [l], dùm Africæ partem conceditis, & totum terrarum orbem, qui ei à patre donatus est, denegatis. [8] Quid mendacem videri [m] vultis spiritum sanctum, qui
Ps. 49. 1. in XLIX. psalmo, omnipotentis Dei benevolentiam narrat, dùm dicit: *Deus Deorum dominus locutus est, & vocavit terram, ab ortu solis usque ad occasum.* [9] Vocata est ergò terra ut caro fieret, & sicut legitur, facta est, & debet laudes creatori suo. Denique
Ps. 112. 3. commemoratur, spiritu sancto hortante, & dicente in CXII. psalmo, dùm dicit: *laudan-*
Ps. 95. 1. *dum nomen Domini ab ortu solis usque ad occasum*: & iterùm in XCV. psalmo: *cantate Domino canticum novum.* Si hunc versum solum diceret, possetis [o] dicere, quia vos solos hortatus est Spiritus sanctus. Sed ut ostenderet, quia non ad vos solos dictum est, sed
Ibid. 1. ad Ecclesiam quæ ubique est, secutus est, dicens: *cantate Domino* [o] *omnis terra: pro-*
Ibid. 3. *nuntiate in gentibus* [p] *gloriam ipsius, in omnibus populis mirabilia ejus. Pronuntiate*, inquit, *in gentibus* [q]: non dixit in particulâ Africæ, ubi vos estis? *pronuntiate*, inquit, *in omnibus populis*: qui omnes populos dixit, neminem excepit: & vos solos ab omnibus populis, de quibus hoc mandatum est, separatos esse gratulamini: & vultis vos solos esse totum, qui in omni toto non estis [r]. *Laudandum*, inquit, *nomen Domini, & à totâ terrâ, & ab ortu solis usque ad occasum.* [10] Numquid Pagani extra legales [s] [11] possunt aut cantare Deo, aut laudare nomen Domini, & non sola [12] Ecclesia, quæ in lege est? quam si apud vos tantummodò esse dicitis, fraudatis aures Dei. Si vos soli laudatis, totus tacebit orbis, qui est ab ortu solis usque ad occasum. Clausistis ora omnium Christianarum gentium: indixistis silentium populis universis, Deum per momenta laudare cupientibus. Igitur si & Deus debitas sibi laudes expectat, & ut sonent, spiritus sanctus hortatur, & totus orbis quod debet Deo, paratus est reddere, ne fraudetur Deus: etiam vos ipsi laudate eum omnibus; aut quia noluistis esse cum omnibus, soli conticescite.

11. Cathedram, primam Ecclesiæ dotem, Catholicorum esse non Donatistarum probat ex Cathedrâ Petri.

Ergò probavimus eam esse Ecclesiam catholicam, quæ est [t] in toto terrarum orbe diffusa, ejus jam commemoranda sunt ornamenta: & videndum ubi sint

VARIANTES LECTIONES.

[h *A Deo*] In MSS. S. T. & P. S. *Deo.* [i *Cæteris*] In MS. S. T. *terris.* [k *In*] In MS. S. G. *de.* [l *Fraudare laboratis*] In MS. S. G. *laboratis excludere.* [m *Videri*] Ità in omnibus MSS. male in editis *videre* [n *Possetis*] In MS. S. G. *potuissetis.* [o *Domino*] In MS. S. G. *Deo.* [p *In gentibus*] In MS. S G. *inter gentes.* [q *In gentibus*] In MS. S. G. *inter gentes.* [r *Qui in omni toto non estis*] In MS. S. G. *qui omninò in toto non estis*: melius, *qui in omni toto non estis*: qui non estis pars totius, non estis pars universæ Ecclesiæ. [s *Extra-legales*] In MS. S. G. *extra leges.* [t *Est*] In MS. S. G. & in editis *sit.*

ANNOTATIONES.

8. *Quid mendacem videre vultis Spiritum sanctum*] Legendum quis conjectet *videri*; sed hoc ex nefandissimo Donatistarum voto non mutandum. Pars phrasi Martialis:

Pendentem volo Zoilum videre. Barth.

9. *Vocata est ergò*] *Vocare* hìc accipe, ut Matth. 9, 13. *Non veni vocare justos, sed peccatores.* Nam & *terra* & *caro*, sunt hìc metaphoricæ. Etiam *creationis* verbum mox usurpatum, ad spiritualem regenerationem pertinet. Nam ut de primâ illâ hominis è limo terræ creatione, hìc agat quod verba primâ facie videntur innuere, præcedentibus versus accommodari nullo modo potest. Ait igitur vocatos esse gentiles, &c. Sicut legitur, id est, quemadmodùm prædictum fuerat; vel ut ex historiâ propagati per gentes Evangelii, quam sacri N. T. scriptores contexuerunt, latiùs patet. *M. Casaub.*

10. *Pagani extra-legales*] Nobis *ex leges.* Incert.

Ibid. *Extralegales*] Extra legem Christi. *Albisp.*

11. *Pagani extra-legales*] Qui legis divinæ participes facti non sunt. *Du Pin.*

12. *Ecclesia quæ in lege est*] *Lege*, id est, *fœdere*, & extra-legales, qui fœdere exclusi sunt. Undè & in collat. Carthagin. 371. 373. *legalia* vocantur *documenta*, sive testimonia, quæ tamen è N. T. proferuntur. Apud Cyprianum quoque *Evangelii legem* est alicubi. Hujus locutionis ignoratio doctissimum Balduinum in magnum errorem induxit. Nam quod Optatus lib. 5. *Hæc enim nostra vox est, qui in Trinitate baptismatis unionem defendimus: non pro vobis, qui baptisma in cujus imagine sunt illa duo, audaciter. & quod contra leges est, iteratis.* Id Balduinus de legibus imperatorum accipiens, multùm se torquet, ut inveniat, quas imperatorum leges, Optatus intelligere potuerit. Atqui vel sequentes lineæ, *quamvis & vos ipsi non negetis, quia non debet iterari, quod semel jussum est fieri* ἀνεπανάληπτον, & decantatissima illa *qui semel lotus est, non habet necessitatem iterùm lavandi*, quibus se potissimùm illorum temporum martyres armare consueverant contra vim & importunitatem hæreticorum rebaptizare volentium, quæque ab ipso Optato lib. 5. multis tractantur, revocare ipsi in memoriam debuerunt, sed ut ad illa Optatum respexisse, ac isto *semel* allusisse intelligeret. *Quod contra leges est*, igitur, id est, quod contra scripturas & evangelica præcepta. *Semel* illud ità explicat & lib. 5. *de hoc lavacro dixit*: qui semel lotus est, non habet iterùm necessitatem lavandi. *Quod semel dixit, prohibuit iterùm fieri.* Sed & propriè ac peculiariter, *leges baptismatis* ab Optato nuncupatas, eodem lib. 5. reperias, quæ & *præcepta* ab illo repetuntur. Vide, lector, quantùm sit in verbis vel minimis rectè expensis & intellectis, tantùm certè sani cujusque judicio, ut qui hæc negligunt & fastidiunt, ut hodie multi, qui soli sibi sapere videntur, vel optimos quosque veteres scriptores fastidiunt necesse sit; vel si legant, tantùm ex illorum lectione proficiant, quantùm si nunquàm vidissent. *M. Casaub.*

13. *Quam-*

[23] quinque dotes, quas tu sex esse dixisti [24]: ioter quas [25] cathedra est prima, ubi nisi sederit episcopus, [26] conjungi altera dos non potest [v] [27] qui est angelus [x]: videndum est, [18] quis & ubi prior cathedram [y] sederit. Si ignoras disce: si nosti erubesce: ignorantia tibi ascribi non potest: restat ergò ut noveris. Scientem errare peccatum est; nam ignorantibus nonnunquàm solet ignosci. Igitur negare oon potes, scire te [19] in urbe Româ [z] [20] Petro primo [21] Cathedram episcopalem esse collatam, in quâ sederit [22] omnium Apostolorum caput Petrus; unde & Cephas appellatus est [23]: [24] in quâ [a] unâ cathedrâ, [25] unitas ab omnibus servaretur [26]; ne cæteri Apostoli [27] singulas sibi quisque defenderent [28]: [29] ut jam schismatieus & peccator esset, qui contra [30] singularem cathedram, alteram collocaret.

[31] ERGÒ cathedram unicam, quæ est prima de dotibus, [32] sedit prior Petrus: [33] cui successit Linus, Lino sueceslit Clemens, Clementi Anacletus, Anacleto Evaristus [b], Evaristo (*Alexander*, *Alexandro*) Sixtus [c], Sixto Telesphorus [d], Telesphoro Iginus, Igino — III. Successio Romanorum Episcoporum.

VARIANTES LECTIONES.

[v *Potest*] Ità in omnibus MSS. [x *Angelus*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. Th. & Ph. S. *angelus*: quamquam in priori littera *g* sit abrasa, legendum *angelus*, nam de eo posteà ut de secundâ Ecclesiæ dote agitur post cathedram: *igitur de dotibus supradictis cathedra est* (ut diximus) *prima ...... quæ ducit ad se angelum.* [y *Cathedram*] In MSS. S. T. & P. S. *cathedra*; sed legendum potiùs *cathedram*, phrasi usitatâ Optato, sic in primo libro, *cujus tu cathedram sedes*: *quis cathedram sederit alteram*, &c. [z *Româ*] In MS. S. G. *Romanâ*. [a *In quâ*] In MS. S. T. *in quo*, vitio scriptoris. [b *Evaristus*] In MS. S. T. *Eucharistus*. [c *Evaristo*] *Alexander* omittitur in MSS. hoc in loco, & posteà inseritur in locum *Eleutherii*, sed perperam; quare seriem pontificum restituimus, sed alio charactere eos adjicientes qui in MSS. omissi sunt. [d *Telesphorus*] In MS. S. T. *Telesporus*. In MS. S. G. *Telesforus*.

ANNOTATIONES.

23. *Quinque dotes*] Cathedra, missio, annulus, sacerdotium, & similia. *Albasp.*

14. *Quinque dotes (ecclesiæ) quas tu sex esse dixisti*] Quinque illæ dotes à Parmeniano memoratæ quas agnoscit Optatus, sunt cathedra, angelus, spiritus, fons, sigillum. Sexta quam repudiat, est umbilicus id videre est in sequentibus. *Du Pin.*

15. *Cathedra est prima*] Potestas clavium, & missio est prima. *Albasp.*

16. *Conjungi altera dos non poterit, qui est annulus*] Meritò suspicari hoc loci possumus *annuli* vocem in mendo decumbere: ità ut reponendum sit *angelus*: nam antè cùm de secundâ dote loquitur Optatus, ità scriptum exstat, & quidem ellusione factâ ad septem angelos, de quibus D. Joannes Theologus Apocalyp. cap. 1. En quibus suspicari aliquis possit *angelus* legendum esse. Nos tamen nil temerè mutari volumus. *Barth.*

17. *Qui est annulus*] Per annulum, ni fallor, intelligit potestatem dandi Spiritum sanctum, vel ipsum et Spiritum sanctum. Tertullianus de pudicitiâ *recuperabit igitur & apostata vestem priorem, indumentum Spiritûs sancti & annulum denuò signaculum lavacri, & rursùs illi mactabitur Christus.* Item: *annulum quoque accepit tùm primùm, quo fidei pactionem interrogatus obsignat, atque ità exindè opimitate dominici corporis vescitur, Eucharistiâ scilicèt.* Annulus igitur inter utrumque baptismi & Eucharistiæ sacramentum concedebatur. undè patet ea confirmatione posse explicari, quâ ante Eucharistiam Neophyti perficiebantur. Porrò, non bene suspicantur quidam pro *annulo* legendum esse *angelum*; nam annulus est dos, non angelus. *Albasp.*

18. *Quis & ubi prior cathedra*] Videndum est cui primò potestas, missio, & sacerdotium concessum mandatumque sit. *Idem.*

19. *In urbe Româ*] Romæ igitur sedit qui primus cathedram obtinuit. *Idem.*

20. *Petro primo*] Docet Christum D. Petro primam cathedram & primam missionem concessisse: hoc est, eam Ecclesiæ & omnibus sacerdotiis præfecisse. *Idem.*

21. *Cathedram episcopalem*] Primam missionem: omnem potestatem à quâ cæteræ deducerentur. *Idem.*

22. *Omnium Apostolorum caput*] Est caput Apostolorum, ex Optato, quia primam habuit cathedram suam ex quâ cæteri potestatem & cathedram acceperunt. *Idem.*

Ibid. *Apostolorum caput Petrus: unde & Cephas appellatus est*] Suspicatur Fr. Balduinus hæc verba, *unde & Cephas appellatus est*, esse ineptæ alicujus glossæ ad marginem temerè adscriptæ & deindè ab librariis contextui insertæ. Certè Optatus lib. 7. simpliciter ait Petrum fuisse caput Apostolorum; neque præterea quidquam adjicit. *Incert.*

23. *Unde & Cephas appellatus est*] *Cephas* Syriacè est *Petra*. Dixit ergò Christus: *tu es Cepha, & super hanc Cepha*, quod Græcè reddidit Matthæus ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ: *tu es Petrus & super hanc Petram.* Sed videtur Optatus id sibi velle Petrum esse dictum *Cepham* à Κεφαλῇ, quod *caput* significat, quæ elusio parùm fonda est. *Du Pin.*

24. *In quâ unâ cathedrâ*] Habet pontifex Christi cathedram; & ea cathedra una, non multiplex; quapropter ut quis eam habeat, oportet ut eam à pontifice, cui primæ ea est tradita, accipiat: hæc est Optati doctrina. *Albasp.*

25. *Unitas ab omnibus*] Hoc est, ut omnes adhærerent summo pontifici; servare enim unitatem in primâ illâ cathedrâ est ab illâ cathedrâ originem ducere & sacerdotium accipere. Note loqoendi formulam, servare unitatem in cathedrâ summi pontificis, quibus satis liquet Optatum credidisse & docuisse, primam cathedram, potestatem, missionem, quæ verba apud eum sunt synonyma, Romanam esse, eamque summum pontificem occupare; ab eâ cæteras vim suam & potestatem accipere debere, in eâ & cum eâ omnibus adhærendum esse, & qui cum eâ non communicarent schismaticos esse: nam Optatus ex his & ex consequentibus missionis & potestatis suæ rationem reddit, eamque non alio argumento probat, nisi quòd cum summo pontifice conjunctus esset. *Idem.*

26. *In quâ unâ cathedrâ, unitas ab omnibus servaretur*] Cui adhærentes in unâ communione perstarent. *Du Pin.*

27. *Singulas*] Ergò cæterorum Apostolorum cathedræ non erant primæ neque singulæ, sed erant cathedræ à cathedrâ illâ unâ quam Romæ Christus constituerat propagatæ & genitæ. *Albasp.*

28. *Ne cæteri apostoli singulas sibi quisque defenderent*] Divisas scilicèt & separatas. Nam sicut unum est per plures sacerdotium, ita singulæ cathedræ ob unitatem sacerdotii & communionem inter se dici possunt una cathedra, sicut plures Ecclesiæ sunt una Ecclesia. *Du Pin.*

29. *Ut jam schismaticus*] Ut esset schismaticus qui suam cathedram ab illâ unâ & primâ non accepisset, atque peccator qui sine pontificis missione cathedram sibi arrogaret. *Albasp.*

30. *Singularem cathedram*] Nota singularitatem cathedræ; quàm malè antiquis illis conveniret cum hæreticis nostris, qui singularitatem non agnoscunt. *Idem.*

31. *Ergò cathedra unica*] Ex eo quòd cæteri Apostoli non haberent singulares cathedras concludit unicam esse cathedram, & eam Romæ esse. *Idem.*

32. *Sedit prior Petrus*] Primus ex pontificibus sedit. *Idem.*

33. *Cui successit Linus*] Probavit primò unitatem et singularitatem cathedræ Christi. Secundò, eam Romæ institutam fuisse. Tertiò, D. Petrum primò eam occupesse. Quartò, Apostolorum cathedras ab eâ manasse. Quintò, illam cathedram quæ Petro tradita esset ad Siricium & Damasum usque per seriem pontificum maximorum pervenisse. *Idem.*

34. *Liberio*

Anicetus [e], Aniceto Pius, Pio Soter, Soteri [f] (*Eleutherius* [g], *Eleutherio*) Victor, Victori Zephirinus [h], Zephirino Calixtus, Calixto Urbanus, Urbano Pontianus, Pontiano Anterus, Antero Fabianus, Fabiano Cornelius, Cornelio Lucius, Lucio Stephanus, Stephano Sixtus, Sixto Dionysius, Dionysio Felix, Felici (*Eutychianus*, *Eutychiano Caius*, *Caio* [i]) Marcellinus, Marcellino (*Marcellus*, *Marcello* [k]) Eusebius, Eusebio Miltiades, Miltiadi Sylvester, Sylvestro Marcus, Marco Julius, Julio Liberius, [34] Liberio Damasus, [35] Damaso Siricius, hodiè [36] qui noster est socius [37]: cum quo nobiscum [l] [38] totus orbis [39] commercio formatarum, in unâ communionis societate concordat. [40] Vestræ cathedræ vos originem reddite, qui vobis vultis sanctam Ecclesiam vindicare.

IV. Pseudo-episcopi & Conventicula Donatistarum in urbe Româ.

[41] SED & habere vos in urbe Româ partem aliquam dicitis, [42] ramus [m] est vestri erroris, protentus de mendacio, non de radice veritatis. Denique si [43] Macrobio dicatur, [44] ubi illic sedeat, numquid potest dicere, in [45] cathedrâ Petri? quam nescio [46] si vel ocu-

VARIANTES LECTIONES.

[e *Anicetus*] In MS. S.T. malè *Anicletus*. [f *Soter*] In MS. S.T. *Sotero*. [g *Eleutherius*] In MSS. hic inseritur *Alexander* omisso *Eleutherio*, sed perperam. [h *Zephirinus*] In MS. S.T. *Zepherinus*. [i] Desunt in MSS. *Eutychianus & Caius*. [k] Deest *Marcellus* in MSS. & utrum ille diversus sit à *Marcellino*, non modica est quæstio. [l *Nobiscum*] Ità in MS. S.G. in aliis & in editis, *nobis*. [m *Ramus*] In MS. S.G. *ramulus*, non ineleganter.

ANNOTATIONES.

34. *Liberio Felix, Felici Damasus*] Scias, lector, absentem me fuisse, cùm hæc excuderentur, atque non solùm imprudente & invito me, sed & contra fidem exemplaris typographo à me traditi & omnium Optati editionum, *Felicis* nomen ab aliquo huc intrusum esse. Nam ut illud aliis disputandum relinquam, an hic *Felix* legitimus unquàm Papa fuerit; cùm Optatus non tam Romanorum Paparum nomina quam successiones hic instituat. Quàm ridiculum Liberio successorem dare Felicem, qui non modò Felici supervixit; sed & pontificiâ sede, illo mortuo, diù potitus est. Quare & Augustinus epist. 165. ubi simili occasione Romanos pontifices commemorat, etsi non in omnibus cum Optato conveniat, hujus tamen Felicis nec ipse meminit. Ne tale quid in sequentibus admitteretur, à viro doctissimo qui hanc provinciam prorsùs in meî amore rogatus haud illubenter suscepit, diligenter cautum est. Quod ideò moneo, ne & alia quoque immeritò suspecta habeas. *M. Casaub.*

35. *Damaso*] (Romano episcopo) *Successit Siricius, hodiè qui noster est socius; cum quo nobis totus orbis commercio formatarum in unâ communionis societate concordat.* Hic locus satis affectus est difficulter; legendum suspicamur, *cum quo nobis totius orbis commercio formata, uti in unâ communionis societate concordat*. Videat lector, an quid extundi sententiæ verbisque Afri nostri aptiù, omninò possit. *Barth.*

Ibid. *Damaso Siricius hodiè*] Fr. Balduinus scribit sibi hæc videri non Optati esse, sed alicujus paulò post eum scriptoris. Nam constat Optatum scripsisse hos libros circà annum 370. Siricium verò illum non fuisse creatum episcopum ante annum 383. &c. Vide ejus doctissimas annotationes b. ubi de formatis quædam edecumata invenies. *Albasp.*

36. *Qui noster est socius*] Hoc nomen non est nomen dignitatis, sed societatis: quemadmodùm enim reges & principes qui cum mercatoribus ineunt societatem, ac mercaturas faciunt, ratione illius societatis dicuntur socii mercatorum; ità ratione societatis & communionis Ecclesiasticæ quam episcopi habent cum summo pontifice, dicuntur ejus socii, quamvis dignitate & potestate longè sint inferiores. *Idem.*

37. *Qui noster est socius*] Cum quo communionem habemus ac per eum cum omnibus aliis episcopis, qui per epistolas, ut appellant, formatas cum ipso communicant. Ita est una ecclesia, una cathedra, unum sacerdotium, &c. quia ecclesiæ, cathedræ, sacerdotes singulorum locorum unam constituunt Ecclesiam universalem, unam cathedram communem, unum sacerdotium, cujus pars in solidùm à singulis tenetur. *Du Pin.*

38. *Totus orbis*] Totius Ecclesiæ una debet esse communio: & quemadmodùm Ecclesia quæ per totum orbem est diffusa, unum constituit corpus; ità omnes illius corporis partes inter se semper communicare debent: hoc autem olim per episcoporum communionem cum summo pontifice fiebat; nam omnes fideles cum suis pastoribus in missæ sacrificio communicabant; pastores autem cum suis episcopis, aut ratione missionis, aut per Eulogias quæ ad eos mittebantur, aut per archidiaconos, aut denique in synodis communionem celebrabant. Episcopi denique per litteras communicatorias cum summo pontifice habebant communionem. Et ità omnes fideles eâdem communione fruebantur; hoc docet Optatus hoc loco. *Albasp.*

39. *Commercio formatarum*] Absentes per formatas communicabant: de quibus litteris scripsit Bernardinus Ferrarius. Igitur ut staret communio, atque ut omnes corporis Christi partes inter se communicarent, omnes episcopi singulis annis, aut etiam sæpiùs litteras communicatorias ad pontificem mittebant, ut plebis sibi creditæ cum Christo communionem foverent: D. Augustinus contra Cresconium libro 3. capite 34. *Quod bene maximè credibile est, quòd ad Carthaginis episcopum Romano prætermisso unquàm Orientalis Catholica scriberet, ubi saltem vester scribi debuit quem soletis Romam paucis vestris mittere ex Africâ.* Illud litterarum commercium poterat frequentari inter cæteros episcopos; nam Carthaginensis episcopus poterat formatam dirigere & scribere ad Cæsareæ episcopum; sed prætermisso episcopo Romano non poterat, hoc est, ab episcopo Romano debuerat discere antequam scriberet, quis esset legitimus Cæsareæ episcopus, & tùm demùm ad eum scribere: deindè non erat necesse, ut episcopi mutuas sibi litteras scriberent ut communio inter eos celebraretur, nam cùm omnes cum summo pontifice communicarent, per illam communionem omnes etiam inter se communicabant. *Idem.*

Ibid. *Commercio formatarum*] De formatis post tot viros doctos, qui hoc argumentum fusè tractarunt, non est quod nos hic quidquam. Res nota est: neque nobis alios transcribere hic animus. *M. Casaub.*

40. *Vestra cathedra*] Suæ rationem & originem edidisse videtur Optatus, quandò Parmenianum ad id faciendum invitet & compellat: hoc autem fecit Optatus docendo se cum summo pontifice communionem habere & participare cum primâ illâ cathedrâ quæ una est. Itaque ex summi pontificis communione duo possunt deduci; episcopum schismaticum non esse; unáque & legitimâ eum uti potestate & missione. *Albasp.*

41. *Sed & habere vos in urbe Româ*] Quòd scirent Donatistæ sine pontificis Romani communione Ecclesiam se habere, & in eâ esse non posse, atque ab ejus communione ut hæretici separati essent; ideò episcopum ex suis Romam mittebant, ut possent dicere se Romæ habere episcopum, & cum episcopo Romano se communionem habere. Hoc patet ex hoc loco & ex collatione Carthaginis in quâ volebant pseudo-episcopum suum Romanum interesse, quæ res vehementer deberet hæreticos nostros commovere, qui pontificis auctoritatem minuere conantur: cæterùm nota verbum illud *partem habere*, hoc est, communionem habere: cùm enim in missione ordinamus, dicimus *partem cum iis habituros*, pollicemur eos habituros communionem cum iis omnibus qui benè ministraverunt ab initio. *Idem*

42. *Ramus est vestri erroris*] Hoc est, ille pseudo-episcopus quem Romæ constituistis, est ramus productus ex trunco erroris vestri & schismatis, quod est in Africâ; non est radix, sed ramus. Atqui episcopi Romani non sunt missi ab aliquo, non sunt rami, sed sunt radix: cæteri ab eo manant & originem ducunt, illi à nullo oriuntur. *Idem*

43. *Macrobius*] Ille qui tunc pro Donatistis Romæ agebat. *Idem.*

44. *Ubi illic sedeat*] Quam auctoritatem habeat, & à quo acceperit. *Idem.*

45. *In cathedrâ Petri*] Cùm Siricius in Petri cathedrâ sederet, necesse erat ut aliam occuparet Macrobius. *Idem.*

46. *Si vel oculis novit*] Neque oculis novit altare, ubi Pe-

trus

lis novit, & 47 ad cujus memoriam non accedit quasi schismaticus, 48 contra Apostolum faciens, qui ait: 49 *memoriis sanctorum communicantes* 50. Ecce 51 præsentes sunt ibi duorum memoriæ Apostolorum 52. Dicite si ad has 53 ingredi potuit; 54 aut obtulit illic n, ubi sanctorum memorias esse constat. Ergò restat, ut fateatur socius vester Macrobius, se ibi sedere, ubi aliquandò sedit Encolpius o: si & ipse Encolpius interrogari posset, diceret, se ibi sedere ubi antè p sedit Bonifacius Ballitanus q 55; deindè si & ipse interrogari posset, diceret, 56 ubi sedit Victor Garbensis, à vestris jamdudùm de Africâ 57 ad paucos erraticos missus. 58 Quid est hoc, quòd pars vestra in urbe Româ 59 episcopum civem habere non potuit? 60 quid est, quod toti Afri & peregrini, in illâ civitate sibi sue- Rom. 12. 13.

VARIANTES LECTIONES.

[n *Aut obtulit illic*] In editis, *ita ut obtulerit illic.* [o *Encolpius*] In MS. S. G. *Enclopius.* [p *Antè*] Deest in MS. S. G. [q *Ballitanus*] In MS. S. G. *Bellitanus.*

ANNOTATIONES.

trus obtulit; neque Ecclesiam ubi fidelibus præfuit, & in quâ apostolatum exercuit. *Albasp.*

47. *Ad cujus memoriam*] Ad Petri memoriam: hoc loco accipit memoriam pro reliquiis D. Petri ad quas non audebat accedere Macrobius, & cum iis communicare, quia erat schismaticus. Omnes olim episcopi cum decessoribus suis communionem egebant, quia cum eis una eademque persona & corpus censebantur, & quia etiam corpus Christi non solùm constat ex membris quæ videntur, sed ex iis etiam quæ in pace recesserunt: quapropter ut perfecta esset communio, & ut concinnata à primo episcopo qui in eâ sede sederet, videretur, cum omnibus episcopis mortuis communionem faciebant: hoc autem fiebat multis modis, vel missis super eorum reliquias celebrando, vel eas deosculando, vel eorum nomina inter sacra è diptychis efferendo. Ut ergò Optatus ostendat Macrobium non esse legitimum Romanæ Ecclesiæ episcopum, atque adeò Petro non communicare, dicit eum ad ejus reliquias non accessisse. *Idem.*

48. *Contra Apostolum faciens, qui ait, memoriis sanctorum &c*] Rom. 12. 13. quo loco μνείαις pro χρείαις ab antiquis nonnullis est lectum. Balduinus ad hunc locum notavit, & plura Lucas Brugensis, in notis ad N. T. Alb. ubicumque *memorias* reperit, *reliquias* interpretandum putat; cùm tamen ex antiquissimis qui lectionis illius meminerunt, quidam pro *recordatione* acceperint, sed neque apud alios *memoria* idem quod *reliquiæ*. Erigebantur enim *memoriæ*, *reliquiæ* condebantur. Erigebantur autem vel templa, vel altaria, in quibus, si quas sanctorum veras reliquias haberent, condere solebant & asservare. *Memoriæ* igitur sunt templa ut plurimùm, aliquandò tantùm altaria, quæ seorsim & singularia sæpè extruebantur. Cæterùm Albaspinæus tanti facit hanc lectionem ità à se expositam & enarratam, ut etsi vulgatæ versionis ab omnibus receptam lectionem, *necessitatibus sanctorum communicantes*, planè repudiare non audeat, alteram tamen veteri disciplinæ & recipere, magis consentaneam non vereatur pronuntiare. Adeò sordebat homini ex merâ quantùs erat, antiquitate compositio, quidquid ad veteres, seu veros, seu fictos ab ipso ritus trahere non poterat. Ego verò veteri disciplinæ tam consentaneam esse illam versionem ausim præstare, ut nulla magis esse queat. Unde factum est, ut olim, quoties nihil esset, undè necessitatibus pauperum subveniretur, sanctissima quæque Deo consecrata vasa, vela, quæris alia, conflare, confringere, distrahere, nulla religio esset, quo sanctissimo huic præcepto quoquo modo satisfieret. Id sæpè à veteribus Ecclesiæ præsulibus, viris veræ & antiquæ pietatis, etsi interdùm non sine invidiâ, majori tamen semper cum laude factitatum esse testes illorum temporum historiæ. Sed ne notæ nimiùm crescant; deinceps mihi, nisi forsitè in perquam paucis, planè omittendus Albaspinæus. Illud etiam lectorem rogatum velim, ut si quid occurret obscurius à me prætermissum, ne priùs mihi vitio vertat, quàm Balduinum consuluerit, apud quem spero repertum iri quidquid in his notis desiderabitur. *M. Casaub.*

49. *Memoriis sanctorum communicantes*] Hunc ad Romanos locum de reliquiis & de memoriis sanctorum, non de necessitatibus explicat cum Hilario, Rufino & Ambrosio, quæ lectio magis consentanea esset veteri disciplinæ. *Albasp.*

50. *Memoriis sanctorum communicantes*] Locus apostoli Pauli ex ep. ad Rom. c. 12. v. 13. ubi habetur *necessitatibus* seu *indigentiis* ταῖς χρείαις. *sanctorum communicantes.* Sed quidam codices habuere ταῖς μνείαις, *memoriis*; & ita non solùm legit Optatus, sed & Hilarius l. in Constantium, Rufinus, Pelagius, Ambrosiaster, Sedulius, Chrysologus homil. 120. & Gregorius 111. in epist. ad Optimates & populum Germaniæ. Id autem interpretatur de memoriis seu reliquiis sanctorum, Augustinus serm. de verbis Domini nunc 137. c. ult. *communicantes memoriis Apostolorum, communicatis memoriis sanctorum Martyrum.* Attamen de necessitatibus & indigentiis sanctorum, hoc est, christianorum, intelligendum esse Apostolum longè verisimilius est. Sed excusandus Optatus qui communem suo tempore lectionem secutus est. *Du Pin.*

51. *Præsentes sunt ibi duorum memoriæ Apostolorum*] Reliquiæ D. Petri & Pauli erant Romæ tempore Optati. *Albasp.*

52. *Præsentes sunt ibi duorum memoriæ apostolorum*] Memoriæ, sunt ædes sacræ aut altaria in quibus extant reliquiæ martyrum. conc. Carth. v. c. 14. *Placuit ut altaria quæ passim per agros aut vias tamquàm memoriæ martyrum constituuntur.* In conc. Calced. act. 5. ἐν τῶν ἁγίων μνήμαις, pro in *ecclesiis sanctorum.* Caius scriptor Optato longè vetustior de templis illis in quibus erant Apostolorum sepulchra, sic loquitur apud Eusebium lib. 2. hist. c. 25 Ἐγὼ δὲ τὰ τρόπαια τῶν Ἀποστόλων ἔχω δεῖξαι. ἐὰν γὰρ θελήσῃς ἀπελθεῖν ἐπὶ τὸν Βατικανὸν, ἢ ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν Ὠστίαν. εὑρήσεις τὰ τρόπαια τῶν ταύτην ἱδρυσαμένων τὴν ἐκκλησίαν. *Ego verò Apostolorum tropæa possum ostendere. Nam sive in Vaticanum, sive ad Ostiensem viam pergere libet, occurrent tibi tropæa eorum, qui ecclesiam illam fundaverunt.* Du Pin.

53. *Ingredi potuit*] Ad locum & ad sacellum ubi illæ reliquiæ quiescebant & colebantur. *Albasp.*

54 *Ita ut obtulerit*] Ità ut sacrificium missæ obtulerit super ejusmodi reliquias; quare cùm sacrificium non potuerit offerre super reliquias D. Petri, cum eo non communicat. & rursùs quia non communicet cum D. Petro, non sedet in cathedrâ Petri; & si non sedet in cathedrâ, nullam vos cum Romano pontifice communionem habetis, & ità cathedræ vestræ originem non potestis reddere. Cæterùm nota ex Optati doctrinâ, cæteros quidem episcopos suæ cathedræ rationem reddere ex communione quam habent cum summo pontifice, pontifices autem maximos suæ rationem non petere ex communione cum cæteris episcopis, sed ex communione quam habent aut habere debent cum reliquiis D. Petri & cum ipsomet D. Petro: hæc nota. *Idem.*

55. *Ballitanus*] Seu Vallitanus, erat inter episcopos Numidiæ. In collat. Carth. *episcopus plebis Vallitanæ.* In notitiâ episcop. Africæ nominatur *Villetanus*, & in alio codice *Villitanus.* Du Pin.

56. *Victor Garbiensis*] Primus qui Romam missus est à Donatistis, ut illic pseudo apostolatum exerceret. *Albasp.*

57. *Ad paucos erraticos*] Ad paucos Donatistas qui Romæ erant sine pastore & sine Ecclesiâ, qui enim aliis non colligebant, nec synaxim faciebant: qui enim non colligit cum episcopo, spargit & est erraticus. *Idem.*

58. *Quid est hoc quod pars vestra in urbe Roma. &c.*] Scimus *totos* pro omni hic & generis & melioris notæ scriptoribus vel Servio doctore poni. Tamen hoc verum non est totos Afros sibi successisse in schismaticâ Donatistarum cathedrâ apud urbem historiis alibi demonstrabimus. Et minùs hæc vox ad Afros & peregrinos simul hoc loci facit. Quare necessariem edhuc ego arbitrer correctionem. *Tot jam Afri & peregrini.* Barth.

59. *Episcopum civem*] Episcopi olim debebant esse cives illius loci in quo ordinabantur, ut ejus mores & vita à civibus quibus præficiebantur & à quibus nominabantur cognoscerentur. At contra hancce disciplinam omnes episcopi Donatistæ qui erant Romæ, Africæ peregrini erant: quo manifestum fiebat eos non electos, sed factione obrepsisse. *Albasp.*

60. *Peregrinus*] Is olim censebatur peregrinus, qui non erat natus in illo loco in quo ordinabatur quamvis multos annos ibidem immoratus esset: hoc patet ex epistolâ Epiphanii ad Joannem Antiochenum. Cæterùm, ex antiquâ disciplinâ peregrinus sine necessitate non debebat ordinari. *Idem.*

Ibid. *Quid est quod toti Afri & peregrini in illa civitate sibi successisse noscuntur?* Corrigit Barthius, *quod tot jam Afri, &c.*

E necess-

cessisse noscuntur? non apparet dolus? non factio, quæ mater est schismatis? [61] Intereà Victor Garbensis, ut hinc prior mitteretur, non dico [62] lapis in fontem; quia nec valuit puritatem catholicæ multitudinis perturbare: sed quia quibusdam Afris [63] urbica placuerat commoratio [r]; & hinc à vobis profecti videbantur, ipsi petierunt, ut aliquis hinc, [64] qui illos colligeret [65], mitteretur. Missus est igitur Victor: erat ibi [66] filius sine patre, [67] tiro sine principe, discipulus sine magistro, [68] sequens sine antecedente, inquilinus sine domo, [69] hospes sine hospitio, pastor sine grege, episcopus sine populo. Non enim grex aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter [70] quadraginta, & quod excurrit, basilicas [71], locum, [72] ubi colligerent, non habebant. [73] Sic speluncam quamdam foris à civitate, [74] cratibus [s] sepserunt, [75] ubi ipso tempore conventiculum habere potuissent: [76] undè Montenses appellati sunt [77]. Igitur, quia Claudianus Luciano, Lucianus Macrobio,

VARIANTES LECTIONES.

[r *Commoratio*] Ità in omnibus MSS. & sic legendum. Perperam omninò in quibusdam editis *commemoratio*. [s *Cratibus*] Ità in MS. S. G. melius quam id quod habetur in MSS. S. T. & P. S. *gradibus*; nec enim *gradibus* fit sepes, sed *cratibus*.

ANNOTATIONES.

necessariâ, uti ait, correctione. Sed nihil temerè mutandum videtur. *Tuis Afri*, locutio Afris usitata, & inter cæteros, Apuleio. Vide nostrum pag. 50. v. 31. & alibi. *Incert.*

61. *Interea Victor Garbiensis ut hinc prior mitteretur*] Τὸ *mitteretur* repetitum, turbat ordinem orationis & intricatam reddit, si continuâ serie legas ad secundum illud *mitteretur*. Possis tamen ità accipere: intereà quòd primus Victor Garbiensis hinc missus sit, non dicam consulto consilio factum, ut tanquam *lapis in fontem*, quia reverâ nihil tale consecutum est; sed nimirùm, *quia quibusdam Afris*, &c. sublatâ nempè vî *anapodoton* punctoque post *vi perturbare* geminato. Utrumque tamen legas, non abhorret ab Optati stylo; neque operæ erit nos in his & similibus deinceps immorari. *M. Casaub.*

62. *Lapis in fontem*] Ecclesia est fons, ejus puritas ab hæreticis turbatur. *Albasp.*

63. *Urbica*] Romana, Urbis Romæ. *Idem.*

64. *Qui illos colligeret*] Episcopum qui sacra faceret & qui eos per synaxim cum Christo colligeret & communicare faceret: colligere enim in antiquis significat sacrificare, & collecta sacrificium. *Idem.*

65. *Qui illos colligeret*] *Colligere*, Græcè *συνάγειν*, vox usitata ad solemnes Christianorum *συνάξεις*, seu conventus significandos. *Colligere* is dicitur qui præest synaxibus seu conventibus Christianorum. Apud Irenæum l. 3. contr. hæres. c. 3. *Qui præterquàm quod oportet colligunt*, sunt illi qui præerant hæreticorum ac schismaticorum conventibus. *Du Pin.*

66. *Filius sine patre*] Sine ordinatione, sine decessore, ex seipso ibi natus, nemini succedens, à nemine Romæ ordinatus. Cæterùm episcopi parens is censetur qui episcopo manus imponit. *Albasp.*

67. *Tiro sine principe*] Qui ordinantur episcopi tirones & discipuli censentur eorum a quibus ordinantur; cùm autem Victor Romæ non ordinatus, sed missus fuisset ex Africâ, erat tiro & discipulus sine magistro. *Idem.*

68. *Sequens sine antecedente*] D. Cypr. l. 1. epistolâ 6. *Novatianus in Ecclesiâ non est, nec episcopus computari potest, qui evangelicâ & apostolicâ traditione contemptâ, nemini succedens à se ipso ordinatus est.* Idem.

69. *Hospes sine hospitio*] Alludit ad illud, *jam non advena, sed hospites*: docetque Victorem quamvis esset Christi hospes, hospitium tamen Romæ non habuisse. *Idem.*

70. *Quadraginta & quod excurrit*] Plures erant Romæ basilicæ in quibus populus colligebatur. *Idem.*

71. *Inter quadraginta, & quod excurrit basilicas*] Jam tùm temporis, cùm scilicèt Victor illuc missus est circa initium schismatis Donatistarum, erant Romæ quadraginta basilicæ. Cornelius summus pontifex in epistolâ ad Fabium quinquaginta circiter annis ante id tempus scriptâ, testis est jam tùm fuisse quadraginta sex presbyteros in Ecclesiâ Romanâ: qui presbyteri videntur pluribus præfuisse basilicis. Athanasius in apologiâ contra Arianos, dicit concilium Romanum quinquaginta episcoporum in sui gratiam habitum, a Julio congregatum fuisse in loco ubi Vito presbyter conventus agebat ἔνθα Βίτων ὁ πρεσβύτερος συνῆγεν. Ergò ab antiquissimis temporibus singuli quique presbyteri suas habebant basilicas in urbe Româ, in quibus populum colligebant. At ne unam quidem ex his basilicis habere potuerant pseudo-episcopi Donatiani. *Du Pin.*

72. *Ubi colligerent*] Ubi sacrificarent & synaxim facerent. *Albasp.*

73. *Sic speluncam quamdam foras à civitate, &c.*] Quod est, vel quale ipsum hoc tempus? Sodes, judice me, lector, utere & repone *ubi pro tempore*: *possint* quidem *ætiò potuissent*, usus vulgaris latinitatis poscebat; sed Optatus, qui fortassè penitius norat, secutus est morem modumque loquendi usitatum bonis scriptoribus, quem *mutationem temporum in verbis*, licet nobis indigitare, a Diomede Grammatices lib. 2. inter species solœcismi relatum. Sic idem Optatus *potuisset* pro *potuerit* usurpat; *facerent* pro *fecissent*; *intraverat* pro *intravisset*, &c. Hæc cui Afrum sapere, aut esse fugienda instar scopuli, ità enim loquuntur solentes grammaticastri, illi parvuli, videntur, ille, me judice, recentium observatorum libros evolvat, habebit quò mutare velit sententiam. Nominatim Laur. Vallam, lib. 3. elegantiar. cap. 48. Barrientum sylvâ annotationum cap. 10. Bernardum ad Papinium majore conatu, quam effectu illustrium. Val. Acidalium ad Curtium lib. 5. C. Rittershusium ad Ligurinum Gunteri lib. 1. c. 4. Albericum Gentilem ad lib. 1. Maccab. & alios quorum nos nomina nominare nolumus. *Barth.*

74. *Gradibus sepserunt, &c.*] Gradibus sepire quid sit, non satis capio, nisi quod de gradibus non alienum, quibus fortassè descensus in speluncam. At *muris* aut *cratibus* (quod aliquandò reponendum hîc putavi) *sepire* propriè dicitur. Apponam locum Servii, qui non alienus ab hoc loco. Servius igitur ad illa Virgilii lib. 4. Æneidos: *Centum aras posuit*: *Aliis*, inquit, *templum dicunt, non solùm quod potest claudi, verum etiam quod palis aut hastis, aut aliquâ tali re & linteis aut loris, aut simili re septum est, quod effatum est.* Ita postrema verba emendat illustris & æternæ memoriæ heros Josephus Scaliger ad Festum pag. 88. cùm anteà legeretur *& factum est*. Quod ait Optatus *ipso tempore*, nihil opus erat Barthianâ emendatione, qui *pro tempore* legit *ipso tempore*, valet *eo* vel *illo*. Ità Optatus ipse lib. 1. *Officialis publicus ipsius temporis*, id est, *ejusdem*. Ità & Victor Utic. lib. 1. *quod ipso gestum est tempore*. Et post aliquot iterùm paginas, *qui paulatim deficientes nunc simul ipsi superstites sunt tres*. Isti, voluit dicere quos deinceps nominat. Dabit veniam æquus lector, si hæc minima interdùm prosequimur. Non enim quod tanti sint ipsa, sed quòd aliorum in his minimis error, tanti ut essent fecerit. *M. Casaub.*

75 *Ubi ipso tempore conventiculum habere potuissent*] Quod est vel quale ipsum hoc tempus? percontatur Barthius, legitque *ubi pro tempore*. *Potuissent* autem *possent* positum, quod quidem usus linguæ latinæ poscebat, sed Optatus sequutus est modum loquendi, quem *mutationem temporum in verbis* licèt appellare; à Diomede grammatico inter species solœcismi relatum, lib. 2. *Et ne regredi ad meliora potuissent, ipsi sibi schismatis compedes posuerunt.* Arnobius quoque lib. 1. *ipsa denique bestiæ si animantia muta potuissent, si in linguarum nostrarum facultatem solvi; imò si arbores, glebæ, saxa sensu animata vitali, vocis sonitum quirent & verborum articulos integrare.* Qui locus a doctissimo critico solicitandus non fuit, mutando *potuissent* in *possent*. Sic *potuissent* usurpat Optatus, pro *potuerit*, pag. 73. *Facerent* pro *fecissent*, alibi; *intraverat* pro *intravisset*, quæ omnia, ut & quod dicit pag. 53. *loquimur* pro *locuti sumus*, ejusdem modi haberi decet, nempè *mutato nomine temporis*. Vide & suprà notas ad lib. 1. *Incert.*

76. *Unde Montenses*] D. Augustinus de unitate Ecclesiæ, *in paucis Romæ Rupitanis vel Montensibus.* Albasp.

77. *Montenses appellati sunt*] Hieronymus in chronico ad annum Christi 356. *Donatus, à quo suprà Donatianos dici memoravimus, Carthagine pellitur. Quidam sectatores ejus etiam montenses vocant, eò quòd ecclesiam Romæ primùm in monte habere cœperunt.* Idem in fine libri contra Luciferianos inter eos qui ab Ecclesiâ sunt extorres, numerat *Montenses* seu *Campitas*.

Macrobius Encolpio, Encolpius Bonifacio, Bonifacius Victori successisse videntur: si Vi-
ctori diceretur, ubi sederit? nec ante se aliquem illic fuisse monstraret, nec cathedram ali-
quam, nisi pestilentiæ ostenderet. Pestilentia enim morbis extinctos homines ad inferos
mittit qui inferi portas suas habere noscuntur; contra quas portas, 78 claves salutares [t]
accepisse legimus Petrum, principem scilicèt nostrum; cui à Christo dictum est: *tibi da-* Matt. 16.
bo claves regni cælorum, & portæ inferorum non vincent eas.

Unde est ergò, quòd claves regni cœlorum [v] vobis usurpare contenditis, qui 79 con- V.
tra cathedram Petri, vestris præsumptionibus & audaciis, sacrilegio militatis? beatitudi- Donatistæ scissuræ aucto-
nem repudiantes, quâ laudari meruit, *qui non abiit in consilio impiorum, & in viâ pecca-* res pacis
torum non stetit, & in cathedrâ pestilentiæ [x] *non sedit*. In consilio impietatis itum est à inimici.
majoribus vestris, ut divideretur Ecclesia [y]. Inierunt [z] etiam peccatorum viam, dum Ps. 1. 1.
Christum partiri conati sunt, cujus Judæi nec vestimenta scindere voluerunt [a]: cùm apo-
stolus Paulus clamet & dicat, *numquid divisus est Christus?* Et utinam si jam malam viam 1. Cor. 1.
intraverant; agnito peccato, 80 super se reverterentur, id est emendarent quod errave-
rant; revocarent quam fugaverant pacem. Hoc erat de viâ reverti: 81 in viâ enim ambu-
latur, non statur. Sed quia parentes vestri reverti noluerunt, ipsos constat in viâ pecca-
torum stetisse. Quorum gressus impulerat furor, retentos ligavit pigra discordia: & ne regre-
di ad meliora potuissent, ipsi sibi schismatis compedes [b] posuerunt, ut in errore suo pertina-
citèr starent, ne ad pacem, quam deseruerant, reverti potuissent. Nec audierunt Spiritum
sanctum, dicentem in psalmo XXXIII. *diverte à malo, & fac bonum: inquire pacem, &* Ps. 33.
persequere eam: sed steterunt in viâ peccatorum suorum. Sederunt etiam in cathedrâ pe- 15.
stilentiæ, quæ (ut suprà diximus) seductos mittit ad [c] mortem. Sed & dùm vos paren-
tum errorem colentes, studiosè defenditis, hæredes sceleris esse voluistis, cùm filii pacis
vel serò esse possetis. Cùm in Ezechiele prophetâ scriptum sit, *extolle vocem tuam super* Ezec. 18.
filium peccatoris, ne vestigia patris sui sequatur, quoniam anima patris mea est, & anima 3. 19. &
filii mea est. Anima quæ peccat, sola punietur: si displiceret vobis quòd parentes vestri 20.
peccaverunt, de admissu suo soli redderent rationem: hoc modo vel vos beati esse posse-
tis, & laudem de ore prophetæ percipere, qui ait in psalmo I. *Beatus vir, qui non abiit* Ps. 1. 1.
in consilio impiorum, & in viâ peccatorum non stetit, & in cathedrâ pestilentiæ non sedit;
sed in lege Domini [d] *voluntas ejus.* Quid est aliud in lege habere voluntatem, nisi divi-
na præcepta & religiosè discere, & cum timore complere? in quâ lege scriptum est, (in
Evangelio:) *pax hominibus in terrâ bonæ voluntatis:* & alio loco (in Esaiâ prophetâ); Luca 2.
ponam fundamenta pacis in Sion: & alio loco (in psalmo LXXXIV.) *videamus quid loqua-* 14.
tur Dominus: quoniam loquetur pacem in plebem suam: & alio loco (in psalmo LXXV.) Ps. 60. 17. Ps. 84. 9.
venit filius Dei, & factus est in pace locus ejus: & alio loco, (in psalmo LXXI.) *susci-* Ps. 75. 3.
piant montes pacem populo, & colles justitiam: & in Evangelio, *pacem meam do vobis, pa-* Ps. 71. 3. Joan. 14.
cem meam relinquo vobis: & Paulus ait, *qui pacem serit, pacem & metet:* & in omnibus 27.
2. Cor. 9.

VARIANTES LECTIONES.

[t *Salutares*] In MS. S. T. *salutaris*. [v *Cælorum*] Ità in MS. S G. Deest in aliis. [x *Pestilentiæ*] In MS. S. G. *pestilentium*. [y *Ut divideretur Ecclesia*] Ità in omnibus MSS. quos vidimus. In editis, *ut dividerent Ecclesiam*. [z *Inierunt*] In editis, *iverunt*, minùs benè. [a *Scindere voluerunt*] In MS. S. G. *Sciderunt*. [b *Compedes*] In MS. S. G. *terminum*. [c *Ad*] In MSS. S. T. & P. S. *in*. [d *Domini*] In MSS. S. T. P. S. & in editis additur, *fuit*.

ANNOTATIONES.

tur. Augustinus epist. olim 165. nunc 53. post enumeratam, ad exemplum Optati, Romanorum pontificum successionem, sic etiam argumentatur: *In hoc ordine successionis nullus Donatista episcopus invenitur. Sed ex transverso ex Africâ ordinatum miserunt, qui paucis præsidens Afris in urbe Româ, Montensium vel Cutzupitarum vocabulum propagavit.* Pro *Cutzupitis* seu *Cutzupitis* plerique volunt legendum hic *Rupita:* Donatistas enim *Rupitanos* vocat August. ut in lib. de unitate Ecclesiæ c. 3. *in paucis Romæ Rupitanis vel Montensibus*, sed in postremâ editione operum Augustini restitutum ex fide MS. Floriacensis *Cutzupitanis*. In priore loco duo MSS. codices Vaticani habent *Cutrumpitarum*. Cotelerius ex conjecturâ legendum censet, *Stoteopiturum*, à σκότος, *tenebræ*, τόπος, *locus*. Fortè emendandi sunt hi Augustini loci ex Hieronymo, & legendum *Campita*. quod mirum in modum convenit Optato, qui dicit *eos foris à civitate speluncam quamdam cratibus sepsisse:* hinc enim æquè *Campitæ* ac *Montenses* dici potuerunt. Attamen Augustinus in lib. de hæresibus c. 69. de Donatistis qui Romæ degebant loquens, eos tantùm *Montenses* vocat *Isti hæretici*, inquit, *in urbe Româ Montenses vocantur, quibus hinc ex Africâ solent episcopum mittere, aut hinc illuc Afri eorum episcopi pergere, si fortè ibi eum ordinare placuisset.* In lege Honorii de hæreticis in cod. Theodosiano l. 43. vocantur etiam *Montenses*. Du Pin.

78. *Claves salutares*] Tertiâ ex Ecclesiæ dotibus, de *annulo* secundâ dote nihil dixit. *Albasp.*

79. *Contra cathedram Petri*] Contra cathedram Petri militabant Donatistæ, quia dicebant Ecclesiam nusquàm esse nisi penes Donatistas. *Idem.*

80. *Super se reverterentur*] Redirent ad Ecclesiam. *Idem.*

81. *In viâ enim ambulatur, non statur*] Optatus verba regii vatis sic interpretatur & [illegible], *beatus, &c. & in viâ peccatorum non stetit.* Qui si quandò ab impiis seductus & abductus, eamdem cum illis viam institit, non persistit tamen, sed ab incepto cursu gradum ociùs revocavit, & ad sanam mentem citò redit &c. Cur autem ità interpretetur hanc reddit rationem, quia, inquit, alioquin impropriè locutus esset propheta, si illud *stetit*, de ipso standi sive consistendi actu, non de continuato cursu acciperemus. *In viâ enim ambulatur, non statur:* mox pro *ne ad pacem* scribe *nec ad pacem*. M. Casaub.

Psal. 33.15. epistolis suis, *pax in vobis abundet* [e]: & in psalmo XXXIII. *quære pacem, & consequeris eam.* Fugata recesserat pax à patribus vestris, vos eam, sicuti à Deo mandatum est, quærere deberetis [f], quam nec ultrò voluistis quærere, [82] nec oblatam libenter accipere. Quis enim in tot provinciis, quibus nati estis, audivit? & si aliquis audivit, quis non vestrum miretur errorem? quis non vestrum facinus damnet? Igitur cùm manifestum sit, & ipsâ luce sit clarius, nos cum tot innumerabilibus populis esse, & tot provincias nobiscum: jam videtis vos in parte unius regionis positos, & ab Ecclesiâ vestris erroribus esse separatos, frustrà vobis solis hoc nomen Ecclesiæ cum suis dotibus vindicare, quæ magis apud nos sunt, quàm apud vos: quas constat itâ sibi connexas & individuas esse, ut intelligatur unam ab alterâ separari non posse. Etenim numerantur in nomine, sed uno intellectu suo junguntur in corpore: ut in manu digiti, quos intervallis singulos videmus esse distinctos. Undè, qui tenet unum, totos teneat necesse est, cum unusquisque à paribus separari non possit. Adde quòd non unam solam, sed omnes propriè possidemus.

VI. De Angelo, secundâ Ecclesiæ dote, eum non esse apud Donatistas. IGITUR de dotibus supradictis cathedra est (ut diximus) prima, [83] quam probavimus per Petrum nostram esse, [84] quæ ducit ad se angelum [85]. Nisi fortè eum vobis vindicantes, [86] habetis in loculis clausum. [87] Mittite illum si potestis, excludat septem angelos, qui sunt [88] apud socios nostros in Asiâ, ad quorum ecclesias scribit Joannes apostolus; [89] cum quibus ecclesiis nullum communionis probamini habere consortium. [90] Undè vobis angelum, qui apud vos [91] possit fontem movere, aut inter cæteras dotes Ecclesiæ numerari. [92] Extra septem ecclesias, quicquid foris est, alienum est: [93] aut si indè habetis aliquem unum, per unum communicatis & cæteris angelis, & per angelos suprà memoratis ecclesiis, & per ipsas ecclesias nobis. Si ita est, [94] litigium perdidistis. Apoc. 1.

VII. Spiritum sanctum esse in Ecclesiâ, non apud Donatistas. [95] ECCE jam apud vos dotes esse non possunt; non enim Spiritum [96] Dei soli vobis vindicare potestis, aut includere, quod intelligitur & non videtur. Sic enim in Evangelio scriptum est: *nam Spiritus Deus est, & ubi vult adspirat, & vocem ejus audis, &* [g] *nescis unde veniat & quò eat.* Permittite Deum undè velit ire, & quò velit accedere ha- Joan. 3.

VARIANTES LECTIONES.

[e *Pax in vobis abundet*] In MSS. S. T. Ph. S. & in editis additur, *in nomine Patris & Filii & Spiritûs sancti.* [f *Quærere deberetis*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *eam si, uti à Domino mandatum est, quæreretis.* Male in editis, *non quæritis.* [g *&*] In MSS. S. T. & P. S. *sed.*

ANNOTATIONES.

82. *Non oblatam libenter accipere*] Aliæ editiones melius hîc *nec oblatam*; fortassè tamen non hîc temerè *non* illud. Expende enim sequentia, & agnosces vix cohærere, nisi legas *quam nec ultrò*, id est, *non ultrò*, ut *nec opinus* pro *non opinus*, &c. *voluistis quærere, nunc oblatam libenter accipere*: mox, *esse separatos*, illud *esse* melius abesset; quod tamen Optati, an librariorum vitio hîc sit, haud facilè dixerim. *M. Casaub.*

83. *Quam probavimus per Petrum nostram esse*] Per communionem quam habemus cum summo pontifice, & per eum cum D. Petro probavimus Ecclesiam & cathedram penes nos esse. *Albasp.*

84. *Quæ ducit ad se angelum*] Qui habet Spiritum sanctum, qui habet potestatem Spiritum sanctum conferendi & manus imponendi; qui trahit ad se Spiritum sanctum ex vi cathedræ quæ ei tradita est. Per Angelum enim intelligit Spiritum sanctum, ut patet ex his: *non enim Spiritum Dei soli vobis vindicare potestis aut includere.* Idem.

85. *Quæ ducit ad se angelum*] Per *angelum* nihil aliud intelligunt quam episcopum, legitimam habentem potestatem regendæ Ecclesiæ. Non habebant hujusmodi *angelum* Donatistæ, quandoquidem eorum episcopi non agnoscebantur tales, & ab aliarum ecclesiarum episcopis pro episcopis non habebantur. *Du Pin.*

86. *Habetis in loculis inclusum*] Habetis Spiritum sanctum qui est secunda dos Ecclesiæ, in loculis clausum. *Albasp.*

87. *Mittite illum si potestis*] Si habetis verum Spiritum sanctum, mittite illum in Asiam, ad illas septem ecclesias quæ ex auctoritate Apostoli censentur eum habere, ut excludat Spiritum qui illas ecclesias gubernat; & ità concedemus vos habere Spiritum sanctum & dandi potestatem, quæ est secunda Ecclesiæ dos; sed si spiritus vester non potest excludere spiritum illarum ecclesiarum, non est verus spiritus sed pseudo-spiritus. *Idem.*

88. *Apud socios nostros*] Quia cum illis communicavimus. *Idem.*

89. *Cum quibus ecclesiis*] Quia non probabant ad eos se posse scribere. *Idem.*

90. *Unde vobis angelum*] Unde constat vos non habere Spiritum sanctum, hoc est, vos non posse eum conferre. *Idem.*

91. *Possit fontem movere*] Possit ecclesiam vestram animare alludit ad octavum caput Apocalypsis; ni fallor; vel si mavis cum Tertulliano, existimabat Angelos movere aquas baptismi & vim aliquam illis inspirare, de baptismo. *Igitur medicatis quodammodò aquis per angeli interventum, spiritus in aquis corporaliter diluitur.* Item, *angelum aquis intervenire*: item, *tunc ille sanctissimus Spiritus super emundata & benedicta corpora libens à Patre descendit, super baptismi aquas*: docet baptizatis Spiritum sanctum in iisdem aquis infundi; idem hîc docet Optatus. *Idem.*

92. *Extra septem ecclesias*] Qui non communicant septem illis ecclesiis quæ probantur habere Spiritum sanctum, foris sunt, hoc est, qui non habent Spiritum sanctum, foris sunt. *Idem.*

93. *Aut si inde habetis aliquem*] Aut si ab illis ecclesiis Spiritum sanctum accepistis, Spiritus ille qui vos regit, facit ut communicetis cum aliis angelis à quibus eum accepistis, quia unus & idem Spiritus est: quòd si aliis angelis communicatis cum iisdem ecclesiis & cum nobis societatem habetis. *Idem.*

94. *Si ita est, litigium, &c.*] Ad superiora referendum, non quæ proximè præcedunt. Si ità res habet, inquit, ut diximus, ut quæcumque unum habet angelum Ecclesia, cæteris quoque per illum communicet angelis & ecclesiis; cùm vos constet aliis minimè communicare ecclesiis, quid superest, quam ut causa plane excideritis? *Ecce*, (nam & illud quoque consequitur) *jam apud vos &c.* M. Casaub.

Ibid. *Litigium perdidistis*] Causam perdidissent Donatistæ si eum orthodoxis, vel cum Asiaticis communionem aliquam habuissent: nam perperàm rebaptizarent orthodoxos si eorum communionem approbassent. *Albasp.*

95. *Ecce jam apud vos*] Transit ad dotes: & hæc verba à lineâ debent inscribi, vultque dicere Donatistas non posse spiritum sibi vindicare & ita includere, ut non sit apud orthodoxos, apud eos non potest esse, quia nulla inter eos est communio. *Idem.*

96. *Non enim spiritum*] Tertia Ecclesiæ dos à Parmeniano commemorata spiritus adoptionis quo fiunt Christiani Dei filii. Hoc carere aiebat Ecclesiam, quia pariebat solus filios gehennæ. * Istud convicium potiùs quàm argumentum breviter repellit Optatus, & in ipsam retorquet locum sacrarum litterarum quem adduxerat. *Du Pin.*

97. Si

beat libertatem: qui audiri potest & videri non potest. Et tamen studio criminandi libenter blasphemare voluisti, ut diceres: „ Nam in illâ Ecclesiâ quis spiritus esse potest, nisi pariat filios gehennæ? Vomuisti de pectore tuo convicium, & putasti adjungendum esse de Evangelio testimonium, ubi lectum est: *Væ vobis hypocritæ, qui circuitis maria & terras, ut faciatis unum proselytum, & cùm inveneritis, facitis eum filium gehennæ dupliciter, quàm vos estis.* 97 Si hoc convicium faciendum erat, quod non licet: quamvis sine causâ fiat, 98 utinam aliquis ex vestro numero hoc dixisset: & tamen te hoc dixisse satis admiror, id falsò in alterum dicere, ex quo, 99 si ordinationem tuam consideres, possis & erubescere 1. Commemorasti enim lectum esse in Evangelio, *væ vobis hypocritæ, qui circuitis maria & terras, ut faciatis unum proselytum*, hoc est, ut mutetis alicujus sectam. Tu quidem cujus sectæ fueris nescio: tamen importunè à te hoc dictum est [h] 2: æstimo quòd te jam fortè [i] hujus dicti pœniteat. Numquid nos aliquas peragravimus [k] terras? numquid nos aliqua circumivimus maria? numquid nos ad peregrinos accessimus portus? numquid nos aliquem adduximus Hispanum & Gallum? aut nos ordinavimus 3 ignorantibus peregrinum? Mat. 23. 15.

VIII. De fonte, sigillo & umbilico, notis Ecclesiæ.

4 NAM & fontem 5 constat unam esse de dotibus, undè hæretici non possunt vel ipsi bibere, vel alios potare, quia soli, sigillum integrum (id est symbolum catholicum) non habentes, ad fontem verum apetire non possunt. 6 Nam cùm in Canticis Canticorum scriptum sit: *umbilicus tuus, ut crater tornatilis* [l]: 7 umbilicum altare affirmare conatus es. Si umbilicus membrum est in corpore, inter dotes esse non potest quod membrum est. Si [m] ornamentum est, pars corporis non est. Cant. 7. 2.

IX. Dotes Ecclesiæ esse apud Catholicos, neutiquàm apud Donatistas.

RESTAT jam ut dotes quinque esse videantur 8: quæ dotes, cùm sint Ecclesiæ catholicæ (quæ est in tot provinciis suprà memoratis) etiàm apud nos hic in Africâ deesse non possunt. Intelligite vel serò [n], vos esse filios impios, vos esse ramos fractos ab arbore, vos esse abscisos palmites à vite, vos rivum concisum à fonte. Non enim potest esse

VARIANTES LECTIONES.

[h *Dictum est.*] Ità in MS. S.G. In aliis & in editis, *dictum esse æstimo*, sed ità minùs benè cohæret oratio. [i *Forte*] Deest in MS. S.G. [k *Peragravimus*] In MS. S. G. *circuimus.* [l *Tornatilis*] In MS. S. G. *tornatus.* [m *Si*] In MS. S. G. *Et si.* [n *Vel serò*] In MS. S. G. *vos servos*; sed contra mentem auctoris.

ANNOTATIONES.

97. *Si hoc convitium faciendum erat, &c.*] Totus hic locus fœdè corruptus & sententia tamen non obscura: ut de verbis minùs leborandum sit. Fortassè scripserat Optatus: *Si hoc convitium faciendum erat, quamvis sine causâ fiat; utinam aliquis (f. alius quis) ex vestro numero hoc dixisset, & tamen (vel, te tamen) eum fuisse satis admiror, qui falsò in alterum diceres. ex quo &c.* vel, *& tamen te hoc dixisse satis admiror. Id falsò in alterum diceres*, vel, *dicere te ex quo. si ordinationem tuam consideres, possis & erubescere?* *Quod non licet* tanquàm glossema & *quamvis sine causâ fiat*, qualia vulgò solent è margine in ipsum contextum irrepere, penitùs expeego. *Tamen* pro *autem* interdùm poni jampridem ad Vopiscum historicum observatum est. Quod si quisquam subtilius ista distinguere voluerit, *non licet* & *sine causâ fit*; per me licebit illi: et mihi tamen integrum sit illed quod probo magis sequi. Ideò autem hoc dicit Optatus, quòd Parmenianus esset peregrinus. Quod etiamsi non hic exertè, alibi tamen disertis ipsi verbis objicit. Possis etiam, si retinemus illud *quamvis sine causâ fiat* ità interpretari. Quandoquidem tamen ità vobis sedet, convitium utcumque illicitum facere, utinam &c. *M. Casaub.*

98. *Utinam aliquis ex vestro*] Utinam alius hoc dixisset quàm tu. *Albasp.*

99. *Si ordinationem tuam consideras*] Rebaptizatus fuerat Parmenianus, & se rebaptizari permiserat ut ad sedem Carthaginis eveheretur à Donatistis, nam aliter illa verba *facitis eum filium gehennæ dupliciter*, non potuissent ei convenire, neque ea iis erubescere: nisi velis illi erubescendum facere ex illis verbis: *circuitis maria & terras ut faciatis unum proselytum*, quia cùm peregrinus esset, Donatistæ circuierant terras, ut eum ex Hispaniâ in Africam transportarent, nam hæc verba: *numquid nos aliquem adduximus Hispanum & Gallum, aut nos ordinavimus ignorantibus peregrinum?* hanc explicationem confirmare videntur. *Idem.*

1. *Si ordinationem tuam consideres, possis & erubescere*] Quia Parmenianus peregrinus à Donatistis circumeuntibus maria & terras in eorum sectam inductus & ordinatus episcopus Africæ, in quem proindè cadebat id quod Catholicis exprobrabat. *Du Pin.*

2. *Importunè à te hoc dictum est*] Quia in nos istud non cadit, *qui nullas peragravimus terras, &c.* sed in vos recidit, qui hæc omnia fecistis. Ingeniosè admodùm hic Parmenianum deridicelò habet. *Du Pin.*

3. *Ignorantibus*] Peregrinus & alibi natus non erat ordinendus episcopus, quia ejus mores non erant ignorandi è plebe cui præficiebatur. *Albasp.*

4. *Nam & fontem*] Deesse hoc loco videtur aliquid, nam cum cæteris hæc verba non cohærent. *Idem.*

5. *Nam & fontem*] Cæteras Ecclesiæ dotes quas enumeraverat Parmenianus tàm leviter hic attingit Optatus, ut crediderim aliquid deesse. Umbilicus erat ultima quam repudiat Optatus. Haud magni sanè ponderis argumento, sed levius erat id quod Parmenianes allegarat umbilicum esse altare. Revera fetis ipse Optatus innuit se fusiùs de cathedrâ quàm de aliis notis dixisse, cùm ait per cathedram Petri cæteras etiam dotes Ecclesiæ apud Catholicos esse, hoc est ex illâ fluere. *Du Pin.*

6. *Nam cùm in canticis*] Non cohærent cum præcedentibus. Tota hæc de dotibus tractatio, duabus potissimùm constabat partibus. Primâ parte quinque dotes à Parmeniano tractatas, Optatus agnoscit quidem, sed ità, ut veræ Catholicæ asserat, & quæ super iis à Parmeniano malè, arguat ipse, ee retexat. Posteà confutabat ejus errorem super earum numero, quòd sex ille numerasset, quas quinque dumtaxat esse Optatus contendebat. Adhuc in priore parte versabater, & de *fonte* præcedente sententia disputabat, & ecce nova jam res hic agitur, novum affertur argumentum, sine ullâ conclusione præcedentium, aut aditu qui viam faciet ad novam disputationem. Hic igitur asterisci, hiatus indices, erant ponendi. non mox, (quod vult Balduinus) ante *τὸ restat*. Postquàm enim ostendit ac vicit, *umbilicum* de sextâ dote non debere accipi, quod Parmenianus affirmaverat, rectè tùm concludit (siquidem nulla erat alia de numero controversia) *Restat jam ut dotes quinque esse videantur &c.* M. Casaub.

7. *Umbilicum altare*] Parmenianus umbilicum sextam Ecclesiæ dotem faciebat. *Albasp.*

8 *Dotes quinque esse videantur*] Conclusio hæc erat disputationis, quâ probaverat umbilicem dotem esse Ecclesiæ non posse. *Du Pin.*

9. Non

origo rivus, qui parvus est, & 9 non de se nascitur: aut arbor ramus concisus [o], cùm arbor fundata suis radicibus gaudeat, & ramus si fuerit exsectus arescat. Jamnè vides, frater Parmeniane, jamnè sentis, jamnè intelligis, te argumentis tuis contra te militasse? cùm probatum est nosse in Ecclesiâ sanctâ catholicâ, apud quos & 10 symbolum Trinitatis est [p]: & 11 per cathedram Petri, quæ nostra est, per ipsam, & cæteras dotes apud nos esse. Etiam 12 sacerdotium, quod in nobis annullare visus es: in excusatione [q] erroris & livoris vestri, dùm post nos rebaptizatis [r], & post socios vestros in peccato detectos, hoc non facitis. Dixisti enim, quòd si sacerdos in peccato sit, solæ possint dotes operari. Igitur, quia docuimus & quid sit hæresis, & quid sit schisma, & quid sit sancta Ecclesia: & hujus sanctæ Ecclesiæ est 13 constituta persona, & hanc esse catholicam, quæ sit in toto orbe terrarum diffusa: cujus membra & nos inter alios sumus: cujus dotes apud illam ubique sunt. Deindè in primo libro probavimus, ad nos non pertinere traditionis invidiam, & hoc crimen etiàm à nobis esse damnatum.

X. Apud Catholicos esse vera Ecclesiæ sacramenta.

JAM illud mihi volo respondeas, cur de solis Ecclesiæ dotibus loqui voluisti, & de sanctis ejus membris ac visceribus tacuisti: quæ sunt procùl dubiò in sacramentis & 14 in nominibus Trinitatis 15. Cui concurrit fides credentium, & professio, quæ 16 apud acta conficitur angelorum 17, ubi miscentur cœlestia & spiritalia semina, ut sancto germine nova possit renascentium indoles procreari: ut dùm Trinitas cum fide concordat, qui natus fuerat sæculo, renascatur spiritalitèr Deo. Sic fit hominum pater Deus, sancta sic fit mater Ecclesia. Hæc omnia intelligo à te ideò non esse nominata, ne in iis omnibus ratio baptismatis agnosceretur: ubi nihil sibi operarius, qui homo est vindicet, 18 quod vos facitis. Ideòque ad solas dotes te conferre voluisti, quas velut manu apprehensas, aut 19 arcâ [s] conclusas, Catholicis denegans, vobis solis eas frustrà vindicare conatus es. Cùm agatur de regeneratione [t], cùm agatur de homine innovando, nulla à te credentium fides, nulla professio [v] nominata est: dùm vis de solis dotibus loqui, hæc omnia, sine qui-

VARIANTES LECTIONES.

[o *Ramus concisus*] In MS. S. T. & in editis, *à ramo concidi*, sed minùs ad mentem scriptoris. [p] Hic locus integer diverso prorsùs modo habetur in MS. S.G. hoc pacto: *cùm probatum est non esse in Ecclesiâ sanctâ catholicâ, apud quos & symbolum Trinitatis non est*; sed nihil immutandum. [q *Excusatione*] In MS. P S. *executione*. [r *Rebaptizatis*] In MS. S.G. *baptizatis*. [s *Arcâ*] Ita optime in MS. S.G. In MSS. S.T. & P. S. *aquâ*. [t *Cùm agatur de regeneratione*] Omissa sunt hæc in MS. S. G. [v *Professio*] In MS. S.G. *promissio*.

ANNOTATIONES.

9. *Non de se nascitur*] Hoc est, qui non oritur ex alio fonte noto, & conspicuo. Vide not. ad Lib. I. ubi exprobrat Optatus Donatistis, quòd *de se nati essent*. Clericus.

10. *Symbolum Trinitatis*] An *symbolum* vocat hic mysterium, ut aliquandò symbolica & mystica confunduntur? an potiùs synecdochicè, aut κατ' ἐξοχὴν, ità vocat symbolum Apostolorum; quia Trinitatis mysterium, præcipuum ejus argumentum? Malo tamen simpliciter accipere, pro fide ac professione; ut symbolum Trinitatis nihil aliud sit, quàm quod Victor Uticensis lib. 2. *Fides integra Trinitatis*. Ratio cuivis obvia, quia nimirùm *symbolum*, fidei nostræ summa. Unde & illa conjunguntur interdùm, ut synonyma. *De fide & symbolo* presbyterum se disputasse scribit Augustinus, retract. lib. 1. 17. & eo nomine liber est ab eo editus, quemadmodùm & alii loquuntur. *M. Casaub.*

11. *Et per cathedram Petri*] Per communionem quam habebat cum B. Petro & cum Siricio probat apud se cæteras esse dotes: hoc est, qui cum summo Pontifice non communicat, nullam secundùm Optatum potest habere Ecclesiæ dotem. *Albasp.*

12. *Sacerdotium quod in nobis annullare visus es*] Qui *annullare* verbum usurparet, antiquiorem Optato non vidi. Quæ phrasis nullius pretii est, licèt Jurisconsulti Forenses pro delicato & tanquàm festis diebus ori ement. *Incert.*

13. *Constituta persona*] Hoc est in personâ S. Pontificis Ecclesia est constituta, tanquàm in capite, atque illic est ubi & cum quibus communicat. *Albasp.*

14. *Et in nominibus Trinitatis, &c.*] Nomina Trinitatis hic ut apud Tertullianum de bapt. lib 7. numerus nominum divinorum, id est, personarum. Noster infra lib. 3. nomina pietatis pro personæ vinculo pietatis sibi junctæ. & lib. 5. tria nomina, id est, tres personæ. De fide ac professione credentium, quæ sequuntur, ut alias decantata, sciens prætereo. Cæterùm angelum aquis intervenire, multis probatum Tertulliano de bapt. cap. 5. 6. Sed non aquis tantùm, sed & orationibus. De orat. cap. 12. & matrimonii sacris, ad uxorem lib. 2. c. ult. De baptismo autem etiam August. de symbolo ad cathecum. ubi post quædam de professione; *Videte*, inquit, *dilectissimi, quia hanc professionem vestram in curiam profertis angelorum, nomina profitentium in libro excipiuntur vita, non à quolibet homine, sed à superiore cælestis potestate, &c.* qui locus eximiè hunc Optati illustrat. *Acta* autem hic ut *secreta*, *studia*, *spectacula*, apud alios & istiusmodi innumera pro locis ipsis actorum, secretorum &c. Ità centies in collat. Carthag. *apud acta & actis*, id est, publicè, coram officio, sive Notario publico &c. Mox *Trinitas*, id est, personæ Trinitatis Pater, Filius, & Spiritus sanctus. Deo nempè cum ipsâ fide & professione baptizandorum concordante & concurrente, &c. *M. Casaub.*

15. *In sacramentis & in nominibus Trinitatis*] In sacramento baptismi, quod ad Trinitatis invocationem confertur. *Du Pin.*

16. *Quæ apud acta conficitur Angelorum*] Tertullianus, *obsignatum angelis renuntiant, Pater rata habet*, de matrimonio libro 2. ad uxorem. *Albasp.*

17. *Quæ apud acta conficitur angelorum*] Aquis lustralibus angelum intervenire affirmat Tertull. l. de bapt. c. 5. & 6. August. de symbolo ad catech. post quædam de professione, hæc habet: *videte*, inquit, *dilectissimi, quia hanc professionem vestram in curiam profertis angelorum: nomina profitentium in libro excipiuntur vita*. Quàm hæc consona sunt Optati dictu! *Du Pin.*

18. *Quod vos facitis*] Dicebant ex opere operantis baptismum & ejus gratiam conferri. *Albasp.*

19. *Aut aquâ conclusas*] Nescio quorsùm hic aquæ mentio, nisi fortè ad eluendum quod latet hic mendum; idque tam fœdum, ut mirum sit, tandiù fefellisse viros doctos. Nam pro *aquâ* rescribendum est cum Optato *arcâ*; quod olim scribebatur *arqua*, velut *arquus* pro *arcus*, teste Prisciano. Quæ tamen à Nonio Marcello distingui non nescimus. Sed plura sunt apud Priscianum aliosque, veteris istius scriptionis exempla, & in quibusdam hodieque, ut, *quàm*, *secutus* &c. retinemus. Hoc qui non intellexerunt, quòd baptismi paulò antè mentio facta esset, in *aquam* mutarunt. Atqui jam suprà: *nisi fortè eum vobis vindicantes, habetis in loculis clausum*: angelum intellige. Non ovum ovo similius, quàm sunt hæ duæ φράσεις, in loculis clausum & arcâ conclusum aliquid habere. *M. Casaub.*

bus spiritalis illa nativitas reparari non potest, in silentio remisisti: & cùm dotes ad sponsam, non sponsa ad dotes pertineat, sic ordinasti dotes, quasi ipsæ videantur generare, [20] non viscera; quæ intelliguntur plus posita in sacramentis, quàm in ornamentis.

XI. Ecclesiam paradisum meritò dici, sed toti terrarum orbi respondentem.

NEC illud prætereo, quod ore tuo & sensu nostro Ecclesiam paradisum esse dixisti: quæ res sine dubio vera est: in quo horto Deus plantat arbusculas. Et tamen Deo divitias suas denegastis, cujus hortum in angustias cogitis, dùm vobis solis immeritò omnia vindicatis. Utique plantationes Dei, sunt diversa semina per diversa præcepta. Justi, continentes, misericordes, & virgines, spiritalia sunt semina: harum rerum arbusculas [21] in paradiso Deus plantat. Concedite Deo, ut hortus ejus sit longè latéque diffusus. Quid illi negatis Orientis & Septentrionis, etiàm Occidentis provinciarum omnium, & innumerabilium insularum populos Christianos: contra quos vos soli pauci, rebelles estis, & cum quibus nullum communionis consortium possidetis.

XII. Ex oblationis oratione unam & ubique diffusam Ecclesiam colligi.

JAM & mendacium vestrum hoc loco justè damnari potest, quo [22] quotidiè à vobis sacrificia condiuntur. Nam quis dubitet, vos illud legitimum in sacramentorum mysterio præterire non posse? afferre vos Deo dicitis pro Ecclesiâ quæ una est: hoc ipsum mendacii pars est, unam te vocare, de quâ feceris duas: & offerre Deo [x] vos dicitis pro unâ Ecclesiâ, quæ sit in toto terrarum orbe diffusa. Quid si unicuique vestrûm dicat Deus: quid offers pro totâ, qui non es in totâ? Si nos vobis displicemus, quid vobis fecit [23] Antiochia civitas? quid Arabia provincia? [24] Undè probamus venientes à vobis esse rebaptizatos.

XIII. Laudes Ecclesiæ commemoratas à Parmeniano Catholicis convenire.

IN uno tibi solo, Parmeniane frater, ingrati esse non possumus; quòd Ecclesiam nostram, id est, catholicam, quæ continetur toto orbe terrarum, quamvis ab eâ sis alienus, laudare voluisti, in numerando dotes; in quarum numero satis errasti, & in dicendo, quia ipsa est hortus conclusus, & fons signatus, & unica sponsa. Hoc nos de nostro dicimus; nam tu de alieno locutus es. Quicquid de laudibus Ecclesiæ dicere potuisti, nos [y] priores eadem loquimur. Traditores vobiscum & ipsi damnamus, eos videlicèt, quos si meministi in primo libro demonstravimus [z]. Et cùm sit nobis cum universo terrarum orbe communio, ex universis provinciis nobiscum: sic jamdudùm duas ecclesias comparare voluisti, [25] quasi sola habeat Africa populos Christianos, in quâ vitio vestro duæ videntur partes effectæ: & dùm immemor factus es Christi dicentis, unam esse sponsam suam; tu in Africâ non dixisti duas esse partes, sed duas ecclesias. Certè una est, quæ ex voce Christi meruit indicari, qui ait: *una est columba mea, una est sponsa mea.*

XIV. Catholicos nihil crudeliter egisse.

ET tu hujus vocis oblitus, ad invidiam Catholicis faciendam, his locutus es verbis: „Neque enim Ecclesia illa dici potest [26] quæ cruentis morsibus pascitur, & sanctorum sanguine & carnibus opimatur. „Certa membra sua habet Ecclesia, episcopos, presbyteros, diaconos, ministros: & turbam fidelium: dicite cui generi hominum in Ecclesiâ nostrâ hoc possit adscribi, quod objicere voluisti? specialiter nomina aliquem ministrum, ostende aliquem diaconum nomine suo; indica hoc ab aliquo factum esse presbytero; proba hoc episcopos admisisse; doce aliquem nostrûm cuiquam insidiatum esse. Quis nostrûm quemquam persecutus est? quem à nobis persecutum esse aut dicere poteris aut pro-

VARIANTES LECTIONES.

[x *Deo*] Omittitur in MSS. S.T. & P.S. & in editis. [y *Nos*] In MS. S.G. *& nos.* [z] In MS. S.G. *in primo modò demonstravimus libro.*

ANNOTATIONES.

20. *Non viscera*] In baptisterio tanquàm in utero, patres aiunt, homines nasci & renasci; quapropter rectè vocat sacramenta viscera Ecclesiæ. *Albasp.*

21. *In paradisum Deus plantat*] In paradisum, hic & alibi ut apud Ciceronem *in potestatem*; apud Plautum, *in mentem*, apud alios *in controversiam esse*, pro potestate, &c. Quod ideò moneo, non quòd valdè novum sit aut insolens, sed ne quis tamen, qui minus advertat, suspectum habeat. *M. Casaub.*

22. *Quo quotidie à vobis sacrificia audiuntur*] Mentiebantur cùm rogarent Deum inter sacra ut Ecclesiam suam adunaret; quia eam ipsam suo schismate dividebant: deindè mentiebantur cùm eam unam in orationibus sacrificii prædicabant, quia plures faciebant. *Albasp*

23. *Antiochia civitas*] Traditionis non accusabant Arabes aut Syros, tamen non minùs eos rebaptizabant quàm Afros. *Idem.*

24. *Unde probamus*] Probamus, ἀντὶ τοῦ, probare possumus, ut coll. Carth. II. cùm interroganti Notario, *quando possent in schidis gesta conscribi & edenda compleri*, respondissent, *hodiè schidas complemus*, excipiens Tribunus, ità repetit, ut simul explicet, quoniam suggessit officium, hodie se schidas posse complere, &c. mox *meminus* pro *meministi* hactenus mihi non observatum, & fortasse (quamquàm nihil non audent hi scriptores;) restituendum *meministi*, *meminens* autem multis usurpatum. *M. Casaub.*

25. *Quasi sola habeat Africa Christianos, in quâ*] Quoties Catholici ex Catholici nominis proprietate Donatistis invidiam faciebant, illi se Christianos esse regerebant, nec tam se de prioris tituli, quàm de secundi possessione, quem sibi proprium vendicabant, sollicitos esse palam profitebantur; quamquàm nec illum sibi negari paterentur; sed eatenùs tamen assererent, quatenùs *Christiani*. Ait igitur Optatus, Parmenianum de duabus Ecclesiis ità disseruisse, ut dùm suæ parti Christianum nomen vendicat, etiam Christianos Africâ concluderet, ut in quâ solâ, divisâ nempè, per eos Ecclesiâ, vigerent, & aliquo loco, & numero essent Donatistæ. *Idem.*

26. *Cruentis morsibus*] De expeditione Macarii hæc accipienda sunt. *Albasp.*

27. *Sed*

bare? [27] Quia tibi unitas displicet: hoc si crimen putas, argue nos Thessalonicensibus, Corinthiis, Galatis, septem Ecclesiis quæ sunt in Asiâ, communicasse. Si nefas tibi videtur, aut [28] si reatum putas, memoriis Apostolorum & sanctorum omnium communicasse: hoc nos fecisse, non solùm non negamus, sed etiam gloriamur.

XV. Pax & felicitas Ecclesiæ antequàm turbaretur à Donatistis.

SED ut ostendam, partem vestram (ut dixi) cruentis morsibus pastam, Christianorum sanguine & carnibus opimatam, à principio suo vester jam rabidus commemorandus est furor, jam vestra retexenda impietas, jam stultitia demonstranda. In quo prius est ostendere, erubescendam lætitiam vestram, & gaudia criminosa, [29] quòd vobis pristini erroris libertatem factam esse contigerit [a]. Recensete tempora, discutite rationes rerum, dissimilia vota, & personas diversas attendite. Redeat in memoriam Constantinus Imperator [30] Christianus: quem famulatum exhibuerit Deo, quæ habuerit vota, ut remotis schismatibus, inter mortuâ omni dissensione, [31] sub toto cœlo filios suos gaudens, in uno [32] videret sancta mater Ecclesia. Reddiderat unam communionem, maritis uxores, parentibus filios, fratribus fratres. Quibus rebus Deus se lætari testatur, dùm dicit in psalmo CXXXII. *ecce quàm bonum & quàm jucundum habitare fratres in unum.* (Ps. 132. 1.) Etenim cùm Africanos populos & Orientales & cæteros transmarinos pax una conjungeret, & ipsa unitas repræsentatis omnibus membris corpus Ecclesiæ coagularet: dolebat hoc diabolus, qui sempèr de fratrum pace torquetur. Illo tempore sub Imperatore christiano, desertus in idolis tamquàm inclusus, jacebat [b] in templis. Hoc eodem tempore duces & principes vestros merita relegaverant [c] sua. In Ecclesiâ nulla fuerant schismata, nec Paganis licebat exercere sacrilegia: pax Deo placita apud omnes Christianos populos habitabat: diabolus mœrebat in templis, [33] vos in regionibus alienis.

XVI. Juliani edictum in gratiam Donatistarum.

DEINDE ut nobis notum est, secutus [34] alius Imperator [35], vobiscum vota sinistra concipiens, ex famulo Dei factus est minister inimici, apostatam se edictis sois [d] testatus est: quem precibus rogastis, ut reverti possetis: quas preces, si vos negatis misisse, nos legimus. Nec difficultatem præbuit, quem rogastis; ire [e] præcepit pro voto suo, quos intellexerat ad disturbandam pacem cum furore esse venturos. Erubescite si ullus est pudor: eâdem voce vobis libertas est reddita, quâ voce idolorum patefieri jussa sunt templa.

XVII. Donatistarum furor & crudelitas.

EISDEM penè momentis vester furor in Africam revertitur, quibus Diabolus de suis carceribus relaxatur. Et non erubescitis, qui uno tempore cum inimico

VARIANTES LECTIONES.

[a *Quòd vobis pristini erroris libertatem factam esse contigerit*] Hic locus partim ex conjecturâ, partim auctoritate MSS. emendatus est. In MSS. S. T. & P. S. sic legitur: *quòd vobis ad pristini erroris libertatem factam esse constitit.* In MS. S. G. *quòd vobis ad pristini erroris libertatem redisse contigerit.* Mens auctoris est: ostendere primùm oportet quantâ lætitiâ, quàm malignis gaudiis affecti fueritis, eò quòd Julianus Imperator vobis libertatem reddiderit, quam Constantinus abstulerat. [b *Jacebat*] In MS. S. G. & in quibusdam editis, *latebat*. [c *Relegaverant*] In MSS. *religaverant*. [d *Suis*] In MS. S. G. additur *ubiquè*. [e *Ire*] In MS. S. G. additur *vos*.

ANNOTATIONES.

27. *Sed quia unitas tibi displicet*] Unitatem fecerat Macarius, & nonnullos precibus & hortatione, alios vi ad Ecclesiam compulerat: quare dicebant Donatistæ non sine sanguine unitatem factam esse, & Ecclesiam quæ cum Macario communicaret, crudelem esse. *Idem.*

28. *Reatum putas memoriis Apostolorum*] Non ità facile est dicere, quamobrem de reliquiis sanctorum mentionem faciat hoc loco, cùm non agat de reliquiis, sed de communione quæ est inter Ecclesias: etenim de reliquiis mentionem facit, quia communio non potest esse perfecta, quin fiat inter omnia ejus membra, hoc est inter vivos & mortuos. *Idem.*

29. *Quòd vobis à pristini erroris libertate*] Planè hæc contra mentem Optati, contra rem ipsam factique veritatem, ut sequentia palam faciunt. Priores editiones, *quod vobis ad pristini erroris libertatem* factam esse *constitit*, undè levi mutatione, *quòd vel quandò vobis ad pristinos errores libertatem factam esse constitit*. Quòd si quis malit, *quod vobis ad pristini erroris libertatem redisse contigerit*, quod ad Balduinum propiùs, dùm eadem sit sententia pile non interest, utro modo legas. Si quis præterea, qui *errorem* pro *exilio* ab Optato positum hic putet non valde repugnarim, cùm de revocatis ab exilio Donatistis hic agat. *M. Casaub.*

30. *Constantinus imperator*] Quæ de pace Ecclesiæ Africanæ & Donatistarum statu eit Optatus, magis conveniunt Constantis quàm Constantini imperio: nam tempore Constantioi non sunt repressi, nec basilicis spoliati, sed sub Constantis imperio. Præterea Julianus statim hujus imperatoris successor perhibetur. Nihilominùs quia in omnibus MSS. legimus *Constantino*, nihil immutandum esse censuimus. *Du Pin.*

31. *Sub toto cœlo filios suos gaudens in uno videret sancta mater Ecclesia*] Perperam mendi suspectus hic locus, sic auctor non semel alibi. Tamen Barthius reponit, *gaudens in sinu videret sancta mater Ecclesia*, fundamentum ponens de verbis lib. 7. *Quandò vos Catholica pio sinu suscipere deberet Ecclesia.* Vide & lib. 2. *Incert.*

32. *Videret sancta mater Ecclesia, &c.*] Margini appictum est, legi alibi, *in unum*. Ex quâ varietate ego suspicor utrumque fucillandum hunc esse, & scribendum, *in sinu videret*. Fundamentum ponens de verbis lib. 7. *Quando vos Catholica pio sinu suscipere deberet Ecclesia.* Barth.

33. *Vos in regionibus alienis*] Quia Constantius eos exilio mulctaverat. *Albasp.*

34. *Alius imperator*] Julianus qui basilicas Donatistis concesserat. *Idem.*

35. *Alius imperator*] Julianus. Huic imperatori libellum obtulêre Donatistæ, ut sibi restituerentur basilicæ quas ablatas querebantur, utque pristinam consequerentur libertatem. Hujus libelli Juliano oblati meminit infrà Optatus l. 3. ubi eosdem preces memorat: *datas à Cassiano Rogatiano, Pontio, & cæteris episcopis partis Donati.* Hujus etiam sæpè meminit Augustinus, eosdemque ejus auctores nominat. In eo Julianum imperatorem laudaverant, dicentes, *quòd apud eum solu justitia haberet locum.* Vide August. ep. olim 166. nunc 105. Hæc contigerunt anno 362.

[36] communia gaudia possidetis! Venistis rabidi, venistis irati, membra laniantes Ecclesiæ: subtiles in seductionibus, in cædibus immanes, filios pacis ad bella provocantes. De sedibus suis multos fecistis extorres, cum conductâ manu venientes, basilicas invasistis: multi ex numero vestro per loca plurima (quæ sub nominibus dicere longum est) [37] cruentas operati sunt cædes, & tam atroces, ut de talibus factis, ab illius [f] temporis judicibus [38] relatio mitteretur. Sed intervenit & occurrit judicium Dei, ut ille, qui vos jamdudùm cedire jusserat, Imperator prophanus & sacrilegus moreretur, qui persecutionem vobis provocantibus jam miserat aut mittere disponebat.

XVIIII Donatistarum cædes & facinora.

OPERATA est apud loca supradicta in Catholicos trucidatio: memoramini per loca singula, qui fuerint vestri discursus. Nonne de numero vestro fuerunt Felix Zabensis [g] [39], & [40] Januarius Flumenpiscensis [h] [41], & cæteri, qui totâ celeritate concurrerunt ad castellum Lemellense [42]: ubi eùm contra importunitatem suam viderent basilicam clausam, præsentes jusserunt comites suos, ut ascenderent culmina, nudarent tecta, jactarent tegulas: imperia eorum sine morâ completa sunt; & eùm altare defenderent diaconi catholici, tegulis plurimi cruentati sunt, duo occisi sunt [43], Primus filius Januarii, & Donatus filius Nini, urgentibus & præsentibus coëpiscopis vestris suprà memoratis: ut sine dubio de vobis dictum sit, *veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem*. De quâ re Primosus episcopus catholicus loci suprà memorati, in concilio vestro apud Thenestinam [44] civitatem questus est, & querelas ejus dissimulanter audistis. Eccè à vobis factum est quod dixisti: „ Ecclesiam non esse, quæ cruentis morsibus pascitur; & [45] aliud sunt mili- Ps. 13. 3.

VARIANTES LECTIONES.

[f *Ab illius*] Ita legendum, ut habetur in MS. S. G. non *judicibus*, ut in MSS. S. T. P. S. & in editis, nam relatio mittitur à judicibus ad imperatorem, non ad judices. [g *Zabensis*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. Th. & Ph. S. *Diabensis*. Prior lectio retinenda: vide nostram ad hunc locum observationem. [h *Flumenpiscensis*] Ità legendum ut in MSS. S. T. & S. G. non *flamen Piscensis*, aut *flamen Pistensis*, ut in editis.

ANNOTATIONES.

36. *Communia gaudia*] Unum membrum de alio debet lætari aut contristari: itaque cùm Diabolus gauderet, gaudebant Donatistæ. *Albasp.*

37. *Cruentas operati sunt cædes, &c.*] Quid hoc novi est, an ergò omnia facinora usque adeò execrabilibus modis atrocia, quæ judicibus referri solita! Nec sufficit demonstrare missam relationem judicibus, ut in nobis prurigo aliqua mutandi demonstraretur, quod putavit vir doctissimus, qui pagellas notarum Optato non ità olim adjecit; hanc enim neque nos antè ignorabamus. Sed dicat mihi velim, siquidem ista mera prurigo est, an ideò atrocia crimina cædibus junxerit Optatus, quia judicibus hæ relatæ? Sanè est aliqua prurigo in reprehendendis benè & circumspectè doctis, quæ hæc ità credit, nec considerat aliud quid sequi debere, cùm simplices alioquin cædes, aut minora etiam facinora referantur judicibus; nec opus sit indè insolitam eorum atrocitatem concludere. Quare ego etiamnùm legendum arbitror, *relatio timeretur*. Judicibus nimirùm talibus, qui de episcopis Christianum schema prætferentibus, tam horrenda facinora ad palatium, (ut loquitur in eâdem re gestâ Optatus noster) nunciare metuebant, ne tota scilicèt religio, calumniam pateretur, plurimis in aulâ imperatoriâ præpotentibus paganismo devotissimis. *Barth.*

Ibid. *Cruentas operati sunt cædes*] Mendum fefellit in ultimâ voce, quod projectum in malam rem, clarere locum faciet universum. Legendum, *judicibus relatio timeretur*. Quod quin Optati genuinum sit, nemo, arbitror, dubitare se poterit. Hæc Barthius. Ego verò non sine causâ dubito, atque controversiam status huic loco minimè movendam, confirmante utique hunc altero ejusdem auctoris loco, lib. 1. *Isdem temporibus Felix quidam diaconus, qui per famosam nescio quam de tyranno Imperatore tunc factam epistolam appellatum est, periculum timens, apud Mensurium episcopum delituisse dicitur. Quem cùm postulatum Mensurius publicè denegaret, relatio missa est: Rescriptum venit, ut si Mensurius Felicem diaconum non reddidisset, ad palatium dirigeretur.* Quare abstine emendandi pruriginem, lector, atque istinc lucem obscuro tibi loco fœnerare. *Incert.*

38. *Relatio mitteretur*] Elogie, epistolæ & relationes ad Imperatorem de illâ cæde mittereatur: quidam reponunt *timeretur*, sed nullo sensu. *Albasp.*

39. *Zabensis*] In notitiâ Africæ est episcopus *Zabensis* in Numidiâ, & hujus etiam nominis Numidiæ episcopus in collat. Carth. sed alia est *Zabe* in Sitifensi, cujus hic Felix erat episcopus, ut docet vicinia Lemellensis castelli. *Du Pin.*

40. *Januarius Flamen Pistensis*] Rectè, quidam Januarius episcopus Flamen Pistensis. *Albasp.*

Ibid. *Januarius Flamen Pistensis*] Probabili conjecturâ nixus vir doctus in notis ad Optatum, pro *Flamen Pistensis* aut *Flumen Pistensis*, quod alii repræsentant, ipse *Flumen piscensis* ex collat. Carthag. restituendum censet. Ego non renitor, & in tantâ locorum istorum (quæ in Carthag. collat. paginam utramque implent) caligine, aliquid certò definire arduum puto. Mox, *cùm contra importunitatem suam*, &c. Moneo minùs cautos, ne τὸ *importunitatem* vulgari notione accipiant, sed quomodò Virgilius, Cicero, Terentius, optimi latinitatis auctores, accipiunt sæpè: nempè pro immanitate ipsâ, & ultimâ flagitiorum lineâ. Neque tamen puto, nostrum tam hos imitari, quàm scripturæ φράσιν, quâ *ἄτοπον absurdè* propriè pro sceleste & impiis. Vide Luc. 23. 41. & II. Thess. 3. 2. ab vulg. *importunis malis*, &c. *An & importuna peccata* lib. 7. ità quoque interpretabimur? Nisi tamen ibi *peccata* vocet *importuna*, quæ non propriis sed alieno loco & tempore seminata sint. Loquitur enim de zizaniis, quæ à Diabolo furtivâ superseminatione per tenebras bonis frugibus immiscentur. *M. Casaub.*

Ibid. *Januarius Flamen Pistensis*] *Januarii luminis* mentio meritò hoc loco offendit Barthium, sed qui mutari in melius possit, profitetur candidè se nescire. Balduini editio secunda: *Januarius Flamen Pistensis:* undè legerim, *Flumenpiscensis*. *Flumenpiscensis* loci sic dicti in Africâ meminit collatio Carthaginensis cum Donatistis à Papirio juris publici primùm facta, editionis Commelinianæ p. 195. ubi nominatur, *Restitutus episcopus Flumenpiscensis*. Sic *Flumenzaritani* episcopalem locum Africa habet Victor Uticensis de persecutione Vandalicâ. *Incert.*

41. *Flumenpiscensis*] In collatione Carthag. inter episcopos Donatistas recensetur Victor episcopus Flumenpiscensis. Est ejusdem nominis episcopus in notitiâ Mauritaniæ Sitifensis. *Du Pin.*

42. *Lemellense*] Oppidum etiam Mauritaniæ Sitifensis, cujus mentio est in notitiâ. *Du Pin.*

43. *Duo occisi sunt*] Primus & Donatus dicuntur in martyrologio Romano ad diem IX. Februarii, in quâ eorum memoria recolitur. *Du Pin.*

44. *Thenestinam*] Thenæ urbs in provinciâ Byzacenâ, cujus mentio apud Plinium & in Antonini itinerario. *Du Pin.*

45. *Aliud sunt milites missi*] Multùm differunt quæ fecistis & quæ nobis objicitis; nam etsi Macarius unitatem fecerit, & à nobis postulatus sit ut eam faceret; tamen, si quid minùs humani in illâ expeditione accidit, id neque jussimus, neque fecimus: sed episcopi vestri tempore Juliani multas cædes propriâ manu perpetrarunt. *Albasp.*

tes missi, aliud episcopi ordinati. „ Quod contra nos invidiosè loquimini, ab aliis factum est, non à nobis: quod dicitis non debuisse fieri, vos fecistis. Commemorasti & beatissimum apostolum Paulum dixisse, *sine rugâ & sine sorde Ecclesiam esse debere.* Episcopis vestris jubentibus & præsentibus, supra altare catholici diaconi occisi sunt; similitèr & apud Carpos [46]. Non tibi videntur [i] inexpiabiles sordes? in Mauritaniæ civitatibus, vobis intrantibus, quassatio populi facta est: mortui sunt in uteris matrum, qui fuerant nascituri. Non tibi videtur ruga, quæ non possit ullis satisfactionibus tendi aut explanari? Quid tale à nobis admissum est? nos exspectamus vindicem Deum. Et invidiam facitis Macario, qui si asperè aliquid fecit pro unitate, leve esse videri poterit: dùm vos pro dissensione tanta mala, acerba, cruenta & hostilia [k] feceritis. Quid commemorem Tipasam [47] Cæsariensis Mauritaniæ civitatem? ad quam de Numidiâ Urbanus Formensis [48], & Felix Idicrensis [l] [49], duæ faculæ, incensæ livoribus, cucurrerunt: [50] quietorum [m] & in pace positorum animos perturbantes: nonnullorum officialium & favore & furore juvante, & Athenio præside præsente cum signis, catholica frequentia exturbata & cruentata, de sedibus suis expulsa est: lacerati sunt viri, tractæ sunt matronæ, infantes necati sunt, abacti sunt partus. Ecce vestra Ecclesia, episcopis ducibus, cruentis morsibus pasta est. Post hoc etiàm illud addidisti: „ Quantum vult consumat edacitas vulturum, tamen major est numerus columbarum. Ubi est quod vulgò dicitur, memoriam custodem habere oportet mendacem [n]? Oblitus es, quod [o] paulo antè dixisti, „ Ecclesiam unam columbam [p] Christi in Canticis canticorum. „ Si una est apud vos Ecclesia, una est columba: quid est quod dicere voluisti, numerus major est columbarum?

XIX. Eucharistia à Donatistis canibus data, ampulla chrismatis in præceps projecta, aliquorum eorum sacrilegia. Matt. 7. 6.

Et quod vobis leve videtur, facinus immane commissum est, ut omnia sacrosancta suprà memorati vestri episcopi violarent. [51] Jusserunt Eucharistiam canibus fundi [q]; non sine signo divini judicii: nam iidem canes accensi rabie, ipsos dominos suos, quasi latrones, sancti corporis reos, dente vindice, tamquàm ignotos & inimicos laniaverunt. Ampullam quoque chrismatis per fenestram, ut frangerent, jactaverunt; & cùm casum [r] adjuvaret abjectio, non defuit manus angelica, quæ ampullam spiritali subvectione deduceret: projecta casum sentire non potuit; Deo muniente, illæsa inter saxa consedit. [52] Et possent ista non fieri, si mandata Christi in memoriâ haberetis, qui ait: *Ne dederitis sanctum canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos, ne conculcent eas pedibus suis, & conversi elidant vos.* Quid tale ab operariis unitatis fieri potuit? undè nobis Ca-

VARIANTES LECTIONES.

[i *Non tibi videntur*] In MSS. S. T. & P. S. *non dividentur*, sed perperam. [k *Hostilia*] In MS. S. G. *mutilia*, errore amanuensis. [l *Idicrensis*] In MS. S.T. *Idierensis*; sed postea in eodem MS. *Idicrensis*. [m *Quietorum*] In MS. S. T. & in editis, *qui & horum in pace, &c.* [n *Memoriam custodem habere oportet mendacem*] In MS. S. G. *memoriam custodem debere esse mendacis.* In MS. S. T. *memoriam custodem habere esse mendacem.* [o *Quod*] In MS. S. T. *quid.* In MS. S.G. *quia.* [p *Columbam*] In MS. S. T. *Catholicam*, errore amanuensis. [q *Fundi*] In MS. S. G. *fundere.* [r *Casum*] In MSS. S T. & P. S. *casu.*

ANNOTATIONES.

46. *Apud Carpos*] *Carpis* urbs Africæ Proconsularis à Ptolemæo memoratur l. 4. c. 3. Hanc urbem Plinius appellat *Carpi.* Secundinus à *Carpis* interfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano. In collatione Carthaginensi comparent duo episcopi *Carpitani*, unus catholicus, alter ex parte Donati. Concilio Carth. sub Aurelio anni 419. & sæculo sequenti, concilio sub Bonifacio adfuêre episcopi Carpitani. Est in notitiâ episcoporum provinciæ Proconf. *Carpitanus* episcopus. denique in concilio Lateranensi sub Martino I. act. 2. memoratur Bassus episcopus ecclesiæ *Carpitana.* Du Pin.

47. *Tipasam*] Urbem Mauritaniæ Cæsareensis, ut hîc observat Optatus. Urbis hujus meminit Ptolemæus. Occurrit in Antonini Itinerario. Plinius eam Latio datam scribit. Est in notitiâ episcoporum hujus provinciæ *Tipasitanus* episcopus. Civium hujus urbis egregiam fidem laudat Victor Vitensis l. 3. n. 6. *Du Pin.*

48. *Formensis*] Duæ leguntur sedes episcopales hujus nominis in notitiâ Numidiæ. Adfuit Justus *Formensis* episcopus in collatione Carthaginensi. *Du Pin.*

49. *Idicrensis*] Episcopus Numidiæ in notitiâ & in collatione Carthaginensi. *Du Pin.*

50. *Qui & eorum in pace positorum animos perturbantes*] Vel est *perturbantes* pro *perturbarunt*, ut post aliquot paginas, *militantes & destruentes* pro *militastis & destruxistis*, vel est nominativus pro auferendi casu; quales ὀνομαστικὰς, etiam plusculas observabis in N. T. Vide eruditum interpretem ad Marc. 12. 40. & 1. Cor 4. 13. qui exemplo elegantissimorum scriptorum fieri nonnunquàm docet. Aliquandò retinuit & interpres vetus, ut Coloss. 3. 16. *Verbum Christi habert in vobis abundanter, in omni sapientiâ docentes, & commonentes vosmetipsos.* Concilii Carthag. an. 419. initio. *Aurelius episcopus dixit: Post diem præstitutam concilii, ut recordamini fratr. beatiss. multa sta statuta sunt expectantes fratres nostros*, ἐν τῷ ἀναμένοντες ἡμᾶς τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν, ut rectè Græcus interpres. itemque iterùm, *a decessoribus nostris eamdem frondum firmantes* διὰ τῶν ... ἡμῶν τὴν αὐτὴν ... M. Casaub.

51. *Jusserunt Eucharistiam*] Negabant Donatistæ Eucharistiam ritè ab orthodoxis consecrari. *Albasp.*

52. *Et possent ista non fieri*] Observandum *possent* pro *hæc autem minimè facta essent, fieri non potuissent*: ut in cod. Theod. & apud Cassiodorum, *non jubemus*, pro *vetamus*. Vide ad Lamprid. p. 356. Ità constit. Apost. lib. 3. c. 20. *Nec presbyterum neque diaconum jubemus ordinare*: ἀντὶ vetamus quemquam vel presbyterum, vel &c. Græca non erant ad manum, cùm hæc scriberem; sed interpretem opinor, hîc quoque verbum verbo reddidisse. Sciendum tamen est, verbum *posse* sæpè redundare, ubi τῷ *posse* locus non est. Sic hoc ipso libro circa finem, *mereri possunt* pro *merentur*: *mori posuerunt*, pro *mortui sunt*: etiam *pati potuerunt*, pro *passi sunt*; item, *potuit geri*, pro *gestum est.* Operæ & chartæ parco, ne plura congeram: sed multò plura similis locutionis exempla, poterit in hoc uno scriptore sedulus lector observare. Quo fortassè pertinet & illud S. Marci 6. 5. καὶ οὐκ ἠδύνατο, *& non poterat ibi virtutem ullam facere, &c.* ut & illud Genes. 19. 22. כי לא אוכל לעשות דבר quod vulg. ad verbum, *quia non potero facere quidquam.* M. Casaub.

tholicis vanam invidiam facere laboratis [f]. Indè revertentes Urbanus Formensis & Felix Idicrensis, 53 invenerunt matres, quas de castimonialibus fecerant [t] mulieres 54. Ecce quales [v], frater Parmeniane, episcopos celas [x] 55 & cùm pro tuis erubescere debueras, Catholicos innocentes accusas. Intereà suprà memoratus Felix inter crimina sua, & facinora nefanda, ab eo comprehensa puella cui 55 mitram 56 ipse imposuerat, à quâ paulò antè 57 pater vocabatur, nefariè incestare minimè dubitavit. Et quasi de peccato sanctior fieret, Tysedim [y] velociter properavit. Sic 58 Donatum annorum septuaginta episcopum, hominem innocentem spoliare ausus est episcopali 59 nomine & officio & honore. Venit schismaticus ad episcopum catholicum, ad innocentem reus, ad Dei sacerdotem sacrilegus, incestus ad castum, ad episcopum jam non episcopus; sed de 60 placito & de conjuratione vestrâ securus, vestris legibus & decretis armatus: 61 manus, quas paulò antè peccata gravaverant [z], capiti innocentis injecit: & de illâ linguâ ausus est ferre sententiam, 62 quæ jam nec ad poenitentiam agendam vel [a] idonea videbatur. Ecce quales, frater Parmeniane, defendis: ecce 63 pro qualibus jamdudùm dotes operari dixisti.

XX. Contra Donatistas qui se sanctos dicunt, nullum hominem esse à peccato immunem & perfectum. 1. Joan. 1. 8.

ETIAM vos ipsi, qui sancti [b] & innocentes videri ab hominibus vultis, dicite, undè est ista sanctitas, quam vobis licentiùs usurpatis? quam Joannes apostolus profiteri non audet, qui ait: *si dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est.* Hoc qui dixit, sapienter se ad Dei gratiam reservavit. Est enim Christiani hominis, quod bonum est, velle, 64 & in eo [c], quod benè voluerit, currere:

VARIANTES LECTIONES.

[f *Laboratis*] In MS. S.G. *voluisti*. [t *Fecerant*] Ità in MS. S. G. Malè in MS. S. T. & in editis *fecerunt*. [v *Quales*] In MS: S.G. *qualis est*, lapsu amanuensis. [x *Celas*] Forte *zelas*. [y *Tysedim*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *fedi*, corruptè in editis indè. *Tysedis*, locus erat cujus episcopus Donatus. In collatione Carthaginensi est episcopus *Tisedítensis* in Numidiâ, & *Tisidu* meminit Salustius in libro de bello Jugurtino cap. 62. In notitiâ episcoporum Africæ, *Tididitanus* aut *Tiditanus*, & in Leonis notitiâ *Tusis*. [z *Gravaverant*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P.S. *crassaverant*. [a *Vel*] Deest in MS. S. G. [b *Qui sancti*] In MS. S. G. *Qui quasi sancti*. [c *In eo*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. nec-non in editis, *in Deo*; sed contra mentem auctoris, qui statim ait, *nostrûm est velle, nostrûm est currere; Dei perficere.*

ANNOTATIONES.

53. *Invenerunt matres quas de castimonialibus*] Matres possumus Abbatissas interpretari. Quemadmodùm enim Patres vocati qui monachis, ut docet Augustinus de moribus Eccles. Cath. cap. 31. ita quæ Monialibus præerant, matres olim vocatæ. Hieronym. ad Sabinianum diaconum lapsum. *Moris est, Ægypti & Syriæ monasteriis, ut tam virgo quam vidua, quæ domino se voverint, & seculo renuntiantes omnes delicias seculi conculcaverint, crinem monasteriorum matribus offerant desecandum, non intecto postea, secundùm voluntatem Apostoli incessura capite, sed ligato pariter ac velato.* Ità descripsi ex antiquo codice MS. quem nuper in hac urbe nactus sum. Idem Hieronymus, & ex eodem codice adversùs Vigilantium circa finem. *Matres vocamus, sorores, & filias & non erubescimus vitiis nostris, nomina pietatis obtendere. Quid facit Monachus in cellulis fœminarum, &c.* Præterea solemne huic nostro, verbum *invenire*, hac in re post aliquot paginas, *invenistis pueros, &c. invenistis fideles antiquos, &c. Invenistis diaconos, presbyteros, &c.* Cur tamen hic potiùs, *Matronas*, quæ singulæ præerant, quam monialium sub earum imperio, ac disciplinâ viventium meminisset? Præterea, tot ibi tùm fuisse credibile est, consecratarum Deo virginum, sive *monasteria*, sive *diversoria* (Augustinus 33 cap. de moribus Ecclesiæ) ut hinc sequeretur, si plures matres? quare veriùs ego puto, ut *matrem* hîc communiter accipiamus: nempè pro puerperâ; & acutior sanè tùm erit sententia. *Fecerunt* autem, pro *fecerant*, nisi ipsum *fecerant*, reponendum. Quondam pro *matres* legebam *matronas*: sed non probo. Cæterùm de mitris & mitrellis, velisque virginum sanctarum, tùm purgandi ritu, per cineres & salsam aquam, & si quæ alia ad ritus antiquos, in hoc nostro pertinentia, ut de pœnitentiâ, passim multa observanda: hæc omnia à viris doctis pridem occupata, nos consultò prætermittimus. Neque enim hoc agimus, ut chartas impleamus, aut aliorum plumis superbi, qui multorum hodiè mos est, nos ostentemus; sed si quæ adhuc in Optato obscura, & aliis hactenùs, quod quidem sciamus, intacta, ea nos illustranda suscepimus. *M. Casaub.*

54. *Invenerunt matres, quas de castimonialibus fecerant mulieres*] Invenerunt eas peperisse quibus virginitatis velum detraxerant, & quas sic de castimonialibus mulieres fecerant. *Du Pin.*

55. *Mitram*] Indumenti & tegminis genus quo, quæ Deo dicatæ essent, utebantur. *Albasp.*

56. *Mitram*] De hoc nomine vide quæ dicemus infrà in notis ad librum 6. *Du Pin.*

57. *Pater vocabatur*] Quia eam, cùm castimonialis fieret, quasi Deo pepererat. *Albasp.*

58. *Sic Donatum*] Quemdam episcopum ex orthodoxis. *Idem.*

59. *Nomine*] Nomen, officium, & honor: tria hæc in episcopo distinguebantur: nam quidam officio privabantur, quibus neque honor, neque nomen episcopale detrahebantur: rursùs quidam & honore & officio spoliabantur, quibus nomen episcopi relinquebatur: denique cùm ad laïcos rescriberentur & deponerentur, horum trium privatione puniebantur. *Idem.*

60 *Placito*] Meliùs *de Palatio* Idem.

61. *Manus, quas paulò ante peccata crassaverant*] Idem Fr. Balduinus, *gravaverant*. Barthius, crassare inculcatum verbum, inquit, est ævi sequioris, quo & Sidonius Apollinaris usus, & Agrœtius orthographiæ commentarium suum fecit ornatiorem. Ubi ait: *Crassari corporis est & sagina: Grassari autem animi & crudelitatis.* Vide & Zenonem Veronensem Antistitem. *Incert.*

62. *Quæ jam vel ad pœnitentiam*] Hæc lingua ausa est damnare Donatum episcopum annorum septuaginta, quæ post tanta crimina digna non erat quæ ad pœnitentiam admitteretur, sed in perpetuum ab Ecclesiâ debebat excludi. *Albasp.*

63. *Pro qualibus*] Ecce quorum operâ & ex opere operantis sacramenta, & gratiam sacramentorum vultis conferri. *Idem.*

64. *Et in Deo quod bene*] *Et in eo*, non autem *Deo* scribendum esse vel cæcus videat: mox enim. *Quia nostrûm est velle, nostrûm est currere: Dei autem perficere.* Ad ea nempe Apostoli respexit. *Igitur neque volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei.* Quibus in verbis, qui verborum Hebraicorum [illegible] vim & [illegible] vim non advertunt, suavissimæ & elegantissimæ *παρονομασίας*, quam in animo tum habebat Apostolus, quæque his verbis occasionem dedit, jacturam faciunt. Sed & [illegible] prima syllaba, ut pars τῆς *παρονομασίας* attendenda. Commodè autem sunt hæc Optati, & ex mente Apostoli accipienda, ne eidem Apostolo contradicere videatur, ad Philipp. 2, 13. *Deus est enim, &c.* Sed hac de re totâ adi si lubet, virum præstantissimum, & quod non in minimâ felicitatis parte ponimus, nobis amicissimum, in opere laudatissimo, lib. 4. parte secunda. *M. Casaub.*

sed homini non est datum, perficere: ut post spatia, quæ debet homo implere, restet aliquid Deo, ubi deficienti succurrat: quia ipse solus est perfectio, & perfectus solus Dei Filius Christus. Cæteri omnes semi-perfecti [d] sumus. Quia nostrûm est velle, nostrûm est
Rom. 9. 16. currere; Dei, perficere. Undè beatissimus apostolus Paulus, ait: *neque volentis neque currentis, sed ad Dei gratiam pertinentis.* Nam & à Christo salvatore nostro, perfecta
Levit. 11. 45. sanctitas non est data, sed promissa. Deniquè sic ait: *sancti eritis, quia ego sanctus sum.* Solus est ergò perfectus & sanctus. Deniquè non dixit, *sancti estis*, sed, *sancti eritis*, dixit. Undè est ergò, quòd vobis perfectam sanctitatem de superbiâ vindicatis? nisi ut appareat, *quia vos ipsos decipitis, & veritas in vobis non est.* In Joannis scholâ [e] esse noluistis. Cùm enim seducitis aliquos, promittitis vos indulgentiam peccatorum esse daturos: & cùm vultis donare peccata, vestram profitemini innocentiam: & remissionem peccatorum sic datis, quasi nullum [f] habeatis ipsi peccatum. Non est ista præsumptio, sed deceptio: nec veritas, sed mendacium. Etenim inter vicina momenta, dùm [65] manus imponitis & delicta donatis, mox [66] ad altare conversi, [67] dominicam orationem prætermittere non potestis. Et utique dicitis, *Pater noster, qui es in cœlis, dimitte nobis debita & peccata nostra.* Quid vocaris [g], dùm peccata confiteris tua? si sanctus es, dùm dimittis aliena? hoc modo & vos ipsos decipitis, & veritas in vobis non est. Sed ut apparet, hoc vobis dictat nutrix vestra superbia, quam Christus in Evangelio testificatur: quia etsi nomina vestra non dixit, per similitudinem tamen vestros mores ostendit; sic enim
Luc. 18. 9. scriptum est: *dicebat Jesus hanc similitudinem, propter eos qui se sanctos putant, & contemnunt cæteros.* Hoc de vobis dictum esse, ipsa res evidentèr ostendit; dùm vos quasi
Ibid. 10. sanctos extollitis, & nos manifestè apertéque contemnitis: *duo* (inquit) *ascenderunt in templum adorare, unus Pharisæus, & unus Publicanus.* Pharisæus tumidus, superbus, inflatus, talis, quales & vos videmus: non humiliato corpore, non inclinatâ cervice, sed erectâ facie, & tumenti pectore: *gratias tibi Deus, quia nihil peccavi*, hoc est dicere Deo, non habeo quod ignoscas. Hoc insanus furor, hoc punienda & damnanda superbia. Deus paratus est ignoscere, & reus festinat indulgentiam recusare. Publicanus humilis, homi-
Ibid. 14. nem se esse cognoscens, sic rogavit, dicens: *Propitius esto, Domine, mihi peccatori:* Sic justificari meruit humilitas [h]: sic superbia in Pharisæo, magistro vestro, de templo damnata descendit. Meliora inventa sunt peccata cum humilitate, quàm innocentia cum superbiâ. Deindè cùm vobis traditionis & schismatis gravia peccata non desint, insuper & superbos vos esse gratulamini [i].

XXI. Reprehenduntur Donatistæ quòd episcopos dignitate spoliarint & pœnitentiæ laboribus subjecerint.

Nunc quoniam erubescenda gaudia vestra probavimus, & furor vester tot locis ostensus est: restat de profundâ impietate vestrâ aliquid dicere. Nam omnia, quæ à vobis fiunt aut facta sunt, quis poterit explicare? sic cuncta malignitate quâdam ordinasse vos constat, ut in unâ specie operis vestri, species alias impleretis: ut dùm presbyter aut [68] episcopus dejicitur, sic populus caperetur. Quomodò [k], posset turba hominum stare, quæ rectorem suum à vobis elisum esse conspiceret? Non aliter, quàm quocumque casu, pastore occiso, lupi grassantur. Exorcizastis fideles [l], & lavistis sine causâ parietes: ut hoc nequitiæ genere subrueretis simplicissimorum hominum mentes. Talibus consiliis vestris, nonnullorum animi jugulati sunt; & sub nube simplicitatis, obcæcato astutiæ lumine, ut miseros sterneretis, sagittas de pharetrâ pectoris vestri, seductionibus præmisistis:
Ps. 10. 3. ut de vobis Spiritus sanctus per David prophetam in psalmo prædixerit: *quoniam ecce peccatores intenderunt arcum: paraverunt sagittas in pharetrâ suâ, ad sagittandos obscurâ lunâ rectos corde.* Quid à vobis minùs factum est vestris consiliis? sauciati [m] sunt innocentes, exarmati fideles, honore nominis sui spoliati sunt sacerdotes. O impietas inau-

VARIANTES LECTIONES.

[d *Semi-perfecti*] In MS. S. G. *imperfecti.* [e *In Joannis scholâ*] Ità in MSS. S. T. & P. S. In MS. S. G. *Johannis socii.* [f *Nullum*] Deest in MS. S. G. [g *Vocaris*] In MS. S. G. *vocitaris.* [h *Humilitas*] Additum hoc verbum ex MS. S. G. [i *Insuper & superbos vos esse gratulamini*] Ità in MS. S. G. In MS. S. T. *Insuper & super vos esse gratulamini*: *super vos*, pro *superbos.* [k *Quomodò*] In MSS. S. T. & P. S. *quando.* [l *Exorcizastis fideles*] In MS. S. G. additur illud *fideles*, quod deest in MSS. S. T. & Ph. S. [m *Sauciati*] Ità in MS. S. G. In MS. S. T. & in editis, *sagittati.*

ANNOTATIONES.

65. *Manus imponitis*] Publicè & in missâ pœnitentes olim absolvebantur: Tertull. de pudicitiâ. *prosternens in medium*: item, *cæteras etiam meta complex.* Albasp.

66. *Mox ad altare conversi*] Absolutis pœnitentibus ad altare revertebantur episcopi. *Idem.*

67. *Dominicam orationem*] Ergò absolutio fiebat ante orationem Dominicam, & ante communionem. *Idem.*

68. *Dùm episcopus dejicitur*] Loco removetur. Tertull. de exhort. *Memini digamos loco dejectos*: episcopos è suis sedibus deturbabant, laïcos faciebant; pœnitentiæ manus eis imponebant, hæc omnia ut fidelium animos ab Ecclesiâ averterent. *Idem.*

69. Quem

dita, [69] quem jugulaveris inter pœnitentiæ tormenta servare [n] [70]! in comparatione operis vestri, latronum levior videtur immanitas. [71] Vos vivum facitis homicidium [72]: latro jugulatis dat de morte compendium: paupertate sensus sui circumventi sunt, quos decipere potuistis. Perfecti enim fuerant illi, opere scilicèt Dei, qui in ejus nomine fuerant ordinati. Et vos contra opus Dei hostiliter militantes, divinum opus malitiæ [o] vectibus destruentes. Apparet ergò de vobis dictum esse in x. psalmo: *quoniam quæ tu perfecisti, ipsi destruxerunt*. Ps. 10. 4. Fecit vos superbos impietas vestra: sed accusat vos prospiciens de cœlo justitia: & iniqua vos gerentes error hominum laudat, ut de vobis in IX. psalmo dixerit Spiritus sanctus, *quoniam laudatur peccator in desideriis animæ suæ, & qui iniqua egerit, benedicetur*. Ps. 9. 24. Quid iniquius, quàm exorcizare Spiritum sanctum; altaria frangere; Eucharistiam animalibus projicere? & [73] ut in errorem vos vester populus mittat, laudando felices appellant, & [74] benè nominant [75], & [76] per vos jurant, & personas vestras jam pro Deo habere noscuntur.

XXII. Impietas Donatistarum qui per suos jurabant episcopos.

SOLET Deus ad probandam fidem in juratione ab hominibus nominari; sed cùm per vos juratur, jam apud vestros de Deo & Christo silentium est [p]. Si ad vos divina migravit de cœlo religio, quia per vos juratur, nemo vestrûm aut vestrorum langueat: nolite mori: imperate nubibus, pluite si potestis, ut per vos pleniùs juretur, & de Deo sileatur. Nam & prioribus sæculis, ut templa fabricarentur, & Idola fierent, quid à vestro populo diabolus potuit ampliùs facere? nihil aliud, nisi ut de Deo taceretur, dùm per errorem homines de solo diabolo loquebantur.

XXIII. Reprehenduntur Donatistæ quòd unctorum Dei sacerdotum capita raserint.

O SACRILEGIUM impietati commissum [q]! dùm homines per vos jurantes libenter auditis, & vocem Dei auribus non admittitis vestris qui in CIV. psalmo sic ait: *ne tetigeritis unctos meos; neque in prophetas meos manum miseritis*. Ps. 104. 15. Unctos autem esse & reges & sacerdotes, & libri regnorum indicant; & David in psalmo CXXXII. sic ait: *sicut unguentum in capite quod descendit in barbam Aaron*. Ps. 132. 2. [77] Et tamen vos contrà iisdem viribus conati estis præcepta contemnere, quibus, qui Deum timent, mandata conantur im-

VARIANTES LECTIONES.

[n *Servare*] Ità in MS. S.G. In MSS. S.T. & P.S. *sævire*. [o *Malitiæ*] Ità in MS. S.G. In MSS. S.T. & P.S. *militiæ*. [p *Silentium est*] In MS. S.G. *siletur*. [q *Commissum*] Ità in MS. S.T. *junctum scilicèt impietati sacrilegium*: quippè sacrilegium est per hominem jurare, impietas de Deo silere ac ejus vocem non audire.

ANNOTATIONES.

69. *Quem jugulaveris inter pœnitentiam*] Aliæ editiones hæc ità legunt, *ò impietas inaudita, quæ jugulas inter pœnitentia tormenta securè! in comparatione, &c.* Quod præcedentibus quidem non malè convenit, sed quæ sequuntur, illud potiùs exigere videntur quod in hac editione. *M. Casaub.*

Ibid. *Inter pœnitentiam & tormenta servare*] Episcopos quos deposuerant, & privatione episcopatus occiderant, eos demùm inter pœnitentes rescribebant: hoc erat jugulatos servare inter tormenta pœnitentiæ. *Albasp.*

70. *Quem jugulaveris inter pœnitentia tormenta servare*] Sacerdotem quem gradu dejeceris in pœnitentiæ laboribus detinere. *Du Pin.*

71. *Vos vivum facitis homicidium*] Sinitis episcopos quos occidistis & quos dignitate spoliastis, inter pœnitentes miseram vitam trahere: hoc est, vivum homicidium facere. *Albasp.*

Ibid. *Vos autem vivum homicidium facitis*] Pro eo dixit quod est, vos deturbatos bonis & dignitatibus, summates viros vivere in pœnam, velut ipsis sibi superstites facitis. Manil. libro 5.

Virginis & viva rapitur sine funere funus.

Bona atque dignitates, altera hominibus vita, alter sunt sanguis, ut jurisconsultus barbaræ vocis, minimè verò mentis, Accursius dixit. Cujus generis, alia videre te volumus apud Johan. Meursium, optimum, eruditissimum, nobisque amicissimum virum, in animadversionibus Miscellis. Ejusdem sententiæ est Ulyssis ad Penelopen versus apud Ovidium.

Viscera nostra, tuæ dilacerantur opes. Barth.

72. *Vivum facitis homicidium*] Episcopos quos occidistis, quod spectat ad vitam civilem, id est, quos honore & dignitate spoliastis, miseram vitam inter pœnitentes trahere cogitis, hoc est, *vivum facere homicidium*. Du Pin.

73. *Et ut in errorem vos vester populus mittat, laudando felices appellant, & benè nominant, &c.*] *Benè nominant*, id est, loco omnis boni vestra nomina proferunt. Tibullus l. 11. eleg. 1.

Sed benè Messallam sua quisque ad pocula dicat:
Nomen & absentis singula verba sonent. Barth.

74. *Et benè nominant*] Id est, *loco ominis boni vestra nomina proferunt*: vir doctus ad hunc locum, qui etiam profert locum Tibulli:

Sed benè Messalam sua quisque ad pocula dicat,
Nomen & absentis, singula verba sonent.

Illud fortassè verum, sed hoc parum appositè, ni fallor. Aliud enim est amicorum, sive præsentium, sive absentium inter bibendum meminisse, & illis benè precari Plautina illa formula: *Benè me, benè te, benè nos, benè vos, bene nostram etiam Stephanium*: aliud, *nomen alicujus, ominis boni causâ proferre*; quod qui facit, sibi potiùs benè precatur. Non me latet, Deos quoque Deasque appellari solitos à bibentibus, quos probabiliùs boni ominis causâ nominatos putes; sed illud neque ad hunc Optati, neque illum Tibulli locum pertinet. Possis etiam interpretari, *benè nominant*, quoties nominant, *benedictos* appellant: quomodò Tertullianus *benedictos* & *benedictas* propriè designatos martyres, paucis ad *martyres* capitibus sæpiùs. Solitos autem Donatistas *de persecutione Catholicorum*, passim quæri, & sese suosque *veritatis martyres* nuncupare, pluribus docet Augustinus. *M. Casaub.*

75. *Benè nominant*] Benè precantur vobis: vos ut sanctos & Dei amicos prædicant. *Du Pin.*

76. *Per vos jurant*] Hæc ad Donatum Carthaginensem referenda sunt, qui patiebatur ut per se homines jurarent. *Albasp.*

Ibid. *Per vos jurant, & personas vestras pro Deo habere noscuntur*] Vide & lib. 3. Horatius carminum lib. 4. od. 5. ad Augustum:

Hinc ad vina redit lætus & alteris
Te mensis adhibet Deum.

Item:

Jurandasque tuum per nomen ponimus aras.

Incert.

77. *Et tamen vos contrà easdem vires*] Miror undè hæc in meliorem hanc editionem irrepserint, cùm meliùs anteà legeretur: *& tamen vos contrà, iisdem viribus conati, &c.* M. Casaub.

plere. Docete ubi vobis mandatum est, [78] radere capita sacerdotum [79], cùm è contrario sint tot exempla proposita, fieri non debere. Saül antequam peccaret, ungi meruit: post unctionem non leviter offendit. Hoc Deus eùm videret [r], propter oleum non tangendum, volens exempla proponere, pœnitentiam professus est; sic enim legitur dixisse Dominum: *pœnitet me unxisse Saül in regem*; (1. Reg. 15. 11.) & utique potuit Deus oleum quod dederat auferre. Sed eùm voluit docere, non debere contingi oleum etiam in peccatore: ipse qui dederat, pœnitentiam gessit. Igitur Deus, si, ut te doceret, quod dedit auferre non potuit, per quod noluit: tu quis es, ut auferas quod non dedisti? & qui parare debebas aures ad audiendum, parasti novaculam ad delinquendum: & cùm possetis esse filii Dei, filii hominum esse voluistis; & ad infigendum morsum honoribus alienis, dentes vestros in sagittas & arma vertistis; linguas acuistis in gladios: implestis quod de vobis in psalmo (Ps. 56. 4.) LVI. scriptum est: *filii hominum, dentes eorum arma & sagittæ, & lingua eorum gladius acutus.*

XXIV. Injuria facta à Donatistis omni hominum generi & ætati per impositionem manuum in pœnitentiam. (Ezech. 13. 18.)

Ergò linguas vestras acuistis in gladios, quas movistis [80] in mortes, non corporum, sed honorum: jugulastis non membra, [81] sed nomina. Quid prodest, quia vivunt homines, & [82] honore à vobis occisi sunt? valent quidem membris, sed ereptæ portant funera dignitatis. [83] Extendistis enim manum, & super omne caput [84] mortifera velamina prætendistis: ut eùm sint (sicut suprà dixi) [85] quatuor genera capitum in Ecclesiâ, episcoporum, presbyterorum, diaconorum, & fidelium: [86] nec uni parcere voluistis: [87] evertistis animas hominum. Hos actus vestros odit Deus in Ezechiele prophetâ, eùm dicit: *væ facientibus velamen*, hoc est, imponentibus manum *super omnem ætatem* [s] *ad evertendas animas.* [88] Invenistis pueros; de pœnitentiâ sauciastis, ne aliqui ordinari potuissent. Agnoscite vos animas evertisse. Invenistis [89] fideles antiquos, fecistis pœnitentes. Agnoscite vos animas evertisse. Iovenistis diaconos, presbyteros, [90] episcopos, fecistis laicos. Agnoscite vos animas evertisse.

XXV. Iterùm in Donatistas qui sacerdotes innocentes dignitate & honore spoliabant & pœnitentiæ addicebant. (Rom. 14. 4. 1. Reg. 16. 1. Reg. 24.)

[91] Socius & comes vester jamdudùm fuerat, cui nunc manus inferre conatus es: pariter currebatis: fac illum peccasse (cùm peccatum oon esse cooftet); jacebat ut æstimas: si Apostolum legisti, tu vide cui stes, & illi cui jaceat: si servus es, dominum recognosce, & intellige, quia non tibi jacebat, qui tecum paulò antè currebat. Quid in potestatem alienam irruis? quid temerarius Dei tribunal ascendis? & cùm ipse sis reus, in alterum audes ferre sententiam? & legisti: *qui stat, domino stat suo, & qui jacet, domino suo jacet.* Potens est autem dominus ejus, suscitare eum: tu quis es, qui de servo alieno judices? Oleum sacerdoti à Deo collatum, non debuisse vos tangere, à puero Dei David discere debuistis, qui sic per Samuelem ungitur, ut Saüli quod jamdudùm datum fuerat, mi-

VARIANTES LECTIONES.

[r *Videret*] In MS. S.T. *diceret*, lapsu exscriptoris. [s *Super omnem ætatem*] In MS. S.G. *super omne caput & super omnem ætatem.*

ANNOTATIONES.

78. *Radere capita sacerdotum*] Pœnitentium capita radebantur & cinere aspergebantur, itaque cùm sacerdotibus pœnitentiam imponerent Donatistæ, eis capita radebant. *Albasp.*

79. *Radere capita sacerdotum*] Radebant Donatistæ capita sacerdotum, quasi ad auferendam unctionem sacerdotalem. *Du Pin.*

80. *In mortes non corporum, sed honorum*] Quia episcopos honore & officio spoliarent. *Albasp.*

81. *Jugulastis nomina*] Dignitatem detraxistis. *Idem.*

Ibid. *Jugulastis non membra, sed nomina*] *Nomina* pro dignitatibus & honoribus posuit. Ibidem subjungit ecce, *erepta portant funera dignitatis*, & pag. 60. *gutturi vestro honorum funera minimè sufficiunt.* Item p. 60. *Dei episcopos lingua gladio jugulastis, fundentes sanguinem non corporis, sed honoris, &c.* Incert.

Ibid. *Sed nomina*] Nomina, pro dignitatibus posita notabamus. *Jugulastis non membra sed nomina.* Cùm statim dicat, *erepta funera dignitatis.* Ovidius:

Viva tibi & longè nomina magna colo.

Barth.

82. *Occisi sunt honores*] Nihil turpius olim, neque indignum magis, quàm videre episcopum inter pœnitentes ideò ait occisos fuisse episcopos quos pœnitentes fecerant. *Albasp.*

83. *Extendistis enim manum*] Imposuistis pœnitentiam omnibus, & omnes ordines, episcopos, presbyteros, diaconos, & laicos verè fecistis. *Idem.*

84. *Mortifera*] Summum erat scelus iis qui nihil commeruerant pœnitentiam impertire; nam erat innocentem reum facere & peccatum illi tribuere. *Idem.*

85. *Quatuor genera capitum*] Si credamus iis qui sacrificandi potestatem sacerdotibus & laicis juxtà concedunt, unum tantùm erit capitum genus. *Idem.*

86. *Nec uni parcere voluistis, evertistis animas hominum*] Tolle mendum nimis quàm manifestarium, legendo *animas omnium.* Incert.

87. *Evertistis*] Qui fidelem ex lege Christi & ex ejus corpore rescendit, is statum fidelium evertit. *Albasp.*

Ibid. *Evertistis animas hominum*] Corrige cum viro docto *animas omnium*, quale est quod & septimo legebatur *Si unum est quod ab hominibus admittitur*, &c. ubi correximus, *omnibus.* M. Casaub.

88. *Invenistis pueros*] Extremum erat malitiæ genus pueros ac propterea innocentes, & omni lumine vacuos ad pœnitentiam cogere; nam post publicam illam pœnitentiam in clerum adlegi non poterant amplius. uti ait, *ne qui ordinari potuissent.* Albasp.

89. *Fideles antiquos*] Seniores laïcos, pœnitentiam, quamvis nihil peccassent; subire coëgerant. *Idem.*

90. *Episcopos fecistis laicos*] Episcopos orthodoxos deponebant: hos postmodùm inter pœnitentes relegabant, & actâ pœnitentiâ laicos faciebant; quod meritò exprobrat Donatistis Optatus; nam episcopus olim poterat fieri laïcus, ut legimus de Trophimo, sed hoc non fiebat nisi ob aliquod grave crimen: deinde pœnitentia illi nunquam imponebatur. *Idem.*

91. *Socius & comes*] Hoc est illi episcopi quos pœnitentiâ sauciastis, erant socii & fratres vestri, qui si quid fecerant, erant deponendi, non pœnitentiâ puniendi, non hoc dedecore afficiendi: oleum enim Dei non est violandum. *Idem.*

92. *Videtur*

nimè tolleretur. Denique vel cum Deo jubente vel eventu procuraote, una eos spelunca
concluderet; venerat in potestatem pueri David Saül, qui peccaverat. 92 Videtur non
videns, ideò quod à majori lumine (ut fieri assolet) 93 in caligine clausi aëris, alterum
juxta se videre non potuit. Innumerabiles antiquum regem sequebantur exercitus: sed
ipse rex in potestatem venerat alienam. Occasionem victoriæ David habebat in manibus:
incautum & securum adversarium, sine labore poterat jugulare: & sine sanguine & con-
flictu multorum, poterar bellum per compendium mutare in cædem [t]: & pueri ejus & oc-
casio suadebant: ad victoriam opportunitas hortabatur. Stringere jam cœperat ferrum,
ire jam cœperat armata manus hostiles in jugulos: sed obstabat plena divinorum memoria
mandatorum, hortantibus se pueris & occasiooibus contradicit, tamquàm & hoc diceret:
sine causâ me victoria provocas; frustrà me occasio in triumphos invitas. Volebat hostem
vincere; sed priùs est Domini divina præcepta servare. *Numquid mittam manus in un-* 1.Reg.24.
ctum Domini? Repressit cum gladio manum; & dùm timuit oleum, servavit inimicum. 7.
Et ut [v] compleret observantiam, vindicavit occisum. Vos nec Deum timetis, nec fratres 2.Reg.1.
agnoscitis, in cote [x] livoris acuistis novaculas linguæ; & divina præcepta calcantes, mi-
serorum properastis in capita, 94 ut in captivitatem cæcos [y] & imperitos populos, jugu-
latis [z] ducibus, traheretis. Esuritis honores innocentium sacerdotum: undè furori vestro
tanta fames innata est, ut guttura vestra sepulchra patentia faceretis. Unicuique sepul-
chro sufficit unum funus, & clauditur: gutturi vestro honorum funera minimè suffece-
runt, & adhuc patent, dùm aliquos quæritis devorare; ut meritò de vobis dictum sit:
sepulchrum patens est guttur eorum; nam & de maledictione præsumitis, cùm scriptum sit, Ps.5.11.
benedicite & nolite maledicere. Quisquis contra vestram voluntatem aliquid [a] fecerit, in- Rom.12.
tentatis terrores, maledicta prætenditis; & quia aliqui homines, plus mali mereri possunt 14.
quàm boni, quicquid 95 judicium Dei aut peccati meritum fecerit, amaris vestris maledi-
ctionibus vindicatis: meritò de vobis dictum est in psalmo XIII. *os eorum maledictione &* Ps.13.3.
amaritudine plenum est. Gloriamini, quòd vobis maledicentibus, aliqui homines mori
potuerunt. Certè non licet occidere. An ideò vos putatis innocentes, quia ferro usi non
estis? 96 innocentem se & venenarius judicet, si in solo ferro est homicidium: ooo sibi
videatur reus, qui alterum subducto cibo oecaverit: innocentem se judicet, qui spirandi
prohibitâ facultate, suffocaverit vivere cupientem. Necis multa sunt genera, sed unum
nomen est mortis. Maledictionibus tuis cum fiduciâ hominem mortuum protestaris, quid

VARIANTES LECTIONES.

[t *Mutare in cædem*] In tribus MSS. *mittere cædem*, sed rectè emendatum in editis. [v *Ut*] In MS. S. T. & in editis, *Càm.* [x *in cote*] In MS. S. G. *in cute.* In aliis, *corde*: legendum *cote.* [y *Cæcos*] In MS. S G. additur *ducitis*, quod superfluum. [z *jugulatis*] Malè in MS. S. G. *jugulastis*, [a *Aliquid*] Deest in MSS. S. T. P. S.

ANNOTATIONES.

92. *Videtur non videns, &c.*] Lege disjunctâ voce *clausi oris.* Os autem totam denotat faciem Germanicus de Astræâ:

Seraque ab Ecclesiis descendens montibus, ore
Velato. Barth.

93. *In caligine clausferis*] Manifestum itidem mendum legit voce disjunctâ Fr. Balduinus, *clausideris*; sed Barthius emendat *clausi oris.* Os totam faciem denotat Germanicus Cæsar in signo Astrææ:

Seraque ab excelsis descendens montibus, ore
Velato. Incert.

Ibid. *In caligine clausi aeris, &c.*] Ideò ait. Saulem visum à Davide videre tamen ipsum non potuisse, cùm uterque in eâdem essent speluncâ, quòd Saüli à majore lumine oculi adhuc caligarent. Vulgò experimur, ut qui ex apertis in clausa, & tenebricosa, subitâ migratione deveniunt, claramque lucem obscuriore aliquo loco repente mutant, illi aliquandiù nihil omninò videant, ut & illas contrà, qui ex densis tenebris in apertam lucem subitò prodeuntes, totum simul admittunt solem, repentino fulgore oculos ad aliquod tempus præstringi. Ad verba quod attinet, aut subaudiendum est *veniens*, à majori *veniens* lumine; aut *à majori lumine*, id est, propter majus lumen, præ majori lumine; quod scilicèt antè paulò oculos ejus implebat, &c. *Clausi aeris*, ut hic est, ferri potuit, pro quo tamen si quis *clausi antri*, vel *clausure*, vel tale quid malit, dummodò eodem recidat ego non contenderim. Barthius, inquit vir doctus, emendat, *clausi oris.* Hoc quoque ferri potest, non illud item, quod mox subjicit, *os aliquandò totam faciem denotare.* Quorsùm enim illud hîc? Sanè si *oris* admittamus, de *ore speluncæ*: ut in vulg. occurrit interdùm, non hominis intelligendum esse, dubitaturum credo neminem. Sed nec principis editionis contemnenda scriptura est, *in caligine clausus*, mox *poterat bellum per compendium mutare in cædem:* aliæ editiones pleniùs: *poterat bellum mutare in cædem*; paulò pòst, *in cote livoris acuistis novaculas:* pro quo primâ facie, *in corde livoris*, non dubitabam reponendum, sed jam mihi videtur illud & elegantius & acutius. Mox *in captivitatem trahere*, cùm tam clarum sit, quàm si solis radio scriptum esset, quid dicemus illos, nisi nodum in scirpo quæsivisse, qui *in captivitatem cæcos*, id est, prorsùs excæcatos, & oculis orbatos seu captos, ex Apuleio maluerunt interpretari. *M. Casaub.*

94. *Ut in captivitatem cæcos aut imperitos populos*] Vocat in *captivitatem cæcos*, prorsùs excæcatos & oculis orbatos seu captos. Sic Apuleius, *deflens ad captivitatem oculis.* Incert.

95. *Judicium Dei*] Quid sit vindicare maledictionibus quidquid judicium Dei fecerit, non satis intelligo. Nisi velit dicere quidquid Deus fieri permisit contra eorum voluntatem. *Albasp.*

Ibid. *Quidquid judicium Dei, &c.*] Quia, inquit, ità solet usu venire, ut non omnes sint felices, quidquid è nostris alicui contingit adversi, id vos protinùs vestris maledictionibus vendicatis & asseritis, quasi eorum vi ac virtute contigisset. Fecit Albaspinæus ut interpretandum putarem, ne valdè reconditum quis putaret & obscurum, quod ipse profitetur, se non intelligere. *M. Casaub.*

96. *Innocentem se & venenarius judicet, &c.*] *Venenarium* vocat hominem veneficum & pharmacopœum κρυῶν τῶ φαρμάκων, quod nomen notandum. Usitatum non huic soli, verùm etiam aliis non de plebe scriptoribus, Tertulliano, Julio Firmico, ipsi denique Suetonio. *Incert.*

Ibid *Venenarius*] Hominem dicit veneficum κρυῶν φαρμάκων conditorem. Venenatores eloquentissimus ævi ultimi scriptor Saxo Grammaticus dixit, ut a nobis infrà his libellis docebitur. *Barth.*

97. Invertia

intereſt, an gladio ferias, an linguâ percutias? indubitanter homicida es, ſi per te mortuus fuerit qui vivebat. Quiſquis talis ex vobis eſt, fruſtrà ſe chriſtianum aut ſacerdotem Dei profitetur, qui lenitatem Dei non curat imitari [b]; cùm ſcriptum ſit in Salomone:
Sap. 1. 13. *Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione vivorum.* Credo vos oblivisci non poſſe, quid per loca aliqua feceritis, cùm eos, qui legem Dei prædicabant, id eſt, prophe-
Pſ. 104. 15. tas velletis occidere contra juſſionem Dei dicentis: *& in prophetas meos manum ne miſeritis.* Deuterium, Partenium, Donatum [c], & Getulicum, Dei epiſcopos, linguæ gladio jugulaſtis, fundentes ſanguinem non corporis, ſed honoris. Vixerunt poſteà homines, ſed à vobis occiſi ſunt in honoribus, Dei ſacerdotes. Multis notum eſt & probatum, perſecutionis tempore epiſcopos aliquos, 97 inertiâ à confeſſione nominis Dei delapſos thurificaſſe, & tamen nullus eorum qui 98 evaſerunt, aut 99 manum lapſis impoſuit, aut 1 ut genua figerent [d], imperavit. Et facitis vos hodiè [e] 2 poſt unitatem, quod à nul-
Pſ. 104. 15. lo factum eſt poſt thurificationem: quia ſcriptum eſt: *ne tetigeritis unctos meos, neque in prophetas meos manum miſeritis.* Oleum ſuum defendit Deus: quia ſi peccatum eſt hominis; unctio eſt tamen divinitatis. *Ne tetigeritis* (inquit) *unctos meos:* ideò, ne dùm peccatum hominis percutitur, & 3 oleum, quod Dei eſt, feriatur. Judicio ſuo Deus ſervavit rem ſuam, & tamen vos paſſim irruiſtis in alienam, corrumpentes omnium felicitatem. 4 Nam quæ [f] major infelicitas, quàm Dei ſacerdotes vivere, nec eſſe quod fuerant?

XXVI. Matronæ pueri, virgines immeritò à Donatiſtis pœnitentiæ addictæ.

MATRONÆ, pueri ſimul & virgines à vobis coactæ, nullo interveniente peccato; ſalvâ innocentiâ & pudicitiâ, vobis docentibus pœnitentiam gerere didicerunt. Numquid minor eſt infelicitas? 5 contriviſtis ſexus [g], vexaſtis ætates. Verè de vobis dictum eſt in
Pſ. 13. 3. pſalmo XIII. *contritio & infelicitas in viis eorum, & viam pacis non cognoverunt: non eſt timor Dei ante oculos eorum.* Indixiſtis pœnitentiam plebibus; 6 nec enim acta eſt ab ali-

VARIANTES LECTIONES.

[b *Non curat imitari*] Hæc ſupplevimus ex MS. S. G. In aliis hic lacuna, quam ſuppleverat Balduinus per vocem *ignorat.* [c *Donatum*] Deeſt in MS. S. G. [d *Figerent*] In MSS. S. T. & Ph. S. lapſu amanuenſis, *fierent.* [e *Hodiè*] Deeſt in MS. S. G. [f *Nam quæ*] Ità in MS. S. G. Malè in MSS. S. T. & P. S. *Neque.* [g *Contriviſtis ſexus*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. & in editis, *contritos ſexu vexaſtis ætates,* minùs bene, nam duo ſunt membra diſtincta ſexus & ætas.

ANNOTATIONES.

97. *Inertiâ*] Inter tormenta Chriſtum negaſſe. *Albaſp.*

Ibid. *Inertiâ à confeſſione Dei delapſos, &c.*] Verbum hoc *inertiâ*, non pro atrocitate criminis, quo vix ullum majus, ſi ut vulgò, accipias. Sed *inertiam* hic vocat Optatus, metum mortis, & amorem mundi & temporalis tranquillitatis; quæ ſanè verè *inertis* & ignavi propria: unde & in N. T. δειλοὶ meticuloſi, timidi, & ἄπιστοι infideles conjunguntur, & ab hæreditate cœleſti cum cæterâ peccatorum colluvie excluduntur Apocal. 21. 8. Magni enim & generoſi animi eſt, eſſe Chriſtianum. Quò fortaſſè & illud pertinet, quod Hebræi dicunt, אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד *Nullus nebulo* (fatuus ſtolidus) *timet peccatum: nec idiota* (Hebr. populus terræ) *quiſquam pius:* ex 2 quæ vulgò *capitula patrum.* Sed & Hebr. 6. 11. & 12. ſegnes & inertes eis opponuntur, qui in fide ad finem uſque perſeverant, neque dubitavit beatus Chryſoſtomus infandam Judæ proditionem ipſius inertiæ καὶ ῥᾳθυμίᾳ uni adſcribere, τοσοῦτον ἡ ῥᾳθυμία κακόν, ut eleganter ibi concludit tom. 5 pag. 362. Idem beatus pater, ὅτι οὐ ῥᾳθυμίας ἡ πονηρία, καὶ οὐκ ἀνάγκης ἡ ἀρετή, fusè tuetur ac diſputat tom. 6. 844. &c. ſuprà lib. 1. eâdem de re, *ut damno æternæ vitæ iſtius incertæ lucis, moras breviſſimas compararent, &c.* Quod igitur priùs amori, ſtudioque præſentis hujus vitæ, hic inertiæ imputat, ut etiam Q. Curtius, *pigros*, &c, *qui diuturnam vitam unicum bonum æſtimant*, conjunxit. *Quanquàm ne pigri quidem ſibi fata diſponunt. ſed unicum bonum diuturnam vitam æſtimantes, ſæpè morbo mors occupat,* de geſt. Alex. lib 9 mox *qui evaſerunt*, id eſt, qui tentationi ſeu perſecutioni non ſuccubuerunt, qui *ſteterunt.* Ità enim ſolet ſanctus Cyprianus, *ſtantes* lapſis opponere. *M. Caſaub.*

98. *Evaſerunt*] Ii qui Chriſtum non negarunt. *Albaſp.*

99. *Aut manum lapſis*] Pœnitentiam lapſis non impoſuiſſent: nuſquam enim reperies neque in Ancyrano, neque in Eliberino pœnitentiam epiſcopis impoſitam, imò contrarium legitur de Trophimo & de Marcellino. *Idem.*

1. *Aut ut genua figerent*] Aut ut publicè errorem ſuum deteſtarentur: pœnitentes enim coram omnibus genua figebant, & in porticus Eccleſiæ tranſeuntes genibus flexis orabant, ut Deum & Eccleſiam pro ſe exorarent. Tertullianus *caris Dei adgeniculari, presbyteris advolvi:* quò reſpexit Optatus. *Idem.*

2. *Poſt unitatem*] Poſt unitatem à Macario factam: poſt quàm crudelem in epiſcopos vindictam exercebant Donatiſtæ tanquàm in eos quorum impulſu ea facta eſſet. Ait igitur Donatiſtas graviùs puniiſſe epiſcopos qui unitatem procurarunt, quàm olim Eccleſia in lapſos animadverterat & in eos qui fidem pejeraſſent. *Idem.*

3. *Oleum quod Dei eſt feriatur*] Oleum feriebatur, quia dignitas ſacerdotalis ludibrio habebatur. *Albaſp.*

4. *Nam quæ major infelicitas*] Ità legendum, *neque major infelicitas.* Cùm vulgò peſſimè coaluerint voces etiam *nec eſſe.* Id quod videre, cuivis pronum. *Barth.*

5. *Contritas ſexu vexaſtis ætates*] Aut cum aliis editionibus legendum: *numquid minor eſt infelicitas, contritas* (lege *cùm contritas*, ut ſuprà, *compreſſit* pro *cùm preceſſit:*) *ſexu vexaſtis ætates? verè, &c.* Aut ſi illud: *numquid minor eſt infelicitas?* ad ſuperiora pertinet, ſcribendum hic: *contritas ſexu vexaſtis ætates? verè, &c.* Sed quid hoc, contritas ſexu ætates an ſubaudiendum aut reſtituendum, *utriuſque*, & lege, *contritas utriuſque ſexûs vexaſtis ætates. Ætates*, ſive ſeorſim capias, ſive cum *contritas* conjunges, eleganter ponitur pro ſenibus, ſeu perſonis ſenio confectis ut, ædium ſenectutem, & ædium ætatem, promiſcuè uſurpatu reperias. Atqui jam virginum & matronarum, in ſuperiori periodo meminerat, an igitur hic iterùm: *ſexûs utriuſque?* an potiùs *ſenum: contritas ſenum vexaſtis* ut ante aliquot pag. *invenitis fideles antiquos, &c.* Conjiciebam aliquandò *contritas ſexu vexaſtis*, cùm pauca retrò, *genua figere* inter pœnas, à pœnitentibus exigi ſolitas, poſuerit. Præterea, quid huc pertineat ſequentia Pſalmiſtæ verba, quæ profert Optatus, ſi hæc contritio, de quâ iſtic agitur, non ab eorum crudelitate, quos hic inceſſit noſter, ſed ipsâ ſenum ætate? niſi tamen contritas vexaſtis, pro conterendo vexaſtis, ſit ab eo dictum. Tuum erit arbitrium, lector, quod malueris eligere. Optatum autem ejuſmodi argutias nimis amaſſe, utinam non tam multa in mundo exempla, quæ fidem facerent. Atque ego quæ ità ſuper hoc loco, ſed idem vir doctus & acutus BB, cujus jam ſuprà memini, ità corrigebat: *gerere didicerunt numquid minor eſt infelicitas? contriviſtis ſexus, vexaſtis ætates. Verè de vobis, &c* ut ad illa alludat quæ ſuprà, *væ facientibus velamen ſuper omnem ætatem, &c.* quod mihi quoque valdè placet. *M. Caſaub.*

6. *Nec enim acta*] Nemo eam rogavit. *Albaſp.*

7. *Æqua-*

quo, sed à vobis exacta; nec 7 æqualibus a temporum spatiis, sed egistis omnia pro personis, alter anno toto, alter mense, alter vix totâ die, imperantibus vobis pœnitentiam gessit. 8 Si unitati consentire (ut vultis) peccatum est, si est similis culpa; quare non est æqualis pro eodem reatu pœnitentia? Dubium non est, 9 populum credentium Israël esse vocatum 10; plebes singulas filias Israël, id est, qui mente 11 Deum viderint, & Deo crediderint: & tamen has plebes coëgistis flectere & inclinare cervices, & serie capitum junctâ, massam pœnitentium facere b. Has plebes dolet Deus per Ezechielem Prophetam dicens: *væ filiabus Israël, quæ farciunt cervicalia*, id est, membra cervicis, ut supponant sub cubito & sub manu. Utique sub cubitibus & sub manibus vestris, & cùm super eorum vel earum capita velamina pœnitentiæ tenditis. Quæ impietas vestra & furor ostensus est, & superbia demonstrata: etiam stultitiæ fuerat revelanda; sed hanc in sexto libro demonstrabo c. Ezech. 13.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Æqualibus*] In MS. S. G. *plenis*. [b *Dubium non est, &c.*] Totus hic locus ita corruptus erat tam in MSS. quam in editis, ut vix medicabilis videretur. In MS. S. T. sic habetur: *Dubio non est populum credentium Israël, id est, qui mente Deum viderit, & tamen has plebes coegistis flectere & inclinare cervices, & serie capitum injunctam massam pœnitentium facere.* Ita etiam in MS. P. S qui ubique fermè concinit cum MS. S. T. nisi quòd pro *massam*, habetur, *in assem*. In MS. S. G. *Dubium non est populum credentium Israël esse vocatum; plebes singulas filias Israël, id est, qui mente Deum viderint & Deo crediderint, & tamen has plebes coëgistis flectere & inclinare cervices, & serie capitum junctâ massâ pœnitentium facere.* Ex hoc MS. ceteris ubique fermè emendation hunc Optati locum restituimus. [c *Demonstrabo*] In MS S.G. *demonstrabimus*. Post hæc verba in MSS. S. T. & P.S. habetur, *Explicit liber secundus*. In MS. S. G. *Explicit liber sancti Optati secundus*.

ANNOTATIONES.

7. *Æqualibus spatiis*] Etsi omnium secundùm vos, unum esset delictum, dissimilis fuit pœnitentia, quod est acceptare personas, quo apud antiquos nullum gravius poterat esse peccatum neque, quidquam in Episcopo majus reprehendi poterat. Tertullianus de pudicitiâ, & Clementis constitutiones. *Albasp.*

8. *Si consentire unitati*] Si peccatum procurasse ut Macarius unitatem faceret. *Idem.*

9. *Esse vocatum populum credentium, &c.*] Miror quid eos à quibus Optatus hausit, inducere potuerit, ut Israel interpretarentur, *qui mente Deum videns*. Non quæro quàm id verum sit, quod esse falsissimum, nemo potest ignorare; sed aliquam tamen erroris ansam, quam in illis *Deum videns* vel *homo Deum videns* ab Augustino aliisque notatis agnoscimus, quæro. An שור vel שרר quod 72. Seniores interdùm [illegible] , [illegible] reddidere, nomen etiam quod mentem significaret, inde deduxerunt? Sed quidquid hujus sit, cùm & hanc adducat, irridens ille quidem, sed adducat tamen inter alias Hieronymus, & qui post Hieronymum voces Hebraicas Scripturæ congessere; non est quod de antiquitate ejus interpretationis dubitemus. Illud tamen porrò cordato lectori considerandum propono, quomodo ista *mente Deum videre*, & *flectere & inclinare cervices*, quæ tamquam contraria committit hic Optatus, opponantur. Ego planè persuasum habeo scripsisse Optatum *rectè vel erectè*, quod posteà, quia minùs esset notum, etsi magis probum, & ab Hebraicis minùs remotum; quia tamen fortassè minùs notum, in *mente* mutatum sit, ut quemadmodum suprà in parabolâ Publicani & Pharisæi *erecta facies* & *inclinata cervix* opponuntur, ita & hic *erectè videns*, & *inclinans cervicem*. Affine est & ab eâdem radice, quod Hieronymus ipse commendat, qui vertit Israel, *directus Dei*, sive [illegible] Θεοῦ. Affert & Remigius in interpretationibus nominum Hebraicorum, quarum hodiéque in nostrâ qualicumque Cantuariensi Bibliothecâ olim, heu olim! instructissimâ, sed ab impiis Zelotis, rapinis ac sacrilegiis suis pietatem obtendere solitis, dudum direptâ, atque inter ipsos, ut aiunt, spoliatores veluti prædâ divisâ, codex manuscriptus satis antiquus exstat. Mox pro *massam pœnitentium facere* corrigendum aliquando putavi, *ferre*, sed jam non probo. Non enim tantùm de pondere dixerunt, ut *massa auri*, *argenti*, & id genus; sed & de quovis acervo, seu serie rerum, quæ ejusdem essent generis. Unde sæpissimè apud Gregorium, aliósque, domos rusticanas plures inter se junctas, quas Græci [illegible] vocant, *massas* nuncupatas reperias; id est, *fundos sive prædia*. Codice can. Eccl. Afric. pag. 157. *massa dioecesion* vocatur, quæ mox *fascis dioecesium* vertit interpres gr. [illegible]. & [illegible]. *M. Casaub.* Fallitur *Casaubonus*, cùm non apud *Hieronymum* tantùm, in libro de Nominibus, habeatur, *mens videns Deum*, sed etiam in Græcis fragmentis, νοῦς ὁρῶν Θεοῦ, aut Θεόν. In voce autem Hebraica, non continetur significatio *mentis*, sed ab interprete suppletur, quia mente tantùm Deus cerni potest. *Clericus.*

10. *Populum credentium Israel esse vocatum, &c.*] Hæc est hocce in loco, ni fallor, mens Optati: Christiani sunt populus Israel, singulæ plebes sunt filiæ Israel, sic appellantur, quòd Deum videant, quòd in ipsum credant. Vos coëgistis fideles, qui stantes & erecto capite orabant, cervices flectere & inclinare, versâ scilicet in terram facie & humi procumbentes. Multorum capitibus grave jugum imposuistis, & ex iis ita simul junctis, massam pœnitentium fecistis. *Inclinare & flectere cervices* opponit *visioni Dei*, & *pœnitentium massam*, *credentium plebi*. *Du Pin.*

11. *Deum videat*] Erectâ cervice Deum orabant fideles; pœnitentes verò dejectâ in terram facie: unde ait Donatistas coëgisse ut qui Deum respicere deberent, oculos humi figerent & terram intuerentur. *Albasp.*

SANCTI OPTATI AFRI MILEVITANI EPISCOPI, DE SCHISMATE DONATISTARUM, ADVERSUS PARMENIANUM, LIBER TERTIUS.[a]

Hic liber tertius continet quatuor causas quibus effectum est, ut non sine asperitate unitas fieret. Prima, quòd Basilicas schismatici non necessarias fecerint, & rebaptizationem intulerint [b]. *Secunda, quòd Donatus Carthaginis provocaverit ut unitas fieret. Tertia, quòd Donatus Bagaïensis* [c] *circumcelliones* [d] *collegerit, ut operarios unitatis impediret. Quarta, sine voluntate Dei nihil esse factum ex his quibus putant aliqui unitati faciendum esse convitium* [e].

I. Asperiùs in Donatistas gesta ipsis provocantibus facta esse, nec Catholicis imputari debere.

1 SATIS, ut arbitror, in secundo libello de Ecclesiâ quæ sponsa est Christi, & de ejus dotibus, & de hereditate diximus Salvatoris: consequens est, primò schismaticorum errores ostendere: deinde, quæ [f] fuerit causa, ut [2] unitas fieret [3]: tertiò, quis fecerit [g], ut miles mittere-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Liber tertius*] In MSS. S.T. & P.S. *Incipiunt capitula libri tertii.* [b *Et rebaptizationem intulerint*] Hæc desunt in MSS. S.T. & P.S. [c *Bagaïensis*] Ita in MS. S.T. In MS. S.G. *Vagaïensis.* In MS. P.S. *Vagaensis.* [d *Circumcelliones*] In MS. S.T. *cercilliones.* [e *Ex his quibus putant aliqui unitati faciendum esse convitium*] In MSS. S.T. & P.S. ab his verbis incipit liber tertius, sed perperam; pertinent enim ad argumentum libri, non ad materiam. [f *Quæ*] In MS. S.T. *qua.* [g *Quis fecerit*] In MS. S.T. *qui fuerit*, & in editis, *quæ fuerit.*

ANNOTATIONES.

1. *Satis, ut arbitror, in secundo libro*] In aliis editionibus ita incipit hic liber: *ex iis quibus putant aliqui unitati faciendum esse convitium. Satis, ut arbitror, &c.* quæ cùm nullo modo cohæreant, quin spuria sint & irreptitia, & à Balduino meritò expuncta, nullus dubito. Quare non erat quòd hujusmodi laciniis hinc inde corrasis Balduinianam contaminarent editionem nuperi editores: unde & impurum illud glossema in fine præcedentis libri, *cervicalia*, id est, *membra cervicis*, quod invito Balduino in textum Optati quasi postliminio reduxerunt. Sed quò res sit extra controversiam & ut contentiosis os obstruamus, etiam depravationis origo nobis indicanda est. In editione Germanicâ Cochleanâ, cuique libro (primo excepto) præfixa sunt argumenta, quæ parùm abest quin Optati ipsius esse credam: antiqua certè sunt. Hujus autem tertii libri argumentum ita conceptum est: *Hic tertius liber continet quatuor causas, quibus effectum est, ut non sine asperitate unitas fieret. Primam, quòd Basilicas schismatici non necessarias fecerint. Secundam, quòd Donatus Carthaginensis provocavit, ut unitas fieret. Tertiam, quòd Donatus Bagaiensis Circumcelliones collegit, ut unitatis operarios impediret. Quartam sine voluntate Dei nihil esse factum*, sequi debebat, *ex iis quibus putant aliqui unitati faciendum esse convitium.* Sed id sequentis initio libri malè assutum est. Quod factum ne quis miretur, etiam quinto libro in eâdem editione simile contigit. Ut enim hic pars argumenti cum sequentis libri initio malè coaluit, ita & illic ex initio libri plures lineæ argumento accessêre, quæ suo loco desiderantur; ab his enim liber incipit *in quâ re quæ nunc agitur quæstio, &c.* Cetera quæcumque præcedunt, ab argumento libri repetenda sunt. Sed & illud non prætermittam Fulgentium Afrum, & Optati, quod ex ipso liquet, valdè studiosum, iisdem planè quibus hinc orditur Optatus, secundum ad Monimum librum verbis auspicari: *Satis, ut arbitror, Monime charissime, &c.* M. Casaub.

2. *Unitas*] Ut plebs Donatistarum ad Ecclesiam adduceretur, Concilium Carthag. 1. *Ut in ejus gremium erigeret universa membra dispersa: qui imperavit relig. Constant. imperatori ut votum gereret unitatis operarii unitatis.* Macarius, Paulus, Taurinus, & Lentius in eodem Concilio, *& mitteret ministros sancti operis famulos Dei Paulum & Macarium.* Albasp.

3. *Ut unitas fieret*] Ut procuraretur unitas, ut Donatistæ cogerentur ad Ecclesiam catholicam redire. *Du Pin.*

Ab

tur [a] armatus. [4] Ab operariis unitatis [5] multa quidem asperè gesta [b] sunt, sed ea ad quid imputatis Leontio, [c] Macario, vel Taurino: imputate majoribus vestris, qui (sicut in Prophetâ *Jer. 31. 29.* scriptum est) *ut vobis stupescerent dentes, ipsi uvas acidas comederunt.* Illis primò qui Dei [d] populum diviserunt, & [6] basilicas fecerunt non necessarias [7]. Deinde Donato Carthaginis, qui provocavit, ut unitas proximo tempore fieri tentaretur. Tertiò Donato Bagaiensi [8], qui insanam collegerat multitudinem, à quâ ne [e] Macarius violentiam pateretur, ad se, & ad ea, quæ ferebat tutanda, armati militis postulavit auxilium. Venerunt tunc cum pharetris armigeri, repleta est unaquæque civitas vociferantium (clamoribus [f]): nuntiatâ unitate [g], fugistis omnes. [9] Nulli dictum est, nega Deum: nulli dictum est, incende testamentum: nulli dictum est, aut thus pone, aut basilicas [h] dirue: istæ enim res solent martyria generare. Renuntiata est unitas, sola fuerant hortamenta, ut Deus & Christus [i] ejus, à populo in unum conveniente, pariter rogaretur. [10] Nullus erat primitùs terror: nemo viderat virgam: nemo custodiam: sola (ut suprà diximus) fuerant hortamenta. Timuistis omnes, fugistis, trepidastis: ut pro certo de vobis dictum sit, quod in psalmo LII. scriptum est: *trepidaverunt* [k] *ubi non erat timor.* Fugerunt igitur omnes Episcopi cum Clericis suis, ali- *Ps. 52. 6.*
qui sunt mortui: qui fortiores fuerunt, capti & longè [11] relegati sunt.

12. In vindictam Dei & Ecclesiæ hæc in Donatistas facta fuisse.

ET tamen horum omnium nihil actum est [12] cum voto nostro, nihil cum consilio, nihil cum conscientiâ, nihil cum opere; sed gesta sunt omnia in dolore Dei, amarè plorantis, & [13] in ultionem aquæ [14], [15] quam contra interdictum iterùm movistis: traducentes ad

VARIANTES LECTIONES.

[a *Mitteretur*] In MS. S.T. *moreretur.* In MS. S.G. *moveretur.* [b *Asperè gesta*] Ita in MS. S.G. In MSS. S.T. & P.S. *aspera facta sunt.* [c *Leontio*] Id nominis est in MS. S.G. In MSS. S.T. & P.S. *Lentio.* [d *Illis primò qui Dei*] Ita in MS. S.T. In MS. S.G. *illi quidem primò qui populum diviserunt.* [e *Ne*] In MS. S.T. *&*, sed malè. [f *Clamoribus*] Vocem illam quæ deest in MSS. supplevimus. [g *Nuntiatâ unitate*] In MSS. S.T. & P.S. *nuntiatam unitatem.* [h *Basilicas*] In MS. S.G. *basilicam.* [i *Christus*] In MSS. S.T. & P.S. *Spiritus.* [k *Trepidaverunt*] In MS. S.G. *ibi timuerunt timore.*

ANNOTATIONES.

4. *Ab operariis unitatis multa quidem aspera facta sunt*] Nos hodie *operariorum* vocabulo mechanicarum artium discipulos appellamus, qui in quâque experimenta sua facere necesse habent & per annos certos exercere priusquàm ad titulus artificum venire possint. At Optatus *operarios* vocat *administros unitatis*, cujus vocis exemplo vide suprà & nos ex auctore ipso auctorem interpretari. *Albasp.*

Ibid. *Ab operariis unitatis*] Operarios vocat administros unitatis, cujus vocis exempla in sequentibus videbis, & nos ex auctore ipso auctorem interpretari. *Operarii templi*, qui æditicando adsunt apud Augelomum in 3. reg. c. 5. Operator. Historia Damasceni. Olera enim fuerunt cruda, quorum senex ipse operator & cultor fuit. Operari est opus facere. Gariopontus lib. 11. c. 13. Iis verò contingit qui metallica operantur, aut ex pulvere, aut ex fœtido odore, &c. Operatrix apud Prudentium Trecensem. Licet eo vocabulo, nobis hodie appellare, mechanicarum artium discipulos, qui in quâque experimenta sua facere coguntur, priusquàm ad titulos vel nomen aliquod in iisdem veniant, ad alios erudiendos. *Barth.*

5. *Operarius unitatis*] Operarios unitatis vocat Leontium, Macarium, Taurinum, aliósque Proconsules aut Duces, qui conati erant Donatistas ad unitatem Ecclesiæ revocare. *Du Pin.*

6. *Basilicas fecerunt non necessarias*] Non necesse erat colligere populum in aliis Basilicis: nam Orthodoxorum Basilicæ ad id sufficiebant. *Albasp.*

7. *Basilicas fecerunt non necessarias*] Cùm ad Basilicas jam erectas quas Catholici tenebant accedere nollent & cum Catholicis orare, Basilicas alias ædificarunt quæ necessariæ non erant, cùm possent & deberent in veteribus Ecclesiis cum Catholicis convenire. *Du Pin.*

8. *Donato Bagaiensi*] *Bagaia* urbs celebris in historiâ Donatistarum; ibi enim habitum fuit à Donatistis Episcopis Concilium illud *Bagaitanum* 310. Episcoporum, cujus tam sæpè meminit Augustinus. Hujus urbis Episcopus Maximianus à Donatistis crudeliter interfectus est, ut narrat Augustinus ep. 88. & 185. & l. 3. contra Cresc. c. 43. In collatione Carth. adfuit Episcopus *Bagaiensis* è Donatistarum parte: sed longè antè Concilio Carthaginensi sub Cypriano subscribit Felix à *Bagai*, & post hæc tempora in notitiâ Leonis Imperatoris urbis *Bayai* fit mentio. Attamen in notitiâ Episcoporum Africæ à Sirmondo editâ, nullus est Episcopus *Bagaiensis*. sed duplex *Vadensis* in Numidiâ. Amborum fortè alteruter *Bagaitanus* erat. Nam in MSS. sæpè legitur *Vagaensis* & *Vagensis*, unde fieri potuit *Vadensis*. Ut ut sit, *Bagais*, seu *Vagaia* urbs erat Numidiæ. Namque de Concilii *Bagaitani* decreto loquens Augustinus l. de unit. Eccl. c. 18. exclamat, *ò regula juris Numidici! ò privilegia Vagaitana!* Non erat certè in Proconsulari, modò enim ait Optatus, hanc provinciam ab illo furore immunem fuisse. *Du Pin.*

9. *Nulli dictum est*] Macarii expeditionem & unitatem quam fecerat, persecutionem; eósque qui in illo tumultu interierant Macarianos vocabant Donatistæ, quod ut refellat, ait Optatus nulli Macarium dixisse ut thus adoleret, quod in persecutionibus Christianis imperabatur. *Albasp.*

10. *Nullus erat primitus terror*] Non venerat Macarius ut terrorem incuteret, sed ut dona ferret: plebem non armis, sed hortamentis & precibus ad unitatem cogebat. *Idem.*

11. *Relegati*] Donatistarum Episcopi. *Idem.*

12. *Cum voto nostro*] De concilio nostro ea acta non fuerunt. *Idem.*

13. *In ultionem aquæ*] Deus volebat ulcisci per Macarium quæ contra ejus baptismum facitis. *Idem.*

14. *Ultionem aquæ*] Sacri scilicet lavacri à Catholicis collati, quod pro nullo & profano Donatistæ habuerunt, iterùm rebaptizantes eos qui à Catholicis ad se veniebant. *Du Pin.*

15. *Quam contra interdictum iterùm movistis*] Ad plura S. Scripturæ loca simul alludit his verbis Optatus. Ad S. Evangelistæ narrationem haud dubiè, & principaliter Joan. c. 5. Sed etiam ad illa Prophetæ Esaiæ, quæ post pauca profert, ubi de antiquâ piscinâ, quod huc transtulit. Quod ait *contra interdictum*, idem valet atque illud quod anteà dixerat, *contra leges*, lib. 1. ad illa respiciens: *Qui semel lotus est, non habet necessitatem iterùm lavandi*, ut ibi docuimus. Nisi fortassè de piscinâ eâdem hoc quoque, quasi nefas ab Angelo plusquàm semel eam moveri, aut ab eo semel motam, si non nefas, stultum tamen & inane à quoquam iterùm moveri. Ceterùm illam piscinam Bethsaidæ figuram fuisse baptismatis, etiam aliorum fuit opinio. Vide Tertull. de baptismo c. 5. & 6. Quod hinc autem de pisce colligit Optatus, inde profectum videtur, quòd *piscinam* priscâ significatione acceperit, pro piscium vivario, ut loquitur Plinius, non pro merâ κολυμβήθρᾳ, quamquam & illud quoque pro ἰχθυοτροφείῳ usurpetur: seu aquarum ad usum, seu alium quem, seu natationis inductarum inesctarúmque loco, quæ posteà frequens & usitata verbi notio fuit. *M. Casaub.*

vos aquam antiquæ piscinæ: sed nescio an cum illo [16] pisce, qui Christus intelligitur,
Tob. 6. [17] qui in lectione Patriarchæ Tobiæ [a] legitur in Tigride flumine prehensus, cujus fel & jecur tulit Tobias, ad tutelam feminæ Saræ, & ad illuminationem Tobiæ non videntis: ejusdem piscis [b] visceribus Asmodæus [c] [18] dæmon à Sarâ puellâ fugatus est (quæ intelligitur Ecclesia) & cæcitas à Tobiâ exclusa est. [19] Hic est piscis, qui in baptismate per invocationem fontalibus undis inseritur, ut quæ aqua fuerat, à pisce etiam piscina vocitetur. Cujus piscis nomen secundùm appellationem græcam, in uno nomine per singulas litteras turbam sanctorum nominum continet, [20] ΙΧΘΥΣ, quod est latinum, JESUS CHRISTUS DEI FILIUS SALVATOR. Hanc vos piscinam, quæ in omni Catholicâ per totum orbem terrarum, ad vitam generis humani, salutaribus undis exuberat; transduxistis ad voluntatem vestram, & solvistis singulare baptisma, ex quo baptismate hominibus [d] muri facti sunt ad tutelam: & fecistis quasi [21] alteros muros, nullum bonum [e] ædificium facientes: non potuistis construere, nisi dirueretis. Et [f] quale potest esse ædificium, quod [22] de ruinâ construitur?
Is. 22. Hanc rem per Esaiam prophetam Deus dolet & flet, cùm dicit, *filiam sui generis esse contritam:* [23] genus Dei est non habere genus, qui ex se est, & manet in æternum [g]. [24] Similis

VARIANTES LECTIONES.

[a *Patriarchæ Tobiæ*] Ita restituimus ex codice S. G. In aliis & in editis *Patriarcharum*. [b *Piscis*] Deest in MSS. S. T. & P. S. [c *Asmodæus*] In MS. S. G. *Nasmodeus*. [d *Hominibus*] In MS. S. G. *credentibus*. [e *Nullum bonum*] In MSS. S. T. & P. S. *nullum novum*. In MS. S. G. *multum bonum*. Ex utroque restituimus, *nullum bonum*. [f *Et*] In MS. S. G. *Sed*. [g *In æternum*] In MSS. S. T. & P. S. *in æternitatem*. In quibusdam editis malè *in æternitate*.

ANNOTATIONES.

16. *Pisce*] Cum Christo: hoc est, nescio an quos baptizatis, renascantur Christiani. Tertull. *Sed nos pisciculi secundùm ιχθυν, nostrum Jesum Christum in aquis nascimur:* ceterùm legendum, *invocationem* non *intinctionem*, Tertull. *Albasp.*

17. *Qui in lectione Patriarchæ legitur*] Aliæ editiones pro *Patriarchæ* exhibent *Patriarcharum*: hoc uno differunt. Quid autem per lectionem *Patriarchæ* aut *Patriarcharum* velit Optatus, haud facile divinare. Tale aliquod scriptum, neque olim exstitisse puto, neque hodie, quod sciam, ullibi est. Commentitium & pseudepigraphum quoddam sub 12. Patriarcharum nomine Testamentum, in Bibliothecâ Patrum vidisse aliquando memini. Non enim dignum videbatur quod legeretur; etsi non ignorem tale quid jam olim exstitisse. Sed cùm totum hoc quod hic narrat Optatus, sit in Tobiâ, cur testes aliunde conquireret? Non alium igitur quàm ipsum Tobiam hic laudari, planè persuasum habeo. Quàm recens sit inventum, sacræ Scripturæ in capita & versiculos, sive lectiunculas tributio, quâ nunc omnes utimur, nemo, opinor, tam parùm versatus in veterum Scriptorum libris, qui non animadverterit. Cùm igitur illi, non per numeros, ut nos solemus, aut sectiones ipsius Scripturæ præterquàm in psalmis, sed alius aliter, multi autem per ipsas materias, aliquot subinde ex ipso contextu sacro verba proferentes, locum quem vellent, indicarent; puto etiam fuisse qui quasi capitula quædam, ex præcipuis verbis & memoratu dignissimis, quæ hinc illinc commodè excerpebant, conficerent, atque eo pacto libros in partes distinguerent. Quod igitur hujus Tobiæ partis, quam nos hodiéque capite secernimus, maximè singulare videretur illud, quod Patriarcharum fit in eâ mentio, etiam Patriarchæ nomen, sive Patriarcharum, integræ sectioni, sive capiti adhæsit. Non igitur aliud hoc loco, sive Optatus, sive Optati lector, (qui in orâ fortassè libri sui notaverat, quod posteà in ipsum contextum receptum est) vult, opinor, quàm illum Tobiæ titulum, seu sectionem indicare, quâ narratio illa piscis in Tigride flumine prehensi continetur, quod nos hodie diceremus, *Tobiæ sexto capite*. Quod sequitur *Ejusdem piscis visceribus*, &c. illud *ejusdem*. non est cum superioribus connectendum, quasi novum quid de *eodem* pisce hoc posteriore membro narraretur; cùm enim eadem prorsùs quæ anteà repetat, manifestam tautologiam commisisset; sed *ejusdem* valet *unius ac ejusdem*: repetit autem paullùm immutatis verbis, ut in rei admirandæ meditatione lectorem moretur aliquamdiù ac detineat: quare placet, ut hinc quoque nova periodus, scripto post *videntis* pleno puncto, incipiat. *M. Casaub.*

18. *Asmodæus*] Hoc nomen est dæmonis illius qui interfecerat septem priores maritos Saræ. In Hebræo Sebast. Munsteri c. 6 v. 14. *audivi etiam quod Asmodæus princeps dæmonum interfecerit eos; quapropter ego timeo valdè ne fortè & me occidat Asmodæus.* Du Pin.

19. *Hic piscis, qui in baptismate per invocationem, &c.*] Fr. Balduini editio 2. *per invocationem*: sed Barthium cur non audiamus? emendantem *per intinctionem* ex lib. 5. *Incert.*

20. *Turbam sanctorum nominum continet*] Quia scilicet singuli caracteres vocis hujus ΙΧΘΥΣ, sunt initiales litteræ nominum Christi Ἰησοῦς, Χριστὸς, Θεοῦ, Υἱὸς, Σωτήρ. Eodem alludit Tertullianus initio libri de baptismo *Sed nos pisciculi secundùm ἰχθὺν nostrum Jesum Christum in aquâ nascimur, nec aliter quam in aquâ permanendo salvi sumus.* Sic etiam mysterium istud explicat Augustinus l. 18. de civitate Dei c. 23. *Horum autem græcorum quinque verborum Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ υἱὸς σωτὴρ, quod est latinè JESUS CHRISTUS DEI FILIUS SALVATOR: si primas litteras jungas, erit ἰχθὺς, id est, piscis, in quo nomine mysticè intelligitur Christus, eò quòd in hujus mortalitatis abysso, velut in aquarum profunditate vivus, hoc est, sine peccato esse potuerit:* ita placuit Africanis in verbo isto ludere. *Du Pin.*

21. *Alteros muros*] Christiani sunt templa Dei; vos facitis alia templa. *Albasp.*

22. *De ruina construitur*] Tertull. *Quoniam & ipsum opus eorum non de suo proprio ædificio venit, sed de veritatis destructione nostrâ suffodiunt ut suos ædificent.* Idem.

23. *Genus Dei est non habere genus*] Elegantissimi acuminis est, quod acutius dictum, quódque cum re ipsâ tam sit conveniens toto Optato nullum reperiri arbitror. *Barth.*

24. *Similis est & aqua quam legimus*] Optato propositum hic est, ut Esaiæ Prophetæ verba de Deo super *contritione filiæ sui generis* conquerentis, (posteà integrum locum prolixè citat) ad aquam pertinere, persuadeat. Quod ut assequatur, ex ipsis Prophetæ verbis, (cum Optato loquor, nam Hebræi quomodo habeant, aut hic aut alibi, non monendus est nobis lector,) hoc ducit argumentum. Propheta inducit Deum super *filiam sui generis* conquerentem. Dei autem genus est, non habere genus. Consequens erat ut idem hoc & *aqua* convenire probaret. Quod sanè ab Optato non prætermissum est, neque omninò potuit. Quali tamen argumento usus fuerit, vix ac ne vix quidem ex hac editione subolfacias. Balduinus enim (si tamen Balduinus) malos chirurgos hic imitatus, cùm locum pessimè affectum sanare non posset, cutem tamen ita induxit, ut leviter inspectantibus, nulla de interno vulnere suspicio orietur. Priores autem editiones ita repræsentant: *similis est & aqua quam non legimus in cujus aqua injuriâ, &c.* ex quibus facile est restituere, quod & requirit sententia, & ab Optato scriptum fuisse, res ipsa clamat: *similis aqua, cujus non legimus genus; in cujus aqua incuriâ, &c.* Affinitas τῷ genus cum ultimis præcedentis vocis syllabis, causa, ut solet, ejus omittendi fuit; quo semel omisso, ut aliqua tamen sententia, aut si non sententia saltem latinitas exprimeretur, pro *cujus* factum, *quam*, posteà cùm illud *non* sententiæ obesse videretur, & qualiscumque sententia, quàm nulla placeret, etiam & illud de sede suâ deturbatum & expulsum est. Ad rem ipsam quod attinet, nescio an sit alicujus momenti dicere; aquam ἀρχὴν τῶν πάντων apud Diogenem Laërt. à Thalete Philosopho constitui, aut Plutarchum de Iside & Osiride commemorare, etiam Homerum ita credidisse, & utrumque affirmare ex Ægyptiorum Philosophiâ hausisse. De Thalete testatur etiam Ambrosius, ad ridiculum illud *aquam à quo omnia*, ut videtur alludens initio hexaëm. *Qui cùm ex aquâ omnem acceperit, non putavit*

eſt & aqua, quam non legimus factam [a] [25]. In cujus aquæ injuriâ, indicat Deus lachrymas ſuas quas vos feciſtis; quas teſtatur nullâ poſſe conſolatione ſiccari, cùm ad vos per Eſaiam prophetam loquitur, dicens: *miſſum me facite, amare plorabo: nemo poterit conſolari me in contritione filiæ generis mei.* Is. 22. 4. Hoc loco defenditur innocentia noſtra, dum Deus cum dolore iracundiam vobis indicat ſuam; dum & cauſam prodit, & rationem oſtendit [b]. [26] Denique non in totâ Sion [c], ſed in unâ ejus valle ſunt celebrata: non in illo monte Sion, quem in Syriâ Palæſtinâ à muris Hieruſalem parvus diſterminat rivus; in cujus vertice eſt non magna planities; in quo [d] fuerant Synagogæ [e], ubi Judæorum populus conveniens, legem per Moyſem datam, diſcere potuiſſet [f]: ſed ubi nulla lis audita eſt, nec

VARIANTES LECTIONES.

[a *Factam*] Hanc vocem ſupplevimus ex MS. S. G. quæ deeſt in MSS. S. T. & P. S. [b *cauſam prodit & rationem oſtendit*] In MS. S. T. *cauſas prodit & traditiones oſtendit.* [c *Non in totâ Sion*] In MS. S. T. & in editis, *non ait in Sion*: minùs bene. [d *In quo*] In MSS. S. T. & P. S. necnon in editis, *in quâ.* [e *Fuerant Synagogæ*] In iiſdem MSS. & in editis, *fuerant ſeptem Synagogæ.* Secuti ſumus codicem S. G. [f *Diſcere potuiſſet*] In MS. S. T. *diſceret potius.*

ANNOTATIONES.

putavit tamen dicendum, quòd ex aquâ conſtarent omnia, ut Thales dixit. Illud noſtra magis refert, & Optati, fuiſſe olim, qui tale quid quale videtur hic Optatus innuere, ex creationis hiſtoriâ colligerent; aquas nempe, quòd earum creationis Scripturæ diſertis, ut illi colligebant, verbis, non meminiſſent, *ante omnia*; imò æternas, *Deo coæternas fuiſſe.* De primo vetus auctor, qui Junilii nomine circumfertur, in Geneſim Pariſienſis edit. 1556. fol. 41. *Neque enim aquas ad omnia* (lege ante omnia) *factas credere fas eſt. Quod etſi hic Scriptura palàm non dicit*, creatas ſcilicet aquas, eſſe, cùm & cetera creata ſunt; unde contrà ſentientibus os obturari poſſit: *palàm tamen ſignificat, cùm has à Deo illuſtratas atque ad juſſum ejus ordinatas inſinuat. Sicut & pſalmus dicit apertè*, &c. Idem videtur Optatus dicere lib. 6. *ô aqua quæ dulcis à Deo creata es, ſuper quam ante ipſius natalem mundi ſanctus Spiritus ferebatur, &c.* Sed fortaſsè non aliud eo loco voluit Optatus, quàm quod Tertullianus de baptiſmo lib. 3. ubi inter cetera, quæ in laudes aquarum comminiſcitur, etiam inde celebrat, quod *& chaos* illius unde mundi *digeſtus* poſteà, pars illæ fuerint, nec pars tantùm, ſed præſtantiſſima pars & ſola conſummata & perfecta: terram enim & cœlum, & reliqua adhuc omnia informia & inculta fuiſſe; aquis autem nihil defuiſſe, quò magis ornarentur aut perficerentur; ſed in primo creationis ſtatu permanſiſſe. Ita intelligo Optatum, cùm ait aquas *ante ipſius natalem mundi* extitiſſe, ut *mundus* hic propriè κόσμος ſit, ſive mundus digeſtus & ornatus, quod Tertullianus *mundi ſuggeſtum* appellat. Ante hunc mundi ſuggeſtum, neque mundus, neque κόσμος propriè ſed merum chaos, rudis, indigeſtaque moles, ut Poeta loquitur. Aquæ igitur ante mundum; nec tamen increatæ. Aliquantò plus difficultatis in hoc altero Optati loco, quòd cùm comparationem Dei & aquæ, ad genus quidem quod attinet, ſubtiliter inſtituit, *æternitatis Dei* dum meminit, æternam quoque ſive *coæternam* aquam ab eo conſtitui, propoſita comparationis ratio requirere videatur. Nam & illud ex ipsâ Moſis hiſtoriâ quondam fuiſſe qui colligerent, ſatis innuit Auguſtinus; cujus verba quòd noſtram correctionem maximè confirment, ſubjiciam. Confeſſ. lib. 12. c. 22. *Unde ſi aliquid Geneſis tacuit Deum feciſſe, quod tamen Deum feciſſe, nec ſana fides nec certus ambigit intellectus; nec ideò ulla ſobria doctrina dicere audebit, iſtas aquas coæternas Deo, quia in lib. Geneſeos commemoratas quidem audivimus, ubi autem factæ ſunt non invenimus: cur non informem quoque illam materiam, &c.* Hoc idem Eucherius Lugdunenſis Epiſcopus (fidem ſequor antiquiſſimæ, ac omnium primæ editionis) difficill. quæſt. in Geneſim q. 3. ſed verbis tam expreſſis & appoſitis, ut clariorem aliunde lucem huic Optati loco fœnerari minimè neceſſe ſit. Ita igitur ille, antiquiſſimæ illius editionis f. 25. *aquas ubi legimus*, *vel legimus*, ut & proximam lectionem diligenter obſervari velim, *à Deo factas? Etſi factas eas in exordio creaturarum non evidenter divina lectionis textus expreſſit, à Deo tamen facta ſunt, &c.* Quid ſi igitur & Optatus ſcripſerit (quod tamen eò planè redibit) *quam non legimus à Deo factam?* Haud dubium autem poſtrema Optati verba, quæcumque fuerint, quòd horridior eorum ſententia videretur, ab aliquo eraſa & expuncta eſſe. Quod ſæpè in Veterum ſcriptis accidit. Sed cùm hanc rem non hic ex propoſito tractet Optatus, condonandum ipſi eſt, ſi, δυνάμει ἁπλῶς, minùs cautè locutus ſit; quemadmodum & multa alia, vel in optimis Scriptoribus, haud ferenda tamen alioquin, interdùm toleramus & excuſamus. Nam rectè ipſum ſenſiſſe, cùm nemo eo nomine heterodoxias illi dicam impegerit, notatis tamen illis, & in cenſum hæreticorum ab Auguſtino de hæreſibus c. 75. & aliis relatis qui hoc idem aquas nempe *à Deo non eſſe creatas, ſed ipſi Deo coæternas eſſe*, aſſerebant, quis omninò poteſt dubitare? Sed neque omnia in his comparationibus nimis moroſè ſunt exigenda. Etſi enim cùm *Deus genus non habere* dicitur, æternus intelligitur; ſatis tamen ad inſtitutam comparationem, ſi aquas quocumque modo *genus non habere* probet Optatus, quod vel ita poteſt intelligi, ut quemadmodum Melchiſedech Chriſti typus fuiſſe à multis creditur, non quòd reverà ἀμήτωρ & ἀπάτωρ fuerit, ut antea dicebamus, ſed quòd ejus progenies non enarrata ſit; ita & aquæ ideò *genus non habere* dicantur, quòd earum creationis exertè & nominatim Scriptura non meminerit: vel ita ut ideò *genus non habere* dicantur, quòd primæ illius materiæ ex nihilo creatæ, ex quâ cetera quæcumque formata ſunt, pars fuerint; ut modò ex Tertulliano & altero Optati loco diſſerebamus; quæcumque autem ex nihilo creata ſunt, *genus non habere*, rectè dici poſſunt. Etiam illud monebo lectorem elegantiarum Latini ſermonis non incurioſum, quòd Optatus proximis verbis *aquæ* repetat, cùm pronomen ſufficere potuerit (quæ Hieronymo alicubi, ſed immeritò Ruffinum inceſſendi materia fuit:) id Optatum more ſuo facere, & habere ſui moris auctorem, & aſſertorem locupletiſſimum, eloquentiæ, & omnis humanioris litteraturæ, inter Latinos facilè principem M. T. Ciceronem. Ita paullò antè: *Solviſtis ſingulare baptiſma, ex quo baptiſmate, &c.* lib. 2. *Quem precibus rogaſtis ut reverti poſſetis: quas preces, &c.* & eodem lib. *Peſtilentiæ enim morbus extinctos homines ad inferos mittit. Qui inferi portas ſuas habere noſcuntur, contra quas portas, &c.* Quomodo ita ſæpe loquitur, ut potiùs affectaſſe, quàm imitatus eſſe videri poſſit. Atque hoc, ut hic monerem eò libentiùs à me factum, quòd cùm hoc ipſo loco aliquid ſupplere neceſſarium fuerit; minimum tamen eſſe quod deerat, ex ipsâ verborum ſerie & proprietate locutionis, quam amat Optatus, lector intelligeret; atque ex illo quoque conjecturæ noſtræ aliquod pondus accederet. Sed nec illud diſſimulabo, in primâ omnium editione Cochlæanâ, hunc locum ita ſcribi, *ſimilis eſt & aqua, quam modò legimus, &c.* quod erunt fortaſsè qui malint retinere, ut nempe *vel legimus*, non ad creationis hiſtoriam, ſed ad Prophetæ verba modò citata pertineat. Utcumque leges idem tamen erit ſenſus. Sed mihi durum hoc videtur, ut Optatus ἁπλῶς & abſolutè, Deo æterno & ingenito, aquas comparaverit. *M. Caſaub. Reſtitutus eſt hic locus ex MS.*

25. *Similis eſt & aqua, quam non legimus factam*] Non legitur in Geneſi, aquas conditas ſicut cetera, ſed ab initio creationis dicitur *& Spiritus Dei ferebatur ſuper aquas.* Du Pin.

26. *Denique, non ait in Sion*] Prolixum Eſaiæ Prophetæ locum contra Donatiſtas prolaturus Optatus, ne nihil dicere videretur, probato primùm *per filiam ſui generis*, aquam à Deo intelligi, pergit porrò & oſtendit illum Sion, qui ut ſubjectum proponitur huic prophetiæ, non de corporali (ut loquitur ipſe) monte, peculiari illâ Sion, quæ fuerat; ſed de ſpiritali, quæ tunc erat Sion, totâ nimirùm atque univerſali Eccleſiâ accipiendum eſſe. Verſio quâ uſus eſt Optatus, ex Græcis expreſſa erat, qui quod in Hebr. *onus vallis viſionis* reddiderunt, τὸ ὅραμα τῆς φάραγγος Σιὼν, *Viſio vallis Sionis.* Ceterùm *celebrata* ſubaudi *iſta vel judicia* ut mox, *ubi nulla lis audita eſt, nec ab aliquo celebratum judicium, &c.* atque iterùm lib. 7. *nullum judicium celebratum eſt, ſed ſententia ſponte natus eſt effectus.* Niſi fortaſsè pro *ſunt* ſcripſerat Optatus *ſententia*: quod cùm primùm compendioſâ ſcripturâ contractum eſſet, poſteà mutatum eſt in *ſunt.* Nam etiam infrà hoc ipſo libro *actionem celebrari*, ne de ſolo *judicio* dici putes. *M. Caſaub.*

27. *Per*

ab aliquo celebratum judicium, nec aliqua est illic ab ullo judice lata sententia; quia locus
erat doctrinæ, non controversiæ post doctrinam. Si quid agendum erat, intra muros Hie-
Is. 2, 3. rusalem agebatur. Inde scriptum est in Esaiâ Prophetâ: *Ex Sion prodiet lex, & verbum*
Domini de Hierusalem. Non ergo in illo monte Sion Esaïas aspicit vallem, sed in monte
sancto, qui est Ecclesia, qui [27] per omnem orbem Romanum, caput tulit sub toto cœlo.
In quo monte, à Deo patre Filius Dei regem se constitutum esse [28] gratulatur [a], in psal-
Ps. 2. 6. mo I. [29] dicens: *quoniam regem constituit me super Sion montem sanctum suum:* utique
super Ecclesiam, cujus rex & sponsus & caput est. Non in illo monte, ubi nullæ sunt
portæ quas diligat Deus, sed in monte Ecclesiæ, qui spiritaliter appellatur. Cujus Eccle-
siæ portas introeunt innocentes, justi, misericordes, continentes, & virgines: quas por-
Ps 86. 1. tas commemorat Spiritus sanctus per David in psalmo LXXXVI. dum dicit: *fundamenta ejus*
in montibus sanctis, diligit Dominus portas Sion. Non illius corporalis montis, ubi jam
nullæ sunt portæ; & post victorias Vespasiani Imperatoris vix antiquarum exstant vestigia
ruinarum. Est ergo spiritalis Sion Ecclesia, in quâ à Deo patre rex constitutus est Chri-
stus, quæ est in toto orbe terrarum, in quo est una Ecclesia catholica. Nam Sion Eccle-
Ps. 147. siam esse & alio loco sanctissimus David Propheta testatur, dicens: *lauda Deum tuum Sion,*
1. & 2. *qui confortavit seras portarum tuarum, benedixit filiis tuis in te.* [30] Per singulas provin-
cias totius orbis, valles [b] singulas intelligimus montis: & dum non in toto monte videt
Esaïas, sed in unâ valle, hoc est, solâ Africâ: in quâ solâ cùm sufficerent templa Dei quæ

VARIANTES LECTIONES.

[a *Gratulatur*] In MS. S.G. *testatur.* [b *Per singulas provincias totius orbis valles*] Hæc supple-vimus ex MS. S. G. quæ omissa sunt in aliis & in editis.

ANNOTATIONES.

27. *Per omnem orbem Romanum caput tulit*] Per omnem orbem Romanum, quid hîc Optatus intelligit, tum proxima *sub toto cœlo*, & quæ post pauca sequuntur, *quæ est in toto terrarum orbe*, satis indicant. Orbem igitur Romanum dicit, quem nos universum ut apud Lampridium, in Alexandro Severo cùm consulti vates respondissent:

Te manet imperium cœli, terraque marisque.

Imperium Romanum inde ipsi portendi intellexerunt; & quem ibi Lampridius ipse Romani Imperii *Principem*, mox vocat *Principem humani generis*. Neque tamen inde quis colligat ad omnes omninò nationes jam tum Evangelium penetrasse, aut id Optatum affirmare de suâ ætate, quod aliquantò posterior Augustinus præcisè negat de suâ, epist. 80. quâ de supremo mundi die egregiè disputat; non magis quàm ex illis Apostoli ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ ad Coloss. 1. 6. & 23. τοῦ κηρυχθέντος ἐν πάσῃ τῇ κτίσει, τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν, aliisque similibus locis, jam tum Evangelium sive per ipsos (quod nonnullos credidisse testis est Augustinus) Apostolos, sive per alios, per totum terrarum orbem, prædicatum fuisse. Nam neque Romanos, si præcisè loquendum, orbis ne tum quidem totius dominos fuisse, nemo nescit. Vide vel Tertullianum adversùs Judæos, cap. 7. Alibi autem, *orbis Romanus* non est ut hîc, universus orbis, sed qui propriè Barbariæ opponitur, ut docet, ὁ [illegible] ad Lampridium pag. 386. Ita noster post unam aut alteram paginam, *inventa de Libano, id est, de Imperio Romano: ubi & sacerdotia sunt & pudicitia, & virginitas quæ barbaris gentibus non sunt: & si essent, tuta esse non possent.* Planum est Imperium Romanum & barbaras gentes, sive Barbariam hîc opponi, & his duobus membris totum orbem comprehendi. At illud non æquè planum, quo vel accipi vel excusari sensu possit, quòd Optatus his verbis Ecclesiam Catholicam, sui parum memor, si ita capimus, orbe Romano, barbaris exclusis, includat. Nam fanè fuisse, qui promissiones illas propagandi per gentes Evangelii, ad orbem Romanum restringerent, vel ex istis confutantis Augustini verbis satis constet; *interiores autem*, de barbaris Afris loquitur, *qui sub nullâ sunt potestate Romanâ, prorsùs nec religione Christianâ in suorum aliquibus detinentur. Neque ullo modo certè dici potest istos ad promissionem Dei non pertinere. Non enim Romanos, sed omnes gentes Dominus semini Abrahæ, mediâ quoque juratione promisit. Ex quâ promissione, &c.* Quæ si fuit Optati quoque sententia, quoties *totum terrarum orbem* nominat, Romanum dumtaxat eum intelligere, non vicissim, dicendum erit. Ita tamen eum sensisse haud facilè admiserim, quidquid de uno aut altero ejus loco statuatur. Deinde quod addit Optatus, *sacerdotia apud barbaros esse nulla, neque pudicitiam, aut virginitatem*, quomodo illud accipiendum est? Nam de omnibus universim barbaris esse falsum, tam certum, quàm quod certissimum. Qui enim Brachmanes, Gymnosophistæ Druides, aliique antiquis memorari quàm barbararum gentium qualescumque sacerdotes? ut de pudicitiâ & virginitate nihil dicam, quod pari facilitate revinci potest. Posteriores Optato Scriptores Afri, cùm barbaros nominant, Vandalos plerique intelligunt, qui per illa tempora in Africam irruperunt, atque omnia crudelissimâ vastatione miscuerunt. Queruntúrque adeò passim illius historiæ Scriptores, nullam eos sive rerum sive personarum rationem habuisse: *virgines sacras, & quosque continentes ubique dissipatos*, ab iis Possidon. in vitâ August cap. 28. *mulieres autem ac virgines contra jura naturæ* prostitutas ac nudatas Victor Uticensis de persecutione Vandalicâ. Sed neque illorum meminisse potuit Optatus, tot annis prior, & illi utcumque in Africâ fortassè victorum licentiâ, contra Afros impotenter & flagitiosè abusi sunt, eos tamen alioquin, pudicitiæ non minùs, imò verò multò melius, quàm Romanos legibus suis consoluisse, prolixè docet Salvianus de gubern. Dei lib. 7. qui toto illo libro insignem eorum castitatem ac pudicitiam mirè prædicat, & *pudicos barbaros* appellat. Superest igitur, ut *gentes barbaras* non nomine dumtaxat tales Romanis oppositas, sed reverâ ac plane barbaras ac feras gentes, ad instar pecudum potiùs quàm hominum, nullo aut jure aut republicâ viventes, intelligamus, quales vulgò *Sauvages* vocamus. Quas fortassè & Augustinus intelligit epistolâ jam suprà laudatâ, *sunt enim apud nos*, hoc est, in Africâ, barbaræ innumerabiles gentes, *in quibus nondum esse prædicatum Evangelium, ex his qui ducuntur inde captivi, &c.* M. Casaub.

28. *Gratulatur in psalmo secundo, &c.*] In prioribus editionibus non *secundo* sed *primo*. & valdè vereor ne illa psalmorum tributio, quâ hodie utimur, doctissimo Balduino fraudi fuerit, ut mutandum putaret: atqui olim psalmus primus & secundus unus idémque psalmus apud multos. Apud illos nimirùm, qui act. 13. 33. non ut hodie *psalmo secundo*, sed ut olim, testibus Hieronymo & Hilario & aliis antiquis exstabat, *psalmo primo*, vel ψαλμοῦ simpliciter, legebant. Vide Erasmum & acta, & Genebr. in psalm. *Gratulari* autem, ut alicubi Ambros. *David se dici filium, ipse Dominus gratulabatur.* Inde & *gratulatio* pro *gratia* lib. 5. *ut pro humanitate exhibitâ gratulatio eis referatur.* Ceterùm, haud dubium quin alii quoque numerorum errores in indicandis Scripturæ locis irrepserint. Sed nos satis habuimus, si lectorem ubi aliquid difficultatis erat, moneremus, & Balduinianam editionem bonâ fide repræsentaremus. *Idem.*

29. *Psalmo primo*] Olim psalmus primus & secundus unus idemque apud multos qui legebant act. 13. v. 33. non ut hodie *in psalmo secundo*, sed ut olim, testibus Hieronymo, Hilario, & aliis, *in psalmo primo.* Du Pin.

30. *Per singulas provincias, &c.*] Singulas provincias totius orbis, per valles singulas intelligimus montis, voluit Optatus procul dubiò, & scripserat fortassè, nisi pro, *per*, malit aliquis *præterea* reponere. Pergit enim in explicatione aut applicatione potiùs verborum Prophetæ, quæ mox descripturus est & ad Donatistas pertinere contendit. *M. Casaub.*

31. *Dejecti*

fuerant, alia facere voluerunt Principes veftri : in quâ folâ 32 dejecti funt muri, & ut fierent muri, aqua fanctæ pifcinæ [a] transverfa eft, & novitas contra antiquitatem à vobis inftituta eft, & aqua humana contra divinam ordinata eft [b]. Hoc totum Deus in vallem montis Sion, & interrogat & increpat, dicens: *Ut quid hoc factum eft vobis ? ideò, quoniam afcendiftis in templa fupervacanea: unaquæque civitas repleta eft vociferantium: vulnerati tui, non vulnerati gladio, & mortui in te, non mortui in bello: in errore funt à minimo ufque ad maximum: errantes in montibus omnes Principes tui, in fugam converfi funt: & qui capti funt, graviter alligati, & fortiores tui longè fugati funt. Miffum me facite, amarè plorabo: nemo me poterit confolari in contritione filiæ generis mei; & afcendent Elamitæ cum pharetris :* (Elamitæ 33 Latinâ linguâ dicuntur chori caftrorum) & fecutus eft dicens: *penetralia veftra deferentur* [c] *ad publicum, & fecreta domûs Ifraël nudabuntur.* Hoc in Africâ factum eft, & totum hoc quare [d] factum eft indicavit Deus, dum vobis imputat dicens: *Quoniam convertiftis aquam antiquæ pifcinæ ad civitatem veftram, & dejeciftis muros Hierufalem, ut faceretis alteram munitionem, & conftituiftis aquam inter duas munitiones, & ad pifcinam antiquam attendere noluiftis, nec ad eum, qui ab initio creavit illam.* If. 22. 2. & feq.

III. Donati fuperbia.

JAM vides, frater Parmeniane, ad vos redundare omnia, à quorum principibus harum rerum omnium feminata eft caufa. Deinde ad Donatum Carthaginenfem, 34 cujus veneficio [e] 35 videtur unitatis negotium effe commotum. In quo oftendam operarios ejus non pro voluntate noftrâ, nec fuâ malitiâ aliquid feciffe, fed provocantibus atque impellentibus caufis & perfonis [f], quas Donatus Carthaginis levitate fuâ conftituit, dum magnum fe videri contendit. Quem enim latet præter te, 36 quia peregrinus es, & potuerunt tibi falfa narrari? aut quis negare poteft, rem, cui tota Carthago principaliter teftis eft, 37 Imperatorem Conftantem, Paulum & Macarium primitùs non ad faciendam unitatem miffiffe, fed cum eleemofynis: quibus fublevata [g] per Ecclefias fingulas poffet refpirare, veftiri, pafci, gaudere paupertas? Qui cùm ad Donatum, 38 patrem tuum, venirent, & quare venerant indicarent, ille folito furore fuccenfus, in hæc verba prorupit: 39 „ Quid eft Imperatori cum Ecclefiâ? „ & de fonte levitatis fuæ, multa maledicta effudit: non minùs quàm in Gregorium aliquando, ad quem fic fcribere minimè dubitavit: „ Gregori macula fenatûs, & dedecus præfectorum, & cetera talia: cui Donato præfatus

VARIANTES LECTIONES.

[a *Aqua fanctæ pifcinæ*] In MSS. S. T. & P. S. *aqua fancta & pifcina.* [b *Et aqua humana contra divinam ordinata eft*] Hæc fupplevimus ex MS. S. G. quæ defunt in aliis & in editis. [c *Deferentur*] In MS. S. G. *proferentur.* [d *Quare*] Hanc vocem fupplevimus ex MS. S. G. cujus loco in aliis reperitur *in Africâ*, ex inadvertentiâ amanuenfis. [e *Veneficio*] In MS. S. G *beneficio.* [f *Et perfonis*] Hoc fuppletum ex MS. S. G. [g *Sublevata*] Hoc verbum addidimus ex MS. S. G.

ANNOTATIONES.

31. *Dejecti muri ut fierent muri*] Dejecti fideles & rebaptizati ut fideles fierent : ut fierent Chriftiani, facti funt non Chriftiani *Albafp.*

32. *Elamita linguâ Latinâ, &c.*] Fruftrà fe quifquam torqueat, ut *choros caftrorum*, vel aliquid affine ex *Elamitâ* extundat & eliciat. Minori operâ aufim elicere aquam ex pumice. Quid autem illud fuerit, quod eos deceperit, qui primi ita funt interpretati, fi nobis ariolari fas eft, ego, fed tamquam divinus ita cenfeo. Cantico Cantic. c. 7. v. 1. ita legitur, *quid videbis in Sunamite nifi choros caftrorum ?* in margine notata eft, diverfa lectio *Sulamite*, quæ Græcorum & verior fcriptura eft, ut quæ ex prototypo fit expreffa. Cùm igitur ifta verba *choros caftrorum*, peregrinæ, quæ immediatè præcedebat, vocis interpretationem effe potaffet Optatus, (nifi quis Optato æquior, gloffema malit effe) poftea memoriâ propter affinitatem vocum lapfus, quod de voce *Sulamite* legerat, aut legiffe fe falsò putabat, *choros caftrorum* nempe fignificare, id ed *Elamitam* majori errore tranftulit. Ita ego conjicio; paratus amplecti, fi quis quod magis certum fit, aliquid afferat. *M. Cafaub.*

33. *Elamita Latinâ linguâ dicuntur chori caftrorum*] Videtur alludere ad hæc verba Cant. Cantic. c. 7. v. 1, in Hebr. c. 6 v. ult. *Quid videbis in Sulamite nifi choros caftrorum?* Attamen non exiftimo cum Cafaubono, Optatum, *Sulamitem*, pro *Elamitâ* accepiffe; fed potiùs derivaffe *Elamitarum* nomen è vocibus Hebræis כמחלת המחנים *Meholath Mahanaim.* Fortè etiam derivavit *Elamitarum* nomen ab aliâ voce Hebræâ חילים *Aialim*, quæ *exercitus* feu *copias* fignificat. Daniel 11. v. 10 & alibi. *Du Pin.*

34. *Cujus veneficio*] Cujus audaciâ & impudentiâ Macarius impulfus eft ad unitatem faciendam. *Albafp.*

Ibid. *Cujus veneficio videtur unitatis negotium, &c.*] Fortè veneficium pro beneficio: obiter vir doctus in notis, quod quomodo hic accommodari poffit utinam adjeciffet. An beneficium τῶν μέσων erit, quod tam in malam quàm bonam partem accipitur, ut effinia *meritum* & *mereri* paffim? an ἀφωνοῦντ ... pro maleficio? An ideò quod fequitur, *dum magnum fe videri contendit*, quafi dicat, dum fibi placet, & ambitioni fuæ fervit, & velificatur Donatus? Si nihil horum placet, fupereft (quemtùm ego quidem video) ut *veneficio* retineamus, & veneficium hic pofitum fit, pro maledicentiâ ac impotenti procacitate. Nam & nos vulgò *virus* linguæ dicimus, & in Scripturâ facrâ *venenum labiorum*, paffivum eft. Donati autem maledicentiæ imputandum effe hoc unitatis negotium, hinc incipit, ac multis deinceps profequitur Optatus. Quamvis & *veneficium* ἁπλῶς pro *fcelere*, ab Optato dici potuerit, quemadmodum veneficus & φαρμακεύς haud rarò pro fcelefto & facro. *M. Cafaub.*

35. *Veneficio*] Malis fcilicet artibus, fuperbiâ & livore. *Du Pin.*

36. *Quia peregrinus es*] Quia non es natus Carthagini, cui præes. *Albafp.*

37. *Imperatorem Conftantem*] Concilium Carthaginenfe primum hoc non fub Conftante, fed fub Conftantino factum narrat: *Qui imperavit religiofiffimo Conftantino Imperatori votum gereret unitatis, & mitteret miniftros fancti operis famulos Dei Paulum & Macarium*, Idem.

38. *Patrem tuum*] Qui te in illâ cathedrâ generavit, cui fucceffifti omnes Epifcopi dicuntur filii eorum quibus fuccedunt, aut à quibus ordinantur. *Idem.*

39. *Quid eft Imperatori cum Ecclefia*] A Donatiftis primùm provocatum eft ad Conftantinum, quem cùm fuis rebus minùs favere deprehendiffent, his & fimilibus utebantur. *Idem.*

40. Non

patientiâ Episcopali rescripsit. Harum epistolarum exemplaria multorum ore ubique cantantur. Jam tunc meditabatur, contra præcepta Apostoli Pauli, potestatibus & Regibus injuriam facere, pro quibus, si Apostolum andiret, quotidie rogare debuerat. Sic enim
1. Tim. 2. docet beatus Apostolus Paulus: *rogate pro Regibus & potestatibus, ut quietam & tranquil-*
2. *lam vitam cum ipsis agamus.* [40] Non enim Respublica est in Ecclesiâ, sed Ecclesia in Republicâ [41] est, id est, in Imperio Romano: quod Libanum appellat Christus in Canti-
Cant. 4. 8. cis Canticorum, cùm dicit: *veni sponsa mea inventa, de Libano*, id est, de Imperio Romano, ubi & [42] sacerdotia sancta [43] sunt, & pudicitia, & virginitas, quæ in barbaris gentibus non sunt; [44] & si essent, tuta esse non possent. Meritò Paulus docet, orandum esse pro Regibus & potestatibus: etiam si talis Imperator esset, qui gentiliter viveret: quantò quòd [a] Christianus, quantò quòd Deum [b] timens, quantò quòd religiosus, quantò quòd misericors, ut ipsa res probat. Miserat enim ornamenta domibus Dei, miserat pauperibus eleëmosynam, nihil Donato. Cur ergo insanivit? cur iratus est? cur quod missum fuerat, repudiavit? Et cùm illi qui missi fuerant, dicerent, se ire per provincias singulas, & volentibus accipere se daturos: ille dixit, ubique se litteras præmisisse, ne id quod allatum fuerat, pauperibus alicubi dispensaretur. [45] O consulere miseris! ô providere [c] pauperibus! ô peccatoribus subvenire! clamat Deus dicens: *ego sum qui feci pauperem & divitem:* non quia non potuit & pauperibus dare, sed si ambobus daret, peccator quà sibi
Eccli. 3. succurreret, invenire non posset. Denique sic scriptum est: *quemadmodum aqua exstin-*
33. *guit ignem, sic eleëmosyna exstinguit peccatum.* Certè jam apud Deum sunt ambo, & qui dare voluit, & qui obstitit, ne daretur. Quid si jam dicat Deus Donato: Episcope, quid vis fuisse Constantem? si innocentem, quare ab innocente accipere noluisti? si peccatorem, quare non permisisti dare, propter quem feci pauperem? Sub hac interrogatione qualis futurus est? quid de levitate & furore laboravit tantis pauperibus impedire? Carthaginis principatum se tenuisse crediderat: & cùm super Imperatorem non sit nisi solus Deus, qui fecit Imperatorem, dum se Donatus super Imperatorem extollit, jam quasi hominum excesserat metas, ut propè, se Deum, non hominem æstimaret, non reverendo eum, qui post Deum ab hominibus timebatur. Denique per Ezechielem increpat Spiritus sanctus Principem Tyri, id est, Principem Carthaginis, cùm per Prophetam his lo-
Ezech. quitur verbis: *Fili hominis, dic adversùs Principem Tyri, hæc dicit Dominus Deus, quia*
28. 2. *exaltatum est cor tuum, & dixisti, Ego sum Deus.* Tyrum Carthaginem esse, primò
Es. 23. 1. Esaias probat, in quo legitur *visio super Tyrum*: & sequitur, *ululate naves Carthaginis* [46].
Deinde Tyrum Carthaginem esse [d], etiam mundanæ litteræ protestantur: & si sit alia civitas, quæ hoc nomine nuncupetur, nihil in illâ [e] videtur factum, quod apud Carthagi-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Quantò quòd*] In MS. S.G. *quantò magis quòd.* [b *Deum*] In MS. S. G. *Dominum.* [c *O providere*] In MSS. S.T. & P.S. *ô providere fuerat.* [d *Deinde Tyrum Carthaginem esse*] Ita in MS. S.G. In MS. S.T. *Carthaginem ipsam esse.* [e *Illâ*] in MSS. S.T. & P. S. *aliâ.*

ANNOTATIONES.

40. *Non enim respublica est in Ecclesia*] Hanc sententiam mirificè extollunt homines illi qui rebus student novis. putantque hujus sententiæ sensum esse Imperatores non Ecclesiæ, sed Ecclesiam eis subditam esse, aut sine Ecclesia Rempublicam esse; Ecclesiam verò sine Republica esse non posse. Et tamen si quis animum ad hunc locum advertat longè aliter eum explicabit. Optatus enim voluit dicere Imperatoribus Romanis non esse maledicendum, sed pro eis orandum secundùm Apostolum, quia quietam magis vitam Christiani cum eis agerent quàm cum aliis nationibus, apud quas, quòd essent barbaræ, non licebat Christianos tam quietè vivere: igitur *Respublica non est in Ecclesia*, est Ecclesiam non facere bella, non leges figere, non populos sub legibus coërcere, non res civiles exercere, & similia: *Ecclesiam autem esse in Republica*, Christianos sub legibus Imperatorum vivere, protegi, quietam vitam sub eis & ex eorum protectione ducere, & similia. *Albasp.*

41. *Non enim Respublica est in Ecclesia, sed Ecclesia in Republica*] Imperium Romanum erat ante Ecclesiam constitutam, Ecclesia in ipso constituta est & ædificata, non autem imperium in Ecclesiâ. *Du Pin.*

42. *Sacerdotia*] Ambiguum an de Christianorum aut Gentilium sacerdotiis loquatur, ad illorum ego referendum censeo, nam in nonnullis Codicibus ita legitur, *sacerdotia sancta*, sensus igitur est, sub Imperatoribus Romanis tutiùs quàm apud barbaras gentes sacerdotia Christianorum exerceri, apud quas virginitas & pudicitia Christianarum virginum numquam est satis tuta, sed apud Romanos est tuta quamvis non sint Christiani, quia eorum leges ad innocentiam perducebant. *Albasp.*

43. *Sancta*] Id est, sacra & veneranda ubi & sacerdotia, & pudicitia, & virginitas in honore sunt. quod generatim intelligendum de sacerdotiis, pudicitiâ & virginitate, tam Gentilium quàm Christianorum. *Du Pin.*

44. *Et si essent, tuta esse non possent*] Rectiùs fortassis, *tuta esse non possens.* Incert. *Ita restituimus.*

45. *O consulere miseris! ô providere, &c.*] Si abesset illud *fuerat*, nihil mutarem. Sed ut nunc habent verba, potiùs quàm quidquam eliminetur, restituerim: *hoc consulere miseris! hoc pro*, &c. *Ho*, pro *ô* sæpè scriptum scimus, etiam alicubi hîc excusum, nisi fallor, unde facilè potuit accidere, ut *ho* pro *hoc* scriberetur, ac tandem omissâ aspiratione fieret *o* pro *hoc*. Mox *apud Deum*, non de beatorum sedibus dixit, quasi & illæ schismaticos, quales Donatus ille, reciperent, sed de altero mundo seu seculo. q. d. uterque jam decessit, & vitâ functus est, paullò pòst, puto scribendum, *qualis futurus est, qui de levitate & furore laboravit tantis*, (id est *tot*, ut passim sed fort. *dantes:*) *pauperibus impedire.* M. Casaub.

46. *Naves Carthaginis*] Ita Sept. Ὀλολύξατε πλοῖα Καρχηδόνος in Hebræo *naves Tharsis*, quod Vulgatus *naves maris*. hac enim voce *Tharsis*, ut observat Hieronymus, generatim mare designatur aut regiones transmarinæ. Sed cùm Optatus haberet versionem ex translatione Græcâ ℣ Septuaginta adornatam, legit, *ululate naves Carthaginis.* Eumdem locum Ezechielis de Principe Tyri in Donatum intorquet S. Augustinus l. de unit. Eccl. c. 16. n. 42. *Du Pin.*

47. *Nisi*

nem constat admissum. *Loquere* (inquit Deus) *adversùs Principem Tyri:* non adversùs Ezech. 28. 2.
secularem aliquem Regem dicit esse loquendum, nec ad multos, sed ad unum, hoc est, ad Donatum Episcopum. Neque enim fas erat Prophetam Ezechielem, quem proximè nominavi, [47] nisi Principi Episcopum comparare [a], qui sibi (ut diximus) Principatum Carthaginis vindicabat; qui exaltavit cor suum, & hominibus [b] sibi superior videbatur: & [48] sub se omnes etiam socios suos habere voluisset; [49] de quorum oblationibus [50] numquam est dignatus accipere. [51] In quâ re media est fides [52], & Deus Christus ejus, & querelæ multorum, quibus in ipsâ societate hanc injuriam faciebat; ut [53] solus secretò nescio quid ageret [54], & posteà ceteris perfunctoriè misceretur. Modò exaltatum est cor ejus, ut sibi jam non homo, sed Deus fuisse videretur. Denique & in ore populi rarò est appellatus Episcopus, [55] sed Donatus Carthaginis dicebatur. Et meritò Princeps Tyri, id est, Carthaginis, appellari & increpari meruit, quia [c] primus Episcoporum [56], quasi plus esset ipse quàm ceteri: & [d] dum nihil humanum voluit habere, exaltavit cor suum: non sicut hominis [e], sed sicut cor Dei, dum à ceteris hominibus aliquid plus esse cupiebat. Ad quem Deus sequitur dicens: *dixisti, ego sum Deus*: ideò, quia quamvis Ezech. 28. 2.
non sit usus hac voce; tamen aut fecit, aut passus est, quod effectum hujus vocis impleret. Extulit cor suum, ut nullum hominem sibi comparandum arbitraretur: & tumore mentis suæ altior sibi visus est esse; quia quidquid est supra homines, jam quasi Deus est. Deinde [57] cùm Episcopi Deo debeant famulari [f] [58], tantùm sibi de Episcopis suis [g] exegit, ut eum non minori metu omnes venerarentur [h], quàm Deum: hoc est, quòd sibi Deus visus est. Et cùm per solum Deum solent homines jurare, passus est homines per se sic jurare, tamquam per Deum. In quo si unusquisque hominum erraverat, ipse pro-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Nisi Principi Episcopum comparare*] Hunc locum qui jacebat in mendo correximus, addendo vocem *Principi*, quæ necessaria visa est, licèt in MSS. non extet. In MS. S. T. *nisi Episcopo comparare*. In MS. S. G. *nisi Episcopo comparare*. In postremâ editione, *nisi Episcopo eum comparare*. Nihil horum est ad mentem auctoris quam assecuti sumus, ut docent sequentia. [b *Hominibus, &c.*] In MS. S. T. *ab hominibus sibi superior videbatur*. In MS. S. G. *ab omnibus hominibus sibi superior videbatur*. In MS. P. S. *ab hominibus superior videbatur*: sententia longè planior, si vocem *ab* deleas. [c *Quia*. In MS. S. G. *quàm*. [d *&*] In MS. S. T. *sed*. [e *Non sicut cor hominis*] Desunt hæc in MS. S. T. lapsu amanuensis. [f *Famulari*] In MS. S. G. *famulatum*. [g *De Episcopis suis exegit*. In MS. S. T. *sibi Episcopos exegit*. [h *Venerarentur*] In MS. S. G. *suspicerent*.

ANNOTATIONES.

47. *Nisi Episcopo eum comparare, &c.*] Corrigo, nisi Principi Episcopum, (*vel eum*) comparare, &c. *M. Casaub. Et ita restitutum.*

48. *Et sub se omnes socios habere*] Omnes Episcopos sibi subditos. *Albasp.*

49. *De quorum oblationibus*] Oblationes eulogiarum celebrabant in domibus pietatis, ut communionem aliquam facerent: de hac igitur communione & oblatione nolebat cum aliis Episcopis participare Donatus, sed nescio quid secretò faciebat. *Id.*

Ibid. *De quorum oblationibus, &c.*] Totum hunc locum & obscurum nonnihil, & palam corruptum, sic lego ac distinguo, *de quorum oblationibus numquam est dignatus accipere, in quâ re media est fides & Deus Christus: hinc* (vel inde) *& querela multo, &c. In quâ re* pertinet ad superiora, quod hic cum sequentibus pessimè connexum est, ita loquitur & lib. 5. *Jam de baptismate hoc loco dicendum est, in quâ re. &c.* Ita & lib. 1. *Sic igitur pax Christianis omnibus data est, quam rem Dei esse constat. &c.* Etiam lib. 6. *Manus vestram, quibus ante nos eosdem calices tractabatis. Eam rem tamen passim vendi jussistis, &c. Oblationes* autem intelligo eulogias, sive panes fermentatos (quos & oblationes nuncuparunt,) unitatis gratiâ, ut Paulinus ad Alypium, inter epist. August. vel ut idem Paulinus ad Augustinum ipsum, unanimitatis indicio, ab amicis invicem mitti solitos, de quo quidem more, quæ in suis annalibus anno 313. doctissimus Cardinalis fusè, ac multis capitibus inseruit non tam ingrati aut illiberales sumus, ut compilare sustineamus. Consulat eum lector, cui hoc adhuc novum, ut de illo fermento accipiam, non modò res ipsa suadet, sed & modus loquendi observatus, ac quasi solemnis. Ut hic, *dignatus accipere*. Ita Paul. ad Sever. epist. 1. *dignare accipere*, & apud August. idem, *dignatio sumendi*, & Augustinus ipse, *dignatio accipientis*: quibus tamquam propriis ac usitatis verbis munus suum prosequuntur. Quod addit Optatus, *hac in re mediâ esse fidem in Deum Christum*, ad exaggerandum Donati superbum fastidium pertinet, qui oblationem in nomine Christi consecratam & *in nomine Dei accipi* solitam, quo nomine etiam Paulinus ad Severum, commendat; in quâ præterea *Trinitatis soliditas continebatur*, ut loquitur idem Paulinus; dum superbè respuebat eâdem operâ, & Christo & fidei renuntiare videbatur. Quod autem pro, *ejus*, rescribo, *hinc*, vel, *inde*: non dubito quin *Jesus*, siquidem (*Christum Jesum* non minùs quàm *Jesum Christum*, docuit nos sacra Scriptura dicere) aliquibus magis arrideret, quod id propiùs ad *ejus* accedat. Sed nos sequentium rationem habuimus, quæ id requirunt. *M. Casaub.*

50. *Oblationibus*] Eulogiis quas sibi invicem Episcopi mittebant in signum pacis & amicitiæ. *Du Pin.*

51. *In qua re media est fides*] Deus & lex Christiana jubent aliter vivere, & pluris facere Episcoporum oblationes. *Albasp.*

52. *Media est fides*] Hoc est, *testis est ejus conscientia, testis Christus, testes multorum querela*. Du Pin.

53. *Solus secreto*] Communionem cum aliis non faciebat. *Albasp.*

54. *Ut solus nescio quid ageret*] Solus ipse in secreto celebrabat divina mysteria, non in publico cum aliis Episcopis, Presbyteris, & Clericis, Communionem eorum vitabat, & perfunctoriè tantum ac per transennam quasi aliud agens miscebatur. *Du Pin.*

55. *Rarò est appellatus Episcopus, sed Donatus, &c.*] Non id criminatur Optatus, quòd Carthaginensis Episcopus Donatus, *Donatus Carthaginensis* sit dictus, neque enim aliter Optatus ipse loquitur, quoties Episcopos nominat; sed quòd Episcopus, quasi quiddam majus esset ipse, non libenter audiret: mox, *ideò quamvis non sit ausus*, &c. aliæ editiones pleniùs: *ideò quia quamvis, &c.* M. Casaub.

56. *Primus Episcoporum*] Primæ sedis in Africâ Episcopus, non tamen propterea plus quàm ceteri, quia unum est & idem in omnibus sacerdotium. *Du Pin.*

57. *Episcopi Deo debeant famulari*] Maxima olim erat Episcopalis dignitas. *Albasp.*

58. *Deinde cùm Episcopi Deo debeant famulari, &c.*] Sunt omnes Episcopi Dei famuli, nullus eorum alteri serviliter obsequi debet, nullus inter eos dominatum in alios sibi vindicare. *Du Pin.*

hibere debuerat: cùm non prohibuit, Deus sibi visus est. Deinde cùm ante ipsius superbiam, omnes qui in Christo crediderant, Christiani vocarentur, ausus est populum cum Deo dividere, ut qui illum secuti sunt, jam non Christiani vocarentur [a], sed Donatistæ: [59] & si quando ad eum aliqui ex aliquâ Africanâ Provinciâ veniebant [b], non quærebat illud, quod humana semper exigit consuetudo, de pluviis, de pace, de proventu anni aliquid interrogare: sed illius ad singulos quosque venientes hæc erant verba [c]: "Quid apud vos agitur [d] de parte meâ? „quasi jam verè populum cum Deo diviserat, ut intrepidè suam diceret partem. Nam & à temporibus ejus, & usque in hodiernum, si quando de rebus Ecclesiasticis in judiciis publicis aliqua celebrata est actio: interrogati singuli, sic apud acta locuti sunt, ut dicerent se de parte esse Donati: de Christo tacuerunt. Et quid de Clericis dicam, cùm legantur preces (quarum in primo libro fecimus mentionem) jamdudum ad Constantinum missæ & subscriptæ [e], quæ Episcoporum nomina continebant: sic "Datæ à Capitone „ & Nasucio, Digno, & ceteris Episcopis [60] partis Donati: & postulabant utique contra Episcopos, qui dum non erant in parte Donati, in Christi Catholicâ habitabant; & dum Episcopus inter Coëpiscopos suos non fuit, nec homo inter homines esse voluit, constat, quod extulit cor suum, & Deus sibi fuisse videbatur. [61] Nam cùm & ordinatores tui, quorum nomina, frater Parmeniane, benè nosti, & ubi fuerint non ignoras, & qui [f] vel à quo petiverint, & qualem rogaverint ut redirent, & tecum redire potuissent, & nos didicimus [g] cùm easdem preces quas dederant [h] [62], apud [i] Africanos judices allegarent, in quibus scriptum est [k]: "Datæ ab Episcopis partis Donati. „Hic jam quid responsuri sunt in illo imminenti divino judicio, qui in hoc sæculo alio modo confessi sunt, non se esse de Ecclesiâ Christi; qui libenter professi sunt de parte fuisse se Donati, cùm in Evangelio scriptum est, Christo dicente: *qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor eum coram patre meo:* isti Donatum confessi sunt, non Christum. Et ne parva sit ista probatio, quam ad ipsius personam pertinere manifestum est, accedit & illud testimonium, quo suprà memorata increpatio clausa est [63], quod dixit illum Deus non in terrâ [l] moriturum; & ita factum esse omnibus notum est. Habitabat in domo Dei, & erat in corde maris: ubique mare seculum legimus, cùm esset ipse non tantùm in amore ali-

Joan. 12. 8.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Vocarentur*] In MS. S. G. *vocentur*. [b *Veniebant*] Hîc in MS. S. T. mota sunt sequentia è loco suo & in alium translata; sequuntur autem, VINDICAVIT MACARIUS, &c. quæ infrà. [c *Hæc erant verba*] In MS. S. G. additur, *ut diceret*. [d *Agitur*] In MS. S. G. *videtur*. [e *Subscriptæ*] In MSS. S. T. & P. S. *subscribente*. [f *Qui*] In MS. S. G. *quid*. [g *Didicimus*] Ita in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *dicimus*. [h *Dederant*] In MS. S. T. *dederunt*. [i *Apud*] In MSS. S. T. & P. S. *ut ad*. [k *In quibus scriptum est*] Ita in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. è margine in seriem orationis hæc irrepsêre: *addendum in Episcoporum actis, de quibus infrà*: quod manifestè notam sapit ad marginem appositam. [l *In terrâ*] In MS. S. G. *in terrâ suâ*.

ANNOTATIONES.

59. *Et si quando ad eum aliqui ex aliqua Africana Provincia veniebant. Vindicaverit Macarius si nihil offenderant, cur occisi esse dicuntur*] Omnino, inquit Barthius, lege: *At si quando ad eum aliqui ex Africanâ Provinciâ veniebant. Vindicaverit Macarius: si nihil offenderant, cur occisi esse dicuntur?* Planissimè si cui inspecta auctoris sententia. Hæc ille. Sed nihil dicit Nam hæc nullo modo cohærent, ingénsque in hac editione hiatus est, putà duodecim hujusmodi paginarum. Vide omnino editionem 2. Fr. Balduini, unde hæc lacuna supplenda est. Sed & hæc ipse infrà quoque circa finem hujus libri alieniore loco leguntur, postliminio suo ordini restituenda, a verbis: *Non quærebat illud*, &c. usque ad verba. *Vindicavit Phinees*. Omnia illa intermedia subjicienda sunt istis. *Et si quando ad eum aliqui ex aliquâ Africanâ Provinciâ veniebant, non quærebat illud, quod humana semper exigit consuetudo, de pluviis, de pace, de proventu anni aliquid interrogare, sed illius ad singulos quosque venientes hæc erant verba: Quid apud vos agitur de parte meâ? &c. Numquam sequitur vindicta, nisi ejus antecesserit causa. Vindicavit (ut diximus) Moyses, vindicavit Helias, vindicavit Phinees, vindicavit Macarius; si nihil offenderant, cur occisi esse dicuntur, sit Macarius reus in eo quòd solus, &c.* Sic perturbatissimus & distortissimus locus necessariò interpolandus. Vide infrà notas. *Incert. Ita restitutum*.

60. *Partis Donati*] Cùm olim interrogarentur Episcopi, & coram judicibus starent se Christi & Ecclesiæ Episcopos esse profitebantur, in vitâ O Cypriani: *Tu es quem Christiani Papam suum nominant? Sanctus Dei respondit, ego*. At Donatistæ Donati, non Christi Episcopos se esse respondebant, quod illis ab Optato crimini datur. *A bosp.*

61. *Nam cùm & ordinatores tui, &c.*] Tota hæc periodus, ad, *hic jam quid resp.* &c. manifesta ἀνανταποδοσίᾳ laborat; quæ tamen ab ipso fortasse Optato. Res quidem ipsa & sententia optimè sic habet; ac proinde nec verba temerè sollicitanda. *Preces* apud hos Scriptores, *libellum valere*, sive *libellum supplicem*, ut vulgò vocamus, non est quod moneamus. *allegare* autem *preces apud Judices*, quid sit, Jurisconsulti, quos libenter si præstò essent, consulerem, meliùs docebunt. Interim sic existimo: preces illas suas, non ipsi per se, vel suos, & ut vulgò loquimur, immediatè deferebant, sed Judicibus Provinciæ commendabant apud acta primùm subscriptas ac signatas coram Actuario, per quem in publica acta referebantur. Hoc *allegatio* nisi me ratio fugit; hinc & *gesta allegationum*, super hac ipsâ re, tum Augustino contra Petilianum, tum Honorio in edicto quodam contra Donatistas memorata. Quod in aliis editionibus reperimus, post *allegarent*, *addendum Episcoporum actis, de quibus infrà scriptum est. Datæ, &c.* ab eorum errore manasse puto, qui Optatum in his verbis, *in quibus*, aut quemadmodum ipsi legerunt, *de quibus infrà scriptum est*, lectorem suum ad *acta* his libris quondam annexa (quod sæpè facit Optatus) rejicere putabant, sed hoc ipsi viderint. Mox pro *alio modo*, scribo, *aliquo modo*. At eos dum se libenter professi sunt de parte Donati, etsi non expertè, aliquo saltem modo, de Ecclesiâ Christi non esse, confessos. Non displicebit etiam, si quis ita accipiat, *quid respondebunt in illo imminenti judicio divino*, qui in hoc sæculo, alio modo confessi sunt? &c. *M. Casaub.*

62. *Preces quas dederant*] Libellum supplicem, ut sibi Episcopum ordinarent Parmenianum. *Du Pin.*

63 *Quo supra memorata increpatio clausa est*] Prophetia extat ibid. apud Ezech. c. 28. v. 9. *Morieris in interitu occisorum in corde maris*. Idem.

64. Pro-

quorum Christianorum, sed propter scientiam mundanarum litterarum, erat etiam in corde maris, id est, in amore seculi [a]: & de scientiâ suâ sapiens sibi visus est. Sed hanc sapientiam ejus evacuavit Deus, dum dicit: *numquid sapientior tu quàm Daniel?* Quàm & Ezech. 28. 3.
benè [b] ejus sapientia humiliata est, quâ putavit se Daniele esse sapientiorem, in repudiandis muneribus Regis, dum accipere noluit quod ab Imperatore Christiano missum esse videbatur! Et visus est sibi aut Daniel novus, aut sapientiâ Danieli prælatus; quia & ipse Daniel aliquando à Baltassare Rege, cùm cogeretur accipere munera, id est, annulum, torquem & cetera, dixisse legitur: *dona tua tecum sint Rex*: & sapienter respondit, & Dan. 5. 17.
convitia Regi non fecit, & quod offerebatur non damnavit, sed distulit: non quo modo Donatus, qui & convitia Constanti, quanta potuit, dixit, & quod ab eo pauperibus missum fuerat, repudiavit. Sed Daniel sanctus sapiens [c] inventus est, ut munera oblata illâ die non acciperet. Illud enim quod ab eo petebatur, adhuc in cœlo erat; & insipiens esset, hujus rei quasi mercedem accipere [d], quam nondum habuit in potestate: idcirco munera oblata illâ die [e] ad tempus accipere noluit. Denique cùm ei Deus ostenderet, quod Regi supradicto indicaret, Baltassari retulit; & quod jamdudum repudiasse visus est, posteà libenter accepit. Meritò increpat Deus Principem Tyri, Donatum, cùm dicit: *numquid tu sapientior quàm Daniel?* Sed ô quàm longè est præsumptio Donati à personâ Ezech. 28. 3.
Danielis! Quod enim Baltassar dabat, Danieli dabat, non pauperibus; quod Constans Christianus Imperator tunc miserat, pauperibus transmiserat, non Donato. Denique [f] ait: *sapientes te non docuerunt sapientiam suam*, quia illud à Salomone discere noluisti, quod ait: *Absconde panem in corde pauperis, & ipse pro te rogabit.* Quia etiam illud ab Eccli. 29. 15.
ipso Daniele discere noluit quod dedit Nabuchodonosor consilium, quomodo satisfaceret qui offenderat Deum. *Et tu* (inquit) *audi Rex consilium meum, & placeat tibi: peccata tua eleemosynis redime, & injustitias tuas in miserationibus* [g] *pauperum.* Daniel, Re- Dan. 4. 24.
gi, peccatori & sacrilego faciendas eleemosynas suadet: Donatus, qui increpari meruit, Constanti Imperatori Christiano, ne misericors esset, obstitit. Ideò increpatur, quod eum sapientes non docuerunt sapientiam suam: quidquid à Rege missum fuerat, per se dari passus non est. Unde constat, Donatum malarum fontem fuisse causarum [h].

QUIDQUID itaque in unitate faciendâ asperè potuit geri, vides, frater Parmeniane, cui debeat imputari. A nobis Catholicis [i] petitum militem esse dicitis: si ita est, quare [64] in Provinciâ Proconsulari tunc nullus armatum militem vidit? [65] Veniebant Paulus & Macarius, [66] qui pauperes ubique dispungerent, & ad unitatem singulos hortarentur: & cùm ad Bagaiensem [k] civitatem [67] proximarent, tunc alter Donatus (sicut suprà diximus) ejusdem civitatis Episcopus, impedimentum unitati & obicem venientibus suprà memoratis opponere cupiens, præcones per vicina loca & [68] per omnes nundinas misit, [69] Circumcelliones [70] Agonisticos [71] nuncupans, ad prædictum locum ut concurrerent, invita-

IV. Narratio eorum quæ per vim gesta sunt a Donatistis & contra Donatistas.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Seculi*] In MS. S.G. *secularium.* [b *Quàm & benè*] In MS. S.G. *ob quam meritò.* In editis, *meritò & benè.* [c *Sanctus sapiens*] In MS. S.G. *satis & verè sapienter.* [d *Accipere*] In MS. S.G. *quærere.* [e *Illâ die*] Deest in MS. S.G. [f *Denique*] In MS. S.G. *deinde.* [g *In miserationibus*] In MS. S.G. *in miserationes*, additúrque, *& erit Deus propitius peccati.* [h *Causarum*] Post hæc verba in MS. S.G. sequentia reperiuntur, sed minùs apposita: *sed dum & te considero, vereor ne ad te secunda lectio pertineat. Quidquid itaque, &c.* [i *Catholicis*] Deest in MS. S.G. [k *Bagaiensem*] In MSS. S.T. & S.G. *Vagaiensem.*

ANNOTATIONES.

64. *Provincia Proconsulari*] In provinciâ Carthaginensi. *Albasp.*

65. *Veniebant Paulus & Macarius, qui pauperes ubique dispungerent*] Tò *dispungerent* tantumdem est ac *consolarentur*: quæ mira phrasis. *Incert.*

66. *Qui pauperes ubique dispungerent*] *Dispungerent* tantumdem est ac *consolarentur*, inquit hic vir doctus, & addit esse miram phrasim, sed mira est ejus interpretatio. Quia nimirum *pungere*, non rarò pro *urere*, aut angere, ideò *dispungere* sit consolari. Sed virum doctum ratio fugit, dum non intellexit, aut non cogitavit saltem, à rationibus esse hoc verbum, quo frequenter eâdem aut simili, quâ hic Optatus, significatione Tertullianus utitur, ut cum *honore & officio*, vel *vitâ dispunctum* dicit. Quid mirum autem si dicantur dispuncti pauperes, quibus anteà dixit eleemosynas à Constantino missas, quibus sublevati possent respirare, vestiri, pasci, gaudere? Neque enim necesse, ut de ipsorum ære alieno intelligamus, quamquam & illud quoque fortassè verum: sed elegantiùs, ut ipsa paupertas, quæ gravissimum, vel sola onus, dispuncta dicatur. *M. Casaub.*

Ibid. *Dispungerent*] De coronâ militis, ubi de Imperatorum donativo agitur: *expungebantur milites laureati*: recensebantur, notabantur. *Albasp.*

67. *Civitatem proximarent*] Afra itidem locutio. *Incert.*

68. *Per omnes nundinas misit Circumcelliones*] Locus ita distinguendus est, *præcones per vicina loca, & per omnes nundinas misit, Circumcelliones Agonisticos nominans ad prædictum, &c.* at in Cochleanâ. *M. Casaub.*

69. *Circumcelliones*] De istis frequens est mentio in hoc schismate. *Albasp.*

70. *Circumcelliones*] Hujus vocis etymologiam tradit Augustinus sic eos describens l. 3. contra Cresconium c. 48. his verbis: *Quis enim nescit hoc genus hominum in horrendis facinoribus inquietum, ab utilibus operibus otiosum, crudelissimum in mortibus alienis, vilissimum in suis, maximè in agris territans & victûs sui causâ* CELLAS CIRCUMIENS RUSTICANAS, unde & CIRCUMCELLIONUM *nomen accepit, universo mundo penè famosissimum Africani erroris opprobrium.* Du Pin.

71. *Agonisticos*] Quòd pugnarent adversùs eos qui sua tuebantur. *Idem.*

vit: & eorum illo tempore concursus est flagitatus, quorum [72] dementia paullò antè ab ipsis Episcopis impiè videbatur esse succensa [a]. Nam cùm hujusmodi hominum genus ante unitatem [73] per loca singula vagarentur: cùm Axido & Fasir [74], ab ipsis insanientibus sanctorum duces appellarentur: nulli licuit securum esse in possessionibus suis: debitorum chirographa amiserant vires: nullus creditor illo tempore exigendi habuit libertatem [b]. Terrebantur omnes litteris eorum, qui se sanctorum duces [c] fuisse jactabant: & si in obtemperando eorum jussionibus tardaretur, advolabat subitò multitudo insana, & præcedente terrore creditores periculis vallabantur: ut [d] qui [75] pro præstitis suis rogari debuerant [e], metu mortis humiles impellerentur in preces. Festinabat unusquisque debita etiam maxima perdere: & lucrum computabatur evasisse ab eorum injuriis. Etiam itinera non poterant esse tutissima, quòd domini de vehiculis suis [f] excussi ante mancipia sua, dominorum locis sedentia [g], serviliter cucurrerunt. Illorum judicio & imperio inter dominos & servos conditio mutabatur. Unde cùm vestræ partis Episcopis tunc invidia fieret: Taurino tunc Comiti scripsisse dicuntur, hujusmodi homines corrigi in Ecclesiâ non posse; mandaverunt, ut à supradicto Comite acciperent disciplinam. Tunc Taurinus ad eorum litteras, ire militem jussit armatum per nundinas, ubi Circumcellionum furor vagari consueverat. In loco Octavensi [h] [76] occisi sunt plurimi [i], detruncati sunt multi: quorum corpora usque in hodiernum, [77] per dealbatas aras aut mensas [78] potuerunt [k] numerari. Ex quorum numero cùm aliqui [79] in Basilicis sepeliri cœpissent, Clarus Presbyter in loco Subbulensi, ab Epi-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Succensa*] In MS. S. G. *compressa*; sed perperam. [b *Libertatem*] In MS. S. G. *potestatem.* [c *Duces*] Deest in MS. S. G. [d *ut*] Ita in MS. S. G. [e *Debuerant*] In MS. S. T. *metuerant.* [f *Suis*] Deest in MS. S. G. [g *Sedentia*] Deest in MS. S. G. [h *Octavensi*] In MS. S. G. *Octavensi.* [i *Plurimi*] Sequitur, *&*, in MSS. S. T. & P. S. [k *Potuerunt*] Ita in omnibus MSS. malè in editis, *poterunt.*

ANNOTATIONES.

72. *Dementia*] Quia immania multa & inaudita perpetrarunt illi Circumcelliones, multique eorum sese præcipitaverunt ut martyrii gloriam assequerentur. *M. Casaub.*

73. *Ante unitatem*] Antequam Macarius ad unitatem cogeret Donatistas; jam à Constantini temporibus fuerant Circumcelliones. *Du Pin.*

74. *Axido & Fasir*] Duces Circumcellionum ita nominati. *Idem.*

75. *Et qui pro præstitis suis rogari, &c.*] Vel pro *Et qui*, scribendum *at qui*, vel mox *impellerentur* positum, pro *impellebantur*. M. Casaub. *Ita restitutum ex MSS.*

76. *Loco Octavensi*] Numidiæ oppido. Inter Episcopos qui sententiam dicunt in Concilio Carthaginensi sub Cypriano, est *Victor ab Octavo*. In notitiâ Episcoporum Numidiæ est *Octabensis* seu *Octavensis Episcopus*. Du Pin.

77. *Per dealbatas aras*] Per dealbatos tumulos in aræ formam constructos: super martyrum monumentis & memoriis sacra olim fiebant, quæ ut commodè possent fieri, monumenta in altaris formam erigebantur: Donatistæ igitur illis Circumcellionibus, qui & in illâ Macarii expeditione interierant, aras posuerant & monumenta ex quibus corpora occisorum poterant numerari. Concil. Carthag. 1. Canone secundo: *aut insaniâ præcipitatos, martyrum nomine appellat.* Concilium quintum: *item placuit ut altaria quæ passim per agros aut vias tamquam memoriæ martyrum constituuntur.* Augustinus lib. 3. in fine contra Parmenianum, *temporalia supplicia schismata sui conferre audent passionibus martyrum, ut in pœnarum suarum natalitia celebrentur magno conventu hominum furiosorum.* Albasp.

Ibid. *Per Dealbatas aras, aut mensas, &c.*] Seneca epist. 86. *In ipsâ Scipionis Africani villâ jacens, hæc tibi scribo, adoratis manibus ejus & arâ: quam sepulcrum tanti esse viri suspicor, &c.* *De mensâ*, Cicero de legibus lib. 2. circa finem, *sepulcris autem novis finivit modum. Nam super terræ tumulum noluit quid statui, nisi columellam tribus digitis non altiorem, aut mensam, aut labellum, &c.* Huc etiam pertinet quòd locus ubi Cyprianus passus est, dictus est vulgò *mensa Cypriani*. Etsi enim alio loco passum esse, alio autem sepultum beatum illum martyrem, & utrobique cultam ejus memoriam à Victore Uticensi de persecut. lib. 1. discimus: priorem tamen illum locum ab arâ, seu mensâ, quæ aræ instar esset, ibi exstructâ, ita indigitatum esse docet August. de div. serm. 113. Quod *dealbatas* illas *aras* & *mensas* hic Optatus, si verè ac propriè *dealbatas* ex religione colentium tamquam martyres, profectum puto. Album enim colorem mortuis, item puris atque innocentibus defunctorum animis optimè convenire etiam Plutarchus docet in [illegible] &c. tomo II. pag. [illegible] 483. Quod si *dealbatas* pro albis aut candidis accipiamus, tum fuerit illa color proprius ejus terræ, sive loci, ubi sepulti sunt. Nam etiam trecentos illos martyres, quorum memoria 24. Augusti colitur, à fornace calcariâ, in quâ passi & consumpti sunt, *massam candidam*, dictos esse, sciunt omnes. Etiam illos innumerabiles martyres, qui sub Daciano Hispaniarum præside passi sunt, quorumque memoria 3. Novembris in Kalend. Rom. celebratur, non ab aliâ causâ, quàm loci terræve, sive calcariæ, sive aliâ quâvis propriâ albedine, & ipsos *massam candidam* esse nuncupatos crediderim, quamvis aliam ab aliis ejus appellationis rationem reddi non ignorem. *M. Casaub.*

78. *Per dealbatas aras aut mensas*] Per dealbatos tumulos in aræ formam constructos. Cùm Donatistæ Circumcelliones illos occisos pro martyribus haberent, super eorum sepulcra aras exstruxerant; nam super tumulos martyrum aras erigere solebant primi Christiani, & ibi sacra celebrare. Hujusmodi aræ etiam mensæ dicebantur. Insignis est eâ de re locus apud sanctum Augustinum, sermone de diversis, olim 113. nunc 310. in natali Cypriani martyris: *Denique*, inquit, *sicut nostis quicumque Carthaginem nostis, in eodem loco mensa Deo constructa est, & tamen mensa dicitur Cypriani: non quia ibi est umquam Cyprianus epulatus; sed quia ibi est immolatus, & quia ipsâ immolatione suâ paravit hanc mensam, non in quâ pascat sive pascatur; sed in quâ sacrificium Deo, cui & ipse oblatus est, offeratur.* Hujusmodi aras seu mensas super tumulos martyrum passim in agris & viis ædificari solitas præsertim in Africâ docet Concilii Carthaginensis 5. Canon jam laudatus à nobis: *Placuit ut altaria quæ passim per agros aut vias tamquam memoriæ martyrum constituuntur, &c.* Aliis non desunt exempla quibus ostendatur super tumulos mortuorum aras & mensas dici potuisse. Apud Ovidium ararum sepulcralium fit mentio. Seneca ep. 86. *In ipsâ Scipionis Africani villâ jacens hæc tibi scribo adoratis manibus ejus, & arâ quam sepulcrum tanti viri esse suspicor.* Cicero de legibus l. 2. *Sepulcris autem novis finivit modum; nam super terræ tumulum noluit quid statui, nisi columellam tribus digitis non altiorem, aut mensam, aut labellum.* Suorum autem, ut putabant, martyrum sepulcris aras & mensas impositas dealbaverant Donatistæ, ut notiores & insigniores essent, útque à veteris distinguerentur. *Du Pin.*

79. *In Basilicis*] Loquitur de Circumcellionibus à Taurino occisis, non à Macario: quos ut ostendat furiosos fuisse & insanos, ait Subulensis loci Episcopum Donatistam sepulturam eis in Ecclesiâ denegasse. *Albasp.*

80. *Insepul-*

ſcopo ſuo coactus eſt, ut [80] inſepultam faceret ſepulturam [81]. [82] Unde proditum eſt, mandatum fuiſſe fieri, quod factum eſt [83]: quando nec ſepultura in domo Dei exhiberi conceſſa eſt [84]. [85] Eorum poſteà convaluit multitudo. Sic invenit Donatus Bagaienſis, unde contra Macarium furioſam conduceret turbam. Ex ipſo genere fuerant qui ſibi percuſſores ſub cupiditate falſi martyrii in ſuam perniciem conducebant. Inde etiam illi, qui ex altorum montium cacuminibus viles animas projicientes, ſe præcipites dabant. Ecce ex quali numero ſibi Epiſcopus alter Donatus cohortes [a] effecerat. Hoc metu deterriti illi, qui theſauros ferebant [b], quos pauperibus erogarent; invenerunt in tantâ neceſſitate conſilium, ut à Sylveſtro Comite armatum militem poſtularent: non per quem alicui vim facerent, ſed ut vim à Donato ſuprà memorato Epiſcopo diſpoſitam, prohiberent. Hac ratione factum eſt, ut miles videretur armatus. Jam quidquid ſubſecutum eſt, videte, cui debeat aut poſſit adſcribi. Habebant illic vocatorum infinitam turbam [c], & annonam competentem conſtat fuiſſe præparatam: de Baſilicâ quaſi publica fecerant horrea; exſpectantes ut venirent, in quos furorem ſuum exercere potuiſſent; & facerent quidquid illis dementia ſua dictaſſet, niſi præſentia armati militis obſtitiſſet. Nam cùm, ante venturos milites, [86] metatores [87] (ut fieri ſolet) mitterentur; contra Apoſtoli præcepta competenter ſuſcepti non ſunt, qui ait: *cui honorem, honorem: cui vectigal, vectigal: cui tributum, tributum: nemini quidquam debueritis.* Contuſi ſunt [d] [88] qui miſſi fuerant cum equis Rom. 13. 7.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Cohortes*] In MS. G. *conſortes*; ſed malè. [b *Qui theſauros ferebant*] In MS. S. T. *qui propè theſauros ferrent.* [c *Habebant illic vocatorum infinitam turbam*] In MS. S. G. *Furebant illic vocatorum infinita millia populorum quibus etiam annonam, &c.* [d *Contuſi ſunt*] Hic vocem hanc poſuimus, quia ita poſtulat hujus loci ſententia: patet enim ex ſequentibus, eos qui vexati ſunt, fuiſſe milites miſſos à ducibus, non Circumcelliones. In MS. S. T. & P. S. rectè habetur *contuſi ſunt*; ſed hæ voces loco ſuo motæ ſunt. In MS. S. G. *pompati ſunt.*

ANNOTATIONES.

80. *Inſepultam faceret ſepulturam*] Ut ab Eccleſiâ ſepulturâs illas ejiceret. *Albaſp.*

81. *Inſepultam faceret ſepulturam*] Ut corpus humatum aut mox humandum exhumaret aut abjiceret. *Du Pin.* Eſt imitatio *Ciceronis*, qui in I. Philippica de funere Julii Cæſaris, c. 2. *Cùm ſerperet in Urbe infinitum malum, idque manaret in dies latiùs, iidémque buſtum in foro facerent*, qui illam inſepultam ſepulturam *fecerant*. Ad quem locum vide Interpretes. *Clericus.*

82. *Unde proditum*] Unde proditum Donatiſtas vel ſuis ſepulturam in domo Dei denegaſſe. *Albaſp.*

Ibid. *Unde proditum eſt mandatum fuiſſe, &c.*] Hanc, inquit, occaſionem Catholicos traducendi arripuerunt Donatiſtæ, quaſi cædis illius ac ſtragis Circumcellionum fuiſſent impulſores & auctores, quia cæſos in Baſilicis, ſepeliri poſteà non permiſerunt, quaſi idem eſſet, ſepulturam in Eccleſiâ negare & vitâ privare. Obſervare nos hic jubet Balduinus, vetitam tum in templo, vel Eccleſiâ ſepulturam. Sed ſi ex mente Optati eſt, quod his negatum eſt, id publicâ lege ac more negatum eſſe; non video qui hinc argumentum vel leviſſimum, mandatæ à Catholicis ſtragis Donatiſtæ ducere potuerint, quod tamen innuere, cauſámque hanc ſuſpicionis & calumniæ, reddere videtur Optatus. Scio exſtare aliquot Canones qui vetant, forſaſsè & aliquot imperatorum leges. Id tamen in Africanis Eccleſiis, non ultrà obtinuiſſe ſuſpicor, quàm ut ſine permiſſione Epiſcopi non liceret. Quod tum hic Optatus, tum Auguſtinus *de curâ pro mortuis*, non obſcurè, meo quidem judicio, ſubindicant. Armogaſtes apud Vict. Utic. lib. 2. cùm Felicem rogaret moriturus, ut ſe ſub ſiliquæ arbore ſepelire dignaretur, reſpondit Felix: *abſit à vobis Confeſſor venerabilis, ſed ſepeliam te in unâ Baſilicarum, cum triumpho & gratiâ quam mereris.* In urbe autem inter muros, nefas fuiſſe, præter paucos, quos nexu communis legis ſpeciale privilegium exemerat, quemquam ſepelire per Romanas leges, vel quæ exſtant hodie abundè fidem faciunt. Quod etſi ſtatim poſt Conſtantini tempora cœpit exoleſcere, tandémque penitùs legibus imperialibus abrogatum eſt, diutiùs tamen multò aliis in locis, ut in Galliæ civitatibus, etiam & Angliæ ſervatum eſt. Sed hæc obiter. Quod autem Baronius an. Ch. 309. 4. ex lib. de Rom. Pontificib. elicit, Eccleſiæ Rom. à Maxentio, Maximiani Filio, jam tum conceſſum fuiſſe, ut corpora Chriſtianorum martyrum intra urbem ſepelire ipſis liceret, donec aliunde confirmetur, probabile mihi non videtur, tam recente adhuc Diocletiani & Maximiani lege, quæ tam aliis omnibus quàm Chriſtianis interdicebat. *M. Caſaub.*

83. *Unde proditum eſt mandatum fuiſſe fieri quod factum eſt*] Hinc occaſionem arripuerunt traducendi Catholicos tamquam cædis Circumcellionum auctores. *Du Pin.*

84. *Quando nec ſepultura in domo Dei exhiberi conceſſa eſt*] Quaſi diceret, immeritò omninò id vitio verterunt Catholicis Donatiſtæ, quòd unus ex eorum Presbyteris Circumcelliones in Baſilicis ſepeliri vetuerit, cùm ſepultura in domo Dei non ſoleat paſſim concedi omnibus, multò minùs ſceleratis qui meritò interfecti fuerant. *Idem.*

85. *Eorum poſtea*] Ex his inſanis quibus ſepulturam denegaſtis Donatus Bagaienſis turbam & milites ſibi conduxit adverſùs Macarium. *Albaſp.*

86. *Metatores*] Caſtrorum. *Idem.*

87. *Metatores*] *Metatores* dicit eos, qui miſſi fuerant ut venturis militibus hoſpitia aut tentoriorum loca deſignarent. Ii dicuntur, *Menſores* in jure civili. In commentariis Suidæ, μητάτωρ exponitur ὁ [illegible] *qui nuntius mittitur ante Principem deſignaturus hoſpitium.* Huc alludit illud Sidonii Apollinaris l. 8. *metatoriam paginam quaſi cum muſâ præviâ miſi*: hoc eſt, inquit Sirmondus, *epiſtolam adventûs ſui nuntiam quaſi diverſorium ſibi* [illegible] *deſignaturam, hoc enim erat opus metatorum.* Du Pin.

88. *Qui miſſi fuerant cum equis ſuis, &c.*] Aliæ editiones, *qui miſſi fuerant cum equis ſuis contuſi ſunt ab iis quorum, &c.* Præoccupatos ait, quod ſeorſim tractati ſunt eo modo pauci illi, qui præmiſſi fuerant, priuſquàm reliqui, qui non ita longo intervallo ſequebantur, pervenire poſſent, qui eos periculo eriperent. Quos hic *contuſos*, mox *vexatos*, quod tantumdem. Non mediocris enim ſeu contumeliæ, ſeu injuriæ verbum hoc eſſe *vexare*, ſed gravi & atroci rei conveniens, à viris doctiſſimis A. Gellio & Macrobio pridem obſervatum eſt, quæ ipſorum obſervatio in legendis Scriptoribus Eccleſiaſticis præcipui uſûs eſt. Jam quod ſequitur, *quorum nomina flabello invidiæ, &c.* de quibus, aut quo ſenſu ſit accipiendum, docet Optatus ipſe alio loco: *Videamus quare Moyſes tria millia hominum juſſit occidi, &c.* *Quare Macarius duos quorum nomina quotidie, ut ſuprà dixi, flabello invidiæ ventilatis.* Non igitur ad nominum ipſorum odium aut injuriam, ſed ad faciendam aliis ex iſtis nominibus invidiam, eorum nomina, qui Metatores præmiſſos, occupato cæterorum adventu, malè mulctaverunt, & ab iratis militibus poſteà occiſi ſunt, tamquam innocentium ac martyrum uſque, jactabant, atque *invidiâ*, ut ait Optatus, *flabello ventilabant.* Atqui ut benè excipit, ac ſubjicit mox Optatus. *Ipſi magiſtri fuerant invidiæ ſuæ: & quid pati poſſent, ipſi prærogatis injuriis docuerunt.* Injuriam *prærogare*, inuſitatum eſt. Apud Zenon. Veron. aliquoties *prærogare*, pro *erogare*, & *prærogatio* pro *dono*, ſeu *beneficio*, ſed planè eo ſenſu quo noſter Collat. Carthag. p. 394. *Quare nobis non rependitur, quod prærogavimus?* proxima autem ſententia *ad numeros ſuos* dixit, ordines, aut commilitones intelligens, ut Tertull. Apolog. cap. 37. *Si enim & hoſtes exertos, non tantùm*

suis, ab iis, quorum nomina flabello invidiæ ventilasti [a] [89]. Ipsi magistri fuerunt injuriæ [b] suæ [90]; & quid pati possent [c], ipsi prærogatis [d] injuriis docuerunt. Reverterunt vexati milites ad numeros suos, & quod duo vel tres passi fuerant, universi doluerunt. Commoti sunt omnes: iratos milites retinere nec eorum præpositi valuerunt. Sic admissum est, per quod invidiam unitati factam esse memorasti [e]: hæc & cetera vestra & suas causas habent, & quas ostendi personas obnoxias. Hoc nos nec vidimus quidem, sed vobiscum audivimus. Si auditus facit reos, tecum vos socios, quia similiter audistis [f]. Si à facto auditus immunis est; quod ab aliis, vobis provocantibus, factum est, nobis non debet imputari. [91] Querelam per ordinem deponitis, sub Leontio, sub Ursacio injuriatos esse quamplurimos: sub Paulo & Macario aliquos necatos: à sequentibus eorum nescio quos ad tempus esse proscriptos. Quid hoc ad nos? quid ad Ecclesiam Catholicam pertinet [g]? Quidquid objecistis, vos fecistis: qui pacem à Deo commendatam noluistis libenter excipere, cariorem æstimantes hereditatem schismatis, quàm præcepta proposita [h] Salvatoris. Arguistis operarios unitatis: ipsam unitatem improbate, si potestis. Nam æstimo vos non negare, unitatem summum bonum esse. Quid nostra [i], quales fuerint operarii, dummodò quod operatum est, bonum esse constet? nam & vinum à peccatoribus operariis & calcatur & premitur; & sic inde Deo sacrificium offertur: oleum quoque à sordidis & nonnullis malè viventibus & immunda loquentibus conficitur; & tamen [92] in sapore, in lumine, etiam in sancto chrismate [k] [93] simpliciter erogatur.

V. Excusantur operarii unitatis, quòd asperius egerint. Exod. 20. 13. Deut. 22. 22. Num. 25.

Operarios unitatis malos fuisse dicitis: fortè cum voluntate Dei, cui nonnumquam [l] placet etiam quod ab ipso potuit prohiberi. Nam quædam mala malè fiunt: quædam mala benè fiunt. Malum malè latro facit: malum benè judex facit, dum vindicat quod latro peccavit. Nam hæc Dei vox est: *non occides*: & ipsius vox est [m]: *si inventus fuerit homo, dormiens cum muliere habente maritum, occidetis utrosque.* [n] [94] Unus Deus, & duæ diversæ voces. Denique cùm Phinees, filius sacerdotis adulterum cum adulterà inveniret, levavit cum gladio manum, & inter duas voces Dei dubius stetit: hinc ad illum sonabat, *non occides*: inde sonabat, *occidetis utrosque.* Si feriret, peccaret: si non

VARIANTES LECTIONES.

[a *Ventilasti*] In MS. S. G. *ventilatis*. [b *Injuriæ*] In MS. S. G. *invidiæ*. [c *Possent*] In MS. S. T. *potuissent*. [d *Prærogatis*] In MS. S. G. *præcogitatis*. [e *Sic admissum est per quod invidiam unitati factam esse memorasti*] In MS. S. G. *Sic admissum est quod in invidia unitatis factum esse memoratis*. [f *Auditis*] Ita in MS. S. G. melius quàm in aliis & in editis, *audivimus*. [g *Pertinet*] Deest in MS. S. G. [h *Proposita*] In MS. S. T. & in editis, *præpositi*. [i *Quid nostra*] In MS. S. G. *quid nos*, pro *quid ad nos*. [k *In sancto chrismate*] In MS. S. T. *in sancto chrismatis*, in MS. S. P. *in sacramento chrismatis*. [l *Nonnumquam*] In MSS. S. T. & P. S. *numquam*, sed perperam. [m *Et ipsius vox est*] Additur in MS. S. G. *in libro Levitico*. [n *Utrosque*] Hic malè inseruntur in MS. S. T. hæc verba *In primo libro regnorum*, quæ non occurrunt in MSS. S. G. & P. S. & sensum omnino perturbant.

ANNOTATIONES.

vindices occultos agere vellemus, deesset nobis vis numerorum & copiarum. Ita & alii, sed hoc tritum est. *M. Casaub. Restitutus est à nobis iste locus.*

89. *Ab iis quorum nomina flabello invidia ventilasti*]. A Donati scilicet militibus quorum nomina venditabat Parmenianus, ut invidiam faceret Catholicis; sic enim eodem sensu ipse Optatus alibi *Quare Macarius duos jussit occidi, quorum nomina, ut suprà dixi, flabello invidia ventilatis*. Du Pin.

90. *Ipsi magistri fuerunt injuria sua*] Ipsi exemplum dederunt & præiverunt primi malè mulctando milites metatores. Ab iis initium injuriarum ortum est. *Idem.*

91. *Querelam*] Hæc ita sunt distinguenda, sub Leontio & Ursacio injuriatos esse quamplurimos sub Paulo & Macario aliquos necatos a sequentibus nescio quos ad tempus proscriptos. *Albasp.*

Ibid. *Querelam per ordinem deponitis sub Leontio*] *Deponitis* an *disponitis* legamus, haud magni refert. Sed tamen verba ut aliter distinguentur, haud perum interest. Lege igitur, ut jam ab aliis est monitum. *Querelam per ordinem deponitis; sub Leontio, sub Ursatio injuriatos esse quamplurimos: sub P. & Macario aliquos necatos: à sequentibus eorum nescio quos, &c.* M. Casaub.

92. *Et tamen in sapore, in lumine, &c.*] Priores editiones *& tamen liquor in lumine, etiam in sancto, &c.* Cùm sine sensûs dispendio, utrumque possit ferri, conjungi verò & variari non uno modo verba possint, sine ope scripti manu exemplaris, difficile puto de verâ lectione statuere, nec minùs ineptum valdè laborare. Sed cùm de sina prius, Optatus sacrum duntaxat ejus usum, quem habet in spirituali Eucharistiæ sacrificio commemorarit, non puto eum olei usum extra sacra, ullum attingere voluisse. Quis autem olei sit sicer, *sapor*, ignoro. Nam ut sapor sit hic *παρέργως* quasi *εἰς ἀρωμάτων*, vel tale quid vellet, ne id quidem facilè concesserim. In *lumine* autem & *chrismate*, qui olim & quàm multiplex usus olei, satis notum est. Sed non eadem semper in omnibus Ecclesiis consuetudo fuit. In Africâ autem Victor Uticensis lib. e. *lampades & cereos*, ut solum Ecclesiarum ornatum inter alia meminit, si quis subtilior esse velit, per *lumen* baptismum quem *φῶς* rectè dici docet sanctus P. Gregor. Nazianz. *εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα* possit intelligere. Ejus varios ritus Dionys. Areop. Cyrilius Hierosolym. præter alios explicant. Aliter tamen ego censeo. Sed neque in chrisma quod hic propriè de unctione, quæ *κατ' ἐξοχὴν χρῖσμα*, de quâ Cyrillus in mystagogicis singulari capite, seu *κατηχήσει*, sed in genere de quavis unctione sacrâ, quæ olim à vetere Ecclesiâ usurpata est. *Id.*

93. *In sapore, in lumine etiam in sancto chrismate simpliciter erogatur*] Eo innocuè utuntur homines in condimentis, in lucernis, in ipsis mysteriis. *Du Pin.*

94. *In primo libro regnorum unus Deus, &c.*] Non possem satis admirari doctorum virorum patientiam, qui ineptissimam, si quid ego video, lectionem, & quovis emendari dignam tamdiu retinere sustinuerunt. Quem enim ex his sensum eruamus? quem vel subodoremur, ut nunc habent? Quòd si ineptissimum illud glossema, *in primo libro regnorum* abjiciamus, nulla in verbis obscuritas, nulla suspicio remanserit. Quæ tamen fateor abjicere faciliùs, & injustâ sede deturbare, quàm divinare, unde aut quâ primùm occasione irrepserint. Mihi saltem hoc occurrebat, quia Phinees mox fit mentio, quod etiam nomen primo Regum non semel occurrit, oscitantem lectorem Phineem Eliæ cum altero illo Eleazari filio confudisse, & cùm *Numeros* debuisset, *Regum*, sive *regnorum* (ut olim loquebantur) primùm in margine posuisse. *M. Casaub. Hæc verba sustulimus, nec exstant in MSS.*

95. Eo

feriret, delinqueret. Elegit meliùs peccatum, ut percuteret; & fortè non defuerant, qui hujus rei vindicem quasi homicidam notare voluissent. Sed ut ostenderet Deus, aliqua mala benè fieri, locutus est dicens: *Phinees mitigavit iram meam*: & placuit Deo homicidium, quia vindicatum est adulterium. Quid si & modò Deo placuit, quod passos vos esse dicitis, qui unitatem cum toto orbe terrarum & 95 cum memoriis Apostolorum, quæ Deo placita est [a], habere noluistis.

Num. 25. 11.

VI. Adversùs Donatistarum Pseudomartyres.

INVITUS cogot hoc loco etiam illorum, quorum nolo, hominum facere mentionem, quos vos inter martyres ponitis: per quos tamquam 96 per unicam religionem, vestræ communionis homines jurant. Quos quidem vellem silentio præterire, sed ratio veritatis se silere non patitur: & ex ipsis 97 nominibus contra unitatem inconsideratè rabida [b] latrat invidia, & 98 aspernantes aliqui accusandam aut fugiendam æstimant unitatem, quòd Marculus & Donatus 99 dicantur occisi & mortui. Quasi omninò in vindictam Dei nullus mereatur occidi. [1] Nemo erat lædendus ab operariis unitatis, sed nec ab Episcopis mandata divina contemni debuerant: quibus præceptum est: *quære pacem, & consequeris eam*: & iterùm, *quàm bonum & quam jucundum habitare fratres in unum*; & iterùm, *felices pacifici, quia ipsi filii Dei vocabuntur*. Hoc qui nec libenter volebant audire, nec devotè facere voluerunt; quidquid potuerunt pati: si occidi malum est, mali sui ipsi sunt causa.

Ps. 33. 15. Ps. 132. 1. Matt. 5. 9.

VII. Macarius à Donatistarum calumniis defenditur.

SED arguendus (ut dicitis) vobis videtur esse Macarius, cùm voluntate Dei æstimatis eum hoc facere non potuisse [c]. Habetis hujusmodi reos antiquos: accusate primò Moysem, ipsum legislatorem; qui cùm de Sinâ monte descenderet, propè necdum propositis [d] tabulis legis, in quibus scriptum erat, *non occides*: tria millia hominum uno momento jussit occidi. Macarium differte paulisper, Phineem filium sacerdotis, quem paulò antè memoravi, primò [2] in judicium provocate: si tamen inveneritis præter Deum aliquem [e] judicem. Nam quod accusatis in personâ ipsius, à Deo laudatum est quod in zelo Dei factum est. [3] Supprimite interim voces quas in Macarium dictat invidia. Recurrite [f] primò ad Eliam [g] Prophetam, qui in rivo Cison, cùm pareret voluntati Dei [h], quibu-

e Num. 25.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Placita est*] In MSS. S.T. & P. S. *placitæ sunt*. [b *Rabida*] Hoc epithetum adjecimus ex MS. S.G. [c *Cum voluntate Dei æstimatis eum hoc facere non potuisse*] Ita in MS. P.S. In MS. S.G. *si sine voluntate Dei æstimatis eum hoc fecisse*. In MS. S.T. *sine voluntate Dei æstimatis eum hoc facere potuisse*. Primam lectionem ut magis planam & apertam prætulimus. [d *Propositis*] In MS. S. G. *depositis*. [e *Aliquem*] In MS. S.G. *alterum*. [f *Quas in Macarium dictat invidia. Recurrite*] In MSS. S.T. & P.S. *quibus in Macarium dicta invidia recurrit, &c.*: quæ sententia manca est. [g *Eliam*] Malè in MS. S.T. *alium*. [h *Cùm pareret voluntati Dei*] In MS. S.G. *unâ horâ cum voluntate Dei*.

ANNOTATIONES.

95. *Et cum memoriis Apostolorum*] Nota modum illum loquendi *cum toto orbe terrarum & cum memoriis Apostolorum*. Communio ab antiquis perfecta non habebatur, quamvis eam cum toto orbe haberes, nisi cum memoriis Apostolorum, hoc est cum beato Petro communicares: perfectio communionis Christianæ pendet ex communione quam habemus cum D. Petro & cum ejus successoribus; alioquin Deo non potest esse grata. *Albasp.*

96. *Per unicam religionem*] Quasi aliis in rebus nulla esset religio, neque credendum esset, & jusjurandum interponendum, nisi per ejusmodi martyres. *Idem.*

97. *Nominibus*] Quia eorum nomina, tamquam præcipuorum martyrum à Donatistis inter sacra & ex diptychis recitabantur. *Idem.*

98. *Aspernantes*] Si qui à Macario sunt occisi, ut Marculus & Donatus, unitas est fugienda quæ martyres facit. *Idem.*

99. *Marculus & Donatus*] Donatus ille est Bagaiensis, ut ex Augustino discere est homil. 11. in Joannem: *Ecce Marculus de petrâ præcipitatus est: ecce Donatus Bagaiensis in puteum missus est*. Aiebant Catholici ipsos sese præcipites dedisse; quod incertum tamen esse fatetur Augustinus l. 2. contr. litt. Pet. c. 20. Idem libro 3. contra Cresc. cap. 49. id credibilius esse censet, quia insolitum erat istud supplicii genus. Marculi passio à quodam Donatiano scripta prodiit analect. Mabillonis tom. 4. prænotatur III. vel VIII. Kalend. Decembris. Ibi Marculus Presbyter tantùm dicitur non Episcopus: ibi etiam legitur jussu Macarii quem Constans cum Paulo in Africam miserat, vinctus primò in possessione Vegeselæ, in quâ Macario, cum Episcopis quibusdam Donatianis, occurrit, funium ictibus cæsus cum sociis, inde per aliquas Numidiæ civitates sub arctissimâ militum custodiâ usque in castellum novæ Petræ perductus, & tandem elapso quatriduo de petræ culmine à militе præcipitatus. In collatione Carthaginensi c. 187. Dativus Episcopus Donatistarum Novapetrensis ait, adversarium, hoc est, Episcopum Catholicum se non habere, *quia illic est Dominus Marculus cujus sanguinem exiget Deus in die judicii*. Hinc Donati & Marculi nomina translata fuisse videntur inter martyres Catholicos; Donati quidem ad diem 1. Martii ubi passus dicitur apud Usuardum: *Donatus Carthagini sub Ursacio duce & Marcellino Tribuno*: & Marculi ad diem 26. Novembris; nam de eo hæc habet Martyrologium Usuardi *In Nicomediâ (pro Numidiâ) beati Marculi sacerdotis & martyris qui temporibus Constantis tyranni persecutiones maximas pertulit, ad extremum ab altâ rupe præcipitatus est*. Conveniunt nomen martyris, Imperatoris & genus mortis; nomen etiam loci non multùm diversum. Constans ibi Tyrannus dicitur, quo epithato non potuit nisi à Donatistis infamari pius Princeps. In Romano Martyrologio nomen *Marculi* mutatum in nomen *Marcelli*, *Constantis* in *Constantii*, & ab *Arianis* pro *Macarianis* de rupe præcipitatus dicitur. Rabanus *Marculum* pariter inter martyres recenset. Haud dubiè non alius is est à Donatiano, de quo hic Optatus. *Du Pin.*

1. *Nemo erat*] Macarius neminem debebat lædere, sed neque à vestris unitas erat impedienda. *Albasp.*

2. *In judicium provocate: si tamen inveneris, &c.*] Concinniùs editio 2. Fr. Balduini, *inveneritis*. Quamquam hæc tempora à Theologis ejus ævi, maximè Afris, tam accuratè non observentur. Testes præcipuè Tertullianus & Arnobius. Noster lib. 5. *Quia quamvis foris sis, tamen ex nobis existi*. Incert.

3. *Supprimite interim voces quibus in Macarium, &c.*] Editiones aliæ, *quibus in Macarium dicta invidia recurrit, & primo ad alium Prophetam, &c.* fortasse, *quibus in Macarium dicta invidia recurrit. Recurrite primò, &c.* vel si mavis, *quas in Macarium dictat invidia. Recurrite, &c.* Ceterùm τὸ *primò* pro *prius*, nam ter repetitur. *Recurrite* autem quia mox ad Macarium redituris, festinato opus erat. Priùs enim dixerat. *Macarium differte paulisper, &c.* M. Casaub. *Hic locus à nobis restitutus est.*

4. Sed

quaginta & quadringentos occidit. Sed fortè dicatis, illos meritò occisos, istos indignè [a]. Numquam sequitur vindicta, nisi ejus antecesserit causa. Vindicavit (ut diximus) Moyses, vindicavit Elias, vindicavit Phinees; & non vultis ut non vindicaverit Macarius. Nihil offenderant qui occisi esse dicuntur. Sit Macarius reus, in eo quod solus nobis nescientibus, sed vobis provocantibus fecit. Quare nobis fit invidia, cum aliena sunt facta? & in vobis est causa; quia propter vos, qui foris fuistis, quamquam & nunc foris esse videamini, evenisse dicitur; non propter nos, qui intùs habitamus, & numquam de radice recessimus. Sed quia suprà memoratorum personas per ordinem diximus, videamus quare
Exod. 32. Moyses tria millia hominum jussit occidi; quare Phinees duo; & quare Elias quadringen-
Num 25. 3. Reg. 18 tos & quinquaginta: quare Macarius duos, quorum nomina quotidie (ut suprà dixi) flabello invidiæ ventilatis. Constat in eos vindicasse, à quibus jussio divina contempta est.
Exod. 20. Nam, *Non tibi facies sculptile*, Dei vox est: &, *non facies adulterium*, ejusdem Dei
Ps. 33. 15 vox est: *non sacrificabis idolis*, idem Deus locutus est: & non facies schisma; & *quære pacem & consequeris eam*, ejusdem præceptum est. Temporibus Moysi populus Israël caput vituli coluit, quod illis sacrilega flamma conflavit, ideò tria millia hominum occidi meruerunt, quia Dei vox videbatur esse contempta. Phinees adulteros uno ictu percussit: laudari à Deo meruit: quoniam divinorum præceptorum [b] contemptores occidit. Et quadringenti & quinquaginta quos Elias occidisse legitur, ideò occisi sunt, quia contra jussionem Dei, per quod falsi vates erant, Dei præcepta contempserant. Et illi, quorum nominibus Macarium criminatis, nec à falsis vatibus longè sunt; quia vos Deus dixit futuros esse falsos vates, quod proximo loco probaturi sumus: & dum pacem noluerunt respicere, ne in uno cum fratribus habitarent, contra præcepta & contra voluntatem Dei pertinaciter obstiterunt. Ergo videtis à Moyse, & Phinee, & Eliâ, & Macario, similia esse facta, quia ab omnibus unius Dei præcepta sunt vindicata [c]. Sed video vos hoc loco tempora separantes, ut alia fuerint tempora ante Evangelium, alia post Evangelium: in
Matt. 26. quo potestis dicere, quia scriptum est, ut à Petro jam gladius conderetur, quo auriculam servi sacerdotis abstulerat, quem [d] servum potuerat quasi devotus Petrus occidere: sed [4] Christus pati venerat, non defendi. [5] Et si cogitatum suum Petrus impleret, in passione Christi videretur servus vindicari, non populus liberari [e].

VIII. Macarium non posse dici persecutorem, nec eos qui ab illo plexi sunt martyres appellari, utpote pacis inimicos.

Nam & Macarius gladium à Petro vaginâ conditum non eduxit. Hoc probat Deus, dum ad vallem Sion loquitur dicens: *vulnerati in te, non vulnerati gladio*: aut probate aliquem illo tempore gladio esse percussum: deinde ait: *mortui in te, non mortui in bello.* Quare debetis attendere, ne temerarium sit, eos martyres appellare, qui [6] Christianorum nullum senserint bellum. Non enim tale aliquid factum aut auditum est, quod in bello Christianorum dici aut fieri solitum est: quod bellum persecutio dicitur, quæ operata est sub duabus bestiis ex illis quatuor, quas Daniel de mari ascendentes aspexit. Prima fuit ut [f] leo: hæc erat persecutio sub Decio & Valeriano. Secunda, ut ursus: alia persecutio, quæ fuit sub Diocletiano & Maximiano: quo tempore fuerunt & impii judices, bellum Christiano nomini inferentes: ex quibus in Provinciâ Proconsulari (ante annos sexa-
Esaiæ 22. 2. ginta & quod excurrit [g]) fuerat Anulinus, in Numidiâ Florus. Omnibus notum est, quid
Daniel. 7. eorum operata sit artificiosa crudelitas: sæviebat bellum Christianis indictum; in templis dæmoniorum diabolus triumphabat; immundis fumabant aræ nidoribus; [7] & quia ad sa-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Istos indignè*] Desunt in MS S.G. [b *Præceptorum*] In MS. S. G. *mandatorum*. [c *Præcepta sunt vindicata*] Ita in MS. S.G. In MSS. S.T. & P.S. *unius Dei processa sunt vindictæ*. [d *Quem*] In MS. S.T. *quæ*. In editis, *quo*. [e *Et si cogitatum suum Petrus impleret, in passione Christi videretur servus vindicari, non populus liberari*] In MSS. S.T. & P.S. *Et cogitatum suum Petrus implere in passione Christi videtur, & servus vindicari, non populus liberari*. [f *Ut*] Deest in MSS. S.T. & P.S. [g *Sexaginta & quod excurrit*] In MS. S.G. *propè septuaginta*.

ANNOTATIONES.

4. *Sed Christus venerat pati*] Respondebant Donatistæ distinguenda esse tempora, & post adventum Christi neminem lædendum esse: gladiúmque Petri exemplo recondendum esse quibus rursùs respondet Optatus, gladium quidem Petrum recondidisse, quia oportebat Christum pati, non defendi; sed illud exemplum ultra Christi passionem non esse producendum. *Albasp.*

5. *Et si cogitatum suum Petrus, &c.*] Scribe: *& si cogitatum S. Petrus impleret, in passione Christi videretur servus vindicari, non populus liberari.* Si, inquit, Petrus executus esset, quod sibi ei zelus dictabat, ut servum illum scilicet occideret, potuit videri Christus passus tamquam reus cædis & homicidii à discipulo commissi potiùs, quàm innocens pro sontibus. *M. Casaub. Hic locus à nobis restitutus est.*

6. *Christianorum bellum*] Imperatorum persecutionem. *Alb.*

7. *Et quia*] Et qui, meliùs. *Idem.*

Ibid. *Et quia ad sacra sacrilega venire non poterat, &c.*] Scribo. *& qui ad sacra sacrilega venire non poterat, ubique thus ponere*, (id est, adolere, thus offerre, & unde thurificati in illius temporis historiâ decantatissimi:) cogebatur. Morbo vel ætate confectos & ἀδυνάτους intelligit; quos sontica causa domi retinebat. Unde eleganter infert Optatus: *omnis locus templum erat ad scelus.* Quare miror quemquam adeò inventum fuisse, qui veterem lectionem, *templum erat aut scelus*, præferret. *M. Casaub.*

8. *Templum*

crilegia venire non poterant, ubicumque thus ponere cogebantur. Omnis locus [8] templum erat ad scelus [a]. Inquinabantur propè morientes senes: ignorans polluebatur infantia; à matribus parvuli [b] portabantur ad nefas; parentes incruenta [c] parricidia facere cogebantur: alii cogebantur [d] templa Dei vivi subvertere; alii Christum negare; alii leges divinas incendere; alii thura ponere. Horum aliquid à Macario factum esse, nec vos ipsi confingere poteritis. Sub persecutore Floro Christiani idolorum cogebantur ad templa: [9] sub Macario pigri compellebantur ad Basilicam: sub Floro dicebatur, ut [10] negaretur Christus & idola rogarentur. Contrà sub Macario commonebantur omnes, ut Deus unus pariter in Ecclesiâ ab omnibus rogaretur. Ergo [e] cùm videatis Christianorum nullum fuisse bellum, & sine bello aliquos mortuos esse commemorat Deus, cùm dicit, *& mortui in te non mortui in bello:* & dubios martyres posse eos esse, qui non sint vel ad sacra sacrilega provocati, vel ad immunda incensa, vel ad negationem nominis Dei: & cùm ad martyrium non sit transitus, nisi per confessionem, quomodo dicitis martyres qui non fuerunt confessores, aut quis eorum negare coactus est, & confessus est Christum? Si igitur nec martyrium, sine Christi nominis confessione esse potest, & nemo confessus est, & in vindictâ præceptorum Dei factum est, quod factum esse dicitis, & à nobis factum esse aliquid non probatis, cùm id quod factum est, & Deus dixerit sic futurum esse, & ejus sunt vindicata præcepta: videte ne non solùm vanum, sed etiam superstitiosum sit sine bello mortuos ibi ponere ubi sunt, qui in Christum confessi pro Dei nomine mori potuerunt: aut si eos martyres esse vultis, probate illos amasse pacem, in quâ prima sunt fundamenta martyrii; aut dilexisse Deo placitam unitatem; aut habuisse cum fratribus caritatem. Nam omnes Christianos fratres esse & in primo libello probavimus & in quarto proculdubio probaturi sumus. Quos dicitis appellari [f] martyres, noluerunt fratres agnoscere, nullam habuerunt caritatem. Nec dicatur ad excusationem, quia traditoribus communicare noluerunt; cùm manifestissimè probatum sit, eosdem ipsos filios fuisse traditorum. Nulla igitur est excusatio, quia caritatem illos non habuisse manifestissimè constat, sine quâ nullum nec nominari potest vel esse martyrium; sine quâ maxima & imperiosa virtus caret effectu; sine quâ nihil valet omnium scientia linguarum; sine quâ nihil potest etiam [11] societas Angelorum, Apostolo Paulo dicente: *si habeam in me potestatem imperandi monti-* 1. Cor.
bus, ut transferant se de locis in loca, & loquar omnium gentium linguis, etiam Angelo- 13. 1.
rum, & corpus meum flammis tradam, & caritatem in me non habeam, nihil sum: sed ero æramentum tinniens in deserto, ut pereat vocis opus, ubi nullus occurrit auditus. Si tanta [illegible], si beatus Paulus, si vas electionis, quamvis in imperiosâ virtute & Angelorum societate, pronuntiat se nihil esse, nisi caritatem habuerit: videte, an non dicantur martyres, sed aliquid aliud [g] appellari mereantur, qui caritatis desertores pro eadem desertione pati aliquid potuerunt.

GAUDET totus orbis de unitate Catholicâ [h], præter partem Africæ, in quâ incen- IX.
dium de scintillâ conflatum est. Ab operariis unitatis queritmini nescio quæ esse commis- Procuranda
sa. Hoc non queritur Italia [i], non Gallia, non Hispania, non Pannonia, non Galatia, erat unitas in
non Græcia, non cum tot Provinciis suis Asia: quia nihil illic fuerat emendandum, nul- Africâ.
lus illuc missus est (ut ita dixerim) sartor [k]: & hic in Africâ jamdudum populo in unitate

VARIANTES LECTIONES.

[a *Omnis locus templum erat ad scelus*] In MSS. S. Th. & Ph. S. *Omnibus locis templum erat aut scelus.* [b *Parvuli*] In MSS. S. T. & P. S. *parvi liberi.* [c *Incruenta*] In MS. S. T. *cruenta*; sed omnino perperam. [d *Cogebantur*] In MSS. S. T. & S. G. *urgebantur.* [e *Ergo, &c.*] Hæc usque ad illa verba, *martyres esse vultis,* quæ deerant in omnibus editis, & omissa fuerant in MSS. S. T. & P. S. supplevimus ex MS. S. G. quæ genuina esse nemo potest ambigere. [f *Quos dicitis appellari*] In MS. S. T. *quos dicitis debere appellari.* [g *Aliud*] Deest in MSS. sed necessarium. [h *De unitate Catholicâ*] In MS. S. G. *Catholicæ.* [i *Italia*] In MS. S. G. pro *Italia*, habetur *Gallia*: utrumque reposuimus. [k *Sartor*] Malè in MS. S. G. *sator.*

ANNOTATIONES.

8. *Templum erat ad scelus*] Aut scelus meliùs. *Albasp.* Imò perperam.

Ibid. *Templum erat ad scelus*] *Templum* Optato est *fanum gentis idololatra*, suprà lib. 2. *Nam prioribus ut templa fabricarentur, & idola fierent.* Item lib. eod. & lib. 6. *Incert.*

9. *Sub Macario pigri compellebantur, &c.*] Non hîc pigros intelligit, qui negligentiùs Ecclesias & cœtus Ecclesiasticos frequentabant, sed schismaticos, aliósque qui non negligentiâ peccabant, sed consulto consilio suo certo potiùs furore, cœtus Catholicorum, quasi impuros & inquinatos, vitabant & aversabantur, in eóque religionis non minimam partem ponebant. Ita Donatistæ Catholicos *pigros* & ipsi vocabant. Noster lib. 6. *& residentes in sinu matris Ecclesiæ quasi pigros & tardos accusant, &c.* vide & suprà ad ista lib. 2. *inertes à confessione Dei delapsos thurificasse, &c.* M. Casaub.

10. *Negaretur Christus, & Idola rogarentur*] *Rogare* est *adorare.* Infrà hoc libro, *Testamentum divinum legimus pariter, unum Deum rogamus.* Item *Paganum vocas eum, qui Deum per filium ejus ante aram rogaverit.* Incert.

11. *Societas Angelorum*] Videtur explicare hæc Apostoli verba, *etiam Angelorum*, de aliquâ cum eis societate & communione: *& loqui omnium gentium linguis*, esse epistolas communicatorias ab omnibus gentibus accipere, & cum eis communicare. *Albasp.*

manente, vestis fuerat facta; æmulâ manu inimici discissa est. Pendebant quodammodo panni de unâ vestis origine, & de unâ radice venientes, ab invicem divisi sunt rami. [12] Ut quid se pars parti anteponit [a]? ut quid se super alterum pannum alter pannus extollit, cùm meliorem se probare non poterit? quid enim si dicat contemptus pannus, quid te tantùm extollis? [13] nonne pares crevimus? in manibus conficientium simul fuimus? apud lotorem, pariter mundati sumus? inimicus nos voluit ab invicem excidere: adversarius pulcritudinem nostram voluit deformare. In parte vestis adhuc unum sumus, sed in diversa pendemus. [14] Quod enim scissum est, ex parte divisum est, non ex toto: cùm constet [b] meritò, quia nobis & vobis Ecclesiastica una est [15] conversatio: & si hominum litigant mentes, non litigant sacramenta. Denique possumus & nos dicere, pares credidimus [c], & uno sigillo signati sumus, nec aliter baptizati quàm vos: [16] Testamentum divinum legimus pariter: unum Deum rogamus: [17] Oratio Dominica apud nos & apud vos una est: sed scissâ (ut suprà diximus) parte [d], partibus hinc atque inde pendentibus, sartura fuerat necessaria. Et tamen hujus rei artifex aut operarius, dum vult vestem in antiquam faciem revocare, vicina fila compungit. Displicet tibi sartor, qui scissuram, dum sanat, vulnerat: ille tibi magis [e] displiceat, qui fecit, ut [f] sartor peccare potuisset. Quæ in vos ab operariis unitatis dicitis esse commissa; aut ad parentes vestros pertinent, quorum causâ facta sunt; aut ex voluntate Dei descendunt. Nos autem [g] inde alieni sumus.

X. Quid si quamvis aspera, tamen (ut diximus [h]) cum voluntate Dei videntur esse commissa. Legimus enim in Ezechiele Prophetâ, parietem dealbatum, cui Deus [18] comminatus est tempestatem, pluviam & [19] lapides petrobolos, & accusationes: *Erunt* (inquit) *falsi vates qui ædificent ruinosum parietem, dicentes, pax, pax: & ubi pax?* Recordamini, quomodo à vobis jamdudum matris [20] Ecclesiæ membra ab invicem distracta sunt. Non enim unamquamque domum semel seducere potuistis. Aut abiit uxor, & resedit maritus: aut parentes seducti sunt, & filii sequi noluerunt: aut stetit frater, sorore migrante: persuasionibus vestris divisa sunt & corpora & nomina pietatis: & non potuistis

Quæ asperè in Donatistas facta sunt, facta esse ex Dei voluntate, quem per Ezechielem falsis Prophetis interminatus est. Ezech. 13. 10.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Ab invicem divisi sunt rami. Ut quid se pars parti anteponit*] Hæc supplevimus ex MS. S. G. [b *Cùm constet*] Desunt hæc verba in MS. S. G. [c *Credidimus*] In MS. S. T. *credimus.* [d *Sed scissâ (ut suprà diximus) parte.* Ita in MS. S. T. At in MS. S. G. hæc habentur: *sed scissurâ (ut suprà diximus) f ct.:* Utrique eadem subest notio. [e *Magis*] Hæc vox deest in MSS. S. T. & P. S. [f *Ut*] In MS. S. G. *abs.* [g *Autem*] In MS. S. T. *tamen.* [h *Ut diximus*] In MS. S. T. *ut dixi.*

ANNOTATIONES.

12. *Ut quid pars parti se anteponit*] Orthodoxi volebant communione cum Donatistis; Donatistæ autem reluctabantur, & eorum communicationem fugiebant, quapropter sese anteponebant. *Idem.*

13. *In ove*] Meliùs quàm *nonne.* *Idem.*

Ibid. *Nonne pars crevimus*] Puer hæc legens animadvertat legendum *pares* non *pars.* Fr. Balduini editio 2. habet: *in ove pares crevimus.* Incert. *Ita restitutum.*

14. *Quod enim scissum est, ex parte divisum est, &c.*] Subtiliter distinguit inter ista, *scindere* & *abscindere*; quod tamen discrimen à quoquam observatum vix alibi reperies. Interim res ipsa dignissima, quæ diligenter animadvertatur. *M. Casaub.*

15. *Conversatio*] Una disciplina. *Albasp.*

16. *Testamentum divinum legimus, &c.*] Notandum est huic Scriptori, *rogare* esse, adorare; *negare* verò esse, renegare, quod verbum hodie in Hispanismo Latinitatis retinentissimo integrum remansit. *Barth.*

17. *Oratio Dominica*] Per orationem intelligit missæ sacrificium. *Albasp.*

18. *Qui comminatus est tempestatem, &c.*] *Accusationis* nomen, quod hic sæpe repetit Optatus, tamquam ex Prophetâ, neque in iis quæ ex eo profert hic, neque in toto alio, ut nunc legitur Ezech capite, ullum vestigium. Græci tamen, quod Hebr. [illegible] transtulerunt (sic enim hodie ita legitur) [illegible], unde forsitan Optatus, aut Interpres potius quem secutus est. Cetera etiam ex eodem capite, etsi magna varietas, fient tamen illustriora, si cum Græcis contendantur. Sed hoc jam aliquoties monuimus, neque semper inculcandum est. Jam etiam illud monuimus, Optatum interdum verba aliqua sua interserere Scripturæ verbis, ut mox, *non sunt quæ dico, de luto sine varietate*, quod ipse quasi supplet. Quod autem sequitur *hoc verbo*, seducunt, *videte cui parti competat*, ita intelligendum est: vel hoc uno verbo conspicite, cui reliquus totus locus competat, alioquin, *hoc verbum* dicendum fuisset. Etiam paullò antè, quod hic, *sed fundamentis suis se iterùm reparavit*, mallem cum aliis editionibus: *sed de fundamentis suis, &c.* M. Casaub.

19. *Lapides, petrovolos*] Id est, *petrobolos.* Sic alibi & in hac voce & aliis *u* vice *b* posita est. *Savinus* pro *Sabinus*, *Thevestina* civitas pro *Thebestina*, & fortè suprà *venefcium* pro *beneficio.* Incert.

20. *Ecclesia membra ab invicem destructa*] Lege *distracta*, quomodo in editione secundâ Fr. Balduini. *Idem.* *Ita restitutum.*

Ibid. *Ecclesiæ membra ab invicem destracta sunt*] Concinnius legatur *ab invicem distracta sunt*, quam phrasim infrà his libris illustrabimus. Acutum est id quod de falsis ovilibus, posteà, *quicumque intraverit foras est*, & adhuc, *domus inclusa custodit, &c.* Domûs commoda hæc sunt custodire inclusa, pluviam corporibus arcere, latrones, bestias, fures, ne irrumpant muniti parietibus distinere. Qui postremi apud Aristophanem ac Plautum *parietum* perfossores velut solemni convicio appellantur. Quare vera prorsùs est conjectura nostra, verbo *defendere* non *diffundere* hic opus habere sententiam. Adfuit deinde eruditissimus vir, qui notas nostras ad editionem secundam Balduini exactas in gratiam Typographi edidit cum Optato, nos verò, mœrentes scilicet, aceto nonnumquam perfudit castigatorio; qui cùm apud Martialem legisset *tegularum* quoddam esse genus, quòd effundere pluviam diceretur, ex eo Poetæ loco, castigandam nostram conjecturam credidit. Sanè extra rem. Nam Optatus de fine ipso domûs tegendæ loquitur generali, Martialis de certâ quadam specie, ut dixi, tegularum, quæ in id comparata erat, ut pluviam conceptam certo loco effunderet. Verba Martialis lib. 5.

Cùm pluvias madidúmque Jovem perferre negaret,
Et rudis hibernis villa nataret aquis.
Plurima quæ posset subitos effundere nimbos
Muneribus venit tegula missa tuis.

Defendere autem, *arcere* est. Vide Commentatorem Horatii lib. 1. carm. 17. Nonium cap. 4. & quæ nos non uno loco notamus ad Claudianum. *Barth.*

21. *Quod*

prætermittere [21] quod legitimum est. Utique dixistis, *pax vobiscum:* cùm Deus contrà, *pax, & ubi pax?* hoc est dicere, quid salutas, de quo non habes? quid nominas, quod exterminasti? salutas de pace, qui non amas pacem [a]. Hi (inquit) ædificant ruinosum parietem, domus Dei una est. Qui foras exeuntes partem facere voluerunt, parietem fecerunt, non domum: quia non est alter Deus, qui alteram domum inhabitet. Ideo parietem fecisse dicuntur falsi vates, in quo si janua fuerit collocata, [22] quicumque intraverit, foris est. Nec lapidem habere angularem unus paries potest, qui lapis est Christus, duos in se suscipiens populos; unum de Gentibus, alterum de Judæis: qui nodo pacis jungit utrumque parietem. Nam quot commoda habet domus, tot incommoda paries: [23] domus inclusa custodit, tempestatem tetundit [b], pluviam diffundit, latronem aut feram bestiam [c] non admittit: sic & Ecclesia Catholica omnes filios pacis gremio & sinu suo complectitur: contrà paries, qui est ædificatus ruinosus, nec lapidem angularem sustinet, & januam sine causâ habet, nec inclusa custodit; pluvia udatur, tempestatibus cæditur: nec potest arcere latronem, nec venientem probibet feritatem [d]. Paries de domo est [e], sed domus non est; & pars vestra quasi Ecclesia est, sed Catholica non est. *Et dealbant* (inquit) *eum*, hoc est, quod vos solos sanctos æstimatis. Querimini vos sine nobis aliqua esse passos; ergo constat vos solos aliqua passos. Quia aliud est tempus pacis, aliud tempus persecutionis: si persecutionem putatis, dicite, quid vobiscum passæ sint universæ Provinciæ, in quibus Ecclesia Catholica est constituta? sed quia vindicta fuit, non persecutio, solus paries passus est, cui Deus interminatus est tempestatem, pluviam, & petrobolos & accusationes. Sic enim locutus est: quid ædificastis ruinam? quid dealbastis? quid linistis? hoc contra voluntatem meam est, dicit Dominus. Displicent vobis tempora nescio cujus Leontii, Ursacii, Macarii, & ceterorum: emendate voluntatem Dei, si potestis, qui dixit: *contra parietem exsurgam cum irâ meâ, & immittam tempestatem nimiam,* Ezech. 13. 13.
& pluviam, diluvia, & lapides petrobolos, & percutiam parietem ruinosum, & dissolventur compagines ejus. Sed ne quis vestrûm dicat, si unitas bonum est, quare toties facta durare non potuit? Ideò, quia sic res ipsa à Deo est ordinata, qui comminatus est tempestatem, pluviam, lapides & accusationes: & istæ quatuor res non poterant uno tempore fieri. Fuit primo tempestas sub Ursacio [f], [24] agitatus est paries, sed non occidit, [25] ut haberet pluvia, ubi operaretur. Secuta est pluvia sub Gregorio [f], udatus est paries, sed non maduit, ut haberent lapides, ubi operarentur. Post pluviam secuti sunt lapides sub operariis unitatis [f], dispersus est paries, sed de fundamentis suis se iterum reparavit. Jam tria peracta sunt; debentur vobis accusationes, sed quomodo & quando, novit ille, cui placuit de vobis ista nuntiare.

Et ne aliquis de hoc intellectu dubitaret, Deus addidit, dicens: *non sunt quæ dico de luto, aut de latere, aut de pariete, sed de falsis Prophetis, qui seducunt populum meum.* XI. Donatistas seductores esse ostenditur.
Hoc verbum, *seducunt*, [26] videte cui parti competat. Nobiscum erant omnes, nobis absentibus irruistis [g]: sed ut haberetis quos habere desiderastis, non potuistis nisi seducere: & quæ sint verba seductionis vestræ [h], omnibus notum est. Vestrûm est dicere, "attendite post vos": vestrûm est dicere, "redimite animas vestras": vestrûm est dicere hominibus fidelibus & Clericis, [27] "estote Christiani". Sed cùm dicitis, "attendite post vos", contra Evangelium facitis, ubi dictum est: *nemo tenens manicam aratri, post se attendens, intrabit regna cælorum.* Luc 9.62.
Et vultis scire quid meruit, qui post se attendit, & qui ante se?

VARIANTES LECTIONES.

[a *Qui non amas pacem*] Hæc supplevimus ex MS. S.G. quæ desunt in aliis MSS [b *Tempestatem retundit*] Hæc non habentur in MS. S.T. [c *feram bestiam*] In MSS. S.T. & P.S. necnon in editis habetur, *aut furem aut bestiam*; sed superfluum illud, cùm latronis jam meminerit. [d *Feritatem*] In MSS. S.T. & Ph. S. *furem*. [e *Paries de domo est*] In MS. S.G. *Paries res de domo est.* [f] Hæc tria, *sub Ursacio, sub Gregorio, sub Operariis unitatis*, non habentur nisi in MS. S.G. [g *Irruistis*] In MS. S.G. *erupistis.* [h *Et quæ sint verba seductionis vestræ.*] In MS. S.G. *& quæ sunt seductionis vestræ.*

ANNOTATIONES.

21. *Quod legitimum est*] Cùm per domos discurrerent Donatistæ ut simplices corrumperent, usurpatam & solitam salutandi formam, quæ apud Christianos frequentabatur, non prætermittebant, dicebántque, *pax huic domui*, quare Prophetæ locus ad eos pertinebat. *Albasp.*

22. *Quicumque intraverit, foris est*] Acutè & eleganter dictum de falsis ovilibus. *Incert.*

23. *Domus inclusa custodit, pluviam diffundit*] Minùs necessaria est hic correctio Barthiana, *pluviam defendit:* ut sit *defendere* pro *arcere*. Sed ante Optatum sic similiter locutus Martialis:

Plurima qua posset subitos effundere nimbos,
Muneribus venit tegula missa tuis. Idem.

24. *Agitatus est paries, sed non cecidit, ut haberet pluvia, ubi operaretur*] Ita lege cum editione 2. Fr. Balduini. *Idem.*

25. *Ut habet pluvia ut operatur*] Legendum conjeceram, *ut haberet pluvia ubi operaretur*, cùm eamdem scripturam confirmavit editio 2. F. Balduini. *Barth.* *Ita restituimus.*

26. *Videte cui parti competat*] Sic quidem legendum, nam perperam *videre* excussum est. *Incert.*

27. *Clericis estote Christiani*] Orthodoxorum baptismum respuebant. *Albasp.*

 28. *Quis*

Gen. 19. recordamini Sodomorum fugitivos, Loth & uxorem ejus [a]: quæ post se attendens, in statuam salis mutata est: qui ante se prospexit, evasit. Quid est ergo quod dicitis, "attendite post vos?" nam & cùm dicitis, "redimite animas vestras": unde illas emistis, ut vendatis? [28] Quis est ille nescio quis angelus [b], qui [29] nundinas facit animarum, quas ante ejus adventum diabolus possidebat? has sanguine suo Christus Salvator noster redemit, 1. Cor. 6. 20. Apostolo dicente: *empti enim estis pretio magno.* Constat enim sanguine Christi omnes redemptos. Christus non vendidit quos redemit. Animæ emptæ à Christo non potuerunt vendi [c], ut possint, sicut vultis, à vobis iterùm redimi. Aut quomodo potest una anima duos dominos habere? aut numquid est alter redemptor? qui Prophetæ nuntiaverunt alterum esse venturum [d]? quis Gabriel iterum ad alteram Mariam locutus est? quæ virgo iterum peperit? quis virtutes novas aut alteras fecit? Si nullus est præter unum, qui redemit animas omnium credentium, quid est quod dicitis, "redimite animas vestras"? Jam illud quale est, quod hominibus Christianis etiam Clericis dicitis, "estote Christiani"? & [30] cum miraculo [e] quodam unicuique audetis dicere, Caï Seï, Caïa Seia [f] [31], adhuc paganus es, aut pagana. Eum qui ad Deum se conversum esse professus est, paganum vocas: eum qui vel à nobis vel à vobis, non in nomine nostro nec vestro, sed in nomine Christi tinctus est, paganum vocas: ([32] sunt enim qui & à vobis baptizati sunt, & ad nostram communionem posteà transierunt [g]). Paganum vocas eum, qui Deum patrem per Filium ejus [33] ante aram rogaverit [h]. Quicumque enim crediderit, in nomine Patris & Filii & Spiritûs sancti credidit: & tu eum paganum vocas post professionem fidei. Si aliquis Christianus (quod absit) deliquerit [i], [34] peccator dici potest; paganus iterum esse non potest. Sed hæc omnia vultis nullius esse momenti. Ac si tibi ipsi consenserit, quem seducis, unus consensus & [35] manûs tuæ porrectio, & [36] pauca verba, jam tibi Christianum faciunt [37] de Christiano; & ille vobis videtur Christianus, qui quod vultis fecerit, non quem fides adduxerit [k].

VIII. Calumnia in Macarium conficta. Et si seductioni vestræ paullò tardiùs fuerit accommodatus assensus, etiam illa vobis argumenta non desunt: quibus quasi facilè [l] etiam nolentibus, quod vultis, suadere possitis dum dicitis, dictum esse ex ore eorum, qui jamdudum in vestro collegio fuerant:

VARIANTES LECTIONES.

[a *Uxorem ejus*] In MS. S.G. additur, *Molassaden.* [b *Quis est ille nescio quis angelus*] In MSS. S. T. & P. S. *Quis est nescio qui angelus.* In MS. S. G. *Quis est ille angelus*: utrumque nos jungendum esse duximus. [c *Vendi*] In MS. S.G. *abstrahi.* [d *Venturum*] In MS. S.G. *Christum.* [e *Miraculo*] In MSS. S.T. & P.S. *admiraculò.* [f *Caï Seï, Caïa Seia*] In tribus MSS. *Gaisei*, *Gaiaseia.* [g *Ad nostram communionem posteà transierunt*] In MS. S. G. *à communione nostrâ minimè recesserunt, & ut ipsos seducas paganos vocas.* [h *Qui Deum patrem per Filium ejus ante aram rogaverit*] Hæc desunt in MS. S. G. In MS. S.T. *horam*, pro *aram*, irrepsit. [i *Si aliquis Christianus (quod absit) deliquerit*] In MS. S.T. *Si aliquid Christianus (quod absit) unusquisque deliquerit.* [k *Fides adduxerit*] Hic finitur liber tertius in MS. S. G. & quæ sequuntur, habentur libro septimo. In MSS. S.T. & P.S. sequentia usque ad illa verba, *Sed ut ad paullò antè dicta redeamus*, habentur hîc, & repetuntur libro septimo; sed pertinent ad huncce librum, súntque ejusdem argumenti ac præcedentia quibus connectuntur, quamquam extent etiam libro 7. in MS. Colbertino. [l *Quibus quasi facilè*] Ita in MS. C. & in MS. S. T. lib. 7. & in MS. S. G. Hîc in MS. S.T. *quibus quale facile*: in editis, *quibus facilè.*

ANNOTATIONES.

28. *Quis est nescio quis angelus, &c.*] Males utique, id est, diabolus, qui animas nondum redemptas à Christo, possedisse mox dicitur. An eò respexit, quòd Christus qui nos redemit, *Angelus fœderis*, Malach. 3. fuisse etiam hæreticos qui *Angelos creatores esse animarum* assererent, docet Augustinus, ubi de Seleucianis, seu Hermianis hæreticis, sed aliud hoc pertinere non puto. *M. Casaub.*

29. *Nundinas facit animarum*] Eleganter venditionem dixit, ut *πανηγυριν* τῆς ψυχῆς legere memini apud Nazianzenem. *Barth.*

30 *Et cum admiraculo quodam unicuique dicere, Cai, Sei*] Franciscus Balduinus edidit pleniùs, *Cai, Sei, aut Caia Seia, adhuc paganus es, aut pagana.* Ibidem: *Non quærebat illud, quod humana semper exigit consuetudo de pluviis, de pace, &c.* quæ continuis duodecim sequentibus paginis leguntur; desinentia in hæc verba *vindicavit Elias, vindicavit Phinees*: alienióre loco leguntur, & referenda sunt ad paginam 58 v. 22, quemadmodum ibi monuimus. His ita in suum locum transpositis, continuandus deinde sermo ad hunc modum: *& cùm admiraculo quodam unicuique dicere, Cai Sei, aut Caia Seia, adhuc paganus es, aut pagana? eum qui ad Deum se conversum esse professus est, paganum vocas? &c.* Incert.

31. *Cai Sei, Caia Seia*] Nomina sunt hæc vulgaria, quibus generatim hic & ille designatur. Unde & Tertullianus in apologetico commemorat vulgare illud de Christiano: *bonus vir Caius Seius.* Similem Donatistarum ad Catholicos allocutionem refert S. Aug. l. 2. de bapt. c. 7. *bonus homo esses si non esses traditor, consule animæ tuæ, esto Christianus*: ad quæ cum Optato pariter exclamat: *ô improbam rabiem, cum Christiano dicitur esto Christianus! quid aliud dicitur, nisi nega te Christianum*: aut ut habet editio postrema, *quid aliud docetur nisi negare se Christianum.* Du Pin.

32. *Sunt enim qui à vobis*] Vocabant paganos non solùm eos qui essent baptizati ab orthodoxis, sed etiam eos qui post baptismum à Donatistis acceptum ad communionem Orthodoxorum transierant. *Albasp.*

33. *Qui Deum ante aram*] Catechumeni ante aram non orabant, neque Deum Patrem vocabant. hoc fidelibus duntaxat licitum erat. *Idem.*

34. *Peccator dici*] Post baptismum quicumque peccat, potest dici peccator, non autem paganus. *Idem.*

35. *Manûs tuæ porrectio*] De absolutione hæc accipienda esse videntur, cumque loqui de iis qui essent baptizati apud Donatistas nisi dicas & hæc verba: *at si tibi consenseris*, ad eos referenda qui essent tincti apud Orthodoxos. *Idem.*

36. *Pauca verba*] Oratio manûs impositionem sequebatur. *Idem.*

37. *De Christiano*] Antiqui non pluris faciebant peccatorem antequam pœnitentiâ donatus esset, quàm Ethnicum, cúmque pro non Christiano habebant. Tertull. de pudicitiâ *secunda te pœnitentia excipiet, eris iterum de mœcho Christianus.* Quapropter hæc verba possunt & ad pœnitentes & ad rebaptizatos referri. *Idem.*

38. *De*

" quod qui gustaret aut acciperet de sacrificio [38] adventantis unitatis [a], [39] de sacro gustare videretur ". Non negamus ab aliquibus esse hæc dicta, quos constat posteà totâ securitate [40] fecisse, unde paullò antè populos deterrebant: sed [41] alia ratio exegit [b] has voces, alia invitavit in factum. Nam ut hæc dicerent qui feruntur ista dixisse, opinio falsa, eorum aures & omnium populorum compleverat [c]. Dicebatur enim illo tempore venturos Paulum & Macarium, qui interessent sacrificio, ut cùm altaria [42] solemniter aptarentur, [43] proferrent illi [d] imaginem [44], [45] quam primò in altare ponerent, & sic [e] sacrificium offerretur. Hoc cùm acciperent aures, percussi sunt & animi, & uniuscujusque lingua in hæc verba commota est, ut omnis qui hæc audierat, diceret [f]: [46] " qui inde gustat, de sacro gustat ": & rectè dictum erat, si talem famam similis veritas sequeretur. At ubi ventum est à supradictis, nihil [g] tale visum est, ex eo quòd fuerat paullò antè fama mentita: nihil viderunt oculi Christiani quod horrerent: nihil probavit aspectus ex iis, quibus perturbatus erat auditus. Visa est puritas, & [47] ritu solito solemnis consuetudo perspecta est [h]: cùm viderent divinis sacrificiis, nec mutatum quidquam, nec additum, nec ablatum. [48] Pax à Deo commendata, [49] volentibus placuit: quare nullus eorum debet argui, qui de collegio vestro ad pacem transitum fecit: qui fuerant sinistrâ [i] opinione turbati, simplici ac purâ veritate firmati sunt. Nec dicatur de amaro fecisse dulce, aut de dulci amarum. Amaritudo, quæ de falsitate videbatur fuisse nuntiata, in sinu opinionis resedit ac remansit [k]: veritas perspecta oculis, dulcedinem suam in se habens, à falsæ opinionis limitibus separata est. Ergo nec de amaro factum est dulce, nec de dulci amarum; [50] quia & aliud & extra est quod est visum, & longè fuerat quod videbatur

VARIANTES LECTIONES.

[a *Adventantis unitatis*] In MS. C. *adventante unitate.* [b *Exegit*] Ita in MS. S.G. in MS. S.T. lib. 7. & in MS. P.S. In MS. C. & S. T. hic *exigit*, sed legendum, *exegit.* [c *Compleverat*] Ita in MSS. S.G. & C. In MSS. S.T. & P.S. *oppleverat.* [d *Illi*] Ita in MSS. C.S.T. lib. 7. & S. G. In MS. S. T. hic, & in MS. P.S. *illic.* [e *Et sic*] Ita in MSS. C.S.T. lib. 7. & S. G. In MS. S.T. hic, & P.S. *sic.* [f *Qui hoc audierat, diceret*] In MS.C. *Qui audierit hoc diceret.* [g *Nihil*] Delevimus particulam *&*, quæ est in MSS. S.T. & P.S. non autem in MSS. C. & S.G. quia superflua. [h *Perspecta est*] In MS. S. T. lib. 7. & P.S. *perfecta est.* [i *Sinistra*] Ita in MSS. C. & S.G. In MS. S.T. hic *in istâ*: at lib. 7. *sinistræ partis*, & ita etiam in MS. P. S. [k *Resedit ac remansit*] Ita in MSS. C. S. G. S. T. & P. S. lib. 7. At in MSS. S. T. & P. S. hic, *sed dicta* aut *seducta remansit.*

ANNOTATIONES.

38. *De sacrificio adventantis unitatis*] De sacrificio Eucharistiæ quod celebraretur à Presbyteris Macarii. *Idem.*

39. *De sacro*] De cibis immolatis in sacrificiis Deorum. *Idem.*

40. *Fecisse*] Interfuisse Missæ, & de Eucharistiâ sumpsisse. *Idem.*

41. *Alia ratio*] Quam posteà exponit, nempe de imagine. *Idem.*

42. *Solemniter aptarentur*] Vide quemadmodum altaria solemniter præpararentur quando sacrificium celebrandum erat. *Idem.*

43. *Proferrent illis imaginem, &c.*] Hunc locum de *labaris* Imperatorum interpretatur quoque Baronius in annal. nihil illè tamen aliud affert, quàm quod Balduinus in notis. Ceterùm, qui plura de istis, seu ritu, seu voce cupiet, eáque certè, si quæ alia ritu dignissima, singulare hujus ætatis decus Claud. Salmasium in Augustæ hist. Scriptores adeat. De iisdem extat & integrum caput in lib. Caroli M. contra imagines lib. 3. c. 15. cujus argumentum est *contra eos qui dicunt, si enim imperiales imagines & effigies emissas in civitates & Provincias obviabunt populi cum cereis & thymiamatibus non cerâ perfusam tabulam honorantes, sed Imperatorem, &c.* M. Casaub.

44. *Proferrent illi imaginem*] Imperatoris scilicet. Nam Imperatores pagani imagines seu statuas suas in Provincias & civitates mittere consueverant, quas populi religiosè excipiebant & colebant. At Christiani Imperatores morem hunc sustulerunt. Donatistæ, ut horrorem sacrorum quæ celebrabantur à Catholicis incuterent, fingebant effigiem Imperatoris Constantis in eorum altaribus poni consuevisse dum sacrificium celebraretur, quo nihil odiosius apud Christianos excogitari poterat. *Du Pin.*

45. *Quam primo in altari ponerent*] Alii Dei imaginem *Albasp.*

46. *Qui inde gustat*] Qui gustaret de Eucharistiâ oblatâ super altare, in quo posita esset illa imago. *Idem.*

47. *Ritu solito*] Ritu Christianorum. *Idem.*

48. *Pax à Deo commendata, &c.*] Alludit ad ista Evangelii quæ jam suprà protulit, *pax hominibus in terrâ bona voluntatis.* Luc. c. 2. 14. *Hominibus bonæ voluntatis.* Optatus (quod est magis Latinum) *volentes* seu *volentibus* (neque ... Hebraismi illi veniebat in mentem) expressit. Malè igitur qui ... aliter explicant. Ceterùm hanc Veterum & Vulgatæ hodièque lectionem non immeritò doctus Interpres, non modò laudat, sed & amplecti se paratum profitetur in Commentariis. *Idem.*

49. *Volentibus placuit*] Amantibus: desiderantibus, volens in antiquis ponitur pro amico, pro desideranti, pro benevolo: Virgilius, *populis dare jura volenti*, hoc est, obtemperanti. Salustius, *pariter volentes*, pariter amici. *Idem.*

50. *Quia & aliud & extra est, quod est visum, &c.*] Non opinor aliud vult Optatus his verbis, quam quod planiùs & communiùs dicere potuit, aliud longè visum esse, est, quàm quod auditum fuerat. Quòd si quis tamen ultra magis acutum quidquam, ex illo *extra est* erviturus est, quia priùs *veritatem dulcedinem suam in se habere* dixit, minime prohibeo. Illud multò majoris est momenti, quod cùm in his verbis finis libri tertii ab omnibus hactenus constitutus sit, ego multa porrò deesse comparatis editionibus, quod nec Albaspinæus omisit, comperi. Et desunt quidem omnino in secundâ hac & meliori Balduini editione; quod an consulto consilio ab eo factum sit, an casu acciderit, ex ejus verbis haud satis intelligas. Ait ille quidem, quod ex lib. 3. temerè de causâ Macarii lib. 7. repetitum erat delevisse. Quod sanè ab illo meritò factum esset, si modò tantùm debuisset, quantùm temerè repetitum fuerat, jámque suo loco exstabat, transtulisset autem, quod alieno loco redundabat, proprio autem desiderabatur. Cur autem quidquam omninò deleret, ut jam nullibi, neque tertio, neque septimo libro, pars eorum non pœnitenda, quæ è 3. in 7. malè traducta fuerant, conspiceretur, causa nulla fuit, visque puto (quocumque casu acciderit) ab illo volente ac prudente factum esse. Nam si ut adulterina rejecisset, hoc saltem monitum fuisse lectorem oportuit, ac tam rigidi judicii causas additas. Sed quas quisquam causas afferret, cur adulterina suspicaretur? Nullas omnino, quod sciam. Cur totus liber septimus aliquando suspectus esset, hæc causa fuit, quòd Hieronymus in Catal. sex duntaxat Optati libros commemorat. Optatus ipse præterea lib. 1. ubi singulorum librorum argumenta proponit, non ampliùs sex meminit. Atqui idem

 Optatus,

auditum [a]. Quare vides te sine causâ fecisse convitium, fingens pro arbitrio quod voluisti, ut Macarium & Taurinum lacerares. Perdidisti quòd sapiens videris, dum sensus tuos invidia depravavit, & intelligendi tibi aditus [b] clausit [c].

VARIANTES LECTIONES.

[a] Hic finitur liber tertius in MSS. S. T. & P. S. Quæ sequebantur in editis, ***Sed ut ad paullò ante dicta redeamus, &c.*** quæ clauduntur his verbis, ***nostrum non potestis damnare judicium***, habentur lib. 7. in omnibus MSS. quia tamen ad argumentum hujus libri tertii pertinent, súntque ejus velut appendix, hic in editis adjecta sunt: attamen non videntur ad hunc librum pertinere: causam enim Macarii alio modo tractat auctor ac in præcedentibus, & novam retundit Donatistarum rationem, supponens Macarium quem hoc in libro 3. excusarat, non esse innocentem. Quare MSS auctoritatem secuti, ablegavimus hæc ad librum septimum, qui continet hujusmodi additamenta. At hic addidimus conclusionem hujus libri quæ à loco suo avulsa exstabat in fine libri quarti in MSS. S. G. & P. S. ***Quare vides, &c.*** [b ***Aditus***] In MS. S. G. ***auditus***. [c] In MSS. ad finem libri tertii pro more habetur, ***Explicit liber tertius***, & in MS. S. G. additur *sancti Optati*.

ANNOTATIONES.

Optatus, cur plura quàm initio statuerat, scribere coactus sit, docet ipse principio lib. 7. at nullius omninò momenti sit argumentum. Quod Hieronymus autem sex tantùm meminit, ego quoque plures non fuisse, persuasum habeo; & quem septimum nunc vocamus, appendicem duntaxat sexti & ultimi fuisse libri. Nam *pauca* fore quæ additurus erat, prædicit ipse statim initio. Cùm tamen hæc appendix, seu additamentum, in eam molem excrevisset, quæ ex prioribus libris nonnullos æquaret, imò superaret, hinc puto factum, quòd & ipsum libri nomen obtinuerit. Sed ne hoc quidem magni momenti, sive librum, sive appendicem libri vocemus, modò constet esse Optati de quo neminem qui Optatum sedulò legerit, & utrumque diligenter contulerit, dubitaturum existimo. Præcipuè cùm causa, cur quis fingeret, & falso, non dico nomine (quod facilè potuit accidere) sed stylo, & imitandâ tantâ curâ & solertiâ oratione mentiretur, ac falleret (quod non æquè fuit facile) nulla fuerit. Nam Donatistas, quos unos suspicari non immeritò possemus, cùm quod hinc accipere, quóque suam causam juvare possent, nihil omnino sit. cum toto libro nihil tale, quod ab iis proficisci potuerit; quis tamen illos suspicetur? Si autem non illos, multò minùs alios, quorum multò minùs interfuit. Cùm igitur septimum librum Optato etiam Balduinus asseruerit, hoc tertii libri [illegible] septimo libro temere assutum, non fuit cur eo nomine repudiaret. Omnino igitur non debuit prætermitti. Quia tamen Balduini editionem exhibituros nos promisimus, maluimus quod in illâ malè prætermissum est, notis nostris inserere. *M. Casaub.*

SANCTI

SANCTI
OPTATI AFRI
MILEVITANI EPISCOPI,
DE
SCHISMATE DONATISTARUM,
ADVERSUS PARMENIANUM,
LIBER QUARTUS.

In hoc quarto volumine indicio Dei ostenduntur qui sint hoc tempore peccatores; & quia Deus per Jeremiam Prophetam Judæis irascitur non Christianis; & quia Idola sunt lacus detriti, non Macarius aut Taurinus, sicuti Parmeniano visum est.

A Te nobis, frater [a] Parmeniane, [1] de petito milite frustrà calumniam fa- I.
ctam esse, apertè dilucidéque monstratum est. Etiam illud disce, quod Argumentum
dixisti de oleo & sacrificio peccatoris, ad vos potiùs pertinere: non enim hujus
ille debet esse peccator, quem vos volueritis. Nam & nos vestram [2] præ- libri.
sumptionem possumus imitari, & dicere, vos esse peccatores. Sed facessat ex utraque parte præsumptio [b]: nullus nostrûm humano judicio alterum damnet. [3] Dei est, nosse reum, illius [c] ferre sententiam. Taceamus omnes homines: solus Deus indicet peccatorem, cujus sacrificium sit [4] canina victima, & cujus oleum ungi desideranti [5] ingerat metum [d].

HUJUS rei apertissimam veritatem, Parmeniane frater, agnosce. Si tamen hoc no- II.
men fraternitatis frequenter à me dictum, libenter audire dignaris: fac, ut tibi sit fasti- Donatistas esse
diosum; tamen nobis est necessarium, ne fortè juxta probationem [e] hujus nominis, ta- fratres
cendo rei esse videamur. Si enim tu non vis esse frater, ego esse incipio impius, si de no- Catholi-
mine isto tacuero. Estis enim fratres nostri, & nos vestri, Prophetâ dicente: *nonne vos* corum. Malach.
unus Deus creavit, unus pater genuit? non enim potestis non esse fratres, cùm omnibus 2. 10.
dictum sit, *Dii estis, & filii altissimi omnes.* Et nos & vos qui præceptum unum accepi- Ps. 81. 6.
mus, in quo dictum est: *ne vocetis vobis quemquam patrem in terris, quia unus est pater* Matth.
vester in cælis. Salvator noster Christus solus natus est Filius Dei: sed & nos & vos filii 23. 9.
Dei uno modo facti sumus, sicut in Evangelio scriptum est: *venit Filius Dei, quotquot* Joan. 1. 12.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Nobis frater*] In MS. S.T. *frater nobis.* [b *Facessat ex utraque parte præsumptio*] Hunc locum restituimus ex MS. S G. In MSS. S.T. & P. S. necnon in editis perperam omnino, *facite ex utraque parte.* [c *Illius*] In MS. S.G. *judicis est.* [d *Cujus oleum ungi desideranti ingerat metum*] In MS. S.G. *cujus oleum videatur esse timendum.* [e *Probationem*] In MS. S.G. *tot probationes.*

ANNOTATIONES.

1. *De milite*] In tertio libro egit de unitate facta per Macarium. *Albasp.*

2. *Præsumptionem*] Se sanctos jactabant Donatistæ, atque ex sui sanctitate sacramentorum effectum pendere. *Idem.*

3. *Dei est nosse reum, illius ferre sententiam*] Mendum Typographicum epice, & lege cum editione Fr. Balduini, *nosse reum.* Incert.

4. *Canina victima*] Paullò pòst quasi victimet canem. *Albasp.* Respicit *Optatus* ad legem quæ exstat Deut. XXIII, 18. *non offeres pretium canis in domo Domini Dei tui*; quamvis de cynædo videatur potiùs intelligenda, quàm de cane. *Clericus.*

5. *Ingerat metum*] Peccatorum oleum metum incutit; Dei autem exultationem. *Albasp.*

6. *Facti*

eum receperunt, dedit eis potestatem, ut filii Dei fierent qui credunt in nomine ejus. Nos & [6] facti sumus & dicimur: vos & factis estis & oon dicimini, quia pacifici esse non vul-
Matth. 5. 9. tis; nec audire ipsum Filium Dei dicentem: *felices pacifici, quia ipsi filii Dei vocabuntur.*
Ephes. 2. 13. Christus veniens, Deum & hominem revocavit in pacem, *& fecit ambos unum, tollens medium sepem parietis.* Vos nobiscum, id est, cum fratribus, pacem habere non vultis. Non enim potestis non esse fratres, quos iisdem sacramentorum visceribus una mater Ecclesia genuit, quos eodem modo adoptivos filios Deus pater excepit. Unde hujus temporis præscius Christus, quia futurum erat ut à nobis hodie discordaretis, talia dedit orandi mandata, ut [7] vel in oratione unitas remaneret, [8] ut preces jungerent, quos discrepaturæ fuerant partes [a]. Oramus pro vobis, quia volumus; & vos pro nobis, & cùm non vultis: aut dicat unusquisque vestrûm; pater meus qui in cœlis es, & panem meum quotidianum da mihi hodie, & dimitte mihi peccata, quomodo & ego debitori meo. Igitur si quæ mandata sunt, mutari non possunt; videtis nos non in totum ab invicem esse separatos; dum & nos pro vobis oramus, volentes; & vos pro nobis oratis, etsi nolentes. Vides, frater Parmeniane, sanctæ germanitatis [b] vincula inter nos & vos, in totum rumpi non posse.

III. Donatistas peccatores esse. JAM peccator quærendus est, cujus potuit [9] vel oleum timeri, vel sacrificium repudiari. Cesset humana suspicio; utriusque partis præsumptio sileat; quis sit peccator solus indicet Deus. Legimus [10] in XLIX. psalmo sub secundo diapsalmate, Spiritum sanctum dixisse: *peccatori autem dixit Deus.* Hoc loco advertenda est tota mentis intentio, & vi-
Ps. 49. 16 dendum, quis sit peccator. [11] Si enim post quod lectum est, *peccatori autem dixit Deus:* verba hujusmodi sequerentur, & diceret: tulisti arma, processisti castris, stetisti contra hostes in acie: timendum erat militi, quia potuit ipse videri peccator. Aut si diceret: comparasti merces, peregrinatus es, egisti nundinas, lucri causâ quod emeras vendidisti: timendum erat negociatori, quia potuit ipse videri peccator. Aut si diceret: fabricasti navem, struxisti funibus, ornasti velis, opportunos ut navigares captasti ventos: [12] timendum erat nautæ, quia potuit ipse videri peccator. Aut post quod lectum est, *peccatori autem dixit Deus:* si sequerentur hæc verba: dissensio & schisma tibi displicuit, concordasti cum fratre tuo, & cum unâ Ecclesiâ quæ est in toto orbe terrarum; [13] communicasti septem Ecclesiis & [14] memoriis Apostolorum, amplexus es unitatem: si hæc subsequens lectio contineret, nobis timendum erat, nos esse potuimus peccatores. Cùm autem di-
Ps. 49. 16. cit Deus: *ad quid exponis justitias meas, & assumis testamentum meum per os tuum? tu autem contempsisti disciplinam, & abjecisti sermones meos retrò: sedens adversùm fratrem tuum, detrahebas, & adversus filium matris tuæ ponebas scandalum. Videbas furem, & currebas cum eo, & cum adulteris portionem tuam ponebas.* Hæc ad vos dicta sunt omnia. Excusate vos ab his omnibus, si potestis.

IV. Donatistæ disciplinæ contemptores. Ps. 33. 15. A vobis enim contempta est disciplina: ut quid recitas testamentum, qui testamento non servis, in quo descripta est disciplina, quam servare oon vultis? non enim potestis dicere, vos eam servare [c], contra quam militatis. Deus dicit: *quære pacem, & consequeris eam:* [15] tu repudiasti pacem: non est [d] contemnere disciplinam?

VARIANTES LECTIONES.

[a *Discrepaturæ fuerant partes*] In MS. S. G. *discreturi fuerant parietes.* [b *Sanctæ germanitatis*] In MSS. S. T. & P. S. necnon in editis, *sancta gemina*: minùs benè. [c *Servare*] In MSS. S, T. & P. S. *servasse.* [d *Non est*] In MS. S. G. *utique hoc est*: & ita deinceps.

ANNOTATIONES.

6. *Facti sumus & dicimur*] Schismatici facti sunt, sed non dicuntur fratres, quia a matris uberibus avulsi sunt. *Albasp.*

7. *Ut vel in oratione*] Unitas remanet in Oratione Dominicâ, quia cùm dicimus *Pater noster*, mentionem facimus de omnibus his qui eumdem habent patrem. & cum iis communicamus, ideò unitas & fraternitas remansit in illâ Oratione. Deinde oramus pro vobis, quia quando dicimus *dimitte nobis*, eos omnes intelligimus qui ab eodem patre originem duxerum & Christiani facti sunt. *Idem.*

8. *Ut preces jungerent, quos discrepatura fuerant partes*] *Discrepare* in activâ potestate usurpavit. *Incert.*

9. *Vel oleum timeri*] Quia dicit Scriptura, *peccatoris oleum non inungat caput meum.* Alb. sp.

10. *Quadragesimo-nono psalmo, &c.*] Quod in Hebr. [illegible] *Selah*, Græci plerumque [illegible] Id autem alterius quasi sensûs exordium multi credidère, teste Hieronymo. Quod & August. in Psalm. 4. aliique testantur. Inde aliquando pro parte Psalmi, quamvis in toto nullum *Selah* aut diapsalma. Hic tamen hodieque in quibusdam exemplaribus diapsalma reperiri testantur viri docti. Alterum autem cùm jam versu 6. (non enim sequendi qui tollunt, cùm sit & in Hebr.) præcesserit. Ideò fortassè dictum ab Optato, hic est, *sub sec. &c.* M. Casaub.

11. *Si enim post electum est*] Pro *electum* mavult Barthius *delectum.* Interest enim *militem deligi* atque *eligi* dicas. Cùm *delectus* ei rei sit familiare verbum, illud alterum temerè de militibus non reperias. Fr. Balduinus edidit, *si enim postquam lectum est.* Incert.

12. *Timendum erat naturæ*] Lege exigente sensu & fide jubente eodem libro, *nautæ.* Si quidem *naturæ* hic prodigiosè editum. *Idem.*

13. *Communicasti septem Ecclesiis*] Christianis Asiæ. *Albasp.*

14. *Et memoriis Apostolorum*] Et reliquiis B. Petri & Pauli: quæ communio necessaria est ut quis sit in unitate Christianâ. *Idem.*

15. *Tu repudiasti pacem. &c.*] Auctiores hic priores editiones integrâ periodo: *In Evangelio legitur, pax hominibus in terrâ bonæ voluntatis. Tu nec voluntatem bonam vis habere, nec pacem: non est contemnere disciplinam? Item in Psalm. &c.* Haud dubium

In Evangelio legitur: *pax hominibus in terrâ bonæ voluntatis*: tu nec voluntatem bonam vis habere nec pacem: non est contemnere disciplinam? Item in psalmo CXXXII. legitur: *ecce quàm bonum est & jucundum, habitare in unum*: in unum habitare cum fratribus non vis: non est contemnere disciplinam? Christus dicit in Evangelio: *qui semel lotus est, non habet necessitatem iterùm lavandi*: tu rebaptizando iterum lavas: non est contemnere disciplinam? Deus dicit: *ne tetigeritis Christos meos, neque in Prophetas meos manum miseritis*: vos tot sacerdotes Dei [17] honoribus expoliastis: non est contemnere disciplinam? Christus dicit: *inde scio quia discipuli mei estis, si vos invicem diligatis*: odio nos habetis, fratres utique vestros: nec Apostolos imitari voluistis, à quibus etiam negator dilectus est Petrus: non est contemnere disciplinam? exponis justificationes Dei, & assumis testamentum ejus per os tuum: testamentum recitas, & testamento non servis, in quo descripta est disciplina: quomodo dicis: quære pacem, cùm non habeas pacem?

Luc. 2. 14. Ps. 132. 1. Joan. 13. 10. Ps. 104. 15. Joan. 13. 34.

V. Donatistæ calumniatores, detractores, scandalorum auctores.

[18] ELECTI estis, qui sedentes populum doceatis [19], & detrahitis nobis, utique fratribus vestris. Quoniam (sicut suprà dixi) una nos mater Ecclesia genuit, unus nos Deus pater excepit; & tamen scandala contra nos ponitis, mandando singulis, [20] ne nos salutent: ne à nobis [21] dignationem accipiant [22]. Considerate verba superbiæ vestræ: considerate tractatus: considerate mandata: actus quoque vestros revolvite [a]. Nullus vestrûm

VARIANTES LECTIONES.

[a *Revolvite*] Hic in MSS & in editis habentur hæc verba: *Invenietis oleum vestrum timuisse, qui rogabat*; sed non suo loco: nec enim cohærent cum præcedentibus & sequentibus, iisque omissis series orationis optimè se habet.

ANNOTATIONES.

dubium quin sit Optati, neque difficile est conjicere, quæ causa fuerit omittendi. *M. Casaub.*

16. *In Evangelio legitur*] Hæc ex editione Germanicâ addimus; & benè, ni fallor. *Albasp.*

17. *Honoribus expoliastis*] Sine causâ & absque crimine Episcopos depositis: quod non minus crimen erat, quàm innocentem ad pœnitentiam cogere; utrique enim tollitur gradus & pars quem habebat in corpore Christi. Adde ex D. Cypriano Episcopatum divinum honorem esse. Epist. 5. lib. 4. *Divino honoris fastigio conjunctas.* Idem.

18. *Electi estis qui sedentes, &c.*] Scribe *lecti estis*: quod valet, scriptum porrò est de vobis, aut aliquid simile: *lectum* enim pro *scriptum* cùm de sacris Scriptoribus loca proferuntur, & lectio [illegible], pro quavis sacræ Scripturæ [illegible], sive [illegible] (*capitulum* vocant Tertull. & alii) tam frequens est in his & similibus libris, ut nihil frequentius esse possit. Notum ac tritum est, quid Nehem. 8. 8. non pauci מקרא *multa* exponant, vel quid eâ voce Hebræi doctores vulgò designent. Eâdem ratione & Alcoranum dici multi autumarunt. Sed Thomas Erpenius, in cujus excellentissimi viri immaturâ morte tantam fecerunt jacturam literæ Orientales, quantam ullæ umquam in unius hominis morte literæ, doctissimos quosque Arabes dissentire, & ab aliâ quamvis ejusdem radicis significatione derivare, notavit in notis ad histor. Josephi Patriarch. Hanc sententiam doctissimus Salmasius in admirando Plinianarum exercitationum opere, non laudat modò, sed & Græcorum testimoniis ita confirmat, ut res jam minimè controverti debeat. Sed quia admirandi illius operis mentionem me contigit hîc facere, ingratus sim nisi hoc ipso loco ejus auctori, viro humanissimo & de totâ Republicâ literariâ meritissimo, gratissimas agam gratias, cujus munere tanti thesauri compos sum factus. Sed ut ad Optatum redeamus, ut hic *electi* pro *lecti*, etiam in hac optimâ, ita in prioribus editionibus, eodem errore *electum* pro *lectum* legebatur. Ubi enim ante unam aut alteram paginam: *Si enim postquam lectum est*, priores ultimâ Balduinianâ exhibebant, *si enim post electum est*. Et quia de militibus nescio quid sequitur, pro *electum*, *delectum* corrigi eo loco voluerunt nonnulli, & mira nescio quæ de *delectu militum* comminiscuntur: quorum ineptiis optimè carere potuimus, si per N. L. & typographos Parisienses liceret. Quod autem ait Optatus, *lecti estis qui sedentes populum doceatis*, non ita intelligendum, quasi hoc ipsum de iis ac totidem verbis esset scriptum. More enim suo quasi supplet & interpolat verba Scripturæ ut propositio suo accommodet, q. d. Lecti estis, qui *sedentes* (quando nempe populum docetis, concionamini, quod sedentes utique pro more tractantium facitis) detrahitis nobis, &c. *M. Casaub.*

19. *Electi estis qui sedentes populum doceatis*] Nam, ut ait modò Optatus, *populus in Ecclesiâ non habet sedendi licentiam*. Hoc solis antistitibus qui populum docebant erat concessum in Ecclesiis Africanis, ut præter Optatum docet Augustinus l. 50. homil. hom. 26. tract. 19. & 118 in Joannem, in expos. Ps. 147. & alibi passim. Nihilominus alia consuetudo obtinebat in quibusdam transmarinis Ecclesiis, ut discimus ex eodem Augustino l. de Catech. rudibus c. 13. ubi consulit iis qui docent alios, ut aliquando eis oblatâ sessione succurrant. *quamquam*, inquit, *sine dubitatione meliùs fiat ubi decenter fieri potest, ut à principio sedens audiat. longeque consultiùs in quibusdam Ecclesiis transmarinis, non solùm antistites sedentes loquuntur ad populum, sed ipsi etiam populo sedilia subjacent.* Alius ergo mos erat quarumdam, saltem Ecclesiarum transmarinarum, alius Africanarum: in illis non solùm antistites loquentes sedebant, sed & auditores: in his verò è contrà soli antistites sedebant cùm populum alloquebantur; populus verò stans audiebat. Attamen S. Augustinus homil. 26. suprà laudatâ, testatur *se in gratiam eorum qui aut pedibus dolebant, aut aliquâ corporis inæqualitate laborabant, consilium dedisse & quodammodo supplicasse, ut quando aut passiones prolixæ aut certè aliquæ lectiones longiores legebantur, qui stare non poterant, humiliter & cum silentio sedentes attentis auribus audirent quæ legebantur.* Du Pin.

20. *Ne nos salutent*] Christiani olim & domi, & per vicos, & in Ecclesiâ osculo sese salutabant. *Albasp.*

Ibid. *Ne nos salutent: ne à nobis dignationem accipiant*] Dignatio quid olim fuerit non opus est dicere, à posterioris ævi & cum ævo declinantis latinitatis Scriptoribus, pro *humanitate* seu *facilitate* solet accipi. Unde quod à Veteris & germanæ eloquentiæ Principe dictum est *qui dignitate Principibus excellit, facilitate par infimis videtur*. A Sidonio Apoll. ita expressum est, *dignitate clarus, dignatione communis.* Lib. 1. epist. 9. & 3. lib. 7. ad Fontelum Papam sive Episcopum: *cùm sitis opinione magni, gradu maximi, non tamen estis vos amplius dignitate, quàm dignatione laudandi.* Hinc & de quovis officio, quod testandæ humanitatis invicem præstamus & exhibemus. Symm. l. 9. epist. 63. *Sed licèt me officii ordine & dignatione præverteris, in posterum tamen, nequaquam residem judicabis, &c.* S. August. confess. lib. 6. c. 2. de matre. *Sed illa cùm attulisset canistrum cum solemnibus epulis prægustandis atque largiendis, plus etiam quàm unum pocillum pro suo palato satis sobrio temperatum, unde dignationem sumeret, non ponebat.* Alii ediderunt *indignationem sumeret*. quod verius esse puto, si disjunctim legatur, *in dignationem*. Noster hoc loco, ni fallor, pro *osculo*, ut ipse videtur post aliquot lineas exponere, ubi hæc iterem pluribus verbis. *M. Casaub.*

21. *Dignationem accipiant*] Dignatio apud antiquos pro gratiâ accipitur. Cyp. lib. 1. epist. 6. Cùm igitur aliquem oscularentur, vocabant hoc gratiam & communionem facere, quam cùm orthodoxi habere nollent cum Donatistis, osculi officium repudiabatur. *Albasp.*

22. *Dignationem accipiant*] Dignatio hîc humanitatis officium. Symm. l. 9. ep. 63. *sed licèt me officii ordine & dignatione præverteris, &c.* Du Pin.

est, qui non convitia nostra suis [23] tractatibus misceat: [24] qui non aliud [25] initiet, aliud explicet. [26] Lectiones dominicas incipitis, & tractatus vestros ad nostras injurias explicatis: [27] profertis Evangelium, & facitis absenti fratri convitium: [28] auditorum animis infunditis [a] odia, inimicitias [29] docendo suadetis: hæc omnia dicendo, contra nos scandala ponitis. Ergo unicuique vestrûm dictum est: *sedens adversùs fratrem tuum detrahebas, & adversùs filium matris tuæ ponebas scandalum.* Dum peccatorem arguit, & sedentem increpat Deus, specialiter ad vos dictum esse constat, [30] non ad populum, qui in Ecclesiâ non habet [31] sedendi licentiam. Vides ergo proculdubio vobis imputari debere cùm dicit Deus: *sedens adversùs filium matris tuæ, ponebas scandala.* [32] Unam matrem nos habere jam toties comprobavi: nec vos negare potestis, qui contra nos scandala ponitis, dum aliqui vestrûm & [33] non intellectas proferunt lectiones: ut auferant etiam illud, quod inter omnes solet esse commune, salutationis videlicet officium. Nam & vos ipsi aliqui [34] in persunctoriâ salutatione oscula denegatis solita: & docentur multi, [35] ne ave dicant cuiquam nostrûm: & videntur sibi hoc de lectione, sed non intellectâ, mandari, ignorantes
1. Cor. 5. 11. de quibus Apostolus hoc dixerit: *cum his nec cibum capere: ave illi ne dixeritis: serpit*
2. Joan. 10. *enim eorum sermo velut cancer.* Dixit hoc de hæreticis, quorum cœperat illis temporibus
vitiosa esse doctrina: qui subtili seductione verborum, morbis obscurè serpentibus corrum-
2. Tim. 2. 17. perent fidei sanitatem; ut Marcion, qui ex Episcopo apostata factus, inducebat duos Deos
& [36] duos Christos; ut Praxeas [b], qui argumentabatur Patrem passum esse, non Filium; ut Valentinus, qui conabatur carnem Christo subducere. Horum est sermo, qui habuit cancer [c] ad fidei membra vexanda. [37] Talis sermo est & [38] Scorpiani [d] hæretici [39], qui

VARIANTES LECTIONES.

[a *Infunditis*] In MSS. S. T. & P. S. *infigitis.* [b *Praxeas*] In MSS. omnibus & in editis hic habetur *Ebion* pro *Praxeâ*. Sed erroris istius, Patrem passum esse, auctor fuit *Praxeas* non *Ebion*. *Praxeas* etiam nominatur ab Optato l. 1. Et l. 5. in MSS. S. T. & P. S. pro *Ebione* legitur *Praxeas*: *apud Praxeam Patripassianum, qui ex toto Filium negat, & Patrem passum esse contendit.* Ex his restituimus *Praxeam* pro *Ebione*, quamquam hoc loco MSS. codicum auctoritate destituti. Fortè in his omissa est una aut altera linea, & legendum, *ut Ebion qui Christum dicebat esse merum hominem: ut Praxeas qui argumentabatur Patrem passum esse.* [c *Qui habuit cancer.*] In MS. S.G. *quem habuit cancer.* In editis, *qui habuit cancrum.* [d *Scorpiani*] In MSS. S.T. & P.S. *Corpiani.*

ANNOTATIONES.

23. *Tractatibus*] Episcoporum sunt in Ecclesiâ sermones & Evangelii explicationes. Cypr. epist. 46. lib. 4. *Nec tractantes Episcopos audiat.* Albasp.

Ibid. *Nullus vestrûm est, qui non convicia nostra suis tractatibus misceat*] *Convicia nostra*, pro iis dixit quæ in nos jactata debebat proferre. *Incert.*

24. *Qui non aut aliud initiet, aut aliud explicet*] *Initiare* est *incipere*. Sic infrà *ministeria initianda & ordinanda*. Idem.

25. *Initiet*] Incipiat. *Albasp.*

26. *Lectiones dominicas*] Per Evangelii lectionem incipitis, sed mox eâ omissâ ad convicia transitis. *Idem.*

27. *Profertis Evangelium*] Sensus: Evangelium pacis profertis, & odia seminatis. *Idem.*

28. *Auditorum animis infigitis odia, &c.*] Putavi aliquando legendum *inimicitias suadendo docetis.* Barthius excidisse vocem *docetis* censet, quæ necessariò sit reponenda hoc modo, *inimicitias suadendo docetis, docendo suadetis.* Fr. Balduinus edidit. *auditorum animis infigetis odia, inimicitias docendo suadetis.* Incert.

29. *Docendo*] Prædicationes fiebant ut populus doceretur. *Albasp.*

30. *Non ad populum qui in Ecclesia, &c.*] Aliquandiù, fateor, torsit me hic locus. Nam si quis hinc ἁπλῶς iret conclusum, populo olim, sive laicis in Ecclesiâ non licuisse sedere, multa in mentem veniebant, quæ possent opponi. Tandem commodè occurrit Augustini locus, qui ut mihi, ita spero lectori abundè satisfaciet, & omnes ex Optato tenebras dispellet. Augustinus igitur de Cathec. rud. c. 13. ubi *oblatâ sessione sedendo audientis succurrendum* suasit, addit mox *Quamquam sine dubitatione meliùs fiat, ubi decenter fieri potest, ut à principio sedens audiat. Longeque consultiùs in quibusdam Ecclesiis transmarinis, non solùm antistites sedentes loquuntur ad populum, sed ipsi etiam populo sedilia subjacent, &c.* Tam claræ luci non est quod addam. Illud modò ne quis hæreat, *transmarinas Ecclesias* appellari ab Augustino Afro, quæcumque tum erant Occidentis Ecclesiæ. Optatus lib. 2. universi orbis populos, in Africanos, Orientales ac Transmarinos dividit. Plura de hujus vocis usu congessit eruditissimus Justellus ad Can. Eccl. Afr. *M. Casaub.*

31. *Sedendi licentiam*] Episcopi & Presbyteri jus sedendi in Ecclesiâ habebant, non autem plebs quæ stando, aut genibus flexis orabat: unde apud antiquos sacerdotium vocatur, *honor consessus.* Albasp.

32. *Unam matrem nos habere jam toties comprobavi, &c.*] Scribe: *Unam matrem nos habere jam toties comprobavi*, nisi tamen meliùs, *Unam matrem nos habere jam toties comprobavi, nec vos negare potestis, quin contra nos sc, &c.* M. Casaub. *Ita restitutum.*

33. *Non intellectas*] Loca Scripturæ quæ perperam explicant. *Albasp.*

34. *In persunctoria*] In civili salutatione: non solùm Christianam salutem, sed etiam civilem nobis denegatis. *Idem.*

35. *Ne ave*] Osculum & bona verba dabant. *Idem.*

36. *Duos Christos*] Hunc locum restituit Balduinus: quomodo autem duos Christos & duos Deos ponerent Marcionitæ, lege I. C. Perronium ad D. Augustini locum ad Adimantum. *Idem.*

37. *Talis sermo est, & Corpiani hæretici, &c.*] Qui fuerint hæretici qui martyria negabant, præter alios docet Tertullianus, qui adversùs Gnosticos eo nomine insignes librum conscripsit de bono martyrii. Sed illi hæretici cur Optato *Corpiani*, non æquè in promptu est. In Codice manuscripto *Scorpiani* non *Corpiani* se reperisse testatur Balduinus. Quòd si hæreticos simul plures ita vocaret Optatus, vel *Scorpiacs* eum scripsisse putarem, (*Scorpiacum* enim librum suum vocat Tertullianus, quem contra Gnosticos scorpiis, ut interpretatur ipse similes scripsit) vel *Coprianos* à κόπρου aut κοπρίᾳ formasse, cùm qui Gnostici, eosdem Borboritas, ob obscœnitatem tam morum quàm doctrinæ nuncupatos constet, vel denique *Coddianos*, quod fuit & illorum nomen, ut antiqui tradidêre. Sed cùm *Corpiani* hæretici, ut unius ac certi cujusdam, cujus hoc proprium nomen fuerit, Optatus meminerit, haud temerè quidquam asseverem; nisi sit fortassè singularis pro plurali; aut ipse Optatus in nomine minùs noto impegerit. Ait autem Augustinus, Gnosticos quosdam à Nicolaitis, quosdam verò à Carpocrate hæretico derivare. Verum hoc nihil ad *Corpianum* de quo quærimus, cuique proprium hoc dogma adscribit Optatus noster, quòd *martyria* negaret. Mox *de Ario qui conabatur docere filium Dei ex nullis substantiis factum esse*, id est, quasi ἐξ τῶν οὐκ ὄντων. Unde & Exouconii dicti. *M. Casaub.*

38. *Capiani*] Ex Tiliano codice legendum Scorpiani: qui à Tertulliano vocantur Gnostici, quòd martyrium subeundum esse negarent. *Albasp.*

39. *Scorpiani hæretici*] Desumptus videtur hoc in loco Optatus inscriptione libri Tertull. adversùs hæretic. qui martyrii obtrectabant.

negabat debere eſſe martyria: ſcilicet venena ſua ſibi ſervent, nec eorum relatio auditorum intellectus ſimplices vel leviter vexet. Hujus igitur ſermo eſt, qui vitandus eſt, ne ſerpat ſicut cancer. Dictum eſt hoc & de Ario, qui conabatur docere Filium Dei ex nullis ſubſtantiis factum eſſe, non ex Deo natum: cujus doctrina, niſi in Nicæno Concilio à trecentis decem & octo Epiſcopis diſſiparetur, pectora multorum ſicuti cancer intraverat. Dictum eſt hoc de Photino præſentis temporis hæretico, qui Filium Dei auſus eſt dicere, tantummodo hominem fuiſſe, non Deum. Potuit hoc & de vobis dici, quia veſter ſermo animis & auribus aliquorum non leve intulit cancer. Veſter enim ſermo eſt, quem ad pacis filios habetis, dum dicitis: "periiſtis, attendite poſt vos, peribit anima veſtra; quamdiu [40] vos tenetis"? Sic feciſtis de fidelibus pœnitentes: ſic mortificaſtis in ſacerdotibus honores. Ecce & veſter ſermo eſt, qui ſerpit velut cancer hodie, ut ſalutatio & convictus [a] prohibeatur. Noſter ſermo quid tale facere potuit? qui ſimplici doctrinâ filios pacis retinemus: non alienos ſeducimus, nec quemquam exterminamus. Manifeſtum eſt igitur, vos contra nos quotidie ſcandala ponere: & longum eſt percurrere omnes modos, quibus nobis detrahitis, & omnia quibus ſcandala ponitis.

NAM & cum dicit: *videbas furem & concurrebas cum eo:* de quâ re hoc putatis dictum VI.
eſſe? numquid de ſubducto veſtimento aut de involato [b] gremio, aut de aliquibus rebus, Donatiſtæ fures,
quæ ablatæ vel lucra vel damna inter homines faciunt? equidem ſunt & iſta prohibita: ſed & quâ ra-
in hac lectione illa furta increpat Deus, quæ ſibi ſunt facta. Quæritis quæ furta ſunt Deo tione.
facta? apud vos inveniuntur. Poſſeſſio Dei, eſt turba fidelium, ex qua quotidie fur diabolus cupit aliquid involare: Chriſtiani aut Chriſtianæ [c] vult vel mores ex aliquâ parte corrumpere, & ſi non totum hominem, ſed quodcumque de homine rapere. Talem furem cùm videatis contra nos vim facere, veſtris operibus adjuviſtis; nam neminem fugit, quòd omnis homo qui naſcitur, quamvis de parentibus Chriſtianis naſcatur, [41] ſine ſpiritu immundo [d] eſſe non poſſit, quem neceſſe ſit ante ſalutare lavacrum, [42] ab homine excludi & ſeparari. [43] Hoc exorciſmus operatur, per quem ſpiritus immundus depellitur [e], & [44] in loca deſerta fugatur. Fit [45] domus vacua in pectore credentis, fit domus
munda: intrat Deus & habitat, Apoſtolo dicente: *vos eſtis templum Dei, & in vobis* 1. Cor. 3,
Deus habitat. Et cùm Deo unuſquiſque plenus ſit, de quo [f] fur diabolus aliquid invo- 16.
lare contendit: vos rebaptizando exorcizatis hominem fidelem, & dicitis Deo habitanti: maledicte exi foras: ut compleatur quod à Deo dictum eſt per Prophetam Ezechielem:
& maledicebant mihi in populo meo, propter plenam manum hordei & buccellam, ut occi- Ezech. 13,
derent animas quas non oportuit mori, dum annuntiant populo meo vanas ſeductiones. 19.
Audit ergo Deus injurias non ſibi debitas, & hujuſmodi habitaculum deſerit: & homo, qui Deo plenus in Eccleſiam intraverat, egreditur [46] vas inane. Diabolus qui volebat quaſi fur aliquid involare [g], adjutus operibus veſtris, videt [47] totum ſuum factum eſſe,
unde volebat paululum aliquid tollere: ergo de vobis dixit Deus: *videbas furem, & con-* Pſ. 49. 18.
currebas cum eo: denique in Evangelio ſic ſcriptum eſt: *cùm autem Deus deſeruerit homi-* Matt. 12,
nem, remanet vas inane; ſpiritus autem immundus errans per loca deſerta, jejunus dicit, 43.
domus mea vacua eſt: hoc eſt dicere, qui me excluſerat, excluſus eſt: *revertar illuc & habitabo: & adducit ſecum alios ſeptem ſæviores, & habitabit illic; & erunt hominis illius pejora noviſſima, quàm quod fuerunt prima:* [48] hoc eſt: *videbas furem, & concurrebas*

VARIANTES LECTIONES.

[a *Convictus*] In MS S.G. *conventus.* [b *Involato*] In MS S.G. *inviolato*; ſed perperam. [c *Chriſtiani aut Chriſtianæ*] In MS. S. G. *qui in quovis in Chriſtiano aut Chriſtianâ.* [d *Immundo*] In MS. S.T. *mundo*: minus bene. [e *Depellitur*] In MS. S. G. *repellitur.* [f *De quo*] In MS. S. G. *unde.* [g *Involare*] In MS. S. G. additur, *de homine.*

ANNOTATIONES.

trectabant, quem *Scorpiace* Tertullianus inſcripſit. Hinc forte putavit Optatus, hæreticum illum quem aggreditur, vocitatum fuiſſe *Scorpianum.* Cùm tamen Tertullianus initio libri *Scorpios* vocet hæreticos, & profiteatur ſe *Gnoſticos, Valentinianos, alioſque martyriorum refragatores, qui tempore perſecutionis ebulliebant*, non autem privatum ullum hæreticum inſectari, atque ut adverſus beſtiolas iſtas ſuis mederetur *Theriacam promptam ſtylo temperare.* Nullus ergo fuit *Scorpianus* neque *Corpianus* hæreticus Tertulliano, ſed meritò dicti ſunt ab illo *Scorpiones*, hæretici illi qui martyria refragabantur. *Du Pin.*

40. *Vos tenetis*] Quamdiu apud Orthodoxos manetis. *Albaſp.*

41. *Sine ſpiritu mundo*] Sine ſpiritu immundo. *Idem.*

42. *Ab homine excludi*] De exorciſmo loquitur. *Idem.*

43. *Hoc exorciſmus operatur*] D. Auguſt. ad Sixtum Presb. epiſtolâ 105. *Quid ad hoc reſpondeant, quid exorcizantur & exſufflantur infantes? hoc enim procul dubiò fallaciter fit ſi diabolus eis non dominatur.* Idem.

44. *In loca deſerta*] Alludit ad Tobiæ hiſtoriam. *Idem.*

45. *Et domus vacua*] Baptiſmo domus purgabatur: confirmatione ornabatur. Chriſtus demùm in Euchariſtiâ in eam intrabat & habitabat. Origenes, *ſed non ſtatim domus hæc habitatorem habere Chriſtum meretur, niſi ſit vita ejus & converſatio ita ſancta, ita pura.* Idem.

46. *Vas inane*] Habebat Chriſtum quando eum rebaptizaſtis: quem quidem per exorciſmos fugaſtis; ideò qui rebaptizatur egreditur vacuus ex [illegible], non enim ampliùs habet Chriſtum, neque Spiritum ſanctum. *Idem.*

47. *Totum ſuum*] In antiquam ſuam poſſeſſionem reſtituitur. *Idem.*

48. *Hoc eſt videbas furem, &c.*] Scribe, *hoc eſt, videbas furem & concurrebas cum eo*; & aliquantulo ſpatio interpoſito,

cum eo, & cum mœchis particulam tuam ponebas. Hæreticos dicit mœchos, & mœchas Ecclesias illorum; quas aspernatur & repudiat Christus in Canticis Canticorum: quasi di-
Cant.6.8. cat, [49] quid mihi colligitis non necessarias? *una est dilecta mea, una est sponsa mea, una est columba mea*, id est, Catholica: in quâ & vos cùm esse possetis, rebaptizando inter mœchos [a] particulam habere voluistis. Et quoniam vos esse peccatores, divino testimonio manifestissimè comprobatum est: etiam illud ostensum est, tua auxilia contra te mili-
Esai.66.3. tasse: in auxilium enim adduxeràs [b] Prophetam, in quo lectum est: *sacrificium peccatoris, quasi qui victimet canem* [50]. Jam peccatores vos esse, si pudor est ullus, cum dolore recognosce [c].

VII. *Quo sensu dictum sit illud oleum peccatoris non ungat caput meum.* ETIAM illud disce, cujus vox sit: *oleum peccatoris non impinguet caput meum:* tu enim non intellexisti, cujus hæc vox sit, utique Christi, qui necdum unctus fuerat, cùm rogaret, ut oleum peccatoris non impinguaret [d] caput ejus. [51] Hæc tu non intelligens, dixisti: "quia David Propheta timuit oleum peccatoris". A Samuele jamdudum perunctus [e] fuerat qui cantabat; non fuit ratio ut iterum ungeretur: ergo vox est Christi dicentis: *oleum peccatoris non ungat* [f] *caput meum.* Preces sunt, non jussiones; desideria
Ps.140.5. sunt, non præcepta: nam si jussio esset, diceret: *oleum peccatoris non unget* [g] *caput meum.*
1.Reg.16. Vox igitur est Filii Dei jam tunc metuentis oleum peccatoris incurrere [h], id est, cujusque
Ps.140.5. hominis; quia nemo est sine peccato [i], nisi solus Deus. Ideò Filius ejus timuit oleum hominis, quia fœdum fuerat, [52] ut Deus ab homine ungeretur. Ideò deprecatur [k] Patrem, ut non ungatur ab homine, sed ab ipso Domino Patre. Petit ergo Filius: videamus an consenserit Pater. Hoc Spiritus sanctus indicat & manifestat in psalmo XLIV. ubi
Ps.44.8. ait ad ipsum Filium: *unget te Dominus Deus tuus oleo exultationis aliter à consortibus tuis.* Consortes fuerant Judæorum Sacerdotes & Reges, quos singulos unctos ab hominibus constat. Sed quia Filius à Patre, Deus à Deo, erat ungendus, secundùm quod Filius petiit, Spiritus promissa nuntiavit, & complevit Pater in Jordane: quò cùm veniret
Joan.1.30. Filius Dei, Salvator noster, ad Joannem ostensus est his verbis: *ecce agnus Dei: hic est qui tollit peccata mundi.* Descendit in aquam, non quia erat quod in Deo mundaretur, sed superventurum oleum [53] aqua debuit antecedere, ad mysteria [l] initianda & ordinanda, & implenda baptismatis: lotus, cùm in Joannis manibus baberetur, secutus est ordo mysterii, & complevit Pater quod rogaverat Filius & quod nuntiaverat Spiritus sanctus. Apertum est cœlum Deo patre ungente, spiritale [54] oleum statim in imagine columbæ descendit, & insedit capiti ejus, & perfudit oleo [m], [55] unde cœpit dici Christus, quando unctus est à Deo Patre; cui ne [56] manûs impositio [n] defuisse videretur, vox audita est Dei de nube
Matt.3.17. dicentis: *hic est Filius meus, de quo benè sensi, hunc audite.* Hoc est igitur quod lectum

VARIANTES LECTIONES.

[a *Mœchos*] In MS. S.G. additur *hæreticos.* [b *Adduxeras*] In MSS. S.Th. & Ph.S. *addideras.* [c *Si pudor est ullus, cum dolore recognosce*] In MS.S.G. *si ullus est pudor, cum pudore cognosce.* [d *Impinguaret*] In MSS.S.T. & P.S. *inquinaret.* [e *Perunctus*] In MS.S.G. *puero Dei unctus.* [f *Ungat*] Ita in MSS. S.T. & S.G. & sic legendum juxta versionem Septuaginta Interpret. [g *Unget*] In MS.S.T. *ungat.* In MS.S.G. *impinguet*, sed perperam. [h *Oleum peccatoris incurrere*] In MS. S.G. *ne homo ejus oleum peccatoris incurreret.* [i *Nemo est sine peccato*] In MS. S.T. *nemo non est peccator.* [k *Deprecatur*] In MS. S.G. *precatur.* [l *Mysteria*] In MS. S.T. *ministeria:* & infrà, *ministerii* pro *mysterii.* [m *Perfudit oleo*] In MSS. S.T. & P.S. *perfudit eum.* In MS. S.G. *perfudit oleum:* legendum *oleo.* In MS. S.T. post hæc additur, *& digesta est;* in MS. S.G. *& digestum est.* Istud utpote superfluum omisimus. [n *Manûs impositio*] In MSS. S.T. & P.S. *manus imposita.*

ANNOTATIONES.

& cum mœchis, &c. Ita enim sæpè solet Optatus testimoniorum sive ut ipse appellat, lectionum singula verba percurrere ac persequi, solo spatio ad indicium transitûs, ac novæ quasi materiæ interjecto. Horum intervallorum omissio & neglecta observatio in Optati editionibus multùm caliginis multis locis offudit. Dixisset alioquin Optatus, *sequitur & cum mœchis, &c.* M. Casaub.

49. *Quid mihi colligitis*] Quid mihi facitis Ecclesiam. *Albasp.*

50. *Victimet canem*] Canis ita vile Hebræis animal, ut ne pretium quidem ejus in templo recipi posset. *Du Pin.*

51. *Quia Propheta timuit oleum peccatoris, &c.*] Distingue, *Hæc tu non intelligens dixisti, quia Propheta timuit oleum peccatoris. A Samuele jamdudum puer unctus fuerat, qui cantabat* (id est ὁ ψαλμῳδός) *Non fuit ratio ut iterum ungeretur, ergo, &c.* M. Casaub. *Restitutus est a nobis iste locus.*

52. *Ut Deus ab homine*] Unctio est species communionis, ut habetur apud Dionysium cap. ult. Hier. Eccles. qui autem communionem alicui impertit, is superior esse videtur; unde nemo olim Episcopo sacramentum impertiri poterat. Ait igitur Optatus indignum fuisse ut Christus per hominem perficeretur. *Albasp.*

53. *Aqua debuit*] Baptismus ante confirmationem conferebatur. *Idem.*

54. *Oleum statim*] Confirmabantur ubi erant baptizati. *Idem.*

55. *Unde cœpit Christus*] Baptismus faciebat filios: Confirmatio Christianos. Ecclesia fideles. *Idem.*

56. *Manûs impositio*] Et ne deesset oratio quâ confirmatio illa perficeretur; non solùm manûs extensio vocabatur manûs impositio, sed etiam orationes, quæ cùm manum admoverent, pronuntiabantur. *Idem.*

est: *oleum peccatoris non ungat caput meum.* [57] Rationem veritatis, frater Parmeniane, vel serò addisce, quoniam nunc tempus invenisti discendi [a]. *Ps. 140. 5.*

VIII. Hæretici propriè filii adulterorum. *Sap. 3. 16. Sap. 4. 3.*

[58] Et illud quod in Salomone Prophetâ lectum esse dixisti: *filios adulterorum inconsummatos* [59], *& spuria* [60] *vitulamina* [61] *altas radices dare non posse:* hoc & simpliciter dictum esse intelligi potest. Unde si figuram facias, veros adulteros excusasti [62]. Sed fac, ut figuraliter dictum sit: hoc de hæreticis dictum est, apud quos sunt sacramentorum [63] falsa connubia [b], & in quorum choris iniquitas invenitur; ubi in [64] exterminium fidei corrupta sunt semina. Dum Valentinus Filium Dei in phantasmatis, non in carne fuisse contendit, fidem suam suorúmque corrupit. Nativitatis eorum semen exterminatum est, qui non crediderunt Filium Dei in carne natum de virgine Mariâ, & passum in carne.

IX. Prophetiam Jeremiæ de populo derelinquente fontem vivum & sibi fodiente lacus detritos de Judæis idola sequentibus non de aquâ baptismatis intelligendam. *Jer. 2. 13.*

Nam & illud quod in Jeremiâ Prophetâ te legisse commemoras, exhorruisse cœlum quòd duo maligna fecerit populus Dei, ut *derelinquerent fontem aquæ vivæ, & foderent sibi lacus detritos, qui non possent aquam continere.* Legisti quidem, sed ut se res habent, intelligere noluisti, studio criminandi ad convitium Catholicorum cuncta componens, multum ad arbitrium tuum declinare [c] conatus es. [65] Si enim putas per Prophetas sic dicta esse omnia, ut ad tempora nostra pertineant: excusasti [d] Judæos, de quibus hæc dicta esse constat, qui dimiserunt Deum vivum, Deum verum, Deum qui illis beneficia præstitit: [66] & fecerunt sibi Idola, hoc est, lacus detritos, qui non possunt aquam continere. [67] In Deo perennis majestas exundat, sicut in fonte, qui largiter fluentibus venis exuberat [e]: Idola verò si non fiant, non sunt, & lacus si non fodiantur, sinus capaces habere non possunt: lacus sine arte & ferramentis cavari non potest: nec Idolum sine artifice fieri potest. [68] In Idolis virtus naturalis nulla est, sed hominum errore adjungitur & appli-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Tempus invenisti discendi*] In MSS. S. T. & P. S. *tempus est invenire discendi.* [b *Connubia*] In MS. S. G. *convivia* [c *Declinare*] In MS. S. T. *destinare.* [d *Excusasti*] In MSS. S. T. & P. S. & in editis, *excusa tu.* [e *In Deo, &c.*] Locus hic restitutus ex MS. S. G. corruptissimus erat in MSS. S. T. P. S. & in editis: sic enim habebant: *Ideò perennis malè destans exultant; sicut in fonte aqua largiter defluentibus venis exuberant.* Qui legendum foret nisi ope codicis, nullus divinare potuisset.

ANNOTATIONES.

57. *Rationem veritatis, frater Parmeniane, &c.*] Aliæ editiones, *quoniam nunc tempus est invenire discendi.* Ego scribo, *quoniam non est tempus*, vel, *nunc non tempus est juvenile discendi.* Prius enim, *vel serò:* quasi diceret, præstat serò, quàm numquam. *M. Casaub.* *Restitutus est hic locus a nobis.*

58. *Et illud quod in Salomone Propheta lectum esse dixisti, filios adulterorum consummatos*] Insignis locus & animadversione si quis alius in Optato dignissimus. Vox *consummatos* plane contra mentem auctoris pugnat; & Sapient cap 3. hæc sunt verba, *Τέκνα δὲ μοιχῶν ἀτέλεστα ἔσται. καὶ ἐκ παρανόμου κοίτης σπέρμα ἀφανισθήσεται.*] Ex quorum postremo perpenso non dubitant quidam corrigere, *filios adulterorum seu somno natos.* Quas tres voces inscitia librarii turpissimè in unam redegit scilicet. Sed hæc correctio aliis fortasse seu somno nata videbitur. Diu est cùm legendum suspicabar, *filios adulterorum inconsummatos.* Nam sic vulgata Latina editio libri Sapientiæ sonat. *Filii adulterorum in consummatione* (aliàs *non venient*, vel *imperfecti*) *erunt, & ab iniquo thoro semen exterminabitur.* Incert.

59. *Inconsummatos*] Ita restituimus ex MSS. Male in editis, *consummatos.* In Græco Sapientiæ *τέκνα δὲ μοιχῶν ἀτέλεστα ἔσται.* Vox Græca *ἀτέλεστα*, sicut Latina, *inconsummatos* significare potest, aut *imperfectos*, aut *profanos*, ac *sine sacrificio.* Du Pin.

60. *Vitulamina*] Vocat stolones & suboles arborum. *Incert.*

61. *Vitulamina*] Ita Latinus Interpres cap. 4. v. 3. deceptus ambiguitate vocis Græcæ *μοσχεύματα*, quæ *vitulos* significat & stolones seu propagines, ut videre est apud Theophrastum aliósque rei rusticæ Scriptores. *Du Pin.*

62. *Veros adulteros excusasti*] Trahens scilicet in sensum spiritualem quod in ipsos dictum est. *Idem.*

63. *Falsa connubia*] Per omnia sacramenta fit synaxis cum Christo Dion de Hier. Ecclesiast. quare eleganter vocat sacramenta hæreticorum falsa connubia, quia non uniunt hæreticos cum Christo. *Albasp.*

64. *Exterminium fidei*] Dixit, ut infrà *separationem sine exterminio fieri non posse.* Incert.

65. *Si enim putas per Prophetas, &c.*] Hoc quidem verè & graviter Optatus; quod unum sibi dictum putasset. *M. Casaub.*

66. *Et fecerunt sibi Idola, hoc est, &c.*] Insignis quidem locus, sed obscurissimis verbis vitio librariorum conceptus. Alludit Optatus ad locum Hieremiæ Prophetæ cap. 2. ubi Deus Sabaoth conqueritur de populo Judæorum, illum se, ut fontem verum, reliquisse, Idola gentium, ut lacus detritos, coluisse. Quare sanè feliciter legendum conjicit Barthius: *in Deo perennes mara detestantes, exultant: perennes* pro fontibus dixit, *mara* pro eorum lacubus obscœnis. Ista sententia cum sequentibus aptissimè convenit. Sed secunda Fr. Balduini editio: *ideò perennis majestas exundat.* Incert.

67. *Ideo perennis*] Multa hoc loco ex editione Germanicâ correximus. *Albasp.*

Ibid. *Ideo perennis majestas exundat, &c.*] Afferunt & hanc hujus editionis scripturam, laudant tamen N. L. Barthii conjecturam, qui emendat, *in Deo perennes mara detestantes exultant:* cùm legeretur anteà *ideo perennis malè detestant exultant.* Sed ego longe præterendum puto quod bl. est, & è melioribus MSS. deprompium minimè dubito; modò tamen ut pro *ideo* corrigas *in Deo*, & ita distinguas: *in Deo perennis majestas exundat, sicut in fonte, aqua largiter defluentibus venis exuberat.* *Majestatem* iterum post pauca & rectè meo judicio & *ἐμφατικῶς* verbum magnitudinis & amplitudinis (quale est illud *majestas*) idolorum vanitati & inanitati opposuit. *M. Casaub.* *hic locus à nobis restitutus est.*

68. *In Idolis virtus nulla, &c.*] Corruptissimus est hic locus; imò usque ad finem libri hujus. Balduini optima editio, non est optima, sed prioribus magis depravata ac manca. Describemus igitur totum hunc locum ex prioribus editionibus, tum, quid nobis videatur exponemus. Ita igitur illæ. *In Idolis virtus naturalis nulla est, sed hominum errore adjunguntur, & applicantur, æstimetur Idola virtus. Vox qua illic nata non est, lacus est arte detritus cujus fabrica vitiata est, aquam nec habeat, & acceptam continere non possit. Sic & Idolum, nec de se est aliquid, & dum colitur, nihil est. Hoc est quod dixit Deus, &c.* Optati scopus hic est, ut verba Prophetæ de lacubus effossis & detritis, de Idolis interpretanda esse vincat. Hoc ut assequatur, singula Prophetæ verba more suo percurrit & expendit. Ostenso igitur Deum esse *aquam vivam*, de quâ Hieremias hoc loco; pergit porrò & disputat quâ ratione *Idola lacus* primò, deinde, *detriti ac defossi lacus* dici possint. Ad primum quod attinet, *Idola*, inquit ille, *si non fiant, non sunt; & lacus nisi fodiatur, sinus capaces habere non potest. Lacus sine arte & ferramentis cavari non potest; nec idolum sine arte fieri potest. In idolis virtus naturalis nulla est, sed hominum errore adjungitur & applicatur. Æstimatur in illo virtus aqua, qua illic nata non est.* Hactenus comparatio Idoli & lacûs, absolutè. Comparat jam Idolum cum *lacu detrito ac defosso* (sumptis ex

 Prophetâ

catur: æstimatur in Idolo virtus quæ illic nata non est: lacus est iste [a] detritus, cujus fa-
brica vitiata est [b], ut aquam nec de se habeat, & acceptam continere non possit: sic &
Idolum nec de se est aliquid, & dum colitur nihil est. Hoc est quod dixit Deus: duo ma-
la fecisse populum suum, quia dereliquerunt fontem aquæ vivæ, & effossos ac detritos si-
bi fecerunt lacus. Etenim Judæorum populus deseruerat veram aquam: non noverat ma-
jestatem Dei: & Idolorum inquinatam sectatus fuerat religionem. Hoc est, quod dolet
Deus: hoc est quod dicit cœlum exhorruisse. Nam & per Esaiam Prophetam idem Dei
Esai. 1. 2. dolor est, dum in hoc duo testatur elementa, dum ait: *audi cœlum, & percipe auribus
terra: filios generavi & exaltavi: ipsi autem me dereliquerunt.* Quare non de hac lectio-
ne aliquid [c], frater Parmeniane, dixisti? an quia hic non est aqua nominata? [69] Intellige-
ris enim studio criminandi sic pulsasse [d] legem, ut ubicumque aquam scriptam legeris, præ-
stigiis quibusdam ad invidiam colligeres, & [70] everriculo [e] quodam malitiæ argumento-
rum intexto, ad te omnia quæ sunt bona traxisti. Nam qualis est tuus intellectus in hoc
Jerem. 2. capitulo Jeremiæ, cùm clamet Deus se desertum esse, & sic effossos lacus: pro se irasci-
tur, non pro re suâ. [71] Aqua enim Baptismatis res Dei est, non Deus: & si putatis de-
sertos esse, quando apud vos fuerunt, qui apud nos baptizati sunt, meritò vestri deser-
tores ad nos venire viderentur. Probatum est ergo, te non contra nos, sed contra vos
dixisse, quod à te dictum est de oleo & sacrificio peccatoris.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Iste*] In MSS. *arte*; sed *iste* legendum esse docet hujus loci sententia. [b *Vitiata est*] In MS. S.G. *vexationes*. In MS. S.T. *vexatio est*: emendandum *vitiata est*. Nonnulla etiam alia hoc in loco emendavimus ex collatione MSS. & conjecturis. [c *Aliquid*] Deest in MS. S. G [d *Pulsasse*] In MS. S. G. *palpasse*. [e *Everriculo*] In MSS. S. T. & P. S. *curriculo*; sed multò rectiùs ut in MS. S. G. *everriculo*.

ANNOTATIONES.

Prophetâ verbis) *qui non possit aquam continere. Lacus*, inquit, *est arte detritus*, (*detritus* hic idem quod *effossus*:) mox conjungit, (*effossos ac detritos sibi fecerunt lacus*) *cujus si fabrica vitiata est aquam nec habeat, & acceptam continere non possit. Sic & Idolum, nec de se est aliquid, & dum colitur nihil est.* Possis etiam ita legere, quòd cum ἀποδόσει multò meliùs congruit: *lacus est iste detritus cujus fabrica vitiata est, ut aquam nec habeat*, (cui respondet, *Idolum nec de se est aliquid*) *& acceptam continere non possit*: de Idolo pariter, *& dum colitur nihil est.* Atque ita corruptum ac detritum de detrito lacu locum, non planè infeliciter, spero, reparavimus. *M. Casaub. Hic quoque locus restitutus est.*

69. *Intelligeris enim studio criminandi, &c.*] Locus mihi suspectus. Nisi tamen ideo dicit eum *palpasse legem*, quòd suis Parmenianus præstigiis & argumentorum calliditate effecerit, ut lex iniquior Catholicis, & eorum causæ, ipsi autem plus æquo favere videretur: dum nimirum, sola promit ex illâ, quæ saltem in specie ipsi commodabant; quæ ipsum autem planè jugulabant, & adversarios aperte juvabant, omnia malitiose & subdolè reticet. *Idem.*

70. *Et curriculo quodam malitia argumentorum intexto, ad te omnia quæ sunt bona traxisti*] Tò *curriculo* mendi suspectum meritò Barthius corrigit, *& cum reticulo*. quæ ei ipsa est veritas: sed fallitur; & legendum omnino *& everriculo*. A piscatione trahit similitudinem, non herclè magis veram:

Pythia quæ tripode ex Phœbi lauróque profatur.

Incert. *Emendatus est à nobis iste locus.*

71. *Aqua enim baptismatis res Dei est, non Deus*] Etiam hic integrâ periodo pleniores veteres editiones, quàm cur Optatus pro genuinâ non agnoscat, aut cur nos agnitam & liberali assertam manu illi non restituamus, causam non video. Ita igitur ille: *Aqua enim baptismatis res Dei est, non Deus. Et si putatis desertos esse, quando* (lego *desertos vos esse quando, &c.*) *apud vos fuerunt, qui apud nos baptizati sunt, ut meritò vestri desertores, ad nos venire viderentur.* Atque hic debuit desinere liber quartus. Quæ sequuntur periodi, altera ad finem libri tertii, ut rectè in nuperâ Parisiensi restitutum est, altera ad sequentis libri initium pertinet, ut mox à nobis probabitur. *M. Casaub.*

SANCTI OPTATI AFRI MILEVITANI EPISCOPI, DE *SCHISMATE DONATISTARUM,* *ADVERSUS PARMENIANUM,* LIBER QUINTUS.

In hoc quinto libello ostenditur quia in baptismate homines operantur, & quia Deus lavat, & Christus ejus dat quod in baptismate accipitur, & quia rebaptizati regnum Dei possidere non possunt, & quia perdiderunt vestem nuptialem.

TRADITORES [1] legis qui fuerint [a] & auctores schismatis, in primo libro manifestissimis documentis ostendimus, & apud nos esse unam veram Ecclesiam Catholicam secundo monstravimus: tertio verò probavimus, quæ asperè [b] facta esse dicuntur, ad nos minimè pertinere, & vos magis peccatores esse indicio divino docuimus. Jam de Baptismate hoc loco dicendum est: in quâ re, quæ nunc agitur, quæstio tota consistit, quod baptisma vestra violavit audacia, dum id voluistis iterare [c], quod semel mandavit Christus esse faciendum [d]. Quod nec tu negas, frater Parmeniane, qui [e] in principio tractatus tui, multa contra vos pro nobis, quæ sunt nostra, dixisti. Commemorasti enim in comparatione baptismatis, semel factum esse diluvium; & unam circumcisionem fuisse ad populum Judæorum. Et cùm hæc initio dictionis tuæ tractaveris [f], in processu tractatûs tui tamen [g] horum immemor factus es, inducendo duas aquas, & de aquâ [h] verâ & falsâ dictu-

I. Ex principio Parmeniani sequitur unum esse baptisma.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Traditores legis qui fuerint*] Ita incipit hic liber in MS. S.G. In MSS. S. T. & P. S. *Nam & qui fuerunt traditores & auctores, &c.* In quibusdam editionibus, *Jam & qui fuerint traditores.* [b *Asperè*] In MSS. S.T. & P S. *aspera.* [c *Iterare*] In MS. S.G. *iterari.* [d *Esse faciendum*] Hæc supplevimus ex MS. S.G. [e *Qui*] Ita in MS. S.G. In aliis, *quia.* [f *Tractaveris*] In MSS. S. T. & P. S. additur *malè:* in postremâ editione, *latè.* Utrumque videtur superfluum. [g *Tamen*] Deest in MS. S.G. [h *Et de aquâ*] Hìc in MSS. inferitur vox *argumentis*, quæ non cohæret cum orationis serie.

ANNOTATIONES.

1. *Qui fuerint traditores & auctores schismatis, &c.*] Aliæ editiones sic incipiunt: *Jam & qui fuerint Traditores, &c.* Quod verum esse & sine causâ expunctas illas voculas quovis pignore contenderim. Expungendi autem hæc causa fuit, quòd ridiculum videretur librum ab iis incipere. Sed non viderunt viri docti, verba illa lib. 4. *& intelligendi tibi aditus clausit*; vel potius illa, *vestri desertores ad nos venire viderentur*, postrema libri verba esse, eúmque claudere. Initium libri quinti fecerat Optatus in istis: *probatum est ergo te non contra nos, &c.* Nam alioquin manca esset quæ mox sequitur superiorum librorum recensio & ἀνακεφαλαίωσις, quâ cùm *primi, secundi, tertiique* libri meminerit, nullam facit quarti mentionem, nisi his verbis, quæ quinto vindicamus. Sed & confer singulorum librorum initia, ut tertii, *Satis, ut arbitror, in secundo libello de Ecclesiâ, &c.* Ita & reliquorum, in quibus, ut hoc quinto à proximè præcedentis argumento sumit initium. Erroris, si quæris, hæc, ni fallor, causa fuit. Scripserat Optatus. *Probatum est ergo, &c. de oleo & sacrificio peccatoris libro quarto.* pro, *libro quarto*, male descripserat aliquis *libro quinto*, aut lib. v. pro iv. quod posteà pro sequentis libri titulo, qui, ut sæpè in MSS. omissus fortasse fuerat, acceptum est. Ita igitur debet hoc initium restitui. *Liber quintus. Probatum est ergo, te non contra nos dixisse quod ante dictum est*, an potiùs, *à te*, ut suprà non semel: nisi hoc nimis putidum, *te dixisse quod à te dictum est, de oleo & sacrificio peccatoris libro quarto. Jam & qui fuerint Traditores, & auctores schismatis, in libro primo, manifestis documentis, &c.* M. Casaub.

2. Prin-

rus, [2] principium sermonis tui insipienter præstruens [a] [3] ordinasti: infirmando, confirmas [b] sancti baptismatis unionem. De circumcisione Judaïca, quasi fundamentum jactare voluisti, quod [c] baptisma Christianorum in Hebræorum circumcisione fuerat adumbratum: [4] defendisti Catholicam dum impugnas. [5] Etenim [d] in progressu [e] tractatûs tui, alterum te inanire professus es, ut alterum replere videreris. Extra hæreticorum baptisma [f], dum dicis alterum & alterum; licèt diversa ostendere conatus sis, non possis negare, quia duo sunt; ex quibus dum conaris auferre alterum, laborasti ut de secundo quasi primum facere videreris. Circumcisio autem [g] ante adventum [h] baptismatis in figurâ præmissa est, & à te tractatum est, apud Christianos duas esse aquas: ergo & apud Judæos duas circumcisiones ostende; alteram meliorem, pejorem alteram. Hoc si quæras, non poteris invenire: Abrahæ prosapia [i], quâ Judæi censentur, hoc sigillo se insigniri gloriantur: ergo talis debet veritas sequi, qualis ejus imago præmissa est. Nam & Deus, qui voluit ostendere [6] rem singularem [k] post esse debere insequente veritate; non de auriculâ, non de digito voluit aliquid tolli; sed ea pars corporis electa est, unde peritomen [l] semel ablatum salutare in illis faceret [m] signum, quod non potest iterum fieri [n]. [7] Semel enim factum servat salutem: si iterum fiat, potest [o] afferre perniciem: sic & baptisma Christianorum, Trinitate confectum, confert gratiam: si repetatur, facit vitæ jacturam. Quid tibi igitur placuit, frater Parmeniane, rem singularem proponere, & contra hanc licet diversa duo baptismata comparare, uuum verum, alterum falsum? sic enim postea disputasti, duas aquas esse, cùm vobis unam vindicans veram, alteram [p] nobis mendacem adscribere voluisti. Post hoc etiam Cataclysmi fecisti mentionem: erat quidem imago baptismatis, ut inquinatus totus orbis, demersis peccatoribus, lavacro interveniente, in faciem pristinam [q] mundaretur. Sed qui [r] posteà dicturus eras, extra hæreticorum morbidos fontes, esse etiam aliam aquam, id est, mendacem, contra veram: ut quid Cataclysmum (quod semel fuit [s]) commemorare voluisti? Si ita est, ostende priùs duas arcas etsi [t] non similes, &
Genes. 8. duas columbas dispares diversos ramos ore suo portantes, si [8] aquam veram & falsam probaturus es. Aqua igitur sola & vera illa est, quæ non de loco, [9] non de personâ, sed de Trinitate condita est: & quia dixisti, & aquam esse mendacem, etiam hoc [v] disce, ubi eam poteris invenire: [10] apud Praxeam [x], Patripassianum, qui ex toto Filium negat, & Patrem passum esse contendit. Et cùm sit Filius Dei veritas, sicut ipse testatur dicens:
Joan. 14. 6. *ego sum janua, & via, & veritas:* ergo Filius Dei est veritas; ubi ipse non est, men-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Præstruens*] Ita in MS. S.G. In MS. S.T. *præstringens.* In MS. P.S. *perstringens.* [b *Confirmas*] In MS. S.G. *confirmans.* [c *Quod*] In MS. S.G. *quia.* [d *Etenim*] In MS. S.T. *Sed enim.* [e *Progressu*] In MS S.G. *processu.* [f *Baptisma*] Ita in MS. S.T. In MS. S.G. & in editis, *baptismata.* [g *Autem*] Hæc particula deest in MS. S.T. [h *Adventum*] Supplevimus istud ex MS. S.G. [i *Prosapia*] In MSS. S.T. & P.S. vitio amanuensium, *pro sapientiâ.* [k *Rem singularem*] In MS. S.T. *singularem.* [l *Unde peritomen*] Ita in MS. S.G. In MSS. S.T. & P.S. *deperitomen*, omissis duabus primis litteris. Hinc vitiosè omnino in editis *deperire* vel *deperiri ut.* [m *Faceret*] In MSS. S.T. & P.S. *faciat.* [n *Quod non potest iterum fieri*] In MS. S.G. *Et sic ut non possit iterum fieri.* [o *Potest*] In MS. S.G. *possit.* [p *Alteram*] Supplevimus hanc vocem ex MS. S.G. [q *In faciem pristinam*] In MS. S.T. *in facie pristinâ.* [r *Qui*] In MS. S.G. *quid*; malè. [s *Fuit*] In MSS. S.T. & P.S. *fit.* [t *Etsi*] In MSS. S.T. & P.S. *&.* [v *Hoc*] In MSS. S.T. & P.S. *hanc.* [x *Apud Praxeam*] Nomen *Praxeæ* reperitur in MSS. S.T. & P.S. sed deest præpositio *apud*, & ejus loco habetur, *aut Flavionem.* In MS. S.G. deest nomen *Praxeæ*, & habetur *apud Ebionem.* At non Ebionis, sed Praxeæ fuit error iste.

ANNOTATIONES.

2. *Principium sermonis tui insipienter, &c.*] Alii *insipienter præstringens ordinasti.* Scio defendi posse quod hic est. Puto tamen Optatum scripsisse *insipienter præstruens ordinasti.* Cùm duas, inquit, aquas in processu tractatûs tui inducturus esses, proposito tuo infeliciter præstruxisti, dum unicæ circumcisionis fundamentum jactas, &c. *M. Casaub.*

3. *Insipienter præstruens*] Id est, cum duas aquas in processu tractatûs tui inducturus esses, proposito tuo infeliciter præstruxisti, dum dicis unicum esse diluvium & unicam circumcisionem, quæ sunt figuræ baptismatis. *Du Pin.*

4. *Defendisti Catholicam dum impugnas*] Dum apud nos baptismum quamvis falsum, dicis esse: probas eum esse verum & legitimum, quia apud Judæos una tantùm erat circumcisio. *Albasp.*

5. *Etenim in progressu tractatûs tui, &c.*] Aliquot hic lineas mendo laborare, res ipsa clamat. Ego ita scribenda hæc, ac distinguenda puto. *Etenim in progressu tractatûs tui, alterum te inanire professus es, ut alterum replere videreris, extra hæreticorum baptismata, dum dicis alterum, & alterum; licèt diversa ostendere conatus sis, non possis negare, quia duo sunt: ex quibus dum conaris auferre alterum, laborasti ut de secundo, quasi primum facere videreris. Circumcisio, &c.* M. Casaub. *Hic locus à nobis restitutus est.*

6. *Rem singularem*] Figuram esse rei quæ est singularis & quæ repeti non potest. *Albasp.*

7. *Semel enim factum servat salutem*] Salutare est? sensus requirit, sed verba non ferunt. An salutarem vim retinet? Sed quid hoc? Puto legendum, *servus ad salutem.* M. Casaub.

8. *Aquam veram, & falsam*] Duos baptismos, unum falsum, alterum verum. *Albasp.*

9. *Non de persona*] Non de sanctitate personæ, sed ex vi sacramenti. *Idem.*

10. *Apud Praxeam*] Falsam apud Praxeam posses invenire aquam, quia filio non credit. *Idem.*

11. *Pre*

dacium eſt : cùm apud Patripaſſianum [a] non eſt Filius, oon eſt veritas [b] ; & ubi veritas non eſt, ibi eſt aqua mendax. Quare vel ſerò deſine confingere crimina ; & quod in Patripaſſianos dictum eſt, in Catholicos noli transferre. Nunc quoniam manifeſtè monſtratum eſt, à nobis & pro vobis dici potuiſſe, quod de diluvio & circumciſione locutus es : conſequens eſt oſteodere, quomodo laudem baptiſmatis ita dixeris, ut in ea multa pro nobis & pro vobis, aliquid tamen contra vos: [21] pro utriſque illud eſt, quod & nobis & vobis [c] commune eſt: [22] ideò & vobis, qoia ex nobis exiſtis. Denique & apud vos & apud oos una eſt Eccleſiaſtica [23] converſatio, [24] communes lectiones, eadem fidês, [25] ipſa fidei ſacramenta, [26] eadem myſteria. Benè igitur laudaſti baptiſma : quis enim fidelium neſciat, ſingulare baptiſma, [27] virtutum eſſe vitam, criminum mortem, nativitatem immortalem, cœleſtis regni comparationem, innocentiæ portum, peccatorum (ut & tu dixiſti) naufragium. Has res unicuique credeoti [d], non ejuſdem rei [28] operarius, ſed credentis fides & Trinitas præſtat.

DEINDE quæris, quid in laude baptiſmatis contra vos dixeris ? audi ; ſed priùs eſt fatearis, quod omoes negare minimè poteritis. Dicitis enim [29] Trinitatem pro nihilo habere, ubi non interfuetit [e] veſtra præſentia. [20] Si oobis derogatis, vel Dominum tevere- mini, qui in Trinitate prior eſt: qui cum Filio ſoo & Spiritu ſancto omnia operatur & complet, etiam & illic ubi non fuerit humaoa perſona. Tu verò, frater Parmeniane, [21] in laude aquæ de Geneſiorom lectione dixiſti, [22] aquas primùm vivas animas edidiſſe: numquid ſuâ ſponte eas geoerare potuerunt? oumquid non & illic fuerat tota Trinitas? utique & illic fuerat Deus pater, qui jubere dignatus eſt, qui dixit: *educant aquæ natantia, volatilia, &c.* Quod ſi ſine operante fieret quod factum eſt, diceret Deus : *educite aquæ*: ibi erat ergo Filius Dei qui operabatur: ibi erat Spiritus ſanctus, ſicuti lectum eſt: *& Spiritus Dei ſuperferebatur ſuper aquas.* [23] Nihil illic video quartum, nihil minus à tribus; & tameo natum [f] eſt quod Trinitas operata eſt : & non ibi fuiſtis : aut ſi ſine vobis nihil debet licere Trinitati, revocate piſces in originem : jam volantes aves fluctibus mergite, ſi vobis abſentibus nihil debet Trinitas operari [g].

II. In baptiſmate Trinitatem, non miniſtri perſonam operari.

Geneſ. 1. 20. Ibid. 2.

CUM ergo [h] dixeris & unum fuiſſe diluvium, & circumciſiooem repeti ooo poſſe ; & nos docuimus cœleſte munus unicuique credenti à Trinitate conferri, non ab homine: quid [i] vobis viſum eſt, ooo poſt nos, ſed poſt Trinitatem, baptiſma geminare? cujus de ſacramento non leve certamen innatum eſt, & dubitatur, ao poſt Trinitatem in eadem Trinitate hoc iterùm liceat facere. Vos dicitis, licet: nos dicimus, noo licet: inter licet veſtrum, & non licet ooſtrum, nutant & remigant animæ populorum. Nemo vobis credat, nemo oobis: omnes contentioſi homines ſumus. Quærendi ſunt judices: ſi Chriſtiani, de utraque parte dari non poſſunt ; quia ſtudiis veritas impeditur. De foris quærendus eſt judex : ſi paganus, [24] non poteſt Chriſtiana ooſſe ſeereta: ſi Judæus, inimicus eſt Chriſtiani baptiſmatis: ergo in tertis de hac re nullum poterit reperiri judicium ; de cœlo quæreodus eſt judex. Sed ut quid pulſamus ad cœlum, eùm habeamus hîc io Evange-

III. Baptiſma non eſſe iterandum.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Patripaſſianum*] In MS. S.G. *Patripaſſianos.* [b *Non eſt veritas*] In MSS. S.T. & P.S. *non eſt nec veritas*, quod cùm durius ſit, ſecuti ſumus codicem S.G. ubi deeſt particula *nec.* [c *Et vobis*] Deſunt in MSS. S.T. & P.S. [d *Credenti*] Addita eſt hæc vox ex MS. S.G. [e *Interfuerit*] In MS. S.G. *fuerit.* [f *Natum*] Deeſt in MS. S.G. [g *Trinitas operari*] In MS. S.G. *licere Trinitati.* [h *Ergo*] In MS. S.G. *enim.* [i *Quid*] In MSS. S.T. & P.S. *& quid.*

ANNOTATIONES.

21. *Pro utriſque illud eſt, quod & nobis commune eſt, &c.*] Poſſis legere, *quod & nobis commune eſt, ideò & vobis, quia ex nobis.* Ego tamen Optatum puto ſcripſiſſe *Pro utriſque id illud eſt, quod & nobis commune eſt & vobis. Ideò & vobis, quia ex nobis exiſtis.* Suprà lib. 1. *Ut quid à te memorati ſunt iſti, apud quos non ſunt ſacramenta, quæ nobis & vobis videntur eſſe communia?* Nuſquam autem ſæpiùs à Scribis peccatum eſſe, quàm ubi eædem voces proximè repetitæ ſunt aut geminatæ, jam aliquoties monuimus. *M. Caſaub.*

22. *Ideò & vobis*] Quia à vobis ea accepiſtis. *Albaſp.*

23. *Converſatio*] Una Eccleſiaſtica diſciplina. *Idem.*

14. *Communes lectiones*] Eodem modo Scripturas explicamus. *Idem*

15. *Ipſa fidei ſacramenta*] Regulam fidei. *Idem.*

16. *Eadem myſteria*] D. Auguſtinus diſtinguit inter myſteria & ſacramenta. myſterium eſt id quod contertur aut ſignificatur : ſacramentum res viſibilis per quam res ſpiritualis datur. *Idem.*

17. *Virtutum vitam*] Quia virtutes ſine gratiâ non poſſunt perfici. *Idem.*

18. *Operantis*] Perſona operantis nihil confert. *Idem.*

19. *Trinitatem pro nihilo*] Trinitatem nihil conferre in baptiſmo. *Idem.*

10. *Si nobis derogatis*] Cur dicitis perſonas noſtras impedire quò minùs rectè quis baptizetur apud nos ; cùm Deus in baptiſmo invocetur. qui omnia perficere poteſt? *Idem.*

21. *In laude aquæ de Geneſiorum, &c.*] Victor Utic. lib. 2. *Superferebatur Spiritus Dei ſuper aquas, utpote Creator virtute potentiæ ſuæ continens creaturam, ut ex his viva omnia producturus ipſe rudibus elementis ignis propria fomenta præſtaret, & jam tunc myſterio emicante baptiſmatis virtutem ſanctificationis liquoris natura perciperet, primaque ad vitam corpora animata produceret.* M. Caſaub.

22. *Aquas vivas*] Tertullianus de baptiſmo: *Primus liquor quod viveret edidit: nec mirum ſit in baptiſmo, ſi aquæ animare noverunt.* Albaſp.

23. *Non video quartum*] Non video perſonam humanam aliquid illic conferre. tres ſufficiunt. *Idem.*

24. *Non poteſt noſſe Chriſtiana ſecreta*] Myſteria. Tertullianus. *ſequitur ut extranei: at unde, extraneis notitia?* Idem.

lio testamentum [a]? Quia hoc loco rectè possunt terrena cœlestibus comparari: tale est quod quivis hominum habens numerosos filios, quamdiu pater præsens est, ipse imperat singulis; non est adhuc necessarium testamentum: sic & Christus, quamdiu præsens in terris fuit (quamvis nec modò desit) pro tempore quidquid necessarium erat Apostolis imperavit. Sed quomodo terrenus pater, dum se in confinio senserit mortis, timens ne post mortem suam, ruptâ pace, litigent fratres, adhibitis testibus, voluntatem suam de pectore morituro transfert in tabulas diu duraturas: & si fuerit inter fratres nata contentio, non itur ad tumulum, sed quæritur testamentum: & [25] qui in tumulo quiescit, tacitus de tabulis loquitur. Vivus, cujus est testamentum, in cœlo est: ergo voluntas ejus, velut in testamento, sic in Evangelio requiratur. Etenim de præscientia [b], quæ modò facitis, jam futura conspexerat Christus. Denique cùm lavaret pedes Discipulis suis, sic ait
Joan. 13. 8. Petro Filius Dei: *quod ego facio, tu nescis; scies autem posteà.* Dicendo, *scies posteà*, hæc tempora designabat: ergo inter ceteros Testamenti titulos, hunc titulum de aquâ constituit. Cùm lavaret pedes Discipulis suis, tacentibus ceteris, si taceret & Petrus, solam fecerat [26] formam humilitatis, nihil pronuntiaverat de sacramento baptismatis. Sed cùm Petrus recusat, nec pedes sibi lavari permisit, negat illi Christus regnum, nisi accepisset obsequium. Sed cùm cœlestis regni mentio fieret, quò pars corporis petebatur ad obsequium, totum corpus obtulit ad lavacrum. Nunc adestote omnes turbæ, & singuli Christiani populi: quid liceat, discite: dum provocat Petrus, Christus docet: qui dubitat,
Ibid. 10. discat: [27] Christi enim vox est: *qui semel lotus est, non habet necessitatem iterum lavandi, quia est mundus totus:* & de eo lavacro pronuntiavit, quod de Trinitate celebrandum esse mandaverat: non de Judæorum aut hæreticorum, qui dum lavant, sordidant; sed de aquâ sanctâ, quæ de trium nominum fontibus inundat. Sic enim ipse Dominus præcepit dicen-
Matt. 28. 29. do: *ite, baptizate omnes gentes, in nomine Patris, & Filii, & Spiritûs sancti.* De hoc
Joan. 13. 10. lavacro dixit: *qui semel lotus est, non habet necessitatem iterum lavandi.* Qui semel dixit, prohibuit iterum fieri: & de re locutus est, [28] non de personâ; [29] nam si esset distantia, diceret: *qui semel benè lotus fuerit:* sed dum non addidit verbum, *benè*, indicat quia quidquid in Trinitate factum fuerit, benè est. Inde est, quod simpliciter à vobis venientes excipimus. Cùm [c] dicit: *non habet necessitatem iterum lavandi*, hæc sententia generalis
Ibid. est, non specialis; nam si Petro [d] hæc dicerentur, diceret Christus: *quia semel lotus es, non habes necessitatem iterum lavandi* [e]: ideò quoties à vobis baptizatus aliquis, ad nos transitum voluerit facere, venientem hoc magisterio & exemplo [f] [30] totâ simplicitate susci-
Matt. 12. pimus. Absit enim, ut umquam exorcizemus sanum fidelem [g]; absit, ut jam lotum revocemus ad fontem: absit, ut [31] in Spiritum sanctum peccemus; cui facinori in præsenti & futuro sæculo indulgentia denegatur: absit, ut iteremus, quod semel est, aut duplice-
Ephes. 4. 5. mus quod unum est: sic enim scriptum est, Apostolo dicente: *unus Deus, unus Christus, una fides, una tinctio.* Denique vos, qui baptisma quasi libenter duplicare conten-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Testamentum*] Hic inseritur in MSS. verbum *inquam*, quod ut superfluum resecuimus. [b *De præscientiâ*] Ita in omnibus MSS. quod non intelligentes editores ad Christum referri, qui per præscientiam futura noverat, posuerunt *præsentia*. [c *Cùm*] In MS. S. G. *dum*. [d *Nam si Petro*] In MS. S.G. *& si pro Petro*. [e *Quia semel lotus es, non habes necessitatem iterum lavandi*] Ita legendum hunc locum ut habetur in MS. S. G. ostendit scopus Optati: malè in MSS. S. T. & P. S. hæc in tertiâ personâ enuntiantur. [f *Magisterio & exemplo*] Ita in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *magisterio exemplo*, omissâ scilicet conjunctione, quæ tamen necessaria, & quam non supplentes editores mutaverunt *magisterio* in *magistri*. [g *Absit enim ut umquam exorcizemus sanum fidelem*] Hæc habentur in MS. S. G. non in aliis.

ANNOTATIONES.

25. *Et qui in tumulo quiescit, &c.*] Priores editiones, *& qui tumulo quiescit tacitus de tabulis loquitur, & vivus cujus, &c.* scribe, *& qui tumulo quiescit tacitus, de tabulis loquitur vivus. Is cujus, &c.* Totum hunc locum quomodo S. Augustinus imitatus sit, videbis in Balduini notis, qui locum profert. Quod hic autem Optatus, *Qui tumulo quiescit tacitus*, Augustinus, ille sine sensu jacet in monumento, &c. *M. Casaub.*

Ibid. *Qui in tumulo quiescit, tacitus de tabulis loquitur*] Elegantissime. de sepulto cujus testamentum aut codicilli, obortâ è re natâ contentione, inspiciuntur. *Incert.*

26. *Formam humilitatis*] Si Petrus loquutus non fuisset & non recusasset lavari, Christus de baptismo nihil dixisset. *Albasp.*

27. *Christi enim vox est, qui semel lotus, &c.*] Non primus Optatus, dubium in re magis an verbis falsus, hoc loco ita abusus est. Jampridem Tertullianus de bapt. cap. 12. planè similiter usus fuerat, nisi quod Tertullianus (quod tamen eodem redit) ita vertit *qui semel lavit, non habet necesse rursùm*. In aliis editionibus integer locus affertur: *Qui semel lotus est, non habet iterùm necessitatem lavandi, quia est mundus totus*: & Victor Uticensis citat extremo libro nisi quod ille *lavari*, quod hic *lavandi*. M. Casaub.

28. *Non de persona*] Dixit aquam lavare, non personam conferentem aquam. *Albasp.*

29 *Nam si esset distantia*] Si esset differentia inter personas quæ baptizant *Idem.*

30. *Tota simplicitate*] Pro *omni* dixit, ut aliàs, *totam importunitatem*, aliàs *totam sanctitatem*, ut *totam securitatem*. Quomodo & Hieronymus & Vopiscus, notante Isaaco Casaubono excellentissimo Critico. *Incert.*

31. *In Spiritum sanctum*] Exorcismis eum fugando. *Albasp.*

diris; si datis alterum baptisma, date alteram fidem; si datis alteram fidem, date & alterum Christum; si datis alterum Christum, date alterum Deum. Unum Deum esse negare non potestis, ne in Marcionis foveas incidatis: ergo Deus unus est; de uno Deo unus est Christus: qui rebaptizatur, jam Christianus fuerat [a]: quomodo dici potest [32] iterum Christianus? [33] Una fides hoc loco ab hæreticorum erroribus, & ab eorum variâ fide fides unica separatur: [34] etiam vobis præscribitur, qui post semel iterum facitis, [35] totum ponendo in dotibus, nihil in sacramentis; cùm hoc [36] nomen fidei pertineat ad credentem, non ad operantem: quocumque enim interrogante qui credidit Deo, credidit: & post illius unum credo, tu exigis [37] alterum credo. Deinde sequitur unum baptisma; & [b] quia quod unum est, sanctum est, per quod unum est: [38] non solùm ab hæreticorum profanis & sacrilegis baptismatibus separatur, sed ne duplicetur quod unum est, aut iteretur quod semel est.

In hoc sacramento baptismatis celebrando, [39] tres esse species constat, quas & vos, nec augere, nec minuere, nec prætermittere poteritis. [40] Prima species est in Trinitate; secunda, in credente; tertia, in operante: sed non pari libramine ponderandæ sunt singulæ: duas enim video necessarias, & unam quasi necessariam: principalem locum Trinitas possidet, sine quâ res ipsa non potest geri: hanc sequitur fides credentis: jam persona operantis vicina est, quæ simili auctoritate esse non potest. Duæ priores permanent semper immutabiles & immotæ: Trinitas enim semper ipsa est: fides in singulis una est: vim suam semper retinent ambæ. Persona verò operantis, intelligitur duabus prioribus speciebus par esse non posse, eò [c] quòd sola esse [41] videatur mutabilis. Inter nos & vos vultis [42] ejusdem personæ esse distantiam; & sanctiores vos æstimantes, [43] superbiam vestram non dubitatis anteponere Trinitati: cùm persona operantis mutari possit, Trinitas mutari non possit: [44] & cùm ab accipientibus [45] baptisma desiderari debeat, vos desiderandos esse proponitis: cùm operantes inter alios sitis, ostendite qualem in eodem mysterio locum habeatis, & an ex eodem corpore esse possitis. Baptismatis unicum nomen est; cui subest [46] proprium corpus; cui corpori [d] [47] certa sunt membra; quibus [e] nec addi, nec auferri aliquid potest; inter quæ membra si eligendus operarius invenitur; totum corpus ad operantem pertinet. Hæc omnia hujus corporis membra, & semper & semel secum sunt, & mutari non possunt: operarii verò quotidie mutantur & locis, & temporibus, & personis. [48] Neque enim unus homo est, qui semper aut ubique baptizat. In hoc opere jamdudum alii fuerunt; modò alii, posteà alii futuri sunt: operarii mutari possunt, sacramenta mutari non possunt. Cùm ergo videatis, omnes qui baptizant, operarios esse, non do-

IV. Deum esse qui lavat in baptismate: non autem ministrum.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Jam Christianus fuerat*] Hæc desunt in MS. S. G. [b *&*] In MSS. S. T. & Ph. S. *ut*. [c *Eò quod*] In MSS. S. T. & P. S. *ideò quòd*. [d *Cui corpori*] In MS. S. G. *cujus corporis*. [e *Quibus*] In MS. S. G. *cui*.

ANNOTATIONES.

32. *Iterùm Christianus*] Quomodo potest renasci qui natus est: per primum baptismum novam affecutus est naturam, quomodo potest eam amittere per secundum baptismum & eamdem rursùs assequi? *Idem.*

33. *Una fides hoc loco ab hæreticorum, &c.*] Scribe, *una fides. Hoc loco ab hæreticorum erroribus & ab eorum variâ fide, fides unica separatur*. proxime citati loci singula percurrit. Jam de *uno Deo*, *uno Christo*; sequitur, *una fides*. De hac quoque postquàm egit, addit: *Deinde sequitur unum baptisma, ut quia quod unum est, &c.* M. Casaub.

Ibid. *Una fides hoc loco*] Sensus est cùm sit una dumtaxat fides, hæretici qui veram & rectam de Trinitate fidem non habent, non possunt baptizare, quia fides ab eorum vanâ fide separatur. *Albasp.*

34. *Et jam vobis præscribitur*] Et hoc etiam contra vos pugnat, quia cùm sit una fides, non potestis, neque debetis aliam dare in rebaptizatione. *Idem.*

35. *Totum ponendo in dotibus*] Omnem vim sacramentorum ponendo in sanctitate conferentis. *Idem.*

36. *Nomen fidei*] Qui baptizatur, debet credere: debet habere fidem; quòd si habeat & habere debeat, non requiretur fides baptizantis; sed baptizandi. *Idem.*

37. *Alterum credo*] Interrogabantur in baptismo, profitebanturque se in Christum & in Deum credere, quare cùm ita esset, non debebant aliud *credo* exigere, quia unum est tantùm *credo*, non duo. *Idem.*

38. *Non solùm hæreticorum*] Illa fidei unitas non solùm hæreticorum baptisma, quod in illâ fide & in Trinitate datum non est, excludit; sed etiam vetat ne ipsa duplicetur fides, & aliam à rebaptizatis extorqueatis, aut interatis. *Idem.*

39. *Tres esse species*] Tria concurrunt. *Idem.*

40. *Prima in Trinitate*] Necesse est ut Baptismus fiat in nomine Patris, Filii, & Spiritûs sancti. *Idem.*

41. *Videatur mutabilis*] Persona baptizantis non facit ut gratia sacramenti remaneat, sed fides baptizati. *Idem.*

42. *Ejusdem personæ esse distantiam*] Vultis ut magna sit differentia inter Donatistam & Orthodoxum baptizantes. *Idem.*

43. *Superbiam vestram anteponere Trinitati*] Quia vultis sanctitatem & effectum baptismi nasci ex sanctitate conferentis, non ex fide. *Idem.*

44. *Et cùm ab accipientibus Baptisma, &c.*] Baptisma est quod ab accipientibus desiderari debere dicit, non Trinitas aut fides, ut quidam hic ineptissime; non advertentes illud *desiderare* proprium sacramentis nostris, Baptismo & Eucharistiæ, verbum olim fuisse: de quo multa ὁ μακαρίτης pater in exercitat. ad Baron. exercit. 16. section. 45. *M. Casaub.*

45. *Baptisma desiderari debeat*] Baptizanti summâ ope debent eniti ut perfectè credant; vos autem vultis ut magis desiderent baptizari à non peccatoribus, & plus sperent à sanctitate baptizantis, quàm à fide & à Trinitate. *Albasp.*

46. *Proprium corpus*] Baptismus constat suâ formâ & materiâ, ut aiunt, inter quæ persona baptizantis non numeratur: cur ergo vobis vindicatis totam ejus rationem & essentiam, & eam in vestrâ personâ ponitis? *Idem.*

47. *Certa sunt membra*] Certæ sunt partes. *Idem.*

48. *Neque enim unus homo est, qui semper, &c.*] Lege, *neque enim unus homo est, qui semper & ubique baptizat. In hoc opere jamdudum alii fuerunt, modò alii, posteà alii futuri sunt, Operarii mutari possunt, sacramenta, &c.* M. Casaub.

minos, & sacramenta per se esse sancta, non per homines, quid est, quòd vobis tantùm vindicatis? quid est, quòd Deum à muneribus suis excludere contenditis? concedite Deo, præstare quæ sua sunt. Non enim potest id munus ab homine dari, quod divinum est. Si sic putatis, Prophetarum voces, & Dei promissa inanire contenditis, quibus probatur, quia Deus lavat, non homo. Adest contra vos David Propheta, qui ait in psalmo L. [a]: Ps. 50. 9. *lavabis me & super nivem dealbabor*: item in eodem psalmo: *Deus lava me ab injustitiâ* Ibid. 4. *meâ, & à delicto meo munda me*: *lava me*, dixit; non dixit, *elige per quem laver*: & Esai. 4. 4. Esaias Propheta sic dixit: *quoniam abluet Dominus* [b] *sordes* [c] *filiorum & filiarum Sion*. Sion Ecclesiam esse in tertio libro probavimus: ergo Deus lavat filios & filias Ecclesiæ [d]. Non dixit: *lavabunt ii* [e], *qui se sanctos putant*. Dignamini ut vel Prophetæ vos vincant, vel sic agnoscite, quia non lavat homo, sed Deus. Quamdiu dicitis: " [49] qui non habet quod det, quomodo dat [f]"? videte Dominum esse datorem [g]: videte Deum unumquemque mundare: sordes enim & maculas mentis lavare non potest, nisi Deus qui ejusdem fabricator est mentis. Aut si putatis, quia lavacrum vestrum est, dicite, qualis est ipsa mens; quæ per corpus lavatur; aut quam habet formam; aut quo loco in homine habitet: hoc homini scire negatum est. Ergo quomodo putas, quia lavas, qui nescis quale sit quod lavas? Dei [h] est mundare, non hominis: ipse enim per Prophetam Esaiam pro- Esai. 1. 18. misit se loturum, dum ait: *& si fuerint peccata vestra velut coccum, ut nivem inalbabo. Inalbabo* dixit, non *faciam inalbari*. Si hoc Deus promisit, quare vos vultis reddere, quod vobis nec promittere licet, nec reddere, nec habere? ecce in Esaiâ se promisit [i] Deus inalbare peccatis affectos [k], non per hominem. Revertimini ad Evangelium: videte, quid in salutem generis humani sit pollicitus Christus: cui cùm mulier Samaritana aquam negaret, tunc à Filio Dei dictum est, quod præscribat præsumptionibus vestris: Joan. 4. 3. *aquam* (inquit) *quam ego do, qui biberit, non sitiet in æternum. Aquam quam ego do*, inquit: non dixit, *quam dederint, qui se sanctos putant*, sicut vobis [l] videmini: sed se dixit daturum. Ipse est ergo qui dat: ipsius est, quod datur; quid est, quod vobis totâ importunitate vindicare contenditis?

V. De Baptismo Joannis, quando & cur post ipsum Baptisma Christi collatum.

CUM hanc rem cumulet Joannes Baptista, qui præcursor venerat Salvatoris, cùm multos tingeret in pœnitentiâ & remissâ peccatorum, nuntiavit Filium Dei esse venturum; cujus verba hæc sunt: *ecce venit qui vos baptizet*: & tamen non legimus post Joannem Christum aliquem rebaptizasse: quod ergo dixit: *qui vos baptizet*, veniens Christus illo tempore post Joannem tinxit. Promissum erat temporibus nostris, ut ipse daret, quod hodie datur, secundùm quod ait: *aquam quam ego do qui biberit, non sitiet in æternum*. Nam & discipuli Joannis, cùm dicerent magistro suo: *ecce quem baptizasti*: baptizabat quidem; Joan. 1. 33. sed per manus Apostolorum, quibus leges baptismatis dederat. Denique lectum est alio Joan. 4. 13. loco: *nam ipse neminem baptizavit, sed discipuli ejus*. In hac re omnes discipuli ejus sumus, ut nos operemur, ut ille det qui se daturum esse promisit: & tamen cùm Joannes in- Joan. 3. 6. finita millia hominum baptizaret, [50] jam Christo præsente operabatur servus, & vacabat m. 4 5. Dominus antequàm baptizandi daret formam [m]. Peractum [n] non modicum tempus millia hominum in pœnitentiâ & remissione tincta sunt peccatorum. Sed nemo tinctus fuerat in Trinitate: nemo adhuc noverat Christum: nemo audierat esse Spiritum sanctum. At ubi venit tempus plenitudinis, certo tempore dedit leges baptismatis Filius Dei; & dedit viam, n. 28. quâ iretur ad regna cœlorum: etiam tunc præcepit dicens: *ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritûs sancti*. Ex eâ die oportuit fieri quod man-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Psalmo* L.] In MSS. S. T. & P. S. *psalmo* XLVIIII. [b *Abluet Dominus*] In MS. S. G. *lavavit Deus*. [c *Sordes*] In MS. S. T. *sordem*. [d *Sion Ecclesiam esse*, &c. usque ad *filias Ecclesiæ*] Hæc adjecimus ex MS. S. G. quæ desunt in aliis & in editis. [e *Ii*] In MSS. S. T. & P. S. *me*. [f *Qui non habet quod det, quomodo dat*] In MSS. S. T & P. S. *qui non habet, quod debet quando dat*. [g *Videte Dominum esse datorem*] Hæc adjecta sunt ex MS. S. G. [h *Dei*] In MSS. S. T. & P. S. *Domini*. [i *Ecce in Esaiâ se promisit*] In MS. S. G. *ecce jam per se promisit*. [k *Affectos*] In MS. S. G. *effectos*. [l *Sicut vobis*] In MSS. S. T. & P. S. *sicut vos vobis*. In MS. S. G. *sicut nunc vobis*. [m *Operabatur servus*, &c. usque ad *formam*] Hæc supplevimus ex MS. S. G. quæ omissa sunt in aliis. [n *Peractum*] In MSS. S. T. & P. S. *Per acceptum*.

ANNOTATIONES.

49. *Qui non habet quod det, quomodo dat?*] Hoc argumentum in Concilio D. Cypriani habetur. *Albasp.*

50. *Jam Christo præsente, &c.*] Pro *vocabat* putet aliquis fortassè, *vacabat*, esse reponendum, quod & hic non male convenire videatur, & posteà sæpiùs ingerat, opponit etiam *operari*, quod hic; *& ut ostenderet Filius Dei se vacasse, fidem tantummodò operatam esse, &c.* Potest tamen retineri quod hic est, cùm illud quoque sententiæ, locóque benè congruat, idemque alio loco repetere videatur aliis verbis: *Cui creditur ipse dat, quod creditur, non per quem creditur*: etiam operandi verbo usurpato in sequentibus: *Operantibus cunctis humana sunt opera, sed Dei sunt munera*. M. Casaub.

51. In

datum est: ante tempus noluit emendare quod operatum est, ne licentiam rebaptizandi daret; quamvis alterum fuerit baptisma Joannis, & alterum sit Christi. Baptisma Joannis [a] ante legem pro pleno voluit esse, quod non erat plenum: & tamen suprà memorata millia hominum, quia in Deum crediderant, quamvis ignorarent Filium Dei & Spiritum sanctum, regnum cœlorum eis denegare non potuit. Inde est vox Filii Dei dicentis: *à diebus Joannis usque in hodiernum, regnum Dei vim patitur; & qui vim faciunt, diripiunt illud* [b]: (Matt. 11. 12.) ideo dixit, *vim faciunt* [c], quia adhuc baptizabat Joannes. Denique quia alterum tempus erat ante præcepta, alterum post præcepta: qui post præcepta, in nomine Salvatoris baptizati sunt, [51] in regnum legibus intraverunt: qui ante præcepta, sine lege vim fecerunt, sed exclusi non sunt. Ergo ante præcepta, baptisma Joannis, cùm esset imperfectum, pro perfecto judicatum est ab eo, cui nemo judicat: & quasi limes quidam fixus esset jussionis, inter tempora antecedentia & sequentia: cùm apud Ephesum baptizarentur aliqui in baptismate Joannis post præcepta, hos videns beatissimus Paulus, interrogavit: *an accepissent Spiritum sanctum?* dixerunt se illi nescire, an esset Spiritus sanctus: (Act. 19. 2.) & dixit illis, *ut post baptisma Joannis acciperent Spiritum sanctum.* Sic enim baptizati erant, quemadmodum multi à Joanne fuerant baptizati. Sed qui ante legem baptizati sunt, ad indulgentiam pertinuerunt; quia præsens fuerat, qui indulgentiam daret: non erant ex toto rei, qui legibus non fuerant occupati. Hi verò, qui apud Ephesum post legem, Joannis baptismate baptizati fuisse leguntur, post leges in sacramento erraverant: quia jam introductum fuerat baptisma Domini, & exclusum fuerat servi. Et ideò, quia post mandata divina legibus debuerant ire in regnum, non per violentiam: jam enim terminum temporis fixerat Christus dicendo; *à diebus Joannis usque in hodiernum.* (Matt. 11. 12.) Post hodiernum jam non licebat quod fieri licuit: quare nolite vobis blandiri de dicto Apostoli Pauli, qui [52] non post personam operarii interrogavit, sed post rem: cui res, non persona displicuit. Denique baptisma Salvatoris jussit, ut discerent, qui non noverant, quia non ipsum, sed aliud acceperant. Vos verò quid immutatis [d]? si res potuistis mutare, rectè feceritis [e]: si tamen de lege aliquid feceritis. Paulus dixit: *in quo baptismate baptizati estis?* (Act. 19. 3.) & dixerunt illi, *Joannis:* persuasit eis, ut baptisma Christi acciperent. Vos non dicitis, quid accepistis, sed à quo accepistis: & insectamini personas hominum, & vultis iterare quod semel est: qui baptizati erant apud Ephesum, [53] crediderant in pœnitentiam & remissionem peccatorum: rectè illis dictum est, ut baptizarentur in nomine Patris & Filii & Spiritûs sancti. Vos verò quid mutatis in hominibus, qui jam dixerunt se credidisse in nomine Patris & Filii & Spiritûs sancti? sive ipsum interrogetis, sive aliud: convincamini necesse est peccare vos; sive illud interrogetis quod jussum non est; sive hoc velitis facere, quod jam factum est.

VI. Responsio ad illud qui non habet quod det, quomodo dat?

REDEO nunc ad illud vestrum quod dicitis: "qui non habet quod det, quomodo dat?" unde hæc vox est: de quâ lectione recitari potest? vox est de vico collecta, non de libro lecta [f]: "qui non habet quod det, quomodo dat"? Hæc verba in lege [g] scripta non sunt; nam si (ut vultis) homo dat, Deus vacat; [54] & si Deus vacat, & apud vos est

VARIANTES LECTIONES.

[a *Baptisma Joannis*] In MS. S. T. *baptisma* jungitur cum præcedentibus, & loco *Joannis*, ponitur *Joannes*, sed perperam, nec enim de Joannis voluntate hic agitur, sed de ejus baptismate, quod Christus pro perfecto voluit haberi ad tempus. [b *Diripiunt illud*] In MS. S. G. *possident eum.* [c *Ideò dixit, vim faciunt*] Hæc addita sunt ex MS. S. G. [d *Quid immutatis?*] Ita in MSS. S. Th. & Ph. S. In MS. S. G. *quid imitamini?* [e *Feceritis*] In MS. S. G. *fecistis.* [f *Vox est de vico collecta, non de libro lecta*] Ita in MS. S. G. In MSS. S. T. P. S. & in editis, *vox est de vico, non de libro collecta*; sed antithesis istæc *collecta* & *lecta* stylum Optati sapit. [g *In lege scripta*] Hæc verba supplevimus ex MS. S. G. quæ non extant in MSS. S. T. & P. S.

ANNOTATIONES.

51. *In regnum legibus*] Ex formâ Baptismi præscripta. *Albasp.*

52. *Qui non post personam operarii interrogabat*] Nota phrasim, *interrogare post aliquem*. & similiter eâdem hac pag. *infectari in aliquem*. Sic particulis abundantibus nonnumquam utitur Optatus, ut hoc libro 5. *de foris*, pro *foris*, & alibi, *pulsare ad cœlum*. Et huc pertinent quæ suprà annotavimus *aperiis ad fontem*. Incert.

53. *Crediderant in remissione*] Non crediderant in Patre, Filio, & Spiritu sancto. *Albasp.*

54. *Et si Deus vacat; & apud vos est sane quod dandum est, &c.*] Quæso te, Lector, ecquid ab Optato clarius dici potuit? non res ipsa clamat, ut propriè de conversione ad Deum locutus sit? sunt tamen qui ad nescio quam baptizandorum *conversionem*, quam neque probant (nam quod fidem professuri ad Orientem converterentur, non magis ad baptizandos pertinet, quàm ad alios quoscumque) & si probarent, tamen huc pertinere minimè concederem. Breviter moneo te, Lector, triplicem ejus vocis usum apud veteres Scriptores frequenter occurrere. Cùm de conversione Gentilium, seu hæreticorum *ad verum Dei cultum*, seu *veram religionem*; cùm de scelestis & impiis Christianis ad veram pietatem conversis loquuntur, ut hodieque vulgo: cùm denique de maritis continentibus, qui olim non minùs vulgaris ejus usus fuit. Loca multa congessit eruditissimus Filesacus in Selectis: sed addi multa possunt. Insignis hic Salviani de gubern. lib. 5. *Sicut etiam illi de conversione ac Deo aliquid cogit esse, qui à conjugibus propriis abstinentes, à rerum alienarum pervasione non abstinent, &c.* Novum prorsus conversionis genus; *licita non faciunt, & illicita committunt. Temperant à concubitu, & non temperant à rapinâ, &c. præposterum est quod agitur, non est hæc conversio, sed aversio, &c.* M. Casaub.

omne quod dandum est, [55] ad vos sit conversio; quos baptizatis in nomine vestro tingantur. 1. Cor. 1. 13. Erubescite, beato Paulo clamanti, & suam gratulationem profitenti: *numquid in nomine meo baptizati estis?* Ille gaudet, quòd duos solos & unam domum baptizaverit: & vos populos rebaptizare contenditis; & peccasse vos & peccare gaudetis, dicentes: "quid dat, qui non habet quod det„? cui creditur ipse dat quod creditur, non per quem creditur. Denique sub Joanne infinita multitudo hominum baptizata est, [56] probate Joannem aut accepisse aut habuisse quod daret. Illo autem [57] operante dabat Deus, qui dando non deficit; & nunc operantibus cunctis humana sunt opera, sed Dei sunt munera.

VII. Baptismi gratiam Dei donum esse non hominis qui operarius tantùm esse probatur.

JAM illud quàm ridiculum est, quod quasi ad gloriam vestram à vobis semper auditur: "hoc munus baptismatis esse dantis, non accipientis:„ & utinam hoc de Deo diceretis, qui hujus rei dator est. Sed quod stultum est, vos dicitis esse datores. Si ita est, & nos & vos teneamus singulos gentiles: vos qui vos sanctos dicitis, interrogate eum quem tenetis, an renuntiet Diabolo & credat Domino; & ille dicat, nolo. Contrà, nos peccatores (ut vultis) interrogemus alterum gentilem, an renuntiet Diabolo & credat Deo, &c. & dicat, renuntio & credo, &c. tum vos tingatis nolentem, nos volentem: dicatur, quis eorum possit ad Dei gratiam pertinere. Utique sine dubio ille [a] qui credit [b], non ille, pro cujus voluntate (ut dicitis) sanctitas vestra succedit. Operarios vos esse, vel serò cognoscite: aut si in operario est res ipsa, & non in se; hoc sibi vindicent aliqui homines [58] in artibus suis, ut quia sic provocatis, ad res divinas, etiam artes comparemus humanas: [59] cùm pretiosus inficitur color, natura sæpe convertitur, [60] dum confectione [c] vellus candidum purpurescit: [61] sic alba lana regalem transit in purpuram, [62] quomodo catechumenus in fidelem [d]: utique dum incipit esse quod non erat, desinit esse quod fuerat. Lana & colorem mutat & nomen: & homo & [63] vocabulum mutat [64] & mentem, consideranda sunt effecta, retractanda sunt efficientia. Dicis à te datum esse, quod homo fidelis effectus est: si hoc totum tuum est, dicat & operarius artifex porpuræ, quod pretiosum colorem in suis manibus habeat, & non procuret pretiosa [65] pigmenta ex Oceano multis ignota, quibus tincta vellera, per colorem promoveantur in admirabilem dignitatem: non admixto sanguine piscis, purpuram solo tactu conficiat. Si [e] igitur operarius iste per tactum solum dare colorem non potest, sic nec operarius baptismatis, ex se sine Trinitate dare aliquid potest. Tale est & hoc, unde modo certamen est. Nam in quo baptizarentur gentes, à Salvatore mandatum est: per quem baptizarentur, nullâ exceptione, discretum est. Non dixit Apostolus: *vos facite, alii non faciant:* quisquis in nomine Patris & Filii & Spiritûs sancti baptizaverit, Apostolorum opus implevit. Denique lectum est in Evangelio, Luca 9. 37. Joanne dicente: *Magister, vidimus quemdam in nomine tuo expellentem dæmonia, & prohibuimus eum, quia non sequitur nobiscum:* sic Christus ait: *nolite prohibere: qui enim non est contra vos, pro vobis est.* Nam & ipsis sic mandatum est, ut opus esset illorum, sanctificatio Trinitatis; nec in nomine suo tingerent; sed in nomine Patris & Filii & Spiritûs sancti: ergo nomen est quod sanctificat, non opus [f]. In-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Ille*] In MSS. S. T. & P. S. Hic adjicitur, *consequitur.* [b *Credit*] In MS. S. G. *credidit.* [c *Confectione*] Ita in MSS. S. T. & S. G. Malè in editis, *convectione.* [d *In fidelem*] In MS. S. T. *infideles.* [e *Si*] Deest ista vox in MS. S. T. sed habetur in MS. S. G. [f *Trinitatis, &c.* usque ad illa verba *intelligite vos*] Suppleta sunt hæc ex MS. S. G. quæ desunt in MSS. S. T. P. S. & in plerisque editis.

ANNOTATIONES.

55. *Ad vos sit conversio*] Alludit ad illum baptismi ritum & ceremoniam: exsufflato & abjurato Satana versùs Occidentem, ad Orientem mox sese convertebant baptizandi, & in Deum sese credere solemniter profitebantur: unde dicit Optatus, dum baptizatis ad vos se convertere debent baptizandi, non ad Deum; quia ex personâ baptizantis vultis baptismum operari, non autem ex fide quam quis profitetur. *Albasp.*

56. *Probate Joannem habuisse*] Probate Joannem habuisse remissionem peccatorum. *Idem.*

57. *Illo operante dabat Deus, qui dando deficit*] Impie planè hæc est sententia nisi interpretatione subvenias. *Deficere* ergo *dando* est, *cessare dare.* Sic *cessare dando* dicit; non quòd defectum potentiæ, sed voluntatis in auctore agnoscat. *Incert.*

58. *In artibus suis*] Colores non homines mutant lanas: ita aqua, non persona baptizantis mutat baptizatum. *Albasp.*

59. *Cùm pretiosus inficitur color, &c.*] Pro *convectione* legendum esse *confectione* jampridem monuit Radulphus Fornierius, rerum quotidianar. lib. 2. c. 6. Quod etsi improprium sit, *infici* enim lana propriè dicitur, non *confici*, quod aliud est: Optati tamen esse certissimum est, cùm posteà quoque paucis interjectis repetatur. Totum autem hunc locum ita puto distinguendum: *Cùm pretiosus inficitur color, natura sæpè convertitur, dum confectione vellus candidum purpurascit. Sic alba lana regalem transit in purpuram, quomodo catechumenus in fidelem. Utique dum incipit, &c.* M. Casaub. *Ita restitutum ex MSS.*

60. *Dum conversione*] Nescio an legendum, commixtione. *Albasp.*

Ibid. *Dum convectione vellus candidum purpurascit*] Pessimè *vellus* ἀπὸ τοῦ *vellus* circumfertur, quòd vel cæco apparet. Quare *continctione* legit Barthius. *Contingere* Lucretianum est. forte *confectione.* Incert.

61. *Sic alba lana regalem transit in purpuram*] Boetius: *Reges purpura monstrat.* Idem.

62. *Quomodo catechumenus*] Elegans comparatio. *Albasp.*

63. *Vocabulum*] Ex Pagano fit Christianus. *Idem.*

64. *Et mentem*] Quia renescitur, & ejus mens & natura mutantur in aquis. *Idem.*

65. *Pigmenta ex Oceano*] Piscis sanguinem qui in Oceano capitur. *Idem.*

66. *De*

telligite vos, vel serò, operarios esse, non dominos: & si Ecclesia vinea est, vites sunt
homines & ordinati cultores, quid in dominium patrisfamilias irruitis? quid vobis, quod
Dei est, vindicatis? quid vultis vestrum esse totum, ubi nec partem habere potestis? nam
propter tumorem vestrum, quo in nos intumescitis, increpat Corinthios beatissimus Pau-
lus: in se & Apollo actus temporis nostri conformat [a]: *ne alter in alterum* (inquit) *intu-* 1. Cor. 4.
mescat. Ut ostenderet, quia hoc totum sacramentum baptismatis Dei est, ut illic sibi ni- 6.
hil vindicet operarius, sic ait: *ego quidem plantavi:* hoc est [66] de pagano catechumenum 1. Cor. 3.
feci: *Apollo rigavit:* hoc est, ille catechumenum baptizavit. Sed ut cresceret quod plan- 6.
tatum & irrigatum est, Deus fecit. Nam & quivis hodie volens vineam suam pastinare,
operarium placitâ mercede conducit; qui curvato dorso & desudatis [b] lateribus, sinus ter-
ræ faciat, ubi deponat electa plantaria, & aquam calcatis scrobibus superducat: scrobem
fodere & plantaria ponere potest; [67] aquam inducere potest; imperare, ut teneat non po-
test: est enim hoc solius Dei, de medullis palmitum producere radices coalescentes in ter-
ram, & gemmantes oculos, incrementa frondium provocare. Denique beatus Apostolus
Paulus, ut vestram præsumptionem tumorémque compesceret, ne se æstimet operarius
baptismatis, aut habere dominium, aut de tanto isto munere particulam sibi aliquam vin-
dicare, indicans, quia totum Dei est, sic ait: *neque qui plantat, neque qui rigat, est ali-* 1. Cor. 3.
quid; sed solus Deus, qui ad incrementa perducit. [68] Operarii inter alios estis intrante 7.
sole: hoc est, finito seculo potestis in die retributionis, nobiscum de mercede contendere:
nolite vobis majestatis dominium vindicare. Nam si ita est, vindicent sibi & ministri, qui
mensæ dominicæ famulantur, ut pro humanitate exhibitâ ab invitatis gratulatio eis refera-
tur. Christi vox est invitantis: *venite benedicti patris mei* [c]: veniunt gentes ad gratiam [d]; Matt. 25.
exhibet ille qui invitare dignatus est; ministerium exercet turba famulorum: non famulan- 34.
tibus, sed pascenti referendæ sunt gratiæ. Vos cùm ministri [e] sitis, inverecundè totum
vobis convivii dominium vindicatis; cùm se & ceteros beatissimus Paulus famulos cum hu-
militate fateatur: ne quis putaret, in solis Apostolis aut Episcopis, spem suam esse ponen-
dam, sic ait: *quid est enim Paulus, vel quid Apollo? utique ministri ejus, in quem credi-* 1 Cor. 3.
distis: est ergo in universis servientibus non dominium, sed ministerium. Vides ergo 4.
jam, frater Parmeniane, ex tribus speciebus suprà memoratis, illam primò tripartitam
esse immotam, invictam & immutabilem: operantis verò temporariam [f] esse personam.

RESTAT jam de credentis merito aliquid dicere: cujus est fides, quam Filius Dei & VIII.
sanctitati suæ anteposuit & majestati; non enim potestis sanctiores esse, quàm Christus est: De fide
ad quem cùm mulier illa veniret, cujus filia erat mortua, & rogaret, ut suscitaretur; ni- suscipientis baptis-
hil promisit de virtute suâ; sed post fidem interrogat alienam, ut si mulier crederet, pro mum.
matris credulitate [g], filia surgeret; si non crederet, virtus Filii Dei feriata cessaret. In-
terrogatur mulier, respondit se credere fieri posse quod rogabat. Jubetur ire, redit ad do-
mum mulier, invenit puellam vivam, quam dimiserat mortuam. Non ruit in oscula, non
properat in amplexus; sed redit, ut Salvatori gratias ageret: & ut ostenderet Filius Dei,
se vacasse, fidem tantummodò operatam esse: *vade* (inquit) *mulier, in pace, fides tua te* Luc. 8.
salvavit. Ubi est quod dicis, dantis est, non accipientis? Quid vobis videtur & Centu- 48.
rionis fides? cujus puer cùm malè haberet, Salvatorem petiit, ut ab eo mortem repelleret.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Conformat*] In MSS. S. T. & S. G. *confirmat.* [b *Desudatis*] In MS. S. G. *exudatis.* [c *Patris mei*] Adduntur in MS. S. G. sequentia Christi verba, *percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi.* [d *Gratiam*] In MS. S. G. *gloriam*, sed minùs apposite; agit enim Optatus de hoc seculo. [e *Cùm ministri*] In MS. S. T. *nobiscum comministri*; sed supervacaneum est illud *nobiscum.* [f *Temporariam*] in MS. S. G. *temporalem.* [g *Pro matris credulitate*] In MS. S. G. *per matris credulitatem.*

ANNOTATIONES.

66. *De Pagano Catechumenum feci*] Docui illum. *Albasp.*

67. *Aquam inducere potest, imperare ut, &c.*] Quid ista verba sibi velint, *imperare ut teneat*, aut quo sensu ad vineam, de quâ hic agitur, pertineant, non satis intelligo. Optatus quid velit, satis liquet. In cultore vineæ non esse ut illa maturescat, seu *tenerescat*, ut de arboribus in genere Tertull. fructumque edat; sed totum hoc à Deo pendere. Ego sic sentio, verba illa *ut teneat*, glossema inepti alicujus esse, qui elegantiam ac proprietatem vocis *imperare* non assequebatur; & quòd *aquæ* proxime mentio facta esset, ita hunc locum supplendum putavit. Nam & Optatus anteà haud absimilibus verbis usus est, cùm *eum desertum esse lacum*, dixit, *qui aquam nec habeat, & acceptam continere non possit.* Ceterùm, *imperare arvis*, dictum Virgilio Georgic. lib. 1. & Senecæ de tranquill. animi cap. ult. Sed Senecæ locum in tironum gratiam proferam, qui vim verbi non omnibus noti egregiè explicat, *ut fertilibus*, inquit ille, *agris non est imperandum: citò enim exhauriet illos numquam intermissa fœcunditas; ita animorum impetus assiduus labor franget.* Ad vites & vineas propriè Plinius lib. 17. c. 22. *Temerarium est ante crassitudinem pollicarem viti imperare.* Columella quoque de re rusticâ lib. 4. c. 24. *Post largos fructus parcendum est vitibus, & ideò angustiò putandum, post exiguos imperandum.* Possis etiam legere *imperare vinea non potest.* M. Casaub.

68. *Operarii inter alios estis intrante sole, &c.*] Scribo *Operarii inter alios estis. Intrante sole, hoc est, finito seculo, &c.* Matth. 20. cap 8. ὀψίας δὲ γενομένης, &c. quò hæc pertinent, ex Hebr. idiotismo fluxisse videtur qui suum בוא venire, ingredi, de occidente sole usurpant, ut & יצא exire, de Oriente. *Idem.*

69. Et

Jam Christus pereuntem veniebat ad puerum, sic eum Centurio tenuit, ut indignitatem tecti sui confessus, quod Filius Dei totus non deberet intrare, sed suam virtutem mittere, quâ puer fugatâ morte, reviviscere potuisset. Non fortitudo Centurionis, non sa- Matt. 8. 13. pientia laudata est, sed fides: [69] *& curatus est puer in illâ horâ.* Certè dantis est, non accipientis. Multa sunt hujusmodi in Evangelio de fide perfectâ, sed vel tria complenda sunt fidei testimonia Quid vobis videtur & illa mulier, quæ [70] de secreto causæ foeminarum, cùm per annos duodecim laboraret, & omnem substantiam suam in medicos erogasset: cùm videret à Filio Dei tantas celebrari virtutes, processit in turbam, videt medicum, videt & populum: cogebat illam dolor, ut medicinam peteret: pudor impediebat, Matt. 9. 21. ne causam suam coram masculis indicaret Invenit consilium tacita fides: *mittam* (inquit) *manum meam, & tangam fimbriam vestimenti hujus, & sana fiam.* Luc. 8. 43. Nemine vidente inter turbas, manum misit, tetigit [a], & sanata est; nec ausa est indicare, quod ausa non fuerat petere. Sed ne fructus fidei apud ignorantes latere videretur, sic Salvator Ibid. 45. ait: *quis me tetigit?* Mirati sunt discipuli ejus, dicentes: *turbæ te comprimunt; tu dicis, quis me tetigit?* & Christus: *quis me* (inquam) *tetigit? sensi à me exisse virtutem.* Sic mulier confessa est, se tetigisse, & sanam esse. Jamdudum pro filia mater petiit, pro puero Centurio postulavit: hoc loco nec mulier petiit, nec Christus promisit; sed fides quantum præsumpsit [b], exegit: certè dantis est, non accipientis. [c].

IX. Comparatio Naamo Syri intempestivè à Parmeniano allata.

NAM quod ad amplificandos [d] tractatus tuos, frater Parmeniane, Naaman Syrum, quasi immaturam quamdam durissimorum nascentium vulnerum massam, diu describere voluisti, quid hoc ad præsentem pertinet causam? Benè hoc diceres, & longâ oratione rectè uti potuisses: si invenires aliquem catechumenum [71] scabrosissimis moribus, qui gereret durissimam mentem; qui lenissimam gratiam aquæ salutaris accipere detrectaret. Benè hominis [72] innovationem verbis à te dictis ostenderes: benè veternosam naturalem duritiam, in infantilem carnem [e] immutari ac molliri posse monstrares. In hoc verò negotio, quod inter partes tempore præsenti tractatur, ut quid à te talis commemorata est lectio? 4. Reg. 5. [73] in quâ non legitur aliquis illum leprosum Syrum antè dictum vel jussione Helisæi lavisse, ut meritò denuò [f] meliùs lavaretur. Quod & si fieret [g], nec sic vobis occurreret, quod rectè imitari possetis. Non enim legitur ille priùs lavisse in fluminibus Syriæ, aut ab aliquo lotus esse, & nihil profecisse. Nam & si hoc legeretur, non ad Helisæi laudem, (qui non lavit, sed consilium dedit,) sed ad Jordanis gloriam [h] pertineret, illi homini in eo flumine primitivam gratiam provenisse, in quo posteà sub Joanne per confessionem in poenitentiam populorum peccata fuerant moritura [i].

VARIANTES LECTIONES.

[a *Tetigit*] Hoc verbum supplevimus ex MS. S. G. [b *Quantùm præsumpsit*] In M. S. S. G. *quantùm sibi præsumpsit.* [c *Dantis non accipientis*] Post hæc verba sequuntur aliquot periodi in MS. S. G. quibus novum continetur argumentum adversùs iteratum baptisma, quas quidem Optati esse existimo, licet non habeantur in MSS. S. T. & P. S. sed hîc alieno loco videntur positæ, quare eas rejecimus ad finem libri quem egregie concludunt. [d *Amplificandos*] In MS. S. G. *applicandos*, minùs benè. [e *In infantilem carnem*] In MSS. S. T. & P. S. *infantili carne.* [f *Denuo*] Deest in MS. S. G. [g *Quod & si fieret, &c.* usque ad hæc verba, *quod rectè*] Hæc desunt in MS. S. T. [h *Ad Jordanis gloriam*] In MS. S. G. *ad ipsius Jordanis gratiam.* [i *Per confessionem in pœnitentiâ populorum peccata fuerant moritura*] In MS. S. G. *professione pœnitentiæ populi peccata fuerant moritura.*

ANNOTATIONES.

69. *Et curatus est puer in illa hora, certè dantis est, &c.*] Idem post pauca repetitur, atqui utrobique videbit Optati menti repugnare, qui attentiùs inspiciet: ut potiùs dicendum fuerit *certè dantis non est, sed accipientis.* Respondebit aliquis fortassè. Optatum non tam verborum ipsorum controversiam movisse Donatistis, quàm impiæ sententiæ, quâ ipsa proferebant. Nihil igitur vetare, quin eorum verbis uti potuerit, sed alia, quam ipsi mente, anteà enim cùm hæc illis verba objicit, statim subjicere *& utinam hoc de Deo diceretis, qui hujus rei dator est, sed quod stultum est, vos dicitis esse datores.* Non igitur hîc Optatum id agere, ut *accipientis esse* contra Donatistas probet, sed ut probet esse *dantis*, non ejus quem illi volebant, *ministri* scilicet, sive *operantis*, sed ipsius Dei. Quod autem *fidei* tribuit, nihil obstare, quin & Deo vindicet, cùm quidquid impetratur à Deo, per fidem in Deum, id rectè dici possit à Deo totum proficisci, & illi uni acceptum referri. Hoc etsi verè dici posse non negamus, cùm tamen Optatus excertè, *Deum vocasse, fidem tantummodò operatam esse, nihil de virtute sua promisisse, sed post fidem alienam interrogasse*; eam esse Optati mentem non puto. An igitur hoc *certè*, quasi ironicè concedentis est? *certè dantis est*, &c. an *certe!* q. d. an tu? *dantis est, non accipientis?* M. Casaub.

70. *De secreto*] Secreta matrimonii, Tertullianus: res obscœnas ita explicabant, *si invenires aliquem Catechumenum.* Hoc exemplum potest convenire in Catechumenum qui fidem detrectaret: sed inde non efficies personam baptizantis plus conferre quàm sacramentum. *Albasp.*

71. *Scabrosissimos mores* dicit. *Incert.*

72. *Innovationem*] Regenerationem. *Albasp.*

73. *In qua non legitur aliquis leprosum illum Syrum, &c.*] Aliæ editiones: *In quâ non legitur aliquis illum leprosum Syrum antè dictum vel jussione Helisæi. &c.* Scribo: *In quâ non legitur aliquis leprosum Syrum antè dictum, vel jussionem Helisæi. &c.* Videtur idem mox iterum dicere. Possimus tamen à tautologiæ vitio defendere, si, ut suadent ejus verba diligentiùs expensa, ita distinguamus: Non omninò legitur aliquis illum lavisse, unde colligamus ideò iterum illum lavatum, ut meliùs lavaretur. Sed neque hujus collectionis ea necessitas est, ut sufficiat vobis, si prius illud legeretur, nisi & illud quoque expressum esset, ideò iterum lotum eum esse, quòd prima lotio nihil profecisset. Quod tamen & ipsum si legeretur, ne sic quidem causam obtineretis, cùm si contigisset, ideò contigisset, non ut personarum, sed ut aquarum discrimen fieret, idque ad fidem futuræ aliquando Jordanis fluvii, præ ceteris excellentiæ. *M. Casaub.*

74. *Resurrectio*

X. Parabola nuptiarum à Parmeniano perperam allegata.

Postremò, qualis eſt illa pars tractatûs tui, de cœleſtibus nuptiis, ubi ſpem amputans futurorum, totum in præſenti tempore poſuiſti dicendo, à ſocietate veſtrâ projectum eſſe eum, qui janitores & miniſtros ſefellerit veſtros, ut à communione fidelium foras cum injuriâ mitteretur. Si ita eſt, nihil eſt quod ſperet fides; nihil quod [74] reſurrectio repræſentet; nihil quod in cœlis ampliùs exſpectetur; nihil quod Rex ille cœleſtis [a] & paterfamilias Deus in ſuo convivio agnoſcat, cùm præſentiâ [b] multorum gaudeat, & de aliquorum abſentiâ contriſtetur. Et [c] multos dicat vocatos, paucos verò electos; nihil erit, quòd iraſcatur veſtem nuptialem non habenti, [75] cùm Filius Dei ipſe Chriſtus ſit ſponſus: & veſtis & tunica natans in aquâ, quæ multos veſtiat & infinitos exſpectet, nec veſtiendo deficiat. Sed ne quis dicat, temerè à me Filium Dei veſtem eſſe dictum, legat Apoſtolum dicentem: *quotquot in nomine Chriſti baptizati eſtis, Chriſtum induſtis* [d]. O tunica ſemper una & [76] immutabilis! quæ decenter veſtiat & omnes ætates & formas, nec in infantibus [77] rugatur, nec in juvenibus tenditur, nec [78] in fœminis immutatur. Aderit profectò ille dies, ut cœleſtes nuptiæ incipiant celebrari: illic qui baptiſma ſingulare ſervaverint, ſecuri diſcumbent. Nam quicumque à vobis ſe rebaptizari conſenſerit, hujuſmodi homini non denegatur reſurrectio, quia credidit in reſurrectionem carnis; reſurget quidem, ſed nudus. Sed quia nuptiali veſte à vobis ſe expoliari permiſit, hanc patrisfamilias auditurus eſt vocem: „ [79] Amice, hoc eſt dicere, agnoſco te; aliquando renuntiaveras Diabolo, „ & ad me converſus fueras; & dederam tibi veſtem nuptialem: ut quid „ ſic veniſti non habens quod tibi dedi? hoc eſt dicere: quare non habes quod tibi dedi? Nemo enim poteſt iraſci non habenti rem, quæ data non ſit. Veſtem nuptialem inter iſtos acceperas, & ſolus non habes? quare nudus & lugubris veniſti? quis tibi detraxit ſpolia? quas fraudulentas adiſti fauces? quos incurriſti latrones? Quotquot tales venturi ſunt [e], locum in illo convivio non habebunt. [f].

Matt. 22.

Galat. 3. 27.

XI. Cùm mortuos infantes rebaptizare non poſſint Donatiſtæ, cur vi entes re aptizant?

Et ut vel ſerò compendium faciam, credo etiam hoc ſufficere; etſi tot probationes minimè diceremus: vobis abſentibus, verbo tenus baptizati ſunt mille: ex his ſorte ſuâ defuncti ſunt centum. Abſtinete paulìſper ab hoc ſcelere manus. Sanctitas, ut dicitis, veſtra, primò reſuſcitet ſepultos; emendet, ſi poteſt, mortuos; & ſic revertatur ad vivos. Si mortuos ſuſcitare non poteſtis, ut quid viventibus conamini manus inferre? niſi ut compleatur quod per Ezechielem Prophetam locutus eſt Deus, dicens: *ut occiderent animas, quas non oportuit mori.*

Ezech. 13. 19.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Cæleſtis*] Hoc additum ex MS. S. G. [b *Cum præſentiâ*] In MS. S. G. *ad præſentiam.* [c *Et*] In MS. S. G. *Ut.* [d *Induſtis*] In MS. S. G. *vos veſtiſtis.* [e *Venturi ſunt*] In MS. S. G. additur, *hoc exemplo.* [f] Hic finitur quintus liber in omnibus MSS. & habetur, *Explicit liber quintus.* Quæ ſequuntur, quia ad hunc librum pertinent, videntúrque hujus libri concluſio, adjecimus ex codice S. G. in quo ſuperius erant poſita loco non ſuo, ut obſervavimus.

ANNOTATIONES.

74. *Reſurrectio repræſentet*] Reſurrectio repræſentat regnum Dei & beatitudinem. *Albaſp.*

75. *Cùm Filius Dei ipſe Chriſtus ſit ſponſus, &c.*] Cave tibi imponat illud, cùm quaſi cauſæ prætret, non enim cauſam reddit ſuperiorum Optatus, ſed idem proſequitur addita obiter, veſtis illius deſcriptione, & myſticâ deſignatione, quæ nimirùm Chriſtus ipſe, &c. Ita autem puto legendum: *Nihil erat quod iraſcatur veſtem nuptialem non habenti: cùm Filius Dei ipſe ſit ſponſus, & veſtis, & tunica, natos in aquâ* (id eſt, *baptizatos*, ut mox interpretatur: quos & *natos*, alibi quoque non ſemel:) *quæ multos veſtiat & inf. &c.* Ita præter alios loquitur, & Victor Uticenſ. de perſec. Vandalic. lib. 3. de Elpidoforo quodam apoſtatâ: *Hic enim dudum* (inquit ille) *fuerat apud nos in Eccleſiâ Fauſti baptizatus, quem venerabilis Macarius diaconus de alveo fontis ſuſceperat generatum.* Cujus eò libentiùs memini, quòd vellem ejus verba cum Optato conferri, cùm non geminâ ſolùm, ac amplior parabolæ illius de veſte nuptiali, quæ mox in Optato ſequitur explicatio, apud illum exſtet; ſed & ſabanorum, ſive linteaminum, quibus recens baptizatos cingere & tegere mos olim, mentionem faciat, quæ & ad ejuſdem parabolæ interpretationem pertinere videntur. *M. Caſaub. Locus à nobis reſtitutus.*

76. *Immutabilem*] Eleganter unam Chriſti tunicam dicit. *Incert.*

77. *Rugatur*] Nimis laxa. *Albaſp.*

78. *In fœminis immutatur*] Convenit & aptari poteſt mulieribus & viris. *Idem.*

79. *Amice, hoc eſt, dicere, cognoſco te, &c.*] Nihil confuſius aliquot hiſce lineis ut hic editæ ſunt, & vulgò eduntur. Sed & mendo non carent. Scribe igitur, me ſpondente, *amice: hoc eſt dicere, cognoſco te* (ideò & amicum compello, ſcilicet) *cùm aliquando renuntiaveras Diabolo, & ad me converſus fueras, & dederam tibi veſtem nuptialem, ut quid ſic veniſti non habens veſtem nuptialem? hoc eſt dicere, quare non habes quod tibi dedi? Nemo enim iraſci poteſt non habenti rem, quæ data non ſit. Veſtem nuptialem, &c.* M. Caſaub. *Reſtitutus à nobis locus.*

SANCTI
OPTATI AFRI
MILEVITANI EPISCOPI,
DE
SCHISMATE DONATISTARUM,
ADVERSUS PARMENIANUM,
LIBER SEXTUS.

In hoc sexto libro ostenditur [a] *Episcopos partis Donati contra legem fregisse altaria, & inconsideratè conflasse, & passim vendidisse vasa dominica, & lavisse quæ lavanda non erant, & mitellas puellis mutasse, de quibus nulla scriptura legitur.*

I. Impiè ac stultè Donatistas altaria fregisse vel rasisse.

UT mihi videtur [b] liquidò demonstratum est, in divinis sacramentis quid nefariè feceritis Jam illa ostendenda sunt, quæ crudeliter ac stultè vos fecisse, negare minimè poteritis. Quid enim tam sacrilegum [c], quàm altaria Dei (in quibus & vos aliquando obtulistis) frangere, radere, removere? in quibus & [1] vota populi, & [2] membra Christi portata sunt: quò Deus omnipotens invocatus sit: quò postulatus descenderit Spiritus sanctus: unde à multis & [3] pignus salutis æternæ, & tutela fidei, & [4] spes resurrectionis accepta est. Altaria, inquam, [5] quibus fraternitatis munera non jussit Salvator imponi [d], nisi quæ essent de pace condita: *depone*, inquit, *munus tuum ante altare, & redi priùs, concorda cum fratre tuo, ut possit pro te sacerdos offerre.* (Matt. 5. 24.) Quid est enim altare, [6] nisi sedes & corporis & sanguinis Christi? hæc omnia furor vester aut rasit, aut fregit, aut removit. Hoc igitur inexpiabile nefas, si de aliquâ ratione descendit, uno modo fieri debuit. Sed, ut æstimo, alio loco copia lignorum frangi jussit [e], aliis verò ut altaria raderent, lignorum inopia imperavit; ut autem alii removerent, ex parte [7] verecundia persuasit [f]: ubique tamen nefas est, dum [8] tantæ rei manus sacrilegas & im-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Ostenditur*] In MSS. S. T. & P. S. *continetur hoc est.* In MS. S. G. *ostenduntur schismata, hoc est, Episcops.* [b *Ut mihi videtur*] Ita in MS. S. G. longè meliùs quàm in MSS. S. T. & P. S. & in editis, *Indubitanter liquidò.* [c *Tam sacrilegum*] In MS. S. G. additur hic *admissum sit.* [d *Imponi*] In MSS. S. T. & P. S. *poni.* [e *Frangi jussit*] Hæc & sequentia usque ad *imperavit*, extant in MS. S. G. & desunt in MS. S. T. [f *Persuasit*] Ita in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *jussit.*

ANNOTATIONES.

1. *Vota populi*] Ab Episcopo vota populi, & ad altare offerebantur. *Albasp.*

2. *Membra Christi*] Præter corpus Christi quod in altari offertur, fideles etiam qui cum eodem corpore uniti & adunati sunt, offeruntur. *Idem.*

3. *Pignus salutis æternæ*] Ex divo Paulo: *Vivificabit & mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum in vobis.* Idem.

4. *Spes resurrectionis*] Spiritus Dei conservatur in nobis cujus vi corpora nostra resurgent. Ad Ephesios: *In quo credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hereditatis nostræ.* Nota modum loquendi *unde à multis*: hoc est, preces factas in altari tamquam in solemniori loco, & ubi Deus vult exorari, multi acceperunt Spiritum sanctum. *Idem.*

5. *In quibus fraternitatis munera*] De oblationibus fidelium quæ in altari consecrarentur hic locus accipiendus; ex quo liquet omnes olim fideles oblationes obtulisse, & eas in altari consecratas fuisse. *Idem.*

6. *Nisi sedes corporis*] Quia ex illis oblationibus corpus Christi conficiebatur. *Idem.*

7. *Verecundia*] Ne scilicet viderentur cum Orthodoxis communicare, & hoc duplici de causâ: prima, quia Orthodoxorum consecrationem approbassent si in altari ab illis consecrato obtulissent: secunda, qui offert in altari in quo Episcopi obtulerunt, cum eis communicare videtur, quia altare est sedes oblationum & locus in quo fieri debet, & ad quem Deus magis respicit. *Idem.*

8. *Tantæ rei*] Altaribus. *Idem.*

9. Quod

pias intulistis. Quid perditorum conductam referam multitudinem, & vinum in mercedem sceleris datum? 9 quod ut immundo ore sacrilegis haustibus biberetur, 10 calida de fragmentis altarium facta est 11. Si livoris judicio nos vobis sordidi videbamur, quid vobis fecerat Deus, qui illic invocari consueverat? quid vos offenderat Christus, cujus illic 12 per certa [a] momenta corpus & sanguis habitabat? 13 quid offendistis etiam vos ipsi, ut illa altaria frangeretis, in quibus ante nos per longa temporum spatia, sanctè (ut arbitramini) obtulistis. Dum impiè persequimini 14 manus nostras illic ubi corpus Christi habitabat, feristis & vestras. Hoc modo Judæos estis imitati: illi injecerunt manus Christo 15 in cruce: à vobis percussus est in altari. Si Catholicos illic insectari voluistis, vel vestris illic 16 antiquis oblationibus parceretis: ibi modò 17 superbus inventus es, ubi jamdudum humilis offerebas: ibi libenter peccas, ubi pro multorum peccatis orare consueveras. Hoc faciendo in numerum sacrilegorum sacerdotum libenter intrastis, sociati sceleribus profanorum, de quibus apud Dominum Elias Propheta querelam deponit [b]: his enim locutus est verbis, quibus & vos inter alios ab ipso accusari meruistis: *Domine* (inquit) *altaria tua confregerunt*. Dum 3. Reg.
dicit *tua*, indicat quia res est Dei, ubi Deo aliquid à quocumque oblatum est. Sufficeret 19. 10.
insaniæ vestræ, quòd membra laniastis Ecclesiæ; quòd Dei populos jamdudum in unitate positos, vestris seductionibus divisistis. Inter hæc omnia vel altaribus parceretis. 18 Cur vota & 19 desideria hominum cum ipsis altaribus confregistis? illinc enim ad aures Dei ascendere populi solebat oratio: cur concidistis precibus viam? & ne ad Deum supplicatio de more solito ascensum haberet, impiâ manu quodammodo scalam subducere laborastis? & tamen cùm omnium vestrûm una sit 20 conjuratio, in hoc titulo simili errore dissimiliter deliquistis. 21 Si suffecerat removere, non licuit frangere: si oportuit [c] frangere, 22 rasisse peccatum est: 23 si enim non licuit, sicut inter vos placuit, rectè videtur fregisse, qui fregit [d]. Jam reus est, qui majorem partem radendo servavit. Quæ est ista nova & stulta sapientia, novitatem quærere 24 in visceribus vetustatis [e] 25? Et remota quasi quadam

VARIANTES LECTIONES.

[a *Certa*] In MSS. S. T. & P. S. *cetera*. [b *Apud Dominum Elias Propheta querelam deponit*] In MS. S. G. *Apud Deum ab Eliâ Prophetâ querela deponitur*. [c *Si oportuit*] Hic incipit MS. S. Pauli Cormaricensis, nunc Bibliothecæ Colbertinæ n°. 1951. [d *Qui fregit*] Ita in MSS. Colb. & S. G. In aliis, *qui fregerit*. [e *Vetustatis*] Ita in omnibus MSS. Male in ultima editione, *majestatis*.

ANNOTATIONES.

9. *Quod ut immundo opere, &c.*] Scribe *immundo ore*, ex fide iteratæ ab Fr. Balduino editionis. *Incert.*

10. *Calida de fragmentis altarium facta est*] De usu calidæ apud antiquos, tam mixtæ quam puræ, jam multi multis. Quia tamen non desunt viri doctissimi, qui *calidam* aliter interpretentur, & aquam aut non omninò, aut nonnisi in ægrorum aut infirmiorum gratiam, calefieri solitam ab antiquis asserant, dignus hic locus qui observetur à lectore; qui vel unus refellendæ isti opinioni sufficiat. *M. Casaub.*

11. *Calida facta est*] Ut admisceretur vino; nam communis erat aquæ calidæ usus apud antiquos. *Du Pin.*

12. *Per certa momenta*] Ubi aliquando corpus Christi servabatur. *Albasp.*

13. *Quid vos offendistis*] Basilicas, quas à Juliano acceperant, posteà reddiderunt Donatistæ. de earum altaribus loquitur. *Idem.*

14. *Manus nostras*] Sacrificia nostra & vestra. *Idem.*

15. *In cruce*] Crux est altare sacrificii cruenti, altaria autem nostra sunt incruenti: quare rectè à cruce ad altaria argumentatur. *Idem.*

16. *Antiquis oblationibus*] Oblationes quæ in illis altaribus factæ essent tempore D. Cypriani, ad Donatistas non minùs pertinebant quàm ad Orthodoxos: ad eas videtur respexisse, cùm ait, *antiquis*. Idem.

17. *Superbus*] A superbiâ Donati ceteri superbi vocari poterant: sed, ni fallor, eos vocat hoc loco superbos, quòd se puros jactarent; & cùm omnes Presbyteri inter sacra sese peccatores, & tanti sacrificii indignos sacerdotes sese dicerent, ii se Catharos profiterentur. *Idem.*

18. *Cur vota*] Nota insignes altarium laudes & nomina: sedes corporis Christi, scala orationum; via precum; ascensus supplicationum; habitatio corporis Christi; locus invocationis; ara Christi; crux Christi; munerum locus; portator membrorum Christi; descensus & porta Spiritus sancti. *Idem.*

Ibid. *Cur vota & desideria hominum, &c.*] Fr. Balduini. *Incert.*

19. *Desideria*] Vide an huc faciat vetus glossarium, *desiderata λιτουργία, πόθοι.* *Idem.*

20. *Conjuratio*] Cùm in hac materiâ omnium eadem sit sententia, cur tam diversè de altaribus statuistis? *Albasp.*

21. *Sic* (lege *si*) *suffecerat removere, non licuit frangere. Si oportuit frangere, transisse peccatum est*] *Rasisse peccatum est*, ex Fr. Balduini editione 2. *Incert.*

22. *Rasisse peccatum*] Quia major remanet, & si ea radatis; in quo cùm offeratis nobiscum, communicatis; & ita peccatis. *Albasp.*

23. *Si enim non licuit, &c.*] Sic ibi: *Si enim non licuit; si ut inter vos placuit rectè videtur, &c.* Hic quoque videtur ab Optato quædam μωρολογία admissa, quam parvâ mutatione tollere perquam facile. Sed quædam tolerare, interdum satius, quam in alienis scriptis nimis acutos esse. In proximâ periodo miror quomodo *majestatis* pro *vetustatis* quod anteà erat, irrepserit in hanc editionem. Nam Balduinum apage ut credamus tam obesæ naris fuisse, ut non perceperit ab hac unâ voce haud vulgaris acuminis sententiam totam pendere. Etsi autem quod vulgò dicimus, *majores nostri*, ab aliquibus, ut Varrone in satyrâ, quæ περὶ γηράτων inscribitur, *antiqui nostri*, dictum sit; haud puto tamen unquam fuisse, qui *majestatem* pro *antiquitate aut vetustate*, dixerit; aut id illis in mentem venisse, per quos factum ut *majestas* hoc loco pro *vetustate* legeretur. *M. Casaub.*

24. *In visceribus majestatis*] In editione Germanicâ; *vetustatis*: sed *majestatis* verbum retineri potest, sensusque est. altare res est divina, cujus cùm primam cutem rasistis, ea quæ renascitur est etiam divina, quia totum caput est divinum. ideò novitatem quæritis in visceribus rei divinæ, sed eam non invenietis, quia tota est, & viscera etiam sunt divina. *Albasp.* *Ita restituerunt ex MSS.*

Ibid. *In visceribus vetustatis*] Eadem editio Bald. *majestatis*. Incert.

25. *Novitatem quærere in visceribus vetustatis*] His Optati verbis hæc subest notio: quid vos juvat, ô Donatistæ, altaria radere, quasi radendo ea innovare & immutare possitis? viscera, hoc est, interiores partes altaria, vetusta sunt; vos tamen voltis novitatem in iis quærere radendo exteriora: quasi detractâ corporis cute exteriori, aliam quæreretis cutem in interioribus partibus corporis. *Du Pin.*

M 2 26 *Deum*

corporis cute, in latente corpore cutem quasi alteram quærere. [26] Donum [a] [27], quod ad se pertinet & in se totum est, quod unum est, inde [b] cùm aliquid fuerit ablatum, minui potest, non potest immutari [c]. Rasisti equidem quod tibi visum est: sed adhuc ibi est quod odisti? Quid, quod si sic conjurastis, ut quæ à nobis in nomine Dei [28] in ipso ministerio tacta sunt, immunda viderentur: quis fidelium nescit, in peragendis mysteriis ipsa ligna [29] linteamine cooperiri? Inter ipsa sacramenta velamen potuit tangi, non lignum; aut si tactu possunt penetrari velamina, ergo penetrantur & ligna; si penetrari possunt ligna, penetratur & terra; si à vobis lignum raditur, & terra quæ subter est fodiatur, [30] altam facite scrobem, dum pro vestro arbitrio quæritis puritatem. Sed observate, ne veniatis ad inferos, & illic inveniatis Core, Dathan & Abiron schismaticos, magistros scilicer vestros. (*Num. 15.*) Ergo & fregisse vos & rasisse constat altaria: quid est, quod in hac re subinde [d] vester quasi languere visus est furor? videmus [e] enim vos posteà mutasse consilium, & altaria à vobis jam non frangi, nec radi [f], sed tantummodò removeri. Si hoc sufficiebat, illa quæ priùs à vobis facta sunt & vos indicatis [g], quia fieri minimè debuerunt.

33. *Donatistas sacrilegè calices fregisse & vendidisse.* Hoc tamen immane facinus à vobis geminatum est, dum fregistis etiam calices, Christi sanguinis portatores [h]: quorum [31] species revocastis in massas, [32] merces nefariis nundinis procurantes [i], ad quam mercem nec emptores [33] eligere voluistis: avari dum venditis [k]; sacrilegi [l], dum inconsideratè vendidistis. [34] Passi estis etiam [35] comburi manus vestras [36], quibus ante nos eosdem calices tractabatis. Eam rem cùm [m] passim vendi jussistis, emerunt forsitan in usus suos sordidæ mulieres, emerunt pagani, facturi vasa, in quibus incenderent Idolis suis. O scelus nefarium! ô facinus inauditum! auferre Deo quod Idolis præstes; subducere Christo, quod proficiat sacrilegio.

131. *Retunditur excusatio Donatistarum, quòd polluta fuerint altaria & vasa sacra à Catholicis.* Sed video hoc vos loco invidiam nobis falsò conflantes, ad Aggæum Prophetam velle confugere, ubi scriptum est: *quæ tetigerit pollutus, polluta sunt.* (*Aggai 2. 14.*) Livore interveniente facile est iratis jactare convitium; sed semper dum intenditur crimen, necessaria est manifesta probatio. Quis enim nostrûm intravit templa? quis vidit sacra sacrilega? [37] pollui homines possunt fumis, nidoribus, sacrilegiis, sacrificiis, sanguine: sed in hac causâ quis ingressus est templum? quis incendit Idolis? quis immundis nidoribus maculatus est? quis sanguinem vel pecudis immundæ vel hominis, fundi aspexit? quem probatis ad aliquod facinus commodasse consilium? in societate [n] alicujus sceleris vel unum Episcopum convincite, si potestis. De nescio quo Primate [o] suspicamini, qui eodem tempore ambulasse dicebatur. Suspicio non est idoneum crimen. Quis eum accusavit? quis eum convicit? ubi

VARIANTES LECTIONES.

[a *Donum*] Ita in MSS. Colb. & S. G. In MSS. S. T. & P. S. & in quibusdam editis, *donec.* [b *Inde*] Ita in MS. S. G. In aliis, *unde.* [c *Non potest immutari*] Ita in MSS. Colb. & S. G. In aliis, *mutari non potest.* [d *Subinde*] Ita in MSS. Colb. & S. G. In MSS. S. T. & P. S. *subitò.* [e *Videmus*] In MS. S. T. *vidimus.* [f *Nec radi*] Ita in MSS. C. & S. G. In MSS. S. T. & Ph. S. *sed radi*; quod non cohæret cum prædictis. [g *Indicatis*] Ita in MSS. In editis, *judicatis.* [h *Portatores*] Ita in MSS. C. & S. G. malè in MSS. S. T. & P. S. *portitores.* [i *Merces nefariis nundinis procurantes*] Ita in MSS. C. & S. G. In MSS. S. T. & P. S. *mercedem nefariis nundinis provocantes,* [k *Avari dum venditis*] Hæc verba supplevimus ex MSS. C. & S. G. [l *Sacrilegi*] In MSS. C. & S. G. *sacrilegium admisistis.* [m *Cum*] In MSS. *tam.* In editis, *tamen.* [n *In societate*] In MSS. C. & S. G. *in societatem.* [o *De nescio quo Primate, &c.*] Hæc omnia usque ad hæc verba, *sicut suprà diximus*, supplevimus ex MSS. C. & S. G. quæ omissa sunt in MSS. S. T. & P. S. nec-non in editis.

ANNOTATIONES.

26. *Donec ad se pertinet, & in se totum est, quod unum est*] Hæc omnia non agnoscit eadem editio. *Incert.* *Hic locus à nobis restitutus est.*

27. *Donum*] Altaris consecratio unica & indivisibilis est, unde cùm ex altari aliquid abstuleris, minuere potes altare; at non immutare, hoc est è consecrato impurum, aut ex impuro sacrum reddere. *Du Pin.*

28. *In ipso ministerio*] Eadem, *mysterio.* Incert.

29. *Linteamine*] Linteis consecratis & sanctificatis altaria olim tegebantur & ornabantur. *Albasp.*

30. *Altam facite scrobem*] Sic etiam fœminino genere scrobem extulit Lucanus, lib. 8.

Exigua trepidus posuit scrobe nobile corpus.

Aliis ferè masculini generis est. *Incert.*

31. *Species*] Partes. *Albasp.*

32. *Mercedem nefariis nundinis provocantes*] Fr. Balduini editio 2. *mercem nefariis nundinis procurantes.* Incert.

33. *Elegere*] Debueratis eos vendere Christianis, ne in sordidos usus à Paganis emerentur. *Albasp.*

34. *Passi estis etiam comburi manus vestras, quibus, &c.*] Conjiciebam *Passi estis etiam*, eodem scilicet igne, quo sancta vasa sunt conflata, vestras quoque manus expiari, &c. Sed cùm jam anteà dixerit *Dum impiè persequimini manus vestras illic ubi corpus Christi habitabat, feristis* (feritis? an feristis, per crasin pro ferivistis?) *& vestras*: Infrà quoque: *Altaria, & vasa suprà memorata, & in manibus vestris jamdudum fuerant & in vestris. Si infamatis manus nostras, quare illic damnatis & vestras?* Etiam hic fortasse idem voluit, *τὸ inconsideratè* quod paullò antè, idem quod *passim*, quod mox sequitur; sive ut idem Optatus, *non electo emptore*; nullo emptorum, piorum aut impiorum, Paganorum an Christianorum, discrimine habito. *M. Casaub.*

35 *Comburi manus vestras*] Liquefieri calices in quibus obtulistis & confecistis sanguinem Christi. *Albasp.*

36. *Comburi manus vestras*] Censentur comburi manus cùm comburuntur vasa quæ tractaverunt. Eodem sensu anteà dixit. *dum impiè persequemini manus nostras illic ubi corpus Christi habitabat feristis & vestras*: eodem modo hic sumitur *τὸ comburere*, ut illic *τὸ ferire*: infrà quoque *si infamatis manus nostras, quare illic damnatis & vestras.* Du Pin.

37. *Pollui homines possunt fumis sacrilegiis, &c.*] Priores *pollui homines possunt fumis nidoribus sacrilego sanguine.* Puto Optatum scripsisse, *pollui homines possunt fumis sacrilegis*, vel, *sacrilegis nidoribus, sacrilego sacrificii sanguine, &c.* M. Casaub.

38. *In*

vel erubuit, vel confusus est? servate vobis suspiciones vestras. Igitur, sicut suprà diximus, in hac causâ quidquid asperè fieri potuit, dum illa res [38] in origine revocatur, ad Principes vestros pertinere monstravimus: unde est quod Catholicos quasi pollutos appellas? an quia voluntatem & jussionem Dei secuti sumus, amando pacem, communicando toto orbi terrarum, [39] sociati Orientalibus: ubi secundùm hominem suum natus est Christus; ubi ejus sancta sunt impressa vestigia; ubi ambulaverunt adorandi pedes; ubi ab ipso Filio Dei [a] factæ sunt tot & tantæ virtutes; ubi eum sunt tot Apostoli comitati; ubi est septiformis Ecclesia, à quâ vos concisos esse, non solùm non doletis, sed quodammodo gratulamini. [40] Quia unitatem Deo placitam amavimus [b], pollutos vocatis [c]: quia Corinthiis, Galatis, Thessalonicensibus [41] assensum accommodavimus, communionémque conjunximus, pollutos vocatis: quia [42] furtivas vobiscum non legimus lectiones, pollutos vocatis: aut negate vos [43] alienas lectiones legere, si potestis. [44] Ut quid audetis Epistolas ad Corinthios scriptas legere, qui Corinthiis communicare noluistis? ut quid ad Galatas, ad Thessalooicenses scripta recitatis, in quorum communione non estis? Cùm hæc omnia ita esse constet, intelligite vos ab Ecclesiâ sanctâ esse concisos, & nos non esse pollutos. Ubi est ergo quod tibi putas Aggæum Prophetam posse succurrere? [45] Igitur altaria & vasa [d] suprà memorata, & in manibus vestris jamdudum fuerant, & in nostris: si [e] infamatis manus nostras, quare illic damnatis & vestras? Sed dicitis lectum esse: *quod tetigerit pollutus, pollutum est:* fac aliquem pollutum esse, ut possiot ab eo tacta videri [46] polluta: esto si solus sit tactus, & non interveniat invocatio nomiois Dei, quæ & tetigerit pollutus, polluta erunt, inquinari possunt si de Deo taceatur. Nam si sit invocatio nominis Dei, ipsa invocatio sanctificat & quod pollutum esse videbatur [f]. Denique cum ducenta & quinquaginta thuribula, quæ sacrilegorum & peccatorum manibus portabantur, cùm eosdem peccatores absorberet terra, remanserunt de manibus eorum excussa thuribula. Et dum dubitaret Aaron sanctus sacerdos, quidnam de iis faceret, audivit vocem Dei dicentis: *tolle Aaron hæc vasa, & fac inde laminas, & pone in angulis arcæ testamenti Domini, quoniam licèt illi peccaverint qui ea ferebant; tamen vasa illa sancta sunt,* Num. 16, 37. 38.
quia nomen meum illic invocatum est, dicit Deus: & utique plus est portare, quàm tangere. Ergo jam liquidò apparet, ex invocatione nominis Dei posse aliquid sanctificari, etiam [47] si peccator invocet Deum; non enim tantam vim potest habere [48] tactus, quantam habet divini nominis invocatio: nam & vos, qui vobis de vestrâ sanctitate præsumitis, dicire, si tactus sanctificat aut invocatio; utique invocatio, non tactus: aut si de solo tactu præsumitis, tangite [49] tabulam, lapidem, vestem: videamus an sancta esse possint, si de Deo taceatur.

Jam illud quàm stultum, quàm vanum est, quod ad voluntatem, & quasi ad dignitatem vestram revocare voluistis, [50] ut virgines Dei agere pœnitentiam [51] discerent [g]: IV. Virgines Deo sacratas à Donatistis immeritò virginitatis ornamento spoliatas.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Filio Dei*] Hæc supplevimus ex MSS. C. & S. G. [b *Amavimus*] In MSS. S. T. & P. S. *habemus.* [c *Vocatis*] In MSS. S. T. & P. S. *vocas.* [d *Et vasa*] Habentur hæc in MSS C. & S. G. In aliis, *tua*; sed malè. [e *Jamdudum fuerant & in nostris: si*] Hæc desunt in MS S. T. [f *Videbatur*] In MSS. C. & S. G. *putabatur.* [g *Agere pœnitentiam discerent*] In MSS. S. T. & P. S. *agerent pœnitentiam discentes.*

ANNOTATIONES.

38. *In origine*] De unitate factâ per Macarium loquitur quæ ad Donatum tamquam ad Arionem est referenda. *Albasp.*

39. *Sociati Orientalibus*] Suspectos habebant Afros, Hispanos, Gallos, Italos, quia Donatum damnaverant & cum Cæciliano communicaverant; sed in Orientales nihil quidquam fingere poterant, quare Optatus sæpissimè eis objicit quòd non communicarent cum Orientalibus, in quos nihil habebant quod dicerent. *Idem.*

40. *Quia unitatem Deo placitam habemus*] Eidem, *amavimus.* Incert.

41. *Assensum accommodavimus*] Quia communicavimos cum eis nulla enim major communicatio quàm per assensum, uti ait divus Augustinus contra Donatistas. *Albasp.*

42. *Furtivas*] Corruptas Scripturæ lectiones. vel vocat furtivas, quia cùm non communicarent Ecclesiis quibus scriptæ essent divi Pauli epistolæ, eas quasi furari viderentur. *Idem.*

43. *Alienas*] Si furtivas non legitis: probate vos non alienas legere lectiones, cùm de epistolis sacris legitis. hoc autem non potestis probare, quia non communicatis cum Ecclesiis quibus illæ epistolæ scriptæ sunt. *Idem.*

44. *Ut quid audetis*] D. Augustinus eodem utitur argumento, epist. 165. *Quid autem perversius & insanius quàm lectoribus easdem epistolas legentibus dicere, pax tecum, & ab earum Ecclesiarum pace separari quibus ipsa epistola scripta sunt?* Cujus vim non facile est reperire, nam poterant epistolas legere, etsi non communicarent iis quibus scriptæ essent: nisi dicas D. Paulum communicasse cum Galatis, & Donatistas communicare cum D. Paulo; & tamen non communicare cum Galatis: quod absurdum videbatur. *Idem.*

45. *Igitur altaria tua supra memorata*] Emenda ex integriore F. Balduini libro I. *altaria & vasa suprà memorata.* Quæ continuò sequuntur mutila sunt, restitue ex eodem codice: *Igitur altaria & vasa suprà memorata & in manibus vestris jamdudum fuerant & in nostris. Si infamatis manus nostras, quare illic damnatis & vestras?* Incert.

46. *Polluta si solus tactus*] Idem liber *polluta, esto, solus tactus sit.* Idem.

47. *Si Peccator*] Si is qui sacramenta celebrat, sit peccator. *Albasp.*

48. *Tactus*] Actio celebrantis. *Idem.*

49. *Tabulam*] Aras consecrabant & vestes *Idem.*

50. *Ut virgines*] Loquitur de virginibus, quæ essent baptizatæ ante schisma, aut de iis quæ post rebaptizationem ad Catholicos transierant, quibus pœnitentiam imponebant Donatistæ, quòd cum Catholicis communicassent. *Idem.*

51. *Tò Discentes*] Ejecit Fr. Balduini editio 2. *Incert.*

ut [52] jamdudum professæ, signa voluntatis capitibus, posteà vobis jubentibus immutarent; [53] ut mitellas [54] alias [a] projicerent, & alias acciperent. Primò dicite nobis, ubi vobis de mitellis aliquid mandatum est? virginitas enim voluntatis res est, non necessita-
Luc. 10: 30. tis [55]. Denique stabularius ille Paulus Apostolus [56], cui confossus peccatorum vulneribus populus commendatus est [b], duos denarios, quos erogasset, acceperat, duo scilicet testamenta, hæc per doctrinam [57] quasi sumptûs impendit; docuit quomodo conjugales Christiani debeant vivere: à quo cùm quæreretur quid de virginibus præciperet? respon-
1. Cor. 7. 25. dit, nihil esse mandatum. Confessus est se duo testamenta, hoc est, [58] duos denarios erogasse: expliciti erant quodammodo sumptus, [59] sed quia [c] qui saucium commendaverat, promiserat se redditurum quidquid in curam amplius erogasset, post impensos duos denarios; non præcepta, sed consilium erogat Paulus ad virginitatem [d]; nec impedimen-
Ibid. 38. to est volentibus [e], nec nolentes impellit aut cogit: *qui dederit virginem suam, benè facit: & qui non dederit, meliùs facit.* Hæc sunt verba consilii: nec ulla sunt præcepta conjuncta, vel de quâ lanâ mitella fieret, aut de quâ purpurâ pingeretur: non enim hoc panno potest virginitas adjuvari: [60] non inde compescuntur æstus animi, quos interdum ætas accendit: non inde sublevatur mens, quæ nonnumquam desideriorum ponderibus premitur. Nam si ita esset, non una, sed plurimæ virginis capiti imponerentur, ut quotiescumque animum carnis desideria pungerent, contra impugnationem mentis mitellarum numerus dimicaret. Res inventa est ad signum capitis, non ad remedium castitatis. Denique [61] talis pannus & errare [f], & rodi, & perire potest; & tamen virginitas, si illæsa sit, sine mitellâ tuta esse potest. Spiritale nubendi hoc genus est [62]: [63] in nuptias sponsi jam

VARIANTES LECTIONES.

[a *Alias*] In MSS. S.T. & P.S. *aureas*. [b *Est*] Suppletum ex S.Fulgentio. [c *Quia*] Ita in MSS. Apud Fulgent. *qui*. [d *Ad virginitatem*] In MSS. C. & S.G. *ad virgines*. [e *Volentibus*] Ita in MSS. C & S.G. In MS. S.T. & apud Fulgentium & in editis, *voluntati*. [f *Errare*] Ita in omnibus MSS.

ANNOTATIONES.

52. *Ut jamdudum professæ, signa voluntatis capitibus, &c.*] Fallor an Optatus scripsit, *ut jamdudum professa, signa voluntatis capitibus impostia vobis jubentibus commutarent.* Nam *professores* & *professa* ἀπλῶς vulgare est, sed *capite professori signa voluntatis*, mihi non observatum quemquam ita loqui. *Capitis* autem *imponere*, de his ipsis mitellis iterum Optatus post unam aut alteram paginam. Sequitur in hac editione Balduinianâ, *ut mitellas alias projicerent, alias, &c.* quod anteà legebatur, *ut mitellas aureas projicerent, alias, &c.* quod & nuperis editoribus magis arrisit. Sanè purpureas fuisse mitellas illas, Optatus ipse docet in sequentibus. Sed *aureas* quoque fuisse vix ipsi Optato crediderim. Quòd hic autem *mitrellas*, in aliis magis Latinè *mitellas*; quamvis & *mitrulas* à Julio Solino formatum non ignoramus. *M. Casaub.*

53. *Ut mitellas aureas projicerent*] Eadem, *ut mitrellas alias projicerent.* Virgilius in catalectis:

Copa Syrisca caput gratà redimita mitellâ.

Cicero pro Rabirio Posthumo: *deliciarum causâ & voluptatis, non modò cives Romanos & nobiles adolescentes, & quosdam etiam Senatores summo loco natos, non in hortis & suburbiis suis, sed Neapoli in celeberrimo oppido cum mitellâ sæpè videmus.* Ubi alia exemplaria habent, *mitrella*. Cornelio Celso summæ elegantiæ medico, lib. 8. c. 10. *mitella* est linteum in quo brachium fractum læsúmve suspenditur ad collum. Optatus Nonnarum sive sacrarum virginum vittas sive vela (unde Belgis nostris *Wiele*, *Wiedoeck*, & *Wile*) *Mitrellas* vocat, quasi parvas mitras dicas. *Mitra* verbum esse Syriacum (Græci dicunt ἀμίδημα Latini vittam) monuerunt jamdudum viri docti, & propriè significat vinculum aut redimiculum. Poeta:

Et tunica manicas, & habent redimicula mitræ.

Vide ibi Servium. *Incert.* *Inutilis nota post emendationem nostram.*

54. *Mitellas*] Mitra seu Mitella generatim vittæ seu fasciæ genus quo redimitur aliquid, apud Homerum usurpatur pro cingulo militari, quo ilia & venter cingebantur. Apud Herodotum, Euripidem, Moschum, aliósque Græcos μίτρα sumitur pro fasciâ quæ caput involvebat. Latinis idem etiam est mitra. Cicero pro Rabirio: *deliciarum causâ & voluptatis non modò cives Romanos & nobiles adolescentes & quosdam etiam Senatores summo loco natos non in hortis & suburbiis suis, sed Neapoli in celeberrimo oppido cum mitellâ sæpè videmus.* Mitrarum mitellarúmque quibus redimita erant capita præsertim fœminarum meminêre Poetæ Latini, ut Virgilius, Propertius, Juvenalis, Claudianus. Ut autem observat Servius ad Æneidos l. 9. mitræ fœminarum sunt ut pilei virorum. Tertullianus in lib. de velandis virginibus: *Christus est*, inquit, *qui & alienas sponsas & maritatas velare jubet, utique multò magis suas; sed vos admonemus alterius pudicitiæ mulieres quæ in nuptias incidistis, ne sic velaminis exolescatis.... mitris enim & lanis quædam non velant caput, sed colligunt à fronte quidem protecta, quà propriè caput est ronnda. Alia modicè linteolis, credo ne caput premant, nec ad aures usque demissis cerebro tenus operiuntur.* Ex hoc loco Tertulliani intelligere est, mitras seu mitellas ornamentum fuisse tum maritatarum, ut loquitur, tum etiam virginum Deo desponsatarum. Inde etiam colligitur, quomodo mitella signum esset professæ virginitatis, quia scilicet mitræ illæ non erant omnium virginum: nam pleræque non velabantur in Africâ antequàm nuberent, ut ex hoc libro Tertulliani constat; & licèt velarentur, mitras tamen instar maritatarum non habebant ut illæ quæ virginitatem professæ fuerant. Mitra ergo erat signum virginitatis: observa etiam jam tum tempore Tertulliani mitras illas fuisse laneas. *Du Pin.*

55. *Virginitas enim voluntatis res est, &c.*] Hæc usque ad illa verba, *nec nolentes impellit aut cogit*, citantur & referuntur à B. Fulgent. l. 2. ad Monimum c. 13. *Idem.*

56. *Stabularius ille Paulus Apostolus*] Alludit ad parabolam hominis qui in latrones inciderat & vulneribus confossus fuerat, quem Samaritanus iter faciens sublevavit & detulit in stabulum relinquens stabulario duos denarios, ut illius curam haberet. Luc. 10. v. 30. & Paulum comparat stabulario, qui duos acceperat denarios ut curaret hominem malè mulctatum à latronibus, hoc est, homines ægros, malè affectos. Duo denarii quos ad id accepit, dicit esse duo testamenta, quorum leges tenentur homines observare ut salvi fiant: ea quæ consilii sunt, ut virginitas, illud esse censet quod stabularius supererogat ultra duos denarios. Ita per allegoriam mentem suam exponit Optatus. *Idem.*

57. *Quasi sumptus*] Quomodo virginitate, aut matrimonio uti debeamus. *Albasp.*

58. *Duos denarios erogasse*] Voluntatem Christi explicasse. *Idem.*

59. *Sed quia qui saucium*] Ait Paulum nihil aliud de conjugio statuisse, neque à Deo accepisse, qui post impensam Testamentorum doctrinam debebat aliquid suggerere, quàm benefacere eum qui virginem suam dederit, & meliùs qui non dederit. *Idem.*

60 *Non inde compescuntur æstus animi, quos interdum æstas accendit*] Corrige, *ætas accendit*. Incert.

61. *Talis pannus deturbari potest*] Fortè scripsit Optatus, *deturpari*. Idem.

62. *Spiritale nubendi hoc genus est*] Quia, ut observavimus modò, mitræ non erant, nisi nuptarum fœminarum, aut Deo sacratarum virginum. *Du Pin.*

63. *In nuptias sponsi*] Vovebant Christo virginitatem. *Albasp.*

64. *Spiritale*

venerant voluntate & professione suâ; & ut sæcularibus nuptiis se renuntiasse monstrarent, & junctas [a] [64] spiritali sponso, [65] solverant crinem [66], jam cœlestes celebraverant nuptias. Quid est quòd eas iterum crines solvere coëgistis? quid, inquam, quòd ab ipsis per vos exacta est secunda professio? quis est alter spiritalis sponsus, cui iterum nuberent? [67] quando mortuus est, cui nupserant, ut iterum nubant? nudastis denuò capita jam velata, de quibus professionis detraxistis indicia, [68] quæ contra raptores aut petitores videntur inventa. In mitellâ indicium est voluntatis, non castitatis auxilium: ut rem jam Deo devotam nec qui sponsabat, perseveret petere [b], aut ne raptor audeat [c] violare: signum est ergo, non sacramentum [d] virginitatis [e]. Igitur hujusmodi virgines, quæ jam spiritaliter nupserant, quasi secundas coëgistis ad [f] nuptias, & [69] ut crines iterum solverent, imperastis. Hoc nec mulieres patiuntur, quæ carnaliter nubunt: ex quibus si alicui maritum mutare contigerit, [70] non repetitur [71] temporalis illa festivitas [72]: [73] non in altum tollitur [74]: non populi frequentia procuratur. Detraxistis igitur non capitis ornamenta, sed (ut suprà diximus) bonæ [g] voluntatis [75] indicia. [76] Jam consecratos Deo [h] sparsistis [77] immundis cineribus crines, jussistis etiam falsâ aquâ perfundi. Et utinam vel id quod tulistis, velociter reponeretis [i]: protraxistis [k] moras, ut retroactæ in pristino habitu, aliquæ diutiùs remanerent, retractis signis, quibus se jamdudum contra [78] petitores & raptores munive-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Et junctas*] Hæc vox adjecta est antiquâ manu in MS. S.T. & est etiam in MS. P.S. Deest in aliis, sed non videtur omittenda. [b *Perseveret petere*] In MSS. C. & S. G. *repeteret*. [c *Audeat*] In MSS. C. & S. G. *auderet*. [d *Non sacramentum*] Hæc & sequens verbum, *invenistis*, omissa sunt in MSS. C. & S. G. [e *Virginitatis*] Ita ex conjecturâ restituimus pro *invenistis*, quod extat in MSS. S.T. & P.S. [f *Ad*] In MSS. C. & S. G. *in*. [g *Bonæ*] In MSS. C. & S. G. *melioris*. [h *Consecratos Deo, &c*] Hunc locum corruptum in MS. S. T. & in editis restituimus ex MSS. C. & S. G. Ubique habetur, *consecratos*, quod editores in *consecratas* mutaverunt. [i *Reponeretis*] Ita in MSS. C. & S. G. In MSS. S. T. & P. S. & in editis, *revocare velletis*. [k *Protraxistis*] In MSS. S. T. & P. S. & in editis, *interposuistis*.

ANNOTATIONES.

64. *Spiritali sponso solverant crinem*] *Crinem* cudi oportuit. Sed hoc mendum & sexcenta talia adeò manifesta sunt, ut primo statim aspectu deprehendantur. Sic eadem p. pessimè *divus* pro *diutiùs* editur. *Incert.*

65. *Solverent crinem*] Sed & hodie in virginibus consecrandis hic ritus observatur. *Albasp.*

66. *Solverant crinem*] Sponsæ solutis crinibus ad sponsum accedebant. Ausonius describens egredientis sponsæ formam, inter alia istud Virgilii ipsi accommodat,

——— *dederátque comam diffundere ventis.* Du Pin.

67. *Quando mortuus est*] Quia renuntiabant omnibus iis quæ fecerant aut professæ fuerant, cùm essent apud Orthodoxos: vel si mavis Christus cui nupserant, est-ne mortuus, quòd eas ad secundas nuptias convolare cogitis? *Albasp.*

68. *Quæ contra raptores, &c.*] Codex Can. Eccl. Afric. de virginibus etiam minoribus velandis. *Item placuit, ut quicumque Episcoporum, necessitate periclitantis pudicitiæ virginalis, cùm vel petitor potens, vel raptor aliquis formidatur.* M. Casaub.

69. *Ut crines iterum*] Annotandus ritus nuptialis præter illum de crinibus solvendis, hoc insigni loco *Hoc* (nudari sibi nempe capita velata) *nec mulieres patiuntur quæ carnaliter nubunt: ex quibus si alicui maritum mutare contigerit, non repetitur illa temporalis festivitas; non in altum tollitur; non populi frequentia procuratur.* Hæc ille. Exemplum Latiæ gentis, ne quis potiùs ex more Africano doctum falsò inposterum existimet, ecce luculentum in Lucano, ubi de Martiâ Hortensii viduâ dum Catoni secundo nuberet, lib. 2.

Festa coronato non pendent limine serta;
Infulave in geminos discurrit candida postes,
Legitimave faces, gradibúsve acclinis eburnis
Stat torus, & picto vestes discriminat auro:
Turritave premens frontem matrona coronâ
Tralatâ vitat contingere limina plantâ.
Non timidum nuptæ leviter tectura pudorem
Lutea demissos velarunt flamea vultus.

Incert.

70. *Non repetitur illa temporalis festivitas, &c.*] Proprios Africanorum ritus in nuptiarum sive *festivitatibus*, ut hic Optatus & Sidonius Apoll. lib. 1. epist 5. sive *festis*, ut Aurelius Victor, idem Sidon. Apoll. Symmachus, aliique ab Optato hic tangi cum Balduino censeo. Quamvis enim etiam in Romanorum ritibus aliquid simile, illud tamen huc referri minimè debere rectè, meâ sententiâ, judicavit vir eruditissimus Petrus Pithœus adversar. lib. 11. c. 6. Etsi autem eadem aut similis *in altum levatio* Gothis quoque & Longobardis in usu fuerit, ut docet idem vir doctissimus, nec inde tamen, quod ille velle videtur, rectè concludas Gothicum hunc & Longobardicum morem fuisse, de quo loquitur hic Optatus. Nam & illud quod paullò antè, *virgines quasi secundas coëgistis ad nuptias, ut crines iterum solverent imperastis*, non alienum videtur ab eorum moribus, cùm in eorum legibus, *in capillo puella*, de virgine, seu quæ nupta non sit, usitata sit locutio; sed quid Afris tum, cùm hæc Optatus cum Gothorum aut Longobardorum institutis, quorum nescio si vel notum tum nomen in Africâ vel auditum. Ceterùm quæ seorsim Optatus hic *festivitas & frequentia* conjungens, Arnob. lib. 4. dixit, *festas frequentias: & quid de ipsis conjunctionibus loquimur*, inquit, *quando & quosdam nuptias celebrasse & festas habuisse frequentias, &c.* M. Casaub.

71. *Temporalis festivitas*] In secundis nuptiis nulla olim festivitas observabatur. *Albasp.*

72. *Non repetitur temporalis illa festivitas*] Luculentum est ea de re testimonium Lucani Poetæ, ubi de Martiâ Hortensii viduâ dum Catoni secundo nuberet l. 2.

Festa coronato non pendent limine serta,
Infulave in geminos discurrit candida postes,
Legitimave faces, gradibúsque acclinis eburnis
Stat thorus, & picto vestes discriminat auro,
Turritáve premens frontem matrona coronâ,
Tralatâ vitat contingere limina plantâ,
Non timidum nupta leviter tectura pudorem
Lutea demissos velarunt flammea vultus.

Apud Christianos benedictionem nuptialem digami non accipiebant, neque coronabantur apud Græcos. *Du Pin.*

73. *In altum*] Capitis ornamentis non utitur. *Albasp.*

74. *Non in altum tollitur*] Solebant nubentes curru sublimes à paternâ domo in mariti ædes transferri. Huc fortè alludit Optatus, aut ad aliquem alium ritum usitatum apud Pœnos. *Du Pin.*

75. *Indicia*] Mitrellas. *Albasp.*

76. *Jam consecratas Deo aspersistis, etiam falsa aqua perfudistis*] Locus mutilus, instaurandus ex Fr. Balduini editione 2. *Jam consecratas Deo aspersistis immundis cineribus: crines etiam jussistis falsâ aquâ perfundi.* Incert.

77. *Immundis cineribus*] Cineribus pœnitentiæ, quos immundos appellat, quia virgines illæ pœnitentiam non debebant facere. *Albasp.*

78. *Raptores aut petitores*] Non poterant in matrimonium rogari, quòd Deo consecratæ essent. *Idem.*

79. Pro-

rant [a]. Qui cùm viderent, [79] præscriptionem sibi jamdudum oppositam, à vobis esse sublatam, de sponsis raptores effecti sunt: nec visus est sibi unusquisque peccasse, dum talem rapuit, qualem viderat, quando ut uxorem acciperet, postulabat.

V. Libros sacros & instrumenta dominica à Donatistis per vim Catholicis ablata.

In hoc genere quanta [b] damna fecistis Deo? quanta lucra Diabolo procurastis? conflastis impiè calices: confregistis [c], & inconsultè rasistis altaria: puellas miseras non sine opprobrio, [80] ut secundam mitellam acciperent, coëgistis, cùm de primâ in lectione [d] [81] recitari non possit. Et illud prætermittere nequeo, quod nec Deo est placitum, nec à vestris cultoribus excusari, nec ab aliquo homine defendi potest. [82] Per judicia sæcularia & leges publicas, divinæ legis instrumenta, [83] executione officiorum à plurimis extorquenda esse duxistis [e]: volentes soli habere, quod pax [84] in commune [f] possederat. Non verear Christianus dicere, quod vobis postulantibus, [85] gentilis executio [g] [86] non potuit ignorare: velamina [87] & instrumenta dominica extorsistis, quæ jamdudum fuerant in commune possessa [h]: extorsistis cum codicibus pallas: judicio superbiæ vestræ, utraque arbitrati estis esse polluta. Nisi fallor, hæc purificare properastis: lavistis proculdubio pallas: indicate [88] quid de codicibus feceritis. In omnibus judicium providentiæ vestræ debet esse æquale: aut utrumque lavate, aut utrumque dimittite [i]. [89] Quod si aliter facias [k], corrupisti diligentiam tuam [l]; pallam lavas, codicem non lavas [m]: si in unâ parte bonum, in alterâ malum est. Non potes negare, offendere te in unâ, si in alterâ promereris: & si gaudes, quòd in unâ videaris [n] religiosus, debes & plangere, quia teneris in alterâ parte sacrilegus.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Muniverant*] In MSS. omnibus, excepto MS. P.S. *muraverant*; quod minùs elegans. [b *Quanta*] Ita in MSS. C. & S.G. In aliis & in editis, *tanta*. [c *Confregistis*] In MSS. *crudeliter fregistis*. [d *Cùm de primâ in lectione*] Ita in MSS. C. & S.G. In MSS. S.T. & P.S. *cùm de primâ lectione*. [e *Extorquenda esse duxistis*] Ita in MSS. C. & S.G. In aliis & in editis, *eripienda esse dixistis*. [f *In commune*] Malè in editis, *in communione*. [g *Executio*] Ita in MSS. C. & S.G. Malè in aliis & in quibusdam editis, *excusatio*. [h *Quæ jamdudum fuerant in commune possessa*] Hæc desunt in MSS. C. & S.G. [i *Lavate, &c. dimittite*] In MSS. S.T. & P.S. & in editis, *lava & dimitte*. [k *Facias*] In MSS. C. & S.G. *facis*. [l *Corrupisti diligentiam tuam*] Ita in MSS. C. & S.G. In MSS. S.T. & P.S. *concupisti diligentiam tuam*: unde manavit quod in editis legitur *concupisti*, aut ut in aliis, *corrupisti diligentiâ tuâ*. [m *Codicem non lavas*] Hæc desunt in MS. S.T. sed necessaria, habentúrque in aliis MSS. [n *Videaris*] In MSS. C. & S.G. *videris esse*.

ANNOTATIONES.

79. *Proscriptionem*] Mitellam, quâ cùm essent ornatæ non poterant nubere. *Albasp.*

80. *Ut secundam mitellam acciperent, &c.*] Legebatur anteà, *ne secundam mitellam acciperent, coegistis cùm de primâ lectione recitari non possit. Et illud, &c.* Quæ valdè vereor ne Balduinus expunxerit, quòd quò pertinerent non intelligeret. Atqui jam illud Optatus anteà disputarat, *de mitellâ nihil esse mandatum, & voluntatis rem esse non necessitatis.* Hoc idem fortasse repetebat his verbis, *cùm de primâ lectio*, ita enim corrigendum est, *recitari non possit. Lectio* pro *Scriptura*, seu certo aliquo sacræ Scripturæ loco, jam anteà monuimus. *M. Casaub.*

81. *In lectione*] Cùm de mitellâ in Lege & in Evangelio nihil dictum sit, idem suprà observaverat de mitellâ nihil esse mandatum. *Du Pin.*

82. *Per judicia secularia*] Hæc ad Juliani tempora referenda sunt: qui & Basilicas & sacros Codices Donatistis jussit reddi. *Albasp.*

83. *Executione officiorum à pluribus, &c.*] Quid ad rem quid dixerint, cùm re ipsâ, quod multò gravius, extorserint, ut docet Optatus? An *eduxistis?* Non aptum hoc neque verbis, neque sententiæ, scribo *eripienda duxistis*, id est, *eripuistis*, sæpè enim redundat hoc verbum, ut & synonyma *puto* & *credo* in his Scriptoribus. *Officia* autem pro *officialibus*; ut *ministeria* pro *ministris*, & sexcenta hujus generis. Quod mox sequitur, *velamina & instrumenta dominica extorsistis*, puto cum Cochlæo pro *velamina* scribendum esse *volumina*, quamquam *aulæis* & *velis*, sive *velamentis* decorari & ornari solitas Ecclesias non ignorem. Qui putant horum sulæorum usum proprium baptismi solemnibus, & ideò *alba*, quòd is color baptizandorum puritati maximè conveniret, quæ doctissimi Vicecomitis videtur esse sententia, vel his Paulini Victorisque testimoniis convinci possint. Paulinus enim disertè in natali Martyris:

Aurea nunc niveis ornantur limina velis.

Victor autem, *solitum*, ut ait ipse, *Ecclesiæ ornatum* describens (ubi tamen *solitum*, non quotidianum, sed solemnioribus quibusvis occasionibus, & temporibus dumtaxat usitatum, interpretur) etsi non exertè cujus coloris velamina fuerint indicat, dum tamen *candorem fulgoris*, tam velaminibus quàm cereis & lampadibus tribuit, satis colorem eorum mihi videtur innuere. *Pallas* quod mox sequitur, suspicor irrepsisse, pro *pallia*, *pallas* enim en sensu quod ego meminerim, vix reperias apud antiquorum aliquem, qui certæ sit & indubitatæ antiquitatis: nam quæ à decretorum collectoribus laudantur Clementis epistolæ, in quibus *palla* non semel fit mentio, cujus sint illæ apud doctos auctoritatis, nemo nescit. *Pallia* autem pro quovis operimento sacro, non rarum apud Veteres. Inter alios Victor Uticensis, *velaminum pallia*, lib. 2. & *pallia altaris* exertè lib. 1. de persecut. Vandal. *M. Casaub.*

84. *In communione possessa*] Non novâ, sed ea quæ ante schisma erat in Ecclesiâ. *Albasp.*

85. *Gentilis excusatio*] Castigat eadem editio, *executio*. *Incert.*

86. *Executio*] Officiales scilicet gentiles, quorum ministerio ad ea extorquenda usi estis. *Du Pin.*

87. *Velamina*] Quibus altaria & mysteria tegebantur, quæ *pallas* posteà dicit. Eodem modo Christianos sacris Codicibus & instrumentis spoliavit Gensericus, de quo Victor Uticensis l. 1. n. 12. *Mittit Proculum quemdam in Provinciam Zeugitanam, qui coarctaret ad tradendum ministeria divina & libros sanctos .... quibus se non posse tradere clamantibus sacerdotibus, ipsi rapaci manu cuncta depopulabantur, atque de palliis altaris, proh nefas! camisias sibi & femoralia faciebant.* Pallæ Veteribus erant linteamina quibus totum altare tegebatur, cui imponebantur calix & corpus Christi, quod replicatâ pallâ tegebatur instar sindonis. Isidorus Pelus. l. 2. ep. 123. *Pura, inquit, illa sindon quæ sub divinorum donorum ministerio expansa est, Josephi Arimathensis est ministerium; ut enim ille Domini corpus sindone involutum sepulturâ mandavit ....., eodem modo nos propositionis panem in sindone sacrificantes Christi corpus sine dubitatione reperimus.* Innocent. l. 2. de mysteriis missæ c. 55. *Duplex est palla quæ dicitur* CORPORALIS; *una quam Diaconus super altare totum extendit; altera, quam super calicem plicatam imponit.* Vide etiam de hoc II. ordinem Romanum & alios qui de ordine missæ scripserunt. *Du Pin.*

88. *Quid de Codicibus*] An laverint Codices quemadmodum pallas? *Albasp.*

89. *Quod si aliter facias, concupisti*] Lege, *corrupisti*. *Incert.*

90. *Etiam*

JAM illud quale est, quod in multis locis [90] etiam parietes lavare voluistis, & [91] inclusa [a] spatia aquâ [b] falsâ spargi præcepistis. O aqua quæ dulcis à Deo [c] creata es, super quam ante ipsos natales mundi sanctus Spiritus ferebatur! ô aqua, quæ ut purum faceres orbem, lavisti terram [d]! ô aqua, quæ sub Moyse, ut naturalem amaritudinem perderes, [92] indulcata ligno, tot populorum pectora suavissimis haustibus satiasti! restabat tibi [93] post promotionem non leviter degradari. [94] Præsentiâ Moysi in te amaritudo moritur, & à schismaticis hodie cum Catholicorum turbâ dulcedo tua vexatur. Pares patimur bellum, pares exspectamus vindicem Deum. Dic frater Parmeniane, quid vobis fecerat locus? quid ipsi parietes, ut à vobis ista paterentur? An quia illic rogatus est Deus? an quia illic laudatus est Christus? an quia illic invocatus est Spiritus sanctus? an quia vobis absentibus illic Prophetæ & sancta Evangelia recitata sunt? an quia illic fratrum jamdudum litigantium, concordaverant mentes? an quia unitas Deo placita in quâ habitaret, invenerat domum? Indicate, quid illic lavare potuistis? Si Catholicorum vestigia, & in vico & in plateis calcavimus, quare non omnia emendatis? nam & fovendorum corporum causâ, [95] eadem nos & vos lavacra pariter abluerunt [e]; & ante vos frequenter nostrorum loti sunt multi. Si [96] post nos purificanda putatis omnia, lavate & aquam si potestis: aut si vestigia (ut suprà diximus) nostra vobis esse videntur polluta, sufficeret terra: ut quid & parietes lavare voluistis, in quibus humana non possunt poni vestigia? parietes non calcare, sed tantùm videre potuimus. Si & quod tangit aspectus, lavandum esse censetis, cur cetera dimisistis illota? Videmus tectum, videmus & cœlum, hæc à vobis lavari non possunt. [97] Illa lavando promeriti estis Deum: ista non lavando, inexpiabile videmini incurrisse peccatum. [98] Cùm igitur alibi quasi diligentes essetis inventi: si tamen diligentia dicenda [f] est stultitia, & (ut vero nomine appellem [g]) vanitas vestra: nisi fortè quia hoc faciendo, in pavorem misistis populos imperitos, ut quia lota est [99] columna, lavarentur & corpora. Si in his rebus consilium latet, miseros subtiliter decepistis: si talis res sine consilio gesta est, manifesta est vestra hebetudo: hæc vos stultè fecisse, & à vobis seducti cognoscunt; nec vos ipsi negare poteritis.

VI. Stultitia Donatistarum in lavandis parietibus irridetur. *Exod. 15.*

QUID referam etiam illam impietatem de vestrâ conjuratione venientem, [1] quia ad hoc Basilicas invadere voluistis, ut [2] vobis solis [3] cœmeteria vindicetis, non permittentes sepeliri corpora Catholica; ut terreatis [h] vivos, [4] male tractatis & mortuos, negantes fu-

VII. Donatistas in mortuos etiam sævisse, non permittentes Catholicorum corpora sepeliri.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Inclusa*] Ita in MSS. C. & S. G. [b *Aquâ*] Hocce nomen deest in MS. S. T. [c *Quæ dulcis à Deo*] Ita in MSS. S. T. & P. S. In aliis, *dulcis quæ à Deo* [d *Terram*] In MSS. C. & S. G. *terrarum rabidam gentem.* [e *Abluerunt*] In MSS. C. & S. G. *habemus.* [f *Dicenda est*] In MSS. C. & S. G. *dici potest.* [g *Appellem*] Ita in MSS. C. & S. G. In aliis, *appelletur.* [h *Terreatis*] In MS. S. T. *terreretis*, & postea similiter *tractastis.*

ANNOTATIONES.

90. *Etiam parietes lavare voluistis, &c.*] Cùm jam priùs *aspersis cineres* cum *falsâ aquâ* conjunxerit, etiam hic fortasse *& cineribus* restituendum, aut distinguendum, *Etiam parietes lavare voluistis, & inclusa spatia falsâ aquâ & spargi*, spargiqua, *præcepistis.* Non displicebit etiam, si quod viris doctis in mentem venit, pro *& spargi* scribas *aspergi.* *Inclusa* autem *spatia* vel quæ intrà *κιγκλίδας* altaris, vel in genere, quodcumque parietibus inclusum, nempe pavimentum ipsum, sive solum; quod fortasse quòd stratum omninò non esset, ut erant isto tempore Ecclesiæ pleræque non adeò splendidæ, ideò & lavari sicut parietes non poterat. *Locum* posteà vocat: *quid vobis fecerat locus, quid ipsi parietes, &c.* M. Casaub.

91. *Et sine causa spatia falsa spargi præcepistis*] Hæc aliter concipit 2. Balduini editio, *& inclusa spatia falsâ aquâ & spargi præcepistis*: legerim, *& inclusa spatia falsâ aquâ exspargi præcepistis.* Incert.

Ibid *Inclusa spatia*] De spatio circa altare hoc videtur intelligendum. *Albasp.*

92. *O aqua indulcata ligno!*] *Indulcare* ad Cn. Martii *edulcare* compositum:

Prudenter edulcare convenit vitam,
Curásque acerbas sensibus gubernare. Incert.

93. *Post promotionem*] Post tanta quæ Deus per te fecit. Tertullianus de baptismo, *quantum instrumentum mundo ferat.* Albasp.

94. *Præsentia Moysi in te amaritudo moritur, &c.*] An hic *præsentia Moysi* pro *tempore Moysis*, seu *vivente Moyse*: durius mihi videtur, nisi alio abunde exemplo molliatur. Interim scribendum existimo, *prece antea Moysi, &c.* τῷ *anteà* respondet mox, *hodie & à schismaticis, hodie cum Catholicorum turba dulcedo tua vexatur.* De *Moysis* autem *prece*, Exod. 15. v. 25. *At ille clamavit ad Dominum qui ostendit ei lignum, &c. Moritur* ve ò pro *mortua est*, ut sæpè, ne dicam semper. *M. Casaub.*

95. *Eadem nos & vos lavacra pariter, &c.*] De usu balneorum etiam inter Christianos F. M. parens ad Spartianum p. 75. *Idem.*

96. *Post nos purificanda putatis*] Scribe: *Si post nos purificanda putatis!* Sic 2. editio Fr Balduini. Si *αὐτὶ* ꝟ *an*, quale supra monuisse me memini. *Incert.*

97. *Illa lavando promeriti estis Deum*] Τὸ *si* his necessariò præmittendum *Idem.*

98. *Cùm igitur alibi quasi diligentes essetis inventi*] Locus mutilus suppl. ex 2. editione Fr. Balduini, *cùm igitur alibi quasi diligentes videri vultis, alibi negligentes estis inventi.* Idem.

99. *Columna*] Ut quia lavatis parietes iterum lavatis Christianos. *Albasp.*

1. *Quia ad hoc Basilicas invadere voluistis, &c.*] Scribo: *qui ad hoc Basilicas invadere voluistis, ut vobis solis cœmeteria vindicetis, non permittentes sepeliri corpora Catholica, ut terreatis* (vel ut in aliis *terreretis*) *vivos, malè, &c.* M. Casaub.

Ibid. *Ad hoc Basilicas*] Multis in locis duæ erant Basilicæ: Basilica scilicet Donatistarum, & Basilica Orthodoxorum, sed favente Juliano hanc invaserant Donatistæ ut Orthodoxos sepulturâ privarent. *Albasp.*

e. *Vobis solis*] Genus erat communionis sepeliri in Christianorum cœmeteriis. quapropter sibi solis ea vindicabant Donatistæ. *Idem*

3. *Cœmeteria*] In Basilicis aut in cœmeteriis juxta Basilicas posita sepeliebantur. *Idem.*

4. *Malè tractatis*] Hac communione privatis. *Idem.*

neribus locum. Si inter viventes fuerat certamen, odia vestra vel mors aliena compescat. Jam tacet cum quo paullò antè litigabas: quid insultas funeri? quid impedis sepulturam [a]? quid cum mortuis litigas? perdidisti malitiæ fructum: & si corpora non vis in unum quiescere, animas tamen [5] in uno apud Deum positas non poteris separare.

VIII. Elegans & egregia comparatio Donatistarum cum aucupibus. OMNIA denique, quæ à vobis geruntur, ex toto narrari non possunt: sed tamen concedantur [b] vobis, [6] qui erroris hujus magisterium possidetis. Jam & de vestris silere quis posset, de illis, scilicet, quos aut factione aut subtilitate, ut vestros faceretis seducere potuistis, non solùm masculi, sed etiam fœminæ: ex ovibus subitò facti sunt vulpes, ex fidelibus perfidi, ex patientibus rabidi, ex pacificis litigantes, ex simplicibus seductores, ex verecundis impudentes, feroces ex mitibus, ex innocentibus malitiæ artifices. Post quod ad vos delapsi sunt aut delapsæ, dolent alios ibi esse ubi nati sunt: benè stantes in lapsus suos invitant: si scirent se gloriam consecutos, felicitate suâ tacitè fruerentur. Nunc autem perditos, transitus suos consolari cupientes, ceteros ut similiter labantur, invitant: & residentes in sinu matris Ecclesiæ, quasi pigros & tardos accusant. [7] His enim verbis loqui non erubescunt: "Cai Sei, vel Caia Seia [c], quamdiu te tenes?" hoc est dicere: imitare lapsus meos, imitare transitus turpes. Quamdiu fidelis vocaris? jam fidem desere, jam pœnitentiam disce: [8] vos estis aucupes, & illi aut illæ sunt aves. Sed [9] quia non est unum aucupum [d] genus: alii sunt qui arte simplici altis fundatas radicibus in faciem nemoris diffusas arbores petunt, ubi aves simplici volatu naturalibus ramis insidunt: non illic numerantur fraudes, non artificiosa consilia: ars una est & sola capiendi perita. Illi vos aucupi similes dico, qui post discessum noctis, ante lucis adventum, non aliorum more naturales vadit ad arbores. Sed ipse [10] arborem portans, futurum nemus stringit in fascem, aridam arborem nullis radicibus fultam, multiplici fraude componit. Cui adulterinos inserit ramos, & quæ suas jamdudum succisa perdiderat, alienas accipit frondes. [11] Alias aves clausas [12] portat in caveâ; eviseratas alias ad imaginem viventium, [13] olim exstinctas, fallacibus ramis, quasi viventes imponit. Aliæ latent in caveis: aliæ quasi viventes videntur in ramis. Jungitur una geminatâ fraude calliditas; & [14] ut decipi vivarum [e] volantium simplicitas possit, quas mortuas esse constat, videntur tendere colla cum vocibus; & quæ latent in carcere suo, quasi de gutture [15] cantant alieno. Inter alterius imagioem & alterius vocem dolus unus operatur: captivæ liberas capiunt, & mortuæ viventes occidunt. [16] Tales sunt, quos aut rebaptizatione, aut pœnitentiâ sauciastis, ne soli aut solæ perisse videantur, alios vel alias secum perire, magno studio & labore contendunt.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Impedis sepulturam*] Ita in MS. C. In MSS. S. T. & S. G. *impedis sepulturæ.* [b *Sed tamen concedantur*] In MS. S. T. *sed concedatur.* [c *Caï Ses, vel Caïa Seia*] In MSS. *Gasei, vel Gatasela.* [d *Aucupum*] In MSS. C. & S. G. *aucupis.* [e *Vivarum*] In MS. S. G. *avium.*

ANNOTATIONES.

5. *In uno*] Cum Christo unitas. *Albasp.*

6. *Qui erroris hujus magisterium possidetis. Jam & de vestris silere quis posset? De illis scilicet, &c.*] Ita emendandus & interpungendus hic locus. Sed & sequentia porrò ab interpunctione laborant. *Incert.*

7. *His enim verbis loqui non erubescunt, Cai Sei, Caia Seia, quamdiu te tenes? Hoc est dicere*] Post hæc Fr. Balduini editio 2. interjicit ista: *jam unum debes sequi errorem, jam debes deserere veritatem. Quamdiu te tenes, hoc dicere, imitare, &c.* Idem.

8. *Vos estis aucupes*] Aves mortuæ, de iis sunt accipiendæ, quos rebaptizaverant: inclusæ verò caveis, de illis quos ad pœnitentiam coëgerant. sensus igitur est, cùm per domos mittitis pœnitentes, genus est aucupii: nam sunt aves inclusæ quibus alias vultis allicere, cùm verò rebaptizatos ostenditis ut eorum exemplo nostros seducatis, sunt aves mortuæ quibus utimini ad alias aves capiendas. *Albasp.*

9. *Quia non est unum aucupum genus: alii sunt qui arte simplici volatu naturalibus ramis insidunt*] Eo loci, ubi asteriscum posui, auctior & locupletior eadem editio his verbis, *altis fundatas radicibus in faciem nemoris diffusas arbores petunt, ubi aves simplici volatu, &c.* Corrige itaque, quantùm potest, Barthium corrigentem, *qui rete simplici volanti naturalibus ramis induunt.* Incert.

10. *Arborem portans*] Quia veram Ecclesiam non habebant. *Albasp.*

11. *Alias aves clausas portat in cavea, &c.*] Scribe: *Alias aves clausas portat in caveâ, & visceratas alias ad imaginem, &c.* quæ principis editionis scriptura est, *visceratas*, id est, *fartas & distentas*: cujus contrarium fit, *evisceratas.* Notum est solere ita aves & rariora quævis animalia extractis visceribus, & omni corpore, solâ pelle relictâ, eâque demùm fœno aut furfure, scrutis ac titivillitiis cujuscumque generis repletâ ac extrusâ, conservari. Potest & *evisceratas* ferri. *M. Casaub.*

12. *Portat in cavea*] Pœnitentes, quia non communicabant. *Albasp.*

Ibid. *Alias aves clausas portat in cavea, & visceratas*] Fr. Balduini editio 2. *in caveâ visceratâ.* Videtur ex vestigiis lectionis vulgatæ faciendum *Alias aves clausas portat in caveâ; & bis cæcatas.* Barthius emendat: *in caveâ & visu cæcatas.* Incert.

13. *Olim exstinctas*] Rebaptizatione. *Albasp.*

14. *Ut decipi vivarum volantium simplicitas possit*] Ex meliori exemplari restituit Fr. Balduinus, *ut decipi avium volantium simplicitas possit.* Incert.

15. *Cantent alieno*] Quia pœnitentes in Ecclesiâ, nec loqui, nec quidquam agere poterant. *Albasp.*

16. *Tales sunt quos aut rebaptizatione, &c.*] Qui volet hoc retinere, per me licebit illi. Cùm tamen de *perditis* hic loquatur, & in perniciem suam seductis, cumque lib. 2. *de pœnitentiâ sauciare* super hac ipsâ re dixerit, fallor aut hic etiam *sauciastis* quàm *sociastis* verius est. Sui tamen quisque fruatur libertate judicii. Favet tamen nobis quod in principe editione *sauciastis* non *sociastis*. M. Casaub. *Ita restituerum ex MSS.*

SANCTI

SANCTI
OPTATI AFRI
MILEVITANI EPISCOPI,
DE
SCHISMATE DONATISTARUM,
ADVERSUS PARMENIANUM,
[1] LIBER SEPTIMUS. [2]

In hoc novissimo libro continetur, Traditores qui in primo libello sub nominibus suis & locis & confessionibus sunt demonstrati, non grave [a] *peccatum habuisse, qui necessitate non voluntate peccaverint, bono unitatis etiam tales in communione recipi potuisse.*

POST Traditores ostensos & sanctam Ecclesiam demonstratam, post repulsas quas ingerebatis calumnias, & post peccata vestra, quæ à Deo increpari meruerunt ordine suo; & iteratio [b] sacramentorum, & [3] præsumptiones vestræ, & terrores ostensi sunt: jam responsorum dictorúmque nostrorum finis esse debuerat: sed quoniam post invidiæ silvam securibus veritatis abscissam, video adhuc vestras, vel vestrorum provocationes pullulare, quas vos audio dicere [c], [4] ad unam communionem non oportuisse quæri [d], cùm filios traditorum vos esse constiterit; ad ea pauca respondeam. Revera sufficiebat sibi Ecclesia Catholica habens innumerabiles populos in provinciis universis: sufficiebat & in Africâ, licèt in paucis; sed Deo vestra separatio non placebat: quoniam divulsa fuerant [5] unius corporis membra: & contra voluntatem Dei, fratres à fratribus errabatis. Quamvis [6] domesticum judicium in parentibus vestris operatum sit, ut ultrò recederent, qui pro admissâ traditione [e] abjici debuerant: [7] nullum judicium celebratum est, sed sententiæ est operatus

1. Donatistas minùs noxios esse & ad communionem faciliùs admitti posse, quàm eorum parentes traditionis reos.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Non grave*] In MS. S. G *grave.* [b *Iteratio*] In MSS. C. & S. G. *traditione.* In MS. S. T. *ratione.* In MS. P. S. *oratione.* Nos ex conjecturâ restituimus, *iteratio*; nam hìc singulorum librorum argumenta percurrit Optatus, & designat his verbis argumentum libri quinti, in quo agitur de *iteratione baptismi.* [c *Quas vos audio dicere*] Ita in MSS. C. & S. G. In MSS. S. T. & P. S. *quibus potestis dicere.* [d *Non oportuisse quæri*] In MS. S. T. *venire non oportuisse.* [e *Traditione*] In MSS. S. T. & P. S. *traditionis culpâ.*

ANNOTATIONES.

1. SUSPICATUS sum aliquando hunc Librum qui & in editione Germanicâ Cochlæi præteritus fuit, non esse Optati, cùm Hieronymus nonnisi sex libros ab eo scriptos esse scribat, & ipse Optatus lib. 1. nonnisi sex librorum argumentum proponat. Sed cùm hic Liber septimus reperiretur in tribus quibus usus sum manuscriptis exemplaribus, & stylus rúsque conveniat, agnoscam esse Optati: verùm dicam esse scriptum post editos sex superiores. Hæc Fr. Balduinus. *Incert.*

2. *Liber septimus*] De hoc Libro septimo quid sentiendum vide quæ diximus ubi de scriptis Optati. *Du Pin.*

3. *Præsumptiones*] Quòd scilicet sanctitatem personarum baptizare, & peccata remittere dicerent, non autem sacramenta. *Alb.*

4. *Ad unam communionem*] Compellebantur ad unitatem Donatistæ, ac dicebant cur nos ad vestram communionem vi adducitis, cùm simus traditores, & traditorum filii, uti dicitis? *Idem.*

5. *Unius corporis*] Ecclesiæ quæ erat in Africâ. *Idem.*

6. *Domesticum judicium*] Quia sese ab Ecclesiâ separaverant: vel quia in Concilio Numidiæ fassi sunt se esse traditores. *Idem.*

7. *Nullum judicium*] Nullum Concilium celebratum fuit, ut illi qui Majorinum ordinarunt, ab Ecclesiâ expellerentur: sed ab eâ sponte recesserunt. *Idem.*

effectus. Pellendi fuerant post traditionem, de quâ sibi in Concilio Numidiæ confessi sunt: sed ne invidia esset [a] [8], excusata est [9] judicandi severitas; dum majores vestri ultrò invenerunt de reatu consilium, ut cooperto crimine suo, [10] quasi superbi discederent, quibus & dolere & erubescere debebatur. [11] Illi namque si illo tempore, bono pacis unitas fieret [b], & si [c] ad Ecclesiam Catholicam sponte venissent [d]: non sicut vos, quos non sine voluntate Dei adductos [e] esse constat, ut rediretis unde erraveratis (quamvis adhuc erretis), si ad Catholicam (ut dixi) sponte venissent, quia traditores fuerant: de talibus recipiendis dubitarent forsitan nostri majores; sed nobis lætandum est, quòd tales usque ad nostra tempora minimè duraverunt. Ergo hodie negotium [f] novum est, dum vobiscum res, non cum illis agenda est. Quamvis ab ipsis ad vos videatur hæreditaria macula esse transmissa: tamen in hoc titulo non potestis rei esse cum patribus vestris, secun-
Ezech. 18. 4. dùm judicium Dei, qui locutus est per Ezechielem Prophetam, dicens: *anima patris mea est, & anima filii mea est: anima quæ peccat, sola punietur.* Quæ res jam & antiquis seculis, in ipsis natalibus mundi probata est, dum [12] non pertinuit ad Seth filium Adæ, pa-
Exod. 20. 5. tris admissum. Sed ne quis dicat alio loco scriptum esse, dicente Domino: *mala patrum usque in quartam progeniem redditurum.* Illius sunt proculdubiò ambæ voces; sed non ad unum populum sonat utraque [g]. Prima est per Moysem [h] ad certum genus hominum: secunda, per Ezechielem ad alterum genus hominum. Dum [i] sciret Deus Judæos apud
Matt. 27. 25. Pontium Pilatum professuros, ut dicerent: *sanguis hujus super nos, & super filios nostros:* de præscientia [k] Deus vidit pro magnitudine culpæ parum fuisse quod dicturi erant, & ut competentibus pœnis lueretur offensio, ipsis Judæis comminatus est, dicens: *se mala patrum usque in quartam progeniem redditurum.* Ergo hæc vox ad solos Judæos specialiter pertinet. Ceterùm, illa ad Christianos, quâ dignatus est promittere non vindicare in filios, si quid peccetur à patribus, nec in patribus si quid à filiis forsitan delinquatur [l]. Temporibus unitatis, Principes vestri qui probantur ista fecisse, jam è vivis excesserant, vobis quasi [m] hereditariam maculam relinquentes, quam priùs Deus à vobis providentiâ suâ sic diluit, dum inter patres & filios (sicut suprà diximus) separavit. Igitur quia tradere peccatum est, videant parentes vestri, quid in judicio Dei respondeant: vestrûm tamen, (quia [n] aliis temporibus estis) peccatum esse non potest.

II. In Ecclesiâ Dei usque ad diem judicii bonos & malos reperiri, & hos esse tolerandos.

INDE est quòd vos jamdudum in communionem nostram [13] voluimus recipere; quia vos illo tempore non peccastis, sed Principes vestri [o]. Nec quasi ex toto sanctus debet
Matt. 7. 1. quis de altero judicare: quia scriptum est in Evangelio, Christo dicente: *nolite judicare, ne judicetur de vobis:* maximè cùm nemo ex toto sanctus poterit inveniri. Nam si sunt
Matt. 6. 12. Luc. 11. 4. qui possint non habere peccata, mentiuntur in oratione Dominicâ, si sine causâ indulgentiam postulant, dicentes Deo patri: *dimitte nobis peccata, sicut & nos dimitti-*

VARIANTES LECTIONES.

[a *Invidia esset*] Ita in MSS. S.T. & P.S. meliùs quàm in aliis, *Invidiæ essent*, nisi quòd posteà pro *est* quod est in aliis MSS. legitur *&*. [b *Unitas fieret*] In MSS. C. & S.G. *unitatem facere debuerant.* Post hæc verba in editis habetur lacinia quædam, in quâ excusatur crimen traditionis: nescio unde deprompta; nec enim extat in ullo è quatuor codicibus manuscriptis quos mihi videre contigit, nec in primâ editione Balduini, nec concinit cum antecedentibus & consequentibus, quæ hac sublatâ optimè cohærent, nec stylum Optati sapit, & ab ipsius placitis & doctrinâ prorsùs abhorret. His de causis hanc laciniam hic omisimus & in appendicem rejecimus. [c *Et si*] Hæ duæ particulæ desunt in MS. S.G. [d *Venissent*] Ita in MSS. S.Th. & Ph.S. In MS. S.G. *venirent* pro *venissent.* [e *Adductos*] Ita in MSS. S.T. & P.S. In MS. S.G. *adjutos*; sed perperam. [f *Negotium*] Deest in MSS. S.T. & P.S. [g *Utraque*] In MS. S.T. *una quæ*, vitio amanuensis. [h *Per Moysem*] In MS. S.T. *ad Moysem.* [i *Dum*] In MS. S.G. *sed cum.* [k *Præscientia*] In MS. S.G. *præsentia*: malè. [l] Hic inserta est alia lacinia in editis, exceptâ primâ Balduini editione, ad excusandum crimen traditionis, quæ rejicienda est propter easdem rationes propter quas priorem rejecimus; nam exulat pariter ab omnibus manuscriptis, orationis seriem interrumpit, & à doctrinâ Optati aliena est. [m *Quasi*] Deest in MS.S.G. [n *Quia*] In MS. S.G. *qui ab.* In MS. S. T. *quia ab.* [o] Hic in editis exceptâ Balduini editione, inseruntur tres lineæ quæ non extant in MSS. Has habes in appendice cum aliis additamentis ad huncce librum.

ANNOTATIONES.

8. *Invidia esset*] Ne ex iis pulsis, aliis invidia fieret, eò quòd tot Episcopos ejecissent. *Du Pin.*

9. *Judicandi severitas*] Secundus qui præerat non ausus est judicare, ne solus remaneret, ut habetur in primo libro. *Albasp.*

10. *Quasi superbi*] Quasi alios damnantes & quasi innocentes, libro sexto, *ubi modò superbus inventus, &c.* Idem.

11. *Illi namque*] Sensus est; Qui confessi sunt in Concilio Numidiæ se Codices tradidisse, non erant puniendi, neque excommunicandi si bono pacis id factum fuisset, & ne Ecclesia divideretur. *Idem.*

12. *Nam non pertinuit ad Seth filium Adæ, &c.*] August. de hæres. c. 19. *Sethiani nomen acceperunt à filio Adæ, qui vocatus est Seth. Eum quippe honorant, sed fabulosâ & hæreticâ vanitate, &c.* Addit Tertullianus eos Christum non alium credidisse, quàm Seth. Omitto quæ alii de iisdem. Ad Optati verba quod attinet, non ego is jam, qui gravius quidquam de viro sancto pronuntiaverim. Id tantùm dicam, vereri me, ne imprudenti & incauto illi hæc exciderint, quæ sævioris examinis acrimoniam ægrè sustineant. Quare hanc aliis Provinciam relinquo libens. *M. Casaub.*

13. *Volumus recipere*] Eidem objectioni respondet: si sumus traditorum filii, cur vultis nobiscum communicare? *Albasp.*

24. *Ager*

mus debitoribus nostris: cùm Joannes Apostolus, & omnium conscientias prodat, & suam 1. Joan.
resignet [a] bis verbis: *si dixerimus*, inquit, *quoniam peccatum non habemus, nos ipsos de-* 1. 8.
cipimus, & veritas in nobis non est: cujus dicti rationem in quarto libro manifestius explanavimus. Sed fac & aliquos esse totâ sanctitate perfectos, non licet ut sint sine fratribus, qui ne repellantur, Evangelica præcepta reclamant, quibus describitur [14] ager [b] qui est totus orbis, in quo est Ecclesia, & seminator Christus, qui præcepta dat salutaria. E contrario, homo est malus, id est Diabolus, qui non in luce, sed per tenebras seminat importuna peccata: & in uno agro nascuntur diversa semina; sicut in Ecclesiâ non est similis turba animarum. Ager suscipit semina bona vel mala: est diversitas seminum; sed creator unus omnium est animarum: unus dominus agri [c], ubi nata sunt zizania: duo sunt auctores seminum; sed ager unum dominium habet; ipsum Deum dominum. Illius est terra: illius sunt bona semina: illius est & pluvia. Ideo vos adductos recipere in unitate consensimus; quia nobis non licet vel separare, vel repellere: quamvis peccatores in uno agro nobiscum natos, unâ pluviâ, hoc est, uno baptismate nutritos: quomodo oon licuit Apostolis de tritico zizania separare: quia separatio sioe exterminio fieri non potest: ne dum evellitur quod opus non est, conculcetur quod opus est. Pariter jussit Christus in agro suo per totum orbem terrarum, in quo est una Ecclesia, & [15] sua semina crescere & aliena. [16] Post crementa communia, venturus est judicii dies, qui messis est animarum, sedebit judex Filius Dei, qoi agnoscit quid est suum, & quid alienum. Illius erit eligere quid condat in horreo, & quid tradat incendio: quos ad interminata tormenta destinet: & quibus promissa præmia repræsentet. Agnoscamus nos omnes homines esse: nemo sibi usurpet divini judicii potestatem. [17] Nam si sibi totum vindicet quivis Episcopus, dicatur quid in judicio acturus est Christus? satis sit homini, si de peccato suo reus non sit, quàm ut de alieno jodex esse desideret. Professio denique oostra est bono pacis vos non repellere [d]. Nefas est enim, ut Episcopi faciamus quod Apostoli oon fecerunt, qui permissi non sunt vel semina separare, vel de tritico zizaoia evellere.

QUÒD si de recipiendis vobis Catholica dubitaret, nonoe vos debuistis unitatis assequi III.
formam? sed exempla in Evangelio lecta proponere ooluistis, ut est lectio de personâ bea- Exemplo Apostoli
tissimi Petri, ex quâ, [18] forma unitatis retinendæ vel faciendæ descripta recitatur. Equi- Petri uti
dem malum est contra interdictum aliquid facere: sed pejus est unitatem non habere cùm posse Donatistas
possis. Quam unitatem, ipsum Christum videmus præposuisse vindictæ suæ, qui magis ut eis de-
omnes discipulos suos voluit in uno esse, quàm quòd offensus fuerat vindicare: [19] dum tur venia.
nollet se negari, promisit se apud Patrem negaturum esse, qui se negaret [e], & [f] cùm hæc ita [g] scripta sint, tamen bono unitatis beatus Petrus, cui satis erat si post quod negavit, solam veniam consequeretur [h], & præferri Apostolis omnibus meruit, & claves regni cœ-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Resignet*] In MSS. C. & S.G. *designet*; sed *resignet* magis quadrat. [b *Reclamant: quibus describatur ager*] Hunc locum restituimus ex MSS. S. T. & P. S. In aliis MSS. & in editis corruptè admodum legitur, *declamantes, scripturâ muniuntur. Ager.* [c *Unus dominus agri*] Ita in MSS. S.T. & P.S. In MSS. C. & S.G. *Unus domini ager.* [d *Bono pacis vos non repellere*] In MSS. C. & S.G. *bonum pacis non repellere.* In editis hic habetur: *non solùm vos non repellere, sed etiam parentes vestros, si eorum temporibus contingeret & unitas fieret bonum pacis non repellere:* sed hæc desunt in omnibus MSS. & in primâ editione Balduini, videntúrque ascititia. [e *Qui se negaret*] In editis hæc adjiciuntur: *apud homines. Et non tamen non se promisit punitarum scripturam aliquam qui tradidisset: gravius est enim negare eum qui locutus sit, quàm tradidisse verba quæ locutus sit.* Sunt ista manifeste subdititia. [f *Et*] In MSS. S.T. & P. S. *sed.* [g *Ita*] Deest in MS. S. G. [h *Consequeretur*] In MSS. S. T. & P. S. *mereretur.*

ANNOTATIONES.

14. *Ager*] Tota collatio Carthaginensis hoc argumento conclusa est: ait igitur cum peccatoribus vivendum esse, quia Ecclesia est ager, qui triticum & zizania continet. *Albasp.*

15. *Et semina sua crescere: & aliena post crementa, &c.*] Fuerunt qui ex his Optati verbis nescio quàm elegans, novum certè mihi *postcrementi* verbum cuderint, & dixerint ita à nostro appellari, *quæ postcreverunt.* Sed de verbi elegantiâ non quæro. Optati certè verbum non est, quem scripsisse mihi constat, *& semina sua crescere & aliena. Post crementa communia venturus, &c. Crementi* vox (si quis dubitat) ab idoneis patronis, Tertulliano, Cypriano, & aliis si opus, asseretur. *M. Casaub. Ita restitutum ex MSS.*

16 *Post crementa*] Dicit quæ pòst creverunt. *Incert.*

17. *Nam si sibi totum*] Quid, quæso, Christus in die judicii separabit & judicabit, si Episcopus omnes peccatores velit separare ab Ecclesiâ? *Albasp.*

18. *Forma unitatis retinendæ*] De hac eâdem unitatis formâ ante Optatum præclarè Cyprianus lib. de unitate Ecclesiæ: *Ut unitatem manifestaret, unam cathedram constituit, & unitatis ejusdem originem ab uno incipientem suâ auctoritate disposuit. Hoc erant utique & ceteri Apostoli, quod fuit Petrus, pari consortio præditi honoris & potestatis; sed exordium ab unitate proficiscitur, ut Ecclesia Christi una monstretur, & Pastores sunt omnes, sed grex unus ostenditur, qui ab Apostolis omnibus unanimi consensione pascatur, &c.* His etiam egregiè concinit Pacianus Optato Coætaneus epist. 3. *Ad Petrum locutus est Dominus, ad unum ideò, ut unitatem fundaret ex uno, mox idipsum in commune præcipiens.* Incert.

19. *Dum nollet se negari promisit, &c.*] *Promisit* pro *minatus est:* ut apud Luciferum Calar. pro S. Athan. lib. 1. *Sicut promittit sperantibus se Dominus,* & iterum paucis interfertis, *si hæc Heli sunt promissa propter delictum filiorum, &c.* M. Casaub.

lorum communicandas ceteris, solus accepit. Bono unitatis, sepelienda esse peccata hinc
intelligi datur, quod beatissimus Paulus Apostolus dicat, caritatem posse obstruere multi-
Galat. 6. 2. tudinem peccatorum: *onera* (inquit) *vestra invicem sustinete*: & alio loco ait: *caritas*
1. Cor. 13. *magnanimis est: caritas benigna est: caritas non zelatur: caritas non inflatur: non quærit*
4. & 5. *quæ sua sunt*: & benè dixit. Hæc enim omnia viderat in Apostolis ceteris, qui bono uni-
tatis, per caritatem noluerunt à communione Petri recedere, ejus scilicet qui negaverat
Christum. Quòd si major esset amor innocentiæ, quàm utilitas pacis & unitatis, dicerent
se non debere communicare Petro, qui negaverat magistrum, & Dei Filium dominum.
Possent non communicare (ut suprà dictum est) beatissimo Petro: possent contra illum re-
citare verba Christi, qui promiserat negaturum se esse apud Patrem, eum qui se coram
hominibus negasset. Ad quam formam debet diligenter attendi: de quâ dum pauca com-
memoro, ipsius sancti Petri beatitudo veniam tribuat, si illud commemorare videor quod
factum constat & legitur: dubito dicere peccasse tantam sanctitatem, sed ipse hoc factum
probat, qui & doluit amarè, & flevit ubertim, qui nec doleret nec fleret, si nulla inter-
venisset offensio. Potuit [a] utique caput Apostolorum ita se gubernare, ut nihil incurreret
quod doleret: sed ideò [20] in uno titulo ejus multa videntur errata, ut posset ostendi bono
unitatis omnia debere Deo servari. Et nescio an in altero hoc genus peccati, tanti pon-
deris esse possit, quanto in beato Petro fuisse manifestum est. Quisquis enim fortè in ali-
quâ persecutione negavit Filium Dei, in comparatione beati Petri videbitur leviùs [b] deli-
quisse si negavit quem non vidit; si negavit quem non agnovit; si negavit cui nihil pro-
misit; si semel negavit. Nam in beato Petro hoc genus peccari dilatatum est: primò quòd
cùm interrogaret Christus omnes quem se homines dicerent, unus dixit Eliam, alter dixit
Matt. 16. Prophetam: tunc Christus dixisse legitur: *vos quem me dicitis esse* [c] *?* & ait illi Petrus: *tu*
15 & 16. *es Filius Dei vivi*. Pro quâ agnitione laudari ab eo meruit [d]: Ecce [e] ceteris non agno-
scentibus Filium Dei, solus Petrus agnovit. Deinde sub die passionis, cùm diceret Chri-
Matt. 26. 31. stus: *ecce teneor & fugietis omnes*. Tacentibus ceteris, solus se promisit non recessurum:
Ibid. 34. de præscientiâ Filius Dei ait: *Petre, antequàm gallus cantet, ter me negabis*. Additum
est aliud ad pondus peccati, promissum scilicet quod non erat impleturus. Posteà quàm
in domum Caiphæ ductus est Christus, ad mensuram delicti complendam, de tanto nu-
mero nullus alius interrogatur præter beatum Petrum: interrogatus primò negat, interro-
gatus iterum negat, tertiò dixit se Christum omnino non nosse: & cantavit gallus, non ut
tempora cantu suo distingueret, sed ut peccasse se beatus Petrus agnosceret. Denique do-
luit amarè, & flevit uberrim. Ecce, ut suprà dictum est, ceteris non agnoscentibus [f], so-
lus agnovit: ceteris non promittentibus solus promisit: ceteris nec semel negantibus, ter
solus negavit; & tamen bono unitatis, de numero Apostolorum separari non meruit. Un-
de intelligitur omnia ordinata esse providentiâ Salvatoris, ut ipse acciperet claves. Inter-
clusa est malitiæ via, ne Apostoli animo licentiam judicandi conciperent, & severè con-
temnerent eum qui negaverat Christum. Stant tot innocentes, & peccator accipit claves,
ut unitatis negotium formaretur. Provisum est ut peccator aperiret innocentibus, ne in-
nocentes clauderent contra peccatores [g], & quæ necessaria est unitas, esse non pos-
set. Hæc si commemoraretis, communicare cupientes, quando vos Catholica pio sinu
suscipere dubitaret Ecclesia? cùm constet vos non traditores esse, sed filios tradi-
torum.

IV. Donatistis non autem Catholicis convenire quod dictum est de muscis morituris. Eccl. 10. 1.

NAM aliqui ex vobis volentes nos populis suis contemnendos ostendere, etiam illud
miscent [h] [21] tractatibus suis quod à Salomone Prophetâ dictum est; *muscæ morituræ ex-
terminant olei suavitatem*: & muscas [i] morituras nos appellant: & [22] oleum nominant,
illum scilicet liquorem, qui ex nomine Christi conditur; quod chrisma postquàm condi-
tum est nominatur. Antequam fiat, adhuc oleum est naturâ simplex, fiet [k] suave, dum

VARIANTES LECTIONES.

[a *Potuit*] In MSS. S T. & P. S. *Et potuit*. [b *Videbitur leviùs*] In MSS. S. T. & P. S. *vide-
tur leviter*. [c *Vos quem me esse dicitis?*] In MSS. S. T. & P. S. *tu, Petre, quem me esse dicis* [d *Me-
ruit*] Post istud verbum in editis hæc adjecta sunt: *quòd instinctu Dei Patris hoc dixerit*. [e *Ecce*] Ita
in MS. S. T. In aliis, *&*. [f *Agnoscentibus*] In MSS. S. T. & P. S. additur, *filium*. [g *Peccatores*]
In MSS. S. T. & P. S. *peccatorem*. [h *Miscent*] In MSS. S. T. & P. S. *apponunt*. [i *Et muscas*]
In MSS. C. & S. G. *& quasi muscas*. [k *Fiet*] Ita hunc locum restituimus ex MSS. S. T. & P. S. ma-
lè in aliis & in editis, *fit &*.

ANNOTATIONES.

20. *In uno titulo*] In uno peccato. *Albasp.*

21. *Tractatibus*] *Tractare* est Episcoporum, valétque *concio-
nari*, sic *tractatorem* infrà hac paginâ dixit, *insinuandi alicujus
rei causâ, non tamen tractandi quod est Episcop rum*. Sic Orige-
nem *tractatorem*, ni fallor, (nam liber scribenti non est ad
manum) vocat omnium Episcoporum Galliæ politissimus Sul-
pitius Severus. *Incert.*

22. *Oleum*] Ita nostri Hæretici per contemptum chrisma
vocant oleum. *Albasp.*

23. Sic

de nomine Christi conditur. Ergo tres res sunt quas Salomon Propheta nominavit: oleum, suavitatem, & muscas morituras exterminantes suavitatem. Istæ tres res loca sua habent in ordine: primo loco est oleum: secundo suavitas de confectione: tertio, muscæ morientes exterminantes suavitatem. Quisquis est talis tractator ex vobis, probet quomodo nos muscas morituras appellat. Si apud vos putatis esse confectionem quæ det oleo suavitatem: apud vos est oleum & suavitas. Numquid nos exterminamus oleum vestrum, ut meritò nos muscas morituras appelletis? quod vestrûm est, apud vos est. Et si à vobis ad nos aliquis transitum fecerit; [23] sic à nobis servatur, quomodo à vobis dimittitur: quomodo dicitis quia nos sumus muscæ morituræ suavitatem olei corrumpentes, cùm post vos nihil tale facimus? aut si à nobis dicitis suavitatem olei corrumpi posse: [24] aut possumus aliquid, & damus oleo suavitatem: aut si nos, ut vultis, nihil possumus: remansit oleum tale esse, quale & natum est: quomodo dicitis quia nos sumus muscæ morituræ, corrumpentes suavitatem olei? Igitur oleum antequam à nobis conficiatur, tale est quale & natum est: confectum, suavitatem ex nomine Christi accipere potest. Quomodo possumus uno facto [a] & conficere, & corrumpere? restat ut si oleum de se suave sit, vacet quod agitur ab hominibus si ab homine in nomine Christi conficitur. Non potest idem operarius duas res repugnantes & contrarias simul facere. Vobis absentibus si conficimus [b], non corrumpimus. Si corrumpimus, quis ante nos confecerat quod corrumperemùs? Quare ne vacet dictio Prophetæ (si ita est) intelligite quia vos estis muscæ morituræ. Vos enim exterminastis non quod natum est, sed quod confectum est, suavitas enim legitur non natura posse corrumpi. Oleum enim simplex est, & nomen suum unum & proprium habet: confectum jam chrisma vocatur, in quo est suavitas, quæ cutem conscientiæ mollit, exclusâ duritiâ peccatorum: quæ animum innovat lenem: quæ sedem Spiritui sancto parat, ut invitatus illic, asperitate fugatâ, libenter inhabitare dignetur. Hæc est suavitas olei, quam possunt muscæ morituræ corrumpere. Si nos exterminaremus à vobis confectum oleum, meritò nos muscas morituras appellare posseris: sed dum quod à vobis unctum est, tale servamus, quale suscipimus; muscæ morituræ esse non possumus. Sed dum vos invidiæ tempestatibus impulsi, quasi in oleum caditis; vos exterminatis in rebaptizatione suavitatem olei illius quod in nomine Christi confectum est, unde condirentur mores, unde accenderetur lumen mentis, ad salutarem [c] & veram intelligentiam. Vos exterminatis rem ubi oleum fuit & suavitas. Nos quomodo potuimus corrumpere suavitatem, quæ ante nos à nullo confecta est? seduxistis homines, rebaptizastis, iterum unxistis. Proh dolor! non sine morte vestrâ, exterminastis [d] quod fuerat de nomine Christi confectum, more muscarum, quæ pereuntes exterminant: [25] quia mors est peccatùm, quod non habet indulgentiam. Scriptum est quia *qui peccaverit in Spiritum* Matt. 12.
sanctum, non remittetur ei, nec hic, nec in futuro sæculo. Ergo cùm & falsò nos muscas 32.
appelletis, & omnia quæ à uobis fiunt, dissolvere properetis, & nos contemnendos aut despiciendos esse dicatis, vobis solis sanctitatem vindicantes: innocentiam proponitis vestram, ut promittatis vos aliena posse donare peccata Videtis [e] igitur non de nobis, ut disputatis, sed de vobis dixisse beatissimum Paulum Apostolum: *erunt* (inquit) *homines* 2. Tim. 3. 2.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Uno facto*] In MSS. C. & S. G. *uno momento.* [b *Conficimus*] In MSS. S. T. & P. S. *confecimus*, & posteà *corrupimus.* [c *Ad salutarem*] In MSS. S. T. & P. S. *ad salutares partes.* [d *Exterminastis*] In MSS. S. T. & P. S. *exterminantes.* [e *Videtis*] In MSS. *vides.*

ANNOTATIONES.

23. *Sic à nobis servatur*] Non rebaptizatur. *Albasp.*

24. *Aut possumus*] Si damus oleo suavitatem, aliquid possumus, & ita possumus baptizare: si nihil damus, oleum apud nos non fit suave. *Idem.*

25. *Quia mors est peccatum, &c.*] Distinguo, *quæ pereuntes exterminant. Quia mors est peccatum, quod non habet indulgentiam, scriptum est, Quia qui peccaverit, &c.* τὸ *quia* è superiore fortasse versiculo repetitum, ubi ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι, &c. Quò plenius probet Optat. verba illa de muscis morientibus suavitatem olei exterminantibus in Donatistas competere, postquàm jam probavit, illos suavitatem olei corrumpere, dum ritè baptizatos rebaptizabant, etiam in eo muscas imitari addit, quòd & ipsi *morientes* id agant. Quare autem *morientes* & *morituri*? quia peccatum quod rebaptizantes admittunt, *non habet indulgentiam*, id est, irremissibile, peccatum autem quodcumque esse irremissibile, *mortem* esse nemo dubitat: sed tamen hinc non magis liquet, quam si nihil adduxisset, quo probaret. Deinde qui potuit Optatus dicere, rebaptizantium Donatistarum peccatum, condonari non posse? Quare nisi commodior aliqua interpretatio horum verborum possit excogitari, expungenda ista omnia putaverim tamquam spuria, *scriptum est quia qui peccaverit in Spiritum sanctum non remittetur ei nec hic nec in futuro sæculo.* Ut ista sit Optati verborum sententia: rebaptizantes contra divina præcepta gravissimè peccant: peccatum autem *quod non habet indulgentiam* (id est, quamdiu seu quodcumque non est expiatum & remissum) *mors est*: ergo vos non sine morte vestrâ, &c. Non mirum autem, si Lector, qui verba ista *quod non habet indulgentiam* de peccato ἀσυγγνώστῳ ἢ ἀσυγχωρήτῳ acceperat, locum Scripturæ qui eò pertinebat, in margine notaverit. In margine autem semel notatum, postea in ipsum textum receptum esse, multò minus est quod miremur. Et de istis sacræ Scripturæ verbis planè ita sentio, locum hîc habere non posse. Istorum autem Optati verborum, alium esse sensum, aliamque Optati fuisse sententiam, quàm quam mallemus, ac lectori libenter commendaremus, Optatus ipse docebit lib. 5. *Absit ut Spir. sanct. &c.* vide & incerti auctoris *brevic. fid.* contra Arr. à V. Cl. nuper vulgatum, circa finem, *Nam quicumque, &c.* M. Casaub.

26. *Num.*

seipsos amantes, cupidi, gloriantes sibi, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti: pacem non custodientes, sine affectu, detractores, immites, sine benignitate, &c.

V. *Donatistas non autem Catholicos Jamne & Mambræ similes esse.*

NAM & illud quale est, quod pro arbitrio tuo Moysi vobis imponere voluisti personam, contra quem Jamnem & Mambrem obstitisse commemorat Apostolus Paulus. Si ita est, quæ apud vos veritas inveniri potest, cui Catholica videtur obsistere, aut quod apud nos esse mendacium poteris approbare? in unâ communione esse eum toto orbe terrarum? [16] numquid poteris approbare mendacium? symbolum verum, & unicum retinere & defendere, numquid poteris approbare mendacium? [17] Cathedram Petri & claves regni cœlorum à Christo concessas, ubi est nostra societas, numquid poteris approbare mendacium? in ipsâ lectione quæ commemorasti inter ipsas personas, considera ordinem rerum, & qui fuerit prior attende. Utique Jamnes & Mambres secundo loco sunt, qui contra Moysem & veritatem [a] falsis artibus militare voluerunt: & antecesserat Moyses, cujus virtutes impugnare frustrà conati sunt. Ut Moyses prior est, sic & Catholica prior est: ut Jamnes & Mambres repugnantes obstiterunt, sic & vos rebelles contra veram [b] Catholicam militatis. Quid est ergo quod nomina & nobis & vobis mutare voluistis, nisi ut te sociis tuis comparares æqualem? [18] Sunt enim aliqui ex vobis qui obliti aut ignari præteritorum temporum in [c] nos dicant quæ pertineant ad eos qui jamdudum de Catholicâ lapsi Majorinum ordinaverunt; illi scilicet auctores schismatis & traditionis. Cùm adhuc retinerent pacem antequam exterminarent Deo placitam unitatem, fuerunt lumen mundi, & sal terræ merito appellabantur. Dum docerent pacem, adhuc pacifici vocabantur: [19] antequàm inflati essent, beati erant, de paupertate spiritûs, pars erant condimenti: beati erant, dum mites, pars fuerant condimenti: beati erant dum justi, pars erant condimenti: beati dum pacifici, totum fuerant condimentum. Posteà quàm erroris divitias dederunt spiritui & pulmonibus suis, & facientes schisma, immites inventi sunt: & minùs misericordes dum impiè membra Ecclesiæ diviserunt: & injustitiam secuti, regnum Dei pro fastidio habuerunt: & dividendo Ecclesiam noluerunt esse pacifici, ipsi facti sunt sal infatuatum, ex quo nihil condiretur, quod Deo de suavitate placuisset. Et cùm hoc malum pertineat ad Principes vestros, à quibusdam sociis tuis aliter disputatur, ut dicant insipientes fuisse eos qui agnoverunt vel serò veritatem, & ab schismate recedentes, agnitâ matre Catholicâ secuti sunt pacem. Hos putant aliqui vestrûm errasse: hos existimant quasi infatuatos à sapientiâ recessisse. Unde apparet vos omnes eodem modo errare in nominibus transferendis; dum & tu Jamnem & Mambrem pacificis Catholicis comparasti, & vos schismaticos Moysi quod à veritate alienum est: & aliqui socu tui insipientes, de sapientibus judicare volue-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Veritatem*] In MSS. S. T. & P.S. *Aaron.* [b *Veram*] In MSS. S. T. & P. S. *veritatem.* [c *In nos dicant quæ pertineant ad*] Hæc ex conjecturâ supplevimus quæ desunt in MSS. ne hiulca & manca esset oratio.

ANNOTATIONES.

16. *Numquid poteris approbare mendacium in ipsa lectione quæ commemorasti, &c.*] Ut hæc scripta, imò quomodocumqua scribas, aut mutes, ne Oedipus quidem aut Apollo ipse quidquam sani ex iis eliciat, aut integritati restituat. Quare longè est arcessenda huic loco medicina; sed ea tamen certa ac minimâ, imò omninò nullâ, nisi punctorum distinctioni servientium, mutatione. Sciat igitur Lector, multas retrò periodos etsi non eâdem obscuritate, eodem tamen falsæ distinctionis vitio laborare, quæ hæc, quæ restituere, nisi rectè illis constituris, non possumus. Totus igitur locus ita concipiendus est. *Si ita est* (hinc enim depravationis per aliquot sententias continuatæ origo) *quæ apud vos veritas inveniri potest, cui Catholica videtur obsistere, aut quod apud nos esse mendacium poteris approbare? in unâ communione esse cum toto orbe terrarum, numquid poteris approbare mendacium? symbolum verum & unicum retinere & defendere, numquid poteris approbare mendacium? Cathedram Petri & claves regni cœlorum à Christo uni concessas, ubi est nostra societas, numquid poteris approbare mendacium? In ipsâ lectione quæ* (f. *quam*) *commemorasti, inter ipsas personas considera ordinem rerum, qui fuerit prior, attende. Utique, &c.* M. Casaub.

17. *Cathedram Petri*] Ex eo quòd cum Episcopo Romano communicat, infert, se non posse errare, neque falsum symbolum docere. *Albasp.*

18. *Sunt enim aliqui ex vobis, &c.*] Ad illud, *Cùm adhuc*: aliquid hic deesse primo statim intuitu facilè quivis agnoscat. Haud multum tamen esse, quodcumque deest, ex attentâ totius loci ad finem usque consideratione, volenti ac diligenti liquebit. Sententiæ certè haud ulla esset, neausve jactura, etiamsi plura abessent; ista nimirum omnia, *sunt enim aliqui ex vobis qui obliti aut ignari præteritorum temporum, eos jamdudum*: atque inde periodus inciperet: *qui de Catholicâ*, vel, *illi jamdudum qui de Catholicâ, &c.* Præcedentium enim verborum sensum & materiam posteà repetit, neque hic præmitti necesse fuit. Ego sensum ita expleo, (usum verba per me liberum sit unicuique prout ipse maluerit) *sunt enim aliqui ex vobis, qui obliti, aut ignari præteritorum temporum in nos jam dicunt, quæ pertineant ad eos jamdudum, qui de Cath. lapsi Majorinum ordinaverunt. Illi scilicet auctores schismatis, & traditores cùm adhuc retinerent &c.* Quid si legas, *sunt enim aliqui ex vobis qui obliti* (sunt scil.) *aut ignari præteritorum temporum, eos jamdudum qui de Cath. lapsi Majorinum ordinaverunt: scilicet*, vel *fuisse*; *auctores schismatis & traditionis. Illi scilicet auctores schismatis & traditionis. Cùm adhuc, &c.* Sanè qui Optati priores cum hac meliori ac secundâ Balduini editione contulerit, reperiet hanc potissimùm amatum, eorùmque plurimorum hiatuum ac lacunarum hoc in libro segetem fuisse, quoties eædem syllabæ, vel verba, vel denique versus integri proximè repetiti consequebantur. Sed sententiæ, si nihil deesse impetro, in verbis restituendis ingenium suum, qui volet, exerceat. *M. Casaub.*

19. *Antequam inflati schismatici essent*] Tertullianus de Monogam. *cùm inflamur & extollimur adversus eleum.* Albasp.

30. *Nam*

runt, ut dicant fatuos factos esse pacificos; & parentès suos de dissensione infatuatos esse, intelligere noluerunt. [a]

JAM ad illum locum [b] invidia vestra dilabitur, ut dicatis Macarium post illa facta communioni non debuisse misceri: sed magis à Catholicis Episcopis abstineri. Primò, communionis unum est nomen, sed diversi sunt modi [c]: aliud est communicare Episcopum cum Episcopo, & aliud communicare laicum cum Episcopo. Tunc erat grave si Macarius quod fecisse dicitur, suâ voluntate fecisset; quod qui faciunt, factum judiciis publicis & Romanis legibus vindicatur. Ille est enim homicida, qui nullâ necessitate cogente, nullâ jussione, nullâ potestate, sed furore adactus, de voluntate suâ fecerit quod prohibent leges. Ceterùm, Macarius quod fecisse dicitur, vobis provocantibus fecit: nec Episcopus fuit, nec in officio Episcopali versatus est, nec manum alicui imposuit, nec sacrificium obtulit. Unde cùm eum constet alienum fuisse ab Episcoporum actibus, nullus Episcopus ab eo qui cum Episcopis non obtulit videtur esse pollutus. Restat ut dicatis eum cum populo communicasse: & locutum eum esse aliquid in populo constat, sed insinuandæ alicujus rei causâ, 30 non tamen tractandi quod est Episcoporum; ille enim nudè

VI. Quâ ratione & cur Macarius ad communionem admissus fuerit.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Noluerunt*] Hic clauditur in editis liber septimus totúmque opus Optati, & quæ sequuntur in MSS. translata sunt ad finem libri tertii. Et quidem quod spectat ad illa quæ pertinent ad calumniam Donatistarum in Macarium, quod profanasset Christianorum sacra, quæ incipiunt ab his verbis: *Et si seductione, &c.* & desinunt in his, *quod videbatur auditum*, extant libro tertio, sicut & septimo in MSS. S. T. & P. S. eáque superiùs à nobis in hujus tertii libri fine sunt posita. At quæ sequuntur, cùm in omnibus MSS. ad librum septimum pertineant, nullibi ad tertium, hîc ponenda esse duximus tamquam appendicem libri tertii additam ab Optato in libro septimo post opus suum confectum. [b *Jam ad illum locum*] In MSS. ante hæc verba habetur: *sed ut ad paullò ante dicta redeamus*; quod videtur superfluum & forsan additum ab amanuensibus. [c *Modi*] Ita in MSS. S. T. & P. S. In aliis, *actus*.

ANNOTATIONES.

30. *Non tamen tractandi quod est Episcoporum*] Quid ergo Presbyteri, non & illi concionari soliti? Ita video hodie à multis credi, solos enim Episcopos docendi jus habuisse; *sed magno*, ni fallor, errore. In Africanis Ecclesiis diu obtinuisse, ne Presbyteri, *præsente*, ut Hieronymus ad Nepotianum, Episcopo loquerentur, vel ut Possidius in vitâ Augustini, *coram Episcopo prædicarent*, sive *tractarent*, non negamus. Quod tamen colligunt inde viri docti, inter alios Baronius, non licuisse Presbyteris prædicare in Africâ, non video cur necessariò sequatur. Imò verba Possidii planè inspecta contrarium videntur sonare, ut & Hieronymi; cùm neuter ἁπλῶς & planè dicat, non solitos, sed præsente Episcopo non solitos. Augustinus etiam ep. 77. ubi Aurelio abrogatæ hujus consuetudinis nomine, gratias agit, ac lætatur, non ita loquitur, quasi Presbyteris tum primùm *sermonum* facultas esset concessa, sed quòd *ipso præsente* jam liceret eis, quòd jam ipse *Dominum per eos loquentem non dedignaretur audire*. Jam quæcumque fuerit hæc Africanarum Ecclesiarum consuetudo, quæ vivente adhuc Augustino abrogata est, universalem eam Ecclesiæ Catholicæ consuetudinem minimè fuisse, vel ex Hieronymo constat, qui ait in *quibusdam dumtaxat Ecclesiis* id fieri; & Possidius, qui aliam Orientalium Ecclesiarum consuetudinem fuisse, & illarum imitatione sublatum ab Africanis Ecclesiis illum morem testis est locupletissimus. Antiquos Canones, qui tale quid exertè statuant, nullos reperio. Nam illorum Interpretes nihil moror, qui sibi satis constare super hac re non mihi videntur: Balsamon sanè ad Can. 2. Synodi Constantinopolitanæ, τοὺς ἱερεῖς μὴ οἷον διδασκάλους. & ad 19. Synodi in Trullo, ἐν ᾧ διδάσκειν τὸ λαϊκὸν μέρος ἐνδέχεται τοῖς ἐπισκόποις apertè definit. Idem autem in Canones qui vocantur Apostolorum, ad Can. 58. Synodi in Trullo (ubi tamen Græca desunt) planè contrarium sancit. Sed nonne & Ancyranæ Synodi Can. 1. τὸ ὁμιλεῖν, quod Balsamon διδάσκειν interpretatur, et similes alios omittam, inter propria Presbyterorum munera? Quod si aliquibus in locis interdum factum est, ut Episcopi aut *simulante invidiâ*, (ut Hieron. alicubi) aut legitimâ aliquâ causâ impellente, pro suâ Episcopali auctoritate & potestate, sive uni alicui, sive pluribus simul Presbyteris silentium imponerent, non rectè tamen inde concludas, olim Presbyteris non licuisse concionari. Quid enim Presbytero licitum, non permittente aut prohibente Episcopo? Pari jure concludas, neque solitos baptizare, aut Eucharistiam administrare. Quando enim non obtinuit illud Ignatii ad Smyrnenses μηδεὶς χωρὶς ἐπισκόπου, &c. *in Eccl. cumquam sine veniâ Episcopi nihil licere*. Qui etiam hoc addit ὡς οὐκ ἐξόν ἐστι χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου οὔτε βαπτίζειν, οὔτε προσφέρειν, οὔτε θυσίαν προσκομίζειν, οὔτε δοχὴν ἐπιτελεῖν, &c. Vide & Apost. qui dicuntur Canones, Can. 39. Nam Balsamonis interpretationem, planè contra mentem Canonis esse, vel Ignatio fretus ausim asserere. Tertullianus quoque jus baptizandi soli Episcopo propriè competere, & quibus ab Episcopo permissum sit, scribit, de bapt. cap. 17. Quod autem etiam & diaconis tractandi seu prædicandi munus incubuisse, viri quidam docti credidêre, inter alios Bellarminus de Eccles. lib. 1. cap. 13, vereor ne non satis firmo fundamento nitatur illorum opinio. Nam si exemplis res agenda est, non desunt in veteri historiâ & illorum exempla, qui longè infra diaconos, nullis omninò sacris ordinibus initiati, populum in morem concionantium allocuti sunt. At Gregorii verba quæ proferunt, an rectè ab illis intellecta sint, non sine causâ dubitemus. Ait Gregorius illo loco qui est epist. lib. 4. edit. Rom. ep. 44. *Iniquum esse ut in diaconatûs ordine constituti, modulationi vocis inserviant, quos ad prædicationis officium eleemosynarumque studium vacare congruebat*. Ibi per *prædicationis officium*, putant à Gregorio tractandi seu concionandi munus indicari. Sanè Hieron. dist. 93. cap. 23. Diaconos prædicare solitos, & ipse confirmat, & iisdem in priscis Canonibus τὸ κηρύττειν interdum tribuitur. Sed ibi docent Interpretes aliam vim ejus vocis cùm diaconis, aliam cùm sacerdotibus tribuitur, quibus & nos assentimur, & Hieronymi, ut & Gregorii de eâdem aut simili, non sacerdotali prædicatione accipiendâ contendimus, ipse Gregor. quod *prædicationis officium* dixerat, idem mox *Evangelicæ lectionis officium* indigitat. Nam alioquin etiam & lectores *prædicasse* pari jure concludamus, cùm & illos Isidorus dist. 21. can. 1. *populis quid sequantur, prædicare* perhibeat. Quâ ratione etiam *pastores* eos nuncupari posse censet Ambrosius in ep. ad Ephes. cap. 4. quòd, ut ait ille, *lectionibus populum audientem saginent*. Quis enim neget nisi fanaticus & novitatis œstro percitus verbum Dei non minùs prædicari, cùm purum putum à quoquam legitur in Ecclesiâ, quàm cùm ex ambone pro captu sacerdotis enarratur? At Cyprianus (quod longè majoris apud me ponderis est) etsi non ille diaconos ullibi solitos esse prædicare, dum tamen eos ait eo functos esse munere, *ut ad carceres commeantes martyrum desideria consiliis suis, & sacrarum Scripturarum præceptis regerent atque gubernarent, ac circa Evangelii legem planissimè eos instruerent*. Tales mihi videtur describere, qui non indigni, quorum prudentiæ ac sapientiæ maximi res momenti crederentur. Verùm de his plus satis hoc loco. Quid igitur hic Optatus Episcoporum esse *tractare*; quòd à Cypriano & aliis *tractantes* nuncupantur *Episcopi*, non aliud inde colligi posse puto, quàm Episcopis, ut summis sacerdotibus ac supremis Ecclesiarum moderatoribus (de Ecclesiasticis hîc loquimur) nec minùs doctrinâ plerumque ac meritis, quàm dignitate ac potestate ceteris antè stantibus, id munus, ut omnium gravissimum, & verè ut Poëta alicubi de Athlantis

locutus est, si quid loqui potuit. Contrà Episcopalis tractatus [31] probatur ab omnibus sanctitate vestitus, salutatione scilicet geminatâ. Non enim aliquid incipit Episcopus ad populum dicere, nisi primò in nomine Dei populum salutaverit. Similes sunt exitus initiis. Omnis tractatus in Ecclesiâ à nomine Dei incipitur, & ejusdem Dei nomine terminatur. Quis vestrûm audet dicere Episcoporum more, Macarium populum salutare? Igitur cùm nec salutaverit antequàm aliquid loqueretur, nec salutare ausus sit, postquàm locutus est, nec manum imposuerit, nec sacrificium Deo ritu Episcopali obtulerit: quid est quod dicitis pollui potuisse Episcopale collegium, cùm ab omni Episcoporum officio Macarium videatis alienum? Vestigio [a] veritatis hoc loco calcata iterum vestra caput levare videtur invidia. Dicitis enim nec inter laicos eum communicare debuisse. Equidem constat, eum, ut Paulus Apostolus probat, ministrum fuisse [b] voluntatis Dei. Et quid mirum? [32] si & judices pagani ministri voluntatis Dei æstimari meruerunt, Apostolo dicente: *non sine causâ judex gladium portat.* (Rom. 13. 4.) Est enim minister voluntatis Dei: nam & Macarius in suo judex fuisse videbatur. Quod si non erat judex in eo quod fecit, secundùm leges Romanas à judicibus in eum debuit vindicari. Aut si dicitis nec sic eum communicare debuisse: nos tamen non videmus quia debuit abstineri, qui id tale fecit quod factum est à Moyse, quem post viginti tria millia hominum occisa, Deus non contemnendo abstinuit; sed ut secum loqueretur iterum invitavit. Nos non videmus abstinendum fuisse eum qui fecit quod Phinees, quem paullò antè memoravi, qui ab ipso Deo pro homicidio laudari meruit. Non videtur magis nobis abstinendus fuisse is à quo id factum est quod ab Eliâ Prophetâ qui tot falsos Prophetas occidit: nam & illos falsos vates fuisse jam suprà probavimus.

VII. (Macarium etiamsi reus fuisset, à communione pelli non potuisse.) SED ut hæc exempla sileantur, dicamus & nos quod dicitis reum fuisse Macarium: quod si fuit, accusatore silente, à nobis non licuit abstineri. Scriptum est enim ante cognitam causam neminem esse damnandum. Dicite, quis eum accusavit, & auditus non est? dicite Macarium confessum esse culpam, & nostram siluisse sententiam? sumus enim [33] qualescumque judices in Ecclesiâ, quod & ipsi non negatis; [34] quod nos judices esse veros debere fuisse contenditis. Non enim possumus facere quòd non fecit Deus, qui in judicio suo personas separare dignatus est: nec eumdem voluit esse accusatorem & judicem. Non enim potest quis in unâ causâ, eodem momento duas portare personas, ut in eodem judicio, & accusator esse possit & judex. Quod Deus nec per omnipotentiam fecit: ut nobis judicandi formam ostenderet, docuit reum sine accusatore non debere damnari; aut accusatorem eum esse, qui judex in eâ causâ futurus est. [35] Denique inter ipsa principia sæculorum dum hominum esset renovellata nativitas; dum à Cain frater Abel esset occi-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Vestigio*] Ita in MSS. S. T. & P. S. atque ita legendum, quamvis in aliis habeatur *vestigia*.
[b *Fuisse*] Sequentia usque ad illa verba, *personas separare dignatus est*, desunt in MS. S. T. Utrum defuerint in MS. P.S. incertum, nam ab hoc loco laceratæ sunt ejus postremæ paginæ.

ANNOTATIONES.

onere ἀρχῆς τῆς διδασκαλίας præcipuè incubuisse, & aliquando nefas fuisse Presbyteris, Episcopis verò inglorium ac probrosum, ut ipsis præsentibus inferioris gradûs sacerdotes populum adorarent, ac docerent: non ut Presbyteros, etiam absentibus iis, concionari præter fas aut mores fuerit, aut id muneris extra aut supra ipsorum limites officii, crediderint antiqui. *M. Casaub.*

31. *Probatur ab omnibus, &c.*] Vestitum cave hic pro vestimento accipias. Non enim de vestitu Episcopali hic agit, sed ait, omnes sive quosvis astantes tractatum Episcopalem sanctitate vestitum ex duplici salutatione agnoscere & intelligere. Ideò autem usus est hac metaphorâ, quod antea de laico dixerat, *nudè locutus est.* Ceterùm ab hac solemni salutandi consuetudine fluxisse videtur, quòd, ut ad Propertii 4 observavit illustriss. Scaliger, locus ipse unde olim populum alloquebantur Episcopis Latinis *salutatorium*, & Græcis *ἀσπαστικὸν* dictus sit. *Idem.*

32. *Si sint & judices pagani? &c.*] Scribe: *si licet judices Pagani ministri voluntatis Dei, &c.* Sed lectorem monemus plura paucis hisce paginis fuisse errata id genus, quæ in ipso textu corrigenda curavimus. Mox, nam *& Macarius in suo*, mallet aliquis fortasse, *Macarius in facto suo*, vel, *Macarius in sæculo*: Nam postea sequitur, *judices in Ecclesiâ*, sed ego nullâ mutatione opus esse censeo. *Idem.*

33. *Sumus enim qualescumque judices, &c.*] Quia superioribus verbis de Macario tamquam sententiæ Episcoporum obnoxio locutus erat, ne nimiùm Episcopis in legatum Imperatoris juris tribuere videretur, quod absolutè dixerat, restringit jam ad sententias & censuras Ecclesiasticas, quarum vis & vigor ad omnes Christianos extenditur. Dixit autem *qualescumque judices*, quia *judicis*, vox ipsa, non minùs apud illos propria Magistratibus sæcularibus, quam *Episcopi* spiritualibus: utcumque vim vocis utriusque utrisque in suo genere competere nemo negaverit. Ceterùm jurisdictio Episcoporum in laicos & causarum cognitio ab Ecclesiâ, quàm nota & usitata res in Africâ fuerit, vide vel Augustinum de Op. Monach. c. 29. *Idem.*

34. *Quòd nos judices esse veros debere fuisse contenditis*] Turpe mendum est, ita feliciter sana: *quòd nos judices severiores debere fuisse contenditis.* Incert.

35. *Denique inter ipsa principia sæculorum, &c.*] Notæ Lugd. sive Barthianæ sunt dicendæ, ad ista primi libri *Hoc modo iterum renovellata sunt, partes renovellare*, inquiunt, pro *redintegrare*, à vitibus ductum. Sic loquitur auctor lib. 7. *Dum hominum esset renovellata nativitas.* Sed quo, quæso, sensu, prima generis humani creatio, ejus *redintegratio* potuit ab Optato dici? fefellit virum doctum præpositio *re*, quam hic vacare, ut & in multis aliis, quibus ista ætas majorem in modum delectata est, non animadvertit. Inde *repromittere* pro simplici *promittere* & *terram repromissionis* vulgò appellabant, quam nos *promissionis.* Ita *remittere*, *reddere*, & innumera alia quorum etiam apud meliores Scriptores non desunt exempla. Ut causæ non fuerit, cur S. Pater, ac vir longè doctiss. Hieronymus, tam acriter ac severè in Ruffino æmulo suggillaret, quod ille *refestinare* pro simplici *festinare* posuisset: *fœdidissima*, ut Hieron. judicat, *elocutionis ἀκυρολογία.* Est igitur *renovellare* non aliud quàm *novellare*, id est, φυτεύειν, ut in antiquo gloss. legimus, & *novelletum*, νεόφυτον, quod hic, nisi valdè fallor, convenit multò melius, quam *redintegrare* significatio. *M. Casaub.*

36. *Illi*

ſus, lectum eſt: *& vocavit Deus Caïn, & interrogavit eum ubi eſſet frater ejus?* ille pecca- Geneſ. 4. 9. tum duplicans, quaſi ignorantem faceret Deum, neſcire ſe dixit. Et quando poſſet neſcire aliquid Dominus, ſub cujus oculis & vultu ſunt omnia quæ geruntur? & tamen Deus ſine accuſatore non judicat: & interrogat utique quod noverat. Et vos vultis ut abſtineremus quem non vidimus aliquid mali [a] facientem, & qui nullum habuerit accuſatorem. Video hoc loco quid invidia ſubmurmuret veſtra. Dicitis enim non nos latuiſſe quod factum eſt. Fatemur nos audiſſe; ſed peccatum erat damnare eum quem nemo eſt auſus accuſare [b]. Sed ſi dixeritis quia [c] non nos latuit factum, dicite Deo quare interrogavit, qui viderat parricidium. Nec illud à nobis fieri oportuit, quod Deus facere noluit qui ſententiam noluit dicere niſi reo. Redde accuſatorem; alioquin non poſſet juſta eſſe ſententia, niſi ipſe qui judicaturus erat accuſaret. Ideò ait: *ecce ſanguis fratris tui clamat ad me de terrâ.* Geneſ. 4. 10. Quare & vos cùm minimè probare poſſitis ab aliquo apud nos accuſatum eſſe Macarium, noſtrum non poteſtis damnare judicium. [d]

VARIANTES LECTIONES.

[a *Mali*] In MSS. C. & S. G. *malè*. [b *Accuſare*] In MSS. C. & S. G. *arguere*. [c *Sed ſi dixeritis quia*] In MS. S. T. *ſed quia dicitis*. [d In MS. S. T. *Explicit liber Optati Epiſcopi Catholici libri numero* VII. *ad Parmenianum ſchiſmaticorum auctorem*. In MS. C. *Explicit liber Optati ſeptimus*. In MS. S. G. *Explicit liber ſeptimus ſancti Optati Epiſcopi*.

Huc uſque liber ſeptimus ex codicibus manuſcriptis & primâ editione Balduini, quæ ſequuntur habentur in alterâ ejuſdem editione, ex Tiliano, ut ait, codice, quem nobis videre non contigit. Sed quia deſunt in quatuor codicibus quibus uſi ſumus, videntúrque aliena à mente Optati, nec ſtylum ejus ſapere, ea ut immeritò Optati orationi inſerta, ſuſtulimus è textu. Ne quid tamen noſtro operi deeſſet, quod ad Optatum pertinere videretur, hic illa deſcribenda eſſe cenſuimus.

Poſt hæc verba pag. 100. *lin.* 4. [36] Illi namque ſi illo tempore, bono pacis, *ſequentia habentur*, unitatem facere debuerant, etiam & ipſi ab Eccleſiâ non fuerant repellendi, Traditionis crimen elevatur. in quibus [37] neceſſitas excuſaverat voluntatem Non enim aliqui illorum ſponte tradiderant, aut hoc peccatum [38] cum ceteris delictis poterit coæquari. Quidquid enim Deus fieri noluit, ore ſuo prohibuit, quo modo dixit: *non occides, non mœchaberis, &c.* Exod. 20. 13. Potuit etiam hoc prohibere quod à parentibus veſtris admiſſum eſt: ſed quoniam aliud eſt quod facit animus, aliud eſt quod operatur eventus, quidquid de voluntate poteſt ab homine fieri, hoc meruit prohiberi; quidquid neceſſitas peccat, non poteſt magnis viribus accuſari: denique voluntas habet pœnam, neceſſitas veniam: homicida, ſcelus dum nemo cogit poteſt & facere, poteſt & non facere: adulterium mœchus, dum de foris nemo compellit poteſt admittere, poteſt & non admittere, & cetera hujuſmodi in quibus liberum habetur arbitrium. Ideò, prohibita dum geruntur, judicio deſtinantur, non [39] interdicta dum aliquâ neceſſitate fiunt: fortè facilè dignetur ignoſcere, qui noluit prohibere. Denique hoc delictum quod quaſi capitale potuit objici parentibus veſtris, ſi illo in tempore nudarentur, aut in judicium vocarentur, poſſent ſibi exemplo non uno ſuccurrere, ubi primis temporibus aut tabulæ legis fractæ, aut libri traditi eſſe leguntur vel inciſi & incenſi, & nemo damnatus eſt. Si (ut ſuprà dixi) parentes veſtri illo tempore nudarentur, ſi accuſari potuiſſent, ſine dubio dicerent, ſe nihil amplius feciſſe à Moyſe legiſlatore, quamvis non ſibi ſimilent, ſed inter ſe repugnent neceſſitas & voluntas, cum eodem nomine legis parentum veſtrorum & Moyſi una fuerit cauſa. Poſſent dicere parentes veſtri illud ſe de neceſſitate feciſſe, quod Moyſes prior fecerit de voluntate. Qui cùm populo indignaretur, non conſideravit, quia Deus digito ſuo ſcripſerat: & plus eſt quod ſcriptum eſt in cœlo, quàm quod in terrâ: & non eſt unum quod fecit Dei digitus, & quod ſcripſit calamus humanâ manu compoſitus. Moyſes ferebat, quod per nubem acceperat, & parentes veſtri tradiderunt quod [40] datâ mercede confecerant: rectè ſe paren-

ANNOTATIONES.

36. *Illi namque ſi illo tempore bono pacis, &c.*] Facere debuerant, id eſt, feciſſent, facere voluiſſent. Ita coll. Aff. p. 83. *Ut priùs de mandatorum numero conſtet, & de partibus meis quanti mandaverint, vel quanti ſint mandaturi*, (ait Petilianus Epiſcopus) *id primum peto de nobilitate tuâ, ut ſuperfluum non ſit, de numero utriuſque partis ferre debere judicium celſitudinem tuam.* Quibus ex verbis, quam redundantibus ac ſuperfluis ſuprà modum vocibus ætas illa delectata ſit, facilè diſcimus. Hoc enim volebat: *Peto de nobilitate tuâ, ut de numero utriuſque partis, judicet tua celſitudo.* Eodem coll. p. 2. *adeſſe debere*, pro *adeſſe*, & Can. Eccleſ. Afric. edit. Clar. Juſtelli p. 45. *mittere dignatur, qui debeant perferre* pro *qui perferant*. M. Caſaub.

37. *Neceſſitas*] Quia tormentorum metu id fecerant. *Albaſp.*

38. *Cum ceteris delictis*] Quæ ſponte ſiunt. *Idem.*

39. *Interdicta*] Interdicta vocat, quæ ex ſe non ſunt peccata. *Idem.*

40. *Datâ mercede*] Quod ſcribi curaverant. *Idem.*

tes vestri defenderent, docentes capitale crimen non esse, si id fecisset unusquisque eo-
rum magno metu perterritus, quod Moyses fecisset iratus: & non legimus Dominum indi-
gnatum esse Moysi, nec vindicasse confractas tabulas quas manu suâ perscripserat, nec
peccator appellatus est, nec punitus. Sic lex à Deo profecta est, ut aqua de fonte dila-
bitur, aut poma quæ de arbore salvâ radice carpuntur: non perit quod erogatum est, si
in origine suâ salvum est. [41] Denique Moyses post tabulas sparsas legis & comminutas
non damnari meruit, & Sina posteà montem revocatus ascendit, & loqui cum Deo iterum
meruit, & secundùm legem innovatam accepit, quam prodiit titulus libri qui Græco vo-
cabulo Deuteronomos scribitur: ecce non perit in lege, quod salvum fuerat in origine.
Sed ne cui videatur Moyses habuisse meritum, ut de colloquio quamdam apud Deum fi-
duciam, & ideò Deum non iratum esse, & hoc si ita esset, semper amicitia meritum suum
& fructum exigere debebat: quare in eum posteà vindicatum est, quod offendit? nonne
ut ostenderetur leve fuisse illud, quod iratus admiserat. [42] Lex in Deo sana fuit; & post-
quàm ab homine cum tabulis lapideis fracta est: devotio quæ ab homine debebatur ubi ex-
hibita non est, Moyses illam [43] pœnam meruit, ut medio itinere moreretur, ne terram
promissionis intraret: unde constat non magnum peccatum posse computari, [44] quod in
præsenti exemplo patuit impunè committi. Hæc si à parentibus vestris dicerentur, quis
eis communionem negare potuisset? quid si & illa consequentia exempla proponerent, in
quibus legitur, innovata lex cùm haberetur in arcâ, & populus Israël in prælio vinceretur.
Lex quæ in arcâ consilio populorum in hostes allata est, quæ ab ipsis Presbyteris & ceteris
filiis Israël defendi non potuit, & inimicis est tradita, dum minùs est reportata: traditâ le-
ge qui afferendam dixerant, fugerunt timidi, & non leguntur posteà in vindictâ aliquid
passi. Si à parentibus vestris hæc ratio redderetur, quis eos à [45] communione suâ repel-
lere potuisset? Quid si nec illa exempla tacuissent Principes vestri? quibus legitur Baruch
librum legis quem ex ore Jeremiæ Prophetæ exceperat, tradidisse scribæ Judin, & à Prin-
cipibus Regis jussum esse ut & ipse Baruch qui exceperat, & Jeremias per quem Deus lo-
cutus erat, fugerent & laterent. Jeremias dictabat, Baruch tradidit, fugerant ambo, ad
Joachim Regem liber allatus est, qui Rex cùm ante se pro qualitate temporis frigidi aru-
lam babuisset ardentem, & librum à Judin scribâ recitatum non libenter audivisset, subin-
de concisum minutatim ignibus imponebat. Et non iratus est Deus vel Jeremiæ qui fuge-
rat, vel Baruch qui cum eo fugiens tradiderat: quibus si Deus iratus esset, ad Prophetam
aliquem alterum loqueretur: non ad alterum, sed ad ipsum Jeremiam locutus est: sic enim
Jerem. legitur: *& factus est sermo Domini ad Jeremiam postquàm combussit Rex capitulum libri,*
36.27. *& sermones quos scripsit Baruch ex ore Jeremiæ, dixit Deus ad Jeremiam: accipe tibi*
chartam alteram & scribe omnes sermones tuos qui tunc erant scripti in libro quem com-
bussit Joachim Rex Judæ. Ecce nec Deus iratus est, nec qui arserat perit, nec Baruch
punitus est, nec Jeremias à Deo contemptus est; unde apparet, quòd in hac re gravis
numquam fuerit culpa quam numquam potuit sequi vindicta. Si hæc parentes vestri alle-
garent, quis illos à communione revocare potuisset? Denique cùm videret Deus & à Moy-
se legis tabulas fractas, & arcam hostibus derelictam, & post traditionem Baruch librum
legis & incisum esse & combustum, indicavit providentiam suam, & promisit se legem jam
non in tabulis scribere, nec in libris, sed in ipso interiori homine, hoc est, in mente &
in corde uniuscujusque credentis; quomodo scripserat in corde Noë, Abrahæ, Isaac, &
Jacob, & ceterorum Patriarcharum quos constat legitimè sine lege vixisse. Quam tem pro-
2.Cor.3.3. bat & beatus Apostolus Paulus dicens: *scripta non atramento, sed Spiritu Dei vivi, non*
in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. Post legem à Moyse fractam & à filiis
Israël hostibus derelictam, & offerente Baruch ad Joachim Regem, & concisam & incen-
sam ante tempora Christiana, ubi posteà meliùs scripturus erat, legem indicavit Deus per
Jer. 31. Prophetam dicens: *quoniam hoc est testamentum meum, quod disponam domui Israël & do-*
31. *mus Judæ, & post dies illos dicit Dominus, dans leges meas in corde eorum & in menti-*
bus eorum scribam eas. Promisit hoc jamdudum & [46] proximè reddidit temporibus Chri-
stianis. Ergo jam secundo loco est charta, secundo loco membranæ. Si à Deo lex ibi

ANNOTATIONES.

41. *Denique Moysi post tabulas &c.*] Scribo: *Denique Moyses post tabulas sparsas legis & comminutas cùm non damnari, &c.* mox quoque, *prodiit*, lege *prodidit*. M. Casaub.

42. *Lex in Deo sana fuit, &c.*] Ita correximus quæ anteà legebantur: *Lex in Deo sana fuit, & postquàm ab homine cum tabulis lapideis facta est devotio quæ ab homine debebatur, &c.* Idem.

43. *Aut pœna*] Alios Codices poteratis scribere. *Albasp.*

44. *Quod in præceptis exemplo patuit, &c.*] Pro *præceptis* malit aliquis fortè *præsenti* vel *præcedenti exemplo.* Sed ego potiùs illis assentior, qui *præcepta* tabulas x. præcepta continentes, intelligunt. *M. Casaub.*

Ibid. *In præceptis*] In tabulis, quæ præcepta continebant. *Albasp.*

45. *Communione sua*] Quis voluisset eos deponere? *Idem.*

46. *Proximè reddidit*] Hæc & quæ sequuntur innuere videntur, sine Scripturâ, quæ nobis tradita sunt, sufficere posse. *Idem.*

47. *Unde*

scripta est unde tradi non possit, ut parentes vestri qui jam in Trinitate crediderant, quamvis libros tradiderint, nec corda nec mentes tradiderint suas in quibus Deus legem suam scripsit, sicuti se scripturum esse promiserat. Ubi est ergo, frater Parmeniane, quod dixisti penitùs exustam à traditoribus legem? ecce nec penitùs exusta est, nec ex toto sublata, dum & in cordibus credentium manet, & librorum millia ubique recitantur: 47 unde apparet te parentes tuos, quamvis per ignorantiam, frustrà accusare voluisse. Igitur si parentes vestri ad tempora unitatis occurrerent tot exemplis rationabiliter redditis, & ipsi à communione repelli non possent; quantò vos quos constat traditores non esse, sed filios traditorum, cùm patrum & filiorum & personæ discernantur & nomina, inter quas personas si non sit communis culpa, non potest una esse sententia. 48 Quamquam & si illorum unitas fieret, ad Ecclesiam Catholicam sponte venirent. *Cetera habentur in nostrâ editione, pag.* 100.

Post hæc verba pag. 100. *lin.* 24. Si quid à filiis forsitan delinquatur, *sequentia habentur:* Cùm & temporibus Moysi sine cujusquam pœnâ lex iterata sit, & arca Testamenti ab hostibus ultrò sit reddita, & ab Jeremiâ Deo præcipiente charta sit altera scripta: quare putatur apud majores vestros solos capitale fuisse peccatum, in quo per tot exempla nemo damnatus est? Nam si lex ideò data est, ut homines docerentur, non ut ipsa lex quasi pro Deo coleretur, post factum patrum vestrorum nullum damnum passa est turba credentium; unusquisque eorum sub metu codices suos perdidit. Nam lex quæ necessaria fuerat, valet apud doctores populorum & cultores Dei. Bibliothecæ refertæ sunt libris; nihil deest Ecclesiæ; per loca singula divinum sonat ubique præconium; non silent ora lectorum; manus omnium codicibus plenæ sunt; nihil deest populis doceri cupientibus, quamvis lex non magis pro doctrinâ quàm pro futuro judicio scripta esse videatur, ut sciat peccator, quid pati possit, si minùs justè vixerit. Denique scriptum est & legitur: *quòd* 1.Tim. 1.
justis lex data non sit, quia unusquisque justus ipse sibi lex est: & alio loco idem beatus 9.
Apostolus Paulus dicit: *quia lex non facit justos, sed ipsa amat justitiam.* Semper in om- Rom. 3.
nibus rebus efficientibus effecta quæruntur: vacat lex quæ efficit, si per compendium pa- 14. & 15.
ratum est, quod efficitur. Denique Abrahæ non dictum est: *crede*, sed *ultrò credidit:* Rom. 3. 20.
in quo sine lege, legis effectus impletus est: non legitur: *audivit Abraham legem & cre-* Rom. 10.
didit: sed legitur: *credidit Abraham Deo & reputatum est illi ad justitiam.* Et primis 4. Gal. 3. 16.
temporibus Noë Patriarcha nihil egit, unde justus fieret, & justus electus est, qui fabri- Rom. 4. 3.
catâ arcâ feliciter in diluvio navigaret. Longum est ire per singulos qui sine lege inventi sunt justi. Hæc si à vestris parentibus suo tempore dicerentur, quis eos à communione suâ repelleret? quid si dicerent, non debere silentio præteriri quod Apostolus de extralegalibus ait: *gentes quæ legem nesciunt, ea quæ legis sunt, faciunt, habent enim legem scriptam in cordibus suis.* Nam & multi probantur in lege peccasse, & multi benè sine lege vixisse. Lex & homo duæ res sunt, sed pares esse non possunt: non enim homo factus est propter legem, sed lex data est propter homines. Nusquam video damnum illatum Deo, dum & origo legis apud eum manet: & postquàm scriptura vestris parentibus tradita esse dicitur, nihil deest, omnia membra legis sana sunt, salva sunt, recitantur: nihil minus est de lege & docere, & doceri cupientibus. An illud erat magis necessarium ut occideretur homo, ne scriptura aliqua traderetur? quid quod nec homines occisi sunt, & omnes scripturæ non desunt? non est unum lex & Deus. Si pro Deo moriendum fuerat, qui & resuscitare mortuos, & reddere præmium potest, liber non traditus de duobus his nec alterum potest. 49 Impedit igitur necessitas vires suas. Non minùs videmus negligentiam frequenter operari, quàm necessitas operata est. Nam si membranæ aut libri, quibus scriptura legitima continetur, in totum debent illæsa servari, quasi non damnantur aliqui negligentes; non est longè tradere à malè ponere, aut malè ferre: alter in domo librum posuit, quæ domus incendio concremata est: damnetur qui negligenter posuit, si damnandus est, qui postulandum librum territus dedit: damnentur etiam illi qui neglectas membranas aut libros ita posuerunt, ut eos domesticæ bestiolæ, hoc est, mures ita corroserint, ut legi non possint: damnetur & ille qui ita in domo posuit ut nimietate pluviarum

ANNOTATIONES.

47. *Unde apparet te parentes tuos, &c.*] Nisi Optatum interdum parum cautè loqui & alia testarentur, vel eo potissimùm nomine abjudicandum ab illo putarim septimum hunc librum. Parum enim solida est tota hæc disputatio, nisi commodâ & benignâ interpretatione leniatur. *M. Casaub.*

48 *Quamquam*] Sensus est: etsi majores vestri propter has rationes à communione non fuissent revocandi; tamen quia peccarant, eam quærere & flagitare debebant, vos verò ultrò ad unitatem estis invitandi, quia nihil peccastis. *Albasp.*

Ibid. *Quamquam etsi illorum unitas fieret, &c.*] Scribo: *Quamquam etsi illorum unitas fieret, & ad Ecclesiam Catholicam spontè venirent, &c.* M. Casaub.

49. *Impedit igitur necessitas vires suas*] Scribe: *Impendit igitur, &c.* id est, quod & mox sequitur, *necessitas operata est.* sequitur, *quasi non damnantur aliqui negligentes.* Scribe, *quare non damnantur aliqui negligentes? non est longè, &c.* Sed ejusmodi non pauca sequebantur, quæ ne putidiores essemus, in ipso textu correximus. *Idem.*

ſic tecta aliqua ſtillicidia deliquarent, ut omnia humore obliterata legi non poſſint: damnentur & illi qui ferentes libros legis temerarii ſe rapacibus undis fluminum crediderunt, & ſe liberari cupientes ſcripturas in undis è ſuis manibus dimiſerunt. Ergo ſi ſcriptura una eſt, & hanc qui ſervare non potuit reus eſt, alter undis tradidit, alter roſoribus beſtiis dereliquit, alius ſtillicidio corrumpenda neglexit, alter metu mortis territus homo homini dedit: ſi unum eſt, quod ab omnibus admittitur, quare eligitur, qui damnetur, cùm levior culpa ſit traditoris quàm negligentis: qui ante mures poſuit aut ſub ſtillicidio reliquit, voluntate negligens fuit, & qui in fluvio perdidit, de temeritate peccavit, qui metu mortis aliquid tradidit, homo homini dedit; integrum erat apud dantem, integrum apud accipientem. Si qui accipit, flammis tradidit, peccatum magis accendentis eſt non tradentis. Hæc ſi à majoribus veſtris dicerentur, quando illos repellere à noſtrâ communione poſſemus? Si etiam Antiochi Regis tempora commemorare voluiſſent, quibus omnes Judæi coacti ſunt ut libros in incendium darent, & ita univerſa ſcriptura data eſt, ut apex unus in aliquo libro minimè remanſiſſet. De Judæis illo tempore nemo damnatus eſt, nec à Deo vel ab aliquo Angelo in quemquam Judæum eſt ulla dicta ſententia, quia peccatum fuerat imperantis & minantis, non populi cum tremore & dolore tradentis. [50] Qui Antiochus ne aliquid primitivo populo nocuiſſe videretur; ſtatim providit Deus, ut per unum hominem Eſdram qui lector eodem tempore dicebatur tota lex ſicut antea fuerat ad apicem dictaretur. Sic tyrannus Antiochus fructum malignitatis ſuæ habere non potuit, dum præter ſeptem fratres & unum ſeniorem carnem ſuillam manducare detrectantes, nullum Judæum occidit, & lex perire non potuit. Sic & parentes veſtri tempore ſuo nec ipſi occiſi ſunt, & libri legis Dominicæ toti ubique recitantur. Si parentes veſtri (ut ſuprà dixi) hæc dicerent, quis illos in ſuam communionem non intrepidè accepiſſet, ubi, ut dictum eſt, peccaverat neceſſitas non voluntas: temporibus unitatis Principes veſtri, &c. *pag.* 100. *editionis noſtræ*.

Poſt hæc verba eàdem paginâ, lin. 31. Sed Principes veſtri, *ſequentia habentur:* Nam peccator talis quales fuerunt veſtri majores, ſi ad Eccleſiam veniat, & neceſſitatis ſuæ rationem oſtendat, [51] primò recipiendus eſt, deinde [52] ſuſtinendus pio ſinu matris Eccleſiæ. Nec quaſi ex toto ſanctus, &c. *ut in noſtrâ editione*, *pag.* 100.

FINIS LIBRORUM S. OPTATI.

ANNOTATIONES.

50. *Qui Antiochus ne aliquid primitivo, &c.*] An *primitivo populo* vocat τοὺς ἀρχαίους; an quem ſacra hiſtoria *primogenitum* aliquoties? Sed & *primitivo* pro *primogenitis* alibi quoque uſurpat vulgatus Interpres. Ceterùm quàm multa in paucis citra omnem hiſtoriæ fidem miro incogitantiæ exemplo ab Optato noſtro hic dicantur, nemo tam oſcitans aut ignarus ut non ſtatim animadvertat. Ea pluribus exagitare, neque noſtri officii, neque boni fortaſſè moris fuerit. Illud ſaltem Lectorem, ut obſervet monere viſum eſt, quod 2. Maccab. 8. 23. in Latinâ Vulgatâ *Eſdras* legatur pro *Eleazar*, quod eſt in Græco & cum ſequentibus verbis; ſecùs quàm in Græcis & ipſa ratio ſuadet, conjungatur: Non id hodie & heri cœpiſſe, aut recentiorum librariorum incuriâ accidiſſe, ut opinati ſunt viri docti; ſed jam olim ita lectum eſſe & antiquiſſimè, ut ita dicam, antiquitatis errorem eum eſſe. Non enim dubium quin huic noſtro tot hallucinationum, in quas paucis lineis impingit, fons illinc & origo fuerit. *M. Caſaub.*

51. *Primò recipiendus*] Primò non eſt excommunicandus. *Albaſp.*

52. *Suſtinendus*] Ejus pœnitentia expectanda. *Idem.*

DE

D E

SEQUENTIBUS ANNOTATIONIBUS

MONITUM.

ETSI post restitutiones à nobis, ope manuscriptorum codicum, factas in Optati libris, quamplurimæ difficultates quibus enodandis insudarant viri doctissimi, penitùs sublatæ sint; ceteræ verò annotationibus nostris satis & abundè expeditæ esse videantur: nihilominus tamen cùm in aliorum annotationibus non pauca sint, quæ Donatistarum historiam & antiquam Ecclesiæ disciplinam illustrent, ac miram rerum ad sacram & profanam eruditionem spectantium varietatem contineant: ne quid huic editioni deesset quod in aliis haberetur, ad finem hîc adjicere visum est prolixas Balduini & Albaspinæi observationes, tum etiam eorumdem ac Merici Casauboni aliorùmque breviores annotationes, designatis ad marginem paginis, in quibus ea reperire est ad quæ singula referuntur.

PRÆFATIONES

FR. BALDUINI

AD PRIMAM EDITIONEM OPTATI.

FR. BALDUINUS

Reverendo Viro D. Joanni Lentallerio, Antistiti Aquiscinctensi, S.

CUM hisce diebus io hac urbe Irenæus, qualis ab Erasmo primùm editus fuit, recusus esset, dolui noo præmonitum fuisse Librarium, ut bona illa Irenæi Græci pars, quæ in libris Epiphanii integra exstat, simul ederetur. Sic enim multò melior antiquissimus hic Ecclesiæ Christianæ Scriptor in hominum manus venisset, tametsi reliqua pars ejusdem generis etiamnum desideraretur. Jam autem (ut hoc tempore ad lectionem atque recognitionem religiosæ antiquitatis Ecclesiasticæ multorum studia revocantur, ac, si saperent multi, plures revocarentur) cùm ageretur de recudendo quoque Optato Afro, qui olim mendosissimus in Germaniâ editus fuit, etsi me Librarius appellarit, qui suspicabatur me lubenter dare hisce Scriptoribus Ecclesiasticis quantulumcumque temporis possum civilibus legum studiis detrahere; tamen magis festinabat, quàm ot conquiri omnia auxilia possent, quæ Optatum in integrum restituerent. Itaque respondi, hunc Scriptorem quidem dignissimum esse, qui diligentiùs recognosceretur, sed me hoc tempore tantum conferre posse sexcentorum in eo locorum emendationem: cujus quidem maximam partem repetii ex manuscripto exemplari, quod mihi utendum aliquando dedit vir doctissimus Claudius Espencæus Theologus Parisiensis. Etsi autem ooo oescirem non multò pauciores superesse locos, qui magnâ mendi suspicione laborant, sed sanari sine auxilio veteris libri, vix ac ne vix quidem possent: & propterea Optatum optimum maximom dare, sicuti optabam, non possem: tamen intereà ooo recusavi multò meliorem, quàm hactenus fuit, edi, potiùs quàm, qualis anteà planè inquinatus fuerat, idem recuderetur. Speraveram quidem certè accessurum alterum emendationis præsidium ex codice Joannis Tilii Episcopi Briocensis ut veterum librorum, sic antiquitatum Ecclesiasticarum studiosissimi. Sed quod jam propter absentiam doctissimi Antistitis præstari non potuit, altera fortè editio posteà præstabit.

Equidem dissimulare nec possum nec volo singulari quadam observaotiâ me affici erga Africanos veteris Ecclesiæ doctores, quos de eâ tam præclarè meritos, & quidem, aliis veluti deficientibus Scriptoribus Latinis, tam illi fideliter fortitérque succenturiatos esse sentio. Memini cùm ante aliquot anoos Minueium ederem, quem cum Tertulliano, Cypriano, Arnobio conferebam, laudasse me proptereà, fecundam illam felicémque Africam, quæ ut semper (sic enim eo tempore scripsi) aliquid oo-

vi

vi proferre olim dicebatur, sic etiam religionis nostræ vindices & patronos doctissimos acerrimósque protulit. Nam & ex eâ prodibant hostes minimè ignavi. Quale Ecclesiæ bellum indixerit, quantúmque incendium accenderit unus Donatus Numida, testes sunt flammæ factionis Donatianæ. Quid futurum erat, si ad eas exstinguendas eadem regio non emisisset vel Optatum nostrum in Numidiâ Milevitanum Episcopum, vel ipsum paullò pòst Augustinum: illa dico duo lumina Ecclesiæ, & adversùs hostes pietatis duo fulmina sanctissimi belli? Magnum profectò religionis præsidium fuit Milevitanum Concilium, cui & Augustinus interfuit. Sed paullò antè Ecclesia Milevitana dederat Ecclesiæ Catholicæ magnum subsidium, cùm adversùs vim & insidias Donatistarum suum Optatum dedit. Ac multos quidem iis temporibus in Africâ fuisse Optatos legimus, valde alioqui dissimiles. Nam & Augustinus in libris contra Parmenianum, ut meminit nostri Optati, sic & alterius cujusdam, qui Donatum sequebatur: utque in Bagaiensi conventu Donatistarum, inter eorum Antistites nominatur quidam Optatus: sic in Cirtensi Synodo Catholicorum cum ipso quoque Augustino celebratur alius Optatus bonarum partium patronus. Et verò Augustinus librum de unitate Trinitatis contra Felicianum Arianum scripsit ad Optatum, quem etiam vocat filium dilectissimum.

Alius ergo fuit noster, & multò senior. Sed neque quidquam habuit commune cum illo Optato Gildoniano, cujus frequenter meminit Augustinus. Ac ne quidem eumdem fuisse illum puto, quem Athanasius laudat, & in Tyriâ Synodo defensorem suum fuisse significat; nam Ægyptium Episcopum fuisse ait. Quo tempore noster floruerit, liquet, cùm Siticium Episcopum Romanum appellat suum socium. Hieronymus testis est hos eum libros scripsisse imperantibus Valente & Valentiniano. Potuisset dicere, Theodosio: multùm autem interest scire, quo quis tempore aliquid scripserit, præsertim ubi de controversiis Ecclesiasticis quæritur. Parmenianum, quem oppugnat Optatus, fuisse Donati successorem, non illius Donati Casensis, qui Cæcilianum vexare cœpit, sed alterius non minus insani Donati Carthaginensis, qui successerat illi Majorino, quem prior Donatus, ut Cæcilianum percelleret, ordinaverat Episcopum Carthaginensem, ex Augustino didicimus. Parmeniani autem epistolam, cui respondet Optatus, scriptam fuisse ad Ticonium hominem eruditum & eloquentem, qui non satis alioqui Donatista esse videbatur, idem Augustinus significat: qui & posteà adversus eam Parmeniani epistolam libros tres scripsit. Optatum verò nostrum scripsisse libros sex, ait Hieronymus: scio circumferri quemdam septimum; sed ipse Optatus non obscurè profitetur non nisi sex abs se esse scriptos: ubi & singulorum argumentum non ineleganter præmonstrat. Pollicetur sese adjecturum quædam acta; sed hanc appendicem non invenio. Libri primi præcipua quoque capita Augustinus perstrinxit libro primo contra Parmenianum. Legant qui volunt (inquit) quæ narrat, & quibus documentis quàm multa persuadeat, venerabilis memoriæ Milevitanus Episcopus Catholicæ communionis Optatus sive de Lucillâ pecuniosissimâ tunc & factiosissimâ fœminâ, quam pro Ecclesiæ disciplinâ S. Cæcilianus adhuc diaconus læserat: vel de ceteris factionis ejus consortibus, sive furibus Ecclesiastici argenti, sive ad Episcopatum se non pervenisse dolentibus, & sibi prælatum Cæcilianum insidiis, quibus poterant, insectantibus, sive de Numidis Episcopis, quos ista factio convocaverat ad perniciem Cæciliani, ut eo deposito alter ordinaretur. Hæc ille. Quæ tantò lubentiùs nunc recitavi, quia in iis dicatur noster Optatus communionis Catholicæ. Ergo licèt ad Cypriani & eorum, qui illi suffragati aliquando sunt, sententiam de baptismo hæreticorum videatur accessisse, quam posteà Augustinus & damnavit, & damnandam esse ostendit: tamen permansit in Catholicâ, in quâ & Cyprianus, Ecclesiâ. Non enim Veteres aut leviter aut facilè (quod nunc nimis temerè & morosè atque odiosè, ne dicam calumniosè, plerumque fit) alicui aut inurebant, aut aspergebant hæreseos atram & gravem notam, ut aliquem statim abdicarent Ecclesiæ communione.

Non dicam Optatum locos sacræ Scripturæ aut valdè apposite semper allegare, aut numquam inflectere vel detorquere. Fatebor potius iis persæpè abuti imperitè. Vetus est illud: benè dicit, sed non benè probat. Sic sententia vera manebit, tametsi ad eam confirmandam falsa interdum adhibeatur probatio. Nihil aut putidius aut ineptius dici potuit, quàm quod Parmenianus ad reprobandum Catholicorum baptismum allegabat illud Davidis: *oleum peccatoris non unget caput meum.* Nihil erat facilius, quàm loco inspecto & prolatâ interpretatione verâ tam insulsam indocti nugatoris fatuitatem irridendo refellere. Quasi tamen ad rem aliquid dixisset, sudat Optatus, & frustrà se torquet; ut excudat aliquod responsum: idque dat, quod & non minùs abs Davide est alienum. Fuerit sanè illa infelicium temporum misera caligo: & nostræ ætati, si plus illi affulserit lucis, gratulemur. Intereà tamen, qui recti judicii sunt, agnoscere in hoc Scriptore possunt, quod & in aliis Afris Scriptoribus admiramur, vehemens, acre, densum & nervosum, sive dicendi sive disputandi genus, præsertim si in personam agendum sit. Scriptorem quidem certè hunc oportet propter bonæ & sinceræ in narrationibus fidei opinionem, magnæ auctoritatis statim fuisse, cùm etiam ipsi Donatistæ, quos alioqui acerrimè insectatur, vicisse se putarent, si ejus testimonio uti aliquando possent. Sic enim quod fingebant atque fabulabantur de suo Donato absoluto & Cæciliano damnato, conati sunt (tametsi id facerent non minùs impudenti, quàm perfidiosâ calumniâ) Optati nostri verbis captiosè confirmare. Itaque (inquit Augustinus in breviculo collationum cum Donatistis) velut aliquid validissimum prolaturi, petierunt Optatum legi: quod & anteà petierant: & lectus est locus Optati, quem Donatistæ prætereebant. De ejus sententiâ quæstio fuit. Catholici non tam admirantes, quàm irridentes insaniam adversariorum, rogarunt ut integer Optatus legeretur, qui unus Donatistarum mendacia apertissimè refellere poterat. Sic hujus unius Scriptoris testimonio definita lis illa fuit. Oportet (iterum dico) magnum & maximæ auctoritatis dignitatisque testem fuisse, quem Donatistæ (qui nihil non alioqui audebant) non ausi sunt recusare, cùm tamen ab eo jugulari se sentirent: imò verò calumniæ & falsi damnari maluerunt, quàm ei fidem non habere videri. Equidem non instituo pluribus verbis exponere quantum utilitatis ex hisce Optati libris ad Ecclesiam redire possit. Sed illud modò dico; tametsi sola in iis historia surgentis atque invalescentis Donatianæ Sectæ factionisque exstaret, valdè eos non modò olim fuisse, sed etiamnum esse utiles Reipublicæ Christianæ. Et verò si qua est historia, quam hâc tempestate imprimis optare debeamus à multis legi atque

cognosci,

cognosci, hæc profectò una est, in quâ & hujus temporis intemperiem propè depictam, & eorum certaminum, quibus orbis noster concutitur, effigiem vivis coloribus expressam esse dixeris. Nolo nunc comparationem pertexere: quod non modò facere non possem sine odiosâ iovidiâ, sed oe quidem sine acerbissimo dolore. Et fortassè interest nominis Christiani, fœda illa opprobria, qoalia hæc ætas videt, sempiternâ oblivione potiùs sepeliri quàm ad posteritatis memoriam transmitti. Sed illa licèt nunc sopprimantur, tamen nescio quomodo & exstare & legi videntur in actis Donatistarum, totáque eorum terribili tragœdiâ, quæ abs scintillâ vel fumo nescio cujus ambitiosæ contentionis, in eas flammas exarsit, quæ non modò Africam universam pervaserunt, & funestissimo schismate permiscuerunt, sed & orbem Christianum incendio longiùs grassante implicuerunt annis plusquam trecentis: nam & temporibus Gregorii Pontificis Romani perdurasse cognoscimus ex illius epistolis. Vix autem in Africâ utcumqoe quieverat Donatistarum rabies: & ecce altera Vandalorum Arianorum inundavit, qualem descripsit Victor Uticensis. Non fuero vates, si quæ nostris temporibus impendeant, dixero. Jam enim & oculis cernuntur, & manibus tenentur. Sed quid ingratus orbis terrarum etiam mereatur, non ignoras. Itaque & te, cujus pios gemitus nuper audivi, in hac editione appellare volui, & ad te referre hoc testimonium meæ erga te observantiæ. Memini enim, nec umquam obliviscar, cùm superioribus diebus, auctore te, dixissem de jure civili in novâ Scholâ Belgicâ, conversum inter nos esse sermonem ad recordationem veteris historiæ Ecclesiasticæ, déque hisce literis studiisque idem tibi, quod mihi, visum fuisse. Fecit hoc profectò non tam vel patria, vel educatio, vel amicitia communis, quàm similis quædam cura Reipublicæ. Vale.

Lutetiæ, Kalendis Septembris.

JOANNI LUCANIO.

id. Calvino.

CUM hos Optati libros jam emissurus esset Librarius, admonuerunt me amici & familiares quidam mei non posse me sine reprehensione prætermittere quod obiter in secundâ meâ ad te responsione anno superiori pollicitus esse videor, dictum aliàs esse me, non posse ex historiâ judicii, quo Cæcilianus & Donatus conflictati sunt, illud elici, quod tu (qui non optimâ fide rem tantam recitare videris) tantâ confidentiâ colligis, & ego aliquando errantem ducem puerili quadam credulitate secutus in meos de Constantino commentarios retuli. Certè cùm error, qui latet, longiùs serpat & increscat: nimiùm perfidiosa fit dissimulatio, quæ eum vel alit vel tegit, præsertim in quæstionibus Ecclesiasticis. Sic memini Petrum martyrem, hominem & doctum & diligentem, quia admonitus non fuit, eodem tuo errore impulsum, ex illâ, de quâ loquor, historia, dicere præterea voluisse, Principes esse religionis legitimos judices: quia (inquit) Constantinus abs se non rejecit provocationem Donatistarum à Miltiade Episcopo Romano damnatorum: sed negotium Arelatensi Episcopo commisit. Eram Argentorati in ejus domo, cùm talia scriberet in librum Judicum. Sed non aderat Optatus, qoi suo testimonio & auctoritate depelleret nebulas falsæ opinionis, illi historiæ veluti incubantes. Ac principio quidem scio mirati multos, qui fiat, ut cùm Optatus & Augustinus hanc historiam recitantes nihilominùs attollant πρεσβεῖα veteris Ecclesiæ Romanæ; tamen hoc tempore te & tuos ex eâdem historiâ velle illa deprimere, vel etiam evertere? & quidem te in illius recitatione, potuisse laudare epistolam Augustini centesimam sexagesimam secundam, quæ ut verè narrat, quod quærimus, sic addit de Ecclesiâ Romanâ, quod negas. Oportet autem, magni cujusdam (ut ita loquar) præjudicii fuisse illud judicium, de cujus actis eorùmque veritate tam valdè deinde litigatum est. In eâ quidem certè asserendâ atque adversùs Donatistarum calumnias defendendâ potissimùm elaborarunt Optatus & Augustinus: quò magis indignè ferendum esset nunc eam rursùs depravari: tametsi io eâ recitandâ falli aliquem, minùs mirabor, quia meminerim ipsius quoque Augustini, cùm ederet Commentarios probationum & testimoniorum contra Donatistas, fuisse aliquod μνημονικὸν ἁμάρτημα, quod & in suis retractationum libris confessus est. Dicam breviter, quod verius esse existimo, non ut te doceam (qui enim posset sus Minervam?) sed ut ex Optato, eâ in re aliquid didicisse me fatear, quod in tuâ Scholâ τῆς ἀνιστορησίας non potueram. Ac imprimis quidem liquere arbitror Cæcilianum in Synodo quadam Carthaginensi iniquè damnatum, cùm absens esset, non tamen appellasse Constantinum. Imò verò Donatistas per Annullinum quemdam, hominem impium, curasse, ut causa hæc ad Constantinum, qui paullò antè in Italiâ Maxentium oppresserat, referretur. Credo diffidentes judicio Episcoporum Afrorum, quòd in absentem potiùs quàm contumacem iniquè prolatum erat, voluisse Imperatoris sententiâ, quam non minùs facilè elicere se posse confidebant, illud confirmari. Sed cùm odiosum & in causis Ecclesiasticis insolens hoc exemplum, quò Principibus talis jurisdictio deferebatur, esse sentirent, impudenter cavillati sunt factum esse ab ipso Cæciliano, quod ipsi fecerant. Atque hæc una facti quæstio est inter Optatum nostrum & Parmeoianum. Sed Donatistas commisisse quod Cæciliano invidiosè ascribebant, hoc est, abs Constantino petiisse judices, liquidè probat Optatus, cùm profert eorum libellum oblatum Constantino. Simul autem addit (quod secundo loco mecum, velim, observes) Constantioi, quodam veluti pudore, ab hujus causæ cognitione abhorrentis, & eam, quantùm potest, recusantis, atque rejicientis responsum: *petitis à me in seculo judicium, cùm ego ipse Christi judicium exspectem.* Ergo optimus Imperator protestatur, non esse hanc causam aut sui fori, aut suæ jurisdictionis: sicuti rursùs fecit in Synodo Nicænâ, cùm Episcopi inter se litigantes suos illi obtulissent libellos. Ergo causam Cæciliani & Donati rejicit ad judicium Ecclesiasticum, cui jure suo præesset Miltiades Episcopus Romanus, quem tamen tu non nisi ex mandato Priocipis, judicem fuisse narras. An igitur eum dicemus vice sacrâ judicasse, ut leges eo tempore loquebantur? Addis, Judices abs Constantino datos non modò ex Italiâ & Galliâ; sed etiam ex Hispaniâ. Cur addis, ex Hispaniâ? nam non memini, alios fuisse quàm Italiæ & Galliæ Episcopos. Etsi enim Augustinus referat, quod dicebat Parmenianus, per Osium Hispanum, adjutorium (ut ait) præstitum esse Cæciliano: tamen illum hujus judicem fuisse non dicit. Non dubitabatur de Miltiade Episcopo Romano. Sed Donatistæ judices habere volebant ex Galliâ. Optatus narrat datos esse tres ex Galliâ, quindecim ex Italiâ præter Miltiadem, qui Afer erat, sed erat Romanus antistes. Jam verò tertio loco

diligenter nota, quòd Optatus inter illos Gallos numerat Marinum Arelatensem Episcopum: cùmque significat venisse Romam, ut Miltiadi adesset. Hoc enim illud potissimum est, quod te fefellit: pace tuâ & bonâ gratiâ ita loquar, quia liberè & familiariter tecum loqui solitus sum. Contendis in hac causâ Arelatensem fuisse Romano superiorem. Primum hoc insolens & inauditum est. Certè Cyprianus Afer, quamvis minimè blandiatur Stephano Episcopo Romano; tamen illius esse ait potestatem castigandi abdicandique Martiani Arelatensis Episcopi. Nunc homo Gallus probare vult Arelatensem esse judicem ipsius Romani. Sed probationem audiamus. Ais Donatum à Miltiade damnatum provocasse, Constantinúmque hujus appellationis judicium demandasse Episcopo Arelatensi, qui sedeat Judex, ut post Romanum Pontificem, quod visum fuerit, pronunciet: itáne verò? Quid superest, quàm ut Arelatensem colloces supra solium ipsius quoque Constantini, qui in antiquis Inscriptionibus appellatur etiam Pontifex Maximus. Atqui ut te refellit Optatus, cùm affirmat Arelatensem Episcopum in priori judicio adfuisse atque assedisse Miltiadi: sic rursùs alterum figmentum evertit, cùm narrat, Constantinum appellatum iterùm abs se rejecisse cognitionem hujus causæ: & quidem detestantem hoc genus furiosæ provocationis, exclamasse: *ô rabida furoris audacia!* &c. sic enim & in manuscriptâ epistolâ Constantini, in quâ rursùs hæc historia narratur, scriptum est: & ad majorem detestationem adjicitur, abs cœlesti judicio ad terrenum appellationem hanc interpositam videri. Itaque & ex eâ potissimùm epistolâ restitui & castigavi hunc Optati locum, qui corruptus alioqui & mendosus erat; cognovique repudiandam esse emendationem eruditi & ingeniosi Jurisconsulti, qui cùm pro *ô rabida*, in quibusdam libris *orbita*, in aliis *arbita*, legi animadvertisset, acutè conjecit notas esse antiquæ formulæ, quæ significarent, *à re benè judicatâ temerè appellasti*. Sed si dicere non possumus tunc Constantinum de hac appellatione cognovisse atque judicasse, quorsùm ei ascriberemus formulam sententiæ, quâ pronuntiarit injustè esse appellatum? Certè cùm posteà tandem coactus est judicare, longè aliis eum verbis usum esse Augustinus testis est. Optatus quidem non meminit aliorum judicum iterum datorum; sed nihilominùs exultas, quia (ut ais) Constantinus Arelatensi Episcopo demandavit judicium hujus appellationis. Itáne verò? Atqui hic Arelatensis jam anteà judex fuerat cum Miltiade? an ab eodem idem appellatur? an qui judicavit iterùm erit judex appellationis? Quid nostras leges opponam? ipse sensus communis tale portentum refellit. At Augustinum testem citas. Accipio: quid ille? in illâ ipsâ, quam laudas, epistolâ, tantum ait Constantinum curasse apud Arelatum eamdem causam examinandam atque terminandam: & dedisse (sic enim loquitur) aliud judicium Arelatense, aliorum Episcoporum: non quia jam necesse erat, sed Donatistarum perversitatibus cedentem; & omnimodò cupientem tantam impudentiam cohibere. Ex his certè verbis Augustini intelligo Constantinum importunitati Donatistarum extra ordinem concessisse, quod juris ordinarii fuisse videri vis: & tamen cùm aliorum Episcoporum judicium esse audis, illud non fuisse Episcopi Arelatensis colligere debueras. Quid igitur? convenerat Arelati Synodus complurium Episcoporum, ut de multis causis Ecclesiasticis judicaret. Inter quos plerique etiam erant, qui anteà cum Miltiade Romæ judicarant de Donato. Constantinus hac occasione usus, ut nihil non faceret ad contundendam Donatistarum pervicaciam, non recusavit eos iterùm audiri in tali Synodo. Cur miraris Miltiadem hoc non nolle? imò verò cur affirmas Episcopum Arelatensem, qui jam de eâ causâ Romæ judicarat, esse judicem appellationis? cur non potiùs agnoscis talem cognitionem relictam aliis Episcopis fuisse, qui Romæ cum Miltiade anteà non judicarant, sicuti constat plurimos alios Arelatum convenisse ἐκ διαφόρων καὶ ἀμυθήτων τόπων, ut inquit ipse Constantinus in suâ epistolâ ad Chrestum Episcopum Syracusanum, quâ eum ex Siciliâ evocat ad hunc conventum. Meâ quidem certò, ut scis, privatim nihil interest, Romanus Arelatensi, an Arelatensis Romano major sit, vel olim fuerit. Verùm ne profanas quidem historias aspersis mendaciis inquinari homo ingenuus æquo animo ferat. Saltem legisses, quæ nuper nactus sum, acta illius Synodi Arelatensis. Nam in iis legisses Episcoporum epistolam ad Sylvestrum Miltiadis intereà defuncti successorem: ex quâ facilè intellexisses, quàm illi sese non efferrent supra antistitem urbis: imò verò quàm nihil non illi deferrent: simul etiam quàm valdè voluissent, ille ut iis Arelati præsidere potuisset, si Româ discedere eo tempore potuisset. Denique intellexisses illos convenisse non propter unum Donatum. Mirum autem, te non addidisse, etsi Cæcilianus ab iis rursùs absolutus fuerit, non tamen quievisse Donatistas, qui non alium quàm Constantinum accipere judicem volebant: ita quidem, ut Constantinus, qui hactenùs hoc judicium abs se rejecerat ad Episcopos, tandem id susceperit. Sed extraordinarium hoc exemplum fuisse, quod (ut nostri loquuntur) ad consequentiam trahi non posse, negare non posses: neque ferendus sit, qui proptereà dicerat Constantinum in causis Ecclesiasticis superiorem fuisse & Episcopis & Conciliis. Imò verò ipse ingenuè protestatus est, sese in iis multò esse inferiorem, & hanc à principio detestatus est appellationem, & intereà si cognitionem suscipere tandem coactus est, ita suscepit, ut posteà à sanctis antistitibus veniam petiturus, sicuti Augustinus ait. Neque tamen novum fuisset, si non recusasset cognoscere de eâ saltem quæstione facti, quæ in eâ quoque causâ suberat. Nam & quam Æliano Proconsuli mandavit jure suo poterat suscipere. Quærebatur an Felix, qui ordinaverat Cæcilianum, vel ipse quoque Cæcilianus, fuisset traditor, ut tunc loquebatur: hoc est, an Diocletiani, qui edixerat abolendas esse sacras litteras Christianorum, satellitibus atque inquisitoribus tradidisset earum Codices sacrosanctos. Quicumque tandem sit judex ejus quæstionis, nihil detrahit jurisdictioni Ecclesiasticæ.

Quia historiam non scribo, sed breviter tantùm illud indico, quod non satis videbaris observasse in hac historiâ, nunc non immoror. Nam & de appellationibus Ecclesiasticis, an quod Sardicensis Synodus decrevit, decreverit anteà quoque Nicæna (quod olim dubitatum in Africâ fuit, & tu negas, Athanasius verò affirmat) & quænam transmarinæ provocationes Milevitano Concilio inhibitæ sint, quæremus aliàs, cùm voles. Sunt enim tales quæstiones historicæ & non odiosæ, & abs jure civili non abhorrent, non secùs atque si dicendum sit, olim quidem ex Africâ in causis civilibus appellatum Præfectum prætorio Italiæ fuisse: nostrum verò Justinianum Africam ab hac præfecturâ prætorianâ Italiæ exemisse, eique propriam præfecturam dedisse, sub cujus dispositione fuit etiam Nu-

midia

midia & Byzacium: Byzacium dico, quod & Plinius in Africæ regionibus numerat, & à Donariftis ioquinatum fuiffe indicat Auguftinus, qui Donatiftarum Byzacenorum meminit in lib. de uuit. Ecclef. & Epiphanius: quamquam apud hunc vox illa corrupta fit: ut & nuper Librarius quidam tuus ex ifto Byzacio effecit Byzantium.

Non inftitueram plura, nec tam multa quidem, nunc ad te fcribere, vir doctiffime; fed tam es nuper de me meritus benè, ut non poffim non aliquam gratiam referre: neque tamen aliam nunc poffum, quàm fi quid tales hiftorias relegens præterea forte obfervarim, quod non nefcire, tua interfit, id familiariter ad te referam. Nec longè abiero. Etfi Nicæni Concilii magis quàm illius Arelatenfis acta legiffe te fciam; tamen miror tantò magis te fcribere, ídque in tuâ etiamnum inftitutione, Athanafium in eo Concilio præfediffe, téque propterea etiam rursùs infultare Epifcopo Romano. Scis mea non intereffe, verum fit, aut non fit, quod narras. Sed Athanafium tunc valdè adolefcentem & tantùm fuiffe diaconum omnes hiftoriæ narrant. Quale verò tandem tu nobis Concilium componis, in quo ante omnes Epifcopos & Archiepifcopos fedeat, cuique etiam præfideat adolefcens diaconus? & cur eum præponis fuo Epifcopo Alexandrino? Non minùs infolens eft, quod eodem loco narras, ejus quidem Concilii decreto, primum inter Patriarchas locum Epifcopo Romano tributum effe, fed ejus tamen legatos in confeffu effe rejectos in quartum locum. Sed & novum illud eft, quod ipfa Synodus ait fuiffe ἀρχαῖον ἔθος ϗ συνηθὲς, abs te dici, nonnifi ab ea decretum effe. Prætereo quod non meliori fide narras decretum in eâ fuiffe ex fententiâ Paphnutii de conjugio vel celibatu miniftrorum. Sed diffimulare non poffum, quod tacere non debeo. Quid de Ario jam olim fcripferim in meo Conftantino, non ignoras, & tamen alienum libellum exagitans non erubuifti mihi improbè afcribere atque affingere nefcio quod patrocinium ejus impietatis. Ut autem fentias, te cæcâ quadam vertigine raptum tunc effe, relege, quod fimul affingis dictum effe, Arianos negaffe τὸ λόγος apud Joannem fignificare hypoftafim vel perfonam: quis hoc umquam præter te dixit? Certè Epifcopus Alexandrinus Nicææ, Arianis objecit primum illud caput Joannis, cùm quæreretur non quidem quid λόγος fignificaret, fed quid fibi vellent hæc verba ἐν ἀρχῇ. Ergo non erat bujus tuæ tam excellentis doctrinæ imperitè confundere dogma Psuli Samofateni & Arii. Sed quid, non, cùm vis, permifces? Non dubitas in tuâ etiamnum inftitutione feribere, poft Arium furrexiffe Sabellium. Adeò io hiftoriâ, in quâ princeps videri vis, hofpes & peregrinus es. Dices indoctum effe noftrum Optatum; at ille faltem docere te poffet, Sabellium multò ante Arium fuiffe; & quod de Sabellio dixifti, debuiffe te potiùs dicere de Photino, quem fui temporis hæreticum vocat. Age verò: funt hæc tantum chronologica: quæ contemnere te dices occupatum Theologicis. At noftrum non eft te aliis de rebus admonere. Non poffum tamen omnia fupprimere. Sæpè miratus fum, cur fymbolum illud, propter quod hactenùs tam valdè laudata eft Nicæna Synodus, & quod propter illam tam valdè quoque laudatum eft, neges effe Nicænum. Memioifti, credo, cùm fuperioribus annis miniftro cuidam tuo & Collegæ dictares honoris tui defenfionem adversùs Petrum Carolum, tuum quondam Collegam, qui te Arianifmi infimulabat: meminifti (inquam) qualem volueris edi confeffionem tuam. Nam non folùm confiteris negaffe te illam formulam abs Synodo Nicænà profectam effe, fed & dixiffe, videri potiùs battologicum carmen, quod ad cantilandum tantùm fit aptum. Duo profectò hic funt magna peccata magnæ audaciæ, & periculofi exempli. Effe Symbolum hoc Nicænum, tam certum eft, quàm eft certum fuiffe aliquod Concilium Nicænum. Teftes magni funt Athanafius, Hilarius, Epiphanius, Nazianzenus, Bafilius, Theodoritus, Socrates, qui recitant hanc formulam ex illo Concilio: quibus cur non credas, nefcio. Dicere aotem battologicam effe & ludicram cantilenam, quam religiofa illa antiquitas judicavit gravem & divinam effe formulam de tanto myfterio, an non ipfe, fi de alio judicares, diceres effe blafphemiam? Benè habet. Edita iftic non fine tuo (ut arbitror) privilegio jam fæpiùs eft nefcio quæ farrago de ftatu Ecclefiæ, quam tuus librarius mirifice prædicat, propè ut florem Ecclefiafticæ hiftoriæ. Etfi confuta fit alioqui ex putidis fabulis & nugis: tamen illud bonâ faltem fide facit, quòd formulam, quam dixi, referat inter acta Nicæni Concilii. Verùm talem alioqui admifcet fecem mendaciorum ex nefcio quibus lacunis hauftam, ot mirari fatis non poffim, tibi jampridem talem fentinam malè non olere. Si aliunde prodiret, minùs fortafsè mirarer, & noceret fortafsè minùs. Sed quod iftinc prodiit, quia non nifi auctore te prodire creditur, & miror & doleo tam impuris næniis effe refertum. Quid? perquirens ea quæ ad Optati de baptifmo difputationem pertinent, miratus etiam fum audaciam illius farraginis, quæ confidenter pronuntiat manifeftum effe errorem Concilii Nicæni decernentis Paulianiftas effe rebaptizandos. Atqui longè aliter Auguftinus, qui alioqui onus acerrimè de unico baptifmo dimicavit. In lib. de hærefibus Paulianos (inquit) baptizandos effe io Ecclefiâ Catholicâ Nicæno Concilio conftitutum eft. Unde credendum eft, eos regulam baptifmatis non tenere, quam fecum multi hæretici, cùm de Catholicâ difcederent, abftulerûnt & obfervant.

Ut Optatus nofter fecit, diligentiùs ut cogitarem de hiftoriâ Donatiftarum, fic etiam nefcio quomodò nunc facit, ut tibi, vir optatiffime, tuífque criminationibus iterum refpondeam, & multa, quamvis fortafsè tibi molefta, quia tamen occurrunt, non omninò negligam. De calumniatoribus commentarium ex legibus & noftro jure civili breviter repetitum aliquando ad te repentè dare, importunâ quadam tuâ & contumeliosâ calumniâ coactus fui. Quod io eo commentario oon modò tui, fed & Donariftarum mentionem fecerim, credo, agnofcis non temerè factum effe. Sed fatisfactionis loco, refpondifti illud noftrum refponfum, frigidam effe rapfodiam. Fateor afperius aliquid & vehementius dici potuiffe. Sed videbam in fimili causâ tali moderatione cootentos fuiffe Optatum & Auguftinum. Optatus, livore (ioquit) intervenieote facile eft iratis jactare convitium: fed femper dum intenditur crimen, neceffaria eft manifefta probatio. Auguftinus contra Petilianum: fine tefte (inquit) & fine ullo documento crimen objiciens, maledicus potiùs conviciator, quàm veridicus accufator exiftit. Et in alio contra eumdem libro: quid (ioquit) antè clamas quàm probas? Tu io magnâ fermonis latitudine uno breviffimo verbo, quod dicitur *proba*, in arctiffimas coarctaris anguftias. Equidem hanc ego brevem præfcriptionem fatis effe puto, ut refellam quidquid calumniosè adversùs me effutiifti: & nefcio quî fiat, ut legens quod refponfum

P 2 olim

olim Donatistis fuit, videar habere quod totidem verbis tibi respondeam. Sic commentarium illum meum, si voluissem, facilè auxissem. Sed missa hæc faciamus, quæ facti sunt, & quidem privati. Nam & parum Respublicæ interest, quid de me vel de te statuatur. Sed neque aut me cum Cæciliano, aut te cum Donato comparo. Nimiùm essem ineptus, si vel hoc cogitarem, nec essem ferendus. Ceterùm longè alia & multò major, ut olim acta est, sic nunc agitur, causa: in quâ & juris maxima quæstio sit. Sanè Augustinus in retractationibus scribit, in suis contra Parmenianum libris, quæstionem magnam versari & solvi, utrum in unitate & eorumdem communione sacramentorum, mali contaminent bonos. Sed & altera non minor fuit, an sacramenta penderent ex dignitate ministri? & an baptismus ab indignis administratus esset nullus? &, an propter eorum indignitatem Ecclesia Christi esse desineret, quæ iis uteretur? &, an Donatistæ aliquo jure Ecclesiam suis demùm schismaticis synagogis inclusam esse contenderent? quæ tamen levissima & propè nullâ occasione sese abs reliquo corpore distraxerant. Lis ergo magna est; & de re omnium maxima: & nescio an non difficilior sit schismatis, quàm hæreseos curatio. Scripsit contra Petilianum Augustinus de unitate Ecclesiæ: scripserat & anteà Cyprianus. Nam qui ejus tractatus vulgo inscribitur *de simplicitate Prælatorum*, ego, cum Tridenti essem, didici esse inscribendum *de unitate Ecclesiæ*: idque ex libro manuscripto in Apuliâ reperto, Antonii Augustini Jurisconsulti & Episcopi. Sed ne talium quidem arbitrorum judicia consiliáve restituent nobis, quam optamus εἰρήνην, nisi si Deus ipse animos hominum conciliet: in quibus potiùs quàm in rebus ipsis, est distractio. Habuit Africa suum Catholicum, hoc est, Procuratorem Cæsaris sive Fisci (sic enim appellabatur) atque is quidem etiam aliquando Donatistas conciliare cum Ecclesiâ Catholicâ conatus est. Sed nihil egit. Quæritur etiamnum idoneus judex totius controversiæ. Verùm bene habet. Spero me tibi rem gratissimam facturum esse, cùm in hisce litibus laudo legem & formulam judicii, quod noster Optatus dat, exemplo quodam juris civilis, ad causas Ecclesiasticas elegantissimè translato. Quod igitur de testamento dicit libro v. tibi confirmo mirificè mihi placere: tametsi locum, quem ex Evangelio Joannis recitat, alienum esse à propositâ quæstione de baptismo, tibi concedam. Sed quod ad thesim attinet, tametsi ea sola in Optati libris legeretur, digni propterea hi essent, qui hoc tempore in omnium manibus versarentur. Neque dubito Augustinum hac juris nostri translatione delectatum, ad illum Optati locum allusisse, cùm adversus Donatistas non agnoscentes Catholicam Ecclesiam per totum orbem terrarum diffusam, non dissimilia de testamento scriberet in psalmo xxi. Sed rogo, an mihi etiam concedes, posse hîc dici quod aiunt leges de testamento militari, satis esse si quocumque modo constet de voluntate: neque nuncupationem sine scripturâ, si non desint testes, rejicere possumus: & denique fideicommissorum suum esse jus scimus. Quorsum hæc? quia cùm de baptismo disputat Augustinus contra Donatistas, contendit ex usu & consensu & testimonio Ecclesiæ recte probari, quædam esse mandata, præcepta, instituta Apostolica, quæ tamen ab ipsis Apostolis scripta non sint. Vide obsecro, mi vir, quid tantus antistes, cui & tu aliquando tantum tribuis, scribat lib. iv. de baptismo contra Donatistas, cap. vi. & capite xxiv. & libro v. capite xxiii. & libro primo contra Cresconium cap. xxxiii. Hic verò tu mihi nuper terribilem dicam scripsisti, litémque intendisti περὶ παραδόσεων ἀγράφων, & quod de iis non scripseram, scripserunt autem veteris Ecclesiæ optimi antistites, sic exagitasti, ut tamen iis præteritis, me unum petere videreris. Liceat hoc sanè tibi novo tuo jure. Sed altera rursus injuria est, quòd ita in eâ quæstione omnia misceas, ut nobis jam dubitantibus quid velis, propè indicas silentium: quia & hoc tibi licere putas, ut modò aias, modò neges. Non est mihi tantùm otii, ut omnia tua volumina revolvam, quibus multa plaustra onerare posses: neque si esset, tam eo abuti valdè vellem. Sed ex iis, quæ aliquando delibavi, si me non fallit memoria, videris mihi primùm scripsisse, non repugnare te hujus generis traditionibus, quæ demonstrarentur ex certo & perpetuo Orthodoxorum consensu. Id enim Pygio concedis, cùm adversùs eum agis de libero arbitrio. Posteà cùm scripsisti in Epistolam ad Corinthios, scripsisti non negare te quin aliquæ fuerint Apostolorum traditiones non scriptæ; sed non concedere fuisse doctrinæ partes: tantùm autem pertinuisse ad ordinem & politiam; quibus verbis, credo, ritus & ceremonias etiam complecteris. Postremò cùm adversùs me declamasti, visus es nullas omnino agnoscere velle traditiones.

Quo teneam vultus mutantem Prothea nodo?

Non tam fuerunt (utor libenter tuo verbo) versipelles Donatistæ, cùm de crimine traditionis (ut vocabant) agerent, quàm tu cùm de traditionis longè alio genere litigas. In utraque lite est prima quæstio facti. Quod verò Augustinus in collatione (ut vocabatur) toties abs Donatistis postulavit, ut certus aliquis causæ status, certumque judicium esset, id imprimis & quidem jure meo, abs te peto: quod reliquum est, præstabo. Sed quamdiu mutas, & varie loqueris, neque tibi constas, nihil dico. Sic cum de sacris litteris quæritur, modò earum (ut vocatur) canone uteris, modò eum ut incertum & varium repudias. Nihil dico quod non extet in libris tuis: sic antiquos Ecclesiæ scriptores modò laudas, modò proculcas. Imò verò in tuâ contra me declamatione scripsisti nullam ea iis posse elici certitudinem doctrinæ Christianæ. Deus bone, quid audio cùm istud audio? & quid illi dicent, si hoc nunc dici audiant? Jam quid dicemus, quòd cùm laudamus primam illam Ecclesiam, quæ ab Apostolis relicta superstes est; non modò ab aliis irridetur ut anus delira & superstitiosa, vel fatua aliqua Fauna, vel larvata Lamia; sed etiam accusatur propè ut officina falsitatis, imposturæ, & fraudis: cùm tamen ea ipsa sit, à quâ litteras sacras accepimus, & cujus eas testimonio consignatas atque communitas defendimus. Ecquò jam recidimus, si liceat eam doli mali insimulare? Imò tu quo ruis, si eam facis ream? & qui stabis, si talem habes adversariam? Id cùm audis iterum fortassè exclamabis & repetes, quod in tuâ contra me declamatione scripsisti, nos spectrum antiquitatis objicere, ex quo mox prodigiosa scaturiat errorum omnium congeries: nam (ut ais) si roges, quænam sit vetustas, de quâ loquimur, nos jactaturos insulsas nænias, quæ sub Ignatii & similium nomine circumferuntur. Bona verba, here. Etsi non habeamus salem, qui in te est: tamen scis nos valdè abhorrere ab insulsis sive næniis sive ineptiis. Scis nos sæpè detestatos esse ψευδεπίγραφα: neque ignoras quàm fabulas oderim, qui nostros etiam commentarios de historiæ institutione legeris. Sed ut breve faciam, quod

olim

olim Sadoleto respondisti, qui te hostem antiquæ Ecclesiæ esse dicebat, totidem in simili causâ verbis tibi modestissimè respondebo: Hìc non requiram, ut verè ac candidè nobiscum agas (quod tamen Philosopho, nedum Christiano, sponte præstandum erat) sed rogabo tantùm, ne ad illiberalem usque calumniandi licentiam descendas, quæ existimationem tuam apud bonos & graves viros, nobis quoque tacentibus, vehementer læsura est. Scis hoc, mi Joannes, &, si inficiari pergis, faciam, ut te scivisse, & callidè vafréque dissimulasse omnes intelligant: nos bonâ fide ex optimis & castissimis monumentis repetere memoriam religiosæ vetustatis, quam commendamus. Miror autem quid tibi in mentem venerit, ut contra tuam conscientiam mihi ascriberes quod ais de Ignatio. Certè quædam ejus fragmenta in libris Eusebii & Theodoriti agnosco & veneror. An etiam ea repudiabis? Nuper cùm homo doctissimus tibi ex iis quippiam objecisset, quod ad Eucharistiæ causam pertinebat: quia id te premebat, exclamasti esse repetitum ex nugatoriis, quæ circumferuntur, Epistolis. Atqui falsus es, ô magister. Illud in iis non exstat. Exstat autem & recitatur in optimis libris Theodoriti. Utinam verò quod Ignatium scripsisse de Apostolorum traditionibus, testatur Eusebius, etiam exstaret. Magnum adversus tuas inficiationes præsidium optimæ testationis haberemus. Sed utut multa hujus generis monumenta interciderint: reliquias non pessundabis, quæ te urgent. Quid? utar tuo consilio, ut conficiam quod volo. Nunc enim mihi in mentem venit, quod in eâdem, ex quâ paullò antè aliquot verba repetii, epistolâ aliquando legi. Tu quidem nuper, ut meam stultitiam irrideres, scripsisti me puerum memoriter epistolam illam totam recitare potuisse. Non memini tam me aliquando felicis memoriæ fuisse, támque ea pueriliter abuti voluisse. Sed per ætatem licèt sim factus obliviosus: benè habet, non omnia tamen excidisse. Ergo venit in mentem, cùm in eâ epistola jactares te nihil aliud conari, quàm ut instauretur aliquando vetusta illa Ecclesiæ facies, hæc te adjecisse: statue tibi, quæso, ob oculos veterem illam Ecclesiæ faciem, qualem Chrysostomi & Basilii ætate apud Græcos: Cypriani, Ambrosii, Augustini seculo, apud Latinos exstitisse, ipsorum monumenta fidem faciunt. Sic tu olim. Ego qui hæc abs te seriò dici putabam, propterea ad illa monumenta respexi, quibus, ut vides, nunc etiam Optati libros addo. Cùm in talibus speculis faciem illam mihi uteumque videre visus sum: equidem cohorrui, cùm eam posteà fœdatam atque inquinatam conspexi: & ut Apelles si Venerem suam, aut si Protogenes Jalysum illum suum, cœno oblitum aspiceret, magnum acciperet dolorem: non dubitavi, Ecclesiæ veteris illos, quos laudasti, doctores, si viverent, videre sine magno dolore non posse talem deformitatem. Neque non in mentem venit in quos dici posset, quod Scipio Africanus laudans veterem illum versiculum,

Moribus antiquis res stat Romana, virisque.

& deplorans suæ Reipublicæ ruinam, olim dicebat: nostra (inquit) ætas cùm Rempublicam sicut picturam accepisset egregiam, sed evanescentem vetustate: non modò eam coloribus iisdem, quibus fuerat, renovare neglexit, sed ne id quidem curavit, ut formam saltem ejus & extrema tamquam lineamenta servaret. Cujus tanti mali non modò reddenda ratio nobis, sed etiam tamquam reis capitis quodammodo dicenda causa est. Nostris enim vitiis, non casu aliquo, Rempublicam verbo retinemus, reipsâ verò jampridem amisimus. Sic ille Romanus. Eodem re animo puer putabam Ecclesiæ senescentis deformitatem, rugas, squallorem, situm deplorare: & simul penicillum, ut priorem formam renovares, potiusquam spongiam, quâ extrema quoque ejus lineamenta deleres, accepisse. Nam & in eâdem epistolâ, cùm indignè ferres te ab adversario accusati ut contemptorem Ecclesiæ veteris, exclamasti, jámne hostem antiquitatis esse dices, qui antiquæ pietatis ac sanctimoniæ studio, præsenti rerum corruptione non contentus, quæ sunt in Ecclesiâ dissipata ac depravata, corrigere in melius, ac restituere in pristinum nitorem molietur? cùm istud puer audivi, exiliens, fateor, exclamavi, euge,

Verre pavimentum, nitidas ostende columnas,
Arida cùm totâ descendat aranea telâ.

Jam verò cùm tu rerum potitus, tuam modò, tuam, mi Calve, formam novam ostentas, & ut sola spectetur, deles inducísque veterem, & nobis irascetis, qui bonæ antiquitatis planè oblivisci non possumus, & ad illam Ecclesiæ faciem, quæ fuerat ætate Basilii, Chrysostomi, Optati, Ambrosii, Augustini, te revocamus, ut ad eam tu nos aliquando: an miraris, si is, quem sua de te melior opinio fefellerit, dolet se deceptum esse? quamquam tu mecum etiam magis agas malâ fide. Nam persuadere nihilominus vis, te eodem scilicet antiquitatis studio, quod priùs jactabas, teneri: me verò inane modò spectrum objicere. Mirabiles sunt hæ præstigiæ, ut discutiantur, inquisitio legitima instituatur Sed tu eam perturbas tumultuando atque conviciando.

Projicis ampullas & sesquipedalia verba.

Sic solo crepitu abigis adversarium. Atqui licèt pueros terreas, hoc (ut tuo verbo utar) spuere est, non loqui. Etsi nihil magis alienum à meâ professione est, quàm litigare tecum; tamen age: cùm me lacessis, permitte, ut æquâ conditione judicium bonæ fidei detur. Etsi ad concertationem minimè compatata sit imbecillitas mea, tamen faxo, ut intelligant, qui volent, te abs religiosâ antiquitate longiùs abesse: neque semper bonâ fide, quidquid de illâ recitas, recitare, sive negligentia, sive dolo id facias. Faxo etiam ut intelligas, eum, quem aliud agere improbè fingis, & seriò & studiosè & religiosè quærere verum: neque ullo odio partium distrahi: neque cùm unius vitium accusat, alterius excusare: sed neque sonoris tuis crepitaculis terreri. Detur audientia, in cujus nunc spem aliquam vocor: faxo, ut vel invitus videas eum, etsi hominem nihil esse clamites, tamen & extrema, quæ vitiosa sunt, refugere, & medium, quod quidem integrum & rectum sit, requirere: & quod Nazianzenus in his contentionibus dixit rudes agricolas in arbore, quæ distorta erat, dirigenda non satis observavere, cavere velle: & nihilominus, quæ hæc ætas rectissimè correxit, tueri. Nimis ingratus esset, si non agnosceret, quantam hoc tempore lucem Deus accenderit, quámque de religione multi præclarè meriti sint. Sed rursùs nimis cæcus esset, si non videret æquò interea alii ruant. Vetus est illud, quod & olim tuo gentili objectum lepidè fuisse narrat Cicero, *num claudicat?* id in tuis quoque progressibus, observare me ne molestè feras. Ut Cassandrum, cujus magis erant hæ partes, passus sum priorem de ea re dicere, de qua tu, ut me & illum vexares, impotentissimè declamasti, sic jampridem expecto, ecquid illius responso tandem responsurus sis. Sed ite-

rum tibi spondeo, non defuturum bonæ causæ patrocinium, si pergas calumniari. Saltem mihi concedes, ut civiliter tecum agam, ubi video esse quæstionem facti potiusquam juris: qualem esse sentio in iis, de quibus mecum litigas. Sic in conjecturali statu causæ tantùm mihi agendum erit de probationibus, de testimoniis, de fide instrumentorum. Non utar nisi optimis & authenticis. Si tu falsi exceptionem opponas, vide ne eo teipsum crimine implices, sive temerè jactes falsum esse nomen optimorum testium, qui citantur, sive dicas eos mentiri, & reos φιλοδημαγωγίας quos non convincis, peragere sine ullâ probatione velis. Vide etiam, an tibi liceat contra regulas juris nostri, semel abs te approbatos postea reprobas, & rursùs probas improbatos. Liceat hoc sanè, ubi de variis eorum & privatis opinionibus agitur; de quibus nunc non agimus. Sed cùm de testimonio facti alicujus publici quæritur: quod testimonium qui dicit, si sciens fallat, vir bonus non sciet, neque errore sed dolo peccabit; vide quid futurum sit, si quoties voles, religiosæ antiquitati fidem detrahere velis. Interea patere, ut quod contra Manichæos aliquando scripsit Augustinus, nunc tibi in memoriam revocem. Consequetur (inquit) omnium litterarum summa perversio, & omnium, qui memoriæ mandati sunt, librorum abolitio, si quod tantâ populorum religione roboratum est, tantâ hominum & temporum consensione firmatum, in hanc dubitationem adducitur, ut ne historiæ quidem vulgaris fidem possit, gravitatémque obtinere.

Redeo ad causam Donatistarum. En quæritur, an baptizati ab hæreticis, iterum in Ecclesiâ baptizandi sint? respondebis, non esse. Cur ita? locum quemdam de unicâ lotione ex Evangelio Joannis proferunt Optatus & Augustinus; dices ad rem non pertinere. Quem Donatistæ objiciebant locum ex actis Apostolorum, non pateris explicari adhibitâ distinctione inter baptisma Christi & Joannis: qualem distinctionem adhibent Optatus & Augustinus: tu verò eam repudians, mavis singulariter & novè interpretari in illo actorum loco baptismum non significare baptismum. Tandem tamen redis ad Augustinum de unico baptismo: & approbas consuetudinem veterem, quam ille, licèt aliquando interruptam, approbat. Rectè. Sed quo argumento? an qua sive conjecturâ sive ratiocinatione antiquissimam illam consuetudinem refert ad tempora Apostolorum? Jam tibi non est integrum reclamare, nisi tibi ipsi repugnes: præsertim cùm improbes, quod illi Cyprianus objecit. Hîc autem si concedis, quod Augustino non negas; tametsi eo exemplo non utar, nisi in re minùs dubiâ: teneo quod volo: dimittantur judices in consilium. Ubi de facto constat, causam peregi, & dixi. Ne præterea mihi sis molestus. Nam deinde recipiam, quas voles, bonas cautiones; ne qui hoc exemplo abutantur; ne fraus & præjudicium fiat veritati; ne veritas rerum erroribus gestarum vitietur; & ut spectetur non solùm quid Romæ factum sit, sed etiam quid fieri debeat; denique ne facti & juris discrimen temerè confundatur. Sunt hæ cautiones in nostris quoque libris legum, quarum me oblitum esse, numquam, velim, credas.

Quia licet consulere (quod vetus Jurisconsultorum verbum est) & antiquæ familiaritatis jure quodam possum tecum agere liberiùs, nihil dissimulabo. De Ecclesiâ certamen est cum Donatistis. Tu quas soleas tradere notas Ecclesiæ dignoscendæ, meministi. Obsecro, mi Censor, an eæ satis notant & expungunt Donatistarum Synagogas? cur longè alias allegant Optatus & Augustinus? & verò de iis quid sentis? Tu cùm de corpore quæstio est, ais inspiciendum esse caput. Rectè. Atqui Augustinus ait, sibi quæstionem cum Donatistis esse non de capite, sed de corpore, lib. de unit. Eccles. cap. IV. ergo de capite convenit; & tamen controversia de corpore est. Quid, ut hoc sibi asserant, præterea dixisse Optatum & Augustinum putas? & de talibus vindiciis quid statuis? quid (inquam) judicas, cùm eos audis probare velle suam esse possessionem Ecclesiæ, ex perpetuâ quâdam successione: & quidem ad eam probandam contentos esse Romanorum saltem Antistitum, cum quibus communicabant, jam inde (ut aiunt) ab Apostolis descendentium consensione, continuâque successione, cujus seriem ex catalogo enumerant? quod & non difficili fiduciâ fecerant anteà Irenæus, Tertullianus & alii: nam quia non hæreditario quodam jure sanguinis nitebatur ea successio, verùm Ecclesiasticâ electione atque ordinatione, non dubitant talem successionem tali conditione subnixam, idoneam esse testem doctrinæ suæ Apostolicæ cum illâ conjunctæ atque continuatæ. Locutus est, ut scis, Christus de iis, qui sedent in Cathedrâ Mosis: veteres Christiani de iis, qui in Petri. Mitto, quæ de utriusque sive sedis statu, sive cathedræ comparatione commodè nunc dici possent & graviter, abs te præsertim si sedatè ageres. Sed quid tu de eâ lege Theodosianâ, quam & primùm promulgari audivit Optatus, & quæ prima in libris nostris est, similiter statuas, lubenter audiam: *cunctos (inquit) populos, quos clementiæ nostræ regit imperium, in tali volumus religione versari, quam divinum Petrum Apostolum tradidisse Romanis, religio usque adhuc ab ipso insinuata declarat, quámque Pontificem Damasum sequi claret, &c.*

Eamdem hîc (credo) fateberis laudati successionem: quamvis notum sit & quid de Liberio, cui Damasus successit, propè aliquando ad Arianismum compulso, traditum sit, & quid Ammianus scribat de Damaso ad hanc sedem evecto non sine sudore & sanguine, non sine vi & armis, non sine tumultu & cædibus. Nondum enim, puto, hîc exclamabis, quod quidam ejus ordinis posteà dixisse fertur, plures succedere Romulo in parricidiis quàm Petro in pascendis ovibus. Nam neque nunc agimus de hominum vitiis; sed de religionis confessione, atque conservatione doctrinæ. Age verò: quia Optati nostri & Augustini, qui est eum secutus, acerrimus adversùs Donatistas aries est in illâ, quam jactant, successione: & res est magna: rogo, liceat tuam de eâ sententiam audire. Imò verò jam respondisse te iracundè dices. Nam & in tuâ contra me declamatione imperiosè jussisti, ut id repetatur ex duobus, quos laudasti, libris tuis. Non enim esse tuæ gravitatis sæpius rem eamdem dicere. Faciam, here, quod jubes.

In tuâ institutione disputans adversùs Papistas (quos vocas, nisi jam malis Papanos, ut à Româ Romanos dicimus) qui obtendunt, quanti hanc successionem fecerint Irenæus, Tertullianus, Origenes, Augustinus, & alii (Optatum quia nondum legeras, non nominas) præfaris facturum esse te, ut intelligant boni viri & viri studiosi, quid istud sit. Tum verò, ab adversariis quæris, cur non Africam citent & totam Asiam? sed quia scite eos ais responsuros, illic Ecclesiam desiisse; cur non ipse potiùs id quæris vel ab Irenæo, qui in Asiâ quoque vixit, vel ab Tertulliano, Optato & Augustino,

qui

qui in Africâ, quo tempore illic etiamnum florebant Ecclesiæ? cur hi (inquam) potiùs Romanorum Episcoporum successionem citant & laudant, & in eâ unâ hærent? responsum hìc ego tuum rursùs exspectabo. Tandem post longam digressionem, reversus ad id quod quæritur, scribis sanctos illos doctores, cùm extra controversiam esset, nihil à principio usque ad illam ætatem mutatum fuisse in doctrinâ, vel Romæ vel aliis in urbibus (nam id addidisti in Gallicâ translatione tuæ institutionis) sumpsisse, quod omnibus novis erroribus refellendis sufficeret, ab adversariis oppugnari doctrinam ab ipsis usque Apostolis constanter & unanimi consensu retentam. Atqui, mi Doctor, adversarii hoc ipsum negabant, constanter (inquam) eam esse retentam, & nihil in eâ fuisse mutatum: eáque erat controversia, quam movebant. Nostri verò probationis loco allegant successionem, quæ non modò includebat conditionem ejusdem doctrinæ retinendæ atque continuandæ, sed & eam conditionem impletam esse probabat. Sed obsecro, an seriò loqueris, cùm videris concedere, usque ad ætatem Augustini, nihil præsertim Romæ, fuisse mutatum in doctrinâ Apostolicâ? & illos, qui enumerantur ab Optato vel Augustino, Episcopos Romanos fuisse illius doctrinæ & constantes & fideles custodes? Si seriò hæc scripsisti, neque sententiam mutas, transactum est. Sed quàm vereor, ne non stea pactis conventis! scilicet tibi concedi vis, quod in duodecim scriptis solemus, ut calculum reducas, si te alicujus dati pœnitet: sicuti est in Hortensio Ciceronis. Dura est hæc conditio, si tecum agendum sit. Sed quidvis tibi licere putas. Sic cùm nobis commendasses Romanorum Episcoporum (saltem usque ad Augustini ætatem) & doctrinam & successionem: alibi, cùm lubet, eosdem & defectionis & depravatæ religionis accusas. Sic ipsum nominatim Siricium, quem postremò laudat Optatus, miris contumeliis proscindis, & atrociter jugulas, cùm cœlibatum oppugnas? quamquam (ut hoc obiter dicam) quod narras eum de conjugio scripsisse ad Hispanos, vereor ne non illi aliquid temerè affingas. Exstat inter Ambrosii epistolas, Siricii epistola, quæ nihil habet tale: neque tu, qui minimè alioqui credulus es, tam facilè ex Gratiani farragine haurire debuisti, quod illi ignominiosè ascriberes. Sed age dum, seriò & bonâ fide dicito, quousque tandem putas durasse illam successionem, de quâ quærimus; & quando, vel per quem sic fuisse interruptam, ut planè defierit. Legi vitas Pontificum & tragœdias. Sed vides, aliud esse quod abs te quæro, cuique non respondes. Nam & si quod Paulus ad Thessalonicenses scribit, prædicitque de defectione, quam Veteres intellexerant de Romano Imperio, tu de apostasiâ fidei interpreteris, & eam jampridem evenisse dicas, tamen non dicis quando evenerit. Id ubi dixeris, videro. Sed ne existimes sat esse si quidvis dicas: scito non esse tibi rem cum tuis fatuis pueris, famulisve. Neque verò est cur te torqueas, quod facis, ut probes successionem non esse veram sine doctrinâ. Nam id ego & ultrò & lubenter & prolixè fateor: & ubi constat aliam esse doctrinam, aliud esse jus, tecum sentio. Sed neque dubito verissimum esse quod ais, verum Reipublicæ statum dici non posse tyrannidem Caligulæ, Neronis, Heliogabali & similium, quia Brutis, Scipionibus, & Camillis successerint. Neque si addas scorpiones successisse Scipionibus, reclamabo. Ac si tonare etiam & fulminare velis adversùs tales, non successores, sed prædones: non modò tibi succinam, sed & mea querimonia, quantùm omni contentione vocis & laterum potero, justissimum clamorem augebo. Ceterum nihil agitur, si confusus tantùm clamor sit: nulla verò definitio ejus, quod quæritur. Nihil autem definis, quamdiu non notas tempus, ex quo statuis defecisse successionem, de quâ agitur. Soles in hac quæstione nos revocare ad exemplum Ecclesiæ Judaicæ. Sed ne in eâ quidem definis, quid velis. Ais in eâ fuisse gradus quosdam defectionis. Rectè. Sed cùm historiam delibare incepisti, ita effugis, ut nos suspensos relinquas. Ais in Judæâ varias fuisse mutationes, donec ipsi quoque sacerdotes templum Dei profanis abominandísque ritibus polluerunt. Sed quando id factum est, ut sciamus ex quo tempore non licuerit iis communicari? Tu in eâdem tuâ paullò pòst institutione scribis, Prophetas, qui Hierosolymis vel in Judæâ fuerunt, cùm res illic essent admodum corruptæ, tamen separatos non habuisse suos cœtus; sed convenisse cum aliis in templum, quia ad nullum superstitiosum cultum adigebantur, & agnovisse sacerdotes Leviticos, quia utcumque indigni eo honore essent, tamen nec dum abdicati erant. Atqui eâdem paullò pòst paginâ, narras, Prophetas clamasse profana illa esse conventicula, quibus non magis consentire liceat, quàm Deum abnegare: & necesse habuisse ab eorum cœtuum consensione desciscere, quæ nihil aliud erat quàm impia adversùs Deum conspiratio. Ignosce meæ hebetudini, si nondum perspicere possum, quomodo, quæ dicis, cohæreant atque consentiant. Tantùm abest, ut satis intelligam, quomodo ex iis definire velis, quod quæritur de Ecclesiâ Christianâ. Ac licèt in tuâ rursùs contra me declamatione, eâdem de re dicas: tamen quid dicas etiamnum dubito. Quod verò adjicis de regno Hieroboam, & apostasiâ Israëlis: equidem fateor esse liquidum; neque frustrà sudare debebas, ut id pluribus verbis mihi exponeres. Sed nihil ad Ecclesiam Judaïcam. Neque illic, ubi vitiosa erat ipsa quoque origo, de successione quæstio fuit. Testor cœlum & terram, me tecum agere religiosè, ut si possis, explices & liberes quos tuis strophis involvis. Nam hìc ludendi aut alludendi locus non est. Nunc quia altero rursùs loco de successione, de quâ quærimus, disseruisti, quod nos audire jubes, rursùm te audiemus, si fortè & Optato rursùs aliquid lucis tua expositio adferre possit, & nos magnâ molestiâ liberare. Cùm adversùs Augustanum librum Caroli v. Imp. scriberes, scripsisti, Irenæum; qui successionem allegat, quam dixi, meritò ad refellendos nebulones nova quædam & impia dogmata spargentes, iis opposuisse testimonium & consensum Ecclesiarum, quæ ab Apostolis institutæ fuerant, & propterea non temerè credebantur custodes esse doctrinæ Apostolicæ, cujus etiamnum recens erat memoria. Rectè. Sed cùm id teneo, ne te astutè subducas. Imò, ut tibi consulas, vide, quid sis responsurus, ubi tali testimonio & consensu aliquis te premet. Me quidem certè nimium iracundè vexasti, cùm amicus fortè meus multùm tali testimonio tribuere visus esset. Ut uno verbo dicam, scis, quid optem? Opto equidem, ut & tu & omnes statuant, universam Ecclesiam veterem olim ab Apostolis institutam, nunc tamquam capitis ream sisti coram tuo tribunali: & quæri quid de eâ totâ tandem judicandum sit. Etsi quæ tua sit audacia, non ignorem, tamen existimo, ubi tale agmen in tali reatu conspicies in tuo consistorio criminali, te quodam pudore fractum iri, ut ille olim Romæ ingratus adolescens,

lescens, qui coram Tiberio patrem senem & canum, majestatis accusabat: patris torvè eum intuentis conspectâ facie, & ejus compedum sonitu audito, territus, statim aufugit. Perge. Ais, Augustinum pugnasse adversus Donatistas, iisque Ecclesiæ Catholicæ successionem & testimonium non temerè objecisse, cùm ii non negarent eam, à quâ tamen defecerant, retinuisse Apostolicam doctrinam. Sed quid dices, eodem eum præsidio niti adversus Manichæos? certè de doctrinâ ii pugnabant. Mirum verò, tibi videri, de eâ non pugnasse Augustinum contra Donatistas. Si Optatum diceres, qui eos magis habuisse videtur pro schismaticis quàm pro hæreticis: magis audiri fortasse posses. Sed non ignoras Augustinum centies eos vocare hæreticos; quibus certè injuriam fecisset, si ii confitebantur quod narras. Imò si hoc confitebantur, quomodo negabant aut legitimum esse baptismum, aut veram esse Ecclesiam Catholicorum? an ut se damnarent, confiteri volebant se esse apostatas, cùm suam demùm Christianam esse Ecclesiam & Apostolicam, reliquas esse apostaticas clamitabant? Scio Cresconium grammaticum, eorum patronum, astutè contendisse, eos, etsi Schismatici esse dicerentur, tamen hæreticos dici non posse, & Augustinum, qui eos hæreseos accusabat, odiosè propterea notasse. Sed quid huic nugatori responderit Augustinus, non ignoras. Prætereo quod Epiphanius & Theodoritus eos etiam Arianæ impietatis reos peragunt. Certè Hieronymus in Catal. ait Donatum de Spiritu sancto scripsisse librum congruentem Ariano dogmati. Et Augustinus in lib. de hæresib. scribit Donatum Carthaginensem non habuisse Catholicam de Trinitate sententiam; sed quam non animadverterit multitudo Donatistarum. Et in epist. CLXIII. ait se audivisse, Arianos, cùm à communione Catholicâ discrepassent, tentasse sibi sociare Donatistas in Africâ. Neque verò dubito, quin eorum plerique facilè facturi dicturique essent, quidquid Catholicis doleret, cùm etiam non recusarent conspirare cum Juliano apostatâ. Nunc nobis satis sit, eorum de Baptismo & de Ecclesiâ dogma impium & perniciosum fuisse. Quid dicam unum eorum antistitem Gaudentium ausum esse palàm dicere, Ecclesiam Catholicam esse humanum figmentum? Testis est Augustinus libro contra eum secundo. An qui non dubitabant talia vomere, fatebantur eam Ecclesiam esse custodem Apostolicæ doctrinæ? sed rursùs redeo ad successionem, de quâ quæritur. Sentio enim nihildum actum esse, quia alibi ipsum principium negas, de quo numquam dubitatum fuerat, & novâ inficiatione veteres falsi reos agis, ut falsam originem ementitos; quod quem illi auctorem successionis laudant, neque fuisse neque esse potuisse, quia Romæ nullam sedem habuerit aut cathedram, contendas. Quid istud tandem novæ rei est? Noster Optatus ad Parmenianum: negare (inquit) non potes, scire te in urbe Româ Petro primo Cathedram Episcopalem esse collatam. Quid tu? in tuâ quidem institutione etsi neges Petrum illic Episcopum fuisse, aut saltem tamdiu sedisse, quamdiu alii narrant; tamen scripseras te propter veterum Scriptorum consensum non pugnare, quin illic mortuus fuerit: postea verò in Commentariis ad epistolas Petri, illud quoque pernegasti. Imò (inquis) nisi maria & terras momento transvolaverit Petrus, procul ab Italiâ mortuum esse constat. Sed unde hoc constare probas adversùs testimonium totius antiquitatis? & ubi tandem mortuum potiùs esse putas? in Babyloniâ? quia ex Babylone dicatur scripta prior ejus epistola. Quid tum? non placet (inquis) quod Romam eo loco notari Veteres existimarunt: neque cur id existimarint, causam video, nisi quia illo errore jam occupati erant, Petrum Romæ fuisse. Sed de hoc (ut vocas) errore, qui in tali tamquam publico facto esse non posset, aliàs viderimus. Nondum autem probasti quod vis, in Babyloniâ illum esse mortuum. Imò verò (inquis) quia in secundâ epistolâ inquit, se morti esse vicinum. Atqui secundam epistolam negas esse ab ipso Petro scriptam; neque ullus umquam dixit scriptam esse in Babyloniâ. Sed neque qui morti vicinum esse se credit, propterea mortuus confestim dicendus est. Paulus ad Timotheum: *ego* (inquit) *jam immolor, & tempus meæ resolutionis instat*. Atqui tunc mortuum esse, ne tu quidem affirmares. Certè si non liquere diceres, quo anno vel Romam venerit, vel Romæ mortuus sit Petrus, & quamdiu illic vixerit, fortasse non reclamarem. Sed contemptu universæ antiquitatis testimonio atque consensu, contra quem alioqui dixeras nolle te pugnare, nunc affirmare Petrum neque Romam umquam venisse, neque illic mortuum esse: profectò paradoxum est axioma, quod mihi non persuaseris, nisi si universam historiam Ecclesiasticam esse putidam fabulam, & omnes Ecclesiæ Scriptores antiquissimos & fidelissimos esse & nugatores & impostores persuadeas. Quid? Julium Cæsarem Romæ mortuum esse, aut pluribus aut melioribus testimoniis proditum non est, quàm Petrum Romæ esse mortuum. Nunc si quis clamitet ne in orbe quidem Romano mortuum esse, fingat, licet, apud Antipodas esse sepultum. Mira profectò est audacia, dicam an impudentia, hominum ab aliis dissentire volentium. Quid enim non dicent potiusquam aliis non contradicant? sed si negare sufficiat quod certissimis ac fidelissimis monumentis proditum est, quid tandem fiet? quid (inquam) fiet universæ Ecclesiasticæ historiæ, si ejus principia & tamquam fundamenta, iis testimoniis communita, quibus certiora esse vix possunt, vel fabulosa sunt vel solo alicujus inficiationis sibilo everti possunt? Denique quid tandem non audebit, qui hoc audet? equidem scio multas putidas fabulas tamquam maculas ipsis quoque principiis historiæ Ecclesiasticæ aspersas esse, quas & repudio & deleri cupio. Sed an propterea verum cum falso temerè expungi patiar? Scio incerta quædam esse, de quibus dubitari possit. Sed aut certum est, quod hic negas, aut nescio quid certum esse dicas: &, ut ille Romanus esse dicebat, aut hoc testium, quibus id probatur, satis est, aut nescio quid sit satis. Scribis quodam loco: Veteres quidem uno consensu tradere, Simonem Magum Romæ cum Petro disputasse. Id suspectum tibi esse ais: non tamen apertè audes dicere quod cogitas, Simonem illum numquam venisse Romam. Nempe ipsa etiam inscripta saxa Insulæ Tiberinæ talem inficiationem tuam refellent. Cur alterum illud, quod testatum magis etiam est, magis audes inficiari? Judam non interfuisse cœnæ dominicæ; neque cum Apostolis reliquis illi communicasse, etsi Augustinus contra Donatistas id habeat pro certo, & sumat pro confesso, tui confidentissimè pernegant. Quia quosdam habent ex Veteribus suffragantes, audiuntur. Sed quod de Petro negas, audaciæ est inauditæ. Quis non miretur, te, ubi ubi via, tam facilè interdum assentiri non modò dubiis, sed etiam falsis conjecturis: aliàs verò ne certis quidem liquidisque probationibus habere fidem? neque tamen hoc dicerem, nisi si non modò de Optatu actum sit, si tuæ inficiationi

sciationi concedam, sed & per Optati latus confoderes admirabilem hac in re consensum veteris Ecclesiæ, quæ si hîc mentita est, nescio quâ in re fidem merebitur. Sanè quod Optatus addit Petrum appellatum esse Cepham, quia fuerit Apostolorum caput, tibi facilè concedam ridiculum & puerilem esse errorem hominis vocem Græcam, quæ Syriaca est, esse existimantis, & propterea ex petrâ vel saxo caput ineptiùs effingentis, quàm si allegasset, quod Festus scripsit Romam olim appellatam esse Cephalon. Tu aliàs verecundè fecisti, cùm negares sani aut sobrii esse hominis, putare talem interpretationem, quam Gratianus in suâ rapsodiâ ascribit Anacleto, esse Anacleti. Sed ignorantiâ linguæ Hebraïcæ persæpè majores nostros lapsos esse, verecundè confiteri, ingenuitatis quoque est. Scio, poteris etiam in Optato multos sacræ Scripturæ locos notare, aut non rectè citatos aut non commodè explicatos. Idque sane per me, ut facias, licet. Numquam enim defendam quod scio esse vitiosum. Atque ut mihi deinceps æquior sis, equidem clarâ voce profiteor, quod & sæpè aliàs feci, me non modò illi solœcismo, quem dixi, non patrocinari, sed etiam gravissimè eos detestari, qui graviores alios ejus generis solœcismos orbi terrarum obtrudunt, digni non tam ferulâ, quàm flagro & scuticâ magistri fatuitatis: simulque execrari auctores multarum nefariarum fabularum, quæ confictæ atque sparsæ sunt, ut totam illius antiquitatis Ecclesiasticæ bonam memoriam vel inquinarent vel obruerent? denique eos refugere, qui bonæ & religiosæ vetustatis titulo, tamquam fuco, volunt abuti ad tegenda scelera degeneris posteritatis. Sed cùm hoc prætextu præterea vis universam memoriam veterem delere: dico eos qui hisce tuis insidiis non occurrunt, aut turpis inscitiæ, aut sceleratæ perfidiæ, aut utrinsque reos esse. Ergo etiam opto talem eorum, qui tibi tam facilè cedunt, [illegible] castigari: quibus nunc tamen tantùm objiciam illud vetus,

Tradite signa viris, ignavi signa Quirites.

Atque ut concludam quod de successione dixi, iterum dico, & semper præ me feram, optare me, ut indigni successores, qui & desertores, & proditores, & (ut verbo veteri utar, neque dicam aliquid gravius) traditores sunt, dent, quas menti sunt, pœnas. Sed non ignoras, quisnam ille sit, qui tales esse vult & optat, ut iis dejectis, vacantem locum statim occupet, & novum sibi regnum condat multò majori supercilio: quique propterea nollet alios esse, resipiscere, facere officium suum, detergere inquinatam faciem Ecclesiæ: ut cujus fœdus squallor, & horrida deformitas, mutúmque cadaver multos populos abalienavit, quos tu suaviter cantillando facilè in tuas partes pertraheres: ejus forma prior meliórque, nitor, decor, vox & oratio, eos ad se revocaret, atque in unitate retineret. Ut ad Optatum revertar, supersunt duæ quæstiones, quæ tuam solutionem requirunt. Quæritur quid sentias de schismate Donatistarum, déque eorum actis, quæ quidam dixerunt esse religiosæ & Ecclesiasticæ reformationis. Ne autem privata causa tua atque affectio impediat ingenuam confessionem, rogamus, ut cùm de iis respondendum tibi erit, tui paulisper obliviscaris; neque de te agi cogites. Scis, qualis fuerit status Ecclesiæ, tempore Optati vel Augustini. Quæro, an nullâ justâ ratione Donatistas ab ejus Ecclesiæ communione descivisse p[illegible]s? Credo, dices, nulla. Atqui quæ potissimum nunc accusas & fugis & aboles, jam tum invaluerant. Non exspectas, ut singula enumerem. Nàm, si vis, meministi. Non debuêre Donatistæ alium sibi suísque baptismum privatim instituere. Jam non loquor de eorum anabaptismo. Quæro, an cum primum aliquem sui gregis, qui noodum baptizatus fuerat, tingerent suo more potiusquam paterentur in Ecclesia Catholicâ baptizari, rectè facerent? credo, negabis rectè fecisse. Atqui ex ipso quoque Optato disces jam tum in Ecclesiâ illâ Catholicâ & exorcismum & chrisma baptismo adhibitum esse, quas res tam intolerabiles esse judicas, ut propterea institueres alteram baptismi formam, & me, qui earum alioqui rerum auctor non sum, neque de iis quidquam scripsi, earum odio immaniter exagitaveris. An dices, Donatistas rectè & religiosè fecisse, quòd contumeliosè proculcarint illud chrisma, quod tu multò magis conspuis? Atqui Optatus tibi narrabit divinum adversus eos judicium etiam miraculo consignatum fuisse. Si dicas eum mentiri; vide quâ probatione perages falsi reum. Sed nihilominùs in eâ re semper te premit admirabilis consensus veteris Ecclesiæ. An confiteberis non debuisse Donatistas, quod tui faciunt, evertere altaria? Atqui quod Optatus objicit, corpus Christi in iis habitasse, tam indignum & infandum esse doces, ut illam ipsam justam causam esse clamites, cur omnes aræ evertantur. An tibi placet, quòd dicuntur Donatistæ erexisse altare contra altare? Atqui summi criminis loco semper habitum id fuit; neque solum Optatus, & Augustinus propterea Donatistas tamquam ex formulâ, conceptis verbis, accusant, sed & anteà Cyprianus totidem verbis Novatianos accusaverat. Scis, credo, altaris verbo significasse, totum ministerium Ecclesiæ; quod & baptismi voce interdum significatur: adeò ut etiam in Ægypto ipsæ Ecclesiæ appellarentur *Labra*, si me non fallit quod hisce primum diebus in Epiphanio observavi. An qui privatim atque separatim hæc quæ non tam sacramenta, quàm execramenta vocat in Donatistis Augustinus, hæc (inquam) signa funestissimæ dissensionis attollebant, reformationis, potiusquam deformitatis & confusionis, fundamenta jaciebant? Quid verò dices, eos admirabili quodam fræno divinitùs esse retentos, ut cùm nihil alioqui auderent, & odio Catholicorum quidvis facerent, tamen neque ceremonias neque formulas in Ecclesiâ receptas, auderent (quod Optatus narrat) mutare: tametsi eas quoque adversarias habere se sentirent? an nunc religiosior est audacia, quæ major est? an est astutior, quæ delet omnia? Donatistæ, cùm exemplo Novatianorum, Cathari videri vellent, aquâ etiam expiabant, quidquid illi, à quibus defecerant, contigerant, quia pollutum esse clamabant. An hæc valdè pura repurgatio fuit? Scimus & posterioribus seculis Græcos in schismate non minùs protervè & contumeliosè egisse cum Latinis. Sed cùm tales execrationes, quæ ex odiorum incendio erumpunt, hodie quoque audis, ecquid religiosæ tibi videntur? Age verò: cum brevi tempore Africam propè totam, non modò non adjuvantibus, sed potiùs reclamantibus Principibus, in suas partes Donatus pertraxit, ut jam plures in eâ prope numerarentur Episcopi Donatistæ, quàm Catholici: an tali successu & victoriâ elatus, & gloriâ fastúque tamquam fermento inflatus, cristas propterea attollere debuit, quales eum sustulisse narrat Optatus libro tertio? Minùs fortassè id factum esse miraberis, qui non ignoras quale sit humanæ superbiæ ingenium, quantúsque tumor. Sed nihil magis tamen abs religione alienum & esse & videri,

meminisse quoque debes. Quid dicam Donatum illum Pseudoepiscopum Carthaginensem, nebulonem è cœno emersum, repentè factum esse non modò Regulum aliquem, qui auderet quod numquam Annibal vel Asdrubal illic est ausus, sed & tyrannum insolentissimum, qui etiam non dubitaret Romanum Imperatorem contumeliosè contemnere? imò verò visus est sibi tamquam Deus. Nam tale Idolum describit quoque Optatus, quod illa natio, vafra alioqui & acuta, bruto quodam stupore adorabat. Hîc multa sunt, quæ te & alios mecum observare velim. Sed illud imprimis: qualis & quanta sit vanitas hominis ventosi, cæcâ sui admiratione ebrii atque temulenti, qui tamen Religionis & Ecclesiæ instaurator dici atque videri volebat. Non temerè est, quod desidero, te intueri in hanc effigiem humanæ non infirmitatis, sed insaniæ. Sed erit satis uno eam verbo, tamquam digito, indicasse. Audierat ille stultos Principes voluisse jusjurandum concipi per suum genium atque majestatem. Hanc quoque divinitatis speciem sibi arrogavit, cùm per suum nomen, quasi numen quoddam, non noluit suos jurare: quod & eodem tempore in Galliâ Priscillianus impurior hæresiarcha volebat. Quid non sibi arrogant impudentes hypocritæ, qui tantum sibi sumunt? Sed, obsecro, an minùs hodie insolescunt, qui omnes in sua verba jurare volunt? Nihil nunc dicam de Donatistarum martyriis atque miraculis. Illa probant fuisse fanaticos homines, qui cæcâ vertigine raptati sese dabant præcipites, sibique mortem consciscebant, quâdam (ut noster Ulpianus ait) jactatione. Miracula verò, quæ jactabant, quid aliud significabant, quàm præstigiatores quoque & impostores magnos fuisse, quos & mirabiliarios quodam loco vocat Augustinus, ubi eos indicat etiam jactasse, Donato oranti Deum de cœlo respondisse. Sed, obsecro, nonne te quoque nunc miseret fascinatæ multitudinis, cui illuditur? Quid postremò loquar de Donatistarum latrociniis, sacrilegiis, parricidiis? Hæc circumcellionum acta immania plerique etiam Donatistæ damnare se dicebant, quibus tamen utebantur. Quid nunc fiat, non ignoras: ego honoris tui causâ taceo. Nam neque fortassis fas esset omnia in medium proferre, quæ novam & mirabilem unius anni darent historiam. Vetera nunc tantùm legantur. Legeram multa de Judæorum zelotis Hierosolymitanis. Sed eos longè superarunt Donatianæ factionis satellites, qui se Sanctorum (ut ait Optatus) duces etiam appellabant, & interea non modò omnium Barbarorum, omnium latronum, sicariorum, piratarum feritatem, sed & ipsius (ut ait Augustinus) diaboli, qui crudelitatum omnium magister est, truculentiam superarunt. En quò statim Africanæ illius reformationis tragœdia evasit. Utinam nostra ætas similem epitasin non videat aut catastrophen suæ fabulæ. Si tamen fatale malum est, quod impendet, frustrà repugnamus. Nam & quid mereantur, qui nullam correctionem admittunt, scio, & justum agnosco Dei judicium, eos veluti manu armatâ persequentis, ut qui loquentem non audiunt, sentiant ferientem. Sed vaticinia tibi relinquo. Verbum autem unum de Donatistis addam, cujus etiam te meminisse interest: eam (inquam) illorum fuisse impudentiam, ut quod crudeliter faciebant, indigne pati se clamitarent. Credo, ludibrii causâ, hoc eos adjecisse, qui cumulus est acerbæ insultationis. Certè & legum, quibus castigabantur, lenitatem, & nostrorum antistitum, qui deprecatores potiusquam accusatores eorum erant, mansuetudinem irridebant, cùm vel de illarum, vel de horum sævitiâ quiritabantur. Quia autem neque leges nostræ, neque Optati Augustinique responsa tibi satisfaciunt, qui pro tuo imperio contra edixisti, hæreticos (quos quidem hæreseos damnabis) capitali supplicio afficiendos esse: hic locus postularet, ut de legitimâ eorum coërcitione pluribus tecum agerem. Sed quia jam fortassè tibi satisfecerit altera ad te mea responsio, quæ de re te admonuit, non ero nunc diutiùs tibi molestus. Interea, si vir bonus es, molestè non feres, hominem quondam tibi familiarem liberè & familiariter tecum agere. Facit hoc abs te provocatus: neque tamen, ut scis, causam agit suam. Quid enim ejus privatim interest, & si evertas quidquid oppugnas? Ergo tantò magis agnosces eum liberaliter & ingenue agere. Sed neque, quia Jurisconsultus sit, & studia, quæ tractas, alioqui tractare non soleat, iniquo animo feres, cum tamen non esse alienum abs sacris & Ecclesiasticis literis; imò verò esse studiosum utriusque juris. Vale.

FRANCISCI BALDUINI JC.

PRÆFATIO AD LECTOREM

Præfixa secundæ Editioni Optati.

AD Historiæ Africanæ historiam veterem pertinent Optati Milevitani & Victor Uticensis libelli. Neque negavero in eorum lectione tenendam quoque esse universæ Africæ geographiam. Sed ut ex illâ ejus descriptione, quam Strabo, Mela, Plinius, Ptolomæus olim edidêre, fateor aliquid lucis accedere hisce libellis, sic ex his vicissim dico illam ipsam ejúsque & fines & urbes rursùs illustrari. Addo etiam non modò ipsum Orosium lib. 1. cap. 2. sed & nostrum postremò Justinianum in l. 1. & 2. C. de offic. Præf. Prat. Afr. ubi cùm novum & proprium Africæ regendæ, quam Vandalia eripuerat, Præfectum Prætorio daret, cujus sedes esset in urbe Carthaginensi, enumerat quas esse vult septem illius Provincias, & singularum veluti metropoles.

Ac quidem in Concilio Milevitano non nisi quinque enumeratæ fuerant. Sed Justinianus primo loco adjungit, quam vocat Zeugi: vulgò impressum est mendosè Tingi. Nam hæc potiùs est ipsius Mauritaniæ, quæ & Tingitana propterea dicitur. Zeugitanæ autem Provinciæ in Africâ sæpè etiam meminit Victor Uticensis, ut & Plinius. Secundam autem Africæ Provinciam Justinianus vocat simpliciter Carthaginensem: quam & anteà vocatam esse Proconsularem admonet. Certè Optatus & Victor Proconsularem appellare solent: atque ita quoque sæpè nominatur in Codice Constitutionum. Reliquas Africæ Provincias, quæ nominantur in Synodo Milevitanâ, & sparsim in hisce libellis Optati & Victoris, nominat similiter Justinianus, Tripolitanam, cujus ducem in Lepti magnâ sedere vult; Byzacenam, cujus dux in Capsâ & Lepti alterâ sedeat; Numidiam, cujus dux in urbe Constantinensi; Mauritaniam, cujus dux in Cæsariensi; postremóque Sardiniam insulam, quam Africanæ quoque diœceseos esse jubet. Nam & hanc cum Corsicâ Vandalus Africæ tyrannus anteà occupaverat, ut Victor lib. 1. narrat.

Ceterùm factum est ignorantiâ geographiæ Africanæ, ut cùm noster Optatus dicitur Milevitanus, quidam non modò dubitarint, cujas esset, sed & finxerint esse insularem. Equidem cùm Donatum illum, qui à Casis nigris dicitur, fuisse Numidam admonui, sic & Optatum Donati adversarium, Numidiæ Episcopum intelligi, cùm Milevitanus dicitur, adjeceram: neque quemquam hominem literatum id negasse putabam. Et ecce audio, quibusdam etiamnum videri (quo nihil stultius fingi potest) potiùs fuisse Melitensem. Nam Quintinus Heduus, qui superioribus annis docebat jus (ut vocant) Canonicum in eâ scholâ, in quâ nunc doceo jus civile, Doctor profectò Canonum minimè illiteratus, cùm Melitam insulam describeret, & (ut in eâ educatus cum Rhodiis, ut appellantur, equitibus aliquando fuerat) laudare vellet, scripsit, Concilium, quod Milevitanum dicitur, fuisse Melitense: & Milevitum urbem nescio quam dici à Melitâ. Risi, cùm id legi, visúmque mihi est tam monstruosum, quàm si quis diceret Concilium Sardicense fuisse Sardiniense: proptereáque nemini probari id posse putabam. Sed tantò magis miratus sum, cùm audivi nostrum Quintinum non modò multis suis auditoribus persuasisse, sed & illi Conciliorum consarcinatori Coloniensi, qui similiter præmonet Concilium Milevitanum habitum esse in insulâ, quæ nunc Malta dicitur. Itáne verò? ego navigando numquam ad littus Africæ tam propè accessi, quàm Doctor Quintinus suorum equitum classem secutus. Et tamen scio non posse eum evincere, quod affirmat, nisi si evincat & probet, vel Numidiam esse in Melitâ insulâ, vel Melitam insulam esse in Numidiâ. Vereor etiam, ne quis nasutus hîc objiciat, quod Lucianus falsè scripsit, sese imperitiâ cujusdam partim geographi, partim historiographi, repentè ex Græco factum esse Babylonium, patriámque suam ab Hellesponto avulsam cum ipsis mœnibus & turribus translatam esse in mediam Mesopotamiam. Sed quid diceret Optatus, quid patres Milevitani, si jam audirent sese ex Milevi Numidiæ deportari in insulam Melitam, ut olim damnati, in Sardiniam. Sanè, ut Optatus cùm Concilium Numidiæ vocat, intelligit quoddam Cirtense: sic Augustinus Milevitanum solet appellare Concilium Numidiæ, veluti in epist. 47. & 92. & 94. & 95. atque ut Milevitani Patres profitentur sese ea Concilio Numidiæ scribere ad Innocentium Papam, sic Innocentius in suo ad eos responso ait sibi scriptum esse ex Concilio Milevitano. Equidem hæsi aliquando, cùm quærerem locum in Numidiâ, cujus appellatio propiùs etiam quàm Melitæ, accederet ad Milevitanum. Tandem commodè incidi in Augustini epist. 168. qui Milevim oppidum vocat. Sed & cùm in Carthaginensi Synodo Cypriani, ubi Episcopi Numidiæ dicunt suam sententiam de anabaptismo, legerem inter eos numerari & nominari quemdam Pollianum à Mileo, sicuti impressum legitur in libris Cypriani: & suspicarer de aliquo mendo, conjiceremque legendum potiùs esse, *Pollianus à Milevi:* consului alteram scripturam actorum illius Concilii, quæ similiter recitantur ab Augustino lib. vi. de baptism. repérique apud eum ita scriptum esse, ut scribendum esse divinaram: & cum illo Polliano à Milevi, in eodem Concilio paullò antè nominari alios duos ejusdem Numidiæ antistites, Felicem à Bagaï, & Crescentem à Cirtâ. Credo, ne Quintinum quidem dubitare de Cirtâ Numidiæ. Si de Bagaï aliquis dubitat, legat Donatistarum Concilium Bagaitanum apud Augustinum lib. 3. contra Crescon. cap. 53. & 56. & Milevitanum à Milevi, ut Bagaïtanum à Bagaï dici agnoscat. Sed neque Milevim aut Bagaim quisquam magis miretur à nobis referri inter oppida Numidiæ, quàm Tuburbim aut Curubim inter oppida Africæ, à Plinio lib. 5. cap. 4. Denique notum est quod idem Plinius ait, populorum Africæ oppidorumque nomina vel maximè ineffabilia esse præterquam ipsorum linguis. Id verò magis dixerit, qui Optati & Victoris libellos, quos edimus, legerit. Equidem non dubito facilè probari omnibus, quod in Possidio de vitâ Augustini observavi *Ecclesiam Cittensem* pro *Cirtensem* mendosè legi: ut & in nostris pandectis Flor. fit mentio Reip. Cirtensium, cùm in aliis libris vitiosè scriptum sit, Cyrchensium l. ıx. de jur. & facti ignor. Quis propterea ferat Cirtam ex Numidiâ transferri in Cyrenaicam? jure profectò ipse Quintinus explicans Zonaram de Canon. Apost. irridet eos, qui ex Carchedone, id est, Carthagine finxerunt aliquando Calchedonem: neque negabit eâdem reprehensione dignos esse, qui Byzacium, quod est in Africâ, somniant esse Byzantium in Thraciâ; & tali mendo libros quoque juris contaminarunt. Nunc judicet, plausum an risum in auditorio juris mereatur, qui Milevim in Melitam transformat. Tot hac de re verba non facerem, nisi si auditoribus Quintinianis error tam ridiculus verbo uno eripi non posset, minùs licèt coloris habeat, quàm si quis dicat Milevitanum Concilium dici abs Melitenâ illâ Armeniæ metropoli, quam tantoperè prædicat noster Justinianus in Nov. 31. Nam & cujusdam Synodi Melitinensis meminit Sozomenus lib. 4. cap. 24. Melitensis alicujus aliquem olim meminisse nusquam legi. Et quid tandem mentis fuisset Afris Patribus, si relictâ totâ suâ Africâ, ubi longè aliud habebant, quod agerent, periculosâ per medias Sirtes navigatione trajecissent in illam aridam & angustam Insulam, ut ibi tamquam in carcere inclusi, & toto divisi orbe, deliberarent de rebus ad Ecclesiam Africanam pertinentibus, & in medio mari transmarinas appellationes (nam eas reprimit Synodus Milevitana) inhiberent. Ergo neque nobilissimæ illi Synodo, neque Optato nostro hanc injuriam ridiculâ fictione fieri patior. Ut autem Optato dem successorem: Augustinus in ep. 34. ad Paulinum laudat beatissimum (ut vocat) Severum, suum condiscipulum, antistitem Ecclesiæ Milevitanæ, benè (inquit) apud eamdem civitatem fratribus cognitum. Idem Augustinus lib. 3. contra Petil. cap. 38. meminit damnati cujusdam Honorii Milevitani in Africanâ Ecclesiâ. Denique Faustum illum Manichæum, gente Afrum, civitate fuisse Milevitanum ait, hominem (inquit) acuti ingenii, & expolitæ linguæ, sed nequissimum calumniatorem Christianæ religionis.

Si ferre non potui Optatum nostrum ex Milevitano fieri Melitensem, aut ex Numidiâ insularem, multò minus ferre debeo confundi cum aliis Optatis. Mitto illum Optatum Donatistam, quem in Synodo Bagaïtanâ, & Optatum Catholicum, quem in Cirtensi celebrari audio ab Augustino. Celebrior fuit & famosior Optatus Gildonianus, cujus & sæpiùs meminit Augustinus. Sed quis non indignè ferat, quosdam hodie Gildonianum à Milevitano non discernere, cum inter eos tantùm interfuerit, quantùm inter Donatistarum ducem sceleratissimum, & Catholicæ Ecclesiæ sanctissimum Antistitem. Si quis roget, cur ille alter dicatur Gildonianus, respondebo quod Augustinus lib. 2. contra Petil. cap. 92. scribit, Optatum illum de satellitio Gildonis accusatum,

tum, pœnas dediſſe terribili mortis genere exſtinctum: ſicuti & leges noſtræ non modò Gildonem illum tyrannum, qui in Africâ adversùs Imp. Honorium arma ſumpſit, ſed & ejus ſatellites perſequi ſe profitentur. l. 19. c. Th. de pœn. l. 19. c. Th. de bon. proſcript. ſic & in l. 7. c. Th. de metat. dicuntur confiſcata prædia Gildonis hoſtis publici, & ſatellitum ejus: éſtque lex honoriana ad Pompeïanum Proconſulem Africæ data Mediolani.

Qualem autem ipſe Claudianus elegantiſſimis verſibus deſcribit fuiſſe Gildonem illum in Africâ tyrannum & latronem, talem & Auguſtinus Optatum quemdam Donatiſtam, ejus ſatellitem, quem propterea plerumque Gildonianum vocat. Verùm etſi interdum non addat Gildonianum, & ſimpliciter vocet Optatum, tamen tam nefarium nebulonem fuiſſe teſtatur, ut ipſos etiam Donatiſtas ejus puderet. Quàm valdè autem talem Optatum, ut debet, deteſtatur, tam etiam vehementer Optatum noſtrum Milevitanum laudat: quem quidem lib. 1. contra Parmen. ait, & venerabilis memoriæ eſſe & Catholicæ communionis. Idem in lib. poſt collat. vocat Catholicum Epiſcopum, & in libro de unit. cap. 16. videtur eum cum ipſo Ambroſio comparare; ſicuti & deinde Fulgentius lib. 2. ad Monimum, Optatum hunc noſtrum, quem ſanctum vocat, judicat tam fidelem Pauli Interpretem fuiſſe, quàm aut Ambroſium aut Auguſtinum. Et tamen nolim tali comparatione Lectorem impediri, quin diſcernat, quantùm interſit; ſicuti & ubi quod attinet ad literarum eruditionem, Auguſtinus lib. 3. de doct. Chriſt. cap. 40. videtur eum conferre cum Cypriano, Lactantio, Victorino.

Porrò ut ubi deſinit Optatus, cœpi ex Auguſtino repetere quod ſequitur in hiſtoriâ Africanæ Eccleſiæ: ſic ubi Auguſtinus deſinit, viſum eſt ſubjungere quod Victor Uticenſis * deinde narrat. Sed de Uticâ, ut de Milevi, nihil eſt neceſſe ut nunc addam quidquam. Omitto etiam quod in pandectis noſtris lego, Uticam non minùs quàm Carthaginem juris Italici fuiſſe, l. ult. de cenſib. Sed ut Milevitano ſive Numidæ gratior ſit vicinus hic collega Uticenſis, dicam ipſam Cittenſem coloniam in Numidiam ex Uticenſi conventu deductam videri, cùm quidem illam Sittianorum vocatam fuiſſe Plinius teſtetur. P. autem Sittium equitem Romanum de conventu Uticenſi fuiſſe Hirtius ſcribat.

Reliqua de Optato & Victore ex noſtris deinde annotationibus petantur. Quam autem priori Optati editioni ante ſex annos præfixeram prolixam præfationem, non de Optato modò, ſed & de multis aliis capitibus rerum Eccleſiaſticarum, de quibus ut tunc agerem, cogebat me conditio ejus contentionis, ad quam vel invitus pertractus eram, & acerrimi adverſarii cum quo mihi res erat, refellendi quædam neceſſitas: eam (inquam) vehementiorem præfationem in hac editione nolui inculcari: quam ſatis ſupérque eſt editam ſuo tempore ſemel fuiſſe.

Lutetiæ Pariſiorum, Idib. Martii 1569.

* *Errat hic Bald. Victor enim ille non fuit Uticenſis, ſed Vitenſis.*

ANNOTATIONES
IN PRIMUM LIBRUM
OPTATI MILEVITANI

Ex Fr. Balduini JC. Commentariis rerum Eccleſiaſticarum.

Pag. 1. UT Donatum Carthaginenſem antiſtitem Donatiſtarum multa ſcripſiſſe ad ſuam hæreſim pertinentia teſtatur Hieronymus in Catal. & eodem tempore Vitellium Afrum ejus factionis acerrimum defenſorem fuiſſe ſcribit Gennadius: ſic & Parmenianus, qui illi Donato ſucceſſit, ſuam ſectam multis libellis armavit. Interea tamen neſcio quomodo Catholici in Africâ propè muti erant: certè libellos ſuos non opponebant. Sed tandem in Numidiâ Optatus Epiſcopus Milevitanus cœpit reſpondere. Ac quidem exiſtimavi aliquando hoſce Optati contra Parmenianum libros ſcriptos fuiſſe, contra eam Parmeniani ad Tyronium epiſtolam, adversùs quam & Auguſtinus deinde libros tres ſcripſit. Sed ubi propiùs ſingula contuli, facilè animadverti aliud quoddam Parmenianici ſcripti genus fuiſſe, quod refellit Optatus, & tractatum appellat. Fuit tamen ſemper eadem diſputatio. Nam & Donatiſtis hoc proprium fuit, ut eamdem ſæpiùs cantilenam canerent, ſicuti & Auguſtinus ſcribit eos eadem per eadem ſæpè dixiſſe, repetiſſe, inculcaſſe. Porrò cùm Veterum, præſertim Afrorum, libri latinè ſcripti, multis librariorum mendis contaminati ſint, vix ullum puto umquam fuiſſe magis depravatum, quàm hunc Optati libellum. Nam & ipſi Donatiſtæ ſtatim atque editus fuit, eum corruperunt, &, ut erant impudentes, diſcerptum inquinarunt: & barbara librariorum poſteritas multis maculis propè oppreſſit. Itaque & multis ſæculis tamquam in ſepulcro delituit, & cùm in lucem eum protulit Cochlei editio Germanica, plura menda fuerunt quàm verſus. Ego in priori editione Pariſienſi operam dedi adjutus collatione exemplaris manuſcripti, quod mihi communicaverat Eſpenſæus Theologus, ut ſexcentos ſaltem locos emendarem. Nunc non multò pauciores emendabit altera hæc editio, duobus manuſcriptis ſive chirographis exemplaribus ſubnixa: quorum alterum Jo. Tilio Epiſcopo Meldenſi, alterum Macereo Theologo Pariſienſi debemus. Multum tamen abeſt, ut dicam Optatum nunc tandem in integrum planè eſſe reſtitutum. Imò feci, ut lacunarum notæ indicarent, aliquot locos ſupereſſe etiamnum mutilos. Illud porrò ſemel prædicendum eſt, uſum eſſe Optatum ſcripturæ ſacræ tranſlatione non omninò caſtigata, ſaltem longè alia, quàm fuerit illa, qua vel Tertullianus, vel Cyprianus, vel Arnobius, vel Auguſtinus in eadem Africa uſi ſint. Sed profiteor me ejus correctionem minimè ſuſcepiſſe. qui ſi poſſim pleroſque Optati locos à librario jam olim corruptos emendare, officio meo functum nunc eſſe me putabo. Neque tamen nunc ambitioſè annotabo & indicabo quid in eo genere præſtiterim. Nam & putida eſt talium [illegible] oſtentatio: neque juvat (ut dicitur) in muſtaceo laureolam quærere. Ecce, paullò poſt principium libri primi, ubi primùm legebatur in Germanicâ editione *cùm nequitiosè*, & deinde in Pariſienſi, *cùm venenosè*, nunc ex meliori exemplari emendavi & reſtitui, *ne venenosè*: & poſt medium ejus libri ubi antea legebatur *in talibus paſti fuerant cibis*, nunc ex eodem exemplari emendavi, *vitalibus paſti fuerant cibis*; & paullò poſt ubi legebatur, *vos ipſos cum iis unam ſententiam ferre*, reſtitui, *unâ ſententiâ ferre*: & paullò ante finem libri primi, ubi anteà legebatur *revelata*, ex eodem exemplari reſtitui *renovata*. Sexcentæ ſunt hujus generis, & quidem in ſequentibus libris plures emendationes, in quibus magis integrum erat manuſcriptum exemplar, quo uſus ſum.

Pag.

Pag. 3. Quod ad rem ipsam attinet, de quâ maliem aliquid annotare, principio Optatus ostendit cur adversarios suos Donatistas appellet *Fratres:* tametsi hi à Catholicis sic appellari nollent, eoque etiamnum in Carthaginensi collatione recusabant, ut testatur Augustinus lib. 3. contra Gaudentium. Idem lib. 3. contra Parmen. cap. 2. confirmat, quod Optatus hoc loco dicit. Ego addo, Davidem 1. Sam. 30. etiam Fratres vocasse filios Belial, hominésque improbos, qui tamen erant Judæi. Quem autem locum Isaiæ Prophetæ Optatus hic allegat, Augustinus idem agens eumdem locum pluribus verbis urget, & simul, sicuti solet, totum hunc locum Optati amplificat in psalm. 32. Cur autem Christiani sese invicem fratres appellarent, Tertullianus in apolog. indicat. Sed & ipsa Ecclesia olim dicebatur fraternitas, ut ex Tertulliano, Cypriano, Ambrosio. Hieronymo didicimus.

Pag. 4. *Secundo loco* Optatus significat Donatistas refugisse omnem cum Catholicis collationem. Eadem fuit illorum superbia ᾗ αὐθάδεια, multis pòst annis Augustinus in epist. CLXVI. „ad Donatistas: vestri (inquit) Episcopi conventi à nobis „numquam nobiscum pacificè conferre voluerunt, quasi fu„gientes cum peccatoribus colloqui. Itaque ut tale supercilium dejiciat, in epist. LXVIII. objicit non modò Paulum cum Epicureis contulisse, sed & Christum cum ipso diabolo de lege collocutum esse. Factum est tandem aliquot annis post Optati mortem, ut edicto mandatóque Honorii Imp. Donatistæ etiam inviti pertracti sint ad Carthaginensem cum Catholicis collationem, hujus historiam alibi exposui.

Pag. 6. Ait Optatus contra leges fuisse, quòd Donatistæ iterabant baptismum. Videtur significare legem sui quoque Valentiniani Imp. latam eo tempore, quo hic liber scribebatur. Adderem & alteram ipsius Valentis & Gratiani, quæ septem post superiorem annis edita est: & quidem utraque scripta est ad Africanos magistratus, sicuti utraque exstat lib. 16. C. Theod. tit. 6. In unam autem constata est à Triboniano, cùm est conjecta in Justiniani codicem. Sed vereor ne illa posterior lata sit post hosce libros ab Optato scriptos. Ea tamen significat Constantinum eâ [illegible] de re olim legem tulisse, quam Optatus legere multò magis potuerit. Sanè Augustinus in suis de baptismo libris, non leges Imperatorum (quia Donatistæ iis se, eut Christianos in causâ religionis non teneri clamitabant) sed Canonem Nicæni Concilii objicit. Nam etsi Nicænum non nominet, tamen de eo loqui se satis indicat, ut & alibi dixi in historiâ Carthagin. collat. Sed multa quæ in eo commentario dixi, cogor rursùs delibare. Illud singulare est & nondum annotatum quod August. epist. 166. cujusdam legis (Constantini esse existimo) verba, quæ alibi non legi, recitat, digna quæ hic recitentur.

Attendite (inquit Augustinus ad Donatistas) *quàm manifestissimâ veritate per cor regis, quod in manu Dei est, ipse Deus dixerit, in istâ ipsâ lege, quam contra vos prolatam dicitis. Est autem, si intelligatis, prolata pro vobis. Attendite quid habeant verba Principis: nam si in iis qui primò initiati sunt, idcirco religio baptismatis judicatur infirma, quòd ii, à quibus accipitur, peccatores putentur: toties renovari necesse erit traditum sacramentum, quoties indignus fuerit inventus collati baptismatis administrator; & fides nostra, non ex nostra voluntatis arbitrio, neque ex divini muneris gratiâ, sed ex meritis sacerdotum, & clericorum qualitate pendebit. Faciant mille Concilia Episcopi vestri: huic uni sententiæ respondeant, &c.* Hæc Augustinus. Illud porrò semel annotandum est, Optatum paullò pòst in disputatione de unico baptismo magis tueri schismaticorum quam hæreticorum baptismum, & tali distinctione adhibitâ videri mediam quamdam sententiam novam & insolentem sequi inter eam, quam Cyprianus olim secutus est, & eam quam Augustinus deinde asseruit. Posteà tamen Optatus veluti oblitus suæ illius novæ distinctionis, generaliter disputat de unico baptismo, ut Augustinus. Mirum verò quòd Optatus non meminerit Nicæni decreti eâ in re, neque adhibeat saltem eam distinctionem, quam Nicænos Patres adhibuisse, ex Augustino colligere alibi licet. Sed harum annotationum angustiæ non capiunt longiorem ejus rei explicationem. Redeo ad id quod Optatus ait.

Pag. 12. *Nam fermè ante annos LX. & quod excurrit:* Primùm annotabo hac locutione *& quod excurrit*, Optatum ter usum esse. Sed & Augustinus, qui Optatum diligenter legerat, eâdem usus est, cùm illud ipsum tempus de quo hic agitur, indicaret, libro septimo de baptism. cap. 7. Nostri quoque Jurisconsulti eâ utuntur, ut Paulus, decem (inquit) & quod excurrit, &c. lege 26. §. ultim. depos. Vulgò dicere solent *plus minus*. Hieronymus, *eò ampliùs*, ut contra Luciferum, loquens de Nicænis Patribus, *trecenti* (inquit) *& eò ampliùs Episcopi.* Idem in epitaph. Nepotia. *Viginti* inquit) *& eò ampliùs, anni sunt.* Quod autem attinet ad tempus de quo hic agit Optatus, ipse similiter Augustinus lib. 7. de baptism. *Post Cypriani* (inquit) *mortem quadraginta, & quod excurrit, annis peractis traditio codicum facta est: unde coeperunt appellari traditores.* Sanè Hieronymus in Catal. scribit Cyprianum passum & mortuum esse sub Valeriano & Gallieno Impp. persecutione octavâ. In Eusebii autem Chronico annus illius passionis simpliciùs & apertiùs indicatur, diciturque fuisse Christi ducentesimus & sexagesimus. unde videretur Augustinus significare traditionem codicum factam esse circa annum Christi trecentesimum. Sic & Augustinus in brevic. id significat, cùm narrat, id, de quo hic quæritur, factum esse Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Coss. lib. 3. contra Crescon. cap. 7. habet, Dioclet. VIII. & Maximiano VII. Coss. Sed non multùm interest. Eusebius lib. 8. histor. Eccles. ejus persecutionis principium rejicit in decimum nonum annum Imperii Diocletiani, qui fuit octivus Consulatus Diocletiani. Sequens autem annus, cùm Diocletianus IX. Consul esset, fuit postremus annus Imperii ipsius. Eo enim anno XI. Cal. Maii (quo die olim Diocletianus primùm factus fuerat Imperator) ultrò abdicavit, cùm esset Nicomediæ. Fuit autem annus Christi trecentesimus quartus. Cùm Optatus numeret annum sexagesimum ab eo tempore, jam satis intelligi potest, quo anno Optatus hæc scripserit. Sed cùm addat, *& quod excurrit*, & Damasi sui socii posteà meminerit, facilè patior ut trecentesimo septuagesimo anno dicantur hi libri scripti ab Optato quo anno cœpit Damasus præesse Ecclesiæ Romanæ, paullò postquam Valentinianus & Valens imperare cœperunt: quibus imperantibus hos ab Optato libros scriptos esse testis est etiam Hieronym. in Catal. Itaque necesse esse ut dicamus suspicor, libro sequenti in Catalogo Romanorum Episcoporum expungendum esse nomen Siricii. Hic enim Damaso primùm successit anno Christi trecentesimo octogesimo sexto.

Nunc paullò diligentiùs videamus, quid sit, quod Optatus hic ait de tempestate persecutionis sui temporis. Eam rursùs describit libro tertio: ubi ait fuisse sub Diocletiano & Maximiano, ante annos LX. & quod excurrit, datos esse impios judices, qui bellum Christiano nomini inferrent, & Christianos sacrificare cogerent, Christúmque negare, templa Dei vivi subvertere, leges divinas incendere. Nunc illud urget, quòd instrumenta (ut ait) divinæ legis quidam Episcopi impiè tradiderint. Eusebius libro octavo latiùs describit persecutionis illius tempestatem. De Africâ tantùm ait, innumerabilem tunc in eâ fuisse martyrum multitudinem. Sed & thermas Maximiani in urbe Carthaginensi illo tempore exstructas fuisse ait, ut Diocletiani Romæ. His autem attollendis subservisse multa millia Christianorum, veluti ad metalla damnatorum, accepimus. Illud novum & insolens fuit in edicto Diocletiani adversus Christianos, quòd sacrosanctis eorum libris bellum indictum sit, ut abolerentur undique conquisiti. Arnobius qui eo tempore vivebat in Africâ, lib. 4. contra Gentes: *Nostra* (inquit) *scripta cur ignibus meruerant dari?* Sed impii Leguleii tunc objiciebant, quod Ulpianus ait libros improbatæ lectionis abolendos esse, lib. 4. famil. exerc. libros autem Christianorum esse scilicet improbatæ lectionis. Sanè ipsa Maccabæorum historia testis est tyrannum illum Antiochum Epiphanem, qui Judæos exterminare conatus est. Mosaicis quoque libris bellum indixisse. Tale exemplum Diocletianus in suo edicto secutus esse videtur. ut & exemplum Diocletiani secutus videtur tyrannus ille Vandalus & Arianus, qui in Africâ aliquot annis post mortem Augustini, jussit flammis etiam aboleri libros Catholicorum, ut narrat Victor Uticensis. Edictum Diocletiani non recitat Eusebius, sed narrat quemdam ex aulicis proceribus, qui Christianus erat, cùm Nicomediæ ubi Diocletianus agebat, videret impium edictum palam propositum & proscriptum, ausum esse palam id discerpere, nec recusasse quas propter tale factum pœnas impendere sciebat. De jure civili, cùm tam multa antea rescripta Diocletianus edidisset, aliquid rescripsisse vel respondisse quo anno totus erat in edictis contra Christianos postremò edendis, non legi: præterquam quod mihi nunc venit in mentem, subtilem illam L. si certis annis C. de pact. datam esse Diocletiano VIII. & Maximiano VII. Coss. Illud postremò juvat annotare, Donatistas, qui jactabant tantopere, sese odisse traditores librorum sacrosanctorum, tamen cùm Basilicas Catholicorum incenderent, in eas ipsas flammas aliquando conjecisse ipsos quoque dominicos codices. Testis est Augustinus in epistolâ quinquagesimâ.

Porrò, quod attinet ad totam historiam, quam Optatus hic delibat, ut Augustinus lib. 1. contra Parmen. cap. 3. eam commendat, & quod quæritur de origine schismatis Donati, ab Optato repetendum esse monet, sic cùm passim etiam ipse illustret, quod scribit Optatus, ab Augustino repetenda est explicatio. Nam & quod imprimis hoc loco Optatus narrat de primis traditoribus & homicida Purpurio, narrat etiam Augustinus lib. 3. contr. Crescon. cap. 27. & in lib. contra Fulgent. Donat. Quòd dicit Menalum thurificasse, verbum est iis temporibus usitatum, quo dicebatur aliquis thus incendisse idolis & sacrificasse. Unde & sacrificatos vocabant, ut est apud Cyprianum.

Pag. 13. & 14. Quod sequitur apud Optatum de Concilio Cirtensi, & actis scriptisve cujusdam Nundinarii, quæ Optatus ad finem horum librorum se adjecisse ait: dolerem intercidisse. nisi si repeti illa posse scirem ex Augustini libro tertio contra Cresconium, & epist. 162. & 165. & lib. de unit. cap. 22.

& brevic. collat. ad finem. Obiter etiam admoneo, quod hic Optatus ait dictum esse à Secundo Tigitano: *sedete omnes*, videri fuisse quandam veluti formulare & tacitam significationem signúmque absolutionis: ut sicuti reorum esse dicitur, stare: sic sessio quæ judicum esse solet, intelligatur etiam esse absolutorum, qui rei esse desierunt.

Pag. 16. Quod narrat Optatus de Lucillâ fœminâ non minùs factiosâ quàm pecuniosâ, exponitur quoque ab Augustino in epist. 162. & lib. 3. contra Crescon. cap. 28. Hispanamque fuisse adjicis in lib. de unit. cap. 3. & lib. 2. contra Patil. cap. ultim. Denique valdè famosam fuisse oportet, cùm & Hieronymus ad Ctesiph. narrans multas mulieres fuisse hæreseon veluti nutrices, *Donatus* (inquit) *per Africam, Lucilla opibus adjutus est.* Omitto, quòd aliam planè similem fuisse auctorem cujusdam inter Donatistas schismatis testatur Augustinus in epist. 162.

Ibid. Illud rarius & obscurius est, quod Optatus hic significat Lucillam illam in Ecclesiâ reprehensam fuisse, quòd ante sacram communionem os cujusdam mortui osculata esset. Quid hoc sibi vellet, vix divinare possum: sed venit in mentem quod Balsamo Interpres Concilii Carthagin. cap. 61. scribit, Donatum auctorem ducémque Donatistarum docuisse, aliquem divinorum mysteriorum participem esse non posse, nisi os in manu tenens, id priùs salutet.

Pag. 17. & 18. Quod Optatus narrat de Felice diacono qui propter famosam de tyranno imp. scriptam epistolam accusatus sit, posset revocari ad leges de famosis libellis. Sed quia alio in loco fusiùs eas exposui, nunc non repetam. Tyrannum autem imp. hic intelligi Maxentium non dubito, quem tamen paullò pòst Optatus significat aliquando fuisse propè indulgentem. Constantinum, qui eum pessumdedit, severum vindicem famosorum libellorum, ipsius leges testantur. Et quidem statim post sublatum Maxentium, cùm ab Africâ recepisset libellum accusatorium contra Cæcilianum (quæ famosa potiùs quædam calumnia erat) libellos famosos qui subscripti non essent, rejiciendos esse edixit, & in Africam eâ de re leges misit ad Verinum & Ælianum, quos paullò pòst audiemus laudari in causâ Donatistarum. Eæque etiam leges dicuntur nominatim in urbe Carthaginensi propositæ, L. 1. & 2. C. Th. De fam. lib.

Possem & hoc loco leges de receptatoribus allegare, ubi Optatus narrat, quid Mensurio tamquam receptatori tyrannus denuntiarit. Sed illud modò adjiciam, quod Hieronymus in chronico suo annotat, Presbyterum Sirmii iniquissimè occisum fuisse, quod Octavianum proconsulem apud se latitantem prodere noluisset, anno Christi trecentesimo septuagesimo sexto, hoc est, tempore nostri Optati.

Pag. 17. & 18. Prætereo multa, quæ in hoc Optati libro occurrunt vestigia antiquitatis Ecclesiasticæ: veluti quod in eo scriptum deinde est, Ecclesiarum in Africâ, tempore Maxentii, fuisse quamplurima (ut vocat) ornamenta ex auro & argento: sicuti & lib. 3. laudat Imp. Constantem, qui cùm in Africam mitteret eleemosynas pauperibus, simul miserit domibus Dei (ut loquitur) ornamenta. Intelligit autem vasa & vestimenta & ejusmodi donaria, quæ ad ministerium Dei consecrabantur, ut ait noster Justinianus, § sacræ, de rer. divis. & L. sancimus. C. de sacros. Eccles. Sic & Theodoretus lib. 3. cap. 12. narrat Imp. Constantium Ecclesiæ Antiochenæ donasse plurima hujus generis, tam pretiosa, ut paullò pòst impius & sacrilegus quæstor Juliani, cùm illa raperet, quæ in fiscum redigeret, irridens & insultans exclamarit: *en quibus vasis ministratur filio Mariæ.* Sed mirum magis est, quod Optatus significat talia etiam fuisse in Africanis Ecclesiis, quo tempore alioqui Ecclesia sub impiis tyrannis afflicta jacebat. Sic & Augustinus lib. 3. contra Crescon. cap. 29 indicat, tempore Diocletiani, & persecutionis ab eo excitatæ, Cirtensem Ecclesiam Donatistarum habuisse calices duos aureos, & sex argenteos, & lucernam argenteam. Illud nunc addo: cùm Imp. Leo lege latâ prohibuisset ne quis privatus ex auro & argento conficeret regia ornamenta, L. 1. C. nulli lic. in fren. posteà alter Imp. Leo Nov. LXXXI. sic illam legem interpretatus est, ut privatis interdictum non esse confectione aureorum vasorum sacrorum, omnes intelligerent. Ne quis autem existimet, ambitiosæ modò superstitionis fuisse, quòd talia fuerint in Ecclesiæ thesauris, sciat ubi necessitas & pia causa pauperum alendorum postulabat, facilè distracta fuisse. Id Ambros. prolixè ostendit lib. 2. Offic. cap. 28. & quod in Ecclesiasticâ historiâ narratur de Cyrillo Hierosolymitano & Acacio Episcopo. Imò lex ipsius Justiniani. d. L. sancimus. Non tam ut grammaticis, quam ut juris studiosis gratificer, obiter hic etiam annotabo, ab Optato vocari commemoratorium, quem paullò pòst brevem vocat. Verbum juris est, significátque libellum, syngrapham, aut chirographum, eóque etiam usus est Constantinus in epistolâ ad Cæcilianum, apud Euseb. lib. 4. de vitâ Constant. Sic & in quâdam (quæ Optati tempore edita est) constitutione Imp. Valentis legimus inter chartulas cujusdam confiscati brevem quemdam inventum esse. L. ult. C. de jure fisci, adde L. 1. C. de apoch. publ. & L. 13. C. Th. de indulg. debitor.

Ibid. Redeo ad historiam, neque negligo quod hic ait Optatus, *indulgentiam mittente Maxentio, Christianis libertas est restituta.* Sic Eusebius lib. 8. cap. 14. scribit Maxentium, initio sui in Italiâ & Africâ imperii, sive tyrannidis, simulasse religiosum nescio quem favorem erga Christianos, & eorum persecutionem inhiberi edicto jussisse. Sed miror Eusebium ipsum non satis observasse, aliquot pòst annis accidisse, quod dicitur de Imp. Galerio, qui Constantino collegâ libenter subscribente, in Oriente tandem edixerit quippiam ejus generis. Mendosa est inscriptio ubi pro *Constantinus* scribitur *Constantius:* sed recta est apud Rufinum subscriptio ejus edicti, in quâ dicitur Imp. Galerio VIII. Cons. publicatum illud fuisse. Utut autem Optatus significet Maxentium paullù antè Christianis in Africâ aliquid indulsisse videri, tyrannum tamen & impium & crudelem fuisse constat, & quidem Africam ab eo graviter fuisse vexatam. Itaque hic mihi venit in mentem, quod Nazarii vetus panegyricus ait, Maxentium exhausisse Africam, quam delere statuerat, & propterea ejus debellati cæsique caput abs Constantino missum in Africam fuisse: ad eam (ut inquit) permulcendam, ut quam maximè vivus afflixerat, laceratus expleret. Et verò quam Optatus ait ab eo missam esse indulgentiam ad libertatem Christianis restituendam, fuisse inanem cujusdam clementiæ simulationem sine re, inde conjicio, quòd ipsi Donatistæ, cùm negarent Cæcilianum fuisse ordinatum, causabantur non potuisse, quia tempore persecutionis non fuisset liberum Episcopis convenire, ut refert Augustinus in Brevic.

Ibid. Nihil porrò est quòd hæreamus in iis quæ deinde Optatus narrat de Botro & Celesio: si obiter admonuero eam narrationem valdè illustrari ab Augustino lib. 2. contra epist. Parmen. cap. 3. Sed quod tandem Optatus ait, altare contra altare in Africâ tunc erectum fuisse, dignum est quod magis exponamus. Augustinus lib. 2. contra Cresc. cap. 2. ait majorem Donatum à Casis nigris, altare contra altaria in urbe Carthaginensi primùm erexisse: deinde alterum Donatum, nempe Carthaginensem, hanc hæresim maximè roborasse.

Idem in epist. 172. indicans quid illud fuerit, ait, Donatistas Episcopum contra Episcopum ordinavisse, & altare contra altare erexisse. Et in epist. 162. scribit eos schismatis propterea reos, horrendo scelere levati (ut loquitur) altaris maculatos esse. Sed observandum est, Cyprianum multò antè in Africâ scripsisse, Novatianos erexisse altare contra altare, cùm sui schismatis & ab Ecclesiâ defectionis veluti signum (ut ita dicam) sustulerunt. Cujus quidem schismatis crimen etiam ille exaggerat, ut hoc loco Optatus in Donatistis, & Augustinus eum secutus in epist. 162. Imò verò ipsi quoque Donatistæ, quod iis Optatus propterea objecerat de exemplo & historiâ Dathan, Core & Abyron, vicissim objecerunt in suo Concilio Bagaiensi ipsis Maximianistis, qui ab ipsis aliquo modo defecerant & secesserant, quamvis ad Ecclesiam Catholicam non rediissent, ut narrat Augustinus lib. 3. contra Crescon. cap. 53.

Pag. 18. Nec est prætereundum quod sequitur apud Optatum. *iterum à Cæciliano mandatum est, ut si Felix in se nihil contulisset, ipsi adhuc tamquam diaconum ordinarent Cæcilianum.* Hic locus ille esse videtur, quem Donatistæ, obtusi profectò & aridi calumniatores, qui in Optati libris subtiliter scilicet venabantur quippiam, quod Catholicis objicerent, in collatione Carthaginensi ridiculâ non minùs quàm calumniosâ cavillatione, objicere. *Dixerunt* (inquit Augustinus in brevic.) *scripsisse Optatum, quòd Cæcilianus dixerit. si traditores sunt, qui me ordinarunt, ipsi veniant & ordinent me. Quod quidem si dictum, ideò dici oportuit ad illos irridendos, quibus hoc mandasse perhibetur, quoniam certus erat, ordinatores suos non fuisse traditores. Non enim ait: quia traditores sunt; sed, si traditores sunt: ut innocentia eorum probanda restaret, ubi probari rectè poterat.*

Pag. 22. Non minùs putidum fuit, quod Optatus deinde narrat, omnium profectò aulicos & Palatinos, Donatistas nostris in Africâ minimè omnium aulicis invidiosè objecisse. *quid Christianis cum regibus? quid Episcopis cum palatio?* Sic rursùs lib. 3. ait Donatum aliquando exclamasse: *quid est Imperatori cum Ecclesiâ?* Sed & Augustinus tractat. 6. in Joan. ait quemdam Donatistam dicere solitum: *quid mihi & imperatori?* Ipse & ipsa Petilianus clamitabat. *Quid nobis cum regibus sæculi, quos numquam Christianitas nisi invidos sensit?* Id refert, refellitque Augustinus lib. 2. contra Petilianum, cap. 92. sicuti & in lib. ad Donat. post collat. narrat, Primiani Donatistæ, qui Catholicis odiosè insultabat, fuisse hanc exprobrationem *illi portant multorum Imperatorum sacras, nos sola portamus Evangelia.* sacras cùm dicit, sacras litteras intelligit: sacras autem, ut & divinas, eo sæculo vocabant, quæ Principis erant. Sic sæpè in cod. constitutionum.

Equidem fateor fuisse magis Ecclesiasticum, & Christianis, nedum Episcopis dignum, uti potiùs litteris verè sacris, hoc est, Propheticis & Apostolicis, quàm principalibus, vel aulicis, vel palatinis; neque Parmeniani, sed Ecclesiæ vocem hanc plerumque fuisse. *quid Episcopis cum palatio?* Denique non

mi.ds

minùs inviti ad aulas, relictis suis veluti caulis, quàm ad castra boni Episcopi trahebantur. Et verò Sardicensis synodus fulminans adversùs degeneres & ambitiosos Episcopos, qui desertâ suâ statione & obliti sui officii, eò cursitabant, jubet ut alii Episcopi, qui sunt (ut loquitur) in canali, hoc est, (nam & eo verbo similiter utuntur leges in Cod. Th.) in viâ publicâ, sive in urbibus in eâ sitis, videntque aliquem sui ordinis, eò excurrentem, transeuntem graviter interrogent, ecquò & cur proficiscantur? ac si sponte proficisci intelligant, cum eo non magis communicent quam cum Ecclesiæ desertore vel hoste. Redeo ad id unde sum digressus.

Ibid. Optatus postremò recitat historiam judicii dati à Constantino Imp. in causâ, quæ agitabatur inter Cæcilianum & Donatum. Historia est memorabilis, proptereáque tantò magis miror à Græcia, qui alioqui tam multa de temporibus Constantini scripsêre, esse præteritam. Augustinus lib. 2. contra Parmen. jubet nos eam repetere ab isto primo Optati libro; à quo & Donatistas ipsos eam repetiisse in collatione Carthaginensi, mox audiemus. Ipse etiam Augustinus passim multa inculcat, quæ eò pertinent. Sed ut ingenuè fatear quod sentio, ne Optatus quidem mihi in hoc genere satisfacit & video in utriusque scriptis multas esse perturbatas & præteritas hujus historiæ partes. Optatus ab ordinatione Cæciliani transit ad libellum Donatistarum oblatum Constantino. Atqui intersunt septem vel octo anni, quibus quid Donatistæ interea domi egerint tumultuando & Cæcilianum vexando, scire essem. Nam non quievisse facilè suspicor: imò interea mirificè invaluisse auctósque esse inde conjicio quòd Augustinus in epist. 48. scribat quadraginta annis ante Macariana tempora convenisse ducentos & septuaginta Donatistas Episcopos. Si quadraginta annis ante Macariana tempora, de quibus posteà dicam, tam multi jam erant; apparet tam multos fuisse statim atque Constantinus patri suo successit. Sed credo Donatistas non appellasse Galerium aut Maxentium, qui Africæ imperabant, quia hi tyranni Donatistas non audiissent, neque minùs eos, quàm Catholicos rejecissent. Ergo quæstio de Cæciliani ordinatione delata primùm est ad Constantinum cùm jam rerum potiretur, sublato Maxentio. Nam & si tunc scribat Optatus Constantinum herem rerum Ecclesiasticarum adhuc ignarum fuisse, tamen religioni & Ecclesiæ favere cœperat, & alia occasio, cujus mentionem facere quoque debuisset Optatus, sese obtulit.

Pag. 22. Optatus simpliciter narrat libellum Donatistarum fuisse oblatum Constantino. Sed observandum est, factum id esse, cùm Constantinus cum Maxentii cæsi obtruncato capite in Africam ad Annulinum proconsulem misisset suum edictum de immunitate Cæciliani & cleri Carthaginensis. Quod edictum nescio quo casu confusè conjectum est in decimum Eusebii librum Ecclesiasticæ historiæ Græcæ. Annulini responsum rescriptumque exstat in Augustini epist. 68. Simul autem arrepta tali occasione Annullinus ad Constantinum misit libellos Donatistarum Cæciliani ordinationem accusantium.

Optatus profitetur sese eorum exemplum edere. Non tamen totum neque integrum edere videtur, & sine die & consulis id edit. Augustinus verò in epist. 68. scribit transmissos ad Constantinum per Annullinum fuisse duos hujus generis libellos Donatistarum, unum in alutâ subscriptum hoc modo: *libellus Ecclesiæ Catholicæ, criminum Cæciliani traditus à parte Majorini.* Alterum sine sigillo cohærentem eidem alutæ, datum die XVII. Kal. Maias, Carthag. D. N. Constantino A III. Cos. Atque hujus quidem posterioris libelli fuisse videntur verba, quæ recitat Optatus. Prioris non meminit. Mirabar in libello, quem recitat Optatus, generalem & confusam & obscuram & infinitam esse querimoniam Donatist. *Inter nos* (inquiunt) *& cæteros Episcopos contentiones sunt.* Mirabar hic non nominari hos Episcopos, sed ne Cæcilianum quidem, neque exprimi quâ de re contentiones essent: quod in primis dicendum & exponendum erat. Sed suspicor in priori libello fuisse illa omnia magis expressa, ac fortassè etiam narratum fuisse, quomodo jam damnatus fuisset Cæcilianus ab Episcopis LXX. Certè mirum est, Donatistas actum agere voluisse, & judices sibi novos dari petiisse potiùs, quàm executionem rei judicatæ urfisse.

Porrò observandum est Constantinum non fuisse in Italiâ, cùm hos Donatistarum libellus recepit, sed in extremis Galliarum finibus ad Rhenum. Id ego collegi ex veteri panegyrico, quem suspicor esse Nazarii ad Constantinum, ubi scriptum est, Constantinum paullò pòst quàm Romæ Maxentium vicisset, eodem impetu quo redierat in suas Gallias, perrexisse ad inferiorem Germaniæ limitem, & à Tiberi ad Rhenum properasse, prolaturum (ut ait) Imperium à Thusco Albulâ ad Germanicum Albim.

Præterea si hæc historia diligenter pertexenda est, observo, Constantinum exemplaria literarum & libellorum, quos ex Africâ accepit, statim misisse ad tres illos Galliæ Episcopos, qui postea nominabuntur, & jussisse propterea eos ire Romam: eadémque de re scripsisse ad Miltiadem Episcopum Rom. Non exstat rescriptum ad Galliæ Episcopos. Exstat verò quod ad Miltiadem scriptum fuit. Nam nescio quo casu est conjectum in farraginem decimi libri Eusebianæ historiæ minimè suo sanè loco: sicuti & ab Nicephoro lib. 7. cap. 43. non minùs confusè & præposterè recitatur, ut ab homine ignorante quorsum id pertinet, & historiam involvente potiùs quàm explicante. Debuerat potiùs hoc loco inseri, vel ab Optato recitari. Sed satis nunc sit indicasse locum, ubi reperietur. Ut autem Constantinus in eo rescripto testatur sese, quod dixi, scripsisse ad Gallos illos, sic etiam narrat sese simul jussisse, ut reus Cæcilianus Romam veniret cum decem Episcopis, qui illi adessent, & totidem adversarius accusatoribus. Hoc in Africam missum Constantini mandatum alioqui nusquam reperio, quod tamen etiam interesset hujus historiæ non intercidisse. Cujacius ad l. 1. C. de Tractor. recitat ex quâdam, (ut vocat) Constantini constitutione hæc verba: *aliquos ex iis, qui contra Cæcilianum dissentiunt, datâ evectione publicâ per Africam & Mauritaniam, inde ad Hispanias brevi tractu facias migrare. & inde nihilominus singulis Episcopis singulas tractorias tribuas.* Quia hanc (ut vocatur) constitutionem alibi non legi, non possum liquidò dicere quænam fuerit, sed facilè suspicor ad Annullinum missam esse, & ad id, quod nunc quærimus, pertinuisse.

Pag. 23. Jam verò cùm Optatus narret convenisse judices, & causam Cæciliani Romæ actam esse sexto Kalend. Octobr. Constantino III. & Licinio III. Coss. (sic enim Optati locum legendum esse alibi probavi ex August.) & ex altero loco Augustini paullò antè indicarim libellos Donatistarum in Africâ datos esse XVII. Kal. Maias, iisdem Consulibus eodemque anno: idem observandum est, magnam & propè incredibilem diligentiam atque festinationem hic notari posse qualem & Ecclesiæ salus eo tempore postulabat.

Ibid. Optatus nominat tres illos Galliæ Episcopos, qui cum Miltiade Ro. Episcopo hujus causæ judices fuerunt, nempe Maternum Agrippinensem, Marinum Arelatensem, & Rheticium Augustodunensem. His ego obiter cogor annotare, vel falsum vel valdè mendosum esse Eusebii Chronicon, ubi, interprete Hieronymo, scriptum est, Miltiadem mortuum fuisse & Silvestrum ei successisse antequam Maxentius cæsus esset; mirórque ipsum Augustinum Steuchum hominem doctissimum & bibliothecarium Pontificium, cùm adversùs Laurentium Vallam contenderet de veritate historiæ Constantinianæ, tam confidenter affirmasse, Miltiadem à Maxentio vel Maximino necisum esse. Unus certè Optatus quàm id falsum sit, non obscurè demonstrat. Porrò oportet etiam consarcinatores centuriarum (ut vocantur) historiæ Ecclesiasticæ parum attentè hunc Optati locum legisse; cùm in centur. 4. cap 10. dubitantes aiunt, hunc Maternum & Marinum videri fuisse Episcopos in Galliâ vel in Italiâ. Sed multò magis Calvinus sese & alios multos fefellit, cùm non observavit Arelatensem Episcopum cum Miltiade Rom judicem sedisse in hac causâ; proptereáque fingit judicem posteà fuisse ipsius appellationis, quod tamen lex judiciorum minimè pateretur. Denique Augustinus decies testatur in Arelatensi Concilio, ubi causa Cæciliani & Donati rursùs acta est, alios, alios (inquam) quàm qui Romæ fuerant Episcopos judices fuisse. Sed neque memoria antiquitatis patitur ut Arelate item dicamus ambitiosè supra Rom. Episcopum, à Constantino fuisse evectum. Et cur non potiùs Calvinus id fingit de Syracusio Episcopo, ad quem (ut una dicam) nominatim scripsit Constantinus, ut de hac causâ jam Romæ judicatâ, in Arelatensi Concilio cognoscat? Sanè ante tempora Donati, Cyprianus Carthaginensis censuerat Martianum quemdam Arelatensem Episcopum, qui Novatianus erat, abs Stephano Episcopo Rom. instigari debere. Et multis post Constantinum annis, cùm quidam Hilarius Arelatensis in Galliâ contemneret auctoritatem Leonis Papæ, Imp. Valentianus III. editâ lege testatus est, quàm id ferendum non esset. Scribebat tempore Optati Ausonius *Gallula Roma, Arelas*, cùm diminutivo verbo blandè significare vellet Arelatem esse veluti Romulam, hoc est, quamdam in Galliâ Romam. Sed tamen sciebat nonnisi coloniam esse, quæ supra suam Metropolim non assurgeret.

Quod attinet ad Rheticium Augustodunensem, existimo factum esse non modò per urbis illius (quæ ut caput erat Heduorum, sic Constantino tam grata fuit, ut & Flavia dicta sit) dignitatem, sed & personæ meritum, ut Rheticius lectus fit, qui judex esset cum Miltiade, nam & eum literatum fuisse & inter Ecclesiasticos scriptores ejus temporis numerari scimus. Scripserat enim contra Novatianos, Donatistis persimiles ut narrum fit, si hunc sibi judicem dari voluerint Donatistæ, sed & sublimi ore scripsisse dissertationes in cantica etc Hieronymus in epistolâ ad Florent. Idem tamen in epistolâ ad Marcellam, licèt eum eloquentem fuisse fateretur, tamen ineptum Interpretem vocat. Ceterùm quod ad historiam hujus loci attinet, addit, abs Constantino Imperatore sub Silvestro Episcopo missum esse Romam ob causam Montensium. Pro Silvestro dicere debuit Miltiadem. Montenses vocat Donatistas. Sed nondum ita vocabantur, cùm Rheticius Romam venit. Sanè Augustinus lib. 1. contra Julianum imp. a. recitans

tans quamdam illius sententiam de baptismo, ita præfatur *Rheticium ab Augustoduno Episcopum magnæ fuisse auctoritatis in Ecclesiâ tempore Episcopatûs sui gesta illa Ecclesiastica nobis indicant quando in urbe Româ, Miltiade Apostolicæ sedis Episcopo præsidente, cum aliis judex interfuit, Donatumque damnavit, qui prior auctor Donatistarum schismatis fuit, & Cæcilianum Episcopum Ecclesiæ Carthaginensis absolvit.* Jam verò etiam pertinet ad illustrandam hanc historiam, quod hic Augustinus ait Miltiadem illum præsedisse in hoc judicio. Donatistæ tantùm sibi ex Galliâ dari judices petierant. Constantinus verò jam tum sensit, Romani Episcopi cognitionem esse debere. Atque hic quidem videtur allegisse suo arbitrio quindecim illos Italos Episcopos tamquam assessores: neque tamen audent Donatistæ reclamare, aut tale judicium recusare, tametsi aliud maluissent. Inter illos Italos Optatus numerat, quosdam qui fuerunt Galliæ Togatæ & Cisalpinæ, ut olim à Romanis vocabatur, ut Meroclem Mediolanensem. Falsa igitur sunt Chronica Mediolanensia etiam ea, quæ alioqui fidelissima esse creduntur, ut Bossiana, in quibus scriptum est, Meroclem mortuum esse anno Christi 268. Atqui Optatus testatur Romæ judicem sedisse anno 313. Consequens etiam est, fabulosum esse quidquid in iis traditum est de quodam Eustorgio, qui eo ipso anno 311. dicitur creatus Episcopus Mediolanensis. Optatus inter Episcopos illos Italos numerat Florianum à *Sinnâ*. Existimo legendum esse à *Cesenâ*: quæ nobilis prope Ravennam civitas est in eâ Italiæ parte, quam olim Galliam Togatam vocabant, sicuti & Mediolanum. Quid autem sit, *Sinna*, nescio.

Pag. 23. & 24. Porrò, cùm Optatus narrat Donatum esse damnatum, meminisse debemus fuisse Donatum à Casis nigris, ut Augustinus in brevic. significat, eumque ex accusatore factum esse reum, quia fortassè Cæcilianus recriminatione usus sit, neque tamen simplex traditionis crimen (sicuti jure potuit) voluit in adversarium retorquere, sed graviori & magis Theologicâ criminatione usus est. Optatus recitat formulam sententiæ, quâ Donatus primùm damnatus, & Cæcilianus absolutus sit à Miltiade & ejus collegis. Addendum porrò est quod Augustinus in epistolâ 162. præterea recitat, sapienter & benigne ab eodem Miltiade oblatum fuisse Donatistis, qui resipiscere vellent & ad Ecclesiam redire. Id verò quia latiùs exposui in historiâ collat. Carthagin. eò lectorem nunc remittam. Ceterùm admonebo observanda esse duo capita illius adversùs Donatum sententiæ, quæ ait eum rebaptizasse, & Episcopis lapsis manum imposuisse, ac utrumque ab Ecclesiâ alienum esse pronunciat. Quod ad prius attinet, observandum est, id pronunciari Romæ, ubi etiam vetus illud Cypriani Concilium de rebaptizandis iis, qui ab hæreticis baptizati fuerant semper reprobatum fuit, & sententiam Miltiadis hac de re confirmavit Nicænum deinde Concilium, adhibita tamen quâdam distinctione propter Paulianos, ut alibi dictum est. Obscurius est, quòd damnatus Donatus, quia Episcopis lapsis manum imposuerit: idque etiam dicatur esse alienum. Triplex olim fuit impositio manuum. Imponebantur manus baptizatis. Augustinus autem lib. 3. de baptis. contra Donat. cap. 16. *Manuum* (inquit) *impositio non sicuti baptismus, repeti non potest.* Secundò imponebantur manus lapsis pœnitentibus, quibus post exomologesim pax dabatur. Etsi autem in Africâ diu existimarint antistites (sicuti Augustinus indicat) talem pœnitentiam iterandam non esse non magis quàm baptismum: tamen lapsis pœnitentibus semel saltem dandam esse pacem manusque imponendas, qui negasset, Novatianus fuisset. Donatum propè fuisse Novatianum facilè dixero. Sed damnari quis non fuerit quis dixerit? Ergo cùm damnatur à Miltiade, quia lapsis Episcopis manum imposuerit, & id factum à Donato, dicitur ab Ecclesiâ alienum, intelligitur alia quædam manuum impositio. Nempe tertia fuit ea, quæ ad ordinationem Episcoporum pertinebat. Hanc autem non magis quàm baptismum repeti & iterari debere veteres judicarunt. Ergo si Episcopis lapsis in hæresim, posteaque pœnitentibus pax daretur impositione manuum, non erant, si in suo gradu manerent, iterùm ordinandi, proptereáque non erat iterùm iis ea manus imponenda, nam prior ordinatio sufficiebat. Sequitur apud Optatum. *Cæcilianus omnium suprà memoratorum sententiis innocens est pronuntiatus, &c.*

Hæc ipsa sunt verba, quæ deinde in collatione Carthaginensi recitata sic perculerunt Donatistas, multa impudenter alioqui fingentes de damnatione Cæciliani, ut cùm hoc Optati testimonium elevare non auderent (fuit enim jam tum maximæ in Africâ auctoritatis & fidei Optatus) tandem obmutuerint omnino. Testis est Augustinus in breviculo collat. ad finem, ubi tamen non integra recitantur verba Optati. Desideratur enim verbum hoc, *sententiis*. Quamvis ergo tam impudentes fuerint Donatistæ, ut cùm fingerent & mentirentur, à Constantino damnatum fuisse Cæcilianum, Optati, cujus testimonio uti volebant, verba depravare cavillando conati sint, ut mox ostendam: tamen eorum impudentia, quæ maxima fuit, tanta non fuit, ut etiam auderent fingere Romæ damnatum fuisse. Quò magis obstupui, cum hisce diebus audirem in Galliâ id confidenter & gloriosè scripsisse quemdam Morellium, hominem alioqui literatum & in novo novorum ministrorum ordine egregium; in suo ad Viretum libro Gallicè scripto, & eleganter inscripto, *de disciplinâ Ecclesiasticâ*. In quo cùm alia multa ab omni fide & veritate historiæ Ecclesiasticæ valdè aliena, tum illud imprimis affirmari narrarique audio, abs Miltiade, Rheticio & Marino Episcopis judicibus, non modò damnatum esse Cæcilianum, sed & abdicare coactum. Nihil ne fingi quidem posset, quod magis evidenter falsum sit. Redeo ad Optatum. Inquit: Pag. 24. *ad quam appellationem Constantinus Imp. sic respondit, ò rabida, &c.* Hunc locum in priori editione sic emendavi, atque etiam hiantem explevi, additis ex antiquo exemplari, his, quæ desiderabantur, verbis, *appellationem interposuerunt*: atque ita probavi rejiciendam esse cujusdam alioqui eruditi & ingeniosi Interpretis legum conjecturam, divinando fingentis ex falsâ notarum suspicione quamdam novam lectionem, quæ tamen non consistat. Id cùm alibi satis ostenderim, nunc nihil repetam. Adjiciam modò, quod Augustinus in epist. 162. ait Donatistarum rabida in Cæcilianum odia fuisse: ut minùs jam miremur Constantinum, rabidam furoris audaciam in iis accusare. Venit etiam nunc in mentem mihi quædam lex Valentiniani Imp. de quodam Chronopio Episcopo, qui in septuaginta Episcoporum judicio damnatus appellavit Præfectum urbi. Valentinianus rescribit, illicitam appellationem pœnâ pecuniariâ coërcendam esse, quæ pauperibus erogetur. L. 19. C. Th. Quorum appell. non recip.

Ibid. Ait Optatus, *Eodem tempore, &c.* In hac editione jussi ante hæc verba appingi lacunam vacuam, ut significarem mihi videri aliquid deesse & desiderari ante hæc verba. Nam cùm propiùs considero totam, quæ de hîc agitur, historiam, sentio non posse hæc conjungi cum iis quæ proximè præcedunt: imò interfuisse aliquot annos, quibus causa Cæciliani rursùs acta & definita sit in synodo Arelatensi, iterùmque judicata Mediolani ab ipso Constantino. Ad cujus demùm Mediolanensis judicii tempus referre necesse sit hæc quæ in Optato sequuntur, *eodem tempore, &c.* Itaque suspicarer quod de eo judicio sicuti & de Arelatensi Optatus inseruerat, deletum abs Donatistis fuisse, qui Optati libros misere contaminarunt. Sed rursùs dubito, num Optatus, ut in Numidiæ angulo, inclusus, quidquid hac de re debuit, sciverit scripseritque. Nam in collatione Carthaginensi cùm adversùs Donatistas recitaretur testimonium Optati de absolutione Cæciliani, nihil de judicio Arelatensi aut Mediolanensi recitatur, quod tamen præteritum non fuisset, si fuisset ab Optato expositum. Et ineptum erat in eâ collatione quærere, quid retulerit Optatus hoc loco, si apertè paullò antè à Constantino absolutum fuisse Cæcilianum scripsisset. An dicemus jam antea Donatistas suppressisse, ac delevisse quod ea de re scripserat Optatus? Verùm utut sit, aliunde repetere licet quod hîc desiderari dixi. Et quemadmodum Constantinus, initio, quamvis indignè ferre se præ se tulerit peti abs se judices in causâ Cæciliani, tamen judices Ecclesiasticos dedit, qui & alioqui judices (ut nostri loquuntur) competentes erant; sic jam quamvis indignabundus exclamet rabidam esse Donatistarum provocantium pervicaciam: tamen appellationem utcumque admittit, cujus cognitionem rejicit ad synodum Arelatensem, in quâ jubet alios de hac causâ Episcopos rursus cognoscere. Id toties narrat & inculcat Augustinus, ut putidum sit locos passim obvios indicare. Ceterùm adjiciam quod minùs est vulgare, & huc tamen imprimis pertinet: exstare lib. 10. historiæ Eusebii, integrum rescriptum Constantini ad Chrestum Syracusium Episcopum, quem ex Siciliâ cum duobus aliis jubet proficisci ad illam synodum Arelatensem judicaturum cum aliis suis collegis de causâ Cæciliani. Ac quidem mandat, ut id fiat intra Kalendas Augusti. Sed quo anno? Quia rescriptum Constantini, non habet Consules subscriptos, difficile est id divinare. Sed non temerè suspicor factum id esse Volusiano & Anniano Coss. hoc est, anno, post judicium Romanum proximo, quo etiam anno, 11. Kal. Novemb. memini Treveris edidisse legem quamdam de appellationibus recipiendis. L. 1. C. Th. de appellat. Porrò Constantinus in illo suo ad Chrestum rescripto, non modò apertè provocationem Donatistarum non dissimulat rabidi furoris, sed ne Donatistas quidem nominat. Simpliciter autem & placidè narrat, eos, qui Romæ judicati sint, nolle stare rebus judicatis, quia obtendant, causâ nondùm satis cognitâ, paucos judices præcipitasse sententiam. Mandat ergo, ut cùm ex variis & infinitis (sicuti ait) locis Episcopos convenire in urbem Arelatensem jusserit, communi judicio finis imponatur huic controversiæ, causâ diligenter cognitâ & parte utraque auditâ. Dolendum est, acta ejus synodi Arelatensis intercidisse. Ego aliquando eorum fragmenta quædam nactus eram, sed valdè mendosa: ex quibus tamen didici, illi synodo, præfuisse Silvestrum, mortuo Miltiade. In Conciliorum farragine vulgari recitantur quædam decreta Concilii Arelatensis, quod dicitur esse primum. Sed abortiva pleraque videntur. Inter ea proponitur unum, quod Arianorum meminit, atque ita

etiam

etiam allegatur à Gratiano, de consecrat. distinct. 4. similiter & abs Magdeburgensibus consarcinatoribus centuriarum. Atqui nondum erat natum nomen Arianorum, quo tempore primùm coiit synodus Arelatensis, de quâ quærimus. Ergo lubenter audio canonem illum in antiquis & meis scriptis exemplaribus (ut testatur postrema eorum Conciliorum editio) minùs corruptum visse, & pro *Arianis* legi *Afris*. Legitur & in eâ farragine quippiam, quod ad causam Cæciliani accedit: nempè, eos, qui sacras litteras tradidisse convicti erunt, deponendos esse. Convinci autem debere, non nudis verbis, sed actorum publicorum fide. Subjicitur & quippiam de iis, qui eos ordinant, sed mancum esse hoc fragmentum vel inde apparet, quòd inferatur hæc clausula *ut dimissus*. Atqui eâ de re nihil præterea dictum ibi legitur. Dolendum est, & valdè profectò dolendum, tam nunc esse mutilam & contaminatam veteris Ecclesiæ memoriam: tamque hujus rei nullam curam eos gerere, qui tantum tamen hauriunt & abliguriunt ex opibus Ecclesiasticis, quæ ad talium monumentorum restitutionem & conservationem erant aliquâ saltem ex parte impendendæ.

Constat in Arelatensi Concilio rursùs absolutum fuisse Cæcilianum, damnatum verò Donatum: iterúmque propterea Donatistas appellasse Constantinum. Major profectò, quàm antea causa rejiciendæ tam importunæ appellationis erat. Sed passus est Constantinus sibi persuaderi, ut actum agi pateretur, & ipse cognosceret. Ergo Mediolani Constantinum de hâc causâ judicasse ait Augustinus, epist. 162. Quid verò judicavit? Repetendum id est ex alio Augustini loco, hoc est, ex lib. 3. contra Crescon. cap. 71. ubi recitatur epistola ipsius Constantini narrantis sese (ut loquitur) inter partes cognovisse, & innocentem Cæcilianum comperisse post Episcopalia judicia: *Perv*[illegible] *(inquit) Cæcilianum omni innocentiâ præditum, ac debita religionis suæ officia servantem, eique ita ut oportuit, servientem*. Sed quo tempore id judicatum est? diu id quæsivi. Non enim facilè statimque occurrebat, ut miserè dispersa sunt hujus historiæ lacera membra. Tandem venit in mentem quod Augustinus in lib. contra Donat. post collat. cap. 33. scribit Constantinum de Cæciliani purgatione scripsisse 4. Id. Novembr. Sabino & Rufino Coss. Ergo quarto demum post anno quàm hæc causa ex Africâ ad Constantinum relata primùm fuit, vix tandem definita postremò est. Pag. 24. & 25. Jam verò commodè subjicietur, quod apud Optatum sequitur, *eodem tempore idem Donatus petiit, &c.* Hic verò ille locus est, quem Donatistæ in collatione Carthaginensi impudenter cavillando detorquere conati sunt. Digna est eorum fabula, quæ exponatur. Augustinum in brevic. paullò ante finem: *Proferunt* (inquit) *Optatum legi, unde se probaturos dicebant, Cæcilianum ab Imperatore damnatum, recitatus est Optatus instantibus Donatistis, ubi ait: eodem tempore idem Donatus petiit, ut ei reverti licuisset, & ad Carthaginem accederet, tunc à Philumino suffragatore ejus Imperatori suggestum est, ut bono pacis Cæcilianus Brixiæ retineretur, & factum est. In quibus verbis Optati cùm omnino nulla Cæciliani damnatio, sicuti illi demonstraturos se esse promiserant, reperiri potuisset: jussit cognitor totam paginam recitari, ut de superioribus & inferioribus verbis, voluntas ejus, qui scripserat, nosceretur. Et ex officio recitatum est: Cæcilianus omnium suprà memoratorum sententiis innocens est pronunciatus. Quod cùm recitaretur, Donatistæ dixerunt, hoc se non petisse recitari, stomachantes adversùs eos, qui risum tenere non poterant, cùm audissent, quam apertam contra seipsos paginam protulissent. Deinde cùm illa verba, quæ ipsi recitaverant, exponentes dicerent Optatum damnationem Constantini, & exprimere noluisse: flagitatum est ab eis, ut aliunde manifestum legerent, quod ab illo dicebant extenuatum.* Hæc Augustinus, in quo emendavi quod mendosè videtur ex Optato recitare, veluti cùm *pro suffragatore* suppositum est *suggestore*. Suffragii & suffragatoris verbum juris studiosis notum est in hac significatione. Porrò non gravabor adjicere alterum Augustini locum, cùm Augustinus non gravatus sit sæpiùs hanc rem recitare. In lib. ad Donatist. post collat. cap. 31. inquit: *Milevitana Ecclesiæ Catholicum Episcopum Optatum recitandum putaverunt, pollicentes inde se probaturos Cæcilianum ab Imperatore damnatum. Qua lectio cùm magis contra eos recitaretur, nemo risum potuit continere. Quod pro se legi voluerant, ambiguum fuit. Unde cùm recitatè cognitor jussisset paullò superiùs recitari, ut inde si possent verba illa clarescerent, hoc recitatum est, quod nolebant: hoc est, Cæcilianum fuisse purgatum, nec, sicut jactaverant, damnatum. Sed Brixiæ, bono pacis, retentum. Hoc cùm dixissent, illi verbis Optatum damnationem Cæciliani extenuare voluisse, dictum est iis, ut evidentem Cæciliani damnationem aliunde recitarent: nec ab Optato eam extenuatam esse posset ostendi, qui apertissimè scripserat Cæcilianum fuisse purgatum.* Tertiò idem Augustinus in epist. 152. *Protulerant* (inquit) *codicem Optati, unde probarent Cæcilianum ab Imperatore damnatum. Qui codex cùm contra illos legeretur, & magis ostenderet Cæcilianum fuisse purgatum, ab omnibus risi sunt.*

Hanc ego rem & historiam nunc inculco, quia alioqui prætermissa in descriptione collationis Carthaginensis, cujus tunc partem alteram præcipuam, quæ majorem quæstionem de Ecclesiâ continebat, tantùm sum persecutus. Ut autem in eâ quoque quæstione, collatores Catholicos & Donatistas ibi ostendi non semper satis acutos dialecticos fuisse, sic jam cogor fateri in quæstione facti, hoc est, cùm quærebatur, an Cæcilianus damnatus absolutusve fuisset, cùm Optatum recitassent, minimè acres fuisse in congressu. Quærebatur, an abs Constantino damnatum esse Cæcilianum scripsisset Optatus. Donatistæ, ut id evincerent, protulerunt, scripsisse, *bono pacis esse retentum Brixiæ*. Facilis erat responsio, eáque multiplex. Primùm enim non potuit Optatus id scribere, quin paullò antè aliquid, de sententiâ Mediolanensi aliquid scriberet. Sed fingamus sanè Optatum scripsisse consequens, non antecedens, an non exstabant alii scriptores talésque judicii Mediolanensis? Pag. 25. Deinde cùm Optatus ait, *bono pacis, Cæcilianum Brixiæ esse retentum*, non significat propterea fuisse damnatum. Imò verò illud *bono pacis* significat aliam planè ejus retentionis causam fuisse. Postremò quantumvis dicat fuisse retentum, tamen paullò pòst in eâdem paginâ apertè scribit Carthaginem properasse ad suam plebem statim atque audivit Donatum Carthaginem esse reversum. Id Catholici objicere debebant ad revellendam cavillationem Donatistarum. Mirum verò quòd cùm illa omnia prætereunt, exultant quòd Optatus scripserit à Miltiade absolutum fuisse Cæcilianum. Atqui Donatistæ id non negabant: neque de Miltiade, sed de Constantini judicio quærebatur. Irrisos vehementer hic fuisse Donatistas ait Augustinus. At verendum est quod ait Catullus, risu inepto nihil esse ineptius. Certè qui scribit Cæcilianum esse à Miltiade absolutum, non propterea scribit à Constantino esse absolutum. Tantò ergo magis miror Donatistas obmutuisse, cùm hic irriderentur. Credo equidem tam fatuos & ineptos fuisse, quàm non erant acres & acuti.

Ibid. Redeo ad Optatum, ait: *hoc modo iterùm renovellatæ sunt partes*, mallem *renovatæ*. Significat autem contentionem recruduisse, novis partium studiis rursùs inflammatam. Ceterùm ut parum cohærere videtur quod proximè subjicitur, *constat tamen, &c.* sic res potiùs postulabat, postremò nunc adjici legem Constantini non modò severissimam illam contra Donatistas, quam alibi commemorat Augustinus, sed alteram indulgentissimam. Nam idem Augustinus in lib. contra Donat. post collat. cap. 33. scribit Constantinum, Crispo & Constantino iterùm Coss. litteras dedisse ad Valerium Vicarium de Donatistarum exilio soluto, iisque vindici Deo relinquendis atque remittendis.

Crispus & Constantinus nobiliss. Cæsares, filii ipsius Constantini, iterùm Consules fuerunt anno nono post mortem Maxentii. Ergo saltem octo annis Donatistæ Constantinum Imp. vexarunt, cùm vexarent Cæcilianum. Cùm autem quartò pòst anno coiisse Nicænam synodum meminerim (cui Cæcilianum ex Africâ unum interfuisse alibi annotavi) observo vix in Africâ tragœdiam Donati intermissam fuisse, cùm in Egypto cœpit Arius. Idem Augustinus in ep. 152. ait Constantinum litteras dedisse ad Verinum Vicarium, in quibus Donatistas quidem graviter detestatur, sed tamen dicit de exilio relaxandos esse, & furori suo dimittendos, quia jam cœperat Deus in illos vindicare. Quo anno litteræ illæ scriptæ fuerint nescio. Sed secundo post Crispum & Constantinum Coss. iterùm Coss. anno, Verinum fuisse Præfectum urbi & successisse Valerio, in fastis Consulum annotatum est.

Pag. 25. & 26. *Tunc Constantinus ad Ælianum.* Observandum est factum id esse posteaquam Cæcilianus in urbe (ut ait Optatus) purgatus est, hoc est, paullò postquàm sententiâ Miltiadis Episcopi Rom. est primùm absolutus. Itaque istud *tunc* referendum est tantùm ad id quod proximè præcedit de primâ Cæciliani purgatione atque absolutione, quæ Romæ fuit: non etiam ad reliqua, quæ multò posteriora sunt. Augustinus in epist. 152. ait, non multò post Cæcilianum Episcopali judicio primo purgatum, Felicis causam ab Æliano Proconsule examinatam esse. Factum autem id esse, quarto post illam purgationem mense inde colligo, quòd Augustinus in lib. contra Donatum post collat. cap. 33. narrat factum id esse xv. Kal. Mar. Volusiano & Anniano Coss. Etsi ergo provocassent Donatistæ à sententiâ Miltiadis, & causa illa principalis contra Cæcilianum etiam non penderet in synodo Arelatensi, tamen in Africâ interea ipsius Felicis causa acta est. Sanè jure civili vix ita liceret conjungere & permiscere præjudicia. Mirabilis autem rursùs hic fuit quorumdam Donatistarum sive oblivio sive impudentia, qui in collat. Carthaginensi fingebant jactabantque Constantinum post illam ab Æliano causam judicatam, retractasse suam quam pro Cæciliano contra Donatistas sententiam protulisset. At qui nondum de ei cognoverat, & aliquot primùm post annos suam illam sententiam in Mediolanensi urbe tulit, nec parvo intervallo, sed longè posteaquàm Felix ab Æliano absolutus fuisset, ut ait Augustinus in epist. 152. Porrò ut Optatus hic narrat mandasse Constantinum, ut de vitâ Felicis publicè quæreretur, sic Augustinus in epist. 68 ait, publico judicio

causam hanc discussam atque finitam esse. Publici hujus judicii vel quæstionis publicæ formam & ordinem describit hoc etiam loco Optatus, neque difficile esset Interpreti in libris legum rerúmque Romanarum versato cumulare multa, quæ de veteri ordine publicorum judiciorum dicuntur: sed nunc ego aliò propero. Illud modò dico, ex Optati loco posse emendari Constantini eâdem de re agentis epistolam mendosè scriptam, qualem recitat duobus locis Augustinus, ubi pro *Saturninus* scribitur *Centurio*: pro *Callidius* est *Calibius*: pro *Solon officialis publicus* est *Solus servus publicus*. Quod porrò Optatus dicit de Ingentio scribâ, Augustinus iisdem in locis, hoc est, in epist. 68. & lib. 3. contra Crescon. cap. 70. modò mendosè Vigentium, ut sæpè alibi, modò rectè Ingentium vocat, eúmque Decurionem Ziquensium civitatis fuisse ait, & verò de eo loquitur Optatus cùm ait: *Pependit sub metu imminentium tormentorum.*

Pag. 26. Hic enim reus falsi fuit, quòd diceretur falsa acta conscripsisse contra Felicem, & epistolam quamdam Cæciliani falsavisse, ut testis est Augustinus, qui & de eo loqui videtur cùm in ep. 152. loquitur de quodam suspenso in equuleo, ut etiam ungulis vexaretur: neque potuisse Felicem contradicere, ne tantâ diligentiâ vel severitate quæreretur. Ingentium suspensum quidem, sed minimè tamen tortum fuisse, quia se diceret esse Decurionem, significat Augustinus in epist. 68. & lib. 3. contra Crescon. cap. 70. & convenit cum lege Theodosianâ L. omnes C. de Decur. Missum autem esse ad comitatum Constantini, cùm crimen esset confessus. De eo etiam aliquid pronunciasse Ælianum cùm Felicem absolveret, Augustinus significat, qui & totidem verba sententiam Æliani recitat, quibus Optatus. Superstationarium autem cùm hîc nominat Optatus, observemus, Stationarios fuisse ex Cohortalibus, hoc est officialibus Præsidum, tamquam dicas apparitores, qui dispositi per Provincias certis locis, denunciabant Magistratibus quid ageretur, quorúmque propterea deforme & vile ministerium appellatur in libris legum, ubi & Stationariorum frequens est mentio. L. 6. C. de dignit. L. 1. C. de cohortal. & l. 1. C Th. de cur. publ. & l. si quis in hoc C. Th. de Episcop. & Cler. Porrò noster Renardus eruditus juris Interpres, totum hunc Optati locum recitat lib. 4. varior. cap. 11. ut probet quæstionem olim de reo publicè habitam esse; sed falleretur qui ad Felicem reum referret hæc Optati verba: *pependit sub metu imminentium tormentorum.* Imò Felicem absentem fuisse ab Æliano absolutum testatur Augustinus in brevic. collat. ad finem. Quod obiter dico, quia adeo doctissimos quosque viros falli in historiâ hac totâ. Ergo quantùm potui, nunc conatus sum eam in ordinem redigere quæ perturbata erat, & quæ erat confusè permixta, evolvere atque explicatè exponere, præsertim cùm etiam viderem alioqui historiæ Ecclesiasticæ Scriptores hanc rem totam, quæ memoria imprimis digna est, non satis exposuisse. Multa sunt hujus generis in historiâ veteris Ecclesiæ indignè contaminata.

ANNOTATIONES

IN LIBRUM SECUNDUM.

Pag 29. OPTATUS disputans de Ecclesiâ Catholicâ, & in principio hujus libri aliquot provincias orbis Christiani enumerans, meminit trium Pannoniarum triúmque Syriarum & duarum Armeniarum, nempe olim sæpè una Provincia, quæ alioqui nimis latè patebat, in duas aut tres dividebatur, & singulis proprius præses dabatur. Sic Macer Jurisconf. in l. 3. de offic. assess. ait factum esse de Germaniâ & Mysiâ; sic Papinianus in l. 9. de postul. meminit Provinciarum ejusdem nominis. Aquitaniæ duplicis fit etiam mentio in itinerario Antonini. Porrò cùm Optatus subjicit Catholicam esse Ecclesiam, quæ sit rationabilis, videtur rationabilem appellare, quæ non tam oculis cernatur quàm ratione, hoc est, mente & intellectu comprehendatur. Pag 30. De appellatione Catholicæ plura dixi in historiâ collat. Carth. Optatus deinde suam Ecclesiam probat esse Catholicæ partem, quia consentiat cum Romanâ: Romanam autem jam inde à Petro perpetuâ successione Episcoporum conservasse confessionem doctrinæ, & veluti fundamentum & corpus ædificii Apostolici. Pag. 31. Sic enumerat Optatus Episcopos Romanos, ut & similem Catalogum eodem fine contexit Augustinus in epist. 165. & simili argumento ante Optatum usus erat Irenæus & Origenes. Sed admonendi iterùm sumus hæc verba, *Damaso Siricius hodie*, videri non esse Optati, sed alicujus paullò post eum Scriptoris. Nam constat Optatum scripsisse hos libros circa annum 370. Siricium verò illum non fuisse creatum Episcopum ante annum 383. ut antea dictum est. Constat Optatum scripsisse hos libros Imperante Valentiniano, ut Hieronymus testis est. Atqui deinde imperante Theodosio adhuc vixisse Damasum etiam constat, & ipsa lex Theodosiana, de summâ Trinitate & fide Catholicâ id testatur. Pag. 32. Quod Optatus dicit de commercio Formatarum, significat epistolas illas communicatorias certâ formulâ conceptas, quas tamquam fidei suæ tesseras & consensionis symbola, Episcopi orthodoxi mittebant ad Romanum. Sic Formatas appellari testatur ipse Augustinus in epist. 163. Sed & disputans cum Fortunio Donatistâ jactante suam Ecclesiam esse Catholicam, quæsivit utrum tales Formatas epistolas posset, quò vellet dare. Sic enim facillimè illam terminari posse quæstionem.

Pag. 31. Quod paullò antè scriptum legitur in Optato, Petrum, quia Apostolorum caput fuerit, appellatum esse *Cephan*, dixi alibi solœcismum esse hominis somniantis vocem Syriacam, quæ significat *Petram*, esse Græcam κεφαλὴ, quæ *caput* significat. Sed suspicor hæc verba, *unde & Cephas appellatus est*, esse ineptæ alicujus glossæ ad marginem temerè ascriptæ, & deinde ubi Librariis contextui insertæ. Certè Optatus libro septimo simpliciter ait Petrum fuisse caput Apostolorum, neque præterea quidquam adjicit. Verticem Episcopalis coronæ fuisse ait Valentinianus Imp. in Nov. de ordinat. Episcop. Prætereo multa similia, quæ passim occurrunt, ut redeam ad notas in secundum Optati librum, in quibus illud dissimulare non possum valdè insolens videri posse. Pag 33. quod Optatus illud Pauli ad Romanos *memoriis sanctorum communicantes* detorquet ad Basilicas Rom. Ecclesiæ. In Græco exemplari Paulinæ epistolæ est χρείαις, id est, *necessitatibus*. Latini videntur legisse μνείαις qui verterunt *memoriis*. Sed mirum est, Optatum interpretari de templis Martyrum, quæ memoriæ dicebantur, quasi dicas monumenta. Turrianus allegat antiquum librum Eustratii Constantinopolitani, qui eum Pauli locum retulerit ad memoriam Christianorum defunctorum, pro quibus orandum fit. Pag 34. Optatus paullò pòst indicat, cur Donatistæ Romæ dicti sunt Montenses. Sic Hieronymus in Chronico ait sectatores Donati Carthaginensis à quibusdam vocari Montenses, quia Ecclesiam Romæ primam in monte habere cœperunt. Idem adversùs Lucifer. nominat Montenses sive Campates. Ac quidem Erasmo assentior, Campates sive Campenses eum adjecisse quâdam allusione ad Montenses. Sed numquam dixero, quod Erasmus dicit Montenses dictos esse à Montano, sicuti neque Epiphanio subscribam scribenti in suo Ancorato, *Montanistas* Romæ vocari *[illegible]*. De Novatianis manifesto errore dicit, quod de Donatistis dicendum erat. Augustinus in lib. de unit. cap. 3. Romæ hos vocat Montenses sive Rupitanos. Credo alteram fuisse allusionem ludibrii causâ. Idem in epist. 165. de quodam Episcopo Donatistâ loquens: *Præsidem (inquit) paucis Afris, in urbe Româ, Montensium sive Cutzupitarum vocabulum propagavit.* Suspicor legendum esse, *Rupitanum.* Prætereo quod memini in quâdam etiam lege Honorii, l. 43. C. Th. de hæret. scriptum quoque est, Donatistas etiam vocari Montenses. Adjiciam potiùs quod Augustinus in lib. de hæresib. *Isti (inquit) hæretici in urbe Româ Montenses vocantur, quibus hinc ex Africâ solent Episcopum mittere, aut hinc illuc Afri Episcopi eorum pergere, si forte eum ibi ordinare placuisset.* Ac quidem Optatus hoc loco numerat & nominat quosdam ibi ordinatos. Inter quos cùm meminit Macrobii, venit mihi in mentem, quod Gennadius scripsit sese ex scriptis Optati cognovisse, Macrobium, (qui cùm adhuc Presbyter esset in Ecclesiâ Dei, scripserat librum ad Confessores & virgines) postea Donatianorum in urbe Româ sive Montensium Episcopum occultum fuisse.

Pag. 37. In hoc Optati libro ante illa verba, *nam & fontem*, jussi lacunam asteriscis notari, ut significarem multa deesse, sicuti & pag. seq. ante hæc verba, *Restat.* Ne quis hîc miretur alioqui tum & jejunam & abruptam & imperfectam esse disputationem de Ecclesiâ ejusque dotibus & insignibus. Quod paullò pòst ait Optatus, Donatistas non rebaptizare post socios suos in peccato detectos: inepte vir quidam doctissimus annotavit intelligi de Maximianistis. Nam post ætatem Optati accidit illud inter Primianum & Maximianum Donatistas dissidium, quod quidem inter hos schismaticos novi schismatis principium fuit, cùm utraque pars obtenderet sui generis Concilium, illa Carthaginense, hæc Bagaiense. & tamen neutra quidquam alterius baptismo detraheret. Nihil est quod Donatistis sæpiùs objiciat Augustinus rebaptizantibus post Catholicos. Sed Optatus non potuit objicere quod nondum erat; vidit tamen aliquid non dissimile, quod hîc objicit. Historiam illam Maximianistarum integram exponit Augustinus in lib. de gest. cum Emer. & lib. 4. contra Crescon. cap. 10. & lib. 3. cap. 53. & 56. sed & in Psalm. 36. pag. 26. Optatus ait Donatistas non præterire in sacramentorum mysterio quiddam legitimum: significat autem solemnem formulam illius (ut etiam vocabatur) canonicæ precationis, quâ dicitur offerri sacrificium pro unâ Ecclesiâ in toto orbe diffusâ. Sic & lib. 3. ait eos non potuisse prætermittere illud legitimum *pax vobiscum.* Et libro 4. ait eos etiam usos in baptismo fuisse solemni formulâ illius Ecclesiastici exorcismi, *maledicte exi foras.* Sic Cyprianus scribit Novatianos in baptismo non ausos esse præterire solemnem illam stipulationem,

nem, *credis remissionem peccatorum?* tametsi hanc ipsi remissionem non crederent. Sic & Augustinus significat Pelagianos in baptismo puerorum adhibuisse illam quoque formulam *abrenuntias satanæ?* cùm tamen alioqui negarent pueros aliquo originali peccato obstringi. Imò Firmilianus ad Cyprianum scribens ostendit Diabolum quoque ipsum, cùm per obsessam quamdam vatem etiam baptizaret, observasse verba solemnia atque usitata. Denique Augustinus lib. 2. de bono persev. cap. 13. disputans contra Pelagianos tacitè significat eos aliquid ex Ecclesiasticâ formulâ Eucharistiæ repetiisse quod objicerent; sed ipse sic eam interpretatur, ut adversùs illos contorqueat. *Quod ergo* (inquit) *in sacramentis fidelium dicitur, ut sursum corda habeamus ad Dominum, munus est Domini: de quo munere ipsi Domino Deo nostro gratias agere à sacerdote post hanc vocem, quibus hoc dicitur, admonentur, & dignum & justum esse respondent.*

Pag. 40. & 41. Porrò quod Optatus narrat de Juliano Apostatâ, qui Donatistis faverit, à quibus appellatus atque laudatus est, latiùs exponitur ab Augustino in epist. 148. & 166. & lib. 2. contra Petil. cap. 83. & 92. Sanè libro XVI. Cod. Theod. Tit. V. cap. XXXVII. in quâdam Constitutione Honorii fit mentio cujusdam rescripti, quod Donatistæ ab hoc Juliano impetrasse dicebantur.

Pag. 42. Quod paullò pòst Optatus narrat de Diaconis in altari occisis, simile est quod Augustinus narrat lib. 3. contra Crescon. cap 43. Sed & illam Donatistarum jactationem, quâ Optatus significat eos, sese appellasse columbas, Catholicos verò vocasse vultures, adjiciam quod Augustinus lib. 2. contra Petil. cap. 83. *Iste* (inquit) *modo & milvus cùm pullos rapere terrisque non potuerit, Columbum se nominat.* Denique quod subjicit Optatus Donatistas Eucharistiam proculcare voluisse, Victor Uticensis non dissimile quippiam suis temporibus in Africâ rursùs accidisse narrat: ut hac quoque in parte Vandalos illos Arianos cum Donatistis comparari posse intelligamus. Verùm id repetatur ex libris ipsius Victoris, quos nunc cum Optato edi curavimus.

ANNOTATIONES

IN LIBRUM TERTIUM.

Pag. 50. IN editione Germanicâ totus hic lib. 3. sic transpositis paginis, confusus & perturbatus fuerat, ut nunquam magis fuerint permixta Sibyllæ folia, cùm fierent (ut ait Poëta) rapidis ludibria ventis. Ego in priori editione Parisiensi, beneficio ejus exemplaris quo utebar, restitui aliquot paginas suo quasque loco. In hac editione rursùs, totidem restitui suo ordine, quæ etiamnum temerè confusæ & transpositæ jacebant, idque feci auxilio Tiliani codicis. Certè quamdiu illa, quam dixi, metathesis paginarum miscebant omnia, vix ulla intelligi poterat sententia hujusce libri: hicque agnoscimus mirabilem olim fuisse sive incuriam, sive inscitiam librariorum, qui libros non tam describere videbantur quàm discerpere, ut catuli qui lacerant panniculos, sicuti ait Plato quodam loco. Nunc spero tamen sic librum istum esse in integrum restitutum, ut lector nostræ hujus editionis fructum statim agniturus sit. Quod ad rem attinet: hic agitur causa Macarii Præfecti, propter cujus animadversiones capitales, Donatistæ odiosè declamitabant, Ecclesiam nostrorum esse sanguinariam, neque jam Ecclesiam Catholicam, sed Macarianam vocabant, ut scribit Augustinus in epist. 161. Idem in epist. 164. ad Emeritum Donatistam: *nos* (inquit) *appellatis Macarianos.* Denique ut Catholici, Donatistas vocabant partem Donati: sic Donatistæ, Catholicos, partem Macarii. Testis est Augustinus lib. 2. contra Petil. c. 39. Injusta tamen erat recriminatio aut retaliatio. Nam ipsi Donatistæ sese ab initio vocarant partem Donati, ut Optatus hic probat. Catholici nunquam se dixerant esse partium Macarii.

Porrò ut Augustinus causam ipsius quoque Cæciliani, quæ etsi bona esset, tamen personalis erat, conatus est semper separare ab Ecclesiæ causâ, sic & ipsius Macarii, unde & in epist. 203. ad Maximinum Donatistam: *nec tu* (inquit) *objicias tempora Macariana, nec ego sævitiam circumcellionum. Si hoc ad te non pertinet, nec illud ad me.* Non dissimilis est actio Optati. Illud modò adjicio, exstare quamdam Arcadii & Honorii legem l. 21. C. Th. de Episc. & Cleric. quæ huc pertinere videtur, cùm judicibus Africanis præsidium armatæ apparitionis tribuit adversùs eos, qui vi irruebant in Ecclesias, earúmque clericos affligebant.

Pag. 51. Quod post principium hujus libri Optatus dicit de hoc verbo *ἰχθὺς* in editione Germanicâ tam erat depravatum, ut monstrum quoddam esse videretur. Erat enim in eâ scriptum *Xort.* Ego jam in priori editione Parisiensi id emendavi atque restitui, simúlque ad marginem ascripsi locum Augustini, qui latiùs exponit mysterium, quod Optatus hic subesse significat. Locus ille Augustini est lib. 18. de civit. Dei, cap. 23. Nunc, ne quis existimet, ab Optato, quidquid illud est, inventum aut confictum esse, adjicio, ipsum antea Tertullianum in lib. de baptismo, illius meminisse.

Pag. 52. Optatus deinde abutitur verbis Isaiæ Prophetæ cap. 22. ut quæ simpliciter dicta sunt vel de Judæâ quæ vocatur vallis, vel de urbe Hierusalem, cui denunciatur tristis aliqua clades & vastitas, contorqueat adversùs factionem Donatistarum in Africâ. Nescio, quâ Optatus usus sit translatione vel interpretatione Isaiæ. Sed dissimulare non possum, valdè ab ejus Prophetæ & sententiâ & verbis alienum esse quod affingit. Credo etiam librariorum esse quædam peccata, ut cùm hic Isaiam allegans, *templa* ponit pro *tecta*, & *virgam* pro *fugam.* Sed non suscepi omnia, quæ Optatus, ex sacris litteris vel præposterè citat vel ineptè repetit (quod vitium fuit illius & ætatis & regionis) corrigere.

Pag. 53. & 54. Quod Optatus ait de monte Sion, in cujus vertice erant septem synagogæ, & in quo post victorias Vespasiani Imp. vix antiquarum (ut ait) restant (sic enim emendavi ex Tiliano libro) indicia ruinarum: habet ea res aliquid quod historiæ studiosi observet. Ipse Hieronymus in Jerem. cap. 19. scribit Judæorum civitatem in æternos cineres collapsam esse, cujus ruinæ ad consummationem usque seculi permansuræ sint. Sanè post tempora Vespasiani, quibus urbs illa cæsa & eversa jacuit annis propè quinquaginta, Adrianus Imp. sic eam rursùs instauravit, ut non veterem urbem instaurare, sed planè novam extruere intelligeretur. Itaque & nomen ipsum mutavit, ac pro Hierosolymâ, Æliam Capitolinam dici voluit. Atque ita quidem appellatur, & ab Ulpiano in pand. tit. de censib. & ab ipsis patribus Nicænis in Canonibus ejus Synodi. Alioqui verò Tertullianus quoque duobus locis, hoc est, in lib. contra Judæos, & lib. 3. contra Marc. exclamat, *Sion jam nulla est.*

Pag. 56. Nulla est in Optato sententia, quæ rarior esse videatur quàm hæc, quæ sequitur paullò pòst: *non enim Resp. est in Ecclesiâ, sed Ecclesia est in Rep. id est, in Imperio Romano.* Alii interpretarentur, Remp. quidem esse posse sine Ecclesiâ, ut olim fuit Resp. Rom. Ecclesiam verò non posse sine Rep. imò hujus partem esse, cùm in hujus sinu veluti coalescat. Scio etiam multa dici speciosè posse in universum de Reip. & Ecclesiæ comparatione, sed nunc aliud agitur & quæritur. Dicam ergo quod hujus magis loci est. Olim solemnes in Judaicâ Ecclesiâ erant preces pro regno Davidis, in quo Ecclesia intelligebatur esse inclusa. Eóque pertinet Psal. 118. & 72. & 122. Fuerunt deinde in Ecclesiâ Christianâ solemnes preces pro Imperio Rom. multis de causis. Primùm enim etsi primis seculis Imperium illud valdè adversarium & infestum esset Ecclesiæ, tamen ejus Imperii amplitudinem prodesse ad propagationem religionis, Christiani existimabant, ut Ambrosius annotat in Psalm. 46. & Eusebius ad finem lib. 3. de demonstr. Evang. & Prudent. lib. 2. contra Symmachum. Deinde Christiani veteres, & locum Pauli ad Thessalonicenses de apostasiâ sic interpretabantur, & de Antichristo sic loqui solebant, ut profiterentur, Antichristum, qui Ecclesiam gravius perculeret, venturum non esse ante ruinam & dissolutionem Romani Imperii neque orbem priùs esse periturum. Ergo Deum precari solebant pro Imperio Rom. in cujus incolumitate sentiebant propterea inclusam esse incolumitatem Ecclesiæ. Tertullianus quem in Africâ legebat Optatus Afer, sic loquitur in Apologetico ad Romanos: *Nominatim atque manifestè, orate, inquit Apostolus, pro Regibus & pro Principibus, Potestatibus, ut omnia tranquilla sint. Vobiscum enim concutitur Imperium; concussis etiam ceteris membris ejus, utique & nos, licèt extranei à turbis existimemur, in aliquo loco casus invenimus. Est & alia major necessitas nobis orandi pro Imperatoribus, etiam pro omni statu Imperii rebúsque Romanis, quòd vim maximam universo orbi imminentem ipsamque clausuram seculi acerbitates horrendas comminantem, Romani Imperii commeatu scimus retardari. Itaque nolumus experiri, & dum precamur differri, Romanæ diuturnitati favemus.* Et rursùs paullò pòst: *Oramus pro Imperatoribus, pro Ministris eorum, & Potestatibus seculi, pro rerum quiete, pro morâ finis.* Idem ad Scapulam non modò illud inculcat, *sacrificamus pro salute Imperatoris;* sed & profitetur necesse esse, ut Christianus salvum velit Imperatorem, cum toto Romano Imperio: & addit, *quousque seculum stabit; tamdiu enim stabit Imperium.* Idem in lib. de resurrect. carnis sic interpretatur locum Pauli ad Thessalonic. ut quemadmodum non est futurus finis seculi antequam reveletur Antichristus, sic Antichristum venturum non esse antequam deficiat Romanum Imperium. Itaque ait Romanum statum obstare, quominùs ille veniat. Sanè Optatus non vidit illam Romani Imperii maximam ruinam, quam Barbari intulerunt, qualem vidit Augustinus aut etiam Hieronymus, qui & cùm urbem à Gothis captam videret, scripsit ad Geront. appropinquare Antichristum. Sed vidit Optatus Imperii Romani sedem sic translatam esse in Orientem per Constantinum, ut simul Imperium illud tunc factum sit Ecclesiæ Christianæ propugnaculum, & in eo impletum fuerit illud Esaiæ

ad Ecclesiam: *& reges erunt nutricii tui.* Quod quidem Optatus commodè potuisset objicere Donato rejicienti eleemosynas Constantis Imp.

Pag. 56. & 57. Optatus paullò pòst, locum Ezechielis cap. 28. de Tyro, detorquet ad Donatum Carthaginensem ut & Augustinus in lib. de unit. cap. 14. tametsi alibi, hoc est, lib. 11. de Genes. ad lit. cap. 25. eumdem locum referat ad Diabolum. Sed revera vaticinium Ezechielis de excidio Tyri, aliud non est quàm quod anteà ipse Isaias ediderat cap. 23. Neque tamen apud Isaiam scriptum est quod Optatus ait, *naves Carthaginis*, sed *naves Tharsis*: quo verbo transmarina potiùs Cilicia significatur, tametsi Augustinus in psalm. 47. malit eo verbo intelligi Carthaginem. Sed neque Carthago fuit Tyrus: imò potiùs Tyri quædam colonia.

Pag. 57. Porrò ad ea quæ Optatus narrat de fastu & arrogantiâ Donati, adjici posset quod Donatistæ jactabant, Deum de cœlo respondisse oranti Donato, ut ait Augustinus tract. 13. in Joannem, & Angelum apparuisse, qui ejus sectam commendaret, ut refert idem Augustinus in epist. 165. Sed omnibus propè hæreticis volentibus communis fuit ambitio & arrogantia, qualem Optatus hic accusat in Donato. Omnes enim tument, ut inquit Tertullianus de præscript. Denique ut Optatus narrat Donatistas jurasse per nomen Donati, sic & Priscillianistas per nomen sui Priscilliani, narrat Sulpitius Severus. Illud quoque mihi legenti hoc loco Donatum sibi arrogasse principatum Carthaginis, adjiciendum videtur, quod Hieronymus annotat in suo Chronico, Donatum hunc tandem Carthagine pulsum fuisse, anno Christi trecentesimo sexagesimo, hoc est, non multis annis antequàm hos libros scriberet Optatus. Pag. 58. Quod paullò pòst subjicitur de persecutione excitatâ à Diocletiano sexaginta annis antequàm hæc scriberet Optatus, explicatum est libro primo, ubi & de Anullino dixi, cujus hic quoque fit mentio. Illud modò addam quod non omnes fortasse alioqui intelligerent, provinciæ Proconsularis nomine hic significari Africam. Quod & in legibus frequens est. L. 11. C. de erogat. milit. ann. L. ult. C. Th. de tyronibus L. 13. C. Th. ind. deb. Porrò multa deinde narrat Optatus de Circumcellionum immanitate. Pag. 59. 60. Augustinus partim similia, partim etiam atrociora de iis passim narrat, & quales fuerint illi Donatistarum satellites, diligenter exponit. Nam & plura eorum scelera vidit, quàm Optatus. Illud modò comparabo, quod memini, Augustinum de injuria, quæ fiebat creditoribus & dominis similia narrare in epistolâ quinquagesimâ, cùm Donatistæ & servos ad Pileum vocare viderentur, & debitoribus veluti novas tabulas darent: *quis* (inquit Augustinus) *non dominus servum suum timere compulsus est, si ad Donatistarum patrocinium servus confugisset? quis quamlibet poterat exigere debitorem auxilium eorum defensionemque poscentem? pessimorum servorum, ut liberi abscederent, tabulæ frangebantur. Extorta debitoribus chirographa reddebantur.* Quid sit reddere debitoribus chirographa, intelligunt Jurisconsulti, qui liberationem inde nasci sciunt, lib. 4. de pact. l. 1. §. ult. & l. 3. de liber. leg. Observabit etiam juris & antiquitatis studiosus, quod paullò pòst ait, non fuisse permissum in domo Dei, hoc est, in templo vel Ecclesiâ, sepulturam: sicuti & lex quædam Gratiani temporibus Optati edita negat Apostolorum vel Martyrum sedem humanis corporibus esse concessam. l. 2. C. de sacros. Eccl. Pag. 61. Augustinus tamen in lib. de curâ pro mort. laudat eos, qui cupiebant in Ecclesiâ sepeliri prope sepulcra martyrum.

Ibid. Præterea nostri annotabunt, quod Optatus non multò pòst scribit, metatores (ut fieri solet) missos esse ante venturos milites. Metatores vocat, & iis ascribit, quod in codice constitutionum dicitur potiùs fuisse officium mensorum, l. 1. & 5. C. de metat. Metata dicuntur in Jure civili hospitia, quæ provinciales præbere jubentur militibus: & metatores, ipsi hospites qui excipiuntur. l. 9. C. de metat. Sed Optatus ita vocat eos, qui præmittuntur ut hospitia illa (ut loquimur) priùs designent. Sic & in commentariis Suidæ μιτάτωρ, ὁ ἀποστελλόμενος ἔμπροσθεν ... Huc alludit illud Sidonii Apollinaris lib. 8. metatoriam paginam quasi cum Musâ prævia misi.

Pag. 68. Ex libris quoque Jurisconsultorum emendatum est & restitutum quod ante finem libri tertii Optatus recitat dicterium Donatistarum, *Cum Seio, Caia Seia*, ut & rursùs ante finem libri sexti. Anteà corruptè in Germaniâ impressum fuerat *Gausei*. Norunt Juris studiosi Caium, aut Seium aut Titium appellari solere quemvis hominem. Unde & noster Tertullianus in apolog. commemorat vulgare illud de Christiano, *Bonus vir Caius Seius.* Porrò August. lib. 2. de baptism. cap. 7 rursus hunc Optati locum illustrat, cùm narrat fuisse hæc Donatistarum verba ad Catholicos: *bonus homo, si non esses traditor: consule animæ tuæ: esto Christianus.* Hic Augustinus Optatum secutus exclamat: *ô improbam vocem! cùm Christiano dicitur, esto Christianus: quid aliud dicitur nisi, nega te Christianum?* Sic enim locum illum Augustini lego & emendo. Sanè idem August. in epist. 169. ad Eusebium, significat, cùm quis Catholicus ad Donatistas deficiebat, & ab iis rebaptizari volebat, debuisse, ut id mereretur, dicere, sese hactenus fuisse paganum: *quæ vox* (inquit Augustinus) *ut procederet de ore Christiano, tantus sanguis martyrum fusus est.* Denique idem August. lib. 4. contra Crescon. cap. 59. ait, hunc superbiæ tumorem esse omnium, qui se à Christi unitate discindunt, ut soli sese esse Christianos jactent, damnentque cæteros. De hac jactatione Donatistarum *totus mundus apostatavit, nos soli mansimus, &c.* dictum est alibi.

Pag. 69. Postremus in hoc Optati libro tertio locus, qui observatione valde dignus sit, est de imagine nescio quâ, quam Macarius dicebatur contra ritum Christianum collocaturus in altari, priusquam sacrificium offerretur. Suspicor quod calumniatores odiosè hic fingebant, fuisse de profanâ imagine sive statuâ ipsius Imperatoris, à quo missus erat Macarius: ut mirari non debeamus, si tale simulacrum, quod in altari collocaretur, Christianos exhorruisse narret Optatus: cùm quidem & id fieret contra Imperatorum mandatum. Nam & licèt Principes ipsi illis temporibus magnifacerent suas statuas, tamen Idola esse noluerunt. Ipse Theodosius junior in quadam constitutione: *si quando* (inquit) *nostræ statuæ vel imagines eriguntur, adsit judex sine adorationis ambitioso fastigio.* Sic enim legitur in C. Theod. lib. 15. tit. 5. in C. tamen, Justin. pro *fastigio*, legitur *fastidio*, lib. 1. Cod. tit. 24. sed si nolit Theodosius fastidiri adorationem suæ statuæ, civilem modo honorem requirit, qualem eo tempore significabant superbo & ambitioso verbo adorationis: saltem in Cod. Th. adjicitur ejus constitutionis clausula, quæ hic negligenda non est. *Excedens* (inquit) *cultura hominum dignitatem superno numini reservetur.* Illud modò dico moris olim fuisse, ut Imperatores mitterent suas statuas sive imagines in provincias, in quas ipsi alioqui non proficiscebantur: easque imagines à populis de more fuisse exceptas propè religiosè. Sic Imp. Theodosius in l. 2. C. Publ. lætit. vel consul. nunc. *Si sacros* (inquit) *vultus inhiantibus fortè populis inferimus, hos sine immodico pretio excipi præcipimus.* Imagines illas vulgò vocabant Laurata. Unde in actis secundæ Nicænæ synodi ubi de sacris imaginibus agebatur, legimus *laurata & iconas, quæ mittuntur ad civitates, vel regiones obviis adeunt populi cum cereis & incensis, non cera perfusam tabulam, sed Imperatorem honorantes.*

ANNOTATIONES

IN LIBRUM QUARTUM.

Pag. 71. HOc libro Optatus illud potissimùm agit, ut respondeat Donatistis, qui, cùm baptismum à peccatoribus (ut vocabant) administratum contenderent esse inanem, ineptissimè objiciebant illud ex psal. 140. *oleum peccatoris non unget caput meum.* Sed vellem, Optati responsio interpretationem commodiorem opposuisset: qualem tamen ab Augustino, qui veluti supplere solet quod in Optato desideratur, repeti posse fateor. Ut autem Donatistæ illum psalmi versiculum tam ineptè huc detorquerent, secuti videntur præposterum exemplum illius synodi Carthaginensis, cui præfuit Cyprianus, & in quâ versiculus ille citatus fuerat ad improbandum baptismum hæreticorum. Ut jam minùs mirari debeamus, si quod tale exemplum secutus Parmenianus ridiculè objecerat, fuerit deinde & abs Petiliano & abs Cresconio, gloriosis Donatistarum patronis putidè inculcatum. Verùm benè habet Augustinum verâ interpretatione graviter diluisse tam futiles eorum ineptias, lib. 2. contra Petil. cap. 103. & lib. 3. cap. 33. & lib. 2. contra Crescon. cap. 24.

Porrò nemo miretur, si Optatus tam facilè existimet statim significari baptismum ubi mentio fit olei vel unctionis. Nam & baptismi verbo scripturæ sacræ interdum totum ministerium Ecclesiæ significat, ut & nomine altaris deinde nostri majores plerumque id significarunt, sic chrismatis aut olei verbo frequenter totum baptismum indicari existimarunt, plerumque cùm olim Christiani solerent sacram illam unctionem adhibere tam antè, quàm post baptismum.

Pag. 74. Non possum præterire quod Optatus deinde ait, Marcionem ex Episcopo factum esse apostatam. Atqui Tertull. in lib. de præscr. non Episcopum, sed Episcopi filium fuisse ait, & à patre fuisse excommunicatum propter stuprum. Alioqui Marcionem vixisse solitarium scribit Epiphanius. Est autem intolerabile mendum quod in Optato legebatur, Marcionem induxisse duos *Scriptos*. Ergo ex Tiliano libro emendavi & restitui *Christos*. Quod verò subjicitur de Ebione, qui Patrem passum esse dixerit: mallem id dixisset de Praxeâ, cujus etiam meminit libro primo. Nam & Tertullianus in lib. de præscript. testatur multis post Ebionem annis Praxeam (quem in Africâ vixisse ait Augustinus) hæresim introduxisse, quæ Patrem omnipotentem (ut ait) diceret esse Jesum Christum, passum & crucifixum. *Ibid.* Quod autem Optatus deinde ait, Valentinum voluisse Christo carnem subducere, etsi Tertullianus,

lianus in suis libris contra Valentinianos utcumque dissimulet, cùm alia eorum portenta exagitet, tamen in libro de carne Christi, non obscurè accusat Valentinum, qui (ut ait) carnem Christi spiritalem commentus sit, quasi hanc Christus ex cælo attulerit, & per virginem potiùs quàm ex virgine natus sit. Optatus paullò pòst meminit cujusdam Corpiani hæretici. Pag. 75. In libro Tiliano legitur *Scorpiani*. De eo nihil memini me alibi legisse. Scio quosdam olim nebulones in Africâ Cyprianum ignominiosè appellasse Coprianum: quasi stercorarium dicas. Sed Cyprianum nemo dixerit alienum fuisse à martyrio, cùm exhortationem ad martyrium scripserit, & ipse martyr fuerit. Sanè quam Optatus significat fuisse hæresim Corpiani negantis debere esse martyria: scimus rariorem fuisse, quàm altera illa fuerit, quæ auctore Montano martyria tam præcisè requirebat, ut non alios quàm martyres contenderet salvos fore: Eusebius lib. 6. cap. 38. narrat ex Origene quamdam olim fuisse Helcesaitarum hæresim, quæ irrideret Christianos qui propter confessionem Christi periculum mortis adirent: sed eam hæresim statim atque orta fuit, extinctam fuisse narrat. Majoris est momenti quod deinde Optatus scribit olim fuisse hanc in baptismo puerorum formulam exorcismi: *Ibid. maledicte exi foras*, qua etiamnum servatur. Memini Petrum Martyrem familiariter aliquando mihi dixisse, quod & posteà scripsit in primum librum Regum, sese cùm quemdam Cypriani locum diligenter expenderat, singulariter deprehendisse atque observasse originem minimè vulgò notam exorcismi cum baptismo conjungendi. Cyprianum enim lib. 4. scribere ad Magnum, Spiritus immundos quandoque fallere servos Dei, dum adjurati fingunt sese abire nec tamen abeunt. Tum verò Cyprianum adjicere: *Verùm cùm ad aquam ventum est, ibi Diabolus minimè valet subsistere prorsùsque discedit*. Hinc Petrus Martyr jactat sese colligere, olim factum esse, ut arreptitii, qui non poterent curari exorcismis, baptizarentur. Posteritatem verò generaliter & confusè deinde semper exorcismos conjunxisse cum baptismo. Ac quidem fatetur Optatum, ut & Augustinum valdè id probasse. Sed utrumque propterea reprehendit & erroris accusat. Prætereo quòd ineptè allegat nescio quem Optati librum octavum, qui nullus est. Illud modò dico, tam fuisse Optatum Cypriani temporibus vicinum, ut quod narrat passim suo tempore factum fuisse, intelligi etiam possit factum quoque fuisse tempore Cypriani: neque Optatum accusari posse ut auctorem hujus moris & consuetudinis.

ANNOTATIONES

IN LIBRUM QUINTUM.

Pag. 81. & 82. NULLUS est in hoc libro illustrior locus, quàm qui ex libris Jurisconsultorum repetitus est de testamento, cujus testimonio de voluntate testatoris judicari solet. Ut tali exemplo probet Optatus, ex tabulis sacrarum literarum dirimendam quoque esse litem quam movent Donatistæ. Augustinus, qui Optatum imitari solet, videtur simili usus esse argumento. Nam in Psalm. 21. compellans Donatistas, inquit: *Fratres sumus: quare litigamus? non intestatus mortuus est pater: fecit testamentum, & sic mortuus est. Tamdiu contenditur de hereditate mortuorum, quamdiu testamentum proferatur in publicum: & cùm prolatum fuerit, tacent omnes, ut tabulæ aperiantur & recitentur. Judex intentus audit, advocati silent, præcones silentium faciunt, universus populus suspensus est, ut legantur verba mortui. Ille sine sensu jacet in monumento, & valent verba ipsius. Sedet Christus in cælo, & contradicitur ejus testamento.* Idem Augustinus in lib. de quinque hæresibus *Leges* (inquit) *habent, ut testatoris voluntati in omnibus pareatur. Si quis contra voluntatem testatoris facere voluerit, careat hereditate. Testamentum profero: verba testatoris recito.* Ineptus essem, si ex nostris legum libris nunc ambitiosè atque adeò otiosè repeterem multa ejus generis de fide & auctoritate & testimonio testamentorum. Illud magis hujus loci est, ut observemus, Augustinum cautiùs, quam Optatum, uti superiori exemplo & comparatione. Optatus enim eo utitur, cùm ex novo Testamento profert scripturam Joannis de lotione pedum, ut inde probet non esse iterandum baptismum. Sed Augustinus, qui vidit coactum id esse, mavult uti superiori comparatione, cum ex Psalmis & Prophetarum scriptis probare vult Ecclesiam Christi esse Catholicam. Quâ de re cum Donatistis altera lis fuit. Sic & in lib. de unit. Eccles. contra Petil. *Sunt* (inquit) *libri dominici, quorum auctoritati utrique consentimus, credimus, servimus. Ibi quæramus Ecclesiam: ibi discutiamus causam nostram.* Ceterùm cùm disputat adversùs Donatistas de unico baptismo, eóque non iterando, non tam scripturam allegat quàm traditionem Apostolicam, quasi nuncupativi potiùs quam scripti Testamenti testimonio tunc uti mallet. lib. 2. de baptis. cap. 7. & lib. 4. cap. 6. & lib. 5. cap. 23. Ac quidem etiam aliquando allegavit locum Joannis de lotione pedum, lib. 3. de baptism. cap. 14. Sed cùm Petilianus eum in nostros retorqueret, Augustinus sic respondet, ut non dissimulet sese non valdè urgere tale argumentum lib. 2. contra Petil. cap. 28. Itaque & in lib. de unit. cap. 19. ab eo loco statim transit ad Ecclesiæ usum & auctoritatem. Sanè tamen locus ille Joannis, multis etiam post Augustinum annis tam visus est in Africâ pertinere ad unicum baptismum, ut furente Vandalorum tyranno, cùm septem illi fratres, quorum non minùs nobile martyrium fuit, quàm olim fratrum Maccabæorum, ab Arianis urgerentur ad alterum baptismum, nihil magis opposuerint. Testis est Victor Uticensis lib. 4. de persec. Vandal. nempe, nostri olim fuerunt fortiores martyres quàm acuti disputatores. Pag. 83. & 84. Illud postremò annotabo quod Optatus in hoc libro respondet adversariis contendentibus baptismum ab schismaticis administratum esse nullum, & propterea esse repetendum, quia & baptizati à Joanne sint iterum baptizati ab Apostolis, ut Lucas refert. Optatus respondet exemplum esse dissimile, quia baptismus Joannis alius & diversus fuerit à baptismo Christi: baptismus verò Schismaticorum conferatur in nomine Patris, & Filii, & Spiritûs sancti, tamquam baptismus Christi. Non dissimile responsum & distinctio est Hieronymi in dial. contra Lucifer. & Augustini libro secundo contra Petil. cap. 37. & lib. 3. cap. 56. & lib. 5. de baptis. contra Don. cap. 9. 10. &c.

ANNOTATIONES

IN LIBRUM SEXTUM.

Pag. 90. NIHIL multos hodie magis offendit in hoc libro, quàm quòd Optatus tanti faciat altaria. Certè Petrus Martyr in 1. lib. Regum cap. 23. valdè propterea reprehendit Optatum. Mirum vero cur non potiùs ipsum, qui antiquior est, Tertullianum, qui in lib. de pœnitent. aras Dei in Ecclesiâ celebrat.

Porrò quod Optatus hic narrat de incredibili Donatistarum fastu, & adversùs Catholicos immani odio, memini multis pòst seculis in Oriente Græculos esse imitatos in suo schismate. Nam Innocentius III. in cap. 6. de baptism. lib. 3. decretal. ex suo Concilio Lateranensi (quod anno 1215. Romæ coiit) istam repetit narrationem. *Si quando* (inquit) *Sacerdotes Latini super Græcorum celebrassent altaria, non priùs Græci sacrificabant in ipsis, quàm ea, tamquam inquinata, lavissent, baptizatos etiam à Latinis Græci rebaptizare ausu temerario præsumebant.* Pag. 93. & 94. Alter in hoc loco præcipuus locus de Sanctimonialibus (ut vocabantur) quas & olim in Africâ & Ægypto vocatas fuisse Nonnas, ex Arnobio atque Hieronymo didici. Et quidem Ambrosius lib. 1. de virgin. ait ex ultimis infrà utráque Mauritaniæ partibus deductas Mediolanum, sacrari gestisse ab Ambrosio. Habebant & Donatistæ suas virgines Sanctimoniales, & cùm Catholicæ eundem in suis ostentare quoddam decus Ecclesiæ, valde hoc egebant, ut eas ad se pellicerent, sicuti indicat Augustinus in epist. 169. Hoc ergo illud est, quod Optatus, qui & libro secundo aliquid hac de re dixerat, tam valdè hìc conqueritur tentatas à Donatistis fuisse tales Vestales: & earum non modò raptores, sed & procos tam valdè abigit. Paullò antequam Optatus hæc scriberet, lata fuerat ab Imp. Joviano lex severissime, quæ capitalem pœnam denuntiebat iis qui non modò rapere, sed & jungendi matrimonii causâ, sacratissimas Virgines attentare ausus esset. l. 5. C. de sacros. Eccles. Testisque est Sozomenus lib. 6 cap. 3. Jovianum id edixisse, ut reprimeret incestam petulantiam, quæ tempore Juliani impiè & impudenter grassata fuerat. Sed Donatistarum procacitatem & impudentiam nulla lex coercere potuit.

Pag. 93. 94. Porrò commodè nunc mihi in mentem revoco, Fulgentium Afrum qui annis post Optati mortem plusquàm centum in Africanâ Ecclesiâ fulsit floruitque, libro secundo ad suum Monimum ex hoc Optati libro locum, ubi de Virginibus agitur, laudare Optati interpretationem, Paulinæ de iis sententiæ ad Corinthios, & consilii magis quàm præcepti: eámque interpretationem conferre cum Augustini & Ambrosii aliâ expositione. Et quia integra Optati verba recitat Fulgentius, locum inspiciat lector, & cum nostrâ editione conferat. Nam & id majoris est momenti, quàm quod præterea Optatus inculcat de velis, quibus tegebantur & veluti obnubebantur capita sacrarum virginum. Pag. 93. 94. & 95. Mitrellas vocat, quasi parvas mitras dicas. Mitra verbum est Syriacum: Græci dicunt ἀνάδημα; Latini, vittam, & propriè significat vinculum aut redimiculum. Ut autem erant vittæ virginales, sic & aliæ erant matronales. Nam nuptæ matronæ aliter quàm virgines caput velabant & ornabant. Unde Propertius:

Cinxit & acceptas altera vitta comas.

Pag. 95. Quod sub finem ait Optatus, de eâ, quæ secundò nubit: *non in altum tollitur*, annotatum est ab aliis, dictum videri ex more Africanæ potiùs quàm Latiæ Gentis. Fuisse enim apud Pœnos, ut & apud Ægyptios & Græcos, in more, ut nubentes sellæ curuli insiderent, currûque sublimes vectæ, à patris domo in domicilium mariti transferrentur. At Romano more nubentes potiùs manu ducebantur.

Pag. 97. & 98. Quam postremò elegantem similitudinem repetit ab aucupibus Optatus, videtur & Augustinus eum imitatus repetiisse in lib. ad Honor. de util. cred. cap. 1. Ego nunc edo emendationem, ubi pro *vivarum volentium*, ex meliori exemplari restitui *avium volantium*. Memini etiam, quòd cùm nuper me inviseret Fornierius Jurisconf. Aurelianensis & de Optato fortè incidisset sermo, admonuisse, sibi videri in eo, quod paullò pôst Optatus ait, *cantare gutture alieno*, illud *alieno* propriè significare *ficto*, ut apud Horatium, *malis ridentem alienis*, id est, *fictu & simulatu genus*, & similiter apud Homerum. Sed respondi, apud Optatum avet hîc dici quasi de gutture alieno cantare, quia earum cantus qui verus est per errorem habeatur pro cantu aliarum avium aliqui fictarum atque mutarum. Addidi, apud Valerium Flaccum, illud: *Errantésque genæ, atque alieno gaudia vultu*, simile esse versui Horatiano.

ANNOTATIONES

IN LIBRUM SEPTIMUM.

Pag. 99. SUSPICATUS sum aliquando hunc librum, (qui & in editione Germanicâ prætermissus fuit) non esse Optati, cùm Hieronymus non nisi sex libros ab eo scriptos esse scribat, & ipse Optatus lib. 1. non nisi sex librorum argumentum proponat. Sed cùm hic liber 7. reperiatur in tribus, quibus usus sum, manuscriptis exemplaribus, & stylus résque conveniat, agnoscam esse Optati: verùm dicam esse scriptum post editos sex superiores. Benè autem habet, quòd multæ paginæ, quæ desiderabantur, inventæ sunt in Tiliano exemplari: & postrema pars quæ in eo deerat, in aliis exemplaribus extiterit: tametsi non dubitaverim detrahere & delere, quod ex fine libri 3. de causâ Macarii temerè hîc repetitum, & ineptè additum atque assutum fuerat ad finem hujus libri 7. Sed nolui neque debui præterire quam in exemplaribus duobus appendicem postremam reperi, licèt deesset in Tiliano. Illud modò confiteor in emendatione hujus libri postremi minimè mihi ipsi me satisfecisse, neque propter varietatem scripturæ potuisse.

Ceterùm, ut quod ad rem magis pertinet, & plenior Donatistarum historia postulat, expleam, & Optato hac ratione cumulatè satisfaciam, visum est nunc adjicere integram expositionem disputationis de Ecclesiâ in amplissimo conventu Carthaginensi cum Donatistis habitæ præsente Augustino, annis aliquot post mortem Optati. Nam & in eâ (ut vocata fuit) collatione, ipsius quoque Optati & librorum ejus causa quodammodo acta est, ut ex iis, quæ paullò antè annotavi intelligi potest.

GABRIELIS
ALBASPINÆI
EPISCOPI AURELIANENSIS
OBSERVATIONES
IN S. OPTATUM
EPISCOPUM MILEVITANUM.

OBSERVATIO PRIMA.

De erroribus & criminibus Donatistarum.

EX omnibus Africæ Scriptoribus qui contra hæreticos pro Ecclesiâ scripserunt, non est qui tam diu interpretationis luce caruerit, quàm Optatus Milevitanus. Et licèt lumen aliquod à Francisco Balduino Jurisconsulto acceperit; quia tamen res potiùs quæ ad historiam pertinerent, in quâ apprimè versatus erat, quàm ea quæ de veteri Ecclesiæ disciplinâ in illo auctore occurrunt, explicavit, sine Interprete eum adhuc fuisse, meritò possumus dicere, quod & antiquitatis investigatores, & controversiarum studiosi diutiùs ferre non debuerunt; cùm in Optato multa utriusque extent vestigia, quæ in aliis auctoribus non notantur. Sed antequam ad ea illustranda veniamus, pauca de Donatistarum erroribus & flagitiis prælibanda sunt.

Primum ergo Donatistarum crimen, à quo cetera eorum flagitia, quibus Africa tamdiù oppressa fuit, originem duxerunt, istud est, quòd altare contra altare Carthagine erexerunt, hoc est, quòd Majorinum in Ecclesiâ, in quâ Cæcilianus sedebat, qui ritè inauguratus esset, ordinarunt. Hujusce impietatis multi fabricatores extiterunt; sed Lucilla fœmina Hispana hunc motum prima excitavit, quæ cùm inimicum suum Cæcilianum in illâ sede ferre non posset; plurimos Episcopos cum Secundo Numidiæ Primate pecuniâ corrupit, eísque persuasit, ut deposito Cæciliano Majorinum lectorem domesticum suum Ecclesiæ Carthaginensi præficerent: huic mox ambitiosi quidam Botrus & Silesius, qui eumdem Episcopatum ambiebant, operam & studium præstiterunt: seniores denique nonnulli, qui depositam Ecclesiæ supellectilem negabant, his se addiderunt, atque plebis partem à Cæciliano subtractam & jam nutantem in idem schisma impulerunt.

His initiis & auctoribus Donatistarum dissensiones primùm ortæ sunt. Verùm cùm interea animadverterent Majorini ordinationem stare non posse, quòd sine causâ, & absque ullo colore, alio sedente facta esset; Cæcilianum novis & falsis criminibus coacti sunt petere, eúmque traditionis, & idololatriæ insimulare. Hoc est alterum Donatistarum crimen, alter prætextus, quem non obtenderunt, nisi aliquo tempore post Majorini ordinationem. Nam cùm ei manus impositæ sunt à Secundo & à ceteris Lucillæ Episcopis, nemo umquam Cæcilianum non modò de Idolorum cultu, aut de Codicum traditione, sed oe minimi quidem criminis accersiit. Verùm ne Majorini ordinatio rescinderetur, quòd facta esset contra Ecclesiæ disciplinam, has omnes calumnias in Cæcilianum finxerunt; & ne tam citò ab his purgaretur, & eas falsas esse ostenderet, Mensurium decessorem, Felicémque ejus ordinatorem, ejusdem insuper criminis reos fecerunt aut facere conati sunt; Primùm ut inde Cæciliani ordinatio demonstraretur, quòd per eam cum Episcopo idololatra communicasset: alterum, ut missio & communio ejus ab Episcopo sacris interdicto descendere, & à patre Idolis mancipato originem habere videretur: & licèt accusationes istæ calumniarum plenæ à Papâ Melchiade, ab Imperatore Constantino, à Concilio Arelatensi, à duobus Episcopis hac de causâ missis

in

In Africam, ut Melchiadis sententiæ ac decreto staretur, communique penè cunctæ Africæ voce ac consensu judicatæ essent: Æliani præterea Proconsulis Africæ in hanc rem inquisitionibus, universæ demùm Ecclesiæ communione: non ideò tamen in calumniis suis non perstiterunt Donatistæ, sed novas insuper crimina, & causas addiderunt, & in suâ sententiâ & schismate pertinaciter manserunt.

Itaque ut omnibus persuasum esset crimina quibus onerabant Cæcilianum, neque falsa, neque immeritò alium in ejus locum suffectum esse, ab omnibus primùm Africæ Ecclesiis, quæ societatem cum Cæciliano colerant, divortium fecerunt. Postea verò ambitione ac furore schismatis gliscente ab universæ demùm Ecclesiæ pace & communione recesserunt, id est ab universo hominum genere, qui cum Cæciliano consentiebant. hic est hujusce schismatis ortus & prima quasi scintilla, quæ penè totam Africam & Ecclesiam incendit.

Quâ in re animadvertendum est, si quæ Cæciliano mendaciter affingebant Donatistæ, vera fuissent, & Mensurius & Cæcilianus falso deorum cultu sese inquinassent, Donatistas nihil in Ecclesiæ disciplinam & canones commisisse cùm Cæciliano ceterisque ejus communicatoribus & sociis communionem negarent. Non enim fas erat, non dico idololatram Episcopum consecrare, sed ne quidem cum laico lapso consuetudinem ullam habere: & quamvis Ecclesia id temporis Novatianos damnasset, quòd cum lapsis longâ pœnitentiâ purgatis non communicarent: tamen minimè utebatur iis qui e fide vel in ipsis vinculis & tormentis defecissent, nisi post diuturnam gravémque pœnitentiam. quapropter Donatistæ, pro hæreticis non habebantur, quòd cum Cæciliano ejusque partibus, & consentientibus societatem non haberent sed quòd in suâ pertinaciâ mordicùs permanerent, & quòd spreto summi Pontificis & Concilii judicio, quibus Cæcilianus innocens repertus esset, pertinaciter factioseque schisma suum sustinerent.

Sed ut ad eorum errores & flagitia revertar, post hoc divortium & ab Ecclesiâ secessionem, quæ sequuntur crimina quasi necessariò perpetrare coacti sunt. Primùm sacrificia Cæciliani eorúmque omnium qui cum eo communionem agebant, impura esse, irrita, & Deo invisa prædicabant, quæ propterea nec ullam inter orthodoxorum fideles pacem, nec inter Christum & Ecclesiam unionem & compaginem parere possent.

Deinde Eucharistiam, quæ in templis orthodoxorum consecrabatur, ritè consecratam negabant, quòd scilicèt neque eorum Episcopi, neque eorum sacerdotes ritè consecrati essent, aut vim ullam aut potestatem consecrandi haberent, ac proindè cùm orthodoxorum templa invaderent, pedibus projectam conculcarent Eucharistiam sine ullo pudore, aut religionis metu; quod planè facturi non fuissent, nisi eorum qui consecrabant, potestatem in contentionem vocassent, docuissentque ab orthodoxis Eucharistiam consecrari non potuisse.

Ob eamdem etiam causam sanctum chrisma, veluti non consecratum, projiciebant.

Quartus eorum error & crimen erat, quòd baptizatos rursùs abluerent; quâ in re multa sunt observanda. Primùm, ex Donatistarum instituto, aut ex eorum animi sententiâ rebaptizationes haud fiebant: nam mordicùs tenebant cum orthodoxis, unum tantùm esse baptismum, & Christianos uno tantùm baptismate tingendos esse: verùm cùm orthodoxos hæreseos & idololatriæ insimularent, quòd cum Cæciliano communicarent, baptizandi vim & potestatem eis nullam esse existimabant. Secundò, baptismi repetitio non erat proprium ac peculiare illius sectæ crimen, neque à Donatistis inventum, sed ætate divi Cypriani invectum, qui eam de se per totam Africam opinionem & existimationem reliquerat, ut quidquid docuerat pro regulâ fidei haberetur. Ob hanc causam Donatistæ ad documenta tanti viri respicientes, qui docuerat hæreticos rebaptizandos esse, Cæciliani sectatores, omnesque qui in Ecclesiâ tincti essent post Cæciliani ordinationem rebaptizabant; non secùs atque Africæ magna pars, quæ hæreticorum baptismum respuebat. Non enim divus Augustinus scribens contra Donatistas locis omnibus, & argumentis ex divo Cypriano, & ex Concilio ejus tempore celebrato desumptis, respondisset, nisi Donatistæ ex divi Cypriani potiùs quàm ex suâ sententiâ hunc errorem sustinuissent.

Quintus eorum error & crimen erat in confirmando: nam ut baptismum, sic & confirmationem repetebant & licèt uno duntaxat verbo in Optato notentur hoc crimine *iterum unxistis*; certum tamen est, eos rebaptizatos rursùs quoque confirmasse. Olim enim confirmatio baptismum semper sequebatur, neque quisquam prioribus illis seculis sacris undis abluebatur, quin mox ab Episcopo chrismate perficeretur, & absolveretur. Itaque cùm orthodoxos tamquam non rebaptizatos rursùs intingerent, eosdem tamquam non confirmatos iterùm etiam confirmabant quemadmodum Episcopos aut Presbyteros, quos de integro baptizabant, iterùm pariter ac de integro ordinabant & consecrabant.

Sextum crimen erat, quòd omnes, qui in Ecclesiâ initiati & ordinati essent, pro non ordinatis haberent atque ita in totâ Ecclesiâ, & in toto orbe terrarum, præterquam in angulo Africæ, ubi eorum schisma, & factio vigebat, nullum Episcopum aut Presbyterum reperiri negarent, omnesque Episcopos, Presbyteros, & diaconos, qui in eorum potestatem veniebant, nullâ habitâ ratione dignitatis, consecrationis, & olei sancti, inter profanos & laicos rescriberent: quod antiquitus summum erat scelus.

Septimum, quòd Orientis & Occidentis Ecclesias omnes infectas, pollutas, ac reas esse existimerent: quòd cum Cæciliano ejúsque successoribus communionem ac societatem habuissent: itaque cùm ex Arabiâ nonnullos nanciscebantur, non minùs eos rebaptizarent quàm Carthaginenses, quamvis eorum omnium ignari essent, quæ in Cæcilianum fingebantur.

Octavum: Jesu Christi Ecclesiam visibilem neque esse, neque constare debere, nisi ex innocentibus, innoxiis, & nullâ labe aut maculâ contactis unde ab omnibus, & ab universâ Ecclesiâ segregatam, catharósque, puros, ac integros quemadmodum Novatiani se esse jactabant.

Nonum crimen, quòd manus Episcopis & Presbyteris lapsis imponerent, ut colligitur ex sententiâ Melchiadis. Verùm in hoc laboratur de quânam manûs impositione sit accipiendum; nam plurima pars munerum & ministeriorum Episcopalium manuum impositione conficiebatur, ut baptismus, confirmatio, ordinatio, pœnitentia, benedictio, curationes, miracula. Sed quia res est spissa ac difficilis, eadémque pulcra, mihi videtur digna quæ diligentiùs enucleetur. De eâ igitur in aliâ observatione differemus.

Decimum, quòd Episcopos nullâ justâ de causâ exauctorarent, eósque in laicos referrent, quæ res Ecclesiasticæ disciplinæ olim maximè adversabatur; & licèt plurimis in monumentis historiarum legamus Episcopos à sacris fuisse remotos, & ad laicam communionem redactos, id tamen non nisi justis magnísque de causis & atrocibus criminibus factum fuisse, uti ob idololatriam; verum Episcopum nullâ de causâ dignitate suâ & honore consessus spoliare ingens crimen erat: hoc enim erat eum exuere dignitate, quæ locum & partem in corpore Christi eminentiorem ceteris tribuebat, ideóque & eum, & Ecclesiam pariter injuriâ afficiebat, atque Ecclesiam hoc membro privabat. Idem de Presbyteris, & diaconis licet asserere, quos Donatistæ sine causâ, aut crimine ab Ecclesiasticâ communione removebant.

Undecimum scelus, quod eadem falsa opinio, & fundamentum in animis eorum gignebat, est; quòd omnes orthodoxos quamvis innocentes ad pœnitentiam cogerent, quod Ecclesiasticis olim canonibus maximè repugnabat, impium namque erat membrum de corpore Christi nisi putre & infectum rescindere, & in pœnitentiæ locum redigere: nam quamvis hæc pœnitentia publica summa ac singulari utilitati esset iis qui baptismi primum candorem & innocentiam amiserant, summúmque ac præsens in eâ esset præsidium adversùs peccati maculas, revera tamen erat innocentibus, neque fas erat eam imponere nisi iis qui in criminibus detinebantur; nam pœnitentes olim in numerum interdictorum erant referendi antequàm ad pœnitentiam pervenirent, & ita quasi traditi Satanæ habebantur, præterea in primo gradu lacrymis & veniam deprecabantur & statûs sui miseriam deflebant, deinde in secundo tamquam catechumeni & rerum Christianarum imperiti & rudes erudiebantur, ac denique in tertio exorcismis à Dæmonis potestate vindicabantur, & ejus afflatibus purgabantur; quod maximè abhorrendum erat iis qui innocentes erant. Ceterùm notandum est Donatistas pœnitentiam his omnibus non imposuisse nisi initio schismatis & cùm primùm secessionem fecerunt, & iis duntaxat qui baptizati essent ante schisma: nam iis qui baptizati essent post schisma pœnitentiam non poterant imponere, quòd scilicet essent rebaptizandi. Itaque quod ait Optatus, eos innocentes inter reos & pœnitentes relegasse, id non ad Optati tempora quibus quoscumque allicere & abducere poterant, rebaptizabant, sed ad initium schismatis referendum est, quo tempore multi ad eos transibant qui tincti essent ante Cæciliani ordinationem, & qui purgari secundùm eos non poterant nisi pœnitentiâ.

Duodecimum crimen erat, publicâ hac pœnitentiâ pueros innocentes & nondùm peccati capaces eo ipso nomine quòd cum Cæciliano communicassent, mulctabant; quâ in re hoc concedatur oportet Optatum loqui de primis quibus natum est schisma temporibus, & de pueris ante schisma natis quos Donatistæ non rebaptizabant. nam qui post schisma nascebantur ad pœnitentes uti dixi non poterant referri, quia rebaptizabantur: Ceterùm pueros rudes, & in ætate constitutos quæ peccati non est idonea pœnitentiâ donabant, eo scilicet consilio, non ut eos è peccato liberarent, sed ut eos in perpetuum à communione Ecclesiasticâ, & à sacris ordinibus arcerent: nam olim non licebat pœnitentem in clerum asciscere; deinde ut ita cogerentur orthodoxi

doxi peregrinos quærere & petere, & alibi natos quorum vita illis constare non posset, & in sedes eos Episcupales & Presbyterales inducere: quod antiquitùs vetitum legimus.

Decimum-tertium crimen, quòd altaria Orthodoxorum exurebant, calices frangebant, parietes & pavimenta Ecclesiæ quasi polluta Orthodoxorum sacrificiis lavabant.

Decimum quartum, quòd solemnia virginum vota solverent & inter pœnitentes detruderent, ut quæ apud lapsos aut idololatras professæ essent, ac proinde iis non tenerentur, neque rata essent.

Decimum-quintum, quòd in locis vi occupatis in quibus templa possidebant, civibus incolisque Catholicis sepulturæ pacem & honorem negarent, propterea quòd eos lapsos & idololatriâ infectos per Cæciliani communionem existimarent & prædicarent: & quòd defuncti per sepulturam olim cum viventibus communicare censebantur, precùmque & sacrificii, ac omnium communionum quæ fiunt in Ecclesiâ, & in sacris non minùs fieri participes quam viventes: ob hanc causam ne cum Orthodoxis post mortem communicare cogerentur, cum quibus viventibus ne cibum quidem sumere voluerant, in Ecclesiis & cœmeteriis quæ occupabant locum eis negabant.

OBSERVATIO II.

Quomodo congruerent aut differrent Novatiani & Donatistæ.

NON abs re erit enucleare ac penitiùs inspicere, num quâ in re Donatistæ convenirent cum Novatianis: nam multi ex recentioribus innuere videntur has Sectas eodem aut nixas fundamento, aut saltem in multis consensisse. sed falluntur egregiè quidquid ex Eusebio, Epiphanio & Theodoreto pro suâ opinione coaradere valeant. Nam primùm constat Novatianos pœnitentiam omnibus penè criminibus denegasse; contrà verò Donatistas non solùm eam concessisse idololatris & homicidis, verùm ultrò eam etiam reluctantibus aut certè immerentibus imposuisse, & quasi innocentes pœnitentiæ legibus subjecisse: secundò, inter Novatianos laicis, vel etiam flentibus & crimen deprecantibus pœnitentiæ remedium non patebat, at in hac hæresi Episcopi ad pœnitentiam adigebantur, quod erat contra Ecclesiæ disciplinam: tertiò Novatianis jus & potestas non erat delicta condonandi, quòd Ecclesiam hac auctoritate carere existimarent. Donatistæ verò contrarium omninò docebant; nam pœnitentiâ functos & purgatos in societatem admittebant: quartò illi à secundis nuptiis abhorrebant, hi verò hac in re ab Orthodoxis non dissentiebant.

Negari tamen non potest nonnulla inter eos fuisse similia, quemadmodum Cathari nomen quo utrique puritatem suam ostentabant, sed diversam ob causam: nam Novatiani puros sese jactabant, quòd cum lapsis, neque pœnitentibus, neque pœnitentiâ functis communicarent: Donatistæ verò puriores videri & appellari volebant: non quòd à pœnitentibus abhorrerent, sed quòd suam Ecclesiam à contagione & crimine Cæciliani immunem conservare vellent.

OBSERVATIO III.

Nonnulla quæ in hac historiâ sunt obscura.

IN hac historiâ, quamvis accuratè descriptâ à Balduino & à Baronio, multa reperiuntur quæ non ita facile decidi explicarique possunt. Primùm enim duos omnes produnt exstitisse Donatos hujusce schismatis auctores & fabricatores: unum à Casis nigris; Carthaginensem alterum, Magni cognomine illustrem, de quibus in auctoribus plurima est mentio, sed adeò, ni fallor, confusa ac perturbata, ut non satis certum sit uter amborum à Melchiade Romæ fuerit damnatus, & quem ex illis duobus hæcce verba designent; *quòd confessus sit se rebaptizasse & manum lapsis Episcopis imposuisse, quod alienum est ab Ecclesiâ.* Quæ verba habentur in sententiâ & judicio quod in Donatum à Melchiade constitutum legimus: quæ res adeò incerta fuit semper, ut in collatione Carthaginensi, putarent Catholici judicium illud in Magnum Donatum latum fuisse, & in eum Romæ animadversum. Verùm cùm Donatistæ contenderent de altero Donato rem esse accipiendam, non autem de Magno Donato, in eamdem mox sententiam Catholici discesserunt, ut patet ex D. Augustino in breviculo tertii diei: *contenderent quòd non Carthaginensis, sed Casensis in judicio Melchiadis adstitisset, quod Catholici concedebant.* Ipsemet etiam D. Augustinus hac in re se hallucinatum esse fatetur, libro retractationum cap. 21. *Item quod dixi Donatum cujus epistolam refellebam, rogasse ut Imperator inter ipsum & Cæcilianum transmarinos judices daret, non ipsum, sed alium Donatum, ejusdem tamen schismatis, hoc fecisse probabilius invenitur; ille autem non erat Carthaginensis Episcopus Donatistarum, sed à Casis nigris, qui tamen primus apud Carthaginem nefarium schisma fecerat.*

Quæ quamvis clara admodùm & perspicua fiat, ita ut nemo sit qui non existimet Donatum Casensem Romæ damnatum fuisse; nihilominus ex Optato contrarium non minùs perspicuè colligitur. Nam scribit Magnum Donatum eumdem ipsum qui tantæ auctoritatis fuit in illo schismate, libellum supplicem Constantino obtulisse judicesque transmarinos petiisse: quòd si Magnus Donatus apud Imperatorem de ordinatione Cæciliani conquestus est, de eodem haud dubiè Melchiadis sententia explicanda erit: nam omnes fatentur, eumdem ipsum qui libelli auctor fuit pontificiâ damnatione Romæ convictum esse. Optati verba sic habentur. Pag. 58. *Sed illicò ad singulos quosque venientes hæc erant verba: quid apud nos agatur de parte meâ? quasi jam verò populum cum Deo diviseras ut intrepidè suam diceres partem: nam à temporibus ejus & usque in hodiernum, si quando de rebus Ecclesiasticis in judiciis publicis aliqua celebrata est actio, interrogati singuli sic apud acta locuti sunt ut dicerent se de parte esse Donati, de Christo tacuerunt. Et quid de clericis dicam, cùm legantur, preces quarum in primo libro fecimus mentionem, jamdudum ad Constantinum missæ & subscriptæ quæ Episcoporum nomina continebant, sic data à Capitone, Nasutio, Digno, & cæteris Episcopis partis Donati. & postulabant utique contra Episcopos qui dum non erant in parte Donati, in Christi Catholicâ habitabant: & dum Episcopus inter Coepiscopos suos non fuit, nec homo inter homines esse voluit, constat quod extulit cor suum, & Deus sibi fuisse videbatur.* Hæc postrema verba ad Magnum Donatum esse referenda, nemo est qui dubitet: nam tantus erat in illo homine fastus & superbia, ut omnes Coëpiscopos posthaberet & eorum communioni misceri dedignaretur, certum est præterea, eadem hæc verba *& cæteris partis Donati*, ab Optato de eodem & dicta & concepta esse: quod si ita est, manifestè relinquitur Magnum Donatum ex historiâ & sententiâ Optati ad Constantinum primum rem detulisse & Romæ in judicio adstitisse. & tamen ex aliis auctoribus hoc refellitur.

Secundò dubitatur unde & à quo hujusce schismatis nomen & appellatio profecta sit: & meritò, nam quamvis à Magno Donato nomen duxisse vulgò tradatur; tamen illud schisma vocabatur *pars Donati*, antequam Donatus Carthaginensis, qui est Magnus Donatus, Carthagini præficeretur, vel antequam de illo ullus haberetur sermo. Magnus quippe Carthagine inauguratus est; sexto tantùm post Nicænum Concilium anno, libellus oblatus est Constantino (in quo illud schisma vocatur *pars Donati*) duodecim vel tredecim annis ante illam Synodum.

Tertiò non mihi satis constat, num Donatus Casensis non fuerit Episcopus Carthaginensis, nam D. Augustino qui refert eum non fuisse Episcopum Carthaginensem, sed à Casis nigris, minime assentior, cùm aliunde multa concurrant quæ animum inclinant ut potiùs credam eum ex Casis nigris Carthaginem translatum & Majorino successisse. Primùm quorsùm in illo libello schisma illud vocaretur pars Donati, si rem Majorinus fuisset Episcopus Carthaginensis? nam de sede Carthaginensi & de Mensurii successore erat controversia, non de rebaptizatione: quapropter à Majorino potiùs quam à Donato Casensi nuncupatum illa debuit dici, si Majorinus sedem illam tunc temporis occupasset: Secundò de sede, uti dixi, & Romæ & apud Imperatorem disputabatur, & tamen cùm libellus oblatus est Imperatori: cùm Imperator eum ad Melchiadem rejecit: cùm causa apud Pontificem agitata est. cùm Romæ judicata: denique in formulâ sententiæ & provocationis, nec Romæ nec Arelate aut usquam alibi ulla nisi Donati solius facta est mentio: nonne consentaneum erat Majorinum si Carthagine sedisset, & si de Episcopatu cum Cæciliano contendisset, in sententiâ nominari, & de illo mentionem aliquam aut in judicio, aut in Imperatoris rescripto fieri: sed solus tantùm Donatus commemoratur, nempe quia Majorinus mortem obierat, atque in sedem alter illius insfectus erat.

Quartò testatur Optatus Olympium Eunomiùmque in Africam transisse ut Donatum & Cæcilianum Episcopatu deturbarent, aliùmque eorum in loco substituerent, *ut remotis duobus unum ordinarent*; in hanc verò Interpretes opinionem omnes descendunt duos hosce, Cæcilianum & Donatum à Casis Nigris fuisse; quibus ex rebus probabile fit, Donatum Casensem tunc temporis præfuisse Carthagini priùsque Majorinum interiisse: quomodo enim tertium quempiam in duorum sede collocare potuissent, nisi detur eumdem eos occupasse Episcopatum? denique quomodo Papa cum Imperatore potuisset extinguere schisma quod ortum erat Carthagini *De hoc loco vide variantes lectiones, pag. 25.*

remorenda

removendo Donatum, ni Donatus fuisset Episcopus Carthaginensis.

Series Episcoporum orthodoxorum qui Carthagini præfuerunt à Mensurio ad collationem.	*Series Episcoporum Donatistarum qui per idem tempus Carthagini fuerunt.*
MENSURIUS.	MAJORINUS Primus Donatistarum Episcopus.
CÆCILIANUS.	DONATUS ALTER, sive CASENSIS.
RUFUS.	DONATUS MAGNUS.
GRATUS.	PARMENIANUS.
GENETLIUS.	PRIMIANUS.
AURELIUS.	

OBSERVATIO IV.

An Melchiades datus fuerit judex à Constantino, in causâ Donatistarum.

Pag. 12. & 13. ADVERSARII hac Donatistarum historiâ atque Constantini ad Melchiadem litteris utuntur, & ab eisdem argumenta deducunt, ut sanctæ sedis dignitatem comminuant, & violent: inter quos Calvinus contra ejus auctoritatem factum ait, quòd ab Imperatore Melchiades huic causæ datus sit judex, & quòd ex ejus mandato, non ex ordine, atque ex officio, controversiæ, quæ erat in Africâ inter Cæcilianum & Donatistas, dirimendæ præfectus fuerit: necesse enim esse fateri Pontifices eâ tempestate Ecclesiæ non præfuisse, neque penes eos de rebus Ecclesiasticis supremum judicandi fuisse potestatem, si Melchiades vicariâ & non propriâ potestate huic interfuerit judicio.

Addit Petrus Molinæus Calvinistarum hodie signifer eo libro quem nuper adversùs Cardinalem Perronium conscripsit, Melchiadi socios in eâdem delegatione datos & ab Imperatore æquali cum eo potestate præditos: neque de eâ societate, aut quòd judices cum summo Pontifice constituerentur, conquestum esse Melchiadem; unde argumenti satis esse putat ad fatendum prisca illa tempora, & Constantini ætatem omnes Episcopos dignitate & honore pares tulisse quando inter eos eadem provincia & potestas communicaretur.

Habes ad hæc omnia illustr. Card. Baronii ac Perronii responsionem: Imperatorem tres quidem Episcopos judices in illâ causâ dedisse, & sumpsisse, non autem Melchiadem, cui omnem illam controversiam non ex delegatione, sed quòd de rebus Ecclesiasticis ad eum cognitio pertineret, remisit; ad cujus rei probationem ipsius Imperatoris confessione utuntur qui palam professus est, cùm à Donatistis urgeretur, in Episcoporum causâ se judicem esse non posse; quòd si jus potestatemque non habuerit judicandi Episcopos, multò minùs in eorum causâ judices dandi, & delegandi: addunt Melchiadem præter eos qui ab Imperatore designati essent quindecim ex Italiâ delegisse Episcopos, qui huic Concilio interessent; quos sibi ad eam litem judicandam asciscere non potuisset, si non jure suo, sed vicariâ potestate de hac re cognovisset.

Præterea petentibus Donatistis ut de Galliâ (quæ idololatriæ crimina immunis esset) judices sibi darentur, Constantinum eorum petitioni minimè satisfecisse, sed rem ad summum Pontificem detulisse, & invitos coegisse, ut coram eo causam suam agerent: quod non fecisset, præcipuè cùm tota Italia traditionis nomine suspecta esset Donatistis, nisi firmum & constans apud omnes tunc temporis fuisset, Pontificis esse de controversiis quæ in Ecclesiâ oriebantur judicare. Plura à Cardinale Perronio libro ad Britanniæ regem capite quadragesimo-sexto congeruntur, quæ brevitatis causâ omitto.

OBSERVATIO V.

De manûs impositione qua est in sententiâ Melchiadis.

CUM igitur Cæcilianus, & Donatus, controversias suas & contentiones in Concilio Romano exposuissent, eorúmque causa à Melchiade ceterisque Episcopis examinata esset, hoc judicio terminata est Pag. 13. *Quòd confessus sit se rebaptizasse, & Episcopis lapsis manum imposuisse, quod alienum est ab Ecclesiasticâ disciplinâ*, cujus quidem sententiæ priora verba nullam prorsùs pariunt difficultatem; nam multò ante hæc tempora hæreticos rebaptizandos esse docuit, & rebaptizavit Divus Cyprianus: sed posteriora sunt obscura, multúmque de his inter Interpretes ambigitur: nam cùm variæ olim fuerint manûs impositiones, atque omnia penè Episcoporum munia, & officia manûs impositione celebrarentur, & hoc ipso nomine vocarentur, uti baptismus, confirmatio, exorcismi, absolutio, ordinatio, pœnitentia, pax, orationes, precationes, curationes, benedictiones, & cetera quæ ab Episcopis administrarentur; meritò dubitatur & quæritur, de quâ manûs impositione loquutus sit Melchiades.

Si ad Interpretes res deferatur, & maximè ad Franciscum Balduinum, & ejus judicio stare velimus, de reordinatione Episcoporum qui desertâ Ecclesiâ ad Donati partes confugiebant, hanc manûs impositionem interpretabimur; in suis enim in hunc libellum notis docet perfugas & desertores in Episcopatûs reordinatos fuisse à Donatistis; quemadmodum ab iisdem laici rebaptizarentur: quam explicationem penè omnes sequuti sunt qui in hæc verba inciderunt, & qui de iis mentionem fecerunt; ego verò ex hoc ipso auctore, & plurimis, & gravissimis argumentis ex veteri Ecclesiæ disciplinâ desumptis, probaturum me spero hanc manûs impositionem de pœnitentiâ accipiendam esse; quam Donatistæ Episcopis qui ab Ecclesiâ deficiebant, ut à crimine traditionis, & idololatriæ purgarentur, imponebant.

* Primum argumentum quod ab Optato desumemus his primi libri verbis continetur: Pag. 3. *Nec malè imponendo omnibus capitibus manum eversionis velamenta ostenderant, nec maledicerent Deo, nec rebaptizarent fideles*, quibus haud dubiè alludit ad hanc Melchiadis manûs impositionem; & conqueritur quòd Donatistæ omnium fidelium statum everterent, Episcoporum impositione scilicet pœnitentiæ, laicorum autem rebaptizatione: Quòd si hac manûs impositione de dignitate & de statu suo constet Episcopos remotos fuisse, ad pœnitentiam potiùs quàm ad reordinationem ea erit referenda, quia illa non evertit, imò potiùs erigit; nam laicos ad altiores gradus vocat, eósque inter clerum constituit, qui corporis Christi primas partes tenet: hæc verò summa injuria in supremo communionis fastigio constitutos & positos dejicit; & quamvis eosdem restituat & reordinet, tamen suo dedecore ex sede suâ detrudi, & inter laicos referri non poterant. Deinde hæc verba: *nec maledicerent Deo*, sunt discutienda & consideranda, multúmque nostræ interpretationi favere videntur. Nam si cum superioribus connectantur, sensúsque sit, Donatistas in illâ manûs impositione Deo maledixisse, de reordinatione nemo est qui eam manûs impositionem interpretetur, in quâ non magis Deo maledicere poterant Donatistæ quàm in primâ ordinatione, in quâ Deo non maledixerant, in pœnitentiâ verò quæ immerentibus imponebatur, Deo maledicebatur. Pœnitentes enim in tertio gradu exorcismis, & manuum impositionibus à dæmonis potestate, & persuasionibus purgabantur, & vindicabantur: quod fieri non poterat sine injuriâ Spiritûs sancti, qui in iisdem morabatur. Rursùs quemadmodum Divus Augustinus pluribus in locis docet, atque increpat Donatistas quòd rebaptizatione Deum fugarent, injuriisque, & maledictionibus in exorcismis eum onerarent, ita eosdem hic increpat Optatus, quòd Deum in exorcismis pœnitentiæ quam Episcopis imponebant, injuriis & contumeliis exorcismorum, qui in pœnitentiâ quemadmodum in baptismo frequentarentur, afficerent.

Pag. 44. Secundum, ex his secundi libri: *Ut dum Presbyter aut Episcopus dejicitur, sic plebs caperetur*: nam eorum sensus est, Donatistas orthodoxorum Episcopos aut Presbyteros, ad pœnitentiam relegasse, ut populus præsidentes, & duces orthodoxorum inter suos pœnitentes versari & lugere cùm videret, pessimam de orthodoxis conciperet opinionem: qui sensus convenire nequit cum reordinatione quæ nullam poterat causam præbere ut de orthodoxis malè sentirent Donatistæ; cæterùm hoc verbum *dejicitur* non est prætereundum, quod est proprium pœnitentiam, ut ex Tertulliano, & ex Concilio quarto Toletano licet colligere, *animum mœroribus dejicere*.

Pag. 46. & 47. Tertium ex his: *Honore nominis sui spoliati sunt sacerdotes*, quibus exprobrat Donatistis, quòd Episcopos honore sacerdotii, & consessus privassent: honor enim apud Tertullianum, Cyprianum, & Divum Augustinum, pro sacerdotio & Episcopatu accipitur; at si à Donatistis reordinati fuissent orthodoxorum Episcopi, honore privati minimè dicerentur, neque ab Optato ob hanc causam objurgarentur Donatistæ; reordinatio enim nominis honore non spoliat.

Ibid. Quintum ex his: *O impietas manidra quem jugulaveris inter pœnitentiam & tormenta servare!* Quibus docet Donatistas servasse inter pœnitentiam & tormenta Episcopos, quos honore nominis, dignitatis, & Episcopatûs spoliassent, unde colligitur ab iisdem Episcopos ad pœnitentiam relegatos fuisse, pœnitentiâ enim servari non potuissent nisi eam subiissent: Quid sit autem jugulatum servare inter pœnitentiæ tormenta, aut quomodo id accipiendum sit, facile est dicere; nam Episcopus qui spoliatus fuerat honore sacerdotii & qui pœnitentiâ Deo satisfaciebat rectè dicitur jugulatus & servatus, dignitatem enim suam depositione amiserat, & partem illam quam in corpore Christi habebat, pœnitentiâ autem servabatur ad

majora tormenta ferenda. Nam quæ major poterat esse miseria, aut quæ major crudelitas quàm ex summâ dignitate hominem inter pœnitentes detrudere, & singulis diebus, per opprobria, miserias, & tormenta pœnitentiæ manum illi exorcismorum imponere? Tertullianus, *malo enim ad miseriam pervenitur.*

Ibid. Sextum ex his: *Vos vivum facitis homicidium.* Qui enim pœnitentem facit Episcopum, cum jugulat & conservat; jugulat enim dignitatis & gradûs privatione, conservat autem cum miseram et vitam trahere relinquit inter pœnitentes.

Ibid. Septimum ex his: *Paupertate sensus sui circumventi sunt, quos decipere potuistis; præfecti enim fuerant illi opere scilicet Dei qui in ejus nomine fuerant ordinati.* Nam cum superioribus verbis sunt connectenda, & de iisdem Episcopis quibus manus fuerat imposita accipienda, hunccque sensum habere videntur, Episcopi quos pœnitentes fecistis, & quibus vitam ordinis & honoris eripuistis, erant ordinati in nomine Domini, & hæc ordinatio erat opus divinum quod vectibus malitiæ disjecistis: quare de vobis Donatistis rectè dicitur, *quæ Deus perfecit ipsi destruxerunt:* quæ cùm ita sint, constat Donatistas aliquid fecisse in Episcopos quod opus Dei everteret, hoc autem maximè fiebat pœnitentiâ quam imponebant Episcopis quos decipere poterant; & qui ad eos transibant, non autem reordinatione: nam antiquitùs aliquid injuriæ Deo & ejus sacramento & characteri fieri putabant si Episcopus aut Presbyter inter pœnitentes viseretur; Augustinus libro primo de baptismo, quòd si pœnitentiam imposuerint lapsis Episcopis Donatistæ, verisimile est Melchiadis sententiam de eâ manûs impositione accipiendam esse, non autem de reordinatione quâ opus Dei non poterat subverti.

Pag. 46. Octavum ex his: *docete ubi vobis mandatum est radere capita sacerdotum*, nam eodem respiciunt quò superiora, & de eâdem injuriâ, & contumeliâ quâ Episcopos afficiebant, sunt intelligenda: et non major fuisset injuria radere capita in secundâ ordinatione quam in primâ; sed contumeliosum prorsùs erat, & a Deo prohibitum radere Episcopum, & unctum Dei pœnitentiæ tradere.

Ibid. Nonum ex his: *Tu quis es qui auferas quod non dedisti?* hanc enim accipiunt interpretationem, Deus potuit auferre oleum suum & sacramentum ex Saule, sed noluit, ut te doceret, injuriam non esse faciendam unctis suis, sed tu aufere quod non dedisti, & facis injuriam unctis Dei, quia eos radis, & ad pœnitentiam damnas; quæ interpretatio non potest convenire cum reordinatione.

Ibid. Decimum ex his: *quid prodest quia vivunt homines, & occisi sunt honores à vobis?* quæ quidem non dixisset si Donatistæ reordinassent Episcopos quos circumveniebant, quia reordinatione non magis spoliabantur aut occidebantur quàm ordinatione.

Pag. 46. & 47. Undecimum ex his: *extendistis manum super omne caput:* hæc manûs extensio ad reordinationem non potest referri, ut liquet ex his quæ sequuntur *hoc est imponentibus manum super omnem ætatem ad evertendas animas. Invenistis pueros, de pœnitentiâ sauciastis, ne aliqui ordinari potuissent;* sed potiùs ad pœnitentiam quâ status clericorum, & maximè Episcoporum evertebatur: præterea verisimile est eum loqui de eâdem manûs impositione propter quam a Melchiade damnati fuerant Donatistæ: aut si id non conceditur, doceat quæso, quænam esset illa manûs extensio quâ Donatistæ omne caput radebant: quòd si de eâdem loquitur, fatendum est sententiam Melchiadis de pœnitentiâ intelligendam esse.

Ibid. Duodecimum ex his: *invenistis Diaconos, Presbyteros, Episcopos, fecistis Laicos:* nam ex his colligitur Donatistas inter Laicos rejecisse eos quos Episcopos invenerant, in illis locis quæ occupaverant: quòd si ita est, quomodo Interpretes possunt dicere Donatistas usos fuisse reordinatione, & reordinasse Episcopos quos capiebant.

Ibid. Decimum-tertium ex his: *socius & comes vester jamdudum fuerat cui nunc manus inferre conatus es;* & ex sequentibus, quibus constat Donatistas aliquam manûs impositionem voluisse inferre orthodoxis Episcopis qui eos tamquam reos judicabant, & condemnabant, quod commodiùs tribuitur impositioni manuum pœnitentiæ quàm reordinationis.

Pag. 48. Decimum-quartum ex his *Deuterium, Partenium, Donatum, & Getulum Dei Episcopos linguæ gladio jugulastis;* nam pœnitentiâ eos jugularant.

Ibid. Decimum-quintum ex his: *Multis notum est & probatum persecutionis tempore, Episcopos aliquos inertiâ à confessione nominis Dei delapsos thurificasse, & tamen nullus eorum qui evaserunt aut manum lapsis imposuit, aut ut genua figerent imperavit,* nam de unâ eâdemque manûs impositione hic & in sententiâ Melchiadis est sermo: quemadmodum enim sin Optatus, lapsis Episcopis manum imposuisse Donatistas, ita Melchiades eosdem damnat, quod lapsis Episcopis manum imposuissent: et illa manûs impositio pertinet ad pœnitentiam non autem ad reordinationem, ut ex his verbis, *aut ut genua figerent imperavit,* licet colligere: ad geniculationes enim pœnitentium erant argumenta humiliationis, & exomologeseos actus qui sine pudore & dedecore non poterant fieri ab Episcopis, ea verò quæ in ordinibus suscipiendis fiebant, nulli poterant esse dedecori: quid enim magis consentaneum disciplinæque magis conveniens quàm ordinandum genua flectere, & coram ordinatoribus adgeniculari? quod si ita est, non est disputandum de explicatione sententiæ Melchiadis.

Ibid. Decimum-sextum ex his: *Dum peccatum hominis percutitur:* manûs enim impositione de quâ Melchiades & Optatus conqueruntur peccatum illorum Episcoporum quos pœnitentes Donatistæ fecerant, percussum fuerat: quod reordinationi convenire nequit, sed pœnitentiæ, quâ peccata percutiuntur & delentur.

Ibid. Decimum-septimum ex his: *Nam quæ major infelicitas quàm Dei sacerdotes vivere, nec esse quod fuerant?* eumdem enim urget errorem eamdemque manûs impositionem perstringit quæ ad reordinationem referri nequit, cùm dicat Episcopos per eam non esse ampliùs quod fuerant.

Pag. 72. & 73. Decimum octavum ex his libri quarti verbis: *nec Apostolos imitari voluistis à quibus etiam negator dilectus est Petrus:* quibus docet Donatistas Apostolorum exemplo, qui Petrum lapsum & negatorem dilexerunt, Episcopos lapsos diligere debuisse, unde magis fit verisimile Donatistas Episcopis pœnitentiam imposuisse quàm ordines contulisse; qui enim ordinantur aut reordinantur, inter reordinationis ritus osculo donantur, & pro fratribus ab ordinatoribus adsciscuntur: qui verò pœnitentiam agunt pro extraneis, & à fraternitate divulsis repudiantur: hæc denique libri sexti verba, Pag. 98. *quos aut rebaptizatione aut pœnitentiâ sauciastis*, conveniunt cum sententiâ Melchiadis; atque eam exponere videntur, & quod illic per manûs impositionem significatur, hic explicari per pœnitentiæ impositionem.

OBSERVATIO VI.

In quâ ex antiquæ disciplinæ rationibus eadem explicatio confirmatur.

CUM Melchiades Pontifex maximus in elogio & in suâ illâ sententiâ affirmet, manuum illam impositionem quæ à Donatistis adversùs lapsos Episcopos usurpabatur, omninò Ecclesiasticæ disciplinæ esse contrariam, ipsique statuere ac persuadere velimus, istam manuum impositionem non ad reordinationem, sed ad pœnitentiam referri oportere: certissimis & lucidis argumentis & rationibus opus est demonstrare ex antiquis, & vetere disciplinâ, non impositam fuisse pœnitentiam Episcopis, quocumque demùm scelere sese obstrinxissent, neque ætatis illius pietatem tulisse, ut inter lugentes adscriberentur. Primùm in ipso pœnitentiæ vestibulo pœnitentes lacrymis peccata sua detestabantur; at indignum erat Episcopum qui aliena potiùs quàm sua delicta deflere debebat, inter flentes, ejulantes, & humi jacentes, extra Ecclesiæ limina conspici, & transeuntis plebis vestigia deosculari. Secundò, in eodem illo pœnitentiæ gradu cum catechumenis erudiebantur pœnitentes, primáque fidei rudimenta & elementa docebantur; neque enim videbatur quomodo post baptismum peccare potuissent, nisi oblivione metûs divini, & præceptorum, & documentorum quæ in catechumenatu hauserant. Itaque tamquam catechumeni ad Christianæ religionis instituta rursùs erudiebantur & instituebantur: quæ quidem institutio repeti non poterat nisi aliquo Episcopalis dignitatis incommodo, & à quâ non solùm catechumeni, sed eorum magistri, & doctores institui debebant. Tertiò, toto illo tempore quo in tertio gradu versabantur, publicis & solemnibus exorcismis pœnitentes purgabantur, perinde atque aliis hodieque infantes qui sacro fonte abluuntur; Episcopum ad eumdem modum spectante populo tyrannide ac dominatu quodam dæmonis oppressum vindicari ac liberari ferendum non erat, neque ad Christianæ religionis dignitatem pertinebat; cùm Episcopus sit communionis cum Christo, & unionis cum Deo princeps & caput, ceteráque membra ejus pietate & sanctimoniâ aditum habeant ad eamdem unionem. Quartò, Episcopi populi patres dicuntur, sacerdotes Dei, antistites Christi, mediatores inter Christum & plebem, legati Christianorum, oblatores votorum, precum & oblationum intercessores, deprecatores; quorum etiam operâ & studio, dæmones è corporibus abjiciebantur, & rursùs peccatores pro potestate quam à Christo adepti sunt traduntur satanæ: uno verbo cùm ii sint in quos Christus quidquid Ecclesiæ suæ concesserit & attribuerit, transfundat & deponat; quis non perhorrescat Episcopos ipsos omnibus illis, quæ modò commemoravimus, dotibus ac muneribus spoliatos ac nudatos videri: imò deteriori illos esse conditione, atque ante baptismum fuissent: deditos atque addictos imperio ac potestati dæmonis; excommunicationis pœnâ quasi affectos, cùm pastoris loco alias haberentur, modò instar perditæ ac emortuæ

ovis

ovis censeri: cùm dæmonem sibi subjicerent, nunc ejusdem vilissima dici mancipia: cùm Christi prima membra & viva numerarentur, modò putidæ carnis ac cadaveris insepulti partes sustinere, cùm Dei omnipotentis amores ac deliciæ appellarentur, ejici atque arceri, ut anathematis censurâ perculsos. Hoc tam detestabile probrum non ipsorum disciplina ferre ac perpeti poterat, neque tam inauditam ac minimè ferendam commutationem audire. Quintò, quemadmodum antique illa disciplina neminem ex pœnitentibus inter clericos admittebat, ita neminem majorum clericorum ad pœnitentiam adscribebat; nam non minùs turpe & indignum erat pœnitentem in clero, quàm clericum in pœnitentiâ conspici, & Episcopum demisso & depresso vultu turpis vitæ pudorem circumferre & ostentare. Sextò, Concilia antiqua Ancyranum, Neocæsariense, Arelatense, Eliberinum & Nicænum, pœnitentiæ genus præscribunt unicuique laicorum vel etiam minorum clericorum, qui tempore persecutionis, aut in idololatriam prolapsi essent, aut à constantiâ dejecti, nonnihil à fidei professione resiluissent: illa, inquam, Concilia nullum planè de Episcoporum aut Presbyterorum pœnitentiâ verbum faciunt, quin apud antiquos patres, ne locus quidem ullus est de re reperitur: unde fit, ut facilè adducar ut credam, Episcopos & Presbyteros numquam illâ publicâ pœnitentiâ fuisse mulctatos. Septimò, Optatus asserit, olei sancti sanctificationem & Episcoporum characterem Dei solius, non autem Episcoporum esse, & ob hanc causam eos etsi peccatores, honorandos esse: unde colligitur eadem tempora non permisisse ut inter pœnitentes versarentur, ne in contemptum venissent. Octavò, canones, cùm peccatorum pœnas quæ irrogari debeant, definiunt, excommunicationem laicis & depositionem sacerdotibus pro eodem crimine constituunt, exempli gratiâ, laicum ob adulterium à cœtu fidelium removent, & sacerdotem, si eodem crimine tenetur, suo gradu deturbant: ideóque quam vim excommunicatio aut publica pœnitentia in laicos exercebat, eamdem erga Episcopos exercebat, & habebat depositio: proinde primis illis temporibus non alia fuit culpæ reparatio cùm Presbyterorum tum Episcoporum, quàm mera depositio. Nonò, videamus quid divus Cyprianus de Trophimi peccato & pœnâ differat, qui etsi à fide defecisset, publicam tamen non egit pœnitentiam, neque de ullâ ejus pœnitentiâ & satisfactione publicâ & solemni mentionem facit Cyprianus: sed ordine suo depulsum ac privatum & inter laicos rejectum; cùm tamen quo tempore vixit, admitti & aggregari cœpti sint ad pœnitentiam idololatræ, qui aliis antè seculis in perpetuum ab Ecclesiâ separarentur, aut certè susceptâ pœnâ noxam eluere in omne tempus cogerentur: inde colligere est Episcopos non ad pœnitentiam publicè suscipiendam compulsos. Decima ratio: quinto sextóve seculo Concilia decernunt, uti Ecclesiastici in abditis remotisque locis ac privatis pœnitentiam agant, ut laici vel minimùm offenderentur, si à quibus regi, & gubernari ipsos oporteret, ii graviori crimini affines fuisse viderentur. *tamen in publicum non procedit, ne grex fidelium in ae scandalum patiatur, non enim debet sacerdos publicè pœnitere sicut laicus.* His adjungi possunt rationes & argumenta quæ à patribus, cùm de Episcopis loquuntur, afferri solent: cùm aiunt nemini licere pro iis preces fundere aut supplicare, si corruant à nullo posse eos erigi, ac sublevari: populi ipsius custodes custodiri non solere: quibus verbis non obscurè indicant, pœnitentiæ debitores eos non fuisse pro quâ non solùm Episcopi, sed & laici preces fundebant, sic enim Tertullianus libro de pœnitentiâ, *fratribus legationes deprecationis injungere.*

Sed & ab Origene hæc valgò referuntur, quæ huic nostræ sententiæ plurimùm favent, *si pœnitentia imponeretur Episcopis, non esset pœnitentia, sed injuria.*

Ad extremum si hæ rationes non satis intelligerentur, canon octavus Concilii Carthaginensis, quod quintum vocatur, non pateretur ea in dubium revocari, cùm apertè prohibeat manus pœnitentiæ ergò Presbyteris vel diaconis imponi quantumvis in se grave facinus, & crimen admiserint. *Item confirmatum est, ut si quando Presbyteri aut diacones in aliquâ graviori pœnâ convicti fuerint quâ eos necesse fuerit à ministerio removeri: non eis manus tamquam pœnitentibus vel tamquam fidelibus laicis imponatur.* Quibus verbis liquet numquam Episcopis pœnitentiam impositam neque Presbyteris, illámque quæ est apud Melchiadem manûs impositionem planè eamdem esse de quâ canon ille disputat, nam verisimile est eumdem canonem factum fuisse à patribus Africanis contra Donatistas, & ob eis eumdem illum errorem correctum, qui è Melchiade in illâ sententiâ damnatur: quippe in Africâ habitum est ubi error ille vigebat: deinde his verbis *confirmatum est*, partes illius Concilii videntur decreto suo confirmare, quod antea, & ab aliis excogitatum & inventum erat contra Donatistas: atque respicere ad judicium Melchiadis & illud quasi repetere. sciebant enim hoc Donati crimen Romæ damnatum fuisse, quod hoc canone rursùs damnant disciplinæ causâ. quidquid hujus fit, certum est omnes plerosque Conciliorum Africanorum canones in Donatistas conflatos esse. Quod cùm ita sit, & aliunde ex Melchiade discamus eos Episcopis manus imposuisse, quis dubitat in Donatistas hoc canone animadversum esse? Ad hæc omnia tamquam cumulus accedat canon decimus-quartus epistolæ Siricii qui tempore Donatistarum pontificatum gessit: *illud quoque providere, ut sicut pœnitentiam agere cuiquam non conceditur clericorum, ita & post pœnitudinem ac reconciliationem nulli umquam laico liceat honorem clericatus adipisci.*

OBSERVATIO VII.

In quâ objectiones quædam solvuntur.

AD ea quæ attulimus primis illis seculis numquam majoribus Ecclesiasticis publicam pœnitentiam fuisse denuntiatam, licèt inexpiabilem propè fraudem in se, & culpam concepissent, neque ut id fieret eorum disciplinam, & instituta permisisse; ad ea, inquam, Canones Papæ Felicis opponi objicique possunt, quibus Episcopi qui in rebaptizationem consenserant, pœnitentiam inire coguntur: quibus hoc ego obtrudo, tempora esse consideranda, & disciplinam tempore Felicis minùs acerbitatis & severitatis prætulisse, quàm primis seculis: deinde in illis Canonibus Laicos quidem jussos, & coactos omnes pœnitentiæ gradus obire, in quibus infames impositiones manuum, & crebri exorcismi fierent, Episcopos autem, & Presbyteros alio veluti genere pœnitentiæ damnatos: quo facto Felix magnum inter utrosque discrimen, & intervallum asserit. ad hæc addi illud potest Felicem de loco & de gradibus pœnitentiæ Episcoporum nihil addidisse, quod illo seculo mos esset, eos in monasteriis lugere, & pœnitentiam agere, non autem in publico & in oculis populi.

Hæc etiam Divi Cypriani verba ad Antonianum possunt objici, *& pœnitentia deprecationis errorem pristinum confitentem*, quasi his velit, Trophimum Episcopum pœnitentiam egisse, quòd à Christo defecisset, & ad Ecclesiam nisi eâ peractâ rediisse, quamquam verba illa nihil aliud testificentur quàm Trophimum suæ defectionis pœnituisse, & indoluisse graviter Deum à se atrociterque offensum; non aliter quàm Tertullianus ait in præscriptionibus, *Marcionem pœnitentiam confessum*, quo verbo subintelligi non vult eum egisse pœnitentiam; sed actionibus suis ipsâ exomologesi atque detestatione quâdam declarasse sui à se sceleris commissi vehementer pœnitere: quid quod apud Veteres pœnitentiam confiteri, est externâ actione præ se ferre dolorem maximum de scelere admisso.

Tertiò objici & illud potest, Episcopos & Presbyteros excommunicari olim potuisse: propteréaque, & ad publicam pœnitentiam accipiendam cogi, cùm non major, neque turpior ignominia infamiáque inuri Episcopis, aut Ecclesiæ probrum conciliari pœnitentiâ, quàm excommunicatione posset. Ad hæc respondeo, non ita multa excommunicationis Episcoporum exempla in medium afferri posse: qui si olim excommunicati fuerunt, hoc haud dubiè accidit, quòd ipsi se ab Ecclesiâ sejunxerunt & in apostasiam delapsi sunt; denique si rectè ratiocinari velimus in omnibus illis locis, in quibus de excommunicatione & anathemate Episcoporum agitur, reperias illud anathema & excommunicationem nihil aliud quàm ab Ecclesiasticis separationem significare; tantumque habitam & judicatam è communione Ecclesiasticâ distractionem, non autem à corpore Laicorum, & ut ita dicam, ab integro corpore Ecclesiæ: atque Episcopum aut Presbyterum excommunicatum dici, qui non à laicâ, sed ab Ecclesiasticâ tantùm communione separaretur.

Quartò dici potest, tria illa peccata, homicidii, adulterii, & idololatriæ, primis illis seculis, nonnisi publicâ & perpetuâ pœnitentiâ, aut perlongo annorum aliquot intervallo potuisse deleri; eóque nomine Ecclesiasticos aut ab illis peccatis numquam absolutos, aut publicæ pœnitentiæ pudore suffusos. Ad hæc ego contra oppono, decretum illud antiquæ disciplinæ ad Laicos duntaxat pertinuisse: Episcopos verò aut Presbyteros, si in his tribus peccatis aut in uno è tribus deprehensi fuissent, suo ordine abdicatos, aut inter Laicos redactos, quæ redactio aut depositio publicæ pœnitentiæ vicem & locum tenebat.

Quintò probari potest, Episcoporum peccatum longè gravius & detestabilius Deo & hominibus esse quàm Laicorum, cùm illi sint tamquam exemplum virtutis, ad imitandum propositum: quare si Laicorum noxæ primis illis seculis publicæ pœnitentiæ pœnas requirebant, quantò magis eâdem animadversione Clericorum culpæ vindicandæ fuerunt. Ad hoc respondeo olim D. Augustinus & Optatus characterem Episcoporum Dei dici, qui violari omninò non possit sine peccato; qui si insitus & impressus non esset in Episcopis, eos atrociori quàm Laicus supplicio feriendus fuisse, verùm cùm

nihil æquè ac Deum offendere, & ejus iram commovere, vererentur, à pœnitentiâ Episcopis imponendâ destitisse.

Sextò Concilii Arausicani primum Canon opponi potest: *pœnitentiam desiderantibus etiam clericis non negandam:* quo constitutum illud patet, Ecclesiasticis ut pœnitentia non minùs quàm Laicis injungatur. At responderi primùm potest nomine clericorum hoc Canone minorum ordinum clericos intelligendos esse, verbóque illo primis illis seculis nominatim, & magnâ ex parte indicari minores ministros. Secundò, non illo Canone fieri mentionem publicæ & solemnis pœnitentiæ quæ invitis etiam imponebatur, aut saltem sine cujus auxilio nullus in Ecclesiam patebat regressus, sed pœnitentiæ votivæ quam nonnulli pii & erga religionem probè affecti posterioribus & consequentibus seculis, hoc est, quinto & sexto se suscepturos vovebant, ut qui sequuntur Canones fidem faciant: decimus-quintus Concilii Agathensis: *juvenibus etiam pœnitentia non facilè committenda:* vigesimus-tertius Epaunensis *si quis acceptâ professâque pœnitentiâ:* item quartus: *pœnitentiam professi:* nonus Gerundensis. *depressus pœnitentia benedictionem quam viaticum deputamus.* Postremò, illo eodem Canone uti possumus ut probemus, primis illis seculis neque Episcopis, neque Presbyteris publicam pœnitentiam irrogari solitam, cùm consequentibus seculis in quibus non ita severa dicebatur disciplina, necesse fuerit edicto & novo Canone jubere, ut votiva eis concederetur.

OBSERVATIO VIII.

An quosdam reordinarint Donatistæ.

Etsi quantùm conjecturâ assequi possum, & sentio, impositio de quâ in sententiâ Melchiadis injecta est mentio, non de impositione manuum reordinationis, sed de impositione pœnitentiæ accipi debeat, tamen non negarim neque abnuerim Donatistas aliquoties eos qui eorum sectam sequerentur Ecclesiasticos iterùm ordinandos & consecrandos judicasse: operæ pretium fuerit nihilominùs multa ponderare & examinare, ut quamobrem id præstiterint cognoscamus: neque enim quovis tempore illam reordinationem usurparunt, neque promiscuè in quoslibet illam contulerunt.

Primùm advertendum, Sectam illam centum ampliùs annos viguisse, quia ab electione Majorini ad Carthaginis collationem sex & centum anni vel circiter numerantur: primis autem annis, hoc est, decimo aut duodecimo anno ab illâ ordinatione, Episcopos & Presbyteros qui ad eorum castra convolabant, propter eas quas subjiciam rationes, credibile est non reordinari potuisse. Prima ratio: quòd non aliâ de causâ ab Ecclesiâ desciverant Donatistæ, nisi quòd omnes Africæ Episcopos tamquam lapsos & idololatras fugerent & execrarentur; at si aliquem ex his quamvis transfugam suscepissent & reordinassent, eodem se crimine & vitio quo existimabant laborare Catholicos obligassent.

Secunda, cùm Donatistæ baptismum qui ante schisma collatum pro legitimo & vero haberent & sentirent, par est eos existimasse eodem tempore ordinationes collatas & institutas non irritas esse: quamobrem si quis Episcopus ab Ecclesiâ ad eorum gregem se adjunxisset initio nascentis illius schismatis, non erat reordinandus.

Tertia, non poterant quemquam reordinare Donatistæ quin priùs depositus & à crimine traditionis purgatus haberetur; nam ex eorum sententiâ, nullus ex Orthodoxis hoc scelere carebat, sed non facilè reperies in primis illis seculis exemplum alicujus Episcopi, qui cùm reus esset alicujus gravis culpæ, & ob hanc causam à suo gradu depulsus reordinatus fuerit, multò minùs inter Donatistas invenias, qui puriores & sanctiores dici se volebant, & qui severioris se disciplinæ Ecclesiasticæ vindices & propugnatores palàm profitebantur.

Quarta, necesse omninò erat, ut illi Episcopi quos volunt Interpretes à Donatistis reordinatos, idololatriæ crimine absolverentur priùs quàm reordinarentur; neque enim ex eorum disciplinâ & moribus, uti anteà docuimus, ulla poterat inter eos & crimine obstrictos communio & societas intercedere. Duo autem apud eos ad eluendam traditionis maculam remedia proponebantur: pœnitentia, & rebaptizatio. Quod ad rebaptizationem attinet, primis illis schismatis annis non erant rebaptizandi Episcopi, quòd omnes essent baptizati ante schisma, non enim ad Episcopatum admittebantur Neophyti: idcirco in illis quasi incunabulis schismatis non poterant rebaptizare Episcopos Donatistæ, ut eos à crimine traditionis abluerent. Restabat igitur pœnitentia quâ reverâ uti poterant erga Episcopos illos, quos suis technis & fraudibus circumveniebant: verùm nullum umquam vetus illa disciplina ad Episcopatum admisit, qui inter pœnitentes visus esset, multò minùs Donatistæ qui Cathari vocabantur. Quamobrem obvium cuique & apertum nullo pacto à Donatistis reordinari Episcopos aut Presbyteros potuisse primis schismatis temporibus: indeque sequi, Melchiadis sententiam, quæ initio schismatis dicta, de reordinatione non intelligi.

Nunc autem de postremis hujus schismatis temporibus agendum, in quibus largior id non ægrè à Donatistis Episcopos reordinatos; quod facile est probare ex iis locis quos posteà citabimus; videndum verò & perpendendum, quomodo & quibus conditionibus seu causis id concederetur & liceret: cùm igitur quispiam Episcopus aut Presbyter ab orthodoxis ad Donatistas deficeret postremis illis temporibus quæ schismatis ortum consequebantur, illum ad pœnitentiam non adigebant uti sub Majorino: sed iterùm baptizabant, & in ordinem hucorum referebant, unde cùm dignus visus esset, in clerum repetitâ ordinatione reponebatur, nemóque reordinatus fuit umquam cui id non ipsâ rebaptizatione interpositâ contigerit. Primùm, illo crimine quo orthodoxos laborare dictitabant, solutos & liberos esse oportebat: deinde nihil opus erat pœnitentiâ ut purgarentur, cùm baptismus eam vim habeat, ut omnem peccatorum maculam deleat: Tertiò, rebaptizatio depositionis notam elidebat. His adde ex Divi Augustini libro tertio contra litteras Petiliani manifestum fieri Donatistas nullos sibi rebaptizatos reordinasse, & ex multis collationis locis eos rebaptizatione usos priusquàm reordinationis manus imponerent, *& rebaptizaverunt illum hominem nonagenarium Episcopum:* item, *ipse est Episcopus qui rebaptizatus est & factus est diaconus:* item, *ipse rebaptizabat post partem Donati: rebaptizatus est antea, & sic est ordinatus:* item, *ipse Vitalis diaconus fuit Catholicus in civitate Sitifensi, rebaptizatus factus est Presbyter, projectus est causâ adulterii, & factus est postea Episcopus.*

Conclusio igitur hujus capitis: Melchiadis sententiam non posse traduci ad reordinationem, quandoquidem isto capite docuimus, Donatistas non potuisse reordinare eos qui intra primos schismatis annos desertâ fide fierent Donatistæ.

OBSERVATIO IX.

Solvuntur quædam contra proximam observationem.

Contra quàm diximus Donatistas sub Majorino, à primis schismatis annis reordinatione uti non potuisse, opponi possunt verba illa D. August. lib. 3. de baptismo contra Donatistas cap. 16. *Manûs autem impositio non sicut baptismus repeti non potest:* quibus Augustini verbis quidam se assequi putant ex opinione & judicio illius non plus reordinare, quàm rebaptizare licitum esse. Sed ad illud respondeo primò, illam esse manûs impositionem quâ Spiritûs sancti dona olim transmittebantur, uti donum linguarum, Prophetiæ, curationum, & similia, ut ex illius capitis lectione perspicitur, non autem impositionem manuum quâ ordinatio peragebatur: quapropter verba illa ad rem nihil attinere. Secundò: locum illum manifestè & perspicuè pugnare contra illorum sententiam. Nam si verborum sensus rectè attendatur, voluit dicere D. Augustinus manuum illam impositionem repeti posse, non autem baptismum; neque obstat quòd ex correctione & emendatione postremæ editionis, & ex antiquâ impressione aliter legendum esse putent quidam, ac contendant ultimam illam particulam non delendam esse: nam emendationem illam verba hæc ejusdem capitis respuunt: *quid est enim aliud nisi oratio super hominem?* quibus D. Augustinus asserit & ita sentire videtur, impositiones illas manuum quibus dona Spiritûs sancti transmittebantur, de quibus paullò suprà disseruit, nonnisi orationes Episcoporum appellandas, non autem sacramenta, ideóque posse repeti: baptismum autem esse sacramentum, propterea que non iterari, ex cujus sententiæ sensu & argumento liquidum fit particulam illam non expungendam non esse, verbáque illa aliter accipi quàm nonnulli existiment.

Objici etiam potest canon ille trigesimus octavus Concilii Carthaginensis tempore Donatistarum habiti, quo, ut ex duobus superioribus multa perperam & inconsideratè inducta à Donatistis rescinduntur: *non beant fieri rebaptizationes, aut reordinationes, vel translationes Episcoporum.* Quibus verbis videtur Concilium illud Donatistarum reordinationes repudiare ac rejicere, ut & illorum rebaptizationes respuunt. Idque adeò clarum & perspicuum est, ut omnes Interpretes Græci & Latini hanc explicationem comprobarint: at ego ad hæc canonem dico factum esse in exitu illius schismatis, ac proinde nullam vim ad ea quæ diximus labefactanda habere, quia non negamus, sed credimus Donatistas quosdam reordinasse, sed sub finem schismatis & eos quos rursus sacro fonte abluissent, non autem initio schismatis & non repetito baptismate.

Addo & illud, Canonem non videri de reordinatione ejusdem personæ loqui, sed vetare, ex uno Episcopo in unâ civitate ordinato, alter insuper per factiones reordinaretur, quod alibi ostendemus; sed satis superque primâ solutione satisfactum est canoni.

Ad extremum dici potest, D. Augustinum nullam mentionem fecisse de pœnitentiâ, quam Donatistæ Episcopis imponerent, neque contra illum errorem scripsisse, quamvis omnes Donatistarum errores persecutus sit: quapropter verisimile videri Donatistas Episcopos inter pœnitentes, aut non dejecisse, aut hoc non fuisse contra veterem Ecclesiæ disciplinam, aut denique manuum impositionem de quâ est sermo in sententiâ Melchiadis ad reordinationem pertinere. Respondeo D. Augustinum non loqui de aliis erroribus, quàm de iis qui ipsius tempore à Donatistis committerentur, neque verò de aliis debuisse mentionem facere. propterea non potuisse agere contra pœnitentiam quam qui primi fuerunt Donatistæ Episcopis imponerent, quod ejus ætate id tanquam obsoletum non amplius admittebatur: quicumque enim D. Augustini tempore fierent Donatistæ, hi omnes sive Episcopi, sive Presbyteri, denuò aquis immergebantur, atque ita sine pœnitentiâ à peccatis liberabantur. sed si D. Augustinus vixisset Donati temporibus, aut Majorini, multa illius erroris vestigia in illius scriptis reperirentur.

OBSERVATIO X.

De Concilio Arelatensi.

De Concilio Arelatensi non minor est disputatio: nam ab adversariis objicitur supremæ illius potestatis, quam hodie usurpant pontifices, in eo vestigia nulla exstare. Imò aiunt esse Donatistas à Melchiade ad Imperatorem appellare; alios judices post pontificem quæsisse, & Constantinum, alios etiam Episcopos dedisse qui de eâdem causâ quæ à Melchiade judicata esset, cognoscerent; denique eâ tempestate pontificum judicia ejus auctoritatis & firmitatis non fuisse, quin ab aliis Episcopis rescindi non possent; quando de ipso Melchiade & de ejus sententiâ Episcopi Arelatenses passi sint judices se constitui: addunt Sylvestrum de hâc injuriâ, aut quòd hoc facto sanctæ Sedis dignitas læderetur, questum non esse, aut legatos interposuisse, ne in illo Concilio judicia summi pontificis in dubium revocarentur, & de iis cognosceretur. Hæc & similia à Calvino & à Petro Molinæo congeruntur; quibus respondendum est.

Primùm quod aiunt, Donatistas à Melchiade ad Imperatorem provocasse & appellasse; res est parùm firma, & ex quâ nullum potest duci argumentum quod sit alicujus momenti: nam si quæ fuit appellatio veræ appellationis vim non habuit, neque habere potuit, cùm ipsemet Pontifex maximus per legatos, Marinus Arelatensis, Maternus Agrippinensis, Rheticius Augustodunensis, Merocles Mediolanensis, Proterius Capuensis, à quorum sententiâ & judicio appellatum volunt à Donatistis, interfuerint Concilio Arelatensi & inter alios Episcopos sederint, & de Donatistarum controversiis & appellatione cognoverint: forma enim judiciorum passa non fuisset, ut iidem judices de appellatione & de judicio, quod Romæ primùm constitutum, & de quo appellatum esset, judicarent. Respondeo præterea appellatione illâ, nisi vera fuisset appellatio, nullâ ex parte lædi, aut impugnari sanctæ Sedis auctoritatem: nam etiam nunc à pontifice ad pontificem provocamus; simili modo Donatistæ à Melchiade ad Sylvestrum qui per legatos Concilio præfuit Arelatensi appellare, ejusque judicio litem quam Romæ perdiderant rursùs permittere & deferre potuerunt. denique Concilium Arelatense à majoribus nostris, uti à D. Augustino vocatur plenarium Concilium & generale, in quo cùm sederit sanctus Pontifex & per legatos præfuerit, nulli mirum videri debet si permiserit de judicio suo cognosci, & suam sententiam ab Episcopis & à semetipso examinari.

Objiciunt præterea, Episcopos quos judices in illo Concilio dederat Imperator, non solum ad id datos, ut de judicio Romæ facto cognoscerent, sed etiam ut de ipso Melchiade judicarent; quomodo autem id probent, aut ubi legant, de Melchiade Arelatense Concilium judicasse non invenio: quamvis enim ægrè ferrent Donatistæ Cæcilianum Romæ absolutum, & de illius absolutione conquererentur, non legimus tamen in illo Concilio quidquam in Melchiadem ab illis confictum aut objectum.

Tertiò, quod obtrudunt eamdem causam rursùs Arelate judicatam & examinatam fuisse, & Arelatenses Episcopos de eâdem causâ quam Donatistæ Romæ perdiderant judicasse, non satis constat: nam etsi à plerisque id concedatur, tamen si rem propiùs inspiciamus, & si ex ipsius Concilii actis & canonibus conjecturam capere velimus, longè alia causa ad Concilium Arelatense delata est quàm quæ judicata Romæ fuerat. Duo erant inter Cæcilianum & Donatistas in controversia, & traditionis & schismatis duobus criminibus accusabatur & petebatur Cæcilianus, quorum ab hoc Romæ absolutus, ab illo verò Arelate discessit; neque enim causa schismatis Arelate examinata aut judicata ullo modo fuit, sed traditionis damnaret; quod multis rationibus probari potest: nulla enim in illo Concilio exstat mentio aut canon de schismate & de ordinatione Majorini, sed ex decimo-tertio canone manifestum fit, quæsitum in illo Concilio, an crimen & vitium ordinantis transiret in ordinatum, & si manûs impositio à reo facta totam ordinationem irritam faceret? quamobrem enim sanxissent patres illius Concilii, *ordinationem non obesse ordinatis, dummodò de his qui ordinati essent ratio subsisteret*, nisi de hoc facto quæsissent Donatistæ, & causa in eo versaretur, an ordinatio celebrata ab idololatriæ reo & suspecto, pro infectâ habenda esset? aut quos denique canon ille decimus-quartus respicere potuisset, aut in quos videri constitutus, *quo ad extremum communione privantur qui falsò accusarent fratres*, nisi in Donatistas, qui Felicem & Cæcilianum idololatriæ falsò insimulabant? Ex quibus dubium non est, Donatistas, omissâ schismatis causâ quæ Romæ terminata fuerat, ad secundum traditionis crimen confugisse, & nullam aliam actionem in Cæcilianum Arelate intendisse, nisi quod ejus ordinatio ex ordinantis crimine rescindenda esset? Nulla præterea potest assignari ratio quamobrem patres Arelatenses de schismate mentionem nullam fecerint, & in eos qui falsò accusarent fratres judicia tam severa tulerint, nisi quòd nihil aliud in illo Concilio & in illâ quæstione versaretur, nisi si Cæcilianus Felicis crimine esset removendus ab Episcopi dignitate. Præterea hæc cùm hujusce schismatis & Donatistarum historiâ mirificè congruunt, qui in D. Augustino conqueruntur quòd pauci judices nullo ordine servato sententiam Romæ præcipitassent: priùs enim videbatur judicandum, an ordinantis crimine alicujus ordinatio corrumperetur & inficeretur, & an Felix traditor fuisset, quàm de schismate quærere? Hoc illius causæ ordo postulare videbatur: quid enim necesse erat inspicere quænam ex Majorini & Cæciliani ordinationibus magis consentanea esset disciplinæ Ecclesiasticæ, si penes Felicem idololatriæ reum nullum fuisset manûs imponendi jus & arbitrium. Quapropter dicebant Donatistæ de crimine Felicis priùs inquirendum fuisse, quàm de schismate ac de ordinatione Episcopi Carthaginensis judicaretur, ne illo scilicet judicio de Cæciliani ordinatione præjudicium haberent. Denique inter hujusce Concilii subscriptiones, Cæciliani nomen invenitur & legitur, quod pro argumento accipiendum est Felicis potiùs quàm Cæciliani crimen & causam actam fuisse in illo Concilio; non enim inter ceteros Episcopos adsedisset & judicasset Cæcilianus, nisi omni criminis & schismatis suspicione caruisset & vacuus fuisset. Cetera quæ ab adversariis adferuntur, aut parùm valida sunt, aut ex eis quæ diximus dissolvi possunt.

OBSERVATIO XI.

De die & Consulibus judicii proconsularis quo Felix Apungitanus purgatus fuit.

CONSTARE inter omnes video, qui de Donatistarum schismate scripserunt, Felicis Apungitani Episcopi, qui traditionis à Donatistis accusabatur, causam ab Æliano proconsule non nisi post Melchiadis judicium in Donatum habitam & judicatam fuisse. Verùm longè obscurius est, an ejusdem Æliani Proconsulis sententia quâ Felix idololatriæ absolutus est, tempore posterior fuerit Concilio Arelatensi; nam quamvis iisdem Consulibus, hoc est, Volusiano & Anniano, Felix in Africâ & Cæcilianus Arelate, innocentes & indemnati recesserint, tamen de die absolutionis Felicis non satis constat; multumque historiæ interesse videtur indagare, & ad amussim quo die data & lata fuerit Æliani sententia, inspicere.

D. Augustinus tractatu post collationem capite trigesimo-tertio, docet eam factam esse decimo-quinto Kalendas Martias, cujus opinionem sequuti sunt Cardinales Baronius & Perronius: verùm in libello manuscripto ejusdem sententiæ & in ipsis actis Æliani proconsulis, quibus in Felicis vitam inquisivit, decimus-tertius Calend. Septembr. dies inscribitur.

Inter has duas opiniones, quarum una auctoritate gravissimorum Scriptorum, altera fide vetustissimi Codicis constare videtur, temerarium esset aliquid dijudicare: verùm hæc posterior ad hanc historiam & ad Concilium Arelatense magis accommodari & convenire videtur: nam post Melchiadis judicium quo schismatis causa terminata est, & Eunomii & Olympii legationem, & transitum in Africam, quo Catholicæ Ecclesiæ communio ostensa & declarata est Carthaginensibus; nihil supererat judicandum in Concilio Arelatensi, atque inter Donatum & Cæcilianum nihil erat controversum, nisi si Felicis crimen, qui Cæcilianum ordinaverat, quique de traditione à Donatistis postulabatur, irritam fecisset manûs ejus impositionem. hoc enim Arelate in disceptationem & in quæstionem vocabatur, an scilicet deprehenso scelere ordinantis, tota ordinatio rescindenda esset: & quamvis nonnullis videatur

in illo Concilio non solùm de ordinatione Felicis, sed etiam de schismatis origine à Donatistis quæstionem allatam; tamen potissimùm, uti præcedenti & proximâ observatione docuimus, quæsitum est, an ordinatio facta ab Episcopo traditionis reo pro nullâ habenda esset.

Quod cùm ita sit, verisimile fit Felicem nondum ab Æliano traditionis & idololatriæ absolutum cùm Concilium habitum est: nam quâ fronte in Concilio Arelatensi, quod datum est mense Septembri Donatistæ actionem rescindendæ ordinationis in Cæcilianum intendissent, cujus fundamentum non aliud erat quàm Felicis crimen, si decimo-quinto Kalendas Martii de eodem scelere purgatus fuisset? Non necesse erat tantis sumptibus Concilium convocare, & ex omnibus Africæ, Galliæ, Hispaniæ, Siciliæ & Italiæ partibus Episcopos cogere, ad unam quæstionem discutiendam, cujus tota ratio & pondus in scelere Felicis constituebatur, si Æliani judicio liberatus & innocens declaratus jam anteà fuisset Felix? non defuissent Africæ Episcopi qui intererant Concilio, qui frustrà quæri de jure dixissent, cùm factum quo jus nitebatur non constaret, imò cùm contrarium omninò ex actis purgationis ejusdem Felicis appareret.

Quamobrem manuscripti fidem sequendam esse arbitror, & existimandum hæc duo eodem tempore facta; Cæciliani ordinationem confirmatam in Concilio Arelatensi, & Felicem à crimine eodem mense aut circiter ab Æliano purgatum. Nec me movent D. Augustini verba, cujus auctoritati etsi in aliis omnibus cedendum esse velim, in hac tamen historiâ, ut rectè monuit Franciscus Balduinus, non satisfacit, multáque in ejus scriptis prætereuntur quæ ad eam pertinent. Deinde facilè mihi persuadeo, D. Augustinum antiquiorem paullò diem Æliani sententiæ æstu disputationis adscripsisse. nam ut dilueret quod à Donatistis opponebatur, Constantinum judicium suum quo Mediolani post Arelatense Concilium Cæcilianum, insito Ingentio ad se per Ælianum misso, purgaverat, posteriore sententiâ rescidisse, ut hoc, inquam, dilueret demonstrandum illi erat eadem sententia quâ Felix absolutus erat ab Æliano, eâdem, inquam, ad comitatum jussum Ingentium transmitti: atque Imperatorem non absolvisse, neque purgasse Cæcilianum, nisi postquam de Felicis vitâ & absolutione per Ingentium & per Æliani sententiam certior factus fuerit: quamobrem illius sententiæ diem paullò antiquiorem posuit, ut ostenderet Ingentium ab Imperatore & visum & auditum multò antequam Mediolani pro Cæciliano pronunciaret. Hæc sunt D. Augustini verba epistolæ centesimæ quinquagesimæ secundæ, in quibus neque diem neque mensem proconsularis judicii notavit, quo in loco tamen notandus erat si eum non ignorasset. *Nam & ordinem Consulum & dierum quo gesta expressa est, si quis nunc diligenter advertat, inveniet primò Cæcilianum Episcopali judicio fuisse purgatum; deinde non multò post Felicis Aptungitani causa ab Æliano proconsule examinata est, ubi eum constitit innocentem. In quâ causâ comitatum mitti jussus est Ingentius, & longè postea ipse Imperator causam inter partes cognovit atque finivit, in quâ cognitione Cæcilianum innocentem, illos autem calumniosos judicavit, in quo ordine Consulum & dierum satis ostenditur fallaciter vos, & calumniosè dixisse, quod Imperator misso ad comitatum Ingentio judicium suum mutavit, & Cæcilianum quem priùs purgaverat postea condemnavit: non solùm autem nihil de hac re legere potuerunt & contra seipsos tanta legerunt, sed etiam per ordinem Consulum evidentiùs convincantur eos causam Felicis proconsulari judicio terminatam, in quâ jussum est, ut ad comitatum Ingentius mitteretur, nec parvo intervallo, sed longè postea memorati Imperatoris judicio inter partes habito Cæcilianum fuisse purgatum.*

MONU-

MONUMENTA VETERA AD DONATISTARUM HISTORIAM PERTINENTIA,

IN QUIBUS EXHIBENTUR

ACTA CONCILIORUM ET COLLATIONUM EPISCOPALIUM,

Epiſtolæ Epiſcoporum, Edicta & Epiſtolæ Imperatorum, Geſta Proconſularia,

NEC NON ACTA MARTYRUM

QUÆ AD DONATISTAS SPECTANT:

Ordine Chronologico digeſta, & ad manuſcriptos Codices ac meliores Editiones exacta.

TENOR EDICTI IN CHRISTIANOS A DIOCLETIANO ET MAXIMIANO LATI ET PROMULGATI, An. 303. 24. Febr.

Diocletiano VIII. & Maximiano VII. Coſſ. anno æræ vulg. 303.

Ex Lactantio l. de mort. perſecut. c. 12. & 13. edit. Baluz.

XII.

INQUIRITUR peragendæ rei, (perſecutionis ſcilicet in Chriſtianos movendæ) dies aptus & felix, ac potiſſimum Terminalia deliguntur, quæ ſunt ad ſeptimum Kalendas Martias, ut quaſi terminus imponeretur huic religioni. Ille
Virgil. 4 Æneid. dies primus leti primuſque malorum cauſa fuit quæ & ipſis & orbi terrarum acciderunt. Qui dies cum illuxiſſet, agentibus conſulatum ſenibus ambobus octavum & ſeptimum, repente adhuc dubiâ luce ad Eccleſiam profectus cum ducibus & tribunis & rationalibus venit; & revulſis foribus, ſimulacrum Dei quæritur. Scripturæ repertæ incenduntur, datur omnibus præda. Rapitur, trepidatur, diſcurritur. Ipſi verò in ſpeculis (in alto enim conſtituta Eccleſia ex palatio videbatur) diu inter ſe concertabant utrùm ignem potius ſupponi oporteret. Vicit ſententiâ Diocletianus, cavens ne magno incendio facto pars aliqua civitatis arderet. Nam multæ ac magnæ domus ab omni parte cingebant. Veniebant igitur prætoriani acie ſtructâ cum ſecuribus & aliis ferramentis; & immiſſi undique, tamen illud editiſſimum paucis horis ſolo adæquarunt.

XIII.

POSTRIDIE propoſitum eſt edictum quo cavebatur ut religionis illius homines carerent omni honore ac dignitate, tormentis ſubjecti eſſent ex quocumque ordine aut gradu venirent, adversùs eos omnes actio caleret, ipſi non de injuriâ, non de adulterio, non de rebus ablatis agere poſſent, libertatem denique ac vocem non haberent. Quod edictum quidam, etſi non rectè, magno tamen animo diripuit & conſcidit, cum irridens diceret victorias Gothorum & Sarmatarum præpoſitas. Statimque productus, non modò extortus, ſed etiam legitimè coctus, cum admirabili patientiâ poſtremò exuſtus eſt.

BALUZII NOTÆ AD LACTANTIUM.

XII.

Ad Sept. Kal. Mart] Rectè. Hoc enim die ſignantur Terminalia in veteri Kalendario Romano quod editum eſt tempore Conſtantini, & ab Herwarto & Bucherio factum publici juris. Sanctus Auguſtinus lib. VII. de civitate Dei cap. VII. *Terminalia menſe Februario celebrari dicunt, cùm ſit ſacrum purgatorium*

gatorum quod vocant februum. Dies igitur primus istius persecutionis, quod notandum est, fuit VII. Kalendas Martias, ipso Terminalium die: quod probatur etiam ex capite XLVIII. ut illic observabitur.

Agentib. cons. senib. amb.] Id est, Diocletiano & Maximiano Herculio, quos anno Christi CCCIII. Consules VIII. & VII. fuisse constat. Hæc porrò verba certò indicant tempus istius persecutionis, de quo tantâ contentione inter se digladiantur viri docti. Nam Onuphrius, Baronius, Petavius, ne singulos commemorem, contendunt eam cœpisse anno Christi trecentesimo secundo, Scaliger, Valesius, & alii multi, anno sequenti: quorum opinionem esse veram probat hic locus Lactantii. Nam præterea apparet ex capite XVII. ista contigisse paullò ante quam Diocletianus Romam pergeret. Atqui certum est eum Romam profectum esse anno decimo nono imperii sui exeunte, ibique triumphasse de Narseo Rege Persarum, ut rectè notat Josephus Scaliger ad Chronicon Eusebii. Præterea Lactantius infrà cap. XLVIII. historiam istius persecutionis colligens, cùm dixisset edictum Constantini & Licinii pro Christianis, quo pax data est Ecclesiæ, propositum fuisse Nicomediæ die Iduum Juniarum Constantino & Licinio ter Consulibus, ait ab eversâ Ecclesiâ Nicomediensi usque ad restitutam fuisse annos decem, menses plus minùs quatuor. Atqui si à die septimo Kalendas Martias anni CCCIII. (quo diruta est Ecclesia Nicomediensis) usque ad diem Iduum Juniarum anni CCCXIII. colligas, invenies ab eversâ Ecclesiâ illâ usque ad restitutam fluxisse annos decem, menses tres, dies novemdecim. Denique persecutionem cœpisse anno CCCIII. hinc etiam probari potest quòd Eusebius lib. VIII. cap. XVI. ait eam post octavum annum aliquantisper remittere cœpisse. Nam si tempora numeres à festis Paschalibus anni CCCIII. usque ad mensem Aprilem anni CCCXI. quo Galerius Maximianus in extremis agens persecutionem quiescere jussit, facilè reperies annos octo integros effluxisse ab initio persecutionis, & initium noni fuisse. Itaque remittere cœpit post annum octavum, ut observavit Eusebius. Quare argumenta quæ Petavius in libro XI. de doctrinâ temporum cap. XXXII. adducit ex Sulpitio Severo ut probet persecutionem cœpisse anno CCCII. infirma esse constat, cùm eo fundamento nitantur quòd ea defierit anno CCCXII. quam certum est nonnisi anno demùm sequenti conquievisse.

Simulacrum Dei quæritur] Nimirùm ut inter paganos, qui non putabant templa esse posse sine simulacris. Et tamen Plinius lib. II. cap. VII. dixerat: *effigiem Dei formámque quærere, imbecillitatis humanæ reor.* Simulacris itaque carebant Ecclesiæ Christianorum, ut pluribus observat Desiderius Heraldus ad librum sextum Arnobii. Vide etiam Casaubonum in notis ad Alexandrum Severum Ælii Lampridii.

Scripturæ incenduntur] Narrat ista Eusebius lib. VIII. hist. Eccles. cap. II. ac plures alii quos supervacaneum esset commemorare: res enim est notissima. Hinc natum contumeliosum traditoris vocabulum adversùs eos qui metu pœnarum libros divinos tradiderant judicibus imperialibus. Quâ de re consulendi in primis Africani Scriptores, præcipuè verò Donatista ille qui descripsit acta sanctorum Martyrum Saturnini, Dativi, & sociorum. Neque interim omittenda gesta purgationis Cæciliani Episcopi Carthaginensis & Felicis Episcopi Aptungitani.

XIII.

Postridie] Id est, sexto Kalendas Martias. Hoc igitur die propositum est Nicomediæ edictum Diocletiani & Maximiani adversùm nostros, cœptâ jam persecutione. Verùm Eusebius lib. VIII. cap. II. scribit propositum fuisse mense Martio, appetente die festo dominicæ passionis; & auctor Chronici Alexandrini propositum ait die XXV. Martii, ipso die Paschæ. Ista verò sic conciliari posse mihi videntur ut primò quidem edictum illud propositum fuerit Nicomediæ, velut in civitate regiâ, VI. Kalendas Martias, deinde missum ad ceteras Imperii civitates, mense quidem Martio propositum in eo loco ubi tum Eusebius habitabat, in Palæstinâ mense Aprili, Alexandriæ vel alibi ipso die Paschæ.

Carerent omni honore] Ista sic expressit Ruffinus apud Eusebium lib. VIII. cap. II. *Si quis inter nostros alicujus honoris prærogativâ munitur, sublatâ hac maneret infamis.*

Libertatem non haberent] Hæc apertiùs explicantur ab Eusebio lib. VIII. cap. II. secundùm interpretationem Ruffini. Reliqui enim Interpretes sensum legis non satis feliciter assecuti sunt. Sic ergo habet Ruffinus: *Si quis servorum permansisset Christianus, libertatem consequi non posset.* Primùm enim pœnæ constitutæ sunt adversùs honoratos, tum adversus plebem, postremò adversùs servos, quibus adempta omnis spes libertatis, si permansissent in professione religionis Christianæ. Ut constet falli virum alioqui eruditissimum Henricum Valesium, qui in notis ad Eusebium pag. 164. ait hanc Ruffini interpretationem ferri non posse. Longiùs etiam aberravit Nicephorus Callistus, qui lib. VII. cap. III. ita intellexit hunc locum edicti, ut putaverit servis libertatem datam esse qui Christianismum abjurarent.

Quod edictum quidam] Ex silentio Lactantii, qui tum Nicomediæ erat, satis datur intelligi ignotum fuisse nomen istius hominis, quia haud dubiè de plebe erat. Nam si fuisset vir illustris & secularium honorum prærogativâ conspicuus, ut eum describit Eusebius, qui ita vel fando audiverat vel ex traditione majorum acceperat, ejus nomen neque ignorasset Lactantius, neque tacuisset, & ad Eusebium quoque pervenisset. Intererat quippe reipublicæ Christianæ ut nomen illius viri cunctis Ecclesiis innotesceret qui magnum illud facinus fuerat ausus. Quare suspecta mihi valdè sunt quæ in vetustis quibusdam martyrologiis leguntur ad diem septimam mensis Septembris, ubi descriptis Ruffini verbis Eusebium interpretantis, hæc facta dicuntur à quodam beato Joanne. Nam cùm ex Lactantio & Eusebio certò colligatur virum hunc statim productum, statim morti traditum fuisse, adeóque expirasse exeunte Februario, quomodo fieri potest ut natalis ejus dies incidat in mensem Septembrem, tam procul ab initio persecutionis? Ac sanè licet illorum martyrologiorum auctoritas apud me vacillet; assentiri tamen non possum clarissimo viro Godefrido Henschenio, qui tomo tertio Februarii pag. 107. contendit hanc historiam intelligi debere de sancto Georgio martyre, quem passum ait Nicomediæ anno Christi CCCIII. die XXIII. mensis Aprilis, instante dominicæ & salutiferæ passionis solemnitate. Præterquam quòd enim certum est persecutionem cœpisse exeunte Februario, & eum qui edictum diripuit ac conscidit, eodem mense exstinctum fuisse, duobus videlicet mensibus ante diem vigesimum tertium mensis Aprilis, acta illa sancti Georgii, quæ Henschenius edidit, non id dicunt, & tot fabulis ac portentosis narrationibus plena sunt, ut planè constet nihil boni sanique ex illis posse colligi. Una Alexandræ Imperatricis historia, quæ cùm Christiana esset, capite damnata dicitur à Diocletiano, ipso proferente sententiam, historia est quæ omnis Poetarum figmenta superat, cùm certum sit, ut dicemus paullò pòst, nullam aliam Diocletianum toto Principatûs sui tempore conjugem habuisse quàm Priscam. Præterea cùm ipse Henschenius scribat Pascha incidisse anno CCCIII. in diem XVIII. Aprilis, & dominicam passionem in diem decimam sextam, planum est hanc historiam non posse intelligi de sancto Georgio: qui si passus fuit anno quo Pascha incidit in diem XVIII. Aprilis, ut vult Henschenius, certè passus non est imminente solemnitate Paschali, sed post transactos dies festos. Atqui hoc erat validius Henschenii argumentum sumptum ex præfatione libri Eusebiani de martyribus Palæstinæ, ubi scriptum est, edicta de destruendis Ecclesiis & comburendis sacris Codicibus proposita fuisse in Palæstinâ mense Aprili, cùm salutaris passionis dies immineret. Quod ut verum esse potest ratione Palæstinæ, falsum est ratione Nicomediæ, ubi certum est edictum fuisse propositum VI. Kalendas Martias, postridie Terminalium.

Esset non rectè] Ruffinus apud Eusebium lib. VIII. cap. V. *calore nimio fidei ignitus*, tamquam reprehenderet imprudentem & intempestivum illius ardorem pro fide Christi.

Victorias Gothor. & Sarmat.] Quia Imperatores se in titulo edicti vocabant Gothicos & Sarmaticos, ut in veteri inscriptione quam refert Cuspinianus in libro de Cæsaribus pag. 135. In titulo autem edicti positi fuerunt non solùm nomina Diocletiani & Maximiani Imperatorum, sed etiam Constantii & Galerii Maximiani Cæsarum; ut facilè colligi potest ex historiâ passionis sanctorum Martyrum Saturnini, Dativi, Felicis, & sociorum, & ex martyrio sanctarum Agapes, Chioniæ, & Irenes.

Legitimè coctus] Modus coquendi Christianos vivos explicatur infrà cap. XXI. Legitimè autem coctum dixit, quia coctus erat secundùm leges quas Augusti tulerant; sicut lib. V. instit. cap XI. legitima sacra vocat ea quæ secundùm veterem morem fiebant, quia mos vim legis obtinet. Eâdem ratione dixit lib. VI. cap. IX. injurias hostibus legitimè inferri, scilicet postquam, servato belli jure, bellum per legatos denuntiatum & indictum est. Fallitur enim hic vehementer Josephus Isæus, qui vocem *legitimè* ironicè positam putat hoc loco esse, quia videlicet non intellexit veram ejus significationem.

Cum admirabili patientia] Verba sunt Ruffini interpretantis & explicantis Eusebium: *Continuò omni in eum crudelitatis genere desævientes, ne hoc quidem solùm efficere quiverunt ut eum mœstum aliquis videret in pœnis, sed læto atque hilari vultu, cùm jam viscera in suppliciis defecissent, spiritus tamen latabatur in vultu. Ex quo tortores sui graviùs cruciabantur, quòd omnia suppliciorum genera consumebant in eum quem ne tristem quidem ex his reddere poterant.*

TENOR

TENOR EJUSDEM EDICTI

An. 303. 24. Feb.

Ex Eusebio lib. 8. Hist. Eccles. c. 2.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσεως.

Συντετέλεσται δῆτα καθ' ἡμᾶς ἅπαντα, ὁπηνίκα τῶν μὲν προσευκτηρίων τοὺς οἴκους ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος αὐτοῖς θεμελίοις καταρριπτουμένους, τὰς δ' ἐνθέους καὶ ἱερὰς γραφὰς κατὰ μέσας ἀγορὰς πυρὶ παραδιδομένας αὐτοῖς ἐπείδομεν ὀφθαλμοῖς, τούς τε τῶν ἐκκλησιῶν ποιμένας αἰσχρῶς ὧδε κἀκεῖσε κρυπταζομένους· τοὺς δὲ ἀσχημόνως ἁλισκομένους, καὶ πρὸς τῶν ἐχθρῶν καταπαιζομένους· ὅτε καὶ κατ' ἄλλον προφητικὸν λόγον, ἐξεχύθη ἐξουδένωσις ἐπ' ἄρχοντας αὐτῶν, καὶ ἐπλάνησεν αὐτοὺς ἐν ἀβάτῳ καὶ οὐχ ὁδῷ. ἀλλὰ τούτων μὲν οὐχ ἡμέτερον διαγράφειν τὰς ἐπὶ τέλει σκυθρωπὰς συμφοράς· ἐπεὶ καὶ τὰς πρόσθεν τοῦ διωγμοῦ διαστάσεις τε αὐτῶν εἰς ἀλλήλους καὶ ἀτοπίας, οὐχ ἡμῖν οἰκεῖον μνήμῃ παραδιδόναι· διὸ καὶ πλέον οὐδὲν ἱστορῆσαι περὶ αὐτῶν ἔγνωμεν, ἢ δι' ὧν τὴν θείαν δικαιώσαιμεν κρίσιν· οὐκοῦν οὐδὲ τῶν πρὸς τοῦ διωγμοῦ πεπειραμένων, ἢ τῶν εἰς ἅπαν τὰ τῆς σωτηρίας νεναυαγηκότων, αὐτῇ τε γνώμῃ τοῖς τοῦ κλύδωνος ἐναπορριφέντων βυθοῖς, μνήμην ποιήσασθαι προαχθησόμεθα· μόνα δ' ἐκεῖνα τῇ καθόλου προσθήσομεν ἱστορίᾳ, ἃ πρώτοις μὲν ἡμῖν αὐτοῖς, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς γένοιτ' ἂν πρὸς ὠφελείας. ἴωμεν οὖν ἐντεῦθεν ἤδη τοὺς ἱεροὺς ἀγῶνας τῶν τοῦ θείου λόγου μαρτύρων ἐν ἐπιτομῇ διαγράψοντες. ἔτος τοῦτο ἦν ἐννεακαιδέκατον τῆς Διοκλητιανοῦ βασιλείας· Δύστρος μὴν· λέγοιτο δ' ἂν οὗτος Μάρτιος κατὰ Ῥωμαίους, ἐν ᾧ τῆς σωτηρίου πάθους ἑορτῆς ἐπελαυνούσης, ἥπλωτο πανταχόσε βασιλικὰ γράμματα, τὰς μὲν ἐκκλησίας εἰς ἔδαφος φέρειν, τὰς δὲ γραφὰς ἀφανεῖς πυρὶ γενέσθαι προστάττοντα· καὶ τοὺς μὲν τιμῆς ἐπειλημμένους, ἀτίμους· τοὺς δὲ ἐν οἰκετίαις, εἰ ἐπιμένοιεν τῇ τοῦ Χριστιανισμοῦ προθέσει, ἐλευθερίας στερεῖσθαι προαγορεύοντα. καὶ ἡ μὲν πρώτη καθ' ἡμῶν γραφὴ, τοιαύτη τις ἦν. μετ' οὐ πολὺ δὲ ἑτέρων ἐπιφοιτησάντων γραμμάτων, προσετάττετο τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προέδρους πάντας τοὺς κατὰ πάντα τόπον, πρῶτα μὲν δεσμοῖς παραδίδοσθαι· εἶθ' ὕστερον πάσῃ μηχανῇ θύειν ἐξαναγκάζεσθαι.

CAPUT II.

De Ecclesiarum eversione.

HÆc omnia nostris temporibus completa sunt, tunc cùm ædes sacras solo æquari ac funditùs subverti; sacros divinarum Scripturarum libros in medio foro concremari, oculis nostris vidimus: Et Ecclesiarum Pastores, alios quidem turpiter modò hîc modò illic sese occultantes: alios verò ignominiosè comprehensos, & inimicorum ludibrio expositos conspeximus. Tunc cùm prout alius sermo Propheticus prænotaverat, effusus est contemptus super Principes eorum: & errare fecit eos in invio, non autem in viâ. Psal. 106 Verùm nefas mihi esse duco, tristes calamitates quæ ad extremum illis acciderunt, oratione explicare: quippe cum nec dissensiones & injurias quibus ante persecutionem mutuò inter se certarunt commemorare nobis decorum sit. Quamobrem ea dumtaxat de illis tradere nobis propositum est, ex quibus æquitatem divini judicii perspicere possimus. Proinde neque eorum qui in persecutione concussi sunt, nec eorum qui salutis suæ prorsus naufragium fecerunt, & suâ sponte in profundum aquarum gurgitem demersi sunt, mentionem facere constitui: sed ea sola in hanc universalem historiam deinceps conjiciam, quæ primùm quidem mihi ipsi, deinde verò & posteris usui esse possint. Abhinc ergo eorum qui divinæ religionis testes exstiterunt, sacra certamina describere ordiamur. Nonusdecimus agebatur annus imperii Diocletiani, cùm mense Dystro quem Romani Martium vocant, appetente die festo Dominicæ passionis, proposita sunt ubique Imperialia edicta, quibus Ecclesiæ quidem ad solum usque dirui; sacri verò Codices flammis absumi jubebantur: útque honorati quidem infamiâ notarentur: plebeii verò libertate spoliarentur, si in Christianæ fidei proposito permansissent. Et primum quidem contra nos edictum hujusmodi fuit. Sed non multò pòst aliæ rursùs literæ supervenerunt, quibus mandabatur ut omnes ubicumque Ecclesiarum Antistites, primùm quidem conjicerentur in vincula; deinde verò Diis sacrificare, omnibus modis cogerentur.

An. 304. EXECUTIO HUJUS EDICTI IN AFRICA,

Cujus meminit Optatus lib. 1. §. XIII. p. 12. & lib. 3. §. VIII. p. 64.

EX ACTIS MARTYRUM AFRICANORUM.

ACTA SANCTI FELICIS EPISCOPI

prout edita sunt à clarissimo Viro Baluzio, t. Misc. 2. p. 77.

MONITUM BALUZII

AD ACTA S. FELICIS EPISCOPI TUBYZACENSIS.

PRIMUS hæc acta edidit Surius; sed valdè mendosa & mutila. Postea integriora nobis in tomo duodecimo sui Spicilegii dedit vir clarissimus Lucas Dacherius, ex schedis, ut ipse præfatur, viri item clarissimi Petri Francisci Chiffletii. Nos illa diligenter contulimus cum quatuor antiquis & optimis codicibus manuscriptis bibliothecæ Colbertinæ, & vel ob eam rationem hic addidimus. Præterea cùm hinc, sicut ex historiâ passionis sanctorum Saturnini & Dativi, & ex actis purgationis Felicis Episcopi Aptungitani & Cæciliani Carthaginensis, intelligamus originem traditorum, quo nomine nihil aut vulgatius, aut contumeliosius fuit in Ecclesiâ Africanâ, post ex initio persecutionis quam describit Lactantius, officii nostri esse arbitrati sumus cum illo conjungere vetera illius ævi monumenta sincera quæ reperiri possent, emendata ex fide veterum exemplarium.

Incipit Passio sancti Felicis Episcopi Tubyzacensis, qui propter legem Domini decollatus est XVIII. Kalendas Februarii.

IN diebus illis, Diocletiano octies & Maximiano septies CSS. Augustis, exivit edictum eorumdem Cæsarum vel Imperatorum super omnem faciem terræ, & propositum est per Colonias & civitates Principibus & Magistratibus, suo cuique loco, ut libros deificos extorquerent de manibus Episcoporum & Presbyterorum. Tunc programma positum est in civitate Tubyzacense die Nonarum Januariarum. Tunc Magnilianus Curator ipsius civitatis jussit ad se perduci Presbyteros, quia Felix Episcopus Carthaginem erat profectus, Januarium Presbyterum, Fortunatium & Septiminum lectores jussit ad se perduci. Quibus Magnilianus Curator dixit: Episcopum habetis? Januarius Presbyter respondit: Habemus. Magnilianux Curator dixit: Ubi est? Januarius Presbyter respondit: Nescio. Magnilianus dixit: Libros deificos habetis? Januarius respondit: Habemus. Magnilianus dixit: Date illos igni aduri. Januarius Presbyter, Fortunatius & Septiminus lectores dixerunt: Episcopus noster apud se illos habet. Magnilianus Curator dixit: Eritis ergo sub officio donec Anulino Proconsuli rationem reddatis. Posterâ autem die Felix Episcopus à Carthagine venit Tubyza. Cùmque ejus adventum Magnilianus comperisset, statim cum sibi per officium præsentari constituit. Qui cùm dicto citiùs advenisset, Magnilianus Curator dixit ad eum: Tu es Felix Episcopus hujus civitatis? Felix Episcopus dixit: Ego. Magnilianus Curator dixit: Da libros vel membranas qualescumque penes te habes. Felix Episcopus dixit: Habeo; sed non trado legem Domini Dei mei quem ego colo. Magnilianus dixit: Ergo major est Deus tuus à Diis nostris? Felix Episcopus dixit: Grandis & metuendus est Deus noster, qui fecit cœlum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt. Nam dii vestri lapides sunt, manu hominum facti, de quibus scriptum est: *Oculos habent & non videbunt, aures habent & non audient, os habent & non loquentur. Similes illis fiant qui faciunt ea & omnes qui confidunt in eis.* Magnilianus Curator dixit: Primum est quod Imperatores jusserunt, quia nihil est quod loqueris. Quapropter trade libros omnes quos habes, ut possint, sicut constitutum est, igni aduri. Felix Episcopus dixit: Melius est ut corpus meum tradam igni quàm Scripturæ dominicæ per me videantur aduri: quia bonum est Deo obedire perpetuo Regi & immortali quàm Imperatori hujus seculi iniqua jubenti. Magnilianus dixit: Jam dixi tibi quia primum est quod Imperatores jusserunt quàm ea quæ loqueris. Felix Episcopus dixit: Primum est præceptum Dei custodire quàm hominibus obedire. Magnilianus Curator dixit: Interim in hoc triduum recogita tecum; quia si in hac propriâ civitate ea quæ præcepta sunt implere neglexeris, ad Proconsulem ibis, & ea quæ nunc loqueris, apud ejus acta prosequeris. Post diem autem tertium Magnilianus Curator jussit sibi sanctum Felicem Episcopum præsentari. Ad quem cùm Felix Episcopus fuisset adductus, idem Magnilianus dixit: Deliberasti tecum quidnam melioris consilii videaris assequi? Felix dixit: Sermo meus unus est: in quo cœpit, in hoc etiam Deo præsule finiet. Quæ enim primò loquutus sum, hæc & nunc eadem loquor, & ante Proconsulem aliud penitùs non sum dicturus. Magnilianus Curator dixit:

dixit : Ibis ergo jam nunc ad Proconsulem, & ibi redditurus es in examine rationem. Tunc viros suos his allocutus est verbis : Quoniam Felix Episcopus juxta Imperatorum decreta ea quæ nobis mandare dignati sunt facere nullo modo maturavit, vobis comitantibus Carthaginem perducatur. Felix Episcopus dixit : Deo gratias. Tunc designatus est illi ductor Vincentius nomine Decurio civitatis Tubyzacensis. Profectus est autem Felix Episcopus Carthaginem. Ubi cum venisset, oblatus est Legato Proconsulis. Cui idem Legatus dixit : Quare Scripturas non tradis supervacuas ? Felix Episcopus dixit : Habeo quidem, sed non do. Scripturæ quæ à nobis habentur, supervacuæ non sunt, nec tradi à nobis ullo modo possunt. Tunc jussit eum Legatus in ima carceris mitti. Ubi cùm Felix Episcopus fuisset ingressus, Dominum Deum suum deprecatus est dicens : Domine Deus, omnium creator & conditor, Domine Jesu Christe, ne me derelinquas, quia propter te & propter testamentum tuum hæc patior. Miserere mei, & recipe spiritum meum, & derelinque in hoc seculo corpus mortale, ut à te, Domine, sicut promittere dignatus es, tecum merear suscipere immortale. In te enim semper, Domine, vivens, numquam adversùs me habebit mors potestatem. Post dies autem sedecim, horâ noctis quartâ, de carcere productus Felix Episcopus Anulini Proconsulis ilico est præsentatus aspectibus. Cui Anulinus Proconsul dixit : Quod tibi nomen est? Felix Episcopus dixit : Christianus sum. Anulinus Proconsul dixit : Non te de vocabulo quæsivi professionis, sed percunctatus sum quo nomine nuncuperis. Felix Episcopus dixit : Sicut tibi jam dixi, hoc nunc & iterùm dico, quia Christianus sum & Episcopus. Tunc iratus Anulinus Proconsul quòd ei nomen suum dicere noluisset, ait illi : Habes Scripturas supervacuas? Felix Episcopus dixit : Habeo Scripturas; sed non sunt, ut asseris, supervacuæ : quas cognosce à me nequaquam esse tradendas. Tunc Anulinus Proconsul transmisit eum Romæ ad Præfectum prætorii. Cúmque Felix Episcopus ibidem advenisset, & eidem Præfecto oblatus fuisset, jussit eum in carcere recipi & majoribus vinculis alligari. Post dies autem duodecim jussit eum Præfectus prætorii post Imperatores navigare.* Tunc Felix Episcopus navem conscendit catenarum duris nexibus colligatus, & fuit in subsanio navis quatuor diebus & quatuor noctibus jacens sub pedibus equorum, panem non comedens, nec aquæ quippiam bibens. Jejunus autem venit Nolam. Tunc Cognitor ejusdem civitatis venientem Felicem Episcopum sibi præsentari constituit vinculis gravioribus innodatum. Cui idem Cognitor sic ait : Felix, quomodo huc venisti? Felix Episcopus dixit : Quomodo Deus voluit. Cognitor dixit : Si in tuâ propriâ civitate vel apud Carthaginem Scripturas deificas tradidisses, ad me huc usque minime advenisses. Felix Episcopus dixit : Habeo quidem Scripturas divinas; sed, sicut diversis inquirentibus me respondisse non nescis, hoc etiam tibi præsens modò certissimè manifesto, quia eas nullo modo trado. Cognitor dixit : Si Scripturas deificas tradere nolueris, capite plecteris. Felix Episcopus dixit : Plus paratus sum plecti capite quàm libros dominicos sacrilegio tradere. Tunc memoratus Cognitor jussit ut sacra Imperatorum recitarentur. Cumque à Vincentio scribâ quæ constituta fuerant legerentur, Cognitor dixit : Quoniam iste homo tantùm in eâdem confessione duravit, secundùm præceptum hunc eumdem Felicem Episcopum gladio animadverti constituo. Felix Episcopus elevans oculos ad cœlum dixit : Deus, gratias tibi ago, qui per quinquaginta & sex annos in isto seculo virginitatem meam in me custodire dignatus es. Domine Deus cœli & terræ, Domini nostri Jesu Christi pater, propter te & propter legem tuam & pro timore tuo hoc patior, & cervicem meam flecto ad victimam. Accipe spiritum meum de hoc mortali seculo. Solus enim es Deus vivens atque invictus & permanens gloriosus in sempiterna secula seculorum. Amen. Completâ hac oratione, ductus à militibus, ibidem, id est, in Nolâ, decollatus est die octavo decimo Kalendas Februarii, ibique in Nolâ corpus ejus positum est, & reliquiæ ejus ad almam Carthaginem per religiosos Dei servos & matris Ecclesiæ filios perlatæ sunt & positæ in viâ quæ dicitur Scillitanorum. In eodem autem venerabili loco multa mirabilia fiunt, & languores universi curantur in nomine Domini nostri Jesu Christi, cui est cum Deo patre honor & laus & gloria in Spiritu sancto per omnia secula seculorum. Amen.

BALUZII NOTÆ AD ACTA S. FELICIS.

Incipit passio] Ita codices 59. & 930. bibliothecæ Colbertinæ. At codex 401. sic habet : *Incipit passio sancti Felicis Episcopi Bunzacensis* XVIII. *Kal. Januarii.* Brevius codex 316. *Passio sancti Felicis Episcopi.*

Diocletiano octies] Ita rectè omnia vetera exemplaria & editio Dacheriana. Malè apud Surium, ubi scriptum est : *Diocletiano novies & Maximiano octies Consulibus.* Nam certum est edictum fuisse propositum eo anno quo Diocletianus VIII. & Maximianus VII. Consules fuere.

Tunc] Id est, Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Consulibus. Nam hæc referenda sunt ad annum qui sequitur post initium persecutionis, cùm hæc acta Carthagine & in Africâ sint mense Januario.

Tubyzacensi] Ita codices 59. & 930. Sed codex 401. habet *Tubizacensi*, 316. & editio Dacheriana *Tubzacensi*. Nihil autem moror editionem Surianam, quam tot veterum exemplarium consensus ostendit esse mendosam in hoc loco. Infrà hæc civitas in codice 930. vocatur Tupuza pro Tobyza, nullo discrimine. Nota enim est permutatio litterarum. Tubyzam ego puto fuisse civitatem Numidiæ, eam fortassis cujus Episcopus Frumentius Tubusicensis, ut apud Victorem Vitensem legit Abrahamus Ortelius, nominatus reperitur inter Episcopos qui Carthaginem ex præcepto regali venerunt pro reddendâ ratione fidei anno sexto Regis Vandalorum Hunerici. Sed in editionibus Sirmondi & Chiffletii legitur *Tubursicensis*. In collatione porrò primâ Carthaginensi cap. CXXI. mentio est Servi Dei Episcopi Tubursicensis Buræ, cap. CXLII. Maurentii Episcopi Ecclesiæ Tubursicensis, & cap. CCII. Januarii Episcopi de Tubursicu seu Tubursico Numidiarum. Certè tanta est difficultas in constituendis veris nominibus civitatum Africæ, propter eorum inter se similitudinem & affinitatem, ut affirmare non ausim utrum hîc apud Victorem legendum sit *Tubusicensis*, quemadmodum in codice suo vidit Ortelius, an *Tubursicensis*, ut alii. Nam, exempli gratiâ, in notitiâ illâ Episcoporum Africæ Rusticus Episcopus Tipasensis nominatur inter Episcopos Numidiæ, & Reparatus Tipasitanus inter Episcopos Mauritaniæ Cæsariensis. Rursùm inter Episcopos Provinciæ Byzacenæ ponitur Felix Forontonianensis, & paullò pòst Bonifacius Frontonianensis. Sufficiunt enim hæc exempla. Interim omittendum non est, in eâdem collatione Carthaginensi cap. CLXXXVI. nominari Martinianum loci Tibuzabetensis Episcopum.

Magnilianus] Ita constanter scriptum est in veteribus libris bibliothecæ Colbertinæ. Ado & Dacherii editio habent *Maguellianus*, Suriana & Martyrologium Romanum *Magdellianus*.

Ubi est] Hanc totam pericopen, quæ in codicibus 401. & 930. non invenitur, exhibent codices 59 & 316. & editio Dacheriana. Eamdem habet etiam Suriana.

Date illos igni aduri] Hanc jussionem Magniliani Curatoris & responsionem martyrum defuisse in veteri exemplari Chiffletii hinc colligi potest, quòd omissa est in editione Dacherianâ. Eam tamen exhibent omnia nostra vetera exemplaria

(uno 316. excepto) & editio Surii. Et sanè constat sensum non esse integrum in illis exemplaribus quæ illam magistratûs interlocutionem & clericorum responsionem non habent.

Ut possint] Hæc verba desunt in duobus antiquis exemplaribus. Possunt autem omitti absque ullo incommodo. Suprà: *Date illos igni aduri.*

Apud ejus acta] Hæc est vera & germana lectio. Male in in codicibus 59. 401. & 930. *apud eum acta.*

Examine] Ita codices 401. & 930. Alii habent *examinatione.*

Tum viros suos] Mirum est quomodo fieri potuerit, ut depravatissima lectio hic obrepserit in codicibus 59. 401. & 930. ubi legitur *Uxor itaque ejus virum suum in allocuta est verbis.*

Nullo modo] In eisdem tribus codicibus scriptum est *nullâ ratione.*

Ut a te Domine] Hæc est lectio eorumdem trium veterum exemplarium. Sed codex 316. & editio Dacheriana habent *Attende Domine, sicut nobis promittere dignatus es, ut tecum merear suscipere immortalitatem.* Nos retinuimus lectionem quæ sincerior esse videtur, & quæ plurium veterum exemplarium auctoritate nititur.

Numquam adversus me] Secuti hic quoque sumus fidem veterum librorum. Nam editio Dacherii habet *numquam in mecum adversus me habebit potestatem.*

Sedecim] Codex 401. Colbertinus habet *duodecim.*

Non te de vocabulo] In quatuor vetustis codicibus Colbertinis legitur *Non tibi vocabulum quæsivi professionis.*

Ad præfectum prætorio] Editio Suriana addit *Idibus Julii*, ineptè sane. Nam cùm ista agerentur mense Januario, ridiculum est dicere martyrem missum fuisse Idibus Julii ad Præfectum prætorio. Neque verò illud incidisse potuit etiam in Idus Februarias. Quippe Felix Episcopus apprehensus est postridie Nonas Januarii, deinde triduo repositus in carcere ut secum deliberaret an scripturas deificas traditurus esset, quarto postea die missus est ad Proconsulem, post dies sedecim quam Carthaginem pervenisset, Proconsuli oblatus est, & tunc missus Romam ad Præfectum prætorio. Fiunt dies unus & viginti. Adde aliquot dies pro itinere à Tubyzâ usque ad Carthaginem. Missus est ergo Felix Romam sub finem mensis Januarii.

Duodecim] Ita quatuor exemplaria bibliothecæ Colbertinæ. Dacheriana editio habet *quatuordecim*, Suriana *novem.*

Post imperatores] Id est, ad Maximianum Herculium, qui tenebat Italiam, quem verò tum in Campaniâ fuisse propterea certum est.

Subsanno] Ita tria vetera exemplaria. Quartum habet *subsannio*, editio Dacheriana *subsanno.* Surius: *& fuit in capitè navis diebus quatuor.* Ex quo patet per subsanium vel subsannium intelligi debere imam partem navis.

Gladio anim. constituo] Turbat me locus ille. Nam suprà Præfectus Felicem misit ad Herculium, nimirum ut causa Felicis finem acciperet in præsentiâ Imperatoris. Et tamen cognitor Nolanæ civitatis judicium sibi præsumit, & Felicem capite plecti jubet. Verùm id ita intelligi debet ut cognitor dicatur causam istam suscepisse judicandam *secundùm præceptum*, ut dicitur infrà, id est, ex delegatione Maximiani tum præsentis.

Invictus & permanens] Ita tres vetusti codices Colbertini. Quartus habet, *vivificans permanes.* Editio Dacherii, *vivificans & permanens.*

In Nola] Editio Surii docet hæc acta esse Venusii, quæ civitas est regionis Apuliæ.

Octavo decimo] Hæc est lectio trium veterum exemplarium. In quarto & in editione Dacherii legitur *nonodecimo:* apud Surium, *tertio Kalendas Septembris.* Sed in vetustis martyrologiis passio sancti Felicis refertur ad diem IX. Kal. Novembris.

Ad almam] Hæc addita sunt ex codicibus manuscriptis. Epitheton est autem urbis Carthaginis, ut patet etiam ex actis Collationis Carthaginensis inter Catholicos & Donatistas. Alibi vocatur splendidissima, ut in actis purgationis Felicis Aptungitani, & celsissima, ut in actis Collationis Carthaginensis.

EADEM ACTA

Ex veteri editione Surianâ collata ad editiones Mombritii, Baronii, Cotelerii, Baluzii & Acherii: atque ad MSS. Cod. Ursicampi 1: S. Cornelii Compendiensis 1. S. Victoris Parisiensis 1. Cælestinorum Parisiensium 1. S. Mariani Antisiodorensis 1.

Prout edita est ab eruditissimo Theoderico Ruinart, Presbytero & Monacho Benedictino Congregationis S. Mauri, inter acta sincera & selecta primorum Martyrum, p. 374. & seq.

ADMONITIO THEODERICI RUINART

IN ACTA SANCTI FELICIS EPISCOPI ET MARTYRIS.

1. *CUM animadverterent* Christianæ *religionis hostes, plurimùm ad fidelium animos in suo proposito confirmandos valere divinarum scripturarum lectiones; codicibus sacris bellum indixere, mandantes ut ubique terrarum flammis absumerentur. Hoc edictum per omnes Imperii Romani Provincias promulgatum, multos Ecclesiæ Martyres peperit, præcipuéque in Africâ, ubi complures hac occasione mortem pertulêre: alii verò qui pœnarum metu perterriti prodiderant sacros codices, famoso* Traditorum *nominis originem præbuerunt. Cúmque nomen istud* Cæ*ciliano Episcopo Carthaginensi, ceterísque Catholicis Donatistæ attribuissent; multis tumultibus Ecclesia Africana agitata fuit. Inter alios autem qui pro sacrorum librorum defensione martyrium in Africâ pertulerunt, primus recensetur* Felix *Episcopus, cujus Acta quæ à variis referuntur, ex veteri Surianâ editione mutuati sumus, proptereà quòd ibi sinceriora & puriora haberi videantur: tametsi inficiari nolim, aliquot loca aliarum editionum ac codd. mss. ope restitui, aut saltem illustrari debere; quæ singillatim expendenda sunt.*

2. *Primò inquirendum est, cuinam civitati Felix Episcopus præfuerit. Ex quatuor codd. mss. bibliothecæ Colbertinæ, ad quos hujus Martyris Actorum editionem adornavit eruditus Baluzius tom. 2. Miscellaneorum, duo Felicis sedem appellant* Tubizacensem: *quibus consentiunt alii codd. mss. unus scilicet bibliothecæ sancti Victoris Parisiensis, alter RR. PP. Cælestinorum ejusdem urbis, ac tertius sancti Melanii Redonensis, ut discimus ex aliquot schedis ante istius bibliothecæ incendium descriptis, quæ penes nos sunt. Alii verò 2. codd. Colbertini & unus sancti Cornelii Compendiensis, cum Mombritio & editione Acherianâ Spicilegii tom. 12.* Tubizocensem *seu* Tubzocensem, *aut* Tubzuzensem *præferunt: quibus consentiunt aliquot vetera martyrologia. At* Tiburcensem *appellat*

pellat vetus editio Suriana, pro quo nomine Thibarensem *reposuit Cardinalis Baronius ad annum 302. num. 118. quod nomen in novæ editionis Surianæ Acta invectum est. Quæ verò ex his lectio præferenda sit, incertum: cùm nulla urbs sub istis nominibus in ullis Africæ notitiis habeatur. Civitas quidem* Thibarensis *aut* Tibarensis *nota est, ad cujus urbis plebem Cyprianus epistolam 58. novæ editionis, aliàs 56. scripsit; & inter Patres Concilii Carthaginensis de baptismo,* Vincentius à Thibari *sententiam dixit. At Thibaris nomen ex conjecturâ Baronius reposuit: nullum enim laudat mss. codicem ad id probandum: nec constat an fuerit Provinciæ Proconsularis. Ad Zeugitanam quidem esse referendam censet Oxoniensis editor in notis ad laudatam epistolam, quamvis antea dixerit in notis ad Concil. Carthag. de baptismo, hanc sibi videri esse Taboram in Mauritaniâ Cæsariensi. Unde non magis certum est Felicem Thibiuritanum Episcopum fuisse, quàm Tuburficensem, ut suspicatur clariss. Baluzius, aut Tuburbitanum, ut ad marginem suæ editionis noster Acherius annotavit. Id tamen est incommodi in priori illâ opinione, quod* Tuburficum *urbs Numidiæ fuerit: cùm Felix Provinciæ Proconsularis fuisse videatur, utpote qui à Curatore civitatis ad Proconsulem missus fuerit: quin & ejus sedes non longè à Carthagine distitisse dicenda est, si Actis Surianis fides adhibeatur, in quibus unâ die Felix Carthaginem profectus dicitur, & posterâ die ad sedem suam reversus fuisse.*

3. *Alterum caput in quo Suriana Acta ab aliis discrepant, Felicis clericos respicit. Hos Surius* Aprum Presbyterum, Cyrum & Victorem Lectores *appellat: quos aliæ editiones cum mss.* Januarium Presbyterum, Fortunatum *seu* Fortunatianum & Septiminum Lectores *vocant. His consentiunt vetera Martyrologia, quæ Felici* Audactum & Januarium Presbyteros, Fortunatianum & Septimium Lectores, *socios adjungunt. Sed eadem Martyrologia Surio favent in loci designatione. Unanimi quippe consensu referunt, Felicem Venusiæ in Apuliâ martyrium consummasse; quamvis editiones Baluziana & Acheriana cum omnibus mss. quos videre licuit, eundem Nolæ passum commemorent.*

4. *Non minùs inter se dissentiunt Acta edita in assignando tempore, quo idem sanctus Felix martyrium pertulit. Id die 18. Kalendas Februarii contigisse cum mss. codd. referunt editiones Acheriana & Baluziana: quod ad 3. Kalendas Septembris revocat editio Suriana, quam postremam sententiam alteri præferendam censemus. Cùm enim edictum de comburendis libris anno 303. Nicomediæ mense Martio promulgatum fuerit: vix quisquam sibi persuadeat, ipsum nonnisi anno sequenti in Africam pervenisse: quod tamen dicere debent qui primam sententiam amplectuntur. Certum quippe est ex Actis, Felicem apprehensum fuisse, statim atque edictum istud in Africâ promulgatum fuit. Surianæ editioni favet etiam ipse Actorum contextus,* Diocletiano octies... exivit edictum, &c. Tunc programma propositum est, &c. *In alterâ enim opinione hæc verba,* Tunc programma, *de anno quo his verbis* Diocletiano octies, &c. *designatur, intelligi non potest. Hæc verò omnia optimè congruunt cum Surianâ seu Baronianâ lectione. Nam Diocletiano octies & Maximiano septies Coss. id est anno 303. mense Martio, primum edictum adversùs Christianos de libris comburendis, &c. Nicomediæ latum est: quod quidem edictum ad diversas Imperii Romani Provincias transmissum, mense Junio in Africam pervenit: ubique in civitate, cui Felix Episcopus præerat, promulgato, cùm ipse sacros libros tradere constanter renueret, ad diversa tribunalia, etiam trans mare perductus, tandem die 30. Augusti apud Venusium Apuliæ urbem gladio percussus martyrium complevit. Ejus tamen festivitatem mense Octobri celebrant Martyrologia Usuardi, Adonis, Romana Rosweydi, Galesinii & Baronii: at die præcedenti recolitur in Flori & Notkeri Martyrologiis. Sed his omnibus præferri debet sinceri Martyrologii Bedæ auctoritas, cujus verba, quæ Surianam lectionem egregiè confirmant, hîc describo.* III. Kal. (Sept.) In Venusianâ civitate Apuliæ natale SS. Felicis Episcopi Tubzocensis, & Audacti, & Januarii Presbyteri, & Fortunatiani & Septimini Lectorum, qui temporibus Diocletiani in suâ civitate teniti à Magneliano Curatore, inde multis diu vinculis & carceribus macerati & in Africâ & in Siciliâ; tandem in occisione gladii consummati sunt. Felix quinquaginta sex annorum virgo obiit. Sunt autem inter Carthaginem & Tibzocam (*mss. in margine* Tibiucam *) millia passuum triginta quinque. * an Tibiuram.
Eadem usque ad hæc verba, sunt autem, &c. *habentur in vetustissimo cod. ms. Christinæ Reginæ Sueciæ apud Florentinium, & apud Lucam Holstenium in animadversis ad Martyrologium Romanum ad diem 30. Augusti: nisi quòd Januarius inter Felicis socios non recensetur: sed exprimitur dies quo teniti sunt,* XVIII. Kalendas Julii. *Porrò nostri Felicis memoria apud Græcos etiam celebris est, qui ejus festum die 16. Aprilis commemorant.*

An. 303.

A C T A

Sancti FELICIS Episcopi & Martyris.

Ex codd. mss. & editis.

I. DIOCLETIANO octies & Maximiano septies [1], Consulibus, Augustis, exivit edictum Imperatorum & Cæsarum, super omnem faciem terræ; & propositum est per Colonias & civitates Principibus & Magistratibus, suo cuique loco, ut libros deificos peterent de manu Episcoporum & Presbyterorum. Tunc programma positum est in civitate Tibiurensi, die Nonarum Juniarum. Tunc
* al. Magnellianus.
Magnilianus * jussit ad se perduci seniores plebis. Eâdem die [2] FELIX Episcopus Carthaginem fuerat profectus. Aprum verò Presbyterum ad se jussit
* Bar. Cyrum.
perduci, & Gyrum * & Vitalem Lectores. Quibus Magnilianus Curator dixit: Libros deificos habetis? Aper dixit: Habemus. Magnilianus Curator dixit: Date illos igni aduri. Tunc Aper: Episcopus noster apud se illos habet. Magnilianus Curator dixit: Ubi est? Aper dixit: Nescio. Magnilianus Curator dixit: Eritis ergo sub officio, donec Anulino Proconsuli rationem reddatis.

II. Posterâ autem die Felix Episcopus venit Carthagine Tibiuram. Tunc Magnilianus Curator jussit Felicem Episcopum ad se perduci per officialem. Cui Magnilianus Curator dixit: Felix Episcope, da libros, vel membranas quascumque habes. Felix Episcopus dixit: Habeo, sed non do. Magnilianus Curator dixit: Prius est quod Imperatores jusserunt, quàm quod tu loqueris. Da libros, ut possint igni aduri. Felix Episcopus dixit: Melius est me igne aduri, quàm Scripturas deificas: quia bonum est obedire Deo magis quàm hominibus. Magnilianus Curator dixit: Prius est quod Imperatores jusserunt, quàm id quod tu loqueris. Felix Episcopus dixit: Prius est præceptum Domini, quàm hominum. Magnilianus dixit: Recogita tecum.

III. Post tertium autem diem jussit Curator Felicem Episcopum ad se perduci, & dixit ei: Recogitasti

gitasti tecum? Felix Episcopus dixit: Quæ priùs locutus sum, & modò loquor, & ante Proconsulem ea sum dicturus. Magnilianus Curator dixit: Ibis ergo ad Proconsulem, & ibi rationem reddes. Tunc assignatus est illi Vincentius Celsinus Decurio civitatis Tibiurensium.

IV. Tunc profectus est Felix à Tibiurâ, octavo Kalendas Julias ligatus deductus est *; ligatum verò jussit in carcerem trudi. Alia autem die productus est Felix Episcopus ante lucem: cui dixit Proconsul [3]: Quare scripturas supervacuas non reddis? Felix Episcopus dixit: Habeo, sed non dabo. Tunc jussit eum alligatum in ima carceris mitti. Post sexdecim autem dies Felix Episcopus productus est de carcere in vinculis, horâ noctis quartâ, ad Anulinum Proconsulem: cui dixit Anulinus: Quare scripturas supervacuas non reddis? Felix Episcopus respondit: Non sum eas daturus. Tunc jussit [4] illum Anulinus Proconsul ad Præfectum Prætorio mitti, Idibus Julii. Tunc Præfectus jussit eum suo carcere recipi, & majoribus vinculis ligari. Post dies autem novem jussit eum Præfectus ad Imperatores navigare.

* *Ed. al. & mss. add.* Carthaginem.

V. Tunc Felix Episcopus ascendit navim cum vinculis magnis, & fuit in capsâ navis diebus quatuor. Volutatus sub pedibus equorum panem & aquam non gustavit: jejunus [5] in portum pervenit, & in civitate Agrigento [6] exceptus est à fratribus cum summo honore. Inde venerunt in civitatem nomine Catanam: ibi similiter sunt excepti. Inde Messanam venerunt. Inde Taurominium: ibi similiter sunt excepti. Postea fretum navigarunt in partes Lucaniæ civitatem, nomine Rulo [7]. Inde profecti sunt Venusium, quæ est civitas regionis Apuliæ. Tunc Præfectus jussit Felicem de vinculis eripi, & dixit: Felix, quare Scripturas dominicas non das? aut forsitan non habes? Cui respondit: Habeo quidem, sed non do. Præfectus dixit: Felicem gladio interficite. Felix Episcopus dixit voce clarâ: Gratias tibi Domine, qui me dignatus es liberare.

VI. Et ductus est ad passionis locum (cùm etiam ipsa luna in sanguinem conversa est) die tertio Kalendas Septembris. Felix Episcopus elevans oculos in cœlum, clarâ voce dixit: Deus, gratias tibi. Quinquaginta & sex annos habeo in hoc sæculo. Virginitatem custodivi, Evangelia servavi, fidem & veritatem prædicavi. Domine Deus cœli & terræ, Jesu Christe, tibi cervicem meam ad victimam flecto, qui permanes in æternum; cui est claritas & magnificentia in sæcula sæculorum, Amen.

NOTÆ THEODERICI RUINART AD ACTA S. FELICIS.

1 Suriana editio mendosè, *Diocl. IX. & Max. VIII.* Mendosiùs sine ullo ms. Baronius, *Constantio Chloro & Galerio Maximiano IV.*

2 Hæc verba, *eidem die*, desunt in aliis ed & mss.

3 Hæc quæstio in aliis edit. & mss. coram Proconsulis Legato habita dicitur; hinc fortè suprà legendum. *Legatus eum jussit in carcerem trudi*; & hic, *Proconsulis Legatus: Quare, &c.*

4 Aliæ ed. & mss. *Transmisit eum Romæ.* At ex his quæ sequuntur in utraque editione hic Præfectus videtur tunc in Africâ fuisse.

5 Aliæ ed. & mss. *pervenit Nolam*, ubi ab ejus civitatis Cognitore interrogatus, & capite damnatus est. Mirum est autem hunc Martyrem ad Imperatores transmissum, à Cognitore aut alio quolibet condemnatum fuisse: nisi fortè ii ex Imperatoris speciali mandato, qui tunc in eâ regione versabatur, agerent. Porrò aliqui codd. asserunt, Felicis corpus Carthaginem delatum fuisse.

6 Agrigentum, Catana, Messana, & Taurominium, Siciliæ civitates notissimæ, olim Episcopales sub Panormitano Metropolitâ, cui nunc solum Agrigentum subjicitur: nam Messana in Metropolim erecta est, Catana Archiepiscopum Montis-Regalis agnoscit. Taurominii verò sedes Episcopalis exstincta est.

7 Hujus civitatis nomen in Italiæ notitiis non habetur. Lucaniæ verò olim pars erat magnæ Græciæ, quæ Basilicatæ hodiernæ, regni Neapolitani Provinciæ, magnam partem cum aliquot vicinis Regionibus comprehendebat. Venusium verò civitas est Episcopalis sub Acherontino Metropolitano, ad radices Apennini montis, Principatûs titulo ornata.

An. 303.

ACTA MARTYRUM

SATURNINI PRESBYTERI, FELICIS, DATIVI, AMPELII, & aliorum.

Prout edita sunt à clarissimo Viro Baluzio Miscell. t. 2. p. 56. ex MS. Cod. Bibl. Colbert.

MONITUM BALUZII

AD ACTA SANCTORUM SATURNINI, DATIVI, & sociorum.

* *ADDIDIMUS hunc titulum ex Codice 930. Bibliothecæ Colbertinæ. Deerat enim in editionibus Surii & Henschenii. Cùm autem ille sit vetus, & in eo quædam, quæ ad historiam sanctorum Martyrum pertinent, contineantur quæ in actis ipsis non habentur, visum est alicujus momenti eum dare qualem invenimus in veteri Codice. Scripta sanè sunt ista, quod negari non potest, ab aliquo Donatista, sed docto & erudito; dignáque mihi visa sunt quæ cum Lactantio conjungerentur, cùm ob similitudinem argumenti, tùm ob elegantiam sermonis. Quamquam enim ea non sint ipsamet acta Martyrum quæ in Collatione Carthaginensi laudata sunt, ut apparet ex sancto Augustino, opus est tamen antiqui Scriptoris, & qui non admodùm remotus fuit ab ævo Diocletiani. Falluntur ergo vehementer qui auctoritate Augustini abutuntur ut probent ea esse ipsa proconsularia gesta excepta à Notariis, cùm è contrà ex testimonio Augustini colligatur non exstare hodie ea gesta, sed tantùm historiam quam Donatista ille ex iisdem gestis concinnavit. Nam Augustinus in Breviculo diei tertiæ cap.* XVII. *docet gesta Martyrum notata fuisse Diocletiano* IX. *& Maximiano* VIII. *Consulibus, pridie Idûs Februarii, cùm in hoc libro scriptum simpliciter sit, absque*

absque ullâ temporis notâ, bellum ex quo orti sunt traditores commotum fuisse temporibus Diocletiani & Maximiani. Præterea quæ in capite XVI. & sequentibus dicuntur de Mensurio & Cæciliano, ea profectò non pertinent ad gesta proconsularia, & lecta in Collatione Carthaginensi non fuisse rectè observatum est à Baronio.

* *Incipiunt Confessiones & actus Martyrum Saturnini Presbyteri, Felicis, Dativi, Ampelii, cæterorúmque infrà scriptorum, qui propter collectas & scripturas dominicas sub Anulino tunc Proconsule Africæ die pridie Idus Februarii Carthagine Dominum confessi diversis locis temporibúsque discretis beatissimum sanguinem profuderunt.*

I.

QUI religionis sanctissimæ fide exultat & gloriatur in Christo, quique dominicâ veritate gaudet, errore damnato, ut Ecclesiam Catholicam teneat, sanctámque communionem à profanâ discernat, acta martyrum legat, quæ necessariò in archivo memoriæ conscripta sunt, ne seculis transeuntibus obsolesceret gloria martyrum & damnatio traditorum. Aggredior itaque cœlestes pugnas nováque certamina gesta per fortissimos milites Christi, bellatores invictos, martyres gloriosos, aggredior, inquam, ex actis publicis scribere, non tam ingenio præditus, quàm civili quo illis sum amore conjunctus, consulta quidem hoc faciens, duplici scilicet modo, ut & imitatoribus eorum ad martyrium animos præparemus, & quos vivere in perpetuum atque cum Domino Christo regnare confidimus, etiam confessionis ipsorum pugnas atque victorias, cùm in litteria digerimus, æternæ memoriæ consecramus. Sed non invenio, fratres dilectissimi, quibus utar exordiis, quove principio laudis aggrediar sanctissimorum martyrum felicissimam confessionem. Magnia enim rebus magnisque virtutibus rapior; & quidquid est quod in ipsis aspicio, hoc totum divinum atque cæleste admiror, in devotione fidem, in vitâ sanctitatem, in confessione constantiam, in passione victoriam. Quæ res quantò solæ in suis virtutibus fulgent, tantò sunt omnes in singulis martyribus clariores. Placet igitur in principio causam ipsius belli tractare totiúsque mundi discrimen necessariò breviter omni celeritate discurrere; ut agnitâ veritate, & præmia Martyrum & pœnas quis noverit traditorum.

II.

TEMPORIBUS namque Diocletiani & Maximiani bellum diabolus Christianis indixit isto modo ut sacrosancta Domini testamenta Scripturásque divinas ad exurendum peteret, Basilicas dominicas subverteret, & ritus sacros cœtusque sanctissimos celebrari Domino prohiberet. Sed non tulit exercitus Domini Dei immane præceptum, sacrilegámque jussionem perhorruit; & mox fidei arma corripuit, descendit in prælium, non tam contra homines quàm contra diabolum pugnaturus. Et quamvis tradendo gentilibus Scripturas dominicas atque testamenta divina profanis ignibus comburenda, à fidei cardine cecidêre nonnulli, conservando tamen eas, & pro ipsis libenter suum sanguinem effundendo, fortiter fecêre quamplurimi, quique pleni Deo, devicto atque prostrato diabolo, victricem palmam in passione gestantes, sententiam in traditores atque in eorum consortes, quâ illos ab Ecclesiæ communione rejecerant, cuncti martyres proprio sanguine consignabant. Fas enim non fuerat ut in Ecclesiâ Dei simul essent martyres & traditores. Advolabant igitur undique versum ad certaminis campum immensa agmina confessorum; & ubi quisque hostem repererat, castra illic dominica collocabat. Namque in civitate Alutinensi in domo Octavi Felicis, cùm bellica caneret tuba, dominica signa gloriosi martyres erexerunt; ubique celebrantes ex more dominica sacramenta, à coloniæ magistratibus atque ab ipso stationario milite apprehenduntur, Saturninus Presbyter cum filiis quatuor, id est, Saturnino juniore & Felice lectoribus, Mariâ sanctimoniali, Hilarione infante, itémque Dativus; qui & senator, Felix, alius Felix, Emeritus, Ampelius, Rogatianus, Quintus, Maximianus, Thelica, Rogatianus, Rogatus, Januarius, Cassianus, Victorianus, Vincentius, Cæcilianus, Restituta, Ptima, Eva, Rogatianus, Guinalius, Rogatus, Pomponia, Secunda, Januaria, Saturnina, Martinus, Elautus, Felix, Margareta major, Honorata, Regiola, Victorianus, Pelusius, Faustus, Dacianus, Matrona, Cæcilia, Victoria, Herectina, secunda Matrona, Januaria.

III.

QUI apprehensi producebantur alacres ad forum. Adhuc in primum certaminis campum prior Dativus ibat, quem sancti parentes candidum senatorem cælesti curiæ genuerunt. Ibat etiam Presbyter Saturninus numerosâ vallatus propagine liberorum; cujus partus partem sibi sociam martyrio destinavit, partem sui nominis pignus Ecclesiæ relinquebat. Hos agmen dominicum seqaebatur, in quo fulgebat cælestium splendor armorum, scutum fidei, lorica justitiæ, salvationis galea, & gladius bifrons sermo Dei: quorum præsidio fulti, spem victoriæ fratribus promittebant. Sed jam ad supradictæ civitatis pervenerunt forum. Ibi primùm congressi, confessionis palmam magistratûs elogio sustulerunt. In isto namque foro jam pro scripturis dominicis dimicaverat cælum, cùm Fundanus civitatis quondam Episcopus scripturas dominicas traderet exurendas: quas cùm magistratus sacrilegus igni apponeret, subitò imber sereno cælo diffunditur, ignis scripturis sanctis admotus exstinguitur, grandines adhibentur, omnisque ipsa regio pro scripturis dominicis, elementis furentibus, devastabatur. De hac igitur civitate martyres Christi exoptata prima vincula susceperunt; directique ad Carthaginem, alacres ac læti per totum iter hymnos Domino canticáque psallebant. Qui cùm ad officium Anulini tunc Proconsulis pervenirent, staréntque in acie constanter ac fortiter, sævientia impetus diaboli dominicâ constantiâ retundebant. Sed cùm non contra omnes simul milites Christi diabolica rabies prævaleret, singulos in certamina postulavit. Quorum certaminum pugnas non tam meis exequar quàm martyrum dictis; ut & sævientia hostis audacia in tormentis atque in ipsâ sacrilegâ invectione noscatur, & Christi Domini præpotentis virtus in tolerantiâ martyrum atque in ipsâ confessione laudetur.

IV.

CUM igitur ab officio Proconsuli offerrentur, suggereretúrque quòd à magistratibus Alutinensium transmissi essent Christiani qui contra interdictum Imperatorum & Cæsarum collectam dominicam celebrassent, primùm Proconsul Dativum interrogat cujus esset conditionis & utrùm collectam fecisset: qui cùm se Christianum & in collecta fuisse profiteretur,

retur, auctor ab ipso collectionis sanctissimæ postulatur; statimque jubetur officium eumdem in equuleum sublevare extensúmque ungulis præparare. Sed cùm carnifices jussa crudelia atroci velocitate complerent, starentque sævientes in dictis, & denudatis ad vulnera martyris lateribus, erectis ungulis imminerent, subito sese per medium Thelica fortissimus martyr tormentis subjecit & clamavit, Quia Christiani sumus nos, Nos, inquit, collegimus. Statimque Proconsulis furor exarsit, & ingemiscens, spiritali gladio graviter vulneratus, martyrem Christi gravissimis ictibus tutulit, in equuleum suspensum extendit, ungulis perstridentibus laniavit. At contra gloriosissimus Thelica martyr mediâ de ipsâ carnificum rabie hujusmodi preces Domino cum gratiarum actione effundebat: Deo gratias. In nomine tuo, Christe Dei Filius, libera servos tuos. Talia precanti Proconsul, Quis est, inquit, auctor tecum congregationis vestræ? Qui crudelitas sævienti carnifici clarâ voce respondit: Saturninus Presbyter & omnes. O martyrem primatum omnibus dantem. Non enim Presbyterum fratribus prætulit, sed Presbytero fratres confessionis consortio copulavit. Quærente igitur Proconsule Saturninum, ostendit, non quòd illum prodiderit, quem secum adversùs diabolum pariter dimicare cernebat, sed ut illi panderet integrè se celebrasse collectam, quando cum ipsis etiam Presbyter fuerat. Manabat igitur cum voce sanguis Dominum deprecantis, & præceptorum Evangelii memor, inimicis suis veniam martyr in ipsâ corporis sui laniamenta poscebat. Inter ipsos namque vulnerum gravissimos cruciatus, tortores pariter & Proconsulem his vocibus exprobrabat. Injustè facitis, infelices, contra Deum facitis. Deus altissime, noli illis consentire ad hæc peccata. Peccatis, infelices, adversùs Deum facitis. Custodimus præcepta Dei altissimi. Injustè agitis, infelices; innocentes laniatis. Non sumus homicidæ, non fraudem fecimus. Deus, miserere. Gratias tibi ago. Pro nomine tuo, Domine, da sufferentiam. Libera servos tuos de captivitate hujus seculi. Gratias tibi ago, nec sufficio tibi gratias agere. Et cùm ictibus ungularum concussa fortiùs latera sulcarentur, profluensque sanguinis unda violentis tractibus emanaret, Proconsulem sibi dicentem audivit: Incipies sentire quæ vos pati oporteat. Et adjecit: Ad gloriam. Gratias ago Deo regnorum. Apparet regnum æternum, regnum incorruptum. Domine Jesu Christe, Christiani sumus, tibi servimus; tu es spes nostra, tu es spes Christianorum. Deus sanctissime, Deus altissime, Deus omnipotens, tibi laudes pro nomine tuo agimus. Cui talia oranti cùm à diabolo per judicem diceretur, custodire te oportuit jussionem Imperatorum & Cæsarum, defatigato jam corpore, forti atque constanti sermone victor animo proclamavit: Non curo nisi legem Dei, quam didici. Ipsam custodio, pro ipsâ moriar, in ipsâ consumor, præter quam non est aliud. Talibus itaque dictis gloriosissimi martyris in suis tormentis magis ipse Anulinus torquebatur: cujus tandem rabies ferocitate saginata, posteà reclusum in carcere, passione condignum martyrem destinavit.

V.

Post hunc Dativus à Domino in certamine erigitur, qui Thelicæ ad fortissimum prælium de proximo conjunctus est: qui cùm pendendo in equuleo extensus, se voce sæpius repetitâ Christianum esse & collectam fecisse fortiter proclamaret, emersit sanctissimæ Victoriæ martyris frater, vir sanè togatus, sed à religionis Christianæ sanctissimo cultu ipsis temporibus alienus; qui suspensum in equuleo Martyrem profanis vocibus hactenus arguebat: Hic est, ait, Domine, qui per absentiam patris nostri, nobis hîc studentibus, sororem nostram Victoriam seducens, hinc de splendidissimâ Carthaginis civitate unà cum Secundâ & Restitutâ ad Alutinensem coloniam secum usque perduxit, quíque numquam domum nostram ingressus est nisi tunc quando quibusdam persuasionibus puellares animos illiciebat. Sed non tulit Victoria clarissima martyr Domini collegam & commartyrem suum falsò appeti Senatorem, statímque Christianâ libertate prorumpens, Nullius, inquit, persuasione profecta sum, nec cum ipso ad Alutinensem coloniam veni. Hoc possum per cives probare. Omnia meâ sponte atque voluntate perfeci. Nam & in collectâ fui, & dominicum cum fratribus celebravi, quia Christiana sum. Tunc impudens advocatus maledicta exaggerabat in Martyrem. Et contra Martyr gloriosus de equuleo cuncta verâ responsione solvebat.

VI.

Inter hæc Anulinus sedescens, premi ungulis in martyrem jubet. Statim carnifices nuda præparatáque ictibus latera cruentis vulneribus invenerunt. Advolabant truces in manus jussis velocibus, secretáque pectoris, diruptis cutibus visceribúsque divulsis, nefandis aspectibus profanorum adnixâ crudelitate pandebant. Inter hæc martyris mens immobilis; & licèt membra rumpantur, divellantur viscera, latera dissipentur, animus tamen Martyris integer inconcussúsque perdurat. Denique dignitatis suæ memor Dativus, qui & Senator, tali voce preces Domino sub carnifice rabiente fundebat: O Christe Domine, non confundar. His dictis, beatissimus Martyr quod à Domino poposcerat, tam facilè meruit quàm breviter postulavit. Denique mox Proconsul mente concussâ, linguâ volente parcere prosilivit. Cessavêre carnifices. Fas enim non erat martyrem Christi in commartyris suæ Victoriæ causâ torqueri. Namque cùm contra eum etiam Pompeianus suspicionis indignæ sævus accusator accederet, calumniosámque conjungeret actionem, despectus à martyre est & percussus. Quid agis hoc in loco, diabole? Quid contra Martyres Christi adhuc usque conaris? A Senatore Domini ac Martyre & potestas simul & forensis rabies superata est. Sed clarissimus Martyr etiam pro Christo tortus, cùm interrogatus utrum in collectâ fuisset, profiteretur constanter & diceret cùm collecta fuisset se supervenisse & dominicum cum fratribus congruâ religionis devotione celebrasse auctorémque ejusdem collectionis sanctissimæ unum fuisse, in sese rursus Proconsulem acriùs excitavit; cujus recrudescente sævitiâ, geminata Martyris dignitas iteratò ungulis sulcantibus exaratur. At Martyr ad vulnerum cruciatus sævissimos pristinam suam repetens orationem, Rogo, ait, Christe, non confundar. Quid feci? Saturninus est Presbyter noster.

VII.

Hujus cùm latera, duri trucísque carnificis magistrâ crudelitate monstrante, aduncis ungulis raderentur, Saturninus Presbyter ad prælium postulatur: qui cœlestis regni contemplatione considerans parva admodum ac levia suos commartyres sustinere, congredi etiam ipse taliter cœpit. Nam dicente Proconsule, Tu contra jussionem Imperatorum & Cæsarum fecisti, ut hos omnes colligeres, respondit Presbyter Saturninus, Domini Spiritu suggerente securus: Dominicum celebravimus. Proconsul

conſul ait: Quare? Reſpondit: Quia non poteſt intermitti dominicum. Qui mox ut hæc dixit, contra Dativum ſtatim jubet aptari. Spectabat intereà Dativus laniamenta corporis ſui potius quàm dolebat; & cujus ad Dominum mens animuſque pendebat, nihil dolorem corporis æſtimabat; ſed tantùm Dominum precabatur dicens: Subveni rogo Chriſte, habe pietatem, ſerva animam meam, cuſtodi ſpiritum meum, non confundar. Rogo Chriſte, da ſufferentiam. Cui cùm à Proconſule diceretur, Ex hac ſplendidiſſimâ civitate magis debueras alios ad bonam mentem vocare, & non contra præcepta Imperatorum & Cæſarum facere, fortiùs atque conſtantiùs acclamabat: Chriſtianus ſum. Quâ voce diabolus ſuperatus, Parce, inquit. Simúlque illum in carcerem tradens, paſſioni condignæ martyrem reſervavit.

VIII.

At verò Presbyter Saturninus recenti martyrum ſanguine delibutus, cùm penderet in equuleo, admonebatur in eorum fide perſiſtere in quorum cruore perſtabat. Hic cùm interrogaretur utrum auctor ipſe eſſet & omnes ipſe adunaſſet, & diceret, Etiam, ego præſens in collectâ fui, Emeritus lector ad certamen exiliens, congrediente Presbytero, Ego ſum auctor, inquit, in cujus domo collecta facta fuit. At Proconſul qui jam totiens victus fuerat, impetus Emeriti perhorrebat; & tamen in Presbyterum verſus, Quare contra præceptum, inquit, faciebas, Saturnine? Cui Saturninus, Intermitti dominicum non poteſt, ait. Lex ſic jubet. Tunc Proconſul: Non tamen debuiſti prohibita contemnere, ſed obſervare potiùs, & non rem facere contra præceptum Imperatorum. Et meditatâ jamdiù in martyribus voce, terrorem ſuæ iræ commovit; cui non pigro paretur obſequio. Nam carnifices in ſenile corpus Presbyteri ruunt, & graſſante rabie, ruptâ nervorum connexione, diſcerpunt. Ingemiſcenda ſupplicia & novi generis in ſacerdotem Dei exquiſita tormenta viderea, quaſi in pabulo vulnerum famis rabie ſævire carnifices, apertiſque viſceribus, ad horrorem videntium inter ruborem ſanguinis, oſſa nudata pallere, & nec inter moras tormentorum quentium, excluſam animam corpus ſupplicin pendente deſerere. At tali voce Dominum Presbyter precabatur: Rogo te Chriſte, exaudi. Gratias tibi ago Deus: Jube me decollari. Rogo Chriſte, miſerere. Fili Dei ſubveni. Cui Proconſul: Quare contra præceptum facis? Et Presbyter, Lex ſic jubet, lex ſic docet, inquit. O admiranda ſatis ac prædicanda Presbyteri doctoris divina reſponſio! Legem ſanctiſſimam etiam in tormentis Presbyter prædicat, pro quâ libenter ſupplicia ſuſtinebat. Legis denique voce deterritus Anulinus, Parcam, inquit; eúmque in cuſtodiam carceris redigens, exoptato ſupplicio deſtinavit.

IX.

At verò Emerito applicito, in tuâ, inqnit Proconſul, domo collectæ factæ ſunt contra præcepta Imperatorum? Cui Emeritus ſancto Spiritu inundatus, in domo meâ, inqnit, egimus dominicum. At ille, Quare permittebas, ait, illos ingredi? Reſpondit: Quoniam fratres mei ſunt, & non poteram illos prohibere. Sed prohibere, inquit, illos debuiſti. At ille, Non potui, ait, quoniam ſine dominico non poſſumus. Statim etiam ipſe in equuleo jubetur extendi, extenſúſque vexari. Qui cùm validos ictus innovato carnifice pateretur, Rogo, ait, Chriſte ſubveni. Contra præceptum Dei facitis, ô infelices. Et interloquenti Proconſuli, Non oportuerat te eos ſuſcipere, reſpondit: Non poteram quin ſuſciperem fratres meos. At Proconſul ſacrilegus, Sed prior, inquit, erat juſſio Imperatorum & Cæſarum. Contrà religioſiſſimus Martyr, Deus, inquit, major eſt quàm Imperatores. Rogo Chriſte, tibi laudes. Chriſte Domine, da ſufferentiam. Cui talia precanti hæc Proconſul injecit: Habes ergo ſcripturam aliquam in domo tuâ? Et reſpondit: Habeo, ſed in corde meo. Et Proconſul, In domo, inquit, tuâ habes, an non? Emeritus Martyr ait: In corde meo illas habeo. Rogo Chriſte, tibi laudes. Libera me, Chriſte, in nomine tuo. Breviter patior, libenter patior. Chriſte, non confundar. O martyrem Apoſtoli memorem, qui legem Domini conſcriptam habuit, non atramento, ſed Spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, ſed in tabulis cordis carnalibus. O martyrem legis ſacræ idoneum diligentémque cuſtodem, qui traditorum facinus perhorreſcens, ſcripturas dominicas, ne perderet, inter ſecreta ſui pectoris collocavit. Quo cognito, Proconſul, Parce, inquit. Ejúſque confeſſionem in memoriam unà cum ceterorum confeſſionibus redigens, Pro veſtris meritis omnes, inquit, ſecundùm confeſſionem veſtram pœnas meritas perſolvetis.

X.

San jam ferina rabies ore cruento tormentis martyrum ſaginata languebat. Sed cùm Felix nomine & paſſione proceſſiſſet in prælium, aciéſque Domini omnis incorrupta invictáque perſtaret, tyrannus mente proſtratus, voce demiſſus, animâ & corpore diſſolutus, Spero vos, inquit, hanc partem potiùs eligere, quâ poſſitis vivere, ut juſſiones conſervetis. Contra quæ confeſſores Domini, invicti martyres Chriſti, tamquam ex uno ore dixerunt: Chriſtiani ſumus, non poſſumus niſi Domini legem ſanctam uſque ad effuſionem ſanguinis cuſtodire. Quâ voce percuſſus inimicus Felici dicebat: Non quæro utrum Chriſtianus ſis, ſed an collectam feceris, vel ſcripturas aliquas habeas. O ſtulta judicis & ridenda interrogatio! Chriſtianus, inquit, utrum ſis tace. Et addidit: Si in collectâ fuiſti? Reſpondit: Quaſi Chriſtianus ſine dominico poſſit, aut dominicum ſine Chriſtiano celebrari. An neſcis, Satanas, in dominico Chriſtianum & in Chriſtiano dominicum conſtitutum, ut nec alterum ſine altero valeat eſſe? Cùm nomen audieris, frequentiam Domini diſce; & cùm collectam audieris, nomen agnoſce. Denique cognoſceris à martyre & rideris, tali reſponſione confunderis. Collectam, inquit, glorioſiſſimè celebravimus, ad ſcripturas dominicas legendas in dominicum convenimus ſemper. Quâ confeſſione confuſus graviter Anulinus, fuſtibus cæſum exanimem, cœleſti Concilio martyrem properantem ad ſiderea tribonalia, expletâ paſſione, conſociat.

XI.

San Felicem ſequitur alius Felix nomine pariter & confeſſione atque ipsâ paſſione conſimilis. Pari etenim virtute congreſſus, etiam ipſe fuſtium læſione quaſſatus, animam in tormenta carceris ponens, ſuperioris Felicis eſt martyrio copulatus. Poſt hos ſuſcepit certamen Ampelius cuſtos legis, ſcripturarum divinarum fideliſſimus conſervator. Hic quærente Proconſule an in collectâ fuiſſet, hilaris atque ſecurus alacri voce reſpondit: Cum fratribus, inquit, feci collectam, dominicum celebravi; & ſcripturas dominicas habeo mecum, ſed in corde meo conſcriptas. Chriſte, tibi laudes refero. Exaudi Chriſte. Qui cum hæc dixiſſet, cervicibus contuſis, quaſi

quasi jam in tabernaculum dominicum lætus cum fratribus relegatur. Hunc sequitur Rogatianus: qui confessus Domini nomen, supradictis fratribus jungebatur illæsus. Quintus verò Applicitus, egregiè nomen Domini magnificéque confessus, cæsus fustibus in carcerem truditur, condigno martyrio reservatus. Hunc sequebatur & Maximianus, in confessione par, in congressione consimilis, in victoriæ triumphis æqualis. Post quem junior Felix spem salutémque Christianorum dominicum esse proclamans, cùm similiter etiam ipse fustibus cæderetur, Ego, inquit, devotâ mente celebravi dominicum, collectam cum fratribus feci, quia Christianus sum. Quâ confessione supradictis fratribus meruit etiam ipse sociari.

XII.

At junior Saturninus, martyris Saturnini Presbyteri progenies, in certamen optatum festinus accessit, approperans patris virtutibus gloriosissimis adæquari. Cui cùm Proconsul furibundus diabolo suggerente dixisset, Et tu, Saturnine, interfuisti? Respondit Saturninus, Christianus sum. Non à te quæro hoc, ait, sed utrùm egeris dominicum. Cui Saturninus respondit: Egi dominicum, quia Salvator est Christus. Quo nomine Salvatoris audito, Anulinus exarsit, & in filium patrium instaurat equuleum. Extensóque Saturnino, Quid, inquit, Saturnine profiteris? Vides ubi positus sis. Habes aliquas scripturas? Respondit, Christianus sum. Proconsul verò ait: Ego quæro an conveneris, & an scripturas habeas. Respondit, Christianus sum. Aliud non est nomen quod post Christum oporteat nos sanctum observare. Quâ confessione diabolus inflammatus, Quoniam permanes, inquit, in obstinatione tuâ, etiam te oportet tormentis affici. Dic an aliquas scripturas habeas. Et ad officium dixit: Vexa illum. Ibant in adolescentis latera paternis vulneribus lassati tortores, & adhuc humectantem in ungulis patrium sanguinem cognato filii cruori miscebant. Videres per hiantium vulnerum sulcos de lateribus anteà genitoris sanguinem fluere, & cruorem filii paterno permixtum ungulis rorantibus emanare. At juvenis gemini sanguinis admixtione recreatus, medelam potiùs quàm tormenta sentiebat, & receptâ in tormentis fortitudine, fortissimis vocibus exclamabat: Scripturas dominicas habeo, sed in corde meo. Rogo, Christe, da sufferentiam. Spes est vitæ. Anulinus inquit: Quare contra præceptum faciebas? Respondit: Quia Christianus sum. Quo audito, Parce, inquit. Et statim cessante tormento, in patrium consortium relegatur.

XIII.

Interea mergebat in noctem horis labentibus dies, & consumptis cum sole tormentis, defecit atra tortorum rabies, & cum sui judicis crudelitate languebat. Sed legiones dominicæ, in quibus Christus, perpetuum lumen, armorum cælestium corusco splendore fulgebat, fortiùs atque constantiùs in certamina prosiliebant. Cùm verò adversarius Domini tot martyrum præliis gloriosissimis victus, tantísque ac talibus congressionibus superatus, desertus à die, comprehensus à nocte, deficiente jam carnificum rabie, profligatus cum singulis congredi ulteriùs non valeret, totius exercitus Domini animos percontatur, devotásque sanctorum mentes tali interrogatione propulsat: Vidistis, inquit, eos qui perseveraverunt, quid sustinuerunt, vel quid in suâ confessione perstantes adhuc habeant sustinere. Et ideò qui vult ex vobis ad indulgentiam perveni re, ut salvus esse possit, profiteatur. Ad hæc confessores Domini, gloriosi martyres Christi, læti ac triumphantes simul, non ex Proconsulis dictis, sed ex victoriâ passionis Spiritu sancto ferventes, fortius clariusque tamquam ex uno ore dixerunt: Christiani sumus. Quâ voce prostratus est diabolus, & concussus Anulinus confusúsque, omnes sanctos in carcerem trudens, illos martyrio destinavit.

XIV.

Et ne devotissimus feminarum sexus florentissimúsque sacratum virginum chorus certaminis tanti gloriâ privaretur, omnes feminæ, Christo Domino auxiliante, in Victoriâ congressæ sunt & coronatæ. Etenim Victoria sanctissima feminarum, flos virginum, decus & dignitas confessorum, honesta natalibus, religione sanctissima, moribus temperata, in quâ naturæ bonum candidâ pudicitiâ relucebat, respondebátque pulcritudini corporis fides pulcrior mentis & integritas sanctitatis, ad secundam palmam restitutam se in Domini martyrio lætabatur. Huic namque ab infantiâ jam clara pudicitiæ signa fulgebant, & rudibus adhuc annis, apparebat rigor castissimus mentis & quædam dignitas futuræ passionis. Denique postquàm plena virginitas ultimum ætatis tempus explevit, cùm puella nolens & reluctans in nuptias à parentibus cogeretur, invitámque tradere sponso prædo suggereret, clam se per præceps puella dimittit, aurísque famulantibus supportata, incolumis gremio terræ suscipitur. Neque fuerat postmodùm pro Christo Domino passura, si pro solâ tunc pudicitiâ moreretur. Liberata igitur nuptialibus tædis, illusóque simul cum parentibus sponso mediâ penè de ipsâ nuptiarum frequentiâ prosiliens, ad ædem pudicitiæ portumque pudoris Ecclesiam intacta virgo confugit, ibique consecrati Deo dicatíque capitis in perpetuam virginitatem sacratissimum crinem inconcusso pudore servavit. Hæc ergo ad martyrium properans, florentem pudicitiæ palmam triumphali dexterâ præferebat. Namque interroganti Proconsuli quid profiteretur, clarâ voce respondit: Christiana sum. Et cùm à Fortunatiano fratre togato ejúsque defensore vanis argumentationibus mente capta esse diceretur, Victoria respondit: Mens mea est, inquit, numquam mutata sum. Ad hæc Proconsul, Vis, inquit, ire cum Fortunatiano fratre tuo? Respondit: Nolo, quia Christiana sum; & illi sunt fratres mei qui Dei præcepta custodiunt. O puellam divinæ legis auctoritate fundatam! O virginem gloriosam æterno Regi meritò consecratam! O beatissimam martyrem Evangelicâ professione clarissimam quæ dominicâ voce respondit! Hi sunt fratres mei qui Dei præcepta custodiunt. Quibus auditis, Anulinus depositâ judicis auctoritate, ad persuasionem puellæ descendit, Consule tibi, inquit. Vides enim fratrem tuum providere cupientem saluti tuæ. Cui martyr Christi: Mens mea est, inquit, numquam mutata sum. Nam & in collectâ fui, & dominicum cum fratribus celebravi, quia Christiana sum. Mox cùm hæc Anulinus audisset, furiis agitatus exarsit, & puellam sacratissimam martyrem Christi in carcerem unà cum ceteris relegans, passioni omnes reservavit.

XV.

Sed Hilarianus adhuc supererat, unus de natis Presbyteri martyris Saturnini, qui ætatem suam parvulam ingenti devotione vincebat. Hic patris fratrúmque triumphis approperans jungi, diras tyranni minas non tam exhorruit quàm in nihilum duxit. Huic cùm diceretur, Patrem tuum aut fratres tuos secutus es? subitò brevi de corpore vox juvenilis auditur,

auditur, & angustum pueri pectus ad confessionem Domini totum aperitur in voce respondentis: Christianus sum, & meâ sponte atque voluntate cum patre meo & cum fratribus meis feci collectam. Audiebas patris Saturnini martyris vocem per dulcis filii meatus exire & confitentem Christum Dominum linguam de fratris exemplo secuturam. Sed Proconsul stultus, non intelligens contra se non homines sed Deum in martyribus dimicare, nec quia in puerilibus annis ingentes animos sentiebat, putabat puerum tormentis infantiæ posse terreri. Denique amputabo, inquit, & comam tibi & nasum & auriculas, & sic te dimitto. Ad hæc Hilarianus puer, patris fratrúmque virtutibus gloriosus, qui jam didicerat à majoribus suis tormenta contemnere, clarâ voce respondit: Quidquid facere volueris, fac, quia Christianus sum. Mox in carcerem recipi etiam ipse jubetur; ingentique cum gaudio vox Hilariani auditur dicentis: Deo gratias. Hîc certaminis magni pugna perficitur, hîc diabolus superatur & vincitur, hîc martyres Christi de passionis futuræ gloriâ æternâ congratulatione lætantur.

BALUZII NOTÆ AD ACTA SS. SATURNINI, & Sociorum.

I.

In archivo memoriæ] Infrà cap. IX. *Ejúsque confessionem in memoriæ in unà cum cæterorum confessionibus redigens.* Ubi Baronius adnotat memoriam dictum fuisse locum in quo gesta proconsularia asservabantur. Verùm cùm id nullo veterum testimonio comprobet, & res obscura sit, nondum mihi persuasum est veram esse interpretationem illam. Notum est fuisse in palatio Imperatorum magistros memoriæ, qui dictabant ad memoriam, de quibus multa pro suo more dixit Salmasius in Notis ad Scriptores historiæ augustæ pag. 407. & 480. Verùm hæc memoria diversa fuit ab eâ cujus hîc mentio. Puto autem hîc memoriam significare codices publicos, in quibus causæ scribebantur quæ in foro agitabantur, ne earum memoria aboleretur. Sed in initio hujus historiæ, ubi legitur acta martyrum ideò in archivo memoriæ conscripta esse ne seculis transeuntibus obsolesceret gloria martyrum, existimo eam vocem diverso sensu positam esse, & hîc non referri ad codices publicos, quorum custodia non erat penes clerum, sed ad libros Ecclesiasticos, in quibus conscripta erant gesta martyrum ad memoriam omnium sempiternam.

II.

Testamenta] In Codice Colbertino scriptum est, *sacramenta*, id est, mysteria: quod eodem recidit.

Abitinensi] Ita Surius & Codex Colbertinus. Editio Henschenii habet *Abitinensi*, ex duobus antiquis Codicibus, ut ipse ait. Sane in collatione Carthaginensi legimus Maximum & Victorem Episcopos Abitinenses, & in Concilio Carthaginensi sub Cypriano adfuit Saturninus Episcopus ab Abitinis. Ego tamen, qui scio periculosam esse quamlibet mutationem in nominibus propriis, præcipuè verò in nominibus civitatum Africæ, veterem lectionem retinui.

Occasui] In Codice Colbertino legitur *ollavi*. Sic etiam in Trevirensi scriptum fuisse admonet Henschenius.

Bellica tuba] Ne quis existimare possit hæc dicta esse more rhetorum, non autem stylo simpliciter historico, proferendus est locus insignis ex actis sanctæ Euphemiæ martyris, quæ hac ipsâ persecutione fervente ad Deum translata est apud Chalcedonem. Illic ergo scriptum est fuisse in eâ civitate *templum Martis & insigne illius simulacrum. Vocabant autem edicta cives ad festum & eos qui habitabant circa Chalcedonem. Minabantur verò mortem & supplicia iis ad quos erant ventura, si non persuaderentur ut adorarent dæmones. Tubæque clarè sonantes & terribiliter erant signum conveniendi ad templum.* Acta sancti Alexandri martyris hac ipsâ persecutione sublati, apud Surium die XIII. Maii: *Itaque omnes auditâ præconum voce & tuba clangore, parati erant cum Imperatore in Jovis templo præsto esse.*

IV.

In ipsa laniamenta] Ita omninò Codex Colbertinus. Idem autem hoc loco valet vox *in* ac *inter*; ut infrà cap. XI. *animam in tormenta carceris ponens.*

VII.

Ad bonam mentem] Vide quæ dicta suprà sunt ad caput XXXIV. Lactantii.

XIV.

Ad ædem pudicitiæ] Id est, ad templum Dei. Figurata & elegans loquendi ratio, ut quæ virginitatem suam dedicare ac consecrare Christo volebat, intelligeretur. De æde pudicitiæ patriciæ, quæ Romæ in foro boario erat ad ædem rotundam Herculis, mentio est apud T. Livium lib. X. & Festum. Eam in regione octavâ fuisse scribit P. Victor.

Sacr. crinem servavit] Non totondit ergo Victoria crinem suum cùm se Christo consecravit. Quippe olim feminis Christianis interdictum erat ne comam deponerent, etiam quibus placebat perpetuæ professio continentiæ. Sed tamen paullò pòst, ut in epistolâ XLVIII. ad Sabinianum scribit Hieronymus, in Ægypti ac Syriæ monasteriis hic mos fuit ut tam virgo quàm vidua, quæ se Deo voverent & seculum conculcarent, crinem Monasteriorum matribus offerrent desecandum.

XV.

Comam] Editiones habent *collum*, omninò contra mentem Proconsulis. Nam his infantem minis terrere volebat, quo modo si verbera minaretur aut præcipitium ex edito loco, non tamen periculoso. At colli amputatio ultrà progreditur, nec inter minas pueriles censeri potest. Meliùs igitur Codex Colbertinus, qui *comam* habet. Sunt enim pueri amatores comarum suarum. Hinc Statii carmen de comâ Earini.

APPENDIX AD ILLA ACTA

Quibus continetur accusatio Donatistarum in Mensurium & Cæcilianum.

De quâ Optatus lib. I. §. XIX. & XX. p. 18. & 19. *Vide ibi notam* 44.

XVI.

VERUM quoniam nos, ut suprà diximus, schismatis tempus admonuit confessionibus tantis ac talibus martyrum decreta conjungere constitutionésque sanctissimas amicorum Dei gestis superioribus catenare, necessariò breviter cuncta quæ martyres in carcere ex auctoritate legis divinæ sanxerunt, servandáque posteris reliquerunt, discurram, nec lapsorum superbiam atque audaciam traditorum in hac ipsâ meâ festinatione præteream. Coegit enim me transcendere nihil gestorum fides, amor legis, Ecclesiæ status, salus publica, vita communis. His enim de rebus Ecclesia Catholica quæ sit poterit recognosci, si labes pestifera traditorum nefandis actibus suis sententiáque martyrum, omnibus seculis declaretur. Postquàm igitur supradictos martyres Christi exoptatus carcer recepit, confessores qui priores illic detrusi fuerant, victricibus palmis triumphales dexteras venientibus adjungebant. Veniebant prætereà ad eumdem locum & ex diversis Provinciæ partibus alii quoque quamplurimi confessores; inter quos erant Episcopi, Presbyteri, Diaconi, ceterique Clerici, qui legem Domini asserentes, collectam dominicúmque constanter & fortiter celebrabant, quique scripturas dominicas divináque testamenta de flammâ atque de incendio conservantes, seipsos diris ignibus cruciatibúsque diversis, Machabæico more, pro divinis legibus obtulerunt.

XVII.

Ea igitur tempestate, cùm horridus carcer crassæque tenebræ intra se clausos retinerent testes fidelissimos Dei, & ingentia catenarum pondera devota membra vincirent, cùm debilitaret fames, fatigaret sitis, frigus quateret, turba comprimeret, latera ipsa recenti ungularum laceratione disrupta fervereent, inter catenas & ferrum instrumentáque tormentorum ex auctoritate legis divinæ, quod sibimet posterísque martyribus conservarent, celebrantes Concilium, cælestia decreta condebant. Verè enim vivus ille Spiritus sanctus confessorum mentes æternis aspirando & divinis colloquiis exercebat. Sed post crudelem tempestatem ac persecutionis horribiles minas, quibus Christianam religionem tyrannica rabies infestaverat, quò iterùm purior ac serenior Christiani nominis pax æterna lucesceret, nec defuit traditorum omnium callidissima fraus conspiratióque pestiferorum naufragorum diabolicâ arte composita, quæ sub prætextu religionis religionem impugnaret, fidem everteret, legem divináque jura turbaret; maximè cùm etiam Mensurius Carthaginensis quondam Episcopus recenti scripturarum traditione pollutus, sceleris sui amentiam pejore cœpisset ferociâ publicare: quippe qui combustorum veniam librorum à martyribus poscere atque implorare debuerat, ut delicta sua majoribus flagitiis cumularet, eo animo sæviebat in martyres quo divinas tradiderat leges. Etenim hic tyranno sævior, carnifice crudelior, idoneum sceleris sui ministrum diaconum suum elegit Cæcilianum; idemque lora & flagra cum armatis ante fores carceris ponit, ut ab ingressu atque aditu cunctos qui victum potúmque in carcerem martyribus afferebant, gravi affectos injuriâ propulsaret. Et cædebantur à Cæciliano passim qui ad alendos martyres veniebant, sitientibus intus in vinculis confessoribus pocula frangebantur ante carceris limina, cibi passim lacerandi canibus spargebantur, jacebant ante carceris fores martyrum patres matrésque sanctissimæ, & ab extremo conspectu liberorum excussi, graves nocte diéque vigilias ad ostium carceris exercebant. Erat fletus horribilis & acerba omnium qui aderant lamentatio, prohibere pios martyrum complexus, & divelli à pietatis officio Christianos, Cæciliano sæviente tyranno & crudeli carnifice.

XVIII.

Interea martyres Christi non carceris squalor, non viscerum dolor, non denique ulla rerum penuria commovebat; sed meritis jam Domino & confessione vicini direxerunt in posteros salutem, quæ communem Christiani nominis progeniem ab omni recidivâ communione traditorum secerneret, tali sub comminatione: *Si quis traditoribus communicaverit, nobiscùm partem in regnis cælestibus non habebit.* Et hanc sententiam suam sancti Spiritûs auctoritate conscriptam tali comparatione firmabant. *Scriptum est*, inquiunt, *in Apocalypsi: Quicumque adjecerit ad librum istum apicem unum aut litteram unam, adjiciat illi Deus innumerabiles plagas; & quicumque deleverit, deleat partem ejus Dominus de libro vitæ. Si ergo additus apex unus, aut litterâ una dempta de libro sancto radicitus amputat, & sacrilegum facit, & subvertit auctorem, necesse est omnes eos qui testamenta divina legésque venerandas omnipotentis Dei & Domini nostri Jesu Christi profanis ignibus tradiderunt exurendas, æternis gehennæ ardoribus atque inextinguibili igne torqueri. Et ideò, ut suprà diximus, si quis traditoribus communicaverit, nobiscum partem in regnis cælestibus non habebit.* Hæc communicantes singuli ad passionis gloriam festinabant, supremáque testatione unusquisque martyrum cruore proprio consignabat. Exinde Ecclesia sancta sequitur martyres, & detestatur execratæ perfidiæ traditores.

XIX.

Igitur cùm hæc ita sint, quisnam est divini juris peritiâ pollens, fide præditus, devotione præclarus, religione sanctus, qui judicis Dei memor veritatem ab errore discernat, à fide perfidiam disjungat, simulationémque fictam à certâ & integrâ sanctitate recludat, separet à stante lapsum, ab integro vulneratum, à justo reum, ab innocente damnatum, à custode legis proditorem, à confessore Christi nominis negatorem, à martyre Domini persecutorem, & unum atque idem esse existimet & Ecclesiam martyrum & conventicula traditorum? Nemo scilicet, quoniam hæc inter se ita repugnant contrariáque sibi sunt ut lux tenebris, vita morti, sanctus angelus diabolo, Christus Antichristo, Paulo Apostolo dicente: *Quasi filiis dico, dilatamini &* 1. Cor. 6.
vos, & nolite conjungi cum infidelibus. Quæ est enim participatio justitiæ ad iniquitatem, aut quæ communicatio luminis ad tenebras, quæ particula est fideli cum infideli, quæ est autem conventio templi Dei cum simulachris? Vos autem templum Dei vivi estis. Dicit enim: Quia inhabitabo in eis & inambulabo, & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus. Propter quod discedite de medio eorum & separamini, dicit Deus omnipotens, & immundum ne tetigeritis, & ego recipiam vos, & ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens. Quamobrem fugienda bonis & vitanda est semper religiosis conspiratio traditorum, hypocritarum domus, Pharisæorúmque sententia. Utinam adoptiones filiorum filiarúmque Dei in sanctâ Ecclesiâ spiritaliter nati digne succedant, & non alienis facinoribus immersi, pro luce tenebras & pro vitâ mortem, interitum sibi pro salute acquirant. Talis est enim Ecclesia Domini, quæ una semper singularísque contra sese & in partes duas dividi non potest, sed post teterrimam persecutionis noctem turbinésque pestiferos tyrannorum, ad deceptionem innocentium prædámque populorum diabolus versutiâ callidissimæ fraudis adinvenit; ut quos apertâ persecutionis clade transvorare non valuit, nec in sacrilego feenlo idolorum servitio mancipandos delictorum nexibus in perpetuam perniciem potuit retinere, eos pollutis traditionibus jungens sibi, sub prætextu sanctissimæ religionis exstinguat. Denique illi falsi sacrorum ritus fictáque mysteria non tam in salutem quàm in perniciem miserorum celebrantur, cùm erigit altare sacrilegus, celebrat sacramenta profanus, baptizat reus, curat vulneratus, veneratur martyres persecutor, legit Evangelia traditor, hereditatem cœli promittit divinorum testamentorum exustor: quos Dominus increpat & objurgat in Evangelio dicens:
Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ; qui circuitis ma- Matth. 23.
re & aridam facere unum proselytum, & cùm factus fuerit, facitis eum filium gehennæ dupliciter plus quàm estis vos. Et Propheta polluta eorum sacrificia respuens ait: *Sacrificia eorum tamquam pannus illotus.* Os 9.
Omnis qui tetigerit illum, inquinabitur. Sed & per Aggæum clarissimum Prophetarum, *Interroga*, inquit Agg. 2.
Dominus, *sacerdotes legem. Si acceperit homo carnem sanctam in summo vestimenti sui, & tetigerit summitas vestimenti ejus aliquam partem panis, vini, aut olei, si sanctificabitur? & dixerunt sacerdotes: Non. Et dixit Aggæus: Si tetigerit inquinatus in animâ horum aliquid, si inquinabitur? Et dixerunt sacerdotes: Inquinabitur. Et dixit Aggæus: Sic & populus hic: & gens hæc co-*

ram

ram me, dicit Dominus; & omnis quicumque attigerit illic, inquinabitur.

XX.

Fugienda est ergo & execranda pollutorum omnium congregatio vitiosa, & appetenda omnibus beatissimorum martyrum successio gloriosa, quæ est Ecclesia sancta, una & vera catholica, ex quâ martyres profecti sunt, & à quibus divina testamenta servata sunt. Hæc etenim sola persecutionis infestæ impetum fregit, hæc legem Domini usque ad effusionem sanguinis conservavit: in hac virtutes populi sancti Spiritûs præsentiâ frequentantur, baptisma à Salvatore perficitur, vita perpetua reparatur. Semper enim illis propitius Deus adest, Dominus Christus collætatur, & gaudet Spiritus sanctus, in confessoribus victor, in martyribus triumphator. Postremò cùm nec Mensurius, nec minister ejus Cæcilianus ab hac immani crudelitate cessare vellent, Anulino Proconsule aliisque persecutoribus interim circa alia negotia occupatis, beati martyres isti, corporeis alimentis destituti, paulatim & per intervalla dierum naturali conditioni, famis atrocitate cogente, cesserunt, & ad siderea regna cum palmâ martyrii migraverunt, præstante Domino nostro Jesu, qui cum Patre regnat in secula seculorum. Amen.

NOTÆ BALUZII.

XVI.

Quæ deinceps sequuntur, quia manifestas calumnias continent in Mensurium Episcopum Carthaginensem & Diaconum ejus Cæcilianum, qui & ipse posteà fuit Episcopus Carthaginensis, omissa sunt in secundâ editione Surii & in Henschenianâ.

XVII.

Fomme illecus] Ita Codex Colbertinus. Editiones habent, *panis luctûs*. Quo etiam modo habetur apud Oseam in omnibus editionibus. Nescio autem unde orta sit hæc lectio in veteri codice. Sed eam confirmant sequentia; ubi pro eo quod in vulgatis Oseæ codicibus legitur, *omnes qui comedent eum contaminabuntur*, scriptum est in veteri codice, *omnis qui tetigerit illum inquinabitur*.

EADEM ACTA

An. 304.

EX EDITIONE THEODERICI RUINART

Ex MSS. Cod. S. Cornelii Compendiensis 1. Monasterii B. Petri de Pratellis 1. S. Benedicti Floriacensis 1. RR. PP. Cœlestinorum Parisiensium 1. RR. PP. Fuliensium 1. & editionibus Baluzianâ & Bollandianâ inter se collatis.

ADMONITIO THEODERICI RUINART

IN ACTA SS. SATURNINI, & Sociorum.

1. *QUAMVIS Saturnini aliorúmque Martyrum, de quibus hîc agimus, nomina apud sanctum Augustinum expressa non habeantur; nemo tamen dubitat, quin ii ipsi sint, quorum acta à Donatistis producta, & à Catholicis ut germana agnita & recepta fuerunt in collatione Carthaginensi, quæ anno 411. inter Episcopos Catholicos & Donatistas habita est. His actis usi sunt Catholici adversùs Donatistas, ut ostenderent etiam tempore persecutionis Concilium duodecim Episcoporum congregari potuisse, quandoquidem tunc Christiani collectas & sacros conventus celebraverant. Id refert Augustinus in Breviculo collationis die 3. cap.* 17. Catholici, *inquit*, respondebant multò faciliùs duodecim homines in domum convenire potuisse eo tempore, quo etiam congregationes plebium fieri solebant, quamvis persecutione sæviente, sicut ipsis gestis Martyrum monstrabatur, qui confitebantur in passionibus suis se collectam & dominicum egisse.

2. *Verùm hæc acta, quæ tunc temporis pura & genuina habebantur; paullò pòst à Donatistis, ut Consulum nomina tollerent, aliquatenùs depravata fuere, qui adjunctis initio præfatione brevi, ac in fine longiori appendice, multas calumnias adversùs Mensurium Carthaginensem Episcopum, aliósque Catholicos his inseruerunt. Remanstre tamen integra ac intacta quæ de quæstionibus publicis à Notariis excepta fuerunt, aut saltem quæ ibi collector refert, ex Actis publicis, quod ipsemet attestatur, desumta sunt: quæ cum, ut ait Baronius, inoffenso percurri possint pede, detractis Donatistarum additamentis, ea proferre visum est. Si quis verò plura cupit, eruditissimum Baluzium adeat, qui tomo 2. Miscellaneorum integram Donatistæ auctoris collectionem exhibet. Porrò hanc nostram editionem ad mss. codd. & editos simul inter se collatos adornavimus.*

3. *Tempus quo isti martyres passi sunt, ex Augustino discimus loco superiùs laudato, ubi Consulum nomina, quæ nobis Donatistæ inviderunt, his verbis refert.* Gesta Martyrum, quibus ostendebatur tempus persecutionis Consulibus facta sunt Diocletiano novies & Maximiano octies, pridie Idus Februarias, *id est, anno* 304. *die* 12. *Februarii, quo quidem die eorundem martyrum memoriam celebrat Usuardus, quam martyrologium Romanum die præcedenti, nescio quâ de causâ, consignavit. Sed ibi quæstionis quidem, non verò consummati martyrii tempus designatur, ut ex actis patet. De eorum enim morte nihil scimus præter ea quæ ab auctore Donatistâ his verbis referuntur:* Anulino Proconsule, aliisque persecutoribus interim circa alia negotia occupatis, beati martyres isti corporeis alimentis destituti, paulatim & per intervalla dierum naturali conditioni, famis atrocitate cogente cesserunt, & ad siderea regna cum palmâ martyrii migraverunt, præstante Domino nostro Jesu, qui cum Patre, &c. *His conformis est actorum titulus in codd. mss. Colbertino* 1. *Compendiensi & Pratellensi, quem ideò actis præmisimus. Et quidem in ipsis actis martyres in carcerem retrusi,* passioni con-

dignæ

dignæ reservati, *seu destinati passim dicuntur. Favet etiam Donatistæ scriptori, quòd hi sancti martyres non uno, sed diversis diebus, immò & mensibus in Kalendario Carthaginensi celebrentur. Nam Rogatus .... Kal. Julii annotatur; Felix, Eva & Regiola 3. Kal. Septembris; Ampelius pridie Kal. ejusdem mensis. Januarius.... Kal. Octobris; & tandem Victoria .... Kal. Novembris. Dubitari tamen potest, an Januarius hic memoratus sit ex horum martyrum, de quibus nunc agimus, numero. Videtur enim esse Januarius Beneventanus Episcopus, qui cum Sosio, cujus festum in eidem Kalendario die sequenti celebratur, Puteolis prope Neapolim passus est. Sed & Victoriæ plures in Africâ passa sunt, ex quibus unam Augustinus laudat inter viginti martyres qui Hippone celeberrimam basilicam habebant, eámque cum Valerianâ & Fidentio Episcopo enumerat serm. 325. qui de iisdem 20. martyribus, inscriptus est.*

4. *Porrò plures etiam martyres in Numidiâ occasione sacrorum librorum occubuisse discimus ex rescriptis Secundi Tigisitani Episcopi ad Mensurium Carthaginensem, ubi, teste sancto Augustino in Breviculo collationis die 3. cap. 13. Secundus narrat* in Numidiâ persecutores quæ egerint, & qui comprehensi, & Scripturas sanctas tradere nolentes, & multa mala passi, & gravissimis suppliciis excruciati & occisi sunt. *Hæc sub Floro contigêre, quem* Numidiæ persecutorem *appellat Optatus lib. 3. ad Parmenianum.*

ACTA

Sanctorum SATURNINI, DATIVI, & aliorum plurimorum Martyrum in Africâ.

Ex codd. mss. & editis inter se collatis.

Incipiunt confessiones & actus martyrum Saturnini Presbyteri, Felicis, Dativi, Ampelii, cæterorúmque infrà scriptorum, qui propter collectas & scripturas dominicas sub Anulino tunc Proconsule Africæ die pridie Idus Februarii Carthagine Dominum confessi diversis locis temporibúsque discretis beatissimum sanguinem profuderunt.

I. TEMPORIBUS Diocletiani & Maximiani bellum diabolus Christianis indixit isto modo ut sacrosancta Domini testamenta * scripturásque divinas ad exurendum peteret, basilicas dominicas subverteret, & ritus sacros cœtúsque sanctissimos celebrari Domino prohiberet. Sed non tulit exercitus Domini Dei tam immane præceptum, sacrilegámque jussionem perhorruit; & mox fidei arma arripuit, descendit in prælium, non tam contra homines quàm contra diabolum pugnaturus. Et quamvis tradendo gentilibus scripturas dominicas atque testamenta divina profanis ignibus comburenda, à fidei cardine cecidêre nonnulli, conservando tamen eas, & pro ipsis libenter suum sanguinem effundendo, fortiter finiêre * quamplurimi, quique pleni Deo, devicto atque prostrato diabolo, victricem palmam in passione gestantes, sententiam in traditores atque in eorum consortes, quâ illos ab Ecclesiæ communione rejecerant *, cuncti martyres proprio sanguine consignabant. Fas enim non fuerat ut in Ecclesiâ Dei simul essent martyres & traditores.

* Coll. sacramenta.
* Ed. fecêre.
* Præt. rejicerent.

II. Advolabant igitur undique versum ad certaminis campum immensa agmina confessorum; & ubi quisque hostem repetiebat [1], castra illic dominica collocabat. Namque in civitate Abitinensi [2] in domo Octavi [3] Felicis, cùm bellica caneret tuba, dominica signa gloriosi martyres erexerunt; ubique celebrantes ex more dominicum [4], à coloniæ magistratibus atque ab ipso stationario milite apprehenduntur, SATURNINUS Presbyter cum filiis quatuor, id est, SATURNINO juniore & Felice Lectoribus, MARIA, Sanctimoniali, Hilarione * infante, itémque DATIVUS, qui & Senator, FELIX, alius FELIX, EMERITUS, AMPELIUS, ROGATIANUS, QUINTUS, MAXIMIANUS, THELICA, ROGATIANUS, ROGATUS, JANUARIUS, CASSIANUS, VICTORIANUS, VINCENTIUS, CÆCILIANUS, RESTITUTA, PRIMA, EVA [5], ROGATIANUS, GIVALIUS *, ROGATUS, POMPONIA, SECUNDA, JANUARIA, SATURNINA, MARTINUS, DANTUS [6], FELIX, MARGARITA, MAJOR [7], HONORATA, REGIOLA *, VICTORINUS [8], PELUSIUS, FAUSTUS, DACIANUS, MATRONA, CÆCILIA, VICTORIA, HERECTINA [9], SECUNDA, item [10] MATRONA, JANUARIA: qui apprehensi producebantur alacres ad forum.

* Boll. Hilariano.
* al. Guilialius.
* Boll. Regula.

III. Ad hoc in primum certaminis campum prior Dativus ibat, quem sancti parentes candidum * senatorem cælesti curiæ genuerunt. Ibat etiam Saturninus Presbyter numerosâ vallatus propagine liberorum; cujus partus partem sibi sociam martyrio destinavit, partem sui nominis pignus Ecclesiæ relinquebat. Hos agmen dominicum sequebatur, in quo fulgebat cœlestium splendor armorum, scutum fidei, lorica justitiæ, salvationis galea, & gladius bifrons * sermo Dei: quorum præsidio fulti, spem victoriæ fratribus promittebant. Sed jam ad supradictæ civitatis pervenerunt forum. Ibi primùm congressi, confessionis palmam magistratûs elogio sustulerunt. In isto namque foro jam pro dominicis scripturis dimicaverat cœlum, cùm Fundanus ipsius [11] civitatis quondam Episcopus scripturas dominicas traderet exurendas: quas cùm Magistratus sacrilegus igni apponeret, subitò imber sereno cœlo diffunditur, ignis scripturis sanctis admotus exstinguitur, grandines adhibentur, omnísque ipsa regio pro scripturis dominicis, elementis furentibus, devastatur.

* Baron. candidatum.
* al. vibrans.

IV. De hac igitur civitate martyres Christi exoptata prima vincula susceperunt; directique ad Carthaginem, alacres ac læti per totum iter hymnos Domino canticáque psallebant. Qui cùm ad officium Anulini tunc Proconsulis pervenirent, stantésque in acie constanter ac fortiter, sævientis impetus diaboli dominicâ constantiâ retundebant. Sed cùm non contra omnes simul milites Christi diabolica rabies prævaleret, singulos in certamina postulavit. Quorum certaminum pugnas non tam meis exequar quàm martyrum dictis; ut & sævientis hostis audacia in tormentis atque in ipsâ sacrilegâ invectione noscatur, & Christi Domini præpotentis virtus in tolerantiâ martyrum atque in ipsâ confessione laudetur.

V. Cùm igitur ab officio Proconsuli offeruntur, suggeriturque quod à Magistratibus Abitinensium transmissi essent Christiani qui contra interdictum Imperatorum & Cæsarum collectam & dominicum [12] celebrassent, primùm Proconsul Dativum interrogat cujus esset conditionis & utrùm collectam fecisset: qui cum se Christianum & in collectâ fuisse profiteretur, auctor ab ipso collectionis sanctissimæ postulatur; statimque jubetur officium eumdem in equuleum sublevare extensumque ungulis præcidi [13].

Sed

Sed cùm carnifices jussa crudelia atroci velocitate complerent, stabéntque sævientes in dictis *, & denudatis ad vulnera martyris lateribus, erectis ungulis imminerent; subitò sese per medium Thelica [14] fortissimus martyr tormentis objecit * & clamavit, Christiani sumus nos, Nos, inquit, collegimus. Statimque Proconsolis furor exarsit, & ingemiscens, spiritali gladio graviter vulneratus, martyrem Christi gravissimis ictibus tutudit, in equuleum suspensum extendit, ungulis perstridentibus laniavit. At contrà gloriosissimus Thelica martyr mediâ de ipsâ carnificum rabie hujusmodi preces Domino cum gratiarum actione effundebat: Deo gratias. In nomine tuo, Christe Dei Fili, libera servos tuos.

* Comp. in digitus.

* al. subjecit.

VI. Talia precanti Proconsul, Quis est, inquit, auctor tecum congregationis vestræ? Qui crudeliùs sæviente carnifice clarâ voce respondit: Saturninus Presbyter & omnes. O martyrem primatum omnibus dantem! Non enim Presbyterum fratribus prætulit, sed Presbytero fratres confessionis consortio copulavit. Quærente igitur Proconsule Saturninum, ostendit, non quòd illum prodiderit, quem secum adversùs diabolum pariter dimicare cernebat, sed ut illi panderet integrè se celebrasse collectam, quandò cum ipsis etiam Presbyter fuerat. Manabat igitur cum voce sanguis Dominum deprecantis, & præceptorum Evangelii memor, inimicis suis veniam martyr inter ipsa corporis sui laniamenta poscebat. Inter ipsos namque vulnerum gravissimos cruciatus, tortores pariter & Proconsulem his vocibus exprobrabat. Injustè facitis, infelices, contra Deum facitis. Deus altissime, noli illis consentire ad hæc peccata. Peccatis, infelices, adversùs Deum facitis. Custodite præcepta Dei altissimi. Injustè agitis, infelices; innocentes laniatis. Non sumus homicidæ, non fraudem fecimus. Deus, miserere. Gratias tibi ago. Pro nomine tuo, Domine, da sufferentiam. Libera servos tuos de * captivitate hujus seculi. Gratias tibi ago, nec sufficio tibi gratias agere. Et cùm ictibus ungularum concussa fortiùs latera sulcarentur, profluénsque sanguinis unda violentis tractibus emanaret, Proconsulem sibi dicentem audivit: Incipies sentire quæ vos pati oporteat. Et adjecit: Ad gloriam. Gratias ago Deo regnorum. Apparet regnum æternum, regnum incorruptum. Domine Jesu Christe, Christiani sumus, tibi servimus; tu es spes nostra, tu es spes Christianorum. Deus sanctissime, Deus altissime, Deus omnipotens, tibi laudes pro nomine tuo reddimus, Domine Deus omnipotens. Cui talia oranti cùm à diabolo per judicem diceretur, custodire te oportuit jussionem Imperatorum & Cæsarum, defatigato jam corpore, forti atque constanti sermone victor animo [15] proclamavit: Non curo nisi legem Dei, quam didici. Ipsam custodio, pro ipsâ moriar, in ipsâ consummor, præter quam non est alia. Talibus itaque dictis gloriosissimi martyris in suis tormentis magis ipse Anulinus torquebatur: cujus tandem rabies ferocitate saginata, Parce, inquit, reclusúmque in carcerem, passioni condignæ martyrem destinavit.

* al. in.

VII. Post hunc Dativus à Domino in certamine erigitur, qui Thelicæ fortissimum prælium de proximo comminus cùm penderet equuleo spectaverat extensus: idémque cùm se voce sæpiùs repetitâ Christianum esse, & collectam fecisse fortiter proclamaret, emersit Fortunatianus [16] sanctissimæ martyris Victoriæ frater, vir satìs togatus, sed à religionis Christianæ sanctissimo cultu ipsis temporibus alienus; qui suspensum in equuleo martyrem profanis vocibus hactenùs arguebat: Hic est, ait, ô Domine, qui per absentiam patris nostri, nobis hìc studentibus, sororem nostram Victoriam seducens, hinc de splendidissimâ Carthaginis civitate unà cum Secundâ & Restitutâ ad Abitinensem coloniam secum usque perduxit, quique numquam domum nostram ingressus est nisi tunc quando quibusdam persuasionibus puellares animos illiciebat. Sed non tulit Victoria clarissima martyr Domini collegam & commartyrem suum falsò appeti Senatorem, statimque Christianâ libertate prorumpens, Nullius, inquit, persuasione profecta sum, nec cum ipso ad Abitinas veni. Hoc possum per cives probare. Omnia meâ sponte atque voluntate perfeci. Nam & in collectâ fui, & dominicum cum fratribus celebravi, quia Christiana sum. Tunc impudens advocatus maledicta exaggerabat in martyrem. Et contrà martyr gloriosus de equuleo cuncta verâ responsione solvebat. Inter hæc Anulinus ardescens, premi ungulas in martyrem jubet. Statim carnifices nuda præparatáque ictibus latera cruentis vulneribus invenerunt. Advolabant truces manus jussis velocibus leviores, secretáque pectoris, disruptis cutibus visceribúsque divulsis, nefandis aspectibus profanorum adnixâ crudelitate pandebant. Inter hæc martyris mens immobilis perstat; & licèt membra rumpantur, divellantur viscera, latera dissipentur, animus tamen martyris integer inconcussúsque perdurat. Denique dignitatis suæ memor Dativus, qui & Senator, tali voce preces Domino sub carnifice rabiente fundebat: O Christe Domine, non confundar. His dictis, beatissimus martyr quod à Domino poposcerat, tam facilè meruit quàm breviter postulavit.

VIII. Denique mox Proconsulis mente concussâ, linguâ, Parce [17], prosilivit *. Cessavêre carnifices. Fas enim non erat martyrem Christi in commartyris suæ Victoriæ causâ torqueri. Namque cùm contra eum etiam Pompeïanus suspicionis indignæ sævus accusator accederet, calumniosámque conjungeret actionem, despectus à martyre est & retusus *. Quid agis hoc in loco, diabole? Quid contra martyres Christi adhuc usque conaris? A Senatore Domini ac martyre & potestas simul & forensis rabies superata est. Sed quoniam debuerat clarissimus martyr etiam pro Christo torqueri; cùm interrogatus utrum in collectâ fuisset, profiteretur constanter & diceret cùm collecta fuisset se supervenisse & dominicum cum fratribus congruâ religionis devotione celebrasse auctorémque ejusdem collectionis sanctissimæ non * unum fuisse, in sese Proconsulem tursùs acriùs excitavit; cujus recrudescente sævitiâ, geminata martyris dignitas iteratò ungulis sulcantibus exaratur. At martyr inter vulnerum cruciatus sævissimos pristinam suam repetens orationem, Rogo, ait, Christe, non confundar. Quid feci? Saturninus est Presbyter noster.

* Id est, dixit.

* al. codd. percussus.

* In al. deest non.

IX. Ejus cùm latera, duri trucisque carnificis magistrâ crudelitate monstrante, aduncis ungulis raderent, Saturninus Presbyter ad prælium postulatur: quique cœlestia regni contemplatione considerans parva admodùm ac lævia suos commartyres sustinere, congredi etiam ipse taliter cœpit. Nam dicente Proconsule, Tu contra jussionem Imperatorum & Cæsarum fecisti, ut hos omnes colligeres, respondit Presbyter Saturninus, Domini Spiritu suggerente: securi Dominicum celebravimus. Proconsul ait: Quare? Respondit: Quia non potest intermitti dominicum. Qui mox ut hæc dixit, contra

Dativum

Dativum ſtatim jubetur aptari. Spectabat intereà Dativus lanienam corporis ſui potiùs quàm dolebat; & cujus ad Dominum mens animúſque pendebat, nihil dolôrem corporis æſtimabat; ſed tantùm ad Dominum precabatur dicens: Subveni rogo Chriſte, habe pietatem, ſerva animam meam, cuſtodi ſpiritum meum, ut non confundar. Rogo Chriſte, da ſufferentiam. Cui cùm à Proconſule diceretur, Ex hac ſplendidiſſimâ civitate magis debueras alios ad bonam mentem vocare, & non contra præceptum Imperatorum & Cæſarum facere, fortiùs atque conſtantiùs acclamabat: Chriſtianus ſum. Quâ voce diabolus ſuperatus, Parce, inquit. Simúlque illum in carcerem trudens, paſſioni condignæ martyrem reſervavit.

X. At verò Presbyter Saturninus recenti martyrum ſanguine delibutus *, cùm penderet in equuleo, admonebatur in eorum fide perſiſtere in quorum cruore perſtabat. Hic cùm interrogaretur utrùm auctor ipſe eſſet & omnes ipſe adunaſſet, & diceret, Etiam, ego præſens in collectâ fui, Emeritus lector ad certamen exiliens, congrediente Presbytero, Ego ſum auctor, inquit, in cujus domo collectæ factæ ſunt. At Proconſul qui jam toties victus fuerat, impetus Emeriti perhorrebat; & tamen in Presbyterum verſus, Quare contra præceptum faciebas, inquit [18], Saturnine? Cui Saturninus, Intermitti dominicum non poteſt, ait. Lex ſic jubet. Tunc Proconſul: Non tamen debuiſti prohibita contemnere, ſed obſervare potiùs, & non rem facere contra præceptum Imperatorum. Et meditatâ jamdiu in martyribus voce, tortorem ſævire commonuit [19]; cui non pigro paretur obſequio. Nam carnifices in ſenile corpus Presbyteri ruunt, & graſſante rabie, ruptâ nervorum connexione, diſcerpunt illud in gemiſcenda ſupplicia & novi generis in ſacerdotem Dei exquiſita tormenta. Videres quaſi in pabulum vulnerum fame rabidâ ſævire carnifices, apertiſque viſceribus, ad horrorem videntium inter ruborem ſanguinis, oſſa nudata pallere, & ne inter moras torquentium, excluſa anima corpus ſupplicio pendente defereret tali voce Dominum Presbyter precabatur: Rogo, Chriſte, exaudi me. Gratias tibi ago Deus: Jube me decollari. Rogo Chriſte, miſerere. Dei Fili ſubveni. Cui Proconſul: Quare contra præceptum faciebas? Et Presbyter, Lex ſic jubet, lex ſic docet, inquit. O admiranda ſatis ac prædicandi Presbyteri doctoris divina reſponſio! Legem ſanctiſſimam etiam in tormentis Presbyter prædicat, pro quâ libenter ſupplicia ſuſtinebat. Legis denique voce deterritus Anulinus, Parce, inquit; eúmque in cuſtodiam carceris redigens, exoptato ſupplicio deſtinavit.

* al. delibuto.

XI. At verò Emerito applicito, in tuâ, inquit Proconſul, domo collectæ factæ ſunt contra præcepta Imperatorum? Cui Emeritus ſancto Spiritu inundatus, in domo meâ, inquit, egimus dominicum. At ille, Quare permittebas, ait, illos ingredi? Reſpondit: Quoniam fratres mei ſunt, & non poteram illos prohibere. Sed prohibere, inquit, illos debuiſti. At ille, Non poteram *, quoniam ſine dominico non poſſumus. Statim etiam ipſe in equuleo jubetur extendi, extenſuſque vexari. Qui cùm validos ictus innovato carnifice pateretur, Rogo, ait, Chriſte ſubveni mihi. Contra præceptum Dei facitis, ô inſelices. Et interloquendo Proconſul, Non oportuerat te, inquit, eos ſuſcipere. Reſpondit: Non poteram niſi ſuſciperem fratres meos. At Proconſul ſacrilegus, Sed prior, inquit, erat juſſio Imperatorum & Cæſarum. Contrà religioſiſſimus martyr, Deus, inquit, major eſt non Imperatores. Rogo Chriſte, tibi laudes refero. Chriſte Domine, da ſufferentiam. Cui talia precanti hæc Proconſul injecit: Habes ergo ſcripturas aliquas in domo tuâ? Et reſpondit: Habeo, ſed in corde meo. Et Proconſul, In domo tuâ, inquit, habes, an non? Emeritus martyr ait: In corde meo illas habeo. Rogo Chriſte, tibi laudes. Libera me, Chriſte, patior in nomine tuo. Breviter patior, libenter patior. Chriſte Domine, non confundar. O martyrem Apoſtoli memorem, qui legem Domini conſcriptam habuit, non atramento, ſed Spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, ſed in tabulis cordis carnalibus. O martyrem legis ſacræ idoneum diligentiſſimúmque cuſtodem, qui traditorum facinora perhorreſcens, ſcripturas dominicas, ne perderet, intra ſecreta ſui pectoris collocavit. Quo cognito, Proconſul: Parce, inquit. Ejúſque profeſſionem in memoriam [20] unà cum ceterorum confeſſionibus redigens, Pro meritis veſtris omnes, inquit, ſecundùm confeſſionem veſtram pœnas meritas perſolvetis.

* al. potui.

XII. Sed jam ferina rabies ore cruento tormentis martyrum ſaginata languebat. Sed cùm Felix nomine & paſſione proceſſiſſet in prælium, aciéſque Domini omnis incorrupta invictáque perſtaret, tyrannus mente proſtratus, voce demiſſus, animâ & corpore diſſolutus, Spero vos, inquit, hanc partem potiùs eligere, quâ poſſitis vivere, ut juſſiones conſervetis. Contra quæ confeſſores Domini, invicti martyres Chriſti, tamquam ex uno ore dixerunt: Chriſtiani ſumus, non poſſumus niſi Domini legem ſanctam uſque ad effuſionem ſanguinis cuſtodire. Quâ voce percuſſus inimicus Felici dicebat: Non quæro utrùm Chriſtianus ſis, ſed an collectam feceris, vel ſcripturas aliquas habeas. O ſtulta judicis & ridenda interrogatio! Chriſtianus, inquit, utrùm ſis tace. Et addidit: Si in collectâ fuiſti? Reſponde: Quaſi Chriſtianus ſine dominico eſſe poſſit, aut dominicum ſine Chriſtiano celebrari. An neſcis, Satanas, in dominico Chriſtianum & in Chriſtiano dominicum conſtitutum, ut nec alterum ſine altero valeat eſſe? Cum nomen audieris, frequentiam Domini diſce; & cùm collectam audieris, nomen agnoſce. Denique cognoſceris à martyre & rideris, tali reſponſione confunderis. Collectam, inquit, glorioſiſſimè celebravimus, ad ſcripturas dominicas legendas in dominicum convenimus ſemper. Quâ confeſſione confuſus [21] graviter Anulinus, fuſtibus cæſum exanimem, cælcſti Concilio, martyrem properantem ad ſiderea [22] tribunalia, expletâ paſſione, conſociat. Sed Felicem alius ſequitur Felix nomine pariter & confeſſione atque ipſâ paſſione conſimilis. Pari etenim virtute congreſſus, etiam ipſe fuſtium illiſione quaſſatus, animam in tormenta carceris ponens, ſuperioris Felicis eſt martyrio copulatus.

XIII. Poſt hos ſuſcepit certamen Ampelius cuſtos legis, ſcripturarúmque divinarum fideliſſimus conſervator. Hic quærenti Proconſuli an in collectâ fuiſſet, hilaris atque ſecurus alacri voce reſpondit: Cum fratribus feci collectam, dominicum celebravi; & ſcripturas dominicas habeo mecum, ſed in corde meo conſcriptas. Chriſte, tibi laudes refero. Exaudi Chriſte. Qui cùm hæc dixiſſet, cervicibus contuſus, in carcerem quaſi jam in dominicum tabernaculum lætus cum fratribus relegatur *. Hunc ſequitur Rogatianus: qui confeſſus Domini nomen, ſupradictis fratribus jungebatur illæſus. Quintus verò applicitus, nomen Domini egregiè magnificéque confeſſus,

* al. religatur.

confessus, cæsus fustibus in carcerem truditur, condigno martyrio reservatus. Hunc sequebatur & Maximianus [23], in confessione par, in congressione consimilis, in victoriæ triumphis æqualis. Post quem junior Felix spem salutemque Christianorum dominicum esse proclamans, cùm similiter etiam ipse fustibus cæderetur, Ego, inquit, devotâ mente celebravi dominicum, collectam cum fratribus feci, quia Christianus sum. Quâ confessione supradictis fratribus meruit etiam ipse sociari.

XIV. At junior Saturninus, martyris Saturnini Presbyteri sancta progenies, in certamen optatum festinus accessit, approperans patris virtutibus gloriosissimis adæquari. Cui cùm Proconsul furibundus diabolo suggerente dixisset: Et tu, Saturnine, interfuisti? Respondit Saturninus: Christianus sum. Non à te quæro hoc, ait, sed utrùm egeris dominicum. Cui respondit Saturninus: Egi dominicum, quia Salvator est Christus. Quo nomine Salvatoris audito, Anulinus exarsit, & in filium patrium instaurat equuleum. Extensóque Saturnino, Quid, inquit, Saturnine profiteris? Vides ubi positus sis. Habes scripturas aliquas? Respondit, Christianus sum. Proconsul verò ait: Ego quæro an conveneris, & an scripturas habeas? Respondit, Christianus sum. Aliud non est nomen quod post Christum oporteat nos sanctum observare. Quâ confessione diabolus inflammatus, Quoniam permanes, inquit, in obstinatione tuâ, etiam tormentis oportet te affici. Dic an aliquas scripturas habeas? Et ad officium dixit: Vexa illum. Ibant in adolescentis latera paternis vulneribus lassari tortores, & adhuc humectantem in ungulis patrium sanguinem cognato filii cruori miscebant. Videres per hiantium vulnerum sulcos de lateribus nati, anteà genitoris sanguinem fluere, & cruorem filii paterno permixtum ungulis rorantibus emanare. At juvenis genuini
[* Al. gemini.] * sanguinis admixtione recreatus, medelam potiùs quàm tormenta sentiebat & receptâ in tormentis fortitudine, fortissimis vocibus exclamabat: Scripturas dominicas habeo, sed in corde meo. Rogo,
[* Al. vitæ.] Christe, da sufferentiam. Spes est in te *. Anulinus inquit: Quare contra præceptum faciebas? Respondit: Quia Christianus sum. Quo audito, Parce, inquit. Et statim cessante tormento, in patrium consortium relegatur.

[* f. vergebat.] XV. Intereà mergebat * in noctem horis labentibus dies, & consumptis cum sole tormentis, defe-
[* Bal. defatigata.] cit atra * tortorum rabies, & cum sui judicis crudelitate languebat. Sed legiones dominicæ, in quibus Christus, perpetuum lumen, annorum cælestium corusco splendore fulgebat, fortiùs atque constantiùs in certamina prosiliebant. Cùm verò adversarius Domini tot martyrum præliis gloriosissimis victus, tantisque ac talibus congressionibus superatus, desertus à die, comprehensus à nocte, deficiente jam carnificum rabie, profligatus cum singulis congredi ulteriùs non valeret, totius exercitus Domini animos percontatur, devotásque Confessorum mentes tali interrogatione propulsat: Vidistis, inquit, eos qui perseveraverunt, quid sustinuerunt, vel quid in suâ confessione perstantes adhuc habeant sustinere. Et ideò qui vult vestrûm ad indulgentiam pervenire, ut salvus esse possit, profiteatur. Ad hæc confessores Domini, gloriosi martyres Christi, læti ac triumphantes simul, non ex Proconsulis dictis, sed ex victoriâ passionis Spiritu sancto ferventes, fortiùs clariúsque tamquam uno ex ore dixerunt: Christiani sumus. Qua voce prostratus est diabo-
[* al. concidit.] lus, & concussus * Anulinus confususque, omnes in carcerem trudens, sanctos illos martyrio destinavit.

XVI. Et ne devotissimus feminarum sexus florentissimúsque sacrarum virginum chorus certaminis tanti gloriâ privaretur, omnes feminæ, Christo Domino auxiliante, in Victoriâ congressæ sunt & coronatæ. Etenim Victoria sanctissima feminarum, flos virginum, decus & dignitas confessorum, honesta natalibus, religione sanctissima, moribus temperata, in quâ naturæ bonum candidâ pudicitiâ relucebat, respondebátque pulcritudini corporis fides pulcrior mentis & integritas sanctitatis, ad secundam palmam restitutam se in Domini martyrio lætabatur. Huic namque ab infantiâ jam clara pudicitæ signa fulgebant, & in rudibus jam annis apparebat rigor castissimus mentis, & quædam dignitas futuræ passionis. Denique postquam plena virginitas adultum ætatis tempus explevit, cùm puella nolens & reluctans in nuptias à parentibus cogeretur, invitæque sibi traderent sponsum parentes, ut prædonem fugeret [24], clam sese per præceps puella dimittit, aurisque famulantibus supportata, incolumis gremio terræ suscipitur. Neque fuerat postmodum etiam pro Christo Domino passura, si pro solâ tunc pudicitiâ moreretur. Liberata igitur nuptialibus tædis, illusóque simul cum parentibus sponso, mediâ penè de ipsâ nuptiarum frequentiâ prosiliens, ad ædem pudicitiæ portúmque pudoris Ecclesiam intacta virgo confugit, ibique consecrati Deo dicatique capitis in perpetuâ virginitate sacratissimum crinem [25] inconcusso pudore servavit. Hæc ergo ad martyrium properans, florem pudicitiæ palmam triumphali dexterâ præferebat. Namque interroganti Proconsuli quid profiteretur, clarâ voce respondit: Christiana sum. Et cùm à Fortunatiano fratre togato ejúsque defensore vanis argumentationibus mente capta esse diceretur, Victoria respondit: Mens mea est, numquam mutata sum. Ad hæc Proconsul, Vis ire, inquit, cum Fortunatiano fratre tuo? Respondit: Nolo, quia Christiana sum; & illi sunt fratres mei qui præcepta Dei custodiunt. O puellam divinæ legis auctoritate fundatam! O virginem gloriosam æterno Regi meritò consecratam! O beatissimam martyrem evangelicâ professione clarissimam, quæ dominicâ voce respondit: Hi sunt fratres mei qui præcepta Dei custodiunt. Quibus auditis, Anulinus depositâ judicis auctoritate, ad puellæ persuasionem descendit. Consule tibi, inquit. Vides enim fratrem tuum providere cupientem saluti tuæ. Cui martyr Christi: Mens mea est, inquit, numquam mutata sum. Nam & in collectâ fui; & dominicum cum fratribus celebravi, quia Christiana sum. Mox cùm hæc Anulinus audisset, furiis agitatus exarsit, & puellam sacratissimam martyrem Christi in carcerem unà cum ceteris relegans, passioni omnes dominicæ reservavit.

XVII. Sed Hilarianus adhuc supererat, unus de natis Presbyteri martyris Saturnini, qui ætatem suam parvulam ingenti devotione vincebat. Hic patris fratrúmque triumphis approperans jungi, diras tyranni minas non tam exhorruit quàm in nihilum duxit. Huic cùm diceretur, Patrem tuum aut fratres tuos secutus es? subitò brevi de corpore vox juvenilis auditur, & angustum pueri pectus ad confessionem Domini totum aperitur in voce respondentis: Christianus sum, & meâ sponte atque voluntate cum patre meo & cum fratribus feci collectam. Audiebas patris Saturnini martyris vocem per dulcis filii meatus exire, & confitentem Chri-

ſtum Dominum linguam de fratris exemplo ſecuram *. Sed Proconſul ſtultus, non intelligens contra ſe non homines ſed Deum in martyribus dimicare, nec quia in puerilibus annis ingentes animos ſentiebat, putabat puerum tormentis infantiæ poſſe terreri. Denique amputabo, inquit, & comam [26] tibi & naſum & auriculas, & ſic te dimitto. Ad hæc Hilarianus puer, patris fratrúmque virtutibus glorioſus, qui jam didicerat à majoribus ſuis tormenta contemnere, clarâ voce reſpondebat: Quidquid facere volueris, fac, quia Chriſtianus ſum. Mox in carcerem recipi etiam ipſe jubetur; ingentíque cum gaudio vox Hilariani auditur dicentis: Deo gratias. Hic certaminis magni pugna perficitur, hîc diabolus ſuperatur & vincitur, hic martyres Chriſti de paſſionibus futuræ gloriæ æternâ congratulatione lætantur [27].

* *al. ed. & mſſ. ſecuturam.*

NOTÆ THEODERICI RUINART AD ACTA SS. SATURNINI, & Sociorum.

1 Ita Cod. Comp. alii mſſ. cum editis, *repererat.*

2 Sic cum 2. mſſ. Henſchenianis Cod. Comp. At alii editi & mſſ. *Alutmenſi*: & ſic ubicumque in Actis hoc nomen repetitur. Porrò Alutina, ſi urbs umquam fuit, ignota eſt. Abitina verò civitas eſt Epiſcopalis in Provinciâ Proconſulari, cujus Epiſcopi Victor & Maximus memorantur in collatione Carthag. Vide Auguſtin. lib. 7. contra Donatiſt. & lib. 3. contra epiſt. Parmeniani. Quin & Concilio Carthag. ſub S. Cypriano adfuit Saturninus Epiſcopus *ab Avitinis.*

3 Sic mſſ. Colbert. 2. Trevir. apud Henſchenium & Celeſtin. At Comp. habet, *Octavi.* Ceteri mſſ. & editi, *Occani.*

4 Sic Comp. cum Boll. alii, *dominica ſacramenta.*

5 Boll. *Primeva.* At legendum *Prima*, *Eva*, ut ex mſſ. patet, & ex Kalendario Carthaginenſi, ubi 3. Kal. Sept. ſic habetur, *Felicis*, *Eva & Regula.* Baron. & Surius pro *Eva*, habent *Fua.* Cod. Floriac. *Evua.*

6 Bar. *Datus.* Baluz. *Elantus*, mſſ. Fulienſis & Pratell. *Clautius.*

7 Videntur eſſe diverſæ Margarita & Major. Non enim eſt altera Margarita.

8 Baluz. cum mſſ. Ful. & Pratell. *Victorianus.*

9 Boll. hic *Heredina.* In titulo, *Beredina.* mſ. Pratel. *Hecretina.*

10 Soli Boll. habent, *item.* Unde Baluz. *ſecunda Matrona*, quaſi altera Matrona.

11 Soli Boll. habent, *ipſius.*

12 Sic Cod. Comp. & rectè ut patet non ſolùm ex num. 7. & 8. infrà; ſed ex ipſomet Auguſtino in Breviculo collationis die 3. cap. 17. *Sicut ipſis geſtis martyrum monſtrabatur, qui conſitebantur in paſſionibus ſuis ſe collectam & dominicum egiſſe.* Utramque diſtinguere videtur Tertull. lib. de fugâ. *Sed quomodo colligemus? quomodo dominica ſolemnia celebrabimus?* Collecta cuilibet conventui competit; dominicum verò deſignat ſacra myſteria. Cyprian. epiſt. ad Cæcilium: *Numquid ergo dominicum poſt cœnam celebrare debemus, ut ſic myſticum calicem, &c.* Porrò Boll. habent, *collectam ſive dominicum*; aliæ edit. & mſſ. *collectam dominicam.*

13 Sic Comp. alii mſſ. & edit. *Preparare*, Officii nomine deſignantur publici miniſtri, qui Proconſulibus, Præſidibus aut Magiſtratibus in publicis muniis inſerviebant; hinc Officiales.

14 Comp. & Celeſt. *Tazelita.* Pratell. *Telezita*; & ſic deinceps, licet in generali enumeratione, ut cæteri habeant *Thelica.*

15 Boll. *victrix anima.* Baron. autem & Surius *ſermone victor proclamavit.*

16 Nomen non exprimitur apud Baron. Sur. & Baluz. nec in mſſ. Fulienſi & Pratell. Aliqui codd. habent *Fortunatianus.*

17 Aliæ edit. *Linguâ volente parcere.* Codd. Fulienſ. & Comp. *Proconſul ..... lingua nolenti parcere*, Baluz. *volenti.*

18 Boll. addunt, *ſecundùm quod profiteris.* Comp. pro *profiteris*, habet, *poteras.*

19 Baluz. & Pratell. *terrorem ira ſua commovit.*

20 Hic memoriæ nomine videtur intelligi Codex in quo deſcribebantur cauſæ forenſes, quæ coram Proconſule agebantur. Hinc memoriales dicti qui ejuſmodi inſtrumenta ſervabant. De memorialibus videſis Gloſſar. Cangii.

21 Boll. *quâ profeſſione concuſſus.*

22 Boll. *prope ante ipſa tribunalia.*

23 Boll. & Comp. *Maximus.*

24 Baluz. & aliquot mſſ. *invitúmque tradere ſponſo prado ſuggereret.*

25 Hinc colligit Baluzius, virginitatem profeſſas tunc comam non depoſuiſſe. Idem probatur ex Optato lib. 6. & Ambroſio ad virginem lapſam cap. 8. Alia erat conſuetudo in Ægypto & Syriâ, ut refert Hieronymus epiſtolâ ad Sabinianum. De hac re vide Menardum noſtrum in notis ad Sacramentarium Gregorianum pag. 222. & Hiſt. monaſtic. Orientis lib. 1. cap. 12.

26 Sic Baluz. ex cod. Colb. conſentiunt codd. Ful. & Pratell. At edit. habent, *collum*, ſed qui collo amputato poſſet dimitti? Cod. Com. *Amputabo tibi naſum.*

27 Multa ſequuntur, contra Menſurium & Cæcilianum ejus diaconum poſteà in ſede Carthaginenſi ſucceſſorem à Donatiſtis conficta, quæ ideò omittimus.

An. 314. Sed quæ ibi narrantur, pertinent ad ea quæ geſta ſunt tempore perſecutionis, anno 303. & 304.

GESTA PURGATIONIS

FELICIS EPISCOPI APTUNGITANI,

Qui ordinavit Cæcilianum Epiſcopum Carthaginenſem, habita Carthagini apud Ælianum Proconſulem Africæ, Voluſiano & Anniano Coſſ.

Edita à Papirio Maſſono necnon ad finem Optati & à Baluzio Miſcell. t. 2. p. 81. ex veteri mſ. olim Bibl. Thuanæ, nunc Colbertinæ.

MONITUM BALUZII

AD ACTA PURGATIONIS FELICIS EPISCOPI, &c.

UNICUM exemplar vetus iſtorum actorum habuimus ex bibliothecâ Thuanâ, illud ipſum nimirùm ex quo collationem Carthaginenſem & hæc geſta ſuperiore ſeculo deſinente edidit Papirius Maſſonus. Et ille quidem ea poſtpoſuerat actis purgationis Cæciliani, ordinem fidémque ejuſdem veteris exemplaris ſecutus. Sed & tempus repugnat, & auctoritas ſancti Auguſtini, qui cùm in eumdem errorem incidiſſet, docuit poſteà lib. 11. retractat. cap. XXVII. abſolutionem Felicis præcedere debere. Abſolutionem, *inquit*, Felicis Aptungenſis ordinatoris Cæciliani non hoc ordine poſuimus quo poſteà nobis claruit Conſulibus diligenter inſpectis, ſed tamquam poſt Cæcilianum

lianum fuerit absolutus, cùm antè sit factum. *Quo loco respicere eum ad hæc gesta Felicis & Cæciliani satis constat. Item idem Augustinus in Breviculo diei tertia cap.* XXIV. Inveniet posterius ab Imperatore Constantino absolutum esse Cæcilianum quàm Felicis causam ab Æliano Proconsule discussam atque purgatam. *Sed id tamen intelligendum est de secundâ ac tertiâ Cæciliani absolutione, non autem de primâ, quâ Cæcilianus absolutus est in Concilio Romano, ut rectè notat Henricus Valesius in Dissertatione de schismate Donatistarum cap.* XI. *Nam ita docet nos ipse Augustinus in epistolâ* CLXI. *nomine Concilii Cirtensis scripta ad Donatistas:* Nam & ordinem Consulum & dierum qui expressus est si quis nunc diligenter advertat, inveniet primò Cæcilianum Episcopali judicio fuisse purgatum. Deinde non multò pòst Felicis Aptungensis causa ab Æliano Proconsule examinata est, ubi eum constitit innocentem, in quâ causâ ad comitatum mitti jussus est Ingentius. Et longè postea ipse Imperator causam inter partes cognovit atque finivit. *Vide eundem in libro de unico baptismo contra Petilianum cap.* XVI. *& in libro ad Donatistas post collationem cap.* XXXIII. *Rectè præterea observat idem Valesius maximam partem horum gestorum proconsularium temporis injuriâ periisse, priorem videlicèt, in quâ acta municipalia & interrogationes ac professiones Curatorum ac Stationarii continebantur. Hæc autem ab Imperatore Constantino ita fieri jussa sunt, ut omnis criminandi occasio adimeretur Donatistis, qui de synodo Romanâ sive de Melchiadis Papæ judicio frequentissimè apud Constantinum conquesti, affirmabant non omnem causam ab Episcopis illic auditam fuisse. Nam Melchiades silentio transmiserat Felicem Episcopum Aptungitanum & reliquos ordinatores Cæciliani, quos Donatistæ dicebant reos esse traditionis. Itaque Imperator volens, ut dixi, omnem criminandi ansam ipsis adimere, mandavit Vero, ut vocatur apud sanctum Augustinum, seu potiùs Lucrino Verino agenti vicariam præfecturam per Africam ut de crimine traditionis, quod Felici objiciebatur, diligenter inquireret. Cùm verò ille jussionem Principis exequi cœpisset, incommodâ valetudine tentus, ut ad Probianum scribit Constantinus, necessariò postea abstinuit à cognitione ejusdem negotii. Quare Ælianus Proconsul Africæ* partibus ejus functus, id negotium ad examen suum atque jussionem credidit esse revocandum, *ut ait Constantinus. Ex quibus verbis colligitur Ælianum partes Vicarii non suscepisse mandato Principis, ut putavit Valesius, sed propriâ sponte, ob repentinum videlicèt Vicarii morbum. Quamquam sententia viri clarissimi juvari posset ex libro primo Optati, ubi scriptum est Constantinum ad Ælianum Proconsulem scripsisse* ut remotis necessitatibus publicis de vitâ Felicis Autungitani publicè quæreretur, *& ex Augustini epistolâ* CLXII. *in qua scriptum est Felicem Aptungitanum* ad ejusdem Principis jussionem *proconsularibus gestis fuisse purgatum. Verùm hæc verba sic accipienda sunt, ut quoniam Constantinus ad Verinum Vicarium scripserat de inquisitione criminum quæ Felici objiciebantur, & in morbo impeditus est sacræ jussioni parere, Ælianus Proconsul, qui partibus ejus functus, cognitionem & judicium istius causa suscepit,* ad ejusdem Principis jussionem *fecisse dicatur, quia rem fecit quam Princeps jusserat, tametsi specialia ad eum rescripta non emanassent. Nam quomodo fieri potest ut sat citò post morbum Verini, quem evenisse postremis diebus mensis Januarii aut sub initium Februarii colligi non absurdè potest ex lege primâ codicis Theodos.* De curatoribus Kalendarii, *quomodo, inquam, fieri potest ut sat citò de hoc morbo admoneri potuerit Constantinus ut novum ejus rescriptum ex Galliâ ad Ælianum pervenire potuerit ante diem* XV. *Kalendas Martias? Itaque necesse est, ut dixi, verba Optati & Augustini benignè interpretari, ita nimirùm ut Ælianus de causâ Felicis cognoverit auctoritate rescripti dati ad Verinum Vicarium, cujus partibus pro necessitate temporis functus est. Cæterùm postea Donatistæ id reprehenderunt in causâ Felicis, quòd Episcopus cùm esset, proconsulari judicio, non verò Ecclesiastico, purgatus fuit: quam criminationem graviter refellit Augustinus in eâdem epistolâ. Iidem ei vitio verterunt (ut docet Augustinus in Breviculo diei tertia cap.* XXIV.) *quòd abfuerit cùm Ælianus de causâ ejus inquireret, & dixerunt eum præsentem debuisse purgari, ut legitur in collatione tertiâ Carthaginensi cap.* DLXXI. *Contra Catholici cap.* DLXXIV. *reposuerunt* majoris esse innocentiæ documentum quòd absens purgatus est Felix.

Desunt plurima.

; : : : : . . . . : . . . . .

. in municipio Autumnitanorum Gallienus Duumvir dixit: Quoniam præsens es, Cæciliane, audi litteras domini mei Ælii Paulini viri spectabilis agentis vicariam præfecturam, quid jubere sit dignatus secundùm epistolam ad nos datam, quæ declarare te compellit & scribam quem habuisti tunc temporis administrationis tuæ & tabularium. Sed quoniam tabularius ejus temporis vitâ functus est, & omnes actus administrationis tuæ secundùm fidem litterarum ejusdem mei domini tecum perferre debebis, & ad coloniam Carthaginensem cum scribâ tuo proficisci necesse est. Præsens est Curator, sub cujus præsentiam vos compellimus. Quid ad hoc respondes? Cæcilianus dixit: Mox ad me epistolam Ælii Paulini viri spectabilis agentis vicariam præfecturam pertulistis, statim ad scribam Miccium misi ut veniret & acta ipsius temporis confecta mihi obtulisset, & usque adhuc inquirit, quoniam non modicum tempus est ex quo duumviratum administravi, anni sunt undecim. Itaque cùm invenerit, parebo tanto præcepto. Gallienus Duumvir dixit: Tua interest jussioni parere. Vides enim jussionem esse sacram. Cæcilianus dixit: Devotus sum tanto præcepto. Item cùm paullò pòst scriba Miccius supervenisset, Fuscius Duumvir dixit: Audisti & tu, Micci, quòd & tu unà cùm Cæciliano necessarius es ire ad officium viri spectabilis Vicarii, instructionem ejus temporis ut vobiscum perferatis. Ad hæc quid dicis? Miccius respondit: Magistratus suppleto anno omnes actus suos domum suam tulit: si mei in cerâ possint inveniri inquiro. Et cùm quæreret, Quinctus Sisenna Duumvir dixit: Quod cognovit officium respondit. Apronianus dixit: Si omnes actus suos tulerat magistratus, unde acta quæ tunc emissa erant, vel confecta tanto tempore? Et cum diceret, Ælianus Proconsul dixit: Et mea interrogatio & singularum personarum responsio actis continetur. Agesilaus dixit: Sunt præterea & aliæ epistolæ huic rei necessariæ. Interest ut legantur. Ælianus Proconsul dixit: Lege Cæciliano audiente, ut agnoscat an ipse dictaverit. Agesilaus recitavit. Volusiano & Anniano Consulibus, XIIII. Kalendas Septembris, in jure apud Aurelium Didymum Sperecium sacerdotem Jovis optimi maximi Duumvirum splendidæ coloniæ Carthaginensium Maximus dixit: Loquor nomine seniorum Christiani populi catholicæ legis. Apud maximos Imperatores causa agenda erit contra Cæcilianum & Felicem, qui principatum ejusdem legis omnia conantur invadere. Contra ipsos documenta

menta criminum ejus conquiruntur. Nam cùm persecutio esset indicta Christianis, id est, ut sacrificarent, aut quascumque scripturas haberent, incendio traderent, Felix, qui tunc Episcopus fuit Autumnos, consensum adtulerat ut de manu Galatii scripturæ traderentur, ut igni concremari possent; & erat tunc temporis magistratus Alfius Cæcilianus, quem præsentem videre dignaris. Et quoniam ejus temporis officium incumbebat ut ex jussione proconsulari omnes sacrificarent, & si quas scripturas haberent, offerrent secundùm sacram legem. Quæso, secundus senex est *, & senem vides, & non potest ad comitatum sacrum pergere, apud acta deponat otrúmne jam de pactione secundùm ab eodem habita litteras dederit, & utrùm ea quæ in litteris contulerit, vera sint; ut horum actus & fides in judicio sacro detegi possit. Adstanti Cæciliano Speretius Duumvir dixit: Audis quæ apud acta sint deposita? Alfius Cæcilianus dixit: Zama ieram propter lineas comparandas cum Saturnino. Et cùm venerimus illò, mittunt ad me in prætorio ipsi Christiani, ut dicerent: Sacrum præceptum ad te pervenit? Ego dixi: Non, sed vidi jam exempla. Et Zama & Furnis dirui basilicas & uri scripturas vidi. Itaque proferte si quas scripturas habetis, ut jussioni sacræ pareatur. Tunc mittunt in domum Episcopi Felicis, ut tollerent inde scripturas, ut exuri possent secundùm sacrum præceptum. Sic Galatius nobiscum perrexit ad locum ubi orationes celebrare consueti fuerant. Inde cathedram tulimus & epistolas salutatorias, & ostia omnia combusta sunt secundùm sacrum præceptum. Et cùm ad domum ejusdem Felicis Episcopi mitteremus, renuntiaverunt officiales publici illum absentem esse. Nam cùm posteriori tempore adveniret Ingentius scriba Augentii, cum quo ædilitatem administravi, dictavi Epistolam eidem collegæ quam feci ad eumdem Episcopum Felicem. Maximus dixit: Præsens est. Eadem epistola ei offeratur, ut eamdem recognoscat. Respondit: Ipsa est. Maximus dixit: Quoniam recognovit epistolam suam, hanc lego, & oro plena actis inseratur. Et recitavit. *Cæcilianus parenti Felici salutem. Cùm Ingentius collegam meum Augentium amicum suum conveniret, & inquisisset anno duoviratûs mei an aliquæ scripturæ legis vestræ secundùm sacram legem adustæ sint, * quam Galatius unus ex lege vestrâ publicè epistolas salutatorias de basilicâ protulerit. Opto te benè valere.* „ Hoc signum, quod deprecatorium ad me „miserant Christiani, & ipse cujus est prætorium, & „dixisti: Tolle clavem, & quos inveneris in cathe„drâ libros & super lapide codices, tolle illos. Sa„nè vide officiales ne tollant oleum & triticum. Et „ego dixi tibi: To nescis quia ubi scripturæ inve„niuntur, ipsa domus diruitur? Et dixisti: Quid „ergo faciemus? Et dixi ego vobis: Tollat aliquis „de vestris in areâ ubi orationes facitis, & illic po„nantur. Et ego venio cum officialibus, & tollo. „Et nos illò venimus, & omnia tulimus secundùm „sacrum præceptum. Maximus dixit: Quoniam ejus epistolæ lectio apud acta recitata est, quam ipse agnovit se misisse, quæ dixit quæsumus actis hæreant. Speretius Duumvir dixit: Quæ dixisti scripta sunt. Agesilaus dixit: Ad præsente epistolam recognovit; residuam partem, quam nunc legit, falsam esse dicit. Cæcilianus dixit: Domine, usque ad hoc dictavi usque quò habet: *Opto te, parens carissime, benè valere.* Apronianus dixit: Semper sic falsum per terrorem, per scenam, per irreligiosam mentem actum est ab his qui Catholicæ Ecclesiæ consentire noluerunt. Nam Paulino hìc administrante vices Præfectorum, subornatus est quidam privatus homo, qui modum cursoris haberet, qui ad Catholicæ unitatem veniret, atque eos induceret & terreret. Detecta igitur factio est. Nam componebatur Felici religiosissimo Episcopo per mendacium ut videretur scripturas prodidisse & exussisse. Ingentius quidem, cùm hoc totum, quidquid agebat, obesset sanctitati & religioni Cæciliani, subornatus est ut veniret cum litteris veluti Felicis Episcopi ad Cæcilianum Duumvirum, & ei confingeret à Felice se esse mandatum. Dicat ipsa verba quibus hoc est confictum. Ælianus Proconsul dixit: Dic. „Apronianus dixit: Dic, inquit, Cæciliano amico „meo quòd codices accepi pretiosos deificos xi. „quiáque me nunc convenit ut illos restituam, dic „quòd anno magistratûs tui eos exusseris, ne red„dam illos. Quâ de re igitur de Ingemio quærendum est, quatenus hæc machinata sint ac fabricata, & quatenùs voluerit circumscribere magistrum * ad mendacium, ut Felicem aspergeret infamiâ, dicat à quo missus sit verumtamen machinationem istam in conscientiam Felicis, quò Cæciliani pudori & initio derogaret. Est enim quidam qui per Mauritaniam & Numidiam legatus missus sit ex diversâ parte. Et adstante Ingentio, Ælianus Proconsul dixit: Cujus præcepto ea suscepisti agenda quæ tibi objiciuntur? Ingentius dixit: Ubi? Ælianus Proconsul dixit: Quoniam fingis te non intelligere quod interrogaris, dicam apertiùs. Quis te ad magistratum Cæcilianum misit? Ingentius dixit: Nemo me misit. Ælianus Proconsul dixit: Quomodo ergo venisti ad magistratum Cæcilianum? Ingentius dixit: Cùm venissemus, & ageretur causa Mauri ab Uticâ Episcopi, qui Episcopatum sibi redemit, ad urbem ascendit Autumnitanus Episcopus Felix ut tractaret, & dixit: Nemo communicet, quia falsum admisit. Et dixi illi ego è contrà: Nec tibi, nec illi qui traditor es. Dolui enim causam Mauri hospitis mei, quia communicaveram cum illo in peregrè, quia evasi persecutionem. Exinde ibi in patriâ ipsius Felicis, duxi mecum tres seniores, ut viderent an verum tradidisset, an oon. Apronianus dixit: Non ita venit ad Cæcilianum quærere de Cæciliano. Ælianus Proconsul Cæciliano dixit: Quomodo ad te venit Ingentius? Cæcilianus respondit: Domi ad me venit: prandebam cum operariis: venit illuc: stetit io januâ. Cæcilianus ubi est, dixit? Respondi: Hîc. Ego dico ei: Quid est? Omnia rectè? Omnia, dicit. Respondi illi: Si non fastidis prandere, veni, prande. Dicit mihi: Revertor huc. Venit illuc solus. Dicere mihi cœpit ecce sic mihi curare & inquirere an adusta fuerit scriptura anno duoviratûs mei. Dico illi ego: Molestus es mihi, tu homo immissus es: laxa hinc te à me. Et sprevi illum à me. Et venit illò iteratò cum collegâ meo, cum quo fui Ædilis. Ait mihi collega meus: & Felix noster Episcopus misit hunc hominem ut facias illi litteras quia accepit codices pretiosos, & noluit revocare illos. Scribas illo * quòd anno duoviratûs tui combusti sunt. Et dixi ego: Hæc est fides Christianorum? Ingentius dixit: Domine, veniat & Augentius. Et ego honorificus sum, & honor meus pereat, & hujus latera habemus. Ælianus Proconsul Ingentio dixit: Revinceris alio titulo. Ælianus Proconsul dixit ad officium: Apta illum. Cumque aptaretur, Ælianus Proconsul dixit: Suspendatur. Cumque suspenderetur, Ælianus Proconsul Cæciliano dixit: Quomodo ad te Ingentius venit? Respondit: Misit huc me Felix, dixit, noster, ot scribas illo, quia est unus perditus, oescio qui, habens penes me

codices

* *in mss.* secundùm senex est.

* f. magistratum.

* f. illi.

codices pretiosissimos, & nolo illos restituere. Itaque fac litteras quia adusti sunt, ne revocem illos. Et ego dixi: Christiani fides hæc est? Et cœpi illum corripere. Et ait collega meus: Scribe illo Felici nostro. Et sic ego epistolam dictavi, quæ paret usquequò dictavi. Ælianus Proconsul dixit: Audi sine metu recitationem epistolæ tuæ. Recognosce quousque dictaveris. Agesilaus recitavit. *Oportet, parens carissime, multos annos benè valere.* Ælianus Proconsul Cæciliano dixit: Hucusque dictasti? Respondit: Hucusque: reliquum falsum est. Agesilaus recitavit. „Hoc signo quod de prætorium ad „me misisti nisi ego & tu & cujus est prætorium, & „dixit: Tolle clavem, & quos invenies in cathedrâ „libros & super lapide codices, tolle illos. Sanè „vide officiales ne tollant oleum & triticum. Et „ego dixi: Tu nescis quia ubi scripturæ inveniuntur, & ipsa domus diruitur? Et dixisti: Quid er„go faciemus? Et dixi ego vobis: Tollat aliquis de „vobis in areis, ubi orationes facitis, & illic po„nantur. Et ego venio cum officialibus, & tollo. „Et nos illò venimus, & omnia tulimus secundùm „placitum, & adussimus secundùm sacrum præ„ceptum. Maximus dixit: Quoniam ejus epistolæ tenor etiam apud acta recitatus est, quam ipse agnovisse ac misisse dixit, quæsumus hoc actis tuis hæreat. Speretius dixit: Quæ dixistis scripta sunt. Cæcilianus respondit: Cillo * est falsum, quousque est epistola mea, quousque dixi: *Benè vale, parens carissime.* Ælianus Proconsul dixit: Quem dicis addidisse ad epistolam? Cæcilianus dixit: Ingentium. Ælianus Proconsul dixit: Professio tua actis hæret. Ælianus Proconsul Ingentio dixit: Torqueris, ne mentiaris. Ingentius dixit: Erravi, huic epistolæ ego addidi, dolens causa Mauri hospitis. Ælianus Proconsul dixit: Constantinus Maximus semper Augustus & Licinius Cæsares ita pietatem Christianis exhibere dignantur ut disciplinam corrumpi nolint, sed potiùs observari religionem istam & coli velint. Noli itaque tibi blandiri quòd mihi dicas Decurionem te esse, ac propterea non possis torqueri. Torqueris, ne mentiaris, quod alienum Christianis esse videtur. Et ideò dic simpliciter, ne torquearis. Ingentius dixit: Jam confessus sum sine tormento. Apronianus dixit: Dignare de eo quærere quâ auctoritate, quo dolo, qua insaniâ circuierit Mauritanias omnes, Numidias etiam, quâ ratione seditionem commoverit Catholicæ Ecclesiæ. Ælianus Proconsul dixit: Ad Numidias fuisti? Respondit: Non, Domine, sit qui probet. Ælianus Proconsul dixit: Nec in Mauritaniâ? Respondit: Negotiari illò fui. Apronianus dixit: Et in hoc mentitur, Domine, (nam ad Mauritaniæ situm nonnisi per Numidias pergitur) quatenùs dicit se in Mauritaniâ fuisse, non fuisse in Numidiâ. Ælianus Proconsul Ingentio dixit: Cujus conditionis es? Ingentius respondit: Decurio sum Ziquensium. Ælianus Proconsul ad officium dixit: Submitte illum. Quo submisso, Ælianus Proconsul Cæciliano dixit: Falsa dicis quæ dixisti. Cæcilianus respondit: Non Domine. Is qui scripsit epistolam, jube veniat. Amicus ipsius est. Ipse dicet quousque dictavi epistolam. Ælianus Proconsul dixit: Quis est ille quem venire desideras? Cæcilianus dixit: Augentium, cum quo fui Ædilis. Non possum probare nisi per ipsum Augentium, qui scripsit epistolam, quousque dictavi illi. Ipse dicere potest. Ælianus Proconsul dixit: Constat ergo falsam esse epistolam? Cæcilianus respondit: Constat, Domine, non mentior in sanguine meo. Ælianus Proconsul dixit: Cùm duumviratum egeris in patriâ tuâ, oportet fidem verbis tuis habere. Apronianus dixit: Nec novum est illis hoc facere. Ceterùm & actis addiderunt quod voluerunt. Jam artificium est illis. Ælianus Proconsul dixit: Ex professione Cæciliani, qui acta falsata esse dicit atque epistolæ plurima addita, manifestum est quâ voluntate hæc gesserit Ingentius. Et ideò recipiatur in carcerem. Est enim arctiori interrogationi necessarius. Felicem autem religiosum Episcopum liberum esse ab exustione instrumentorum deificorum manifestum est, cùm nemo in eum aliquid probare potuerit quòd religiosissimas scripturas tradiderit vel exusserit. Omnium enim interrogatio suprascripta manifestata est, nullas scripturas deificas vel inventas, vel corruptas, vel incensas fuisse. Hoc actis continetur, quòd Felix Episcopus religiosus illis temporibus neque præsens fuerit, neque conscientiam accommodaverit, neque tale aliquid fieri jusserit. Agesilaus dixit: De his qui ad potestatem vestram instruendam venerunt quid jubet potestas tua? Ælianus Proconsul dixit: Revertantur ad sedes suas.

Explicit gesta purgationis Felicis Episcopi Autumnitani ordinatoris Cæciliani Carthaginis.

* f. exillo.

NOTÆ BALUZII AD ACTA PURGATIONIS FELICIS, &c.

Autumnitanorum] Id est, Aptungitanorum, sive Aptungensium, ut apud sanctum Augustinum frequenter. Sed in veteri Codice & hic & infrà Autumnitani vocantur qui alibi Aptungitani. Immò viri clarissimi qui novissimam epistolarum sancti Augustini editionem curarunt, adnotant ad epistolam XLIII. (quæ est CLXII. in antiquis editionibus) pro eo quod illic legitur *Felicem Aptungitanum*, editiones Amerbachii & Erasmi & decem manuscriptos codices habere *Autumnitanu.* Aptungis porrò fuit municipium Provinciæ proconsularis, ut manifestum est ex loco Augustini in Breviculo diei tertiæ cap. XVI. ubi ait hanc esse Catholicæ Ecclesiæ consuetudinem ut non Numidiæ, sed propinquiores Episcopi Episcopum Ecclesiæ Carthaginis ordinent.

Ælii Paulini] Nulla dubitatio est quin hic locus sit egregiè mendosus. Nam eo tempore quo hæc gesta sunt, Ælius Paulinus non erat Vicarius Africæ, ut planum est, vel ex epistolâ Constantini ad Probianum. Sane Paulinus eâ dignitate ornatus multò antè fuerat, nimirùm anno Christi CCCIII, cùm persecutio fervebat in Africâ, cùm Alfius Cæcilianus esset Duumvir Aptungitanorum, ut scribitur infrà in iisdem gestis. Verinum porrò fuisse Vicarium Africæ ineunte anno CCCIV. Volusiano & Anniano Consulibus, quâ tempestate hæc gesta sunt, colligitur ex eâdem epistolâ Constantini. Nam ex libro sancti Augustini contra Donatistas post collationem cap. XXXIII. discimus cognitionem de causâ Felicis cœptam esse XV. Kalendas Martias. Immò vicariam præfecturam obtinuisse in ipsis anni initiis probare videtur lex prima Codicis Theodosiani *De Curatoribus Kalendarii*, quæ III. Kal. Februarii ab eo proposita est sub consulatu eorumdem Volusiani & Anniani. Omninò enim sentio cum viris doctissimis Francisco Jureto & Jacobo Gothofredo Vicarium illum Africæ, de cujus morbo agit Constantinus in epistolâ ad Probianum Verinum fuisse; ut propterea emendandum sit nomen ejus in eâdem epistolâ, ubi librariorum vitio vocatur Verus. Mirum enim videri non debet hic mutatum esse in Verum, qui apud Augustinum in libro ad Donatistas post collationem cap. XXXIII. degeneravit in Valerium & Valerianum, ut dicemus infrà. Itaque pro nomine Ælii Paulini, quod in hæc gesta irrepsit, substituendum est nomen ejusdem Verini, qui aliquot etiam pòst annis vicariam præfecturam Africæ gessisse reperitur apud sanctum Augustinum in Breviculo diei tertiæ cap. XXII. *Addiderunt etiam illi suæ falsitati convincendæ magnum aliud firmamentum, recitantes ipsius Constantini litteras scribentis ad Verinum Vicarium ut libero eos dimittat arbitrio, se jussisse insinuans ut de exilio remearent.* Idem in epistolâ CLII. nomine Cirtensis Concilii scriptâ ad Donatistas: *Tertiò protulerunt litteras ejusdem Constantini ad Verinum Vicarium datas, ubi vos graviter detestatur, ac propterea dicit de exilio relaxandos & furori suo dimittendos, quia jam Deus cœperat in illos vindicare.* Sumpsit autem ista sanctus Augustinus ex actis collationis tertiæ Carthaginensis cap. DXLVIII.

ubi ita habetur in editionibus Massoni, Pithœi, & Binii: *Ubi recitatur epistola Constantini ad Vicarium Vicarium destinata, quâ libertatem agendi tribuit Donatistis.* Vidit Juretus mendum hic esse, & in Miscellaneis ad Symmachum pag. 312. rectè conjecit legi debere *ad Verinum Vicarium*: quam emendationem amplexus est Henricus Valesius in Dissertatione de schismate Donatistarum cap. XVII. Sane in antiquissimo exemplari ex quo gesta Collationis illius edidit Massonus, disertè scriptum est *ad Vicarium Verinum*. Non viderant Augustinum, neque hæc Miscellanea Jureti, neque demùm vetus exemplar ii qui editioni operum Optati Episcopi Milevitani præfuerunt anno MDCXXXI. post mortem illustrissimi Episcopi Aurelianensis Gabrielis Albaspinæi. Nam si vidissent, haud dubiè abstinuissent à periculosâ illâ nimiumque temerariâ emendatione quam huic loco adhibuerunt. Cùm enim putarent vocem *Vicarium* bis hic positam esse superfluè vitio librariorum, semel tantùm posuerunt contra fidem actorum & veteris libri, tum etiam repugnante sancto Augustino. Qui error retentus est à nupero editore operum Optati & in novissimâ Conciliorum editione Parisiensi. Magis miror de eâ quæ prodiit anno MDCXLIV. ex typographiâ regiâ, quam cùm fama sit procuratam à viris eruditissimis, & quidem in hac civitate Parisiensi, ubi facilè consuli poterat vetus Codex in loco difficili & obscuro, rejecta ab illis est lectio quæ in prioribus editionibus extabat, & secuta temeritas editoris operum Optati. His ita constitutis, cùm certum sit epistolam Constantini, quæ refertur in indiculo collationis tertiæ, eam esse quam Augustinus in capite XXXIII. libri ad Donatistas ait à Constantino scriptam esse ad Vicarium Valerium (sive Valerianum, ut habet Codex vetus bibliothecæ Colbertinæ) Crispo & Constantino iterum Consulibus, certum quoque est mendum hic esse apud Augustinum, & pro Valerio reponendum esse Verinum. Rursùm cùm hinc constet Verinum fuisse Vicarium Africæ sub consulatu eorumdem Cæsarum, qui in annum Christi CCCXXI. incidit, & ex variis constitutionibus Codice Theodosiano comprehensis colligatur eum annis quoque CCCXVIII. & CCCXIX. eamdem vicariam præfecturam administrasse, patet enim non solùm convaluisse ex morbo quo detinebatur tempore absolutionis Felicis, sed etiam continuatam ei fuisse potestatem. Sed tamen negotium hic mihi facessit idem Augustinus, qui in eodem capite XXXIII. libri ad Donatistas ait Constantinum ad Eumalium Vicarium scripsisse de purgatione Cæciliani Sabino & Ruffino Coss. IV. Idûs Novembris, id est, anno Christi CCCXVI. exeunte; cujus epistolæ fragmentum idem Augustinus describit in libro tertio contra Cresconium cap. LXXI. eamdemque in collatione tertiâ Carthaginensi lectam fuisse docet in Breviculo diei tertiæ cap. XIX. ubi ejus sensum refert. Et anteà quidem, id est, anno superiore, Domitium Celsum Africæ Vicarium fuisse docet inscriptio legis unicæ Cod. Theodos. *De his qui filios vendunt alienos*, data Kalendis Augustis Constantino Aug. IV. & Licinio IV. Consulibus. Quare oportet remotum aliquantisper fuisse Verinum, ut spatium daretur Celso & Eumalio, & dein Africæ redditum; sicut post Ælianum reperimus in Codice Theodosiano Catullinum Africæ Proconsulem fuisse per annos Christi CCCXV. CCCXVII. CCCXIX. & hoc ultimo anno Proculum quoque eâ dignitate ornatum, ac postea Ælianum eam recepisse anno CCCXX. annóque CCCXXIV. Hilarianum proconsulare hoc imperium habuisse, & rursùm Ælianum proconsulatu Africæ fulgentem anno Christi CCCXXVI.

Cum scriba tuo] In veteri Codice legitur, *cum scriptâ tuâ*. Massonus emendavit, omninò rectè. Quod sequentia ostendunt.

Ut veneris & acta] In vetusto exemplari & in editione Massoni legitur, *venit ut acta*. Nos emendavimus. Certa autem est emendatio.

Inquirit, quoniam] In veteri libro & in editione Massoni, *inquirit, & quoniam*. Particulam &, quæ sensum dividebat ac turbabat, nos sustulimus.

Anni sunt undecim] Ergo Cæcilianus duumviratum gesserat in municipio Aptungitanorum anno Christi CCCIII. eo nimirum quo edictum de diruendis basilicis & comburendis sacris Scripturis propositum est in Africâ, ut docent etiam sequentia.

Suppleto anno] Id est, expleto, finito.

Si mei in cera] Hæc emendatio nostra est, quam puto placituram viris doctis. Nam antea nullo sensu legebatur in veteri codice: *sed in ei in cerâ possis*. Massonus vocem *sed* mutaverat in *si*. Sensus autem istius loci ita mihi videtur posse constitui. Magistratus codices publicos domum suam tulit post expletum annum suæ potestatis, atque adeò illi non sunt apud me. Habeo tantùm ceratas tabulas in quibus primò perscripta sunt acta; & inquiro utrum actus quos Proconsul petit, in eis inveniantur. Nam *plerumque*, ut Priscianus ait in libro primo grammaticæ, *in ceratis tabulis antiqui scribere solebant, & postea delere*. Hoc erat officium Notariorum & Scribarum, qui in tabulis ceratis excipiebant quæ dictabantur. Hieronymus epist. CXL. ad Principiam: *Stylus scribit in cerâ, calamus vel in chartâ vel in membranis, aut in quacumque materiâ quæ apta est ad scribendum. Mea autem lingua in similitudinem scribæ velocis, quem notarium possumus intelligere, quodam signorum compendio breviarum Evangelii strictúmque sermonem exaravit in tabulis cordis carnalibus.* Sexta Synodus act. XIV. *Misit nos sanctissimus Patriarcha noster ad sanctissimum Patriarcham Constantinopoleos, deferentes ad relegendum in notis.* Hinc apud Possidium in vitâ sancti Augustini cap. VI. *Apertis notariorum tabulis disputatio cœpta*. Porrò ceratis tabulis utebantur Notarii propter facilitatem delendi, ut docet Priscianus. Hieronymus epist. XLIII. ad Chrysogonum: *Ita nostra eis necessitudinis penitus oblitus es ut illam epistolam, quam in corde Christianorum scriptam Apostolus refert, non parvâ liturâ sed imis, ut aiunt, ceris eraseris.*

Ælianus Proc.] Cujus crebra mentio apud Augustinum & in collatione tertiâ Carthaginensi, tum etiam in Codice Theodosiano, ut suprà vidimus. Itaque cùm eum constet eâdem prorsùs tempestate Proconsulis dignitatem habuisse in Africâ quo Volusianus & Anianus gesserunt consulatum, sub quibus habitum est Concilium Arelatense in causâ Donatistarum, facilè adducor ut credam veram esse eorum sententiam qui suspicantur ad eum scriptam esse epistolam Constantini de Episcopis Africanis Arelatum mittendis intra diem Kalendarum Augustarum, ac pro Ælafio, cui inscribitur in veteri Codice Thuano & in editionibus vulgatis, reponendum esse Ælianum. Cur autem ad Proconsulem potiùs quàm ad Vicarium scripta sit, non alia esse ratio potest quàm quia eo tempore Vicarius incommodâ valetudine detinebatur, ut docet Constantinus Aug. in epistolâ ad Probianum Æliani successorem. Unde patet corrigendum esse lemma istius epistolæ in tomis Conciliorum, ubi dicitur scripta ad Vicarium Africæ. Non est mirum autem Æliani nomen mutatum esse in Ælafium in codice depravatissimo, id est, Thuano, ex quo unico prodiêre omnes usque ad hunc diem istius epistolæ editiones.

Volusiano] Hic locus vacuus relictus erat in veteri exemplari & in editione Massoni. Nos Volusiani nomen addidimus ex fastis & Codice Theodosiano, præcipuè verò ex Augustino, qui in libro ad Donatistas post collationem cap. XXXIII. de hac ipsâ re agens ait: *Ælianus Proconsul causam Felicis audivit Volusiano & Anniano Coss. XV. Kalendas Martias.* Contigit ergo ista Felicis purgatio anno Christi CCCXIV.

XIIII. Kal.] Ita vetus exemplar, cùm Massonus ediderit XIII. Sed pro eo quòd istic legitur gesta hæc esse XIIII. Kal. Septembris, apud Augustinum, ut paullò antè vidimus, hæc inquisitio refertur ad XV. Kal. Martias; atque hunc emendanda esse ait Baronius acta purgationis Felicis, quæ alioqui depravata atque mendosa satis esse pronuntiat. Sed hic Baronium reprehendit Valesius in dissertatione de schismate Donatistarum cap. XI. eo inter cetera argumento quòd intra unius diei spatium tot gestorum documenta perlegi, tot personæ interrogari non potuerint: ac propterea necesse esse ait ut in plures dies protracta sit tantæ causæ cognitio. Itaque contendit ab Æliano inchoatam XV. Kalendas Martias, sed propter necessitates publicas & Provinciæ negotia intermissam, & finitam demum XIIII. Kalendas Septembris, id est, sexto mense post initium gestorum. Equidem ut facilè concesserim hanc quæstionem pluribus diebus agitatam fuisse, ita gravatè admodum crederem tanto tempore sub judice pependisse cognitionem quam Augustinus in epistolâ CLXII. vocat diligentissimum examen & diligentem ac terribilem inquisitionem; præsertim cùm Optatus in libro primo doceat Constantinum Imp. scripsisse in Africam *ut remotis necessitatibus publicis de vitâ Felicis Autumnitani publicè quæreretur*. Et cùm necesse sit existimare mendum esse in libro Augustini ad Donatistas aut in hoc loco gestorum, & quæ ab Augustino referuntur extra mendum esse hinc constet quòd cognitionem de causâ Felicis ab Æliano susceptam esse ait quarto fermè mense post judicium Melchiadis, quod initio mensis Octobris proximè præteriti factum fuerat, non video quo modo repudiari possit Baronii sententia, qui hunc locum gestorum pronuntiavit emendandum esse ex libro Augustini ad Donatistas.

Duumvirum splendida] In veteri libro & in editione Massoni legitur: *Duumvir recitavit. Splendida*. Nos sustulimus vocem *recitavit*, quæ omninò superflua hic erat, & sensum turbabat.

Apud Max. Imperatores] Constantinum & Licinium, qui tum temporis remp. administrabant.

Cùm persecutio esset indicta] Anno Christi CCCIII. ut toties diximus suprà. Hinc ortum vocabulum traditorum in Africâ.

Jussione Proconsulari] Id est, Anulini, quem fuisse tum Proconsulem Africæ produnt acta martyrum qui tum apud Africam exagitati sunt pro nomine Christi.

Secundum fons est] Ita vetus exemplar. Massonus edidit, *Secundus senex est*, nullo sensu. Hic enim non agitur de Secundo, sed de Alfio Cæciliano Exduumviro Aptungitanorum.

Epistolas salutatorias] Infrà *Epistolas salutatorias de basilicâ protulerit*. Difficile est explanare quid hic intelligatur per epistolas salutatorias. Neque enim mihi hactenùs probatur quod quidam ex hoc loco colligunt epistolas salutatorias esse

quibus

quibus quis alicui salutem impertit. Manifestum quippe est hic agi de Codice quodam venerando, quem Alfius Cæcilianus duumvir ex basilicâ Aptungitanâ sustulit, haud dubiè ut ureret. Nam post cathedram Episcopalem & epistolas salutatorias subletas, etiam *ossa omnia combusta sunt secundùm sacrum præceptum.*

Ingentius Scriba.] Qui postea Decurio fuit civitatis Ziquensium, & tunc convictus est falsasse & interpolasse epistolam quam Alfius Cæcilianus scripserat ad Felicem Episcopum Aptungitanum. Augustinus epist. CLII. nomine Concilii Cirtensis scripta ad Donatistas. *Ingentius confessus fuerat in cognitione Æliani Proconsulis falsum se fecisse adversus Felicem Cæciliani ordinatorem.* Idem in libro ad Donatistas post collationem cap. XXXII. *Ingentius, qui eodem judicio contra Felicem falsum se fecisse confessus est.* Vide epistolam Constantini ad Probianum, cujus mentio in his Augustini locis.

Collegam meum] Antea legebatur *Collega meus*, non solùm in editionibus, sed etiam in antiquo exemplari manuscripto. Verùm cùm hæc verba referri debeant ad Augentium, qui fuit collega Alfii Cæciliani, necessaria visa est emendatio quam nos huic loco adhibuimus.

Hoc signum] Hic locus refertur etiam infrà, sed multùm diversus.

Paulino adm. vices præf.] Anno Christi CCCIII. cùm cœpta persecutio est in Africâ, ut suprà diximus.

Modum cursoris] Codex vetus & editio Massoni habent *modicum*, manifesto errore. Modum cursoris dixit, id est, formam, speciem. Vox est Latina.

Scribas allo] Id est, illi. Sic plerique veteres, qui etiam *alio* frequenter scribebant pro *alii*. Sic apud Commodianum lib. I. cap. XIX. *perituro credistis uno*, & cap. XXXIII. *Uno credo Deo.*

Hujus litteræ] Retinui scripturam veteris exemplaris. Editio Massoni habet *ejus litteras*, quod fortassis rectius est.

Suspendatur] Constantinus in epistolâ ad Probianum *Eumdem ipsum Ingentium suspensum actis, quæ fuberant, perviderimus.* Optatus libro primo *Ingentius scriba publicus pependit sub metu imminentium tormentorum.*

Constantinus] Locus hic vacuus erat relictus in veteri Codice & in editione Massoni. Dubium autem non est quin Constantini nomen scribi debuerit.

Decurionem] In veteri Codice & in editione Massoni legitur, *Dei cultorem.* Et quamvis hæc lectio tolerari possit propter ea quæ antecedunt, maluimus tamen amplecti conjecturam Baronii, quia in epistolâ Constantini ad Probianum videbamus Constantinum ex actis istis collegisse Ingentium *adeò minimè torrium quòd si Decurionem Ziquensium civitatis asseveraverit.* Nam Decurionum hoc erat privilegium quòd torqueri non poterant, ut diximus ad Lactantium.

Ex professione] Hæc & quæ sequuntur usque ad finem sententiæ, exstant etiam apud Augustinum lib. III. adversùs Cresconium cap. LXX.

Felicem autem] Hanc partem sententiæ descripsit Optatus in libro primo, & addit: *Unde pulsa atque extersa infamia, cum ingenti laude illo judicio recessit.*

GESTA APUD ZENOPHILUM,

Confecta anno 320. Sed quæ continent ea quæ gesta sunt annis 303. & 304.

QUIBUS SILVANUM A QUO MAJORINUS EST ORDINATUS TRADITOREM FUISSE CONSTAT.

Edita ab iisdem ex eodem mſ. De iis vide etiam August. l. 3. contra Cresc. c. 29. n. 33. p. 451. t. 9.

MONITUM BALUZII
AD ACTA PURGATIONIS CÆCILIANI.

ACTORUM istorum vetus exemplar, ex quo edita sunt à Massono, exstat in bibliothecâ Thuanâ, sed depravatissimum & contaminatissimum, ut ante me observavit illustrissimus Cardinalis Baronius. Meminit autem illorum Optatus Milevitanus in libro primo, ubi etiam admonet se ea subjunxisse operi suo: Harum namque plenitudinem rerum, *inquit*, in novissimâ parte istorum libellorum ad implendam fidem adjunximus. *Certè in veteri libro verba quæ sequuntur scripta sunt post collectionem istorum & aliorum quorumdam actorum.* Expliciunt sancti Optati Episcopi libri numero VII. vel gesta purgationis Cæciliani Episcopi & Felicis ordinatoris ejusdem. *Meminit eorumdem Augustinus epist.* CLXII. *ubi adnotat ea lecta non fuisse in collatione Carthaginensi, quia tempus non fuit. Vide etiam epistolam* CLXV. *& lib.* III. *contra Cresconium cap.* XXIX. *ubi fragmenta quædam istorum actorum describuntur.*

Incipiunt Gesta ubi constat traditorem Silvanum, qui cum ceteris ordinavit Majorinum, cui Donatus successit.

CONSTANTINO Maximo Augusto & Constantino juniore nobilissimo Cæsare Conss. Idibus Decembribus, Sexto Thamugadiensi inducto, & applicito Victore Grammatico, adsistente etiam Nundinario Diacono, Zenophilus vir clarissimus Consularis dixit: Quis vocaris? Respondit: Victor. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Cujus conditionis es? Victor dixit: Professor sum Romanarum litterarum, Grammaticus Latinus. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Cujus dignitatis es? Victor dixit: Patre Decurione Constantiniensium *, avo milite, in comitatu militaverat. Nam origo nostra de sanguine Mauro descendit. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Memor fidei & honestatis tuæ simpliciter designa quæ causa fuerit dissensionis inter Christianos. Victor dixit: Ego dissensionis originem nescio: unus sum de populo Christianorum. Siquidem cùm essem apud Carthaginem, Secundus Episcopus cùm Carthaginem tandem aliquando venisset, dicuntur invenisse Cæcilianum Episcopum, nescio quibus non rectè constitutum: illi contrà alium instituerunt. Inde illic apud Carthaginem cœpta dissensio est; & inde originem scire dissensionis plenè non possum, quoniam semper civitas nostra unam

* id est, Cirtensium.

unam Ecclesiam habet, & si habuit dissensionem,
nescimus omninò. Zenophilus V. C. Consularis di-
xit: Silvano communicas. Victor respondit: Ipsi.
Zenophilus V. C. Consularis dixit: Cur ergo inter-
misso eo cujus innocentia purgata est? Et adjecit:
Adseveratur præterea te aliud certissimè scire, quòd
Silvanus traditor sit: de eo confitere. Victor re-
spondit: Hoc nescio. Zenophilus V. C. Consularis
Nundinario Diacono dixit: Negat se Victor scire
quòd Silvanus traditor sit. Nundinarius Diaconus
dixit: Scit ipse num tradidit codices. Victor re-
spondit: Fugeram hanc tempestatem; &, si men-
tior, peream. Cùm incursum pateremur repenti-
næ persecutionis, fugivimus in montem Bellonæ.
Ego sedebam cum Marte Diacono; & Victor Pres-
byter, cùm ab eodem Marte quærerentur omnes
codices, negavit se habere. Tunc Victor dedit no-
mina omnium lectorum. Ventum est ad domum
meam. Cùm absens essem, ascensum est à magi-
stratibus, & sublati sunt codices mei. Cum ego
venissem, inveni codices sublatos. Nundinarius
Diaconus dixit: Tu ergo respondisti apud acta, quo-
niam dedisti codices. Quare negantur hæc quæ
prodi possunt? Zenophilus V. C. Consularis Victori
dixit: Simpliciter confitere, ne strictiùs interroge-
ris. Nundinarius Diaconus dixit: Legantur acta.
Zenophilus V. C. Consularis dixit: Legantur. Et
dedit Nundinarius, & exceptor recitavit. „ Dio-
„cletiano VIII. & Maximiano VII. Consulib. XIV.
„Kalendas Junias, ex actis Munatii Felicis flaminis
„perpetui Curatoris coloniæ Cirtensium. Cùm ven-
„tum esset ad domum in quâ Christiani convenie-
„bant, Felix flamen perpetuus Curator Paulo Epi-
„scopo dixit: Proferte scripturas legis, & si quid
„aliud hîc habetis, ut præcepto & jussioni parere
„possitis. Paulus Episcopus dixit: Scripturas lecto-
„tes habent, sed nos quod hîc habemus, damus.
„Felix flamen perpetuus Curator Paulo Episcopo
„dixit: Ostende lectores, aut mitte ad illos. Pau-
„lus Episcopus dixit: Omnes cognoscitis. Felix
„flamen perpetuus Curator reipublicæ dixit: Non
„eos novimus. Paulus Episcopus dixit: Novit eos
„officium publicum, id est, Edesius & Junius ex-
„ceptores. Felix flamen perpetuus Curator reipu-
„blicæ dixit: Manente ratione de lectoribus, quos
„demonstrabit officium, vos quod hîc habetis da-
„te. Sedente Paulo Episcopo, Montano, & Victo-
„re, Deuterio, & Memorio Presbyteris, adstan-
„te Marte cum Helio & Marte Diaconis, Marcu-
„clio, Catullino, Silvano, & Caroso Subdiaco-
„nis, Januario, Meraclo, Fructuoso, Miggine,
„Saturnino, Victore Samsurico, & ceteris fossori-
„bus, contrascribente Victore Aufidii, in brevi sic:
„Calices duo aurei, item calices sex argentei, ur-
„ceola sex argentea, cucumellum argenteum, lu-
„cernæ argenteæ septem, cereofala duo, candelæ
„breves æneæ cum lucernis suis septem, item lucer-
„næ æneæ undecim cum catenis suis, tunicæ mulie-
„bres LXXXII. mafortea XXXVIII. tunicæ viriles XVI.
„caligæ viriles paria XIII. caligæ muliebres paria
„XLVII. coplæ rusticanæ XIX. Felix flamen perpe-
„tuus Curator reipublicæ Marcuclio, Silvano, &
„Caroso fossoribus dixit: Proferte hoc quod habe-
„tis. Silvanus & Carosus dixerunt: Quod hic fuit,
„totum hoc ejecimus. Felix flamen perpetuus Cu-
„rator reipublicæ Marcuclio, Silvano & Caroso di-
„xit: Responsio vestra actis hæret. Posteaquam
„perventum est in bibliothecam, inventa sunt ibi
„armaria inania. Ibi protulit Silvanus capitulatam
„argenteam & lucernam argenteam, quod diceret
„se post orcam * eas invenisse. Victor Aufidii Sil-
„vano dixit: Mortuus fueras, si non illas invenis-
„ses. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ
„Silvano dixit: Quære diligentiùs, ne quid hîc re-
„manserit. Silvanus dixit: Nihil hîc remansit, to-
„tum hoc ejecimus. Et cùm apertum esset tricli-
„nium, inventa sunt ibi dolia IV. & orcæ sex. Fe-
„lix flamen perpetuus Curator reipublicæ dixit:
„Proferte scripturas quas habetis, ut præceptis Im-
„peratorum & jussioni parere possitis. Catullinus
„protulit codicem unum pernimiùm majorem. Fe-
„lix flamen perpetuus Curator reipublicæ Marcu-
„clio & Silvano dixit: Quare unum tantummodò co-
„dicem dedistis? Proferte scripturas quas habetis.
„Catulinus & Marcuclius dixerunt: Plus non habe-
„mus, quia Subdiacones sumus: sed lectores ha-
„bent codices. Felix flamen perpetuus Curator rei-
„publicæ Marcuclio & Catulino dixit: Demonstra-
„te nobis lectores. Marcuclius & Catulinus dixe-
„runt: Non scimus ubi maneant. Felix flamen
„perpetuus Curator reipublicæ Catulino & Marcu-
„clio dixit: Si ubi manent non nostis, nomina eo-
„rum dicite. Catulinus & Marcuclius dixerunt:
„Nos non sumus proditores: Ecce sumus, jube
„nos occidi. Felix flamen perpetuus Curator rei-
„publicæ dixit: Recipiantur. Et cùm ventum esset
„ad domum Eugenii, Felix flamen perpetuus Cu-
„rator reipublicæ dixit Eugenio: Profer scripturas
„quas habes, ut præcepto parere possis, & protu-
„lit codices quatuor. Felix flamen perpetuus Cu-
„rator reipublicæ Silvano & Caroso dixit: Demon-
„strate ceteros lectores. Silvanus & Carosus dixe-
„runt: Jam dixit Episcopus quia Edusius & Junius
„exceptores omnes noverunt. Ipsi tibi demonstrent
„ad domos eorum. Edusius & Junius exceptores
„dixerunt: Nos eos demonstramus, Domine. Et
„dum ventum fuisset ad domum Felicis sarsoris,
„protulit codices quinque. Et cùm ventum es-
„set ad domum Victorini, protulit codices octo.
„Et cùm ventum fuisset ad domum Projecti, pro-
„tulit codices V. majores & minores duos. Et
„cùm ad Grammatici domum ventum fuisset, Fe-
„lix flamen perpetuus Curator Victori Grammati-
„co dixit: Profer scripturas quas habes, ut præ-
„cepto parere possis. Victor Grammaticus obtu-
„lit codices duos & quiniones quatuor. Felix fla-
„men perpetuus Curator Victori dixit: Profer scri-
„pturas, plus habes. Victor Grammaticus dixit:
„Si plus habuissem, dedissem. Et cùm ventum
„fuisset ad domum Euticii Cæsarianensis, Felix fla-
„men perpetuus Curator Euticio dixit: Profer scri-
„pturas quas habes, ut præcepto parere possis.
„Euticius dixit: Non habeo. Felix flamen perpe-
„tuus Curator Euticio dixit: Professio tua actis
„hæret. Et cùm ventum fuisset ad domum Cod-
„deonis, protulit uxor ejus codices sex. Felix fla-
„men perpetuus Curator reipublicæ dixit: Quære,
„ne plus habeatis: profer. Mulier respondit: Non
„habeo. Felix flamen perpetuus Curator reipu-
„blicæ Bovi servo publico dixit: Intra, & quære,
„ne plus habeat. Servus publicus dixit: Quæsivi,
„& non inveni. Felix flamen perpetuus Curator
„reipublicæ Victorino, Silvano, & Caroso dixit:
„Si quid minùs factum fuerit, vos contingit peri-
„culum. Quibus lectis, Zenophilus V. C. Con-
sularis Victori dixit: Confitere simpliciter. Victor
respondit: Non fui præsens. Nundinarius diaco-
nus dixit: Legimus epistolas Episcoporum factas à
Forte, & legit exemplar libelli traditi Episcopis à
Nundinario diacono. „ Testis est Christus & angeli
ejus

* Apud August. arcam.

ejus quoniam, tradiderunt quibus communicastis, id est, Silvanus à Cirtâ traditor est & fur rerum pauperum. Quod omnes vos Episcopi, Presbyteri, Diacones, Seniores scitis de quadringentis follibus Lucillæ clarissimæ feminæ, pro quo vobis conjurastis ut fieret Majorinus Episcopus: & inde factum est schisma. Nam & Victor fullo vestri præsentiâ & populi dedit folles viginti ut factus esset Presbyter: quod sit Christus & angeli ejus. Et recitatum est exemplum epistolæ. „Purpurius Episcopus Silvano Coepiscopo in Domino salutem. Venit ad me Nundinarius Diaconus filius noster, & petiit has litteras deprecatorias à me ad te, sanctissime, dirigerem, ut si fieri posset, pax inter te & ipsum fit. Hoc enim volo fieri, ut nemo sciat quid inter nos agatur. Si volueris, scripto tuo. [agatur] ut & ego solus ibi in re præsenti veniam, & dissensionem ipsam de inter vos amputem. Manu suâ enim mihi tradidit libellum rei gestæ, pro quâ causâ fuerit tuo præcepto lapidatus *. Non est verum *, ut pater castiget filium contra veritatem, & scio quia vera sunt quæ in libello mihi tradito sunt conscripta. Quære remedium quomodo poterit ibi malignitas ista exstingui antequam flamma exsurgat, quæ pòst demum exstingui non poterit sine sanguine spiritali. Adhibete conclericos & seniores plebis Ecclesiasticos viros, & inquirant diligenter quæ sunt istæ dissensiones, ut ea quæ fiunt secundùm fidei præcepta fiant. Non declinabis ad dextram vel ad sinistram. Libenter autem aurem commodare noli malis instructoribus, qui nolunt pacem. Omnes nos occidunt, *& aliâ manu*, Vale. „Item & exemplum epistolæ. Purpurius Episcopus Clericis & Senioribus Cirtensium in Domino æternam salutem. Clamat Moyses ad omnem senatum filiorum Israël, dixitque illis, quæ Dominus jubeat fieri sine consilio seniorum nihil agebatur. Itaque & vos, carissimi, quos scio omnem sapientiam cœlestem & spiritalem habere, omni vestrâ virtute cognoscite quæ sit dissensio hæc, & perducite ad pacem. Dicit enim Nundinarius diaconus quòd nihil vos lateat, unde hæc dissensio est inter carissimum nostrum Silvanum & ipsum. Tradidit enim mihi libellum in quo omnia sunt conscripta. Dixit enim & vos non latere. Ego scio * quia auris non est. Bonum quærite remedium quomodo exstinguatur hæc res sine periculo animæ vestræ; ne subito cùm personam accipitis, in judicio veniatis *. Justum judicium inter partes judicate secundùm gravitatem vestram & justitiam. Cavete vobis ne declinetis in dexteram neque in sinistram. Dei res agitur, qui scrutatur cogitationes singulorum. Elaborate nemo sciat quæ sit conjuratio hæc. Vestra * sunt quæ libello continentur: non est bonum. Dicit enim Dominus:
Matt. 12. *Ex ore tuo condemnaberis, & ex ore tuo justificaberis.* „Item alia recitata. Silvano fratri carissimo Fortis in Domino æternam salutem. Venit ad me filius noster Nundinarius diaconus, & retulit ea quæ inter te & illum contigerunt per malivoli intercessum, qui vult animas justorum à viâ veritatis avertere. Cùm hæc audirem, mente defectus sum, quòd talis dissensio inter vos venit. Dei enim sacerdos ut ad hoc veniat quod non nobis expediat fiat. Nunc ergo petite eum ut, quod potest, cum ipso pax Domini salvatoris Christi fit. Non ad publicum veniamus & à gentibus
Gal. 5. damnemur. Scriptum est enim: *Videte ne dum mordetis, & causamini in invicem, ab invicem consumamini.* Ergo peto Dominum ut tollatur de medio nostrûm hoc scandalum, ut possit res Dei cum gratiarum actione celebrari, Domino dicente:
Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. Joan. 14.
Quæ pax poterit esse ubi dissensio, & æmulationes sunt? Nam cùm ego à milite essem assi- ... separatus & in illo venissem, cum injuriâ tali, Deo commendavi animam meam, & remisi tibi, quia Deus videt mentes hominum & eorum, sive à te ad illos perductus sum, sed Deus nos liberavit, & tecum servimus. Ergo, sicuti dimissum est nobis, & vos reconciliamini paci, ut in nomine Christi possimus cum gaudio patem celebrare. Nemo sciat. * Fratribus & filiis, clero & senioribus, Fortis in Domino æternam salutem. Venit ad me filius meus Nundinarius diaconus vester, & retulit de ea quæ contra vos sunt gesta, necnon utique à vobis debuit componi, ne ventum esset ut talem insaniam passi, à quibus lapidarentur pro veritate, quod & vos & nos scimus, sicuti nobis retulistis & scriptum est: *Non est sapiens quisquam* 1. Cor. 6. *inter vos qui possit judicare inter fratres? Sed frater cum fratre judicatur, & hoc apud infideles:* sicuti vos nunc in judicio contenditis. Sic ad hoc exitum est ut gentibus demus tale exemplum, ut qui per nos Deo credebant, ipsi nobis maledicant, cùm ad publicum pervenimus? Ergo, ne ad hoc veniatur, vos, qui spiritales estis, facite ut nemo sciat, ut cum pace Pascha celebremus, & hortemini eos paci reconciliari, & dissensio non sit, ne cùm ad publicum ventum fuerit, incipiatis & vos periclitari, si hoc factum fuerit, & posteà vobis imputetis. Dabitis quamplurimè, tu possessor Donati Presbyter, singuli Valeri & Victor, qui omnia scitis actutùm date operam ut pax sit vobiscum. „Item alia recitata. Fratri Silvano Sabinus in Domino æternam salutem. Pervenit ad nos Nundinarius filius tuus, non tantùm ad me, sed & ad fratrem nostrum Fortem, fortem & gravem querelam referens. Miror gravitati tuæ, sic te egisse cùm filio tuo, quem tu nutristi & ordinasti. Si enim ædificium terræ structum sit, non additur quid cœleste, quod per manum sacerdotis ædificatur. Sed non est tibi mirandum, scripturâ dicente: *perdam sapientiam sapientium,* 1. Cor. 1. *& prudentiam prudentium reprobabo.* Et iterum dicit: *Potiùs dilexerunt homines tenebras magis quàm* Joan. 3. *lucem*, sicuti & tu facis. Sufficiat vobis omnia scire: super quod & frater noster Fortis tibi scripsit. Nunc petierim de caritate tuâ, frater benignissime, ut suppleas dictum Esaïæ Prophetæ: *Expellite malignitatem de animis vestris, & venite, disputemus dicit Dominus.* Isai. 1. Et iterùm: *Projicite malum de medio vestrûm.* Sic & tu fac. Subjuga & averte seditionem, quæ noluerunt esse pacem inter te & filium tuum. Sed filius tuus Nundinarius in pace tecum Pascha celebret, ne res ad publicum veniat præterea jam omnibus nobis nota. Rogaverim te, frater benignissime, mediocritatis meæ compleas petitionem. Nemo sciat. „Item alia recitata. Fratri Forti Sabinus in Domino æternam salutem. Quæ sit caritas juxta omnes collegas, certus sum peculiariter, tamen secundùm Dei voluntatem, qui dixit: *Quosdam diligo super animam meam.* Silvanum te coluisse certus sum. Quare non dubitavi hæc scripta ad te dare, quia scripta tua ad eum facta dari feci propter nomen Nundinarii, & qui impigrè agit, semper res Dei impetu procedit.

Margin notes: * Id est, degradatus. * f. æquum. * f. filio. * f. mutis. * f. vera. * f. desit. Item alia recitata.

„Ne prætendas excusationem. Occupatio namque „nos diebus istis stringit, & incunctanter com„movet circa hæc usque ante diem solemnissimum „Paschæ, ut per te fiat pinguissima pax, ut digni
Joan. 14. „coheredes Christi inveniamur, qui dixit: *Pacem* „*meam do vobis, pacem meam relinquo vobis.* Et „iterùm. Peto ut facias. *Et aliâ manu.* Opto te „in Domino benè valere & nostri memorem esse. „Vale. Sed rogo te, nemo sciat.

Quibus lectis Zenophilus V. C. Consularis dixit: Et actis & litteris quæ recitatæ sunt traditorem constat esse Silvanum; & Victori dixit: Simpliciter confitêre utrùm scias eum aliquid tradidisse. Victor dixit: Tradidit, sed non me præsente. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Quid administrabat tunc Silvanus in clero? Victor respondit: Sub Paulo Episcopo orta est persecutio, & Silvanus subdiaconus fuit. Nundinarius diaconus respondit: Quando ventum est illic, ait, ut factus esset Episcopus, respondit populus: Alius fiat; exaudi Deus. Zenophilus V. C. Consularis Victori dixit: Dictum est à populo, Silvanus traditor? Victor dixit: Ego ipse luctatus sum Episcopus. Zenophilus V. C. Consularis Victori dixit: Ergo sciebas traditorem? De hoc confitêre. Victor respondit: Traditor fuit. Nundinarius diaconus dixit: Vos seniores clamabatis: Exaudi Deus, civem nostrum volumus, ille traditor est. Zenophilus V. C. Consularis Victori dixit: Clamasti ergo cum populo quòd traditor esset Silvanus, & non deberet fieri Episcopus? Victor dixit: Clamavi & ego & populus. Nos enim civem nostrum petebamus integrum virum. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Quâ causâ putabatis eum non mereri? Victor dixit: Integrum petebamus, & civem nostrum. Sciebam enim * causam imperatorum ad hoc nos esse venturos, dùm enim talibus committitur.

*f. ante Imperatores.

Item inductis & adplicitis Victore Samsurici & Saturnino fossoribus. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Quis vocaris? Respondit: Saturninus. Zenophilus V. C. dixit: Cujus conditionis es? Saturninus respondit: Fossor. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Silvanum scis esse traditorem? Saturninus dixit: Scio lucernam tradidisse argenteam. Zenophilus V. C. Consularis Saturnino dixit: Quid aliud? Saturninus respondit: Aliud nescio, nisi quia de post orcam eam ejecit. Et remoto Saturnino, Zenophilus V. C. Consularis dixit astanti: Et tu, quis vocaris? Respondit: Victor Samsurici. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Cujus conditionis es? Victor dixit: Artifex sum. Zenophilus V. C. dixit: Tabulam argenteam quis tradidit? Victor respondit: Non vidi: quod scio, hoc dico. Zenophilus V. C. Consularis dixit Victori: Licèt jam consliterit ex responsione eorum qui suprà sunt interrogati, tamen tu confitêre utrum Silvanus traditor sit. Victor dixit: Secundo petato quomodo hoc dimisit ut duceremur ad Carthaginem, ore ipsius Episcopi audivi. Data est mihi lucerna argentea, & capitulata argentea, & has tradidi. Zenophilus V. C. Victori Samsurici dixit: A quo audisti? Victor dixit: A Silvano Episcopo. Zenophilus V. C. Consularis Victori dixit: Ab ipso audisti quòd tradidisset? Victor dixit: Ab ipso audivi quòd suis manibus tradidisset illas. Zenophilus V. C. dixit: Ubi audisti? Victor dixit: In basilicâ. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Apud Constantinam? Victor dixit: Ibi cœpit alloqui populum dicens; De quo dicunt me traditorem esse, de lucernâ & capitulatâ? Zenophilus V. C. Consularis Nundinario dixit: Quid aliud putas ex his esse quærendum? Nundinarius dixit: De cupis fisci, quis illas tulit. Zenophilus V. C. Consularis Nundinario dixit: Quas cupas? Nundinarius dixit: In templo Serapis fuerunt, & tulit illas Purpurius Episcopus: acetum * quod habuerant, tulit illum Silvanus Episcopus, Dontius Presbyter, & Lucianus. Zenophilus V. C. Consularis Nundinario dixit: Sciunt id factum qui adsistunt? Nundinarius respondit: Sciunt. Diaconus Saturninus dixit: Dicebant majores nostri quia sublatæ sunt. Zenophilus V. C. Consularis dixit: A quo sublatæ dicuntur? Saturninus dixit: A Purpurio Episcopo, & acetum à Silvano & Dontio & Superio Presbyteris & Luciano diacono. Nundinarius dixit: Viginti folles dedit, & factus est Presbyter Victor? Saturninus dixit. * Et cùm diceret, Zenophilus V. C. Consularis Saturnino dixit: Cui dedit? Saturninus dixit: Silvano Episcopo. Zenophilus V. C. Consularis Saturnino dixit: Ergo, ut fieret Presbyter, Silvano Episcopo viginti folles præmium dedit? Saturninus dixit: Dedit. Zenophilus V. C. Consularis Saturnino dixit: Ante Silvanum positum est? Saturninus dixit: Ante cathedram Episcoporum. Zenophilus V. C. Consularis Nundinario dixit: A quo pecunia sublata est? Nundinarius dixit: Ipsi Episcopi diviserunt eam inter se. Zenophilus V. C. Consularis Nundinario dixit: Donatum desideras exhiberi? Nundinarius dixit: Utique veniat, de quo clamavit populus biduo post * pare: Exaudi Deus, civem nostrum volumus. Zenophilus V. C. Consularis Nundinario dixit: Certè clamavit hoc populus? Respondit: Clamavit. Zenophilus V. C. Consularis Saturnino dixit: Traditorem clamavit Silvanum? Saturninus dixit: Utique. Nundinarius dixit: Quando factus est Episcopus, non illi communicavimus, quia dicebatur traditor esse. Saturninus dixit: Quod dicit, verum est. Nundinarius dixit: Vidi quia Mutus harenarius tulit eum in collo. Zenophilus V. C. Consularis Saturnino dixit: Sic factum est? Saturninus dixit: Sic. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Vera sunt omnia quæ dicit Nundinarius, quia ab harenariis factus est Episcopus Silvanus? Saturninus dixit: Vera Nundinarius dixit: prostibulæ illic fuerunt. Zenophilus V. C. Consularis Saturnino dixit: Harenarii illum gestaverunt? Saturninus dixit: Ipsi eum tulerunt, & populus. Nam cives in areâ martyrum fuerunt inclusi. Nundinarius diaconus dixit: Numquid populus Dei ibi fuit? Saturninus dixit: In casâ majore fuit inclusus. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Certè omnia quæ dicit Nundinarius, vera sunt? Saturninus dixit: Vera. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Tu quid dicis? Victor dixit: Vera sunt omnia, Domine. Nundinarius dixit: Purpurius Episcopus tulit centum folles. Zenophilus V. C. Consularis Nundinario dixit: De quadringentis follibus quos putas interrogandos? Nundinarius dixit: Lucianus diaconus exhibeatur, quis ipse totum scit. Zenophilus V. C. Consularis Nundinario dixit: Iste sciunt? Nundinarius dixit: Non sciunt. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Exhibeatur Lucianus. Nundinarius dixit: Sciunt isti acceptos esse quadringentos folles; sed quia Episcopi eos diviserunt, nesciunt. Zenophilus V. C. Consularis Nundinario & Victori dixit: Scitis acceptos esse folles à Lucillâ? Saturninus & Victor dixerunt: Scimus. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Pauperes non acceperunt? Dixerunt: Nemo nihil accepit. Zenophilus V. C. Consularis Saturnino & Victori dixit: Nihil de fano Serapis sublatum est? Saturninus & Victor dixerunt: Purpurius tulit cupas, & Silvanus Episcopus & Dontius & Supertius Presbyteri & Lucianus diaconus tulerunt acetum. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Responsione Victoris

*f. acetabulum.

ris Grammatici & Victoris Samſurici & Saturnini claruit vera eſſe omnia quæ ſuggeſſit Nundinarius. Submoveantur & exeant. Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Quos alios putas interrogandos? Nundinarius dixit: Caſtum diaconum, ut dicat ſi non eſt traditor. Ipſe illum ordinavit. Et inducto & applicito Caſto diacone, Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Quis vocaris? Reſpondit: Caſtus. Zenophilus V. C. Conſularis Caſto dixit: Cujus conditionis es? Caſtus dixit: Nullam dignitatem habeo. Zenophilus V. C. Conſularis Caſto dixit: Li-
ftam. cèt nunc per Victorem Grammaticum quàm etiam per Victorem Samſurici & Saturninum venerunt in confeſſionem quæ Nundinarius obicit; tamen etiam tu confitêre utrùm traditor ſit Silvanus? Caſtus reſpondit: Dicebat quòd invenerit lucernam poſt orcam. Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Etiam de cupis de fano Serapis ſublatis & aceto confitêre. Caſtus reſpondit: Purpurius Epiſcopus tulit cupas. Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Acetum quis? Reſpondit Caſtus quòd tulerunt inde acetum Silvanus Epiſcopus, Dontius & Superius Presbyteri. Zenophilus V. C. Conſularis Caſto dixit: Confitêre quot folles dedit Victor ut Presbyter fieret? Caſtus dixit: Obtulit, Domine, ſacellum, & quid habuerit, neſcio. Zenophilus V. C. Conſularis Caſto dixit: Cui datum eſt ſacellum? Caſtus dixit: Illò tulit eum in caſâ majore. Zenophilus V. C. Conſularis Caſto dixit: Populo non eſt diviſa pecunia? Caſtus reſpondit: Non eſt data, nec vidi. Zenophilus V. C. Conſularis Caſto dixit: De follibus quos Lucilla dedit, populus minutus nihil accepit? Caſtus dixit: Non vidi accipere neminem. Zenophilus V. C. Conſularis Caſto dixit: Quò ergo pervenerunt? Caſtus dixit: Neſcio. Nundinarius dixit: Utique vel audiſti vel vidiſti ſi dictum eſt pauperibus: Dat & vobis de re ſuâ Lucilla. Caſtus dixit: Non vidi aliquem accipere. Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Manifeſta eſt Caſti confeſſio quòd folles quos Lucilla donavit, populo diviſos eſſe neſciret, & ideò amoveatur. Et applicito Creſcentiano ſubdiacono, Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Quis vocaris? Reſpondit: Creſcentianus. Zenophilus V. C. Conſularis Creſcentiano dixit: Simpliciter ſicut & ceteri confitêre utrùm ſcias traditorem Silvanum. Creſcentianus dixit: Priores qui fuerunt clerici, ipſi retulerunt ſingula. Zenophilus vir clariſſimus Conſularis Creſcentiano dixit: Quid retulerunt? Creſcentianus dixit: Referebant quòd traditor eſſet. Zenophilus vir clar. Conſularis Creſcentiano dixit: Dixerunt illum traditorem? Et adjecit: Qui dicebant? Creſcentianus dixit: Qui cum illo converſabantur in plebe, dixerunt quòd aliquandò tradidiſſet. Zenophilus V. C. Conſularis Creſcentiano dixit: De Silvano dicebant? Creſcentianus dixit: Utique. Zenophilus V. C. Conſularis Creſcentiano dixit: Cum factus fuiſſet Epiſcopus, præſtò fuiſti? Creſcentianus dixit: Præſens cum populo fui, incluſus in caſâ majore. Nundinarius diaconus dixit: Campenſes & harenarii fecerunt illum Epiſcopum. Zenophilus V. C. Conſularis Creſcentiano dixit: Mutus harenarius certè eum ſuſtulit? Dixit: Manifeſtè. Zenophilus V. C. Conſularis Creſcentiano dixit: Cupas de fano Serapis ſcis eſſe ſublatas? Creſcentianus dixit: Plures dicebant quòd Purpurius Epiſcopus ipſe ſuſtulerit cupas & acetum; quod ad ſenem noſtrum Silvanum perveniſſet, & filii Ælionis dicebant. Zenophilus V. C. Conſularis Creſcentiano dixit: Quid audiſti? Creſcentianus dixit: Acetum ſublatum à ſene Silvano & Dontio & Superio Presbyteris & Luciano diacono. Zenophilus V. C. Conſularis Creſcentiano dixit: Ex quadringentis follibus quos Lucilla donavit, populus aliquid accepit? Creſcentianus dixit: Nihil inde nemo accepit, neſcio, nec quis illos erogaverit. Nundinarius dixit: Aniculæ numquam inde aliquid acceperunt? Creſcentianus dixit: Nihil. Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Certè quotiens aliquid tale donatur, omnes inde populares publicè accipiunt. Creſcentianus dixit: Non audivi vel vidi dediſſe illum aliquos. Zenophilus V. C. Conſularis Creſcentiano dixit: Nihil ergo datum eſt de quadringentis follibus populo? Creſcentianus dixit: Nihil. Utique perveniſſet aliqua partiuncula ad nos. Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Quò ergo ſublati ſunt? Creſcentianus dixit: Neſcio. Nemo nihil accepit. Nundinarius dixit: Victor quot folles dedit ut fieret Presbyter? Creſcentianus dixit: Vidi allatos cophinos cum pecuniâ. Zenophilus V. C. Conſularis dixit Creſcentiano: Cui dati ſunt cophini? Creſcentianus dixit: Epiſcopo Silvano. Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Silvano dati ſunt? Creſcentianus dixit: Silvano. Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Populo nihil datum eſt? Reſpondit: Nihil. Neceſſe eſt ut & nos aliquid acciperemus, ſi diſtribuerentur ſicut ſolet. Zenophilus V. C. Conſularis Nundinario dixit: Quid aliud de Creſcentiano putas eſſe requirendum? Nundinarius dixit: Ipſud eſt. Zenophilus V. clar. Conſularis dixit: Quoniam de omnibus Creſcentianus ſubdiaconus ſimpliciter confeſſus eſt, ſubmoveatur. Item inducto & applicito Januario ſubdiacono, Zenophilus V. clar. Conſularis dixit: Quis vocaris? Reſpondit . . . .

Cetera deſunt.

NOTÆ BALUZII AD ACTA PURGATIONIS CÆCILIANI.

Ordinavit Majorinum] Cui Donatus, à quo Donatiſtæ, ſucceſſit in cathedrâ Carthaginenſi. Itaque primò pars Majorini dicebatur quæ poſtea pars Donati dicta eſt; ut legitur in epiſtolâ LXVIII. ſancti Auguſtini. Collatio tertia Carthaginenſis cap. CCXX. *Libellus Eccleſiæ Catholicæ criminum Cæciliani, traditus à parte Majorini.* Quæ verba deſcripſit etiam ſanctus Auguſtinus in eâdem epiſtolâ. Quare veriſſimam puto ſententiam Henrici Valeſii, qui in diſſertatione de ſchiſmate Donatiſtarum cap. IV. verba illa ex libro primo Optati *Data à Luciano, Digno, Naſſutio, Capitone, Fidentio, & ceteris Epiſcopis partis Donati*, ſic emendanda eſſe pronuntiat, ut, ſublato nomine Donati, Majorini nomen hic reponatur.

Conſtantino] Aſſentior eidem Valeſio, qui in eâdem diſſertatione cap. III. probat adversùs Baronium hæc geſta non eſſe anno Chriſti CCCVI. ſed CCCXX.

Thamugadienſi] In veteri libro & in editione Maſſoni legitur *Thamugudenſi*. Noſtram emendationem confirmant acta Concilii Carthaginenſis ſub Cypriano, in quibus legitur nomen Novati à Thamugade. Et apud ſanctum Auguſtinum celebre eſt nomen Gaudentii Thamugadenſis Epiſcopi partis Donatiſtarum; adversùs quem idem ſanctus duos libros ſcripſit, quorum & ipſe meminit lib. II. cap. LIX. Retractationum. Item apud eumdem in epiſtolâ LXI. legitur: *Debeo autem Thamugadenſibus ejuſmodi miniſterium caritatis.* Lex porrò ſecunda Codicis Theodoſiani *De honorariis codicillis*, quæ eſt Conſtantii, accepta dicitur Thamugadi; ubi Jacobus Gothofredus adnotat eam urbem fuiſſe in Mauritaniâ Tingitanâ, ejúſque nomen corruptum eſſe in Notitiâ imperii & in utroque Itinerario. In collatione primâ Carthaginenſi cap. CXXVIII. nominatur Fauſtinianus Epiſcopus plebis Tamogadenſis, & in Notitiâ Epiſcoporum Africæ Secundus Tamogazienſis inter Numidas.

Nundinario] Hic totius iſtius inquiſitionis auctor fuit, ut ſe ulciſceretur adversùs Silvanum Cirtenſem Epiſcopum, à quo læſus erat. Auguſtinus epiſt. CLXII. *Exſtant geſta apud Zenophilum conſularem, ubi Nundinarius quidam Diaconus à Silvano*

Cirtensi Episcopo, quamvis ipsis gestis intelligitur, degradatum, cùm ei (sic legendum, ut rectè habet prima editio Parisiensis, non eis) *satisfacere per aliorum Episcoporum literas frustrà conatus esset, multa patefecit iratus & in judicium publicum protulit: inter quæ id quoque commemoratum legitur, quòd Lucilla potentia corruptus Episcopus, in Carthaginensi Ecclesiâ, in Africæ capite, altare contra altare levatum est.* Idem Epist. CLXV. *Recitata illi gesta apud Zenophilum consularem, ubi Nundinarius quidam Diaconus iratus Silvano, quòd ab eo fuerit excommunicatus, hæc omnia judicibus prodidit, quæ certis documentis & responsionibus testium & recitatione gestorum & multarum epistolarum luce clarius constiterunt.*

Vir clarissimus] Hæc duo vocabula sic pleræmque scribuntur in veteribus libris, V. C. Sed hoc loco ponuntur in veteri codice uti nos edidimus. Quas notas cùm librarius non intelligeret, deinceps posuit *vicarius* pro *vir clarissimus*, inepto errore, quem tamen Massoni editio retinuit in aliquot locis. Alii putarunt notas illas explicandas esse per hæc verba, *vir consularis*; quos in Miscellaneis suis ad Symmachum pag. 182. reprehendit, & meritò, vir eruditissimus Franciscus Juretus. Certè si ista interpretatio valeret, Zenophilus hic consequenter bis vocaretur consularis. Quo nihil fingi potest absurdius. Eâdem ratione explicandæ essent notæ illæ apud Gruterum pag. CCCIII. in illâ inscriptione ubi Postumius Lampadius *V. C. Cons Camp.* nominatur: quas tamen per *vir clarissimus* exponendas esse probat altera inscriptio apud Gruterum pag. CCLXXXIII in quâ legitur *Decimus Gemnianus vir clariss. Consularis Provinciæ Bateæ.* Quin & Consules ipsi ordinarii & Præfecti Urbi, quorum dignitas erat supra dignitatem consularium, consulares tamen dicti reperirentur, si vera esset interpretatio quam nos refellimus. Exstant enim apud Gruterum pag. CCCIII. aliquot inscriptiones in quibus *Ti. Fabius Titianus, V. C. Cos. ordin. & Præf. urbi* nominatur. Quare necesse est mendosum esse Codicem Gemeticensem epistolarum sancti Augustini, in quo notæ illæ per *vir consularis* explicantur in relatione Anulini Proconsulis Africæ ad Constantinum, quæ exstat in epistolâ LXXXVIII. sancti Augustini in novâ editione; cùm tamen in collatione tertiâ Carthaginensi, ubi eadem relatio reperitur insarta, exponantur per *vir clarissimus*, omninò rectè. Nam cùm hoc non sit nomen famæ & celebritatis, ut ait idem Juretus, sed honoris & dignitatis, & conjungebatur cum titulis eorum ad quos scribebatur, & ipsi qui clarissimi erant, se eo nomine decorabant; sicut olim Reges nostri primæ stirpis se in titulis suis vocabant viros illustres, ut cuivis notum est, & observatum etiam à Sirmondo in Notis ad Ennodium pag. 19.

Constantiniensium] Sive Cirtensium. Cirta enim dicebatur antè quæ tum Constantina vocabatur. Vide Valesium in dissertatione de schismate Donatistarum cap. III.

Secundus Episcopus] Tigisitanus, *qui tunc agebat in Numidiâ primatum*, ut in epistolâ CLXII. ait Augustinus. Idem principatum Concilii Cirtensis tenuit, ut ibidem Augustinus scribit, ubi præsentes & confessos traditores reliquit Deo judicandos, & eos in Episcopalibus sedibus manere permisit. Vide eumdem in libro primo contra epistolam Parmeniani cap. III. Breviculo diei tertiæ cap. XIII. & lib. I. contra Gaudentium cap. XXXVII.

Cæcilianum Episcopum] Carthaginensem Catholicum, Mensurii successorem, tot tempestates perpessum à parte Donati ut propterea nomen ejus valdè inclaruerit. Notissima est historia calamitatum ejus.

Alium instituerunt] Majorinum, cui Donatus successit, ut antè diximus.

Unam Ecclesiam habet] Id est, Nos Cirtenses nescimus divisionem. Neque enim duos Episcopos habemus, ut pleræque civitates Africæ, quæ unum habent partis Donati, alium partis Cæciliani. Nos unicum tantùm habemus, sed qui Donato communicat, Cæciliano non communicat. Postea tamen Cirtenses duos habuerunt Episcopos, Fortunatianum nimirum & Petilianum, ut patet ex collatione primâ Carthaginensi cap. LXV. CXXXVIII. & sequenti.

Silvano] Episcopo Cirtensi, qui cum Secundo Tigisitano primate Numidiæ & ceteris ordinavit Majorinum adversùs Cæcilianum.

Intermisso eo] Vir doctissimus Henricus Valesius in dissertatione suprà laudatâ cap. III. hæc verba interpretatur de Cæciliano, cujus innocentia multis tum indiciis probata fuerat. Verùm hæc interpretatio non caret difficultate. Quippe hæc non dicebantur Carthagine, sed in Numidiâ, cujus Consularis erat Zenophilus. Præterea Victor nondum dixit se non communicare cum Cæciliano. Itaque dubium est utrum hæc accipi debeant de Cæciliano, an verò de Felice Aptungitano.

Purgatus] Ita vetus Codex. Massoni editio habet *probata*. Legitimam porrò esse nostram emendationem probatur etiam ex collatione tertiâ Carthaginensi cap. DLXXI. ubi ita legitur: *Donatistarum prosecutio, quâ dicunt præsentem Felicem debuisse purgari.* Et cap. DLXXIV. *Prosecutio Catholicorum, majoris esse innocentiæ documentum quòd absens purgatus est Felix.* Sanctus Augustinus epist. CLXII. *Nec de Felicis Aptungitani causâ prolegomena consecutam, sed ad ejusdem Principis jussionem proconsularibus gestis etiam ipsum fuisse purgatum.* Et infrà de eodem Felice: *Non debuit Episcopus proconsulari judicio purgari.* Idem lib. III. contra Cresconium Grammaticum cap. LXI. *Publica monumenta proclamant dictam esse causam & ad debitum finem esse perductam usque ad purgationem Felicis Aptungensis.*

Traditor] Traditores dicebantur qui tempore persecutionis Scripturas divinas & supellectilem Ecclesiasticam tradiderant ministris reipublicæ. Et magna in hoc querela erat Donatistarum, qui Catholicos, eos nimirum qui Cæciliano communicabant, passim vocabant traditores & progeniem traditorum. Contrà Catholici proditionem imputabant Donatistis, quos appellabant heredes traditorum & schismaticorum, adeò ut Optatus Milevitanus manifestum esse dicat Principes eorum fuisse traditores.

Nam] In veteri codice legitur *non*. Massonus reposuit *nam*. Utraque lectio falsa est. Ea verò vera quam nos retinuimus.

Montem Bellona] Prope Cirtam.

Ne strictiùs interrogeris] Id est, ne torquearis. Acta purgationis Felicis pag. 89. *Est enim arctiori interrogatione necessarius.*

Diocletiano VIII.] Id est, anno Christi CCCIII. quo cœpit persecutio.

XIV. Kal. Jun.] Ita omninò vetus exemplar & editio Massoni. Quo etiam modo habetur apud Augustinum lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. Sed idem tamen epist. CLXV. mentionem faciens istorum actorum, undecimo Kalendas Junias gesta esse commemorat, certè, ut mihi videtur, errore. Nam & in ipsis actis quæ nos hic edidimus, & in exemplari quod extare monuimus in libro tertio contra Cresconium, disertè & constanter notatus est dies XIV. Kal. Junias. Excidit autem hæc emendatio viris doctissimis qui recensendis emendandisque Augustini epistolis operam suam nuper contulerunt utiliter in publicum. Sed falsa profectò est clarissimi viri Joannis Broei Biturigis conjectura, qui in dissertatione de epochâ Concilii Cirtensis scribit mensem Junium in hoc Augustini loco mutandum esse in Januarium, ita ut quæ hic referuntur de Munatio Felice, gesta fuerint mense Januario qui post cœptam persecutionem proximus fuit. Frustrà, inquam, cùm & omnes veteres libri & omnes editiones uno consensu mensem Junium præferant, & ista res nihil habeat commune cum actis Concilii Cirtensis.

Munatio Felice] In epistolâ CLXV. sancti Augustini legitur *Numatium*, sed emendata est ex libro tertio contra Cresconium in novissimâ editione. Sirmondus tamen in Notis ad Ennodium pag. 95. prætulit lectionem quæ Numatii nomen habet. Valesius verò in annotationibus ad Eusebium pag. 161. Munatium maluit quàm Numatium. Rectè, ut opinor. Quippe frequens est in antiquis inscriptionibus nomen Munatiorum, qui etiam plerumque Felices vocantur; ut videre est apud Gruterum pag. LXVI. & MCXXIV.

Flaminis perpetui] In veteri codice legitur *præpositi*, propter notas illas *PP.* quas cùm librarius non intelligeret, eas per vocem *præpositi* explicavit. Sed apud Augustinum lib. III. contra Cresconium cap XXIX. & lib. IV. cap. LVI. reperta est vera lectio. Flaminum porrò qui per Provincias constituti erant, alii erant temporarii, alii perpetui; ut observatum est à viris eruditissimis.

Paulo Episcopo] Cirtensi, qui convictus est instrumenta dominica tradidisse, etiam quæ diligenter fuerant occulta, ut ait Augustinus in epistola CLXV.

Præcepto & jussioni] In veteri libro & in editione Massoni legitur: *ut præceptum est, ut jussum. &c.* Emendatum est ex his quæ sequuntur.

Posteaq. in bibliothecis] Ita omninò vetus exemplar. Verùm Augustinus hunc locum referens lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. ita scribit: *Posteaquàm apertum est in bibliothecam.* At in libro quarto cap. LVI. idem habet *Posteaquàm perventum est ad bibliothecam.* Massonus ex hac duplici editione Augustini ad suam composuit, & ita scripsit: *Posteaquàm perventum est in bibliothecam.* Ego lectionem veteris libri puto veram esse. Bibliothecæ vocantur in his actis armaria in quibus libri erant inclusi. Unde paullò pòst Silvanus tum Subdiaconus ait: *Nihil remansit, totum hic ejecimus.* Valerius in vitâ sancti Pontii martyris cap. II. *copiam voluminum librorumque, quos bibliotheca portare non poterant, in suo parvo corpusculo transfundens.* Possidius in vitâ sancti Augustini cap. XXXI. *Monasteria virorum & feminarum continentium cum suis Præpositis plena Ecclesiæ dimisit, unà cum bibliothecis libros & tractatus vel suos vel aliorum sanctorum habentibus.*

Capitulatam arg.] Vetus exemplar habet: *capitulata argentea & Lucerna argentea.* Pro quibus Massonus ista substituit: *capitula argentea & lucernas argenteas*: prorsùs malè. Quippe in variis horum gestorum locis & apud Augustinum mentio est unius tantùm lucernæ. Nam Augustinus hunc ipsum locum pluries refert, & in duobus locis scribit, *capitulatam argenteam & lucernam argenteam*, uti nos reposuimus. Quare

emendandus est idem Augustinus lib. IV. contra Cresconium cap. LVI. ubi *capsulam* legitur pro *capitulatam*. Infrà pag. 100. pro *capitulatam* legitur *tabulam*. Itaque aut mendosus est hic locus, aut per capitulatam intelligitur tabula.

Mortuus fueras] Hunc locum refert Augustinus epist. CLXVII. & lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. & lib. IV. cap. LVI.

Orcam] Malè apud Augustinum legitur *arcam*. Orca est vas fictile, ut pluribus testimoniis ostendit vir clarissimus Carolus Dufresnius in suo Glossario.

Felicis sectoris] Id est opificis marmorarii. Hinc opus sectorium apud Ennodium, cùm variæ discolorum marmorum crustæ committuntur, ut unum corpus & unam quasi picturam efficiant; quemadmodum illic adnotavit Sirmondus.

Bovi servo publico] Officiali, apparitori.

Epistolas Episcoporum] Quas pro Nundinario scripserant ad Silvanum Episcopum Cirtensem & ad clerum plebémque ejusdem civitatis. Meminit harum epistolarum sanctus Augustinus epist. CLXII. CLXV.

A Forte] Verum est Fortem quoque scripsisse pro Nundinario. Attamen oportet ejus nomen hic loco non suo positum esse, aut postea desunt aliquot verba quæ doceant epistolas Episcoporum factas à Forte & ceteris.

Exemplar lib. tra. Episcopus] Hæc verba desunt in veteri exemplari, per incuriam videlicet & oscitantiam librarii. Suppleta autem sunt ex libro tertio sancti Augustini contra Cresconium cap XXIX.

Fur rerum pauperum] Ideò Silvanus dicitur fur rerum pauperum, quia viginti folles, quos Victor fullo dederat ut fieret Presbyter, apud se retinuerat, nulléque eorum pars pervenerat ad populum, in quo pauperes, ut legitur infrà pag. 105. Præterea idem cum reliquis Episcopis, quos propterea sanctus Augustinus in libro primo contra Parmenianum cap. III. vocat fures Ecclesiastici argenti, diviserat quadringentos folles quos Lucilla clarissima femina dedit ut Majorinus fieret Episcopus; quorum nullam partem ad pauperes pervenisse scribitur pag. 102. & 104.

De quadring. foll.] Hic locus restitutus est ex Augustino. Malè enim in veteri exemplari scriptum est *festis & vos & Lucilla consul felix pro quod vobis, &c.* Scriptum erat in antiquiori codice: *Lucilla C. F. pro quod.* Itaque cùm librarius non intelligeret notas illas, perperam interpretatus est.

Folles] Monetæ genus. Vide Glossarium Dufresnii & Jacobi Gothofredi Notas ad Codicem Theodosianum. Vide etiam Sirmondum ad sermonem XXXII. sancti Augustini, ubi conjicit follium & solidorum nostratium eumdem valorem esse vel affinem.

Lucilla] Femina dives & factiosa: *quæ ante concussam persecutionis turbinibus pacem*, ut ait Optatus, *dùm adhuc in tranquillo esset Ecclesia, cùm correptionem Archidiaconi Cæciliani ferre non posset, quæ ante spiritalem cibum & potum os nescio cujus martyris, si tamen martyris, libare dicebatur, & cùm præponeret calici salutari os nescio cujus hominis mortui, etsi martyris, sed necdum vindicati, correpta, cum confusione irata discessit. Irascenti & dolenti, ne disciplinæ succumberet, occurrit subitò persecutionis enata tempestas.* Meminit autem hujus loci sanctus Augustinus libro primo contra Parmenianum cap. III. & in epistolâ CLXII.

Inde factum est schisma] Optatus paullò post locum hic descriptum: *Schisma igitur illo tempore confusæ mulieris iracundia peperit, ambitus nutrivit, avaritia roboravit. Ab his tribus personis contra Cæcilianum causa consilia sunt ut vitiosa ejus ordinatio diceretur.* A Botro nimirum, Celesio, & Lucillâ. Itaque iracundia referri sine dubio debet ad Lucillam, ambitus ad Botrum & Celesium, qui apud Carthaginem ordinari cupiverant, avaritia ad Episcopos qui Majorinum ordinarunt, qui folles quadringentos, quos Lucilla dederat, inter se diviserunt, & amore pecuniæ Episcopum levarunt adversùs Cæcilianum. Erat autem Majorinus domesticus Lucillæ, ut idem Optatus docet.

Purpurius Episcopus] Limatensis, quem homicidam vocat Optatus, quòd interrogatus de filiis sororis suæ, quòd eos in carcere Milei necasse diceretur, confessus sit dicens: *Et occidi non tu solos, sed & quicumque contra me fecerit.* Sumpsit ista Optatus ex actis Concilii Cirtensis, quæ extant apud sanctum Augustinum lib. III. contra Cresconium cap. XXVII. Limata ergo fuit civitas Numidiæ.

Lapidatus] Id est, degradatus, ut ait Augustinus, adeóque contumeliâ affectus. Infrà pag. 97. *à quibus lapidarentur pro veritate.* Vide Glossarium Dufresnii.

Non est verum] Id est, æquum. Livius lib. XXXII. *Ceterùm & fortiorum audiri postulata verum esse.* Apud sanctum Ambrosium epist. LXX. legitur: *Tributarios perditum iri nequaquam justum & æquum.* Pro quo in vetustissimo codice ms. Ecclesiæ Bellovacensis vidi scriptum *verum*.

Suo sanguine spiritali] Locus est elegantiæ non vulgaris. Sanguinem spiritalem fundi ait cùm discordiæ gladius sævit in Ecclesiam, cùm Episcopi diffident cum Clericis, cùm hæ dissensiones erumpunt in vulgus & dant locum sermonibus.

Purpurius Episcopus] Hæc non extant in veteri codice, neque in editione Massoni, ubi locus vacuus relictus est. Nos itaque addidimus, quia ex contextu sequentis epistolæ apparet & istius & superioris eumdem esse auctorem.

Vestra sunt] Leg. vera, ut patet ex epistolâ Purpurii ad Silvanum.

Silvano] Et hanc quoque vocem nos addidimus. Nam hic relictus erat locus vacuus in veteri exemplari & in editione Massoni. Certum quippe est hanc epistolam scriptam esse ad Silvanum, cùm in eâ agatur de discordiâ quæ inter illum erat & Nundinarium Diaconum.

Fortis] Episcopus, cujus jam suprà mentio. Cujusnam verò sedis Episcopus fuerit, mihi non est compertum. In collatione primâ Carthaginensi cap. CLXIII. memoratur Fortis Episcopus Cedlensis.

Pacem celebrare] Leg. *Pascha*: quod sequentia probant. pag. 98. *ut cum pace Pascha celebremus.* Et infrà: *Nundinarius in pace tecum Pascha celebret.*

Fratribus & filiis] Id est, Clericis & Senioribus Ecclesiæ Cirtensis, ut in superioribus.

Judicatur, sed apud] Ita vetus codex. Massonus edidit: *judicio contendis, & hoc apud.*

Fratri Silvano Sabinus] Et hæc quoque nos addidimus; quæ neque in veteri libro habentur, neque in editione Massoni. Certa autem est hæc restitutio.

Sabinus] Episcopus Numida.

Diebus istis] Paschalibus.

Quid administrabat] Hic locus mendosus est apud sanctum Augustinum, ubi sic legitur lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. *Quis administrabat? Tunc Silvanus in clericatu respondit: sub Paulo.* Et lib. IV. cap. LVI. *Qui administrabat? Tunc Silvanus in clericatu valde respondit: sub Paulo.* Hinc ergo emendandus utrobique est Augustinus.

Silvanus Subdiac. fuit] Meminit hujus loci Augustinus in epistolâ CLXV. Is ergo ex Subdiacono Pauli Cirtensis Episcopi, in cathedrâ ejus postea locatus est.

Civem nostrum petebamus] Id est, Donatum, ut constat ex pag. sequenti extremâ.

Tabulam] Jam suprà monuimus aut mendosum esse hunc locum, aut per tabulam debere intelligi capitulatam, cujus & hic & apud Augustinum mentio est.

Acetum] Sive acetabulum. Vide Glossarium Dufresnii.

Superio] Vetus exemplar & editiones omnes habent *Luciano*, certo errore. Nos Superii nomen ideò substituimus, quia infrà, dum ista repetuntur, semper Superii nomen ponitur pro Luciano. Lucianus enim diaconus tantùm fuit, ut statim dicitur.

Ante cathedram Episcopi.] Ergo jam tum certus ac fixus erat Episcopalis cathedræ locus in Ecclesiâ.

Ipsi Episcopi] Ergo plures Episcopi ordinaverunt Presbyterum Victorem fullonem.

Ab harenariis] Non à Clero, nec ab honoratis, sed à plebeculâ, in quâ fuerunt harenarii, cujusmodi tandem generis fuerunt homines illi. Unde paullò pòst dicitur, *prostibula illic fuerunt*, ut ostenderetur electionem Episcopi per vim ac seditionem factam esse. Qui locus evincit justissimam esse constitutionem Synodi Laodicenæ, quæ sancivit ne turbis liceret electionem Episcoporum facere.

Gestaverunt] Id est, levaverunt, tulerunt in thronum Episcopi.

Area martyrum] Aream plerique interpretantur cœmeterium, auctoritate sumptâ ex libro Tertulliani ad Scapulam, ubi ait sub Hilariano præside de areis sepulturarum nostrarum acclamatum ab adversariis nostris fuisse: *Areæ non sint.* Verùm in isto loco area martyrum non potest intelligi de cœmeterio, cùm constet ædificium fuisse, in quo furens plebecula populum Dei sive cives honoratos inclusit, ut libertatem haberet constituendi quem vellet Episcopum. Unde infrà pag. 104. cùm Crescentianus Subdiaconus interrogatus esset à Zenophilo utrum præsens fuisset cùm Silvanus factus est Episcopus, respondit: *Præsens cum populo fui, inclusus in casâ majore.* Jam ergo habemus aream martyrum & casam majorem civitatis Cirtensis eamdem rem fuisse.

Nullam dign. habeo] Interrogatio ergo Zenophili non erat de dignitate Ecclesiasticâ, sed de conditione civili.

Campenses] In veteri Codice legitur *Campeses*, eâdem ratione quâ frequenter scribitur *Monteses* pro *Montenses*. Per Campenses autem intelliguntur qui in campis & agris habitant; ut vox ipsa loquitur. Alii sunt Campenses apud Hieronymum in epistolâ LVII. qui & cum Arianis conjunguntur & cum Tarsensibus hæreticis. Rursum alii sunt Campitæ, ut habet editio Mariani Victorii, sive Campates, ut Joannes Andreæ Episcopus Aleriensis & Desiderius Erasmus ediderunt, apud Hieronymum in fine dialogi adversùs Luciferianos. Hi enim fuère iidem cùm Montensibus, id est, Donatistis. Falluntur enim Erasmus & Victorius, qui existimant Montenses dictos à Montium hæresi. Falluntur, inquam, ut patet etiam ex epistolâ CXXXIII. ejusdem Hieronymi.

Cetera desunt] Præter ultimam partem horum gestorum, quæ desideratur, lecta sunt apud Zenophilum Consularem gesta Concilii Cirtensis, ut docet Optatus Milevitanus in libro primo: *Hi & ceteri, quos principes tuos fuisse paullò post docebimus, post persecutionem apud Cirtam civitatem, quia basilicæ necdum fuerant restitutæ, in domum Urbani Carisi consederunt die III. Iduum Maiarum, sicut scripta Nundinarii tunc diaconi testantur.* Lapsus est autem, ut hoc obiter moneam, in hujus loci interpretatione vir illustrissimus Gabriel Albaspinæus Episcopus Aurelianensis, persecutionem quæ hic commemoratur referens ad Maxentium, cùm ex gestis Concilii Cirtensis appareat hic agi de persecutione Diocletiani. Quod etiam manifestè colligitur ex Augustino in Breviculo diei tertiæ cap. XVII. Porrò gesta Concilii Cirtensis habentur, ut monuimus, apud Augustinum.

An. 304.

TENOR EPISTOLARUM

Mensurii ad Secundum Tigisitanum, & Secundi ad Mensurium,

DE TRADITIONE MENSURII.

Ex Augustino in Breviculo Collat. diei 3: cap. XIII. n. 25. T. 9. p. 567.

Cap. XIII.

25. TUNC Donatistæ aliquantùm prælocuti sunt, quòd Mensurius qui fuerat ante Cæcilianum Ecclesiæ Carthaginensis Episcopus, tempore persecutionis tradiderit persecutoribus sanctas scripturas. Et hoc ut probarent, legerunt ejus epistolam ad Secundum Tigisitanum datam, qui tunc habebat primatum Episcoporum Numidiæ. In quâ epistolâ videbatur Mensurius velut de suo crimine confiteri: qui tamen non scripserat se sanctos Codices tradidisse, sed potiùs ne à persecutoribus invenirentur abstulisse, atque servasse; dimisisse autem in basilicâ novorum quæcumque reproba scripta hæreticorum, quæ cùm invenissent persecutores & abstulissent, nihil ab illo amplius postulasse. Verumtamen quosdam Carthaginensis ordinis viros postea suggessisse Proconsuli, quòd illusi fuerant qui missi erant ad Christianorum scripturas auferendas & incendendas, quia non invenerant nisi nescio quæ ad eos non pertinentia; ipsas autem in domo Episcopi custodiri, unde deberent proferri & incendi: Proconsulem verò ad hoc eis consentire noluisse. In eisdem etiam litteris lectum est, eos qui se offerrent persecutionibus non comprehensi, & ultrò dicerent se habere scripturas, quas non traderent, à quibus hoc nemo quæsierat, displicuisse Mensurio, & ab eis honorandis eum prohibuisse Christianos. Quidam etiam in eâdem epistolâ facinorosi arguebantur & fisci debitores, qui occasione persecutionis vel carere vellent onerosâ multis debitis vitâ, vel purgare se putarent, & quasi abluere facinora sua, vel certè adquirere pecuniam, & in custodiâ deliciis perfrui de obsequio Christianorum. Crimen tamen Donatistæ non ingerebant Mensurio, nisi de codicibus traditis: mentitum eum quippe dicebant, quòd illi non fuerint codices sancti, & peccatum suum tegere voluisse; quamvis & ipsam fictionem criminarentur. Recitarunt etiam rescripta Secundi Tigisitani ad eumdem Mensurium pacificè data, ubi & ipse narravit, in Numidiâ persecutores quæ egerint: & qui comprehensi & scripturas sanctas tradere nolentes, & multa mala passi & gravissimis suppliciis excruciati & occisi sunt: eósque honorandos pro martyrii sui merito commendavit, laudans eos non tradidisse scripturas sanctas, illius mulieris exemplo, quæ duos exploratores in Jericho, in quibus figurarentur duo Testamenta, vetus & novum, tradere persecutoribus noluit. Quod quidem exemplum si sub hac figurâ est intelligendum, Mensurium potiùs adjuvabat. In suis enim litteris Mensurius reprehendebat eus, qui scripturas sanctas, quamvis eas non traderent, se tamen habere faterentur; quod mulier illa non fecit. Neque enim eos exploratores qui quærebantur, apud se esse confessa est, sed negavit. Scripsit etiam Secundus, & ad se ipsum missos à Curatore & Ordine Centurionem & Beneficiarium, qui peterent divinos codices exurendos, eisque respondisse, *Christianus sum & Episcopus, non Traditor.* Et cùm ab eo vellent aliqua Ecbola [1], aut quodcumque accipere; neque hoc eis dedisse, exemplo Eleazari Macchabæi, qui nec fingere voluit suillam carnem se manducare, ne aliis præberet prævaricationis exemplum. Hæ litteræ Mensurii & Secundi donec legendo terminarentur, Catholici patienter audierunt; quamvis testati fuerint eas esse familiares, nec ad caussam Ecclesiæ pertinere.

[Margin: Josue 2. — 2. Mach. 6. 24.]

Et n. 27. Hoc autem quod ei objecit Purpurius, detentum eum fuisse à Curatore & Ordine ut scripturas daret, idem Secundus in litteris quas Mensurio rescripserat, penè confessus est, ubi ait missum ad se fuisse à Curatore & Ordine Centurionem & Beneficiarium, & à se scripturas petitas, vel quælibet ecbola; quæ quidem se non tradidisse dixit: sed cùm ipse illic commemoraverit tot martyres, qui cùm tradere noluissent, excruciati & occisi sunt; quomodo ipse detentus & convictus & nolens aliquid tradere, nihil pati & dimitti potuerit, nec Mensurio scripsit, nec Purpurio respondit: Non enim Centurioni & Beneficiario dixit se scripturas non habere, sed respondit se omninò non tradere. Quod illi auditum quomodo illo dimisso renuntiare potuerint sine suo exitio, non apparet; præsertim quia idem Secundus non quoslibet infimos, sed etiam patres familias, cùm hoc idem persecutoribus respondissent, crudelissimis mortibus dixit occisos.

ANNOTATIO.

1 *Ecbola*] Hic dicuntur ejectamenta, seu res quarum nullus est usus. Huc pertinet illud Silvani in actis suprà relatis lib. 3. contra Cresconium cap. 29. *Nihil hic remansit, totum hoc ejecimus.*

IDEM

IDEM EX EODEM.

Lib. 2. contra Gaudentium, cap. XXXVII. n. 47. p. 661.

HOc autem Secundus etiam in litteris suis ad Mensurium datis, quas vos ipsi protulistis atque recitastis, sine ambiguitate confessus est, quòd non tradiderit, sed quòd ad eum pervenerint à Curatore & Ordine missi persecutores; quos ei Purpurius Limatensis objecit, ut scripturas traderet: quas cùm ab illo peterent, se respondisse, *Christianus sum & Episcopus, non Traditor*, eisque nihil omninò tradere voluisse. Quod ei vultis ut credamus, cùm & vos ipsi quàm sit incredibile videatis, fervente illâ persecutione detentum Episcopum sive conventum ut scripturas dominicas traderet, nullis traditis fuisse dimissum. Nempe contendebatis non potuisse Episcopos ad ordinandum Episcopum ad civitatem Cirtensem persecutionis tempore convenire. Quomodo ergo persecutio illa fervebat, si potuit Episcopus propter scripturas tradendas teneri, nullisque traditis impunè dimitti?

ACTA CONCILII CIRTENSIS

Quæ commemorantur ab Optato lib. 1. §. XIV. p. 14.

Ex Augustino lib. 3. contra Cresconium cap. XXVII. n. 30. Tom. 9. pag. 449.

An. 305. III. Non. Martii. DIOCLETIANO [1] octies, & Maximiano septies Consulibus, quarto Nonas Martii, Cirtæ, cùm Secundus Episcopus Tigisitanus primæ Cathedræ consedisset in domo [2] Urbani Donati, idem dixit, Probemus nos primò, & sic poterimus hîc ordinare Episcopum. Secundus Donato Masculitano dixit, Dicitur te tradidisse. Donatus respondit, Scis quantum me quæsivit Florus ut thurificarem, & non tradidit me Deus in manibus ejus, frater: sed quia Deus mihi dimisit, ergo & tu serva me Deo. Secundus dixit, Quid ergo facturi sumus de martyribus? Quia non tradiderunt, ideo & coronati sunt. Donatus dixit, Mitte me ad Deum, ibi reddam rationem. Secundus dixit, Accede unâ parte. Secundus Marino ab Aquis Tibilitanis dixit, Dicitur & te tradidisse. Marinus respondit, Dedi Pollo chartulas, nam codices mei salvi sunt. Secundus dixit, Transi unâ parte. Secundus Donato Calamensi dixit, Dicitur te tradidisse. Donatus respondit, Dedi codices medicinales. Secundus dixit, Transi unâ parte. *Et alio loco:* Secundus Victori à Rusiccade dixit, Dicitur te tradidisse quatuor Evangelia. Victor respondit, Valentianus Curator fuit, ipse me coëgit ut mitterem illa in ignem. Sciebam illa [3] deletitia fuisse. Hoc delictum mihi indulge, & [4] indulget mihi & Deus. Secundus dixit, Transi unâ parte. *Et alio loco:* Secundus Purpurio [5] à Limatâ dixit, Dicitur te necasse filios sororis tuæ duos Milei. Purpurius respondit: Putas me terreri à te, sicut & alteri? Tu quid egisti, qui tentus es à Curatore & Ordine ut scripturas dares? Quomodo te liberasti ab ipsis, nisi quia dedisti aut jussisti dari quodcumque? Nam non te dimittebant passim. Nam ego occidi & occido eos qui contra me faciunt. Ideò noli me provocare ut plus dicam. Scis me de nemine tractare. Secundus minor patruo suo Secundo dixit, Audis quæ dicat in te? Paratus est recedere, & schisma facere, non tantùm ipse, sed & omnes quos arguis: quos scio quia dimittere te habent, & dare in te sententiam, & remanebis solus hæreticus. Ideò quid ad te pertinet, quis quid egit? Deo habet reddere rationem. Secundus Felici [6] à Rotariâ Centurioni & Victori à Garbe dixit, Quid vobis videtur? Responderunt, Habent Deum, cui reddant rationem. Secundus dixit, Vos scitis & Deus. Sedete. Et omnes responderunt, Deo gratias.

ANNOTATIONES.

1 Gesta hæc Cirtensis Concilii in exemplari quod Carthaginensis collationis tempore diligentiùs inspectum fuit, consignata erant anno *post Consulatum Diocletiani novies & Maximiani octies, tertio nonas Martias*, id est, anno Christi 305. ut testatur Augustinus infrà in Breviculo collationis, die 3. cap. 17. Apud Optatum lib. 1. contra Parmenianum idem Cirtensis consessus notatur habitus *post persecutionem, die III. Iduum Maiarum*. Ubi *persecutionem*, non Maxentii, uti Albaspinæus voluit, sed *codicum tradendorum*, ex Augustino in fine capitis præcedentis intelliges. Cessavit hæc persecutio consulatu Diocletiani IX. & Maximiani VIII.

2. Optatus lib. 1. *Quia basilica*, ait, *necdum fuerant restituta, in domum Urbani Carisi consederunt*.

3. Ita mss. *deletitia fuisse*.

4. Sic mss. At editi. *& indulgebit mihi Deus*.

5. Optimæ notæ Corbeiensis codex, *à Limatâ*. In Aug. epistola 43. nonnulli codices *Limacensem* ferunt, pro *Limatensem*.

6. Idem Corbeiensis codex, *à Rotariâ Centurioni*. Alii etiam mss. habent genitivo casu, *Centurionis*. Multò aliter legebat Optatus, qui de eodem Cirtensi consessu agens lib. 1. ait, *Consulti sunt qui remanserant, id est, Victor Garbiensis, Felix à Rotario, & Nabor à Centurion. &c.*

SUMMA

Anno Chr. 311.

SUMMA ACTORUM CONCILII CARTHAGINENSIS

EPISCOPORUM LXX. NUMIDARUM,

QUI CÆCILIANUM DAMNAVERUNT ET MAJORINUM ORDINARUNT.

De quo Optatus lib. 1. §. XIX. p. 18.

Ex Augustino in Breviculo Collat. diei 3. cap. XIV. *n. 26. T. 9. p. 569.*

ET recitatum est à Donatistis Concilium fermè septuaginta Episcoporum contra Cæcilianum apud Carthaginem factum, ubi eum absentem damnaverunt, quòd ad eos venire noluerit, tamquam à traditoribus ordinatus, & quia cùm esset diaconus, victum afferri martyribus in custodiâ constitutis prohibuisse dicebatur. Nominati sunt etiam quidam [1] collegæ Cæciliani, qui traditores asserebantur publicis gestis, quæ tamen gesta non legebantur. Inter hos autem maximè Felix Abtugnensis acerbiùs accusatus est, ita ut *fons malorum omnium diceretur.* Deinde sententiæ à singulis dictæ sunt, primitùs à Secundo Tigisitano, qui eorum Princeps fuit; deinde à ceteris: quibus expresserunt se Cæciliano & collegis ejus non communicare.

ANNOTATIO.

1 Inter Cæciliani collegas ibi traditionis nomine commemoratos, fuerunt Novellus Tyzicensis & Faustinus Tuburbitanus, ex lib. post collationem ad Donatistas cap. 22.

SENTENTIA MARCIANI

UNIUS EX EPISCOPIS,

Qui huic Concilio Carthaginensi aderant.

Ex Auctore Libri contra Fulgentium Donatistam Augustino perperam ascripti, cap. XXVI. *in Appendice T. 9. Aug. p. 12.*

M*Arcianus vester inter ceteros talem sententiam protulit dicens, quam utique septuaginta qui aderant non improbabant.* In Evangelio suo, *inquit*, Dominus ait: Ego sum vitis vera, & pater meus agricola; omnem palmitem in me non afferentem fructum, excidet & projiciet, & omnem manentem in me & fructum ferentem purgat illum. Sicut ergo palmites infructuosi amputati projiciuntur; ita thurificati, traditores, & qui in schismate à traditoribus ordinantur, manere in Ecclesiâ Dei non possunt, nisi cognito ululatu suo per poenitentiam reconcilientur. Unde Cæciliano in schismate à traditoribus ordinato non communicare oportet.

EPISTOLA

EPISTOLA CONSTANTINI IMPERATORIS AD ANULINUM AFRICÆ PROCONSULEM,

An. 312. circa finem.

Ut restituantur Ecclesiæ Catholicæ quæ ad eam pertinebant.

Ex Eusebio, lib. x. Hist. Eccl c. v. Edit. Vales. p. 390.

Ἀντίγραφον ἑτέρας βασιλικῆς διατάξεως ἣν αὖθις ἐποιήσατο μόνῃ τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ τὴν δωρεὰν δεδόσθαι ὑποσημαινόμενοι.

Χαῖρε Ἀνυλῖνε τιμιώτατε ἡμῖν· ἔθος ὁ τρόπος οὗτος τῆς φιλαγαθίας τῆς ἡμετέρας, ὥστε ἐκεῖνα ἅπερ δικαίῳ ἀλλοτρίῳ προσήκει, μὴ μόνον μὴ ἐνοχλεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ ἀποκαθιστᾶν βούλεσθαι ἡμᾶς Ἀνυλῖνε τιμιώτατε. ὅθεν βουλόμεθα ἵν᾽ ὁπόταν ταῦτα τὰ γράμματα κομίσῃ, εἴ τινα ἐκ τούτων τῶν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ καθολικῇ τῶν Χριστιανῶν ἐν ἑκάσταις πόλεσιν ἢ καὶ ἄλλοις τόποις διέφερον, καὶ κατέχοιντο νῦν ἢ ὑπὸ πολιτῶν, ἢ ὑπό τινων ἄλλων, ταῦτα ἀποκατασταθῆναι παραχρῆμα ταῖς αὐταῖς ἐκκλησίαις ποιήσειας· ἐπειδήπερ προῃρήμεθα ταῦτα ἅπερ αἱ αὐταὶ ἐκκλησίαι πρότερον ἐσχήκεσαν, τῷ δικαίῳ αὐτῶν ἀποκατασταθῆναι. ὁπότε τοίνυν συνορᾷ ἡ καθοσίωσις ἡ σὴ ταύτης ἡμῶν τῆς κελεύσεως σαφέστατον εἶναι τὸ πρόσταγμα, σπούδασον εἴτε κῆποι εἴτε οἰκίαι εἴθ᾽ ὁτιοῦν δήποτε τῷ δικαίῳ τῶν αὐτῶν ἐκκλησιῶν διέφερον, σύμπαντα αὐταῖς ἀποκατασταθῆναι ὡς τάχιστα· ὅπως τούτῳ ἡμῶν τῷ προστάγματι ἐπιμελεστάτην σε πεπειθαρχηκέναι καταμάθοιμεν. ἔρρωσο Ἀνυλῖνε τιμιώτατε καὶ ποθεινότατε ἡμῖν.

Exemplum alterius Constitutionis quâ Imperatores, soli Ecclesiæ Catholicæ beneficium à se concessum esse indicarunt.

AVE Anuline carissime nobis. Est hic mos bonitatis nostræ, ut ea quæ ad alienum jus pertinent, non modò nullâ inquietudine affici, sed etiam restitui velimus, Anuline carissime. Quapropter jubemus, ut simul atque has litteras acceperis, si quæ ex illis quæ ad Catholicam Christianorum Ecclesiam per singulas civitates, aut in aliis locis pertinebant, nunc à Decurionibus aut quibuslibet aliis detinentur, ea confestim illorum Ecclesiis restitui facias. Quandoquidem volumus, ut quæ supradictæ Ecclesiæ antea possederunt, ad earumdem jus omnino revertantur. Cùm ergo perspiciat devotio tua, hujus nostræ jussionis manifestissimum esse præscriptum, operam dabis, ut sive horti, sive ædes, seu quodcumque aliud ad jus earumdem Ecclesiarum pertinuerit, cuncta illis quantociùs restituantur: quò scilicet te huic nostro præcepto accuratissimè obtemperasse intelligamus. Vale Anuline carissime & desideratissime nobis.

EPISTOLA CONSTANTINI IMPERATORIS AD CÆCILIANUM,

Anno Christi 312. ad finem vergente aut 313. initio.

Quâ pecunias Ecclesiis donat & eos reprehendit qui in Africâ Catholicam Ecclesiam impugnabant.

Ex Eusebio, lib. x. Hist. Eccles. cap. VI. Edit. Vales. p. 393.

Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς δι᾽ ἧς χρήματα ταῖς ἐκκλησίαις δωρεῖται.

Κωνσταντῖνος αὔγουστος Καικιλιανῷ ἐπισκόπῳ Καρθαγένης· ἐπειδήπερ ἤρεσεν κατὰ πάσας ἐπαρχίας, τάς τε Ἀφρικὰς καὶ τὰς Νουμιδίας καὶ τὰς Μαυριτανίας, ῥητοῖς τισὶ τῶν ὑπηρετῶν τῆς ἐνθέσμου καὶ ἁγιωτάτης καθολικῆς θρησκείας, εἰς ἀναλώματα ἐπιχορηγηθῆναί τι, ἔδωκα γράμματα πρὸς Οὖρσον τὸν διασημότατον καθολικὸν τῆς Ἀφρικῆς, καὶ ἐδήλωσα αὐτῷ, ὅπως τρισχιλίους φόλεις τῇ σῇ στερρότητι ἀπαριθμῆσαι φρον-

Exemplum epistolæ Imperatoris Constantini, quâ pecunias Ecclesiis donat.

CONSTANTINUS Augustus Cæciliano Episcopo Carthaginensi. Quandoquidem placuit nobis, ut per omnes Provincias Africæ, Numidiæ, & utriusque Mauritaniæ, certis quibusdam legitimæ & sanctissimæ Religionis Catholicæ ministris ad sumptus necessarios aliquid præberetur; litteras dedi ad Ursum virum perfectissimum rationalem Africæ, eique significavi ut ter mille folles tuæ gravitati

numerari curaret. Tu itaque ubi prædictam quantitatem acceperis, operam dabis, ut cunctis supra memoratis juxta brevem ab Hosio ad te directum ea pecunia dividatur. Quod si fortè ad meum erga vos omnes in hac parte studium explendum deesse aliquid intellexeris, incunctanter quidquid necessarium tibi videbitur, ab Heraclidâ Procuratore prædiorum nostrorum petere debes. Nam & ipsi coram mandavi, ut si quid pecuniæ gravitas tua ab ipso postularet, absque ullâ dubitatione dinumerandum tibi curaret. Et quoniam accepi quosdam non satis compositæ mentis homines id agere, ut sanctissimæ & Catholicæ Ecclesiæ populum improbâ atque adulterinâ falsitate corrumpant: Scias me Anulino Proconsuli, & Patricio Vicario Præfectorum coram hæc dedisse mandata, ut inter cetera hujus rei competentem curam gerant; nec si quid ejusmodi agatur, negligere ac dissimulare sustineant. Itaque si quos ejuscemodi homines in hac amentiâ perseverare conspexeris, absque ullâ hæsitatione supradictos judices adibis; idque ipsis referes, ut in eos, quemadmodum ipsis coram mandavi, animadvertant. Divinitas summi Dei multis annis te servet.

πέσῃ· σὺ τοίνυν ἐπειδὰν τὴν προδηλωμένην ποσότητα τῶν χρημάτων ὑποδεχθῆναι ποιήσῃς, ἅπασι τοῖς προειρημένοις κατὰ τὸ βρέβιον τὸ πρὸς σὲ παρὰ Ὁσίου ἀποσταλὲν ταῦτα τὰ χρήματα διαδοθῆναι κέλευσον. εἰ δ' ἄρα πρὸς τὸ συμπληρωθῆναί μου τὴν εἰς τοῦτο περὶ ἅπαντας αὐτοὺς προαίρεσιν, ἐνδεῖν τι καταμάθοις, παρὰ Ἡρακλείδα τοῦ ἐπιτρόπου τῶν ἡμετέρων κτημάτων, ἀναμφιλέκτως ὅπερ ἀναγκαῖον εἶναι καταμάθοις, αἰτῆσαι ὀφείλεις· καὶ γὰρ παρόντι αὐτῷ προσέταξα, ἵν' εἴ τι ἂν χρημάτων παρ' αὐτοῦ ἡ σὴ στερρότης αἰτήσῃ, ἄνευ δισταγμοῦ τινὸς ἀπαριθμηθῆναι φροντίσῃ· καὶ ἐπειδὴ ἐπυθόμην τινὰς μὴ καθεστώσης διανοίας τυγχάνοντας ἀνθρώπους, τὸν λαὸν τῆς ἁγιωτάτης καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας φαύλῃ τινὶ ὑπονοθεύσει βούλεσθαι διαστρέφειν, γίνωσκέ με Ἀνυλίνῳ ἀνθυπάτῳ, ἀλλὰ μὴν καὶ Πατρικίῳ τῷ οὐικαρίῳ τῶν ἐπάρχων παροῦσι τοιαύτας ἐντολὰς δεδωκέναι, ἵν' ἐν τοῖς λοιποῖς ἅπασι καὶ τούτου μάλιστα τὴν φροντίδα τὴν προσήκουσαν ποιήσωνται, καὶ μὴ ἀνάσχωνται περιορᾶν τὸ τοιοῦτο γενόμενον. διόπερ εἴ τινας τοιούτους ἀνθρώπους ἐν αὐτῇ τῇ μανίᾳ ἐπιμένειν κατίδοις, ἄνευ τινὸς ἀμφιβολίας τοῖς προειρημένοις δικασταῖς πρόσελθε, καὶ αὐτὸ τοῦτο προσανένεγκε, ὅπως αὐτοὺς ἐκείνους, καθάπερ αὐτοῖς παρὼν ἐνετειλάμην, ἐπιστρέψωσιν. ἡ θειότης τοῦ μεγάλου Θεοῦ σε διαφυλάξοι ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσιν.

Anno Christi 312. ad finem vergente, aut initio anni 313.

EPISTOLA CONSTANTINI

IMPERATORIS

AD ANULINUM PROCONSULEM AFRICÆ,

De immunitate Clericorum Ecclesiæ Catholicæ, cui Cæcilianus præest.

Ex Eusebio, lib. X. Hist. Eccl. cap. VII. Edit. Valef. p. 394.

Exemplum Epistolæ Imperatoris Constantini, quæ cunctos Ecclesiarum Præsides ab omnibus publicis functionibus immunes esse præcipit.

AVE Anuline carissime nobis. Cùm ex multis rebus constet, religionem illam in quâ summa divinæ Majestatis reverentia custoditur, spretam quidem maxima reipublicæ importasse discrimina; eamdem verò ritè susceptam ac custoditam, & nomini Romano maximam prosperitatem, & cunctis mortalium rebus, divinâ id tribuente beneficentiâ, præcipuam felicitatem contulisse: placuit ut homines illi qui cum debitâ sanctimoniâ & assiduâ hujus legis observantiâ, ministerium suum divinæ religionis cultui exhibent, laborum suorum mercedem reportent, Anuline carissime nobis. Quocirca eos homines qui intra Provinciam tibi creditam in Ecclesiâ Catholicâ cui Cæcilianus præest, huic sanctissimæ religioni ministrant, quos Clericos vocare consueverunt; ab omnibus omninò publicis functionibus immunes volumus conservari: ne errore aliquo aut casu sacrilego à cultu summæ divinitati debito abstrahantur; sed ut potiùs absque ullâ inquietudine propriæ legi deserviant. Quippe his summam venerationem divino Numini exhibentibus, maximum inde emolumentum reipublicæ videtur accedere. Vale Anuline carissime ac desideratissime nobis.

Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς, δι' ἧς τοὺς προεστῶτας τῶν ἐκκλησιῶν πάσης ἀπολελύσθαι τῆς περὶ τὰ πολιτικὰ λειτουργίας προστάττει.

ΧΑῖρε Ἀνυλῖνε τιμιώτατε ἡμῖν· ἐπειδὴ ἐκ πλειόνων πραγμάτων φαίνεται παρεξουθενηθεῖσαν τὴν θρησκείαν ἐν ᾗ ἡ κορυφαία τῆς ἁγιωτάτης ἐπουρανίου αἰδοῖς φυλάττεται, μεγάλους κινδύνους ἐνηνοχέναι τοῖς δημοσίοις πράγμασιν· αὐτήν τε ταύτην ἐνθέσμως ἀναληφθεῖσαν καὶ φυλαττομένην, μεγίστην εὐτυχίαν τῷ Ῥωμαϊκῷ ὀνόματι, καὶ σύμπασι τοῖς τῶν ἀνθρώπων πράγμασιν ἐξαίρετον εὐδαιμονίαν παρεσχηκέναι, τῶν θείων εὐεργεσιῶν τοῦτο παρεχουσῶν, ἔδοξεν ἐκείνους τοὺς ἄνδρας τοὺς τῇ ὀφειλομένῃ ἁγιότητι καὶ τῇ τοῦ νόμου τούτου προσεδρίᾳ τὰς ὑπηρεσίας τὰς ἐξ ἑαυτῶν, τῇ τῆς θείας θρησκείας θεραπείᾳ παρέχοντας, τῶν καμάτων τῶν ἰδίων τὰ ἔπαθλα κομίσασθαι, Ἀνυλῖνε τιμιώτατε. Διόπερ ἐκείνους τοὺς εἴσω τῆς ἐπαρχίας τῆς σοὶ πεπιστευμένης ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ᾗ Καικιλιανὸς ἐφέστηκε, τὴν ἐξ ἑαυτῶν ὑπηρεσίαν τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ θρησκείᾳ παρέχοντας, οὕσπερ κληρικοὺς ἐπονομάζειν εἰώθασιν, ἀπὸ πάντων ἁπαξαπλῶς τῶν λειτουργιῶν βούλομαι ἀλειτουργήτους διαφυλαχθῆναι· ὅπως μὴ διά τινος πλάνης ἢ ἐξολισθήσεως ἱεροσύλου, ἀπὸ τῆς θεραπείας τῇ θειότητι ὀφειλομένης ἀφέλκωνται, ἀλλὰ μᾶλλον ἄνευ τινὸς ἐνοχλήσεως τῷ ἰδίῳ νόμῳ ἐξυπηρετῶνται· ὧνπερ μεγίστην περὶ τὸ θεῖον λατρείαν ποιουμένων, πλεῖστον ὅσον τοῖς κοινοῖς πράγμασι συνοίσειν δοκεῖ. Ἔρρωσο Ἀνυλῖνε τιμιώτατε καὶ ποθεινότατε ἡμῖν.

ANNO-

ANNOTATIO VALESII.

Ἀνυλῖνε τιμιώτατε] In Cod. Med. Maz. Fuk. & Savil. legitur *Ἀνυλῖνε τιμιώτατε καὶ ποθεινότατέ μοι*. Porrò relatio Anulini Proconsulis quâ his Constantini literis respondet, exstat apud Augustinum in epist. 68. his verbis: *Anulinus vir clarissimus Proconsul Africæ. Scripta cælestia Majestatis vestræ, &c.* Per *scripta cælestia* intelligit Anulinus epistolam Constantini ad ipsum datam de immunitate Clericorum, quæ ab Eusebio in hoc capite relata est. Quod quidem apertissimè declaratur his verbis, quæ proximè sequuntur in relatione Anulini. *Cùm omni omninò munere indulgentiâ Majestatis vestræ liberati esse videantur Catholici.* Ceterùm has Constantini epistolas præpostero ordine retulit Eusebius. Nam epistola Constantini ad Cæcilianum Episcopum, item ejusdem epistola ad Anulinum cum relatione ejusdem Anulini, quam suprà citavi, præcedere debent epistolam Constantini ad Miltiadem Episcopum urbis Romæ. Omnes enim eæ epistolæ pertinent ad Concilium Romanum, quod habitum est in causâ Cæciliani coram Miltiade pp. Constantino III. & Licinio III. Coss. anno Christi 313.

L I B E L L U S
DATUS AB EPISCOPIS PARTIS MAJORINI.
Ex Optato, lib. 1. § XXII. p. 22.

An. 313. mense Apr. ROGAMUS te Constantine, optime Imperator, quoniam de genere justo es, cujus pater inter ceteros Imperatores persecutionem non exercuit, & ab hoc facinore immunis est Gallia. Nam in Africâ inter nos & ceteros Episcopos contentiones sunt; petimus, ut de Galliâ nobis judices dari præcipiat pietas tua. Datæ à Luciano, Digno, Nasutio, Capitone, Fidentio & ceteris Episcopis partis Donati.

Huic libello annexus erat alius libellus in alutâ signatus, cujus hæc erat superscriptio.

Libellus Ecclesiæ Catholicæ criminum Cæciliani traditus à parte Majorini: *de quo fit mentio in sequenti epistolâ.* An. 313. mense Apr.

R E L A T I O
ANULINI PROCONSULIS
AD IMPERATOREM.
Ex Augustino, Ep. 88. olim 68. T. 2. p. 213.

An. 313. die 15. Apr. [1] A. GGG. NNN. ANULINUS [2] VC. Proconsul Africæ.

SCRIPTA [3] cælestia majestatis vestræ accepta atque adorata, Cæciliano & his qui sub eodem agunt, quique Clerici appellantur, devotio [4] mea apud acta parvitatis meæ insinuare curavit, eosdemque hortata est, ut unitate consensu omnium factâ, cùm omni omninò munere indulgentiâ majestatis vestræ liberati esse videantur, [5] Catholicâ custoditâ, sanctitati legis debitâ reverentiâ ac divinis rebus inserviant. Verùm post paucos dies exstiterunt quidam adunatâ secum populi multitudine, qui Cæciliano contradicendum putarent, quique fasciculum in alutâ signatum & libellum sine signo obtulerunt dicationi meæ, atque impendio postularunt, ut ad sacrum & venerabilem comitatum [6] numinis vestri dirigerem, quæ manente Cæciliano in statu suo, subjectis eorumdem actis, quò cuncta majestas vestra possit dignoscere, parvitas mea dirigere curavit. [7] Transmisi libellos duos, unum in alutâ suprà scriptum ita: LIBELLUS ECCLESIÆ CATHOLICÆ CRIMINUM CÆCILIANI TRADITUS A PARTE MAJORINI. Item alium sine sigillo cohærentem eidem alutæ. Datum die decimo-septimo Kalend. Maias, Carthagine, Domino nostro Constantino Augusto tertiùm Cos.

ANNOTATIONES.

1 Hasce notas præferunt mss. easque Gervasianus codex ad marginem interpretatur, *Augusto Constantino.* Cui interpretationi favet V. C. Henricus Valesius hac eâdem relatione editâ cum hujusmodi inscriptione. *Constantino Maximo Augusto Anulinus, &c.* At in Carthaginensi collatione 3. n. 216. inscribitur, *Augustis nostris*; forteam exscriptoris errore. Quippe Constantino III. consule, id est, anno Christi 313. quo relatio illa scripta est; imperabant Augusti duo, Constantinus & Licinius; non tres, ut iis notis subintelligendum videretur.

2 Editi, *nunc Proconsul.* Sed meliùs mss. & Valesius habent VC. id est juxta Gemeticensis codicis interpretationem, *Vir Consularis*; juxta exemplum in Carthagin. Collat. *Vir clarissimus*, quæ posterior interpretatio exscriptoris errori tribuenda. Enimverò Proconsul scribens Imperatori haudquaquam se virum clarissimum dixisset. Imò legendum, Vir clarissimus.

3 Scripta hæc refert Eusebius in Ecclesiast. Histor. lib. 10. c. 7. quibus videlicet Imperator vult Clericos *ab omnibus omninò publicis functionibus immunes conservari ne errore aliquo, aut casu sacrilego, à cultu summæ divinitatis debito abstrahantur; sed ut potiùs absque ulla inquietudine propriæ legi deserviant.* Verba sunt Constantini, huic relationi illustrandæ necessariò adducta.

4 Editi omittunt, *mea apud acta*, quæ verba huc revocavimus ex mss.

5 Editi habent sic *indulgentia Majestatis vestræ liberati esse videantur Catholici, custoditâ sanctitate legis, debitâ reverentiâ divinis, &c.* Prætulimus alteram lectionem in quindecim mss. repertam.

6 Editi, *nominis vestri.* Sed meliùs mss. quinque, necnon Valesius & exemplum collat. Carth. *numinis vestri.*

7 Bad. Am. Er. & Lov. *Transmissi libelli duo, unus in alutâ subscriptus, &c.* quem locum ad mss. fidem, partim etiam ad exemplum collat. Carthag. correximus. Porrò alterum libellum, qui sigillo caruisse dicitur, Valesius aliique putant esse libellum supplicem, quem Episcopi partis Majorini ad Constantinum miserunt, petentes ut ex Galliâ sibi judices daret, qui inter ipsos ac Cæcilianum ejusque collegas judicarent: cujus libelli exemplum refert Optatus in lib. 1. ejúsque mentionem facit Augustinus in epist. 43. n. 13. & 76. n. 2.

EPISTOLA CONSTANTINI IMPERATORIS

Quâ Concilium Romæ fieri jubet ad judicandam causam Cæciliani.

Ex Eusebio, lib. X. Hist. Eccles. cap. V. Edit. Vales. p. 391.

Exemplum epistolæ Constantini Imperatoris, quâ Episcoporum Concilium Romæ fieri jubet pro unitate & concordiâ Ecclesiarum.

CONSTANTINUS Augustus Miltiadi Episcopo urbis Romæ & Marco. Quoniam hujusmodi plures libelli à viro clarissimo Anulino Africæ Proconsule ad me sunt missi, in quibus continetur Cæcilianum Carthaginensium urbis Episcopum à quibusdam collegis suis per Africam constitutis multis de causis insimulari. Quod quidem permolestum mihi videtur, in istis Provinciis quas divina providentia meæ devotioni spontaneâ deditione tradidit, & in quibus maxima est populi multitudo, plebem quasi in duas partes divisam ad deteriora deflectere, & Episcopos inter se dissentire. Placuit mihi ut idem Cæcilianus unà cum decem Episcopis qui accusare ipsum videntur, & cum decem aliis quos ipse ad suam causam necessarios esse judicaverit, Romam naviget; ut ibi coram vobis & coram Reticio, Materno sc Marino collegis vestris, quos eâ causâ Romam properare jussi, possit audiri, quemadmodum sanctissimæ legi convenire optimè nostis. Porrò ut totius negotii plenissimam valeatis haurire notitiam, exempla libellorum ab Anulino ad me missorum, literis meis subjecta ad collegas vestros supradictos transmisi. Quibus lectis perpendet grsvitas vestra, quonam modo suprà memorata controversia accuratissimè dijudicanda sit, & ex præscripto justitiæ terminanda. Siquidem nec tuam sedulitatem latet, tantam à me reverentiam sanctissimæ Ecclesiæ Catholicæ exhiberi, ut generaliter nullum schisma aut dissidium ullibi à vobis relinqui velim. Divinitas summi Dei multis vos annis servet carissime.

Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς, δι' ἧς σύνοδον ἐπισκόπων ἐπὶ Ῥώμης κελεύει γενέσθαι, ὑπὲρ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἑνώσεώς τε καὶ ὁμονοίας.

Κωνσταντῖνος σεβαστὸς Μιλτιάδῃ ἐπισκόπῳ Ῥωμαίων καὶ Μάρκῳ. Ἐπειδὴ τοιοῦτοι χάρται παρὰ Ἀνυλίνου τοῦ λαμπροτάτου ἀνθυπάτου τῆς Ἀφρικῆς πρός με πλείους ἀπεστάλησαν, ἐν οἷς ἐμφέρεται Καικιλιανὸν τὸν ἐπίσκοπον τῆς Καρχηδονησίων πόλεως, ὑπό τινων κολλήγων αὐτοῦ τῶν κατὰ τὴν Ἀφρικὴν καθεστώτων, ἐν πολλοῖς πράγμασιν εὐθύνεσθαι· καὶ τοῦτό μοι βαρὺ σφόδρα δοκεῖ, τὸ ἐν ταύταις ταῖς ἐπαρχίαις ἃς τῇ ἐμῇ καθοσιώσει αὐθαιρέτως ἡ θεία πρόνοια ἐνεχείρισεν, κἀκεῖσε πολὺ πλῆθος λαοῦ, ὄχλον ἐπὶ τὸ φαυλότερον ἐπιμένοντα εὑρίσκεσθαι ὡσανεὶ διχοτομούμενον, καὶ μεταξὺ ἐπισκόπους διαφορὰς ἔχειν, ἔδοξέ μοι ἵν' αὐτὸς ὁ Καικιλιανὸς μετὰ δέκα ἐπισκόπων τῶν αὐτὸν εὐθύνειν δοκούντων, καὶ δέκα ἑτέρων οὓς αὐτὸς τῇ ἑαυτοῦ δίκῃ ἀναγκαίους ὑπολάβοι, εἰς τὴν Ῥώμην πλῷ ἀπίοι· ἵν' ἐκεῖσε ὑμῶν παρόντων, ἀλλὰ μὴν καὶ Ῥετικίου καὶ Ματέρνου καὶ Μαρίνου τῶν κολλήγων ὑμῶν, οὓς τούτου ἕνεκεν εἰς τὴν Ῥώμην προσέταξα ἐπισπεῦσαι, δυνηθῇ ἀκουσθῆναι, ὡς ἂν [illegible] τῷ σεβασμιωτάτῳ νόμῳ ἁρμόττειν. ἵνα μέντοι καὶ περὶ πάντων αὐτῶν τούτων πληρεστάτην δυνηθῆτε ἔχειν γνῶσιν, τὰ ἀντίτυπα τῶν ἐγγράφων τῶν πρός με παρὰ Ἀνυλίνου ἀποσταλέντων, γράμμασιν ἐμοῖς ὑποτάξας, πρὸς τοὺς προειρημένους κολλήγας ὑμῶν ἐξέπεμψα. οἷς ἐντυχοῦσα ἡ ὑμετέρα στερρότης, δοκιμάσει ὅντινα χρὴ τρόπον τὴν προειρημένην δίκην ἐπιμελέστατα διευκρινῆσαι, καὶ κατὰ τὸ δίκαιον περατῶσαι· ὁπότε μηδὲ τὴν ὑμετέραν ἐπιμέλειαν λανθάνει, τοσαύτην με αἰδῶ τῇ ἐνθέσμῳ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀπονέμειν, ὡς μηδὲν καθόλου σχίσμα ἢ διχοστασίαν ἔν τινι τόπῳ βούλεσθαί με ὑμᾶς καταλιπεῖν. ἡ θειότης ὑμᾶς τοῦ μεγάλου Θεοῦ διαφυλάξοι πολλοῖς ἔτεσι τιμιώτατε.

ANNOTATIONES VALESII.

Μιλτιάδῃ ἐπισκόπῳ Ῥωμαίων καὶ Μάρκῳ] Quisnam sit hic Marcus quem cum Miltiade Romanæ urbis Episcopo jungit Constantinus, inter doctos ambigitur. Et Baronius quidem ad annum Christi 313. cap. 23 mendosum esse existimat Eusebii tex/tum, & pro verbis καὶ Μάρκῳ, scribendum esse ἱεράρχῃ. Verùm hæc emendatio, quod pace summi viri dictum sit, ferri non potest. Cùm enim Miltiades vocatus sit Episcopus urbis Romæ superfluum est addere ἱεράρχην. Adde quòd ea vox insolens est & affectata, cùm tamen titulus ac dignitas cujusque, usitato vocabulo exprimatur. Rejecta igitur Baronii conjectura, quæ nonnisi à viris Græci sermonis ignaris probari potest, existimo Marcum hic esse Presbyterum Ecclesiæ Romanæ, quem unà cum Miltiade interesse huic Synodo voluit Constantinus. Hic est, ut opinor, Marcus, qui post Silvestrum Papam, Episcopatum urbis Romæ gessit. Porrò hæc epistola Constantini ad Miltiadem Romanum Episcopum exstabat in collatione 3. Carthaginensi. cap. 319. Verùm postrema pars hujus tertiæ Collationis, quæ, meo judicio erat omnium utilissima, tota periit.

Τοιοῦτοι χάρται] Duo scilicet libelli, crimina Cæciliani Carthaginensis Episcopi continentes, quos subscriptos Anulino Proconsuli tradidit pars Majorini die 17. Calendis Maii Carthagine, Constantino Augusto III. & Licinio III. Coss. ut refert Augustinus in epist. 68. Hos libellos χάρτας vocat Constantinus, eò quòd plures chartas continerent, & acta quamplurima ad probationem criminum Cæciliani. At Christophorsonus χάρτας *epistolas* vertit malè, ut opinor. Nam una duntaxat epistola ab Anulino eâ de re missa est ad Constantinum; quam epistolam refert Augustinus in dicto loco. Chartæ verò plures ab Anulino missæ sunt, ut hic disertè testatur Constantinus. Eosdem libellos infrà designat Constantinus his verbis, τὰ ἀντίτυπα τῶν ἐγγράφων τῶν πρός με παρὰ Ἀνυλίνου ἀποσταλέντων, &c. ubi Christophorsonus iterùm *epistolas* vertit pessimè. In capitulo 306. collationis tertiæ cum Donatistis, chartæ dicuntur. Sic enim ibi legitur: *Interlocutio præcipiens recitari exemplum relationis ad Constantinum Imperatorem ab Anulino Proconsule destinato, quâ Majorinum obstitisse Cæciliano, & chartas criminum ejus Proconsuli ad Principem dirigendas tradidisse signatur.* Chartas etiam vocat Augustinus in Breviculo collationis. Idem Augustinus in epistolâ 48. ad Vincentiam libellum vocat, & ita superscriptum fuisse ait: *Libellus Ecclesiæ Catholicæ criminum Cæciliani, traditus à parte Majorini.*

Τιμιώτατε] Rectiùs apud Nicephorum scribitur τιμιώτατοι. Cùm enim epistola scripta sit ad Miltiadem Episcopum urbis Romæ, & ad Marcum, sempérque in plurali numero eos alloquatur,

loquatur, ratio poſtulat, ut in fine epiſtolæ ſcribatur ... Porrò acta hujus Synodi Romanæ extant apud Optatum in lib. 1. Auctor ſynodici, quem jam ſæpè citavimus, ait hanc Synodum Romæ collectam fuiſſe à Miltiade ſanctiſſimo Papâ & Marco: Miltiadi Marcum adjungens perinde ac in epiſtolâ Conſtantini utrumque junctim nominari animadverterat.

De Actis hujus Concilii Romani nihil habemus quod adjiciamus iis quæ de illis ab Optato dicta ſunt, lib. 1. §. xxiii. p. 22. & 23. ſuprà.

EPISTOLA CONSTANTINI

An. 314. initio.

IMPERATORIS

AD ABLAVIUM,

Quâ Cæcilianum & alios Epiſcopos Afros ad oppidum Arelatenſe mitti jubet.

Incipit exemplum epiſtolæ Conſtantini.

CONSTANTINUS AUGUSTUS * Ablavio.

* in mſ. Ælaſio.

JAM QUIDAM antehac cùm perlatum fuiſſet ad ſcientiam meam, apud Africam noſtram plures nefario * furore vanis criminationibus contra ſe invicem ſuper obſervantiâ ſanctiſſimæ legis Catholicæ diſcedere * cœpiſſe, dirimendæ diſſenſionis hujuſmodi causâ, placuerat mihi ut ad urbem Romam tam Cæcilianus Carthaginenſis Epiſcopus, contra quem vel maximè univerſi ſæpè me convenerant, quàm etiam aliqui ex his qui ei quædam objicienda crediderant, præſentiam ſui exhiberent. Nam etiam ad ſupradictam urbem Romam noſtram quoſdam Epiſcopos ex Galliis ire præceperam, ut tam hi pro integritate vitæ ſuæ, atque laudabili inſtituto, ſed & ſeptem ejuſdem communionis, quàm etiam urbis Romæ Epiſcopi, atque illi qui cum iiſdem cognoſcerent, poſſent rei quæ videbatur eſſe commota, finem debitum * adhibere. Qui * quidem ea quæcumque in præſentiâ eorum fuerant geſta, cuncta ad ſcientiam meam, etiam actis habitis retulerunt, verbo inſuper adfirmantes quòd judicium ſuum pro rerum fuiſſet æquitate deprompturn, eóſque potiùs cauſæ obnoxios eſſe dicentes, qui contra Cæcilianum quædam putaverunt commovere: adeò ut iſtum poſt judicium habitum, Africam ipſos remeaſſe prohiberent *. Inde propter hæc omnia probabili rerum æſtimatione ſperaveram, quòd omnibus omninò ſeditionibus & contentionibus quæ ab iis hominibus videbantur ſubitò commotæ, finis debitus fuiſſet impoſitus. Sed cùm dictationis tuæ ſcripta legiſſem, quæ ad Nicaſium & ceteros ſuper iiſdem ſimulationibus gravitas tua mittenda crediderat, evidenter agnovi, quòd neque reſpectum ſalutis ſuæ, neque, quod eſt majus, Dei omnipotentis venerationem ante oculos ſuos velint ponere: ſiquidem ea agere perſiſtant, quæ non modò ad ipſorum dedecus infamiámque pertineant, ſed etiam his hominibus detrahendi dent facultatem, qui longè ab hujuſcemodi ſanctiſſimâ obſervantiâ ſenſus ſuos noſcuntur avertere. Nam id quoque te ſcire convenit, quod ex iiſdem venerunt adſerentes, quòd minùs dignus idem Cæcilianus cultu ſinceriſſimæ * religionis habeatur: & contra id quod iiſdem reſponderam, fruſtrà eos id jactare, quippe cùm res fuiſſent apud urbem Romam ab idoneis ac probatiſſimis viris Epiſcopis terminatæ, obnixè ac pertinaciter reſpondendum æſtimaverunt, quòd eorum omnis cauſa non fuiſſet audita, ſed potius idem Epiſcopi quodam loco ſe clauſiſſent, & prout ipſis aptum fuerat, judicaſſent. Quare cùm hæc tot & tanta nimiùm obnixè diſſenſiones protrahere perviderem, ita ut nullo modo finis iiſdem dari poſſe videretur, niſi & Cæcilianus idem, & ex his qui contra eum diſſident, tres aliqui in judicium eorum, qui contra Cæcilianum ſentiunt, conſenſúmque debent, ad Arelatenſe oppidum venire, injungendum ſolertiæ tuæ duxi, ut mox has litteras meas acciperes, tam Cæcilianum ſupradictum, cum aliquibus ex his quos ipſe delegerit, ſed & de Byzacenæ, Tripolitanæ, Numidiarum, & Mauritaniarum, & Provinciis ſingulis * quique aliquantos ex ſuis perducere debebunt, quos ipſi putaverint eligendos, ſed etiam aliquos ex his qui contra eumdem Cæcilianum diſſentiunt, datâ evectione publicâ, per Africam & Mauritaniam inde ad Hiſpanias brevi tractu facias navigare: & inde nihilominus hujuſmodi his in ſingulis Epiſcopis ſingulas tractorias tribuas, ut ipſi ad ſupradictum locum intra diem Kalendarum Auguſtarum poſſint pervenire, celeriter intimaturus iiſdem, ut antequam proficiſcantur, debeant diſponere quatenus abſentibus ipſis, & diſciplina competens habeatur, & nulla fortè ſeditio, vel aliquorum altercatio, quæ ad maximum dedecus ſpectet, oriatur. De cetero * plenâ cognitione ſuſcepta finis adhibeatur. Quia cùm præſentiam ſui exhibuerint univerſi, qui nunc in contentione eſſe noſcuntur, quique non immeritò finem debent accipere maturum, ut protinus poſſint terminari atque componi. Nam cùm apud me certum ſit, te quoque Dei ſummi eſſe cultorem, confiteor gravitati tuæ, quòd nequaquam fas eſſe ducam, ut ejuſmodi contentiones & altercationes diſſimulentur à nobis, ex quibus forſitan commoveri poſſit ſumma divinitas, non ſolùm contra humanum genus, ſed etiam in me ipſum, cujus curæ, nutu ſuo cæleſti, terrena omnia moderanda commiſit, & ſecus aliquid hactenus incitata decernet. Tunc enim reverâ & pleniſſimè potero eſſe ſecurus, & ſemper de promptiſſimâ benevolentiâ potentiſſimi Dei proſperrima & optima quæque ſperare, cùm univerſos ſenſero debito cultu Catholicæ religionis ſanctiſſimum Deum concordi obſervantiæ fraternitate venerari *. EXPLICIT.

* f. veſano.
* f. diſſidere.
* in mſ. ſiem debitum.
* deeſt qui.
* legendum prohiberem.
* in mſ. ſanctiſſimæ.
* legendum ſinguli.
* in mſ. de ſecreto.
* in mſ. Amen.

An. 314. initio.

EPISTOLA CONSTANTINI IMPERATORIS

Quâ Episcopos ad Concilium in Arelatensem civitatem convenire jubet.

Ex Eusebio, lib. x. Hist. Eccl. cap. v. Edit. Vales. p. 391.

Exemplum epistolæ Constantini Imperatoris, quâ alteram Episcoporum synodum fieri jubet, ut omnis Episcoporum dissensio tollatur.

CONSTANTINUS Augustus Chresto Syracusanorum Episcopo. Jam quidem antea cùm nonnulli pravo ac perverso animo à sanctâ religione cælestique virtute & ab Ecclesiæ Catholicæ sententiâ diffidere cœpissent, hujusmodi eorum contentionem præcidere cupiens ita constitueram, ut missis è Galliâ quibusdam Episcopis; accitis etiam ex Africâ iis qui duas in partes divisi, pertinaciter inter se atque obstinatè contendunt; præsente quoque Romanæ urbis Episcopo, id quod commotum fuisse videbatur, sub horum præsentiâ posset diligentissimâ examinatione componi. Sed quoniam nonnulli, ut ferè fit, & propriæ salutis & venerationis quæ sanctissimæ fidei debetur obliti, privatas adhuc simultates prorogare non cessant: prolatæ jam sententiæ acquiescere nolentes, asserentésque paucos admodum Episcopos sententiam tulisse, qui nec omnibus quæ priùs inquiri oportebat diligenter excussis, ad depromendum judicium properanter accessissent. Unde fit ut & ipsi quos concordi ac fraterno inter se animo esse decuerat, turpi, seu potiùs detestandâ secessione diffideant; & iis hominibus qui à sanctissimâ religione alieno sunt animo, subsannandi occasio præbeatur. Idcircò mihi sedulò providendum fuit, ut hæc quæ post depromptum judicium voluntariâ assensione jam finita esse debuerant, nunc tandem multorum interventu finem possint accipere. Quoniam igitur plurimos ex diversis ac propè infinitis locis Episcopos in urbem Arelatensem intra Calendas Augusti jussimus convenire: tibi quoque scribendum esse censuimus; ut accepto publico vehiculo à viro clarissimo Latroniano correctore Siciliæ, adjunctis tibi duobus secundi ordinis quos tu eligendos putaveris, tribus item servulis qui in itinere vobis ministrare possint, intra eumdem diem ad prædictum locum occurras; quò tum per tuam gravitatem, tum per ceterorum in unum coëuntium unanimem concordémque solertiam controversia hæc quæ per fœdissimam altercationem ad hoc usque temporis perduravit, auditis omnibus eorum qui nunc inter se diffident, quos etiam adesse jussimus, allegationibus, ad congruam religionis & fidei observantiam fraternámque concordiam tandem aliquando possit revocari. Incolumem te Deus omnipotens diutissimè servet.

Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς, δι' ἧς προστάττει δευτέραν γενέσθαι σύνοδον ὑπὲρ τοῦ πᾶσαν τῶν ἐπισκόπων περιελεῖν διχοστασίαν.

Κωνσταντῖνος Σεβαστὸς, Χρήστῳ ἐπισκόπῳ Συρακουσίων· ἤδη μὲν πρότερον ὅτε φαύλως καὶ ἐνδιαστρόφως τινὲς περὶ τῆς θρησκείας τῆς ἁγίας καὶ ἐπουρανίου δυνάμεως καὶ τῆς αἱρέσεως τῆς καθολικῆς ἀποδιΐστασθαι ἤρξαντο, ἐπιτέμνεσθαι βουληθεὶς τὰς τοιαύτας αὐτῶν φιλονεικίας, οὕτω διατετυπώκειν, ὥστε ἀποσταλέντων ἀπὸ τῆς Γαλλίας τινῶν ἐπισκόπων, ἀλλὰ μὴν καὶ τῶν κληθέντων ἀπὸ τῆς Ἀφρικῆς τῶν ἐξ ἐναντίας μοίρας κατὰ ἀλλήλων ἐνστατικῶς καὶ ἐπιμόνως διαγωνιζομένων, παρόντος τε καὶ τοῦ τῆς Ῥώμης ἐπισκόπου, τοῦτο ὅπερ ἐδόκει κεκινῆσθαι, δυνηθῇ ὑπὸ τῆς παρουσίας αὐτῶν μετὰ πάσης ἐπιμελοῦς διασκέψεως, κατορθώσεως τυχεῖν· ἀλλ' ἐπειδὴ, ὡς συμβαίνει, ἐπιλαθόμενοί ποτε καὶ τῆς σωτηρίας τῆς ἰδίας, καὶ τοῦ σεβάσματος τοῦ ὀφειλομένου τῇ ἁγιωτάτῃ αἱρέσει, ἔτι καὶ νῦν τὰς ἰδίας ἔχθρας παρατείνειν οὐ παύονται, μὴ βουλόμενοι τῇ ἤδη ἐξενεχθείσῃ κρίσει συντίθεσθαι· καὶ διοριζόμενοι ὅτι δὴ ὀλίγοι τινὲς τὰς γνώμας καὶ τὰς ἀποφάσεις ἑαυτῶν ἐξηνέγκαν, ἢ καὶ μὴ πρότερον ἁπάντων τῶν ὀφειλόντων ζητηθῆναι, ἀκριβῶς ἐξετασθέντων, πρὸς τὸ τὴν κρίσιν ἐξενεγκεῖν πάνυ ταχέως καὶ ὀξέως ἐσπούδασαν, ἔκ τε τούτων ἁπάντων ἐκεῖνα συμβαίνει γίνεσθαι, τὸ καὶ τούτους αὐτοὺς ἀδελφικὴν καὶ ὁμόφρονα ὀφείλοντας ἔχειν ὁμοψυχίαν, αἰσχρῶς, μᾶλλον δὲ μυσαρῶς ἀλλήλων ἀποδιεστάναι· καὶ τοῖς ἀνθρώποις τοῖς ἀλλοτρίας ἔχουσι τὰς ψυχὰς ἀπὸ τῆς ἁγιωτάτης θρησκείας, ταύτην πρόφασιν χλεύης διδόναι· ὅθεν προνοητέον μοι ἐγένετο, ὅπως τοῦτο ὅπερ ἐχρῆν μετὰ τὴν ἐξενεχθεῖσαν ἤδη κρίσιν, αὐθαιρέτῳ συγκαταθέσει πεπαῦσθαι, κἂν νῦν ποτε δυνηθῇ πολλῶν παρόντων τέλους τυχεῖν. ἐπειδὴ τοίνυν πλείστους ἐκ διαφόρων καὶ ἀμυθήτων τόπων ἐπισκόπους εἰς τὴν Ἀρελατησίων πόλιν εἴσω καλανδῶν Αὐγούστων συνελθεῖν ἐκελεύσαμεν· καὶ σοὶ γράψαι ἐνομίσαμεν, ἵνα λαβὼν παρὰ τοῦ λαμπροτάτου Λατρωνιανοῦ τοῦ κοντίκτορος Σικελίας δημόσιον ὄχημα, συζεύξας σεαυτῷ καὶ δύο γέ τινας τῶν ἐκ τοῦ δευτέρου θρόνου, οὓς ἂν σὺ αὐτὸς ἐπιλέξασθαι κρίνῃς, ἀλλὰ μὴν καὶ τρεῖς παῖδας τοὺς δυνησομένους ὑμῖν κατὰ τὴν ὁδὸν ὑπηρετήσασθαι παραλαβὼν, εἴσω τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐπὶ τῷ προειρημένῳ τόπῳ ἀπάντησον· ὡς ἂν διά τε τῆς σῆς στερρότητος, καὶ διὰ τῆς λοιπῆς τῶν συνιόντων ὁμοψύχου καὶ ὁμόφρονος συνέσεως, καὶ τοῦτο ὅπερ ἄχρι τοῦ δεῦρο φαύλως δι' αἰσχράς τινας ζυγομαχίας παραμεμένηκεν, ἀκουσθέντων πάντων τῶν μελλόντων λεχθήσεσθαι παρὰ τῶν νῦν ἀπ' ἀλλήλων διεστώτων, οὕσπερ ὁμοίως παρεῖναι ἐκελεύσαμεν, δυνηθῇ εἰς τὴν ὀφειλομένην θρησκείαν καὶ πίστιν, ἀδελφικήν τε ὁμόνοιαν, κἂν βραδέως ἀνακληθῆναι. ὑγιαίνοντά σε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ διαφυλάξοι ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσιν.

ANNOTATIONES VALESII.

Κοντίκτορος Σικελίας] In Codice Mazarino, Fuk. & Mediceo scribitur Κοντίκτορος. Sed sine dubio scribendum est Κορρήκτορος, id est: *à Latroniano Correctore Siciliæ.* Hujus Latroniani mentio fit in veteri inscriptione Panormitanâ, teste Gualthero in tabulis Siculis numero 164. D. N. FL. VALERIO LICINIO AUG. DOMITIUS LATRONIANUS V. C. CORR. P. S. DEVOTUS

NOTIS N. M. QUI AIVS. Sed & Gualtherus in annotationibus ad hanc tabulam, adducit & emendat hunc Eusebii nostri locum.

[Τῶν ἐν τῷ δευτέρῳ θρόνῳ] Presbyteros intelligit, qui secundi ordinis sacerdotes vulgò dicebantur, ut ex Optato Milevitano, & Facundo Hermianensi aliisque Scriptoribus jampridem notavit Jacobus Sirmondus in notis ad Sidonium pag. 78, & in notis ad librum duodecimum Facundi. Hieronymus in epitaphio beatæ Paulæ: *Adetant, inquit, Hierosolymorum & aliarum urbium Episcopi, & sacerdotum inferioris gradus ac Levitarum innumerabilis multitudo.* Gregorius Naz. in carmine Iambico de vitâ suâ pag. 6. narrans quomodo invitus à patre suo Presbyter ordinatus sit, sic loquitur. Κάμπτει θάκοις ἐν δευτέροις. Ubi vides secundum thronum tribui Presbyteris, perinde ac in epistolâ Constantini; nec immeritò. Nam Episcopi in Ecclesiâ sedebant in sublimiori throno, assidentibus hinc inde Presbyteris in humilioribus subselliis, & astantibus diaconis in veste candidâ, quemadmodum scribit idem Gregorius in somnio de Ecclesiâ Anastasiæ pag. 78. Eusebius in descriptione Ecclesiæ Tyri, thronos qui erant in Ecclesiâ juxta altare, Episcopo & Presbyteris attribuit, subsellia autem ministris. Ubi Presbyteros etiam vocat τοὺς μετὰ τὸν πρῶτον θρονισμένους. Ita etiam Augustinus in epistolâ 148. secundum locum gubernaculorum appellat gradum Presbyterii. *Nam quod existimem necesse, ut secundum locum gubernaculorum mihi traderetur, quo remum tenere non noveram.* Certè in ordinatione Presbyterorum post consecrationem hæc oratio olim ab Episcopo dicebatur. *Da æterne Deus, honorum auctor, distributor omnium dignitatum, per quem proficiunt universa, amplificantur semper in melius naturæ rationalis incrementa per ordinem congruâ ratione dispositum: Unde & sacerdotales gradus atque officia Levitarum sacramentis mysticis instituta creverunt, ut cum Pontifices summos regendis populis præfecisses, ad eorum societatis & operis adjumentum sequentis ordinis viros & secundæ dignitatis eligeres. Sic in eremo per septuaginta virorum prudentium mentes, Moysi spiritum propagasti, quibus ille adjutoribus usus in populo innumeras multitudines facilè gubernavit. Sic in Eleazarum & Ithamar filios Aaron paternæ plenitudinis abundantiam transfudisti, ut ad hostias salutares & frequentioris officii sacramenta ministerium sufficeret sacerdotum.* Et paullò pòst: *Accipiant a te Deus secundi meriti munus obtineant.* Hæc descripsimus ex vetustissimo libro Pontificali Senonensis Ecclesiæ. Eadem habet etiam Ordo Romanus. Sunt autem elegantissima, ac ni fallor, à Leone Papâ composita. Porrò ex his quæ dixi, apparet quantoperè falsus sit Christophorsonus; qui *secundæ sedis* Episcopos hic interpretatur, quem ferè secutus est Sirmondus in Tomo 1. Conciliorum Galliæ.

An. 314. mense Augusto.

EPISTOLA CONCILII ARELATENSIS

AD SYLVESTRUM.

Incipit Concilium Episcoporum Arelate celebratum & directum Sylvestro Episcopo Romanorum.

DILECTISSIMO PAPÆ SYLVESTRO, Marinus, Acratius* Natalis, Theodorus, Proterius, Vocius, Verus, Probatianus*, Cæcilianus, Faustinus, Surgentius, Gregorius, Reticius, Ambitausus, Termatius, Merocles, Pardus, Adelfius, Hibernius, Fortunatus, Aristasius, Lampadius, Vitalis, Maternus, Liberius, Gregorius, Crescens, Avitianus, Dafnus, Orantalis, Quintasius, Victor, Epictetus, in Domino æternam salutem.

* legendum Agrætius. * al. Probatius.

COMMUNI copulâ caritatis & unitate matris Ecclesiæ Catholicæ vinculo inhærentes, ad Arelatensium civitatem, piissimi Imperatoris voluntate adducti, inde te, religiosissime Papa, cum meritâ reverentiâ salutamus: ubi graves ac perniciosos legi nostræ atque traditioni effrenatæ mentis homines pertulimus, quos & Dei nostri præsens auctoritas, & traditio ac regula veritatis ita respuit, ut nulla in illis aut dicendi ratio subsisteret, aut accusandi modus ullus, aut probatio conveniret. Ideò, judice Deo & matre Ecclesiâ quæ suos novit & comprobat, aut damnati sunt, aut repulsi. Et utinam, Frater dilectissime, ad hoc tantum spectaculum interesse tanti fecisses: profectò, credimus, quia in eos severior fuisset sententia prolata, & te pariter nobiscum judicante, cœtus noster majori lætitiâ exultasset. Sed quoniam recedere à partibus illis minimè potuisti, in quibus & Apostoli quotidie sedent, & cruor ipsorum sine intermissione Dei gloriam testatur, non tamen hæc sola nobis visa sunt tractanda, Frater charissime, ad quæ fueramus invitati, sed & consulendum nobismet ipsis censuimus: & quàm diversæ sunt Provinciæ ex quibus advenimus, ita & varia contingunt quæ nos censemus observare debere. Placuit ergo præsente Spiritu sancto & Angelis ejus, ut & his qui singulos quos * monebat, judicare, proferremus de quiete præsenti. Placuit etiam, antequam à te* qui majores diœceses* tenes, per te potissimùm omnibus insinuari. Quid autem sit quod senserimus, scripto nostræ mediocritatis subjunximus. At id primo* loco de vitâ nostrâ atque utilitate tractandum fuit, ut, qui unus pro multis mortuus est, & resurrexit, ab omnibus tempus ipsum ita religiosâ mente observetur, ne divisiones vel dissensiones in tanto obsequio devotionis possint exsurgere. Censemus ergo pascha Domini per orbem totum unâ die observatum iri. De his quoque qui quibuscumque locis ordinati fuerint ministri, ut in ipsis locis perseverent. De his etiam* qui arma projiciunt in pace, placuit abstineri eos à communione. De Circissariis agitatoribus qui fideles sunt, placuit eos quamdiu agitant à communione separari. De his* qui in infirmitate sunt constituti & recedere* volunt, placuit eis manum imponi. De præsidibus autem qui fideles sunt, & ad præsidatum consiliunt, ita placuit, ut cùm promoti fuerint, litteras quidem accipiant Ecclesiasticas communicatorias, ita tamen ut in quibuscumque locis gesserint, ab Episcopis ejusdem loci cura illis agatur: & si cœperint contra disciplinam agere, tunc demùm à communione excludantur. Et de his quidem qui in Republicâ agere volunt similiter. De Afris autem quòd propriâ lege suâ utantur, ut rebaptizent, placuit ut ad Ecclesiam si aliquis hæreticus venerit, interrogent eum symbolum: & si perviderint eum in Patre & Filio & Spiritu sancto esse baptizatum, manus tantùm ei imponatur. Quòd si interrogatus symbolum, non responderit Trinitatem, tunc meritò baptizetur, & cetera. Tunc tædians jussit omnes ad sedes suas redire. AMEN.

* in mss. deest hiatum, sed desunt nonnulla. * in mss. ante. * in mss. diocheseos * in mss. in. * in mss. agitur colum. * in mss. agitur. * f. credere.

An. 314. circa finem.

EPISTOLA CONSTANTINI IMPERATORIS AD EPISCOPOS,

Post Synodum Arelatensem scripta.

CONSTANTINUS AUGUSTUS Episcopis Catholicis carissimis fratribus salutem.

ÆTERNA & religiosa, incomprehensibilis pietas Dei nostri, nequaquam permittit humanam conditionem diutiùs in tenebris oberrare, neque patitur exosas quorumdam voluntates usque in tantum pervadere, ut non suis præclarissimis luminibus denuò pandens iter salutare, eas det * ad regulam justitiæ converti. Habeo quippe cognitum multis exemplis: hæc eadem ex meipso metior. Fuerunt enim in me primitùs, quæ justitiâ carere videbantur, nec ulla putabam videre supernam potentiam, quæ intra secreta pectoris mei gererem. Equidem hæc, ut dixi, æquam * fortunam debuerant sortiri, scilicet omnibus malis redundantem: sed Deus omnipotens in cælis per secula residens, tribuit quod non merebar. Certè jam neque dici, neque enumerari possunt ea, quæ cælesti suâ in me famulum suum benevolentiâ concessit, sanctissimi antistites Christi salvatoris fratres carissimi. Gaudeo igitur equidem specialiter, gaudeo quòd tandem habitâ justissimâ dijudicatione, eos ad meliorem spem fortunámque revocastis, quos malignitas diaboli videbatur à præclarissimâ luce legis Catholicæ miserabili suâ persuasione avertisse. O verè victrix providentia Christi Salvatoris! ut etiam his consuleret, qui jam desciscentes à veritate, quodammodo adversus ipsam arma inducentes gentibus se copulaverunt: quia si * vel nunc vera * fide voluerint obsequia sanctissimæ legi deferre, intelligere poterunt quantum sibi nutu Dei sit provisum. Et hoc quidem, sanctissimi fratres, sperabam etiam in eis, quibus ingenita est maxima durities animi, posse reprehendi; sed non profuit apud eos recta dijudicatio, neque in eorum sensus ingressa est divinitas propitia. Revera enim non immeritò ab his procul abscesserit Christi clementia, in quibus manifestâ luce claret *, hujusmodi esse, ut eos etiam à cælesti provisione exolus cernamus: quæ in ipsos tanta vesania perseverat, cùm incredibili * arrogantiâ persuadeant * sibi, quæ nec dici, nec audiri fas est, desciscentes à recto judicio dato, quo cælesti provisione meum judicium eos comperi postulare: quæ vis malignitatis in eorumdem pectoribus perseverat. Quotiens à me jam ipso * improbissimis aditionibus suis sunt condignâ responsione oppressi? qui utique si hoc ante oculos habere voluissent, minimè hoc ipsum interposuissent. Meum judicium postulant, qui ipse judicium Christi expecto. Dico enim, ut se veritas habet, sacerdotum judicium ita debet haberi, ac si ipse Dominus residens judicet. Nihil enim licet his aliud sentire, vel aliud judicare, nisi quod Christi magisterio sunt edocti. Quid igitur sentiunt maligni homines, officia, ut verè dixi, diaboli? Perquirunt secularia, relinquentes cælestia. O rabida furoris audacia! sicut in causis gentilium fieri solet, appellationem interposuerunt. Equidem gentes minora interdùm judicia refugientes, ubi justitia citò deprehendi * potest, magis ad majora judicia auctoritate interpositâ ad appellationem se conferre sunt solitæ. Quid hi detractores legis, qui renuentes cæleste judicium, meum putaverunt postulandum, sic sentire de Christo salvatore? Ecce jam proditores, ecce sine ullâ scrinri disquisitione, ipsi per semet prodiderunt facinora sua. Quæ ab ipsis sentitur humanitas, qui in ipso Deo immanes prosilierunt? Equidem, fratres carissimi, licèt hæc in ipsis videantur deprehensa, nihilominùs vos, qui Domini salvatoris sequimini viam, patientiam adhibete, datâ his adhuc optione quid putent deligendum: ac si eos in iisdem videritis perseverare, protinùs cum his quos Dominus dignos cultui suo judicavit, proficiscimini, & redite ad proprias sedes, meique mementote, ut mei Salvator noster semper misereatur. Ceterùm direxi meos homines, qui eosdem infandos deceptores religionis protinùs ad comitatum meum perducant, ut ibi degant, ibi sibi mortem pejus pervideant. Dedi quoque litteras competentes ad eum, qui Vicariam præfecturam per Africam tuetur, ut quotquot hujus insaniæ similes invenerit, statim eos ad comitatum meum dirigat, ne ulteriùs sub tantâ claritate Dei nostri ea ab ipsis fiant, quæ maximam iracundiam cælestis providentiæ possint incitare. Incolumes vos Deus omnipotens tribuat votis meis, & vestris, per secula fratres carissimi.

* in ms. ejusdem.
* in ms. quam.
* in ms. sic.
* in ms. mera.
* in ms. clarent.
* in ms. incredibilis.
* in ms. persuadendum.
* in ms. ipsum.
* f. reprehendi.

EPISTOLA

EPISTOLA CONSTANTINI

An. 315.

IMPERATORIS

AD PROBIANUM PROCONSULEM AFRICÆ,

Ex Augustino lib. 3. contra Cresconium cap. LXX. pag. 476. & Epist. 88. *num.* 4. *p.* 214.

Imperatores Cæsares Flavii, CONSTANTINUS MAXIMUS, & VALERIUS LICINIUS ad PROBIANUM Proconsulem Africæ.

ÆLIANUS prædecessor tuus, meritò, dum vir perfectissimus Verus Vicarius Præfectorum tunc per Africam nostram incommodâ valetudine teneretur, ejusdem partibus functus, inter cetera etiam id negotium vel invidiam, quæ de Cæciliano Episcopo Ecclesiæ Catholicæ videtur esse commota, ad examen suum atque jussionem credidit esse revocandam. Etenim cùm jam Superium Centurionem, & Cæcilianum magistratum Aptungitanorum, & [1] Saturninum Excuratorem, & Calibium juniorem ejusdem civitatis Curatorem, atque Solonem servum publicum suprascriptæ civitatis præsentes esse fecisset, audientiam præbuit competentem, adeò ut cùm Cæciliano fuisset objectum quòd à Felice eidem Episcopatus videretur esse delatus, cui divinarum scripturarum proditio atque exustio videretur objecta, innocentem de eo Felicem fuisse constiterit. Denique cum Maximus Ingentium Decurionem Ziquensium civitatis epistolam Cæciliani Exduumviri [2] falsasse contenderet, eumdem ipsum Ingentium suspensum, actis quæ suberant, pervidimus, & ideò minime tortum quòd se Decurionem Ziquensium civitatis asseveraverit. Unde volumus ut eumdem ipsum [3] Ingentium sub idoneâ prosecutione ad comitatum meum Constantini Augusti mittas, ut illis qui in præsentiarum agunt, atque diuturnis diebus interpellare non desinunt, audientibus & coram assistentibus apparere & intimari possit frustrà eos Cæciliano Episcopo invidiam comparare atque adversus eum violenter insurgere voluisse. Ita enim fiet ut omissis, sicut oportet, ejusmodi contentionibus, populus sine dissensione aliquâ religioni propriæ cum debitâ veneratione deserviat.

ANNOTATIONES.

1 Hic ille est Calidius seu Claudius Saturianus, ut legitur apud Optatum in lib. 1. qui Curator civitatis Aptungensis fuerat tempore persecutionis tradendorum codicum, id est, Diocletiano VIII. & Maximiano VII. Coss. anno Christi 303. isque idcircò in judicium inductus est, ut ex ejus fide & ex Gestis municipalibus apud ipsum olim confectis investigaretur utrùm Felix Episcopus Cæciliani ordinator prodidisset sacros codices. Eamdem ob caussam vocati sunt Superius centurio, quia nimirùm militibus & centurione utebantur magistratus cùm scripturas à Christianis vi extorquerent, & Alfius Cæcilianus, quòd ejusdem persecutionis tempore magistratum, seu duumviratum municipii Aptungensis gessisset, quódque examinanda esset ipsius ad Felicem epistola. Calibius verò junior, qui apud Optatum Galidius Gratianus appellatur, quia curator erat ejus anni, scilicet 314. quo agebatur quæstio de Felice, accitus est, fortè ut acta municipalia superioris temporis magistratuum proferret.

2 Editi, *ex divino jure.* mss. plerique, *ex duumviris.* Sed legendum haud dubiè uno verbo, *exduumviri.* Agitur nempè de Alfii Cæciliani epistolâ ab ipso post duumviratum scriptâ, ut patet ex Gestis purgationis Felicis.

3 Censet Baronius hanc epistolam ad Probianum scriptam esse ante Arelatense Concilium anni 314. & Ingentium Concilio huic exhibitum dicit. Contrà Henricus Valesius affirmat dictam epistolam consulatu Constantini & Licinii IV. id est, an. 315. quo anno Petronium Probianum proconsulem Africæ fuisse constat, cùm ex Codice Theod. in tit. de Appellat. tum ex eo quòd Ælianus, qui ejus prædecessor hic dicitur, proconsulatum Africæ sustinuerit consulatu Volusiani & Annani, id est an. 314. At quo mense proconsulatum adierit Probianus, & utrum non ante initium an. 315. minimè ostendit Valesius. Porrò exstat Constantini constitutio *ad Probum*, data 1. April. an. 314. ubi Godefridus legendum conjicit, *ad Probianum.*

EPISTOLA CONSTANTINI

An. 315. mense Augusto.

IMPERATORIS

AD EPISCOPOS PARTIS DONATI,

De super nomine Cæciliani, quà accersendum eum declarat.

CONSTANTINUS AUGUSTUS Episcopis.

ANTE paucos quidem dies, juxta postulatum vestrum, hoc mihi placuerat, ut ad Africam reverteremini, ut illic omnis causa quæ vobis adversùs Cæcilianum competere videtur, ab amicis meis quos elegissem, cognosceretur, atque finem debitum reciperet. Verùm diù mihi cogitanti, & in animo meo non immeritò volventi, id potissi-

 mum

mum visum est, ut quoniam scio quosdam ex vestris turbulentos satis & obstinato animo rectum judicium & integræ veritatis rationem minimè respicere, ac per hoc venire forsitan, ut si ibidem cognoscatur, non ut condecet & veritatis ratio expostulat, res finem accipiat, atque aliquid tale eveniat, nimiâ vestrâ obstinatione, quod & divinitati cælesti displiceat, & existimationi meæ, quam semper inlibatam cupio perseverare, plurimùm impediat, placuit mihi, sicut dixi, ut Cæcilianus, juxta prius tractatum, huc potius veniat, quem credo juxta litteras meas mox adfuturum. Polliceor autem vobis, quòd si præsente ipso de uno tantùm crimine vel facinore ejus per vosmetipsos aliquid probaveritis, id apud me sit, ac si universa quæ ei intenditis, probata esse videantur. Deus omnipotens perpetuam tribuat securitatem.

Huc pertinent hæc Augustini verba, epist. 43. n. 30. Jussit enim ille (Constantinus) ut ei partes ad agendam caussam Romam occurrerent. Quò cùm Cæcilianus nescio quâ caussâ non occurrisset, interpellatus ab eis, præcepit ut Mediolanum sequerentur. Tunc se aliqui eorum subtrahere cœperunt, fortassè indignati, quia non est eos imitatus Constantinus, ut jam statim atque velociter Cæcilianum damnaret absentem. Quod ubi cognovit providus Imperator, reliquos ab officialibus custoditos fecit Mediolanum pervenire.

Interim consilium cœpit rei judicandæ in Africâ, ut constat ex epistolâ ejus sequenti ad Celsum.

Circa finem Anni 315.

EPISTOLA CONSTANTINI IMPERATORIS

AD CELSUM VICARIUM AFRICÆ,

In quâ promittit ad Africam se venturum ut inter Cæcilianum & Donatum de schismate in Africâ facto judicet.

Calso Vicario Afaicæ *** *deest hic folium in ms.*

Persxverare * Menalium eum quem jamdudum susceperat insania, ceterósque qui à veritate Dei digressi, errori se pravissimo dederunt, proxima etiam tuæ gravitatis scripta testata sunt, quibus inhærentem te jussioni nostræ de merito seditionis ipsorum, eóque tumultu quod apparabant, inhibitum esse memorasti, frater carissime. Unde quoniam ex eo patuit ipsos nefarias res cogitasse. Quod enim cùm statuissem inter ipsos, & Cæcilianum, plenissimè super allegationibus diversis requirere, præsentiâ meâ susceptam fugam * subtrahere laborarunt, hoc ipso turpissimo facto confessi, ad ea se redire properare, quæ & antea fecerant, & nunc agere perseverant. At cùm constet minime unumquemque propria penitus delicta lucrari, etiamsi paulisper eorum fuerit coercitio dilata, mandandum gravitati tuæ duxi, ut interim quidem eosdem omittas, & dissimulandum super ipsos esse cognoscas: Verùm lectâ hac epistolâ, tam Cæciliano, quàm iisdem palàm facias, quod cùm favente pietate divinâ Africam venero, plenissimè universis tam Cæciliano, quàm his qui contra eum agere videntur, lecto dilucido judicio demonstraturus sum, quæ & qualis summæ divinitati sit adhibenda veneratio, & cujusmodi cultûs delectare * videatur: adhibito etiam diligenti examine, ea quæ nunc aliqui exinde inlecebris * mentis ignorantiæque occultare se putant, plenissimè sim reperturus, atque in luce factorum venire; easdem personas quæ res istiusmodi concitant, faciúntque, ut non cum eâ quâ oportet veneratione summus Deus colatur, perdam atque discutiam. Cúmque satis clareat neminem posse beatitudines martyris eo genere conquirere quod alienum à veritate religionis & incongruum esse videatur, eos quos contra fas & religionem ipsam recognovero, reósque violentiæ competentis venerationis depreheudero, sine ullâ dubitatione, insaniæ suæ obstinationisque temerariæ faciam merita exitia persolvere. Scire itaque pro certo quæ habere debeant, ad plenissimam fidem, salute etiam teste invocatâ, quod tam super plebe, quàm super clericis his qui primi sunt, sim diligentissimè quæsiturus, idque judicaturus quod verissimum & religiosissimum esse manifestum sit: demonstraturus etiam iisdem, qui & qualis divinitati cultus adhibeudus sit. Nam nequaquam me aliter maximum reatum effugere posse credo, quàm ut hoc quod improbe fit, minimè existimem dissimulandum: cùm id * potius agi à me pro instituto meo, ipsiúsque principis munere oporteat, quàm ut discussis erroribus omnibúsque temeritatibus amputatis, veram religionem universos, concordémque simplicitatem, atque meritam omnipotenti Deo culturam præsentare perficiam.

* legendum præsentiæ meæ se susceptâ fugâ.

* f. cultu delectari.

* f. in latebris.

* f. nihil.

EX

EX

EPISTOLA CONSTANTINI An. 316.

AD EUMALIUM VICARIUM AFRICÆ,

Dati IV. Idus Novembres Sabino & Ruffino Coss. (316)

SENTENTIA DE ABSOLUTIONE CÆCILIANI QUAM MEDIOLANI PRONUNTIAVERAT,

Relata ab Augustino contra Crescon. lib. 3. cap. LXXI. n. 82. T. 9. Oper. Aug. p. 476.

INsero adhuc & verba Constantini ejus ad [a] *Eumalium Vicarium, ubi se inter partes cognovisse, & innocentem Cæcilianum comperisse testatur. Cùm enim narrasset in his quæ suprà locutus est, quemadmodum ad judicium ejus post Episcopalia judicia partes perductæ fuerint:* In quo pervidi, *inquit*, Cæcilianum virum omni innocentia præditum, ac debita religionis suæ officia servantem, eique ita ut oportuit servientem: nec ullum in eo crimen reperiri potuisse, eidem apparuit, sicut absenti fuerat adversariorum suorum simulatione compositum.

De eodem judicio Augustinus, Breviculo Collationis diei 3. cap. 19. Recitatum est judicium Constantini, quemadmodum se inter partes caussam Cæciliani cognovisse ad Eumalium Vicarium Africæ scripsisset, quod remotis omnibus arbitris, Cæcilianum innocentem, illos calumniosissimos cognovisse testatus est.

Idem in lib. post Collationem cap. 33. Constantinus ad Eumalium Vicarium de Purgatione Cæciliani scripsit Sabino & Ruffino Coss. IV. Idus Novembres, id est, post biennium & menses ferè octo; *à purgatione Felicis sub Æliano Proconsule, Volusiano & Anniano Coss. XV. Kalendas Martias.*

In Indice collationis Carthaginensis 3. c. 516. legitur: Recitatio judicii Constantini, quo apud se quoque Cæcilianum fuisse purgatum post Arelatense Concilium significat Imperator.

Ibid. cap. 521. Interlocutio quòd inter partes sententiam tulerit Imperator.

Ibid. cap. 523. Interlocutio hoc ipsum significans ex rescripto Principis superiùs recitato.

ANNOTATIO.

a Am. & Er. *ad alium.* MSS. *ad Eumalium.*

EXEMPLUM EPISTOLÆ An. 316.

PRÆFECTORUM PRÆTORIO

AD CELSUM VICARIUM,

Quâ remittuntur in Africam Donatistæ qui in Gallias venerant propter causam Cæciliani.

PETRONIUS ANNIANUS & JULIANUS Domitio Celso Vicario Africæ.

QUONIAM Lucianum, Capitonem, Fidentium & Nasutium Episcopos, & Mammarium Presbyterum qui * secundùm cæleste præceptum domini Constantini Maximi invicti semper Augusti ad Gallias cum aliis legis ejus hominibus venerant, dignitas ejus ad lares proprios venire præcepit, angarialem his cum annonariâ competentiâ usque ad Arelatensem portum secundùm imperatum æternitatis ejusdem clementissimi principis dedimus, frater, quâ inde Africam navigent. Quod solertiam tuam literis nostris scire conveniat. Optamus te, frater, felicissimum benè valere. Hilarius princeps obtulit IIII. Kalendas Maias. Triberis.

* *deest* qui *in* MS.

LEX
IMPERATORIS CONSTANTINI
IN DONATISTAS.

AUguft.ep.105 n 9. Tunc Conftantinus prior contra partem Donati feveriffimam legem dedit.

Idem ep. 88. *n.* 3. Primus (Conftantinus) contra veftram partem legem conftituit, ut loca congregationum veftrarum fifco vindicarentur.

Idem lib. 2. *contra litteras Petiliani cap.* 92. *n.* 205. Conftantinus vobis bafilicas juffit auferri.

Ejufdem legis fit mentio l. 2. *cod. Theod. tit.* Ne fanctum baptifma iteretur.

An. 317.

EPISTOLA CONSTANTINI
IMPERATORIS
AD EPISCOPOS ET PLEBEM AFRICÆ,
Ut Donatiftas tolerent.

CONSTANTINUS AUGUSTUS univerfis Epifcopis per Africam, & plebi Ecclefiæ Catholicæ.

QUOD fides debuit, quantum prudentia valuit, prout puritas potuit, tentaffe me per omnia humanitatis & moderationis officia optimè fcitis, ut, juxta magifteria legis noftræ, pax illa fanctiffimæ fraternitatis, cujus gratiam Deus fummus famulorum fuorum pectoribus * immifcuit, ftabilita per omnem concordiam teneretur. Sed quia vim illam fceleris infufi paucorum licèt, fenfibus pervicaciter inhærentem, intentionis noftræ ratio non potuit edomare, favente adhuc fibi huic nequitiæ patrocinio, ut extorqueri fibi omninò non finerent, in quo fe delinquiffe gauderent. Spectandum nobis eft, dum totum hoc per paucos fedit, in populum omnipotentis Dei mifericordia mitigetur. Inde enim remedium fperare debemus, cùm omnia bona vota, & facta referuntur. Verùm dum cæleftis medicina procedat, hactenùs funt confilia noftra moderanda, ut patientiâ percolamus, & quidquid infolentiâ illorum pro confuetudine intemperantiæ fuæ tentant & faciunt, id totum tranquillitatis virtute toleremus. Nihil ex reciproco reponatur injuriæ: vindictam enim, quam Deo fervare debemus, infipientis eft manibus ufurpare: maximè cùm debeat fides noftra confidere, quidquid ab hujufmodi hominum furore patietur, Martyrii gratiâ apud Deum effe valiturum. Quid eft enim aliud in hoc fæculo in nomine Dei vincere, quàm inconditos hominum impetus quietæ legis populum laceffentes, conftanti pectore fuftinere? Quod fi obfervaverit veftra fin ceritas, citò videbitis per gratiam fummæ divinitatis, ut languefcentibus eorum inftitutis vel moribus, qui fe miferrimæ contentionis vexillarios præbent, fciant omnes non debere fe paucorum perfuafione pereuntes fempiterno letho dare, quò poffint pœnitentiæ gratiâ, femper vitæ æternæ, correctis erroribus fuis, integrari. Valete voto communi per fæcula jubente Deo, fratres cariffimi.

* *in mf.* fpectatoribus.

An. 321.

LIBELLUS DONATISTARUM
AD CONSTANTINUM MISSUS,
Ut Silvanum & Collegas ab exilio revocet.

IN *Indice Collationis Carthag* 3. *c.* 544. Profecutio quâ Donatiftarum, Principi Conftantino libellum afferunt proprios dediffe majores, & eo Principem motum, agendi eis dediffe licentiam, & ibi Felicis Aptungitani Epifcopi qui Cæciliani fuerat ordinator, caufa narratur.

Et apud Auguft. in Breviculo Collationis diei 3. *c.* 21. *n.* 39. Petiverunt (Donatiftæ) fuum libellum effe recitandum, quem dicebant datum Conftantino à majoribus fuis. In quo libello fatis apertéque monftrarunt, quàm falfum dixerint de damnatione Cæciliani apud Brixiam: idem quippe libellus oftendit quemad-

quemadmodum contra eos senserit Constantinus. Nam ibi dicunt, nullo modo se communicaturos *antistiti ipsius nebuloni*, paratósque esse perpeti quidquid eis facere voluisset. Quem Constantini antistitem nebulonem utique Cæcilianum intelligi volebant.

RESCRIPTUM CONSTANTINI

An. 319. 5. Mai.

AD VALERIUM seu VERINUM

IN *indice Collationis* 3. *cap.* 549. Recitatur epistola Constantini ad Vicarium Verinum destinata, quâ libertatem agendi tribuit Donatistis.

Ibid. c. 550. Prosecutio Catholicorum, quæ dicit pro se magis epistolam facere Constantini, quia non de Cæciliano aliquid judicatum est, sed furori suo ipsi permissi sunt.

Augustinus in lib. post Collat. cap. 33. *testatur has* ad Valerium *seu* Verinum Vicarium de illorum exilio soluto, & eorum furore Deo vindici dimittendo, literas datas Crispo & Constantino iterum Consulibus tertio Nonas Maias, id est, post quartum annum & mensem fere sextum, *elapsum à tempore rescripti Eumalio directi. Confer. Breviculum Collat.* 3. *c.* 22. *& epist.* 141. *n.* 9. *Tom.* 2. *op. Aug.*

RESCRIPTUM CONSTANTINI

An. 330. 5. menl. Februarii.

AD EPISCOPOS NUMIDAS,

Ubi hæretici tulerunt basilicas à Catholicis ut ad aliam basilicam faciendam sibi locum vel domum eis dent.

CONSTANTINUS VICTOR MAXIMUS ac Triumphator semper Augustus Zeuzio, Gallico, Victorino, Sperantio, Januario, Felici, Crescentio, Pantio, Victori, Babbutio, Donato Episcopis.

CUM summi Dei, qui hujus mundi auctor & pater est, cujus beneficio vitam carpimus, cælum suspicimus, humanâ etiam societate gaudemus, hanc voluntatem esse constet, ut omne humanum genus in commune consentiat, & quodam societatis affectu, quasi mutuis amplexibus glutinetur: non dubium est hæreses & schisma à Diabolo, qui caput est malitiæ, processisse. Et ideò quidquid ab hæreticis geritur, ejus instinctu fieri, qui eorum sensus, mentes, cogitationésque possedit nulla dubitatio est. Nam cùm ejusmodi homines in suâ potestate redegerit, iisdem usquequaque dominatur. Quid autem boni efficere insanus, perfidus, irreligiosus, profanus Deo contrarius, Ecclesiæ sanctæ inimicus potest, qui à Deo sancto, vero, justo, summo, atque omnium Domino recedens qui nos constituit & in hac luce produxit, qui spiritum ad vitam, quam carpimus, dedit, & qui nos id quod suum esse voloit, & omnia suâ voluntate perfecit, ad Diaboli partem prono errore decurrit? Sed quia semel possessus animus à malo, necesse est doctoris sui operibus instare, ea perficiat quæ æquitati & justitiæ contraria videantur, idcircò hi qui à Diabolo possessi sunt, ejus falsitati & nequitiæ obsequuntur. Non autem mirandum * est, à bonis improbos discedere. Nam sic rectè proverbio signatum est, Pares cum paribus congregari: qui malo impiæ mentis infecti sunt, necesse est à nostrâ societate dissideant. Homo siquidem malus, ut scriptura loquitur, de malo thesauro profert mala: bonus verò ex bono profert bonum. Sed quia, ut dictum est, hæretici & schismatici, qui bonum relinquentes & malum sectantes, ea perficiunt quæ Deo displiceant, Diabolo, qui eorum pater est, approbantur adhærere, rectissimè & sapienter gravitas vestra fecit, & secundùm sanctum fidei præceptum, ab eorum perversis contentionibus temperando, & iisdem remittendo quod idem sibi indebitum atque alienum usurpare contendunt: ne, sicuti est eorum perversitas maligna & perfida, ad seditiones usque prorumperent, & inter turbas atque concentûs sui similes incitarent, atque ita aliquid existeret, quod sedari non oporteret. Sceleratum quippe eorum propositum semper requirit Diaboli opera perficere. Et ideò cùm à sacerdotibus Dei per patientiam cum ipso suo patre * superantur * sibi hi qui cultores Dei summi gloriam, illis verò damnationem comparent, & condigna supplicia. Ex hoc quippe majus Dei summi exstat * justiúsque judicium, quod eos æquo animo tolerat, & patientia condemnat, his omnia quæ ab ipsis processerunt, sustinendo. Deus siquidem se omnium vindicem promisit. Et ideò cùm vindicta Deo permittitur, acrius de inimicis supplicium sumitur. Quod vos nunc famulos & sacerdotes Dei libenter fecisse cognovi, & satis gratulatus sum, quod de impiis & sceleratis, sacrilegis & profanis, perfidis & irreligiosis, & Deo ingratis, & Ecclesiæ inimicis nullam vindictam poscitis, & ut idem potiùs ad veniam pertineant postularis. Hoc est verè ac penitùs Deum nosse, hoc est præceptis insistere, hoc est feliciter credere, hoc est verè sentire, hoc est scire, quòd major vindicta in contrarios Ecclesiæ provocetur, cùm iisdem in sæculo parcitur. Acceptâ igitur epistolâ sapientiæ & gravitatis vestræ, comperi hæreticos sive schismaticos eam basilicam Ecclesiæ Catholicæ, quam in Constantinâ civitate jusseram fabricari, solitâ improbitate invadendam putasse, & frequenter tam à nobis quàm à

* in ms. miratum.

* in ms. superant.

* in ms. existat.

judicibus

judicibus nostris ex nostrâ jussione commonitos, & reddere, quod suum non erat, noluisse, vos tamen imitatores patientiæ Dei summi, eorum malitiæ placidâ mente, ea quæ vestra sunt, relinquentes, & potiùs locum vobis invicem alium fiscalem scilicet poscere. Quam petitionem, more instituti mei, libenter amplexus sum, & statim ad Rationalem competentes literas dedi, ut domum bonorum nostrorum transgredi faciat, cum omni jure suo, ad dominium Ecclesiæ Catholicæ, quam promptâ liberalitate donavi, ac vobis tradi protinus jussi. In quo tamen loco sumptu fiscali basilicam erigi præcepi. Ad Consularem quoque scribi mandavi Numidiæ, ut ipse in ejusdem Ecclesiæ fabricatione in omnibus sanctimoniam vestram juvaret. Lectores etiam Ecclesiæ Catholicæ, & hypodiacones, reliquos quoque qui * instinctu memoratorum quibusdam pro moribus ad munera, vel ad Decurionatum vocati sunt, juxta statutum legis meæ ad nullum munus statui evocandos. Sed & eos, qui ducti sunt hæreticorum instinctu, jussimus protinùs molestiæ perfunctionibus absolvi. De cetero etiam legem meam super Ecclesiasticos Catholicos datam custodiri, mandavi: quæ omnia ut vestræ patientiæ palàm fierent, harum literarum testificatione perscripta sunt. Et utinam quidem hæretici vel schismatici aliquando suæ saluti providerent, & detersis eorum tenebris ad visionem veræ lucis oculos aperirent, & à Diabolo secederent, & ad Deum qui unus & verus, qui omnium judex est, vel sero confugerent. Sed quia constat eos in suâ malitiâ manere, & in suis facinoribus mori velle, sufficit iisdem commonitio nostra, & præcedens assidua cohortatio. Si enim jussionibus nostris obtemperare voluissent, ab omni malo liberarentur. Nos tamen, fratres, sequamur quæ nostra sunt, mandatis instemus, custodiamus divina præcepta, ex bonis actibus vitam nostram ab erroribus vindicantes, favente Dei misericordiâ, per rectum limitem dirigamus.

Data Non. Febr. Serdicæ.

* qui non est in ms.

Expliciunt S. Optati Episcopi libri numero septem, vel Gesta Purgationis Cæciliani Episcopi & Felicis ordinatoris ejusdem: necnon Epistola Constantini Imperatoris. Amen.

DEO GRATIAS *.

* deest in ms.

Circa ann. 340.

DONATISTÆ CUJUSDAM SERMO

DE VEXATIONE DONATISTARUM

Temporibus Leontii & Ursatii.

Nunc primùm editus ex Codice ms. Bibliothecæ Illustriss. & Reverend. Episcopi Catalaunensis, quingentorum circiter annorum, Opus vetusti admodùm auctoris.

IN SEQUENTEM SERMONEM ADMONITIO.

ETSI subsequens instrumentum, quod nondum editum fuerat, non paucas in Catholicos calumnias contineat, haud debuit tamen à nobis omitti; cùm magnam lucem tum Optati dictis, tum Donatistarum historiæ afferat. Sermo est habitus IV. Idus Martii in solemni & anniversariâ commemoratione quorumdam Donatistarum qui apud suos pro martyribus habebantur. Inscribitur in manuscripto: De Passione sanctorum Donati & Advocati. *At in ipso sermone neutrius nomen habetur: fit tantùm ibi mentio Honorati Episcopi Scilibensis aut potiùs Sicilibensis in Provinciâ Proconsulari, qui ex Abvocatensi oppido Carthaginem venerat. Unde non Donati, neque Advocati, sed Honorati potiùs Passio dici deberet. Describitur autem illic militaris executio adversùs aliquot Donatistas Carthagini gesta; in quâ erepta est eis basilica. De tempore nihil constat; nisi quod dicitur ibi,* Cæciliano Eudinepiso tunc instante res gesta, assentiente Leontio, Duce Ursatio, Marcellino tunc Tribuno. *Cæcilianus Eudinepisus non alius est à Carthaginensi Episcopo. Nam & posteà persecutio ista vocatur Cæcilianensis, erectique dicuntur in memoriam martyrum tituli,* ne alios quandoque postmodùm Episcopatûs nomine gestæ rei expertes deceperit parricida. *Quibus verbis Cæcilianum Carthaginensem designari perspicuum est. Cùm ergo is Sardicensis Concilii tempore, hoc est anno 347. è vivis sublatus fuerit, & Gratus ejus successor huic Concilio interfuerit, necesse est ea quæ hîc narrantur, ante hunc annum contigisse. Leontii & Ursatii velut operariorum unitatis in Donatistas sævientium non uno in loco fit mentio. Apud Optatum nostrum libro 3. §. 1. 7. 50. & 51.* Ab Operariis unitatis multa quidem asperè gesta sunt, sed ea quid imputatis Leontio, Macario, vel Taurino? *& eodem in libro §. 4. p. 66. & 67.* Displicent vobis tempora, nescio cujus, Leontii, Ursatii, Macarii & ceterorum...... Fuit primò tempestas sub Ursatio..... secuta est pluvia sub Gregorio...... post pluviam secuti sunt lapides sub Operariis unitatis, *Cresconius apud Augustinum dicit Silvanum Cirtensem communicare noluisse Ursatio & Zenophilo persequentibus, & ideò actum esse in exilium. Petilianus quoque Donatista commemorans eos comites qui Donatistis infensi fuerant, Ursatium inter eos commemorat:* Periit, *inquit,* Macarius: periit Ursatius, cunctique comites vestri, Dei pariter vindictâ perierunt, Ursatium namque barbaricâ pugnâ prostratum sævis unguibus alites, canúmque avidi dentes morsibus discerpserunt. *In Actis Collationis Carthaginensis diei 3. cap. 258. refertur epistola Januariani aliorúmque Episcoporum Donatistarum, in quâ persecu-*

persecutores Donatistarum ita enumerant : Nam ut omittamus quantus sanguis Christianus effusus sit, per Leontium, Ursatium, Macarium, Paulum, Taurinum, Romanum, cæterósque executores, quos in sanctorum necem à Principibus sæculi meruerunt ; quando plurimi venerabiles sacerdotes occisi, alii in exilium relegati, Christianitas latè vexata, sacra stuprata virginitas, proscripti divites, spoliati pauperes, ablatæ basilicæ, atque acti in fugam profugi sacerdotes, *quibus consimiles sunt ea calumniæ quæ in præsenti recitantur instrumento. De Marcellino Tribuno in Africâ nihil habemus : nam is profectò diversus est ab eo qui Collationi Carthaginensi præfuit. Constat enim hæc contigisse Constantis Imperatoris tempore, etiam antequam Paulus & Macarius in Africam mitterentur. Quippe in omnibus locis modò citatis Leontius & Ursatius Macario & Paulo ac Taurino præmittuntur : & apertè Optatus Ursatium aliis priorem fuisse ostendit : Leontium verò qui semper Macario præponitur, ejusdem ætatis cum Ursatio fuisse constat ex præsenti instrumento, in quo eodem tempore Leontius comes, & Ursatius dux fuisse perhibentur. Ursatium autem jam à temporibus Silvani Cirtensis & Zenophili pro Catholicâ pugnasse constat. Qui Zenophilus anno 320. de causâ Silvani cognovit, ut constat ex actis suprà relatis. Videntur itaque, quæ hìc referuntur contigisse circa annum 340. aut paullò pòst, certè antequam Macarius mitteretur in Africam circa annum 348. Donatus autem ille, cujus fit mentio in titulo, videtur esse idem cum Donato Bagaiensi qui cum Marculo passus est ; de quo Optatus lib. III. §. VI. p. 63. cujus etiam mentio fit in martyrologio Usuardi ad diem 1. Martii, ubi dicitur passus sub Ursatio duce & Marcellino tribuno, quod cum actis nostris concinit. Sed Donatus ille ex Augustino Homiliâ XI. in Joannem, in puteum missus dicitur, quod nulli è martyribus cujus fit hìc mentio, convenire potest : cùm omnes in basilicâ à militibus cæsi fuerint. Ergo alienus est titulus ab ipso sermone, uti jam observatum est. Ceterùm opus istud est Afri cujusdam scriptoris non infantis, & licèt in Ecclesiam Catholicam egregiè maledici, attamen haud indocti & imperiti : imò hominis est in sacris litteris & in Christianæ doctrinæ præceptis non mediocriter versati, qui multa præclara profert, utinam in meliori causâ. Antiquum esse scriptorem stylus apertè convincit, patéque, sermonem habitum eo tempore quo Donatistarum secta vigebat in Africâ. Nomen scriptoris ignotum.*

IIII. Idus Martii Sermo de Passione SS. Donati & Advocati.

I. SI manifesta persecutionum gesta non otiosè conscripta sint, nec inconsultè in honorem martyrum, & ædificationem credentium anniversariâ solemnitate leguntur : cur non magis subdolæ fraudes [1] & blandæ deceptionis insidiæ conscribantur pariter & legantur, quæ sub obtentu religionis animas fraudulentâ circumventione subvertunt. Magis enim necessaria instructio illic est, ubi professa hostilitas non est, quia hostilis societas ad de-
Matt. 10. 36. cipiendum facilis & proxima est, *& inimici*, inquit, *hominis domestici ejus*. Ideò alienum ab officio religionis & pietatis erit non solùm martyrum glorias invidâ quodammodo taciturnitate comprimere, sed eo patrocinante silentio deceptoriâ subtilitate celare quod salutare est. Quid enim tam periculosè tacetur à prudentibus, quàm inutiliter à simplicibus ignoratur. Quoniam quidem, ut facile est, incautos appellatione nominis Christi à fallacibus decipi, ita necesse est fugere hoc nomen ministros Antichristi. Proditione ergo luporum latentium sub vestitu ovium aut liberabuntur instructi, qui imperitiâ fallebantur, aut contumaces vitio suo perient sine culpâ & periculo prædicantium Christianorum ergo causa repetendi quæ gesta sunt, & utilitatis & justitiæ plena sunt, quia fideles commemorando corroborantur, & rudes quosque ad tolerantiam tentationum instigant, & inimicos detegendo condemnant. Prædicet ergo patientissimam filiorum suorum fidem pia mater Ecclesia. Recognoscat & fructum operis sui latronum crudelissimorum spelunca. Ergo jam veniamus ad causas.

II. Res apud Carthaginem gesta est Cæciliano [2] Eudinepiso [3] tunc instante, assentiente Leontio comite, duce Ursatio, Marcellino tunc Tribuno, Diabolo tamen omnium istorum consiliatore existente. Primò etenim ut inveterato draconi mos est insitus, quasi non ipse jamdudum persecutione manifestâ Christiani nominis impugnator extiterit, eos quos apertâ persecutione [4] superare non potuit, callidâ fraude circumvenire molitus est, ut eò faciliùs deceptio proderet, quò deceptionis auctor latuisset. Sed quibus præcepta divina semper sunt arma victricia, tam blandientis intellexerunt insidias quàm minis sævientis tunc territi non sunt. At ubi ergo non blandiendo cautos vigilantésque fefellit, sciens invidus artifex illos quos jamdudùm publicâ strage dejecerat, ad eum quem negaverunt reverti per pœnitentiam posse, ipsúmque Dominum ad suscipiendam dolentium exomologesim promptum utpotè non volentem mortem morientis, quantùm ut revertatur & vivat, mentes quas in prælio tormentorum metu subegit, blandimentis adversùs tempora pacis erexit, ablatâ humilitate, quâ solâ posset ira Dei indignantis mitigari, insinuatâque superbiâ quâ certissimè scivit Deum graviùs offendi, posse tenere lapsos illicitè rursùs Ecclesiasticos honores [5] insinuans, quos tunc tenuerant sacramentorum cælestium desertores. Tantumdem horum falsâ proditione nunc lætus, quàm imbecillitate fidei nuper gavisus. Imò securior modò cùm quasi Episcopi vel Christiani dicuntur, quàm tunc cùm nominis negatione ruerunt : tantùm inimicos habens ibi nomine nuncupari suos, dummodò tali fraude tutiùs, ut jam diximus, teneat, quos falsâ appellatione ludificat : non solùm oblectans inani gloriâ miseros, sed & regali amicitiâ muneribúsque terrenis circumscribens avaros.

III. Tamen insatiabilis prædo molestè ferens quòd non omnes hac arte possederit, subtilius argumentum ad violandum fidei sinceritatem invenit salutis inimicus. Christus, inquit, amator unitatis est, unitas igitur fiat [6] : ante plebem nimis sibi semper obsecutam, ideóque à Deo desertam, Catholicam vocans [7] ut de præjudicio nominis, qui communicare noluerunt, hæretici dicerentur. Mittit pecunias [8] quibus vel fidem caperet, vel professione legis occasionem faceret avaritiæ. Sed cùm his omnibus illecebrantibus tentamentis rigidus atque inflexibilis tenor justitiæ devotiùs obsisteret, jubentur intervenire judices, coguntur ut cogant seculi potestates, circumdantur vexillationibus domûs, proscriptionum minæ protenduntur divitibus, profanantur sacramenta, superinducta gentilitatis caterva, conventicula sacra fiunt luculenta convivia.

IV. Jam quæ dicta vel gesta sunt, illic inter epulas lascivientium juvenum & ubi præstò fuerint aspernamenta fœminarum scelus est edicere fidelissimi fratres. Quanta repentè rerum mutatio ! Basilica in popinam, ne turpiùs dicam, conversa

versa est. Qui dolor videre in domo Dei tantum piaculum, locum illum castis precibus & votis assuetum, incestis operibus, & spuriis vocibus profanari! Quis oro hominum cujuslibet extremæ conditionis intra suos parietes id fieri pateretur? Nemo hoc vellet, nisi qui & facere posset. Quis talia vel filiis diaboli auctoribus gesta negat, vel facti auctores Christianos appellat, nisi qui aut ipsum diabolum excusatum velit, aut de Christo Domino aliter sentit? Quanta serpentis industria! Quanta his malis expediendis incubuit, ut tam sua familia divino nomine titulata se celaret ex nomine, quàm nomen suis operibus infamaret! O veneranda divinæ patientiæ virtus! quæ tantùm se extendente mali nequitiâ sustinens patitur, ut facta subdoli hostis sibi vel suo nomini reputet. Ne quisquam æstimet leve, quid accidere quotiens schismata & hæreses oriuntur, quarum utique ministerio profano & opere adulterino Deum & Christum infamat Sathanæ transfiguratio.

V. Sed ne à propositis longiùs evagemur, sacrarum virginum stupra prætereamus, ab illis sacerdorum Dei dissimulo cædes, contumelias; prædas & spolia taceo, ut etiam ipsi intelligant pauca nos de multo consultò decerpere, & ea breviter ac verecundè proferre, utpotè qui non vindictam de inimicis studeamus exigere, sed miserorum animas de lupi rapacis faucibus & de ipso jam penè draconis ore liberare. Poterat igitur disciplinæ salutaris eversor castitatem fidei unitatis vocabulo violare, id est, unitatem ipsam sibi non Deo cogere. Quod neque rectores hujus mundi, & harum tenebrarum fieri præcipiebant, ut id quod jubebatur quale fuisset persona præcipientis indicaret. Quæ & quanta inter hæc edita Ecclesiæ Dei & Christi gloriosa exempla? quæ Christianæ professionis signa? exilia quæ? veræ fidei & integræ devotionis indicia publicata, quibus palàm factis nullum potuit veritas latuisse, nisi qui contra suam conscientiam secundùm Prophetæ sententiam, spem suam in mendacio ponere destinasset.

VI. Ad ultima veniamus illa quæ deficientibus fallaciis & fatigatis insidiarum machinamentis in apertas minas, manifestásque furias eruperunt. Erat tunc videre militum manus traditorum furiis ministrantes, quæ ad perpetrandum tanti facinoris opus memoratorum mercede conductæ sunt: circumstabant denique diligentissimâ curiositate, inspicientes ne quid illic mitiùs gerere crudelitati mercenariæ licuisset, quæ illam tam curiosi spectaculi intentionem non tam defensio pravæ assertionis, quàm exactionem locati sanguinis profitebatur. At verò populus Dei antè, licèt opinionem futuræ cædis & audierit & ex ipsâ dispositione cognoverit, non solùm fugatus non est imminentis exitiosæ mortis metu, quin potiùs ad orationis domum voto passionis animosus convolavit, ubi cùm fides sacris lectionibus pascitur & imperata jejunia continuis precibus saginantur, cúmque ipsâ prece in manu Dei commendantur animæ iniquorum manibus propinatæ, ex castris ecce ad instar dominicæ passionis cohors militum progreditur ad Christianorum necem à Pharisæis neotericis procurata. Manus contra innocuas ad Dominum extensas armantur fustibus dexteræ, quasi minus martyrium dicerent, qui non gladiis sed impiâ cæde fustibus trucidabantur.

VII. Quamquam Honoratum [9] sanctissimi Scilibensis [10] Episcopi jugulum Tribuni gladius etsi non penetravit, tamen compunxit, atque ita & illic tam ministros diaboli furor detexit, quàm gloriosi antistitis patientia Christi Ecclesiam manifestavit: quia nec alius ostendebatur Christi Domini servus, quàm ille qui hæc eadem patiebatur, quæ & ipse passus est Dominus: *Non est*, inquit, *servus major domino suo, si me persecuti sunt, & vos persequentur*. Quare cæsi hi servi Dei sunt qui à seculo diliguntur, ostendant ipsum Dominum à seculo fuisse dilectum. Si autem seculum nonnisi eos qui sui sunt diligit, necesse est eos odio habeat quos de seculo Dominus Jesus elegit. *Si de seculo essetis*, inquit, *seculum quod suum esset, amaret; sed quia de seculo non estis, sed ego elegi vos de seculo, propterea odit vos seculum.*

Joan. 15. 20.

Ibid. 15. 19.

VIII. Denique hujus odii semper exitus effusione sanguinis signatus est sicut & nunc pactum conventionémque sceleris non aliter quàm consignatione sanguinis transegerunt, cùm omnis ætas & sexus clausis admodùm oculis cæsa in mediâ basilicâ necaretur. Basilica, inquam, intra cujus parietes & occisa & sepulta sunt corpora numerosa, & illic ex titulationibus [11] nominum persecutionis etiam Cæcilianensis usque in finem memoria prorogatur: ne alios quandoque postmodum Episcopatus nomine gestæ rei expertes deceperit parricida.

IX. Nam & anniversalis dies religiosâ [12] devotione non immeritò celebratur: est enim honorandus dies iste, in quo & omnis Ecclesia Dei confessa, & post ejus Christi Domini æterni judicis dextera coronata est. Viderit enim cur non omnes permiserit summa pietas trucidari, tamen corda conspiciens omnium martyrum præmio muneravit, quos totâ devotione pati voluisse prospexit qui non sanguinem sed fidem credentium quærit. Illum autem sanguinis omnium necesse est teneri reum quem totam interficiendam locasse plebem non est incertum.

X. Adhuc autem quod dementiæ majoris fuit, etiam post tam nefarium factum eamdem basilicam possidendam homicida putavit, quasi amore loci succumberet. Ceteri qui evaserunt Christiani à quibus videbat vitam ipsam seculi præsentis contemni, illis opinor se placiturum putavit post sanguinis maculam, quorum sanguinem appetivit, post traditionis ruinam, quos ideò persequebatur, quia communionis ejus contagium declinabant, ipsos communicaturos sibi post perpetratum homicidium promittebat. O impudentia vanitati dementiæque permixta! quâ obcæcatus latro deterrimus, id consilium statuendum putaret quo suâ ipsâ dispositione nescius impediretur.

XI. Jam violentiam ipsius potestatis ante oculos proponendam quod tunc visum est, nunc animo revolvendum. Cùm Dei sacerdos ante aram sacri nominis mactaretur, cum catechumenus puer expers disciplinæ sacramentorum penè exanimis gratiam lavacri salutaris sitientissimè postularet: Subvenite, ait, [13] catechumeno mihi: anima jam Deo scilicet proxima, hoc sibi magnum voluisse contingere ultimâ voce signabat, si ad instar dominicæ passionis aqua sanguini jungeretur.

XII. At verò memoratus Episcopus [14] ex Abvocatensi oppido Carthaginem hospes adveniens tantâ Catholicæ istius humanitate hospitalitatis exceptus est, ut non antè post itineris tanti laborem vel aquæ modicum sumeret, quàm sui sanguinis poculo traditorum fauces avidissimas satiasset. Unde quærendum puto qualis esse possit apostasia, si dignè talis appellatur Catholica. Nam & hoc ad injuriam magnopere procuravit nominis inimicus, ut eam vulgò dici fecisset Catholicam, ubi impunè committitur quicquid publico jure damnatur [15].

XIII. Interea cùm traditorum votis Tribunus

obsequi

obsequi paravisset, cùmque ardorem sevitiæ sanguinis copia satiasset, basilicam rursùs aliqui fratres ingressi qualia pro tempore poterant obsequia martyribus exhibebant. Quæ tunc animorum perturbatio! qui profluvii lacrymarum! qui lamentationum gemitus! quæ inter cadavera trucidatorum discurrens pietas uniuscujusque jacentis faciem dignoscere properavit! Ubi cum filii parentum, filiorum parentes prostrata corpora reperirent, videres alios suorum amplexibus inhærentes, alios repentino visu percussos consedisse semianimes, nonnullos colligendis corporibus pias manus accommodantes; dum diversi sexûs corpora aliter quàm decebat jacentia, contegunt, dum membra sævis ictibus comminuta, etiamsi non officiis, locis tamen suis reddunt. Vespertinum jamjámque tempus diei illius lucem tentabat excludere, atque ita è diversis locis corpora numerosa statim festinantérque gesta sunt, ita tamen religiosè laborantes ditabat Spiritus, ut ubi pastor percussus jacebat, illò & ovium grex de passione colligeretur, quod divinitùs factum ipsa res protestata est; ut qui Deo sacrificium semet obtulerant aram Dei circùm per ambitum coronent, ut Episcopus cui obsequia exhibebantur à populo sacerdotium administranti, etiam martyrio promotus comitatu & obsequio suorum commartyrum frueretur.

XIV. O verè divinum & longè diversum à sapientiâ humanâ, sicut ipse Dominus ait per Prophetam: *Non sunt*, inquit, *cogitationes meæ sicut vestræ, neque vestræ sicut meæ: sicut enim distat cœlum à terrâ, ita distant viæ meæ à viis vestris, & cogitationes vestræ à sensu meo.* *Is. 55. 9.* In acie denique nationum adversarium interfecisse victoria est: in nostro certamine occidi ab inimico triumphus est. Valdè enim miserè vincit, qui homicidâ post victoriam vivit. Gaude & exulta pia mater Ecclesia, quæ disciplinis erudita cælestibus, inaccusabili atque illibatâ conflictatione luctaris. Si enim resistendum est, mente non armis resistis, si non manu sed fide congrederis. Hæc te pugnarum diversitas probat in seculo, coronat in cælo, commendat Domino Christo. Sic vincit qui post victoriam vinci nescit: sic triumphat cujus non finitur triumphos. Tibi soli licet piè congredi, beneficium alieno maleficio consequi, purâ & virgine conscientiâ coronari per Christum cui est gloria & imperium in secula seculorum. Amen.

ANNOTATIONES.

1 *Subdolà fraudes & blandæ deceptionis insidiæ*] Fatetur ergo hic Scriptor persecutionem in Donatistas non fuisse similem persecutioni Ethnicorum in Christianos. Hujus secta manifesta esse dicit, illius verò obscurâ & minùs nota. De utriusque discrimine lege Optatum lib. III. §. VIII. p. 64.

2 *Cæciliano*] Cæcilianus is est proculdubiò Carthaginensis unde postea Cæcilianensis vocatur ista persecutio, & ejus auctor Episcopus. Contigeruat ergo hæc tempore Cæciliani Episcopi, qui basilicam quam Donatistæ obtinebant, Ursatu operâ recuperare conatus est.

3 *Eudinepiso*] Videtur istud fuisse Cæciliani cognomen.

4 *Aperta persecutione*] Ethnicorum scilicet in Christianos.

5 *Tenere lapsos illicitè rursùs Ecclesiasticos honores*] Donatistæ discesserant ab Ecclesiâ sub hoc obtentu, quòd Catholici traditionis & idololatriæ reos ad Episcopatum provexissent, aut in Episcopatu reliquissent.

6 *Unitas igitur fiat*] Hinc dicebantur operarii unitatis Leontius, Ursatius, Paulus & Macarius, quia Donatistas invitos ad unitatem Ecclesiæ compellebant.

7 *Catholicam vocant*] Diffiteri non potest Scriptor ille, quin Catholica diceretur Ecclesia quæ Cæciliano communicabat.

8 *Missus pecuniæ*] Imperator Constans non miserat primitùs Paulum & Macarium ad faciendam unitatem, sed cum eleemosynis, ut testatur Optatus lib. III. §. III. p. 55. Idem de Leontio & Ursatio docet hujus scripti auctor.

9 *Honoratum*] Nomen est proprium Episcopi satis commune apud Afros. Malè ergo inscribuatur hæc secta Donuti & Advocati passio, cùm potiùs dici deberent Honorati Sicilibensis Episcopi.

10 *In Stilebensi*] Legendum *Sicilibensi*. In Concilio Carthaginensi sub S. Cypriano sententiam dixit *Satius à Sicilibâ*. Concilio Carthaginensi anni 419. adest *Prætextatus Sicilibensis* unus ex Episcopis Provinciæ Proconsularis. Et collat. Carth. interfuit Episcopus *Sicilibensis*, Quadratianus nomine. Nota urbs ex Itinerario Antonini, ubi dicitur *Sicilibra*: apud Anonymum Ravennatem *Siciliba*. Hæc sita erat in Provinciâ Proconsulari & utramque Tuburbum obliquè respiciebat à majori M. passuum 18. distans.

11 *Titulationibus*] De hujusmodi titulis sepulcrorum martyrum consule quæ diximus in notâ 78. ad lib. III. p. 61.

12 *Anniversalis dies religiosa*] Festum agebant dictæ Donatistæ in commemorationem eorum qui interfecti aut malè mulctati fuerant in illâ occasione.

13 *Subvenisse aut, &c*] Egregia sententia, si pro bonâ causâ proferretur.

14 *Memoratus Episcopus*] Honoratus scilicet Episcopus Sicilibensis: quod autem dicitur advenisse Carthaginem ex Abrocatensi oppido, intelligendum non de urbe cujus erat Episcopus; nam nulla est urbe hujus nominis Episcopalis in Africâ, sed de aliquo oppido vicino unde Carthaginem profectus fuerat.

15 *Ubi impunè committitur quicquid publico jure damnatur*] Sarcasmus est & lusus in voce *Catholici*, quæ rem universalem significat. Ecclesia dicitur Catholica quia universalis: at Catholicæ Ecclesiæ illudens iste scriptor, aliò vocem istam torquet, ut dicatur Catholica, quia impunè illic committitur, quod jure publico & communi damnatur. Allusio sanè frigida & ridicula.

PASSIO MARCULI

25. Decemb. ann. 348.

SACERDOTIS DONATISTÆ

Qui sub Macario interfectus à Donatistis pro martyre habebatur.

Ex Analectorum Mabillonii Tom. 4. p. 105. Collata ad Codicem ms. Corbeiensem quingentorum circiter annorum.

ANNOTATIO MABILLONII
IN PASSIONEM MARCULI

UT suos Ecclesia Catholica martyres, sic Donatistæ & suos se habere gloriabantur. Hos inter insigniores fuerunt Donatus Bagaiensis Episcopus, & Marculus Presbyter, quem à Macarianis seu Traditoribus (sic illi Catholicos appella-

appellabant) ex abrupti montis supercilio actum in praceps, necatimque jactabant. Res ita se habet. Constans Imperator super deploratissimo Africanæ Ecclesiæ statu à Grato Carthaginensi Episcopo pulsatus, Paulum & Macarium primitùs non ad faciendam unitatem misit, *teste Optato Milevitano lib.* 3. sed cum eleemosynis, quibus sublevata per Ecclesias singulas posset respirare, vestiri, pasci, gaudere paupertas. *Hi duo dum munere suo egregiè fungerentur*, & pauperes ubique dispungerent, & ad unitatem singulos hortarentur; *restitere inprimis Donati duo, alter Carthaginensis, Bagaiensis alter, Donatistarum factionis antistites. Et ille quidem ipsi Imperatori contumelias ingessit: hic* Agonisticos (*quos vocabat*) *seu Circumcelliones adversùs Paulum & Macarium armavit. Legati verò à Taurino comite militem armatum, qui eorum furorem comprimeret, impetrarunt.* Occisi plurimi, detruncati multi, *quos pro martyribus Donatistæ habuerunt. Ex his unus est Marculus, de quo Dativus Episcopus Novapetrensis Donatista in collatione Carthaginensi, cap.* 188. Adversarium non habeo, *inquit*, quia illic est domnus Marculus, cujus sanguinem Deus exiget in die judicii.

Catholici apud Augustinum sub finem tractatûs 11. *in Johannem negant Marculum à se præcipitatum: sed se ipsum præcipitem egisse dicunt.* Proferunt *Donatistæ* nobis nescio quos in persecutione suos martyres. Ecce Marculus de petrâ præcipitatus est: ecce Donatus Bagaïensis in puteum missus est. Quando potestates Romanæ talia supplicia decreverunt, ut præcipitarentur homines? Quid autem respondent nostri? Quid gestum sit nescio. Tamen quid tradunt nostri? Quia ipsi se præcipitaverunt, & potestates infamaverunt..... Sed illi qui se mortuos coli voluerunt, famosiorem mortem non invenerunt. *Optatus in lib. 3. id ipsum significare videtur his verbis.* Sic invenit Donatus Bagaiensis unde contra Macarium furiosam conduceret turbam: ex ipso genere fuerunt qui sibi percussores sub cupiditate falsi martyrii in suam perniciem conducebant. Inde etiam illi, qui ex altorum montium cacuminibus viles animas projicientes, se præcipites dabant: *quibus verbis Marculum indicare videtur Optatus. Attamen in consequentibus idem auctor non inficiatur, Marculum & Donatum à militibus Macarianis occisos.* Invitus cogor hoc loco etiam illorum, quorum nolo, hominum facere mentionem, quos vos inter martyres ponitis: per quos, tamquam per unicam religionem, vestræ communionis homines jurant: quos quidem vellem silentio præterire, sed ratio veritatis se sileri non patitur. Et ex ipsis nominibus contra unitatem inconsideratè latrat invidia, & aspernantes aliqui accusandam aut fugiendam æstimant unitatem, quòd Marculus & Donatus dicantur occisi & mortui. Quasi omninò in vindictam Dei nullus mereatur occidi, &c. *Denique idem martyrii titulum prædictis abrogat, quòd* Christianorum nullum senserint bellum: *quòd non amaverint pacem*, in quâ prima sunt fundamenta martyrii: *quòd nullam habuerint caritatem, sine quâ inane est martyrium.*

Nihilominùs cùm hæc acta in bibliothecâ sancti Galli reperissemus, ea in lucem dare amicorum consilio statuimus ad illustrandam antiquitatem. Alium codicem, in quo eadem acta continentur, nobis pro suâ benevolentiâ utendum commodavit vir doctrinâ & eruditione clarus, idémque antiquitatis Ecclesiasticæ, maximè Africanæ, studiosissimus Antonius Faurus, Doctor Sorbonicus: qui codex ab Adelelmo Episcopo Ecclesiæ Laudunensi concessus est anno DCCCC XXI. *In eodem codice exstat Macrobii Epistolæ fragmentum de Isaac & Maximiano martyribus Donatistis, his actis mox subjiciendum. Ceterùm Marculi acta legerat Rabanus, qui Martyrologio suo eum adscribit ad diem* VII. Kal. Decembris *cum horum actorum brevi compendio. Variat dies in codicibus mss. Sancti-Gallensis habet,* III. Kal. *Laudunensis* VIII. Kal. *ejusdem mensis. Annum* CCC XLVIII. *his Macarianis turbis Baronius assignat.*

In additionibus Molani ad Usuardum ex nobili Bedæ Martyrologio, fit mentio de quodam Marculo ad VI. Kal. *Decembris his verbis.* In Nicomediâ beati Marculi sacerdotis & martyris, qui temporibus Constantis * tyranni persecutiones maximas pertulit: ad extremum ab altâ rupe præcipitatus est. *Idem auctor in appendice Usuardi secundò editi suspicatur, hunc esse Marculum pseudomartyrem Donatistam. Baronius id negat in notis ad martyrologium Romanum, in quo ad eumdem diem hæc leguntur.* Nicomediæ sancti Marcelli Presbyteri, qui Constantii tempore ab Arianis è rupe præcipitatus martyr occubuit. *Quidam vir doctus Molani conjecturæ favens opinatur, pro* Nicomediæ *legendum*, in Numidiâ; *deinde* Marculi *nomen retinendum: & pro* ab Arianis, *scribendum*, à Macarianis, *quod vero simillimum est. Attamen in additionibus ad Bedæ Martyrologium apud Bollandi socios, fit mentio non semel de Marcello martyre in Nicomediâ ad* v. Kal. Decembris. *Primùm quidem ex duobus codicibus in hæc verba:* In Nicomediâ Marcelli, Petri, Serenæ, Victorini. *Deinde ex duobus aliis*, Nicomediâ natale sanctorum Petri, Marcelli, & Sereni, quorum alter pro fide Christi crucifixus, alter fuit capite plexus: *ubi in uno è duobus mss. deest* Marcelli *nomen. At in duobus aliis tres omnino leguntur his verbis:* Nicomediâ Petri, Marcellini & Sereni. *Verisimile est, Marcellum quemdam Nicomediæ passum esse. Sed cùm Marculum Donatistam eodem ferè die necatum quidam legerent, eumdem cum Marcello esse putaverunt: adeóque Marculi genus mortis Marcello tribuerunt.*

INCIPIT PASSIO BENEDICTI MARTYRIS MARCULI

VIII * *Kal. Decembris.*

* al. die III. Kal.

QUONIAM multorum martyrum passiones & gloriæ in sublimem memoriam eximio olim sermone digestæ ad magnam utilitatem proficiunt populorum, dum ad incentivum virtutis & laudis Ecclesiæ semper auribus recitantur; idcircò me quoque & honor martyris tanti, & communis omnium devotionis profectus accendit, ut passionem MARCULI gloriosi, sacerdotali etiam honore fulgentem *, traditorum nuper scelere consummatam *, indignâ * licèt, sed plenâ amoris oratione decurrerem. Justum enim ac satis dignum est, ut antiquorum testium laudibus recentium * quoque martyrum virtus adjuncta glutinetur. Sicut enim * illos gentilis sævitia diabolo parens destinavit ad regnum; sic & hos traditorum rabies Antichristo serviens misit ad cælum. Et quia prætermittendus non est superioris vitæ memorabilis cursus; de virtutibus Marculi gloriosi *, etsi propter multitudinem nequeunt omnia, propter testimonium tamen vel pauca dicenda sunt.

* al. fulgentis
* in Corb. consummatum.
* in Corb. indignâ.
* in Corb. præcedentium.
* deest in Corb. enim.
* al. gloriosi.

Ille namque olim præelectus & prædestinatus à Domino, mox ubi primum beatæ fidei rudimenta suscepit, statim mundanas litteras respuens, forense exercitium & fallam sæcularis scientiæ dignitatem suspensâ ad cælum mente calcavit, & à calumniosis tribunalium septis ad sanctissimam Ecclesiæ transiens

scholam,

scholam, dum verum magistrum elegit Christum, sic inter principales Christi discipulos meruit honorari. Quæ verò in illo fuerit probitas conscientiæ, quæ inlustrium morum innata verecundis, quæ gratia spiritalis in vultu; non arbitror diù multùmque laborandum, cùm superiorem ejus vitam illa res probet, quòd * meruit sacerdotium. Sacerdotium verò qualiter gesserit inde fit * clarum, cui pro præmio Dominus dignatus est præstare martyrium.

Igitur dum in his officiis cælestium præceptorum laudsbiliter conversatur *, dum summus Pontifex constitutus cum ceteris sanctis bono & sacerdotio suo fruitur; ecce subitò de CONSTANTIS Regis tyrannicâ domo & de palatii ejus arce pollutum Macarianæ persecutionis murmur increpuit: & duabus bestiis ad Africam missis, eodem * scilicet MACARIO & PAULO, execrandum prorsùs ac dirum Ecclesiæ certamen indictum est; ut populus Christianus ad unionem * cum traditoribus faciendam nudatis militum gladiis, & draconum præsentibus signis, & turbarum vocibus cogeretur. Sed Macarius qui ex his duabus bestiis terrior fuit, cùm hoc negotium sanguinis in reliquis provinciis per subtilitarem diù sttentasset *, in Numidiâ tamen, & erga Marculum gloriosum aperta crudelitatis barbaræ & inauditæ feritatis indicia publicavit. Nam cùm ad eum antiquissimorum patrum sanctissimus chorus, & adunatum Concilium sacerdotum decem è numero suo probatos Episcopos legationis causâ misisset *, qui eum salutaribus monitis aut à tanto scelere revocarent, aut certè (quod contigit) priores ipsi ad devotissimi certaminis campum & ad fidei aciem prosilirent; sic divinitùs gubernata est nobilium cura pastorum, ut quæcumque * illa erat crudelitas quæ ovibus impendebat, ante ipsorum membra laniaret.

Inter hos igitur & sanctissimus Marculus venit: qui cùm eum in quadam possessione reperissent, cui Vegeselæ nomen est, statim hac ejus qui sacrilegæ unitati præerat humanitate suscepti sunt, ut ad columnas singulas vincti, nudatis publicè sacerdotalibus membris, acerbis fustium * ictibus cæderentur. Hîc jam constantiam Marculi gloriosi quis enarrare sufficiat? quis eloquentiæ viribus explicare prævaleat, aut inauditam persecutoris insaniam, aut Christi Domini circa martyrem suum præsentem stupendámque tutelam? Inde enim contra eum acriori sævitiâ immitis feritas concitata est, quòd & diabolum futuri jam martyris invidia stimularet, & Spiritum sanctum præcursoris Antichristi nequitia non lateret. Qui cùm animum divinâ constantiâ roboratum sustinere non posset, fragilitati corporis certamen doloris indixit. Circumdant igitur Christi fortissimum bellatorem cruentæ latronum manus, & barbaræ militum classes in carnifices repentè mutatæ. Cúmque eum ad columnam duris nexibus conarentur astringere; promtè ille continuò occasionem tantam ostentandæ Dei virtutis adripuit: nam in columnam ipsam ita ultrò vinculis brachiorum & digitorum nodis instrinxit, ut eum inde nulla valeret poena divellere, nulla posset crudelitas separare. Quo facto intelligere potuit persecutor, Dei servum pro ejus nomine exoptare potiùs quàm timere tormenta; nec dolorem corporis posse sentire quorum Spiritus complectitur Christum, & spes jam possidet regnum.

Sæviebat itaque contra unum multiplex carnificum numerus, & sacratos conficiens * artus durâ fustium poenâ laniabat, ac reciprocante tormento, in quantum supplicii ictus infligebat à tergo, in tan-

* in Corb. quæ.
* in Corb. fit.
* in Corb. conversatus.
* deest in Corb. eodem.
* in Corb. unitatem.
* in Corb. jam tentasset.
* in Corb. misissent.
* in Corb. quocumque.
* al. fustium.
* Ita emendatum ex cod. Corb. al confitentis. malè.

tum pectus columnæ duritia retundebat. Pulsabat corpus ex omni parte crudelitas, nec quicquam, nisi Dei laudem, inlustris lingua proferebat. Anhelabat rabies: jam lassitudine tortorum, & perseverantiâ patientis feritas victa languebat. Tale denique illic tunc miraculum Christus Martyris sui membris indutus ostendit, ut ad eum non solum dolorem adire non sineret; verùm etiam ab ejus corpore universas sævitiæ notas atque omnis carnificinæ signa detergeret. Quo prælio victus ac subactus inimicus, nulla jam poenarum crudelitate * contentus, atrocissimæ, quantùm sibi videbatur, sententiæ & passioni cum manifestissimæ destinavit. Tunc eum secum per aliquas Numidiæ civitates quasi quoddam * crudelitatis suæ spectaculum ducens, nesciens feritas & gentilibus * stuporem, & Christi hostibus confusionem, & fidelibus Dei servis incentivum gloriosi certaminis exhibebat.

At verò postquàm exquisitum atque truculentum genus mortis invenit, statim eum secum ad castellum Novæ-petræ, quod ardui montis præcipitio & nomine & vicinitate conjunctum est, sub artissimâ militum prosecutione perduxit. Quo in loco tantam martyri suo Dominus lætitiam præstitit, tantum gaudium de vicinâ passione concessit, ut quatriduum illud, quo illic à coronâ impendente dilatus est, jam non inter ærumnas secularium pressurarum, sed inter triumphos regnorum cælestium debeat numerari. Quantùm enim exultare poterat, qui post laboriosam peregrinationem carnis & mundi ad videndum Deum & Christum completo itinere festinabat, qui proficiscens ad Angelorum consortium, sanctorum quoque complexum penè jam paradisi limen intrabat?

Erat illi assidua ac jugis oratio, erat continua de devotione meditatio; habebat in sermone Evsngelium, in cogitatione * martyrium; & tam voce quàm sensu divinis virtutibus deditus, hoc proferebat ore quod inclusum gestabat in pectore. Adhuc etiam spiritalem justitiam sitiens, & promerendo Deo totus inserviens, ultimum quatridui illius diem jejunio terminavit, scilicet ut inlucescente Dominico, in quo erat & ipsius passio consummanda, ad offerendum geminum sacrificium acceptior Deo fieret devota anima sacerdotis: ut summus Pontifex non solùm ab inlecebris sæculi, verùm etiam à cibis ejus alienus, ad imponendas Christi altaribus hostias tam purus accederet, ut fieri pro Christo hostia ipse mereretur. Denique tantùm apud Dominum illo jejunio potuit, tantùm purificatione illâ Christi in se præsentiam provocavit *; ut ei revelatione cælesti ante passionem suam præmium fuerit passionis ostensum. Nam ubi majora noctis spatia exacta sunt, & vicinum luci tempus advenit, cujus opportunitas inde semper orationibus atque omnibus divinis rebus accepta est, quod * jam & nascenti adscribitur diei, tamen adhuc humans opera & negotia conquiescunt. In hoc igitur tempore ad celebranda sacramenta sacerdos exsurgens, non tam * à somno expergefactus, quàm * ad orandum Deum gaudio recentis visionis incensus, prius tamen quàm ad ipsa mysteria veniretur, quid ei divinitùs esset ostensum, in gaudium præsentium fratrum fideli sermone patefecit. Videbam, inquit, tria hæc mihi munera de æternis thesauris Domini largientis oblata, ex nitidissimo argento poculum factum, & coronam auro rutilo refulgentem: & sublimissimam palmam, quæ plenâ lætitiâ antecedentium numerum triumphorum * expleret. Magnam, fratres, martyri suo Dominus imminentis gloriæ fiduciam præstitit,

* al. carnificii.
* deest in Corb. quoddam.
* al. gentibus.
* al. contradictione.
* in Corb. purificationem Christi in se præsentia provocavit.
* in Corb. quo.
* deest in Corb. tam.
* in Corb. est.
* in Corb. munerum triumphos.

ſtitit, magnam veritatem futuræ circa ipſum ſuæ dignationis expreſſit. Neque enim aliquid eſt quod obſcurum, aut ambiguum in hac revelatione videatur, in quâ accepit calicem, quem fuerat in paſſione bibiturus; in quâ ſumſit coronam, quæ ei peracto martyrio debebatur; in quâ meruit & palmam, per quam victoriam ſperans, eſſet jam de congreſſione ſecurus.

Poſt hæc peractis ex more ſolemniis, dum adhuc aliqua noctis momenta * ſupereſſent, ſubitò cùm Macarii feralibus juſſis pervigil * nequitiæ nuntius ſupervenit, qui crudeliſſimæ mortis manifeſtam ſententiam geſtans, & innumeras martyris glorias, & execrandum perſecutorum facinus conſummaret. Cui cùm clauſas adhuc fores cuſtodum cura reſeraſſet, agnoviſſetque quid ejus tam immaturus pertuliſſet adventus, continuò in planctum eorum corda converſa ſunt. O quanta fuit illius viri gratia! quàm generalis circa ipſum amor omnium! quàm commune deſiderium, ut in paſſione ejus ad pias lacrymas etiam cuſtodum immanitas & militaris duritia flecteretur. In quo quidem fletu ac perturbatione cunctorum ſolus ipſe perſeverabat intrepidus, qui conſummationis ſuæ horam adpropinquaſſe gaudebat. Neque enim vel conturbatus poterat eſſe vel triſtis, quem gaudentem fides, & pacatum fecerat divina revelatio.

* in Corb. ſomnia.
* Ita in Corb. al. pervigilis.

Illic tunc unus ex ipſorum militum numero teterrimus carnifex, & qui timentibus ceteris ad perficiendam illuſtris viri mortem ſolus eſſet à diabolo præparatus, factum ſuum ſermone præcurrens, enarrare martyrium audientibus cunctis * cœpit, cujuſmodi ſomnium * etiam ipſe vidiſſet. Cùm nocturnâ, inquit, quiete detinerer, videbam ſubitò apparuiſſe te mihi duriſſimis veluti nexibus vinctum, ac gravibus omninò * vinculis oneratum, atque eadem poſtmodùm vincula meâ manu eſſe reſoluta, propter quod ſpera veniam & indulgentiam ſecuturam. Non incongruâ igitur viſione abſurdum ſomnium quod carnifex vidit, nec ſine cauſâ utique quod viderat retulit, Caiphæ ſcilicet ſacrilegi ſecutus exemplum; ut qui ipſe interfecturus fuerat Dominum, ipſe de ejus paſſione prophetaret. Nam alligatum rectè viderat martyrem eum, qui adhuc in habitatione corporeâ conſtitutus, & gemino carcere mundi & carnis incluſus, temporalis vitæ anguſtiis ſtringebatur. Ille enim corporis vinculum, ille mundi carcerem ſentit, qui ejus tentationibus agitatur. Reſolutum quoque à ſe eſſe non irrationabiliter ſomniaverat, cujus crudelibus manibus oportebat eum interventu mortis à corpore ſeparari; qui ei poſt graviſſimos nexus ſæcularium preſſurarum ad regnorum cæleſtium libertatem iter fuerat in paſſione facturus. Magnis enim nos vinculis relaxari, cùm liberati de hoc mundo ad Dominum properamus, Apoſtolus probat dicens: *Diſſolvi & cum Chriſto eſſe multò melius eſt.* Quod ſimili ratione etiam Simeon ille juſtiſſimus demonſtravit, qui ſecuritate vicinæ mortis accenſus, evaſurum ſe vitæ hujus moleſtias lætabatur: *Nunc dimittis*, inquit, *Domine ſervum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei ſalutare tuum.* Qui numquam utique dimittendum ſe cum omni gaudio teſtaretur, niſi qui * conditione corporis, quaſi quibuſdam vinculis tenebatur.

* in Corb. omnibus.
* in Corb. quemadmodum omnia.
* in Corb. admodum,
* in Corb. quia.

Nulla denique mora, nullum ſpatium temporis interceſſit, quin ſtatim crudeliſſimus carnifex antelucano latrocinio adgrederetur implere quod viderat. Nam continuò infeſtus urgebat, ut productus de cuſtodiâ Dei teſtis, ad præruptam naturalis petræ celſitudinem atque aſperrimæ rupis præcipitium duceretur. Hoc enim immitiſſimum genus mortis elegerat & cruentus ac barbarus profanæ unitatis exactor, & deteſtanda omnibus ſæculis ſævitia traditorum. Egrediebatur itaque de domo Marculus glorioſus, cuſtodum excubiis ac militum claſſe circumdatus, atque ab ipſis perſequentibus honoratus. Egrediebatur conſtantiâ Chriſtiani vigoris erectus, hoſpitia jam humana derelinquens, & ad manſiones properans Angelorum. Egrediebatur vultu lætus, feſtinus inceſſu, non tam præſentem pœnam, quàm futuram cogitans gloriam. Iter quoque ipſum quo ad ſupplicium ducebatur, tale illi fuerat procuratum, ut exſtructis undique verſum terræ molibus, ac paullatim in altum aggeribus elevatis, ad paſſionis ſuæ inſigne faſtigium perveniret, ipsâ montis famulante naturâ: ut primò humilia collis juga, dehinc arduos vertices calcans, velut per gradus quoſdam in ſublime conſcendens, etiam cum ipſo corpore cælo ac ſideribus propinquaret: ut adhuc in mundo poſitus eſſet celſior mundo; & quicquid pretioſum, quicquid elatum videtur in ſæculo, ſub plantis ſuis jacere gauderet. Mox ubi verò ad ipſum petræ culmen aſcenſum eſt, inde univerſi milites partim metu, partim dolore ſecedentes, tam inaudito facinori etſi conſcientiâ intererant, vel opere intereſſe noluerunt.

Tunc immaniſſimus carnifex qui duplici crudelitate, & præcipitio armatus & ferro, geminam mortem geſtabat in manibus, crudeli dexterâ in præceps impulit martyrem, & eum in tetrum chaos demerſiſſe credidit, cui cælorum ſublimitas debebatur. Sed enim ſacroſanctum corpus terræ ſoliditate ſubductâ à celſitudine ad ima * deſcendens, per vacua liquidi aëris ſpatia ferebatur, neque quicquam offenſionis in illâ inanitate reperiens, velocitatem ſui curſûs ipſo impetu duplicabat. Quâ pernicitate itineris ſpatio vertigo nutrita eſt inter commoti aëris concitos ſtrepitus tanta divinitus moderatio procurata eſt, ut immunia * cunctis aſperitatibus membra ſupra ipſam ſaxorum duritiam, velut ſuper molliſſimos thoros * ac ſinus placidiſſimos ponerentur. Tunc victrix anima naturali curſu velociùs cælum petit, quàm deſcenderat corpus ad terram; ut ſcilicet paſſione perfectâ utraque ſubſtantia antiquiſſimis originis ſuæ principiis redderetur omnipotentis Dei manibus, circa totum martyrem ſuum clementer operantibus: qui & ſpiritum ejus adjuvantibus Angelis ad æternas ſedes juſſit imponi, & corpus intactum auris blandientibus cinctum, â famulantibus ventis leniter ſupportatum, in mediâ petrarum crepidine collocari.

* Ita emendatum ex cod. Corb. Mali alma.
* in Corb. immunita.
* in Corb. molliſſimum ſtratum.

Confuſa ſunt igitur virtutibus Chriſti perſecutorum exquiſita ingenia, & traditorum iniqua conſilia, qui ad hoc tale ſupplicium cogitaverant, ne umquam in teſtimonium eorum à populis Dei memoria martyris poſſet honorari. [* Putaverant enim in illo præcipitio corpus per fruſta diſcerpi, & acutis cautibus laniari, ut cui ademerant vitam, nec ſepultura ſupereſſet. *] Putaverant nihil pervenire uſque ad terram poſſe, quod collectum pia fraternitas ſepeliret. Cum per illa montis ardui confragoſa ſingulæ rupes ſingula ſibi membra tenuiſſent, vel certè cum ſemel integrum corpus inter fiſſuras petrarum aut rimoſas latebras ſcopulorum hiatu aliquo fuiſſet abſorptum: ecce conſecratis artubus dura ſaxa & rupes aſperæ pepercerunt; & quem traditores occidere non timuerunt, montes lædere timuerunt. Exceptis enim ipſis, Creatorem ſuum omnis creatura veneratur; nec in hac cauſâ ad promerendum Deum deeſſe poterat * montibus ſenſus,

* Hæc deſunt in cod. Corb.

quibus

quibus ad ejus laudem etiam vocem scriptura concessit.

Interea Marculum gloriosum beatam certaminis sui perfecisse victoriam intra solas militum conscientias celabatur. Ita enim nocturno silentio furtivum consummaverant scelus, ut nec vel * in castello, in quo fuerat adservatus, tam de extraneis quàm de fratribus sciri * potuisset, nisi rem gestam divinæ virtutes * & cælestia signa prodidissent. Nam ubi primum diei albescentis ingressus pallorem globi noctis infudit, & discolorem cæli faciem tenebrarum ac lucis discordia variavit, continuò sub ejusdem montis gremio splendida nubes apparuit, quæ interdum fulgore * promicante consciam * se de martyris corpore blando lumine testabatur. Neque enim illa matutinis roribus gravida fusco tegmine vividos * obumbraverat colles; sed candido vellere tota præfulgens sic membra felicia contegebat, ut cessantibus paullisper humanis officiis amictum quodammodo sepulturæ ipsa interim exhibere videretur; quæ ad hoc * interdum tremulo * sine discissa, per flexuosos hiatus corusco igne vibrabat, ut aut tantæ passionis ignaros stupendis magnalibus admoneret, aut quia adhuc erat aliqua de vicinitate noctis obscuritas, inveniendi corporis viam devotè quærentibus demonstraret.

* in Corb. id.
* in Corb. nemo scire.
* in Corb. divina virtus.
* Ita in Corb. In al. fulgure.
* in Corb. contestantem.
* al. subitus.
* in Corb. hoc.
* al. tumulo.

His igitur admirabilibus Dei admonitus fraternitatis fervor * exarsit, totúsque ille subitò locus exultanti clamore completus est, ac religioso discursu vota invicem communia nuntiaverunt. Tunc derelictis domibus raptim omnis sexus atque ætas egressa ad montem pariter ac nubem desiderio martyris convolabat: nec ullam illic animam poterat aut senectutis debilitas, aut pueritiæ infirmitas, aut sexûs fragilitas retardare. Omnes enim unius fidei ardor accenderat. Cùm verò ad illa loca quæ præcipitio subjacebant, festinans turba venisset; quos conglobatos fecerat intentio una currendi; mox per totum montem quærendi corporis cura dispersit. Erat illic cernere divisa per singulos officia pietatis. Alii enim condensos duris stirpibus sentes manu celeri pertractabant, alii tortuosis petrarum dehiscentium foveis testes oculos inserebant: alii, ne fortè festinatio esset inlusa, sollicitis luminibus etiam quæ jam respexerant saxa lustrabant. Postremò, quia & hoc sine Domino esse non poterat, desideratum ab omnibus locum quæ ad hoc missa fuerant fulgura prodiderunt, & exoptatum fratribus corpus index nubis candor ostendit. Qui tunc illic fuit omnium mixtus cum gaudiis fletus, qui circa inlustria membra complexus? Vix denique à cunctis satietate perceptâ, suprema ingenti obsequia fratrum lætitiâ celebrata sunt, & religiosus * sepulturæ honor cum triumphis maximis restitutus est. Totum enim in gloriam nominis sui repræsentaverat Dominus, quidquid fraudare tentaverat inimicus. O memorabile beati Marculi atque insigne martyrium! ô appetendum devotis omnibus inconcussæ virtutis exemplum! ô necessarium universis Ecclesiasticis gradibus documentum, quo ejus laudabilis vitæ meritum pervenit ad palmam, in primordiis fidei renuntians mundo, in tirociniis dignam se exhibens sacerdotio, in sacerdotio munera honorata martyrii, in martyrio divinarum virtutum testimonium! Cui est honor & gloria & imperium in sæcula sæculorum Amen. *Explicit.*

* al. exultavit.
* al. gloriosus.

P A S S I O
MAXIMIANI ET ISAAC
D O N A T I S T A R U M
AUCTORE MACROBIO:

An. 348. 26. August.

Cujus pars edita fuerat à Reverendo admodum Patre Joanne Mabillonio Analectorum Tom. 4. p. 119. nunc autem integra prodit & emendatior ex codice ms. Corbeiensi.

INCIPIT PASSIO[1]
SS. Martyrum ISAAC & MAXIMIANI,
quæ est VII. Kal. Septembris.

OPPORTUNUS me, fratres, & lætus scribendi ad vos gloriosæ exhortationis ardor accendit, & illustris occasio, quoniam testium Christi testis indignus has litteras feci, ut qui minùs idoneus sum Domino perhibere martyrium, vel martyribus ejus admitterer dicere testimonium. Et hoc quoque prorsùs ad tales extremum scripto proferre de talibus non auderem, nisi per alium vobis talia nuntiarem, æmulatione inculpabili devoti pectoris inviderem. Scio enim quicquam plenius aliquem referre non posse, nisi qui potuit pati & ipse vel facere. Is verò qui neutrum meruit, solam culpam non congruè referendo commisit: sed aliam & non sæpiùs revelat causam, nisi quòd impunè gerunt quicquid ad laudes Christi audacter gesserint gaudia. Congruit igitur, fratres, credo vobis procuratum repentinæ virtutis exemplum, ut geminos martyres Ecclesiæ Carthagine Isaac & Maximianum, seu Maximinianum pariter & Isaac Dominus rapuisset ad cælum, quorum triumphos exsequi quemquam per ordinem posse tam credo difficile, quàm quicquid fecerit Christus, non modò terrena præconia, verùm etiam cælestia non valent numerare. Quippe cùm sic raptum subitò totius agonis percurrerint gesta, ut nesciam quæ sint prima vel secunda, seu tertia, & sic immensam semel omnes glorias præpropera celeritate confuderint, ut antè compleverint penè quàm cœperint, aut, ut veriùs dixerim, semel utrumque in illis innati sint. Unde

igitur incipiam, unde limen tantæ laudis ingrediar, unde rursùm ejusdem liminis exitum claudam. Aperire conturbor, & claudere fatigor. Si vitæ totius memorare mores incipiam, revertenti martyrio facere videbor injuriam; si ad prædicationem martyrii dirigam gressus, tantæ vitæ contemptor tenebor adstrictus. Premor cuncta percurrere, & scio me cuncta nequire. Undique mihi onus devoti laboris accedit, sed contra unum levamen sententia Evangelii recordata succurrit, ut martyrii securus jam monumento conetur exponere quando Dominum Jesum Christum finem vitæ cernerit laudasse. Siluerat hîc apud Carthaginem persecutionis immanitas ², ut longioris temporis cessatione nutriret pejores insidias, & ubique hoste grassante, hîc solùm tacebant formidines atque terrores, ut nihil jam moturas ipsas sæculi diceres potestates. Nulli jam prima terribiles aures & pectora quatiebat, sola de vobis martyribus infinitis Numidiæ opinionis consolatio fratrum animos exigebat, frequentabatur apud omnes gloriarum vestrarum velut propria gratulatio, sicut & vos hodie collætamini quasi de vestro martyrio, cùm repentè diabolus iterùm fremens sopitas furoris flammas in pœnis accendit, & insana, suæ grassationis arma commovit. Quibus idcircò reor diutiùs illum cessasse, quia cunctos exercitus Christi putaverat sibi mancipasse. At ubi cognovit Ecclesiam Domini fortioribus cunctis quotidianâ exercitatione valere, sensit protinùs spei suæ se fraudibus irridere, & atrocioribus stimulis concitatus requirebat cujus aptum sibi diligeret judicis pectus, sed nec segnior & Proconsule desideriis ejus parem se ipse subjecit, & feralis edictis proposito sacrilegæ unitatis iterùm fœdus celebrari constitutis cruciatibus imperavit, legem scilicet addens insuper traditorum, ut perenni quos Christus pro se mandat recipi ab omnibus pellerentur, nec quasi contra unitatis fœdera molirentur, nec moras proinde triumphorum suorum sustinens Christus, segnes dividere hoste provocante proprios non permisit exercitus. Sed elegit statim robustum de viris fortibus militem Maximianum, quem de tali certamine faceret gloriosum. Non quòd ceteri impares essent; sed ut de uno totum bellum singulari dimicatione prosterneretur, quem jam benè sciens de primâ confessione magnanimum, cumulatâ virtute produxit armatum, ut non esset illud vacuum vel inane, quod illi dignatus est Dominos ante diem passionis ostendere. Nam fuerat ei pridie cum quibusdam fratribus in domo laudabilis viri de sobrietate Christianâ convivium, qui cùm calicem potaturus acciperet, necnon subinde miscuisset, ecce protinùs se corona descendens intra calicis oras infudit, & intus inclusa cohærens utrobique lateribus mixta & ipsum conclusit, sic splendido sanguineóque colore diffulgens, ut instar passionis in sanguine & splendore pariter futuræ in cælo proderet dignitatis. Hoc illi miraculum gaudebundus cunctis præsentibus demonstrabat, & omnes ut secum exinde computassent dilectionis animo conrogabat, & volebat esse commune quodcumque contigerat. At postquam & ipse cœpit ebibere nullo modo coronæ ambitus rumpebatur, sed commixti modo semetipsa sensim subtrahendo debrevians, immò vel colligens, cùm potûs quantitate subductè bibi nitebatur, ut interiùs ad quem venerat animum faceret coronatum. Denique ille continuò de tali securitate jam fretus in posterum diem ebrietatem pridiani calicis eructabat, & intra medullas inclusâ magnanimitate fœcundi pectoris, videbatur sperare victoriam. Sed quid pluribus callidæ mentis celeritate nec pedum protinùs fore certamen ultrò provocaturus ascendit, & funestos apices tamquam diaboli ibi membra discerperet, manu rapidâ dissipavit. Inde confestim raptus ad tribunal, in fundum sine ullâ dilatatione Proconsulis jussu vallatus est & ferâ catervâ tortorum. Ex hinc igitur referre quis possit Christi virtutem, aut laniantium feritatem carnificum poenas, aut Christi victorias; diuturnam furoris insaniam, aut Christianæ tolerantiæ pertinaciam? Surgebant in ictus expressos plumbatorum vim suis conatibus geminantes tortores horrendi, & iram judicis gestantes in manibus decertabant sæviendo, quis possit fortior inveniri? Sed contrà aderat Christus, qui militis sui membris indutus retundebat deintus quidquid impendebat foris carnifex furiosus. Agebant illi acriori pœnè tormenta indignantes frustrà se tantam irrogasse sævitiam, necnon reparatam fortiùs augebat & Dominus suâ fortitudine sustinentiam. Mutabant illi recentiores insaniæ crudeliores se carnifices, & ad unum de innocente homicidium faciendum tot demutatæ parum fuerunt classes immites, nec ex aliâ parte Dominus desinebat perseverantiæ suæ in melius demutare constantiam. Non deficeret vis ponderosi supplicii, nisi virgarum juberetur & postmodum laniatione disrumpi, ut quod vehemens illa contusio miserat in tumorem, posteriores plagæ discissis artubus aperirent: quæ sic totum corpus fecerant laniatum, ut unum vulnus fecissent tota laniamenta membrorum. Nec his tamen cessit, qui velut alienus sui corporis de omnibus triumphavit. Sic illic bellum gestum est inter corpus & pœnas, inter sacrilegos & devotum, inter animi vires & laniantes, inter militem Christi & milites diaboli, inter patientem & judicem, & unus sufficit afflictus contra tantam dimicare suppliciorum hostiúmque gloriosiùs multitudinem, ut in uno certamine non unam victoriam reportasset. Posset illic adipisci supremi cruciatûs examen * qui cum triumpho mittit * ad mortem, sed oportebat ut interim retardasset ad eum quem Christus illi delegarat comitem. Nam tunc illic inlustris Isaac de luctamine sui socii non retinens gaudium, inter fraternos popolos publicâ exultatione sancti Spiritûs ferebatur, qui plenus cælesti constantiâ liberiùs proclamabat: Traditores *, venite, salvate vestræ unitatis insaniam *. Cujus ad vocem Proconsul furibundus auctorem clamoris instanter officium conturbabat inquirere.

Sed non deerant Traditores qui milites præcessissent: ex quibus statim ministri ipsi sacrilegi de uno minimè satiati, & alterum tradiderunt propriis manibus similiter victimari; ut patrum illorum mensura super * illos manifestiùs posset * impleri. Continuò judex vehementer incensus, remoto illo, quem paullò antè torquebat, in hunc contorsit acriùs quod furebat: quasi qui unam necdum digesserat, & alteram conciperet iracundiam. Repetebant iterùm furiarum [?] defatigati tortores, quorum lassa jam brachia faciebat sola crudelitas fortiora. Liciebat identidem classis illa carnivorum violentiam plumbatorum, & totas vires imponderans egestis nisibus gementi rabie grassabatur, quasi ipsa quod inrogaverat pateretur. Qualis fuerat sustinentia patientis, ubi gemebat grassatio sævientis! Sed nec in secundo permissus est diabolus superare, quia victoriam Christi quæ fervebat fas non erat in aliquo posse succumbere. Denique sic rursus postquàm plumbatis nihil valuere tormenta, similiter virgas admovit immanitas furiosa, ut in nullo dispari genere tolerantiæ discreparent cælestes armigeri, &

* in Corb. examine.
* in Corb. mitteretur.
* in Corb. traditoribus.
* in Corb. furore vestræ crudelitatis insaniam.
* in Corb. per.
* in Corb. posse.

& in nullo videretur hostis leniori supplicio mitigari.

Laniabatur Isaac, nomen scilicet victimæ, virgis rumpentibus, patientiam sui nominis imitatus, & cæsoribus iterum atque iterum repetitis, inconcussa permanebat devotio confitentis. Patuerant omnes compagines ruptis conjunctionibus madidatæ; & quasi per tot vulnera exitum reperiret, vox illa videbatur confessionis præconia resonare. Nemo enim putet pro levi castigatione plagas tunc fuisse virgarum, quæ pro certo lanienam vicerant ungularum: adeò ab ipso judice ungulæ fastiditæ sunt. Jam non erant vulnera, sed secreta corporis denudata; nec ab ullo dici poterat cæsus, qui madentibus frustis fuerat enervatus. Jam virgarum cesserant fasces, obtunderentur pænè si tantos comminuerent bipennes aut falces. Jam truces ministri ægris ictibus victæ feritatis hiatus languidos anhelabant, & adhuc esurientia membra mandendis ac devorandis pœnis omnibus inhiabant. Tunc illic insultavit cruciatibus corpus, mens læta sævientibus tot torquentibus unus & tortus ac judici judicatus nulla protinus mora sententiam retardavit, sed ambos judex pari sorte conjungens ad exilium religavit: quibus in carcerem trusis, Isaac statim martyrii consummavit effectum; &, quod plus est, semel omnes carceres & corpus dimisit & mundum, ne in aliquo visionis ejus revelatio falleretur. Sic enim cuncta per ordinem percurrit *, ut & in ipsâ revelatione propemodum quod passus ejus * fuerat antè jam passus sit. Nam cùm quietis sopore paululùm teneretur, videbatur sibimet cum ministris Imperatoris habere certamen, non aliunde scilicet, quàm unde sustinuit passionem. Et hoc planè non fuerat aliud nisi devotionis indicium, ut quod vigilans desiderio retractabat etiam dormiens pateretur: ut quod Propheta de se professus est in eodem compleretur. *Ego*, inquit, *dormio, & cor meum vigilat.*

* in Corb. præcucurrit.
* in Corb. passurus.

Vigilabat ergo devotio illa jam conamina virtutis exercens, & ministros * nequitiæ cum jussionibus Regis constantiùs repellebat audaciùs repugnantes. Quos cum diuturno certamine superaret, ipsum quoque Imperatorem respexit subitò venientem: qui cùm ad complendam jussionem ab eodem cogeretur, fortior refutabat sacrilegæ jussionis imperium, & minantis * sæva supplicia. Ipse quoque oculum se illi pariter eruturum frequenti comminatione terribilis promittebat. Cùm his diù certationibus inter semetipsos ferociùs dimicarent, non passus est tantum se differri victorem: sed injectâ fortiter manus moram suæ comminationis inrupit, & oculum violenter eliciens, viduatâ facie * sedem luminis evacuavit. De cujus victoriâ protinùs juvenis miræ claritudinis visus est triumphare, & coronam subinde radiatam capiti ejus imponere: quibus radiis multæ fratrum atque sororum facies ejus videbantur infixæ, quam cùm illi pro præmio traderet * gaudens, adversarium quoque magnis exprobrationibus ludificabat irridens. Tunc hostis vehementi dolore compulsus jussit cum pœnis sævientibus laniari, ut quasi pœnam suam posset ulcisci. Sed ille jam victor cernebat se gestantium manibus ad superiora subduci, & volantem celeriùs ad cælorum sublimia sublevari: quò cum lætus ascenderet, senis cujusdam vociferantis audiebat vocem desuper dicentem: Væ tibi sæculum quia perîsti. Hoc clamore ter iterato, visionis pervenit ad metam, & iteravit postmodum faciendo quod viderat.

* in Corb. conamine virtutis exercens, & ministris, &c.
* in Corb. minanti.
* in Corb. facies.
* in Corb. tradere.

Quid igitur hac visione manifestius? quid agi per diem posset expressius, quandò in actibus digestus est visus? Nunc oppugnasse se contra ministros regis sic in nocte sibi soli conspexit, sicut per diem nobis postmodum demonstravit: sic lumen Imperatori eruisse, sic eum habebat vincendo cæcasse, sic præmia coronæ sortitus est, sic & publicè coronatus est; sic coronæ radiis plurimos inhærere viderat vultus, sicut passioni ejus universus populus fuerat excubaturus: sic volavit ad cælum, sicut properè meruit adipisci martyrium. Hoc solum planè de dictis ejus adhuc usque restitisse cognoscitur, quod mundo prophetavit interitum, quod cum, omnes siquidem scimus non fuisse mentitum, aliquis fortaisè de fratribus expavescat, & Maximianum imparem dicat, quia prior confessus, superstes est modico tempore reservatus. Absit fratres ut dividantur, quia æquali prælio pugnaverunt: nam si per diversas horas venientes ad vineam Dominus de pacto mercedis æquavit, quomodo dispares judicat quos uno tempore laborantes invenit? Sed quod Isaac prior videtur excedere, inde magis eos dico Dominum comparasse: ut sicut ille huic confessionis incitamentum suggesserat, sic eum & hic provocaret pariter ad coronam. Ambos voluit Dominus sibimetipsos esse Doctores, ut de vicissitudine documenti fecisset æquales; ne unus in omnibus antecederet, & unus in omnibus videretur se ipse sequentem. Nunc verò ambo se invicem præcesserunt, & ambo se invicem consecuti sunt.

Sed reclusis interim custodiâ carceris, navis scilicet ad exilium præparatur: quod non humano consilio credo fuisse dispositum, quia claruit supernâ dignatione provisum. Ad hoc enim sic voluit eos Dominus sibimet unius diei dilatione concludi, ut secundùm visum martyris sui faceret populorum excubationibus honorari, nam consummatio Isaac perfecti martyrii notius cunctorum aures impleverat. Ad cujus corpus universa continuò fraternitas lætis cursibus properaverat, quibus cum sepultura corporis à carnificibus negaretur, excubias omnes, ne inhumatum corpus abjiceretur, cum magnâ exultatione tenuerunt, illic totâ die * cum nocte populi triumphantes, psalmis, hymnis, canticis in testimonium cunctis gloriosè decantabant: & omnis ætas ac sexus interesse tantis gratulationibus ardenti cupiditate gaudebat. Quale fuit illud, fratres, quod Dominus suis martyribus ad honorem dignatus est procurare, ut a VIII. Kal. Sept. die sabbato ad instar Paschæ permitteretur populus vigilias celebrare. Sic ergo peractus est dies, & nox ita consumpta est. Mox ubi dies alter exortus est, & exspectabatur Proconsul qui de corporis humatione jussisset, quid forsitan concederet miser, quod negasse nec homicidis nec adulteris ullus judicum solet, nisi è contrà traditorum sæva pernicies ad crudelitatis capienda consilia vigilaret? quorum suggestione Proconsul tunc coactus populos * à carcere jussit expelli, & vivum pariter cum defuncto, marinis fluctibus mergi, ne quasi permitteret eos dignitatem martyrum venerari.

* Ita emendatum ex cod. Corb. Malè in editis protinùs.

Quàm stulta crudelitas, quæ corpora voluit nostris manibus abnegare, quasi venerationem nobis de mente posset auferre: aut si illi non sepelirentur in terrâ, non possent aliter regna intrare cælestia? Sed accessit illis ad felicitatis argumentum, ut & defuncti post terrena supplicia pro Christo marinis quoque vexationibus quaterentur, ne ullus locus remaneret in mundo, ubi non irriserant inimicum. Hoc illis ad cumulos triumphorum providerat Dominus, ut & in majori odio sæculi laborassent, & in defunctis corporibus posset sicut & in vivis exhibere virtutem.

tatem. Veniunt ergo ad carcerem milites & triarii fustibus onerati, & viâ cædis populos repellentes, cunctos penè fecerant vulneratos. Tantum enim debuit martyrum dignitati concedi, ut pro sepulturâ eorum mererentur & alteri confiteri. Postea quàm vix valuerunt universos excludere defunctum pariter & superstitem, ex utroque latere non par militum numerus deducebat. Delusit se nesciens immanitas vana, ut ipsa illis præbuisset obsequia, quibus negavit aliena. Jam litus accesserant maris, jam navis acceptos martyres vehebat ut mergeret. Ast ubi profundi æquoris altitudinem perniciter introivit, non segniùs satellites satanæ celerabant jussa complere, devinctos scilicet funibus, & binas orcas arenâ confertas singulorum cervicibus pedibúsque nectentes, intervallo non modico ab invicem separatos demergente pondere dimiserunt *. Quos sinu * pelagus projectos ut agnovit, continuò quasi flammis totum cælestibus ureretur, sacrosanctos artus tenere non potuit: sed convolutis deorsùm desuper fluctibus, ad ejicienda corpora detrusas arenas funditus abradebat, & ab imo fundo ad superiora terga subvertens undis resilientibus removebat. Mergebantur scrutantes fluctus de summis cumulis ad inferiora rapienda vasto impetu descendentes ad fundum, & tempestivum mare de inferioribus repulsum egesto potiori iterùm citabatur parturiens membra sanctorum, donec impulsibus rapidis undarum turbo depressos artus excussit, & immensum pondus eliciens, corporibus raptis victor tandem fluctus evasit. Erigebantur proinde violentiùs cumuli solidatis aquarum montibus elevati, ut congeries conglobata securiùs onerosa membra subveheret, ne victa iterùm laborassent, & sub adunatis undique molibus pelagi factâ testudine pugnabat unda cum pondere, ne oneri violento valida maris terram contingeret aperire *.

* in Corb. demersefrunt.
* in Corb. ut in se.
* Ita emendatum ex cod. Corb.

Sed adhuc restabat alterius laboris opus scilicet & conamen, ut intervallo infinito discretos, in unum celeri congregatione colligeret, ne alienum sacrilegium ejus negligentiæ remaneret. Ducebant hinc aquæ, hinc geminis cornibus volumina sinuantia, & pari sibimet coitione * subvecta corpora comminus inhiabat *. Jam venientis occursus ex utraque cornuum breviare cœperat medium, & utraque per partes propinquante, conventu de intervalli longitudo decrescens venerat in angustum: cùm semel utrique plenis spatiis exemptis tota intercapedo consumpta est, & redactis omnibus simul & undarum corporúmque celebrata concordia est. Obsidebantur hæc igitur à fratribus litora, quasi jam certiùs adventantes martyres ulla præcederet fama, & diebus noctibúsque sollicitè per momenta, defixis obtutibus sperabatur quod credebant quandoque de Dei solitâ virtute venturum. Cum subitò post bis ternos dies templa Christi venire gaudebant, & occurrentes cuncti, quomodo poterant, oculis exsultante alacritate pendebant *: quorum extensis manibus optata membra cum tropæis suis unda festinans velut in gaudium resonans tradidit, & compoti desiderio devota fraternitas cum amplexibus lætis accepit.

* in Corb. cohibitione.
* in Corb. comminus inibat.
* in Corb. pendebant.

Sic beati martyres sepulturam debitam receperunt, & optatum reddiderunt fratribus obsequium, & frustrata Christus exhibuit consilia traditorum, ne aut insepulta tantorum corpora remanere permitteret, aut devotionem populi ex parte ullâ fraudasset, aut nefandos vota crudelitatis implere * cùm blasphemia sui nominis immotus adspiceret.

Lugeat nunc demensa * sævitia perfidorum, quæ dominicarum noluit recordari virtutum: non timuit eum posse de mari corpora liberare, quem novit ab inferis etiam animas posse * eruere: aut si nihil aliud vel nec cetus qui evomisset acciperet, perdidit misera crudelitas quo credebat magnum se comperisse consilium, cui nec mare voluit ferre consensum. Male commendavit desideria sua, quæ contra creatorem suum pelagus negare non potuit. Quid agit humana * jam rabies, ubi mare non persequitur martyres? qoid agit sceleratorum feritas, sæva ubi maria revocant ad sepulturam? aut quales à persecutoribus judicantur, quos & ipsa elementa violare timuerunt? ô beatæ passionis memorabilis gloria, in quâ dignatus est Christus tot exhibere magnalia! ô felix exitus, qui talibus contigit, quem pro illorum meritis tantis virtutibus decoravit! in devotione constantia, in passione tolerantia, in morte victoria, miraculum * in sepulturâ.

* in Corb. nefandorum crudelitatem impleri.
* deest in Corb.
* deest in Corb.
* in Corb. humanitas.

Ad vos nunc, fratres, cuncta jam redeunt, quæ vos ad regna cælestia deduxerunt. Vos exempla ista compellunt, qoæ illos primò per vos ad has glorias compulerunt. Magistros vos illis confessionum frequentia crebris opinionibus fecerat, & ipsi nunc vobis de martyrio suggerunt. Similiter documenta vestra vos adhortantur quæ alios adhortata sunt. Tendunt ad vos è cælo jam brachia, opperientes tempus quo vobis occurrant. Properate gnaviter, concurrite pertinaciter, exspectant vobiscum simul capere dignitatem. Eia agite, fratres, accelerate quantociùs, ut & de vobis non aliter gaudeamus. Inveniat apud vos reditus noster unde glorietur, sicut & de his secessio nostra sortita est gaudia gloriarum. Sed euntes ad tropæa vestra veniamus: ut sicut vobis horum victorias nuntiavimus, sic postmodùm vestras huc ad Karthaginem secuturis ceteris nuntiemus.

* in Corb. mirabilia, ut alias magnalibus.

Explicit [epistola beatissimi martyris Macrobi ad plebem Karthaginis de passione martyrum Isaac & Maximiani. Deo gratias, amen.*

* Cetera desunt in ms Corb.

ANNOTATIONES.

1 *Incipit passio*] Hujus auctor Macrobius Donatista & suorum in urbe Româ occultus Episcopus, de quo Gennadius in lib. de Scriptoribus Eccl. c. 5. Cresconius objiciebat Catholicis tres alios præter Marculum à Macarianis occisos. Illi sunt procul dubiò duo isti martyres Maximianus & Isaac, cui tertius adjungendus est Donatus. Verba Augustini hæc sunt l. 3. contra Cresc. c. 49. *De aliis autem tribus quorum mortes pariter objecisti quid vel quomodo factum ab eis quos nosse existimo, fateor, non quæsivi.* Tres istos objecerat Cresconius, quoniam eorum passionis acta circumferebantur. Scripserat autem Macrobius hanc epistolam ad plebem Carthaginis, ut ex fine hujus instrumenti constat.

2 *Siluerat hic apud Carthaginem persecutionis immanitas*] Optatus etiam l. 3. § 1v. observat in Provinciâ Proconsulari neminem armatum esse visum.

EX

EX

CONCILIO CARTHAGINENSI.

An. 348. aut 349.

CUm Gratus Epiſcopus Carthaginenſis in Concilio unà cum Collegis ſuis conſediſſet, & qui ex diverſis Provinciis Africanis convenerunt...... Idem Gratus Epiſcopus dixit: Gratias Deo omnipotenti & Chriſto Jeſu, qui dedit malis ſchiſmatibus finem, & reſpexit Eccleſiam ſuam, ut in ejus gremium erigeret univerſa membra diſperſa, qui imperavit religioſiſſimo Conſtanti * Imperatori, ut votum gereret unitatis, & mitteret miniſtros ſancti operis famulos Dei Paulum & Macarium.

* in edit. Conſtantino.

Ad Donatiſtas pertinent duo hujus Concilii Canones ſequentes.

I.

ERgo, ſi vobis placet, conſideremus primum titulum rebaptizationis. Unde ſanctitatem veſtram poſtulo, ut mentis veſtræ placita producatis ad deſcendentem in aquam, & interrogatum in Trinitate ſecundum Evangelii fidem & Apoſtolorum doctrinam, & confeſſum bonam conſcientiam in Deum, de Reſurrectione Jeſu Chriſti, ſi liceat iterùm interrogari in eâdem fide, & in aquâ iterùm intingi. Univerſi Epiſcopi dixerunt: Abſit, abſit. Illicitas eſſe ſancimus rebaptizationes, & ſatis eſſe alienum à ſincerâ fide & Catholicâ diſciplina. Gratus Epiſcopus dixit: Magna beatitudo à Deo patre per Dominum Chriſtum conceſſa eſt tempore noſtro, ut liceat religioſis mentibus inſinuare Eccleſiaſticam diſciplinam, ut auditores percipientes regulam rectam, & Deo placentem, præmia meritorum bonorum percipiant, ut in ipſis Deus in omnibus & pro omnibus honoretur. Diſcuſſus eſt titulus neceſſarius rebaptizationis, in quo plus ſchiſmatis rabies deliteſcebat, & habitâ moderatione, legis vigor & auctoritas fidei cuſtodita eſt. Illud ſanè ſapientiſſimis veſtris ſenſibus inſinuare contendo, licèt veſtra prudentia ſit inſtructa & à Deo docta, & mereatur in pace & unitate conſequi deſuper munera larga; tamen & ego unus ex vobis, & qui parem vobiſcum ſolicitudinem gero, propter Eccleſiaſticum ordinem illud inſinuare curabo.

II.

MARTYRUM dignitatem nemo profanus infamet, neque ad * paſſiva corpora, quæ ſepulturæ tantum propter miſericordiam Eccleſiaſticam, commendari mandatum eſt, redigat, ut aut inſaniâ præcipitatos, aut aliquo tali pacto, aut aliâ ratione peccati disjunctos, non ratione vel tempore competenti, quo martyria celebrentur, martyrum nomine appellet. At ſi quis ad injuriam martyrum, claritati eorum adjungat infamiam, placet eos, ſi laïci ſint, ad pœnitentiam redigi: ſi autem ſunt clerici, poſt commonitionem, & poſt cognitionem, honôre privari. Univerſi dixerunt: Rectè ſtatuit ſanctitas veſtra. Hoc & ſingulis Conciliis ſtatutum eſt.

* ad deeſt in qq. mſſ.

RESCRIPTUM JULIANI

An. 362.

IMPERATORIS

IN GRATIAM DONATISTARUM.

Ex Auguſtino l. 2. contr. litt. Petil. cap. XCVII.

HOc quoque ſupplicantibus Rogatiano, Pontio, Caſſiano & ceteris Epiſcopis ſed & Clericis, accedit ad cumulum, ut abolitis quæ adversùs eos ſine reſcripto perperàm geſta ſunt in antiquum ſtatum cuncta revocentur.

In libello ſupplici cujus auctor Pontius aiebant Juliano, quòd apud eum ſola juſtitia locum haberet.

An. 373. 10. Febr.

VALENTINIANI SENIORIS IN REBAPTIZANTES CONSTITUTIO.

Ex Cod. Theod. lib. 16. Tit. 6. Ne sanctum baptisma iteretur. *L.* 1.

Impp. Valentinianus & Valens AA. ad Julianum Proc. Africæ.

Antistitem, qui sanctitatem baptismi illicitâ usurpatione geminaverit, & contra instituta omnium eam gratiam iterando contaminaverit, sacerdotio indignum esse censemus. Dat. x. Kal. Mart. Trev. Valentiniano & Valente iv. AA. Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

Valentinianus senior Treviris in Galliis constitutus, proculdubiò etiam Gallicanorum Episcoporum consilio, vel ad relationem ad se ex Africâ factam *hac leg.* sacerdotem (seu Episcopum) rebaptizantem, sacerdotio suo, seu Episcopatu, per Africam Proconsularem indignum esse pronuntiat, Anno D. 373. & proculdubio eâ eo privari eum oportere jubet: per Africam, inquam, Proconsularem, cujus Proconsuli hæc lex inscribitur. Unde haud manis conjecturâ spectare ad Donatistas, pariter ut ad eosdem pertinent quatuor sequentes ut & duæ aliæ, putà *lex* 5. & 38. *supr. de hæreticis.* Et verò spectare ad Donatistas, qui recentissimè Firmo tyranno faverant in Africâ, testatur Augustinus *ep.* 164. Quæquam proculdubiò toleravit Valentinianus, datâ suâ ἐθελοθρησκείας cuique licentiâ, de quâ dixi ad *l. supr. de maleficis*, anabaptismo tantùm in his damnato, sub pœnâ sacerdotii privationis, neque enim ultrà progreditur Valentinianus. De hac ipsâ porrò lege Optatum Afrum Milevitanum *circa initium lib.* 5. sensisse putat Balduinus *Hæc*, inquit, *nostra vox est, qui in Trinitate baptismatis unitatem defendimus, non pro vobis, qui baptisma, in cujus imagine sunt illa duo, audacitèr, & quod contra* legem *est, iteratis: quamvis & vos ipsi non negatis, quia non debet iterari, quod semel jussum est fieri.* In quo largiter fallitur: nam, quod & ipse alibi rectè tradit, Optatum ante hunc annum 373. scripsisse certum est. & sanè scripsit is, quod apertè Optatus ipse profitatur, sexagesimo & quod excurrit anno post persecutionem Diocletianeam, id est, circa annum Domini 367. ut alibi fusè ostendo. Illud equidem verum, hanc legem esse de numero earum, quæ à Valentiniano in rebaptizantes scriptæ fuerunt, quarum meminit Gratianus quoque *l.* 2. *prox.* & quidem in Donatistas *ferme*, ut Augustinus testatur *ep.* 166. *ad Donatistas: Huic* (Joviano) inquit, *successit Valentinianus: legite qua* contra vos *jusserit:* de quo jam etiam aliquid dictum ad *l.* 3. *supr. de hæreticis.* Ergo Optati locus accipiendus est de aliis Valentiniani legibus (si quæ ante hanc in Donatistas latæ sunt) Constantini item & Constantii, (vel potiùs Constantis,) quarum mentio *l.* 2. *infr.*

Notabilia duo in *hac leg.* hæc occurrunt. Primum est, quod ait, *contra instituta omnium*, quæ latiùs explicata reperies ad *d. l.* 2. *prox.* Alterum est, quod baptismum vocat *gratiam* & *divinam gratiam*: quomodo & *gratia communionis* vocatur in *l.* 5. *infr. de Apostatis.* Gratianus pariter 3. *epist.* 17. *Audientibus, si qui fuerint periculo praventi, et si in exitu constituti, vigilantia vestra non desit, implorantibus* divinam gratiam, *misericordia Domini non denegetur.* Qui locus omninò componendus est cum *l.* 1. *supr. de Scenicis.* Græcis quoque ut Eucharistia, ita & baptismus χάρις dicitur. De Eucharistiâ apud Cyrillum sæpiùs hæ locutiones. τῆ θείας χάριτος μεταλαμβάνειν, & ἀξιωθῆναι αὐτῆς τῆς ἐπουρανίου χάριτος. & Optatus *lib.* 5. pariter de Eucharistiâ: *veniunt gentes ad gratiam: exhibet illis qui invitare dignatus est: ministeriorum exercent turba famulorum.* Omitto alia. Non minùs sæpè de baptismo: qui cùm plura habeat nomina, quæ Clemens Alexandrinus *lib.* 1. Gregorius Nazianzenus *orat.* 40. & Chrysostomus non semel recensent, unum illorum est χάρισμα vel χάρις. In 4. mystagogicon Cyrilli συγκρίνεσθαι τῆ χάριτι est, ad baptismum accedere. Græcus quoque Interpres Canonum Ecclesiæ Africanæ *p.* 174. ubi Latina habent, ut (ægrotantibus *Scenicis atque Histrionibus cæterisque hujusmodi personis reconciliatio non negetur* (qui locus alioquin cum *d. l.* 1. *de Scenicis.* componendus est) *reconciliationis* loco χάριν ἢ καταλλαγὴν vertit, & rectè, eo quippe loco *reconciliationis* verbo, id quod aliàs *viaticum* & extremum suffragium dicitur, id est, baptismus & Eucharistia indicantur: de quo ad *d. l.* 1. *de Scenicis.*

Illud postremum hic semel monendum, quæ *hac leg.* omnibúsque aliis hujus tituli constitutionibus in rebaptizantes constituuntur, accipienda non indefinitè, sed de hæreticorum tantùm anabaptismo, qui illicitâ usurpatione, furore immani, & institurione nefariâ collatum semel rectè baptismum in Ecclesiâ Catholicâ, Catholicæ Ecclesiæ odio, iterabant, quod clarè sat colligitur ex sequentibus legibus vide inter alias *legem* 6. Alioquin enim & ipsi Catholici baptisma quandoque rescindebant, seu quosdam hæreticorum rebaptizabant: quâ de re vide *canonem* 6. Concilii Nicæni, (cujus meminit & Rufinus, *lib.* 1. *cap.* 6. Augustinus, *de hæresibus*, *hæres.* 44.) Laodiceni, *canonem* 7. & 8. Constantinopolitani secundi Oecumenici *canon* 7. vide & quæ Athanasius *orat.* 3. *contra Arianos*, Basilium *epistolâ canonicâ ad Amphilochium, cap.* 1.

IMPERA-

IMPERATORIS GRATIANI CONSTITUTIO IN REBAPTIZANTES.

An. 377. 17. Oct.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. Tit. 6. Ne sanctum baptisma iteretur. *L.* 2.

Impp. VALENS, GRATIANUS, & VALENTINIANUS AAA. ad Flavianum Vicarium Africæ.

EORUM condemnamus errorem, qui Apostolorum præcepta calcantes, Christiani nominis sacramenta sortitos alio rursùs baptismate non purificant, sed incestant, lavacri nomine polluentes. Eos igitur auctoritas tua erroribus miseris jubebit absistere, Ecclesiis quas contra fidem retinent, restitutis Catholicæ. Eorum quippe institutiones sequendæ sunt, qui Apostolicam fidem sine intermutatione baptismatis probaverunt. Nihil enim aliud præcipi volumus, quàm quod Evangeliorum & Apostolorum fides & traditio incorrupta servavit: sicut & lege divali parentum nostrorum, Constantini, Constantii, Valentiniani, decreta sunt. Sed plerique expulsi de Ecclesiis, occulto tamen furore grassantur, loca magnarum domorum seu fundorum illicitè frequentantes: quos fiscalis publicatio comprehendet, si piaculari doctrinæ secreta præbuerint: nihil ut ab eo tenore sanctio nostra diminuat, qui dato dudum ad Nitentium præcepto fuerat constitutus. Quòd si errorem suum diligunt, suis malis domesticóque secreto, soli tamen, foveant viros impiæ disciplinæ. Dat. XVI. Kal. Novemb. CP. Gratiano A. IV. & Merobaude Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

Gratiani] Hæc lex est Imperatoris Gratiani, ut ex inscriptione patet; data enim est ad Flavianum Vicarium Africæ quæ utique Africa Gratiano parebat. Quare vitium erat in subscriptione *Datu* CP. id est, Constantinopoli: Nam & Gratianus hoc anno versatus est in Galliâ, & Treveris quidem vel Moguntiaci. Ut proinde minùs dubitem hanc legem scriptam in Galliâ ex consilio & dictatu Episcoporum Gallicorum: & certè, assurgere eam palàm ait Gallicano cothurno.

Ergo Gratianus hac lege rebaptizantium per Africam errorem, cœtúsque damnat: variis tum rationum momentis, tum & sanctionibus. Rationum, inquam, Theologicarum & Ecclesiasticarum. Quarum prima est à baptismatis, quod unum esse debet, neque repeti oportet, naturâ, cùm ait: *Christiani nominis sacramenta sortitos alio rursùs baptismate non purificari, sed incestari lavaris nomine.* Quibus similia alia ex aliis legibus, in unum cumulata habes *in Paratitlo*. Altera est, petita ab auctoritate Evangelii, Apostolorum, Traditionis incorruptæ, anteriorum tandem Principum præjudiciis & constitutionibus. Hinc scilicet rebaptizantes ait: *Apostolorum præcepta calcare.* Hinc mox pro canone subjicit *institutiones sequendas eorumque Apostolicam fidem probaverunt.* Item, *Nihil aliud præcipi se velle, quàm quod Evangeliorum & Apostolorum fides & Traditio incorrupta servavit: sicut & lege Divali, &c.* Quod Evangelii & Apostolorum prærogativam attinet, de eo jam satis, ad *l. cunctos populos* 2. *supr. de fide Cathol.* & ad *l.* 28. *supr. de hæreticis.* *Traditionem incorruptam quoque* hîc advocari notandum est: qua sanè se tuitus jam olim hac in re ipsâ adversùs anabaptismum Stephanus Papa, anabaptismum omnem damnans, adversùs Cyprianum, Firmilianum, & Africæ Concilia: ut testatur Cyprianus ipse qui hæc Stephani verba recitat, *epist.* 74. *ad Pompeium Sabratensem. Si qui ergo à quacumque hæresi venerit ad nos, nihil innovetur, nisi quod* TRADITUM *est,* id est, *præter id quod traditum est.* Et Eusebius *lib.* 7. *Hist. Eccl. cap.* 1. πολλαί γε τι νεωτερισθῆναι ἔθος: *& cap.* 3. ὁ μὲν δὴ Στέφανος. μὴ δεῖν τι νεώτερον παρὰ τὴν κρατήσασαν ἀρχῆθεν παράδοσιν ἐπικαινοτομεῖν οἰόμενος, ἐπὶ τούτῳ διηγανάκτει: id est, *Stephanus nihil novi aut alieni à* TRADITIONE AB ANTIQUO OBTINENTE, *moliendum arbitratus, animo ob hanc caussam indignabatur.* Augustinus quoque, lib. 5. de baptismo contra Donatistas, cap. 23. *Apostoli quidem nihil exinde præceperunt: sed consuetudo illa, quæ opponebatur Cypriano, ab eorum* TRADITIONE *exordium sumpsisse credendum est. sicut sunt multa quæ universa tenet Ecclesia, & ob hoc ab Apostolis præcepta benè creduntur, quamquam scripta non reperiantur.* Vincentius tandem Lirinensis in commonitorio suo c. 9. cùm multa hanc in sententiam scribat, tandem ait, *epistolam à Stephano missam ad Africam, ubi his verbis sanxit, nihil innovandum, nisi quod* TRADITUM *est.* Quæ ipsa sunt Stephani verba, quæ Cyprianus suprà memorabat. Et Cyprianus tamen illud in Stephano reprehendebat, quòd scripturis, quibus suam niti docerent Patres Africani, obduceret & opponeret traditionem, atque adeò traditionis nomine pravam venditaret consuetudinem, quæ non esset ab Apostolis, sed postea irrepsisset. Sed de ipsi in ipsâ Africâ juniores à Cypriano abiêre, & in argumento Stephani PP. acquievêre, qui contendebat ante Agrippinum nusquam in Ecclesiâ iterari baptismum solitum. Et acquievit etiam tantò pòst Augustinus, lib. 2. cap. 7. de baptismo contra Donatistas. *Quam consuetudinem credo ex Apostolicâ* TRADITIONE *venientem, sicut multa non inveniuntur in literis eorum, neque in Conciliis posteriorum: & tamen quia per universam Ecclesiam creduntur, nonnisi ab ipsis tradita & commendata creduntur.* Et lib. 4. cap. 24. *Quod universa tenet Ecclesia, nec Conciliis institutum, sed semper retentum est nonnisi auctoritate Apostolicâ institutum rectissimè creditur.* Vide eumdem & lib. 1. contra Cresconium cap. 33. Sequuti & hanc sententiam & traditionis prærogativam Imperatores ab Episcopis edocti, Valentinianus scilicet *leg.* 1. *supr.* ubi eodem sensu ait, *contra* INSTITUTUM *omnium baptismum iterari.* Gratianus *hac lege* ubi pariter ait, INSTITUTIONES *sequendas*, & item, *quod* TRADITIO *incorrupta servavit.* Honorius *l.* 4. *infr.* ut traditum est. Eadem verò traditione sicut singularitas baptismi, ita & plerique ritus in baptismate, ne de aliis nunc dicam, defendebantur, ut prolixe & egregiè multis demonstrat Tertullianus *de Coronâ milit. cap.* 3. 4. 5. & Basilius *de Spiritu sancto, cap.* 27. veluti consecratio aquæ, oleique unctionis; & ipsius qui baptismum accipit, renuntiatio Satanæ & Angelis ejus; lactis & mellis prægustatio, ipsa fidei professio, & alia id genus: tandem & trina mersio. Hieronymus quoque adversùs Luciferianos: *An nescis etiam Ecclesiarum hunc esse morem, ut baptizatis postea manus imponatur, & ita invocetur Spiritus sanctus? Exigis, ubi scriptum sit? in Actibus Apostolorum. Etiamsi Scripturæ auctoritas non subesset, totius orbis in hanc partem consensus instar præcepti obtineret. nam & multa, quæ per* TRADITIONEM *in Ecclesiâ observantur, auctoritatem sibi scriptæ legis usurpaverunt, velut in lavacro ter mergitare.* Quare & ad Ipsum Dominum & Apostolos hos ritus referre non verentur Chrysostomus, si Chrysostomi est *Homilia de fide in Patrem, Filium, & Spiritum sanctum.* & Pelagius apud Gratianum, *de Consecr. dist.* 4. Et ita quoque hæc jam dicuntur & hîc habentur *Apostolorum præcepta*, hæc *Apostolica & Apostolorum fides*, quam scilicet Traditio incorrupta servavit. Cui & *Evangeliorum* fides hîc sociatur. Quomodo Augustinus quo-

que etsi traditionem & consuetudinem urgeat, idem tamen, ne videretur humanis tantùm argumentis agere, ex Evangelio documenta & testimonia protulit, quibus non solùm idem colligeretur, sed planè ostenderetur: *lib.* 1. *contra Donatistas*; & *lib.* 2. *cap.* 14. *lib.* 4. *cap.* 7. *lib.* 5. *cap.* 4. & 23.

Provocat & *hac lege* Gratianus ad superiorum Principum constitutiones, Constantini M. Constantii (ego *Constantis* malim, cui Africa cesserat, non Constantii, qui etiam hæreticâ labe adspersus erat) itémque Valentiniani.

Provocat & ad sanctionem seu præceptum quoddam anterius ad Nitentium datum quod quale sit nondùm comperio. illud crediderim anteriorem ipsiusmet Gratiani constitutionem hîc indicari: & quidem emissam ad *Nitentium Tribunum & Notarium* (cujus mentio apud Ambrosium *epist.* 64.) extra ordinem in Africam missum cum mandatis seu *præcepto* (quomodo & hic vocatur) ad cohibendos hæreticorum cœtus. ut ceteroquin Tribuni & Notarii ab Imperatoribus cum mandatis & præceptis missi etiam in negotiis religionis, de quo plenè ad *l. unic. supr. de mandatis Principum*: ubi Marcellini & Dalmatii exempla inter alia.

Nunc de *hujus legis sententiâ*, quidque adversùs rebaptizantes constituat Gratianus: nempe tria hæc, hunc in finem spectantur.

Primùm absistere miseris erroribus suis, Vicarii Africæ auctoritate jubentur, id est, eorum cœtus inhibere his jubetur. Quod mirum: Flavianus enim hic Vicarius Africæ: (cujus alioquin meminit quoque Ammianus Marcellinus *extremo libro* 28. & Augustinus *epist.* 164. vide Symmachum *lib.* 2. *ep.* 27. & 63.) partis Donatistarum erat, quod Augustini locus dicta *epist* 164. ostendit, ubi Donatistas sic inducit loquentes, tum & eis respondet. *Atenim* (sunt verba Donatistarum) *& malos Christianos non licet persequi? Esto* (respondet Augustinus) *non liceat: sed numquid hoc Potestatibus; ad hoc ipsum ordinatis, fas est objicere? an Apostolum delebimus? Sed vos, inquiunt* (altera hæc est Donatistarum objectio) *talibus* (potestatibus) *communicare non debetis? Quid ergo?* (respondet Augustinus) *vos Flaviano quondam Vicario partis vestræ homini, quia legibus serviens nocentes quos invenerat, occidebat, non communicastis?*

Et sanè *l.* 4. *supr. de Hæreticis*, idem Gratianus (anno proximo 378. existimo) cœtus hæreticos dissimulatione judicum agitari permissos testatur. Et verò ea lex (adduntur & *lex* 5. *cod.*) huic firmandæ lata videtur & utraque anterior aliqua lex antiquior adversus cœtus hæreticorum confirmatur *olim*, inquit, *dicl. l.* 4. *jussimus*. Hac verò lege, *Nihil jus ab ea Domini sanctio nostra diminuat, qui dato dudum ad Nitentium præcepto fuerat constitutus*.

Secundò, *Ecclesias*, quas adhuc nonnullas retinebant Donatistæ Ecclesiæ Catholicæ restituere jubentur.

Tertiò, *loca* in quibus coierint confiscari jubentur. Ubi notandum ad id delegisse eos *magnas domos seu fundos*: de quâ confiscatione Augustinus, *lib.* 2. *contra literas Petiliani c.* 24.

Tandem sibi quisque nocitura quod sentit sentire monetur; sibíque solis fovere *vanas* (nam ita repono) impiæ disciplinas. Quod omnino congruit, sententiæ simul & verbis, *l.* 5. *supr. de Hæreticis*, quæ biennio fermè post hanc legem data est.

Et hæc quidem omnia Donatistas respiciunt. Neque enim audio Baronium existimantem posteriorem hujusce legis partem ad Manichæos spectare. Nam imò tota legis series contrarium ostendit. Denique duo Donatistarum genera hîc constituuntur: Unum eorum, qui Ecclesias adhuc quasdam contra fidem retinebant. Alterum eorum, qui de Ecclesiis licèt expulsi, occulto tamen furore grassabantur, loca magnarum domorum seu fundorum illicitè frequentantes.

D E C R E T U M
HIPPONENSIS CONCILII
DE DONATISTIS CLERICIS
IN NUMERO LAICORUM RECIPIENDIS,

Recitatum in Concilio Carthaginensi anni 397.

PLACUIT etiam, ut quia in præcedentibus Conciliis statutum est [1], ne quis Donatistarum cum honore suo recipiatur à nobis, sed in numero laicorum: propter salutem quæ nulli deneganda est, (tantùm autem inopiæ clericorum ordinandorum in Africâ patiuntur Ecclesiæ, ut quædam loca omninò deserta sint,) servetur quidem in istis, quod jam antea creditum * est: sed exceptis his, quos aut non rebaptizasse constiterit, aut qui cum suis plebibus ad communionem Catholicam transire voluerint. Sic enim scriptum est, quòd duobus si convenerit Christianis, quidquid petierint impetrabunt. Non oportet dubitari, quòd remoto scandalo dissensionis universæ plebis, invitatæ pacis compensatione & sacrificio caritatis aboleantur, quæ majorum suorum auctoritatem sequentes, repetitione baptismi commiserunt. Sed hanc rem placuit non confirmari priùs quàm exinde transmarina Ecclesia consulatur.

* *al.* traditum.

A N N O T A T I O.

1 *In præcedentibus Conciliis statutum est*] Vetus Ecclesiæ Africanæ disciplina hæc fuit, ut hæretici & schismatici in clero constituti ad Ecclesiam redeuntes, sive priùs in Catholicâ ordinati, vel apud hæreticos aut schismaticos promoti eâ conditione susciperentur, ut communicarent tantùm ut laici, & satis haberent quòd admitterentur ad pacem, nullam autem ordinationis & honoris prærogativam retinerent. Ita Cypr. ep. 72. Eamdem legem primùm in Romanâ Ecclesiâ viguisse constat ex Innocent. 1. ep. 22. ad Episcopos Macedoniæ. Idem statutum legitur in Concilio Eliberitano, can. 51. Attamen mitiùs actum est aliquando cum schismaticis, ut in Concilio Nicæno cum Novatianis quos in clero manere synodus permisit & cum Melitianis, quos etiam ulterius provehi non vetavit. Idem Donatistis initio schismatis indultum. Nam, ut observat S. Aug. ep. 43. Miltiades Donato solo expulso paratus fuit communicatorias mittere ceteris qui à Majorino ordinati fuerant, eósque pro Episcopis habere: ita ut in iis locis ubi duo essent Episcopi quos dissensio geminasset, eum confirmari vellet qui foret ordinatus prior. In Concilio Arelatensi nihil novi circa hoc statutum, quamquam hujus synodi patres optassent, ut severior in Donatistis sententia proferretur, quemadmodum ex eorum epistolæ ad Miltiadem verbis intelligere est. At subsequentibus in Conciliis Africanis vetitum fuisse, ne quis Donatistarum cum honore suo susciperetur, disertè hîc asseritur in Concilio Carthaginensi anni 401. In hoc Hipponensi anni 393. proponitur hujus severitatis relaxatio, in gratiam eorum tantùm *quos aut non rebaptizasse constiterit, aut qui cum suis plebibus ad communionem Catholicam transire voluerint*. Sed antequam quidquam statueretur, transmarinam Ecclesiam consuli placuit. In Concilio Carthaginensi anni 397. mandatum est, ut consulerentur præsules Romanus & Mediolanensis, utrùm infantes baptizati à Donatistis ad clerum promoveri possent. Iterùm in Concilio Carth. anni 401. missa legatio ad eosdem antistites, ut liceret clericos Donatistarum in ordinibus suis suscipere. Tandem in Concilio universali Africæ ejusdem anni, pro bono pacis & ob inopiam clericorum, potestas facta est omnibus Episcopis Catholicis Donatistarum clericos suscipiendi cum ordinibus suis.

EPISTO-

An. 393.

EPISTOLA
CABARSUSSITANI CONCILII
A DONATISTIS MAXIMIANENSIBUS HABITI

Contra Primianum Donatistam Carthaginensem.

Edita ex Augustino in Psalm. 36.

SANCTISSIMIS FRATRIBUS atque Collegis, per universam Africam, hoc est, per Provinciam Proconsularem, Numidiam, Mauritaniam, Byzacenam & Tripolin constitutis, sed & Presbyteris, diaconis, & universis plebibus, in veritate Evangelii nobiscum militantibus, Victorinus, Fortunatus, & Victorianus, Migginus, Saturninus, Constantius, Candorius, Innocentius, Cresconius, Florentius, Salvius, alius Salvius, Donatus, Geminius, Prætextatus *, Maximianus, Theodorus, Anastasius, Donatianus, Donatus, alter Donatus, Pomponius, Pancratius, Januarius, Secundinus, Paschasius, Cresconius, Rogatianus, alius Maximianus, Benenatus, Gaianus, Victorinus, Guntasius, Quintasius, Felicianus, Salvius, Migginus, Proculus, Latinus, & ceteri qui in Concilio apud Cabarsussi fuimus, in Domino æternam salutem.

* Assuritanus Episcopus.

NEMO est qui nesciat, fratres dilectissimi, de sacerdotibus Domini, non propriæ voluntatis, sed divinæ legis impulsu, tam in reos sententiam dicere, quàm innocentibus inflictam, jure ab eis ac meritò submovere. Non levi enim periculo subjacebit, quisquis aut reo pepercerit, aut innocentem conficere pertentarit: maximè cùm scriptum sit: *innocentem & justum non occides: & purgatione non purgabis reum.*

Hoc igitur edicto legis admoniti, necesse nos fuerat Primiani caussam, quem plebs sancta Carthaginensis Ecclesiæ Episcopum fuerat in ovile Dei sortita, seniorum litteris ejusdem Ecclesiæ postulantibus, audire atque discutere sub eo, ut explanatis omnibus aut innocentem, quod optabile fuerat purgaremus, aut nocentem certè ostenderemus suis meritis esse damnatum. Optatissimum enim nobis fuit, ut plebs sancta Carthaginensis Ecclesiæ, eo se lætetur Episcopo sublimatam, qui in omnia sanctus, & in nullo reprehensibilis haberetur. Propterea utique talem esse oportet Domini sacerdotem, ut quod populus pro se apud Deum non valuerit, ipse pro populo mereatur quod poposcerit impetrare: quia scriptum est, *si peccaverit populus, orabit pro eo sacerdos: si autem sacerdos peccaverit, quis orabit pro eo?*

Scandala igitur Primiani, & ipsius nequitia singularis, sic in se cæleste judicium provocavit, ut horum criminum auctorem necesse esset penitus amputare: qui recens ordinatus, Presbyteros supradictæ plebis ad conjurationem impiæ conspirationis impellens, hoc ab eis velut precario jure postulavit, ut ad damnandos quatuor diaconos, viros egregios, ac singularibus meritis approbatos, Maximianum scilicet, Rogatianum, Donatum, itémque Salgamium, consentirent, & incunctanter ei promitterent accommodare consensum.

Cujus illi malâ præsumptione stupefacti cùm rem silentio refellissent, per se cogitatum scelus non dubitavit implere, usque adeò ut in Maximianum diaconum, virum sicut omnibus notum est innocentem, sine caussâ, sine accusatore, sine teste, absentem ac lecto cubantem, sententiam putaret esse promendam: qui jampridem Clericos non dissimili furore damnarat.

Nam cùm incestos, contra legem decretáque omnium sacerdotum, communioni sanctæ adjungeret: cúmque obsistente maximâ parte plebis, etiam seniorum nobilissimorum litteris conveniretur, ut per se corrigeret quod admiserat; suâ temeritate possessus, emendare contemsit. His itaque permoti seniores Ecclesiæ supradictæ, ad universum chorum litteras legatósque miserunt, quibus non sine lacrymis deprecati sunt, ut ad se ferventiùs veniremus; quo perpenso libramine intentationibus exploratis, existimatio Ecclesiæ purgaretur.

Ad hanc proinde, cùm secundùm memoratorum litteras veniremus; notâ suâ ille ratione fervescens, adventum nostrum penitus declinavit. Qui usquequaque rebelli animo recalcitrans in malo permansit, ut, conductâ multitudine perditorum, atque impetratis officialibus, basilicarum januas obsedissent, qui ingrediendi nobis atque agendi sollemnia interdicerent facultatem. Hæc si Episcopum convenit facere, si Christianis licet admittere, si hoc Evangelia protestantur; probet aut judicet, quisquis amator aut assertor est veritatis. Hoc enim nobis inflixit frater aliquando proprius, quod numquam faceret alienus.

Decrevimus omnes sacerdotes Dei, præsente Spiritu sancto, hunc eumdem Primianum, primò quòd super vivos Episcopos, alios subrogarit: quòd incestos cum sanctorum communione miscuerit: quòd Presbyteros ad conjurationem ineundam constringere pertentarit: quòd Fortunatum Presbyterum in cloacam fecerit mitti, cùm ægrotantibus baptismo succurrisset: quòd communionem Demetrio Presbytero denegarit, ut cogeret filium abdicare: quòd idem Presbyter objurgatus sit, quòd Episcopos hospitio suscepisset: quòd supradictus Primianus multitudinem miserit, quæ Christianorum domos everteret: quòd obsessi sint Episcopi simul & Clerici, & postea ab ejus satellitibus lapidati: quòd in basilicâ cæsi sint seniores, quòd indignè ferrent Claudianistas ad communionem admitti: quòd innocentes clericos putaverit esse condemnandos: quòd se

nobis

nobis audiendum noluerit exhibere, cùm basilicarum fores ne ingrederemur, multitudine & officio interclusferit: quòd legatos à nobis ad se missos injuriosè rejecerit: quod loca multa vi primò, dehinc auctoritate judiciariâ usurpaverit: præter alia illicita ejus admissa, quæ pro honestate stili nostri siluimus, à sacerdotali choro perpetuò esse damnatum: ne eo palpato, Dei Ecclesia, aut contagione, aut aliquo crimine maculetur. Quod idipsum Paulus Apostolus exhortatur & admonet, *Præcepimus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri Jesu Christi, ut discedatis ab omni fratre inordinatè ambulante*: atque adeò non immemores puritatis Ecclesiæ, conducibile existimavimus, omnes sanctos consacerdotes & omnes clericos, & omnes populos qui se Christianos meminerunt, hac nostrâ tractoriâ commonere, ut omnes ejus communionem, ut pote damnati, diligenti curâ horreant. Ipse enim de suo interitu rationem reddet, qui hoc nostrum decretum non audiendo tentaverit violare.

Placuit sanè nobis & Spiritui sancto, quòd tempus tardis ad convertendum reservetur sub eo, ut quicumque consacerdotum vel clericorum suæ salutis immemores, à die damnationis supradicti Primiani, id est à die VIII. Kalendarum Juliarum, usque ad diem VIII. Kalendarum Januariarum, minùs à Primiani damnati communione recesserint, tali sententiâ constringantur: Laici quoque nisi se à supradicto die damnationis illius, intra diem Paschæ futuræ ab ejus consortiu separaverint, non posse quemquam nisi per pœnitentiam, siquidem meminerint, Ecclesiæ reformari.

Victorinus Munacianensis Episcopus subscripsi. Fortunatus Dionysianensis Episcopus subscripsi. Victorianus Carcabianensis Episcopus subscripsi. Florentius ab Adrumeto Episcopus subscripsi. Miggiuus ab Elephantariâ Episcopus subscripsi. Innocentius Thebaltensis Episcopus subscripsi. Miggin pro collegâ meo Salvio Membressitano Episcopo subscripsi. Salvius Ausafensis Episcopus subscripsi. Donatus Sabratensis Episcopus subscripsi. Gemellus à Tambeis Episcopus subscripsi. Prætextatus Assuritanus Episcopus subscripsi. Maximianus Sebatensis Episcopus subscripsi. Datianus Camicetensis Episcopus subscripsi. Donatus Fiscianensis Episcopus subscripsi. Theodorus Usulensis Episcopus subscripsi. Victorianus jubente collegâ Agnosio Episcopo subscripsi. Donatus Cebrisetanus Episcopus subscripsi. Natalicus Thelensis Episcopus subscripsi. Pomponius Macrianensis Episcopus subscripsi. Pancratius Balianensis Episcopus subscripsi. Januarius Aquensis Episcopus subscripsi. Secundus Jocundianensis Episcopus subscripsi. Pascasius à Vico Augusti Episcopus subscripsi. Cresconius Tacienensis Episcopus subscripsi. Rogatianus Episcopus subscripsi. Maximianus Erumminensis Episcopus subscripsi. Benenatus Tugutianensis Episcopus subscripsi. Ritanus Episcopus subscripsi. Gaianus Tigualensis Episcopus subscripsi. Victorinus Leptimagnensis Episcopus subscripsi. Guntasius Benefensis Episcopus subscripsi. Quintasius Capsensis Episcopus subscripsi. Felicianus Mustitanus Episcopus subscripsi. Victorianus ex delegatione Miggini Episcopi subscripsi. Latinus Magiensis Episcopus subscripsi. Proculus Girbitanus Episcopus subscripsi. Donatus Sabratensis Episcopus pro fratre & collegâ meo Marratio subscripsi. Proculus Girbitanus pro collegâ meo Galliono subscripsi. Secundianus Prisianensis Episcopus subscripsi. Helpidius Tusdritanus Episcopus subscripsi. Donatus Samurdatensis Episcopus subscripsi. Getulicus Victorianensis Episcopus subscripsi. Annibonius Rabsutensis Episcopus subscripsi. Item Annibonius petitus à collegâ meo Augendo Arensi Episcopo subscripsi. Tertullus Abitensis Episcopus subscripsi. Primulianus Episcopus subscripsi. Secundianus Aurisilianensis Episcopus subscripsi. Maximus Pitanensis Episcopus subscripsi. Crescentianus Murtensis Episcopus subscripsi. Donatus Beliniensis Episcopus subscripsi. Perseverantius Tevestinus Episcopus subscripsi. Faustinus Binensis Episcopus subscripsi. Victor Altiburitanus Episcopus subscripsi. Omnes numero quinquaginta tres.

An. 394. 24. Apr.

SENTENTIA
CONCILII BAGAIENSIS
A DONATISTIS EPISCOPIS CCCX.

Pro Primiano habiti in Maximianum ejúsque ordinatores ac socios pronuntiata.

Ex variis Augustini locis collecta.

CUM omnipotentis Dei, & Christi ejus Salvatoris nostri voluntate, ex universis Provinciis Africæ venientes, in Ecclesiâ sanctâ Bagaïensi Concilium gereremus, Gamalius, Primianus, Pontius, Secundianus, Januarius, Saturninus, Felix, Pegasius, Rufinus, Fortunius, Crispinus, Florentius, Optatus, Donatus, Donatianus, & ceteri numero trecenti & decem: Placuit Spiritui sancto, qui in nobis est, pacem firmare perpetuam, & schismata resecare sacrilega. *Lib. 4. contr. Crescon. cap.* 10.

Optata quidem pacis & concordiæ est juncta germanitas, sicut scriptum est: *Justitia & pax osculatæ sunt invicem. Ibid. cap. 16.*

Licèt enim viperei seminis noxios partus, venenati uteri alveus diù texerit: & concepti sceleris uda coagula, in aspidum membra tardo se calore vaporaverint; tamen conceptum virus, evanescente umbraculo, occultari non potuit: nam etsi serò, publicum tamen facinus & parricidium suum, fœta scelerum vota pepererunt. Quod antè prædictum est: *Parturiit injustitiam, concepit dolorem, & peperit iniquitatem.* Sed quoniam serenum jam fulget è nubilo nec est confusa criminum silva, cùm ad pœnam designata sunt nomina. Indulgentiæ enim antehac fuerat: dum clementiæ dimittimus lineam, invenit caussa quos puniat. *Lib. de Gest. cum Emer.*

&

& lib. 4. contr. Cresc. cap. 31. Lib. 2. contr. Parmen. cap. 3.

Sed veridicâ undâ in asperos scopulos nonnullorum naufraga projecta sunt membra, & Ægyptiorum ad modum exemplo, pereuntium funeribus plena sunt littora: quibus in ipsâ morte major est pœna; quòd post extortam aquis ultricibus animam, nec ipsam inveniant sepulturam. *Lib. 4. contr. Crescon. cap. 16.*

Loquantur, carissimi fratres, schismatis caussas: quia jam non possumus tacere personas. MAXIMIANUM fidei æmulum, veritatis adulterum, Ecclesiæ matris inimicum, Dathan, Chore & Abiron ministrum, de pacis gremio sententiæ fulmen excussit: & quod adhuc cum dehiscens terra non absorbuit, ad majus supplicium superis reservavit. Raptus enim pœnam suam compendio luctaverat funeris, usuras nunc graviores colligit fœnoris, cùm mortuis interest vivus. *L. de Gest. cum Emer.*

Nec solùm hunc sceleris sui mors justa condemnat. Trahit etiam ad consortium criminis plurimos catenæ sacrilegii, de quibus scriptum est: *Venenum aspidum sub labiis eorum, quorum os maledictione & amaritudine plenum est, veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: contritio & infelicitas in viis eorum, & viam pacis non cognoverunt: non est timor Dei ante oculos eorum.* Nollemus quidem quemquam è proprii corporis juncturâ præcidi; sed quoniam tabescentis vulneris putredo pestifera plus habet in abscissione solaminis, quàm in remissione medicaminis; inventa est caussa salubrior, ne per cuncta membra pestilens irrepat virus, ut compendioso dolore natum decidat vulnus. *Eod. lib.*

Famosi ergo criminis reos, Victorianum Carcabianensem, Martianum Sullectinum, Beianum Baianensem, Salvium Ausaphensem, Theodorum Usilensem, Donatum Sabratensem, Miggenem Elephantariensem, Prætextatum Assuritanum, Salvium Membressitanum, Valerium Melzitanum, Felicianum Mustitanum, & Martialem Pertusensem, qui funesto opere, perditionis vas sordidum collectâ fæculentiâ glutinarunt: *L. 3. contr. Cresc. cap. 53.* sed & clericos aliquando Ecclesiæ Carthaginis, qui dum facinori intersunt illicito, incestui præbuerunt lenocinium, Dei præsidentis arbitrio, universalis Concilii ore veridico, damnatos esse cognoscite. Eos autem quos sacrilegii surculi non polluêre plantaria, hoc est, qui à Maximiani capite, proprias manus verecundo fidei pudore retraxerunt, ad matrem Ecclesiam redire permisimus. *L. de Gest. cum Emer.*

Placuit tamen decreto Concilii, dilationem temporis dari, intra quod si quis corrigi voluisset, innocens haberetur. *L. 4. contr. Cresc. cap. 34.* Quantùm enim de reorum morte purgamur, tantùm de innocentium reditu gratulamur. *Eodem l. c. 35.*

Ac ne angustum redeuntibus tempus, spem salutis arctatæ diei pressura subducat; agnoscentibus quibuslibet longè manentibus præcedentibus statutis, universis usque ad diem octavum Kalendarum Januarii proximè futurarum, agnitionis pandimus januam, ut integri honoris ac fidei, regressi habeant fundamenta: quam si quisquam ingredi nequiverit pigrâ segnitie; sciat sibi ad omnes veniales aditus, suâ voluntate viam esse subductam. Manebit enim circa eos dicta sententia, & post præstitutum diem redeuntibus fixa pœnitentia. *L. 4. cont. Cresc. cap. 4.*

Data Bagai in Numidiâ VIII. Kalendas Maias post Consulatum Theodosii Augusti III. Consulatu Augustorum Arcadii III. & Honorii iterùm. *L. 3. contra Cresc. cap. 56. & L. 4. c. 39.*

Interfuerunt Episcopi CCCX.

SUPPLEX LIBELLUS

An. 395. 2. Mart.

PEREGRINI PRESBYTERI ET SENIORUM ECCLESIÆ MUSTITANÆ REGIONIS PRIMIANISTARUM

Adversùs Maximianistas.

Ex Augustino Lib. 4. contra Cresconium cap. 4.

POST consulatum dominorum Arcadii III. & Honorii iterùm Augustorum, sexto Nonas Martias, Carthagine in secretario Prætorii Titianus dixit: Peregrinus Presbyter & Seniores Ecclesiæ Mustitanæ regionis tale desiderium prosequuntur. Cùm Ecclesiæ Catholicæ sanctitatem vir memoriæ venerabilis ab errore perfidiæ Donatus asseretet, in ejus nomen & cultum, mundi penè totius observantia nutrita coaluit. Sed cùm ejus religionis laudandum mirandùmque propositum, Maximiani cujusdam venena polluerent, multorum cœtus antistitum in unum Deo conspirante collectus, hominem vel potiùs pestem, quæ supernæ displicuit majestati, etiam puræ mentis propriâ coërtione damnavit.

Eos quoque, quos alienæ præsumptionis error attraxerat, portu primò proposito pœnitendi, si reverti cuperent intra tempus ad religionis tramitem præstitutum, pari vigoris admonitione compescuit. Sed suis institutis iniquitas delectatur, & semetipsam non deserit, cùm semel præcipitata corruerit. Idem namque Maximianus cœptam ouerit audaciam, & alios sibimet consociat ad furorem.

Inter quos etiam Felicianus quidam, qui primò recta sectatus, depravationis hujus attaminatione fuscatus, in Mustitanâ positus civitate, Deo omnipotenti parietes consecratos, & Ecclesiam venerandam quasi quadam obsidione credidit retinendam.

Hunc etiam Prætextatus, in Assuritanis partibus imitatur. Sed cùm æquitatis tuæ innotesceret potestati consortium sacerdotum; jussisti, ut gesta testantur, exploso omni contradictionis effectu, sacratissimis sacerdotibus, à profanis mentibus Ecclesias vindicatas, oportere restitui. *L. 3. contr. Cresc. 56.*

DECRE-

An. 397. 1. Sept.

DECRETUM CARTHAGINENSIS CONCILII

Anno 397. habiti.

DE PARVULIS A DONATISTIS BAPTIZATIS.

CAN. XLVIII.

DE Donatistis placuit, ut consulamus fratres & consacerdotes nostros Siricium * & Simplicianum *, de solis infantibus qui baptizantur penes eosdem, ne quod suo non fecerunt judicio, cùm ad Ecclesiam Dei salubri proposito fuerint conversi, parentum illos error impediat, ne promoveantur sacri altaris ministri.

* Romanum Episcopum.
* Mediolanensem.

An. 398. 25. Apr.

LEX HONORII

ADVERSUS

IRRUENTES IN ECCLESIAS.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. *Tit.* 2. De Episcopis, Ecclesiis & Clericis. *L.* 31.

Impp. ARCAD. & HONORIUS AA.
Theodoro PF. P.

SI quis in hoc genus sacrilegii proruperit, ut in Ecclesias Catholicas irruens, sacerdotibus & ministris, vel ipso cultui locóque aliquid importet injuriæ, quod geritur, litteris ordinum, magistratuum & curatorum, & notoriis apparitorum, quos Stationarios appellant, deferatur in notitiam potestatum, ita ut vocabula eorum qui agnosci potuerint, declarentur: &, si per multitudinem commissum dicetur, si non omnes, possunt tamen aliquanti cognosci, quorum confessione sociorum nomina publicentur. Atque ita Provinciæ moderator, sacerdotum, & Catholicæ Ecclesiæ ministrorum, loci quoque ipsius, & divini cultûs injuriam, capitali in convictos, sive confessos, reos sententiâ noverit vindicandum: Nec exspectet ut Episcopus injuriæ propriæ ultionem deposcat, cui sanctitas ignoscendi soli gloriam dereliquit. Sitque cunctis non solum liberum, sed & laudabile, factas atroces sacerdotibus, aut ministris injurias, veluti publicum crimen, persequi, ac de talibus reis ultionem mereri. Quòd si multitudo violenta civilis apparitionis exsecutione, & adminiculo ordinum possessorúmve non potuerit præsentari, quòd se armis, aut locorum difficultate tueatur, judices Africani armatæ apparitionis præsidium, datis ad virum spectabilem Comitem Africæ litteris, prælato legis istius tenore, deposcant, ut rei talium criminum non evadant. Dat. VII. Kal. Maii, Med. Honorio III. & Eutychiano Coss.

An. 400. 25. Febr.

LEX HONORII

De Rescripto

QUOD DONATISTÆ A JULIANO IMPETRARANT.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. *Tit* 5. De Hæreticis, *L.* 37.

Impp. ARCAD. & HONORIUS AA.
Hadriano PF. P.

RESCRIPTUM, quod Donatistæ à Juliano tunc Principe impetrasse dicuntur, proposito programmate celeberrimis in locis volumus anteferri, & gesta, quibus est hujuscemodi allegatio inserta, subnecti: quò omnibus innotescat, & Catholicæ confidentiæ stabilita constantia & Donatistarum desperatio fucata perfidiæ. Dat. v. Kal. Mart. Rav. Stilichone & Aureliano Coss.

JACO-

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

HONORII Imperatoris constitutiones fermè nunc sequuntur: Quamquam & *lex* 35. *supr.* ejusdem fuit. Sequantur, inquam, *num.* 17. puta hæc lex, & *lex.* 38 39. 40. 41, 42. 43. 44. 45. 46. 47. 51. 52. 53. 54. 55. 56. Et quidem, quod observandum, potissimam partem adversus *Donatistas*, umissa: de quibus hæc quoque lex est: sic ut undecim in universum de Donatistis Honorii constitutiones hoc titulo liquidò numerare liceat: ex quibus discimus quæ Honorii mens, quod odium in Donatistas fuerit. Nempè hæc illa Honorii tempora sunt, per quæ Donatistæ potissimùm desæviêre: & quidem, Circumcelliones in Africà, quæ Donatistarum nutricula erat. Atque ut omittam quæ sub eodem Honorio moliti illi sunt, jam inde ab imperii ipsius initio, atque adeò ante hanc legem, de hujus modò legis sententià nunc videamus.

Donatistis igitur per omnium ora traducendis, desperatæque & fucatæ eorum perfidiæ publicandæ, contrà, Catholicorum confidentiæ & stabilitæ constantiæ efferendæ, Honorius Imp. hac constitutione, quæ data est anno 400. Rescriptum, quod à Juliano Apostatà (ante 40. fermè annos) impetraverant, proposito programmate, celeberrimis in civitatum locis *anteferri*, id est proponi ab Hadriano PP. simul & *Gesta*, quibus hujusmodi allegatio, seu rescriptum insertum fuerat, subnecti jubet. Hæc aperta hujusce l. est sententia, quæ nullam juris constitutionem continet, sed Donatistarum tantùm odium præfert. Quæ ut meliùs intelligatur, de tribus videndum est: quodnam illud sit *Rescriptum* Juliani, simul & *Gesta* illa, quæ tandem occasio fuerit hujusce legis sanciendæ. Quod primum attinet res sic se habet.

Donatistæ ante Julianum Imp. à Constante Imp. repressi, pulsis eorum Ducibus, Principibus, & Basilicis eis ereptis, Juliano Apostatà ad Imperium evecto, legationem seu legatos, & in his Pontium, ad eum destinarunt, restitui se sibique Basilicas à Constante ereptas reddi, precibus petituros: qui utique adulationis plenissimi Julianum adorti, dicentes: *Quod apud eum solum justitia locum haberet*, (quæ hîc *fucata perfidia* dicitur.) Id quod à Juliano facile impetravêre, eo rescripto, cujus *hac lege* mentio fit. Cujus tum libelli, tum rescripti meminêre Optatus Milevitanus *lib.* 2. Chrysostomus *lib.* 1. *contra Gentes*: Augustinus *contra epist. Parmeniani*, *lib.* 1. *sub. fin. p.* 22. *contra litteras Petiliani lib.* 2. *cap.* 92. *&* 97. *epistolà ad Vincentium* 48. *pag.* 172. *& epist. ad Donatistas* 166. Nempe eo consilio, ut ita Christianos inter se committeret, cui pax & unitas Christiana nimiùm displicebat, quem Juliani animum, ut in genere Ammianus Marcellinus *lib.* 22. describit: ita Chrysostomus *lib.* 1. *contra Gentes*, & Optatus *lib.* 2. & Augustinus *d. lib.* 1. *contra Parmenianum & epist.* 166. hac in re nominatim tradit. Porrò hujus rescripti quædam inter cetera & ad locum refert Augustinus *lib.* 2. *contra litteras Petiliani c.* 97. *Quod Julianus*, inquit, *constitutis*, *dicens*: *Hoc quoque supplicantibus Rogatiano, Pontio, Cassiano & cetera Episcopis, sed & clericis, accedit ad cumulum, ut abolitis quæ adversus eos sine rescripto perperam gesta sunt in antiquum statum cuncta revocentur.* Et hæc de rescripto Juliani ad preces Donatistarum. Quod quidem ut id obiter moneam, à Juliano Sirmii datum non fuit, quod probat vir doctus, ut ita huc trahat rescriptum, quod Sirmii datum dicitur & antiquatur, *l.* 5. *supr.* Neque enim Julianus Princeps seu Imperator Sirmii umquam fuit.

Quid *Gesta* hîc sint, quibus hujuscemodi allegatio inserta, videamus. Sanè bifariam id accipi posse quis putet? Primùm per Gesta hîc accipienda videantur acta à Legatis, seu allegationes Donatistarum apud Julianum, & sic supplicatio seu preces ipsæ, quibus in scripta redactis, rescriptum deinceps insertum. Quo sensu hoc codice non una lex ex parte Actorum apud Principem, seu in consistorio ejus exhibetur, de quo vide *Prolegom.* Secundò putet quis hîc accipienda gesta judicum Africæ ubi sanè Donatistæ uni eam rescripto à Juliano impetrato, preces Juliano oblatas, allegarunt, insinuarunt. Optatus *lib.* 3. *Benè mosti quod vel à quo petiverint, & quam rogaverint, ut redirent & locum venire potuissent & nos didicimus, cùm easdem preces, quas dederant, apud Africanos judices allegarent, in quibus infrà scriptum est: data ab Episcopis partis Donati*: Augustinus pariter *lib.* 1. *contra Parmenianum d. cap.* 7. *in fin. Juliano Donatista, sicut judicum gesta testantur, quibus hi quod impetraverunt*, ALLEGARUNT, *talibus verbis supplicaverant. Dixerunt enim, quòd apud eum solum justitia locum haberet.* Et contra litteras *Petiliani*, *lib.* 2. *Pontius fecit, Pontius supplicavit, Pontius apud Apostatam solum justitiam locum habere prædicavit. His verbis sibi Pontium supplicasse in eodem rescripto suo nominatim sine ambage ipse Julianus expressit: Exstant* ALLEGATIONES VESTRÆ: *non hac incertà famà, sed publica monumenta testantur.* Et rursùm *c.* 97. *Imperatori pagano & apostatæ dixistis: Quòd apud eum solum justitia locum haberet. Quibus precibus & rescripto, sicut ibi scriptum est (sicut* ALLEGATIONIS GESTA *testantur) pars Donati universaliter usa est.* Nempè rescripta Principum qui impetraverant, ea judicibus & judicum gestis allegabant (*les faisoient enregistrer au Greffe des juges*) ut docent præterea hoc codice *l.* 2. *supr. de integri restitut. l. unic. supr. de operibus public. l.* 26. *supr. de cohortalibus*, *l.* 12. & 13. 20. 30. *supr. de petition. l. unic. supr. si vagum mancip. l.* 2. *supr. de incorporat.* Et ita quidem rescripta gestis allegabantur, ut simul etiam preces, ad quas rescriptum emanaverat, allegarentur, seu intimarentur: quod & hîc factum à Donatistis. Quà causà Honorius gestorum publicationem imperat; unum nonnisi ex his fucata Donatistarum perfidia innotescere potuit: vice versà Catholicæ confidentiæ stabilita confidentia. Nempè quòd Donatistæ, at non & Catholici adulatione fucatà & perfidà Juliano obrepserant, atque omne illud quod ab eo impetraverant, malis artibus impetraverant.

Nunc postremo loco inquirendum est, quænam occasio hoc tempore Honorio Imper. præbita fuerit, ut Juliani apostatæ rescriptum hoc pro Donatistis, unà cum eorum precibus post tot demum annos ex actis proconsularibus publicè proponi voluerit, atque omnibus innotescere. Putat haud absurdè Baronius Donatistarum (& quidem Petiliani Donatistæ nominatim) epistolam seu invectivam in Catholicos huic constitutioni occasionem dedisse: qua, ut docet Augustinus pluribus locis, & inter cetera *epist.* 48. & *contra Petiliani epistolam lib* 2. *cap* 92. exprobravit Catholicis, quòd à Principibus adversus se sæpè expetissent auxilium: atque inter cetera hæc in eam sententiam dixerat: *Quid autem vobis est cum ..... sæculi, quos numquam Christianitas nisi invidos sensit*, &c. Addatur & Augustini locus *contra epistolam Parmeniani lib.* 1. *cap.* 7. *circa fin.* ubi pariter hoc Donatistarum factum jam proscribebat anno superiore 399 (ut existimo.) Has scilicet invectivas ad aures Honorii pervenisse, per legatos Africanos anno 399. superiore, vel ipsum Possidium Calamensem Episcopum. Honorium his commotum, in eorum Donatistarum opprobrium, procacium eorum efferri voluisse, quà ipsimet à Juliano Imp. Apostatà rescriptum seu auxilium impetrasse innotesceret. Fortassis & illud putet quis Donatistas de legibus ab Honorio Imperatore adversùm se latis querentes, Juliani factum jactasse exprobrandi animo, quasi minùs æquitatis & juris Christiani ipsi à Christiano Principe ferrent, quàm à gentili Imp. olim tulerant, Christiani alioquin nominis osore. Quam visum Honorio, rescriptum Juliani cum precibus Donatistarum publicè omnibus proponi, ut ita sciretur, quàm bonis imò fucatis artibus id Donatistæ impetrassent, imò quàm desperata & fucata perfidia eorum fuerit: quam interpretationem juvare videtur, quæ Augustinus scribit, tum passim, tum *lib.* 1. *adv. Parmenianum cap.* 7. *epist.* 43. contra quam aliis longè artibus, puta Catholica confidentia Catholicorum constantia stabilita fuerit, quos ut à veritate, ita & sinceritate nihil dimovere umquam valuerit; quod sanè ex Juliani temporum historià liquet.

Quidquid hujus sit, ut omittam, quod Augustinus testatur de actis Collationis Carthaginensis, quæ in Ecclesiis Africanis publicè Quadragesimæ tempore recitari mos fuit, *lib. de gestis cum Emerito*, ut omittam quod idem Honorius *l.* 55. *infr.* voluit eadem gesta in publica monumenta relata, etiam mortuo Cognitore Marcellino perpetem habere firmitatem. Simili certe posteà exemplo anno D. 412. & Marcellinus acta de scelesibus Donatistarum post Collationem Carthaginensem publicè proponi voluit in Theoproprià, quò frequens ut videtur multitudo confluebat, velut locum Carthagine celeberrimum, eademque Augustinus per Ecclesiam recitari desideravit. *Gesta*, inquit, *epist.* 158. *ad Marcellinum*, *quæ promisit præstantia tua, vehementer expecto, & in Ecclesia Hipponensium jam recitari cupio, ac si fieri potuerit per omnes Ecclesias etiam in nostra diœcesi constitutas: ut audiant homines plerique agnoscant confessores iniquitatis, non Dei timore extorquente pœnitentiam, sed judiciarià diligentià crudelissimorum pectorum apertam duritiam, sive illorum qui de homicidio & de excæcatu ac debilitato Presbyteri corpore confessi.* Et mox: *Quod autem scripsit Eximietas tua, dubitare te, utrùm in Theopropria debeas eadem gesta jubere proponi: fiat, si potest illuc frequens confluere multitudo: alioquin alius locus celebrior proponendus est, non tamen ullo modo prætermittendum.* Notanda interim tria exempla illa, atque adeò mos publicandorum, recitandorum gestorum quondam cum hæreticis, in coram, ut loquuntur, *diffamiam* & convictionem.

An. 401. Junii die 18. aut 16.

CONCILII CARTHAGINENSIS LEGATIO

Ad consulendum Anastasium & Venerium de parvulis apud Donatistas baptizatis,

UT IN CATHOLICA ECCLESIA CLERICI ORDINARI VALEANT.

POST consulatum Flavii Stilichonis viri clarissimi XIV. (vel XVI.) Kal. Julias, Carthagine in secretario Basilicæ Restitutæ, cùm Aurelius Episcopus unà cum Episcopis suis consedisset, adstantibus diaconibus, Aurelius Episcopus dixit: Ecclesiarum Dei per Africam constitutarum necessitates mecum optimè novit caritas vestra, sanctissimi fratres. Et quoniam præstitit Dominus, ut ex aliquâ parte sancti cœtus vestri esset congregata sententia, videtur mihi, ut bas easdem necessitates, quas pro sollicitudine nostra indagare potuimus, in medium proferamus: quas cùm approbaverit vestra sinceritas, sit consequens, eligendum esse unum è nostro numero consacerdotem, qui auxiliante Domino, orationibus vestris, & has ipsas necessitates suscipere possit & gnaviter peragendas implere, perrecturus ad transmarinas Italiæ partes, ut tam sanctis fratribus & consacerdotibus nostris, venerabili sancto fratri Anastasio sedis Apostolicæ Episcopo, quàm etiam sancto fratri Venerio sacerdoti Mediolanensis Ecclesiæ necessitatem ipsam ac dolorem atque inopiam nostram valeat intimare; (ex his enim sedibus hoc fuerat prohibitum) quò noverint communi periculo providendum: maximè quia tanta indigentia Clericorum est, multæque Ecclesiæ ita desertæ sunt, ut ne unum quidem Diaconum vel illiteratum habere reperiantur. Nam de ceteris superioribus gradibus & officiis tacendum arbitror: quia, ut dixi, si ministerium Diaconi facilè non invenitur, multò magis superiorum honorum inveniri non posse certissimum est. Et quotidianos planctus diversarum penè emortuarum plebium jam non sustinemus: quibus nisi fuerit aliquando subventum, gravis nobis & inexcusabilis inoumerabilium animarum pereuntium caussa apud Deum mansura est.

Conc. Afric. Can. 24. Cod. Can. Eccles. Afr. Can. 57.

Unde quoniam superiori Concilio statutum esse mecum recognoscit unanimitas vestra, ut bi qui apud Donatistas parvuli baptizati sunt, nondum scire valentes erroris eorum interitum, & posteà quàm ad ætatem rationis capacem pervenerunt, agnitâ veritate falsitatem eorum abhorrentes ad Ecclesiam Dei Catholicam per universum mundum diffusam, ordine antiqno per manûs impositionem recepti sunt, debere talibus suscipiendum munus clericatûs non impedire nomen erroris, cùm veram Ecclesiam illorum putaverint ad fidem accedendo, & ibi Christo crediderint, & Trinitatis sacramenta perceperint; quæ omnia vera, & sancta, atque divina esse certissimum est, & in his omnem animæ spem constitutam. Quamquam & hæreticorum præsumpta audacia veritatis nomine palliata, hæc tradere audeat, quæ quoniam simplicia sunt, ut præmonet beatus Apostolus dicendo, unus Deus, una fides, unum baptisma, & iterari non liceat, quod semel dati oportet, anathematizato nomine erroris recipiantur per manûs impositionem in unam Ecclesiam, columbam, ut dictum est, & unam matrem omnium Christianorum, ubi omnia illa sacramenta salubriter, & æterna, & vitaliter accipiuntur: quæ perseverantibus in hæresi magnam damnationis pœnam conquirunt, ut quod eis in veritate ad æternam vitam consequendam esset luminosius, hoc in errore sit tenebrosius atque damnosius. Quod fugientes nonnulli, & matris Ecclesiæ ubera cognoscentes, qui illa omnia sancta mysteria amore veritatis crediderunt, atque perceperunt, quibus Sacramentorum rebus cùm vitæ bonæ probitas accesserit, sine dubio ad officium clericatûs tales esse applicandos, & maximè in tantâ rerum necessitate, nullus est, qui non concedat. Quamquam nonnulli ejusdem sectæ clerici cum plebibus atque honoribus suis ad nos transire desiderent, qui amore honoris aut persuadent ad vitam, aut retinent ad salutem. Sed hoc majori fratrum supradictorum considerationi dimittendum censeo, ut prudentiori suo consilio nostræ suggestionis sermonem cùm perpenderint, quid de bac re eis placeat, nos informare dignentur. Tantùm de his qui infantes baptizati sunt, satagimus, ut nostræ, si placet, in iisdem ordinandis consentiant voluntati. Omnia ergo, quæ superiùs comprehendimus, apud sanctos Episcopos agenda esse mecum honorabilis fraternitas vestra perpendat.

CAR-

CARTHAGINENSE CONCILIUM

An. 401. 13. Sept.

AFRICÆ UNIVERSALE

DE RECONCILIANDIS DONATISTIS.

VINCENTIO & Flavito viris clarissimis Consulibus, Idibus Septembris Carthagine in Secretario Basilicæ Restitutæ, cùm in Concilio congregati in Ecclesiâ Carthaginensi consedissemus ex Africanis omnibus Provinciis Episcopi; id est Aurelius ejusdem sedis Episcopus cum Collegis suis, quos eorum subscriptio manifestat: recitatis epistolis beatissimi fratris & consacerdotis nostri Anastasii Ecclesiæ Romanæ Episcopi, quibus nos paternæ & fraternæ caritatis sollicitudine ac sinceritate adhortatus est, ut de hæreticorum & schismaticorum Donatistarum insidiis & improbitatibus, quibus Africanam Ecclesiam Catholicam graviter vexant, nullo modo dissimulemus: gratias agimus Domino nostro, quòd illi optimo ac sancto Antistiti suo, tam piam curam pro membris Christi, quamvis in diversitate terrarum, sed in una compage corporis constitutis inspirare dignatus est.

Conc. Afric. Can. 33. Cod. Can. Eccl. Afr. Can. 66.

DEINDE pertractatis & consideratis omnibus, quæ utilitati Ecclesiæ convenire videbantur, annuente atque admonente Spiritu Dei, eligimus cum memoratis hominibus, quamvis de Dominici corporis unitate inquietâ dissensione præcisis, leniter & pacificè agere: ut quantum in nobis est, omnibus qui eorum communione & societate irretiti sunt, per universas Provincias Africanas penitus innotescat, quàm miserabili errore devincti sunt: *ne fortè*, sicut dicit Apostolus, *nobis in mansuetudine corripientibus diversa sentientes, det illis Deus pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, & resipiscant de diaboli laqueis, captivati ab ipso ad ipsius voluntatem.*

2. Tim. 2.

Conc. Afr. Can. 34. Cod. Can. Eccl. Afr. Can. 67.

ITAQUE placuit, ut ex Concilio nostro litteræ darentur ad Judices Africanos, à quibus hoc peti congruum videretur, ut in hoc adjuvent communem matrem Ecclesiam Catholicam, in quo Episcopalis autoritas communiri * in civitatibus potest; id est, ut judiciariâ potestate atque diligentiâ ex fide Christianâ, quid gestum sit in omnibus locis, in quibus Maximianistæ basilicas obtinuerunt, qui ab eis schisma fecerunt, inquirant: & gestis publicis propter firmam notitiam omnibus necessariam, faciant inhærere.

* al. contemni.

Conc. Afr. Can. 35. Cod. Can. Eccl. Afr. Can. 68.

DEINDE placuit ut litteræ mittantur ad fratres & coëpiscopos nostros, & maximè ad sedem Apostolicam, in quâ præsidet memoratus venerabilis frater & collega noster Anastasius, quò noverit habere Africam magnam necessitatem, propter Ecclesiæ pacem & utilitatem, ut ex ipsis Donatistis quicumque Clerici correcto consilio ad Catholicam unitatem transire voluerint, secundùm uniuscujusque Episcopi Catholici voluntatem atque consilium, qui in eodem loco gubernat Ecclesiam, si hoc paci Christianæ prodesse visum fuerit, in suis honoribus suscipiantur; sicut * prioribus ejusdem divisionis temporibus factum esse manifestum est: quod multarum & penè omnium Africanarum Ecclesiarum, in quibus talis error exortus est, exempla testantur. Non ut Concilium * quod in transmarinis partibus de hac re factum est dissolvatur: sed ut illud maneat circa eos qui sic transire ad Catholicam volunt, ut nulla per eos unitatis compensario * procuretur. Per quos autem vel omnimodo perfici, vel adjuvari manifestis fraternarum animarum lucris Catholica unitas in locis in quibus degunt, visa fuerit; non eis obsit quod contra honores eorum, (quamvis salus nulli interclusa sit) in transmarino Concilio statutum est, id est, ut ordinati in parte Donati, si ad Catholicam correcti transire voluerint, non suscipiantur in honoribus suis secundùm transmarinum Concilium, sed exceptis his per quos Catholicæ unitati consulitur.

* V. August. Epist. 43. n. 16. & Epist. 185. n. 44 & 47.
* V. eamdem Epist. 185. n. 45.
* al. concilio.

Conc. Afr. Can. 36. Cod. Can. Eccl. Afr. Can. 69.

DEINDE placuit, ut his peractis, legati etiam prædicandæ pacis atque unitatis, sine quâ salus Christiana non potest obtineri, è numero nostro ad ipsorum Donatistarum, sive quos habent Episcopos, sive ad plebes mittantur, per quos omnibus in notitiam perferatur, quàm nihil habeant, quod adversùs Ecclesiam Catholicam justè possint dicere: maximè ut manifestum fiat omnibus per gesta etiam municipalia, propter documentorum firmitatem, quid ipsi de Maximianistis schismaticis suis egerint. Ubi eis divinitus demonstratur, si adtendere velint, tam iniquè tunc illos ab Ecclesiæ unitate præcisos, quàm iniquè nunc clamant à se Maximianistas schisma fecisse: ex quorum tamen numero quos jam plenarii Concilii * sui autoritate damnaverant, in suis honoribus denuò receperunt, baptismum quem damnati & exclusi dederant, acceptaverunt: ut videant, quàm stulto corde resistant paci Ecclesiæ toto orbe diffusæ, cùm ista faciant pro parte Donati; neque se istorum, quos ita receperunt, communione propter intuitum pacis contaminari dicant, & nos contendant *, id est Ecclesiam Catholicam etiam in extremis terrarum partibus constitutam, per eorum communionem inquinatam, quos tunc accusantes convincere nequiverunt.

* Bagaiensis.
* al. condemnent, vel contemnant,

An. 402. 26. Aug.

CONCILII MILEVITANI
UNIVERSALIS AFRICÆ
ARCADIO ET HONORIO AA. V. COSS.
VI. Kalend. Septembris habiti,
D E C R E T U M
DE MAXIMIANO EPISCOPO BAGAIENSI.

Cod. Can. Eccl. Afr. Can. 88.

DE Maximiano autem Bagaïensi, & ad eum, & ad ipsam plebem placuit de Concilio litteras dari, ut & ipse ab Episcopatu discedat, & illi sibi alium requirant.

CHRISTOPHORI JUSTELLI OBSERVATIO.

Ut & ipse ab Episcopatu discedat] Maximianus Bagaiensis Episcopus (cujus etiam meminit Augustinus lib. 3. contra Cresconium cap. 43.) ex Donatistarum schismate ad Ecclesiam Catholicam conversus, cùm pacificè à populo haud reciperetur, bono pacis consulens, ipse Episcopatu cedendum existimavit, deque eâ re litteras ad synodum misit quibus annuentes Milevitani Patres spontaneam illius abdicationem admiserunt atque in ejus locum alium, Castorium fratrem ipsius subrogarunt, ad quem extat epistola Augustini & Alypii 238. quæ laudes continet abdicantis se Maximiani his verbis. *Longè est gloriosius Episcopatus sarcinam propter Ecclesiæ vitanda pericula deposuisse, quàm propter regenda gubernacula suscepisse. Ille quippe se honorem si pacis ratio pateretur, dignè accipere potuisse demonstrat, qui acceptum non defendit indignè. Voluit ergo Deus etiam per fratrem tuum filium nostrum Maximianum ostendere inimicis Ecclesiæ, esse in visceribus Christi ejus, qui non sua quærant, sed quæ ipsius Christi. Neque enim illud ministerium dispensationis mysteriorum Dei victus aliquâ sæculari cupiditate deseruit, sed pacificâ permotus pietate deposuit, ne propter ejus honorem fœda & periculosa, aut fortassè etiam perniciosa in membris Christi dissensio nasceretur.* Et post pauca: *Te verò, fili carissime, qui nullâ illius necessitate à suscipiendo Episcopatu impediris, obsecramus, ut in Episcopatu Vagiensis* (legendum *Bagaiensis*) *Ecclesiæ fratre tuo non ignominiosè cadente vel gloriosè cedente succedas.* Extat spontaneæ abdicationis non absimile exemplum in Actis Ephesinæ synodi III. œcumenicæ, de Eustathio Pamphyliæ Provinciæ metropolitano, qui, curas molestiásque, quas Episcopale munus adferebat, non ferens, libello, quo abdicationis causæ continebantur, oblato ab Episcopatu ultrò se abdicavit, & ut ait epistola synodica Concilii Pamphyliæ, [illegible]. *Ubi ad quandam senectutem ætatis [illegible] sollicitudine [illegible] ætatis incidit, & cùm prævaluisset otio, pondus curarum sibi impendentium ferre non esset assuetus; nec valeret convitia insidiantium repellere, cessionis suæ obtulit libellum.* Quâ quidem abdicatione admissâ, Episcopi Provinciæ alium in ejus locum ordinarunt. Refert etiam Theodorus lector Martyrium Antiochenum Episcopum Ecclesiæ suæ ultrò renuntiasse, [illegible], inquit, [illegible]. *Antiochiam verò reversus, cùm Antiochenos tumultuationibus & seditionibus delectari cerneret, Episcopatui renuntiavit, dicens in Ecclesiâ: Clero immorigero, & populo rebelli, & Ecclesiæ contaminatæ renuntio, servata interim mihi sacerdotii dignitate.*

An. 403. 24. Aug.

CARTHAGINENSIS CONCILII
EX TOTA AFRICA HABITI
THEODOSIO AUGUSTO ET RUMORIDO V.C. COSS.
VIII. Kal. Septembr.
D E C R E T U M
DE CONVENIENDIS DONATISTIS.

AURELIUS Episcopus dixit: quod in tractatum venit caritatis vestræ, puto hoc Ecclesiasticis gestis esse firmandum. Professio enim vestrûm omnium hoc depromsit, debere unumquemque nostrûm in civitate suâ per se convenire Donatistarum præpositos, aut adjungere sibi vicinum collegam, ut pariter eos in singulis quibusque civitatibus vel locis, per magistratus vel seniores locorum conveniant. Hoc si omnibus placet, edicatur. Ab universis Episcopis dictum est: Omnibus placet, & omnes hoc subscriptione nostrâ firmavimus. Petimus etiam, ut epistolis ad judices de Concilio mittendis pro omnibus subscribat sanctitas tua. Aurelius Episcopus dixit: Si videtur caritati vestræ, forma conventionis eorum recitetur, ut hunc tenorem prosecutionis omnes, si placuerit, teneamus. Ab

universis

universis Episcopis dictum est: Recitetur. Lætus notarius recitavit.

Forma Conventionis Donatistarum.

ILLI Episcopus Ecclesiæ dixit. Quid de authoritate illius [1] amplissimæ sedis impetraverimus, petimus gravitatem vestram recitari, & gestis innecti; atque in effectum deduci jubeatis. Recitatâ autem jussione, atque actis innexa dicat ille Episcopus Ecclesiæ Catholicæ: Mandatum ad Donatistas per vestram gravitatem perferendum audire; & actis inserere, & ad eos perferre dignemini, eorúmque responsionem rursùs apud acta vestra nobis insinuare. CONVENIMUS vos ex consilii nostri Catholici authoritate missi, de vestra correctione gaudere cupientes, considerantes Domini caritatem, qui dixit, *Beati pacifici, quia ipsi filii Dei vocabuntur:* &
Matt. 5. admonuit per Prophetam, etiam his qui dicunt se
Isa. 66. fratres nostros non esse, dicere nos debere: *Fratres*
Isa. LXX. *nostri estis.* Hanc ergo pacificam ex caritate venientem commonitionem nostram contemnere non debetis, ut si quid veritatis habere vos arbitramini, non dubitetis asserere; id est ut congregato vestro Concilio delegatis ex vobis, quibus caussam assertionis vestræ committatis; ut & nos possimus hoc facere, ut etiam de nostro Concilio deligantur, qui cum eis quos delegeritis, constituto loco & tempore, quidquid quæstionis est, quod vestram à nobis separat communionem, cum pace discutiant; & tandem aliquando adjuvante Domino Deo nostro finem veternosus error accipiat, ne propter animositatem hominum infirmæ animæ & ignari populi sacrilegâ dissensione dispereant. Si enim hoc fraternè acceperitis, veritas facilè dilucescet: si autem hoc facere nolueritis, diffidentia vestra facile innotescet. Cumque recitata esset; ab universis Episcopis dictum est, satis placet, hoc fiat, & subscripserunt, AURELIUS Episcopus Ecclesiæ Carthaginensis huic decreto consensi, & prælecto subscripsi: similiter & ceteri Episcopi subscripserunt.

ANNOTATIO.

1 Hujus *amplissimæ sedis* appellatione Baronius ad an. 403. intelligit *Apostolicam sedem urbis Romæ*, & censet *missas ab ipsâ litteras* hic recitandas p..., *quibus quæ ab eâ fuerunt impetrata, nota fiunt.* Agitur profectò isthic de ipsâ, quæ ejusdem Concilii Carthaginensis precibus petita mox fuit, & impetrata à Septimino Proconsule, sive à vicariæ præfecturæ sede, conficiendorum gestorum facultas. Unde dicitur, *Recitatâ autem jussione*, illius videlicet, *amplissimæ sedis*, quâ jussione magistratibus præcipiebatur, ut Catholicis Episcopis fieret potestas conveniendi Donatistas per codices publicos. Hæc & *illustrissima sedes* & *sedes illustrium potestatum* vocatur in collatione Carthaginensi 3. c. 167. & 170.

LIBELLUS

An. 403. 13. Sept.

Ab eodem Carthaginensi totius Africæ Concilio datus

SEPTIMINO PROCONSULI.

ÆQUITATEM tuam petimus, SEPTIMINE Vir clarissime, Proconsulum summe sublimis. Multa contra divinas humanásque leges ab hæreticis de parte Donati Ecclesia Catholica sustinet, quæ si vel anterioribus vel recentioribus imperialibus jussis prohibenda & tollenda postulanda vellemus, nequaquam audere deberent de nostris actionibus conqueri, scientes se, cùm nullâ tali lege adjuvarentur, schismaticos tamen suos Maximianistas per judicum jussa locis ac sedibus eorum pellendos exturbandósque curasse. Verumtamen nos saluti eorum & nostræ existimationi pacificè consulentes, propter caritatem quâ Christiani sumus, leniter eos volumus admonere, ut errorem suum cogitando & agnoscendo non negligant: aut si putant se habere aliquid veritatis, non eam furiosis Circumcellionum violentiis contra publicam quietem, sed tranquillâ rationis redditione defendant. Unde petimus sublimitatem tuam, ut cùm eos de hac re per magistratus sive in civitatibus, sive in pertinentibus territoriis admonere voluerimus, copiam nobis præberi gestorum & eos ex allegatione nostrâ honeste conveniri præcipias: quod consecuti agamus excellentiæ tuæ apud Deum uberes gratias. Dat. ab universis Episcopis Catholicis ex Concilio Carthaginensi D. N. Theodosio PP. Augusto & Rumorido V. C. Coss. Idibus Septembris, Carthagine.

SEPTIMINUS vir clarissimus Proconsul dixit. In quolibet loco antistitibus legis venerabilis ob quietis imperium gestorum conficiendorum tribuitur facultas: hoc etiam tenore hujus præceptionis limitato, ut intelligant se deviæ plebis magistris * salubriter petentibus propriæ persuasionis ratiocinia persolvere; ut rebus in medio prolatis amica legis moderatio servetur, superstitione supplosâ.

* f. magistri, id est, Donatistarum Episcopi petentibus Catholicis, &c.

CON-

An. 404.

CONCILII CARTHAGINENSIS

Adversùs Donatistas

AD HONORIUM IMPERATOREM

LEGATIO

ET COMMONITORIUM LEGATIS DATUM.

Gloriosissimo Impsratore Honorio Augusto vi. Consule, xvi. Kal. Julias, Carthagine in basilicâ regionis secundæ. In hoc Concilio legationem susceperunt Theasius & Evodius contra Donatistas: in quo Concilio insertum est Commonitorium, quod ita se continet.

Commonitosium fratribus Theasio & Evodio, legatis ex Carthaginensi Concilio, ad gloriosissimos, religiosissimósque Principes missis. Cùm domini auxilio pissimos Imperatores adierint, ut eis insinuent, quemadmodùm plena fiducia secundùm superioris anni Concilium, Donatistarum præpositi actis municipalibus sunt conventi, ut si confiderint de assertionibus suis, electis ex suo numero aliquibus idoneis, nobiscum pacificè conferrent, & mansuetudine christianâ, si quid veritatis tenerent, non ambigerent demonstrare; quò ita sinceritas Catholica, quæ jam pridem superioribus temporibus claruit, nunc quoque per imperitism, vel pertinaciam resistentibus innotesceret, sed quia diffidentiâ premebantur, nihil penè ausi sunt respondere. Unde quia impletum est erga eos Episcopale ac pacificum officium, & illi qui veritati respondere nequiverunt, ad immanes violentias sunt conversi: ita ut multos Episcopos multósque clericos (ut de laïcis taceamus) insidiis oppresserint, Ecclesias etiam aliquas invaserint, aliquas invadere pertentaverint, ipsorum jam clementiæ est consulere, ut Ecclesia Catholica, quæ eos religioso utero in Christo genuit, & fidei firmitate nutrivit, eorum etiam prospectione muniatur, ne temerarii homines religiosis temporibus infirmos populos terrendo prævaleant: quoniam seducendo depravare non possunt. Nota est enim, & sæpè legibus conclamata Circumcellionum, quâ furiunt, detestabilis manus, quæ etiam ipsorum religiosissimorum supra Principum frequentibus sanctionibus condemnata est, adversus quorum furorem possemus non insolita, nec à scripturis sanctis aliena impetrare præsidia, quan-
Act. 23. do Apostolus Paulus, sicut in Apostolorum actibus fidelibus notum est, factiosorum conspirationem militari etiam submovit auxilio. Sed nos illud poscimus, ut Catholicis Ecclesiarum ordinibus * per civitates singulas, & vicinorum quorumque possessorum per diversa loca sine ullâ dissimulatione tuitio præbeatur. Simul etiam petendum, ut illam legem, quæ à religiosæ memoriæ eorum patre Theodosio de auri libris decem in ordinatores, vel ordinatos hæreticos, seu etiam in possessores, ubi eorum congregatio deprehenditur, promulgata est, ita deinceps confirmari præcipiant: ut in eos valeat, contra quos propter eorum insidias Catholici provocati contestationem deposuerint, ut hoc saltem terrore à schismaticâ vel hæreticâ pravitate desciscant, qui consideratione æterni supplicii emendari corrigique dissimulant. Petendum etiam, ut lex, quæ hæreticis vel ex donationibus, vel ex testamentis aliquid capiendi, vel relinquendi delegat facultatem, ab eorum quoque pietate hactenùs repetatur, ut eis relinquendi vel sumendi jus adimat, qui pertinaciæ furore cæcati, in Donatistarum errore perseverare voluerint. Ceterùm illis qui consideratione unitatis & pacis se corrigere voluerint, absque interdicto hujus legis capiendæ hereditatis aditus pateat, si adhuc in errore hæretico constitutis aliquid antè donationis, vel hereditatis obvenit, his sanè exceptis, qui lite pulsati putaverint ad Catholicam transeundum, quia de talibus credibile est, non metu cælestis judicii potiùs, quàm terreni commodi aviditate unitatem Catholicam præoptasse. Ad hæc autem omnia, præsidio opus est potestatum suarum quarumcumque Provinciarum, sanè pro utilitatibus Ecclesiæ, quicquid intellexerint prodesse, agendi & imperandi liberam decernimus legationem. Illud præterea cunctis nobis placuit: ut litteræ de cœtu nostro ad gloriosissimos Imperatores, & eminentissimas potestates dirigantur: quibus instruantur nostro omnium consensu ad beatissimum comitatum legatos à nobis esse directos. Sed quia iisdem litteris ab omnibus subscribi tardissimum est, ne singulorum subscriptionibus eædem epistolæ onerentur, petimus frater Aureli, ut iisdem tua caritas nostro omnium nomine subscribere dignetur, & subscripserunt. Aurelius Episcopus Ecclesiæ Carthaginensis, huic decreto consensi, & subscripsi: similiter & ceteri Episcopi subscripserunt. Litteræ etiam ad judices mittendæ sunt, ut donec Dominus legatos ad nos redire permittat, tuitiones per ordines civitatum, & possessiones prædiorum Ecclesiæ Catholicæ impertiant. Adjungendum etiam de Equitio, ut improbitas ejus, quâ sibi jus sacerdotum improbissimè vindicat, ab Hipponensi Diarrhytorum diœcesi secundùm statuta Imperatorum repellatur. Litteræ etiam ad Episcopum Romanæ Ecclesiæ commendatione legatorum mittendæ sunt, vel ad alios, ubi fuerit Imperator, & subscripserunt. Item Aurelius Episcopus Ecclesiæ Carthaginensis huic decreto consensi: & prælecto subscripsi: similiter & ceteri Episcopi subscripserunt.

* al. Ecclesiis ordinum.

HONO-

HONORII LEX IN REBAPTIZANTES.

An. 405.
12. Febr.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. *Tit.* 5. De Hæreticis, *L.* 38.

Impp. Arcad. Honor. & Theod. AAA.

NEMO Manichæum, nemo Donatistam, qui præcipuè (ut comperimus) furere non desistunt, in memoriam revocet: una sit Catholica veneratio: una salus sit: Trinitatis, par, sibi congruens, sanctitas expetatur. Quòd si quis audeat interdictis sese inlicitisque miscere, & præteritorum innumerabilium constitutionum, & legis, nuper à mansuetudine nostrâ prolatæ, laqueos non evadat: & si turbæ fortè convenerint, seditionis concitatos, aculeos acrioris commotionis non dubitet exerendos. Dat. Prid. Idus Febr. Raven. Stilichone II. & Anthemio Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

Manichæorum & Donatistarum spiritus, furor & error, cœtuique seditio sic ab Honorio Imp. hoc Edicto anno 405. retunduntur: firmatis anterioribus in eos constitutis, suaque lege nuper latâ: pœnis severissimis propositis, atque ad unitatem omnibus invitatis.

Nempè hoc Unitatis edictum est Honorii Imp. per Africam missum: cujus ipse mentionem facit *l.* 2. *infr. de Relig.* proximo sequente mense hujus anni. *Edictum*, inquit Honorius, *quod per Africanas regiones clementia nostra direxit, per diversa propons volumus, ut innotescat Dei omnipotentis unam & veram fidem Catholicam, quam recta credulitas confitetur, esse retinendam.* De eodem accipienda & illa auctoris Consularium, quæ Idacio subdita. *Stilichone*, inquit, II. & *Anthemio* (Coss.) *his* Coss. *inter Catholicos & Donatistas* Unitas *facta.* Unitas facta, id est, unitatis edictum, seu Henoticum factum. Meminerunt & Patres Africani, triennio pòst in Concilio Carthaginensi decimo, anno 407. *can.* 99. *Cod. Africani*: *Unitatis*, inquam, *Edictum*: quod & illa verba ostendunt: *Una sit Catholica veneratio: una salus sit: Trinitatis par sibi congruens sanctitas expetatur.* Cujusmodi edicta Græci ἑνωτικὰ vocant: quale etiam Zenonem Imp. postea tulisse memorat Victor Tununensis in *Chronico*. *Anastasius Imp.* inquit, *hæreticorum synodum faciens Henoticum Zenonis confirmat*; & Theodorus Anagnostes *eclog.* 2. ὑπεῖδεν λόγῳ τοῦ βασιλέως ἐνῶσιν τῶν ἐκκλησιῶν τὸ ἑνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος ὑπογράψαι. Idque totum extat apud Evagrium *lib.* 111. *cap.* 14. Neque alius generis est Theodosii edictum quod continetur *l. cunctos populos supr. de fide cathol.* Sanè hujusce Honoriani Henotici pars est quoque *l.* 3. *infr. ne sanctum baptisma iteretur*, quæ proinde huic consanda est. Quinimò & hujus edicti partem facio eam legem quam memorat Augustinus *epist.* 196. de quo ad *d. l.* 3. Quin huic edicto de unitate exequendo eâdem die simul specialia ab Honorio mandata ad Hadrianum Præfectum Prætorio emissa fuêre, quæ continentur *l.* 4. & 5. *infr. Cod. tit. ne sanctum bapt. iter.* Ac specialius adhuc mox peculiari ad Proconsulem Africæ lege edictum istud suum per diversa proponi jussit *dict. l.* 2. *infr. de Religione.*

Causam huic edicto præbuêre tum Patres Africani superiore anno 404. congregati, tum ea quæ exinde à parte Donatistarum secuta sunt. Patres nempe Africani cùm Donatistarum & Circumcellionum pertinaces spiritus & furorem, quum ad amicabilem anno 404. de Religione collationem invitaverant (quod liquet ex *Can.* 91. 92. *Codicis Africani* seu *can. ult.* & *penult.* Concilii Carthaginensis 8. habiti superiore anno 404.) viderent, legatione ad Honorium Imp. missâ & unitatis studium commendarunt, & pœnas adversus Donatistas sanciri expetiverunt, (quas utique sancitas docet *d. l.* 4. & 5.) & adversus Donatistarum furorem præsidium deposcere, ut plenissimè eo *can.* 93. continetur, ubi inter cetera aiunt: *Donatistas pacificâ collatione spretâ ad immanes violentias conversos fuisse, ita ut multos Episcopos, multosque Clericos (ut de laicis taceamus) insidiis oppresserint, Ecclesias etiam aliquas invaserint, aliquas invadere pertentaverint.* Et mox. *Nota est enim, & sæpe legibus conclamata Circumcellionum, quâ furunt, detestabilis manus, quæ etiam ipsorum religiosissimorum suprà Principum frequentibus sanctionibus condemnata est, adversùm quorum furorem possimus non insolita, nec à scripturis sanctis aliena impetrare præsidia.* His addendæ & querelæ etiam privatæ Episcoporum, & in his Maximiani Episcopi Bagaiensis, quæ ad Honorium Imperatorem eodem tempore perlatæ; de quibus Augustinus *epist.* 48. 50. *ad Bonifacium*, *p.* 220. 221. 68. *lib.* 3. *contra Cresconium*, *cap.* 43. *lib.* 3. *contra Julianum*, *cap.* 1. *in Breviculo collationis diei* 3. *cap.* 12. Hinc igitur Honorius his compertis (quod ipsemet hoc edicto profitetur. *Qui præcipuè*, inquit, (ut comperimus) *furere non desistunt.*) Edictum hoc promulgatum ivit, furori & errori Donatistarum cohibendis & seditionibus inhibendis. Hinc pœnæ propositæ *d. l.* 4. *infr. Ne sanctum baptism.* firmatis in hac re anterioribus constitutionibus frequentibus (quas & ipsas Patres Africani ibidem memorant) suâque lege nuper promulgatâ.

Donatistis autem *hac lege* junguntur *Manichæi*: de quibus tamen nulla mentio fit in iis, sive Patrum, sive privatorum, quæ ad Honorium perlatæ sunt querelis, quæque huic edicto, ut dixi, occasionem præbuêre. Attamen non inani conjecturâ ducor, ab Augustino impetratum hoc, qui superioribus pariter Consulibus disputationem habuit cum Felice Manichæo, quem & ad fidem Catholicam convertit: de quo videndus *in vitâ Augustini cap.* 16. Ipse Augustinus *contra Manichæum lib.* 2. *in fin.* & illa quæ ex Codice quodam Nicolaus Faber extulit, quæque Baronius memorat *anno* 404. *num.* 118. Sed enim causam ipsemet *initio legis* indicat: Nempe hæc duo hæreticorum præcipuè genera Africam tum turbasse: quòd præter hanc legem docuit jam *l.* 35. *supr.* docebit *l.* 40. 41. 43. *infr. hoc tit.* videnda & quæ ad *d. l.* 35. notavi.

Porrò minitatur *hac lege* Honorius legis laqueos seu pœnas lege nuper à se promulgatâ constitutas: Quibus verbis intelligo, multam pecuniariam decem librarum à Theodosio promulgatam, quæ anteà statuta fuerat: id enim inter alia *per legis laqueos* intelligendum esse jam ostendi; imò & severiorem pœnam comminatur si turbæ convenerint. Certè Patres Africani quoque eo quo dixi Concilio habito anno superiore, id ab Honorio petendum per legatos decrevêre, ut legem illam Theodosii *quæ de auri libris decem in ordinatores vel ordinatos hæreticos seu etiam in possessores, ubi eorum congregatio deprehenditur promulgata est, ita deinceps confirmari præcipiat, ut in eos valeat, contra quos propter eorum insidias Catholici provocati contestationem deposuerint.* De quo ipso est Augustini locus qui id egregiè explicat, *epist. ad Bonifacium p.* 219. De quo plura ad *l. prox.*

EJUSDEM

An. 405. 12. Febr.

EJUSDEM IMPERATORIS LEX ALTERA

IN REBAPTIZANTES.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. *Tit.* 6. Ne ſanctum baptiſma iteretur. *L.* 3.

Impp. Arcad. Honor. & Theod. AAA.

Rebaptizantium non patimur devios errores, &c. Dat. Prid. Idus Febr. Raven. Stilichone II. & Anthemio Coſſ.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

Honorii tres in Rebaptizantes conſtitutiones ſequuntur: & omnes quidem conſtitutiones in Donatiſtas, cujus in Donatiſtas plures aliæ exſtant *Titulo de hæreticis*, & quidem undecim numero. de quo vide quæ nos ad *l.* 38. *eo tit.* Neque eò ſeciùs, ad alios quoque hæreticos rebaptizantes hæc ipſa lex generaliter pertinere videatur.

Et cùm brevis ejus & perſpicua ſit ſententia, & ſententiæ quàm legi propior, utpotè quæ neque definiat quid, neque ſanciat; atque ideò quoque à Cod. Juſtin. abeſt. unicum nobis in ea ſupereſt ſpectandum & notandum, quòd ea non ad Magiſtratum aliquem directa ſit, verùm *Edictum* dicitur. Nempè lex hæc ſolemnis illius Honoriani edicti de unitate ſeu Henotici, per Africanas regiones anno D. 405. ad Patrum Africanorum legationem (de quo ad *ll. proximas*) emiſſi, pars eſt: pariter ut *lex* 38. *ſupr. de hæreticis*, quæ proinde huic conſſunda venit, ad quam plenè de hoc edicto Henotico ſeu unitatis dixi: cujus etiam mentio fit ab ipſomet Honorio *l.* 2. *infr. de Religione* in *can.* 99. *Codicis Africani*, & apud Idacium *in ipſis* Coss. *qui hanc legem ſubnotavit:* Eo edicto omnibus ad unitatem commonitis, Donatiſtæ nominatim, ut & Manichæi damnati, eorùmque cœtus prohibiti fuêre: atque adeò & Rebaptizantium error, propoſitis in eos ſeveriſſimis pœnis, ſi ad unitatem non redirent: Quod præter *hanc legem*, & ad *d. l.* 38. oſtendent adhuc proximè ſequentes duæ *leges* 4. & 5. quæ & ipſæ huic conjungendæ ſunt, velut eodem die datæ, etſi ad Hadrianum PP. directæ ſint. ut ceteroquin eadem operâ leges ad magiſtratus emitti ſolitæ, exequendis edictis quæ populo proponerentur vulgarentúrque. Tandem hujus ipſius edicti de unitate ſeu Henotici, pars quoque fors fuit ſententia conſtitutionis illius, quam memorat Auguſtinus *epiſt.* 166. quam Balduinus Conſtantino perperam tribuit *Not. in Optatum*, *p.* 82. cujus etiam verba nonnulla conſignat. *Attendite* (Donatiſtas compellat) *quàm manifeſtiſſimâ veritate per cor Regis quod in manus Dei eſt, ipſe Deus dixerit in iſtâ ipsâ lege, quam contra vos prolatam dicitis: eſt autem ſi intelligatis prolata pro vobis. Attendite quid habeant verba Principis. Nam ſi in eis qui primò tincti ſunt, ideircò religio Baptiſmatis judicatur infirma, quod in à quibus accepitur, peccatores putantur, toties renovari neceſſe erit traditum ſacramentum, quoties indignus fuerit inventus collati baptiſmi adminiſtrator & fides noſtra non ex noſtra voluntatis arbitrio, neque ex divini muneris gratiâ, ſed ex meritis ſacerdotum & clericorum qualitate pendebit. Faciant mille Concilia Epiſcopi veſtri: huic uni ſententiæ reſpondeant*, &c.

An. 405. 12. Febr.

TERTIA HONORII LEX

IN REBAPTIZANTES.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. *Tit.* 6. Ne ſanctum baptiſma iteretur. *L.* 4.

Impp. Arcad. Honor. & Theod. AAA. Hadriano PF. P.

Adversarios Catholicæ fidei exſtirpare hujus decreti auctoritate proſpeximus. Ideóque intercidendam ſpecialiter eam ſectam novâ conſtitutione cenſuimus, quæ ne hæreſis vocaretur, appellationem ſchiſmatis præferebat. In tantum enim ſceleris progreſſi dicuntur ii, quos Donatiſtas vocant, ut baptiſma ſacroſanctum, myſteriis recalcatis, temeritate noxiâ iterent, & homines ſemel, ut traditum eſt, munere divinitatis ablutos, contagione profanæ repetitionis infecerint. Ita contigit, ut hæreſis ex ſchiſmate naſceretur. Inde malè credulas mentes ad ſpem ſecundæ indulgentiæ blandus error invitat. Facile eſt enim perſuadere peccantibus, veniam priùs præſtitam denuo poſſe præſtari; quæ ſi concedi iterum eodem modo poteſt, non intelligimus cur tertiò denegetur. Hi verò & ſervos vel homines juri proprio ſubditos, iterati baptiſmatis polluunt ſacrilegio. Quare hac lege ſancimus, ut quiſquis poſthac fuerit rebaptizaſſe detectus, Judici, qui Provinciæ præſidet, offeratur, ut facultatum omnium publicatione multatus, inopiæ pœnam, quâ in perpetuum afficiatur, expendat. Ita ut filiis eorum, ſi à paternæ ſocietatis pravitate diſſentiunt, ea quæ fuerint paterna non pereant; ut ſi ipſos forſitan ſævitas paternæ depravitatis implicavit, ac reverti jam ad Catholicam religionem malunt, adipiſcendorum his bonorum copia non negetur. Ea præterea loca ſeu prædia, quæ feralibus ſacrilegiis deinceps conſtiterit præbuiſſe ſecretum, fiſci viribus applicentur: ſi tamen dominus aut domina, aut præſens fortè fuiſſe, aut conſenſum præſtitiſſe probetur; quos quidem inuſta etiam per ſententiam notabit infamia. Si verò his neſciis per conductorem procuratorémve eorum in domo agitatum hujuſmodi facinus comprobatur, præjudicio à prædiorum publicatione ſuſpenſo, impliciti ſceleris auctores coërciti plumbo, exſilium, in quo omni vitæ

ſuæ

fuæ tempore afficiantur, accipient. Ac ne forsitan sit liberum conscientiam piacularis perpetrati intra domesticos parietes silentio celare secreto, his qui forsitan ad rebaptizandum coguntur, refugiendi ad Ecclesiam Catholicam sit facultas, ut ejus præsidio adversùs hujus criminis & societatis auctores, adtributæ libertatis præsidio defendantur, liceátque his sub hac conditione fidem tueri, quam extorquere ab invitis Domini tentaverint. Nec assertores dogmatis Catholici, eâ quâ ceteros qui in potestate sunt positi, oportet ad facinus lege constringi; & maximè convenit omnes homines sine ullo discrimine conditionis aut statûs infusæ cælitùs sanctitatis esse custodes. Sciant ii verò qui à supradictis iterare baptisma non timuerint, aut qui consentiendo hoc facinus propriâ hujus societatis permixtione damnaverint, non solùm testandi sibi, verùm adipiscendi aliquid sub specie donationis, vel agitandorum contractuum in perpetuum copiam denegatam, nisi pravæ mentis errorem revertendo ad veram fidem consilii emendatione correxerint. Illos quoque par nihilominùs pœna constringat, qui memoratorum interdictis cœtibus seu ministeriis præbuerint conniventiam: ita ut Moderatores Provinciarum, si in contemptum sanctionis hujusmodi consensum putaverint commodandum, sciant se viginti librarum auri pœnâ esse multandos. Officia etiam sua simili condemnatione subjuganda. Principales vel defensores civitatum, nisi id quod præcipimus fuerint exsecuti, vel his præsentibus Ecclesiæ Catholicæ vis fuerit illata, eadem multâ se noverint adimendos. Dat. prid. Idus Febr. Raven. Stilichone II. & Anthemio Coss.

QUARTA LEX HONORII

An. 405. 12. Febr.

IN REBAPTIZANTES.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. Tit. 6. Ne sanctum baptisma iteretur. *L. 5.*

Impp. ARCAD. HONOR. & THEOD. AAA. Hadriano PF. P.

NE divinam gratiam, sub repetito baptismate pollutam, Donatistarum secreta violarent, & fallendi occasionem, severitate hujus præceptionis abolemus, statuentes, ut cetera hujusmodi homines pœna sequatur, legísque censuram experiantur ultricem qui in Catholicam religionem perverso dogmate commisissent. Jubemus igitur, *Ut si quis posthac fuerit rebaptizare detectus, Judici qui Provinciæ præsidet offeratur, ut facultatum omnium publicatione multatus, inopiæ pœnam expendat, &c.* Dat. Prid. Idus Feb. Ravennæ, Stilichone, & Anthemio Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

HONORIANÆ constitutionis, ad Adrianum PP. emissæ, adversùs anabaptismum Donatistarum, eorumdemque hac parte vim & fallaciam, anno D. 405. latæ, hæ duæ partes sunt: & quidem eodem die eisque emissæ, quo Henoticum edictum, cujus pars est lex 3. *supr.* & *l.* 38. *supr. de hæreticis*, quibus proinde hæ duæ quoque conferendæ veniunt. Nempè, quod ad d. *l.* 3. quoque jam indicavi, eodem semper fine & Henoticum edictum ad populum per Africanas Provincias propositum, Donatistis ad unitatem adducendis, invitandis: & hæc constitutio postea, ad frangendam eorum contumaciam & audaciam, *fallendique occasionem* (ut *l.* 5. dicitur) præcidendam. Hac scilicet duplici viâ Honorius Donatistas hoc tempore adgredi instituit, & edicti monitorio, & pœnarum severitate, ut expressè dicitur *l.* 5. emissâ constitutione ad Adrianum PP. qui severitatem *hujus leg.* exerceri curaret, per Moderatores provinciarum, officiales, provinciales, defensores, de quo *fine leg.* Mirum tantùm ab hujus Codicis conditoribus in duas leges eam constitutionem hic discerptam: & posteriore quidem, eamdem sanctionem totidem verbis repeti, quæ priore jam continebatur.

Antequam ad ipsam constitutionis dispositionem accedo, duo præstanda, præmittendaque sunt. Primò tenendum hanc constitutionem, ut & Henoticum illud edictum, emissa ab Honorio Imper. ad legationem Concilii Carthaginensis quod habitum fuit anno superiore 404. Honorio A. VI. & Aristæneto Coss. 6 Kal. Julias. Quod et ipsa temporum ratio suadet, ita fidem omninò faciunt capita legationis istius, eaque quæ ab Imp. Honorio legatis petendo commissa fuerunt comprehensa eo Commonitorio quod exstat in Codice Canonum Ecclesiæ Africanæ *c.* 63. postrà ostendemus.

Secundo loco spectanda nobis ea veniunt, quibus confodere, & confundere nititur Honorius his legibus Donatistas & eorum anabaptismum; contrà quibus fidem Catholicam, legitimumque & singularem baptismi usum commendatum it, atque adeò rationes quibus eum adstruit.

Singulares ante omnia, variasque *baptismatis* appellationes, quæ hic usurpantur, colligere in unum juvat. Vocat scilicet id 1. *mysterium*, 2. *munus* divinitatis, 3. *indulgentiam*, 4. infusam cœlitùs *sanctitatem*, 5. divinam *gratiam*: (de qua *gratiæ* appellatione dixi jam ad *l.* 2. *supr.*)

Procedebant deto ea quibus odium suum Honorius adversùs Donatistarum sectam & anabaptismum passim profitetur, verbórumque adeò atrocitate eos confodit: vocat eos, Adversarios Catholicæ fidei: eos extirpare hujus decreti auctoritate proposuisse se: intercidendam (sub *interdicendam*, ut quidam reponunt) specialiter eam sectam: scelus, temeritatem, nostram pravitatem eis tribuit; contagione profanæ repetitionis abluros inficere ait: iterati baptismatis sacrilegio polluere: sævitatem depravitatis imputat: feralia sacrilegia, facinus, piaculare perpetratum crimen, pravæ mentis errorem, gratiam sub repetito baptismate pollutam, perversum dogma.

Jam, summoperè notandum quod ad historiam Donatistarum pertinet, simul & ad hæreseos & schismatis differentiam. Nempe ait Donatistas *sectæ suæ prætulisse appellationem schismatis*, & revera tamen *hæresim ex schismate ortam*, dum anabaptismum invehunt. Quod hæreseos & schismatis differentiam attinet, est ea jam satis nota, ex obviis veterum testimoniis, Cypriani in his, Augustini & Balsamonis. Verus saltem Auctor dialogi seu consultationis aut altercationis auctor inter Apollonium Philosophum & Zachæum Christianum *lib.* 1. de Novatianis agens. *Fuerunt hi aliquando nobiscum, sed Novato quodam auctore disrupti sunt: non tamen hæreticis æquandi, quia non à confessione Catholica, sed à caritate dissentiunt, atque in solam pietatem rebelles Dei misericordia subtrahunt, quos semel inimici laqueis irretitos resipisse non admittunt, mundos se, atque ut ipsorum verbo utar, Catharos vocant, & conventus extrà Ecclesiam contrahunt.* Par ratio Donatistarum & schismatis eorum: de quo videndus vel Optatus Milevitanus. Sed enim, ut *hac leg.* dicitur *hæresis ex schismate nata est*, ut ferme alias adsolet. Nempè notum, Donatistas nullo primùm de religione seu capite dissidio, ab Ecclesiâ tantùm Catholicâ, & sic à corpore recessisse: verùm postea schismati hæresim & obstinationem, anabaptismo inverso, odio Catholicorum superinduxêre, & *eo tantum scelerum progressi sunt*, quod & Augustinus non uno etiam loco tradit: inter alia *epistolâ* 164. ubi ait. *eos schismatis crimen, etiam hæresim malè perseverando fecisse.*

Notandæ etiam Honorii *rationes* è mediâ Theologiâ in anabaptismum, ab Episcopis quos procul dubio in consilium adhibuit suggestæ: præter generales quæ etiam aliis legibus continentur, ista planè Theologica: *Inde*, inquit, *malè credulas mentes ad spem secundæ indulgentiæ blandus error invitat: facile est enim persuadere peccantibus, veniam prius præstitam denuò posse præstare: quæ si concedi iterùm eo modo potest, non intelligimus, cur tertiò denegetur.* Huc pertinet illud Tertulliani *lib. de baptismo*: *Semel baptismum inimus, semel delicta diluuntur, quia iterari ea non oportet.*

Antequam etiam de mediis agimus, atque ideò de justâ Honorii his legibus severitate ad cohibendum anabaptismum, videndum quousque Donatistarum scelus seu facinus vel fallacia hac in re processerint. Nempè domos, loca seu prædia seligebant, quæ feralibus ipsorum sacrilegiis præberent secretum: idque si non dominis, at conductoribus, procuratoribus eorum consentientibus, quos in partes suas trahebant: & sic conscientiam piacularis perpetrati intra domesticos parietes silentio celabant secreto: servos item suos ad id invitos cogebant: tandem & conniventes sibi sæpè in officio constitutos habebant. Hæ tres fallaciæ Rebaptizantium erant.

His igitur, horúmque temeritati, imò omni *fallendi occasioni*, ut dicitur *l. 5. hoc tit.* justam severitatem & propositionem opponit his legibus Honorius, septémque adeò media & remedia: cui omninò similis est ejusdem Honorii lex biennio pòst 40. *supr. de hæreticis*, in Manichæos, Phrygas, Priscillianistas. Primò, publicam hanc accusationem facit, dum in utrâque *l. 4. & 5.* statuit, eos qui rebaptizasse detecti fuerint, Judici qui Provinciæ præest offerendos: & mox addit, maximè convenire omnes homines sine ullo discrimine conditionis aut status, infusæ cælitus sanctitatis esse custodes: de quâ publicâ hæreseos, ut & apostasiæ accusatione, *suis titulis.* Et sic humanum quodammodo genus omne in hos animat. Secundò Rebaptizantes bonis suis multari jubet, quæ fisco adquirantur, nisi filios jam orthodoxos habeant, vel qui fieri serò velint.

Tertiò, *loca* in quibus rebaptizatio facta fuerit, domino sciente, consentiente confiscari imperat: imò & dominum infamiâ notari. Quartò, conductores, procuratores conscios plumbatis cæsos, in perpetuum exilium dandos. Quintò, servis & colonis, quos domini ad anabaptismum cogere velint, Ecclesiæ perfugium patere debere, & ad libertatem ideò pervenire, seu, ut loquitur, *attributæ libertatis præsidio defendi.* Quod quidem adjectum videri possit, propter Crispinum Calamensem Donatistarum Episcopum, qui colonos quosdam mercede attractos rebaptizaverat: de quo Augustinus *epistolâ* 173. *& contra litteras Petiliani cap.* 88. & hic interim casus illis addatur, quibus servi & coloni pro præmio libertatem adipiscuntur. Sextò, testandi, adipiscendi aliquid ex donatione, vel contrahendi jus rebaptizantibus, quique eorum cœtibus seu ministeriis præbuerint conniventiam, in errore permenentibus adimit. Quod ad Patrum Africanorum petitionem & legationem sancitum: sic enim illis in Commonitorio legatis dato. *Petendum etiam, ut lex quæ hæreticis, vel ex donationibus, vel ex testamentis aliquid capiendi vel relinquendi denegat facultatem, ab eorum quoque pietate hactenus repetatur, ut eis relinquendi vel sumendi jus adimat, qui pertinacia furore cæcati in Donatistarum errore perseverare voluerint. Cæterùm illis, qui considerationi unitatis & pacis se corrigere voluerint, absque interdicto hujus legis capiendi jus hæreditatis pateat, si adhuc in errore hæretico constitutis aliquid aut donationis vel hæreditatis obvenerit;* ubi vides eamdem quoque exceptionem: *nisi*, inquit, *Honorum, prava mentis errorem evertendo variis ad fidem consiliis emendatio correxerit.* Ergo revertentibus ad fidem Catholicam & ipsis, & eorum filiis suprà venia data. & sic post propositas pœnas severissimas veniæ spe, Donatistarum pervicaciam frangi posse credidit Honorius. & limitatio tamen quædam addita è Patribus Africanis: *hi sunt excepti, qui timore pulsati putaverint ad Catholicam transeundum: quia de talibus credibile est, non metu cælestis judicii potius, quam terreni commodi aviditate unitatem Catholicam proposuisse.* Quod tamen Honorio displicuit anno 407. in *l. 41. supr. de hæret.* quæ hanc in rem est elegantissima & humanissima.

Postremò rectoribus Provinciarum, officialibus eorum, provincialibus, item & defensoribus hanc curam injungit, multaque adeò minatur Honorius, *huic* rei conniventibus, vel eum non arcentibus. Quod tralatitium, & quidem eidem Honorio geminâ germana *leg.* ab eodem Honorio Imp. *l. 40. supr. de hæret.* similiter in negotio Manichæorum, Phrygum, sive Priscillianistarum usurpatum, ut & *l. 45. eodem tit.* & *l. 46.* similiter ut iisdem injunxit ut vim à Judæis & Gentilibus amolirentur, in quiete degentibus. *l. 24. infr. de Paganis*, ita & à Patribus Africanis postulatum: sic enim in Commonitorio. *Sed nos illud poscimus ut Catholicis Ordinum* (& sic Principalium) *per civitates singulas, & vicinorum quorumque possessorum per diversa loca sine ullâ dissimulatione tuitio præbeatur.* Et mox. *Ad hæc autem omnia præsidio opus est potestatum judicum quarumcumque Provinciarum.* Quatuor hæc scilicet hominum genera in Provinciis erant, qui oppressis tuitionem præbere debebant, quósque vigilere oportuit, ne quid adversùs leges admitteretur: de defensoribus, vid. quæ in *Paratitlon tit. de defensorib.* congesta sunt, de principalibus vide *Paratitlon de decurionib.*

An. 405. 5. Mart.

LEX HONORII
DE EDICTO UNITATIS

Per Africam proponendo.

Ex Cod. Theod. lib. 16. Tit. 11. De Religione, *L. 2.*

Impp. Arcad. Honor. & Theod. AAA. Diotimio Proc. Africæ.

Edictum, quod *de Unitate* per Africanas regiones clementia nostra direxit, per diversa proponi volumus, ut omnibus innotescat, Dei omnipotentis unam & veram fidem Catholicam, quam recta credulitas confitetur, esse retinendam. Dat. III. Non. Mart. Rav. Stilichone II. & Anthemio Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

Edictum de unitate, seu *ἑνωτικὸν* missum ab Honorio Imp. in Africam adversùs Manichæos, & Donatistas fuerat hoc ipso anno 405. mense superiore Februario. Quod Idacii quoque Consularia testantur *Stilichone* e. & *Anthemio. his Coss. inter Catholicos & Donatistas unitas facta.* Cujus quidem edicti Henotici pars est *lex 38. supr. de Hæreticis*, & *lex 4. supr. Ne sanctum baptisma iteretur.* Ejusdemque mentio fit triennio pòst in Concilio Carthaginensi decimo anno 407. *Canone 99. codicis Africani.*

Huic igitur Edicto exequendo ut eodem die simul specialia ab Honorio mandata ad Hadrianum P.P. Italiæ (sub quo Africa erat) missa fuêre, (quæ continentur *l. 4. & 5. Ne sanctum baptisma iteretur.*) Ita uno mense pòst, Martio, inquam, peculiari hac ad Proconsulem Africæ lege, Edictum istud per Africam Honorius proponi jubet: quò omnibus innotesceret. De quo proponendorum Edictorum more & ratione alibi dictum plenè.

Ceterùm de Henotico hoc, aliisque Henoticis, vide quæ dixi plenius ad *d. l. 38. supr. De Hæreticis.*

DECRE-

DECRETUM CONCILII

An. 405. 23. Aug.

HABITI

STILICHONE ITERUM ET ANTHEMIO V. C. COSS.

X. Kalend. Septembr. Carthagine in Basilicâ Regionis secundæ.

Conc. Afr. Can. 61. Cod. Can. Eccl. Afr. Can. 94.

UT quia apud Carthaginem tantùm unitas facta est, dentur etiam litteræ ad Judices, ut & in aliis Provinciis & civitatibus operam impendi jubeant unitati. Ut gratiarum actiones de Carthaginensi Ecclesiâ pro universâ Africâ, de exclusione Donatistarum, cum Episcoporum litteris ad comitatum mittantur. Recitatæ sunt litteræ Papæ Innocentii: ut Episcopi ad transmarina pergere facilè non debeant; quod hoc ipsum Episcoporum sententiis confirmatur. Ut propter gratiarum actionem & exclusionem Donatistarum duo clerici Ecclesiæ Carthaginensis ad comitatum mittantur.

LEX HONORII

An. 405. 8. Dec.

QUA MULCTA STATUITUR IN DONATISTAS.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. Tit. 5. De Hæreticis, *L. 39.*

Impp. Arcad. Honor. & Theod. AAA. Diotimio suo Sal.

DONATISTÆ superstitionis hæreticos, quocumque loci, vel fatentes, vel convictos, legis tenore servato, pœnam debitam absque dilatione persolvere decernimus. Dat. VI. Idus Decembr. Raven. Stilichone II. & Anthemio Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

MULCTA æraria DECEM AURI LIBRARUM *clericis* hæreticorum Ministris à Theodosio Magno imposita, anno 391. *l. 21. sup.* hac Honorii filii ipsius constitutione ad Donatistas *hæreticos* (qui tamen se hæreticos negabant) ubicumque, fatentes vel convictos, expressè porrigitur: porrigitur, inquam: nam hoc est illud quod illis verbis indicatur; *legis tenore servata pœnam debitum absque dilatione persolvere decernimus.* Ut mirer Baronium consignata *hac leg.* nihilominus scribentem, Honorianam de multâ ærariâ decem librarum persolvendâ constitutionem desiderari. Nos illud videamus, quibus gradibus ad *hanc leg.* ferendam Honorius adductus fuerit. Primò, quidem anno superiore 404. Patres Africani eo Concilio ita decreverant, ut habetur *can.* 93. *Cod. African. simul etiam petendum, ut illam legem quæ à religiosæ memoriæ eorum patre Theodosio de auri libris decem in ordinatores vel ordinatos hæreticos, seu etiam in possessores, ubi eorum congregatio deprehenditur, promulgata est, ita deinceps confirmari præcipiant, ut in eos valeat contra quos propter eorum insidias Catholici provocati contestationem deposuerint: ut hoc saltem terrore à schismaticâ vel hæreticâ pravitate desciscant, qui consideratione æterni supplicii emendari corrigique dissimulant.* Sequantur nunc Augustini loca. hanc tamen; primum procedat locus *epistola 50 ad Bonifacium* comitem rei militaris, de moderatè coercendis hæreticis *pag.* 219. *Antequam istæ leges quibus ad convivium sanctum coguntur intrare, in Africam mitterentur, nonnullis fratribus videbatur in quibus & ego eram, quamvis Donatistarum rabies usquequaque sæviret, non esse petendum ab Imperatoribus, ut ipsam hæresim juberent omnino non esse, pœnam constituendo eis, qui in illâ esse voluissent, sed hoc potiùs constituerent ne eorum furiosas violentias isti paterentur, qui veritatem Catholicam vel prædicarent loquendo vel legerent constituendo. Quod eo modo fieri aliquatenùs posse arbitrabamur, si legem piissimæ memoriæ Theodosii, quam generaliter in omnes hæreticos promulgavit, ut quisquis eorum vel Episcopus vel Clericus* [illegible] *esset inventus, decem libris auri multaretur, expressius* [illegible] *qui se urbant hæreticos, ita confirmarent, ut non* [illegible] *eâ multâ* [illegible]*, sed in quorum regionibus aliquas* [illegible] *a clericis* [illegible] *vel circumcellionibus vel populis eorum Ecclesia Catholica pateretur, ut scilicet post protestationem Catholicorum, qui fuissent ista perpessi, jam cura Ordinum ad persolvendam multam Episcopi sive ministri cæteri tenerentur. Ita enim existimabamus, eis territis & nihil tale facere audentibus, posse liberè doceri & teneri Catholicam veritatem, ut ad eam cogeretur nemo, sed eam qui sine formidine vellet, sequeretur, ne falsos & simulatores Catholicos haberemus. Et quamvis aliis fratribus aliud videretur, vel ætate gravioribus, vel multarum civitatum & locorum exempla currentibus, ubi firmam & veram Catholicam videbamus, quæ tamen ibi talibus beneficiis Dei constituta esset & firmata, dum per priorum Imperatorum leges ad communionem homines Catholicam venire cogerentur, obtinuimus tamen, ut illud potiùs quod dixi ab Imperatoribus peteretur, decretum est in Concilio nostro, legati ad Comitatum missi sunt. Sed Dei major misericordia qui sciret, quàm legum terror, & quædam medicinalis molestia, quàm pravis vel frigidis animis necessarium, & illi duritia quæ verbis emendari non potest, sed tamen aliquantulâ severitate disciplinæ potest, id egit ut legati nostri, quod susceperant obtinere non possent. Jam enim nos prævenerant ex aliis locis quædam Episcoporum querelæ gravissimæ, qui mala fuerant ab ipsis multa perpessi, & à suis sedibus exturbati: præcipuè horrenda & incredibilis cædes Maximiani Episcopi Catholicæ Ecclesiæ Vaggiensis effecit, ut nostra legatio jam quid ageret non haberet. Jam enim lex fuerat promulgata, ut tanta immanitatis hæresis Donatistarum, cui crudelius parci videbatur, quàm ipsa sæviebat, non tantùm violenta esse, sed omninò esse, non sineretur impunè. Non tamen supplicio capitali, propter servandam etiam circa indignos mansuetudinem christianam, sed pecuniariis damnis propositis, & in Episcopos vel ministros eorum exilio constituto.* Et mox. *Hinc ergo factum est ut Imp. religiosus & pius perlatis in notitiam suam talibus causis mallet piissimis legibus illius impietatis errorem omninò corrigere, & eos qui contra Christum Christi signa portarent, ad unitatem Catholicam terrendo & coërcendo redigere, quàm sæviendi tantummodò auferre licentiam & errandi ac pereundi relinquere. Jam verò cùm ipsæ leges in Africam,* &c. Idem epistolâ 68. *Crispinus judicatus* hæreticus, *nec pœna decem librarum auri, quæ in hæreticos ab Imperatoribus fuerat constituta, per mansuetudinem Catholicam ferire permissus est, & tamen ad Imp. appellandum putavit. Cujus appellationi quod ita responsum est, nonne vestrorum præcedens improbitas & eadem ipsius appellatio extorsit, ut fieret, nec tamen etiam post ipsum rescriptum, intercedentibus apud Imp. nostris Episcopis eadem auri condemnatione mulctatus est. Ex Concilio*

autem nostri Episcopi legatos ad Comitatum miserunt qui impetrarent, ut non omnes Episcopi & clerici partis vestræ ad horrendam condemnationem decem librarum, quæ in omnes hæreticos constituta est, teneantur, sed hi soli quorum in locis aliquas à vestris violentias Ecclesia Catholica pateretur. Sed cùm legati Romam venerunt jam cicatrices Episcopi Catholici Vagitani horrenda ac recentissima Imperatorem commoverant, ut LEGES TALES *mitterentur, quales & missæ sunt.* Idem epist. 169. ad Donatistas. *Et tamen cùm Crispinus propter hoc factum in proconsulari judicio convinceretur* hæreticus, *ejusdem Episcopi Possidii intercessu decem libras auri non est exactus. Cujus benevolentiæ & mansuetudini ingratus, ad Imperatores Catholicos ausus est appellare. Unde hanc in vos iram Dei de quâ murmuratis, multò importuniùs & vehementiùs provocavit.* Idem lib. 3. contra Cresconium, cap. 47. *Crispinus Episcopus vester exhibitus est, quod se esse proconsule quærenti negaverat, facillimè* CONVICTUS *hæreticus. decem tamen* LIBRAS AURI, *quam mulctam in omnes hæreticos Imperator major* THEODOSIUS *constituerat intercedente Possidio non est compulsus exsolvere. Quâ mitissimâ sententiâ non contentus, inscio quo consilio, quod displicuisse cæteris omnibus dicebatur, ad ejusdem Theodosii filios provocandum putavit. Acceptum est rescriptum quod pars Donati jam sciret se ad illam* PŒNAM *aurariam cum cæteris hæreticis pertinere;* & quæ mox sequuntur: ubi vocat *recentissimas leges.* Idem contra litteras Petiliani lib. 7. cap. 83. *Ipsa Catholica Ecclesia solidata Principibus Catholicis Imperatoribus terra marique armatis turbis ab Optato atrociter & hostiliter oppugnata est. Quæ res coegit tunc primò adversus vos allegari apud Vicarium Seranum legem illam de decem libris auri, quam vestrûm nullus adhuc pendit, & nos crudelitatis arguitis.* Idem epistolâ ad Crispinum ipsum 173. *Nam possemus agere, ut decem libras auri secundùm Imperatoria jussa persolveres. An fortè propterea non habes unde reddas quod dare jussi sunt rebaptizatores, dum multam erogas, ut emas quos rebaptizes.* Possidonius quoque in V. Augustini, cap. 12. *Crispinus*, inquit, *Proconsulari*, &c. *libellari sententiâ est* PRONUNCIATUS *hæreticus. Prôque illo apud cognitorem Catholicus Episcopus intercessit ne auraria mulcta exigeretur, ut & beneficium impetratum. Unde cùm ingratus ad piissimum Imp. provocasset, ab Imperatore relatione, debitum est responsum solutum, & consecutum* PRÆCEPTUM NULLO *prorsus* LOCO *Donatistas* HÆRETICOS *esse, & ad jura* LEGUM *omnium contra hæreticos latarum* UBIQUE *teneri debere. Ex quo & Judex propter officium, & idem Crispinus quod minimè fuerat* EXACTUS, *præcepti sunt denas libras auri fisci juribus* INFERRE. Qui postremus Possidonii locus hujus legis sententiam & verba propè ipsa exprimit. *Ait, Donatistas hæreticos esse.* Lex ipsa habet, *Donatistæ superstitionis hæreticos*, & infr. l. 44. *Donatistarum hæreticorum*, de quo mox plura. Ait, *nullo prorsus loco:* Item UTIQUE ipsa lex, *quocumque loco.* Ait, *ad jura legum omnium contra hæreticos latarum ubique teneri debere:* lex ipsa ait *legis tenore servato.* Denique ait, *præceptos quod minimè fuerant exacti denas libras auri fisci juribus inferre* in ipsâ lege ait Honorius, *pœnam debitam absque dilatione persolvere decernimus.* Itaque jam dubium nullum, hanc illam esse Honorii legem, de mulctâ decem librarum auri Donatistis hæreticis impositâ: *Hæreticis*, inquam Donatistis. Quâ unicâ voce Honorius indicat rationem *hujus leg.* & cur mulctam à Theodosio M. Patre in hæreticos generaliter latam, in Donatistas quoque protoget quia & ipsi *hæretici* sint: quod etiam ipsum indicat Augustinus *epist.* 50. *ad Bonifacium*, & Possidonius *in vitâ Augustini cap.* 12. locis quos superiùs consignavi. Quare & *Donatistarum hæreticorum* idem Honorius dixit *l.* 44. *infr.* ubi vide adhuc quæ dicam & *l.* 41. hæreticorum sive Donatistæ sive Manichæi sint, & *l.* 46. ne Donatistæ vel cæterorum vanitas hæreticorum. Quamquam propriè adhuc hac *hæreticorum* voce ministri, Clerici & Episcopi Donatistarum intelligi videntur. Neque enim omnibus Donatistis hæc pœna hac lege impositâ: neque Donatistæ omnes mulctati (quod factum pòst demum *l.* 52. & 54. *infr.*) idque alia & alia pœna. Denique historia hujus rei sic habet. Patres Africani superiore anno decreverant, petendum ab Honorio, *ut mulcta illa auraria violentiis tantùm Donatistis & Circumcellionibus imponeretur.* Verùm & Crispini provocatio & cicatrices Episcopi Vagitani id apud Honorium effecêre, ut omnibus Donatistarum clericis & ministris fatentibus vel convictis pœnam aurariam imponeret. Quamquam hoc ipso anno ante hanc legem, septem mensibus post legationem Patrum Africanorum, severiorem longè ab Honorio pœnam Donatistis rebaptizantibus impositam, puta bonorum proscriptionis, docet *d. l.* 4. 5. *in fine. Ne sanctum bapt. iter.*

An. 407. 13. Junii.

DECRETUM CONCILII

HABITI

HONORIO VII. ET THEODOSIO II. AUG. COSS.

Idibus Junii Carthagine in Basilicâ Regionis secundæ.

DE PLEBIBUS VEL DIOECESIBUS EX DONATISTIS CONVERSIS.

Conc. Afr. Can. 66. Cod. Can. Eccl. Afr. Can. 99.

UT illæ plebes, quæ conversæ sunt à Donatistis, & habuerunt Episcopos, sine dubio, inconsulto Concilio habere mereantur: quæ autem plebes habuerunt Episcopum, & eo defuncto voluerint non Episcopum proprium habere, sed ad alicujus Episcopi diœcesim pertinere, non eis esse denegandum. Nec non & illud suggestum est, quod plebes, ante legem Imperatorum de unitate latam, quicumque converterunt Episcopi ad Catholicam, ipsi eas obtinere debeant: verùm à lege unitatis, & deinceps oporteat universas Ecclesias vindicare sibi Episcopos Catholicos eorum locorum, ad quos loca sub hæreticis pertinebant vel conversorum ad Catholicam, vel non conversorum hæreticorum, & diœceses, & si qua fortè sunt instrumenta Ecclesiæ, vel ad ejus jus pertinentia. Qui verò ab ipsa usurpaverunt, post legem usurpata conventi restituant.

LEGES

LEGES HONORII

An. 407. 15. Nov.

Quibus pœnas adversùs Donatistas aliósque Hæreticos latas renovat.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. Tit. 5. De Hæreticis, *L. 41.*

Impp. Arcad. Honor. & Theod. AAA. Porfyrio Proc. Africæ.

LICET crimina soleat *pœna* purgare, nos tamen pravas hominum voluntates admonitione *pœnitentiæ* volumus emendare. Quicumque igitur hæreticorum, (sive Donatistæ sint, sive Manichæi, vel cujuscumque alterius pravæ opinionis, ac sectæ,) profanis ritibus adgregati, Catholicam fidem & nomen, (quæ omnes homines cupimus observare,) simplici confessione susceperint, licèt adeò inveteratum malum longâ ac diuturnâ meditatione nutriverint, ut etiam legibus antè latis videantur obnoxii; tamen hos, statim ut fuerint Deum simplici religione confessi, ab omni noxâ absolvendos esse censemus: ut ad omnem reatum, seu antè contractus est, seu postea (quod nolumus) contrahitur, etiamsi maximè reos pœna videatur urgere, sufficiat ad abolitionem, errorem proprio damnavisse judicio, & Dei omnipotentis nomen, inter ipsa quoque pericula requisitum, fuisse complexum: *Quia nusquam debet in miseriis invocatum religionis deesse subsidium.* Ut igitur priores, quos statuimus leges, in excidium sacrilegarum mentium, omni executionis urgeri jubemus effectu, ita hos, qui simplicis fide religionis, licet serâ, confessionem maluerint, censemus datis legibus non teneri. Quæ ideò sanximus, quò universi cognoscant, *nec profanis hominum studiis deesse vindictam, & ad rectum redundare cultum, legum quoque adesse suffragium.* Dat. XVII. Kal. Dec. Rom. Honorio VII. & Theod. II. AA. Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

PŒNITENTIBUS seu CONVERSIS hæreticis per Africam, Donatistis & Manichæis & similibus, hac Honorii constitutione humana prorsùs & benigna venia datur, pariter ut hoc ipso jam anno *l. 40. prox. supr. vers. alioquin*, circa filios tantum Manichæorum non circa ipsos: pariter ut pœnitentibus & conversis Donatistarum filiis *l. 4. infr. ne sanctum Baptisma*. Et hac quidem *lege* adeò pœnitentibus seu conversis venia datur, ut simplici confessione, quocumque tandem tempore, etiam executionis mox faciendæ, licèt vel serâ confessione conversis detur, licet inveteratum malum longâ & diuturnâ meditatione nutriverint, inter ipsa quoque pericula atque in miseriis ipsis invocato Religionis subsidio. Neque quicquam interesse vult Honorius, de quo tamen vel maximè dubitatum videtur, sive ante leges à se in hæreticos latas, sive post eas latas ad hæresim prolapsi, conversi dein fuerint. Sera nempè nunquam est hæreticorum conversio ad evitandas pœnas hæreticis propositas. Ita, inquam, Honorius generaliter & quoad evitandas pœnas, & ad abolitionem, ut loquitur. Quod omne velut singulare notandum est. Alioquin quoad lucrum emergens captandum Concilio Carthaginensi 8. quod habitum anno 404. ante triennium Patribus Africanis aliquod temporis discrimen placuisse video: ut patet ex *Canone 93. Cod. Afric.* *Ceterùm*, inquiunt, *illis qui consideratione unitatis & pacis se corrigere voluerint, absque interdicto hujus legis, capienda hereditatis aditus pateat, si adhuc in errore hæretico constitutis aliquid ante donationis vel hereditatis obvenit; His sanè exceptis qui lite pulsati putaverint ad Catholicam transeundum, quia de talibus credibile est, non metu cœlestis judicii potiùs, quàm terreni commodi aviditate unitatem Catholicam præoptasse.* Certè etsi Apostatis pœnitentibus venia proposita, attamen nonnisi Catechumenis Apostatis ea data, at non etiam iis qui ex fidelibus seu competentibus, id est, post susceptum sanctum baptisma in apostasiam prolapsi, quorum flagitium pœnitentia non oblitteratur, quæ sententia est *l. 4. supr. de Apostatis*, quam Cujacius *Paratitl. Cod.* nunquam intellexit.

Suffragio igitur justæ pœnitentiæ quamlibet seræ hæreticos absolvi voluit Honorius. Neque dubium mihi id ab Honorio constitutum, occasione Concilii Carthaginensis 10. quod hoc ipso anno D. 407. habitum fuit ante sex fermè menses, pariter ut ad ejusdem postulationem *legem 34. supr. de Episcopis* dedit, quæ lex huic jungenda est, ut ad eam probatum est. Quod primum hujus rei præjudicium habeo. Alterum accedit ex Canone ejus quod dixi Concilii, ubi hæc inter alia habentur *Canone 99. Cod. Africani.* *Sanè ut illæ plebes, quæ conversæ sunt à Donatistis, & habuerunt Episcopos, sine dubio, inconsulto Concilio habere mereantur: quæ autem plebes habuerunt Episcopum, & eo defuncto voluerint non Episcopum proprium habere, sed ad alicujus Episcopi diœcesim pertinere, non eis esse denegandum. Nec non & illud suggestum est, quod plebes ante legem Imperatorum de unitate latam, quicumque converterant Episcopi ad Catholicam, etsi eas obtinere debeant: verum à lege* [id est post legem] *unitatis, & deinceps oporteat universas Ecclesias vindicare sibi Episcopos Catholicos eorum locorum, ad quos loca sub hæreticis pertinebant, vel conversorum ad Catholicam vel non conversorum hæreticorum, & diœceses, & si qua fortè sunt instrumenta Ecclesiæ, vel ad ejus jus pertinentia. Quæ verò aliqua usurpaverunt post legem usurpata convenit restituant.* Vides de conversis pariter agi, vides tempora, quæ hîc miscentur, distingui, putà conversionem ante legem de unitate latam, & post eam latam.

IBID. L. 43.

An. 408. 15. Nov.

Idem AA. Curtio PF. P.

OMNIA quæ in Donatistas (qui & *Montenses* vocantur) Manichæos, sive Priscillianistas, vel in Gentiles, à nobis generalium legum auctoritate decreta sunt, non solùm manere decernimus, verùm in executionem plenissimam effectúmque deduci: ita ut ædificia quoque, vel horum, vel cælicolarum etiam, (quæ nescio cujus dogmatis novi conventus habent) Ecclesiis vindicentur. Pœna verò lege propositâ veluti convictos tenere debebit eos, qui Donatistas se confessi fuerint, vel Catholicorum communionem refugerint sævæ religionis obtentu, quamvis Christianos esse se simulent, &c. Dat. XVII. Kalend. Decemb. Romæ Basso & Philippo Coss.

IBID. L. 44.

An. 408. 24. Nov.

Idem AA. Habe Donate K. NB.

DONATISTARUM hæreticorum, Judæorum nova atque inusitata detexit audacia, quòd Catholicæ fidei velint sacramenta turbare. Quæ pestis atque contagio ne latiùs emanet ac profluat. In eos igitur qui aliquid quod sit Catholicæ sectæ contrarium adversúmque temptaverint, supplicium justæ animadversionis expromi præcipimus. Dat. VIII. Kalend. Decemb. Rav. Basso, & Philippo Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

CONFIRMANTUR his legibus, ut & *l.* 19. *infr. de Paganis.* (quæ his jungenda est.) ab Honorio anno D. 408. post cæsum Stilichonem, superiores à se latæ constitutiones, in Donatistas, Manichæos, Priscillianistas, Gentiles; quin & ad Cælicolas eædem propagantur; de quibus dicam suo titulo *de Judæis Cælicolis.* Confirmantur, inquam, per Præfecturam Prætorianam Italiæ, ac nominatim Romæ (quod *Montensium* mentio ostendit, qui utique nonnisi Romæ fuere.) Donatistæ quippe *Montenses* Romæ dicti, ideò quòd Romæ primùm Ecclesiam suam in monte habuêre. Optatus Milevitanus *lib.* 1. *Speluncam quamdam foris à civitate gradibus sepserunt, ubi ipso tempore conventiculum habere potuissent, unde Montenses appellati sunt.* Augustinus *libro de hæres. ad Quodvultdeum. Isti hæretici in urbe Roma Montenses vocantur, quibus hinc ex Africâ solent Episcopum mittere.* Meminit idem & *epist.* 165. Hieronymus Chronico anno 356. *Quidam sectatores Donati etiam Montenses vocant, eò quod Ecclesiam Romæ primùm in monte habere cœperunt.* Et in Lucifer. *Marcionitas, Valentinianos, Montenses sive Campates.* Et in Epist. ad Marcellum *Quem Reticii Augustodunensis Episcopi qui quondam à Constantino* (malè legitur Constantinopolitano) *Imperatore sub Sylvestro Episcopo ob causam Montensium missus est Romam.* Augustinus *epist.* 165. de quodam Episcopo Donatistâ loquens. *Sed ex transverso*, inquit, *ex Africâ ordinatum miserunt qui paucis præsidens Afris in urbe Româ Montensium vel Cutzupitarum vocabulum propagavit.* Ubi Balduinus pro Cutzupitarum suspicabatur legendum *Rupitarum.* Nam & idem Augustinus *de unitate Ecclesiæ cap.* 3. *Si enim*, inquit, *sancta Scriptura in Africâ solâ designaverunt Ecclesiam & in paucis Romæ Rupitanis vel Montensibus, & in domo vel patrimonio unius & Hispanæ mulieris, quidquid de chartis aliis aliud proferatur, non tenent Ecclesiam nisi Donatistæ.* Nempe *Rupitani* dicti, simili allusione & ludibrio quo Montenses & Campates. Donatistæ igitur Montenses dicti Romæ. Quare hallucinatur Epiphanius qui Novatianos Romæ sic vocatos *Montensíus*. Sed multò magis errant qui Montenses à Muntano dictos autumant. Nunc ad rem. Quin & subscriptio *legis* 43. *supr. hoc tit.* & *l.* 9. *infr. de Paganis*, id evincit, hanc legem ad urbem Romam pertinere. *Data Romæ*, id est, reddita, proposita. Nam hoc tempore Honorius Ravennâ consistebat (ut præter Chronologiam Cod. Theod. docet & Zosimus.) Rursùm nominatim per Africam: Donatus enim cui *lex* 44. inscribitur, Proconsul Africæ hoc tempore erat, ut docet *l.* 19. *supr. de pœnis.* Et Augustinus *epist.* 137. & 128.

Et verò ferendarum harum legum hæc occasio fuit. Nempe Stilichone hoc ipso anno cæso, ante trimestre fermè, illicò hæretici & pagani jactare cœperunt, leges adversùs se latas de idolis confringendis & hæreticis corrigendis, vivo Stilichone missas, ac nominatim in Africam, non ex voluntate Honorii conscriptas, verùm eo nesciente vel nolente, quod Augustinus disertis verbis scribit *epist.* 129. ad Olympium Comitem magistrum officiorum, cui superior lex inscribitur. Unde eas irritas esse putabant & intendebant, paritérque cum ceteris Stilichonis actibus rescindendas: quinimò & hac occasione in Catholicos insurrexêre, vímque eis attentavêre. Ideò & privatim & publicè eas leges recentari ac confirmari Catholici illic petiere. Nempe Patres Africani hoc anno 3. Id. Octobr. legationem ad Honorium destinavêre contra paganos & hæreticos, Episcopi privatim ad Comitatum profecti. Augustinus quoque privatim eo fine ad Olympium, eam quam dixi epistolam dedit, quæ hic tota reddenda foret, nisi modum horum commentariorum excederem. Ex ea nempe liquet, de illis quas dixi gentilium & hæreticorum post cæsum Stilichonem molitionibus, de privatorum querelis, & ad Comitatum profectione, de legatis ex Africâ mittendis ad Honorium admittendis, de celeritate exhibendâ. Tam gravibus igitur querelis excitus, & ut credere par est Olympii studio, Honorius has leges promulgavit, confirmandis anterioribus suis legibus. *Omnia*, inquit, *Honorius, quæ a nobis generaliter legum auctoritate decreta sunt, nedùm MANERE decernimus, verùm in executionem plenissimam effectúmque deduci.* Quamquam mihi meus sensus, hasce leges non ad Patrum Africanorum postulationem latas (utpote quorum legatos seriùs ad Honorium pervenisse, Augustinus *d. epist.* 179. ad Olympium testatur) verùm latas ad privatas Augustini ipsius & aliorum querelas, quæ *mediâ hyeme*, ut ipse Augustinus testatur, ad Honorium pervenerunt & legatos prævenerunt. Atque ipse Augustinus apud Olympium hoc instanter egit, ut negotium hoc diligentissimâ acceleraretur instantiâ, quacumque primitùs exortâ occasione maturaretur neque illud ullo modo differendum, etiam antequam Episcopos qui ideò profecti erant, videret, quàm primùm vigilantia poterit accelerandum. Quare *lex* 46. demùm sequentis anni initio ad Patrum Africanorum postulationem emissa fuerit.

Supplicio igitur hæreticos Donatistas affici, ac nominatim *l.* 44. Honorius jubet, qui ipsi Catholicis vim & mortem per hæc tempora intentavêre, nonnullis etiam Episcoporum per Africam necatis: cujus Proconsul Donatus, cui lex illa inscribitur. Et Augustinus tamen epistolâ peculiari ad hunc ipsum Donatum Proconsulem Africæ, *puta* 127. Donatistas coërceri, non occidi, enixè ab eo postulavit; ubi inter alia hæc observentur. *Unde ex occasione terribilium Judicum, ac LEGUM ne æterni judicii pœnas incidant, corrigi eos cupimus non necari, nec disciplinam circa eos negligi volumus, nec suppliciis quibus digni sunt exerceri. Sic ergo eorum peccata compesce, ut sint quos pœniteat peccavisse. Quæsumus igitur, ut cùm Ecclesiæ causas audis, quamlibet nefariis injuriis appetitam vel afflictam esse cognoveris, potestatem occidendi te habere, obliviscaris; petitionem nostram non obliviscaris.* Et mox. *Citò interim per edictum excellentia tua noverint hæretici Donatistæ MANERE LEGES contra errorem suum latas, quas jam nihil valere arbitrantur & jactant, ne vel sic nobis parcere aliquatenus possint. Plurimùm autem labores & pericula nostra quo fructuosa sint adjuvabis, si eorum vanissimam & impia superbia plenissimam sectam non ita cures, IMPERIALIBUS LEGIBUS comprimi, ut sibi vel suis videantur qualescumque molestias pro veritate atque justitiâ sustinere, sed eos cùm hoc abs te petitur, rerum certarum manifestissimis documentis, apud acta vel præstantiæ tuæ, vel minorum Judicum convinci atque instrui patiaris*, &c. Quæ gentiles spectant, ea specialiùs exequetur *d. l.* 19 *infr. de Paganis.*

Inter cetera autem jubentur ædificia, in quibus hæreticorum, &c. conventus habentur, Ecclesiis vindicari quod & ipsum statuitur *l.* 59. *infr. de* ...... *l.* 54. 57. 65. *infr. hoc tit.* Atenim ut ædificia templorum ad usum publicum vindicari *dict. l.* 19. (huic conjungenda) jussit Honorius, ita & mox *lege prox.* hæreticorum.

Notandum porrò has sanctiones, imò pœnam capitalem indici nominatim *l.* 44. Donatistis hæreticis, de quibus jam suprà & cælicolis *l.* 44. De quibus opportunior erit dicendi locus ad *legem.* 19. ejusdem Honorii *infr. de Judæis*, quæ sequente anno 409. data est.

Ceterùm *Donatistarum hæreticorum hac leg.* junctim legendum est nempe Honorius Theodosii patris sui legem generalem in hæreticos latam, extendens, rationem hac voce reddere voluit, cur in Donatistas quoque eam extendat, quia & ipsi hæretici sint: quare & similes formulæ in aliis Honorii constitutionibus occurrunt *l.* 39. & 41. *supr.* & *l.* 46. *infr.* quibus omninò respondent, quæ Augustinus scribit *epist.* 50. *ad Bonifacium*, & Possidonius in *vitâ Augustini*, *cap.* 12. quorum verba retuli ad *legem* 39. Rursùm *epistolâ* 127. cujus verba paulò antè retuli. Quare error est viri docti Petiti, qui *hæreticorum* vocem cum voce *Judæorum* hic conjungendam putavit, quasi hic indiceretur Cælicolas Judæorum hæreticos fuisse: de quo plura ad *d. l.* 19. *infr. tit. de Judæis & Cælicolis.*

I B I D. L. 45.

An. 408. 27. Nov.

Idem AA. Theodoro PF. P. II.

Defensorum Curialium, omniúmque Officiorum speculâ custodiat, ne quis intra aliquam civitatem, vel ullâ territorii parte secretâ, qui ab Ecclesiæ Catholicæ sacerdote diffidet, inlicitæ cohibitionis habeat facultatem. Ipsa etiam loca juri publico sociari, seclusâ omni excusatione, censemus: Et proscriptos eos in exilium detrudi, qui audent disputare ea, & adserere, quæ institutio divina condemnat. Dat. v. Kalend. Decemb. Raven. Basso & Philippo Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

Coetus hæreticorum rursùs ab Honorio prohibentur anno D. 408. defensoribus Curialium, officiisque Judicum, hoc munere injuncto, prohibendorum (inquam) coetuum istorum pariter ut aliis suis legibus *l. 40. supr.* & *l. 4. infr. ne sanctum baptisma*, ubi vide quæ dixi & *l. 46. prox.* locis in quibus coetus habiti fuerint, confiscari jussis. Hæreticos insuper fidei Catholicæ contraria adserentes, id est Doctores hæreticorum deportari, bonis proscriptis.

Observanda interim illa, *qui ab Ecclesiæ Catholicæ Sacerdote diffidet*, id est qui separatim ab Ecclesiæ Catholicæ Episcopo coetus agunt, spreto unitatis studio, quæ Ecclesiæ Catholicæ nota & ad quam invitati ante triennium hæretici *l. 35. supr.* Neque dubium ad eosdem Donatistas hanc legem pertinere, quibus bellum agitantibus tot legibus occurrere Honorium necesse habuit. Ergo hæretici censentur qui ab Ecclesiæ Catholicæ Sacerdotibus dissentiunt, & illicitè coëunt atque adeò hæretici ad Sacerdotum Ecclesiæ Catholicæ communionem reducuntur: quò pertinent quoque *lex* 2. & 3. *supr. de fide Catholicâ l. 62. infr. hoc tit. lex ult. infr. de his qui religione cont.* Et rectè, cùm, ut hic dicitur, Ecclesiæ reverà Catholicæ Sacerdotes sint: & norma hic secundaria respondet normæ principali.

Item observetur tria hominum genera, defensores, curiales, & officia omnia quibus hæc cura imposita ne hæretici contraherent: de quo fidem quoque facit supr. *l. 40.* faciet & *l. prox. 46.*

Tandem neque inani conjecturâ ducor, huic legi conjungendam videri *legem 29. supr. de Episcopis*, & *legem 8. Cod. de Episcopali audient.* Quod si ita est, tum ex his tribus legibus inter se conjunctis id efficiatur, Honorium in commune id modis variis egisse, ut sua constaret Episcoporum Catholicorum judicio reverentia: 1. sive ipsam spectes *doctrinam*, 2. sive *conventus* eorum, 3. sive *cognitionem* & audientiam.

I B I D. L. 46.

An. 409. 16. Jan.

Idem AA. Theodoro PF. P. II. Post alia.

Ne Donatistæ, vel ceterorum vanitas hæreticorum, aliorúmque error, quibus Catholicæ communionis cultus non potest persuaderi, Judæi, atque Gentiles, (quos vulgò *Paganos* appellant) arbitrentur, legum antè adversùm se datarum constituta tepuisse, noverint Judices universi præceptis eorum fideli devotione parendum: & inter præcipua, quidquid adversùs eos decrevimus, non ambigant exsequendum. Quòd si quisquam Judicum loco conhibentiæ exsecutionem præsentis legis omiserit, noverit amissâ dignitate graviorem motum se nostræ clementiæ subiturum. Officium quoque suum, quod saluti propriæ contemptâ suggestione defuerit, punitis tribus Primatibus, condemnatione viginti librarum auri plectendum. Ordines quoque & Duumviri, si in propriis civitatibus, vel territoriis commissum tale aliquid siluerint in gratiam noxiorum, deportationis pœnam & propriarum amissionem facultatum se noverint subituros. Dat. xvii. Kalend. Feb. Rav. Honor. VII. & Theod. III. AA. Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

Confirmantur leges & pœnæ in Donatistas, hæreticos alios, Judæos item & Gentiles hac rursùm Honorii constitutione initio anni 409. Pœna Judicibus amissione dignitatis, quin & graviore indictâ pro motu Principis, officialibus & curialibus ea ipsa quam jam anteà constituerat.

Atque hæc illa ipsa mihi Honorii constitutio videtur potiùs quàm 43. & 44. quæ ad Patrum Africanorum postulationem & querelam data fuit. Cujus conjecturæ ratio quam etiam ad eam legem reddidi. Nempe quòd Augustinus *epist.* 129. ad Olympium Com. & Mag. officiorum testetur, privatorum querelas mediâ hyeme, id est sine anni præcedentis 408. ad Comitatum seu Honorium perlatas (quo utique tempore datæ *l.* 44. 45. *supr.*) etenim secutas demùm Patrum Africanorum querelas, hanc demum. Atenim eodem semper fine: nempe quò liqueret, leges anteà adversùs hæreticos & similes latas, non Stilichoni acceptas ferendas, & sic eo cæso antiquatas (quod hæretici Gentiles jactabant) verùm in vigore suo manere oportere, atque eò spectant illa *l.* 45. Omnia quæ à nobis generalium legum auctoritate decreta sunt non solùm manere decernimus, verùm in executionem plenissimam effectúmque deduci. Pariter eodem pertinent illa hujusce legis. Ne Donatistæ, &c. arbitrentur legum ante adversùs se datarum constituta tepuisse, noverint judices universi præceptis eorum fideli devotione parendum: & inter præcipua quicquid adversùs eos decrevimus, non ambigant exsequendum.

IBID.

An. 410. 25. Aug.

IBID. L. 51.

Quâ abrogat Edictum quo Hæreticis concessa fuerat libertas.

Idem AA. Heracliano Com. Afric.

ORACULO penitùs remoto, quo ad ritus suos hæreticæ superstitiones obrepserant, sciant omnes sanctæ legis inimici, plectendos se pœnâ & proscriptionis & sanguinis, si ultrà convenire per publicum, execrandâ sceleris sui temeritate temptaverint. Dat. VIII. Kal. Sept. Varane V.C. Conf.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

INFIRMAT hac constitutione Honorius Imp. anno D. 410. fine mensis Augusti, Varane Cos. per Africam *Oraculum*, id est, Edictum, legem, rescriptum, quo hæreticis rituum suorum exercendorum conveniendique, seu coeundi publicè potestatem fecerat, pœnâ proscriptionis & sanguinis propositâ.

Nempe hoc est illud ipsum edictum hac lege infirmatum, cujus meminêre Patres Africani, hoc ipso anno 410. ante bimestre & quod excurrit. cujus hæc verba sunt, ut habetur Codice Ecclesiæ Africanæ. *Post Consulatum gloriosissimorum Imperatorum Honorii VIII. & Theodosii III. AA. XVIII. Kal. Julias Carthagine, in Basilicâ regionis secundæ. In hoc Concilio legationem susceperunt contra Donatistas Florentius, Possidius, Præsidius & Benenatus Episcopi eo tempore quo lex data est, ut liberâ voluntate quis cultum Christianitatis exciperet.* Quæ verba Balsamo perperam intellexit, eodemque traxit, quò duodecimum Canonem Neocæsariensem. Atenim Patrum hæc mens est paullò ante latam ab Honorio legem. quâ hæreticis ac Donatistis rituum suorum exercendorum copia facta fuerat. Et hoc illud est *Oraculum*, quod hac lege memoratur simul & abrogatur. Et sanè ipsemet Honorius duobus fermè pòst mensibus, in *Mandatis* suis Marcellino Tribuno & Notario ad Carthaginensem Collationem destinato (quorum pars est *lex* 3. *infr. de Religione*) utriusque legis meminit & hujus, & illius simul, & hanc confirmat. *Nos sanè latet*, inquit, *constitutionem nostram fermo calisse ORACULI quem* [sermonem] *ERRORI suo posse proficere fatâ Donatistarum interpretatio profitetur, qui quamvis depravatos animos ad correctionem mitiùs invitaret, ABOLEVI cùm tamen etiam ANTE* (nempe *hac lege*) *jussimus, ne qua superstitionibus praberetur occasio. Nunc quoque excludendam SUBREPTIONEM, simili auctoritate censemus, illúdque meritò profitemur, libenter ea quæ STATUTA FUERANT submovere, ne in divinum cultum nobis si quisquam auctoribus æstimet posse peccare*; ut habetur in actis Collat. Carthaginensis *pag.* 5. & 156. 160. Quare & in *l.* 3. *infr. de Religione*, quæ & ipsa pars est mandatorum illorum quæ dixi, *nostra subreptio* (nam ita legendum ibi ostendam:) cujus ibi mentio fit, est illud ipsum Oraculum, quod ut *hac leg.* ita & prædictis infirmatur.

Ceterùm *hac lex*, ut indicio sunt superiora è Codice Africano, atque ipsa insuper temporum ratio, ad Patrum Africanorum postulationem lata videtur. Honorius scilicet & extremis superioris anni 409. & primis hujus anni mensibus, in hæreticos remissior fuerat, ac nominatim Donatistas, quorum depravatos animos ad correctionem mitiùs invitandos crediderat, ut ipsemet superiore loco ait. Quinimò & in paganos nam & Zosimus *lib.* 5. *pag.* 821. Legem quâ Catholicæ sectæ inimici (id est, ut hæretici ita & pagani) intra palatium militare prohibiti fuerant, (& sic *l.* 42. *supr.*) eo quo dixi tempore abrogatam, testatur.

Conjicit etiam Baronius causas utriusque legis per Africam. Nempe priorem illam quæ hic abrogatur, ab Honorio ipsâ rerum necessitate extortam, ne alioquin Donatistæ tot legibus exasperati, à partibus Attali Tyranni starent, qui Africam tentaturus videbatur. cùm autem periculum illud cessasset, Attalo videlicet exauctorato, ac Patrum Africanorum petitionem eam *hac lege* abrogatam. Quod valdè probabile facit præter ipsam temporum rationem *Heracliani Comitis Africæ* nomen, cui hæc lex suscribitur: Nempe hic ille Heraclianus est, adversùs quem Honorii partes sectantem atque Africam sub Imperio Honorii retinentem, Attalus tyrannus Constantinum cum exercitu in Africam superioris jam anni fine misit, Africæ potiundæ spe, tanto terrore & timore Honorio Imperatori injecto (quem etiam ipse quodammodo prodit *l.* 1. *supr. de terris limit.*) ut si Africana hæc expeditio Attalo feliciter cederet, Imperio cedere, atque in Orientem fugere in animum induceret. Verùm his ab exercitu Heracliani mox cum suis interfectus. Et acrius Heraclianus Africam tueri cœpit, littorum & portuum Africæ custodibus admotis, atque annonam Romam subvehi vetuit. Unde Romæ fames exorta: mox Attalo Imperium ab Alarico abrogatum, ut memorant Zosimus *lib.* 6. *p.* 829. *Baſil.* 819. & 830. & Sozomenus *lib.* 9. *c.* 8. verùm de hoc Attalo plura ad *legem penultim.* & *ultim. supr. de indulgent. crimin.* & ad *legem* 1. *supr. de terris limitaneis.* & *l.* c. *supr. de littorum & itiner. custod.* & *l.* 6. *supr. de indulgent. debitorum.*

Repetita porrò *hac lex* anno Domini 416. totidem verbis, nonnullis tamen auctior *l.* 56. ubi dicam.

In utraque lege notanda est pœna *sanguinis*, quam Honorius comminatur illicitos cœtus agitantibus hæreticis: nempe id ita in animum induxit suum, post frequentes hæreticorum conatus, obreptiones, factionésque. Alioquin in hæreticos pœna sanguinis haud adeò sancita, nisi in detestabiles & exsecrabiles nonnullos in sp. *l.* 9. & 52. 56. *supr.* verùm de hac plura in Paratitlis & ad *l.* 28. *hoc tit.* Errat certè vir doctus qui *hac leg.* pœnam proscriptionis & sanguinis impositam successivè ait, putà ut primùm hæretici proscriptione plectantur, quam pœnam si contempserint, deinde pœna sanguinis plectantur: nam utraque pœna simul hic imponitur verbis constitutionis.

Intendit porrò *hac lege* Honorius pœnam in Donatistas, quòd mitioribus edictis invitati, vel pœnis etiam effecti, furorem suum quotidie augerent & exercerent; unde valido metu opus visum.

GESTA COLLATIONIS

An. 411. mens. Jun.

CARTHAGINI HABITÆ HONORII CÆSARIS JUSSU INTER CATHOLICOS ET DONATISTAS

coram MARCELLINO V. C. Trib. & Not. P. C. VARANIS V. C.

PRÆFATIO OPERIS

P. MASSONO AUTHORE.

ACTA collationis Carthaginensis, Innocentio primo Pontifice Romano, Honorii clementissimi Cæsaris jussu habita sunt, anno post Consulatum Varani, cùm nullus in Occidente Consul esset, propter nimiam rerum perturbationem, Româ ab Alarico Gothorum Rege recens captâ. Mandato igitur quo hæc disputatio fieri jubetur, locus quidem & dies appositus est; at Consulem, qui nullus erat, curiosi frustra requirent. Catholicæ Ecclesiæ Episcopi collationem fieri petierant adversùs Donati partem: id enim agnoscunt, septem ex eis delecti, Aurelius, Alypius, Augustinus, Vincentius, Fortunatus, Fortunatianus, & Possidius: totidem Donatistæ, Primianus, Petilianus, Emeritus, Montanus, Gaudentius, Adeodatus, & Protasius: atque hi inter absentes Episcopos partis suæ, ut fucum facerent, Felicem quasi urbis Romæ Episcopum nominant, licèt Catholici Innocentium tunc sedere testentur, ut verum erat, úsque probatissimæ fidei annales tradunt, ad annum à partu Virginis quadringentesimum undecimum. Disputatio dividitur in primam cognitionem, secundam, & tertiam. Tertia sexto Idus Junias habita est: quo die profertur Marcellini cognitoris sententia, confutatos à Catholicis Donatistas omnium documentorum manifestatione asserentis, ut divi Augustini verbis utar. Hanc sententiam ut emptam à cognitore Catholico & noctu prolatam, calumniosè posteà Emeritus & quidam pertinaces Donatistæ arguebant: quos Augustinus acutissimè refellit; cui sanè laudi esse debet, quòd epitomen collationis brevissimam scripsit, ideò utiliorem futuram quia tertiæ cognitionis magna pars, quæ hîc deficit, necessariò inde petenda est. Ubi de Cæciliano & Mensurio, déque traditoribus sacrorum codicum & supellectilis Ecclesiasticæ agitur, Diocletiano & Maximiano Ecclesiam acerrimè persequentibus: etsi ante Augustinum in libro de hæresibus id quoque ab Optato Milevitano copiosè narratum est. Ac disputavit quidem Augustinus adversùs Donatistas ante collationem, & libros de baptismo parvulorum edidit: simul disseruit adversùs Petiliani litteras ex forensi advocato Episcopi, & Cresconium Grammaticum dicendo penè obtrivit. Post collationem verò Honorio XII. & Theodosio VIII. Coss. ut ipsemet præfatur, quid egerit cum Emerito satis ostendit libro singulari sic inscripto: De Gestis cum Emerito. *Atque hunc quidem fuisse unum eorum septem, quos pro suæ causæ defensione Donatiani delegerant, & qui in eâdem causâ maximè laboraverat, libro secundo Retractationum Augustinus tradit; eóque mortuo Possidius in ejus vitâ etiam refert. Denique adversùs Gaudentium Tamugadensem Episcopum, quem ex illo numero fuisse eodem quoque libro demonstrat, libros duos conscripsit. At summa utilitas ejus judicii fuit: nam licèt Donatiani Cæsarem appellarunt, ab Honorio confirmatum est: nósque edictum ex codice Theodosiano huic disputationi adnexuimus: cui obediens plebs Donatistarum, desertis Episcopis suis ad Ecclesiam Catholicam statim rediit, & ex Optati antiquissimo manuscripto codice interrogationes quasdam collationis intelligendæ necessarias adjici curavimus. Cognitorem quidem Orosius libro septimo prudentem, industrium & studiorum bonorum appetentissimum fuisse testatur: ad cúmque non multò post Romam captam, scripti sunt ab Augustino libri viginti de civitate Dei, ut præfatio ad eos indicat. De morte autem Marcellini Hieronymus loquitur lib. 3. contra Pelag. violentam eam fuisse necesse est. Percussorem enim ejus & sicarium idem Orosius nominat. Laudandus quoque est Marcellinus qui hoc volumen Actorum collationis, quod copiosissimum atque diffusissimum erat, modulata, ut ipse ait, brevitate distinxit atque collegit, ut ex epistola ejus ad Severianum & Julianum videri potest. Nec plura hoc loco dicenda existimamus, quia Balduinus præceptor meus in Jure civili, qui acta commodato tantùm in veteribus adhuc membranis ab antistite Meldorum Tilio habuerat, elegantem in eâ commentarium edidit.*

PRÆFATIO
CLARISSIMI VIRI BALUZII
In eamdem Collationem.

GESTA collationis Carthaginensis inter Episcopos Catholicos & Donatistas quæ nunc exstant, integra non sunt, sed abbreviata ex illis quæ conscripta fuerant coram Marcellino Notario. Nam cùm illa valdè prolixa essent, ut Augustinus ait in epistolâ quinquagesimâ, timendúmque propterea esset ne in contemptum venirent, Severianus & Julianus à Marcello Memoriali, qui collationi interfuerat & cum Marcellino communicaverat laborem librandæ disceptationis, exegerunt uti fastidia lectionis remedio brevitatis excluderet. Quippe Donatistæ, cùm obtinere à cognitore non potuissent ne collatio fieret & ut prorsùs causa ipsa non ageretur, hoc effecerunt, inquit Augustinus, multùm loquendo ut quod actum est, difficilè legeretur. Quapropter Marcellus Memorialis obsecundans postulatis amicorum suorum, superflua resecavit, & gesta eo modo concinnavit quo nunc à nobis leguntur. Ea sanè olim studiosè excepta, conscripta, collatáque fuerant, inquit Balduinus, sed temporis injuriâ posteritatísque negligentiâ interciderant, donec tandem anno M D LXVI. in manus ejusdem Balduini venere beneficio viri clarissimi Joannis Tilii Episcopi Meldensis. Quòd autem non omninò perierunt, debemus, opinor, quicquid alii contrà sentiant, nobilissimæ Ecclesiæ Lugdunensi, quæ illustre hoc antiquitatis monumentum in bibliothecâ suâ servavit. Cui rei indicio est etiam inscriptio vetus posita in initio veteris exemplaris, ei similis quæ exstat in capite codicis Tertullianei, quem eidem Ecclesiæ obtulit Agobardus Archiepiscopus. Sic ergo legitur in fronte istorum gestorum.

LIBER OBLATUS AD ALTARE SANCTI STEPHANI VOTO FULCHERII CANONICI.

Tùm verò Balduinus, qui existimabat, & verè, magnum sibi quemdam thesaurum esse oblatum, ea gesta accuratè legit & expendit, & intereà dum ederentur, historiam istius collationis vulgavit. Poterat ille leviore compendio gesta edere, si voluisset. Sed haud dubiè intelligebat multa menda exstare in veteri codice, quæ auferre destinabat, multa etiam quæ explicatione indigerent, ut ex eis colligi posset aliquis fructus. Fecisset sanè rem gratissimam Theologo Lovaniensi qui curam suscepit emendandi Breviculi Augustiniani. Ille enim testatur se, cùm hæc acta magno redempta optavisset, atque apud Balduini tùm defuncti amicos & heredes inquiri jussisset, intellexisse dilapsa nescio quò fuisse. Transierant illa in jus & potestatem celeberrimi viri Angeli Vergetii, hominis quidem Græci, sed Latinè doctissimi; à quo ea deinde habuit Claudius Mondinus Advocatus Parisiensis, cujus beneficio servata esse scribit Papirius Massonus. Prima hinc eorum editio prodiit Parisiis anno M D LXXXIX. operâ ejusdem Massoni, sed, quod dolendum est, ita mendosa, ut præter errata veteris librarii, multa adhuc nova commissa ab illo sint. Tandem anno MDXCIV. mense Februario venerandus hic codex & auro contrà æstimandus ad magnum illum Petrum Pithœum pervenit, ei datus à Mondino causâ permutationis cum Codice Henrici III. Francorum Regis. Et Pithœus quidem, collatione factâ cum veteri exemplari, meliorem fecit editionem Massoni, sed non ita tamen quin adhuc multò plura superfuerint emendanda post laboriosas & doctas summi viri vigilias. Nos itaque, quum intelligeremus quanti momenti esset hæc gesta habere sana, quantùmque hinc utilitatis accederet Ecclesiæ si emendatiora prodirent, hunc laborem lubenter suscepimus, satis amplam qualiscumque operæ nostræ mercedem recepturi si noster hic conatus Ecclesiæ placuerit & ordini litteratorum. Primùm itaque clarissimorum virorum editiones contulimus cum eo ipso veteri exemplari quo illi usi sunt, quod nunc censetur in locupletissimâ bibliothecâ Colbertinâ, tanti plurimi æstimandum quod aliud ullibi exstare hactenus est incompertum. Deinde errata quoque veteris librarii, quæ admodum multa sunt, sustulimus pro modulo virium nostrarum, secuti in hoc vel doctissimorum virorum judicium, qui varia istorum gestorum loca sanare per transennam studuerunt, vel conjecturas nostras, quum certa nobis visa sunt. Nam quod Jacobus Cujacius lib. IV. Observat. cap. XXXI. adnotat multos errores in libros juris civilis attulisse veterem per notas scribendi rationem, de gestis istis affirmari potest absque ullo periculo reprehensionis. Præterea adhibuimus auctoritatem veterum scriptorum, præcipuè verò sancti Augustini Episcopi Hipponensis, cui uni plus quàm ceteris in hac causâ debet Ecclesia. Mutationum porrò omnium à nobis in textum inductarum rationem reddere & fastidiosum fuisset lectoribus & non admodùm utile, nobis verò valdè onerosum. Itaque de his quæ manifesta erant plerumque siluimus; earum verò rationem reddidimus quæ aliquid difficultatis habere videbantur, aut quæ illustratione indigebant. Sanè affirmare verè possumus editionem hanc nostram multò meliorem esse omnibus iis quæ usque ad hanc diem prodierunt, idque facilè intellecturos eos qui illam contulerint cum Massonianâ & Pithœanâ, ex quibus reliquæ ortæ sunt. Nam si cui tantùm otii erit, is profectò facilè animadvertet quàm multa exciderint Massono & Pithœo, quæ nos reposuimus ex veteri codice, quàm multa errata ab illis non animadversa, quæ nos satis feliciter, ut quidem opinamur, emendavimus. Illud dolendum, quòd hiatus omnes supplere nequivimus, præsertim ubi agebatur de restituendis nominibus Episcoporum viginti Ecclesiæ Catholicæ quæ exciderunt in recitatione subscriptionum. Quoniam verò magna pars tertiæ cognitionis desideratur, quæ necessariò petenda est ex Breviculo sancti Augustini, ut pridem monuit Papirius Massonus, gestis adjunximus fragmentum ex illo Breviculo, ab eo videlicet loco ubi gesta deficiunt. Quantùm autem intersit reipublicæ Christianæ ea habere sana & integra vel hinc liquet quòd per annos singulos lectitata in Ecclesiis Africanis fuisse testatur idem Augusti-

nus

nus in epistolâ LVIII. *& in libro de gestis cum Emerito. Dedimus & illud quorumdam suasionibus ut huic fragmento subjungeremus nomina Episcoporum utriusque partis quæ recitata sunt in cognitione primæ diei, tum etiam seorsim nomina eorum qui ab utrâque parte electi sunt ad suscipiendam collationem. Ob quam etiam causam isthic edidimus eos sermones quos idem sanctus Episcopus habuit instante collatione & post collationem, quorum mentionem facit Possidius indiculo operum ejusdem. Addidimus præterea constitutiones post hanc collationem ab Imperatore Honorio editas; quas & nos putamus respicere ad ea quæ gesta in collatione sunt, & ita viris aliquot doctis persuasum fuisse animadvertimus. Reliquum est ut nonnulla dicamus de anno quo ista acta sunt. Quæ disquisitio esset profectò inutilis, cùm habitam collationem constet anno qui secutus est post consulatum Varanis, nisi vir summè doctus nobisque numquam sine laude nominandus Jacobus Sirmondus eam rejecisset in annum alterum post consulatum Varanis, id est in annum quadringentesimum duodecimum, eo in primis argumento quòd inchoatam constet Kalendis Juniis, ex sermone autem quem sanctus Augustinus habuit instante collatione colligatur pauld ante collationem peractum fuisse jejunium Pentecostes, quod illo anno desiit* IV. *Kalendas Junias.* Deptecamini nobiscum, *inquit Augustinus*, Dominum solennibus jejuniis, quæ jam reddimus Deo, reddamus & pro causâ. Jam enim jejunamus post Pentecosten solenniter; & utique jejunaremus, etiamsi ista causa non esset. *Sanè verum est dominicum diem Pentecostes incidisse anno* CCCCXII. *in diem* IV. *Kalendas Junias. Sed eo die finitum esse jejunium Pentecostes, quod nullum umquam fuit ante Pentecosten, dici verè non potest. Verus ergo ac genuinus, ut ego quidem arbitror, verborum Augustini sensus hic est. Agebantur jejunia quæ quatuor temporum Pentecostes vocamus. quæ post Pentecosten solenniter celebrari vetusta lex Ecclesiæ jubet; & tum Augustinus eum sermonem habuit, instante collatione: quod est valdè notandum. Nam hinc manifestè colligitur necesse fuisse ut eo anno quo Episcopi Carthaginem convenêre ad faciendam collationem, jejunium quatuor temporum Pentecostes evenerit ante Kalendas Junias, cùm eo die cœpta sit collatio. At verò id fieri non potuisse anno* CCCCXII. *ex eo deprehenditur quòd tum dominicus dies Pentecostes inciderit in diem* IV. *Kalendas Junias, ut suprà monuimus. Rectiùs illa concurrunt in annum* CCCCXI. *quo Pascha fuit* VII. *Kalendas Apriles, Pentecostes verò pridie Idus Maias, & jejunium quatuor temporum Pentecostes incepit* XVII. *Kalendas, desiit verò* XIV. *Kalendas Junias, id est, ante dies decem quàm Episcopi disceptationem aggrederentur. Nam eo die Catholicos Episcopos fuisse apud Carthaginem patet ex collatione prima cap.* XXVII. XXIX. *& ex collatione secundâ cap.* I.

Interim autem dum exspectabatur dies Kalendarum Juniarum, Episcopi Catholici, quod antea sæpè fecerant, inter se conferebant de modis revocandæ as retinendæ unionis in Ecclesiâ Africanâ. Tum verò res sanè memorabilis & boni exempli accidit, quæ meritò referenda est in hoc loco, ut sit veluti via dux ad sequendum divinum spiritum qui apparet per omnes paginas istius collationis. Refert illam sanctus Augustinus, testis videlicet omni exceptione major, in libro de gestis cum Emerito, his verbis.

Dicam caritati vestræ & commemorem rem dulcissimam & suavissimam, quam Domino adjuvante sumus experti. Cùm ante ipsam collationem inter nos aliqui fratres de hac re colloqueremur, quia pro pace Christi Episcopi debent esse aut debent non esse, quod vobis fatendum est circumspicientes omnes fratres & Coëpiscopos nostros, non facilè nobis occurrebant qui hoc vellent suscipere & de hac humilitate Deo sacrificare. Dicebamus ut fieri solet, ille potest, ille non potest, ille consentit hoc, ille non tolerat, loquentes magis pro suspicionibus nostris, qui corda illorum videre minimè poteramus. Quando autem ventum est ut hoc palàm fieret in Concilio universorum tam frequenti penè trecentorum Episcoporum, sic exarserunt omnes ut parati essent Episcopatum pro Christi unitate deponere, & non perdere, sed Deo tutiùs commendare. Duo ibi vix inventi sunt quibus displiceret; unus annosus senex, qui hoc etiam dicere liberiùs ausus est; alter voluntatem suam tacito vultu significavit. Sed posteà quàm illum senem liberius hoc dicentem obruit omnium fraterna correptio, illo mutante sententiam, vultum etiam ille mutavit.

NOMINA ET SEDES

EPISCOPORUM XVIII. UTRIUSQUE PARTIS

Qui electi sunt ad Collationem habendam.

ACTORES VII.

EX PARTE CATHOLICORUM.

1. AURELIUS Carthaginensis.
2. ALYPIUS Thagastensis.
3. AUGUSTINUS Hipporegiensis.
4. VINCENTIUS Colusitanus *seu* Culusitanus.
5. FORTUNATUS Constantiniensis.
6. FORTUNATIANUS Siccensis.
7. POSSIDIUS Calamensis.

EX PARTE DONATI.

1. PRIMIANUS Carthaginensis.
2. PETILIANUS Constantiniensis.
3. EMERITUS Cæsareensis.
4. PROTASIUS Tubiniensis.
5. MONTANUS Zamensis.
6. GAUDENTIUS Thamugadensis.
7. ADEODATUS Milevitanus.

CONSILIARII totidem.

1. NOVATUS Sitifensis.
2. FLORENTIUS Hipponensis Diarrhytorum.
3. MAURENTIUS Tuburzicensis.
4. PRISCUS Quidiensis.
5. SERENIANUS Meditensis.
6. BONIFACIUS Cataquensis.
7. SCILLACIUS Scillitanus.

1. PEREGRINUS Suffetanus.
2. APTUS Turusitanus.
3. CLARENTIUS Tabracensis.
4. HABETDEUM Aurusulianensis.
5. . . . .
6. . . . .
7. . . . .

CUSTODES CHARTARUM IV.

1. DEUTERIUS Cæsareensis.
2. LEO Moptensis.
3. ASTERIUS Vicensis.
4. RESTITUTUS Tagorensis.

1. VICTOR Hipponensis Diarrhytorum.
2. MARINIANUS OEensis.
3. VERATIANUS Carpitanus.
4. VICTOR. . . . .

NOTARII IV.

1. JANUARIUS.
2. VITALIS.

1. VICTOR.
2. CRESCONIUS.

NOTI-

NOTITIA

EPISCOPORUM SUPRAMEMORATORUM

Qui Collationem Carthaginensem susceperunt.

NOn omnes Episcopi qui Carthaginem venerant, tum Catholici, tum Donatistæ collationem Carthaginensem susceperunt; sed octodecim dumtaxat ex utrâque parte; septem scilicet Actores, totidem Consiliarii, & gestorum Custodes quatuor. De Catholicis haud ambigitur: singulorum enim nomina descripta sunt in mandato Concilii Carthaginensis, quod refertur in gestis cognitionis primæ cap. 55. & singillatim enumerantur in gestis cognitionis tertiæ cap. 2. Quo in posteriori loco referuntur quoque nomina septem Episcoporum, quibus partes Donati tueri incumbebat: iis adjunguntur quatuor tantùm Consiliarii: aliorum verò nec hîc nec alibi fit mentio. Duo autem Custodes chartarum ex parte Donatistarum nominat Primianus Carthaginensis in gestis cognitionis primæ cap. 132. Victorem Hipponensem Diarrhytorum & Marinianum OEensem: & duos alios Veratianum nempè & Victorem ibid. cap. 223. Veratianum Carpitanæ Ecclesiæ Episcopum fuisse constat ex cap. 126. Cujus autem sedis Victor Episcopus fuerit, cùm plures sint hujus nominis Episcopi Donatistæ in collatione Carthaginensi, dicere difficile est. Nunc breviter quid de singulis memoriæ proditum sit, exponendum. Ordiemur à Catholicis.

Primus inter Actores Catholicos, est Aurelius Carthaginensis Antistes, vir notissimus, quem Augustinus lib. 2. Retractationum cap. 21. venerabilem senem appellat. Quamplurimis ille Conciliis Carthaginensibus & Africanis præfuit: meritòque dicitur à Prospero in carmine de ingratis, Conciliis Africani Dux, *cujus Augustinus* ingenium. *Nec minùs celebris est memoria Alypii Thagastensis, Augustini à primis annis amicissimi. Is Thagastæ oriundus erat primoribus municipalibus. Romam venerat paullò ante Augustinum, & simul cum eo Mediolanum profectus est: hujus etiam propositum imitatus secessit unà cum eo Cassiciacum Catechumenus cum Catechumeno. Mediolani baptizatus, in Africam revertitur, & postea ad Thagastensem Episcopatum promotus, scientiâ & pietate fuit illustris; ac Hieronymo, Sixto, ceterisque Italis conjunctissimus. Pluribus Conciliis Africanis interfuit, & magna fuit apud Afros Episcopos auctoritatis. De Augustino, tertio Actore nil necesse est dicere. Vincentius Colustanus, seu potiùs Culusitanus in Provinciâ Proconsulari Episcopus, interfuit Conciliis Carthaginensibus annorum 416. & 419. Idem putatur esse qui laudatur à Paulino in vitâ Ambrosii cap. ultimo. Fortunati Constantinensis nomen occurrit etiam in superscriptione Concilii Milevitani anni 416. ubi quoque Fortunatiani nomen comparet, qui in eo Concilio electus est unus è Judicibus Provinciæ Proconsularis, & cujus honorifica fit mentio apud Augustinum lib. 1. contra litteras Petiliani cap. 1. & lib. 3. cap. 38. necnon in libro de unico baptismo contra eumdem cap. 16. ubi dicitur Profuturi ante paucissimos annos defuncti, in sede Constantinensi successor. Possidius Calamensis Episcopus Augustini fuit discipulus, ab eo Dei verbo nutritus, Donatistarum hostis acerrimus, à quibus penè interfectus est, ut narrat Augustinus epist. 166. Scripsit Augustini vitam, in quâ testis est se quadraginta annis Dei dono absque amarâ ullâ dissensione familiariter ac dulciter vixisse. Hæc de Actoribus Catholicis. Ceteri vix aliter noti quàm ex præsentibus gestis, ex quibus sedes eorum Episcopales collegimus, quod unum de ipsis superest.*

E Donatistarum Actoribus quatuor aut quinque celebres sunt: Primianus Parmeniani Donatistæ successor in sede Carthaginensi circa annum Christi 390. qui statim à Feliciano aliisque suæ partis Episcopis damnatus est, & depositus in Concilio Cabarsussitano anni 393. subrogato in ejus locum Maximiano: at paullò pòst in Concilio Bagaiensi absolutus & restitutus dejecto Maximiano. Quâ de re centies apud Augustinum fit mentio. Petilianus ante Episcopatum forensis advocatus è Catechumeno in Catholicâ, per vim à Donatistis ordinatus Episcopus Constantinæ, cujus exstant litteræ, adversùm quas Augustinus scripsit. Emeritum post collationem communem convenit Augustinus in urbe suâ Cæsareensi, & cum eo egit præsentibus Episcopis ejusdem Provinciæ, ac plebe Cæsareensis Ecclesiæ, & gesta collationis hujus in quâ superior fuit, ipse descripsit. Fuerat is Emeritus auctor sententiæ Concilii Bagaitani in Maximianum latæ. Fama percrebuerat ipsum circa finem vitæ factum esse Catholicum: at falsus fuit iste rumor, & quamvis ab Augustino fuisset convictus, numquam tamen ad communionem Catholicam accessit, & in schismate pertinax obiit. Gaudentius quoque Thamugadensis Augustini scriptis, quibus duas epistolas ejus refellit, nobilitatus est. De ceteris Donatistarum Episcopis nihil præter sedis nomen, quod ex collationis gestis liquet, habemus.

P R Æ F A T I O *

M A R C E L L I M E M O R I A L I S

A D

S E V E R I A N U M E T J U L I A N U M.

DILECTISSIMIS Fratribus & in Christi nomine venerandis, Severiano & Juliano Marcellus Memorialis.

Amplector alacriter jussionem quâ mihi amanter atque in Domino fiducialiter imperastis, ut totius membra negotii, & articulos actionis, quod per istud volumen actorum, prosecutiones partium per longos explicuêre conflictus, modulata per me brevitas distinguat & colligat: atque huic operi solâ caritate me sentio fateórque sufficere. Ad omnem quippè delegati muneris obsequelam, efficaciores vires habet qui præceptis amore jubentium, quàm qui fiduciâ sui paret. Ac jam quidem in hanc operationem quâ in Ecclesiæ negotio pro singulorum viribus laboratum est, quantùm mea mediocritas potuit, officii mei symbolam dedi: quod à viro spectabili, & in quo plurimum insigne probitatis est, Tribuno & Notario Marcellino curarum ascitus in partem, non tam merito meo, quàm dignatione censentis, communicavi cum judice librandæ disceptationis laborem. Sed hoc quoque quod me facere voluistis, peculiariter adhibere non piguit. Quandoquidem mihi non minor in eâdem re voluptas & gloria est, solvisse nunc fratribus votum, quàm cognitori tunc præbuisse consilium. Quicquid igitur laxiùs à partibus peroratum est, & quicquid interfatibus judicantis utrobique signatum est, sedulâ breviatione succinxi, consequenter affigens etiam per ordinem, notas calculantibus familiares, ut inquirentis intentio indicem secuta brevitatem, ad id quod deprehendere velit in paginis actionis, non absque commoditate compendii, numeris ducibus directa perveniat. Abusi videamur fortassis otio, dum ad laborem superflua revocamus. Quod nos verè superfluè fecisse fateremur, si in totâ voluminum serie perlegendâ, habiles esse vellent homines ad laborem. Sed periniquum est eos de istius diligentiæ velut quadam inanitate causari, à quibus si in perlegendis jugiter paginis disputationis hujusce non inanis diligentia flagitetur, eam non esse diligentiam, sed molestiam confitentur. Unde, quantùm ego arbitror, non opus irritum lusimus qui fastidia lectionis remedio brevitatis exclusimus. Certè, si ex ipsius operationis atque utilitatis effectu, absolutum esse non poterit, quòd vanus labor iste non fuerit: Idcircò tamen non ineptum est quicquid hîc egi, quia in hoc vobis jubentibus parui. Nunc oraverim, ut in vicissitudinem meriti pro me orare dignemini. Ita enim fiet, ut quod sponte facitis, mihi tamen cedat in remunerationem. Omnipotentia Trinitatis, id est, omnipotentia Dei nostri, caritatem vestram jugiter nostri memorem perpetuâ pietate custodiat, Domini meritò dilectissimi, & in Christi nomine venerabiles Fratres.

Explicit Epistola Capitulorum.

* *Hic observa hanc Præfationem esse tantùm Capitulorum Collationis Carthaginensis, quod opus est Marcellini Memorialis: Nam quod spectat ad acta, ea non sunt breviarium ab hoc auctore confectum, ut viris alioquin doctissimis visum est, sed ipsamet acta Notariorum publicorum, ut legenti patet.*

INCI-

INCIPIUNT CAPITULA GESTORUM.

i. De aſtante officio.
ii. De ingreſſis Epiſcopis.
iii. Interlocutio de qualitate negotii, ubi jubet ſibi cognitor Imperiale præceptum recitari.
iv. Recitatio Imperialis præcepti de habendâ collatione.
v. Recitatio edicti per quod congregari Epiſcopos jubet.
vi. Interlocutio de alio judice eligendo.
vii. Reſponſio Donatiſtarum, de judice non poſtulato.
viii. Interlocutio quòd collatio fuerit poſtulata, non judex.
ix. Reſponſio Donatiſtarum, ut hi proponerent qui collationem petiſſent.
x. Recitatio edicti, ubi dicit qui modus & locus collationi ſit aptus, & quoteni deberent eſſe ab utriſque partibus, qui cauſam peragerent.
xi. Ubi jubet cognitor recitari quæ ante collationem pars utraque peregerit.
xii. Proſecutio Donatiſtarum ſimilis præcedenti.
xiii. Interlocutio quòd ſuo ordine omnia peragi debent, & jubet recitari quæ dixerat.
xiv. Recitatio notariæ Donatiſtarum, in quâ ſibi edictum aſſerunt diſplicere.
xv. Interlocutio ut Catholicorum epiſtola legeretur.
xvi. Recitatio epiſtolæ Catholicorum, in qua edicto conſentiunt & conditiones Donatiſtis proponunt.
xvii. Recitatio edicti in quo [Cognitor] ſe omnia publicaturum populo pollicetur.
xviii. Ubi recitatur reſcriptum Catholicorum reſpondentium notariæ Donatiſtarum.
xix. Interlocutio de Catholicorum conſenſione, ubi & illi interrogantur, utrùm conſentiant?
xx. Proſecutio Donatiſtarum de tempore & de perſonis.
xxi. Interlocutio ut certus numerus conſtituatur actorum ſecundùm lectum edictum.
xxii. Donatiſtarum proſecutio de tempore exempto, ut jam nihil ageretur inſtantium.
xxiii. Interlocutio quâ excluduntur de tempore conſtituto & certo numero conſtituendo Donatiſtæ.
xxiv. Ubi Donatiſtæ de tempore vel de die collationis inquirunt.
xxv. Interlocutio excludens ſupradictam proſecutionem.
xxvi. Proſecutio iterum Donatiſtarum de die collationis exempto.
xxvii. Interlocutio ut ad quæſita reſpondeat officium, & reſponſio quando quartus menſis impletus ſit.
xxviii. Interlocutio de adventu partis utriuſque Carthaginem.
xxix. Proſecutio Donatiſtarum de adventu ſuo Carthaginem, & quòd jam die tranſacto fieri non debeat ipſa collatio, ſed in contumaces pronuntiari debere.
xxx. Interlocutio refellens ſuperiorem proſecutionem.
xxxi. Proſecutio Donatiſtarum ut divinis tantùm teſtimoniis cauſa tractetur.

Interlocutio ut numerus conſtituatur, & ſic cauſa dicatur. xxxii.
Reſponſio Donatiſtarum, ut omnes Epiſcopi ipſorum adſint in judicio. xxxiii.
Interlocutio multitudinem non habere perſonam. xxxiv.
Reſponſio Donatiſtarum ut non juris lege agatur. xxxv.
Interlocutio, non jus, ſed contentionem ceſſare debere. xxxvi.
Ubi Donatiſtæ laudant judicis integritatem. xxxvii.
Ubi offerunt Catholicorum mandatum. xxxviii.
Ut, ubi proſequantur, petunt. xxxix.
Interlocutio, ut profiteantur Catholici utrùm divinis tantum [teſtimoniis] agere velint. xl.
Reſponſio Catholicorum, ex mandato cognoſci voluntatem ſuam. xli.
Interlocutio cognitoris quid haberet mandatum. xlii.
Reſponſio Catholicorum, ex ejus recitatione poſſe cognoſci. xliii.
Ubi dicunt Donatiſtæ: *Legem Dei repudiat qui dubitat quid debeat profiteri.* xliv.
Interlocutio ad ſupradicta. xlv.
Reſponſio Catholicorum ad ſupradicta. xlvi.
Ubi dicunt Donatiſtæ, non debere eſſe mandatum; ſed jus publicum aut legem Dei eligere debere. xlvii.
Proſecutio Catholicorum per dicta divina Eccleſiam ſe demonſtrare, per ſcripta publica hominum crimina purgari. xlviii.
Interlocutio approbans dicta Catholicorum. xlix.
Proſecutio Catholicorum, per mandatum omnia intimari. l.
Interlocutio approbans ſupradicta. li.
Ubi Catholicis volentibus legere mandatum, dicit cognitor, ut officium recitet. lii.
Proſecutio Donatiſtarum permittens recitari mandatum, accuſans genus accuſationis. liii.
Interlocutio, ſe aliter audire non poſſe quod imperialibus legibus conſtitutum eſt. liv.
Ubi recitatur mandatum Catholicorum, in quo omnem cauſam complexi ſunt. lv.
Interlocutio approbans mandatum Catholicorum divinis conſtare teſtimoniis. lvi.
Recitatio ſubſcriptionum Primatuum Catholicorum. lvii.
Interlocutio requirens numerum ſubſcribentium, & renuntiat officium. lviii.
Ubi requirunt Donatiſtæ Catholicos qui ſubſcripſerunt. lix.
Ubi reſpondent Catholici, ut mitterent qui illos agnoſcerent. lx.
Ubi de numero Epiſcoporum Catholicorum movent quæſtionem Donatiſtæ, quòd ſupponi potuerint qui Epiſcopi non fuiſſent. lxi.
Interlocutio contra iſtam proſecutionem. lxii.
Ubi petunt Donatiſtæ, ut ſigillatim omnes Catholicos Epiſcopos permittantur agnoſcere. lxiii.
Ubi requirit judex ſi bini ubique poſſunt eſſe Epiſcopi. lxiv.

Petitio

clii. Petitio Catholicorum, ut singuli accederent etiam Donatistæ.

cliii. Interlocutio ad petitionem Catholicorum.

cliv. Prosecutio Catholicorum, ut professio pareret Donatistarum.

clv. Ioterlocutio de eâ re.

clvi. Et Catholici ad eam rem.

clvii. Recitatio nomioum Donatistarum.

clviii. Responsio Catholicorum de Felice Episcopo urbico Donatistarum.

clix. Et Donatistæ de eodem nomine.

clx. Iterum Catholici inde.

clxi. Interlocutio de transmarinis non sibi esse præceptum.

clxii. Item Catholici inde.

clxiii. Responsio Donatistarum de transmarinis, & sequentium nominum recitatio.

clxiv. Interlocutio, ut decem sufficerent ad subscribentium fidem.

clxv. Prosecutio Donatistarum ut singuli transirent etiam ipsorum, propter suam multitudinem commendandam.

clxvi. Interlocutio quòd non sit de numero mandatum.

clxvii. Responsio Donatistarum unde suprà.

clxviii. Ubi Catholici agunt de numerositate Coëpiscoporum suorum vanum dicentes præjudicium Donatistarum.

clxix. Ubi dicunt Donatistæ: *Injuriam facis vanè.*

clxx. Ubi Catholici prosecutionem quam Donatistæ interruperant peragunt, asserentes quòd numquam causæ agendæ defuerint.

clxxi. Interlocutio, ut caosa tractetur.

clxxii. Prosecutio Catholicorum, ut multitudo exiret Episcoporum.

clxxiii. Interlocutio, ut singuli transirent recitati.

clxxiv. Ubi Catholici quærunt professionem Donatistarum.

clxxv. Responsio Donatistarum de subscribentibus.

clxxvi. Interlocutio, ut singuli etiam Donatistæ recitentur.

clxxvii. De Episcopo Vagense de quo dubitabatur.

clxxviii. Interrogatio cognitoris de ipso.

clxxix. Responsio Donatistarum de ipso.

clxxx. Ioterlocutio approbans quæsita; & sequitur recitatio nominum.

clxxxi. Suggestio Catholicorum, quòd si qui recitati fuerant, fundorum erant Episcopi non civitatum.

clxxxii. Et responsio Donatistarum inde.

clxxxiii. Ubi agitur de Episcopo pro quo subscripsit Presbyter cùm ipse Carthaginem non venisset, quia cæcus erat.

clxxxiv. Catholicorum responsio inde & Donatistarum.

clxxxv. Responsio Donatistarum ad eà.

clxxxvi. Interlocutio inde.

clxxxvii. Et Catholicorum inde responsio: & sequitur nominum recitatio.

clxxxviii. De Episcopo Catholico & rebaptizato, & nominum recitatione.

clxxxix. Ubi multa mala in Catholicos commemorantur, & ad hæc responsio Donatistarum.

cxc. Interlocutio, hoc sibi non esse mandatum.

cxci. Responsio Catholicorum contra negationem Donatistarum.

cxcii. Ubi dicunt Donatistæ injuriam sibi fieri.

cxciii. Interlocutio contra supradicta.

cxciv. Inquisitio Catholicorum de absente pro quo alius subscripsit.

cxcv. Responsio Donatistarum de eo.

Interlocutio inde. cxcvi.

Responsio Catholicorum unde suprà: & sequitur recitatio nominum. cxcvii.

Responsio Donatistarum de Episcopo rebaptizato. Sequitur nominum recitatio. cxcviii.

Responsio Donatistarum de Episcopo rebaptizato & rebaptizante. cxcix.

Ubi quærit cognitor de absente Felice Summense propter falsitatem subscriptionis. cc.

Responsio Donatistarum de rebaptizato & in adulterio deprehenso, & recitatio nominum. cci.

De Presbytero Catholico interventore ubi Episcopum haberent Donatistæ, & nominum recitatio. ccii.

De Diacono Catholico rebaptizato & facto Episcopo à Donatistis. cciii.

Ubi Catholici dicunt non esse Donatistarum Episcopum io eo loco unde esse dicebatur: qui recitatus respondit; & ad hoc responsio Donatistarum; & interlocutio cognitoris. cciv.

Ubi Donatistæ mandatum suum volunt constare. ccv.

Interlocutio ad sopradicta, & recitatio nominum. ccvi.

Prosecutiones utrarumque partium & interlocutiones de mortuo quem dixeruot Donatistæ in itioere defecisse. ccvii.

Interlocutio de eo quem dixerunt Catholici in viâ ordinatum. ccviii.

De subscriptiooibus absentium, ubi hoc eis cognitor concedit, quamvia in mandato suo præsentes præseotibus mandaveriot. ccix.

Testatio Catholicorum quòd non æquatur [Catholicis] numerus Donatistarum, quamvis multas proferreot subscriptiones absentium. ccx.

Inquisitio cognitoris de oumero utrinque Episcoporum. ccxi.

De supervenientibus Episcopis Catholicis. ccxii.

Inquisitio de numero Donatistarum, & responsio officii. ccxiii.

Inquisitio de numero Episcoporum Catholicorum. ccxiv.

Mandatio supervenientium Catholicorum qui non subscripserunt. ccxv.

Interlocutio ut actores starent, & ceteri exirent. ccxvi.

De his qui non venerant, vel de plebibus viduatis, quod ab utrisque suggestum est. ccxvii.

Interrogatio cognitoria, utrum hi remanserunt qui causam agent. ccxviii.

Interrogatio cognitoris de horâ diei, & responsio officii. ccxix.

Interlocutio cognitoris de die penè jam consumpto, & utrùm ex communi consensu negotium differatur. Ab utrisque, placere, responsum est. ccxx.

Ubi ab utrisque responsum est interjecto die causam debere finiri. ccxxi.

Interlocutio ut custodes dentur exceptoribus atque codicibus. ccxxii.

Ubi offerunt Catholici custodes, similiter & Donatistæ. ccxxiii.

Interlocutio judicis de conclosione gestorum. ccxxiv.

Expliciunt Capitula gestorum 1. Cognitionis.

INCIPIUNT CAPITULA SECUNDÆ Cognitionis.

DE adstante officio. i.

De ingressu partium. ii.

De consessu oblato. iii.

iv. Ubi recusatur à parte Donati consessus.

v. Interlocutio, quòd stans cognosceret.

vi. Responsio Donatistarum inde.

vii. Interlocutio inde.

viii. Suggestio officii de notariâ Donatistarum, ubi petunt sibi edi Catholicorum mandatum.

ix. Jussio ut recitetur.

x. Prosecutio Donatistarum contra id quod ab officio dicti sunt partis esse Donati.

xi. Responsio Catholicorum ad ea.

xii. Interlocutio ut notaria recitetur: & recitat officium.

xiii. Interlocutio de subscriptionibus gestorum.

xiv. Responsio Catholicorum de consensu ipso.

xv. Interlocutio cognitoris de ipso placito.

xvi. Responsio Donatistarum recusantium supra scripta.

xvii. Ubi dicunt Catholici illos non consentire edicto.

xviii. Et respondent Donatistæ de basilicis non redditis.

xix. Interrogatio cognitoris, si contenti essent fide gestorum.

xx. Ubi petunt Donatistæ sibi edi gesta, & propter hoc causam differri.

xxi. Responsio Catholicorum ad hoc.

xxii. Interlocutio ad hoc.

xxiii. Iterata petitio Donatistarum de hoc.

xxiv. Interlocutio ut officium recitet eorum consensum.

xxv. Item, ubi gesta à se legenda postulant Donatistæ.

xxvi. Responsio Catholicorum ad eam rem.

xxvii. Interlocutio ut consensus partium legatur.

xxviii. Ubi Donatistæ dilationem petunt.

xxix. Responsio Catholicorum in quâ multiloquium accusant.

xxx. Ubi Donatistæ multiloquium excusant.

xxxi. Ad hoc responsio Catholicorum.

xxxii. Recitatio gestorum de consensu partium.

xxxiii. Iterùm ubi petunt Donatistæ dilationem.

xxxiv. Interlocutio resistens petitioni dilationis.

xxxv. Iterùm Donatistæ inde, quòd sibi gesta edita non sint.

xxxvi. Interlocutio contra hæc.

xxxvii. Ubi excusant per exceptores Donatistæ.

xxxviii. Interlocutio quâ interrogantur exceptores de conscriptione gestorum, eorúmque responsio.

xxxix. Causatio Donatistarum, quòd pars gestorum in codicibus habeatur.

xl. Prosecutio Catholicorum ne causa differatur.

xli. Interlocutio, ut iterum consensus partium legatur. Recusatio Donatistatum.

xlii. Interlocutio iterum inde.

xliii. Responsio inde Donatistarum.

xliv. Recitatio iterum de consensu partium.

xlv. Interlocutio non licere contra proprios venire consensus; & ut notarii Ecclesiæ recitent si de fide dubitant exceptorum.

xlvi. Prosecutio Donatistarum, ubi sibi gesta primitùs edi volunt.

xlvii. Interlocutio, ut ab Ecclesiasticis notariis, sicut ab exceptoribus, consensus partium recitetur.

xlviii. Prosecutio Donatistarum de dilatione accipiendâ.

xlix. Interlocutio, quòd priore judicio id quod nunc flagitant petere debuerunt.

l. Prosecutio Catholicorum quâ demonstratur, quo die ad collationem pars quæque convenerit.

li. Interlocutio confirmans superius judicatum.

lii. Prosecutio Donatistarum, ubi nuper actum de die refragantur.

Professio partium pro susceptis tabulis, propria signa cognoscunt. liii.

Ubi dicunt Donatistæ, sic solere testamenta aperiri. liv.

Interlocutio cohibens proprias professiones reprehendi. lv.

Prosecutio Catholicorum, ubi permittunt judici, petentibus Donatistis, inducias prorogare. lvi.

Interlocutio quærens ab exceptoribus ad quem articulum sit dilata cognitio, licèt ad dilationem utriusque partis consensus accesserit. lvii.

Responsio Donatistarum, ubi dicunt cognitionem non suo vitio prorogari. lviii.

Interlocutio cognitoris, ubi præcipit recitari quod nuper exactum est: & recitatur. lix.

Post recitationem interlocutio, quâ clarescit in præsentem diem consensu partium dilatum fuisse judicium. lx.

Prosecutio Donatistarum, ubi agere velle dicunt, si exceptores habent gesta parata præ manibus. lxi.

Ubi Donatistæ promittunt se gestis subscripturos. lxii.

De dilatione exceptoribus datâ. lxiii.

Responsio exceptorum de gestis edendis. lxiv.

Interlocutio de die in diem signando. lxv.

Responsio de hac re. lxvi.

Prosecutio Donatistarum, quâ * postulatur certos ad judicium se esse venturos. lxvii.

Indicatio cognitoris quâ futuri examinis dies perceptâ gestorum editione definitur. lxviii.

Prosecutio Catholicorum quâ conditio ista proponitur, ut editis gestis de eorum susceptione & de tempore caveatur à partibus. lxix.

Prosecutio Donatistarum, ubi id se facturos esse promittunt. lxx.

Interlocutio judicis, ubi etiam præsentia gesta unà cum superioribus edere jubetur officium. lxxi.

Prosecutio Catholicorum ubi edictum à judice flagitant proponendum, ut Donatistæ dilationem petisse noscantur. lxxii.

Decisio cognitoris, ubi prædictam gestorum propositionem se facturum esse promittit. lxxiii.

* *l.* Polliceatur certò.

Expliciunt Capitula gestorum secundi conflictus.

INCIPIUNT CAPITULA TERTIÆ Cognitionis.

De adstante officio. i.

De ingressis Episcopis. ii.

Interlocutio de die examinis constituto, qui dies etiam officii responsione signatur. iii.

Recitatio cautionis, ubi Catholici gesta receperunt. iv.

Recitatio similis cautionis partis alterius. v.

Interlocutio, quâ statuitur ut principalis causa dicatur. vi.

Prosecutio Catholicorum, ubi principale negotium olim se agere velle testantur. vii.

Ubi Donatistæ à Catholicis exigunt ut proponant. viii.

Ubi respondetur, propositionem ex mandato suo posse cognosci. ix.

Prosecutio Catholicorum, quâ prædicunt ne morarum impedimenta nectantur. x.

Prosecutio, ut quod intenditur, proponatur. xi.

Responsio

Inter-

cxxxix. Interlocutio, ut gesta eadem recitentur.

cxl. Ubi multis prosecutionibus recitari gesta non sinunt Donatistæ, & contra multas pronuntiationes judicis confugendo, personam fugiunt petitoris.

cxli. Ubi eadem gesta incipiunt recitari, & volentes interrumpere Donatistæ, proconsularia vel vicariana offerunt gesta, per quæ sibi monstrant plurima objecisse Catholicos.

cxlii. Contestatio Catholicorum de tumultuantibus Donatistis.

cxliii. Petitio Donatistarum, ut secundùm ordinem temporis, singularum partium volumina recitentur.

cxliv. Catholicorum ad ista responsio.

cxlv. Interlocutio, utrùm priora sint gesta quæ legi desiderant Donatistæ.

cxlvi. Donatistarum ad interrogata responsio.

cxlvii. Interlocutio, ea quæ antiquiora sunt gesta primitùs recitanda.

cxlviii. Ubi Catholici offerunt ea gesta quæ priora sunt omnibus.

cxlix. Prosecutio Donatistarum, quâ ne aliqua gesta recitarentur, Catholicos dicunt ad forensia remeasse, cùm divinis legibus elegerint universa discingi.

cl. Interlocutio ut ea gesta recitentur quæ antiquiora sunt.

cli. Ubi Donatistæ se in causam mirantur induci.

clii. Ubi Catholici respondent gesta se per ordinem recitanda, sicut ipsi postulaverant, obtulisse.

cliii. Prosecutio Donatistarum, ubi aliud quàm quod à Catholicis offertur, se petisse respondent. & eos provocant, ut aut divinis tantùm testimoniis, aut publico jure disceptent.

cliv. Interlocutio, ut gestorum dies inter se ab officio conferantur.

clv. Prosecutio Catholicorum, quando debeat divinis legibus, quando publicis causa tractari.

clvi. Interlocutio quâ Catholicorum prosecutio probabilis judicatur.

clvii. Prosecutio Donatistarum in quâ redeunt ad priora, ut mandatum sibi & legatio publicetur.

clviii. Interlocutio adversùs Donatistarum prosecutionem.

clix. Prosecutio Donatistarum de mandato præsentibus defensoribus attributo, & de alio mandato prioribus legatis imposito.

clx. Catholicorum ad ista responsio, quâ dicitur illo mandato quod legatis impositum est, aliena quoque negotia quæ ab istis inquiri non debeant, contineri.

clxi. Prosecutio Donatistarum, quâ hoc ipsum criminantur quod Catholici dixerunt, illud legatorum mandatum non esse prodendum.

clxii. Catholicorum ad ista responsio, quæ sensum præcedentis prosecutionis exponit.

clxiii. Prosecutio Donatistarum similis præcedenti.

clxiv. Interlocutio, mandatum Catholicorum non debere disquiri: sed Donatistas potiùs oportere profiteri, utrùm crimina velint traditionis ostendi, an fidei causam Ecclesiæque tractari.

clxv. Donatistarum prosecutio, quod eis persona petitoris inhudenter imponitur.

clxvi. Interlocutio quòd petitor gestorum poterit recitatione monstrari: & Donatistæ, respondent, ordinem in eorum recitatione servandum.

clxvii. Interlocutio ubi tempora gestorum Proconsularium sive Præfecturæ inter se conferre jubetur officium.

Ubi gesta illis antiquiora à Catholicis offeruntur. clxviii.

Ubi cognitor jubet volentibus legere Donatistis ab officio potiùs quæ legenda sunt recitari. clxix.

Ubi Catholici ea quæ ipsi offerunt gesta antiquiora esse respondent. clxx.

Ubi cognitor percontatur officium quæ priora sint gesta. clxxi.

Ubi respondet officium antiquiora esse gesta quæ obtulerunt de codice Donatistæ. clxxii.

Ubi respondent Catholici se antiquiora proferre. clxxiii.

Ubi cognitor jubet Donatistarum gesta quasi antiquiora recitari: & ab officio recitatur datus à Catholicis libellus Proconsuli Septimino. clxxiv.

Ubi Donatistæ petitores volunt esse Catholicos. clxxv.

Prosecutio Catholicorum, ubi petunt antiquiora potius recitari, quæ apud Aqulinum Proconsulem gesta sunt, agentibus Donatistis. clxxvi.

Interlocutio quæ jubet probare Catholicos schismatis crimen quod objiciunt Donatistis. clxxvii.

Catholicorum ad ista responsio. clxxviii.

Interlocutio quæ jubet universa per ordinem recitari. clxxix.

Contendentibus de nomine petitoris, interloquitur judex petitorem melius posse clarescere cum omnia fuerint recitata. clxxx.

Prosecutio Donatistarum, ut eligant Catholici utrùm publicis agere velint legibus, an divinis. clxxxi.

Ad hæc interlocutio cognitoris, ut gesta per ordinem recitentur, quo possit petitor agnosci. clxxxii.

Ubi Donatistæ ne gesta apud Anulinum Proconsulem habita recitentur, præscriptionem de lapsu temporis moliuntur inducere. clxxxiii.

Ubi ista contendentibus Donatistis, interloquitur judex præscriptionem de lapsu temporis submovendam, cum ad hunc diem partes examen communi voluntate distulerint. clxxxiv.

Ubi Donatistæ dicunt, ideò se præscriptionem temporis intulisse, quoniam Catholici forensi more chartis oblatis agere voluerunt. clxxxv.

Interlocutio, ut respondeant Catholici objectis. clxxxvi.

Catholicorum ad ista responsio, quâ profitentur secundùm scripturas se acturos esse divinas, si à criminibus personarum & à legendis chartulis recedatur. clxxxvii.

Prosecutio Donatistarum quâ dicunt nihil certum de duobus elegisse Catholicos: nec se esse petitores, qui ad judicium venerint provocati, sed ipsos potiùs debere proponere. clxxxviii.

Ubi dicunt Catholici eum non adsistere loco petitoris cui crimen objicitur. clxxxix.

Interlocutio approbans supradicta. cxc.

Ubi dicunt Donatistæ, de oblatâ conditione forensis divinique tractatus nihil à Catholicis esse responsum. cxci

Catholicorum ad ista responsio. cxcii.

Ubi dicunt Donatistæ, quòd sensim inducantur in causam: & hoc sibi à patribus esse mandatum ut nomine respondentis adsistant. cxciii.

Interlocutio ubi dicitur ad unam propositionem Donatistarum ipsum judicem, ad aliam verò respondisse Catholicos. cxciv.

Ubi dicunt Donatistæ judicem absentium, non præsentium partes debere defendere. cxcv.

Interlocutio quâ se hoc quod voluerant Donatistæ pronuntiasse respondent. cxcvi.

Prosecutio Catholicorum quâ se etiam elegisse respon- cxcvii.

respondent quo jure disceptent, & nihil pro se egisse judicem, sed pro partibus suis.

cxcviii. Prosecutio Donatistarum, non fuisse in suâ potestate quòd ad judicium convenerunt.

cxcix. Ubi Catholici interrogant Donatistas, utrùm à personarum criminatione discedant.

cc. Prosecutio Donatistarum, quâ dicunt, huic interrogationi Catholicorum se respondere non posse: sed eos loco debere adsistere petitoris.

cci. Prosecutio Catholicorum per quam se propositis Donatistarum conditionibus respondisse testantur.

ccii. Interlocutio approbans respondisse Catholicos, dicens antiquiora gesta recitari, ut petitor possit ostendi.

cciii. Prosecutio, quâ Donatistæ negantes unum certum elegisse Catholicos, ad præscriptionem de lapsu temporis revertuntur.

cciv. Catholicorum responsio, non occurrisse ad ultimum Donatistas qui posteà mandaverunt.

ccv. Donatistarum inde contentio.

ccvi. Prosecutio Catholicorum de professione Episcopi Primiani, & ubi legendum offerunt per quod comprobant Donatistas transacta repetere.

ccvii. Responsio Donatistarum cur redeant ad peracta.

ccviii. Prosecutio Catholicorum moratorie agere Donatistas, & gesta esse recitanda quæ detegant petitorem.

ccix. Ubi ne legantur gesta, volunt præscribere Donatistæ.

ccx. Interlocutio, Donatistas contra suos velle venire consensus, & gesta esse recitanda.

ccxi. Defensio Donatistarum cur nolint Catholicis proprium servare consensum.

ccxii. Interlocutio, ut gesta recitentur, ea servans incolumia Donatistis, quæ possunt ratione competere.

ccxiii. Ubi dicunt Donatistæ consensus proprios servare debere Catholicos, qui se divinis legibus acturos esse promiserint.

ccxiv. Catholicorum ad ista responsio, non Cæciliani, sed Ecclesiæ causam promisisse se divinis legibus peracturos.

ccxv. Interlocutio, ut gesta recitentur quibus petitor possit ostendi.

ccxvi. Ubi, lecto titulo relationis, quæruot Donatistæ, cur titulus lectus est: & cognitor jubet, ut actus neuter titulos inferatur.

ccxvii. Ubi exceptore recitante, Donatistæ quærunt unde prolata sint.

ccxviii. Ubi Catholici dicunt, recitatis gestis debere à se exigi lectionis ipsius firmitatem.

ccxix. Interlocutio ante lectionem præcipiens respondetri unde gesta prolata sint.

ccxx. Ubi Catholici respondent, ex Archivo Proconsulis hæc esse prolata: & recitantur ex ordine.

ccxxi. Ubi interruptâ recitatione gestorum, interrogant Donatistæ, utrum Cæciliani sit filius is qui nunc agat.

ccxxii. Catholicorum ad ista responsio, scriptum esse, ne Christianus partem sibi dicat in terrâ; nec in Cæciliano spem se ponere si innocens fuit, nec si nocens ille fuit, Ecclesiam deserendam.

ccxxiii. Ubi interloquente cognitore omnia debere recitari, Donatistæ postulant ut prosequi jubeantur.

ccxxiv. Ubi Catholici dicunt, ex recitatione gestorum petitoris inveniri posse personam.

ccxxv. Prosecutio Donatistarum, ubi dicunt non esse discutiendam Cæciliani personam, si & reus manifestissimus deprehensus, non potest obesse Catholicis.

Catholicorum responsio, ideò se Cæciliani in medium inutile personam, quoniam ipsa Catholicæ Ecclesiæ semper objecta est, de quâ si nunc taceant Donatistæ, nihil esse jam causæ cur separatio teneatur. ccxxvi.

Ubi interrogant Donatistæ utrum qui agunt Cæciliani sint filii. ccxxvii.

Catholicorum ad ista responsio. ccxxviii.

Iterùm interrogatio Donatistarum super eadem re. ccxxix.

Catholicorum responsio, non patrem aut matrem Cæcilianum sibi fuisse, sed fratrem; ibi etiam profitentur fidei suæ Christum esse principium. ccxxx.

Iterùm Donatistæ, utrùm pater fuerit Cæcilianus, interrogant. ccxxxi.

Catholicorum ad ista responsio, & inde contentio. ccxxxii.

Interlocutio quæ designat ad interrogata respondisse Catholicos. ccxxxiii.

Ubi jurantes objiciunt judici Donatistæ quòd satis defendat ipse Catholicos. ccxxxiv.

Prosecutio Catholicorum continens de patris ac fratris nomine reperita: ubi etiam dicitur Cæciliani causam ad Ecclesiam minimè pertinere, sed tamquam frater innocens defendendus sit. ccxxxv.

Prosecutio Donatistarum, Cæcilianum Catholicis radicem fuisse vel caput, & necesse esse, ut si Cæcilianus nocens fuerit, etiam propaginem ejusdem qui in capite fuit reatus inficiat. ccxxxvi.

Ubi Catholici respondent caput sibi esse Christum. ccxxxvii.

Ubi Petilianus interrumpit, & quærit, quis ordinaverit Augustinum. ccxxxviii.

Item quæstio à Donatistis immissa, de Apostolo in quo dictum est, *Ego vos generavi per Evangelium.* ccxxxix.

Catholicorum contestatio de tumultu partis adversæ. ccxl.

Interlocutio quæ jubet respondere Catholicos ad propositam de Apostolo quæstionem. ccxli.

Catholicorum ad quæsita responsio, cum testimoniis scripturarum, unum patrem esse ad salutem Deum, dici autem alios honoris gratiâ, non salutis. ccxlii.

Ubi interrogant Donatistæ, quis vocatur qui ordinaverit Augustinum. ccxliii.

Prosecutio Catholicorum, ad causam minimè pertinere, ut ordinator ipsius inquiratur. ccxliv.

Ubi exprimentibus Donatistis de Augustini ordinatore, se quærere à Catholicis respondetur, non se defendendam Augustini causam, qualiscumque sit suscepisse. ccxlv.

Interlocutio quâ jubetur ut Augustinus de ordinatore suo ad quæsita respondeat. ccxlvi.

Ubi Augustinus causâ Ecclesiæ in tuto primitùs constitutâ, de suo evidenter ordinatore respondet, & ad objicienda quæcumque putarint, provocat Donatistas. ccxlvii.

Interlocutio quæ Donatistas præcipit respondere quid competat quod interrogant; licèt non differat causam quæstio personarum. ccxlviii.

Prosecutio Donatistarum quâ dicunt vitiis sacerdotum Ecclesiam maculari: & volumen offerunt cum divinis testimoniis recitandum: [contra ea quæ in] recitato à Catholicis in primâ cognitione mandato posita compererunt. ccxlix.

Interlocutio ubi dicit tunc demum quod à Donatistis ccl.

tistis offertur posse recitari, si velint à publicarum discussione chartarum discedere cognitorem.

ccli. Ubi petunt Donatistæ quod offerunt interim recitari & ab officio recitatur.

cclii. Interlocutio quæ dicit scripturam illam non debuisse ab his penitùs concipi, à quibus mandato semel effecto negotium omne transierat.

ccliii. Ubi asserunt Donatistæ legalibus testimoniis velle se à Catholicis prolata in mandato suo legalia testimonia refutare, & rogant ut sua audiatur Epistola.

ccliv. Interlocutio quæ concedit ut recitetur quod secundùm jus publicum non rectè conceptum est: & hoc ipsum quod indulget, enumerat, ne jus à judice videatur omissum.

cclv. Exceptore recitanre, dicunt Donatistæ sensus epistolæ non benè distingui.

cclvi. Ubi Catholici concedunt ipsos legere Donatistas, cùm ipsi Catholicis, ut legerent, in superioribus denegarent.

cclvii. Interlocutio quæ dicit nihil interesse quis legat.

cclviii. Ubi à Donatistarum Episcopo recitatur Epistola quam miserunt ad judicem Donatistæ, quæ testimoniis referta legalibus illa omnia testimonia quasi contrariis nitatur excludere, quæ in mandato suo Catholici posnerunt.

cclix. Interlocutio quæ omni Epistolâ recitatâ, præbitam à Catholicis pronuntiat esse patientiam: & adversùs textum ejus jubet respondere Catholicos.

cclx. Prosecutio Donatistarum quâ petunt, ut testimonia sua testimoniis revincantur.

cclxi. Ubi à Catholicis adversùs Donatistarum epistolam respondetur.

cclxii. Ubi volunt interrumpere Donatistæ negantes aream in scripturis esse nominatam.

cclxiii. Item ubi asserunt Donatistæ, de occultis non evidentibus reis Evangelium præcepisse, ut eorum permixtio toleretur.

cclxiv. Ubi Catholici postulant ut sibi patientia non negetur, quam ipsi recitatæ Donatistarum apistolæ præbuerunt.

cclxv. Prosecutio Catholicorum, ubi inter cetera de superioribus repetita, & illud infertur, mundi nomine Ecclesiam contineri.

Donatistarum contra ista contentio, mundi nomine Ecclesiam non teneri. cclxvi.

Ubi Catholici postnlant nt admoneantur Donatistæ præstare patientiam, quorum epistolæ illicò respondetur, nullo dilationis spatio postulato quomodo ipsi petierunt cùm Catholicorum vellent respondere mandato. cclxvii.

Ubi Donatistæ respondent, ipsum sibi obstrepere qui longa prosequitur. cclxviii.

Ubi Catholici postnlant, nt si volunt de singulis habere conflictum, removeatur epistola, aut patientiam præbeant, aut respondeatur epistolæ. cclxix.

Ubi dicunt Donatistæ, ideò se non posse præstare patientiam, quòd aliter volunt legem interpretari Catholici. cclxx.

Interlocutio quæ patientiam dicit esse præbendam, quoniam totius epistolæ tenor à Catholicis patienter auditus est. cclxxi.

Prosecutio Catholicorum quâ ideo scribi universa testantur, ut si quid in oblivionem venerit, de tabulis repetatur: & ubi dicunt, & in malo & in bono, mundum scripturarum testimoniis nominatum. cclxxii.

Interlocntio quæ scriptum esse præcipit, perstrepere Donatistas. cclxxiii.

Ubi asserunt Donatistæ, interpretari Ecclesiam non posse per mundum, cùm mundum agrum esse, non Ecclesiam ipse Christos expresserit. cclxxiv.

Interlocutio interrogans Donatistas, quis ille sit mundus, qui salvandus est dictus. cclxxv.

Donatistarum ad ista responsio, mundum illum hominem dici. cclxxvi.

Interlocutio, quæ requirit, utrùm ex iisdem hominibus constet Ecclesia. cclxxvii.

Donatistarum ad ista contentio. cclxxviii.

Ubi exceptores & ootarii suggerunt, impletis codicibus se debere discedere, & alios subrogari. cclxxix.

Interlocutio id fieri oportere præcipiens. cclxxx.

Prosecutio Catholicorum quâ prolatæ à Donatistis epistolæ plenâ adsertione respondent. cclxxxi.

H U C U S Q U E G E S T A.

R E L I Q U A D E S U N T.

cclxxxii. Prosecutio Donatistarum adversùs prosecutionem Catholicorum quam contra Epistolam retulerunt.

cclxxxiii. Prosecutio Catholicorum, quâ ostendunt malos in Ecclesiâ seminatos, quod Donatistæ fieri posse negaverunt, quâ defendunt quod se dixisse de duabus Ecclesiis dixerunt Donatistæ.

cclxxxiv. Interlocutio qnæ præcipit ut ex codice recitetur, utrùm duas Ecclesias dixissent Catholici prosequentes.

cclxxxv. Ubi interpretari volunt Donatistæ, de duabus Ecclesiis sensisse Catholicos, quoniam duas eos Ecclesias dixisse non constitit.

cclxxxvi. Prosecutio Catholicorum quâ defendunt, quid dixerint de Ecclesiâ præsentis temporis & futuri.

cclxxxvii. Prosecutio Donatistarum obi dicunt etiam mortalem Ecclesiam dixisse Catholicos, cùm Ecclesiæ immortalitas sit promissa.

cclxxxviii. Prosecutio Catholicorum ubi asserunt supradictis assertionibus suis, eam Ecclesiam immortalem esse promissam, quæ nunc ex justis mortalibus constat in terrâ.

Interlocutio quæ dicit de peractâ quæstione in sententiâ se dicturum esse quod sentiat, & jubet, ut causa pandatur erroris. cclxxxix.

Prosecutio Donatistarum quæ petit ut de singulis articulis cognitio decursa pronuntiet: & ubi dicunt testimoniis legalibus suis non esse responsom. ccxc.

Catholicorum ad hæc secundùm superiora responsio. ccxci.

Interlocutio judicis quâ dicitur, legibus prohiberi, ne sententia pro parte negotii proferatur. ccxcii.

Donatistarum ad ista contentio, quæ etiam Catholicis facit injuriam, dum illos falsos jactitat sacerdotes. ccxciii.

Contestatio Catholicorum, ubi se ab injuriâ dissimulare respondent. ccxciv.

Prosecutio Donatistarum, quæ dicit judici, si Christus non es, cur de sacerdotibus judicas? & quæ asserit hoc judicium Christo esse servandum: & à Catholicis quærit, utrùm eis præceperit Christus hominem judicem postulare. ccxcv.

Catholicorum ad ista responsio, quòd primi Do- ccxcvi.

natistæ

natistæ in Episcopali causâ humana judicia flagitarunt, & quòd persecutionem non patiantur ipsi, sed faciant.

ccxcvii. Ubi dicunt Donatistæ quòd circumcelliones faciunt, ad sacerdotes minimè pertinere.

ccxcviii. Prosecutio Catholicorum, quòd Donatistæ oculos eruendo, diabolum superaverunt.

ccxcix. Ubi dicunt Donatistæ, diabolum à Catholicis esse defensum.

ccc. Prosecutio Catholicorum, Maximianistas Donatistis esse meliores, à quibus persecutionem passi sunt, si tolerata persecutio efficit meliores.

ccci. Prosecutio Donatistarum, ubi dicitur diabolus rem fecisse pejorem, quod Job oculos spectatores vulnerum non ademit.

cccii. Prosecutio Catholicorum, ubi consolarium fecisse Donatistas, & dominicos codices combussisse dicuntur.

ccciii. Prosecutio Donatistarum, Ecclesias suas cruentis adhuc plenas esse corporibus.

ccciv. Interlocutio quærens, an ipsa fuerit causa dissidii.

cccv. Donatistarum ad ista responsio.

cccvi. Ubi à Catholicis dicitur hoc posse Maximianistas objicere Donatistis.

cccvii. Interlocutio similis præcedenti.

cccviii. Ubi Catholici provocant Donatistas ut causam veteris dissidii fateantur.

cccix. Ubi dicunt Donatistæ traditores, id est, malam arborem ex factis suis, id est, ex fructibus posse cognosci.

cccx. Catholicorum ad ista responsio.

cccxi. Ioterlocutio quærens, quando mala arbor exstiterit.

cccxii. Prosecutio Donatistarum, noo sibi ad omoia esse responsum & ad singula.

cccxiii. Judicem debere ferre sententiam & à primi hominis culpâ hereditarium in omnes transisse delictum.

cccxiv. Interlocutio, de omnibus simul ferendam esse seotentiam, ne motus judicis ante finem negotii publicetur.

cccxv. Prosecutio Catholicorum postulans, ut chartæ quæ recitari cœperant, perlegantur.

cccxvi. Ioterlocutio eas præcipiens recitari, & [recitatio] relationis ad Constantinum Imperatorem ab Anolino Proconsule destinatæ, quâ Majorinus obstitisse Cæciliano chartas criminum ejus Proconsulis ad principem dirigendas tradidisse, significatur.

cccxvii. Ubi post recitationem servari sibi quod contra competit, postulant Donatistæ.

cccxviii. Item recitatio relationis alterius ab eodem Proconsule ad eumdem principem destinatæ, quâ significat idem Proconsul Cæcilianum cum decem clericis suis & totidem adversarios ejus ad urbem pergere se fecisse, sicut præceperat Imperator.

cccxix. Item recitatio epistolæ Constantini ad Milciadem Romanum Episcopum missæ, quâ ei & ceteris sacerdotibus inter Cæcilianum & adversarios ejus [cognitio] delegatur.

cccxx. Prosecutio Catholicorum intimans quæ lecta sunt cognitori, & postulans ut Miltiadis in Cæciliani causâ judicium recitetur.

cccxxi. Récitatio judicii Miltiadis.

cccxxii. Ubi Donatistæ volunt aliud contra Miltiadis judicium recitari.

cccxxiii. Ubi à Catholicis dicitur, non omne Miltiadis judicium esse perlectum, quoniam triduo tunc actum est, & trina suot gesta.

Interlocutio ubi contra recitata volentibus prosequi Donatistis dicitur, ut patiantur primitùs omnia per ordinem recitari. cccxxiv.

Ubi contendunt contra recitata prosequi Donatistæ. cccxxv.

Ubi à Catholicis dicitur adhuc superesse quod debeat recitari, siquidem noo sit lecta sententia Miltiadis. cccxxvi.

Prosecutio Donatistarum quâ se dicuot ideò de exilüs ad judicium remeasse, quia eis cognitor juraverat per edictum. cccxxvii.

Responsio Catholicorum non fuisse in exilium Donatistas. cccxxviii.

Prosecutio Donatistarum de petitoris personâ, quæ peracta sunt repetens, & dicens Cæciliani purgationem oon debuisse recitari, qui adhuc ab ipsis oon fuerat accusatus. cccxxix.

Interlocutio, debere chartas quas Donatistæ offerunt recitari, ut omnibus recitatis petitoris persona valeat deprehendi. cccxxx.

Ubi contendunt Catholici recitationem chartarum suarum ioterrumpi penitùs non debere, sed omnia per ordinem esse recitanda. cccxxxi.

Ubi Donatistæ respondent, recitationem de Cæciliano Catholico oon potuisse competere. cccxxxii.

Interlocutio ubi contendentibus de continoandâ recitatione Catholicis, jubet Cognitor illa potiùs recitari quæ offerunt Donatistæ. cccxxxiii.

Prosecutio Donatistarum initium referens causæ, quid Mensurius Carthaginensis Ecclesiæ Episcopus unitatis tempore persecutio effecerit, unde exstitit causa dissidii. cccxxxiv.

Interlocutio probationem exigens si Mensurio crimen traditionis impingitur. cccxxxv.

Prosecutio Catholicorum, quâ salvâ Ecclesiæ causâ, traditionem in Mensurio probari desiderant. cccxxxvi.

Ubi à Donatistis familiaris epistola recitatur à Mensurio ad Secundum Episcopum destinata, quâ quid circa se actum sit tempore persecutionis insinuar. cccxxxvii.

Prosecotio Catholicorum, quâ volunt esse testatum, familiares epistolas recitari quarum fides habeatur iocerta. cccxxxviii.

Item alia familiaris epistola recitatur Secundi ad Mensurium rescribentis. cccxxxix.

Ubi Catholici postulant exprimi, qui fuerit hic Secundus. cccxl.

Ubi qui Secundus fuerit exprimunt Donatistæ. cccxli.

Recitatio supradicti rescripti, quâ vicissim quid circa se in Numidiâ gestum sit eo tempore Mensurio Secundus insinuat. cccxlii.

Interlocutio præcipiens ut recitatis epistolis suis, patienter audiant Donatistæ quæ legi à Catholicis cœperant. cccxliii.

Prosecutio Donatistarum quæ superesse sibi dicit quod de Cæciliano legendum est. cccxliv.

Interlocutio etiam de Cæciliano, quod superest præcipiens recitari. cccxlv.

Prosecutio Catholicorum quæ patienter se habere asserit ut legator. cccxlvi.

Ubi offerunt Donatistæ conditum à patribus suis de Cæciliani damnatione decretum, & hoc jubente judice recitatur. cccxlvii.

Recitatione conclusâ interloquitur judex, ut si quid est adhuc quod de Cæciliano recitari debeat intimetur. cccxlviii.

Prosecutio Donatistarum, de ceteris quoque personis se habere documenta promittens. cccxlix.

Inter-

ccl. Interlocutio ut quæ à Catholicis ublata fuerant perlegantur.

ccli. Prosecutio Catholicorum testatum faciens & adversùm Mensurium nihil publicis actum esse judiciis, & Cæcilianum absentem ab his esse damnatum in consilio sine consule & die, qoi sibi invicem confessa traditionis crimina in alio inveniuntur ignovisse Concilio.

cclii. Interlocutio hoc ipsum exigens recitari.

ccliii. Ubi principio Concilii recitato, interrumpunt Donatistæ, negantes consulem & diem Ecclesiasticis adjici solere decretis.

ccliv. Catholicorum ad ista responsio.

cclv. Interlocutio similis præcedenti.

cclvi. Ubi exigunt Catholici oportere disquiri, utrùm Donatus, cujus modò vocabulum recitatum est, inter Cæciliani fuerit damnatores.

cclvii. Interlocutio quærens ista disquiri, & ita nomina singulorum.

cclviii. Ubi Donatistæ testantur se præbuisse patientiam, vicem petentes, cùm cœperint respondere.

cclix. Interlocutio secundum voluntatem Donatistarum exigens de Catholicis patientiæ professionem.

cclx. Ubi de præbendâ patientiâ Catholici profitentur.

cclxi. Ubi lectâ codicis parte totum legi flagitant Donatistæ.

cclxii. Catholicorum ad ista responsio.

cclxiii. Prosecutio Catholicorum ideò asserens se legisse quæ lecta sunt, ut Cæciliani possit valere purgatio.

cclxiv. Interlocutio adversùs illa quæ à Catholicis recitata sunt, Donatistas admonens respondere, ut cetera quæ interrupta sunt recitentur.

cclxv. Prosecutio Donatistarum asserens quòd decretum sine Consulis adscriptione protulerint ex consuetudine se fecisse majorum.

cclxvi. Interlocutio quæ dicit, ex hoc ne Catholicos fecisse aliquam quæstionem.

cclxvii. Prosecutio Catholicorum ideò hæc agere Donatistas ot tempora contrahantur.

cclxviii. Ubi Donatistæ dicunt, *si de sententiis dictis nemo dubitat, Cæcilianus jure damnatus est.*

cclxix. Prosecutio Catholicorum asserens posse monstrari quid de Cæciliano sit gestum, si quæ interrupta fuerint, recitentur.

cclxx. Ubi exigunt à Catholicis Donatistæ, utrùm illud verum esse Concilium, quo Cæcilianus damnatus est, fateantur.

cclxxi. Catholicorum responsio, & si verum sit illud Concilium, Cæciliano absenti præjudicare non posse: quomodo Maximianistarum Concilium damnantium Primianum præjudicium non attulit Primiano.

cclxxii. Donatistarum prosecutio, nec causam causæ, nec personam præjodicare personæ.

cclxxiii. Interlocútio de Cæciliano qui à septuaginta damoatus est, respondere Catholicos oportere.

cclxxiv. Prosecutio Catholicorum, inde se mentionem de Primiani damnatione fecisse, quia evangelica regula est, adversarios de suis operibus arguendos.

cclxxv. Prosecutio Donatistarum à primordio repetens, quid Cæcilianus admiserit, & promittens ex Optati Episcopi Catholici scriptis posse monstrari Cæcilianum fuisse confessum quia à traditoribus fuerit ordinatus.

cclxxvi. Prosecutio Catholicorum ut quæ interrupta fuerant recitentur, & ubi dicunt, ipsos illius temporis Donatistas de suo judicasse Concilio, qui Cæcilianum quem damnaverant accusare apud Constantinum Principem voluerunt.

Interlocutio quâ requiritur, utrùm post hoc Con- cclxxvii.
cilium accusationis Cæciliani ad Principem Donatistæ transmiserint.

Ubi quærunt Donatistæ utrùm Cæcilianus ab illo cclxxviii.
Episcoporum judicio appellaverit.

Catholicorum prosecutio quâ destruitur Donati- cclxxix.
starum utroque modo Concilium, sive antè factum est quàm ad Imperatorem Cæciliani crimina mitterentur, sive posteà congregatum est.

Interlocutio quæ à Donatistis exigit responderi, cclxxx.
utrum ante accusationem Cæciliani, an posteà illud fuerit celebratum.

Donatistarum ad ista responsio. cclxxxi.

Catholicorum prosecutio, quâ postulant ea quæ cclxxxii.
acta sunt posteà recitari, ut Cæcilianus absolutus, & accusatores ejus doceantur fuisse damnati.

Prosecutio Donatistarum, quâ volunt lectione cclxxxiii.
monstrare consuetudinis esse majorum quòd Ecclesiastico judicio Consul non sit adscriptus.

Ubi Catholici dicunt ad causam non pertinere cclxxxiv.
quod volunt legere Donatistæ.

Interlocutio quæ Catholicos percontatur, utrùm cclxxxv.
illud decretum, quod sine consule est, falsum esse non existiment.

Catholicorum ad ista responsio. cclxxxvi.

Interlocutio jubens ut quæ interrupta primitùs cclxxxvii.
fuerant, recitentur.

Ubi Donatistæ illud Concilium quò Cæciliani cclxxxviii.
damnatores invicem sua crimina donaverunt, ideò arguunt falsitatis, quia huic contra Ecclesiasticum & Apostolicum morem, Consul adjectus est.

Prosecutio Catholicorum postulans ut superfluis cclxxxix.
amputatis, ea gesta recitentur quibus absolutus Cæcilianus possit ostendi.

Ubi contendoot Donatistæ Ecclesiasticis Conci- cccxc.
liis adscribi consulem non solere, & hoc flagitaot ex scriptis dominicis approbare.

Ubi postulant Catholici purgationis Cæciliani ge- cccxci.
sta debere recitari.

Prosecutio Donatistarum Catholicos cogens de- cccxcii.
creti illius subire jacturam, quod adversùs damnatores Cæciliani recitaverunt.

Interlocotio ubi dicit, ex duobus decretis illud cccxciii.
potius posse nutare, cui nomen Consulis deest: & præcipiens, ut quæ interrupta fuerant, perlegantur.

Prosecutio Catholicorum asserens nec illius se de- cccxciv.
creti causationem aliquam facere, nec tamen alterius decreti se pati debere jacturam.

Donatistarum ad ista responsio. cccxcv.

Interlocutio, ex majore diligentiâ Consulis ad- cccxcvi.
jecti, fidem non perire decreto.

Donatistarum ad ista contentio. cccxcvii.

Prosecutio Catholicorum, Cæciliani purgatio- cccxcviii.
nem debere in judiciu recitari.

Ubi Donatistæ dicunt, non valere Catholicos cccxcix.
solvere quod objectum est.

Catholicorum ad ista responsio, cur in Apostoli- cccc.
cis Conciliis non sit dies adjectus & Consul: & quod in propheticis libris inveniantur singula tempora suis significationibus fuisse testata.

Interlocutio præcipiens gesta quæ interrupta fue- cccci.
rant recitari.

ccccii. Ioterlocutio quâ petentibus Donatistis ut judicet, dicit judicari de negotii parte non posse.

cccciii. Recitatio judicii Miltiadis & aliorum similiter sacerdotum, quâ Cæcilianus ostenditur absolutus.

cccciv. Prosecutio Donatistarum ubi secundùm superiora contendunt, ut Catholicos cogat decreti, quod adversùs Cæciliani damnatores protulerunt, subire jacturam.

ccccv. Interlocutio quæ à Donatistis exigit, utrùm habeant aliquid proferendum contra recitatum judicium Miltiadis.

ccccvi. Item interlocutio quæ Donatistas aliud agentes admonet, ut ad quæsita respondeant.

ccccvii. Catholicorum responsio contra illud quòd à Donatistis decreti à se prolati jacturam facere compellantur.

ccccviii. Ubi Donatistæ contendunt, illud decretum adversùs damnatores Cæciliani à Catholicis recitatum ideò nullâ veritate fulciri, quia persecutionis tempore non possit Concilium congregari.

ccccix. Catholicorum similis ad ista responsio, persecutionis tempore fieri potuisse Concilium; & hoc legalibus testimoniis edocetur.

ccccx. Prosecutio Donatistarum similis præcedenti.

ccccxi. Catholicorum ad ista responsio, potuisse Concilium persecutionis tempore celebrari, si illo tempore, quamvis furtim, tamen etiam populus potuit congregari.

ccccxii. Prosecutio Donatistarum, numquam persecutionem passos esse Catholicos, qui quanta vis sit persecutionis ignorant.

ccccxiii. Catholicorum ad ista responsio, quæ interrogat Donatistas utrum negent collectas Christianorum persecutionis fieri solere temporibus.

ccccxiv. Interlocutio quæ definit à Catholicis hoc probandum, utrum noverint persecutionis tempore Concilium celebratum.

ccccxv. Catholicorum responsio, Apostolos inter persecutiones Judæorum primum fecisse Concilium.

ccccxvi. Donatistarum ad ista contentio.

ccccxvii. Interlocutio à Catholicis exigens hoc doceri.

ccccxviii. Ubi Catholici de actibus Apostolorum recitant lectionem quâ probare velint quod ab ipsis Concilium requisitum est.

ccccxix. Interlocutio quæ designat recitatam à Catholicis lectionem quod quæsitum est non probasse.

ccccxx. Prosecutio Catholicorum asserens persecutionis tempore ab Episcopis colligi potuisse Concilium, siquidem tunc etiam plebes congregatæ reperiontur, unde martyres facti sunt.

ccccxxi. Interlocutio id exigens comprobari, & ubi exceptores alii subrogantur.

ccccxxii. Prosecutio Catholicorum quæ interrogari desiderat Donatistas, utrùm nulla habeant Martyrum gesta persecutionis tempore in collectis se fuisse fatentium.

ccccxxiii. Ioterlocutio ad interrogata respondere commonens Donatistas.

ccccxxiv. Donatistarum ad quæsita responsio, quâ dicunt, nullam domum Episcoporum capere potuisse Concilium.

ccccxxv. Ubi respondent Catholici, duodecim Episcopis qui in Concilio tunc fuerunt, domum sufficere potuisse.

Interlocutio quæ requirit quantus in illo Concilio numerus Episcoporum fuerit. ccccxxvi.

Catholicorum prosecutio similis præcedenti. ccccxxvii.

Interlocutio Catholicorum dicta confirmans. ccccxxviii.

Ubi Catholici interrogant Donatistas, utrùm tempore persecutionis negent fieri solere collectas. ccccxxix.

Donatistarum prosecutio quæ dicit hoc decretum quod à duodecim Episcopis actum Catholici protulerant, vel hinc falsum esse, quòd illis non est temporibus factum, vel quòd Imperatore in propinquis regionibus posito nemo illic auderet congregare Concilium. ccccxxx.

Ubi Catholici dicunt, parvum Episcoporum numerum facilè tunc colligi potuisse. ccccxxxi.

Donatistarum ad ista responsio. ccccxxxii.

Ubi Catholici contestantur non permitti suos exire quos ad gesta miserant perferenda de Martyribus in collecta se fuisse fatentibus. ccccxxxiii.

Ubi ultrò gesta Martyrum Donatistæ offerunt recitanda. ccccxxxiv.

Interlocutio præcipiens eamdem recitari. ccccxxxv.

Ubi recitatio de gestis Consule & die flagitant Donatistæ, ut etiam decreti Consul & dies cum eorumdem gestorum Consule vel die conferantur. ccccxxxvi.

Interlocutio quæ inter decreti gestorùmque tempora quantum intersit, inquirit. ccccxxxvii.

Ubi aliter de intervallo temporis pronuntiantibus Catholicis, quantùm interfuerit scriba respondet. * ccccxxxviii.

Ubi id de quo temporis intervallo aliter à Catholicis renuntiatum fuerat, tolli de tabulis prohibent Donatistæ. ccccxxxix.

Ubi hoc ipsum Catholici excusant, & remanere patiuntur in tabulis. ccccxl.

Ubi de hoc falsi notant Catholicos Donatistæ. ccccxli.

Catholicorum responsio, quâ asserunt falsum illud dici non posse decretum, nisi probaverint Donatistæ persecutionis tempore collectas fieri non solere. ccccxlii.

Prosecutio Donatistarum, non potuisse Concilium eo tempore congregari, quo Martyres in equuleo dependebant. ccccxliii.

Interlocutio Catholicorum repetens ad ista responsum. ccccxliv.

Ubi Catholici respondent etiam tempore persecutionis tantam fuisse Christianorum diligentiam, ut in carceribus baptizati Martyres fecerint collectas plebis, factas ex gestorum posse recitatione clarescere. ccccxlv.

Interlocutio, gesta præcipiens recitari. ccccxlvi.

Ubi Donatistæ dicunt, hæc ipsa se gesta nuper obtulisse recitanda quæ nunc à Catholicis proferuntur. ccccxlvii.

Item recitatio gestorum quibus passiones Martyrum continentur. ccccxlviii.

Item offerunt alia Martyrum gesta Catholici, unde collectæ plebis tunc factæ doceantur, & recitantur. ccccxlix.

Interlocutio quæ definit ex recitatione gestorum collectas plebis persecutionis tempore celebratas. ccccl.

Prosecutio Donatistarum, quâ contendunt Catholicos decreti istius facere debere jacturam, quia non potuit tunc Episcopale Concilium congregari. cccli.

Inter-

* *In Mss.* pronuntiantium Catholicis quantùm interfuerit scripta respondeat: *nullo sensu*, *rectè emendatum à Baluzio ex Aug. in Brevic. Coll. diei* 3. *l.* 17.

cccclii. Interlocutio quæ definit, duodecim Episcopos in unam domom tunc colligi potuisse, quando collectæ plebis publicè fieri potuerunt.

ccccliii. Prosecutio Donatistarum, quâ adhuc de decreti falsitate contendunt, & ipsius decreti sententias & verba discutiunt, & Cæcilianum contra damnatores suos illo se decreto dicunt defendere potuisse, si constaret tunc factum hoc fuisse decretum.

ccccliv. Interlocutio contra Donatistarum prosecutionem, quæ dicit duodecim Episcopos & congregari tunc & latere facile potuisse, Cæcilianum autem non illo duodecim Episcoporum decreto, sed Miltiadis potius absolutum esse judicio.

cccclv. Ubi iterùm Donatistæ Catholicos cogunt jacturam ipsius subire decreti.

cccclvi. Ubi alia documenta Imperatorii judicati super absolutione Cæciliani volunt offerre Catholici.

cccclvii. Interlocutio id ipsum præcipiens recitari.

cccclviii. Ubi exigunt à judice Donatistæ, ut de decreti illius falsitate pronontiet.

cccclix. Ioterlocutio, claruisse de gestis fieri tunc potuisse Concilium.

cccclx. Prosecutio Catholicorum, quâ tacentibus Donatistis judicatum Constantini super absolutione Cæciliani offerunt recitandum.

cccclxi. • Prosecutio Donatistarum, quâ contendunt fieri tunc non potuisse Concilium, & debere Catholicos ejusdem decreti dispendium sustinere.

cccclxii. Interlocutio tunc de isto decreto enixiùs inquirendum fuisse, si in hoc Cæciliani absolutio teneretur, nunc Donatistas contra judicium Miltiadis, aliud oportere vel dicere, vel proferre, qua Cæciliani absolutio destruatur.

cccclxiii. Prosecutio Donatistarum, quâ promittunt responsuros se esse contra judicium Miltiadis: fidem tamen illius inquirendam esse decreti.

cccclxiv. Interlocutio exigens intimari aliquid contra judicium Miltiadis, & judicans in persecutione fieri potuisse Concilium.

cccclxv. Catholicorum prosecutio necessariam fuisse causam cur tunc congregarentur Episcopi.

cccclxvi. Interlocutio exigens contra Cæciliani absolutionem à Donatistis aliquid responderi.

cccclxvii. Prosecutio Donatistarum, quamvis collectæ tunc factæ sint plebis, tamen Episcoporum contrahi tunc non potuisse Concilium.

cccclxviii. Ioterlocutio exigens Donatistas legere aliquid contra judicium Miltiadis.

cccclxix. Prosecutio Donatistarum, non potuisse Episcopos suos in eo crimine alterum condemnare, si eo ipsi tenerentur obnoxii.

cccclxx. Catholicorum de scripturis dominicis ad ista responsio.

cccclxxi. Interlocutio exigens ut contra absolutionem Cæciliani quid proferatur.

cccclxxii. Prosecutio Donatistarum, Cæcilianum in Africâ ubi damnatus fuerat, debuisse purgari: Miltiadis autem pro eo sententiam non valere, quia simili etiam crimine tenebatur.

cccclxxiii. Prosecutio Catholicorum exigens hoc probari quod de crimine Miltiadis dixerant Donatistæ.

cccclxxiv. Interlocutio approbari præcipiens quod intenditur Miltiadi.

cccclxxv. Prosecutio Donatistarum, quâ de Miltiadis nomine quid sit actum, probaturos se gestorum recitatione promittunt.

Ubi Catholici petunt de nomine Miltiadis res judicatas debere proferri. cccclxxvi.

Ubi Donatistæ dicunt se scriptis Optati Catholici Episcopi monstraturos Cæcilianum Brixiæ fuisse damnatum. cccclxxvii.

Interlocutio, Optati testimonio nunc amoto, illud potiùs quod super nomine Miltiadis Donatistæ promiserant proferendum. cccclxxviii.

Ubi Donatistæ Optan volunt testimonium recitari. cccclxxix.

Interlocutio quæ promittit Optati testimonium recitandum, si primum quod contra Miltiadem promissum fuerat recitetur. cccclxxx.

Prosecutio Catholicorum, contra eminentes Episcoporum sententias unius Optati testimonium suscipi non debere. cccclxxxi.

Donatistarum prosecutio, nimiùm verum esse quod contra Catholicos Optatus Catholicus dixit. cccclxxxii.

Catholicorum prosecutio, Optati scripta pro scripturis canonicis non haberi. cccclxxxiii.

Prosecutio, quâ exigunt Donatistæ ut aut damnent Catholici Optatum, aut patiantur ejus testimonium recitari quo Cæcilianum Brixiæ dicit fuisse damnatum: & quâ admonent judicem, ut promissam teneat æquitatem. cccclxxxiv.

Interlocutio similis præcedenti. cccclxxxv.

Catholicorum prosecutio, contra Miltiadem debere Donatistas proferre aliquod judicatum. cccclxxxvi.

Interlocutio similis præcedenti. cccclxxxvii.

Ubi dicune Donatistæ non esse prolixum quod de Optato desiderant recitari. cccclxxxviii.

Interlocutio, ordinem servandum esse definiens, ut primò contra Miltiadem aliquid, postea de Optato quantùm voluerint, recitetur. cccclxxxix.

Ubi gesta in urbe habita offerune Donatistæ. ccccxc.

Ubi gesta eadem recitantur quibus in urbe Româ à nonnullis aliis & à quodam Stratone rerum Ecclesiasticarum traditio perpetrata est. ccccxci.

Interlocotio in tam prolixis gestis nihil dictum de nomine Miltiadis. ccccxcii.

Ubi dicunt Donatistæ adhuc se non finisse totum quod promiserant recitare. ccccxciii.

Catholicorum prosecutio quâ prolixis gestis se patientiam præbuisse testantur, & nihil ex iisdem adversùm Miltiadem esse prolatum unde se debere de absolutione Cæciliani; etiam Constantini Principis legere judicatum. ccccxciv.

Prosecutio Donatistarum, quâ testantur traditionem se gestis prioribus recitasse, & adhuc se habere quod legant. ccccxcv.

Interlocutio, alia circa Miltiadis personam recitari gesta permittens, & Catholicis servans, ut recitent postea si quid velint. ccccxcvi.

Hic Catholici volunt esse testatum, quòd non expresserint Donatistæ, ubi superiora gesta confecta sint. ccccxcvii.

Interlocutio confirmans quod à Catholicis dictum est. ccccxcviii.

Item à Donatistis gesta alia recitantur, quibus post redditam agendi licentiam Christianis, res Ecclesiæ quæ traditæ fuerant, recuperantur à Stratone & ceteris quos ad id negotium Miltiades Episcopus destinarat. ccccxcix.

Interlocutio, quòd etiam secunda gesta nihil de reatu contineant Miltiadis. D.

Ubi afferunt Donatistæ eum Stratonem quasi diaconum à Miltiade directum ad res Ecclesiæ repetendas, qui invenitur antè tradidisse. DI.

DII. Interlocutio postulans id doceri.

DIII. Ubi recitatur ex primis gestis Stratonis nomen.

DIV. Interlocutio postulans evidenter ostendi, utrùm Straton in primis gestis diaconus fuerit nominatus.

DV. Ubi Donatistæ ex hoc illud interpretari volunt ibi diaconum significatum quòd iisdem gestis hortator superstitionis fuerit nominatus.

DVI. Ubi Catholici ex Donatistarum prosecutione colligunt, fieri potuisse ut alter fuerit Straton superstitionis hortator.

DVII. Donatistarum contra ista contentio.

DVIII. Interlocutio quâ dicitur utraque gesta iisdem temporibus facta, & debuisse Stratonem eodem hortatoris nomine utrobique signari.

DIX. Item interlocutio quæ requirit apertum crimen & manifestam damnationem Miltiadis esse promendam.

DX. Prosecutio Donatistarum, eumdem Stratonem esse qui primò tradidit, posteà res suscepit Ecclesiæ; nec obesse veritati, quòd ibi hortator superstitionis est dictus, quia gentiles diabolum dicere noluerunt: tunc de Miltiade oportere judicari Stratonis consortio maculato.

DXI. Interlocutio, probari oportere quòd idem Straton etiam tunc à Miltiade directus sit, quando dicitur tradidisse.

DXII. Donatistarum prosecutio, ideò ibi non teneri vocabulum Miltiadis quòd adhuc Episcopus non fuisset: hinc autem Miltiadem fuisse pollutum, quòd traditorem Stratonem in numero habuit diaconorum.

DXIII. Interlocutio pronuntians, partes agere debere quæ competunt.

DXIV. Prosecutio Catholicorum, duo Stratones tunc esse potuisse, nec abhorrere à consuetudine, ut duo uno nomine censeantur, Miltiadem verò reum esse non posse, nisi traditionem Stratonis scisse doceatur.

DXV. Interlocutio, inter Episcopos nihil suspicionibus actitandum, & debere Constantini judicium recitari.

DXVI. Recitatio judicii Constantini, quo apud se quoque Cæcilianum fuisse purgatum post Arelatense Concilium, significat Imperator.

DXVII. Interlocutio quæ admonet Donatistas, utrùm contra hæc habeant aliquid recitandum.

DXVIII. Ubi dicunt iterùm Donatistæ Miltiadem Stratonis societate pollutum.

DXIX. Interlocutio similis præcedenti.

DXX. Ubi dicunt Donatistæ, falsum esse judicium Constantini auribus intimatum.

DXXI. Interlocutio, quòd inter partes sententiam tulerit Imperator.

DXXII. Ubi hoc legi desiderant Donatistæ.

DXXIII. Interlocutio, hoc ipsum significans, & ex rescripto Principis superiùs recitato.

DXXIV. Ubi Donatistæ volunt esse testatum in rescripto Principis nec diem esse nec Consulem.

DXXV. Ubi respondent Catholici, & lectum esse ex rescripto diem, & iterùm offerunt ut legatur.

DXXVI. Prosecutio Donatistarum, lecto die non esse Consulem lectum.

DXXVII. Catholicorum ad ista responsio, & ut si de rescripto dubitatur, archivorum inspiciatur authoritas.

Interlocutio, Imperiale rescriptum cui desit Consul & dies, in dubium revocari non posse. DXXVIII.

Ubi Donatistæ queruntur Episcopale decretum superiùs à Catholicis cum Consule esse prolatum, & nunc Imperatoris epistolam sine Consule recitari. DXXIX.

Ubi Catholici provocant Donatistas, ut dicant falsam esse Imperatoris epistolam. DXXX.

Ubi postulant Donatistæ, ut quod sibi servatum fuerat, de Optato proferant lectionem. DXXXI.

Interlocutio, debere respondere primitùs Donatistas, utrùm falsa sit Imperatoris epistola, & ita demùm recitari de Optato quod velint. DXXXII.

Ubi asserunt Donatistæ Cæciliano nihil prodesse rescriptum, quia invenitur posteà condemnatus: & hoc volunt recitatâ Optati lectione constare. DXXXIII.

Ubi Catholici contestantur, quòd sibi non obsit error Optati: legi tamen patiuntur Optatum. DXXXIV.

Ubi posteà Consul invenitur Imperiali epistolæ. DXXXV.

Ubi de Optato lectio recitatur. DXXXVI.

Non inventâ in Optato damnatione Cæciliani, sed retentione apud Brixiam temperantiùs ab Optato esse dictum asserunt Donatistæ. DXXXVII.

Interlocutio, debere Donatistas qui hoc Optatum temperantiùs posuisse dixerunt, evidentiùs approbare Cæcilianum ab Imperatore fuisse damnatum. DXXXVIII.

Prosecutio Donatistarum, quâ dicunt alium Casæ non fuisse Donatum. DXXXIX.

Catholicorum ad ista responsio, quòd in actis Miltiadis Donatus Casensis evidenter expressus sit. DXL.

Ubi Petilianus Episcopus partis Donati impedimento raucedinis agere se non posse testatur. DXLI.

Ubi Catholici testantur, ideò se Petilianum excusationi subtrahere voluisse, quòd ei Donatus Casensis ex gestis evidenter ostensus est. DXLII.

Interlocutio, cùm septeni adstent, de unius defectu querelam esse posse. DXLIII.

Prosecutio Donatistarum, quâ Principi Constantino libellum asserunt proprios dedisse majores, & eo Principem motum agendi eis dedisse licentiam, & ibi Felicis Aptungitani Episcopi qui Cæciliani fuerat ordinator, causa narratur. DXLIV.

Interlocutio exigens ut quod competit Donatistis, documentorum prolatione monstretur. DXLV.

Libelli recitatio quem Constantino Imperatori dederunt illo tempore Donatistæ. DXLVI.

Prosecutio Catholicorum, quâ asserunt pro se facere libellum quem recitaverunt Donatistæ. DXLVII.

Interlocutio Catholicorum dicta confirmans, & rescriptum Constantini præcipiens recitari. DXLVIII.

Ubi recitatur epistola Constantini ad Vicarium Verinum destinata, quâ libertatem agendi tribuit Donatistis. DXLIX.

Prosecutio Catholicorum quæ dicit pro se magis epistolam facere Constantini, quia non de Cæciliano aliquid judicatum est, sed furiori ipsi permissi sunt. DL.

Interlocutio Catholicorum dicta confirmans. DLI.

Ubi Donatistæ petunt ut judex de permissâ sibi DLII.

ſibi à Conſtantino arbitrii libertate pronuntiet.

dliii. Interlocutio pronuntians quod petitum eſt, & adſerens Principem Honorium de abſolutione Cæciliani hodie præcepiſſe diſquiri.

dliv. Proſecutio Donatiſtarum quâ interpretantur ideò non videri Cæcilianum fuiſſe purgatum, quia retractata cauſa Felicis ordinatoris ejuſdem, Ingentius quidam ad comitatum præceptus eſt deſtinari, & nihil actum ab Ingentio reperitur quo Felix abſolutus eſſe noſcatur.

dlv. Proſecutio Catholicorum quâ promittunt ſe Æliani Proconſulis recitatâ relatione monſtrare, quid ſuper Felicis abſolutione fuerit actitatum.

dlvi. Ubi Donatiſtæ contendunt Conſtantini potiùs litteras recitandas, quibus juſſus eſt Ingentius ad palatium deſtinari.

dlvii. Interlocutio quæ hoc potiùs præcipit recitari.

dlviii. Ubi hæ ipſæ litteræ recitantur.

dlix. Proſecutio Catholicorum, ubi dicunt relationem Æliani Proconſulis recitandam, quâ Felix oſtenditur abſolutus.

dlx. Recitatio relationis ejuſdem.

dlxi. Interlocutio quæ depoſcit, ut ad pleniorem fidem etiam geſta ipſa quibus Felix purgatus eſt, recitentur.

dlxii. Ubi Donatiſtæ contendunt illud potiùs recitandum, ſi aut directus eſt, aut aliquid apud Imperatorem egit Ingentius.

dlxiii. Proſecutio Catholicorum, acta potiùs recitari oportere, ut quemadmodum Cæcilianum conſtitit abſolutum, ita & Felix purgatus fuiſſe monſtretur.

dlxiv. Interlocutio geſta præcipiens recitari.

dlxv. Geſtorum recitatio pro Felice qui Cæciliani fuerat ordinator.

dlxvi. Interlocutio exigens ut quod partibus competit, intimetur.

dlxvii. Proſecutio Donatiſtarum contra geſta pro Felice prolata.

dlxviii. Interlocutio, geſta, quæ roboravit antiquitas, nonniſi aliorum prolatione geſtorum poſſe reſcindi.

dlxix. Proſecutio Catholicorum, ſufficere cauſæ quod ab ipſis eſt recitatum, & ſi Cæciliani purgationem Ingentii perſona reſcindit, Donatiſtas hoc potius debere monſtrare.

Interlocutio quæ iſtud exigit recitari. dlxx.

Donatiſtarum proſecutio quâ dicunt, præſentem dlxxi.
Felicem debuiſſe purgari, & quâ requirunt, utrum aliquid apud Imperatorem Ingentius pro Felice reſponderit.

Proſecutio Catholicorum quâ dicunt, quoniam dlxxii.
omnia per ordinem recitata ſunt, debere cognitorem, ſummôtis tergiverſationibus, ferre ſententiam.

Interlocutio exigens ut contra geſta, quibus ab- dlxxiii.
ſolutus eſt Felix, aliquid recitetur

Proſecutio Catholicorum, majoris eſſe innocen- dlxxiv.
tiæ documentum quòd abſens purgatus eſt Felix.

Proſecutio Donatiſtarum, quâ omnes totius ne- dlxxv.
gotii recapitulantur articulis ſuperiorum proſecutionum diverſi tractati.

Interlocutio abſoluta & conſumpta repeti non dlxxvi.
debere, quâ rurſus exigitur ut contra Felicis abſolutionem aliquid recitetur.

Proſecutio Catholicorum poſtulans, ut quoniam dlxxvii.
diſcuſſis omnibus, ſuperflua repetuntur, jam ſententia proferatur.

Interlocutio contra Felicis abſolutionem aliquid dlxxviii.
recitandum.

Proſecutio Donatiſtarum debere judicem de his dlxxix.
quæ prolata ſunt judicare.

Proſecutio Catholicorum [quâ poſtulant] ut etiam dlxxx.
cetera recitentur.

Interlocutio, omnia debere recitari, ut de om- dlxxxi.
nibus judicetur.

Proſecutio Donatiſtarum ſimilis præcedenti. dlxxxii.

Interlocutio ſimilis præcedenti. dlxxxiii.

Proſecutio Donatiſtarum, pro arbitrio partis ad- dlxxxiv.
verſæ falſatum eſſe & deſtructum quidquid à ſuâ parte prolatum eſt.

Interlocutio, ſi nihil ſupereſt quod legatur, de- dlxxxv.
bere partes exire, ut ſcribi poſſit plena ſententia.

Interlocutio convocans partes ut ſententia reci- dlxxxvi.
tetur.

Sententia recitata quæ totum complexa nego- dlxxxvii.
tium, quid obſervari oporteat, pro Catholicâ unitate decernit.

Expliciunt Capitula tertiæ Cognitionis.

An. 411.
GESTA Collat. diei I.

INCIPIUNT GESTA
PRIMÆ COGNITIONIS.

I. POST *Consulatum Varanis V. C. Kal. Jun. Carthagine in Secretaria* [1] *Thermarum Gargilianarum* [2], *præsentibus Sebastiano, Maximiano & Petro viris devotissimis Protectoribus domesticis, adstantibus Urso, Petronio & Liboso Ducenariis, Bonifacio & Evasio apparitoribus illustrium atque eminentium potestatum, Fileto apparitore illustris comitivæ sedis* [3], *Exitroso adjutore corniculari, Possidio, Quodvultdeo & Colonico adjutoribus commentariorum Officii* D. N. V. C. *& spectabilis Proconsulis Navigio adjutore numerorum Officii* D. N. V. C. *& spectabilis Vicarii, Nampio scribâ Officii* V. C. *Legati almæ Carthaginis, Rufiniano scriba* V. C. *curatoris celsæ Carthaginis, excipientibus etiam Hilaro & Prætextato exceptoribus* O. N. V. C. *& spectabilis Proconsulis, Falto exceptore* D. N. V. C. *& spectabilis vicarii & Romulo exceptore* V. C. *Legati almæ Carthaginis, excipientibus quoque Januario & Vitale Notariis Ecclesiæ Catholicæ; Victore & Crescomo Notariis Ecclesiæ Donatistarum, Ursus Ducenarius illustrium atque eminentium potestatum, dixit:* DUDUM vestra sublimitas [4] secundùm Imperiale præceptum & nos & ceteros qui tam de sacratissimo comitatu quàm etiam de Africanis officiis sublimitatis tuæ sunt actibus deputati, ad singulas provincias destinavit, & edicta etiam per universam Africam direxit, ut tam Catholici quàm Donatistæ Episcopi intra quartum mensem collationi cuncti adesse deberent: quæ tempora hodiernâ die videntur impleri: & quia præstò sunt universi, de omnibus scilicet provinciis Africanis, id est, de Provinciâ Proconsulari, de Provinciâ Byzacenâ [5], de Numidiâ, de Mauritaniis, Sitifensi & Cæsariensi, sed etiam & de Tripolitanâ Provinciâ, si præcipit nobilitas tua, adsint iidem venerabiles viri, ut omnia suo ordine peragantur.

II. *Flavius Marcellinus V. C. Tribunus & Notarius dixit:* Adsint venerabiles viri quos præsentes esse suggeritis. *Et ingressis universis Episcopis partis Donati, ingressis etiam Aurelio, Alypio, Augustino, Vincentio, Fortunato, Fortunatiano & Possidio Episcopis Ecclesiæ Catholicæ, cum Novato, Florentio, Maurentio, Bonifacio, Prisco, Sereniano & Scyllacio Coëpiscopis suis, Deuterio, Leone, Asterio, & Restituto, æquè Episcopis & custodibus gestorum.*

III. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Optarem quidem tantæ hujus multitudinis sanctitatem quæ sub unius Christi Dei religione censetur, nullâ à se dissensione sejungi: sed quia id quod dudùm error aoriqui hostis immisit, Deum certum est velle nunc corrigi, ne diutiùs germana religio concertatione suâ spectaculum gentibus faciat, licet supra meritum meum, hoc cognoscam esse judicium, ut inter eos videar judicare à quibus me potius decuerat judicari: tamen qoia certom est, hanc causam spectante Deo & Angelis testibus agitandam, quæ sub fidei cælestis examine vel probata præmium afferat, vel læsa judicium, ut tandem præsentium disceptationibus Episcoporum manifestiùs veritas elucescat, Imperialis primitùs sanctio recitetur, ut in quem modum atque formam sit suscipienda cognitio, ab omnibus possit adverti, licèt eam cunctis innotuisse sat clarum sit. *Martialis Exceptor recitavit.*

Imperatores Cæsares Flavius Honorius & Theodosius pii, felices, victores, ac triumphatores semper Augusti, Flavio Marcellino suo salutem. Inter imperii nostri maximas curas, Catholicæ legis reverentia, aut prima semper, aut sola est: neque enim aliud aut belli laboribus agimus, aut pacia consilius ordinamus, nisi ut verum Dei cultum orbis nostri plebs devota custodiat, ut etiam Donatistas vel terrore vel monitu olim implere convenerat, qui Africam, hoc est, regni nostri maximam partem, & secularibus officiis fideliter servientem, vano errore & dissensione superfluâ decolorant. Nos tamen eadem frequentiùs non piget replicare, quæ omnium retrò Principum devota in Deum definivit auctoritas, ne temporibus nostris si quid fortè in injuriam legis Catholicæ fuerit generatum, justo judicio hoc oobis possit imputare posteritas. Nec sanè latet conscientiam nostram sermo cælestis oraculi, quem errori suo posse proficere sæva Donatistarum interpretatio profitetur; qui quamvis depravatos animos ad correctionem mitiùs iovitaret, aboleri eum tamen etiam antè jussimus, ne qua superstitionibus præstaretur occasio. Nunc quoque excludendam subreptionem simili auctoritate censemus, illúdque meritò profitemur, libenter nos ea quæ statuta fuerant submovere, ne in divinum cultum nobis se quisquam auctoribus æstimet posse peccare. Et quamvis una sit omnium & manifesta sententia Catholicæ legis plenam veritatem recto hominum cultu & cælesti sententiâ comprobatam, studio pacis & gratiæ, venerabilium virorum Episcoporum legationem libenter admisimus; quæ congregari Donatistas IV.

1 *In Secretario*] Id est, in auditorio, in prætorio ubi jus publicè dicebatur. Cyprianus Episcopus Carthaginensis productus est *Carthagine in Secretario* coram Paterno Proconsule, ut legitur in ejus actis. Secretarium Prætorii legitur apud Augustinum l. 3. contra Cresc. c. 56. Et Secretarium Proconsulis apud Evodium Uzalensem l. 2. de miraculis S. Stephani c. 5. Locus autem ille erat situs in mediâ urbe Carthaginensi, ut docet August. in l. ad Donatistas scripto post collationem c. 25. fuisse spatiosum, lucidum & refrigerantem scribitur ibid. c. 35. *Baluzius.*

2 *Thermarum Gargilianarum*] Harum extat descriptio in l. 2. vet. Epigr. Pithœi. Ex prioribus verò & ultimis litteris Epigrammatis in quo Thermæ illæ describuntur, rectè collegit Sirmondus eas à Thrasamundo Vandalorum Rege fuisse renovatas. *Idem.*

3 *Sedis*] Proconsularis.

4 *Vestra sublimitas*] Marcellinum Tribunum alloquitur.

5 *Byzacena*] In veteri exemplari legitur *Byza.* Unde Massonus & Pithœus fecerunt *Burcensi*, sed perperam: legendum *Byzacenâ*, ut à Baluzio animadversum est.

natistas Episcopos ad cœtum celeberrimæ desiderat civitatis, ut electis etiam sacerdotibus quos pars utraque delegerit habitis disputationibus superstitionem ratio manifesta confutet. Quam rem intra quatuor menses præcipimus explicari, ut conversos animos populorum etiam nostra clementia, sicut desiderat, celeriùs possit cognoscere. Quòd si intra præstitutum tempus studiose Donatistarum Episcopi declinaverint convenire trini edicti vocatione contumacium tempora concludantur: quibus emensis atque transactis, si provocati adesse contempserint, cedat cum Ecclesiis populus qui doctores suos silentio cognoverit superatos, & victum se aliquando gratuletur, sciátque si non præceptis nostris, vel Catholicæ legis veris imperiis serviendum. Cui quidem disputationi principe loco te judicem volumus residere (quicquid etiam antè in mandatis accepistis, plenissimè meministi) omnémque vel in congregandis Episcopis, vel evocandis, si adesse contempserint, curam te volumus sustinere, ut & ea quæ ante mandata sunt & quæ nunc statuta cognoscis, probata possis implere solertia; id ante omnia servaturus, ut ea quæ circa Catholicam legem vel olim ordinavit antiquitas, vel parentum nostrorum auctoritas religiosa constituit, vel nostra serenitas roboravit, novellâ subreptione * submotâ integra & inviolata custodias *. Ut sanè adminicula competentia actibus tuis deesse non possint, viros spectabiles Proconsulem atque Vicarium serenitas nostra commonuit, ut si propriarum dignitatum statum cupiunt retinere, si apparitionem suam extrema declinare supplicia, tam ex propriis officiis, quàm ex omnium judicum apparitione, abundè necessarios faciant deputari. Erit jam sollicitudinis tuæ, si quid ullâ cognoveris arte differri, missis relationibus indicare, ut negligentes puniat digna correctio. Omnia sanè quæ vel in unum Episcopis congregatis disputatio completa firmaverit, vel desistentibus fortè statuerit circa contumaces lata sententia, te referre conveniet, ut quid ad confirmandam Catholicam fidem præceptio nostra profecerit, celeriùs possimus agnoscere. *Et divinâ manu.* Vale Marcelline carissime nobis. Data pridie Idus Octobris Ravennæ Varane V. C. Consule *.

Aug. Brevic. Collat. diei 1. c. 1.

** In Cod. Theod. superstitione.*

** In Cod. Theod. custodiri præcipimus.*

** Consulatus ex Cod. Theod. adjectus. v. Aug. Brevic. Collat. 1. diei c. 2.*

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Recitata venerabilis lex gestis præsentibus inferatur, cujus definitio evidenter apparuit, unde nunc edictorum meorum per ordinem forma recitetur.

Martialis Exceptor recitavit. Quid clementissimus Princeps Dominus noster Honorius pro Catholicæ fidei confirmatione decreverit, antelatorum apicum tenore monstratur: legationem siquidem venerabilium Episcoporum libenter accipiens Africam suo devotam semper Imperio vario religionum genere diutiùs inquietari decolorarique non passus est: studio namque pacis & fidei tantorum dissidia populorum ex antiquâ persuasione venientia veritatis voluit manifestatione sedari, ut quos sedare principalibus à se sanctionibus prorogatis ac trahi ad unam fidei sententiam non posse pervidit, habitâ utrarumque partium disceptatione revocaret. Cunctos etenim tam Catholicæ quàm Donatianæ partis Episcopos in unum voluit congregari, ut lectis ab utrâque parte peritioribus viris, certâ fidei veritate discussâ, superstitionem ratio manifesta convincat: quatenùs quicquid illud est quod pro suis partibus æstimat unusquisque posse competere, proferatur in medium, & sic germanæ, vel serò, fidei lux clarescat. Consona siquidem utriusque partis petitio ad hanc principem sententiam provocavit. Nam sicut à Catholicis nuper collatio postulata est; sic ante brevissimum tempus Donatistarum Episcopos in judicio illustrium potestatum collationem postulasse non dubium est. Et quoniam libenter assensum tribuit clementia principalis, & Concilium fieri intra Africam universale decrevit utriusque partis * justa poscentibus, huic me disputationi principe loco judicem voluit residere. Unde cunctos per Africam tam Catholicæ quàm Donatianæ partis Episcopos hujus edicti tenore commoneo, ut intra tempus lege præscriptum, id est intra quatuor menses, qui dies intra diem Kalendarum Juniarum sine dubio concludetur, ad civitatem splendidam Carthaginensem Concilii faciendi gratiâ convenire non differant, ne eam partem de merito propriæ fidei appareat judicasse *, quàm defuisse constiterit. Universos etiam cunctarum Provinciarum curatores, magistratus & ordinis viros, necnon & actores, procuratores, vel seniores singulorum locorum, pari admonitione convenio, sub propriæ existimationis dignitatis reatu salutisque periculo, quatenùs in civitatibus locísque in quibus consistunt utriusque partis Episcopos convenire, vel sub gestorum confectione, vel sub cujuslibet scripturæ documento exstante, festinent: ita ut si ipso in tempore in civitatibus non potuerint inveniri, per rura etiam perquisitis tam Imperialis præcepti forma, quàm tenor hujus innotescat edicti, quatenùs intra hos quatuor menses ordinum relatione cognoscam, singularum partium voluntatem. Illud etiam scire Donatianæ partis Episcopos volo, si quis eorum affuturum se esse responderit, Ecclesiam sibi primitus cum omni jure suo quæ fortè à Catholicis juxta præceptum Imperiale retinetur, sine aliquâ dilatione per viros ordinis mox tradendam [6]. Si verò omnes vel singuli in locis suis positi se adfuturos esse responderint, & Ecclesias & ea loca quæ eorum fuisse vel eos tenuisse constiterit, per supradictorum ordinum instantiam eorum juri dominióque reddenda, ut reformato iisdem primitùs statu, disputationis inchoetur initium. Et quoniam tanti mihi negotii summam committere voluit Augustissimus Princeps, illud me quoque fateor libenter accipere, ut si de meâ personâ aliquid cunctationis affertur, alium mecum judicem quem ipsi delegerint Donatianæ partis & fidei, vel superioris vel similis dignitatis residere non abnuam. Sive autem cum alio sive solus in hoc negotio judicaturus interero, nihil aliud me, nisi quod allegationes partium examinatæ potuerint demonstrare & quod veri invenerit fides, per admirabile mysterium Trinitatis, per Incarnationis dominicæ Sacramentum, & per salutem supramemoratorum Principum judicaturum me esse promitto. Nec illam sanè partem potui reticere, quatenùs noverint sive pro Donatistis, sive pro Catholicis fuerit lata sententia, in nullo se Donatistarum Episcopos aliquam molestiam esse passuros, sed liberos, & ab omni injuriæ genere alienos ad pro-

pria

GESTA Collat. diei I.

** Addendum videtur Episcopis.*

** f. dubitasse.*

6 *Ecclesiam sibi primitùs, &c.*] Id concessum Donatistis à Marcellino sine jussu Imperatoris scribit August. in Brev. Coll. diei 1. c. 2. *In eo edicto Basilicas sine jussione Imperatoris reddidit Donatistis qui se pollicerentur esse venturos, ut eo modo eos ad conferendum etiam beneficiis invitaret.* Testimonio Aug. astipulatur etiam ipse Marcellinus in edicto dato adversùs Donatistas post collationem. *Ecclesias quas eis humanitate meâ absque Imperiali præcepto usque ad diem sententiæ constat indultas, Catholicis tradere sine ullâ dilatione festinent.* Baluzius.

pria redituros: quod me & per tremendum judicii diem, & per Sacramenta superiùs memorata, ita facturum esse polliceor. Omnes autem qui ad singulas Provincias fuerant destinati, noverint in nullo se quemquam deinceps Donatistarum aliquatenùs convenire debere: vel aliquam iisdem superioris executionis molestiam generare, ni malunt pro contemptu recentioris præcepti subjacere vindictæ. Erit autem omnibus Donatianæ partis hominibus, de eorum qui missi sunt concussionibus & deprædationibus, si quas forte admissas esse noverunt, liberum conqueri, ut in eos probatâ criminum qualitate, ultio digna procedat. *Et aliâ manu.* Proponatur.

VI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Lectum edictum gestis præsentibus adhærebit, quo constat me evidentiùs obtulisse, ut si placeret electus à vestrâ parte mecum alius cognitor resideret: qui si præstò est, introire dignetur.

VII. *Petilianus Episcopus dixit:* Non decet nos cognitorem eligere alterum, qui non petivimus primum. *Et aliâ manu.* Recognovi.

VIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Evidentissimè præceptionis augustæ tenore declaratum est collationem non cognitorem fuisse postulatum, & arbitrio suo meæ mediocritatis judicium delegisse: cui necesse est me omnibus modis inservire, cùm & sanctitatem vestram ideò convenisse manifestum sit, ut satisfiet Imperialibus constitutis.

IX. *Petilianus Episcopus dixit.* Salvis omnibus quæ competunt nobis, & de personâ & in causâ, proponant ii qui ista elicere meruerunt. *Et aliâ manu.* Petilianns Episcopus recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Salvis atque incolumibus universis quæ legibus deferuntur, edictorum per ordinem, sicut & priùs statui formæ recitentur.

X. *Martialis exceptor recitavit.* Magnitudo hujusce negotii, quod de veritatis ac religionis agnitione suscipitur, etiamsi parum momenti sui libraretur examine, convenerat tamen ipsâ disceptantium gravitate atque auctoritate pensari. Nulli enim habetur ambiguum, quanti sit ponderis causa, quæ inter Episcoporum est discutienda personas. Sed cùm mihi cognitionem disceptationis hujusce crediderit augusta dignatio, eisque judicem dederit, quibus inferiorem me esse, pro tanti nominis veneratione cognosco, fidei sollicitudinis meæ hac consideratione prospexi, ut de meo vellem judicio judicari. Hujus igitur auctoritate propositi omnes utriusque partis Episcopos censui commonendos, ut antè cognoscant, non ampliùs quàm septenos ambarum Episcopos partium mutuæ inter se disceptationis habituros esse colloquium, quos in officium disputandi suarum partium subrogarit electio: siquidem certum deligi ex partibus numerum præceperit Imperialis auctoritas. Aderunt alii quoque septeni, delecti judicio suæ cujusque partis Episcopi: qui servatâ primitùs per omne colloquium moderatione silentii, ad hoc se tantùm intelligant interesse, ut si qui ex disputantibus utrinque septenis conferre consilium cum suorum quoque voluerit, cum eodem illic secedat in partem, atque ibi communicatâ patienter ratione tractandi, proprium revertatur ad locum, fidem servaturus officii, ut alter, cui id necesse est, tacendo audienda commendet; alter cui id munus est, loquendo suscepta confirmet. Erit autem collationi aptissimus locus Thermarum Gargilianarum, in quem die Kalendarum Juniarum eosdem Episcopos solos qui designati sunt oportebit convenire. Ex quo illud profectò perspicuum est, eò nullum penitùs populi fieri debere conventum; quò nec ipsos universos confluere sinatur Episcopos. Nam cum patientia disputandi quæ soli amica silentio est, omnem catervatim agminis strepitum perhorrescat, nihil interest, utrùm eam congestio populorum, an Episcoporum turba præpediat. Igitur Episcopi memorati soli in prædictum locum temporisque conveniant: ita tamen ut reliqui omnes utriusque partis Episcopi ante diem qui prædestinatus examini est, ratum se habituros quicquid à septenis utrique Coëpiscopis suis fuerit actitatum, epistolis ad meam dicationem currentibus utrinque designent. Quibus epistolis tamen etiam testimonium omnes apud me propriæ subscriptionis adjungant. Æquissimum namque est, ut eorum universa collatio rata futura promittatur ab omnibus, qui eliguntur ab omnibus. Nullus ergo vel laïcus, vel Episcopus ultra numerum præstitutum in illum tranquillissimum Concilii locum contra prohibitum moliatur accedere, quin potiùs etiam plebes suas pia quietis ac modestiæ commonitione conveniant, hoc per Ecclesias proprias antè tractantes, quatenùs à die disputationis ac loco omnis se multitudo contineat, ut religioso patientiæ magisterio delinitum Christianæ paci populum parent. Non solùm enim Episcopi, verùm etiam rationabilis in hanc sententiam populus consentit, disputantibus supradictis: & ubi major occupatio mentium defixa consistit, de veritate quærentibus, nihil turbidum, nihil tumultuosum, nihil denique intempestivum debere prorsùs obstrepere. Nam ut quod omnium saluti proficiat, fiat postea publicum, debet discutientibus veritatem præstare antè secretum: à me verò ita per omnia promulganda sententia est, ut in publicam dimissa notitiam toto splendidæ Carthaginis populo judice ponderetur. Ita quippe oculis non solùm urbis hujusce, verùm etiam universæ Provinciæ totus emensæ disputationis ordo pandetur, ut tam prosecutiones disputantium Episcoporum quàm prosecutionum mearum series subsecuta, digestis in publico voluminibus explicetur. Hæc enim in judice securitas fidei est, ut de se non timeat judicari. Ut igitur in eliciendæ veritatis examen non inserpat aliquatenùs calumniosa suspicio, lucémque perspicuam quam mentibus publicis probationum evidentium fides absoluta purgabit, nullis penitùs nebulis causatio cujuslibet partis obducat; id etiam contra suspicionum fucos & commenta fallendi necessariò provisum. Noverint omnes non solùm oportere, verùm etiam expedire servari, scilicet ut interfatibus meis me primitùs per omnia subscribente, etiam omnes disputantes Episcopi suis in schedâ prosecutionibus universi absque ullâ prorsùs excusatione subscribant. Exigit enim meritum fidei, ut adversus eum qui assertionibus suis perfidum fortè subducere tentarit assensum & inficiari quæ dixerit, etiam testimonii sui consistat auctoritas; ubi soli proficit victoria veritati. Ii autem qui excipiendi funguntur officio præter eos qui dicationi meæ de publicis præstolantur officiis, etiam quaterni de singulis partibus Ecclesiastici alternis debebunt adstare notarii: quorum fides ne quâ vacillet ambage, quaterni Episcopi partium singularum delecti suorum judicio præponantur, ut eosdem exceptores ac Notarios pervigili ac sollicitâ observatione custodiant, quatenùs cum eisdem exceptoribus ac Notariis egressi per vices, subinde faciant perspicuâ digeri descriptione quæ dicta sunt, ut nihilominùs adhuc Episco-

GESTA Collat. diei I.

pis supradictis in disceptatione versantibus, transeat su apices evidentes profligatæ pars aliqua quæstionis, ut confestim ea cum à septenis Episcopis subnexâ subscriptione, celerem exspectationi publicæ tribuant notionem. Post primum autem collationis diem, descriptioni subscriptionique gestorum, locum diei subsequentis efficiet procrastinata cognitio, ita ut si quid fortè præcedenti collationi superest, in diem tertium recurrat examen. Omne igitur spatium conferendi vicissim diei unius intercapedo distinguet, quo possint in medio gesta subinde subscribenda describi, memoratorum præstolante custodiâ, qui hoc fine suum metuntur officium, non ut aliquid dicant, sed ut dicta custodiant. Donec autem emenso exitu quæstionum, omnes expedita veritas enodet ambages, schedas subinde scriptas pariter atque subscriptas, tam mei sigilli quàm illorum octo custodum signabit impressio. Maximianistis etiam edicti hujus innotescet auctoritas, quia sibi ab illo Concilio intelligant temperandum, quod inter Catholicos Donatistásque distingui * omnem dijudicarique conflictum clementium Principum præceptio religiosa constituit, nec eis opitulari aliquatenus posse, quòd sibi Donatistarum nomine blandiuntur, cum à Donatistis dicantur esse damnati. Si quis ex istis quæ adversùs omnes multifariæ suspicionis insidias provisa sollicitè, constituta fideliter, ordinata diligenter, tenor hujus propositionis amplectitur, [modo] quolibet observare noluerit, non solùm quid de causâ suâ sentiat confitetur, verùm etiam quid moliatur ostendit. Sufficit interim cognitori talis prærogativa justitiæ hujus commonitionis circa universos Episcopos fecisse populum sibi plebis Carthaginensis testem, quem mox est habiturus judicem. Superest ut ante Concilii diem universum hujusce ordinationis tenorem, utriusque partis Episcopi amputatâ penitùs morâ missis ad dicationem meam litteris suis impleturos se esse promittant; hoc præcipuè maturato, ut eædem quibus ad omnia hujusce edicti se consensisse profitebuntur epistolæ, primatium tantummodò Episcoporum subscriptione signentur. Sufficit enim illis epistolis universalem (ut ita dixerim) subscriptionem Episcoporum omnium cohærere, quibus totum disputationis ordinem conferentium septenorum, ratum se habituros esse promiserint.

* f. discingui, ut textus congrat. c. 149.

XI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hoc quoque edictum suscipiet corpus actorum. Ne quid autem fidei plenorum videatur deesse gestorum, universa quæ à partibus medio tempore vel scripta sunt, vel intimata judiciis percurrat officium.

XII. *Petilianus Episcopus dixit.* Egisti partes tuas vir nobilis, ut & partibus te justum futurum esse promiseris, & auribus publicis popularem. Sed quia hæc omnia ante causam sunt, non de causâ, id primum tuam petimus potestatem, ut is qui me acciri edictis, qui me de meis sedibus evocari, qui me laborem itineris pati inquietavit, petita ut voluit proponat, cur meam desiderarit adesse præsentiam, ut noverim utrùm vel quid debeam respondere. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

XIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hæc suo loco & ordine rectiùs peragentur. Interim quod statui percurrat officium.

XIV. *Romulus exceptor recitavit.* Exemplum notariæ Donatistarum. Post Consulatum Varanis viri clarissimi octavo Kalendas Junias Flavio Marcellino viro clarissimo & spectabili Tribuno & Notario, Januarius, Primianus & ceteri sinceræ Christianitatis Episcopi & Catholicæ veritatis. Notum facimus sinceritati tuæ, nos edicto tuo conventos, ex diversis partibus Africæ convolsantes, ingressos fuisse Carthaginem xv. die Kal. Jun. cujus nostri adventus & omnes quos Carthago continet testes sunt, & tua sinceritas non ignorat. Tanta enim vis jurisjurandi tui edicto tuo expressa est, ut exceptis his quos adversæ valetudines corporum in sedibus retinent, aut ægritudo in viâ comprehendit, nec gravissimos senes annositas, nec prolixi itineris labor potuerit prohibere. Quod cùm solum edictum ante causam sufficeret, alterum quoque dignatus es edere, in quo cùm multa nos moveant, tum præcipue magnam sollicitudinem facit, quia nos ipsos edicto tuo epistolis nostris adstipulari oportere censuisti, cum hoc nec mos publicus habeat, nec judicum consuetudo. Quâ de re sinceritatem tuam plurimùm exhortamur, ut prioris edicti fide servatâ, cunctos nos ad te venire præcipias, ut quamprimum de numero nostro constet, quos adversarii paucos esse sæpè mentiti sunt, ut rite omnibus ordinatis quæ nostris partibus competunt, disceptatio subsequatur; ne aut edicta se tuæ sinceritatis impugnent, aut nobis quicquam præjudicet, ut cum omnes venire præceperis, paucos nunc adesse velle videaris. Hoc enim decet & expedit ut cunctis præsentibus commune negotium pauci loquantur. Hujus Notariæ parem apud nos retinuimus. *Et aliâ manu.* Januarianus Episcopus subscripsi. *Et aliâ manu.* Primianus Episcopus subscripsi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Alterius quoque partis recitetur epistola. XV.

Romulus exceptor recitavit. Honorabili ac dilectissimo filio viro clarissimo & spectabili Tribuno & Notario Marcellino, Aurelius, Sylvanus, & universi Episcopi Catholici. Edicto spectabilitatis tuæ, quo nostræ collationis tranquillitati quietique servandæ, & veritati manifestandæ muniendæque consultum est, in omnibus nos consentire, sicut admonere dignatus es, per has litteras intimamus: hoc est, de loco & tempore ipsius collationis, & de numero eorum quos præsentes esse oportebit. Consentimus etiam, ut ii quibus conferendi delegamus officium, subscribant prosecutionibus suis. Inque illo scripto quo eis hoc munus imponimus, ratumque nos habituros quod egerint, pollicemur, subscriptiones omnium nostrûm non solùm habeas factas, verùm etiam cùm fiunt ipse perspicias: admonituri quoque Domino adjuvante, populum Christianum, ut à collationis loco, quietis & tranquillitatis gratiâ, suum abstineat omninò conventum, & ea quæ aguntur non cùm aguntur audire festinet, sed conscripta ut cognoscat exspectet, sicut ea te prolaturum omnibus promisisti. Illo etiam, veritate confisi, nos vinculo conditionis obstringimus, ut si nobis ii cum quibus agimus, demonstrare potuerint, eum secundùm Dei promissa populi Christiani usquequaque crescendo jam magnam partem orbis implerent, & in cetera dilatarentur implendam, subitò Ecclesiam Christi nescio quorum quos isti accusant peccatorum periisse contagio, & in solâ remansisse parte Donati: si hoc ut dictum est demonstrare potuerint, nullos apud eos honores Episcopalis muneris requiremus, sed eorum sequemur pro solâ æternâ salute consilium quibus tanti gratiam beneficii pro cognitâ veritate debebimus. Si autem nos potiùs valuerimus ostendere Ecclesiam Christi omnium non solùm Africanarum, verùm etiam transmarinarum Provinciarum multarúmque gentium spatia feracissima populorum copiâ jam tenentem, & sicut scriptum est, toto mundo fructificantem atque crescentem, nullorum hominum sibi commixtorum peccatis perire potuisse, si de- XVI.

Exstat apud August. in lib. de gestis cum Emerito.

GESTA Collat. dies I.

nique ipsorum quos tunc accusare voluerunt potiùs quàm convincere valuerunt, quæstionem demonstraverimus esse finitam, quamvis non in eis Ecclesiæ causa consistat, & Cæcilianum innocentem, illos autem violentos & calumniosos esse judicatos ab eo Imperatore ad cujus examen criminationes suas ultrò accusando miserunt, postremò si quicquid de peccatis quorumlibet hominum dixerint, vel humanis documentis, vel divinis probaverimus aut eorum innocentiam falsis criminationibus adpetitam, aut Christi Ecclesiam, cujus communioni cohæremus, nullis eorum delictis esse destructam, sic ejus nobiscum teneant unitatem, ut non solùm viam salutis inveniant, sed nec honorem Episcopatûs amittant. Neque enim in eis divinæ sacramenta veritatis, sed commenta humani detestamur erroris: quibus sublatis fraternum pectus amplectimur Christianâ nobis caritate conjunctum, quod nunc dolemus dissensione diabolicâ separatum. Poterit quippe unusquisque nostrûm honoris sibi socio copulato, vicissim sedere eminentius, sicut peregrino Episcopo juxtà considente collegâ. Hoc cùm alternis basilicis utrinque conceditur, uterque ab alterutro honore mutuo prævenitur; quia ubi præceptio caritatis dilataverit corda, possessio pacis non fit angusta; ut uno eorum defuncto, deinceps jam singulis singuli pristino more succedant. Nec novum aliquid fiet: nam hoc ab ipsius separationis exordio, in eis qui damnato nefariæ discissionis errore unitatis dulcedinem vel serò sapuerunt, Catholica dilectio custodivit. Aut si fortè Christiani populi singulis delectantur Episcopis, & duorum consortium inusitatâ rerum facie tolerare non possunt, utrique de medio secedamus, & Ecclesiis singulis damnatâ schismatis causâ in unitate pacificâ constitutis, ab his qui singuli in Ecclesiis singulis inveniuntur, unitate factâ, per loca necessaria singuli constituantur Episcopi. Quid enim dubitemus redemptori nostro sacrificium illius humilitatis offerre? An verò ille de cælis in membra humana descendit, ut membra ejus essemus, & nos, ne ipsa ejus membra crudeli divisione lanientur, de cathedris descendere formidamus? Propter nos nihil sufficientius, quàm Christiani fideles & obedientes simus: hoc ergo semper simus. Episcopi autem propter Christianos populos ordinamur; quod ergo Christianis populis ad Christianam pacem prodest, hoc de nostro Episcopatu faciamus. Si servi utiles sumus, cur Domini æternis lucris pro nostris temporalibus sublimitatibus invidemus? Episcopalis dignitas fructuosior nobis erit, si gregem Christi magis deposita collegerit, quàm retenta disperserit. Nam quâ fronte in futuro seculo promissum à Christo sperabimus honorem, si Christianam in hoc seculo noster honor impedit unitatem? Hæc propterea præstantiæ tuæ scribenda curavimus, & ut per te innotescant omnibus postulamus; ut in adjutorio Domini Dei nostri, quo admonente ista promittimus, & quo adjuvante nos implere posse confidimus, etiam ante collationem, si fieri potest, corda hominum vel infirma vel dura pia caritas, aut sanet, aut edomet: ac sic jam pacificis mentibus non resistamus manifestissimæ veritati, & disputationem nostram vel præcedamus concordiâ, vel sequamur. Neque enim desperare debemus, si recolunt beatos esse pacificos, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur, multò dignius & facilius eos velle ut pars Donati universo orbi Christiano reconcilietur, quàm universus orbis Christianus à parte Donati rebaptizetur: cùm præsertim de Maximiani sacrilego & damnato schismate venientes, quos etiam terrenarum potestatum jussionibus insectando crocudare curarunt, tantâ diligentiâ * quæsierint, ut nec baptismum ab eis datum rescindere auderent, & quosdam eorum damnatos sine ullâ honoris eorum diminutione susciperent, quosdam verò in illius discissionis societate impollutos fuisse censerent: quorum inter se concordiæ non invidemus; sed eos certe oportet advertere, quàm piè tanto studio ramum à se fractum radix Catholica inquirit, si ramus ipse similiter parvum fragmen incisum sic colligere laboravit. *Et aliâ manu.* Optamus te fili in Domino benè valere. Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis, huic epistolæ subscripsi. *Item aliâ manu.* Silvanus senex Ecclesiæ Summensis subscripsi. *Item recitavit.*

Vide Aug. in Brevic. Collat. diei 1. c. 5. & lib. de gest. cum Emerito & in serm. ante Collat.

* al. di-ctione.

Marcellinus vir clarissimus & spectabilis Tribunus & Notarius. Quoniam justitiâ dictante vel fide semel me spopondisse commemini, quidquid cum utriusque partis Episcopis gessero in publicam transmissurum me esse notitiam, causâ mihi repetendorum nascitur edictorum. Nam cùm superioris forma programmatis ea digesta contineat, quibus ordinata cognitio inostentum sequatur tramitem judicandi; necessarium esse censueram, quid super eodem pars utraque sentiret, edicto ab universis Episcopis flagitare: qui dicationi meæ partim per notoriam, partim per epistolam rescribentes, quid super conditionibus nuper propositis sentiant intimarunt. Cujus vel epistolæ, vel notariæ quemadmodum se forma contineat, offerendum publicis obtutibus judicavi, ut quid vel præcedentis edicti textus exegerit, vel singularum partium responsione relatum sit, ubi totius populi consideranti agnitio, qualiter se habeat examinantis intentio perspicuus possit advertere. *Quo lecto, idem recitavit.* XVII.

Honorabili ac dilectissimo filio viro clarissimo & spectabili Tribuno & Notario Marcellino, Aurelius, Silvanus & universi Episcopi Catholici. Multùm nos sollicitos reddidit notoria vel litteræ fratrum nostrorum, quos cupimus ad Catholicam pacem à perniciosâ dissensione converti; quod edicto nobilitatis tuæ, quo ipsius disputationis nostræ tranquillitati quietique providisti, consentire noluerunt: ne fortè etiam si non omnes, aliqui tamen eorum per multitudinis tumultum seu strepitum, collationem, quæ pacifica & pacata esse debet, impediant. Atque utinam ipsos non pertentet ista cogitatio, & nos potius fallat ista suspicio: & ideò si velint omnes esse præsentes, ut cum eis visum fuerit, congregatis illuc etiam nobis, simul inde egrediamur concordes atque pacati, & schismaticâ divisione correctâ, fraterno unitatis Christi vinculo obstricti, mirantibus & gaudentibus omnibus bonis, dolente autem solo diabolo & similibus ejus, pariter in Ecclesiam ad gratiarum actionem laudésque Deo reddendas ardentissimâ & lucidissimâ caritate pergamus. Quid enim magnum est si oculus pacatus attendat, & cogitatio Christiana non deserat considerare & videre, remotis humanis criminationibus sive veris seu falsis, in eis litteris Ecclesiam esse quærendam ubi Christus redemptor ejus innotuit? Nam sicut non audimus contra Christum eos qui dicunt corpus ejus de sepulchro furatum à discipulis, sic non debemus audire contra ejus Ecclesiam, eos qui dicunt, non eam esse nisi in solis Afris & Afrorum paucissimis sociis. Apostolus quippe dicit, *quoniam veraces Christiani membra sunt Christi.* Sicut ergo non credimus furto cujusquam periisse carnem Christi mortuam de sepulchro, sic credere non debemus pec- XVIII.

cato

cato cujusquam viva ejus membra periisse de mundo. Noo est itaque difficile, quoniam caput est Christus, & corpus Ecclesia, simul in Evangelio commendatum videre, & caput contra calumnias Judæorum, & corpus contra criminationes hæreticorum. Nam quod legitur, *Oportebat Christum pati & resurgere à mortuis tertia die*, contra eos est qui dicunt mortuom de sepulchro esse sublatum; quod autem sequitur, *& prædicari in nomine ejus pœnitentiam & remissionem peccatorum per omnes gentes incipientibus ab Jerusalem*, contra eos est qui dicunt non esse Ecclesiam in orbe terrarum: ut uno brevi capitulo paucisque verbis, & inimicus capitis, & inimicus corporis repellatur, &, si fideliter attenderit, corrigatur. Nam tenere istas inimicitias fratres nostros tantò magis dolemus, quantò magis eos constat easdem scripturas nobiscum tenere, quibus hæc apertissima testimonia continentur. Judæi quippe qoi negant resurrexisse Christum, saltem non accipiunt Evangelium: isti autem fratres nostri, utriusqoe testamenti auctoritate devincti sunt: & tamen criminari nos volunt de Evangelio tradito, & nolunt ei credere recitato. Sed nunc fortassè hujus collationis curâ susceptâ diligentiùs perscrutati sunt scripturas sanctas, & qoia in eis innumerabilia testimonia repererunt, quibus promissa est Ecclesia futura in omnibus gentibus & toto orbe terrarum, sicot eam reddi & præsentari cœpisse in Evangelio & epistolis Apostolicis & in actibus Apostolorum videmus, ubi & ipsa loca, & civitates, & Provinciæ leguntur per quas crevit, incipiens ab Jerusalem, ut inde se etiam in Africam non migrando, sed crescendo diffunderet. Non aotem invenerunt aliqnod testimonium divinorum eloquiorum, ubi dictum est eam perituram de ceteris partibus mundi, & in solâ Africâ [in] Donati parte mansuram: & viderunt quàm sit absurdum, pro illâ qoæ fuerat peritura, tot testimonia divina recitari: pro eâ verò quæ, sicut putant, fuerat Domino placitura, nullum ejos testimonium reperiri. Hæc fortè cogitantes, ad finiendas vanas & perniciosas & saluti æternæ contrarias inimicitias, ad locum collationis nostræ omnes convenire voluerunt, non ut tumultus novus oriatur, sed ut vetus discordia finiatur. Nam & illud quo in nos solent graviter irritari, quòd Reges terræ, quos tanto antè prædictum est Christo Domino servituros, leges contra hæreticos & schismaticos pro Catholicâ pace constituunt, credimus quòd aliquando cogitaverint, non esse culpandum, quia & antiqui Reges non solùm gentis Hebrææ, sed etiam alienigenæ, ne quisquam contra Deum Israel, hoc est, verum Deum non tantùm faceret, sed vel diceret aliquid, omnes regni sui populos præceptis minacissimis terruerunt, & majores istorum ipsam Cæciliani causam, unde nata est ista dissensio, ad Constantinum Imperatorem per Anulinum Proconsulem accusando, miserunt: qood utique non ob aliud videntur fecisse, nisi ut Imperator Constantinus contra eos qui superati essent, eis qui superassent aliquid regali auctoritate decerneret, totámque ipsam causam potuerunt & fortè fecerunt ipsius collationis necessitate, archivis publicis perscrutatis invenire olim esse finitam, post Ecclesiastica judicia, quibus absolutus est Cæcilianus, illo etiam Imperatore judicante, ad cujus examen rem totam & primò miserunt & postea perduxerunt. Ibi potuerunt etiam causam Felicis Aptungensis ordinatoris Cæciliani, quem malorum omnium fontem in Concilio suo dixerant, cognoscente Æliano Proconsule ex præcepto ejusdem Imperatoris invenire purgatam. Quamquam & hoc si attenderunt, &, quod facile fuerat, advertetunt, in scripturis sanctis Ecclesiam Christi permixtis zizaniis & paleâ & piscibus malis futuram esse promissam usque ad tempus messis, ventilationis, & litoris, utique cogitare potuerunt, etiamsi malam causam Cæcilianus & Coëpiscopi ejus habuissent, nihil eos præjudicare potuisse orbi Christiano quem Deus paucis credentibus tanto antè promisit, & nunc multis videntibus reddidit. Nisi fortè plus contra Ecclesiam valuit homo peccans, quàm pro Ecclesiâ Deus jurans, & iniquitas quod admisit, quàm veritas quod promisit. Hæc sentire quàm sit stultum & impium jam fortassè viderunt: cogitaverunt quoque damnatos à se Maximianistas Primiani damnatores per potestates terrenas etiam de basilicis curasse pellendos, & ibi certiùs exemplo suo recentiore didicerunt non esse peccatum, si tale aliquid Ecclesia contra rebelles suos ab hujosmodi potestatibus postulat, & quòd aliquos ex damnatis postea receperunt, quos cùm damnarent, aliis etiam plurimis in eâdem societate schismatis constitutis dilationem dederunt, quos in Maximiani sacrilegi surculi communione impollutos mansisse dixerunt, & baptismum vel à damnatis, vel à sociis eorum, quamvis foris in schismate datum rescindere atque iterate non ausi sunt, satis otiqoe jodicarunt ea quæ contra nos dicebant, exemplo suo esse damnata, & credendum est quod jam intelligant quàm sit indignum, quàm intolerabile, ut cùm sedeant io cathedris Episcopalibus cum istis & cum ipso simul Primiano damnatores ejus & damnati in causâ ejus, ut sit pax in parte Donati, de Cæciliano infametur orbis Christianus ne in pace vivat unitas Christi. Hæc omnia fortassè cogitantes & Dei timore permoti omnes collationis loco adesse voluerunt, non tumultûs dispositione, sed pacis. Quòd enim præterea se universos adesse dixerunt, ut eorum numerus appareat, quoniam eos paucos esse adversarii sui sæpè mentiti sunt, hoc si aliquando à nostris dictum est, de his locis dici verissime potuit, ubi nostrorum Coëpiscoporum & clericorum atque laïcorum longè major est numerus, & maximè in Proconsulari Provinciâ, quamquam, exceptâ Numidiâ Consulari, etiam in ceteris Provinciis Africanis nostrorum numero facillimè superentur, aut certè, in comparatione omnium gentium per quas Catholica communio dilatatur, eos esse paucissimos rectissimè dicimus. Sed nunc si numerum suum innotescere voluissent, nonne ordinatiùs atque tranquilliùs innotesceret per eorum subscriptiones, quas ut mandato suo te cernente sobjungant, edicto admonuisti? Quid sibi ergo vult quòd collationis loco omnes adesse desiderant? Si enim pacem non cogitant, quid non perturbabunt locuturi? aut quid illic facient tacituri? Nam etiamsi clamor non sit, solus susurrus ipse multorum, satis magnum strepitum faciet, quo impediatur illa collatio. Quid est autem quod in notariâ suâ ponendum putarunt, ideò se justè flagitasse ut omnes adessent, quia omnes conventi sunt ut venirent: quasi possent eligi pauci qui adesse deberent, nisi ab omnibus qui venissent, ut eorum electioni te præsente sobscriberent, ac sic io paucis omnes essent cùm ab omnibus pauci electi essent, aut ergo tumultus ab eis cogitatur, aut pax: quorum illud optamus, illud cavemus, & ideóne fortè, quod absit, hoc præparetur potiùs quod cavemus quàm qood optamus, sic constituimus adesse omnes illos, ut tamen à nobis tantus adsit numerus, quantus tuæ spectabilitati

Luc. 24. 46.

Ibid. 47.

sufficere visus est: ut tumultuosum perturbas si quid emerserit, nonnisi eis rectè imputetur, in quorum parte præsens fuerit ad rem quæ à paucis agenda est, omninò superflua multitudo. Si autem quod votis omnibus cupimus, quod ardenter appetimus, quod suppliciter à Domino deprecamur, causa unitatis faciendæ illa erit necessaria multitudo, cùm voluerint, omnes aderimus, & ad tantum bonum, illo adjuvante qui hoc donat, alacriter convolabimus, dicentes, Fratres nostri estis, non jam eis qui nos detestantur, sed qui odio finito amplectuntur, ut nomen Domini honorificetur, & appareat illis in jucunditate jam nobiscum experientibus quàm bonum sit & jucundum fratres habitantes in unum. *Et aliâ manu.* Optamus te, fili, in Deo benè valere. *Item aliâ manu.* Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis subscripsi. *Item.* Silvanus primæ sedis Provinciæ Numidiæ subscripsi.

XIX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Evidenter apparuit edicto dicationis meæ numero præstito quem ex omnium voluntate susciperent, curam negotii peragendam, quoniam id etiam sacratissimam legem voluisse ejus recitatio patefecit. Et quia Catholicos Episcopos ad edicti tenorem consentisse monstratum est, utrùm etiam Episcopi partis alterius de hac re satisfecerint, vel utrùm nunc satisfacere velint, intimare dignentur.

XX. *Emeritus Episcopus dixit.* Acta est, ut arbitror, causa & adhuc confligentium non est statuta persona. Tibi enim, judicum verissime, nihil aliud incumbit quàm tenere veritatem. Si enim omnium negotiorum avertamus instantiam, primò de tempore, de mandato, de personâ, de causâ; tunc demùm ad merita negotii veniendum est. Quòd si prætermissis istis, secundùm forenses fasces jactantiámque illius controversiæ quam tribunalia sibi vindicant, semper legalis nobis ritus ac sermo servandus est, judica, vir sublimis, in negotio Christiano: quia huic causæ judicat Deus, qui & nostra merita & veri judicis sententiam æquâ ponderans librâ, ne invergat, attendit. Edictis enim propositis præsentiæ tuæ quantùm ad judicis voluntatem pertinet, nihil temerè, nihil incongruè, nihil adversùs aliquem videmus esse prolatum quantùm ad responsiones nostras, quoniam ante causam superfluè & ante merita principalis negotii supervacua esse noscuntur, neque mihi nostra propositio: neque illorum responsio officere potest, cùm, salvis omnibus ante causam nunc limen ingressi judicii, quæ sint merita negotii definire valeamus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

XXI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Constat de causâ nihil penitùs mutilatum, cum ea tantum quæ antè scripta vel gesta sunt, præceperim recitari. Unde quoniam certus à partibus numerus constitui debere præceptus est, utrùm edicto paritum sit, sicut superiùs interfatus sum, venerabilitas vestra intimare dignetur.

XXII. *Emeritus Episcopus dixit.* Admoniti quidem integritatis tuæ edictis, omnia integra & illibata causæ servabimus. Hanc causam, si tempus, si dies patitur, intimamus. Scimus enim & edicto spectabilitatis tuæ, & sacri tenore rescripti, intra quatuor menses causam debere finiri. Si iste est dies, veniamus ad causam. Non possumus etenim quicquam de meritis disceptare, nisi primò de die fuerit judicatum. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

XXIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ex edicto secundo diem cognoscere potuisti, qui dies Kal. Juniarum videtur esse constitutus, quoniam hunc esse hodiernum etiam suggestio patefecit officii, & recitatio monstravit edicti. Superest, utrùm de ordinando negotio à vestris partibus eligendisque personis satisfactum sit, intimetur. Siquidem in confusâ multitudine, certa non posse esse persona, cùm hoc constet etiam legibus definitum.

XXIV. *Emeritus Episcopus dixit.* Diem negotii utrùm terminus edictalis incluserit, an forma Imperialis præcepti, nobilitatis tuæ debet judicio definiri. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

XXV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ex edicto dies est constitutus, secundùm formam judicii principalis; & quoniam non est in his diutiùs immorandum, superest ut in electione satisfaciatis cælestibus constitutis.

XXVI. *Emeritus Episcopus dixit.* Forma præcepti talis est, ut intra quatuor menses causa dicatur. Si secundùm hanc formam sublimitatis tuæ edictum est constitutum, superest ut suggerente officio, in medium causa mittatur. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

XXVII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Officium ad quæsita respondeat. *Nampius Scriba dixit.* Secundum diem edicti nobilitatis tuæ quartus mensis conclusus est, die XIIII. Kal. Juniarum.

XXVIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Cùm partes Carthaginem utræque venissent, in hunc eas diem consensisse non dubium est. Siquidem nulla super hac parte videatur aut dilatio postulata, aut judicium flagitatum.

XXIX. *Petilianus Episcopus dixit.* Nos ad hanc urbem XV. Kal. die Juniarum venisse, & notoria nostra signavimus, & omnem non dico Carthaginem, sed Africam fecimus testem: qui si non adessemus, jam pars adversa sine dubio flagitaret in contumaces dicendam esse sententiam, tempúsque jam fuisse definitum, quo nec pòst venientibus agere quicquam aut respondere licuisset. Si igitur vir nobilis mediam semper libram judicii tui suspensam ita tenes ac regis, ut nullam in partem vergat aliquid gratiam illam quà tibi conditionem atque præceptum Imperiali auctoritate cognoscis esse permissum, ut ferre possis in contumaces sententiam: nunc te judiciali illo motu illa quæ puta cessura animadvertere oportebit, contra hanc partem te ferre judicium, quæ destitit, quæ non adfuit, quæ delectata est laboribus meis, quæ in hoc quoque mihi insultavit, ut diu chorus iste sanctissimus Senatus cælestis spectaret judicii tui auctoritatem, excubaret penè quotidie, ipsáque Dei, quæ sacra sunt, sine sollicitudine non gessisset. Feras igitur quæso judicium, promasque sententiam, non dico acriorem quam adversùm me ferre potueras, sed quam tibi leges & Imperiale præceptum intimant, quámque præcipiunt. Non enim fas est, ut qui contra nos posses ferre judicium, nunc contra adversarios meos sententiam valeas denegare. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

XXX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Sanctitatem atque peritiam tuam latere non credo id Imperiali præceptione fuisse constitutum, ut ea pars quæ trini edicti conventione adesse noluisset, sententiam contumacis incurreret. Perpensâ enim clementissimus Imperator moderatione constituit ut si longinquitate itineris quarto mense partes ad constitutum locum venire minimè potuissent, duorum mensium induciæ præstarentur. Quam

quidem

quidem rem ne alicujus partis querela videretur existere, videor custodisse. Unde de tempore, quoniam magis forensis est quàm Episcopalis objectio, quæ quidem nec in publico judicio secundùm formam Imperialis præcepti prævalere potuisset, cùm partes utraque observasse sat clareat, sicut superiùs interfatus sum, utrùm electi sint qui peragere possent ex omnium voluntate negotium, intimare dignamini.

xxxi. *Emeritus Episcopus dixit.* Causæ præscriptio est judicis sermo, servari forensem usum consuetudinémque jurgandi inter Episcopos non oportere nutare illam versutiam legum jurisque controversiam, ubi de fidei statu & de totius sanctitatis disceptatione tractatur. Quod quidem castis & benè credulis auribus accipimus, vir spectabilis: sed ne fortè in perniciem nostram ista replicentur, júsque transeat ad adversarios iterum confligendi, adseratúrque nobis hoc juris præcepto servato: in hanc formam legis consentire debes, hoc ipsum judiciariâ auctoritate defige, Episcopalis nos moris regula sanctitati adesse debere, ut non præstigiis juris, neque ligaminibus cujusque facundiæ, sed testamento novo ac veteri, quod instituit Deus, quod sacravit Dominus Christus, causa possit audiri. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

xxxii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ne quid inordinatè fieri videatur, quoniam hoc & ipsum veritatis regulâ continetur, & legum dictat auctoritas, prius est ut personarum numerus designetur: tunc demùm ea quæ partibus competunt, per eos qui firmati fuerint rectiùs peragentur. Ne hæc inter incertas personas videantur infirma.

xxxiii. *Emeritus Episcopus dixit.* Cùm omnes qui mandaturi sunt adstare videantur, magisque persona præsentium quàm sermo teneatur absentium, quid est quod potest movere judicia, cum statutis omnibus quæ primò ex lege descendunt, quæque initium causæ facere consueverunt, tunc demùm ad electionem defensorum secundùm edictum sublimitatis tuæ arbitrium veniamus? *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

xxxiv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Numquam habere potuit certam multitudo personam, cùm hoc etiam in publicis actionibus atque corporibus soleat custodiri, ut per ordinatas atque firmatas [personas] omnia peragantur.

xxxv. *Emeritus Episcopus dixit.* Teneo fidem tuam, vir sublimis, nihil mihi de juris lege præscribi, ubi agitur de fide. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

xxxvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Interlocutio mea non jus cessare debere, sed forensem contentionem apertissimè definivit. Neque enim possunt aliqua quæ competunt partibus denegari: sed si hoc utrarumque partium consensus habet, ut nihil de jure publico, sed omnia Ecclesiasticis regulis, id est novi & veteris testamenti testimoniis peragantur, pars utraque designet.

xxxvii. *Petilianus Episcopus dixit.* Optimus moderator. *Et aliâ manu.* Petilianus [Episcopus] recognovi.

xxxviii. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quoniam secundum N. T. edictum non omnes nostri collegæ adsunt, illi obtemperantes edicto, & voluntas cunctorum mandato continetur, jube hoc idem mandatum ab officio suscipi & recitari. *Et aliâ manu.* Recognovi.

xxxix. *Emeritus Episcopus dixit.* Si jubes, competit causæ per integritatem tuam. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

xl. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Aliud constat esse quæsitum ut utrùm à jure publico recedi velitis & totum divinis legibus agitari, vestris professionibus demonstretis.

xli. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis dixit.* Inveniet hoc ipsum sublimitas tua cum hoc mandatum fuerit recitatum. *Et aliâ manu.* Recognovi.

xlii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Et hoc mandato evidentissimè continetur, ut omissâ juris publici controversiâ, omnia divinis legibus peragantur.

xliii. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis dixit.* Recitatio mandati sensus tuos poterit informare. *Et aliâ manu.* Recognovi.

xliv. *Petilianus Episcopus dixit.* Legem Dei repudiat, qui dubitat quid debeat profiteri. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

xlv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit,* Ego hæc partium volui responsione firmari: ceterùm certum est me, quoniam Imperiali præcepto omnia nunc aguntur, per quod jura constituta sunt, omninò non posse.

xlvi. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis dixit.* Legem Dei non repudiamus cùm hoc mandatum ingerimus legendum, in quo potest omnis nostra assertio perdoceri. Nec enim egredi possumus limitem istius mandati, quod nobis patres vel fratres nostri universalis Concilii Ecclesiæ Catholicæ, hîc apud Carthaginem constituti mandarunt. *Et aliâ manu.* Recognovi.

xlvii. *Emeritus Episcopus dixit.* Fidei causa est, quæ & sine mandato ipso jure agi potest. Neque enim alibi oculos habet Deus, aut deseruit cælum ne intendat causam suam. Quid est quòd de mandato, vel de obligatione mandati, de subscriptione, de modo, de formulis, quæritur? Quid est quòd in hac causâ quasi aut refragantis, aut non mandati judicialis sponsio arbitrium flagitat: cùm singuli quique propriam causam, & salutis suæ negotium gerant, superfluúmque sit ceterorum mandatum, cùm in uno constet Ecclesiæ tota persona? Advertat, vir nobilis, integritas tua, quam in istâ sede jam quodam lumine coruscare cognoscimus, veritatem ita præsidere debere, ut si forensis altercatio jurisque conflictus in medio mittitur, proponatur: sin autem simplex illa veritas quâ datur vita, quâ renascitur seculum, quâ liberatus est mundus, in hoc judicio spiritali altercatione conquiritur, quæso, vir sublimis, utramque proponant & de utroque unum eligant. Aut enim merita juris omittere non possunt, præscriptionémque causarum; aut si de illis sacratissimis legibus, quibus communis reverentia est adhibenda, * patientiâ ipsas magis amplectar & teneam, & quasi cælestis aræ pontificatum adorem semper ac venerer, ut & tibi integro cognitori secundùm institutum mentis tuæ morisque ordinem certa sit causa judicandi, nec fluctuet judicium tuum, de quo est Deus & populus judicaturus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

* *f.* pendemus.

xlviii. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Catholica Ecclesia quæ toto sicut promissa est terrarum orbe, diffunditur, cùm adversæ parti semper de fide obtulisset & de actione quam nobis criminosè objiciunt, collationem, & scriptis publicis, & testimoniis multorum, & conventione magistratuum faciliùs edocebitur. Sed ut omni ex parte tuta sit ipsius collationis causa, confusa non facit multitudo.

GESTA Collat. diei I. do. Deligant igitur præsentes fratres nostri quia volunt ex adverso sistentes aliquos sui ordinis primarios viros, quibus totam actionis summam committant, atque ad stipulationem faciant præsentium gestorum; ut si fortè in assertione ejusdem causæ defecerint, in eorum personâ qui hujusmodi negotium susceperint, absque cunctatione victos eos esse & recitatio demonstret actorum. Et ideò quia non opus est multifariâ dilatione causam peragere, deligant personas secundùm propositi edicti tenorem quæ collationis causam suscipiant, ut omnibus semper probata veritas luce clariùs demonstretur. Nam mandatum nihil juris & cavillationis forensis habere, ejus lectione, si pars adversa patiatur, faciliùs edocebitur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

XLIX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Prosecutionem tuam cum Imperiali certum est concordare præcepto, quo constitutum est ut certus à singulis partibus numerus deligatur. Nam sive juris, sive fidei causa tractatur, certæ debent astare personæ, ut quicquid actum fuerit, integrum robur obtineat.

L. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Dignetur igitur spectabilitas tua mandatum susceptum officio tradere & recitari [jubere] ut ex eo tenore pars adversa quia dignatur ab hoc instructa valeat objectis omnibus respondere, unde possit etiam clarescere nihil nos jure publico velle tergiversari. *Et aliâ manu.* Recognovi.

LI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Professionem quam expectabat sanctitas vestra evidenter accepit: patiatur ergo nunc recitari mandatum, salvo eo ut utraque pars me agnoscat Imperialis præcepti formam custodire debere. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si jubet spectabilitas tua recitetur.

LII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Universa quæ à partibus offeruntur, ut omnis amputetur ambago, ab officio recitentur.

LIII. *Petilianus Episcopus dixit.* Sine præjudicio nostro legat, salvo eo, quia hæc causatio forensis est, non legalis. Nam uti mandato, his formulis præsumere, non est Ecclesiasticæ consuetudinis, sed forensis ludi atque certaminis, & illius exercitii quod magis argumentis quàm fide aliquâ sæpè subsistit. Proinde nobilitatis tuæ spectabilitatisque censura, etiam atque etiam in hoc loco morari dignentur, ut edicant utrùm lege divinâ causam agi velint, & ipsam disceptationem inter partes ventilari; an omninò legibus publicis uti velint: quoniam in utroque mihi plurima competunt; ut si à lege discesserit, Episcopum se non esse demonstret; si verò legem tenuerit, tunc ei ot illi qui Christianus esse desiderat debeam respondere. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

LIV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Si nullo potestatis secularis judice residente inter Episcopos tantùm hæc contentio tractaretur, tunc demùm eorum erat arbitrii, & forsitan justi, ut nihil publico velint jure tractari: me autem, cùm legumlatores ii sint qui me judicem delegerunt, à legibus certum est deviare non posse: quamvis professionem partis è diverso venientis apertissimè susceperit sanctitas vestra, in quâ id expressisse cognoscitur, quod vestra prosecutio postulavit. Unde mandatum per officium recitetur.

LV. *Petilianus Episcopus dixit.* Legat. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Romulus exceptor recitavit.* Post Consulatum Varanis viri clarissimi III. Kalend. Jun. Mandatum factum in Ecclesiâ. *Et cùm recitaret, Adeodatus Episcopus dixit.* Sine præjudicio nostro recitet. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Sæpiùs interfatus sum, omnia integris responsionibus recitari. *Romulus exceptor recitavit.* Mandatum factum in Ecclesiâ Carthaginensi ab universo Concilio Episcoporum Catholicorum: præsidente Aurelio Episcopo Ecclesiæ Carthagin. & Silvano primate Numidiæ. Quamvis causa Ecclesiæ Catholicæ adversus omnes falsas criminationes, quibus eam usquequaque diffusam schismatici & hæretici per suas quisque regiones vel provincias vel divisi atque separati vaniloquis & sacrilegis insectantur erroribus, satis superque divinis testimoniis defendatur, in Africâ verò adversùs Donatistas etiam Ecclesiastico atque Imperiali judicio, sicut oportebat vel necesse fuerat terminata sit; tamen quia idipsum hominibus qui ista nesciunt, quo eos ad æternam salutem Christianâ caritate acquiramus, instantiùs manifestandum atque declarandum est. Placuit nobis ex Dei Domini voluntate in hanc Carthaginensis civitatis convenire Ecclesiam, & eligere idoneos fratres collegásque nostros ad adserendam hujus causæ defensionem, qui crimina falsissima Ecclesiæ Catholicæ quæ toto, sicut de illâ divina testantur eloquia, terrarum orbe diffunditur, à parte Donati objecta redarguant: Ecclesia quippe Christi, sanctis Patribus nostris Abrahæ, Isaac & Jacob & populis omnibus per imitationem fidei posteris & filiis eorum, ita divina & veridica voce promissa est, ut nullâ humanâ & maledicâ possit voce convinci. Ad Abraham namque ita locutus est Deus. *Per me juravi, dicit Dominus, propter quod fecisti verbum hoc, & non pepercisti filio tuo amantissimo propter me, nisi benedicens benedicam te, & implendo implebo semen tuum tanquam stellas cœli, & tanquam arenam quæ secus oram maris est; & hereditatem possidebit semen tuum, civitates adversariorum; & benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obaudisti vocem meam.* (Genes. 22.) Ad Isaac quoque ista de hac re verba sunt Domini. *Statuam jusjurandum meum quod juravi Abraham patri tuo, & ampliabo semen tuum tamquam stellas cœli, & dabo tibi & semini tuo omnem terram hanc, & benedicentur in nomine tuo omnes gentes terræ, pro hoc quia obaudivit Abraham pater tuus meam vocem, & servavit præcepta mea & justitias meas & legitima mea.* (Ibid. 26.) Ad Jacob etiam loquens hoc idem adtestatione præclarissimâ pollicetur. *Et erit semen tuum sicut arena terræ, & multiplicabitur supra mare & in Africam & in Aquilonem & ad Orientem, & benedicentur in te omnes tribus terræ & in semine tuo.* (Ibid. 28.) Unde Propheta Esaias his vocibus consonans, istam Ecclesiam in Spiritu sancto futuram prævidens, sic alloquitur. *Lætare sterilis quæ non paris, erumpe & exclama quæ non parturis; quoniam multi filii desertæ, magis quàm ejus quæ habet virum: dixit enim Dominus: Dilata locum tabernaculi tui, & aulæarum tuarum fige palos, noli parcere, longos fac funiculos tuos, & palos tuos confirma: adhuc in dexteram & sinistram extenderis, & semen tuum gentes possidebit, & civitates desertas inhabitabit. Ne timeas, quoniam prævalebis, neque verearis quòd detestabilis fueris; confusionem enim in æternum oblivisceris, ignominiæ viduitatis tuæ non eris memor; quoniam ego Dominus qui facio te; Dominus nomen illi, & qui liberavit te Deus Israël, universæ terræ vocabitur.* (Is. 54.) Item alio loco: *Et patefaciet Dominus brachium suum sanctum in conspectu universarum gentium, & videbunt omnes gentes usque ad ultima terræ salutem quæ à Deo est.* (Ibid. 52.) Item dicit: *Posui te in testamentum generis, in lucem gentibus, ut sit salus usque in fines terræ.* (Ibid. 49.) Malachias etiam Propheta prævidens

sacrifi-

GESTA Collat. diei I.

sacrificium primi populi cessaturum, id est à solis ortu usque ad occasum æternum sacrificium glorificato in gentibus nomine Domini celebrandum, ita
Malach. 1. loquitur ad Judæos: *Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens; & sacrificium non accipiam de manibus vestris; quoniam ab ortu solis usque ad occasum clarificatum est nomen meum in gentibus, & in omni loco incensum offertur nomini meo, & sacrificium mundum; quoniam magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens.* Hieremias quoque gentes ab extremo terræ venturas ad Deum, damnatis
Hierem. 16. simulachrorum superstitionibus, sic prædicit. *Domine virtus mea & adjutorium meum & refugium meum, in diem malorum. Ad te gentes venient ab extremo terræ, & dicent: Quàm falsa possederunt patres nostri idola, & non est in eis utilitas!* Quia verò non in unum aliquem terræ locum ex aliis locis ad Deum gentes venturas esse prædictum est, sed in locis suis eum adoraturas, in quem damnatis simulachris fuerant credituræ,
Sophon. 2. ra, sic Sophonias Propheta testatur: *Prævalebit Dominus adversùs eos, & disperdet omnes deos gentium terræ. & adorabunt eum unusquisque de loco suo omnes insulæ gentium.* His atque aliis multò pluribus testimoniis Legis & Prophetarum adserentibus Ecclesiam toto orbe diffundi, Psalmi etiam divini ita concinunt.
Ps. 2. *Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* Item in alio Psalmo de Domino Christo in figura
Ps. 71. Salomonis. *Dominabitur à mari usque ad mare, & à flumine usque ad terminos orbis terræ: coram illo decident Æthiopes, & inimici ejus terram lingent. Reges Tharsis & insulæ munera offerent, reges Arabum & Saba dona adducent, & adorabunt eum omnes reges terræ,*
Ps. 49. *omnes gentes servient illi.* Item in alio psalmo: *Deus Deorum Dominus locutus est, & vocavit terram à solis ortu usque ad occasum; ex Sion species decoris ejus.* Propterea ipse quoque Dominus Jesus qui locutus fuerat antè per ora Prophetarum, postquam resurrexit à mortuis, jam per os proprium sic promisit
Luc. 24. Ecclesiam. *Oportebat, inquit, impleri omnia quæ scripta sunt in lege & Prophetis & psalmis de me. Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent scripturas; & dixit eis, Quia sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertiâ die, & prædicari in nomine ejus pœnitentiam & remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Jerusalem:* tamquam illud testimonium psalmi quod recentissimum posuimus, verbis aliis exponeret. Nam quod ibi positum est, *vocavit terram à solis ortu usque ad occasum,* hoc Dominus ait, *per omnes gentes:* & quod ibi positum est, ex Sion species decoris ejus, hoc Dominus ait, *incipientibus ab Jerusalem.* Quis enim nesciat Sion & Jerusalem unicam esse civitatem, unde cœpit passio & resurrectio Domini Jesu Christi per orbem terrarum populis mundandis atque salvandis illustrissimo præconio prædicari? Proinde & ascensurus in cælum, providens unde fuissent carnales homines pro suis divisionibus & separationibus litigaturi, cùm quæsissent discipuli audire ab eo aliquid de fine sæ-
Act. 1. culi. *Non est, inquit, vestrûm scire tempora quæ pater posuit in sua potestate; sed accipietis virtutem Spiritus sancti, & eritis mihi testes in Jerusalem & in totam Judæam & Samariam, & usque in totam terram.* Hanc auctoritatem magisterii cælestis secuti Apostoli, Ecclesiam commendant in toto mundo fructificantem atque crescentem; & ne se in partes membra Christi per hominum nomina dividant, ita carnales, qui
1. Cor. 1. jam hoc facere cœperant, Apostolus alloquitur. *Obsecro vos fratres, per nomen Domini nostri Jesu Christi, ut idipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata; sitis autem perfecti in eodem sensu, & in eadem sententia. Nuntiatum enim est mihi, fratres, ab his qui sunt Chloës, quia contentiones sunt in vobis, & unusquisque vestrûm dicit; ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego verò Cephæ, ego autem Christi. Divisus est Christus? Numquid Paulus pro vobis crucifixus est, aut in nomine Pauli estis baptizati?* Unde & illos, quorum contra errorem & pro quorum salute homines Christi elegimus, qui eorum criminationibus falsis vanisque respondeant, in sacramentis Christi fratres nostros agnoscimus, nec eorum detestamur perversitatem, sed ipsa Christi sacramenta, in eis approbamus, & rescindere non audemus: meminimus enim per Prophetam esse præceptum. *Audite qui pa-* Is. 66.
vetis verbum Domini, dicite, fratres nostri estis, his qui vos oderunt, & qui vos detestantur, ut nomen Domini honorificetur, & appareat illis in jucunditate. Jam quod sequitur, ipsi sibi salubriter dicant, vel à Prophetâ potiùs quàm à nobis hoc audiant: nos leviora dicimus, ut pacem potiùs cum correctis, quàm litem cum perversis habeamus, fratres nostros esse dicimus, ut nomen Domini honorificetur; quis ipsi nos oderunt & detestantur, esse se fratres nostros negant; quia nomen hominum ab eis magis quàm Domini honorificatur. Ac per hoc fratres & Coepiscopi nostri quos ad eorum criminationes redarguendas elegimus, in hac collatione quæ cum eis habenda est, Ecclesiam sanctam adversùs eorum objecta defendant. Dicunt enim quòd hæc Ecclesia (quam in Lege & Prophetis & Psalmis accepimus prænuntiatam, operâ Salvatoris expressam & sanguine redemptam, Apostolorum laboribus disseminatam atque plantatam incipientibus ab Jerusalem, ubi in centum viginti animas simul congregatas sanctus Spiritus venit, eósque in quos venit, linguis omnibus gentium loqui faciens, evidentissimo signo docuit Ecclesiam per omnes gentes futuram, & linguis omnium gentium locuturam), hanc ergo Ecclesiam quæ isto modo ut prædictum & impletum est, ab Jerusalem sumpsit exordium, atque inde se in Judæam, & Samariam, aliásque orbis terræ partes Apostolorum prædicatione diffudit, in quorum litteris atque actibus civitates & provincias invenimus longè latéque distentas, in quas eam suis speciosis pedibus invexerunt, unde & in Africam cresceret: hanc ut diximus Ecclesiam dicunt isti contra quorum errorem collegis nostris collationem defensionémque mandamus, Cæciliani Episcopi quondam Carthaginensis Ecclesiæ, & sociorum ejus nescio quibus peccatis periisse pollutam, atque in parte Donati ejus reliquias remansisse. Hanc vanam & sacrilegam criminationem ii quibus mandamus ita redarguant, & refellant, ut primitùs Ecclesiæ causam à causâ quorumdam hominum distinguant atque discernant: quoniam Ecclesia permixtos malos habitura prædicta est, quo usque messis tempore à tritico zizania segregentur, vel à frumentis palea ventilata discedat, vel oves ad dexteram, hædi ad sinistram qui nunc eisdem pascuis permixti sunt, segregentur: vel mali pisces à bonis, qui nunc intra eadem retia simul trahuntur ad littus in eodem littore, hoc est in fine sæculi, dirimantur. Homines autem quilibet in Ecclesiâ, si boni sunt, triticum vel frumenta ejus sunt, oves ejus sunt, pisces boni ejus sunt: sin autem mali sunt, zizania, palea, hædi, pisces mali ejus sunt. Non ergo propter eos tota messis, tota area, grex totus, piscatio tota damnata est, ne, cùm ante tempus audemus quasi de malis temerè judicare, & aliis aliorum objectare

peccata,

GESTA Collat. diei I. peccata, bonos propter malos sacrilegâ separatione deseramus: cùm potiùs malos propter bonos piâ unitate tolerare debeamus. Urgendi ergo sunt isti harum Evangelicarum similitudinum, & tam perspicuæ veritatis inimici, ut doceant quod intendunt, ac priùs ostendant, si valuerint, quomodo Ecclesia, quam incipientem ab Jerusalem in scripturis sanctis per propinqua & longinqua fructificantem atque crescentem accepimus & tenemus, quorumlibet, quos accusant, contagione perierit, & in Donati parte remanserit. Si enim hoc fieri potuisse monstraverint, tunc utique ad causam Ecclesiæ pertinebit, aliam fortassè suscipere atque discutere quæstionem, utrùm Cæcilianus ejusque collegæ vel tales fuerint quales ab istis fuisse dicuntur, vel sic innotescere potuerint Christianæ, quæ jam tunc erat, unitati usquequaque diffusæ, ut eam usque ad ultimas terras ipsius notionis contagione macularent & perderent. Fatentur quippè etiam ipsi neminem peccatis alienis maculari posse quæ ignorat. Unde si demonstrare voluerint tam latam per tantas terras communionem gentium Christianarum peccatis Cæciliani & sociorum ejus contaminari ac perire potuisse, non sufficit ut ostendant tales eos fuisse, quales accusando criminantur, nisi etiam ostendant vera crimina eorum omnibus innotuisse, quos ipsâ contagione periisse contendunt. Si autem non potuerint demonstrare Catholicam Ecclesiam per omnes gentes in quibus eam divina commendant eloquia ullis alienis peccatis destrui potuisse, sequestrata paululùm causa Cæciliani & eorum quos cum illo accusandos esse putaverunt, quæ ad Ecclesiæ causam omninò non pertinet, quoniam & si mala fuisset, eam contaminare non posset, nos quod dicimus ad earum crimina repellenda, ab eis quibus officium defensionis hujus imponimus, evidentissimè & exemplis cumulatius ostendatur: id est, Ecclesiam Christi nullorum malorum, usque in finem sibimet permixtorum, non solùm ignotorum, verum etiam cognitorum, quasi corruptione pestiferâ posse inquinari atque deleri, primùm exemplis propheticis, qui populum peccatorem, & Deum multis execrabilibus abominationibus offendentem tam severis vocibus arguebant & flagellis correptionis duros atque indomitos animos usque ad inimicitias adversùm se horribiles excitabant: nec tamen se ab eo populo, in quo utique etiam boni inter malos erant, corporali discrimine dividebant, meliùs indicantes per patientiam ferre malos, quàm per calumniam relinquere bonos. Ipse Dominus Jesus Christus exemplum singulare patientiæ, traditorem suum utique pessimum, non solùm cognitum in discipulorum numero pertulit, verùm etiam præcognitum in discipulorum numerum assumpsit: dixit etiam Disci-
Joan. 13. pulis suis: *Et vos mundi estis, sed non omnes*: ut eo modo scirent munditiam suam alienâ immunditiâ non posse sordescere. Apostolorum temporibus testis est Apostolus Paulus inter falsos fratres gemens, & quosdam per invidiam, quod utique diabolicum vitium est, Christum adnuntiantes in epistolâ suâ notans, quemadmodum boni malos, propter unitatem Christi pietate sollicitâ conservandam, sine ullâ suâ perditione in sacramentorum communione tolerabant, à quorum malitiâ longè abhorrebant. Post Apostolos etiam Episcopi boni, quemadmodum propter unitatem Christi, non solùm quoslibet laicos verùm etiam Coepiscopos toleraverunt malos, testes sunt litteræ martyris Cypriani, ubi gemit avaritiam quorumdam collegarum usque ad crudelitatem fœnoris, rapinasque fundorum; nec tamen malorum contagione factus est talis, sed bonorum dilectione pertulit tales, non tantùm id exemplo admonens, verum etiam præcepto instruens. Nam in quadam epistolâ sua dicit: *Etsi videntur in Eccle-* Cypr. ep.
siâ esse zizania, non tamen impediri debet aut fides, aut 51.
caritas nostra, ut quoniam esse zizania in Ecclesiâ cernimus, ipsi de Ecclesiâ recedamus. Ipsorum etiam qui huic veritati adversantur, judicio probandum est quàm sit hoc verum, qui cùm Maximianum damnassent meritò sacrilegi schismatis, socios ejus qui cum illo ab istis foras exierant, seque ab eorum communione separaverant, dilationem ad redeundum dederunt, dicentes eos illius sacrilegi surculi [9] plantariis non esse pollutos, quod quidem cum omnes unius schismatis societas connexos teneret quemadmodum rectè dici potuerit, non invenimus; sed tamen vel serò hinc intelligere cogantur, multo potius in unitate Catholicâ malos bonis tamquam paleam frumentis obesse non posse, si in concisione schismaticâ ubi palea sola est, putatus est Maximianus ejusdem concisionis suæ socios, tantùm, quia ordinationi ejus præsentes non fuerunt, non potuisse maculare; & videant quàm inconsideratè dicant Cæcilianum, qualiscumque ille fuerit, & ejus quoscumque collegas, in tot longinquis gentibus unitatem Christianam perdere potuisse, cum Maximianum arbitrentur nec Afros participes sui schismatis perdidisse. Sic apparebit, ad Ecclesiæ causam, cujus injungimus defensionem, non pertinere Cæciliani causam, qualemlibet habeat quæstionem. Quòd autem accusant baptismum nostrum, vel potius baptismum Christi quem habemus & ministramus, eùmque in eis quos deceperint ingemiscendo errore rescindunt, sic ferendum est, quemadmodum ipsa Ecclesia cujus donum est. Non enim audebunt amplius baptismum accusare quem damus, si ab eorum criminibus Ecclesia purgabitur quam tenemus. Sed si illud, ut assolent, objiciendum putaverint, quòd baptismum Christi etiam foris à nostrâ communione traditum agnoscimus potiùs quàm improbamus, nec rescindere audemus; respondeatur eis, quantiscumque rationibus & testimoniis responderi potuerit, divina Ecclesiæ dona & apud fures vel usurpatores vel etiam raptores inventa, agnoscenda esse potiùs quàm neganda. Nam, sicut Apostolus de quibusdam dicit, quia veritatem in iniquitate detinent, ita omnes qui extra Ecclesiam Christi habent vel ministrant baptismum Christi, veritatem sacramenti divini in iniquitate detinent erroris humani; unde humanâ iniquitate correctâ, non est veritas divina violanda. Qui autem putant negandum esse baptismum Christi quia eum & hæretici tradunt, possunt putare negandum esse etiam ipsum Christum, quia eum & dæmones confitentur. Et idcò ad Ecclesiam venire debent, qui extra ejus communionem baptismum ejus habent, non ut quod deerat adsit, sed ut quod inerat prosit. Neque putandum est illos hinc clam diuturnum habituros esse conflictum, quandoquidem etiam de hac re suo judicio & exemplo poterunt admoneri: baptismum quippe Christi extra suam communionem in Maximiani schismate datum, in eis quos inde cum

illis

9 *Illum sacrilegi surculi*] Respiciunt hoc loco Catholici ad decretum Concilii Bagaiensis, in quo post damnatum Maximianum ista de sociis ejus qui dicuntur, *eos autem quos sacrilegi surculi non polluêre plantaria, hoc est, qui à Maximiani capite manus verecundo fidei pudore retraxerunt, ad matrem Ecclesiam redire permisimus.* Baluzius.

9. *Vaiensis*,

illis quos damnaverant susceperunt, agnoscere quàm rescindere maluerunt. Proinde & illud quod non
1. Tim. 5. rectè intelligentes solent dicere, *Ne communices peccatis alienis*, (neque enim hoc corporum segregatione, sed morum dissimilitudine faciendum est,) in eis coguntur attendere, quemadmodum intelligendum sit, quos cum Maximiano damnato sacramenta communicantes impollutos fuisse dixerunt, & quod de baptismo solent accipere quod dictum est,
Eccli. 34. 30. *Qui baptizatur à mortuo*, & cetera hujusmodi, in eis ipsis nosse coguntur quomodo accipienda sint, quando ab illis quos cùm damnarent mortuos esse dixerunt, baptismum in schismate datum improbare atque iterare non ausi sunt. Et quod nobis objicere consueverunt, quòd ad eos corrigendos pro unitate Christi apud terrenas potestates aliquid agere cogimur, in ipsis identidem Maximianistis compellendi sunt approbare qoos cùm apud judices terrenos tamquam schismaticos suos vel hæreticos accusarent, ut de basilicis pellerent, etiam Bagaïense Concilium quo eos damnaverunt, aliquoties allegarunt Quæ omnia ideò dicenda sunt, ut & suo judicio commoneantur dissensionem tandem deponere, & consumptâ vel abjectâ falsarum & vanarum animositate criminationum, diligere Catholicam pacem, amplecti individuam caritatem; sine quâ nullus hominom bonus esse poterit, quicquid booi aliud habere potuerit. Quibus peractis nec ipsam Cæciliani causam volumus deserant, sed eam non tamquam Ecclesiæ matris, sed tamquam Episcopi fratris suscipiant: ne sicut iterùm discutiatur finienda, sed ot demonstretur jam olim esse finita Ecclesiasticis & publicis documentis: quorum nonnulla sufficient si eis cùm à nobis proferuntur, fidem habere voluerint. [Et si ooluerint,] poterunt archivis etiam contestantibus declarari: quibus appareat, & causam Cæciliani eos per Anulinum Proconsulem ad Imperatorem Constantinum accusando misisse, & eumdem Imperatorem post Ecclesiastica judicia quibus Cæcilianus fuerat absolutus, causam totam partibus præsentibus cognovisse, atqoe ionocentem Cæcilianum, illos autem calumniosissimos judicasse. Felicis quoque Aptungensis ordinatoris Cæciliani innocentiam, Æliano Proconsule ex præcepto ejusdem Imperatoris cognoscente claruisse, quem malorum fontem in Concilio suo ipsi dixerunt. Quæcumque autem crimina quibuslibet collegis nostris, non jam more conferentium vel disputantium, sed maledicentium & litigantium objicienda putaveriot, respondeodum est eis, nec eorum causas ad Ecclesiæ causam quam nunc defendendam injungimus, pertinere: nec ipsas tameo ei discotiendas auferri, sed pro temporis, quod nunc instat, necessitate differri: ut cùm Ecclesiæ causam, quam nunc clementissimus Imperator cognoscendam & demonstrandam recenti præceptione coravit, fuerit terminata, quæcumque quibuscumque nostris objicienda arbitrantur, apud quos voluerint judices & oostros & suos, cùm jam Catholicæ unitati fuerint sociati, vel purgata monstrentur, vel convicta puniantur. Hæc eo modo quò conscripta sunt, & si quid uberius & firmius eis Domious dederit, exequenda mandamus fratribus & Coëpiscopis nostris Aurelio, Alypio, Augustino, Vincentio, Fortunato, Fortunatiaoo & Possidio. Quod mandatum se suscepisse testantur subscriptionibus suis, sicut nos mandasse testamur subscriptionibus nostris, ratum habituri qoicquid, adjuvante Domino, in hac defensione peregerint. His autem adjungimos cum quibus ubi opus fuerit consilium habeant, Novatum, Florentium, Maurentium, Priscum, Serenianum, Bonifacium, & Scillatium: ad custodiendam verò conscriptionem gestorum, Deuterium, Leonem, Asterium, & Restitutum. *Quo recitato*, GESTA Collat. diei I.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Quoniam ex recitatione mandati quod gestis præsentibus adhærebit, claruit divina magis testimonia qoàm forensia vincula esse prolata, & edicti pariter mei tenorem fuisse servatum, in numero scilicet deligendo, & Imperialis constitutioois formam nihilominùs custoditam: ideòque, quoniam justitiæ ordo hoc postulat, etiam subscriptiones omnium recitentur. lvi.

Romulus exceptor recitavit. Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis Carthagini constitutus præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino hoc mandatum suscepi & subscripsi. *Item aliâ manu.* Silvanus primæ sedis Provinciæ Numidiæ præsente V. C. Marcellino Tribuno & Notario Carthagini constitutus mandato à nobis facto consensi & subscripsi. *Item aliâ manu.* Valentinus Episcopus Ecclesiæ Vaïanensis [9] Carthagini constitutus, præsente V. C. Marcellino Tribuno & Notario mandavi & subscripsi. *Et reliquæ subscriptiones quorum nomina mandato continentur.* lvii.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Has quoque subscriptiones cum mandato gesta suscipient. *Et adjecit.* Numerus etiam subscribentium designetur. *Martialis exceptor dixit.* Ducenti sexaginta sex sunt. lviii.

Petilianus Episcopus dixit. Ubi sunt qui mandaverint? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. lix.

Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Opus est hoc, eligant de suis septem, & eant ubi constituti sont in Ecclesiâ, & videant illos. *Et aliâ manu.* Recognovi. lx.

Petilianus Episcopus dixit. Subtilis argumenti res est, ut judicem facerent testem. Potuerant etenim etiam quoscumque clericos minoris loci apponere nominibus suis, & fingere illum honorem esse quem apud se summum existimant, cùm hinc potissimùm dubitetur. Proinde veniaot in judicium Notarii à nobis singuli cognoscantur. Veremur etenim argumenta sæpè diutiùs requisita, quæ in perniciem simplicitatis nostræ quotidie machinantur. Hæc igitur prima res est, de quâ per notariam nostram sublimitati tuæ intimare curavimus neque cessavimus, ut de oumero primò nostro constaret, quem esse parvulum semper imperialibos auribus mentiuntur: quidquid enim contra nos semper elicitur, quasi contra paucissimos impetratur. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopos recognovi. lxi.

Mar-

9 *Vaïanensis*, seu *Baïanensis*, uti scriptum est in veteri libro. Infra capp. 99. 115. 135. scribitur semper *Vaïensis*, sed nos ubique reposuimus *Vaïanensis*; quia constat emendationem esse certam. Nam *Felix Episcopus Baianensis* interfuit Concilio Carthaginensi sub Grato. & *Beianus Baianensis* damnatus fuit anno 394. in Concilio Bagaiensi. Animus erat hunc sedem referre ad Mauritaniam Cæsariensem, quia inter Episcopos illius provinciæ ejectos ab Hunerico Rege Vandalorum reperio Cæcilium Belianensem. Verum huic cogitationi obstant subscriptiones Concilii Cabarsussitani, ubi legitur nomen Pancratii Belianensis. Cùm enim synodus illa habita sit uno anno ante Bagaiensem in quâ damnatus est Beianus Baianensis Donatista, istud evincere videtur Ecclesiam Balianensem fuisse diversam à Baianensi; duos quippe Episcopos Donatistas in unâ Ecclesiâ fuisse constitutos non est verisimile. BALUZIUS *Addit.* In eodem Concilio Cabarsussitano præter Pancratium Balianensem est Donatus Episcopus Belianensis, unde Balianensem & Beianensem duas sedes esse certum est.

 10. *Dele*

GESTA Collat. diei I.

lxii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Falsi crimen nec objicere condecet sacerdotem, nec committere potuisse credendum est. Illud autem est quod per vestram venerabilitatem scire desidero, utrùm omnes Episcopos contra quos vestra pergit intentio, quorum etiam subscriptio recitata est, possitis agnoscere.

lxiii. *Petilianus Episcopus dixit.* Singuli quique sedium nostrarum adversarios facilè possumus agnoscere. Sanè non falsum objecimus, sed diligentiæ maximæ est quod volumus & probare. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

lxiv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hoc magis de vestrâ judico sanctitate, diligentiæ potius esse quàm ullius objecti criminis, quod in prosecutione dicendum esse credidit sanctitas tua. Sed illud quæro, utrùm in omnibus locis & civitatibus utriusque partis bini esse possint Episcopi; sic enim possunt se alterutrum plenè cognoscere.

lxv. *Petilianus Episcopus dixit.* Sapientissime ac præsciè omnia prævidisti, vir nobilis; nam in plebe meâ, id est, civitate Constantinensi, adversarium habeo Fortunatum. In medio autem diocesis meæ, nunc institutum habeo, imò ipsi habent, nomine Delphinum [10], pervidet jam hinc præstantia tua, duos in unius plebe fuisse imaginariè [11] constitutos, ut & numerum augeant, & tamen plebium numerus non idem sit, qui sit illarum scilicet personarum. Et hoc argumenti est maximi, ut videantur nos hoc genere superare, si duo contra unum sint constituti vel tres. Nam etiam in plebe præsentis sanctissimi collegæ ac fratris mei Adeodati, id est, in civitate Milevitanâ, ita commissa res est, ut unum ibidem habear adversarium [12], alterum in Tuccensi [13] civitate, quæ ad hujus scilicet plebem antiquitùs pertinet, & ante biennium esse videtur constitutus; tertius verò sit in loco qui dicitur Ceramussa. Ergo cùm unus sit civitatis Milevitanæ Episcopus à partibus nostris, tres videntur ab his constituti fuisse, ut illorum numerus augeretur, aut fortassis excederet numerum veritatis. Requirendum est igitur quando auctus sit illorum numerus, quam originem habuerit, utrum hoc novitas fecerit, an dederit antiquitas, utrùm, ut ita dixerim, contra vetustatem canam, vitium hoc fuerit novitatis. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

lxvi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Multiloquio Ecclesiæ causam agi non debere perspicit mecum tuæ dignationis sensus, optimè cognitorum. *Et cùm diceret. Et aliâ manu.* Recognovi.

lxvii. *Petilianus Episcopus dixit.* Plus scripsisti quàm dixi. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

lxviii. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Verùm vir gravissimus Petilianus cùm antè paullulùm Ecclesiæ causam divinis scripturis firmandam esse professus fuerit; atque eam divinis testimoniis quæri debere constituerit, nunc eum per diversa vagari in personis ordinatorum, prosecutione ejus ostenditur. Atque ideo, ne illi similes videamur, decreti tenorem accepit sublimitas tua; & quid Patrum statuta voluerint, ejus lectione monstratum est. Convenit præsentes, moratoriis omnibus actionibus repulsis atque prostratis, eligere nunc ex parte suâ idoneos qui possint institutæ causæ præstare rationem, omniumque consensum his actis depromere, ut, dilucescente veritate, nulli possit esse ambiguum. Siquidem confirmatis personis nulla pars audebit dicere, sententiam non posse [nec] debere consistere, quandoquidem eorum consensus actis fuerit depromptus; & ideo aut subscriptionibus quæ gerimus se doceant confirmare, aut consensum suum singuli patefaciant, ut actio Ecclesiæ possit suo ordine inchoari. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinns vir clarissimus Tribunns & Notarins dixit. De incompetenter ordinatis quos Petilianus vir sanctissimus comprehendit, me certum est qui ad aliam partem principali auctoritate judex videor constitutus, non posse cognoscere. Superest ut, si nnmerum Episcoporum qui ab officio intra hanc splendidam Carthaginem constitutus est verum esse credit venerabilitas tua, jam nunc innotare dignetur. lxix.

Petilianus Episcopus dixit. Non intellexit è diverso consistens, quid fuerim prosecutus, nam cùm de numero mandantium nunc agatur, diligentiæ mea maximè fuit requirere, ubi sunt illi qui præsentibus mandaverunt: deinde constare non ab re est, quod sum in tuo judicio, vir nobilis, prosecutus. Quoniam igitur & jacturam fecerunt earum rerum quas forensibus cancellis ac legibus uti potuerant, & recitaverunt mandatum quod non magis forense sit, sed legale, hinc agnosco debere me illis lege divinâ competenter respondere. Sed, ut priùs de mandatorum numero constet, & de partibus meis quanti mandaverint vel quanti sint mandaturi, id primùm peto de nobilitate tuâ, ut superfluum non fit, de numero utriusque partis ferre debere judicium celsitudinem tuam. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. lxx.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Evitandæ quidem multitudinis causa ad hunc locum de quorum numero dubitatur, minimè convenisse dicuntur, præsertim cùm suffecerit eos præsentibus omne delegasse negotium; sed si quid super hac parte dubitationis affertur, judiciis intimetur. lxxi.

Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis dixit. Nos evitamus tumultum; idcirco non venerunt; sed mandatum firmissimum est, quod lectum est nobilitati tuæ. Si de numero dubitatur, eant provinciales ad Mauros, eant provinciales ad Numidas, eant provinciales ad Byzacenos, eant quoque ad Tripolitanos, eant ad Provinciæ Proconsularis, qui præsentes sunt ex numero ipsorum, & cognoscant nostros qui huic mandaro subscripserunt. *Et aliâ manu.* Recognovi. lxxii.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Non patiar rem superfluam longâ partium obluctatione differri, unde veniant universi. lxxiii.

Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Quid opus est turbis? Et nos in civitate diu versati sumus, & nostri collegæ. Ii quoque in civitate, ut dicunt, non hodie, sed aliquantis diebus demorati sunt. Legantur subscriptiones, & de cujus nomine dubitant, ipse veniat. *Et aliâ manu.* Recognovi. lxxiv.

Mar-

10. *Delphinum*] Missus is fuerat in Numidiam à Coepiscopis suis propter necessitates Ecclesiæ, ut habet Aug. ep. ad Marcell. olim 158. nunc 139. Hujus etiam fit mentio infrà c. 215. Erat Episcopus constitutus de novo ob Ecclesiæ necessitates in aliquâ urbe Constantinæ vicinâ.

11. *Imaginariè*] Sub titulo ficto & supposito sic Colluthus apud Athan. dicitur non verus sed imaginarius Episcopus.

12. *Adversarium*] Severum nempe qui paullò antè infirmitate correptus discesserat, ut habetur c. 215. Exstat ejus epistola ad Augustinum inter Augustinianas 109. & duæ Augustini ad ipsum 110. & 62. postremæ editionis. Ibid. ep. 34. Augustini condiscipulus dicitur.

13. *Alterum in Tuccensi civitate*] Sabinum de quo c. 130. Episcopum civitatis hujus in Numidiâ. Haud ita pridem Episcopalis facta fuerat.

14. *Valen-*

lxxv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* In uno loco sunt omnes, aut id non potest liquidò designari?

lxxvi. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Nescimus postea quàm mandaverunt quid opus erat ut concluderentur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* De quorum nomine dubitatur, ipsi veniant. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxxvii. *Emeritus Episcopus dixit.* Impugnat se actio, & ex unâ parte diversa contentio; unus prosequitur venire debere, alter nescire se utrum possint adesse. Concordent inter se sententiis suis, & arbitratu proprio atque secreto quid magis eligant, dicant. Opperimur enim pro meritis tuis quicquid isti dixerint, quod magis putaverint eligendum. Non enim nos falsitatis crimen objecimus, sed hoc ipsum factum volumus judiciis approbari. Melior est enim adstipulatio, quæ præsentibus actis inditur, & veritatis fides instrumentorum veritate firmatur. Agitur enim res de quâ quis negare poterit: *Non mandavi, non interfui, nescio.* Non enim ex me ista procedunt, sed ex ipsis potiùs qui ista confingunt. Habeant inter se consilium suum, arbitrióque suo definiant universa; ut si volunt in præsenti mandare, sicuti nos personas mandantium actis sublimitatis tuæ nunc in præsenti insinuamus, habeant in compendio, tulerint de medio falsitatem, donamus illis universa quæ potuerant de præceptione depromi, ut sublimitatis tuæ judicio possit ex illorum & ex nostris partibus apparere, quod possit esse mandatum. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

lxxviii. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Tumultus ne fieret cavendum fuit, & hoc salubriter prudentérque providisti. Et quoniam metuendum est, ne, cùm fuerit exorta aliqua perturbatio, nobis potiùs tribuatur, incertúmque sit hominibus, à quorum parte potiùs exstiterit, nihil melius & tranquillius putamus decernere nobilitatem tuam, nisi ut recitatis omnibus nominibus, de quo dubitant, veniat. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxxix. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Accepistis professionem partis adversæ. Quæ competunt, peragantur.

lxxx. *Emeritus Episcopus dixit.* Patientia nobilitatis tuæ intimúmque secretum, quod omnibus monstras, cunctorum oculis paruit, teneo judicii tui fidem, teneo testimonium. Penè jam peracto solis curriculo totus est transactus dies, & nullus adhuc exortus tumultus, cùm tanta sacerdotum Dei multitudo consistat. Quis enim præter eos quos judicii veritas adesse præcepit, vel mutiendo inter se vel balbo sermone respondit? Tacito linguæ silentio exspectant veridici cognitoris integram severámque sententiam, & acclinibus, ut dixit, penè cervicibus, in teipsum toto ore pendentes, quid de Dei causâ judices sollicitè rimantur. Nullus strepitus, sermo nullus, imò ad Deum continua oratio, & ad cœlum privata vox. Unde hic tumultus publicus de privatis scurrilibúsque sermonibus, quibus aut facilè strepere, aut ex ipso usu rixa quotidiana metus judiciorum non timens, possit exurgere? Ad hoc Dei sacerdotes tot antistites, animæ suæ causam & fidei suæ rationem audire cupientes, tumultu superfluo & quadam rixa turbantes, ad judicii veritatem nolentes descendere, quærunt immissam actionem turpissimè perturbare. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

lxxxi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ad multa fratris mei videat nobilitas tua quàm pauca respondeam. Quòd si nobis voluerint respondere, causa tota citò forsitan peragetur; metuendum est ne ideò non fiat tumultus ab hac turba quæ præsens est, quia non hic est alia multitudo, in quam possit referri causatio. *Et aliâ manu.* Recognovi.

GESTA Collat. diei I.

lxxxii. *Petilianus * Episcopus dixit.* Confiteris illos cum tumultu esse venturos. Nam hic tumultus nec fuit nec erit à partibus nostris. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

* f. Emeritus.

lxxxiii. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Non confiteor cum tumultu esse venturos; sed timeo ne ideò adhuc quiescat multitudo præsens, quia non est in quem referat si quid fortè turbulenter exstiterit, dum utraque præsens fuerit multitudo. Petimus ut quod dictum est, fiat; de quocumque dubitatur, præsentetur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxxxiv. *Adeodatus Episcopus dixit.* Si in paucos tumultus fieri non potest, in plurimos fieri quemadmodum potest? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Judica. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxxxv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Potest quidem sacerdotalis multitudo divinam considerans utrobique sententiam, etiam in quavis populositate præstare silentium, sed illud certum est, & ambigi nullatenùs potest, paucitatem magis silentio posse præbere consensum. Unde ne superfluis immoremur, si de subscriptionibus aliqua est dubitatio, eos quos nec præsentes esse, nec subscribere potuisse credit sanctitas vestra, faciam ad judicium mox venire, ut tandem aliquando confirmatis secundùm Imperiale præceptum ex utraque parte personis, ad negotii merita veniatur.

lxxxvi. *Emeritus Episcopus dixit.* Ex unâ parte diversæ sententiæ concordare debent. Aut enim hîc esse suos dicunt, & adesse debebunt; aut si absentes esse profitentur, videat nobilitas tua quid de absentibus debeat judicare. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

lxxxvii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quod præsentes præsentibus mandaverunt, prosecutione spectabilitatis vestræ tenetur expressum, eò quòd omnes qui subscripserunt, à vobis & à vestris omnibus facilè possint agnosci. Unde cùm subscriptiones per ordinem fuerint recitatæ, de quo dubitatur, poterit mox venire.

lxxxviii. *Adeodatus Episcopus dixit.* Affero compendium diversæ parti, ne tumultus posse fieri utrisque partibus præsentibus putent. In uno loco Coëpiscopi nostri consistant, ad alterum item locum suos faciant venire. Et cùm recitata fuerint quæcumque loca, bini mittantur, quò possit omnis causatio, omnis tumultus amputari. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi.

lxxxix. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Nova res nunc à diversâ parte flagitatur. Nam nos obedientes edictalibus præceptis, tot venimus quot fuerant edicto definiti. Sed quia & hoc non est negandum sollicitudini præsentium, quamquam de numero quærere non sit nostræ præsentis actionis, tamen qui modò præsentes fratres nostri reperiri potuerunt, jube ut ingrediantur; si qui fortè absentes fuerint, crastino eorum præsentiæ tuis etiam obtutibus monstrabuntur, dum tamen ne ulla dilatio causæ nascatur, sicut nos certi numero adsumus electi ab universali Catholico Concilio, etiam ipsi ad asserendum confirmati jam suscipiant omnem sarcinam causæ, ut nulla dilatio quæstioni possit opponi. *Et aliâ manu.* Recognovi.

xc. *Adeodatus Episcopus dixit.* Præcipe nobis manda-

tum eorumdem ostendi ubi subscripserunt, quod nunc lectum est ab officio. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi.

XCI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Mandatum quod nunc ab officio recitatum est, in quo omnium subscriptiones continentur, postulantibus ostendatur.

XCII. *Petilianus Episcopus dixit.* Magnam nobis sollicitudioem facit ista varietas: aut hodie repræsentent numerum eorum quos sibi dicunr mandasse quod agant, aut ipsi causam in crastinum distulerunt. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus tecognovi.

XCIII. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Non est dilata causa; hodie ageoda est. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Augustinus Episcopus dixit.* [Mandatum] actis offeratur, ab officio offeratur.

XCIV. *Adeodatus Episcopus dixit.* Hoc exspectavimus, hoc desideravimus, ut eadem gesta quibus subscripserunt in præsentiarum sint donec mandatores veniaot. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi.

XCV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hoc necesse est ut fiat ita, ut si sollicitudinis aliquid geritis, à vobis obsignata serventur.

XCVI. *Petilianus Episcopus dixit.* Illorum præsentia nobis necessaria est, non mandatum. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

XCVII. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Jam postulavimus fratres & consacerdotes nostros iotromitti debere, qui præsentes inveniri potuerunt. Præcipiat nobilitas tua, superfluum nodum amputari quæstionis, ut intromissi saltem vel obtutibus eorum fidem debitam ferant. *Et aliâ manu.* Recognovi.

XCVIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hi venerabiles sacerdotes qui præsentes esse dicuntur, venire dignentur. *Et ingressis Episcopis Catholicis,*

XCVIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* In omni petitioni vestræ satisfactum esse cognosco. *Et adjecit.* Præsentes suot Episcopi quos ingredi voluistis; qui secundùm imperialis præcepti formam & edicti tenorem, certum numerum ad peragendam causam elegisse noscuntur. Unde, ne qua ulterius possit esse dubitatio, vel fortè confusio, singulis subscriptiones propriæ relegantur, ut agnitis iisdem exire dignentur.

XCIX. *Martialis exceptor ex mandato recitavit.* Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis Carthagini constitutus, præseote viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino, hoc mandatum suscepi & subscripsi. *Hoc modo omnes reliqui subscripserunt. Item recitavit.* Silvanus Episcopus Summensis Ecclesiæ Catholicæ. *Idem dixit.* Præsto sum. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Silvanus qui non suscepit collationem exeat. *Quo egresso, idem recitavit.* Valentinus Episcopus Ecclesiæ Vaianensis [14]. *Idem dixit.* Præsto sum.

C. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Reddiderunt nos sollicitos, diligentiam nobis primitùs ipsi incusserunt: quomodo nominantur nostri, sic etiam de ipsorum numero dubitamus. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ita fiet, consentit tamen pars diversa, ut simul agniti exeant.

CII. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Sed primò mandare habent & ipsi, ut appareat quia hic sunt. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ergo placet sanctitati vestræ, ut post impletum mandatum, exeant, etiam partis vestræ venerabiles viri Episcopi, & inter paucos causa peragatur, & ad quod quæsitum est respondere dignemini.

CIV. *Primianus Episcopus Ecclesiæ Carthaginensis dixit.* Cùm & nos apud acta mandaverimus præsentes, eximus, damus locum actoribus: hic tamen in proximo erimus. *Et aliâ manu.* Primianus Episcopus recognovi.

CV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ergo vestræ quoque subscriptiones judiciia intimeotur, ut illorum quoque professiones præsentium requiruntur.

CVI. *Petilianus Episcopus dixit.* Apud acta volunt mandare. *Et aliâ manu.* Petilianus récognovi.

CVII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Apud quæ acta sanctitas vestra se asserit mandaturam?

CVIII. *Emeritus Episcopus dixit.* In judicio præstantiæ tuæ voluntas est nostra, si jubes ut gestis municipalibus hoc judicio nobilitatis tuæ finiatur. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

CIX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Illud nunc est, quod à vestrâ sanctitate ad amputandas omnes ambages necessariò postulatur, ut apertissimè designetis utrùm vobis epistola mandati cum subscriptionibus recitata sufficiat, an etiam ipsos quæritis apud acta mandare.

CX. *Petilianus Episcopus dixit.* Non ut profiteantur volumus, sed ut recognoscantur à nobis, qui mandasse dicuntur. *Et aliâ manu.* Ut suprà.

CXI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ergo subscribentium nomina per ordinem recitentur.

CXII. *Honoratus exceptor recitavit.* Numidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Maxulitanæ. *Idem dixit.* Præsto sum. *Felix Episcopus [loci suprascripti] dixit.* Agnosco illum. *Marcellinus V. C. Tribunus & Notarius dixit.* Constat utrumque esse præsentem.

CXIII. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Illorum etiam duorum qui jam exierunt compares prodeant. Ipsi hoc exegeruot. Videantur ergo qui præsentes sunt, & qui absentes. Hoc volumus constet. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Et accedente Episcopo.*

CXIV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Cujus civitatis est vir venerabilis Episcopus? *Adeodatus Episcopus dixit.* Felix Episcopus Zummensis [15], nostræ communionis, qui contra Silvanum agit, malè habet.

CXV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Probabilis excusatio est. *Et adjecit.* Alius recitetur. *Et recitavit.* Marinus Episcopus Ecclesiæ Taborensis. *Idem dixit.* Præsto sum. *Victor Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum.

CXVI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Utrorumque præsentiam gesta retinebunt. *Item recitavit.* Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ civitatis Magomaziensis [16]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Alius ejusdem civitatis Episcopus veniat à parte diversâ.

14. *Valentinus Vaiaensis*] Primas fuit Numidiæ anno 419. quo Concilio Carthaginensi interfuit.

15. *Zummensis*] In Numidiâ. Hujus Episcopus Silvanus Primas fuit Numidiæ.

16. *Magomaziensis* seu *Macomadiensis* Episcopus Numidiæ, ut patet ex cap. 182. ubi Aurelius ait se Presbyterum habere in urbe Idassensi, quæ oppidum est Numidiæ. Idem constat ex Antonino & notitiâ Episcoporum Africæ, ubi *Macomadia* oppidum reperitur in Numidiâ diversum ab urbe ejusdem nominis in Byzacenâ.

versâ. *Salustius Episcopus partis Donati civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Etiam hos constat esse præsentes. *Item recitavit.* Victor Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Libertinensis [17]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Januarius Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum, Diocesis mea est. *Victor Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Neminem illic habet. *Januarius Episcopus partis Donati dixit.* Diocesis mea est. *Victor Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Cùm neminem illic habeat, neque Ecclesiam, neque aliquem communicantem, frustrà mentitur quòd sit ejus diocesis. *Januarius Episcopus dixit.* Communicarunt tibi * ante vim tuam?

* f. mihi.

CXVII. *Petilianus Episcopus dixit.* In unâ plebe Januarii collegæ nostri præsentis, in unâ diocesi quatuor sunt constituti contra ipsum; ut numerus scilicet augeretur.

CXVIII. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quæratur quot annorum Episcopus sit.

CXIX. *Petilianus Episcopus dixit.* Quatuor estis contra unum.

CXX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hæc ad præsentem omninò non pertinent actionem. Quæ cœpta sunt perlegantur. *Item recitavit.* Optatus Episcopus plebis Vesceritanæ [18]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Fortunatus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit,* Januarius Episcopus plebis Tunusudensis [19]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Victorianus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Evangelus [20] Episcopus Ecclesiæ Assuritanæ [21]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Petilianus Episcopus dixit.* Noster ibi defunctus est [22] ipse dicat. *Item recitavit.* Latonius Episcopus Ecclesiæ plebis Tenitanæ [23]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Securus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Aptus Episcopus plebis Tigiensis [24]. *Idem dixit.* Præsto sum. Nec habui, nec habemus Episcopum Donatistam. *Primianus Episcopus Carthaginensis dixit.* Non illic habemus. *Item recitavit.* Assidicus Episcopus Ecclesiæ Tusuritanæ [25]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Aptus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Innocentius Episcopus Ecclesiæ Germaniensis [26]. *Idem dixit.* Præsto sum, sed adversarium non habeo. *Item recitavit.* Honoratus Episcopus Matharensis [27] Ecclesiæ. *Idem dixit.* Præsto sum, sed non contra me habeo Episcopum. *Item recitavit.* Hilarus Episcopus Ecclesiæ Bosetanæ [28]. *Idem dixit.* Præsto sum, sed non habeo mecum Episcopum.

CXXI. *Petilianus Episcopus dixit.* Noster fuit. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Et nos hoc cupimus, ut illum imitemini. *Item recitavit.* Secundus Episcopus Ecclesiæ Ruspitensis [29]. *Idem dixit.* Præsto sum, sed non habeo contra me Episcopum. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Ecclesiæ Amburensis [30]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Servatus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Ecclesiæ Tubiniensis [31]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Protasius Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Restitutus Episcopus plebis Novasinensis [32]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Felix Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Ecclesiæ Cuiculitanæ [33]. *Idem dixit.* Præsto sum. Habui contra me Episcopum; exivit de corpore. *Item recitavit.* Lucianus Episcopus Ecclesiæ Guirensis [34]. *Idem dixit.* Præsto sum, sed alium contra me non habeo. *Item recitavit.* Tutus Episcopus plebis Melzitanæ [35]. *Idem dixit.* Præsto sum, sed alium contra me non habeo *Item recitavit.* Donatianus Episcopus Ecclesiæ Teleptensis [36]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Bellicius Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.*

17. *Libertinensis*] In provinciâ Proconsulari. Januarius Episcopus *Libertinensis* subscribit epistolæ Episcoporum illius provinciæ ad Paulum Patriarcham Constantinopolitanum, quæ refertur in Concilio Lateranensi sub Martino.

18. *Vesceritana*] Videtur istud oppidum esse Numidiæ quod in notitia Episcoporum Africæ dicitur *Berceritanus*. Conjicit Baluzius hunc Optatum eum esse ad quem scripta est Augustini epistola 190.

19. *Tunusudensis*] In veteri codice legitur *Tunudensis*, at in cap. 201. Victorianus hujus urbis Episcopus ex parte Donatistarum, nominatur Episcopus *Tunusudensis*. Apud Plinium lib. 5. cap. 4. inter Africana Romanorum oppida recensetur *Thunudisense*, Ptolemæo *Thunusda*. Apud Victorem Vitensem lib. 1. num. 13. mentio fit *Tinusuda*, seu ut in quibusdam Codicibus habetur *Tunusuda*. Est etiam in Tabulis Peutingerianis urbs *Thunu*. Quidam eam à *Timidensi provinciæ Proconsularis oppido* non distinguunt, sed perperam.

20. *Evangelus*] Interfuit Conciliis habitis apud Carthaginem ann. 397. & 401. In Codice Canonum Ecclesiæ Africanæ Can. 33. & 77.

21. *Ecclesiæ Assuritana*] In provinciâ Proconsulari. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano adfuit *Victor ab Assuris*. Exstat etiam epistola ejusdem Cypriani *Epicteto fratri & plebi apud Assuras consistenti*.

22. *Noster ibi defunctus est*] Prætextatus qui subscripsit Concilio Cabarsussitano ann. 393. & in Bagaiensi anno sequenti à sede suâ dejectus est. Hunc mortuum esse paullò antè quàm Augustinus scriberet libros suos contra epistolam Parmeniani, patet ex libro 3. extremo. Successorem habuit Rogatum cujus meminit Augustinus lib. 3. contra Cresconium cap. 56. cui postea ad unitatem Catholicam converso Circumcelliones manus & linguam præciderunt, ut idem narrat in libro de gestis cum Emerito num. 9.

23. *Tenitana*] In Provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia Episcoporum Africæ. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano inter alios subscripsit *Euchratius à Thenis*. *Thenas seu Thaenas* vocant Plinius, Antoninus & Anonymus Ravennas, Ptolemæus *Theænas*.

24. *Tigiensis* sive *Tisiensis* in Byzacenâ, ut docet notitia Episcoporum Africæ.

25 *Tusuritana*] Ex Arzugitanâ provinciâ, ut colligitur ex capite 208. quæ Tripolitanæ provinciæ pars erat, aut saltem ipsi contermina, ut patet ex cap. 49. Codicis Canonum Ecclesiæ Africanæ.

26. *Germaniensis*] In Numidiâ, ut docet notitia Africæ, diversa à *Germanicianâ* quæ in Byzacenâ.

27. *Matharensis*] In Numidiâ, ut scriptum est in eâdem notitiâ.

28. *Bosetana*] Melius *Bosetana*, in Numidiâ, cujus mentio fit in actis sancti Mammarii & sociorum inter urbes Numidiæ propè Tigisim.

29. *Ruspitensis*] Est Episcopus *Rusfensis* seu *Ruspensis* in notitiâ Byzacenæ; sed *Ruspinam* à *Ruspe* distinguit Ptolemæus, & utramque habent Tabulæ Peutingerianæ atque anonymus Ravennas utraque in Byzacenâ.

30. *Amburensis*] In notitiâ Numidiæ, *Ampurensis*, & sic legendum, nam infrà Servatus qui hic ejusdem sedis Episcopus dicitur, vocatur *Amphorensis*, in veteri exemplari.

31. *Tubiniensis* seu *Tubuniensis* in Numidiâ, ut docet notitia, diversus à *Tubunsi* in Mauritaniâ. Inter Episcopos Concilii Carthaginensis sub Cypriano est Nemesianus *à Tubunis*. Apud *Tubunas* colloquium habuerat Augustinus cum Bonifacio Comite, qui tunc cupiebat dimissis rebus omnibus vitam monasticam amplecti. De quo Augustinus epist. 220.

32. *Novasinensis*, seu *Nobasinensis* in Numidiâ, ut docet notitia.

33. *Cuiculitana*] Ibid. ex eâdem notitiâ. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano, adest Pudentianus à *Cuiculi*.

34. *Guirensis*] *Guira* urbs Africæ in Tabulis Peutingerianis. Fortè legendum *Girensis*, cujus Episcopus Martialis legitur in notitiâ Numidiæ.

35. *Melzitana*] *Meldita* oppidi in Africâ meminère Plinius & Ptolemæus; & locatur inter civitates Mediterraneas provinciæ Proconsularis.

36. *Teleptensis*] *Telepte* notissima civitas in Byzacenâ; nec ignobilis Donatianus hujus Episcopus, qui Primas fuit provinciæ, pluribúsque Conciliis Africanis interfuit.

GESTA Collat. diei I.

dixit. Agnosco illum. *Item recitavit.* Potentius Episcopus plebis Bladiensis [37]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Adeodatus Episcopus dixit.* Quem ibi nos habemus, oculos dolet, venire non potest. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Utrùm hic sit Carthagini? *Item recitavit.* Maximianus Episcopus plebis Turensis [38]. *Idem dixit.* Præsto sum, sed non contra me habeo Episcopum. *Adeodatus Episcopus dixit.* Noster fuit. *Item recitavit.* Datianus Episcopus plebis Legensis [39]. *Idem dixit.* Præsto sum, sed alium contra me non habeo. *Item recitavit.* Urbicus Episcopus plebis Tebestinæ [40]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Perseverantius Episcopus [civitatis suprascriptæ] dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Aspidius Episcopus plebis Tacaratensis [41]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Verissimus Episcopus [civitatis suprascriptæ] dixit.* Agnosco illum. Quatuor sunt in plebe meâ, Datianus, Aspidius, Fortunatus & Octavianus. *Item recitavit.* Terentius Episcopus Seleucianensis [42]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Mæcianus Episcopus [civitatis suprascriptæ] dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Servus Dei Episcopus plebis Tubursicuburensis [43]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Donatus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Dialogus Episcopus Zamensis [44]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Montanus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Urbicosus Episcopus plebis Eguilguilitanæ. [45] *Idem dixit.* Præsto sum, sed Catholica est omnis ex vetustate. *Item recitavit.* Silvanus Episcopus plebis Perdicensis [46]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Rogatus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Navigius Episcopus Dydritanus [47]. *Idem dixit.* Præsto sum *Honoratus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Romanus Episcopus plebis Leptiminensis [48]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Victorinus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Rufinus Episcopus plebis Drusilianensis [49]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Restitutus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Tisilitanus [50]. *Idem dixit.* Præsto sum, sed non habeo contra me alium Episcopum. *Petilianus Episcopus Donatista dixit.* Exivit de corpore. *Item recitavit.* Gallus Episcopus Ticensis [51]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Petilianus Episcopus dixit.* Non venit, litteras misit. *Item recitavit.* Donatianus Episcopus Montenus [52]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Petilianus Episcopus dixit.* Ægrotat. *Item recitavit.* Victorianus Episcopus plebis Mustitanæ [53]. *Idem dixit.* Præsto sum. Habeo Felicianum Mustitanum & Donatum Turensem [54] contra me.

Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. De no- CXXII.
mine Feliciani, utrùm in communione sit Primiani.
Et aliâ manu. Recognovi.

Petilianus Episcopus dixit. Quis tibi hoc mandavit, CXXIII.
aut ex cujus personâ hoc exigis? An vis tibi imponere personam eorum qui foris sunt? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Dictum CXXIV.
sit, ad postulata respondeat. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Petilianus Episcopus dixit. Hoc jam internæ actio- CXXV.
nis est. *Et aliâ manu.* Ut suprà.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius CXXVI.
dixit. Nunc cœptus ordo teneatur. De his, si visum fuerit rationabile, postea requiretur. *Item recitavit.* Victorianus Episcopus plebis [Mustitanæ] pro Pascasio

37. *Bladiensis*] Baluzius legendum esse censet *Badiensis*, & adversarium illius Potentii fuisse Pancratium *Badiensem*, qui nominatur infrà cap. 180. Dativus à *Badis* interfuit Concilio Carthaginensi sub Cypriano. *Badam* in Mauritaniâ Gaditanâ locat Anonymus Ravennas; quapropter *Badiensis* sedes potest esse diversa à *Vadensi* Numidiæ, cujus mentio fit in notitiâ.

38 *Turensis* seu *Iurrensis* in Byzacenâ, ut videre est in notitiâ Africæ.

39. *Legensis*] Duplex est in notitiâ Numidiæ urbs hujus nominis, scilicet n. 78. *Legiensis*, & 85. *Legensis*. Pariter hic duo Episcopi harum urbium, hoc scilicet in capite *Datianus Episcopus Legensis*, qui nullum habet adversarium; & cap. 187. *Cresconius Episcopus Legensis Donatista*.

40. *Tebestina*] *Tebeste* nota urbs in Numidiâ, de quâ vide quæ diximus in not. 44. ad l. 1. Opt. p. 41.

41. *Tacaratensis*] In Numidiâ, ut docet notitia. E quatuor Episcopis quos Verissimus in hac diœcesi constitutos à Catholicis fuisse conqueritur, Octavianus posteà dicitur Ressianensis & Fortunatus Casensis.

42. *Seleucianensis*] Item in Numidiâ. Ibid.

43. *Tubursicuburensis*] Aug. l. 3. contr. Cresc. *Episcopus Catholicus à Tubursicubure Servus nomine.* Hanc verò Ecclesiam Proconsularis provinciæ fuisse probatur ex Concilio Carthaginensi sub Bonifacio, cui inter ceteros hujus provinciæ Episcopos adfuit *Reparatus Episcopus Tubursicuburensis*.

44. *Zamensis*] *Zama* urbs regia in Numidiâ, ut ex Ptolemæo & Tabulis Peutingerianis constat.

45. *Eguilguilitana*] Legendum *Igilgitana*: nam *Igilgilis* oppidi in Mauritaniâ Sitifensi mentio fit apud Ptolemæum, in Antonini Itinerario, in Tabulis Peutingerianis, necnon apud anonymum Ravennatem. Ammianus Marcellinus lib. 29. cap. 5. meminit littoris Mauritaniæ Sitifensis, quod appellant Incolæ *Igilgitanum*. Est & *Igilgitanus* Episcopus in notitiâ Mauritaniæ Sitifensis.

46. *Perdicensis*] Antoninus in Itinerario *Perdicem* memorat inter *Zarai* & *Sitifim* xxv. milliaribus passuum ab istâ distitam. In Concilio Carthaginensi anni 403 adest Silvanus Legatus provinciæ Mauritaniæ Sitifensis, qui non videtur ab isto diversus.

47. *Dydritanus*] Legendum rectè conjicit Baluzius *Thusdritanus*; nam nullibi *Dydritana* civitatis in Africâ fit mentio, & posterâ cap. 206. Honoratus Episcopus, qui hic dicitur adversarius Navigii Episcopi *Dydritani*, vocatur *Thusdritanus*. Oppidi *Thusdritani* meminit Ptolemæus, & in Itinerario Antonini inter oppida Provinciæ Byzacenæ collocatur.

48. *Leptiminensis*] Oppidi provinciæ Byzacenæ, quod ita quoque nominatur in notitiâ. Ptolemæo & Antonino *Leptisminor*. Anonymo Ravennensi post Tabulas Peutingerianas *Leptis-minus*. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam tulit *Demetrius à Leptiminus*. Duplicem quoque *Leptim* in Africâ memorant Veteres, minorem & magnam. Hæc *Leptimagnensis* dicitur in notitiâ, estque provinciæ Tripolitanæ.

49. *Drusilianensis*] *Drusiliana* nominatur post *Tatiam* provinciæ Proconsularis urbem in Tabulis Peutingerianis & in anonymo Ravennate.

50. *Tisilitanus*] Hic diversus à *Tibilitano*. Nam Donatus hujus Episcopus hic ait se non habere adversarium. Et tamen cap. 197. nominatur *Simplicius Tibilitanus Episcopus Donatista*. In Concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525. adfuisse legitur *Florentius Episcopus Tisiliensis*. Hunc Episcopatum ad provinciam Proconsularem pertinere crediderim.

51. *Ticensis*] *Tices* in Getuliâ memorat anonymus Ravennas. *Ticenam* urbem appellat Ptolemæus. In notitiâ Africæ Byzacenæ mentio fit urbis *Ticibus*. In synodicâ Patrum Byzacenorum in Concilio Lateranensi sub Martino act. 2. subscriptiones leguntur *Romuli Episcopi civitatis Ticibus & Candidi patriæ Dicensis Episcopus*. Si pro *Dicensis* legendum sit *Ticensis*, ut conjicit Baluzius, *Tice* erit diversa à *Ticibus*: quod tamen mihi non fit verisimile.

52. *Montenus*, seu *Montensis* in Numidiâ Episcopus ut docet notitia.

53. *Mustitana*] *Mustitanus* Episcopus legitur in notitiâ Numidiæ, sed erat alia *Mustis*, sita in provinciâ Proconsulari, ut ex Antonini Itinerario colligere est. Hujus est Episcopus hic Januarius, qui duos adversarios Donatistas habebat Felicianum *Mustitanum* & Donatum Turensem. Alterius verò in Numidiâ Donatianus Episcopus erat, non Felicianus, sed Cresconius, ut legitur cap. 206. *Mustitanorum* simul & Assuritanorum mentio frequenter occurrit apud Augustinum in libris contra Donatistas. Assuritani autem ad provinciam Proconsularem pertinebant.

54. *Turensem*] Videtur is locus diversus à *Turensi* civitate Byzacenæ provinciæ. Nam vicinus erat Mustitanæ civitati, quæ erat provinciæ Proconsularis. Hujus sedis Episcopus videtur esse *Samsucius*, de quo Augustinus agit epist. 34. & 83.

55. An-

Pascasio Episcopo plebis Anguiensium 55. *Idem Pascasius dixit.* Præsto sum, unitatem habeo. *Item recitavit.* Ferox Episcopus plebis Macrianensis Majoris 56. *Idem dixit.* Præsto sum, unitatem habeo. *Pomponius 57 Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Asmunius Episcopus Tigualensis 58. *Idem dixit.* Præsto sum. In diocese meâ duo sunt, Gaianus & Privatus. *Gaianus Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Animadvertit nobilitas tua etiam in nostrorum diocesi eos ordinasse Episcopos. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Talia ab utrisque partibus constat objecta, [ut] si hæc vultis diligenter inquiri, ad hanc causam superfluò venisse noscemur. *Item recitavit.* Felix Episcopus plebis Segermitensis 59. *Idem dixit.* Præsto sum. *Restitutus Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Secundus Episcopus plebis Magarmelitanæ 60. *Idem dixit.* Præsto sum. *Felix Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Vincentianus Episcopus plebis Feraditanæ Majoris 61. *Idem dixit.* Præsto sum, unitatem habeo. *Item recitavit.* Placentinus Episcopus plebis Madaurensis 62. *Idem dixit.* Præsto sum. *Donatus Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Rusticianus Episcopus plebis Tabracensis 63. *Idem dixit.* Præsto sum. *Clarentius Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Octavianus Episcopus plebis Ressianensis 64. *Idem dixit.* Præsto sum, unitatem habeo. *Item recitavit.* Benenatus Episcopus plebis Simmittensis 65. *Idem dixit.* Præsto sum, nec habeo alium, nec hæreticos. *Petilianus Episcopus dixit.* Exivit de corpore. *Item recitavit.* Timianus Episcopus plebis Utmensis 66. *Idem dixit.* Præsto sum. *Petilianus Episcopus dixit.* Habet Felicem, sed absens est *Item recitavit.* Filolocius Episcopus plebis Adrumetinæ 67. *Idem dixit.* Præsto sum. *Victorinus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Adeodatus Episcopus plebis Belalitensis 68. *Idem dixit.* Præsto sum, non habeo nec Episcopum, nec hæreticos, unitatem habeo. *Item recitavit.* Felix Episcopus plebis Visicensis 69. *Idem dixit.* Præsto sum. Episcopum contra me non habeo. *Victor Episcopus civitatis Taborensis 70 dixit.* Proximè recessit. Ego ibi intervenio. *Item recitavit.* Victor Episcopus plebis Jusitensis 71. *Idem dixit.* Præsto sum, unitatem habemus. *Item recitavit.* Fuscinullus Episcopus plebis Eliensis 72. *Idem dixit.* Præsto sum, non contra me habeo Episcopum, *Item recitavit.* Honorius Episcopus plebis Cellensis 73. *Idem dixit.* Præsto sum. *Castus Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Maximianus Episcopus Aqueosium Regiorum 74. *Idem dixit.* Præsto sum, in patriâ meâ non habeo alium Episcopum. *Item recitavit.* Antonius Episcopus plebis Carpitanæ 75. *Idem dixit.* Præsto sum. *Veratianus Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Fortunatianus Episcopus plebis Neapolitanæ 76. *Idem dixit.* Præsto sum. *Ampelius Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Pannonius Episcopus plebis Puppitanæ 77. *Idem dixit.* Præsto sum. *Victorianus Episcopus civitatis supradictæ dixit.*

55. *Anguiensium*] Cujus provinciæ sit, incertum.

56. *Macrianensis majoris*] In Byzacenâ, ut constat ex notitiâ.

57. *Pomponius*] *Macrianensis*, qui Concilio Cabarsussitano interfuit.

58. *Tigualensis*, seu *Ticualtensis*. In provinciâ Byzacenâ ut docet notitia, n. 95.

59. *Segermitensis*, seu *Segermitanus* in provinciâ Byzacenâ ex notitiâ. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit Nicomedes à *Segermis*.

60. *Magarmelitana*] In notitiâ Numidiæ vocatur *Vagarmelitanus*. Secundus fortè est qui Leporii libello subscripsit his verbis: *Secundus Episcopus Ecclesiæ Aquensis sive Megarmitana*.

61. *Feraditana majoris*] *Feradimaensis* vocatur in notitiâ Episcoporum provinciæ Byzacenæ.

62. *Madaurensis*] *Madaura* urbs Numidiæ natali Apulei & studiis Augustini illustris. Martyres *Madaurenses* vindicat sanctus Augustinus epist. 17. Antigonus Episcopus *Madaurensis* adfuit Concilio Carthaginensi sub Grato, & inter Episcopos exules provinciæ Numidiæ Pudentii *Madaurensis* nomen exstat in notitiâ.

63. *Tabracensis*] *Tabraca* urbs nota apud antiquos auctores inter Proconsularem & Numidiam, cujus Episcopus Victoricus à *Tabracâ* sententiam dixit in Concilio Carthaginensi sub Cypriano. Ad provinciam Proconsularem pertinebat.

64. *Ressianensis*] In Numidiâ. Octavianus is unus est è quatuor Episcopis, quos anteà conquestus est Verissimus Tacaratensis in suâ diœcesi à Catholicis constitutos.

65. *Simmittensis*] In provinciâ Proconsulari, ut patet ex Ptolemæo & Itinerario Antonini. In notitiâ provinciæ Proconsularis duæ sunt sedes, quarum nomina huic vicina sunt, scilicet, num. 37. *Simminensis*, & num. 42. *Siminensis*. Benenatus Episcopus, de quo hîc fit mentio, unus videtur fuisse è quatuor, qui in Concilio Carthaginensi ann. 410. legationem susceperunt.

66. *Utmensis*] *Utimmirensis* oppidi in Provinciâ Proconsulari nomen exstat in notitiâ; quod fortè diversum non est ab *Utmensi*.

67. *Filolotius Episc. plebis Adrumetina*] In Concilio Carthaginensi ann. 403. dicitur *Filologius* unus ex Episcopis provinciæ Byzacenæ.

68. *Belalitensis*] In notitiâ Episcoporum Numidiæ est sedes *Belesasensis*, quam eamdem esse cum istâ suspicatur Baluzius.

69. *Visicensis*] In epistolâ Episcoporum provinciæ Proconsularis ad Paulum Patriarcham subscribit *Valentinianus Episcopus Ecclesiæ Visicensis*.

70. *Victor Episc. civitatis Taborensis*] Vicinæ civitatis Episcopus Donatista cùm statim dicat se post discessum Episcopi Visitensis, se hujus plebis curam gerere. Hoc enim significant sequentia: *Proximè recessit*, id est, *obiit*. *Ego ibi intervenio*, id est, *plebem curo*, ut infrà cap. 176. *Presbyterum habemus qui intervenit*. Cùm ergo Visitense oppidum sit provinciæ Proconsularis, ejusdem debet esse sedes *Taborensis* ac proinde à *Taborentensi* quæ in notitiâ Mauritaniæ Cæsareensis reperitur diversa.

71. *Jusitensis*] Est in notitiâ Mauritaniæ Sitifensis Victor *Jerasitanus*, fortè hîc legendum *Jerasitensis*.

72. *Eliensis*] In Byzacenâ, ut docet notitia. In Itinerario Antonini & apud Anonymum Ravennatem est civitas *Elie*. Synodicæ Episcoporum Byzacenorum ad Constantinum in Concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Constantinus Episcopus sanctæ Ecclesiæ Heliensis*.

73. *Cellensis*] Duæ fuêre hujus nominis Ecclesiæ in Africâ, una in provinciâ Proconsulari; altera in Sitifensi. De utrâ intelligi debeat hic locus incertum.

74. *Aqueosium Regiorum*] *Aqua Regia* oppidum provinciæ Byzacenæ ex Tabulis Peutingerianis, Antonino & notitiâ. Maximianus is legatus provinciæ Byzacenæ nomine interfuit Concilio Carthaginensi VII. ann. 419. sub Aurelio, ut videre est in codice Canonum Eccles. Afric. can. 127. ubi dicitur *Aquensis Episcopus*, & in quibusdam codicibus *Aqua-regiensis*, aut *Aquensis-regiorum*.

75. *Carpitana*] Sedis in provinciâ Proconsulari, de quâ videre quæ diximus ad librum 2. Optati p. 42. not. 45.

76. *Neapolitana*] Item in provinciâ Proconsulari, ut docet notitia. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano adfuit *Fortunatianus Neapolitanus Episcopus*. Hujus urbis meminêre Hirtius in libro de Bello Africano, Pomponius Mela, aliique auctores, quam Itinerarium Antonini & Peutingerianæ Tabulæ mediam locant inter *Putput* & *Clypeam*. Ceterùm Ptolemæus *Neapolim* coloniam appellat, liberum oppidum Plinius.

77. *Puppitana*] Urbs provinciæ Proconsularis, quæ *Putput* in Itinerario Antonini, *Pudput* in Tabulis Peutingerianis, *Pulpu* in Anonymo Ravennate, & *Pulpud* apud Cyprianum & à Tito Livio appellatur. Hujus Pannonii nomen legere est in epistolâ Concilii Carthaginensis ad Innocentium Papam, inter epistolas ultimæ editionis 175. ubi ex mss. nomen Pannonii restitutum est, cùm antea perperam legeretur Pantonii. In Concilio Carthaginensi ann. 525. sub Bonifacio interfuit Fortunatus Episcopus plebis *Puppitana*, & primus omnium epistolæ synodicæ Episcoporum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi recitatæ subscribit *Gulosus Episcopus Puppitanus*.

GESTA Collat. diei I.

dixit. Agnosco illum. *Item recitavit.* Januarianus Episcopus plebis Tubulbacensis 78. *Idem dixit.* Præsto sum, unitas est Catholica, non contra me habeo Episcopum in civitate meâ. *Item recitavit.* Gratianus Episcopus plebis Metensis 79. *Idem dixit.* Præsto sum. *Fortunatianus Episcopus partis Donati civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Victor Episcopus plebis Bahannensis 80. *Idem dixit.* Præsto sum, unitatem habeo. *Item recitavit.* Quodvultdeus Episcopus plebis Centuriensis 81. *Idem dixit.* Præsto sum. *Cresconius Episcopus partis Donati civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Fortunatus Episcopus plebis Capsensis 82. *Idem dixit.* Præsto sum. *Celer Episcopus partis Donati civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus plebis Temonianensis 83. *Idem dixit.* Præsto sum: ibi in eodem loco ubi ago non contra me habeo Episcopum. [*Item recitavit.*] Montanus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Auguritanæ 84. *Idem dixit.* Præsto sum, unitatem habeo. *Item recitavit.* Jocundus Episcopus plebis Sufetulensis 85. *Idem dixit.* Præsto sum. *Titianus Episcopus partis Donati civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Victor Episcopus plebis Bartanensis 86. *Idem dixit.* Præsto sum. *Honorius Episcopus partis Donati civitatis suprascriptæ dixit.* In mala quæ fecit mihi modò illum didici. *Item recitavit.* Victor Episcopus Cullitanus 87. *Idem dixit.* Præsto sum. *Fidentius Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Palatinus Episcopus Bosetensis 88. *Idem dixit.* Præsto sum. *Felix Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Quodvultdeus Episcopus Girbitanus 89. *Idem dixit.* Præsto sum. *Evasius Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Silvanus Episcopus Carianensis 90. *Idem dixit.* Præsto sum, unitas est illic. *Item recitavit.* Æmilianus Episcopus Aggeritanus 91. *Idem dixit.* Præsto sum. *Candorius Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Privatus Episcopus plebis Usilensis 92. *Idem dixit.* Præsto sum, non contra me habeo Episcopum. [*Petilianus Episcopus dixit.*] Presbyterum illic habet. *Item recitavit.* Maius Episcopus plebis Amudarsensis 93. *Idem dixit.* Præsto sum, in patriâ meâ Catholica est. *Item recitavit.* Victor Episcopus plebis Uvazensis 94. *Idem dixit.* Præsto sum. *Secundinus Episcopus plebis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus plebis Tituli 95. *Idem dixit.* Præsto sum. *Victor Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Milicus Episcopus plebis Tagamutensis 96. *Idem dixit.* Præsto sum; omnes Catholici sunt. *Item recitavit.* Speratus Episcopus plebis Ammederensis 97. *Idem dixit.* Præsto sum. *Crescentianus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Aurelius Episcopus plebis Numnulitanæ 98. *Idem dixit.* Præsto sum,

78. *Tubulbacensis*] In Byzacenâ, ut docet notitia.

79. *Metensis*] In provinciâ Numidiæ, ut videre est in eadem notitia.

80. *Bahannensis*] Est in notitiâ provinciæ Byzacenæ *Baanensis* sedes, & epistolæ Episcoporum hujus provinciæ ad Constantinum in Concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Januarius Episcopus Baanensis.*

81. *Centuriensis*] In Numidiâ, ut docet notitia, & Procopius lib. 2. de Bello Vandalico mentionem facit Castelli cujusdam cui *Centuria* nomen erat in Numidiâ. De hoc ipso *Quodvultdeo Episcopo Centuriensi* actum est in Concilio Milevitano anni 402. Cod. Afric. Can. 87 quo statuitur ut nullus cum eo communicet, donec causa ejus fuerit terminata, quia noluerat cum adversario suo contendere in Episcoporum judicio.

82. *Capsensis*] *Capsa* urbs provinciæ Byzacenæ. Hujus plerique veteres meminêre. *Donatulus à Capse* subscribit Concilio Carthaginensi sub Cypriano qui mentionem etiam facit *Capsensis* civitatis epist. 56. In notitia provinciæ Byzacenæ num. 60. occurrit *sedes Capsensis.* Ptolemæus *Capsam* inter urbes sub Adrumeto constitutas recenset. In eâ Jugurthæ Regis Thesauri asservabantur, teste Strabone lib. 17. De hac urbe Sallustius lib. de bello Jugurthino. *Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum atque valens nomine Capsa.* Ipsius excidium posteà describit, sicut & Florus lib. 3. cap. 1. Plinius verò lib. 5. cap. 4. *Capsitanos* memorat inter eos qui *non civitates tantùm, sed pleraque etiam nationes jure dici possunt. Capsam* coloniam habent Tabulæ Peutingerianæ.

83. *Temonianensis*] Sedes provinciæ Byzacenæ, ut docet notitia, in quâ tamen legitur *Themoniarensis.* In Synodicâ Episcoporum provinciæ Byzacenæ ad Constantinum inter Episcopos reperitur *Victorinus Themonianensis.* Cresconius de quo hic fit mentio, eligitur Legatus provinciæ Byzacenæ Can. 127. Cod. Afric.

84 *Auguritana*] In Numidiâ, ut patet ex notitiâ. Antea malè legebatur *Cathauguritensis.*

85. *Jocundus Episcopus plebis Sufetulensis*] In provinciâ Byzacenâ, qui Concilio Carthaginensi an. 419. interfuit. Privatianus à *Sufetulâ* sedit in Concilio Carthaginensi sub Cypriano. Præsidius *Sufetulensis* nominatur in notitiâ Episcoporum provinciæ Byzacenæ, & celebratur à Victore Vitensi Historia Vandalicæ lib. 2.

86. *Bartanensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

87. *Cullitanus*] Fortè *Cululitanus*, qui inter Episcopos provinciæ Byzacenæ refertur in notitiâ num. 56. *Cululim* recenset Procopius lib. 6. de ædificiis Justiniani inter urbes Mediterraneas Byzacenæ, quas hic Imperator adversùs Mauros muniverat.

88. *Bosetensis*] Erat hujus nominis Episcopatus in provinciâ Proconsulari non secùs ac in Numidiâ. Nam in epistolâ Episcoporum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino legitur subscriptio Crescituri Episcopi Ecclesiæ *Bosetana*, seu ut habet cod. ms. Bellovacensis *Bosetana.* Felix hujus adversarius appellatur infrà cap. 202. *Vosetanus.*

89. *Girbitanus*] Ita emendavit Baluzius, nam in ms. codice legitur *Givit.* In Concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit Monnulus à *Girbâ.* In Concilio Cabarsussitano Proculus *Girbitanus* Episcopus. Evasius qui hic dicitur adversarius Quodvultdei cap. 199 appellatur *Episcopus Girbitanus.* In Concilio Carthaginensi sub Bonifacio an. 525. adfuit Vincentius Episcopus plebis *Gervitana* seu *Girbitana* provinciæ Tripolitanæ legatus. In notitiâ hujus provinciæ Episcopus est *Girbitanus*; necnon in notitiâ Imperii sect. 42. memoratur Procurator Baphii *Girbitani* provinciæ Tripolitanæ.

90. *Carianensis*] Seu *Casularum Carianensium.* Oppidi provinciæ Byzacenæ.

91. *Aggeritanus*] In notitiâ provinciæ Byzacenæ duplex sedes *Aggaritana*, scilicet num. 19. & num. 108. alterutrius erat Æmilianus Episcopus.

92. *Usilensis*] In notitiâ provinciæ Byzacenæ *Usulensis.* In Concilio Carthaginensi sub Grato adest Cassianus *Usulensis*: & Theodorus *Usulensis* notus Donatista Concilio Cabarsussitano subscripsit: quamquam in codice ms. Bibliothecæ Colbertinæ legitur *Uculensis*, quæ urbs est provinciæ Proconsularis ab *Usulensi* diversa, & cujus Episcopus erat Cericius, de quo infrà cap. 128. In Epistolâ synodicâ Episcoporum Byzacenorum subscribit *Laurentius Episcopus civitatis Usilabæ*: Et in Epistolâ Episcoporum provinciæ Proconsularis *Crescentius Episcopus Ecclesiæ Uculensis.* *Usilla* à Ptolemæo memoratur. Antoninus inter Tusdrum & Thenas *Usilam* civitatem locat. *Usila* dicitur ab Anonymo Ravennensi, & in Tabulis Peutingerianis *Usilla.*

93. *Amudarsensis*] *Amudarsa*, seu *Amurdasa*, urbs provinciæ Byzacenæ apud Ptolemæum & in Itinerario Antonini. In notitiâ ejusdem provinciæ exstat Liberatus *Amudarsensis.*

94. *Uvazensis*] In provinciâ Proconsulari. Nam Ptolemæus lib. 4. cap. 3. inter civitatem Thabraca & Bagradam fluvium memorat *Vazuam* civitatem, quæ videtur propterea sita fuisse in limite Proconsularis versùs Numidiam. Ita SALERIUS.

95. *Tituli*] In provinciâ Proconsulari est Episcopus *Titulitanus.*

96. *Tagamutensis*] In provinciâ Byzacenâ, ut constat ex notitiâ num. 19.

97. *Ammederensis*] *Ammadaram* vocat Ptolemæus, eámque locat post Siccam Veneriam, Assuram, Naraggaram, & Madauram, hoc est in limite provinciæ Proconsularis & Numidiæ. Itinerarium Antonini *Ammederam* locat inter urbes Numidiæ.

98. *Numnulitana*] In Proconsulari, ut patet ex Epistolâ Episcoporum illius provinciæ in Concilio Lateranensi in quâ subscribit *Donatianus Episcopus Ecclesiæ Numnulitana.*

99. Tarudensis

sum, non habeo contra me Episcopum. *Habetdeum diaconus Episcopi Primiani Carthaginensis dixit.* Exivit de corpore. *Item recitavit.* Venustus Episcopus plebis Turudensis 99. *Idem dixit.* Præsto sum. *Adeodatus Episcopus dixit.* Non ibi habemus. *Item recitavit.* Honoratus Episcopus Abiddensis 100. *Idem dixit.* Præsto sum, Episcopum contra me non habeo ibi. *Item recitavit.* Gududus Episcopus Ancusensis 101. *Idem dixit.* Præsto sum. *Donatus Episcopus ejusdem loci dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Sabratius Episcopus plebis Turretamallumensis 102. *Idem dixit.* Præsto sum. *Jurata Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Fortunatus Episcopus Ecclesiæ Undesitanæ 103. *Idem dixit.* Præsto sum. *Cresconius Episcopus [loci suprascripti] dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Severus Episcopus plebis Utimari 104. *Idem dixit.* Præsto sum, unitas est illic. *Item recitavit.* Pascasius Episcopus plebis Tijucensis 105. *Idem dixit.* Præsto sum, sed unitas est illic. *Item recitavit.* Valerius Episcopus plebis Utiuisensis 106. *Idem dixit.* Præsto sum, Episcopum non habeo. *Habetdeus diaconus dixit.* Fuit illic, exivit de corpore. *Item recitavit.* Urbanus Episcopus plebis Theodalensis 107. *Idem dixit.* Præsto sum, Catholica unitas est. *Item recitavit.* Victor Episcopus plebis Migirpensis 108. *Idem dixit.* Præsto sum. *Gloriosus Episcopus loci supradicti dixit.* Agnosco illum.

CXXVII. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Cùm Episcoporum sit petita collatio, miramur nescio quâ impudentiâ præsentem diaconum 109 Episcopi personam velle suscipere, & collationem quam Deo favente cœpimus inchoare, studio contentionis perturbare. Unde cohibeat se à tali actione; quia non decet rebus seriis non necessaria commiscere. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Superflua prosequitur sanctitas tua, cùm constet præsentem ad id fuisse delectum, ut cognosceret singulos, non ut studium disputationis arriperet. *Item recitavit.* Lucianus Episcopus plebis Tuneiensis 110. [*Idem dixit.*] Præsto sum, unitas est illic. *Item recitavit.* Donatus Episcopus plebis Saeensis 111. *Idem dixit.* Præsto sum, unitas est illic. *Item recitavit.* Rufinianus Episcopus plebis Muzuensis 112. *Idem dixit.* Præsto sum; omnis Catholica est. *Item recitavit.* Victor Episcopus plebis Trisipensis 113. *Idem dixit.* Præsto sum. *Felicianus Episcopus [loci suprascripti] dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Adeodatus Episcopus plebis Bencennensis 114. *Idem dixit.* Præsto sum, Catholica est ab origine. *Item recitavit.* Faustinus Episcopus plebis Sillitanæ 115. *Idem dixit.* Præsto sum. *Possidonius Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Felix Episcopus plebis Aptugnitanæ 116. *Idem dixit.* Præsto sum, Catholica est omnis. *Item recitavit.* Geta Episcopus plebis Jubaltianensis 117. *Idem dixit.* Præsto sum. Non habeo contra [me] alium. *Item recitavit.* Januarius Episcopus plebis Cenculianensis 118. *Idem dixit.* Præsto sum, non est illic Episcopus alius, Catholica est. *Item recitavit.* Julianus Episcopus plebis Tasfal- CXXVIII.

99. *Turudensis*] Fortè *Turusensis* in Proconsulari provincia.

100. *Abiddensis*] In Proconsulari ubi erat oppidum *Abitta*, testibus Ptolemæo, & Antonini Itinerario. In Concilio Cabarsussitano subscribit *Tertullus Episcopus Abitensis*. Erat & in Mauritaniâ Cæsareensi *Bidensis*, seu *Biddensis* Episcopus; atque etiam *Itensis*: Fortè ad alterutrum revocari posset.

101. *Ancusensis*] In provinciâ Byzacenâ. In veteri codice perperam hic *Aausensis* legitur; nam Donatus Gududi adversarius cap. 207. *Ancusensis* Episcopus dicitur; ut rectè observavit Baluzius.

102. *Turretamallumensis*] Duæ erant in Africâ urbes dictæ *Tamallumæ*, ut ex notitiâ constat; una in provinciâ Byzacenâ; altera in Mauritaniâ Sitifensi. Illa *Turretamallumensis* dicitur. *Tamallumensis Ecclesiæ plebes invaserat Vincentius Girbitanus* ex Concilio Juncensi. Ex quo colligitur hanc urbem in extremis Byzacenæ partibus fuisse sitam versùs Tripolitanam, ad quam Girba pertinebat. In Itinerario Antonini collocatur *Turristamallum* in limite Tripolitano. In Concilio Lateranensi sub Martino act. 2. epistolæ Byzacenorum subscribit *Pentasius Episcopus sanctæ Ecclesiæ Turrismancamulus*, seu *Turrium-Tamal* in codice Bellovacensi.

103. *Undesitanæ*] Legendum *Vadesitanæ*, ut monet Baluzius. Nam postea Cresconius Fortunati adversarius vocatur *Bassitanus* cap. 201. & sanè in notitiâ Episcoporum Africæ nullus *Undesitanus*, sed *Vadesitanus* inter Numidas occurrit.

104. *Utimari*] Est in provinciæ Proconsularis notitiâ Episcopus *Utimmirensis*, sed hujus sedis Episcopum fuisse statuimus *Timotheum Utimensem*, de quo suprà.

105. *Tijucensis*] Hujus sedis nomen in notitiâ non comparet. Nam quod Baluzius *Tisitensem* Byzacenæ putat esse, non advertit suprà se Aptum Episcopum plebis *Tiguensis* huic sedi adscripsisse. Ego existimarem *Tysicense* oppidum, quod Augustinus in Proconsulari situm esse docet, & cui Novellum Episcopum præfuisse tempore Cæciliani ait, diversum fuisse à *Tisiensi*, idemque cum *Tijucensi*, de quo agimus.

106. *Utiuisensis*] Fortè *Tinuisensis* in provinciâ Proconsulari.

107. *Theodalensis*] In provinciâ Proconsulari *Theudalen* urbem fuisse constat ex Ptolemæo lib. 4. cap. 3. & Plinio lib. 5. cap. 4. Victor Vitensis lib. 1. num. 7. laudat Habetdeum Episcopum *Theudalensem* à Genserico relegatum. *Theudalensem* pro *Eudalensi* in notitiâ provinciæ Proconsularis legendum censent Baluzius & Harduinus.

108. *Migirpensis*] In provincia Proconsulari. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano subscribit *Felix primus à Migirpâ*, & in notitiâ Episcoporum provinciæ Proconsularis *Migirpensis* occurrit. In Concilio Carthaginensi anni 395. interfuit *Titus Episcopus Megirpensis*.

109. *Præsentem Diaconum*] Habetdeum Primiani Carthaginensis diaconum, cujus extant plurimæ interlocutiones in his gestis.

110. *Tuneiensis*] *Tunes* celebris est apud Polybium; hujus situm sic describit. *Tunes Carthagine abest stadia fermè 120. ex omni fermè parte Carthagine potest conspici.* Nunc *Tunis*. In Concilio V. generali Sextilianus *Tunetensis*, seu *Tunensis* Episcopus vices agit Primosi Episcopi Carthaginis.

111. *Saeensis*] Holstenius pro *Saeensi* legendum putat *Saldensem* qui ad Mauritaniam Sitifensem pertineret: Baluzius *Sueensem*, cujus sedis Episcopum subscripsisse legimus in epistolâ Episcoporum provinciæ Proconsularis ad Paulum Patriarcham in Concilio Lateranensi sub Martino.

112. *Rufinianus &c. Muzuensis*] Is interfuit Concilio Carthaginensi sub Aurelio ann. 419. ubi variè sedis ejus nomen refertur. Nam in Labbeanâ editione Tom. 2. Concil. col. 1603. & 1605. dicitur *Rufinianus Muzutensis*, seu *Mustensis*, & col. 1670. *Rufinus Episcopus Mazensis*. In Cod. Can. Eccles. Afric. Can. 127. dicitur *Muzuerensis*, & inter Legatos provinciæ Proconsularis ponitur. At *Muzuca* ad Byzacenam pertinebat. Quare rectiùs in Græco tum hic, tum in subscriptionibus Μοζουηνσιανὸς appellatur; quod concinit cum collatione & notitiâ.

113. *Trisipensis*] Hujus sedis non alibi fit mentio quàm in epistolâ Episcoporum provinciæ Proconsularis ad Paulum Patriarcham Constantinopolitanum in Concilio Lateranensi, ubi legitur subscripsisse *Felix Episcopus sanctæ Ecclesiæ Trisipellis*, aut ut in ms. codice Bellovacensi *Trisipelis*.

114. *Bencennensis*] Fortè legendum *Beneventensis* seu *Benentensis*, quæ sedes est in provinciâ Proconsulari. In Concilii Arelatensis anni 314. subscriptionibus legitur inter Episcopos Afros, *Anastasius Episcopus de civitate Beneventanâ*.

115. *Sillitanæ*] In provinciâ Numidiæ, ut docet notitia num. 54.

116. *Aptugnitanæ*] Ita legitur ubique apud Augustinum. Apud Optatum & in actis purgationis *Autumnitana*, vulgò *Aptungitana*.

117. *Jubaltianensis*] In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia. Qui nominatur hic ejus Episcopus *Geta*, adfuit Concilio Carthaginensi anno 403. ut refertur in Codice Can. Ecclesiæ Africanæ Can. 90. Ejusdem sedis fuisse videtur Episcopus Restitutus, qui in epistolâ Episcoporum provinciæ Byzacenæ dicitur *Jubaldidensis*, seu ut habet exemplar Bellovacense *Jubalidensis Episcopus*.

118. *Cenculianensis* seu potiùs *Cenculianensis* in notitiâ provinciæ Byzacenæ.

Tasfaltensis [119]. *Idem dixit.* Præsto sum; unitas est, Catholica est omnis illic. *Adeodatus Episcopus dixit.* Annus est ex quo mortuus est. *Item recitavit.* Crescentianus Episcopus plebis Arenensis [120]. *Idem dixit.* Præsto sum, unitas est apud me *Item recitavit* Licentius Episcopus plebis Zattarensis [121]. *Idem dixit.* Præsto sum, Catholica est ibi. *Item recitavit.* Malcus Episcopus plebis Masculitanæ [122]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Vitalis Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Marianus Episcopus plebis Rufinianensis [123]. *Idem dixit.* Præsto sum; unitatem Catholicæ habet. *Item recitavit.* Tertiolus Episcopus plebis Cillitanæ [124]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Donatus Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Sopater Episcopus plebis Tambaiensis [125]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Faustinus Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Paulus Episcopus plebis Uzittarensis [126]. *Idem dixit.* Præsto sum, non habeo ex illâ parte. *Habetdeus Diaconus dixit.* Exivit de corpore. *Item recitavit.* Januarius Episcopus plebis Aptucensis [127]. *Dominicus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Hic est, commotus est corporis infirmitate. *Item recitavit.* Victor Episcopus Ecclesiæ Uticensis [128]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Gedulus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Qui supra pro Cericio [129] Episcopo plebis Uculensis [130]. *Quo accedente, idem dixit.* Præsto sum, omnis Catholica est. *Item recitavit.* Basilius Episcopus plebis Altiburitanæ [131]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Augustalis Episcopus [loci suprascripti] dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit:* Victor Episcopus plebis Vinensis [132]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Habetdeus diaconus dixit.* Non habemus, exivit de corpore ante annos quinque. *Item recitavit.* Fructuosus Episcopus plebis Abziritensis [133]. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Hic est Carthagini, sensit sibi [134]. *Adeodatus Episcopus dixit.* Diocesis est Feliciani Utinensis [135], Presbyterum ibi habet. *Item recitavit.* Publianus Episcopus plebis Bazarididacensis [136]. *Idem dixit.* Præsto sum, unitas est. *Item recitavit.* Cassianus Episcopus plebis Bamaccorensis [137]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Donatus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum; Presbyter meus fuit. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus plebis Zaraitensis [138]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Rogatus Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Felix Episcopus Villaregensis [139]. *Idem dixit.* Præsto sum, non habeo contra me Episcopum. Modò exivit de corpore. *Victor Episcopus [loci suprascripti] dixit.* Constat me modò fuisse ordinatum. *Item recitavit.* Primulus Episcopus plebis Tamagristensis [140]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Saturninus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Adeodatus Episcopus plebis

119. *Tasfaltensis*] In notitiâ ejusdem Provinciæ, *Tasbaltensis.* In Concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Adelfius à Thasbalte*, seu ut in nonnullis habetur Codicibus, *à Thasvalte.* Antoninus in Itinerario *Tabaltam* memorat inter orbes Byzacenæ. Concilio Cabarsussitano ann. 393 inter Episcopos Donatistas subscribit *Innocentius Thebaltensis.* Hic fortè est de quo dicitur hoc loco *Annus est ex quo mortuus est.*

120. *Arenensis*] Cujus provinciæ sit incertum.

121. *Zattarensis*] *Zattara* urbs Numidiæ notissima. Ex Episcopis quatuor qui fidei professionis libellum Hunerico Regi obtulêre, unus fuit *Januarius Zattarensis*, ut testatur Victor Vitensis lib. 3. *Felix Zattarensis* Episcopus Legatus Numidiæ interfuit Concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525 & alteri sub Reparato ann. 534 Habemus etiam *Cresconium Episcopum Zattarensem* provinciæ Numidiæ, qui adfuit Concilio V. generali. In notitiâ Episcoporum qui Carthaginem venerunt anno sexto Regis Hunerici inter Numidas recensetur *Januarius Jallerensis*; sed utrùm is à *Zattarensi Januario* de quo suprè, diversus fuerit, incertum.

122. *Masculitana*] Numidiæ urbis de quâ vide notam 48. ad l. 1. Optati. p. 15.

123. *Rufinianensis*] In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia.

124 *Cillitana*] In eâdem provinciâ ex eâdem notitiâ.

125. *Tambaiensis*] Civitatis provinciæ Byzacenæ, de quâ mentionem facit Victor Vitensis lib. 5. de persecutione Vandalic. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano adfuit *Secundianus à Tambeis* & inter Episcopos Donatistas cap. 44 subscribit *Gemelius Episcopus à Tambeis.* Inter Episcopos Provinciæ Byzacenæ in notitiâ memoratur *Tambaitanus.* Antea legebatur *Tambalensis*, sed emendatum est à Baluzio *Tambaiensis*; quia cùm infrà nominatur Faustinus Sopatris hujus adversarius, *Tambaiensis* dicitur.

126. *Uzittarensis*] Est in notitiâ provinciæ Proconsularis Episcopus *Usitensis*; quam sedem eamdem putat esse Baluzius cum istâ. *Usita* in Africâ meminit Hirtius in libro de bello Africano, sed hæc sita erat in provinciâ Byzacenâ, ut post Norisium, observat Theodericus Ruinart. nam dicitur illis ab Hirtio à portu Leptis parvæ millia sex passuum abfuisse. Leptis autem erat in Byzacenâ supra Adrumetum versùs Tripolim millia passuum decem & octo, ut testatur Antoninus in Itinerario, proindéque longiùs à provinciâ Proconsulari dissita, quàm ut ei attribui posset. Huic etiam sententiæ favet Ptolemæus, qui libro 4. cap. 3. inter urbes quæ sub Adrumeto erant *Usitam* commemorat.

127. *Aptucensis*] Cave ne *Aptucam* confundas cum *Aptungâ* provinciæ Proconsularis urbe. Ubi sita fuerit *Aptuca*, incertum.

128. *Uticensis*] Urbs notissima provinciæ Proconsularis, & Catonis morte nobilitata, ut observant Pomponius Mela, & Plinius.

129. *Qui suprà pro Cericio*] Antea legebatur: *Item recitavit qui suprà. Procericio Episcopus plebis Uculensis.* Sed hunc locum emendavit Baluzius & rectè. Sensus est, Episcopus Catholicus qui modò subscripserat, nempe Victor Uticensis, pro Cericio Episcopo plebis Uculensis tunc absente, etiam subscripserat: sed tunc præsens Cericius subscriptionem approbat & respondet.

130. *Uculensis*] diversus ab *Uzalensi*, de quo suprà cap. 116. Provinciæ Proconsularis fuisse colligitur ex epistolâ Episcoporum hujus provinciæ in Concilio Lateranensi sub Martino, cui *Gloriosius Episcopus Ecclesiæ Uculensis* subscripsisse legitur.

131. *Altiburitana* seu *Altuburitana* in provinciâ Proconsulari, ut docet notitia. *Victor Episcopus Altiburitanus* Concilio Cabarsussitano interfuit, & *Constantinus Episcopus Ecclesiæ Altuburitanæ* synodicæ Patrum Proconsularium subscripsit in Concilio Lateranensi sub Martino.

132. *Vinensis*] In eâdem provinciâ Proconsulari, ut patet ex eâdem epistolâ synodicâ, cui subscripsit *Fructuosus Vinensis Episcopus.* Inter Episcopos Concilii Cabarsussitani reperitur *Faustinus Episcopus Binensis* Donatista, quem eum esse existimat Baluzius, de quo hîc dicit Habetdeus diaconus: *Non habemus, exivit de corpore ante annos quinque.*

133. *Abziritensis* seu *Abziritanus*, vel *Abderitanus.* Nam Victor Episcopus qui interfuit Concilio Carthaginensi ann. 397. in vulgatis *Abderitanus* Episcopus, in vetustissimo codice ms. bibliothecæ Colbertinæ, dicitur *Abziritanus.* Fortè hujus sedis Episcopus est *Victorianus Auzaritanus*, qui subscripsit epistolæ synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino. Cave tamen ne eam sedem cum *Abaritanâ*, quæ secunda est in notitiâ provinciæ Proconsularis confundas.

134. *Sensit sibi*] Mendosus locus ex quo tamen colligi potest, Fructuosium malè se habuisse.

135. *Utinensis*] In provinciâ Proconsulari. Hujus *Feliciani* fit etiam mentio cap. 133. & 187.

136. *Bazarididacensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

137. *Bamaccorensis*] In notitiâ Numidiæ corruptè legitur *Dametrorensis.* Hic in veteri libro *Vamaccorensis*: et cap. 187. *Bamaccorensis.* Plinius lib. 5. cap. 4. memorat in Africâ civitatem *Vamacures.* In Concilio Carthaginensi sub Cypriano occurrit *Felix ab Amaccurâ* aut *Amachorrâ*, pro quo legendum conjiciunt eruditi à *Bamaccurâ.*

138. *Zaraitensis* seu *Zarattensis* in Numidiâ, ut docet notitia.

139. *Villaregensis*] Malè in notitiâ Numidiæ *Villadegensis.* Cap. 48. & 77. Cod. Can. Eccl. Afr. *Cresconius Villaregensis* in Numidiâ Episcopus reprehenditur, quòd propriâ sede relictâ Tubiensem Ecclesiam invasisset. *Candidum Villaregiensem Episcopum*, cui ex Donatistâ facto Catholico honor Episcopalis servatus est, laudat Augustinus lib. 2. contra Cresconium c. 10.

140. *Tamagristensis*] In Mauritaniâ Sitifensi, ut docet notitia.

141. Sa-

plebis Satafensis [141]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Urbanus Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Faustinianus Episcopus plebis Tamogadensis [142]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Gaudentius Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Avitus Episcopus plebis Lamaluensis [143]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Januarius Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Sextilius Episcopus plebis Assabensis [144]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Marcianus Episcopus* [*loci suprascripti*] *dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Marcianus Episcopus Idicrensis [145]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Martialis Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Crispulus Episcopus Ecclesiæ Volitanæ [146]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Quodvultdeus Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Germanus Episcopus Gypsariensis [147]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Fidentinus Episcopus dixit.* Agnosco illum. [*Item recitavit.*] Rogatus Episcopus Gaguaritanus [148]. *Idem dixit.* Præsto sum, unitatem habet. *Adeodatus Episcopus dixit.* Noster fuit, à nobis illò transiit. *Item recitavit.* Quadratus Episcopus plebis Gegitanæ [149]. *Idem dixit.* Præsto sum, numquam ibi fuit Episcopus. *Item recitavit.* Gregorius Episcopus Tamallensis [150]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Lucius Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Lucius Episcopus civitatis Tagaratensis [151]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Quintus Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Felicianus Episcopus plebis Cufrutensis [152]. *Idem dixit.* Præsto sum, Episcopum alium non habeo.

CXXIX. *Primanus Episcopus dixit.* Ille qui fuit, damnatus est à nobis & ab illis; cùm scirent illum reum, & ipsi confirmaverunt; adhuc alter non est ordinatus. *Et aliâ manu.* Primianus Episcopus recognovi. *Item recitavit.* Bonifacius Episcopus Cenensis [153]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Vindemius Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Adeodatus Episcopus plebis Bazaritanæ [154]. *Idem dixit.* Præsto sum. Est quidem in corpore constitutus Calipotius; sed cùm videret universum populum ad Ecclesiam Catholicam fuisse conversum, discessit. *Item recitavit.* Niventius Episcopus Tunugabensis [155]. *Idem dixit.* Præsto sum. Non ibi habeo contra me Episcopum.

Primanus Episcopus dixit. Damnatus est in causâ adulterii; tamen illic fuit usque ad annum præsentem. *Item recitavit.* Sabinus Episcopus Tuccensis [156]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Adeodatus Episcopus dixit.* In diocesi meâ est ordinatus, ex Presbyterio meo est. *Sabinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Cùm sæpè à civibus meis peterer ut eos in communionem Ecclesiæ Catholicæ suscepissem, rogaverunt eam ut eis Episcopus daretur. Petierunt me, & ordinatus sum. *Adeodatus Episcopus dixit.* Quem habuit decessorem? Edicat in cujus locum successit. CXXX.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Constat non ibi fuisse Catholicam? *Adeodatus Episcopus dixit.* Non. *Item recitavit.* Marianus Episcopus Utzipparitanorum [157]. *Idem dixit.* Præsto sum, numquam ibi habui alium. *Item recitavit.* Victorius Episcopus plebis Larensis [158]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Honoratus Episcopus dixit.* Agnosco illum. CXXXI.

Hilarus exceptor dixit. Quoniam codices implevimus, & alii nobis subrogandi sunt exceptores, jubeat nobilitas tua è corpore nostro alios subrogari, nobis custodibus datis. *Vitalius Notarius Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Hoc & ego suggero, quod & exceptor nobilitati tuæ. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Dentur nunc Notariis qui codices se implesse confirmant, & exceptoribus ab utraque parte custodes. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis dixit.* Jam nos delegisse custodes, mandato ipso narravimus. Ex ipsis etiam duos offerimus custodes. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Eorum nomina qui nunc offeruntur edicito. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Deuterium [159] & Restitutum [160]. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Congruum est, ut sicuti & alii subrogati sunt exceptores, sic dentur & ab aliâ parte custodes. *Primanus Episcopus Carthaginensis dixit.* Damus custodes, Victorem Hipponiensem [161] & Mari- CXXXII.

141. *Satafensis*] Ibidem est *Satafensis* in Sitifensi num. 6. & in Cæsareensi num 116. Alterutrius sedis fuerunt Episcopi, quorum hic fit mentio.

142. *Tamogadensis* seu *Tamugadensis* in Numidiâ. De quâ vide notam Baluzii ad acta purgationis Cæciliani suprà p. 171.

143. *Lamasuensis*] Item in Numidiâ, ut docet eadem notitia. Dicitur posteà Januarius adversarius Aviti cap. 187. *Lamasbensis*, & in Concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Pusillus à Lamasbâ*. Ita etiam appellatur hocce oppidum in Antonini Itinerario, in Tabulis Peutingerianis, *Lamasbua*.

144. *Assabensis*, seu potiùs *Assafensis* in Sitifensi ut docet notitia.

145. *Idicrensis*] In Numidiâ. Vide notam 49. in librum 2. Optati. p. 42.

146. *Volitana*] Ptolemæus inter alias urbes quas lib. 4. cap. 3. sub Carthagine fuisse commemorat, *Vol* secundam recenset. In notitiâ provinciæ Proconsularis, *Belitanus* dicitur ejus Episcopus, & Paulinus in vitâ Ambrosii *Muranum Episcopum Belitanum* laudat. Exstat sermo Augustini 13. de verbis Apostoli habitus in die natali *Bolitanorum Martyrum*; & *sanctorum Volitanorum* memoria celebratur in Carthaginensi Calendario die XVI. Kalendas Novembris.

147. *Gypsariensis*] In Mauritaniâ Cæsareensi, ut colligi potest ex Ptolemæo lib. 4. cap. 14. At in Tabulis Peutingerianis, & in Anonymo Ravennate *Gypsaria* collocatur inter oppida provinciæ Byzacenæ.

148. *Gaguaritanus*] In notitiâ provinciæ Byzacenæ dicitur *Gauvaritanus*.

149. *Gegitana*] *Gegitanus* Episcopus legitur in notitiâ Mauritaniæ Sitifensis. Hic potiùs designatur, quàm *Ziggensis* quæ in Proconsulari.

150. *Tamallensis*] Hæc est *Tamallumæ* Mauritaniæ Sitifensis.

151. *Tagaratensis*] In provinciâ Proconsulari, ut docet notitia.

152. *Cufrutensis*] In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia. Iste *Felicianus* adfuit Concilio Carthaginensi ann. 403. & ibi quoque dicitur *Cufrutensis Episcopus*.

153. *Cenensis*] Cujus provinciæ sit incertum.

154. *Bazaritana*] In Numidiâ, ut docet notitia. Calipotius hujus adversarius infrà cap. 188. dicitur *Calipodius Episcopus Vazaritanus*.

155. *Tunugabensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

156. *Tuccensis*] Non *Tucca* in Sitifensi, neque *Tucca* in Byzacenâ, sed oppidi cujusdam hujus nominis antea dioeceseos Milevitanæ, ut patet ex sequentibus.

157. *Utzipparitanorum*] In provinciâ Proconsulari, ut docet notitia; quæ *Uzappariananum* habet Episcopum. Is *Marianus* Concilio Carthaginensi ann. 419. posteà interfuit.

158. *Larensis*] In provinciâ Proconsulari. Hujus meminit Victor Vitensis lib. 1. hist. Vandal. num. 6. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit, *Hortensianus à Laribus*. Adfuit Concilio Carthaginensi ann. 525. sub Bonifacio, *Vitulus Episcopus plebis Larensis*. Erat in Mauritaniâ Cæsareensi *Lar* castellum, ut docent Itinerarium Antonini & Anonymus Ravennas, sed diversum à *Larensi oppido*, de quo fit mentio apud Victorem Vitensem. Nam istud *Sicca Veneria* vicinum erat, & huc Episcopi ducti fuerant, ut inde in eremum deportarentur. *Hilarensis oppidi* & *Siccensis* quasi vicinorum meminit Augustinus epist. 229. ad Darium Comitem; nec videtur *Hilarense* diversum à *Larensi*.

159. *Deuterium*] Episcopum *Cæsareensem* in Mauritaniâ, ut patet ex Augustino lib. 2. Retract. cap. 51. BALUZIUS.

160. *Restitutum*] Episcopum *Tagorensem* in Numidiâ.

161. *Hipponiensem*] *Diarrhytorum* in provinciâ Proconsulari, non *Hippo-regiorum* in provinciâ Numidiæ. Nam *Macrobius* non *Victor* erat adversarius sancti Augustini *Hippo-regiorum* Episcopi

GESTA Collat. diei I. CCXXIII.

Marinianum Oeënsem 161 collegas nostros.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Quoniam ex utraque parte Episcopi custodes videntur adpositi, singulorum (sicut cœperat) officium nomina subscriptionésque recitare debebit, & ad susceptas tabulas ad majorem diligentiam alterutrum signet sollicitudo custodum, ut hisdem præsentibus reseratæ, describi possint, atque ea quæ gesta sunt schedarum serie contineri. *Cumque ab utrisque partibus tabulæ susciperentur atque signarentur, recitatum est.* Innocentius Episcopus Lamiggigensis 163 coram viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Præsto sum. *Junianus Episcopus dixit.* Nec ego illum novi, nec ipse me. *Et recitavit.* Rufinianus Episcopus Bonustensis 164 coram viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi, & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Numquam illic fuerunt Donatistæ. *Primianus Episcopus Carthaginensis dixit.* Ipse fuit noster, sed populos habemus quibus ordinare 165. *Rufinianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Bonustensis dixit.* Numquam habuit. *Et recitavit.* Laodicius Episcopus plebis Clypiensis 166 coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E parte adversâ est Geminius. *Et recitavit.* Donatus Episcopus plebis Buritanæ 167 coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quare cùm recitavisset, idem dixit.* Non illic habent Donatistæ neminem. *Et recitavit.* Candorius Episcopus plebis Mullitanæ 168 coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Marcellinus Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Isaac Episcopus plebis Utinensis 169 coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Felicianus Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Qui supra pro Victore Episcopo Tuburbitanorum Minorum 170 coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino subscripsi eum suprascripta mandasse præsentem Carthagine. *Maximinus Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Felix Episcopus Tubiensis 171 coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi. *Idem dixit.* Catholica est sola. *Et recitavit.* Felix Episcopus Abbiritanorum Majorum 172 coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est sola. *Et recitavit.* Augendus Episcopus plebis Villæ magnensis 173 coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est tantùm. *Primianus Episcopus Carthaginensis dixit.* Ipse

scopi & cap. 139. in *Victor* dicitur adversarius Florentini Episcopi Ecclesiæ Catholicæ *Hipponensium-Zaritorum*, ac demum disertè cap. 179. dicitur *Hippone sis Diarrhytorum*. Apud Ptolemæum lib. 4. cap. 3. Ἵππων Διάῤῥυτος appellatur, quam urbem sic à Græcis nominari asseverat Plinius lib. 5. cap. 4. propter aquarum irrigua. Eodem nomine designatur apud Pomponium Melem lib. 1. de situ orbis cap. 7. *Hippozarrhutus* dicitur in Itinerario Antonini. In Tabulis Peutingerianis *Ippone Diarrito*. Apud Anonymum Ravennensem lib. 3. num. 6. *Hippone-Zaretton*: & lib. 5. num. 5. *Yppone Zaretum*. Utriusque *Hipponis* meminit Strabo lib. 17. sed errat cùm utrique *Regii* nomen tribuit. Rectiùs Solinus in Polyhistore cap. 30. utramque urbem sic distinguit: *Hipponem, Regium posteà dictum; item Hipponem alteram, de interfluente freto Diarrhitum nuncupatum, nobilissima oppida Equites Græci condiderunt.* In Concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam tulit *Martyr Petrus ab Hippone Diarrhito*. Augustinus lib. 16. de Civitate Dei cap. 8 *Hipponem Diarrhitum* appellat. Denique epistolæ Proconsularium Antistitum in Concilio Lateranensi subscribit, *Donatus Gratiâ Dei Episcopus sanctæ Ecclesiæ Ipponiziaritensis*.

161. *Oeënsem*] In Tripolitanâ, ut docet Notitia. *Oeeam* habet Antoninus in Itinerario: *Heoam* Ptolemæus lib. 4. cap. 3. Dicitur à Plinio *Urbe Oeënsi*. Agrum *Oeënsem* in Tripolitanâ provinciâ memorat Ammianus Marcellinus lib. 29. cap. 6. Statuam *apud Coenses* habuisse dicitur Apuleius apud Augustinum epist. 138. sed in undecim manuscriptis habetur *Oenses*, & in quinque *Oeënses*, atque ita legendum patet ex eo quod statim additur, *ex quâ civitate uxorem habebat*: Pudentilla autem Apuleii uxor, ipso Apuleio teste in Apologiâ, *Oeënsis* erat. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano *Natalis ab Oeâ*, tam pro se quàm pro suis Comprovincialibus *Pompeio Sabratensi* & *Dioga Leptimagnensi* sententiam dicit.

163. *Lamiggigensis*] Duæ sunt hujus nominis urbes in Africâ, & ambæ in Numidiâ: In Notitiâ, una num. 102. altera num. 110. Duplex quoque Episcopus Donatista *Lamiggigensis* reperitur in hac Collatione, nempe *Junianus* hic & cap. 198. & *Attargentius* cap. 187.

164. *Bonustensis*] In provinciâ Proconsulari, ut docet notitia.

165. *Quibus ordinare*] Deest hic aliquid.

166. *Clypiensis*] In Proconsulari, ut docet notitia. *Crescens Clypiensis Episcopus* interfuit Concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525. & *Stephanus Episcopus Ecclesiæ Clypiensis* subscripsit Synodicæ Episcoporum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino. *Clypea* urbs celebratur à Ptolemæo, Hirtio, Plinio, Pomponio Melâ, Solino, Silio Italico, Floro aliisque. Prima omnium Africanarum in Romanorum potestatem venit sub Regulo, ut observant Polybius & Florus.

167. *Buritanæ*] Fortè eadem sedes cujus Victor Vitensis lib. 1. de Persecut. Vandal. num. 11. ait Episcopum fuisse *Faustum* quem *Buronitanum Episcopum* appellat. Videtur oppidum fuisse provinciæ Proconsularis.

168. *Mullitanæ*] In provinciâ Proconsulari, ut docet notitia. In Concilio Carthaginensi anni 525. subscripsit *Segetius Episcopus plebis Mullitanæ*.

169. *Utinensis*] In provinciâ Proconsulari, ut suprà observatum est.

170. *Tuburbitanorum Minorum*] Duplex in Africâ *Tuburbium*; *majus* & *minus*. *Minoris* mentio fit hic & cap. 203. *Majoris* cap. 135. & 201. Ambo hæc oppida erant provinciæ Proconsularis. Unum tantum est in notitiâ.

171. *Tubiensis*] In Mauritaniâ Sitifensi. Nam in Concilio Carthaginensi an. 397. Cod. Afr. Can. 48. conqueruntur Legati provinciæ Mauritaniæ Sitifensis de Cresconio Villaregensi Episcopo provinciæ Numidiæ, quòd *Tubiensem* invaserit Ecclesiam. Erat ergo oppidum Sitifensis provinciæ Numidiæ vicinum.

172. *Abbiritanorum Majorum*] Duplex fuit oppidum nomine *Abbir* in Africâ: unum majus de quo hic, & alterum de quo cap. 215. Apud Victorem Vitensem lib. 2. de Persecut. Vandal. num. 8. mentio fit *Felicis Abbiritani Episcopi* in exilium acti, qui fortè idem est *Felix* qui *Aberitanus* appellatur in Notitiâ provinciæ Proconsularis. *Aberitana provincia* mentionem facit idem Victor lib. 1. num. 4. tamquam diversæ à *Proconsulari*: ibi enim dicitur Gensericus reservasse sibi provincias *Byzacenam*, *Aberitanam*, *Getuliam & partem Numidiæ*; Exercitui verò *Zeugitanam* vel *Proconsularem* divisisse. In Concilio Carthaginensi an. 419. adest *Episcopus Candidus Abbiritanus* unus è Legatis provinciæ Proconsularis: & in subscriptionibus dicitur *Candidus Germania*, quippè hæc urbs dicebatur *Abbir Germaniciana*: unde in Concilio Carthaginensi sub Cypriano interfuit *Successus ab Abbir-Germaniciana*. *Germaniciana* erat pars Numidiæ, ut colligitur ex Augustino, qui epistolâ 251. *Germanicienses* ad curam suam pertinuisse testatur. In Anonymo Ravennate, & Tabulis Peutingerianis urbs *Germani* statuitur in Numidiâ propè Thebeste; & in Notitiâ provinciæ Numidiæ num. 28. est *Florentius Nobo-Germaniensis*, & num. 97. *Crescentianus Germaniensis*. Itaque *Abbir Germanicia* diversum crederetur ab *Abbir* provinciæ Proconsularis, nisi *Candidus Episcopus Abbiritanus* Legatus provinciæ Proconsularis in Concilio Carthaginensi an. 419. diceretur *Germaniæ* sive *Germanicianorum Episcopus*. Antoninus in Itinerario *Germaniciam* ad Byzacenam revocare videtur. Ut hæc concilientur dicendum *Germaniciæ* regionem, partim ad Proconsularem, partim ad Byzacenam, partim ad Numidiam pertinuisse, seu in limitibus trium istarum provinciarum sitam. Alterutrius sedis *Abbir* fuit Episcopus iste *Felix* qui adversarium non habebat; alterutrius verò *Annibonius*, de quo cap. 215.

173. *Villa-magnensis*] *Cyprianus Episcopus Villa-magnensis* subscripsit Epistolæ synodicæ Episcoporum Proconsularium in Concilio Lateranensi sub Martino.

174. *Mar-*

Ipse est qui jamdudùm ad illam partem transiit. *Et recitavit.* Lucidus Episcopus plebis Marcellianensis [174] & Bazitensis coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est *, & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est Restitutus [175]. *Restitutus Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Aufidius Episcopus plebis Tignicensis [176] coram viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso habeo Julianum. *Julianus Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Fortunatus Episcopus plebis Abensensis [177] coram viro clarissimo Marcellino Tribuno & Notario suprascripta mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Unitatem habeo. *Optatus Episcopus dixit.* Non habemus Episcopum, Presbyterum habemus. *Et recitavit.* Trifolius Episcopus plebis Aborensis [178] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Nomen si illic auditum fuerit Donatistarum, lapidatur. *Et recitavit.* Qui supra pro Paulino Zurensi [179] præsente litteras nesciente coram V. C. Marcellino Tribuno & Notario suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, & accedente Episcopo Paulino Catholico, idem dixit.* Catholica est. *Habetdeus Diaconus Primiani Episcopi dixit.* Presbyter est illic noster. Diocesis est nostra. *Et recitavit.* Lucrus Episcopus plebis Nigrensium majorum [180] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Unitas est. *Habetdeus Diaconus dixit.* Presbyterum habet. *Et recitavit.* Fidentius Episcopus plebis Cefalensis [181] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Unitatem habeo. *Valentinianus Diaconus Primiani Episcopi dixit.* Modò exivit de corpore. Fidentius dicebatur. *Et recitavit.* Cresconius Episcopus plebis Rusucensis [182] coram V. C. Tribono & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato [idem] dixit.* Unitatem habeo. *Habetdeus Diaconus dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Ambibius Episcopus plebis Pisitensis [183] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Habeo Felicem è diverso. *Valentinianus Diaconus dixit.* Felix dicitur, litteras misit excusationis, senectutis causâ. *Et recitavit.* Rogatianus Episcopus plebis Tigimmensis [184] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso mihi est Victorianus. *Et accedente Victoriano Episcopo [idem] dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Stephanus Episcopus plebis Sinnuaritensis [185] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Unitas est illic, Ecclesia est illic. *Habetdeus Diaconus dixit.* Diocesis ea est Cypriani à Siccenni [186]. Cyprianus dicitur Episcopus, qui illic intendit ad Sinuar. *Et recitavit.* Serotinus Episcopus plebis Turuzitanæ [187] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Numquam habuit, nec habet. *Habetdeus Diaconus dixit.* Presbyter est illic Cattus. *Serotinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Illic est, sed superfluò. *Et recitavit.* Majorinus Episcopus plebis Zemtensis [188] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est; nec habuit, nec habet. *Et recitavit.* Thomas Episcopus plebis Cubdensis [189] coram viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E contra neminem habemus. *Et recitavit.* Restitutus Episcopus plebis Muzucensis [190] coram viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E contra Idaxius nobis est. *Et accedente Idaxio Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Antonius Episcopus plebis Mutugennensis [191] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato,*

* *Desunt hic nonnulla.*

174. *Marcellianensis*] In Numidiâ, in cujus notitiâ legitur *Episcopus de Giru-Marcelli.* Concilio Carthaginensi sub Cypriano adfuit *Julianus à Marcellianâ* aut *Marcellianâ.* Diversa est ista sedes à *Masclianensi*, provinciæ Byzacenæ nam hic Lucidus observat hanc Ecclesiam Catholicam esse, hoc est ibi nullum esse Episcopum Donatistam: at cap. 208. fit mentio *Pluviani Episcopi Masclianensis* è parte Donatistarum.

175. *Restitutus*] Quinque istius nominis Episcopi Donatistæ fuêre in collatione Carthaginensi, *Drusilianensis*, *Segermitensis*, *Flumenpiscensis*, *Membressitanus*, *Laritensis*. Drusilianensis habuit adversarium Rufinum Episcopum Catholicum, Membressitanum, Gennadium, Segermitensis, Felicem. De utro reliquorum intelligi debeat locus iste incertum est.

176. *Tignicensis*] *Tignicam* prope *Teclatam* Numidiæ civitatem locant Tabulæ Peutingerianæ.

177. *Abensensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

178. *Aborensis*] In provinciâ Proconsulari, ut docet Epistola synodica Episcoporum hujus provinciæ in Concilio Lateranensi, cui subscribit *Felix Episcopus sanctæ Ecclesiæ Aborensis.*

179. *Zurensi*] In eâdem provinciâ Proconsulari, nam subscribit Aborensis pro eo tamquam pro vicino Episcopo litteras nesciente. Apud Victorem Vitensem lib. 2. de persecut. Vandal. cap. 9. quædam mulier dicit se filiam *Zuritana quondam civitatis Episcopi.*

180. *Nigrensium majorum*] Cujus provinciæ sit, incertum.

181. *Cefalensis*] In provinciâ Proconsulari, ut patet ex Epistolâ Episcoporum illius provinciæ ad Paulum Constantinopolitanum in Concilio Lateranensi sub Martino.

182. *Rusucensis*] Est in Mauritaniâ Cæsareensi *Rusubus*, cujus Episcopus *Rusubaritanus* dicitur in Notitiâ. Fortè idem est ac *Rusucensis* de quo hic; aut *Rusucibar*, quod oppidum memorat Ptolemæus lib. 4. cap. 3.

183. *Pisitensis*] Hanc urbem in confinio provinciarum Byzacenæ & Tripolitanæ locat Baluzius. Quia in Tabulis Peutingerianis *Pisida* locatur inter *Puteam* Byzacenæ urbem & *Sabratam* Tripolitanæ. At Norisius *Pisitanam* civitatem Proconsulari provinciæ attribuit, ejusque mentionem fieri ait lib. 1. de Miraculis sancti Stephani, qui Evodio Uzalensi tribuitur cap. 13. Certè Felix adversarius Ambibii qui hic nominatur, diversus est à *Putensi*, de quo cap. 204. Nam is de quo agitur in præsenti capite non aderat Carthagini; alter verò præsens erat.

184. *Tigimmensis*] In provinciâ Proconsulari, ut docet Epistola Episcoporum hujus provinciæ ad Paulum Constantinopolitanum relata in Concilio Lateranensi sub Martino.

185. *Sinnuaritensis*] In provinciâ Proconsulari, ubi *Sinnuarensem* aut *Sinnarensem* sedem fuisse docet Notitia. In Concilio V generali subscribit *Victor Episcopus Municipii Sinna provinciæ* Proconsularis.

186. *A Siccenni*] Oppido provinciæ Proconsularis, nam *Sinnarienses* vicini indigitantur. Fortè idem locus cujus Episcopus memoratur *Maximinus Sinitensis seu Siniensis* apud Augustinum lib. 22. de civit. Dei cap. 8.

187. *Turuzitana*] Diversa est isthæc *Turuzitana* à *Tuzuro*, cujus Aptus Episcopus memoratur cap. 187. Videtur autem fuisse provinciæ Proconsularis.

188. *Zemtensis*] In provinciâ Proconsulari, ut docet Epistola Episcoporum hujus provinciæ toties citata.

189. *Cubdensis*] Ibidem ex eodem monumento.

190. *Muzucensis*] Episcopus provinciæ Byzacenæ, ut docet notitia.

191. *Mutugennensis*] Erat in Diœcesi Hipporegiensi villa dicta *Mutugenna*, ubi Presbyter erat Augustini tempore Donatista nomine Donatus, ut constat ex Augustino epist. 23. & 173. sed hæc villa Episcopum non habebat.

GESTA Collat. dies I.

recitato, idem dixit. E diverso Splendonius est. *Et accedente Splendonio Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Privatianus Episcopus plebis Vegeselitanæ [192] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est mihi Donatus Cillitanus. *Et accedente Donato Cillitano Episcopo, idem dixit.* Diaconos illic habeo, vicina plebs agit, diocesis mea est. *Privatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ubi conveniunt? *Donatus Episcopus dixit.* Et loca & memorias Martyrum tamen prohibuisti. Candidum non babui Presbyterum inde? *Privatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Et ubi agebatur? *Et recitavit.* Æmilianus Episcopus Ecclesiæ Bennefensis [193] coram viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Habeo neminem è diverso. *Valentinianus Diaconus dixit.* Maximianus dictus est, hodie de corpore exiit. *Æmilianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Triennium habeo ex illo quo ordinatus sum, oullom illic scio. *Valentinianus Diaconus dixit.* Mittatur, & videant illum. *Et recitavit.* Litorios Episcopus plebis Suavensis [194] coram viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino soprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Unitas est illic, omnis Catholica est. *Habetdeus Diaconus partis Donati dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Benenatus Episcopus plebis Hospitensis [195] coram v. cl. Trib. & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Io loco meo alius non est Episcopus. *Lucullus Episcopus dixit.* Persecotio semper me fugavit. *Et recitavit.* Leontios Episcopus plebis Musertitanæ [196] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino soptascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato,* [*idem dixit.* Habeo neminem è diverso.] *Habetdeus Diaconus partis Donati dixit.* Cresconius nunc ordinatus est contrà. *Et recitavit.* Silvanus Episcopus plebis Macrianensis [197] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Non habet neminem; Catholica est. *Et recitavit.* Eunomius Episcopus plebis Marazanensis [198] coram viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagioi. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est mihi Habetdeus. *Habetdeus Episcopus dixit.* Præcessor meus ad Marazanensem locum ordinatus est. Is postquam Cathedram sedit, expulsus est. *Eunomius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Numquam sedit. *Habetdeus Episcopus dixit.* Ego etiam non admissus, in tertio miliario in civitate conquievi. *Eunomius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Numquam fuerunt Donatistæ, nec sunt, nec aliquando sederunt cathedram. *Habetdeus Episcopus dixit.* Modò oppressi sunt. *Et recitavit.* Barbarus Episcopus plebis Hierpinianensis [199] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino [suprascripta mandavi &] subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Non habeo neminem contrariom. *Valentinianus Diaconus dixit.* Moecopius dicebatur Episcopus, exivit de corpore. *Et recitavit.* Secundianus Episcopus plebis Hermianensis [200] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Contra mihi est Maximianus Episcopus. *Et accedente Maximiano Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Postumianus Episcopus plebis Tagorensis [201] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholicæ est unitatis. *Et recitavit.* Barbarianus Episcopus plebis Creperulensis [202] coram viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est tantùm. *Valentinianus Diaconus dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Felix Episcopus Caniopitanorum [203] coram

192. *Vegeselitanæ*] Duæ fuerunt *Vegesela* in Africâ; unus alius est *Episcopus Vegeselitanus* cap. 135. Una erat in Numidiâ, cujus Episcopus *Januarius* subscribit in Concilio Carthaginensi sub Bonifacio, tam pro se, quàm pro *Januario Masculitano.* Ea proculdubio est *Megesela*, quæ propè *Masculam* locatur in Itinerario Antonini. *Privatus Vegeselitanus Episcopus* adfuit Concilio Carthaginensi sub Grato, & *Vegeselitanam plebem* laudat Augustinus ep. 64. *Vegesela* in Numidiâ passus dicitur Marculus Donatista, cujus acta superiùs retulimus. Alteram verò *Vegeselam* ad Byzacenum pertinere statuit Baluzius, quia in Itinerario Antonini *Vegesela* seu *Vergesella* locatur inter urbes Byzacenæ. Verùm in notitiâ Numidiæ duæ sunt sedes hujus ferè nominis, scilicet num. 59 *Vesselitanus*, & num. 80. *Velesitanus*: sed verisimilius est hanc *Vegeselam*, cujus hic *Fortunatianus* dicitur Episcopus, fuisse Byzacenæ vicum vel castellum: nam statim *Donatus Cillitanus* Episcopus ex parte Donati contendit *Vegeselam* suæ esse diœceseos. *Cillitanum* autem *Episcopum* provinciæ Byzacenæ fuisse constat ex notitiâ, Itinerario Antonini, & Epistolâ Episcuporum Byzacenorum in Conc. Lat. Qui *Donatus* statuitur etiam adversarius *Tertuli Cillitani* Episcopi Catholici suprà cap. 128. Erat igitur simul Episcoporum *Cillitani* & *Vegeselitani* adversarius, quia *Vegesela* hæc ad *Cillitanam civitatem* pertinebat; ac proindè in Byzacena sita erat.

193. *Bennefensis*] In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia. Auctor vitæ sancti Fulgentii cap. 14. dicit Monasterium in quod Fulgentius sese recepit *Bennefensi* littori maximâ ex parte contiguum. In Concilio Cabarsussitano subscribit *Gaudentius Bennefensis.*

194. *Suavensis*] In Numidiâ, ut docet notitia num. 96.

195. *Hospitensis*] Itidem in Numidiâ ex notitiâ num. 110.

196. *Musertitana*] Legendum videtur *Mutecitana*, quæ sedes exstat in provinciâ Mauritaniæ Cæsareensis, ut docet notitia. Hinc Cresconius hujus adversarius infrà cap. 206. dicitur *Mustitanus* Episcopus, alio errore. Nam ex capite 133. constat *Mustitana* sedis Episcopum Catholicum *Victorianum* adversarium habuisse non *Cresconium* sed *Felicianum.* Verùm facilè *Mutecitani* nomen mutatum est in *Mustitani.*

197. *Macrianensis*] Duæ sunt tantùm *Macrianenses* sedes in notitiâ Episcoporum Africæ: una in Byzacenâ num. 80. altera in Mauritaniâ Sitifensi num 23. In hac verò collatione, tres; nempè cap. 126. *Ferox Episcopus Macrianensis majoris*, Hic *Silvanus Macrianensis*, & cap. 215. *Felix Episcopus Macrianensis.* Sed fieri potuit ut duo essent in una sede Episcopi Catholici, quod fiebat cùm Episcopus Donatista ad Ecclesiæ unitatem accedebat, huic enim & nomen & locus Episcopi relinquebatur, ut patet ex Ampelio & Primulo Episcopis Vagensibus in cap. 176. Collationis Carthaginensis. Porrò *Silvanus* iste *Macrianensis* Concilio Carthaginensi ann. 403. interfuit. Concilium *Macrianense* laudat Ferrandus diaconus in Breviar. Canonum.

198. *Marazanensis*] In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano recensetur *Felix à Marrazanâ. Marazanam* appellat Antoninus in Itinerario.

199. *Hierpinianensis*, sive *Irpinianensis* in Byzacenâ, ut docet eadem notitia num. 53.

200. *Hermianensis*] Ibidem ex eodem monumento. Celebris est *Facundus Hermianensis* hujus sedis Episcopus. *Bonadus Episcopus Hermianensis* subscribit epistolæ Episcoporum Byzacenorum in Concilio Lateranensi sub Martino. Procopius lib. 1. de Bello Vandalico *Hermionem* Byzacii locum commemorat.

201. *Tagorensis*] Duplex *Tagorensis* sedes memoratur in Collatione. Is *Postumianus* hoc capite, & cap. 143. *Restitutus* item *Tagorensis*, qui erat custos tabularum. Unam ex his in Numidiâ fuisse ex notitiâ colligitur, ubi *Tagurensis* occurrit, & ex Antonini Itinerario. Apud Augustinum epist 59. mentio fit *Xantippi Tagosensis*, qui de primatu Numidiæ cum Victorino contendebat. Hunc *Tagorensem* Episcopum fuisse plerique suspicantur, sed in omnibus manuscriptis habetur constanter *Tagosensis*, & in uno *Tagonensis*. Altera *Tagora* seu *Tacora* videtur sita fuisse in Proconsulari ex Tabulis Peutingerianis.

202. *Creperulensis*] Sive *Crepedulensis* in provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia, & epistola synodica Patrum Byzacenorum, ubi occurrit Episcopus *Secrepedulensis.* Scriptum erat *S. E.* hoc est *Sanctæ Ecclesiæ Crepedulensis.*

203. *Caniopitanorum*] Fortè *Canopii* in provinciâ Proconsulari,

coram viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, Valentinianus Diaconus dixit.* Presbyterum habemus nomine Restitutum. *Et recitavit.* Victor Episcopus plebis Tibaritanæ [204] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso [mihi] est Victorianus Episcopus. *Et accedente Victoriano Episcopo, idem dixit.* Agnosco eum. *Et recitavit.* Gennadius Episcopus plebis Membressitanæ [205] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso mihi est [Restitutus. *Et accedente Restituto Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.*] Restitutus Episcopus plebis Simingitensis [206] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato,* [*idem dixit.* Catholica est omnis. *Habetdeus Diaconus dixit.* Non habemus.] *Et recitavit.* Octavius Episcopus plebis Utimmensis [207] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E contrario mihi est Bonifacius. *Et accedente Bonifacio Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Victorinus Episcopus plebis Tabudensis [208] coram viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino, suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est Argutus. *Et accedente Arguto Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Maximinus Episcopus plebis Enerensis [209] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est, unitatem habeo. *Quodvultdeus Episcopus dixit.* Habet Episcopum; sed malè habet. *Et recitavit.* Reginus Episcopus plebis Tigillavensis [210] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato,* [*idem dixit.* E diverso mihi est Donatus.] *Flavianus Episcopus* [211] *dixit.* De itinere revertit Donatus, causâ ægritudinis. *Et recitavit.* Qui supra pro Cresconio Episcopo Centenariensi [212] præsente viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini; eò quòd infirmitatis causâ præpediatur, mandante ipso subscripsi Carthagini. *Quo recitato,* [*idem dixit.* E diverso est....] *Quodvultdeus Episcopus dixit.* Etiam ipse malè habet. *Et recitavit.* Felix Episcopus plebis Izirianensis [213] coram viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est mihi Saturus [214]. *Et accedente Saturo Episcopo, idem dixit.* Presbyter meus erat. *Et recitavit.* Felicianus Episcopus plebis Feraditanæ minoris [215] præsente viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est. *Valentinianus Diaconus dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Romanus Episcopus plebis Meglapolitanæ [216] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso non habeo. *Felix Episcopus dixit.* Presbyterum habemus Maximianum, præsto est. *Et recitavit.* Restitutus Episcopus plebis Cincaritensis [217] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso mihi est Campanus Episcopus. *Et accedente Campano Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Nados Episcopus plebis Sabratensis [218] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta

sulari, cujus sedis nomen legitur in epistolâ Episcoporum hujus provinciæ toties laudatâ, cui subscribit *Redemptus Episcopus sanctæ Ecclesiæ Municipii Canapii seu Canapu*, ut habet Codex Bellovacensis.

204. *Tibaritana*] In Concilio Carthaginensi sub Cypriano subscribit *Vincentius à Tibari.*

205. *Membressitana*] Duplex hic occurrit Episcopus *Membressitanus* Catholicus; & hic ipso in capite; nempe hic *Gennadius*, cui *Restitutus* adversarius opponitur, qui cap. 198. dicitur *Membressitanus* Episcopus: Et posteà *Theasius plebis Memblositana Episcopus*, qui adversarium non habet. In notitiâ unus est *Membrositanus*, seu ut habet Codex Halleri *Membrositanus* in Africâ Proconsulari Episcopus. Utramque verò urbem videtur memorare Anonymus Ravennas cum libro 3. num. 5. *Membrisa* meminit inter provinciæ Proconsularis urbes, & num. sequenti *Membronem.* In Tabulis Peutingerianis pariter legere est *Membrissam* & *Membronem*. *Membrissa* oppidum certè est provinciæ Proconsularis, quod Procopius lib. 2. de Bello Vandal. ait 350. stadiis à Carthagine distare. Inter eas urbes etiam locatur quæ pertinent ad Proconsularem. Et in epistolâ Episcoporum provinciæ Proconsularis legitur *Victor Episcopus Ecclesiæ Membressitanæ.* In Concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Lucius à Membresâ*. & *Paschasius Membressitanus* interfuit Synodo Carthaginensi sub Bonifacio. Ad camdem etiam provinciam pertinet *Membrosa*, ut habet notitia vel *Memblosa*, ut infrà, vel *Memdo* aut *Membro*, ut habet Itinerarium Antonini: quamquam *Membronem* inter oppida Numidiæ numeret Anonymus Ravennas. Porrò Restitutus Gennadii adversarius is est qui fervente inter Donatistas schismate, in locum Salvii *Membressitani* fuerat ordinatus, ut narrat Augustinus epist. 108. & lib. 4. contra Cresconium cap. 48.

206. *Simingitensis*] In Concilio Carthaginensi anni 525. subscribit *Crescentius Episcopus plebis Simingitana*. Sed in quâ parte sita fuerit isthæc sedes, non dicitur.

207. *Utimmensis*] Jam duos aut tres hujus ferè nominis Episcopos habemus, nempè cap. 126. *Timiani Utimensis*, & eodem in capite, *Severi Episcopi plebis Uthimari*, & in cap. 118. ac 133. *Isaac* Episcopi Catholici *Utinensis* & *Feliciani* ejus adversarii ejusdem sedis Episcopi. Nunc quartus adest *Utimmensis* Episcopus *Octavius*; & tamen in notitiâ Africæ unus est *Utimmirensis* Episcopus in provinciâ Proconsulari num. 10. Sed hic veteres editiones Collationis habent *plebis Utimmensis*; & cap. 198. Bonifacius Octavii adversarius *Utimmensis* Episcopus dicitur.

208. *Tabudensis*] In Numidiâ, ut docet notitia num. 42.

209. *Enerensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

210. *Tigillavensis* seu *Tigillabensis* in Numidiâ, ut docet notitia num. 33.

211. *Flavianus Episcopus*] *Pauzarensis*, infrà cap. 187.

212. *Centenariensis*] In Numidiâ, ut docet notitia num. 39. *Centenarium* recenset Anonymus Ravennas. *Ad Centenarium* habent Tabulæ Peutingerianæ.

213. *Izirianensis*] *Hizarzadensis*, legendum putat Baluzius ex notitiâ Numidiæ num. 55. Certè eamdem utrobique esse sedem haud ambiguum.

214. *Saturus*] Is dicitur infrà cap. 198. *Episcopus Byzaciensis*: quapropter omissum putat hic Baluzius nomen Donatistæ, qui erat adversarius *Felicis Izirianensis* & nomen Episcopi Catholici *Byzaciensis*. Sed fortè mendum est in cap. 198. & pro *Byzacensi* legendum *Izirianensi*.

215. *Feraditana minoris*] *Feraditana major* est in notitiâ provinciæ Byzacenæ. In eâdem quoque *Feraditanam minorem* fuisse verisimile. Nam solebant oppida ejusdem nominis, quorum unum majus, alterum minus dicebatur, sibi esse vicina. Videtur hæc esse eadem cum *Peradamensi* quæ reperitur etiam in Notitiâ Provinciæ Byzacenæ num. 31.

216. *Meglapolitana*] In provinciâ Proconsulari, ut docet ejus notitia num. 39. & epistola synodica Episcoporum hujus provinciæ in Concilio Lateranensi, in quâ reperitur nomen *Reparati Episcopi sanctæ Ecclesiæ Meglapolitanæ.*

217. *Cincaritensis*, seu *Cincaritanus*, ut habetur infrà cap. 188. Fortè *Circenitanus* in provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia. *Cercina insula* meminere Polybius & Ptolemæus. In Itinerario Antonini sita dicitur *inter Africam & Siciliam à Tacapa* distans *stadia* 622. In hanc Fulgentius paulò ante mortem secessit, ut narratur in ejus vitâ cap. 29. In epistolâ Episcoporum provinciæ Proconsularis, relatâ in Concilio Lateranensi est urbs *Cicitana* quam à *Cincaritanâ* diversam non esse suspicatur Norisius.

218. *Sabratensis*] In Tripolitanâ provinciâ, ut docet notitia num. 2. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano fit mentio *Pompeii Sabratensis* Episcopi. Victor Vitensis laudat *Vincentium Sabratensem* lib. 1. num. 7. In Cabarsussitano Concilio inter-

GESTA Collat. diei I. scripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso habui, modò non habeo. *Et recitavit.* Cultasius Episcopus plebis Mataritanæ [219], coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Unitas est. *Habetdeus Diaconus dixit.* Habuimus Rusticianum, modò exivit de corpore. *Et recitavit.* Octavianus Episcopus plebis Ucimajoris [220] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Unitatem habeo. *Salvianus Episcopus* [221] *dixit.* Senis Victoriani diocesis est, Presbyterum habet Januarium. *Et recitavit.* Safargius Episcopus plebis Lampuensis [222] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Valentinianus Diaconus Primiani Episcopi dixit.* Senis Cartheri est plebs; sed absens est, pedibus laborat: propterea venire non potuit. *Et recitavit.* Victorinus Episcopus plebis Tabudensis pro Gorgonio consacerdote meo, qui infirmitate detinetur, plebis Liberaliensis [223] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino mandante ipso subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem Gorgonius dixit.* Basilicam mihi deposuerant hæretici, solus sum. *Protasius Episcopus dixit.* Habemus illic Victorem Episcopum. *Et recitavit.* Fortunatus Episcopus loci Casensis-Calanensis [224] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Solus sum. *Verissimus [Episcopus] dixit.* Presbyter est ibi Victorinus. *Et recitavit.* Theasius Episcopus plebis Memblositanæ [225] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Sola unitas est illic Ecclesiæ Catholicæ. *Salvianus Episcopus dixit.* Tempore persecutionis succubuit illic Episcopus qui illic fuit. *Et recitavit.* Probantius Episcopus plebis Trofimianensis [226] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Solus sum. *Valentinianus Diaconus dixit.* Presbyterum habet. *Et recitavit* Dulcitius Episcopus plebis Tacapitanæ [227] præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* [Habeo alium contra me.] *Valentinianus Diaconus dixit.* Felix dicitur. Hic est, sed modò habet. *Et recitavit.* Catulinus Episcopus plebis Gittensis [228] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Unitas est. *Valentinianus Diaconus Episcopi Primiani dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Villaticus Episcopus plebis Sinnipsensis [229] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Unitas est. *Et recitavit.* Hilarianus Episcopus plebis Hiltensis [230] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, [idem dixit.* E diverso habeo neminem.] *Et accedente Victore Episcopo, idem dixit.* Modò sum illic ordinatus, non me novit. *Hilarianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Non habet. *Et recitavit.* Januarius Episcopus Ecclesiæ Gisipensis [231] majoris coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Severianus Episcopus Ceramunensis [232] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est omnis. *Habetdeus Diaconus Episcopi Primiani dixit.* Habemus senem Adeodatum. *Severianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ostendat illum. *Adeodatus Episcopus dixit.* In plebe meâ est Milevitana Ceramussa.

Severianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Omnis ab origine Catholicâ est ibi, numquam ibi fuerunt Donatistæ. *Adeodatus Episcopus dixit.* In plebe meâ est. Per violentiam inde exclusit omnes [clericos] & Presbyteros. *Severianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Mentitur teste Deo. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Illud sanctitas tua simpliciter dignetur edicere, utrùm in eâ plebe Episcopus nunc sit. *Adeodatus Episcopus dixit.* In plebe meâ est, circùm circa meum est totum. Etiam mei terrore succubuerunt omnes, qui in eodem loco constituti erant. *Severianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Mentitur. *Et recitavit.* CCXXIV.

Dominicus

interfuerat *Donatus Sabratensis*, ann. 393. & anno sequenti in Bagaiensi fuerat exauctoratus. Hic autem erat defunctus eo tempore. *Sabratam* laudant Ptolemæus lib. 4. cap. 3. Antoninus in Itinerario, Tabulæ Peutingerianæ, Plinius lib. 5. cap. 4 & alii. *Sabatram* appellat Procopius lib. 6. de ædificiis.

219 *Mataritana*] Duplex in notitiâ provinciæ Byzacenæ est sedes hujus ferè nominis. *Mactaritana* num. 25. & *Mattaritana* num. 50. Duplex etiam in hac Collatione Episcopus harum sedium; hic *Cultasius Episcopus plebis Mataritana*, Catholicus qui adversarium non habet; & cap. 202. *Comparator Episcopus Mactaritanus* Donatista. Inter Episcopos qui sederunt in Concilio Cypriani de rebaptizandis hæreticis recensetur *Marcus à Mactari* posterioris hujus sedis Episcopus, si ita legatur ut legitur apud Cyprianum; at prioris, si legatur *Mattari*, ut legitur apud Augustinum. Oppidi *Matterensis* meminit Plinius lib. 5. cap. 4. Apud Cassiodorum lib. de divinis institutionibus cap. 29. Cassiani Collationes expurgasse dicitur *Victor Martaritanus* Episcopus Afer, qui fortè idem est cum *Mataritano*.

220. *Ucimajoris*] Plinius lib. 5. cap. 4. inter oppida Africæ nominat *Uccitana* duo, majus & minus. Sunt etiam in notitiâ provinciæ Proconsularis duæ sedes quæ his adaptari possunt; scilicet num. 20. *Uccitanus* & num. 25. *Uzitensis*. Apud Victorem Vitensem lib. 1. de persecutione Vandal. num. 3 mentio fit *Mansueti Urucitani martyris*. In hac Collatione jam recensitus est cap. 128. *Paulus Uzittarensis*, & nunc iste *Octavianus Ucimajoris*.

221. *Salvianus Episcopus*] *Leptitanus*, in provinciâ Tripolitanâ.

222. *Lampuensis*] In notitiâ Numidiæ num. 87. *Lamfuensis*. In Concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525. subscripsit *Pontius Episcopus plebis Lamfuensis*.

223. *Liberaliensis*] *Tabudensi* in Numidiâ vicinus.

224. *Casensis-Calanensis*] In Numidiâ, ut docet notitiæ num. 43. *Casa Calanea* civitas memoratur in notitiâ Leonis à Goare edita.

225 *Memblositana*] De hac vide quæ diximus suprà, not. 205. p. 271.

226. *Trofimianensis*, seu *Trofimianensis*, ut habetur in notitiâ provinciæ Byzacenæ num. 35.

227. *Tacapitana*] In provinciâ Tripolitanâ, ut docet notitiæ num. 5. Hujus oppidi *Tacapes* mentio fit apud Ptolemæum lib. 4. cap. 3. Plinium lib. 5. cap. 4. Procopium lib. 6. de ædificiis, & in Tabulis Peutingerianis. Porrò *Dulcitius* iste Episcopus provinciæ Tripolitanæ nominatur in actis Concilii Carthaginensis anni 403. *Gallus* ejusdem urbis Episcopus & provinciæ suæ legatus subscribit Concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525. qui tamen in Concilii actis *Gallus* appellatur.

228 *Gittensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

229. *Sinnipsensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

230. *Hiltensis*] In provinciaProconsulari, ut docet epistola synodica Episcoporum hujus provinciæ in Concilio Lateranensi sub Martino.

231. *Gisipensis majoris*] In provinciâ Proconsulari, ut docet notitiæ num. 24. Concilio Carthaginensi ann. 525 sub Bonifacio interfuit *Redemptus Gisipensis*, & ejusdem sedis Episcopus *Mellosus* subscribit epistolæ episcoporum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino.

232. *Ceramunensis*] Suprà in indice Capitulorum, & paullò pòst *Ceramussensis*. Constat ex contentione quæ hic refertur inter Adeodatum & Severianum, locum hunc vicinum fuisse Milevitanæ urbi ac proindè in Numidiâ.

233. *Bullensium*

cxxxv. Dominicus Episcopus plebis Bullensium Regiorum 233, præsente v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso mihi est Felix, sed unus est, qui illi communicat. *Et accedente Felice Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Valentinus Episcopus Vasinensis pro consacerdote meo Regino Ecclesiæ Vegeselitanæ 234, qui hîc apud Carthaginem infirmitatis causâ detinetur, præsente v. cl. Tribuno & Notario Marcellino subscripsi. *Quo recitato Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Malè habet. *Habetdeus Diaconus dixit.* Gavinus 235 præsto est. *Et recitavit.* Reparatus Episcopus plebis Susasaritanæ 236 coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Non habet, fuit ibi. *Habetdeus Diaconus dixit.* Modò recessit. *Et recitavit.* Proculus Episcopus plebis loci Serrensis 237 coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Unitatem habeo. *Valentinianus Diaconus dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Publicius Episcopus Gratianopolitanæ plebis 238 coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso Deuterius est, solus sine plebe. *Deuterius Episcopus dixit.* Quia & domos dejecisti, & persecutionem mihi fecisti. *Et recitavit.* Maximianus Episcopus plebis Sugabbaritanæ 239 coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso habeo Germanum. *Et accedente Germano Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Pompeianus Episcopus Sucardensis 240 coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Hic est, sed ægrotat. *Et recitavit.* Fortunatus Episcopus plebis Rusuccurritanæ 241 coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso mihi est Optatus. *Et accedente Optato Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Victor Episcopus plebis Bartimisiensis 242 coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est. *Habetdeus Diaconus dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Restitutianus Episcopus plebis Sululitanæ 243 coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Omnis Catholica est, omnes Catholicos habemus. *Valentinianus Diaconus dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Helpidius Episcopus plebis Aquensis 244 coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso mihi est Reparatus Episcopus. *Et accedente Reparato Episcopo, idem dixit.* Ipse est, agnosco illum. *Et recitavit.* Victor Episcopus plebis Malianensis 245 coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso mihi est Nestorius. *Et accedente Nestorio Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Ego Restitutus Episcopus petitum me à Victore Episcopo Mammillensi 246 coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino subscripsi cum suprascripta mihi mandasse. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est Serenianus. *Et accedente Sereniano Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Victor Episcopus plebis Tabaicariensis 247 coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est Marcianus. *Et accedente Marciano Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Victor Episcopus plebis Timicitanæ 248 coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Habeo Optatum è diverso. *Et accedente Optato, idem dixit.* Ipse est. *Et recitavit.* Bonifacius Episcopus plebis Valli-

233. *Bullensium Regiorum*] Duplex in provinciâ Proconsulari *Bullensis* sedes: una quæ simpliciter *Bullensis* dicitur in notitiâ num. 34. altera *Bullensium regiorum* ibidem num. 40. hujus celebrioris mentio fit in Itinerario Antonini, apud Ptolemæum & in Tabulis Peutingerianis. In Concilio Carthaginensi sub Genethlio memoratur *Epigonius Bullensium regiorum Episcopus*. In synodicâ Episcoporum Proconsularis provinciæ in Concilio Lateranensi sub Martino *Mellosus Episcopus Bullensensis* subscribit, nec non *Victor Bulnensis*, fortè *Bullensis*.

234. *Vegeselitana*] In Numidiâ, nam Vasinensis Episcopus erat etiam Numida. Vide notas ad cap. 99. & 133.

235. *Gavinus*] *Gabini* Episcopi Donatistæ qui ad Catholicam unitatem transierat meminit Augustinus lib. 1. contra Gaudentium cap. 12. & 13. qui fortè non est diversus ab isto.

236. *Susasaritana*] In notitiâ Mauritaniæ Cæsariensis occurrunt duo Episcopi *Susaritani*. unus num. 3. & alter num. 87. quorum tamen primus in codice Halleri dicitur *Susaritanus*. In Itinerario Antonini inter Mauritaniæ urbes memoratur *Sufasar* quæ civitas ab Anonymo Ravennensi *Susasa* dicitur. In notitiâ Leonis *Susara*.

237. *Serrensis*] In Mauritaniâ Cæsariensi, ut ex notitiâ constat num. 117. ubi dicitur *Sertensis*. Quamquam præter hunc duo occurrunt in hac collatione Zertenses Episcopi Donatistæ unus *Gaudentius* cap. 187. & alter cap. 202. nomine *Sabinianus*. Cùm tamen is de quo hîc mentio adversarium non habeat. Erat *Zerta* in Numidiâ, ubi *Zertense* Concilium post collationem habitum est, cujus epistola ad Donatistas est inter Augustinianas epist. 141. alter *Zertensis*, fortè is est *Sertensis* Mauritaniæ Cæsariensis, vel *Zemtensis*, quod si dicatur, hujus *Serrensis* sedes incerta erit. Sin minus alter *Zertensis* idem poterit esse cum *Zemtensi* provinciæ Proconsularis, cujus sedis nomen legitur in epistolâ Episcoporum hujus provinciæ in Concilio Lateranensi sub Martino.

238. *Gratianopolitana plebis*] In Mauritaniâ Cæsariensi, ut docet notitia num. 84.

239. *Sugabbaritana*] In eadem provinciâ ex notitiâ num. 20. Ammianus Marcellinus lib. 29. *Municipium*, inquit, *Sugabarritanum monti Transcellensi adhæret.* Ptolemæus lib. 4. cap. 2. habet ex codice Palatino *Zarbabari*.

240. *Sucardensis*] In eadem provinciâ ex notitiâ num. 13.

241. *Rusuccurritana*] In eadem provinciâ notitiâ num. 54. In Concilio Carthaginensi ann. 419. occurrit *Nicellus Rusucurrensis* an *Rusucurrimensis* Mauritaniæ Cæsariensis Legatus, qui in Labbæani editione dicitur *Rusicariensis*, & in margine *Rusucurrensis*, vel *Rusocorensis*. Ceterùm Plinius lib. 5. cap. 2. ait *Rusucurium* civitate honoratum esse à Claudio. Coloniam appellant Antoninus in Itinerario & Tabulæ Peutingerianæ. Apud Ptolemæum lib. 4. c. 2. *Rusuccoro* dicitur.

242. *Bartimisiensis*] In eadem provinciâ Mauritaniæ Cæsariensis, in cujus notitiâ num. 45. occurrit *Varinissensis*.

243. *Sululistana*] Iterùm cap. 201. fit mentio Episcopi *Hilari Sullitani*. Neuter locus in notitiâ Africæ reperitur, nisi fortè *Sululitanus* idem sit cum *Culalitano*, qui tamen probabiliùs est *Cullitanus* de quo suprà.

244. *Aquensis*] In Mauritaniâ Cæsariensi ex notitiâ num. 24. Ejusdem sedis videtur fuisse *Crescens* Metropolitanus *Aquitaniæ* civitatis, cujus meminit Victor Vitensis lib. 1. num. 7. Alii memorantur in hac collatione *Aquenses* Episcopi, de quibus suo loco.

245. *Malianensis*] In notitiâ Mauritaniæ Cæsariensis num. 8. occurrit *Melianensis*, legendum *Malianensis*. Nam *Mallianam* habet Antoninus in Itinerario inter *Sufasar* & *Tigavas*, Mauritaniæ Cæsariensis urbes. In Augustini epistolâ 236. ad Deuterium fit mentio *Victorini* cujusdam *Mallianensis* subdiaconi ex Manichæorum secta, necnon *Malliana* urbis.

246. *Mammillensi*] In Mauritaniâ Cæsariensi, ut docet ejus notitia num. 78.

247. *Tabaicariensis*] In eadem provinciâ ex eadem notitia num. 123. ubi *Tabaicarensis* legitur.

248. *Timicitana*] In eadem provinciâ ibidem num. 6. Plinius lib. 5. cap. 2. *Timici* inter civitates memorat. Ptolemæus lib. 4. cap. 2. *Timice* cum aliis Mauritaniæ urbibus recenset.

GESTA Collat. dici I.

Vallitanæ 249 coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Non habeo. *Valentinianus Diaconus dixit.* Defunctus est ante annos septem. Restitutus dictus est. *Et recitavit.* Qui supra pro Limeniano Episcopo plebis Taprurensis 250 coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino subscripsi eum præsentem Carthagine mandasse. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est. *Habetdeus Diaconus dixit.* Contra non habemus. *Et recitavit.* Proculus Episcopus plebis Giutsitensis salariæ 251 coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est. *Habetdeus Diaconus dixit.* Habet Presbyterum Lilybium. *Et recitavit.* Auxilius Episcopus plebis Nurconensis 252 coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Unitatem possidemus, quod omnes sciunt Cæsarienses. Hic est Severinus 253, dicat. *Severinus Episcopus dixit.* Numquam habuit. *Et recitavit.* Mensurius Episcopus plebis Medefessitanæ 254 coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato,* [*idem dixit.* Neminem habeo contra me.] *Valentinianus Diaconus dixit.* Modò exivit de corpore. *Et recitavit.* Honorius Episcopus pro Januario fratre & Coepiscopo meo plebis Casarum Medianensium 255 Carthagini constitutus præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & pro eo subscripsi. *Quo recitato, & accedente Januario Episcopo Catholico, idem dixit.* E diverso est mihi Æmilianus. *Et recitavit.* Adeodatus Episcopus plebis Simidiccensis 256 coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est. *Habetdeus Diaconus dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Ego Restitutus Episcopus pro Solemnio collegâ meo plebis Tigisitanæ 257 præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est Paschasius. *Et accedente Paschasio, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Lampadius Episcopus plebis Tisedítensis 258 coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso [est mihi Donatus. *Et accedente Donato, idem dixit.*] Agnosco illum. *Et recitavit.* Cyprianus Episcopus plebis Tuburbitanorum majorum 259 præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est Rufinus. *Et accedente Rufino, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Donatianus Episcopus plebis Zellensis 260 præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso habeo Natalicum. *Et accedente Natalico Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. [*Et recitavit.*]

Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Tagastensis 261 Carthagini constitutus præsente viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino hoc mandatum suscepi, & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Utinam quemadmodum Tagastis antiquâ unitate gaudet, ita etiam de ceteris locis gaudeamus. [illegible]

Petilianus Episcopus dixit. Mala est unitas innocentiæ & criminis. Non possunt utraque juxta misceri. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Et recitavit.* [illegible]

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Hipponiensium regiorum 262 Carthagini constitutus præsente viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino hoc mandatum suscepi & subscripsi. *Quo recitato, & accedente Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Vincentius Episcopus Ecclesiæ Culusitanæ 263 Carthagini constitutus, præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino hoc mandatum suscepi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est. *Habetdeus Diaconus dixit.* Habuit, sed modò communicavit ipsis. *Et recitavit.* Fortunatus Episcopus Ecclesiæ Constantiniensis 264 Carthagini constitutus, præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino hoc manda- [illegible]

249. *Vallitana*] Apud Optatum lib. 2. fit mentio *Bonifacii Ballitani* Episcopi Donatistarum Romæ. *Vallim* in Proconsulari locant Itinerarium Antonini & Tabulæ Peutingerianæ. In Concilio Carthaginensi ann. 525. sub Bonifacio subscribit *Restitutus Episcopus plebis Vallitana.*

250. *Taprurensis*] Hic locus *Taparura* vocatur in Tabulis Peutingerianis, *Tapbrura* apud Ptolemæum, & *Taphra* à Plinio. Hic in ms. codice *Taprurensis*: at cap. 187. dicitur *Taprura*. Situs est in provinciâ Byzacenâ & in limite Numidico, ut colligitur ex Ptolemæo & Tabulis Peutingerianis.

251. *Giutsitensis Salaria*] Cujus provinciæ sit, incertum.

252. *Nurconensis*] In Mauritaniâ Cæsariensi, ut docet notitia num. 102. ubi dicitur *Marconensis*. Patet ex verbis sequentibus hunc locum esse Mauritaniæ Cæsariensis.

253. *Severinus*] Episcopus *Castellanus* in Mauritaniâ Cæsariensi.

254. *Medefessitana*] In provinciâ Byzacenâ, ut patet ex notitiâ num. 53. ubi *Menefessitanus* Episcopus commemoratur. *Menefesos* in Byzacio meminit Procopius de bello Vandal. lib. 2. cap. 23.

255. *Casarum Medianensium*] *Casæ Medianenses* in Numidiâ, ut docet notitia num. 29.

256. *Simidiccensis*] In provinciâ Proconsulari. In Concilio Carthaginensi ann. 419. iste Adeodatus dicitur tùm in codice Canon. Eccles. Afric. tùm in codice Canon. Ecclesiast. ex Dionysio Exiguo *Simidicensis Episcopus*, in Græco Σιμιδικένσις. malè autem in editione Labbeanâ *Simmicensis* seu *Samicensis*. Unus est è Legatis provinciæ Proconsularis.

257. *Tigisitana*] Illius scilicet quæ in Numidiâ, non illius quæ in Mauritaniâ Cæsariensi; nam subscribit pro Solemnio *Restitutus Novasinnensis Episcopus in Numidiâ.* De *Tigisitanis* sedibus consule notam 65. in lib. 2. Optati. p. 25.

258. *Tisedítensis*] Balusio idem est ac *Tididitanus*, qui in notitiâ Numidiæ num. 24. Holstenio idem ac *Tifiltensis*, qui in notitiâ Mauritaniæ Cæsariensis num. 15.

259. *Tuburbitanorum majorum*] In provinciâ Proconsulari, nam ut observavimus, oppida ejusdem nominis, quorum unum dicitur majus, alterum minus, solent esse vicina.

260. *Zellensis* seu potiùs *Telensis* in provinciâ Proconsulari, ut docet notitia num. 14. nam *Natalicus* hujus adversarius *Telensis Episcopus* dicitur in Concilio Cabarsussitano. Litteræ Z & T sæpè commutantur. Attamen alius est Episcopus *Telensis* ex parte Donati nomine *Felix* cap. 207 unde colligit Balusius *Zellam* à *Telâ* differre. Sed fieri potuit, ut duo essent Episcopi Donatistæ ejusdem urbis, aut mendum sit in nomine posterioris. Nam Natalicum qui hic *Zellensis* dicitur & Donatiani adversarius, constat *Telensem* fuisse Episcopum ex Concilio Cabarsussitano. In synodicâ Episcoporum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi legitur nomen *Bonifacii Episcopi Telensis*. *Zella* aliàs nullà fit mentio.

261. *Tagastensis*] In Numidiâ, ut docet notitia num. 119. Nota civitas ex Augustini & Alypii nominibus. In Antonini Itinerario mediâ locatur inter *Hipponem regium* & *Naragarram.*

262. *Hipponiensium regiorum*] Notissimum veteribus Emporium in orâ Numidiæ, cujus meminère Strabo, Ptolemæus, Antoninus in Itinerario, Silius Italicus, aliique veteres, inter *Tabracam* & *Cirtam*. Hæc urbs Augustini Episcopatu quantâ nobilitate fuerit vix dici potest.

263. *Culusitana*] In provinciâ Proconsulari, ut docet notitia num. 33. *Vincentius* hujus Episcopus fuit unus ex actoribus, de quibus jam diximus in præfatione Gestorum. *Marcianus Episcopus plebis Culusitana* interfuit Concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525. Et synodicæ Episcoporum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Petrus Episcopus Ecclesiæ Culsitanensis.*

264. *Constantiniensis* seu *Cirtensis* in Numidiâ. Urbs Numidiæ celebris, olim regia Masinissæ Metropolis civilis totius Numidiæ: Melæ, Straboni, Cæsari, Livio, Plinio, cæterisque omnibus Geographis nota. In Antonini Itinerario pro *Cirtâ* legitur

tum suscepi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso habeo Petilianum.

cxxxix. *Petilianus Episcopus dixit.* Ipse est Ecclesiæ persecutor in eadem civitate ubi ego Episcopus sum. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis dixit.* Et paulò antè jaculatus es injuriam, & non recepisti. *Fortunatus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* In eadem civitate ab hæreticis omnia altaria confracta sunt. *Petilianus Episcopus dixit.* Persecutorem te esse acta contineant. Loco suo audies quæ mereris. *Et recitavit.* Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Siccensis [265] Carthagini constitutus, præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino hoc mandatum suscepi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Unitatem Ecclesiæ Siccensis novi, Episcopum quidem tantùm nomine audivi. *Et recitavit.* Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Calamensis [266] Carthagini constitutus, præsente V.C. Tribuno & Notario Marcellino hoc mandatum suscepi & subscripsi. *Petilianus Episcopus dixit.* Crispinus proximo tempore exivit de corpore. *Et recitavit.* Florentinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Hipponensium Zaritorum Carthagine constitutus coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est Victor. *Habetdeus Diaconus dixit.* Custos datus est codicum.

cxl. *Petilianus Episcopus dixit.* Jamdudum inter defensores quibus mandatum est adverti nomen Fortunatiani & Fortunati retineri. Nunc quoque ipsos mandatores esse recitari percipio. Quæ est ista diversitas? Nemo umquam sibi mandavit.

cxli. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Utrùm eorum qui causam peragendam susceperunt, par atque similis sit subscriptio recitetur. *Et recitavit.* Fortunatus Episcopus Ecclesiæ Constantinensis Carthagini constitutus præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino hoc mandatum suscepi & subscripsi. *Item recitavit.* Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Siccensis Carthagini constitutus præsente viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino hoc mandatum suscepi & subscripsi. *Quo recitato,*

cxlii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Pervidet sanctitas vestra subscriptionibus suis eos de suscepto mandato fuisse professos. Unde cetera per ordinem relegantur. *Et recitavit.* Serenianus Episcopus Miditensis [267] Carthagini constitutus præsente viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est. *Peregrinus Sufetanus* [268] *Episcopus dixit.* Presbyterum illic habeo Victorem. Diocesis mea est. *Victor Episcopus dixit.* Adsum. Scriptum sit, si ipse Florentius benè agnoscit, qui me persecutus est innocentem, quem apprehendit, & in custodiam officii dedit necandum, ubi triennium temporis feci. GESTA Collat. diei I.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Ista suo ordine, cùm putaveris, peragentur. cxliii. *Et recitavit.* Novatus Episcopus Ecclesiæ Sitifensis [269] Carthagini constitutus præsente V.C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso habeo Marcianum. *Et accedente Marciano Episcopo, idem dixit.* Agnosco persecutorem meum. *Et recitavit.* Maurentius Episcopus Ecclesiæ Tubursicensis [270] Carthagini constitutus præsente viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso Januarianum habeo. *Et accedente Januariano, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Bonifacius Episcopus Ecclesiæ Cataquensis [271] Carthagini constitutus præsente viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso Speratus est mihi. *Et accedente Sperato, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Squillacius Episcopus Ecclesiæ Scillitanæ [272] Carthagini constitutus præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso Donatum habeo. *Et accedente Donato Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Priscus Episcopus Ecclesiæ Quidiensis [273] Carthagine constitutus præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Non habeo Donatistas. Qui illic fuit cum paucis parentibus suis, cum ipsis conversus est. *Honoratus Episcopus dixit.* Episcopus noster Quizicensis succubuit in persecutione. Presbyteri nostri sunt illic. *Et recitavit.* Deuterius Episcopus Cæsariensis [274] Carthagine constitutus

legitur *Circa*. Et in notitiâ Episcoporum Numidiæ *Cirtensis* quoque legitur. *Constantina* nomen habet à *Constantino Magno*, & nunc etiamnùm hoc nomine donatur.

265. *Siccensis*] In provinciâ Proconsulari, ubi urbs *Sicca Veneria* cujus meminit Antoninus in Itinerario. Cujus etiam meminit Procopius libro 2. de bello Vandalic. Victor Vitensis, & Augustinus, & Tabulæ Peutingerianæ. Hujus Episcopus subscripsit epistolæ Episcoporum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino, & *Castus à Sicca* unus est Episcoporum qui in Concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixerunt.

266. *Calamensis*] In Numidiâ, ut docet notitia num. 3. de quâ vide quæ diximus in notâ 51. ad lib. 1. Optati. p. 15. De Possidio quoque ejus Episcopo dictum in Præfatione ad hæc Gesta.

267. *Miditensis*] In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia num. 6.

268. *Sufetanus Episcopus*] In eâdem provinciâ ex eâdem notitiâ num. 21. In Concilio Carthaginensi, sub Cypriano sententiam dixit *Privatus à Sufibus*. *Sufis* memoratur in Itinerario Antonini. ejusdem fit mentio apud Victorem Vitensem, & in vitâ Fulgentii. *Suffectanos martyres sexaginta* laudat Augustinus epist. 50. quorum memoriam celebrat Martyrologium Romanum die 13. Augusti.

269. *Sitifensis*] Nota civitas, vel ex eo quod toti provinciæ nomen dederit, cujus & caput erat. ejus meminere Antoninus in Itinerario, Ptolemæus aliique veteres. Hic *Novatus* suæ provinciæ legatus adfuit Concilio Carthaginensi ann. 419. & laudatur ab Augustino in epistolâ 229. circa finem vitæ ejus scripta.

270. *Tubursicensis*] In Numidiâ ut docet notitia num. 12. Hujus oppidi meminit Antoninus in Itinerario. Vicinum erat Tagastæ, ut patet ex epistolâ Aug. 163.

271. *Cataquensis*] Pro quo legitur in notitiâ Numidiæ, num. 68. *Cethaquensisfea*, haud dubiè mendosè. quia cùm scriptum esset *Cethaquensis*, studiosus quidam apposuit in margine *ea pro eo*, legendum docens *Cataquensis*, quod imperitus exscriptor non intelligens, *ea* in fine apposuit. *Bonifacius* de quo hic, Pauli in Episcopatu successor fuerat, ut videre est apud Augustinum epist. 96.

272. *Scillitana*] Est sedes *Scillitana* in Numidiâ, de quâ suprà ad cap. 118. sed ista videtur ad provinciam Proconsularem pertinere. Sanè in epistolâ Episcoporum hujus provinciæ in Concilio Lateranensi subscribit *Parjator Episcopus sanctæ Ecclesiæ Scillitanæ*. *Scillitanos martyres* ab hoc potiùs quàm ab illo oppido dictos fuisse suspicor.

273. *Quidensis*] In Mauritaniâ Cæsariensi, ut docet notitia num. 1. *Quisa Xenitana* peregrinorum oppidum dicitur apud Plinium lib. 5. cap. 2. A Pomponio Melâ lib. 1. cap. 6. Castellum dicitur, municipium ab Antonino in Itinerario & Colonia à Ptolemæo lib. 4. cap. 2.

274. *Cæsariensis*] *Cæsarea* Mauritaniæ Metropolis, *Jol olim dicta Regis Jubæ Regia, à divo Claudio Colonia jure donata, ejusdem jussu deductis Veteranis*, ut habet Plinius lib. 5. cap. 2. à Ptolemæo lib. 2. cap. 4. *Jol Cæsarea*, ab Antonino in Itinerario *Cæsarea Colonia*, à Pomponio Melâ lib. 1. cap. 6. *Jol ad mare aliquando ignobilis, nunc quia Jubæ Regia fuit, & quod Cæsarea vocitatur illustris.* Solinus Regis Bocchi regiam postmodum Jubæ, indulgentiâ populi Romani dono datam observat. Nunc putatur esse Algerii civitas. Emeritus ejus Episcopus Donatista unus fuit è septem actoribus partis Donati, & Deuterius Catholicus unus è custodibus Tabularum ex parte Catholicorum.

275. Tagœ

GESTA Collat. dies I. tutus præsente viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi [& subscripsi.] *Quo recitato*, *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Custos est tabularum. *Valentinianus Diaconus Episcopi Primiani dixit.* Emeritus est illic. *Et accedente Emerito, idem dixit.* Agnosco eum. *Et recitavit.* Restitutus Episcopus Tagorensis [275] Carthagini constitutus præsente viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino, suprascripta mandavi [& subscripsi] *Quo recitato, Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Etiam ipse custos est tabularum. *Valentinianus Diaconus Episcopi Primiani dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Leo Episcopus municipii Moptensis [276] Carthagine constitutus præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Habeo Felicem. *Et accedente Felice, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Altetius Episcopus plebis Vicensis [277] Carthagine constitutus coram V. Cl. Tribuno & Notario Marcellino [suprascripta] mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* In ipso solo mecum alius Episcopus non est. *Et accedente Urbano Episcopo, idem dixit.* Deus videt, quia non illum novi.

cxliv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Jamdudum me obtulisse sanctitati vestræ sat certum est, ut competenti reverentia, sedentes omnia tractaretis: siquidem mihi onerosum esse non nescio, tot venerabilibus viris stantibus residere. Unde vel nunc multitudine sequestrata, sedere dignemini.

cxlv. *Petilianus Episcopus dixit.* Agimus gratias honorificentiæ tuæ, vir nobilis, quod talis ac tanta est tua pietas, ut benemeritis viris antiquissimisque sacerdotibus & tot persecutionum palmis florentibus, hanc benignitatem præstare digneris ut gravissima senectus, quæ ornata est annis & meritis suis, sedendo sese reficiat, ne stando diutius laborare videatur, ne hic quoque labor oneret modicas vires senectutis. Sed quoniam vires Dominus subministrat, ipsámque reverendam senectutem facit esse fortiorem, non erubescimus, non veremur, non evitamus te residente, vir nobilis, libenter adsistere. Siquidem hoc nec Christus Dominus noster vitaverit cùm ante Præsidem stetisse dignatus est, quanto magis nos non recusamus, cùm tu honorificus, tu justus, tu reverens, tu benignus, hanc offeras gratiam quæ tibi à Domino remuneratore dignissimis præmiis frequentissimè referatur? Id autem nobis expedit, id necesse est, ut cum causa peroratur, cùm priùs incipitur, ut etiam personæ constent, stare singulos deceat, quibus subire contingit disceptationis examen. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

cxlvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quoniam oblata recusat sanctitas vestra, pars illa tractanda est, ut quia sicut voluit vestra religio, universorum qui subscripserunt demonstrata præsentia est, secundùm formam cælestis oraculi, sponsionis quoque vestræ memores, deligatis idoneos vestræ scilicet assertionis actores, quibus disputantibus, atque multitudinis sicut ante placuit confusione seclusa, plene possint universa cognosci.

Emeritus Episcopus dixit. Res in vado est, mandantium persona præsens est, mandatum quoque ferimus; sed ut actorum fides etiam cum nostrâ subscriptione adstipuletur, & professio recitabitur, & quæ in placito subscripta sunt, actis hærebunt. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. cxlvii.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Susceptum mandatum ab officio recitetur. *Et cùm tradidissent, Rufinianus subscriba recitavit.* Post Consulatum Varanis viri clarissimi octavo Kalendarum Juniarum Carthagini Jannarianus, Primianus, Felix, Donatus, Candorius, Optatus, Donatianus, Antonianus, Victorianus, Fortis & ceteri, Primiano, Petiliano, Emerito, Protasio, Montano, Gaudentio, Adeodato Coëpiscopis nostris præsentes præsentibus salutem. Mandamus vobis Ecclesiæ Dei causam, defensoresque vos facimus adversùs traditores persecutoresque nostros, qui nos in judicio viri clarissimi spectabilis Tribuni & Notarii Marcellini, per supplicationum suam proposito edicto inquietare voluerunt, ut eorum intentionibus respondeatis. Quicquid egeritis pro statu sanctæ Ecclesiæ, ratum nos habituros, nostrâ subscriptione profitemur. *Et aliâ manu.* Optamus vos in Domino bene valere & nostri memores esse. *Quo recitato.* cxlviii.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Subscriptiones hujus quoque mandati relegantur. *Rufinianus scriba recitavit.* Januarianus Episcopus Casensium Nigrensium [278] huic mandato nostro subscripsi. *Item aliâ manu.* Primianus Episcopus Carthaginensis huic mandato subscripsi. *Item aliâ manu.* Felix urbis Romæ Episcopus [279] huic mandato subscripsi. *Item aliâ manu.* Donatus Episcopus Botrianensis [280] huic mandato subscripsi. *Item aliâ manu.* Florianus Episcopus Putiziensis [281] subscripsi. *Item aliâ manu.* Candorius Episcopus Aggeritanus subscripsi. *Item aliâ manu.* Antonianus Episcopus Lamfortensis [282] subscripsi. *Quo recitato.* cxlix.

Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Novenimus etiam ipsorum præsentiam. [*Et aliâ manu*] Recognovi. cl.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Tam mandatum quàm subscriptiones eidem cohærentes gestis præsentibus inserentur. Ad pleniorem autem fidem pars utraque designet, utrùm nihil de mutuis mandatis vocetur in dubium. cli.

Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginis dixit. Secundùm subscriptiones mandati singuli accesserunt nostrorum, & professi sunt mandasse se nobis. Etiam ipsi hoc faciant, ut subscriptionibus recitatis, singuli profiteantur mandavisse se huicque mandato subscripsisse. *Et aliâ manu.* Recognovi. clii.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. cliii.

275. *Tagorensis*] Hujus *Tagora* quæ in Proconsulari, non illius quæ in Numidiâ. Vide suprà not. 201. *Restitutus* is fuit unus è custodibus chartarum ex parte Catholicorum.

276. *Moptensis*] In Mauritaniâ Sitifensi. Cujus Provinciæ legatus hic *Leo* adfuit Concilio Carthaginensi ann. 419. Quidam codices habent *Modensis*. *Mopti* municipium habetur in Tabulis Peuting. Idem videtur esse cum *Mozotensi*, de quo in notitiâ Sitifensis provinciæ n. 33.

277. *Vicensis*] Fortè *Vico-potensis* in Numidiâ, quæ ultima est sedes in ejus notitiâ. Concilio Carthaginensi sub Cypriano interfuit *Januarius à Vico Cæsaris*. & in Concilio Carthaginensi sub Bonifacio anno 525. *Florentianus Vicopacatensis*.

278. *Casensium-nigrensium*] In Numidiâ famosus est *Donatus à Casis-nigris* auctor schismatis. Januarianus Primas erat Episcoporum Numidarum partis Donati, ut docet indiculus Possidii in codice Colbertino, & lemma ep. 68 S. Aug.

279. *Felix Urbis Romæ*] Pseudo-Episcopus scilicet Montensium qui Romæ degebant.

280. *Botrianensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

281. *Putiziensis*] Duplex sedes *Putiensis* occurrit in notitiis; una in provinciâ Numidiæ num. 17. altera in Byzacenâ num. 18. Hic forte Byzacenæ Episcopus est. Alter Episcopus *Putiensis* Donatista nomine Felix reperitur.

282. *Lamfortensis*] In Numidiâ, ut docet Notitia num. 13. Concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525. subscribit: *Florentius Episcopus Lamfortensis*.

dixit. Ideò transire jussi sunt singuli, ut de præsentia, non de professione constaret. Subscriptiones enim tantum posse sufficere nulli vocatur in dubium. Unde nunc illud quæritur, utrum utrarumque partium mandata utrisque partibus placere videantur.

clIV. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginis dixit.* Sed volumus ut suis subscriptionibus respondeant per incolumitatem tuam, cognoscant mandavisse se, quia non interfuit sublimitas tua cum illi subscriberent. Quod clanculò fecerunt, publice profiteantur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

clV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Justa poscuntur, licèt subscriptiones certum sit posse sufficere.

clVI. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginis dixit.* Ipsi nos sollicitiores reddiderunt.

clVII. *Rufinianus scriba recitavit.* Januarianus Episcopus Casensium [Nigrensium.] *Et cùm recitasset, Januarianus [Episcopus dixit.]* Ego & mandavi & subscripsi. Scriptum sit itaque me non habere adversarium aliquem de parte ipsorum in plebe meâ. *Rufinianus scriba recitavit.* Primiarus Episcopus Carthaginensis. *Et cùm recitasset, Primianus Episcopus Carthaginis dixit.* Mandaveram; sed ego hoc mandatum suscepi. *Rufinianus scriba recitavit.* Felix Episcopus urbis Romæ. *Et cùm recitasset. Felix Episcopus urbis Romæ dixit.* Et mandavi & subscripsi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ubi est Felix? *Et aliâ manu* Recognovi.

clVIII. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Esto, quia urbis Romæ Episcopum se dicit. Quare præjudicatur absenti [283]? *Et aliâ manu.* Recognovi.

clIX. *Petilianus Episcopus dixit.* Quæ ratio [284] huc eum detulerit nullus ignorat. Nobilitatem omnem hîc esse Romanam nec ipsi nescitis. Idem igitur turbo, eadémque necessitas eum huc detulit. Ut non dissentire videretur à nobis, & ipse mandavit. *Et aliâ manu* Petilianus Episcopus recognovi.

clX. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginis dixit.* Potuimus & nos transmarinos conducere, quorum nomina adderemus mandato. *Et aliâ manu.* Recognovi.

clXI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Licèt & sanctitas vestra plenius recognoscat, & Imperiali sit auctoritate definitum inter Africanarum Provinciarum Episcopos me tantum debere cognoscere, tamen hoc quoque sine præjudicio Episcopi urbis Romæ, licèt ex superfluo, libenter indulgeo.

clXII. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginis dixit.* Abundat nos absenti [non] præjudicasse. *Et aliâ manu.* Recognovi.

clXIII. *Petilianus Episcopus dixit.* In omnibus hoc sequantur & teneant, se pro absentibus & transmarinis nihil esse loquuturos. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginis dixit.* Abundat nos Innocentium dixisse urbis Romæ esse Episcopum. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Rufinianus scriba recitavit.* Donatus Episcopus Botrianensis. *Idem dixit.* Et mandavi & subscripsi. Scriptum sit me non habere contrarium. *Rufinianus scriba recitavit.* Florianus Episcopus Putiziensis. *Et cùm recitasset, Primianus Episcopus Carthaginis dixit.* Hic apud Carthaginem infirmatus est: timens exitum suum perrexit, jam subscripserat. *Et recitavit.* Candorius Episcopus Aggeritanus. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. Habeo contrarium. *Et recitavit.* Antonius Episcopus Lamsortensis. *Idem dixit.* Mandavi & subscripsi. Non illic habeo adversarium. *Et recitavit.* Datianus Episcopus Tamicensis [285]. *Idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium ibi non habeo. *Et recitavit.* Victorianus Episcopus Abissensis [286]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium habeo in dioecesi meâ. *Et recitavit.* Natalicus Episcopus Zellensis. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Maximinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Dioecesis est Mizonii [287] Episcopi. Presbyteros habet & abundantem populum quàm ipse. *Et recitavit.* Fortis Episcopus Cediensis. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi, adversarium non habeo.

GESTA Collat. dies I.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Quoniam longum est ire per singulos, hi decem qui se mandasse professi sunt, actis edicant utrùm coram ipsis omnium sit facta subscriptio, & præbeant in ea quæ sunt gesta consensum. clXIV.

Petilianus Episcopus dixit. Magno quidem compen- clXV.
dio utitur magnificentia tua, vir nobilis, ut decem patres collegæque nostri, qui jam se mandasse subscripsisséque professi sunt, etiam ceteros patres subscripsisse testentur. Equidem hoc ad eam rem, vel maximè proficit, ne tempus hujusce diei ulteriùs producatur. Sed tamen hoc expedit causæ, ut singuli quique se & mandasse & subscripsisse profiteantur, propterea ut etiam illud non taceant, se æmulos non habere. Lucrum enim videtur his cedere, qui multos se adversùm nostros habere per hanc provinciam ostenderunt, si in provinciâ Numidiâ non ostendimus eos penitùs non habere, aut habere certè, sed raris locis. Omnis enim intentio nostra, vir nobilis, sicut meminisse dignaris, de numero sæpissimè causata est, atque in eodem vehementissimè hæret. Et quamquam nobis multitudinem pax nutriat & conservet; illis multitudinem bella conquirant, dum absentibus nobis, aut in locis, aut in civitatibus, aut in dioecesibus passim multas imagines [288] erigunt, ut numerosi esse videantur: tamen etsi par sit utriusque adversitatis numerus, major meus debet videri, qui & me absente perstitit, & cùm ipse sit cardinalis atque authenticus, nec æmulatione multiplici superatur. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Desiderio vestro satisfacere volui in omnibus inquirendis. Ceterùm constat nullam mihi de numero cognitinnem fuisse mandatam. clXVI.

Petilianus Episcopus dixit. Nobis hoc salvum sit, quod non debuimus reticere. clXVII.

Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. clXVIII.
Potui-

283. *Absenti*] Id est, vero Episcopo Romano, qui tunc erat Innocentius. BALUZIUS.

284. *Quæ ratio*] Nimirùm clades Romanæ urbis quam Alaricus Gothorum Rex ceperat 15. Kal. Septembris anni superioris. BALUZIUS.

285. *Tamicensis*, non *Timicensis*] Nam hujus Episcopus Donatista vocabatur *Optatus*, ut constat ex superioribus; sed fortè *Tamazucensis* vel *Tamascensis* in notitiâ Mauritaniæ Cæsariensis num. 120. Est & *Tamazanus* Episcopus inter Byzacenos, in epistolâ relatâ in Concilio Lateranensi sub Martino, cujus nulla est in notitiâ mentio.

286. *Abissensis*] Cujus provinciæ sit, ignotum.

287. *Mizonii Episcopi*] Antea sub finem cap. 135. non *Mizonius*, sed *Donatianus* dicitur Catholicus Episcopus, cui *Natalicus Zellensis* oppositus erat. Quare suspicatur Baluzius hinc excidisse nomen cujusdam *Donatiani* Episcopi, cujus adversarius erat iste *Mizonius*; nisi dicas duos fuisse Episcopos in Dioecesi Zellensi *Donatianum & Mizonium*.

288. *Imagines*] Id est, personatos Episcopos.

GESTA Collat. dies I. Potuimus quidem numerosiores Catholicæ Ecclesiæ toto orbe diffusæ, quantùm ad causam pertinet, in Africâ demonstrare, si in hoc totum actionis pondus consisteret. Verum quia nescio quibus motatoris actionibus vir gravissimus utitur Petilianus, amputatis superfinis, ad causæ jam initium veniatur, significantes insinuantesque nobilitati tuæ, vanum in nos præjudicium suâ prosecutione voluisse depromere. *Et cùm diceret.* (*Et aliâ manu.* Recognovi.)

clxix. *Petilianus Episcopus dixit.* Injuriam facis vanè, reponetur tibi, & quamquam reponere non liceat, tecum habeto. *Et aliâ manu.* Recognovi.

clxx. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quo diceret, excusationis tendiculas prætendens, ante diem cognitionis se quasi cælorum senatum partis Donati Episcopos observasse diuturno labore fuisse confectos, cùm à nostrâ parte omninò semper audientia flagitata sit; sed idcircò diem tempusque observavimus, ut & in hoc obedientia Catholicæ Ecclesiæ monstretur. *Et cùm diceret* (*& aliâ manu.* Recognovi.)

clxxi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Secundùm edicti tenorem utræque partes his tantùm in judicio remanentibus quibus constitit cognitionem ab omnibus fuisse mandatam, juxta professiones suas causam tractare debebunt.

clxxii. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ut causa cognosci possit, decernat sublimitas tua superfluam & circumstantem nobis exire multitudinem. *Et aliâ manu.* Recognovi.

clxxiii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hoc fieri necesse est. Illud autem prius est, ut decem ab utraque parte fateantur se in subscribentium consensisse personas; & licèt ad vestram petitionem eorum fuerit præsentia procurata, tamen, ne quid vobis denegatum esse videatur, universorum subscriptiones ex ordine relegantur.

clxxiv. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Respondeant; utrùm omnium subscriptiones quæ mandato continentur, hîc apud Carthaginem sint conscriptæ. *Et aliâ manu.* Recognovi.

clxxv. *Emeritus Episcopus dixit.* Quantùm ex prosecutione cognovi, opus erat ut è nostris partibus professio promeretur. Patientia judiciorum tuorum, quæ manum dat omnibus, libenter annuit, ut & ii qui subscripserunt, professionem suam præsenti adstipulatione inserant gestis. Petimus præstantiam tuam ut cùm subscriptio cœperit recitari, eosdem digneris audire. *Et aliâ manu.* Emeritus recognovi.

clxxvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Subscriptiones omnium, sicut jusseram, recitentur. *Rufinianus scriba recitavit.* Optatus Episcopus Rusuccuritanus. *Et cùm recitasses, Optatus Episcopus dixit.* Mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Pomponius Episcopus Macrianensis. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Donatianus Episcopus Bagaiensis. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Privatus Episcopus Auzagensis [289]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium in plebe meâ non habeo. *Ampelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Perfectam unitatem ex conversione suâ cognoscens, rectissimam fidem mecum frater meus Primulus loquitur Episcopus. Episcopus enim tunc fuit partis Donati. Nunc conversus demonstrat cum plebe integram fidem ex suâ conversione. Unitas illic perfecta est, non solùm in ipsâ civitate, verum etiam in omnibus diocesibus.

Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginis clxxvii. *dixit.* Rogamus recitari nomina quæ jamdudum de subscriptione recitavit, Donatianum dico Bagaiensem & Privatum Vagensem. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Denuo hæc nomina, de quibus dubitatio nascitur, recitentur. *Et recitavit.* Donatianus Episcopus Bagaiensis, Privatus Episcopus Vagensis. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Absit fallacia. *Rogatus Episcopus dixit.* Januarianus dicitur, non Privatus.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius clxxviii. *dixit.* Vultum tamen ipsum esse cognoscis.

Rogatus Episcopus dixit. Januarianum scio, Priva- clxxix. tum nescio. *Primianus Episcopus Carthaginensis dixit.* Jamdudum de duobus fuit causa. Idcirco & illi non sunt mentiti, nec nostri. Nam est Auzagga ubi fuit Januarianus, qui nunc defunctus est: alia Auzagga, ubi est Privatus, qui nunc vivit. *Et aliâ manu.* Primianus Episcopus recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius clxxx. *dixit.* Satis Episcopali veritate rem de quâ error fuerat natus, judiciis intimare dignatus es. Unde nunc cetera perlegantur. *Et recitavit.* Donatus Episcopus plebia Celerinensis [290]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Ego mandavi & subscripsi: adversarium omninò nec habui nec habeo in plebe meâ. *Et recitavit.* Victor Episcopus Hipponiensium Diarrhytorum. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Sarmentius Episcopus Ternamusensis [291]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi. Teneant gesta quia in plebibus meis adversarium non habeo. *Et recitavit.* Perseverantius Episcopus Tevestinus [292]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Pancratius Episcopus Badiensis. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Maximianus Serteitanus [293] Episcopus. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Severinus Episcopus Castellanus [294]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Colonicus Episcopus Tinistensis [295]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi, & traditores apud me non habeo. *Et recitavit.* Felix Episcopus Moptensis. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi.

Et

289. *Auzagensis*] *Auzagga* duplex, ut constat ex cap. 179. infrà. Huic sese opponit *Primulus Vagensis* Episcopus partis Donati, & adversarius quondam *Ampelii*, sed qui ad Ecclesiam redierat, ut mox dicitur. Cur autem id acciderit, ortum est ex eo quod nomen hujus urbis pronuntiabatur ab Afris, *Ansvagensis*, ut in Concilio Carthaginensi sub Cypriano, ubi occurrit *Aumnius ab Ansvagâ*. Quare hinc factum ut non auditâ primâ syllabâ, *Vagensem* esse crediderint, & idcirco *Vagenses* Episcopi huic sese opposuerint. Sicut autem *Vaga* erat in Numidiâ, ita & *Ansvaga*.

290. *Celerinensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

291. *Ternamusensis*] In veteri codice *Ceraamusensis*, sed emendavit Baluzius *Ternamusensis* ex Itinerario Antonini, ubi inter oppida Mauritaniæ Cæsariensis refertur *Taranamusa-castra*. Certè sedes ista diversa est à *Ceramensi* Numidiæ, quæ nullum habebat Episcopum Donatistam, ut suprà dicitur cap. 133. In notitiâ Mauritaniæ Cæsariensis est sedes *Ternamunensis*, legendum *Ternamusensis*.

292. *Tevestinus*] Vide quæ diximus ad Notam 44. in lib. 2. Optati.

293. *Serteitanus*] In Mauritaniâ Sitifensi, ut docet notitia, num. 18.

294. *Castellanus*] In Mauritaniâ Cæsariensi, ut docet notitia num. 75. Inter Mauritaniæ Cæsariensis urbes *Castellum* memorat Anonymus Ravennensis lib. 3. num. 8.

295. *Tinistensis* seu *Timsensis*] Fortè in Numidiâ. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Venantius à Tinisâ*. *Tinissam* laudat Ptolemæus lib. 4. cap. 3.

296. *Secun-*

Et recitavit. Secundinus Episcopos Jucundianensis [296]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi: adversarios in Ecclesiâ non habeo. *Et recitavit.* Donatus Episcopus Vageatensis [297]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi.

clxxxi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Scriptum sit istos omnes 10 villis vel in fundis esse Episcopos ordinatos, non in aliquibus civitatibus. [*Et aliâ manu.* Recognovi.]

clxxxii. *Petilianus Episcopus dixit.* Sic etiam tu multos habes per omnes agros dispersos. Immò crebros ubi habes, sanè & sine populis habes. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Scripta sint quæ ab utrisque partibus insinuata videntur esse judiciis. *Et recitavit.* Rogatianus Episcopus Idassensis [298]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi: non habeo adversarium. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Habeo Presbyterum in Ecclesiâ Florentinum. Episcopi fuerunt tres Catholici jam decesserunt: non potuimus adhoc ordinare. Presbyterum illic habemus Florentinum. *Et recitavit.* Germanus Episcopus Zugabbaritanus. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Rogatianus Episcopus Villamagnensis *Et cùm recitasset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo [299]. *Et recitavit.* Presbyter Manilius Baziensis [300] pro Episcopo meo. *Et cùm recitasset.*

clxxxiii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Pro quo Episcopo? *Petilianus Episcopus dixit.* Lumine captus est. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Respondeatur utrùm præsens sit, pro quo subscriptum est. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Primianus Episcopus dixit.* Loquamur veritatem. Oculis captus est, venire non potuit, Presbyterum suum direxit. *Et aliâ manu.* Primianus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Sed nomen ipsius debuit subscriptione teneri.

clxxxiv. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Testatum sit [eos] etiam absentium nomina velle inserere, ut etiam nobis liceat omnes Catholicos Episcopos, qui per infirmitatem vel per aliquam occasionem adesse non potuerunt, gestis inserere. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Et recitavit.* Donatus Episcopus Apissanensis [301]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi: adversarium non habeo.

clxxxv. *Petilianus Episcopus dixit.* Quoniam prosecutio partis adversæ contestata monstravit aliquos se absentes habere, nos quoque non tacemus aliquantos nostros multis necessitatibus aut adversis valetudinibus præpeditos non venisse, aliquantas etiam cathedras nunc esse viduatas, quibus adhuc Episcopi ordinati non esse monstrantur. Etiam hoc acta contineant. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

clxxxvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quantùm ad confirmationem mandati pertinet, sufficit in utraque parte eorum numerus sacerdotum, qui eidem mandato subscripsisse monstrantur. Unde reliqua perlegantur, superfluis absentum causationibus sequestratis. *Et recitavit.* Quintasius Episcopus Vaianensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi.

Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Oblitere- clxxxvii.
tur ergo subscriptio absentum. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Et recitavit.* Januarius Episcopus Lamasbensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felix Episcopus Novasinnensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Martialis Episcopus Idicrensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Gedudus Episcopus Uticensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Urbanus Episcopus Satafensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Cillitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Liberalis Episcopus loci Nasatensis [302]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: nec habui adversarium, nec habeo, nec habebo permittente Deo. *Item recitavit.* Maximianus Episcopus Hermianensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Fortunatus Episcopus Velceritanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Peregrinus Episcopus Sufetanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Merferebitanus [303]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Gavinus Episcopus Vegeselitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Veratianus Episcopus Carpitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi, qui sum successor Faustiniani, qui in unitate veritatis fuerat ordinatus à Donato, postmodum verò temporibus Macarii, illic emerserunt traditores. *Item recitavit.* Gaianus Episcopus Tigualensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Rogatus Episcopus Perdicensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victorinus Episcopus plebis Leptiminensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Martinianus Episcopus loci Tibuzabetensis [304]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Quintianus Episcopus à Lacu-dulce [305]. *Valentinianus Diaconus Episcopi Primiani dixit.* Malè habet. *Item recitavit.* Pelagius Episcopus Vanarionensis [306]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo. *Item recitavit.* Victorianus Episcopus Tibaritanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Primulianus Episcopus Mandasumitanus [307]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Consensi & subscripsi. *Item recitavit.* Fortunatianus Episcopus Metensis. *Cúmque accessisset, idem*

296. *Secundinus Episcopus Jucundianensis*] Is in Concilio Cabarsussitano appellatur *Secundus Jocundianensis*, cujusdam villæ Numidiæ.

297. *Vageatensis*] Item cujusdam villæ aut fundi in Numidiâ Episcopus, ut statim arguit Alypius.

298. *Idassensis*] In Numidiâ, ut docet notitia num. 27. à *Macomadiâ*, non longè abfuisse ex hoc loco colligitur, cùm [illegible] Macomadiensis Episcopus dicat se ibi Presbyterum habere.

299. *Adversarium non habeo*] Idem antea cap. 133. dixit *Augendus Villa-magnensis*: quare vel se mutuò non noverant, vel diversarum ejusdem nominis sedium erant Episcopi.

300. *Bazienus* seu *Baziensis* in Numidiâ. Nam ut constat ex cap. 135 *Lucidus erat Episcopus plebis Marcelliamensis & Bazensis*.

301. *Apissanensis*] Legendum videtur à *Pissania* seu *Pesania*. *Pesana* inter civitates Byzacenas numeratur in veteri notitiâ quam Beveregius edidit.

302. *Nasatensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

303. *Merferebitanus*] Cujus provinciæ sit, incertum.

304. *Tibuzabetensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

305. *A Lacu-dulce*] Cujus provinciæ sit, incertum.

306. *Vanarionensis*] Fortè *Panatoriensis*. In Mauritaniâ Cæsariensi, ut docet notitia num. 21.

307. *Mandasumitanus*] In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia num. 140. ubi appellatur *Madassumitanus*.

GESTA Collat. diei I.

idem dixit. Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felicianus Episcopus Utinensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Florentinus Episcopus à Tubusubtu [308]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Marcus Episcopus Midicensis [309]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Unde es? quæ est autem civitas tua? *Marcus Episcopus dixit.* Secùs Tapruram Midica. Novit me Dimenianus à Tapurà. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Cresimensis [310]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo. *Item recitavit.* Victorianus Episcopus Puppitanus. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Dativus Episcopus Novapetrensis [311]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi; & adversarium non habeo, quia illic est domnus Marculus, cujus sanguinem Deus exiget in die judicii. *Item recitavit.* Maximinus Episcopus dixit [312]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Legensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium ibi nec habui, nec habeo. *Item recitavit.* Valentinianus Episcopus Juncensis [313]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Gaudentius Episcopus Zertensis [314]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomaziensis dixit.* Est ibi Presbyter Catholicorum. *Gaudentius Episcopus dixit.* Non habeo adversarium in plebe meâ. *Item recitavit.* Bonifacius Episcopus Urugitanus [315]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Bamaccorensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi, & nullum habeo adversarium in plebe, nisi solum Absalonem [316]. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Hic est Episcopus præsens Cassianus. *Item recitavit.* Restitutus Episcopus Drusilianensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Flavianus Episcopus Pauzerensis [317]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Clarentius Episcopus Tabracensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Recargentius Episcopus Lamiggigensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo. *Aurelius Episcopus Macomadiensis dixit.* Illic est Crescentianus Presbyter. *Item recitavit.* Pascasius Episcopus Tuggensis [318]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Castus Episcopus Cellensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Aptus Episcopus Tuzutitanus. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victor Episcopus Rotariensis [319]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Episcopum illic habuimus. Occidistis illum & invasistis.

Adeodatus Episcopus dixit. Dicit Episcopum occisum. Accuset, doceat, intendat. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Et rebaptizaverunt illum hominem nonagenarium Episcopum [320]. *Victor Episcopus Azurensis [321] Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Dicit se non habere. Ego Ecclesiam illic habeo, quod te non fugit. *Item recitavit.* Calipodius Episcopus Vazaritanus. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Benenatus Episcopus Casensium Bastalensium [322]. [*Cùmque accessisset, idem dixit.*] Mandavi & subscripsi, & non habeo adversarium. *Item recitavit.* Honoratus Episcopus Adquesirensis [323]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felix Episcopus Maxulitanus [324]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Marcianus Episcopus Sitifensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Januarius Episcopus Numidiensis [325]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi, & traditores non habeo. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Siccensis dixit.* Unde es? *Januarius Episcopus dixit.* Numidia est, Mauritania est Cæsariensis. *Reparatus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Susafarnana dixit.* Diocesis mea est. Illic Presbyterum habeo, illic tecum vigilavit. *Item recitavit.* Campanus Episcopus Cincaritanus. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Cæsarianensis. *Cùm-*

308. *A Tubusubtu*] In notitiâ Mauritaniæ Sitifensis num. 8 occurrit Episcopus *Tugusubditanus*, pro quo legendum *Tubusubditanus*. In notitiâ Imperii habetur sect. 20. Præpositus limitis *Tubusubditani*. *Tubusuptum* scribebant veteres. & Ita legitur apud Ptolemæum lib. 4. cap. 2. Plinium lib. 5. cap. 2. Antoninum in Itinerario. & Ammianum Marcellinum lib. 29. cap. 5. In Antonini Itinerario propè *Saldas* locatum numeratur, & apud Ammianum loco laudato *Tubusuptum* dicitur fuisse contiguum *Monsiferrato*, qui ut ex Tabulis Peutingerianis patet, à *Rusucurro* coloniâ *Saldas* usque pertingebat.

309. *Midicensis*] Vicina sedes Tapruræ in provinciâ Byzacenâ.

310. *Cresimensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

311. *Novapetrensis*] Castellum in Numidiâ.

312. *Dixit*] Locò hujus verbi, *dixit*, reponendum esset nomen civitatis cujus *Maximinus* erat Episcopus.

313. *Juncensis*] In Byzacenâ, ut docet notitia num. 105. Celebris fuit synodus *Juncensis* anno 524. habita, cujus Canonem refert Ferrandus in Breviatione Canonum Can. 26. *Juncensis* littoris fit mentio in vitâ Fulgentii. Erat & in Mauritaniâ Cæsariensi *Juncensis Episcopus*, qui primus apparet in notitiâ hujus provinciæ. In epistolâ Episcoporum provinciæ Byzacenæ subscribit *Numidius Episcopus sanctæ Ecclesiæ Sufiane-Juncis*.

314. *Zertensis*] Vide quæ diximus ad caput 135.

315. *Urugitanus*] Fortè *Uracitanus* seu *Urcitanus*, in provinciâ Proconsulari.

316. *Absalonem*] *Cassianum* scilicet qui ejus Presbyter fuerat, ut habetur suprà cap. 128. Atque ideò *Absalonem* hic eum vocat.

317. *Pauzerensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

318. *Tuggensis*] Fortè in provinciâ Proconsulari. Nam *Victor Episcopus municipii Tugæ* subscribit epistolæ Episcoporum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi.

319. *Rotariensis*] Apud Optatum lib. 1. num. 14. p. 15. *Felix à Rotario* recensetur inter Episcopos Numidiæ qui Concilio Cirtensi adfuerunt.

320. *Nonagenarium Episcopum*] *Simplicium* scilicet *Tubiletanum*, ut dicitur in fine capitis 197.

321. *Azurensis*] Hic Victor Cognit. 2. cap. 15. dicitur *Asurensis*. E Numidiâ fuisse verisimile est, cùm in urbe Rotariensi quæ Numidiæ est, dicat Ecclesiam se habere.

322. *Casensium Bastalensium*] Cujus provinciæ sit, incertum.

323. *Adquesirensis*] In Mauritaniâ Cæsariensi, ut docet notitia num. 66.

324. *Maxulitanus*] In provinciâ Proconsulari, ut docet notitia num. 30. *Maxula* meminere Ptolemæus, Plinius, Itinerarium Antonini, & Tabulæ Peutingerianæ. Concilio Carthaginensi sub Aurelio anno 419. interfuit *Numidius Maxulitanus* hujus *Felicis* adversarius, ut patet ex cap. 118. Item in Concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525. alius ejusdem nominis *Episcopus Maxulitanus*. *Sanctorum Maxulitanorum* festivitas in veteri Calendario Carthaginensi celebratur die 12. Kalend. Augusti; & de iisdem duos habemus Divi Augustini sermones, qui *de sanctis Martyribus Massylitanis* inscribuntur.

325. *Numidiensis*, seu *Numidensis* in Mauritaniâ Cæsariensi, ut statim habetur, atque docet notitia hujus provinciæ num. 128. Avulsus erat iste Episcopatus à Susafaritano, ut conqueritur deinceps Reparatus.

que accessisset, idem dixit. Mandavi & subscripsi: æmulum non habeo.

clxxxix. *Novatus Episcopus Sitifensis Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Habet contra se Catholicum Presbyterum, clericos abundantes, & populos ex cœtu Donatistarum. Hic est Presbyter & Diaconus, hic in hac civitate Carthaginensi, quem prædavit, quem torsit, quem suspendit. Ecclesiam autem Catholicam prædavit, pecuniam sustulit, frumenta deportavit, carpenta duxit, ut norit iste, quia est illic Ecclesia Catholica. Hoc sum prosecutus. *Adeodatus Episcopus dixit.* Hæc omnia documentis agenda sunt. Faciat periculum qui mendacium in judicio promit. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi. *Novatus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Jube Presbyterum loci intromitti.

cxc. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ad præsentem cognitionem ista non pertinent. Quæ mihi mandata est reliquorum subscriptio relegatur. *Salvianus Episcopus*[316] *dixit.* Nobis præscriptum est dudum quo dicerent. De Episcopis agitur, non de Presbyteris.

cxci. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* A nostris partibus propterea respondetur, quia ibi Catholica denegatur. Unde impudentiæ vestræ satisfactum fuisse præsentia gesta loquentur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

cxcii. *Adeodatus Episcopus dixit.* Agimus tibi gratias, quòd semper facis injuriam. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi.

cxciii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ista in tempus aliud reserventur, nunc quod delegatum est sacro judicio peragatur. *Item recitavit.* Felicissimus Episcopus Obbensis[327]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Rufinus Presbyter pro Episcopo meo Juliano Midlensi[329] subscripsi.

cxciv. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Respondeatur utrùm pro præsente subscripserit. *Et aliâ manu.* Recognovi.

cxcv. *Adeodatus Episcopus dixit.* Julianus ægritudine præpeditur: sed ne videretur aliquo pacto defuisse, Presbyterum misit, per quem suam absentiam excusaret; & ipse pro illo subscripsit. *Et aliâ manu.* Recognovi.

cxcvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Probabilis & rationabilis excusatio est.

GESTA Collat. diei I.

CXCVII. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Etiam hoc testatum esse volumus, quia pro absente subscripsit. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Item recitavit.* Optatus Episcopus Timicitensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victorianus Tigimmensis Episcopus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Honorius Episcopus Vartanensis[330]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Martinus Episcopus Siccesitanus[331]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Vindemius Episcopus à Cenis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Tanudaiensis[332]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Possidius Episcopus Sillitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Reparatus Episcopus Aquensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Honoratus Episcopus Larensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Proficentius Episcopus Macomaziensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Licèt non habeam adversarium, mandavi & subscripsi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ex quâ Macomadia[333]? *Proficentius Episcopus dixit.* Rusticianâ. *Item recitavit* Paschasius Episcopus Dusitanus[334]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Antonianus Episcopus Druensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Januarius Episcopus Aquæ Albensis[335]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Crescens Episcopus Icositanus[336]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Paschasius Episcopus Turensis[337]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victor Episcopus Oriensis[338]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Marcianus Episcopus Tabazagensis[339]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Siguitensis[340]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. Sicut adversarium non habeo, sic numquam habeam. *Item recitavit.* Dativus Episcopus Visensis[341]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Quodvultdeus

Episco-

326. *Salvianus Episcopus*] *Lepitanus* qui nominatur infrà cap. 207.

327. *Obbensis*, seu *Obbitanus*, in Mauritaniâ Cæsariensi, ut patet ex notitiâ hujus provinciæ num. 56. Inter Episcopos qui adfuere Concilio Carthaginensi sub Cypriano, legitur *Paulus Confessor ab Obbâ*, in quibusdam codicibus & apud Augustinum, *à Bobbâ*. *Bobbam* Coloniam in Mauritaniâ collocat Plinius. Concilio V. generali adfuit *Valerianus Episcopus Obba Ecclesiæ Africanæ*.

329. *Midlensi*, seu *Midilensi*] In Numidiâ, ut docet notitia num. 41. Concilio Carthaginensi sub Cypriano adfuit Confessor & Martyr *Jader à Midilâ*.

330. *Vartanensis*] In Tabulis Peutingerianis habetur *Vatari* inter *Flaviam Marc* & *Velesim*. Utrùm hæc eadem sit cum istâ incertum.

331. *Siccesitanus*] In Mauritaniâ Cæsariensi, ut docet notitia num. 80.

332. *Tanudaiensis*] Fortè *Tamadensis* in Mauritaniâ Cæsariensi ex eadem notitiâ num. 110.

333. *Ex qua Macomadia*] Duplex, uti observavimus cap. 116. erat *Macomadia*, una in Numidiâ, altera in Byzacenâ. *Proficentius* is de quo agitur, erat Episcopus *Macomadia* in Byzacenâ, quæ *Rusticiana* cognominabatur.

334. *Dusitanus*] Sequitur alter ferè ejusdem nominis *Druensis*, & capite sequenti *Rebutus Episcopus Dusensis*. In notitiâ nullum alium similis nominis habemus, præter *Durensem* in Byzacenâ.

335. *Aqua Albensis*] *Aqua Albensis* sedes duplex in notitiâ, una in Byzacenâ num. 92. altera in Mauritaniâ Sitifensi num. 5. Utrius Episcopus fuerit Januarius, incertum.

336. *Icositanus*] In Mauritaniâ Cæsariensi, ut docet notitia num. 59. *Icosium* celebris urbs à Vespasiano Latio donata, ut scribit Plinius. Hujus meminêre Ptolemæus, Pomponius Mela, Antoninus, Ammianus Marcellinus, & Anonymus Ravennas. Ejusdem urbis Episcopus fuit *Laurentius Icositanus* Legatus Mauritaniæ Cæsariensis ad Concilium Carthaginense ann. 419.

337. *Turensis*] Duorum jam *Turensium* Episcopatuum diversorum mentio facta est, nunc tertius accedit, cujus provinciæ incertum. Est in Concilio Carthaginensi ann. 525. sub Bonifacio *Felix Episcopus Vico Turrensis*, qui cujusnam ex his sedibus Episcopus fuerit, incertum.

338. *Oriensis*, seu *Horrensis*] Præter *Horream Aninicensem* est in Mauritaniâ Sitifensi alia *Horrea* inter *Sitifim* & *Tubusubtum* in Tabulâ Peutingerianâ, cujus fortè loci est is Episcopus.

339. *Tabazagensis*] Hic Episcopus suprà dicitur *Tabasensis*, in notitiâ Mauritaniæ Cæsariensis *Tabadcarensis* num. 103.

340. *Siguitensis* seu *Siguitanus*] In Numidiâ ubi *Sigus* in Tabulis Peutingerianis locatur prope Tigisim & Cirtham. In Itinerario Antonini dicitur *Sugus* Cirthâ distans xxv. millia passuum. Erat etiam in Mauritaniâ Cæsariensi *Siga colonia* apud Ptolemæum l. 5. c. 2. Sed Cresconius erat Episcopus Numidiæ; subscribit enim pro Gaudentio Episcopo Tigisitano.

341. *Visensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

342. *Neb-*

Episcopus Nebbitanus 342. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Constantius Episcopus Rusubiccariensis 343. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Augustalis Episcopus Altiburitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi *Item recitavit.* Saturninus Episcopus Tamagristensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Simplicius Episcopus Tibilitanus 344. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Ipse est Episcopus qui rebaptizatus est, & factus est audiens.

CCXCVIII. *Adeodatus Episcopus dixit.* Hoc cognitioni servandum est. Agnovit veritatem. *Item recitavit.* Verianus Episcopus à Turre albâ 345. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Verissimus Episcopus Tacaratensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Servatus Episcopus Amporensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Martialis Episcopus Vatarbensis 346. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non babeo. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Tamascaninensis 347. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit* Quadratianus Episcopus plebis Sicilibbensis 348. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Saturnus Episcopus Sitensis 349. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Junior Episcopus Rusiccadiensis 350. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Miggin Episcopus Edistianensis 351. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Fidentius Episcopus Dianensis 352. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Geminius Episcopus Clypiensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Marcianus Episcopus Assabensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Rogatianus Episcopus à Vico-Ateri 353. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Bucconiensis 354. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Tegulatensis 355. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Zicensis 356. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felix Episcopus Magarmelitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Marcellinus Episcopus Mullitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Benenatus Episcopus à Casis Silvanæ 357. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Rufinus Episcopus Labdensis 358. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victor Episcopus Dionysianensis 359. *Primianus Episcopus Carthaginis dixit.* Ægrotat. *Item recitavit.* Benenatus Episcopus Mesarfeltensis 360. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: & adversarium non habeo. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Habes. Persecutio tua plurimos cives evertit. Lucianus ibi fuit Episcopus. Adhuc ordinari habet. *Item recitavit.* Gloriosus Episcopus Migirpensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Junianus Episcopus Lamigigensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Paulus Episcopus Siccensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felicianus Episcopus Aquænovensis 361. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Æmilianus Episcopus Verronensis 362. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Secundinus Episcopus Uvaziensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Bellicius Episcopus Teleptensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Lucius Episcopus Zabensis 363. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Bebianus Episcopus Dusensis 364. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Bonifacius Episcopus Utimmensis. *Cúmque accessisset, idem*

342. *Nebbitanus*] Fortè *Neptitanus* in Byzacenâ, ut docet notitia num. 14.

343. *Rusubiccariensis*] In notitiâ Mauritaniæ Cesariensis num. 29. occurrit *Rusuburitanus*, & num. 77. *Rubicariensis*, pro quo legendum esse suspicantur viri docti *Rusubicariensis*. *Rusubricari* legitur in Antonini Itinerario & in Tabulis Peutingerianis. *Rusubeser* habet Ptolemæus l. 4. c. 2. & *Rusicibar* cap. sequenti.

344. *Tibilitanus*] In Numidiâ, ut docet notitia num. 66. Vide quæ diximus not. 50. ad lib. 1. Optati. Nam etiamsi *Aqua Tibilitana* diversæ forent à *Tibili*, ut videtur verisimile ex Tabulis Peutingerianis, attamen uterque locus ejusdem diœceseos.

345. *A Turre alba*] Fortè *Aqua Albensis* in Mauritaniâ Sitifensi.

346. *Vatarbensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

347. *Tamascaninensis*, seu *Tamascanensis*] In Mauritaniâ Sitifensi, ut docet notitia num. 34. *Tamascani municipium* habetur in Tabulis Peutingerianis.

348. *Sicilibbensis*] In provinciâ Proconsulari. Nam in Concilio Carthaginensi anni 419. adfuit *Pratextatus Sicilibbensis Episcopus* unus ex Episcopis provinciæ Proconsularis. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Satius à Sicilibbâ*. Antonino *Sicilibrâ*, apud Anonymum Ravennatem *Siciliba*.

349. *Sitensis*] In Mauritaniâ Cæsariensi, ut docet notitia num. 119.

350. *Rusiccadiensis*] In Numidiâ. Vide notam 49. in lib. 1. Optati.

351. *Edistianensis*] Cujus provinciæ, sit incertum.

352. *Dianensis*] In Numidiâ ex Itinerario Antonini, ubi duplex *Diana*.

353. *A Vico-Ateri*] In Byzacenâ, ut docet notitia num. 92. In Concilio Carthaginensi ann. 525. Petrus Abbas pro tuendâ Monasterii sui immunitate affert exemplum Monasterii Præcisu, quod licèt in medio Leptiminensis Ecclesiæ positum esset, prætermisso Episcopo vicino, *Vico-Ateriensis* Ecclesiæ Episcopi in longinquo positi consolationem habebat. In synodicâ Byzacenorum Patrum in Concilio Lateranensi sub Martino, subscripsit *Ebasius Episcopus sanctæ Ecclesiæ Vico-Ateriensis*.

354. *Bucconiensis*, seu *Boconiensis* in Numidiâ, ut docet notitia num. 13.

355. *Tegulatensis*, seu *Teglatensis*] In Numidiâ, ut docet notitia num. 69.

356. *Zicensis*] Fortè *Ziggensis*, qui in notitiâ provinciæ Proconsularis num. 41. habetur.

357. *A Casis Silvana*] Cujus provinciæ sit, incertum.

358. *Labdensis*] In provinciâ Proconsulari, ut docet notitia num. 18. *Victor Labdensis* interfuit synodo Carthaginensi anni 525. sub Bonifacio.

359. *Dionysianensis*] In provinciâ Byzacenâ, ut docet eadem notitia num. 211. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Pomponius à Dionysiana*. In Concilio Cabarsussitano subscripsit *Fortunatus Dionysianensis*.

360. *Mesarfeltensis*] In Byzacenâ. Nam *Mesarfilia*, seu *Mesarfilta* in Tabulâ Peutingerianâ locatur inter *Zymas Mascli* & *Gemellas* oppida provinciæ Byzacenæ.

361. *Aquænovensis*] In Numidiâ, ut docet notitia num. 73.

362. *Verronensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

363. *Zabensis*] Duplex *Zabe* in notitiâ, una in Numidiâ num. 70. altera in Mauritaniâ Sitifensi num. 40. Vide quæ diximus Notâ 39. in lib. 2. Optati.

364. *Dusensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

365. *Cresco-*

idem dixit. Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Restitutus Episcopus Membressitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Aquensis 365. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: & traditorem in plebe meâ non habeo. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Habemus ibi Presbyterum. Nam & Episcopus ibi fuit, modò defunctus est, & in loco ejus necdum est ordinatus. *Item recitavit.* Victor Episcopus Curubitanus 366. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Saturus Episcopus Bizaciensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Florentinus Episcopus Furnitanus 367. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Æmilianus Episcopus Casensium Medianensium. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victor Episcopus Gatianensis 368. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Luculus Episcopus ab Hospitus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. Duos adversùm me habeo, & ordinaverunt modò unum. *Item recitavit.* Romanus Episcopus Lesvitanus 369. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Restitutus Episcopus Segermitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus ab Horreâ Aninicensi 370. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Faustinus Episcopus Tambaiensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Primilianus Episcopus Lucimagnensis 371. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo. *Item recitavit.* Maximianus Episcopus Bennefensis. *Primianus Episcopus Carthaginis dixit.* Hodie exivit de corpore. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Tiseditanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Urbanus Episcopus Talensis 372. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Innocentius Episcopus Guzabetensis 373. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo. *Item recitavit.* Felix Episcopus Zummensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Leontius Episcopus Rusticianensis 374. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo. *Terentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Iste rebaptizabat post partem Donati. Rebaptizatus est posteà, & sic est ordinatus. GESTA Collat. dies I.

Adeodatus Episcopus dixit. Serva partibus quæ competunt. *Item recitavit.* Evasius Episcopus Gubitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit,* Mandavi & subscripsi. CCXCIX.

Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Siccensis dixit. Felix Zummensis quomodo absens subscribere potuit doceatur. *Et aliâ manu.* Recognovi. CC.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Videtis quid à partibus vestris flagitetur. Quæritur enim quis nomine illius qui in præsentiarum videtur minimè constitutus subscripserit mandato. *Adeodatus Episcopus dixit.* Exspecta, hoc quæritur. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi. *Optatus Episcopus dixit.* Felix Lambiensis 375 infirmatur. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Cujus loci Felix Episcopus subscripserit, officium apertè demonstret. *Et recitavit.* Felix Zummensis. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Subscriptionis falsitatem deprehensam fuisse testatum sit. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Adeodatus Episcopus dixit.* Hîc error est, non falsitas. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Magnus error. Nescivit unde esset. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quis sub ejus nomine subscripserit, saltem hoc Notarius eorum edicat. Ut suprà. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Sufficit non nos prætermisisse ista. Ut suprà. *Petilianus Episcopus dixit.* Felix quidam Lambiensis, collega noster, hîc ægrotat; sed & alii duo, id est Flavianus 376 & Donatus 377, ibidem non mediocri ægritudine retinentur. Credo quòd alicui mandaverit pro se subscribi ille Felix, & in nomine sedis vel loci factus est error; quem aut simpliciter accipiant, aut facimus hujus nominis jacturam. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Accepistis prosecutionem, quam vobis æstimo posse sufficere. Unde patimini ut reliqua perlegantur. *Et recitavit.* Januarius Episcopus de Tubursico Numidiarum. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Securus Episcopus Tenitanæ urbis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Hîc sum; & mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus CCI.

365. *Cresconius Episcopus Aquensis*] Plures erant *Aquenses* Episcopi in Africâ, & plures memorantur in hac collatione. Jam mentio facta est cap. 135. *Helpidii* Catholici Episcopi *Aquensis* in Mauritaniâ Cæsariensi & *Reparati* ejus adversarii. Hic mentio fit *Cresconii* Episcopi Donatistæ *Aquensis* sed Numidæ. Nam statim *Aurelius Episcopus Macomadiensis* interloquitur, tamquam de Ecclesiâ sibi notâ & vicinâ. Tertius habetur infrà cap. 208. *Vellermanus Episcopus Aquensis*, quem ex Arzugibus profectum esse ait statim Asellicus. Arzugitana autem provincia vicina erat Tripolitanæ.

366. *Curubitanus*] In notitiâ provinciæ Proconsularis num. 36. minùs benè *Curbitanus* dicitur. Concilio Carthaginensi sub Bonifacio anni 525. adfuit *Peregrinus Episcopus Ecclesiæ Curubitanæ.* Sanctus Augustinus lib. 22. de Civit. Dei cap. 8. *Curubis* meminit. Plinius, Antoninus in Itinerario & Anonymus Ravennas *Curubim* inter civitates Africæ memorant. *Curobim* seu *Curabim* appellat Ptolemæus lib. 4. cap. 3.

367. *Furnitanus*] In provinciâ proconsulari. Apud Victorem Vitensem lib. 1. num. 3. *Mansuetus Uricitanus Episcopus* incensus dicitur in portâ *Furnitanâ*, hoc est ad portam Carthaginis, quâ via erat ad urbem *Furnitanam.* *Simeon Episcopus plebis Furnitanæ* subscripsit Concilio Carthaginensi sub Bonifacio, qui Bonifacius apud *Furnos* Ecclesiam consecrasse dicitur in vitâ S. Fulgentii cap. 29. *Geminius à Furnis* interfuit Concilio Carthaginensi sub Cypriano.

368. *Gatianensis*] Apud Victorem Vitensem sub finem lib. 2. mentio fit *Bonifacii Gatianensis*, diversi à *Secundino Gattianensi* qui nominatur in notitiâ Episcoporum provinciæ Byzacenæ num. 22. Eidem sedi præsint *Januarius Ecclesiæ Gattianensis Episcopus*, qui synodicæ Byzacenorum Patrum subscripsit, relatæ in Concilio Lateranensi sub Martino.

369. *Lesvitanus*] In Mauritaniâ Sitifensi notitiæ num. 10. Medio ferè itinere inter *Saldas* & *Sitifim* *Lesbi* habetur in Antonini Itinerario millia passuum 25. à *Tubusupto* distans.

370. *Ab Horrea Aninicensi*] In Mauritaniâ Sitifensi eadem quæ in ejus notitiâ num. 7. *Horrensis.* *Horream Sitifensem* memorat Antoninus in Itinerario inter *Tisifim* & *Tubusuptum*, quæ millia passuum 18. à priore distat.

371. *Lucimagnensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

372. *Talensis*] Nescio quis ille sit, nisi fortè *Tablensis* in Mauritaniâ Cæsariensi notit. num. 60. *Tablatensis limitis* mentio fit in notitiâ Imperii.

373. *Guzabetensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

374. *Rusticianensis*] In Numidiâ, notitiæ num. 61. *Rusticà* habent Tabulæ Peutingerianæ.

375. *Lambiensis*] In Numidiâ erat *Lambese* civitas ab antiquis memorata, cujus loci Episcopum hunc potiùs fuisse crediderim, quàm *Lamvirstanum* qui in notitiâ Numidiæ num. 19.

376. *Flavianus*] *Pauzerensis* Episcopus suprà cap. 187.

377. *Donatus*] *Sucardensis* Episcopus, infrà cap. 210.

GESTA Collat. diei I.

Episcopus Arensis 378. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi, & traditores in plebe meâ non habeo. *Item recitavit.* Marinianus Episcopus ab Oeâ. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Montanus Episcopus à Cemeriniano 379. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo. *Fortunatus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Constantiniensis dixit.* Habemus illic Ecclesiam, & Presbyterum Terentium. *Item recitavit.* Donatianus Episcopus Carcabianensis 380. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Justus Episcopus Nicibensis 381. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felix Episcopus Tagaraiensis 382. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victor Episcopus Equizetensis 383. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Januarius Episcopus Horreæ Cæliensis 384. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Pudentianensis 385. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. Traditores verò in plebe meâ & omni diocese mea non habeo. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Episcopum ibi habebamus Memmianum reverentissimum virum. Posteà alterum Memmianum illic ordinavimus. Defuncti sunt. Ordinamus alium. *Adeodatus Episcopus dixit.* Cui? *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Remotis vobis ordinamus. Ipsi deposuerunt basilicas, ipsi tulerunt ornamenta Ecclesiæ. Ille qui loquitur, quatuor basilicas deposuit uno loco. *Item recitavit.* Januarius Episcopus Aptucensis 386. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Victor Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Libertinensis dixit.* Unitas est illic, publicam non latet conscientiam. *Item recitavit.* Fidentius Episcopus Cullitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Saturninus Episcopus Gazabianensis 387. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Vitalis Episcopus Masculitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Iste Vitalis Diaconus fuit Catholicus in civitate Sitifensi. Rebaptizatus, factus est Presbyter. Projectus est causâ adulterii, & factus est postea Episcopus. *Petilianus Episcopus dixit.* Accusatoris loco stare voluisti. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Non accusatoris loco, sed purgationis. *Item recitavit.* Rufinianus Episcopus Tuburbitanus. *Cúmque accessisset,* [*idem dixit*] Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Baïesitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Saturninus Episcopus Victorianensis 388. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Lucianus Episcopus Burugiatensis 389. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Maximus Episcopus Abitinensis 390. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victor Episcopus Gibbensis 391. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victorianus Episcopus Tunusudensis *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius [Episcopus] Ausugrabensis 392. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Fortunatianus Episcopus à Senemsalis 393. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Salustius Episcopus Zertensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Hilarus Episcopus Sullitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. [*Item recitavit.* Victor Episcopus Taborensis.] *Et cùm recitasset, Victor Episcopus Taborensis dixit.* Susceperam quidem mandatum; sed quia beatissimus Pater & Princeps noster Primianus nunc suscepit, me necesse est mandare his actis. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Voluntatem tuam gesta retinebunt. *Item recitavit.* Argutus Episcopus Tabudensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felix Episcopus Manazenensium Regiorum 394. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi

378. *Arensis*] Duos hujus loci Episcopos recensent Donatistæ in hac Collatione, in scilicet *Donatus* hoc loco, & inferiùs cap. 208. *Secundus*, videntur esse Numidæ.

379. *A Cemerniano*] Cujus provinciæ sit, incertum.

380. *Carcabianensis*] In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia num. 84. Famosus est *Victorianus Carcabianensis Episcopus* qui Concilio Cabarsussitano interfuit, & in Bagaiensi è sede suâ dejectus fuit.

381. *Nicibensis*] Fortè *Nibensis* in Numidiâ, notitiæ num. 8.

382. *Tagaraiensis*] Præter *Tagaratam* proconsularis provinciæ civitatem erat in Byzacenâ *Tagariatana* sedes, ut docet notitia num 37. Fortè is est qui in epistolâ Episcoporum provinciæ Byzacenæ in Concilio Lateranensi sub Martino dicitur *Tagarensis*.

383. *Equizetensis*, seu *Egnizetensis* in Mauritaniâ Sitifensi notitiæ num. 11. Tabulæ Peutingerianæ *Equebeto*.

384. *Horrea Caliensis*] in Byzacenâ, ut docet notitia num. 113. Concilio Carthaginensi sub S. Cypriano interfuit *Tenax ab Horreis-Caliæ*. In Itinerario Antonini *Horrea-Calia* vicus Byzacenæ. *Hilarinus Episcopus Horreo-Calensis* interfuit synodo Carthaginensi sub Aurelio ann. 419. Legatus provinciæ Byzacenæ.

385. *Pudentianensis*] In notitiâ Numidiæ num. 44. *Pudentianensis*. Gregorius Magnus epist. 33. lib. 2. indict. 10. meminit *Maximiani Ecclesiæ Pudentianæ in Numidiâ constitutæ Episcopi*.

386. *Januarius Episcopus Aptucensis*] Suprà cap. 128. *Januarius Aptucensis Episcopus* inter Catholicos recensetur, qui tunc detinebatur corporis infirmitate. Prodit nunc alter *Januarius* ejusdem sedis Episcopus à Donatistarum factione: sed Victor Libertinensis Episcopus Catholicus negat hunc Episcopum esse, & unitatem illic esse affirmat.

387. *Gazabianensis*] Fortè idem qui in notitiâ Numidiæ num. 93. dicitur *Gaudiabensis*.

388. *Victorianensis*] In Byzacenâ, ut docet notitia num. 88. *Saturninus à Victorianâ* Concilio Carthaginensi sub Cypr. interfuit. *Restitutum Victorianensem Episcopum* laudat Augustinus epistolâ 105. *Gentilicus Victorianensis Episcopus* subscripsit Concilio Cabarsussitano inter Donatistas.

389. *Burugiatensis*] In Concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Quietus à Buruch*, quæ sedes fortè eadem est cum istâ. *Burcensem* esse in Numidiâ, de quâ notitiæ num. 5. censent viri docti.

390. *Abitinensis*] *Abbina* urbs erat Proconsularis provinciæ, cujus *Episcopus Augustalis* subscripsit epistolæ synodicæ Episcoporum hujus provinciæ sub Martino. Concilio Carthaginensi sub Cypriano subscripsit *Saturninus ab Avitinis*. Eamdem urbem memorat Augustinus lib. 3 contra epistolam Parmeniani, & lib. 4. contra Cresconium cap. 49. *Bitinnam* habet inter urbes Africæ Anonymus Ravennas. Celebres sunt *Abitinenses Martyres*, quorum habemus acta.

391. *Gibbensis seu Gilbensis*] In Numidiâ duplex est *Gilbensis* sedes, una notit. num. 40. altera num. 90. Alterutrius erat iste Episcopus. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Lucius à Castro Galbæ*; quod Castrum *Galba*, dicitur etiam ab Augustino, à Victore Vitensi, in Concilio Milevitano & in Concilio Carthaginensi sub Bonifacio.

392. *Ausugrabensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

393. *A Senemsalis*] In provinciâ Proconsulari In Concilio Carthaginensi. ann. 525. sub Bonifacio inter Proconsulares recensetur *Patronianus Senemsalensis*. & in epistolâ synodicâ Episcoporum ejusdem provinciæ sub Martino subscribit *Julianus Episcopus sanctæ Ecclesiæ duarum Senepsalitanarum* seu *Senemsalitanarum*. Inde, ut observavit Baluzius in emendandis veteribus codicibus sagacissimus, in notitiâ Proconsularis provinciæ num. 16. pro *Duassedemsis*, legendum *Duarum-Senemsalum*.

394. *Manazenensium regiorum*] In Mauritaniâ Cæsariensi. Nam in ejus notitiâ num. 82. habetur *Manaccenseritanus*.

395. Uza-

Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Macrobius Episcopus Hipponiensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Maximinus Episcopus Uzabirensis [395]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Silemsilensis [396]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. Traditores non habeo in plebe meâ. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadensis dixit.* Presbyterum habemus qui intervenit.

CCII. *Adeodatus Episcopus dixit.* Intervenit dixisti. Si ubique vestros spargere velitis, jam videmini habere nobiscum partem in his locis ubi Christiani sunt. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Item recitavit.* Gaudentius Episcopus Nigizubitanus [397]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Sinitensis [398]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Turrasius Episcopus Fissanensis [399]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Speratus Episcopus Cataquensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Fortunatianus Episcopus Vensanensis [400]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Januarius Episcopus Centurionensis [401]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Comparator Episcopus Mactaritanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Banzarensis. [402]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: traditorem non habeo in plebe meâ. *Item recitavit.* Victor Episcopus Hiltensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victor Episcopus Titulitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felix Episcopus Vofetanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi.

CCIII. *Palatinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Diaconus fuit & rebaptizatus est. *Adeodatus Episcopus dixit.* Serva partibus quæ competunt. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi. *Item recitavit.* Rogatus Episcopus Zaraitensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Cresconius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Diaconus Catholicus erat, & rebaptizatus est. *Adeodatus Episcopus dixit.* Serva partibus quæ competunt. *Item recitavit.* Maximinus Episcopus Tuburbitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus à Medianis Zabuniorum [403]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi.

Victor Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Probet se accessisse ad unam domum quam dicit. *Novatus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Sitifi dixit.* Scriptum sit Medianas Zabuniorum habere Presbyterum. Ipse hodie tenet plebem & basilicam. Unitatem habet. Nullus illic est Donatistarum. Supra corpus Episcopi Catholici Presbyterum ordinavi, & Deo volente ordinabitur illic Episcopus. Episcopus autem Donatistarum in eodem loco non est. *Adeodatus Episcopus dixit.* Contra hæc serva quæ competunt. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quæ partibus competunt, salva erunt. *Item recitavit.* Felix Episcopus Uzalensis [404]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Servandus Episcopus à Casis Favensibus [405]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. Traditorem non habeo. *Item recitavit.* Felix Episcopus Putiensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. CCIV.

Petilianus Episcopus dixit. De mandato constet, non de causâ, quæ postea est ventilanda. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. CCV.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Ista frequentiùs interloquutus sum, superfluè in his creditis immorandum. *Item recitavit.* Messianus Episcopus Seleucianensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Liberantius Episcopus Tisanianensis [406]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Advocatensis [407]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Scillitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Urbanus Episcopus Vicensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victorinus Episcopus Adrumetinus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Maximus Episcopus Canianensis [408]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Ampelius Episcopus Neapolitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Maximus Episcopus Macrensis [409]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Idaxius Episcopus Muzucensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Restitutus Episcopus Flumenpiscensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Tertullus Episcopus Cilibiensis [410]. *Cúmque accessisset, idem* CCVI.

395. *Uzabirensis*] In provinciâ Byzacenâ. Quippè in ejus notitiâ num. 41. *Unuzibirensis* occurrit, & in synodicâ Patrum Byzacenorum in Concilio Lateranensi subscribit *Donatus misericordiâ Dei Episcopus sanctæ Ecclesiæ Unizuvrensis.*

396. *Silemsilensis*] In Concilio Carthaginensi anni 397. sub Genethlio adfuit *Episcopus Selemselitanus*, qui locus videtur esse provinciæ Proconsularis.

397. *Nigizubitanus*] Cujus provinciæ sit, incertum.

398. *Sinitensis*] In Numidiâ, ut docet notitia num. 67. Erat propè *Hipponem regium Castellum Sinitense* ex Augustino lib. 22. de Civit. Dei cap. 8. Idem epist. 105. num. 4. mentionem facit *Marcellini* Episcopi Catholici hujus loci.

399. *Fissanensis*] Ubi fuerit hic locus, incertum. *Donatus Episcopus Fissanensis* interfuit Concilio Cabarsussitano.

400. *Vensanensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

401. *Centurionensis*] In Numidiâ. Concilio Cirtensi adfuit *Nabor à Centurionis.* Diversus est iste locus à *Centuriensi*, cujus Episcopus Donatista erat Cresconius, ut patet ex cap. 126. suprà.

402. *Banzarensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

403. *A Medianis Zabuniorum*] In notitiâ Episcoporum provinciæ Byzacenæ num. 17. *Medianensis* occurrit, & in notitiâ Mauritaniæ Cæsariensis num. 86. *Castellum Mediani.* Sed *Mediana* de quâ hic agitur ad *Mauritaniam* Sitifensem pertinet, ut colligitur ex interlocutione Novati Sitifensis, quæ sequitur, qui dicit ordinasse se ibi Presbyterum.

404. *Uzalensis*] In provinciâ Proconsulari notit. num. 7. cujus Episcopus Catholicus erat *Evodius. Musulus Episcopus Uzalensis* subscripsit Concilio Carthaginensi sub Bonifacio. Augustinus lib. 22. de Civit. Dei cap. 8. hanc urbem *Uticæ* coloniæ proximam fuisse testatur. *Uzalitanum* oppidum Latinum appellat Plinius lib. 5. cap. 4.

405. *A Casis Favensibus*] Cujus provinciæ sit, incertum.

406. *Tisanianensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

407. *Advocatensis*] Hujus oppidi mentio fit in actis Honorati à nobis nunc primùm editis suprà pag. 192 ubi ex *Abvocatensi* oppido Carthaginem venisse dicitur. Provinciæ Proconsularis fuisse crediderim.

408. *Canianensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

409. *Macrensis*] In Mauritaniâ Sitifensi, ut docet notitia num. 17. *Macri* prope *Cellas* collocatur in Itinerario Antonini. *Magri* habent Tabulæ Peutingerianæ.

410. *Cilibiensis*] In provinciâ Proconsulari, ut patet ex epistolâ Episcoporum hujus provinciæ in Concilio Lateranensi sub Martino, cui subscribit *Joannes Elibiensis.* In Concilio Carthaginensi ann. 525. sub Bonifacio subscribit *Restitutus Episcopus plebis Cilibiensis.*

 411. *Na-*

idem dixit. Mandavi & subscripsi. [*Item recitavit.*] Januarius Episcopus Narensis 411. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Honoratus Episcopus Thusdritanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Crescentilianus Episcopus Lambiritensis 412. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: & profiteor me traditores non habere. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Superfluè profiteris. Episcopus ibi fuit, proximè defunctus est. Ordinandus illic erit alius. *Item recitavit.* Habetdeus Episcopus Aurusulianensis 413. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Burcaton Episcopus Gemellensis 414. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. Traditorem non habeo nec habui umquam. *Item recitavit.* Januarius Episcopus Betagbaritanus 415. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatianus Episcopus Lamzellensis 416. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. Traditorem autem nec habeo, nec habui, nec habiturus sum. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Rufus Episcopus ibi fuit noster. Lamzelli in basilicâ nostrâ positus est Gildo 417. Scriptum sit, dum exspectatur electio. Ceterùm in nomine Christi ordinabitur illic Episcopus. *Item recitavit.* Celer Episcopus Capsensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit* Cresconius Episcopus Musertitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi [& subscripsi.] *Item recitavit.* Donatus Episcopus Tubursicensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Quodvultdeus Episcopus Cessitanus 418.

CCVII. *Petilianus Episcopus dixit.* In itinere defecit. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Qui in itinere dicitur defecisse, quemadmodum invenitur subscripsisse doceatur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Non de ipso dictum est, calumniosè agis, de altero suggestum est. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* De quo? *Petilianus Episcopus dixit.* Qui decessit in viâ. *Et aliâ manu.* Ut suprà. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Recitentur nomina, ut eadem agnoscat. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si in viâ defecit, quomodo subscripsit? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginis dixit.* Clericus pro mortuo subscripsit? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Eligat sibi ut ostendam quomodo mentiatur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Doceatur quomodo is qui in itinere dicitur defecisse, subscripserit. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Recitetur utrum Clericus ex nomine suo subscripserit, an ex nomine defuncti. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Recitetur, cujus nomine subscripserit qui in itinere dicitur defecisse. *Et recitavit.* Quodvultdeus Episcopus Cessitanus æger subscripsi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Advertit nobilitas tua, nullius clerici nomen pro defuncti nomine subscripsisse, sed tamquam vivi, mortui nobis, qui in viâ juxta eorum professionem dicitur defecisse, subscriptionem obtulisse. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Quid si & iste moriatur, qui æger subscripsit? quasi hodie non unus defecit 419. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis dixit.* Sed in itinere defecisse dixisti. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Sufficiunt ista deprehensa. Cetera subsequantur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Nihil deprehendisti, argumentaris contra veritatem. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Tu dixisti. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CCVIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Si verum est ut asseritis, quòd in itinere defecit, constat ejus subscriptionem falsissimè recitatam: sin verò ipse subscripsit, non potuit in itinere deperire. *Petilianus Episcopus dixit.* Non est humanum mori? Non etiam morientes testamentis suis subscribunt? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Humanitatis est mori, sed inhumanitatis est fallere. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Non est hoc fallere, quis potuit revertens in itinere mori. Mandatum adhuc modò accipio. Dico quid moveat. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Mandatorum dies prolatus à partibus recitetur, ut appareat de nomine defuncti, quæ pars in mendacium prosilierit. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Mandati diem pandat officium. *Rufinianus scriba dixit.* Recitabo sicut præcepit sublimitas tua diem mandati. *Et recitavit.* Post consulatum Varanis viri clarissimi octavo Kalendas Junias Carthagine. *Et cùm recitaret, Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Cetera perlegantur. *Rufinianus scriba recitavit.* Januarianus, Primianus, Felix, Donatus, Candorius, Optatus, Donatianus, Antonianus, Victorianus, Fortis, & ceteri; Primiano, Petiliano, Emerito, Protasio, Montano, Gaudentio, Adeodato, Coepiscopis nostris præsentes præsentibus salutem. *Et cùm recitaret, Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Jamdudum ipse subscripsit. Modò dixit Clericus subscripsit, modò Episcopus. *Et cùm diceret,* (*& aliâ manu.* Recognovi.) *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Advertitis, præsentes

præsen-

411. *Narensis*] In provinciâ Byzacenâ notit. num. 12. *Naram* memorat Antoninus in Itinerario.

412. *Lambritensis*, seu *Lambritanus* in Numidiâ notit. num. 19. Anonymus Ravennas inter Numidiæ civitates recenset *Lambridim*, quæ etiam habetur in Tabulis Peutingerianis.

413. *Aurusulianensis*] In Concilio Cabarsussitano legitur adfuisse *Secundianus Episcopus Aurisulianensis.* Qui haud dubiè *Habetdei* decessor fuit. *Aurusulianam* in Numidiâ fuisse crediderim.

414. *Gemellensis*] *Littæus à Gemellis* fuit unus ex Episcopis qui adfuerunt in Concilio Carthaginensi sub Cypriano. *Gemellas* in Sitifensis Mauritaniæ & Numidiæ finibus sitas fuisse colligitur ex Itinerario Antonini; ubi mediæ ponuntur inter novam Sparsam Numidiæ & ipsam Sitifim, ab ista millia passuum 25. distantes.

415. *Betagbaritanus*] Cujus provinciæ sit, incertum.

416. *Lamzellensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

417. *Gildo*] De Gildone tyranno dictum putat Baluzius, sed verisimilius est de quodam Episcopo hujus nominis *Lamzellensi* defuncto *Aurelium* loqui.

418. *Cessitanus*] Est in notitiâ Episcoporum Africæ duplex *Cissitanus* Episcopus, unus in provinciâ Proconsulari num. 27. alter in Mauritania Cæsariensi num. 107. & hic quoque duo sunt Episcopi hujas nominis Donatistæ, nempè hic *Felix*, & posteà cap. 208. *Flavosus* Episcopus *Cissitanus.*

419. *Quasi hodie non unus defecit*] nimirum *Maximinianus Bennefensis* suprà cap. 133. & 198.

420. *Turre*

præsentibus peragendi negotii dedisse mandatum. Quomodo igitur hic qui præsens in hac urbe se inter ceteros sine dubio mandasse professus est & in itinere dicitur defecisse, & in hac urbe subscripsisse mandato? *Adeodatus Episcopus dixit.* Octo dies emensi sunt, ut mandatum confectum est. Is qui mandavit, de cujus nomine nunc agitur, cùm ægrotare cœpisset, ad propria remeans in itinere defecit. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Dicat quo in loco defecit. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Adeodatus Episcopus dixit.* Non novi locum. *Et aliâ manu.* Ut suprà. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quoniam probabilis est vestræ sanctitatis prosecutio, quâ eum hic fuisse & ægrum ad propria remeantem defecisse testaris, saltem hoc docere te convenit, ut utrùm in hac urbe fuerit sub Dei testificatione designes. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si præcipit sublimitas tua, Petiliani viri clarissimi prosecutio recitetur, ut ex lectione cognoscant universi, quàm non verè nunc dicatur eum repedantem de Carthagine, in itinere defecisse, quia aliter eum ejus prosecutio demonstravit. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Legatur prosecutio postulata. *Cùmque ex codice legeretur, Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Nihil mihi videtur amplius de hac parte quærendum, nisi ut sub testificatione divinâ utrùm hîc præsens fuerit de quo agitur, simplici professione pandatur. *Emeritus Episcopus dixit.* Quid si se alius pro eodem apposuit? *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. De hoc Dei erit etiam sine sacramenti interpositione circa fallentes, omni ex parte judicium. Unde reliqua subscribentium nomina relegantur. *Et recitavit* Quodvultdeus Episcopus Volitanus. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus à Turre Rotundâ [420]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victorius Episcopus Selendetensis [421]. *Crescentianus Episcopus dixit.* Hic est, ægrotat. *Item recitavit.* Crescentianus Episcopus Ammederensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felix Episcopus Bullensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit* Cresconius Episcopus à Cibalianâ [422]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Jurata Episcopus à Turre-Tamallumensi. GESTA Collat. dies I.
Cùmque accessisset, idem dixit. Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Liberalis Episcopus Milidiensis [423]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Auzagerensis [424]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victor Episcopus Villaregensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Buzensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Lucius Episcopus Tamallensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Quintus Episcopus Tagaratensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Datianus Episcopus Teleptensis [425]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Megasius Episcopus Tucaborensis [426]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Honoratus Episcopus Jommitensis [427]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Vitalis Episcopus Ucrensis [428]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Plutianus Episcopus Masclianensis [429]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Faustinus Episcopus Naraggaritanus [430]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felicianus Episcopus Viltensis [431]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felix Episcopus Boncarensis [432]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felix Episcopus Telensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Secundus Episcopus Arensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium in plebe meâ non habeo. *Item recitavit.* Julianus Episcopus Tignicensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Splendonius Episcopus Mutugennensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit* Serenianus Episcopus Mammillensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Salvianus Episcopus Leptitanus. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Reparatus Episcopus Vindensis [433]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Leontius Episcopus Præsidiensis [434]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Titianus Episcopus Sufetulensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi

420. *Turre rotunda*] Ptolem. lib. 4. c. 2. *Rotundam* locat inter oppida Numidiæ, quam cum *Turre rotundâ* convenire posse suspicatur Baluzius.

421. *Selendetensis*] Inter Episcopos qui Concilio Carthaginensi anni 525. interfuerunt nominatur *Felicissimus Episcopus Sedelensis.*

422. *A Cibaliana*] Concilio Carthaginensi sub Cypriano interfuit *Donatus à Cibalianâ.* Cujus provinciæ fuerit, incertum. Fortè idem cum *Seberianensi* Byzacenæ, de qua notitia. Adfuit Concilio Carthaginensi sub Bonifacio, *Constantius Episcopus Ecclesiæ Cerbalitanæ*, annon ejusdem sedis cum ista?

423. *Milidiensis*] Cujus provinciæ sit, incertum.

424. *Auzagerensis*] In provinciâ Byzacenâ notit. num. 96.

425. *Teleptensis*] Alter Episcopus Donatista *Teleptensis*, nomine *Bellicius* habetur cap. 121. & 198. Duplex tamen non est *Telepte*, sed duos obtrudunt ejusdem sedis Episcopos.

426. *Tucaborensis*] In provinciâ Proconsulari. Nam synodicæ Episcoporum hujus provinciæ in Concilio Lateranensi subscribit *Stephanus Episcopus Tuccaboriensis. Fortunatus à Tucabori* interfuit Concilio Carthaginensi sub Cypriano.

427. *Jommitensis*, seu potiùs *Jomnitensis.* In Mauritaniâ Cæsariensi. *Jomnium* municipium habent Itinerarium Antonini & Ptolemæus.

428. *Ucrensis*] Legendum videtur *Verensis*, qui locus est provinciæ Proconsularis in notit. num. 26. *Vera* nominatur in Tabulis Peutingerianis & in Anonymo Ravennate. *Vitalis Episcopus de civitate Verensium* interfuit Concilio Carthaginensi sub Cypriano, & *Quodvultdeus Episcopus Verensis* subscripsit Concilio Carthaginensi anni 419. sub Aurelio.

429. *Masclianensis*] In Byzacenâ, ut docet notitia num. 9. In Concilio Carthaginensi sub Genethlio memoratur *Numidicus Episcopus Misclianitanus.*

430. *Naraggaritanus*] In provinciâ Proconsulari ex notit. num. 48. ubi perperam legitur *Maraggaritanus. Naraggara* civitas est Ptolemæo nota. In Itinerario Antonini & in Tabulis Peutingerianis post *Tagastem* commemoratur. In Concilio Carthaginensi sub Bonifacio anno 525. subscripsisse legitur *Villaticus Episcopus plebis Nagarganitana.* Et in synodicâ Episcoporum provinciæ Proconsularis in Concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Benenatus Episcopus Ecclesiæ Naraggaritanæ.*

431. *Viltensis*] In provinciâ Proconsulari, ut colligitur ex epistolâ synodicâ modò citatâ, cui subscribit *Theodorus Biltensis.* Concilio Carthaginensi ann. 525. sub Bonifacio subscribit *Restitutus Episcopus plebis Viltensis.*

432. *Boncarensis*] In Mauritaniâ Cæsariensi in cujus notitiâ num. 62. habetur *Voncariensis.*

433. *Vindensis*] Ubi fuerit hic locus, incertum.

434. *Præsidiensis*] In Byzacenâ notit. num. 76. *Præsidium* non semel occurrit in Tabulis Peutingerianis sed per modum adjuncti.

435. *Tur-*

GESTA Collat. diei 3.

davi & subscripsi. *Item recitavit.* Nestorius Episcopus Malianensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Ancusensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Flavolus Episcopus Cissitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Maximinus Episcopus Turreblandensis [435]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Miggin Episcopus Vagalitanus [436]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatianus Episcopus Capsensis [437]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Marcianus Episcopus Cebarsussensis [438]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Licèt adversarium non habeam, tamen mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Restitutus Episcopus Laritensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victorinianus Episcopus Aquensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Asellicus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ municipii Tusuritani dixit.* Sub testificatione omnipotentis Dei & Jesu Christi Salvatoris nostri, dico nos sic esse de Arzugibus profectos, die tertio Kalendarum Maiarum. Presbyter fuit, non Episcopus in viâ ordinatus est. Sed hac factione quâ valet est illic Episcopus, in adulterio detectus. Adhuc pendet cognitio. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Episcopum sufficit ordinatum; hac parte transitâ, reliqua percurrat Officium. *Et recitavit.* Faustinus Episcopus Nationensis [439]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Adversarium non habeo, mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Marcianus Episcopus Eminentius...... [440]. *Episcopus......* in itinere remansit. Felix Novasinnensis subscripsi pro eo. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quomodo præsentes præsentibus mandaverunt? *Felix Novasinnensis Episcopus dixit.* Ipse me rogavit in itinere, & ego pro ipso subscripsi.

CCIX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Licet hoc lectum atque dictum sit, quòd præsentes præsentibus mandaverunt; tamen ne mora superflua conteratur, reliqua percurrat officium. *Et recitavit.* Martialis Episcopus Idicrensis pro Felice Garbensi [441] & Justo Formensi [442], qui in itinere causâ infirmitatis detenti sunt, pro eis subscripsi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Etiam hoc superiori constat esse consimile. *Et adjecit.* Aliud recitetur. *Marcianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Felix Episcopus Garbensis de domo suâ non exivit. *Et recitavit.* [Gaudentius Episcopus Tigisitanus [443].] *Crescentius Episcopus Siguitanus [444] dixit.* Gaudentius collega noster, Episcopus loci Tigisitani, infirmitatis causâ in itinere remansit; pro eo subscripsi.

Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. CCX. Testatum sit actis sublimitatis tuæ, ideò hæc fieri ut major videatur eorum numerus Episcoporum; quamvis nec sic Catholicis possit æquari. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Sucardensis. *Marinianus Episcopus dixit.* Hic est in civitate; sed ægrotat.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius CCXI. *dixit.* Ut statui, lecta in seriem referentur actorum. Quoteni autem sint utriusque partis Episcopi quorum subscriptio recitata est, calculatim pandat officium.

Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Adhuc CCXII. sunt præsentes collegæ nostri, qui subscriptiones suas mandato non indiderunt. Occupati enim fuerant vel infirmitate, vel necessitate, vel etiam postea supervenerunt. Ii etiam jube ut cogniti accedant. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius CCXIII. *dixit.* Interim eorum numerus qui subscripserunt, ab officio demonstretur. *Rufinianus scriba dixit.* Exceptâ eâ paginâ quæ errorem habet in subscriptione Donatistarum, invenimus nomina contineri. *Marcellinus V. C. Tribunus & Notarius dixit.* Ipsa autem pagina quot nominibus continetur? *Alypius Episc. Eccl. Catholicæ dixit.* Sex annumeratis etiam absentibus. *Et cùm diceret,* (*Et aliâ manu.* Recog.) *Rufinianus scriba dixit.* Sex, ac sic efficiuntur omnes ducenti septuaginta novem.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius CCXIV. *dixit.* Alterius quoque partis quot Episcopi recitati sunt, intimetur. *Rufinianus scriba dixit.* Catholicæ partis Episcopi secundum subscriptionem huic brevi insertam efficiuntur ducenti sexaginta sex, exceptis his quos dicunt necdum subscripsisse.

Marcellinus V. C. Tribunus & Notarius dixit. Nunc CCXV. quot sunt ii quos subscripsisse testantur, edicere non morentur. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Transeant, & cognoscantur. Viginti sunt. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ergo, si adsunt, suam debent singuli demonstrare præsentiam. *Cúmque Apronianus Episcopus accessisset, Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Cujus es civitatis Episcopus? *Apronianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Mazacensis [445]. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Mandato, cui per absentiam non subscripsisti, consentis? *Apronianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Mazacensis dixit.* Consentio. *Item & accedente Maximino Suffetano Episcopo, Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Consentis tu quoque mandato? *Idem dixit,* Consentio & mando. *Item accedente Victore Episcopo Ajurensi, idem dixit.* Mando & consentio. *Item accedente Felice Episcopo*

Ficense

435. *Turreblandensis seu Turreblandinus*] In Byzacenâ, ut docet notitia num. 98. & epistola synodica Episcoporum hujus provinciæ in Concilio Lateranensi sub Martino, cui subscribit *Datianus Episcopus Ecclesiæ Turreblandæ.*

436. *Vagalitanus*] In Mauritaniâ Cæsariensi, ut docet notit. num 28 *Vagal* inter Mauritaniæ oppida memorat Antoninus in Itinerario.

437. *Donatianus Episcopus Capsensis*] Præter hunc *Donatianum* alius Episcopus *Capsensis* Donatista nomine *Celer* recensetur. Duæ enim sedes hujus nominis in Africâ; una in Byzacenâ sub Adrumeto; altera prope Labyam interiorem inter ingentes solitudines. Utramque vide in Tabulâ.

438. *Cebarussensis*] Legendum *Cabarsussensis*, ut docent acta Concilii Donatistarum hîc in loco habiti. Est in Byzacenâ *Susa* oppidum. *Cabar* Phœniciâ linguâ, *magnum* significat. Hinc fortè *Cabarsusa*.

439. *Nationensis*] In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia num. 75.

440. *Eminentius*] Fortè *Eminentianensis*. In Mauritaniâ Sitifensi notit. num. 1[illegible] & supplendum posteà *Felix Novasinnensis Episcopus dixit.* In itinere remansit, subscripsi pro eo. Hunc locum ita restituendum esse putat Baluzius.

441. *Garbensi*] In Numidiâ, ut docet notitia num. 102. *Victoris Garbensis* mentio fit in actis Concilii Cirtensis & apud Optatum lib. 1. num. 14.

442. *Formensi*] Itidem in Numidiâ notit. num. 104. *Urbanus Formensis* meminit Optatus lib. 2 §. 18.

443. *Tigisitanus*) Mauritaniæ Cæsariensis. Nam suprà subscripserat alter *Tigisitanus Episcopus* in Numidiâ, ut à nobis observatum est cap. 135.

444. *Siguitanus*] Erat in Mauritaniâ Cæsariensi *Siga* colonia apud Ptolemæum lib. 5. cap. 2. & in Itinerario Antonini.

445. *Mazacensis*] In Numidiâ, ut docet notitia num. 81.

446. Ficense

Ficenſe 446, *idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Felice Epiſcopo Macrianenſi, idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Lucio Epiſcopo Olivenſi* 447, *idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Tertulliano Epiſcopo Hirenenſi* 448, *idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Joanne Gummitano* 449 *Epiſcopo, idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Ampelio Vagenſi* 450 *idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Primulo Epiſcopo Vagenſe, idem dixit.* Mando & conſentio. *Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Diu obſervavit Severus 451, ſed nunc infirmitate diſceſſit. *Item accedente Regino Epiſcopo Tigillabenſi, idem dixit.* Mando & conſentio. *Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Delphinus 452 Epiſcopus hîc eſt, ſed infirmitate detinetur. Nam & Fauſtinianus Epiſcopus Ruſiccadenſis hîc eſt, in hac civitate, ſed malè habet, & Felix Sereitanus pedem dolet. *Item accedente Victore Epiſcopo Altinenſi, idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Æneâ Epiſcopo à Turbunice* 453, *idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Annibonio Epiſcopo Abbiritano* 454, *idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Felice Epiſcopo Novenſi* 455, *idem dixit* Mando & conſentio. *Item accedente Argyrio Sitipenſi* 456, *idem dixit.* Mando & conſentio.

CCXVI. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Quot ſunt iſti quorum profeſſio nunc proceſſit, edicat officium. *Nampius ſcriba dixit.* Viginti ſunt. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Omnium Epiſcoporum partis utriuſque claruit & certa eſſe mandata, & firmas adſtare perſonas. Et ideo debent egredientes reliqui eis jam præſtare ſecretum, quibus omne negotium crediderunt.

CCXVII. *Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Scriptum ſit centum viginti eſſe abſentes, quos aut infirmitas, aut ætas, aut certè neceſſitas detinuit. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Scriptum erit *Petilianus Epiſcopus dixit.* Scriptum ſit multò plures [noſtros] abſentes eſſe, etiam Cathedras viduatas, quibus Epiſcopi ordinandi ſunt. *Et aliâ manu.* Ut ſuprà. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Hoc quoque geſta retinebunt. *Fortunatianus Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Siccenſis dixit.* Quia de viduatis Cathedris dixit ſanctiſſimus Petilianus, nos quoque ſexaginta quatuor vacuas habere his geſtis intimamus. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Etiam hoc hæret publicis monumentis. [*Et adjecit.* Remaneant utriuſque partis Epiſcopi qui electi ſunt] & alii exeant. Quibus egreſſis,

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius GESTA Collat. diei I.
dixit. Utrùm ii tantùm adſint qui à partibus ſecundùm Imperiale præceptum electi eſſe noſcuntur, edicat officium. *Rufinianus ſcriba dixit.* Partis Eccleſiæ CCXVIII.
Catholicæ ſecundùm formam edicti tot ſtant, id eſt, decem & octo, id eſt, ſeptem actores, ſeptem conſiliarii, & quatuor ad chartas. Etiam ex parte Donati adſtant decem & octo, ſeptem actores, ſeptem conſiliarii, & quatuor ad chartas.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius CCXIX.
dixit. Edicat officium, quantum diei jam videatur emenſum. *Rufinianus ſcriba dixit.* Exemptæ ſunt horæ undecim diei.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius CCXX.
dixit. Quoniam diei pænè omnem partem conſtat emenſam, idcirco utrùm ex communi conſenſu negotium differri placeat, intimetur. *Ab utriſque partibus dictum eſt.* Placet: quoniam jam iſte dies videtur emenſus.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius CCXXI.
dixit. In quem diem hæc ipſa comperendinatio differatur, pars utraque deſignet.

Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit. Sicut edicto nobilitas tua præſcripſit, craſtino intermiſſo, propter deſcriptionem ſchedarum, perendie ſi præcipis obſervabimus. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Adeodatus Epiſcopus dixit.* Etiam nos conſentimus, ut perendino die negotium peragatur. *Et aliâ manu.* Adeodatus Epiſcopus recognovi.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius CCXXII.
dixit. Sicut partibus placuit, interjecta die negotium repetatur. Illud autem utraque partes obſervare debebunt, ut deſignatos cuſtodes exceptoribus atque codicibus in deſcribendis ſchedis invigilare faciant, quatenus fideliter omnia conſcribantur: alios quoque binos, ut quaterni ſint, ſicut diſpoſitum eſt, his qui nuper exceperunt, adhibere cuſtodes.

Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit. Alii duo CCXXIII.
præſentes ſunt, ſicut jam & officium ſuggeſſit, id eſt, fratres noſtri Leo & Aſterius. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Primianus Epiſcopus dixit.* Damus etiam nos cuſtodes tabularum quatuor. Duos jam dedimus, duos nunc ſubrogamus, id eſt, Veratianum & Victorem, præſentes collegas noſtros. *Et aliâ manu.* Petilianus Epiſcopus recognovi. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Etiam iſtis adverſantibus, id quod poſtea exceptum eſt, ſignatis nunc tabulis craſtino deſcribetur. *Et aliâ manu.* Edantur. *Item aliâ manu.* Hilarus & Martialis Exceptores edidimus.

Expliciunt Geſta primæ cognitionis.

446. *Ficenſi*] In Mauritaniâ Sitifenſi, ut docet notitia num. 25. In Tabulis Peutingerianis memoratur *ad Ficum*, qui locus in Antonini Itinerario locatur inter *Satafam & Igilgilim*.

447. *Olivenſi*] In Mauritaniâ Sitifenſi. Nam *Oliva* locatur inter *Aſſavam* & *Mopetum* in Tabulâ Peutingerianâ.

448. *Hirenenſi*] Habetur in notitiâ provinciæ Byzacenæ num. 94. *Irenſis Epiſcopus*, & Synodicæ Byzacenorum in Concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Theodorus Epiſcopus Hirenenſis*.

449. *Gummitano*] Ejuſdem provinciæ, ut docet notitia num. 89. Concilio Carthaginenſi anno 525. ſubſcribit *Sabinianus Epiſcopus plebis Gummenartorum* Synodicæ Patrum Byzacenorum in Concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcripſit *Stephanus Epiſc. civitatis Gummenſis.* Sæculo undecimo tempore Leonis IX. cùm Eccleſiæ Africanæ Epiſcopi ob Barbarorum illuviem quinque tantùm ſupereſſent, unus ex iis erat *Gummitanus*, qui Primatis nomen & honorem ambiebat, ut patet ex Leonis IX. epiſtolis 3. & 4.

450. *Vagenſi*] In Concilio Carthaginenſi ſub Cypriano adfuit *Liboſus à Vagâ*, Concilio Carthaginenſi ſub Grato interfuit *Creſcens Vagenſis*. Ptolemæus & Plinius duplicem *Vagam* agnoſcunt, unam in Mauritaniâ Cæſarienſi, alteram in Numidiâ. Ampelium hujus Epiſcopum fuiſſe crediderim. Et duo erant Epiſcopi hujus urbis, cùm Ampelius primùm Donatiſta ad Eccleſiam acceſſiſſet.

451. *Severus*] Epiſcopus Milevitanus Catholicus, ad quem Auguſtini epiſtola 73. & cujus epiſtola ad Auguſtinum eſt 69.

452. *Delphinus*] Epiſcopus Numidiæ, ut patet ex capite 65. & ex epiſtolâ 158. S. Auguſtini.

453. *A Turbunice*] Provinciæ Proconſularis. Nam Synodicum Patrum hujus provinciæ in Concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Creſcens gratiâ Dei Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Tiburnicenſis*.

454. *Abbiritano*] *Abbiritanorum* ſcilicet *majorum* in finibus provinciæ Proconſularis.

455. *Novenſi*, ſeu *Nobenſi*] Duplex *Nobenſis* in Mauritaniâ Cæſarienſi, ut docet notit. unus num. 19. alter num. 93.

456. *Sitipenſi*] Cujus provinciæ ſit, incertum.

INCIPIUNT GESTA SECUNDÆ COGNITIONIS.

F*Lavius Marcellinus vir clarissimus & spectabilis Tribunus & Notarius dixit.* Omnium conscientia retinetur, id me dudum edicto proposito fuisse pollicitum, ut quicquid inter utriusque partis Episcopos ageretur, subinde in publicam notitiam perveniret. Unde ea quæ interim gesta sunt, sanctitati vestræ demonstrare curavi, quatenus habiti partem conflictus etiam oculis judicetis. *Et aliâ manu.* Proponatur.

I. *Post consulatum Varanis viri clarissimi tertio nonas Junias in Secretario Thermarum Gargilianarum Carthagini, adstantibus Sebastiano, Maximiano & Petro, viris devotissimis Protectoribus domesticis, Urso, Petronio & Liboso Ducenariis, sed & Bonifacio & Evasio apparitoribus illustrium atque eminentium Potestatum, Filezo apparitore illustris Comitiva sedis, Exitioso adjutore Cornicularii, Possidio, Quodvultdeo & Colonico, adjutoribus commentariorum officii Domini nostri viri clarissimi & spectabilis Proconsulis, Navigio adjutore numerorum Domini nostri viri clarissimi & spectabilis Vicarii, Nampio Scriba officii viri clarissimi Legati almæ Carthaginis, Rufiniano Scriba viri clarissimi Curatoris celsæ Carthaginis, excipientibus etiam Hilaro & Prætextato exceptoribus Domini nostri viri clarissimi & spectabilis Proconsulis, Fabio exceptore Domini nostri viri clarissimi & spectabilis Vicarii, & Romulo exceptore viri clarissimi Legati almæ Carthaginis, excipientibus quoque Januario & Vitale Notariis Ecclesiæ Catholicæ, Victore & Cresconio Notariis Ecclesiæ Donatistarum, Libosus Ducenarius Illustrium Potestatum dixit,* Quoniam in hodiernum diem comperendinata Cognitio est, & præsentes sunt utriusque partis Episcopi, si jubet sublimitas tua, intromittentur.

II. *Flavius Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Veniant. *Et ingressis Aurelio, Alypio, Augustino, Vincentio, Fortunato, Fortunatiano, Possidio, Novato, Florentio, Maurentio, Prisco, Sereniano, Bonifacio, Sillacio, Deuterio, Leone, Asterio, & Restituto, Episcopis Ecclesiæ Catholicæ; ingressis etiam ex alio latere, Primiano, Petiliano, Emerito, Protasio, Montano, Gaudentio, Adeodato, Episcopis partis Donati,*

III. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Et superiore judicio sæpè me obtulisse certissimum est, & nunc deprecor ut sedere dignemini. *Cùmque Catholici Episcopi consedissent, Petilianus Episcopus dixit.* Quod priore judicio factum non est, facere non audemus. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Licèt & superiore judicio me obtulisse meminerim, tamen illâ arbitror tunc minimè factum esse ratione, quia multis Sacerdotibus convenientibus, locus considendi esse non poterat. Unde quia nunc definitas video convenisse personas, deprecor ut vel nunc sedere dignemini.

IV. *Petilianus Episcopus dixit.* Patribus nostris absentibus non sedemus, maximè cùm lege divina consessus prohibeatur; ne cum hujusmodi adversariis nostris considere velimus. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

V. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Si petitionem meam sanctitas vestra audire neglexit, ut considere dignaretur, hoc mihi extorqueri non poterit, quominus stando cognoscam. *Cùmque Episcopi Catholici surrexissent, atque sessio judicis auferretur, ejusdem judicis jussione, & D. N. vir clarissimus & spectabilis Marcellinus Tribunus & Notarius stetisset,*

Petilianus Episcopus dixit. Scriptum sit, hoc tuæ VI.
voluntatis esse, non nostræ. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius VII.
dixit. Decet me vobis stantibus habere hujusmodi voluntatem, quæ ad reverentiam tantorum pertinet sacerdotum. *Petilianus Episcopus dixit.* Honorificè feceris. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

Martialis exceptor dixit. Cujusmodi notariam Epi- VIII.
scopi hesterno nobilitati tuæ obtulerint, hanc in manibus habemus: si præcipit nobilitas tua, recitamus.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius IX.
dixit. Ne quid celatum parti alteri videatur, recitetur.

Petilianus Episcopus dixit. Episcopos nos veritatis X.
Christi Domini nostri, & dicimus, & sæpè actis publicis dictum est. Donatum autem sanctæ memoriæ, martyrialis gloriæ virum prædecessorem scilicet nostrum, ornamentum Ecclesiæ istius civitatis, loco suo meritóque veneramur. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Episco- XI.
pos veritatis probare opus est, non jactare. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius XII.
dixit. Utrarumque partium prosecutiones gesta retinebunt. *Et adjecit.* Quod præceptum est, recitetur. *Martialis exceptor recitavit.* Post Consulatum Varanis viri clarissimi quarto nonas Junii, Flavio Marcellino viro clarissimo & spectabili Tribuno & Notario, Primianus, Petilianus, Emeritus, Protasius, Montanus, Gaudentius, Adeodatus, Episcopi & defensores Ecclesiæ veritatis, per notariam hæc dicunt: Hesterna die Kal. Junii inter nos & adversarios nostros spectabilitas tua audire dignata est. Et quoniam evoluto penè die partibus patientiam præbens, aliquanta, quæ principia negotii fuerant, audire dignatus es, opúsque est ad causam, ut mandatum quod adversarii nostri obtulerunt, nobis in notitiam perferatur, quoniam series actorum propter sui prolixitatem non potest explicari, ne imparati ad judicium venire videamur, id mandatum quod adversarii nostri legendum dederunt, in exemplaribus nobis hodie, quod est quarto die Nonarum Juniarum, dari præcipias, ut instructi negotio nobis injuncto adesse valeamus. *Et aliâ manu.* Primianus Episcopus huic notariæ subscripsi quarto Nonas Junias Carthagini. *Flavius Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quoniam ea quæ instructionis gratiâ postulantur concedi debere perspicuum est, ut nulla cognitionem futuram morarum impedimenta suspendant, mandatum à Catholicis Episcopis datum, sub ea quæ comminùs constituta est custodum adservatione descriptum, vobis tradere maturabit officium. *Cùmque recitasset,*

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius XIII.
dixit. Lecta gestis indentur. *Et adjecit.* Quoniam inter multas conditiones, de quibus superiore judicio definitum est, unà illa constat fuisse dilatam, ut sicut ego interloqutionibus meis, ita prosecutionibus

nibus suis unusquisque subscriberet, quid de hoc videatur sanctitati vestræ debetis edicere.

XIV. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Nos in hoc consensisse litteris nostris expressimus. *Et aliâ manu.* Recognovi.

XV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quid etiam voluntas partis alterius habeat, intimetur.

XVI. *Petilianus Episcopus dixit.* Multùm nos sollicitos facit, quòd de nobis id quæritur, idque præcipimur facere, quod usus numquam habere consuevit. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

XVII. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Testatum sit partem adversam noluisse, quod edicto nobilitatis tuæ publicatum est. *Et aliâ manu.* Recognovi.

XVIII. *Petilianus Episcopus dixit.* Testatum sit vos adhuc Ecclesias plerasque non reddidisse, nec fecisse satis priori ejus edicto. *Et aliâ manu.* Ut suprà.

XIX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ergo ad integram gestorum fidem contenta est sanctitas vestra custodibus ab utraque parte delectis, qui Notariis & Exceptoribus videntur appositi?

XX. *Petilianus Episcopus dixit.* Edantur nobis primitùs gesta, tunc respondebimus. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

XXI. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Dubitatur ergo vel de fide officii, vel de fide custodum. *Et aliâ manu.* Recognovi.

XXII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ad hoc etiam consensisse sanctitatem vestram, superiorum gestorum fides evidenter ostendit.

XXIII. *Petilianus Episcopus dixit.* Legamus & recenseamus. *Et aliâ manu.* Ut suprà.

XXIV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Et de custodibus ab utraque parte delectis, & ad quam partem fuerit dilata cognitio, ab officio recitetur.

XXV. *Emeritus Episcopus dixit.* Si jubes, edantur nobis primitus gesta, relegantur à nobis, recenseantur verba nostra, & adversariorum instructio. Sic legibus semper concessum est. Hæc est humanitas rerum. *Et aliâ manu* Emeritus Episcopus recognovi.

XXVI. *Fortunatus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quamvis recens actio nullum potuerit præterire, tamen ex hoc sensus nobilitatis tuæ volumus esse edoctos, ut intelligantur jam dilatione quadam ad causæ negotium nolle venire. *Et aliâ manu.* Recognovi.

XXVII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Legatur quod præcepi, ut noverim ad quem articulum sit delata cognitio.

XXVIII. *Emeritus Episcopus dixit.* Si jubes, ad hoc competit mihi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Age. *Emeritus Episcopus dixit.* Sunt quidem humana ingenia ita velocitate sui prompta, ut vel visu vel auditu facilè cuncta capiant, quæ in eorum notitiam perferuntur. Sed hoc doctis fortè aut eruditis viris pro rei ipsius qualitate permissum sit; me autem ad hanc rem minùs idoneum esse profiteor. Quis enim levem vocem & facilem sermonem ipso penè apice transeunte, aut sensu retinere aut concipere potest, vir nobilis? cùm ad tractatum omnem disceptationémque & verba & sensus & interiora sint negotii pertractanda. Ergo cùm de scheda legitur, & leves voces aura quodammodo ventilantur, sensus nostri capere & retinere non possunt. Ubi hoc aut cui concessum est? Si hac felicitate ingenii gaudent, non se jactent de arrogantia memoriæ suæ. Mihi autem non competit nisi sæpiùs repetere & diuturna lectione edoceri, ut fidem veri [inveniam] GESTA Collat. diei II. & quæ dixerim relegam, & quæ adversarius objecit advertam. Intelligis ita rem esse gestorum, ideo memoriæ scripturarum per litteras digeruntur, ne sola memoria quæ capax esse non potest, oblivione decepta quid gesserit nesciat. Neque enim aliter sapientia providente scripturarum notitia monumentísque publicis provisa est, nisi ut ex lectione, quæ per silentium fortè, aut per longum tempus, aut per ipsorum actuum continuationem minùs capi atque minùs intelligi potest, & ex lectione & ex ipso assiduo tractatu possit agnosci, quid sit judicio ventilatum. Vides ergo, Vir nobilis, justa nos deposcere, nec per transitum causam debere ventilari, sed editis gestis in notitiam nostram datis, universis pertractatis, causam debere cognoscere. *Et aliâ manu.* Ut suprà.

Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Scriptum XXIX.
est: *Ex multiloquio non effugies peccatum.* Hoc quoniam nos ante oculos habemus, Deo inspirante verbosi videri nolumus. Itaque, si placet, ad causam veniatur, quæ proximè agi poterit, & definiri; moratorias autem prosecutiones. *Et cùm diceret.* (*Et aliâ manu.* Recognovi.) *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Legatur, quod præcepi.

Emeritus Episcopus dixit. Sicut de scriptura propo- XXX.
suit, scriptum est nobis: *Sapientia abscondita thesaurus invisus. Quæ utilitas in utroque? Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. In mul- XXXI.
tiloquio numquam fuit sapientia. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Martialis exceptor ex codice recitavit. Nobilitas tua XXXII.
dixit. Quoniam diei penè omnem partem constat emensam, idcirco utrùm ex communi consensu differri negotium placeat, intimetur. *Ab utrisque partibus dictum est.* Placet, quoniam jam iste dies videtur emensus. *Nobilitas tua dixit.* In quem diem hæc ipsa comperendinatio differatur, pars utraque designet. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Sicut edicto nobilitas tua præscripsit, crastino intermisso propter descriptionem schedarum, perendie, si præcipis, observemus. *Adeodatus Episcopus dixit.* Etiam nos consentimus ut perendino die negotium peragatur. *Nobilitas tua dixit.* Sicut partibus placuit, perendino die negotium repetetur. *Et cùm recitasset, Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Videt sanctitas vestra contra proprios vos venire non posse consensus. Unde causa dicatur.

Emeritus Episcopus dixit. Non adeo immemores XXXIII.
sumus ut contra nostra veniamus; nec ego hîc incuriam officii aut exceptorum negligentiam damno, ubi intelligo prolixitate gestorum [ad] diem minimè occurrere potuisse. Quod si factum est, & explicitis omnibus gesta res est, cur non in notitiam nostram quæ acta sunt perferuntur? Cùm enim ea quæ nobilitas tua recenseri jussit ab officio fuerint ventilata, necesse ut acceptis universis tractem discutiámque quibus causis quibúsve modis debeam respondere. Tantam etenim ex mandato illorum confusionem causæ esse cognovi, ut & de præteritis instrui debeam, & agnoscam de præsentibus cui debeam respondere. *Et aliâ manu.* Emeritus recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius XXXIV.
dixit. Licèt professio sanctitatis vestræ sola sufficiat, tamen quicquid vobis ad instructionem plenissimam credidistis posse sufficere, hesternâ die & postulasse

vos & accepisse non dubium est. Unde nunc ad causæ meritum veniatur.

xxxv. *Petilianus Episcopus dixit.* Advertit sublimitas tua exceptorem ex codicibus legisse quid nudiustertianâ die vel promissum fuerit vel pronuntiatum. Ex quâ re magis agnosco acta adhuc exposita non fuisse. Quòd si exposita sunt & parata, idem exceptor respondeat. Proferat gesta. Subscribe, tractamus, posteà respondemus. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

xxxvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Studium dilationis agnosco, & mutatæ voluntatis indicium. Potuerat enim sanctitas vestra ex magnitudine gestorum, ut hodie negotium differretur superiori judicio postulare. Huc additur, quòd ea quæ vobis ad plenissimam instructionem sufficere credidistis, hesterno die edi vobis, datâ notariâ postulatis.

xxxvii. *Petilianus Episcopus dixit.* Dicant exceptores, utrùm exponere unâ die potuerint, quod unâ die videtur esse confectum. *Et aliâ manu.* Ut suprà.

xxxviii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Exceptores, utrùm hesterno die omnia potuerint in schedis gesta describi, apud acta designent. *Martialis exceptor dixit.* Adhuc partem in codicibus habemus. Siquidem etiam ii Episcopi qui nobis custodes dati sunt, non nesciunt.

xxxix. *Petilianus Episcopus dixit.* Accepit sublimitas tua ex responsione officii, acta adhuc digesta non esse in paginas, nec esse quod pars utraque legat atque recenseat, nec dari aut revocari memoriæ paullulùm possit. Proinde sublimitas tua, quoniam res honesta postulatur, largiri dignetur quod petimus, ut gesta ex more edantur. Legamus ut respondere possimus. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

xl. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Longitudo gestorum magis in numero & responsione utriusque partis Episcoporum est, quàm in aliquâ commendatione negotii. Nihil ergo est unde causetur pars diversa, aut hodie cognitio differatur; præcipuè quia etiam ipsi professi sunt ad hodiernum diem differendum esse negotium. *Et aliâ manu.* Recognovi.

xli. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ut iterùm partibus evidenter appareat, venerabilium virorum denuò professio recitetur. *Petilianus Episcopus dixit.* Unde recitabitur? *Et aliâ manu.* Ut suprà. *Montanus Episcopus dixit.* De schedâ nobis recitetur. *Et aliâ manu.* Ut suprà.

xlii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ergo quæ codicibus tenentur inserta, cum tanti sacerdotes custodes appositi fuerint, in dubitationem aliquam existimant devocanda?

xliii. *Petilianus Episcopus dixit.* Notas non novimus; neque ea natura rerum est, atque ipsarum, ut ita dixerim litterarum, ut quisquam notas legat alienas. In codicibus legere non possumus. Nisi edita fuerint gesta in paginis, non habeo quod tractem, non habeo quod legam. *Et aliâ manu.* Ut suprà. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ut dictum est, iterùm venerabilium virorum professio recitetur.

xliv. *Martialis exceptor ex codice iterùm notarum [recitavit. Nobilitas tua] dixit.* Quoniam diei penè omnem partem constat emensam, idcircò utrum ex communi consensu differri negotium placeat intimetur. *Ab utrisque partibus dictum est.* Placet, quoniam jam iste dies videtur emensus. *Nobilitas tua dixit.* In quem diem hæc ipsa comperendinatio differatur, pars utraque designet. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Sicut edicto nobilitas tua præscripsit, crastino intermisso propter descriptionem schedarum, perendie, si præcipis, observemus. *Adeodatus Episcopus dixit.* Etiam nos consentimus, ut perendie negotium peragatur. *Sublimitas tua dixit.* Sicut partibus placuit, perendino die negotium repetetur. *Et cùm recitasset, Petilianus Episcopus dixit.* Unde legit?

xlv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quid super hac parte legum sit auctoritate definitum, sanctitatem vestram arbitror non latere, cùm contra proprios non liceat venire consensus. Unde, ne qua fortè de exceptoribus officii fraude suspecti sint, ex tabulis Notariorum Ecclesiasticorum hæc eadem conditio relegatur.

xlvi. *Emeritus Episcopus dixit.* Ingredientibus nobis nobilitas tua interfari dignata est, si edictis propositis adhiberemus assensum, & utrùm subscriptiones nostras accommodaremus propriis prosecutionibus. Cui rei satisfaciam, non adverto. Tenet me enim propositum nobilitatis tuæ, quo me subscriptionem indere gestis, & universa quæ publicè acta sunt, publicè proponi promisisti. Nunc autem cogor agere, & ante agnitionem gestorum in negotium præcipitari. Quæ ista sunt? Quid primum eligam nescio, quod votum tuorum judiciorum teneam non agnosco. Si subscribendum est paginæ; edatur pagina ut subscribi possit. Si hujus rei est facienda jactura, edictum tuum omne vacillabit; quicquid proposuisti in publicam conscientiam destruetur. Dixisti enim ex subscriptione nostrâ & ex sublimitatis tuæ adnotatione cuncta quæ gesta sunt in notitiam publicam debere deferri. Prius est ergo ut ea quæ gesta sunt recitentur, & publicentur, & agnoscantur, ut ex judicio tuæ sublimitatis ad cetera quæ sunt negotii veniatur. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

xlvii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Sicut interlocutus sum, ab Ecclesiasticis Notariis ea quæ ab exceptoribus officii recitata sunt, percurrantur.

xlviii. *Petilianus Episcopus dixit.* Tene modum tuum, Vir nobilis; tene promissam sæpe justitiam. Nam cùm à parte nostrâ nudiustertianâ die fuisset objectum, quòd dies legitimus causæ jam videretur fuisse transactus, & à causâ cecidisse eos qui nos in judicium vocaverunt, coacti sumus id velle, ut recedentes ab eâdem conditione in tempus præsens consentire videremur. Nemo mihi sit hac in parte ingratus, Vir nobilis. Nam si ego concessi tantumdem temporis, salvis his tamen, si illi adstipulationibus suis non fuerint refragati, cur mihi breve non conceditur tempus ut scribantur gesta, ut subscribatur à sublimitate tuâ, videámque ac perlegam cui rei subscribere debeam, percipiámque ac recipiam meos scilicet sensus, adversariorum quoque calliditatem subtilémque argutiam; ut scilicet plenissimè instructus, intentionibus eorum valeam respondere? Humanum esse arbitror atque justum. Ne dederis, vir nobilis, huic rei atque huic justissimæ petitioni aliquid quod in sollicitudinem abeam. Siquidem te justissimum promiseris, & nos id credere sit necesse, si tamen justa nobis nullatenus denegentur. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

xlix. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hæc rectiùs & justiùs præterito judicio debuerant postulari, in quo ex consensu utriusque partis in hunc diem dilata cognitio est. Unde ab Ecclesiasticis Notariis ad quam partem fuerit dilata cognitio

tio recitetur. *Petilianus Episcopus dixit.* Ergo circumventi sumus. *Et aliâ manu.* Ut suprà. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Non est nostrâ causa factum, quod nobis volunt imputare fratres nostri è diverso sistentes. *Et cùm diceret,* (*Et aliâ manu.* Recognovi.) *Petilianus Episcopus dixit.* Injuriam nobis facis. *Et aliâ manu.* Ut suprà.

l. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Edictum nobilitatis tuæ sic se habet, quartum mensem concludi ad diem Kalendarum Junii. Antè autem nos venimus; & ipsi qui videntur nobis hinc facere invidiam, octavo Kalendas Junias mandaverunt: cùm utique, si ante diem venerant, ante ipsum diem mandare debuerint. Legatur etiam ipsius Primiani professio, ad quem diem se pollicitus est occursurum, & solvatur ista quæstio, de quâ nobis jam apud populum magna invidia concitata est. *Et aliâ manu.* Recognovi.

li. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hæc superiore judicio determinata jam constat, præsertim cùm personæ ab utrâque parte videantur esse firmatæ. Et tamen si cùm causa cœperit retractari, putaverit hæc sanctitas tua relegenda, tunc rectiùs relegentur; quamvis superfluum sit, ut post confirmationem personarum hæc denuò retractentur. Unde, ut interfatus sum, ab Ecclesiasticis Notariis quod præceptum est recitetur.

lii. *Emeritus Episcopus dixit.* Scriptum sit tunc nos in diem consensisse cùm isti suam retinuerint voluntatem. *Et aliâ manu.* Ut suprà.

liii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Susceptæ tabulæ ab Ecclesiasticis Notariis recitentur. *Cùmque intra Sabanum* volumen schedæ membranacium pro parte descriptum & codices tabularum pariter obsignati, Judiciariis offerentur aspectibus, Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Custodes edicant utrùm signa cognoverint. *Leo Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Agnosco sigillum meum. *Marinianus Episcopus dixit.* Agnosco sigillum meum. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quoniam ab utraque parte impressionem signorum agnitam constat, ea quæ præcepi à Notariis relegantur.

* id est, linteum.

liv. *Petilianus Episcopus dixit.* Sic solent testamenta, non gesta reserari. *Et aliâ manu.* Ut suprà.

lv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quod propter sollicitudinem partis utriusque factum est, & ex communi consensu non decet reprehendi. *Petilianus Episcopus dixit.* Non reprehendo cautelam, sed peto [secundum] consuetudinem rerum ut gesta legitimè exponantur, ut legi ac pertractari possint. Quæ res urget? Quid festinatur? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

lvi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Hoc solum constet ipsos rem velle differre. Ut concedat sublimitas tua, petimus te. Humanum est, considerare volunt, discutere volunt, paratiores volunt venire, ne nolentes differre prolixiora gesta faciamus, & ipsa gestorum prolixitas majores nobis moras incutiat. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lvii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Et ut in hunc diem cognitio differretur utriusque partis, constat fuisse consensum, quod video hodie prodesse non posse. Interim, ut præcepi, ab Ecclesiasticis Notariis ad quam partem fuerit dilata cognitio recitetur.

lviii. *Petilianus Episcopus dixit.* Scriptum sit hoc non nostro vitio fieri, sed tantùm quòd Notarii occurrere non potuerunt, vel exceptores. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Recita. *Januarius Notarius Ecclesiæ Sitifensis partis Donati ex codice recitavit. Nobilitas tua dixit.* Edicat officium quantùm jam diei videatur emensum. *Rufinianus scriba viri clarissimi Curatoris dixit.* Exemptæ sunt horæ undecim diei. *Nobilitas tua dixit.* Quoniam diei penè omnem partem constat emensam, idcircò utrùm ex communi consensu differri negotium placeat intimetur. *Ab utrâque parte dictum est.* Placet, quoniam iste dies videtur emensus. *Nobilitas tua dixit.* In quem diem hæc ipsa comperendinatio differatur, pars utraque designet. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Sicut edicto nobilitas tua præscripsit, crastino intermisso propter schedarum descriptionem perendie, si præcipis, observamus. *Adeodatus Episcopus dixit.* Etiam nos consentimus ut perendino die negotium peragatur. *Sublimitas tua dixit.* Sicut partibus placuit, perendino die negotium repetetur. *Et cùm recitasset,* GESTA Collat. diei II. lix. Vide cap. 31. hujus cognit.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Utrarumque partium professione monstratum est in hunc diem cognitionem fuisse dilatam, ita ut hodie negotium tractaretur. lx.

Petilianus Episcopus dixit. Si perfecerunt gesta exceptores, agatur. *Et aliâ manu.* Ut suprà. lxi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Licet apertissimis fuerit professionibus designatum in quem diem dilatum esset judicium, tamen, ne quid ei parti quæ dilationem postulat negatum esse videatur, cognitio differetur, ita ut edicat in quem diem debeat judicium protelari.

Petilianus Episcopus dixit. Dicant exceptores quando edituri sunt gesta. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Exceptores quando possunt in schedis gesta conscribi & edenda compleri, edicere non morentur. *Hilarus exceptor dixit.* Sicut consensus accessit utrarumque partium, dum in schedâ prosecutiones suas subscripserint, tunc demum diem edendorum gestorum possumus edicere.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Possunt hodie schedæ vel ab officio compleri, vel ab utrâque parte subscribi? *Hilarus exceptor dixit.* Hodie schedas complemus.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Quoniam suggessit officium hodie se schedas posse complere, edicat sanctitas vestra utrùm hodie vel crastino die sit parata subscribere.

Adeodatus Episcopus dixit. Cùm nobis scheda oblata fuerit, subscribemus. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi. lxii.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Edicat nunc officium post subscriptionem schedarum, etiam in editione gestorum quot dierum sufficere possit sine ullâ excusatione dilatio. lxiii.

Hilarus exceptor dixit. Si crastino die subscripserint vel hodie, possumus die noctùque invigilantes post tertium diem gesta edere, ita ut Notarii eorum nobis de schedâ subscriptâ dictent. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quis iste dies sit ab officio designetur. *Rufinianus scriba viri clarissimi Curatoris dixit.* Hodiernus dies est III. Nonas Junias. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Diem quæro quo edi gesta promissum est. *Hilarus exceptor dixit.* Possumus gesta edere septimo Iduum Juniarum die. lxiv.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Licèt jam de professionibus dubietas mihi magna nascatur, tamen denuò utrùm sexto Iduum Junia- lxv.

GESTA Collat. diei II.

Juniarum die, omnibus ambagibus amputatis, negotium sit principale tractandum, pars utraque designet.

lxvi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Nos & hodie volumus, & si fieri posset, vellemus. Tamen quia humanum fuit hoc concedere fratribus nostris quod nobis non injustè videntur postulasse, ad diem sextum Iduum Juniarum adjuvante Domino Deo nostro adfuturos nos ad peragendum principale negotium Ecclesiæ pollicemur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Etiam pars alia quid voluntatis habeat dignetur edicere.

lxvii. *Emeritus Episcopus dixit.* De professionibus nostris nulla est ambiguitas. Quantùm autem ad instructionem, quam fieri debere in judicio flagitavimus, advertit nobilitas tua nos justa & legitima postulasse. Diem autem statutum, hoc est, sextum Iduum Juniarum, si Deus jusserit, observabimus; ita tamen ut acceptis gestis nobis largiatur aliquid æquissimus judex, quo possit esse tractatus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Septimo Iduum Juniarum die matutinis horis vobis gesta tradentur. Edicite utrùm aliâ die, id est, sexto Iduum Juniarum, adesse dignemini ut principale negotium peragatur. *Emeritus Episcopus dixit.* Aderimus ad judicium, si quæ statuit nobilitas tua, habuerint effectum. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

lxviii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Memores periculi & professionis propriæ exceptores constituto die, matutinis horis, id est, septimo Iduum Juniarum, gesta edere festinabunt, ita ut Notarii partis utriusque in dictando non desint. Sciat autem utraque pars officio se cavere debere de perceptione gestorum horâ pariter designatâ. Sacerdotale verò est, ut amputatis ambagibus nulla morarum impedimenta nectantur.

lxix. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Secundùm præceptum nobilitatis tuæ, cùm gesta susceperimus, de subscriptione & de tempore consequenter cavebimus. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxx. *Emeritus Episcopus dixit.* Cùm oblata nobis fuerint gesta, satisfaciemus judicatis. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

lxxi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Etiam istius diei gesta, ne qua possit esse denuò causatio, eâdem die edere vobis festinabit officium.

lxxii. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Multa nudiustertianâ die falsa jactata sunt. Ne hujusmodi illusionibus populus perturbetur, petimus ut ipsos petisse dilationem nobilitatis tuæ edicto noscatur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxxiii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ea quæ populus loquitur sanctitatem vestram permovere non condecet. Tamen, sicut edicto meo definitum est, gesta proponentur. *Et infrà.*

Hilarus & Martialis exceptores edidimus, & hæc similiter ut suprà emendavimus.

Expliciunt Gesta secundæ Cognitionis, ubi Donatistæ dilationem poposcerunt.

GESTA Collat. dies III.

INCIPIUNT GESTA TERTIÆ COGNITIONIS.

I. *POST Consulatum Varanis viri clarissimi sexto Idus Junias Carthagini in Secretario Thermarum Gargilianarum, adstantibus Sebastiano, Maximiano & Petro, viris devotissimis, Protectoribus domesticis, adstantibus etiam Vincentio & Taurillo viris devotissimis agentibus in rebus, Urso, Petronio & Liboso Ducenariis illustrium potestatum, Bonifacio & Evasio apparitoribus illustrium atque eminentium potestatum, Fileto & Octaviano apparitoribus illustris Comitivæ sedis, Restituto & Exitioso adjutoribus cornicularii, Possidio, Quodvultdeo & Colonico adjutoribus commentariorum officii D. N. viri clarissimi & spectabilis Proconsulis, Navigio adjutore numerorum, & Peregrino adjutore subadjuvarum officii D. N. viri clarissimi & spectabilis Vicarii, Nampio scribâ officii viri clarissimi Legati almæ Carthaginis, Rufiniano scribâ viri clarissimi Curatoris celsæ Carthaginis; excipientibus etiam Hilaro & Prætextato exceptoribus D. N. viri clarissimi & spectabilis Proconsulis, Fabro exceptore D. N. viri clarissimi & spectabilis Vicarii, Romulo exceptore V. C. Legati almæ Carthaginis, excipientibus quoque Januario & Vitale Notariis Ecclesiæ Catholicæ, Victore & Cresconio Notariis Ecclesiæ Donatistarum, Ursus Ducenarius illustrium potestatum dixit.* Præterito judicio Donatianæ partis Episcopi in hodiernam diem, ut exinde instructi in judicio sublimitatis tuæ responderent, causâ sibi edendorum gestorum inducias postularunt. Nunc utræque partes pro foribus sunt, si præcipis, intromittentur.

II. *Flavius Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Veniant. *Et ingressis Episcopis Catholicis Aurelio, Alypio, Augustino, Vincentio, Fortunato, Fortunatiano, & Possidio, cum Novato, Florentio, Maurentio, Bonifacio, Prisco, Seroniano & Scillacio Coëpiscopis suis, Deuterio, Leone, Asterio, & Restituto æquè Coëpiscopis & custodibus gestorum: Item è diverso ingressis Episcopis Donatistarum, Primiano, Petiliano, Emerito, Montano, Gaudentio, Adeodato, cum Peregrino, Apto, Clarentio, & Habetdeo Coëpiscopis eorum.*

III. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Certum est ob hoc dilatum fuisse negotium, ut hodierno die gestis editis principalis actio tractaretur. Quod utrùm factum sit, edicat officium. *Martialis exceptor D. N. viri clarissimi & spectabilis Proconsulis dixit.* Constat juxta præceptum nobilitatis tuæ gesta ante eum diem edita quâ parvitas nostra fuerat professa. Quod, si jubet nobilitas tua, ad plenam fidem ex cautionibus partis utriusque monstrabimus.

IV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Recitentur. *Martialis exceptor recitavit.* Post consulatum Varanis viri clarissimi octavo Idus Junias, Fortunatianus Episcopus Catholicus civitatis Siccensium scripsi me gesta geminæ cognitionis pariter suscepisse, habita primùm die Kalendarum Juniarum; item habita die tertiâ Nonarum; & suscepi tradente Martiale exceptore sedis Proconsularis, qui sit deputatus Flavio Marcellino viro clarissimo Tribuno & Notario die octavâ Iduum Juniarum horâ diei quintâ in Ecclesiâ Catholicâ restitutâ. Et quamvis exceptores septimo Iduum Juniarum gesta promiserint

miserint edituros, meliùs tamen eorum festinavit industria, ut nobis ante diem promissum acta cognitionum duarum pariter traderentur. Quibus perceptis, loco & tempore suprascripto instructos nos ad peragendum negotium die qui actis expressus est, pollicemur esse venturos. *Cùmque recitassent, idem dixit.* Lego aliam, si præcipit nobilitas tua.

v. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Lege. *Martialis exceptor recitavit.* Post Consulatum Varanis viri clarissimi octavo Idus Junias, Montanus Episcopus civitatis Zamensium regiorum. Scripsi vobis, Hilari & Prætextate exceptores, me accepisse à vobis gesta geminæ cognitionis; in quibus unà cum traditoribus & persecutoribus nostris conflixmus, habita primùm die Kalendarum Juniarum, & alia habita die tertiâ Nonarum earumdem, quæ vos exceptores suprascriptæ sedis Proconsularis, tradidistis nobis coràm patribus & Coëpiscopis nostris die octavâ Iduum Juniarum, horâ diei tertiâ, in Ecclesiâ Theoprepiâ; quibus perceptis loco & tempore suprascripto, profitemur nos ad agendum negotium die actis expressâ ordine integro esse venturos.

vi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Lectæ cautiones gestis præsentibus adhærebunt. *Et adjecit.* Quoniam constat ante diem editionem factam esse gestorum, superest ut principale negotium proponatur.

vii. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Principale negotium jamdiu est ot cupimus terminari. Proinde, si vel serò conceditur, probent, quoniam ex parte adversâ esse desiderant, totiens objecta Ecclesiæ sanctæ Catholicæ toto orbe diffusæ crimina & numquam probata. *Et cùm diceret,* (*Et aliâ manu.* Recognovi.)

viii. *Adeodatus Episcopus dixit.* Proponant. Sciamus quid agunt. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

ix. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Propositionem ex mandato non didicisti. *Et aliâ manu.* Recognovi.

x. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Morarum tendiculas nullas interponat, si de causæ nostræ defensione aliquam habemus fiduciam. *Et cùm diceret,* (*Et aliâ manu.* Recognovi.)

xi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Si quid intenditur, proponatur.

xii. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Mandatum ipsorum legatur, & intentionem ipsorum inde agnoscet nobilitas tua. *Et aliâ manu.* Recognovi.

xiii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Amotis omnibus moris, quoniam constat omnia quæ ad principia negotii pertinebant superiore judicio terminata, causa dicatur.

xiv. *Fortunatus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Duo in mandato suo objecisse monstratur pars adversa, traditionem & persecutionem. Si igitur causam Ecclesiæ volunt ut peragamus, jamjámque te judicante finiatur. Nefas est enim ut exspectatione populus in errorem mittatur. Si agnoscenda est Ecclesia toto terrarum, sicut promissa est, orbe diffusa, testimoniis scripturarum doceatur. Sin verò solitis præstigiis solitísque ambagibus id intendit pars adversa ne ad veritatem veniamus, dicatur, ut hoc omnibus innotescat. *Et aliâ manu.* Recognovi.

xv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quid his refertur?

Emeritus Episcopus dixit. Numquam memini in judicio condemnatam esse patientiam. Quin immò semper id studii est, ut secretum retinens lingua objectis, si potest, dilucidè respondeat. Ergo quoniam omnium actionum debent esse principia, totiúsque negotii initia ex se sumere consueverunt, quid præteritorum dierum actis involvimus, & quasi non fuerint peracta, iterum refricamus, cùm præsentis diei propositio suam debeat sumere accipereque personam? Unde si propositio eorum & responsio nostra in judicium mittitur, personarum primùm est discutienda qualitas, quis in judicium adduxit, quis convenire fecit, quis principes seculi convenit, quis legatos misit, quis supplicavit, quis legem meruit, quis judicium postulavit; ut cùm eorum intentionibus docti fuerimus, respondere valeamus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Diffidentia est causæ personas velle discutere, quas priore conflictu visus est confirmasse. Et ideò causam Ecclesiæ peragamus, quæ, sicut promissa est, toto terrarum orbe diffunditur. *Et aliâ manu.* Recognovi. xvi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Sanctitas tua propositionem, quantùm arbitror, non diligenter advertit. Alia enim constat esse quæsita. xvii.

Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Ad id ergo quod quæsierunt, jube recitari partis utriusque mandata, & instruentur ad id quod desiderarunt. *Et aliâ manu.* Recognovi. xviii.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Quæsitum est per quos hæc sit postulata collatio, quive Episcopos qui è diverso consistunt ad judicium postularit. Unde ad hæc sanctitas vestra respondere debebit. xix.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Si ad rem judicas pertinere, præstantiæ tuæ est considerare. Catholicis Episcopis vel Legatis Catholicorum Episcoporum concessum esse habendam collationem, tenor rescripti imperialis ostendit. Venimus utrique, hìc sumus; & Deus nos disputatores & collatores magis quàm litigatores esse præcepit, & nihil aliud voluit Deum timens & Deo serviens clementissimus Imperator. Adstitisse legitimas personas, & confirmata esse mandata primo die conflictûs nostri judicavit sublimitas tua. Non interponantur quæ ad rem necessaria non sunt. Ecclesia est quam asserimos testimoniis scripturarum divinarum, omnibus nota, in monte, sicut scriptum est, altissimo constituta, ad quam veniunt omnes gentes. Si est aliquid contra istam Ecclesiam quod dicatur, jam dicatur, & nullæ moræ interponantur. Si nihil est quod dicatur, cedat veritati, qui suam criminationem affirmare & ostendere & probare hominibus non potest. Quamdiu ista tanta populi exspectatio suspensa est? De animâ suâ omnes cogitant, & nos moratorias præscriptiones ad hoc interponimus, ut ad finem cognoscendæ veritatis numquam veniatur. *Et aliâ manu.* Recognovi. xx.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Ut adverti possit in quem modum sit delegata cognitio, Imperialis præcepti forma relegatur. xxi.

Petilianus Episcopus dixit. Catholicos se sine præjudicio nostro dixisse, his actis signatum est. Hujusce rei serva conflictum. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvâ appellatione recognovi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quod præceperas recitetur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Apud nos est enim vera Catholica, quæ persecutionem patitur, non quæ facit. *Et aliâ manu.* xxii.

Petilianus

Petilianus Epiſcopus recognovi, ſalvo appellationis effectu. *Poſſidius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Hoc probare opus eſt, non jactare. *Et aliâ manu.* Recognovi.

XXIII. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Hoc utrarumque partium conflictus inveniet. *Et adjecit.* Imperialis ſanctio interim relegatur.

XXIV. *Martialis exceptor recitavit.* Imperatores Cæſares Flavii Honorius & Theodoſius pii, felices, victores ac triumphatores, ſemper Auguſti, Flavio Marcellino ſuo ſalutem. *Et cùm recitaret,*

XXV. *Petilianus Epiſcopus dixit.* Terreri me Imperator voluit, non occidi, non perſecutionem pati, non pertrahi, non ſpoliari. *Et aliâ manu.* Petilianus Epiſcopus ſalvâ appellatione noſtrâ recognovi.

XXVI. *Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Quod ampliùs eſt, nec territus es. *Et aliâ manu.* Recognovi.

XXVII. *Petilianus Epiſcopus dixit.* Laudaſti conſtantiam bonæ fidei, & veræ Catholicæ diſciplinæ. *Et aliâ manu.* [Petilianus Epiſcopus] ſalvâ appellatione recognovi.

XXVIII. *Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Nec territus es, ut dictum eſt, nec timuiſti. *Et aliâ manu.* Recognovi.

XXIX. *Martialis exceptor dixit.* Inter Imperii noſtri maximas curas, Catholicæ legis reverentia aut prima ſemper aut ſola eſt. Neque enim aliud aut belli laboribus agimus, aut pacis conſiliis ordinamus, niſi ut verum Dei cultum orbis noſtri plebs devota cuſtodiat; ut etiam Donatiſtas vel terrore vel monitu olim jam implere convenerat; qui Africam, hoc eſt regni noſtri maximam partem, & ſecularibus officiis fideliter ſervientem, vano errore & diſſenſione ſuperfluâ decolorant. Nos tamen eadem frequentiùs non piget explicare quæ omnium retrò Principum devota in Deum definivit auctoritas, ne temporibus noſtris, ſi quid fortè in injuriam legis Catholicæ fuerit generatum, juſto judicio hoc nobis poſſit imputare poſteritas. Nec ſanè latet conſcientiam noſtram ſermo cæleſtis oraculi, quem errori ſuo poſſe proficere ſcæva Donatiſtarum interpretatio profitetur: qui quamvis depravatos animos ad correctionem mitiùs invitaret, aboleri eum tamen antè juſſimus, ne qua ſuperſtitionibus præſtaretur occaſio. Nunc quoque excludendam ſubreptionem ſimili auctoritate cenſemus; illudque meritò profitemur libenter nos ea quæ ſtatuta fuerant ſubmovere, ne in divinum cultum nobis ſe quiſquam auctoribus æſtimet poſſe peccare. Et quamvis una ſit omnium & manifeſta ſententia, Catholicæ legis plenam veritatem recto hominum cultu & cæleſti ſententiâ comprobatam, ſtudio tamen pacis & gratiæ, venerabilium virorum Epiſcoporum legationem libenter admiſimus, quæ congregari Donatiſtas Epiſcopos ad cœtum celeberrimæ deſiderat civitatis, ut lectis etiam ſacerdotibus quos pars utraque delegerit, habitis diſputationibus, ſuperſtitionem ratio manifeſta confutet. Quam rem intra quatuor menſes præcipimus explicari, ut converſos animos populorum, etiam noſtra clementia, ſicut deſiderat, celeriùs poſſit agnoſcere. Quòd ſi intra præſtitutum tempus ſtudioſè Donatiſtarum Epiſcopi declinaverint convenire, trini edicti evocationem volumus cuſtodiri; ita ut vicenis diebus in evocatione contumacium tempora concludantur: quibus emenſis atque tranſactis, ſi provocati adeſſe contempſerint, cedat cum Eccleſiis populos, qui doctores ſuos ſilentio cognoverit, ſuperatos, & victum ſe aliquando gratuletur, ſciàtque ſi non præceptis noſtris, vel Catholicæ legis veris imperiis ſerviendum. Cui quidem diſputationi principe loco te judicem volumus reſidere: (quicquid etiam antè in mandatis acceperis, pleniſſime meminiſti) omnémque vel in congregandis Epiſcopis, vel evocandis ſi adeſſe contempſerint, curam te volumus ſuſtinere, ut & ea quæ antè mandata ſunt, & quæ nunc ſtatuta cognoſcis, probatâ poſſis implere ſolertiâ; id ante omnia ſervaturus, ut ea quæ circa Catholicam legem vel olim ordinavit antiquitas, vel parentum noſtrorum auctoritas religioſa conſtituit, vel noſtra ſerenitas roboravit, novellâ ſubreptione ſubmotâ, integra & inviolata cuſtodias. Ut ſanè adminicula competentia actibus tuis deeſſe non poſſint, viros ſpectabiles Proconſulem atque Vicarium ſerenitas noſtra commonuit, ut ſi propriarum dignitatum ſtatum cupiunt retinere, ſi apparitionem ſuam extrema declinare ſupplicia, tam ex propriis officiis quàm ex omnium judicum apparitione abundè neceſſarios faciant deputari. Erit jam ſollicitudinis tuæ, ſi quid ullâ cognoveris arte differri, miſſis relationibus indicare, ut negligentes puniat digna correptio. Omnia ſanè quæ vel in unum Epiſcopis congregatis diſputatio completa firmaverit, vel deſiſtentibus fortè ſtatuerit circa contumaces lata ſententia, te referre conveniet, ut quod ad confirmandam Catholicam fidem præceptio noſtra profecerit, celeriùs poſſimus agnoſcere. *Et divina manu.* Vale Marcelline cariſſime nobis. Datum pridie Idus Octobris Ravennæ.

Petilianus Epiſcopus dixit. Donatiſtas nos appel- XXX.
landos eſſe credunt, cùm ſi nominum paternorum ratio vertitur, & ego eos dicere poſſum, immo palam apertéque deſigno Menſuriſtas & Cæcilianiſtas eſſe, eoſdem traditores & perſecutores noſtros. *Et aliâ manu.* Petilianus Epiſcopus recognovi ſine præjudicio appellationis noſtræ.

Vincentius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit. Et hoc XXXI.
recuſas quod in Præfectorum judicio pro voto complexus es? *Et aliâ manu.* Recognovi.

Petilianus Epiſcopus dixit. Nec nunc abnuo eſſe XXXII.
mihi principem ac fuiſſe beatiſſimæ ſanctæque memoriæ Donatum hujus civitatis Epiſcopum, ejuſque tanta merita floruiſſe, ut & illius temporis gloriam vetuſtas ipſa. *Et cùm diceret;* (*Et aliâ manu.* Petilianus Epiſcopus recognovi, ſalvo appellationis effectu.)

Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit. Damnent XXXIII.
nomen Donati, & deinceps non appellabimus illos Donatiſtas. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Petilianus Epiſcopus dixit. Damna nomen Menſurii XXXIV.
& Cæciliani, & non diceris [Menſuriſta neque] Cæcilianiſta. *Et aliâ manu.* Petilianus Epiſcopus recognovi ſine præjudicio appellationis noſtræ.

Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit. Feci XXXV.
enim mentionem Menſurii? *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius XXXVI.
dixit. Hæc omnia utriſque partibus ſalva erunt. *Et adjecit.* Evidenter apparuit Epiſcopis poſtulantibus diſputationem à venerando Principe me diſceptante fuiſſe mandatam, ut cauſa primi diſcutiatur erroris, quæ jam in medium proferatur.

Emeritus Epiſcopus dixit. Lectum eſt reſcriptum. XXXVII.
Legantur & preces, ut cauſa poſſit audiri. *Et aliâ manu.* Emeritus Epiſcopus recognovi.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius XXXVIII.
dixit. Peritiam ſanctitatis veſtræ arbitror non latere, pragmaticis reſcriptis preces inſeri non ſolere; quas quidem ab Epiſcopis qui collationem poſtulaverant,

ſicut

sicut ejusdem sanctionis textus ostendit, processisse non constat. Unde tandem aliquando negotium proponatur.

xxxix. *Emeritus Episcopus dixit.* Si pragmatico rescripto preces inseri non solere præstantiæ tuæ interloquutione signatum est, eos quos legatos esse dixerunt, utrùm ex omnium voluntate, utrùm ex communi mandato perrexerint, doceant, ut si non in precibus, certè vel in legatis possit stare persona. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi, sine præjudicio appellationis meæ.

xl. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Advertat nobilitas tua quanta aguntur ut nihil agatur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Montanus Episcopus dixit.* Ordine iotegro causa peragenda est. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus recognovi, salva provocatione.

xli. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Præsentes sunt, utrique convenimus: locus iste Episcopis penè refertus est, mandata recitata atque firmata sunt; non negatur à partibus nostris postulatam esse collationem, ut in ea collatione tandem aliquando vel probent vel probare non potuisse monstrentur, quæ solent non nobis, non unicuique nostrûm, sed universo orbi Christiano objicere crimina: qoi Christianus orbis non opinione humana, sed divinis testimoniis & promissus est, & impletur. Quid? Adhuc nescio quâ tergiversatione moratoriâ ab eis interponuntur qui se Episcopos Christi dici volunt? Exspectatio, non dico hujus civitatis, sed universi penè generis humani suspensa est, aliquid de Ecclesia cupit audire; & nos adhuc forenses formulas discutimus, & miserrimè litigamus. Jam advertat nobilitas tua quid agatur. Jam aliquando nos de hoc negotio amputatis omnibus morulis, adjuvante Deo liberare dignare. *Et aliâ manu.* Recognovi.

xlii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ad omnem confirmationem sufficere posse non ambigo universorum subscriptiones, superiore judicio mandato insertas atque digestas. Unde quoniam omnium consensus expressos est, amotis superfluis aliquando negotium proponatur.

xliii. *Emeritus Episcopus dixit.* Duo sunt in judicium missa, à quibus deviari nullo modo potest, unum, quòd secundùm Imperiale præceptum: aliud, quòd secundùm mandati tenorem agere se judicio demonstraruot. Igitur si utraque connexa sunt; debet edoceri: si autem separata atque sejuncta sunt, unius necesse est faciant jacturam, qui utrumque nolunt ad probationem in judicium mittere. Convenire enim debet cum rescripto mandatum, & ad formulam statuti Imperialis mandatorum debet sensus astringi. Quòd si neutrum esse intelligitur præstantia tua, neque moratoriis nos velle agere, neque nos à causæ actione suspendere, sed constitutis primitus fundamentis Ecclesiasticum negotium velle definire, quid est quod nobis de mora præscribitur, & tamquam cavillatoribus, & à cognitione refugientibus, quasi moras quasdam per nos innecti causantur; cùm utique, si advertant, magis his qui proponunt incumbere aut necessarium esse dicimus, ut omnibus moris amputatis ad negotii instrumenta arcémque veniatur, ut ostendatur ex adversa parte quis petierit, quemadmodum petierit, vel quid petierit; ut cùm de mandato vel de rescripto utraque concordantia complexus fuero, & ea quæ in rescripto sunt confirmata, & ea quæ ex ipsorum petitione suggesta sunt, possint judiciis approbari. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

xliv. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Tuæ sunt partes, vir nobilis. Si respondit ad ea quæ diximos, opus est ut respondeamus. Si autem perviдет præstantia tua nihil eum respondisse ad id quod justè flagitamus, sed moris superfluis alias moras superfluas addidisse, judica ut videtur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

xlv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Certum cognitionis tenorem principali constat auctoritate definitum. Hoc enim relectæ sanctionis series demonstravit, ut convocatis Episcopis atque partibus delectis, superstitionem, ut ipsius legis verbis loquar, ratio manifesta confutet. Unde dignabitur sanctitas vestra clariùs demonstrare in qua sit parte superstitio constituta.

xlvi. *Petilianus Episcopus dixit.* Advertit sublimitas tua magnam diffidentiam eos habere, magnúmque mendacium, si ea quæ petimus prodere noluerint. Etenim antè de sua conscientis judicat, qui petitionem suam timuerit publicare. Non igitur moram aliquam facimus; sed per ipsos moras fieri sublimitati tuæ. *Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Petiliaous Episcopus salvo appellationis nostræ merito recognovi.)

xlvii. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Non sufficit quod tibi respondit judex? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Aut legant quod petimus, aut negent. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopua recognovi, salva appellatione nostra. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quid ad rem pertinet quod pars adversa est prosecuta, & oon propter moras quasdam? *Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Recognovi.) *Petilianus Episcopus partis Donati* [*dixit*] Judica. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi, salvo nostræ appellationis effectu.

xlviii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Evidentiùs sanctitas vestra quid postulet designare debebit.

xlix. *Emeritus Episcopus dixit.* Longo volumine præterito judicio quasi mandati tenorem pars adversa prodidit. Cui rei si vera adstipulatur assertio, id in judicio publicare ac prodere debent, tantummodò se sequi hoc ipsum: jacturam autem facere Imperialis rescripti, ad cujus promulgationem neque tenorem peccum, neqoe mandatum legatorum monstrare voluerunt. Igitur quia oihil ab re est quod in judicio postulamus, petimus ut primitus aut rescripti jacturam, aut mandati sui faciant cessionem, ut ad causam venire valeamus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi sine præjudicio appellationis [nostræ.]

l. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Legatur mandatum nostrum, & intelligent quàm cuncta contineat. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus partis Donati dixit.* Patere, præsta judici patientiam quam nobis præstat. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi sine præjudicio appellationis nostræ.

li. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Nihil aliud præcipuè principali sanctione adverti esse constitutum, nisi ut convenientibus Episcopis disputatione habita, causa primi inveniatur erroris. Cui disputationi me judicem voluit residere. Accepit autem sanctitas vestra prosecutionem partis è diverso sistentis; in qua evidenter ostensum est atque promissum, ut Ecclesia toto orbe diffusa divinis testimoniis demonstretur, cùm videatis ex mandati serie & ex præsenti professione id fuisse declaratum, ut legis exemplis atque documentis omnia comprobentur. Nec enim clementissimus Princeps formam collationi dedisse monstratus

 est,

est, sed tantùm collationem debere fieri judicavit. Unde quoniam secundùm desiderium vestrum divinis testimoniis se agere eorum professio declaravit, quid ampliùs desideretis ignoro.

lii. *Petilianus Episcopus dixit.* Apertissimè intelligitur eos diffidentia vel sero pudore id agere, ne petitionem suam omnibus publicent, quoniam eos constat clementissimo Imperatori mentitos. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi.

liii. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Collatio petita est à legatis nostris. Lex ipsa hoc continet, quæ ad tuam nobilitatem data est. *Et aliâ manu.* Recognovi.

liv. *Petilianus Episcopus dixit.* Non differimus agere. *Et aliâ manu.* [Petilianus Episcopus] salva appellatione nostra recognovi.

lv. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Data est. Omnes fatemur nos petisse collationem, quoniam eam recusabatis; ut tandem sic saltem ad hunc locum vel ad hoc tempus, collationis & disputationis & demonstrandæ veritatis gratiâ veniremus. Factum est. Venimus, & nihil vultis prodesse quòd venimus. Confitemur nos collationem petisse. Nihil aliud Imperator quàm nos collationem petisse suis verbis expressit. Jam fiat ipsa collatio. Videamus quid dicatur contra Ecclesiam toto orbe diffusam, quam demonstramus divinis testimoniis & promissam esse, & nunc ita exhiberi, ut cæcorum oculos feriat, surdorum aures irrumpat. Ad hanc demonstandam nolunt pervenire fratres nostri, ut demonstretur, quod latere non potest. Edicant crimina. Videamus quibus criminibus periit quod promissum est Abrahæ: *In semine tuo benedicentur omnes gentes.* Quæ crimina istam promissionem jurantis Dei delere potuerunt audiamus, discamus, noverimus, sequamur. Si autem nihil est quod contrà dici possit, aut pronuntia, aut tolle omnes moras, & aliquando negotium finiatur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lvi. *Emeritus Episcopus dixit.* Magno argumento veritas occultatur; ut cùm ad inquisitionem nostram modicum quid ex parte adversâ prolatum sit, cetera sileantur. Dixit enim suos iste legatos, quorum neque nomina, neque ordinem, neque mandatum vult judicio publicare. Igitur aut hujus rei jacturam faciat; quia non potest approbare; aut si valet hoc legibus edocere, vel qui legati fuerint, vel quando missi sint, vel quid pertulerint, legati mandatum in judiciorum notitiam adserere debebunt. Videt præstantia tua, nihil nos abs re petere: quippe cùm ipsorum sit causa, cur non ad interna negotii veniamus. Proposuerunt enim ex mandati sui tenore nescio quibus se allegationibus adversum nos stare debere. Has ipsas allegationes & nos possumus legalibus testimoniis superare. Prius est ergo ut initio actionis exposito, personam suam, sive suscipientis, sive mandantis in judicio approbare valeat: tunc demùm ad negotii merita descendatur. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

lvii. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quid est aliud causam dimittere, & personas quærere, nisi effugere velle? Quare venisti? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* A personis incipit omnis causa. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi, salvo nostræ appellationis effectu. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Non tibi forum tuum designavit, quæ omissa sunt, repeti non posse. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lviii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Collationem fuisse postulatam, & collationem fuisse concessam, cælestis sanctionis forma declaravit. Cur nunc legatorum personæ in medium veniant, necdum diligenter adverti.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Si negaremus nos petisse collationem, Imperatoris testimonio convinceremur. Habemus Imperatorem testem, petisse nos confitemur. Venimus ut fiat quod & nos petivimus, & ille concessit, & adhuc nescio quæ dubitationes vel moræ interponuntur. *Et aliâ manu.* Recognovi. lix.

Emeritus Episcopus dixit. Ecce jam professus es partem. Dic quando petisti, dic per quos petisti. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione nostrâ recognovi. lx.

Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Ad demonstrandam veritatem, personarum non est necessaria inquisitio. *Et aliâ manu.* Recognovi. lxi.

Montanus Episcopus dixit. Quoniam pars adversa ad clementissimum Imperatorem confugit, oportet eamdem & mandatum edere & legationem; ut cùm hæc potuerimus advertere, in judicio nobilitatis tuæ noverimus quid possimus respondere. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus salvâ appellatione recognovi. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Satis longum est à causâ, & præter hanc causam illa velle repetere quæ hujus judicati tenor in statum inquisitionis suæ omninò non quæsivit. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Montanus Episcopus dixit.* Tuæ actionis est quod flagito. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus recognovi, salvo provocationis effectu. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Definitiva est judicis qui præsidet sententia, ad quid nos ad hodiernum diem distulit, satis pudoris esse debere, hoc si transimus quod de causâ judicamus nos ipsi. *Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Recognovi.) *Montanus Episcopus dixit.* Tuæ actionis est quod flagito, tu fundamentum causæ constituisti, tu ad Imperatorem confugisti. Oportet ergo me & mandatum repetere & legationem, quibus usus sis verbis; ut cùm hæc omnia in judicio nobilitatis tuæ à nobis fuerint pertractata, tùm demùm quid utilitati nostræ conveniat, valeam respondere. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus salvo provocationis effectu recognovi. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Professionem tuam tu superare non potes. Unde recessisti cognosce. Omissa repetere non potes. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quid flagitas quando petierim, cùm videas quando venerim? Quid quæris utrum petierim, cùm universum Catholicum præsens in hac urbe consilium mandatum dederit, mandato subscripserit, subscriptiones præsens te instante cognoverit? Nihil hîc aliud quàm moræ inquiruntur, quia contra Ecclesiam universam Dei testimoniis commendatam, nihil est quod dicatur. *Et aliâ manu.* Recognovi. lxii.

Montanus Episcopus dixit. Scriptum sit, partem adversam moratoria innectere, cùm quod à nostris partibus flagitatur non produnt. Ac per hoc si volunt eamdem moram de medio tolli, prodant quod flagitamus, prodant mandatum, prodant & legationem; tùm deinde ad merita negotii veniemus. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus salvo provocationis effectu recognovi. lxiii.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Non hoc quæri voluit clementissimus Imperator. Causam dissidii & erroris jussit inquiri. lxiv.

Montanus Episcopus dixit. Sed clementissimus Imperator rescripto suo eosdem publicavit, legationem inseruisse. Unde quia etiam ipse hanc facultatem nobis tribuere voluit pro clementiâ suâ ut hoc lxv.

in

In judicio requitamus, oportet eosdem & mandatum proferre & legationem, ut sciamus quid idem in eodem textu fortassè fuerint ementiti; ut tùm demùm his omnibus pertractatis, noverimus personarum meritum; an valeant honoribus suis integro ordine respondisse. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus salvo provocationis effectu recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Legationi eos consensisse universi Concilii & subscriptionis tenor evidenter ostendit. Denique ad integram confirmationem, cùm omnium subscribentium nomina legerentur, sanctitas vestra dixit sibi hoc plene non posse sufficere, nisi etiam omnes advenissent, ut in præsentiarum positi, utrùm ipsi subscripsissent atque mandassent, propriis professionibus indicarent. *Montanus Episcopus dixit.* Personas eorum flagito qui mandatum dederunt ad clementissimum Imperatorem, non eorum qui hodie ad hoc judicium pervenerunt. Unde, vir sublimis, oportet istos quam refugiunt actionem in judicio nobilitatis tuæ prodere. Jam ergo prodant mandatum, prodant & legationem, ut cùm his recensitis adverterimus qui hisdem commendarint, valeamus eorum objectionibus respondere. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus recognovi, salvo provocationis effectu.

lxvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Eos quos legationem peregisse dicis, si præsentes esse vel in præsentiarum mandato subscripsisse cognoscis, evidenter ostende. Sin verò absentes, necesse est ut veniant, quatenus omne possit negotium pertractari.

lxvii. *Montanus Episcopus dixit.* Ergo vir sublimis, eorum præsentia facienda est, qui ad clementissimum Imperatorem per maria volaverunt. Ipsorum ergo & persona adstans doceat sibi aliquid ab istis esse mandatum; ut de ipso mandato intelligam quid in suâ causâ voluerint innectere, quid deinde forsitan in eadem legatione contra nos ementiri. Est enim studium semper adversariorum, incerta de adversariis auribus sacratissimis innectere. Ergo unde probabo Episcopalem quam sibi jactant esse, personam sub verecundiâ & textu aliquid Imperatori suggerere potuisse, nisi eamdem legationem vel mandatum sibi creditum potuero perlegere & de eodem judicare. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus salvo appellationis effectu recognovi.

lxviii. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Eadem superfluò repeti etiam nobilitas tua nobiscum considerat. Sufficit persona adsertorum præsentis mandati auctoritate firmata. Jam nunc remotis superfluis ad negotium veniamus; cujus firmamentum nullam poterit habere dubitationem, quando persona nostra, quibus universale Concilium mandavit, disputationem ab Imperatore præceptam ita firmavit, ut ne ipsi quidem dubitare possint, in quorum aspectibus processerunt omnes qui mandaverunt. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Petisse nos collationem quis negare potuit aut potest? *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxix. *Emeritus Episcopus dixit.* Quid petisti? Quem misisti? Dic nomen, quæ mandasti? *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvo appellationis effectu recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* De causâ loquere, mandatum audisti. Recitetur identidem, & responde, si habes quod dicas. Superfluis immoraris. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Quem misisti, quid mandasti, quid egisti advertere debeo. Non enim clanculò tibi licet suggerere, quod postea non debeat publicari. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi.

lxx. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quâ ratione legatorum nomina postulentur ignoro, cùm collationem tantùm postulatam esse & collationem fuisse concessam, sicut superius interfatus sum, principalis sanctio diligenter ostenderit. Unde sanctitas vestra jam ad negotii interna venire dignetur, quatenus veritas elucescat.

lxxi. *Montanus Episcopus dixit.* Sed clementissimus Imperator me magis instruere voluit quid de adversariis nostris requiramus, dum utique eorum legationem publicat. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus recognovi salvo provocationis effectu.

lxxii. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Separationis & dissensionis tuæ ab Ecclesiâ universali, quæ toto orbe diffunditur, causas expone. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxxiii. *Montanus Episcopus dixit.* Legatur ad locum, si legationem eorum non publicavit clementissimus Imperator. De hac re, de hac causâ me voluit disputare, eorum legationem in judicio voluit publicari. Ab statutis clementissimi Imperatoris non est deviandum, faciendum est satis in hoc loco clementissimo Imperatori: siquidem de eorum legatione in judicio publicata nos voluit pertractare. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus, manente appellationis nostræ effectu, recognovi.

lxxiv. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Hoc clementissimus non censuit Imperator; sed id partibus dignatus est statuere, ut ab utrisque partibus electis Episcopis, veternosum errorem tandem aliquando propter salutem populorum & animarum in medium prolata veritas monstret. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Lege utrùm hoc petiveris. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvâ appellatione nostrâ, recognovi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ceterùm superfluis immoramini, Catholicam monstramus Ecclesiam de Lege, de Prophetis, de Evangeliis, de Psalmis, de omnibus divinis testimoniis. Contra hoc à vobis profertur mandatum. Publica. Tecum ad Ecclesiam demonstrandam Evangelium proferamus. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxxv. *Petilianus Episcopus dixit.* Ecclesiam Catholicam penes me esse, & pura observatio nostra facit, & vitia vestra atque flagitia vestra. Omnis Ecclesia Dei pura, sancta, sine maculâ & rugâ esse debebit. Quare igitur, ut ad hujus disputationem rei possimus descendere, & congruo tempore testimoniis Dominicis, ut prius est, quod de te flagito, si non diffidis, maximè cùm id agat causæ justissimus cognitor, ut quicquid agendum sit populo publicetur. Mentitum te igitur clementissimo Imperatori sat constat, cùm dubitas proferre quid dixeris, quid egeris, quid mandaveris, quid susceperit ille legatus, quod mandatum acceperit, quid peregerit. Noverit hæc conscientia populi, sciat universa Provincia, hoc acta ista quæ controversa plenè contineant, sciant vos apertissimè de mendacio vestro diffidere, morásque innectere actioni, ne ad veritatem aliquando vestris præstigiis nebulisque obstantibus veniatur. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvâ appellatione nostrâ recognovi. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quod nescis an petiverim, quomodo reprehendis? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Petisse se confessus est. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus, salvâ appellatione nostrâ, recognovi.

lxxvi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ec-

GESTA Collat. diei III.

clesiam Catholicam apud se esse testatus est. Hanc volumus residente nobilitate tuâ testimoniis edoceri. Publicet quod promittit, ut aut in ejus apertam veritatem noster consensus accedat, aut petiatur monstrari luce clariùs veritatem, & tandem aliquando ab errore desciscens cedat veritati congrue pro salute, qui cogitat in errore vincere contra salutem. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Ut possimus facere hæc, priùs fac quod de te flagitamus. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si ordo gestorum flagitat, publicamus. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxxvii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Cùm legationis formam demonstrarit augusta præceptio, cur legatorum nomina postulentur ignoro. An invictissimum Principem aliquid contra rationem dixisse vestra sanctitas putat? Cùm ad causam peragendam personæ videantur expressæ atque firmatæ, cur nunc legationis mentio fiat, necdum potui diligenter advertere, vel cur legatorum nomina postulentur ignoro. Unde tandem aliquando amotis superfluis, negotiom proponatur.

lxxviii. *Emeritus Episcopus dixit.* Mandatum quod recenti negotio recitatum est, actis videtur insertum. Quid autem per legatos suos mandaverint insinuare noluerunt. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvo effectu appellationis nostræ recognovi.

lxxix. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Collationem postulatam evidenter recitata principalis sanctio declaravit, hánceque fuisse concessam constat. Et quoniam in unum sanctitas vestra de delectis ab utrâque parte qui negotium possent actitare convenit, quæso vos ut tandem proponere negotium, & peragere atque explanare dignemini. *Emeritus Episcopus dixit.* Hoc ipsum dicat quod præstantia tua suâ interlocutione signavit. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione nostrâ recognovi.

lxxx. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Hoc olim clamamus ut fiat. Collatio postulata est, collatio concessa est, causâ collationis utrique venimus. Jam tandem fiat, quod & petitum fatemur & concessum esse ipsa concessio declaravit. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Emeritus Episcopus dixit.* Postulatam esse dixit. Per quem petiit? *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopns salvâ appellatione nostrâ recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Finem superfluis imponere nolunt. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Montanus Episcopus dixit.* Tn ad actionem moras innectis. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus recognovi, salvo provocationis effectu.

lxxxi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Legatorum personæ ibi fuerant exigendæ, ubi peracta legatio est. Cum autem de nominibus legatorum clementissimus tacere voluerit Imperator, cur hic desiderentur ignoro. *Emeritus Episcopus dixit.* Ipsi non taceant, si tacuit Imperator. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvâ appellatione nostrâ, recognovi.

lxxxii. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Causam dicant, ut jam diximus, separationis & divisionis ab Ecclesiâ toto terrarum orbe promissa, lege firmata, testimoniis Prophetarum luce clariùs demonstrata, Evangelio usque hodie magnâ firmitate perducta; & discedant moratoriæ tergiversationes, & separationis crimen vel serò cognoscant. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxxxiii. *Montanus Episcopus dixit.* Cùm edideris ea quæ postulamus, assertionibus nostris non deerimus. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus prosecutiones meas salvo appellationis effectu recognovi.

lxxxiv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Legationem à Catholicis susceptam Imperialis sanctionis tenor ostendit, in quâ collationem constat fuisse postulatam, cui me judicem idem clementissimus Princeps vulnit residere. Unde quoniam de personis legatorum nihil inquirere præceptus sum, nec eacedere me posse præcepti formam vestra sanctitas mecum meliùs recognoscit, dignamini tandem aliquando negotium proponere, ut & ipsi veritati & principali jussioni satisfactum esse in omnibus videatur.

lxxxv. *Emeritus Episcopus dixit.* Quid secretò agatur intelligis, vir spectabilis, dum rem in medio positam & penè ipsâ luce clariorem volunt nebulis obligare. Collationem Imperiale præceptum inter partes fieri, pro suâ censuit voluntate. Nos quoque secundùm eorum petitionem, ut dicunt, quam nunc in judicio negant, quam approbare nolunt. *Et* [*cùm diceret*, (*Et*] *aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvâ appellatione nostrâ, recognovi.) *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Non negamus. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Emeritus Episcopus dixit.* Quam publicare detrectant, provinciis nostris acciti, conflictum quem se proponere pollicentur, refugere nos non debere omninò profitemur. Igitur quoniam nihil de re, nihil de causâ, nihil de personâ actum est, cùm primitùs illud debeat ventilari utrùm petierint, per quos petierint, vel quid petierint, quare id sileant, quare non publicent, advertit sublimitas tua. Si concordant petitiones, debent in judicio ventilari. Si neutrum volunt, unius debent facere cessionem. Si ad prioris mandati volunt nos tenere consensum, non negamus secundùm Imperiale præceptum adesse nos conflictationi debere. Si autem secundùm præsens mandatum volunt agere, debent cognitionem ejusdem quoque rei, profiteantur adstipulationem. Si dubitant proponere, ut nos eorumdem propositionibus respondere valeamus, videat præstantia tua non è nostris partibus nasci quominùs negotium ventiletur. Quippe cùm hac agogâ [1] & hac quodammodo januâ ad negotii merita descendendum sit, intelligit præstantia tua vel negare saltem eos, vel reticere, vel contemnere respondere propositionibus nostris; ut cùm hæc adverteris, judicare digneris. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvo effectu appellationis nostræ, recognovi.

lxxxvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quid petierint, vel quid pertulerint, inquirere me debere non jussit clementissimus Imperator. Quare autem petita collatio sit, apertissimè demonstratum est, id est, ut superstitionem ratio manifesta confutet. Hoc hodie fieri posse non dubium est; siquidem delectas ab utrâque parte personas convenisse cognosco. Unde jam, sicut sæpiùs interfatus sum, negotium proponatur.

lxxxvii. *Emeritus Episcopus dixit.* Petierunt, aut non petierunt. Dicant per quos vel quid petierunt. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvâ appellatione nostrâ, recognovi.

lxxxviii. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Sufficit jam rescripti recitatio. Agnoverunt quid voluerit

inter

1 *Agoga*] Plinius lib. 33. c. 4. de modis auri quærendi agens, *Agogas* vocari ait fossas quæ in plano cavantur, in quas aurum profluat. *Baluzius.*

inter nos discuti clementissimus Imperator. Removeantur superflua, ad causam veniamus. Considerandum est enim quid agat pars diversa; videlicet; quemadmodum priore judicio longitudine præteritorum gestorum prætendit dilationem, ita etiam hodie desiderat superfluis codices onerare, ut item causentur de morâ describendorum vel edendorum gestorum. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Montanus Episcopus dixit.* Tu moras innectis, cùm non profers quod nos à te flagitamus. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus prosecutionem meam recognovi, salvo provocationis effectu.

lxxxix. *Petilianus Episcopus dixit.* Proximè præteritâ cognitione atque controversiâ, quamvis ante causæ principium ventilatum, non nostro vitio neque nostrâ petitione dilationem provenisse manifestum est, sed humanitate judiciorum tuorum, quam non poteras denegare: quippè cùm exceptores onerati longitudine controversiæ ac prolixitate, id etiam professione suâ responderint. Unde quoniam ista peracta sunt, sed fecit inde hodie mentionem, ideò hæc volui replicare. At nunc eosdem nunc moras innectere, eosdem in præsenti actione obtendere nebulas, ne ad eorum mendacia veniamus, ipsa eorum taciturnitas monstrat. Loquuntur enim cùm tacent, se vereri id proferre quod clementissimo Imperatori mentiti sunt. Si igitur freti sunt bonæ petitionis voluntate atque ordine, quid eam dubitant ventilare? Et quoniam potestas tua meminisse dignatur id priore controversiâ agitatum, ut aut jure publico agerent, aut legis dominicæ auctoritate descenderent disputare, idque suo mihi promisere consensu, nobilitas autem tua id sibi exceperit, à legibus tolli se minimè oportere, tuarum partium est, vir nobilis, id tenere quod legum est; illorum autem est promissa necessitas, ut lege divinâ debeant experiri. Si igitur apud te legibus publicis agitur, quoniam tu hisdem præsidere te professus es, exige quod leges habent. Si autem disputatio legalis in medium mittitur, interrogo te hîc qui desideras disputare, quid petieris, quid egeris, quid contra me dixeris: quem si invenero vera dixisse, necesse habeo ejus legis disputationem committere. Si autem cognovero à perfidiâ atque mendacio te cœpisse, necesse est ut tuam personam longè prorsùs evitem. Quid enim mihi prodest docere mendacem? Quid mihi prodest refragatori ac refragaturo reddere rationem? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi.

xc. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Collationem à Catholicis tantùm postulatam fuisse relecta Imperialis sanctio declaravit.

xci. *Petilianus Episcopus dixit.* Catholicos nos esse acta contineant. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

xcii. * *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Necesse est me eos [eo] nomine appellare, quo eos appellari voluit clementissimus Imperator.

xciii. *Petilianus Episcopus dixit.* Ante causam inane nomen est illis. Etiam de ipso nomine erit disputatio nobis atque contentio. Tùm demùm obtinebit hoc nomen qui fuerit inventus esse Christianus. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

xciv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Certum est post habitum conflictum eos Catholicos nuncupandos, apud quos veritas fuerit deprehensa. Ego autem etiam in hac parte formam necesse habeo sequi præceptionis augustæ, in quâ Catholicos eos appellare dignata est.

xcv. *Petilianus Episcopus dixit.* Sine præjudicio nostro hoc interfari dignata fuerit præstantia tua. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi, salvo nostræ appellationis effectu. GESTA Collat. diei III.

xcvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Sanctitas vestra, si eos falsò hoc nomine asserit nuncupatos, negotium proponere tandem aliquando dignetur; quatenùs de præsumpto nomine, si potuerit comprobari, pars è diverso consistens in omnibus confutetur.

xcvii. *Emeritus Episcopus dixit.* Magnis actum est voluminibus, & respondere noluerunt, tenentes apud se quodam præjudicio voluntatem, ne satisfacerent judicatis. *Et cùm diceret.* (*Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvâ appellatione recognovi.) *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quibus judicatis? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Emeritus Episcopus dixit.* Vel illud reverentiæ ac patientiæ judiciorum præstare dignentur [ut respondeant] utrùm petitoris loco adsistant, utrùm ipsi proponant, utrùm ipsi nos in judicium vocent; ut cùm ex eorumdem responsione vel hoc cognitum fuerit, ad eorum propositiones respondere valeamus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvâ appellatione, recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Respondeatur objectis.

xcviii. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ecclesia, quod audire non vultis, & necesse est audiatis, quoniam tot testimoniis & divinis eloquiis proclamatur toto terrarum orbe diffusa, cujus communionem videmur tenere, falsis criminationibus à vobis appetita est. Unde exstitit vestra separatio, quam dolemus. Istæ criminationes quibus insectari soletis Ecclesiam toto, sicut promissa est, orbe diffusam, hodie audire volumus utrùm veræ sint. Si enim veræ sunt istæ criminationes quas Ecclesiæ memoratæ objicere consuestis, si eam pollutam, maculatam, eversam, destructam, & exstinctam nescio quibus nostris criminibus demonstrare potueritis, supererit ut quæramus utrùm apud vos remanserit, quam ubique periisse clamatis. Si autem illa perire non potuit, superest ut eam vos agnoscatis, & litem tandem aliquando finiatis. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Accepistis prosecutionem partis adversæ, cui respondere dignamini.

xcix. *Emeritus Episcopus dixit.* Puto importunum esse alienam causam velle defendere, & id in medium negotium mittere, quod præter ruborem non potest unusquisque sine mandato in judicio ventilare. Possem enim nunc asserere & clamare adversùs istos universum orbem reluctari, reniti. Non vobis mandavi, ab hujus cognitionis eventu longè mea posita est conscientia. Ego agnosco victorem. Quicumque justis legitimisque ex causis Christianus fuerit approbatus, ille meus est Catholicus, illi hoc nomen imponitur, ille debet sibi hanc regulam vindicare; quamvis ipsa Catholica, quæ nunc pro præscriptione partis adversæ quasi in fronte quadam tite adversùm nos temperari cognoscitur, medium esse debet; & in judicio ita constitui, ut hoc nomen victor accipiat. Intelligit præstantia tua nihil nobis de peregrinis, nihil nobis de longè positis præjudicare posse, cùm inter Afros hoc negotium ventiletur; sed magis hoc exspectari, ut quicumque ex veridicâ cognitione fuerit superatus, is ab orbe videatur esse rejectus. Intelligant è diverso venientes propositionibus nostris se respondere debere, ut adstantes aut non adstantes, quid personæ gerant dicere non morentur, ut eorum intentionibus respondere valeamus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvo

effectu

effectu appellationis nostræ, recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quid refertur? *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Personas primo die judicii esse firmatas & sequenti etiam die interlocutionis tuæ. *Et cùm diceret* (*Et aliâ manu.* Recognovi.) *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Aliud quæsitum est.

c. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Interlocutionis tuæ forma declaravit. Sed quia dicit cum peregrinis Christianis non se habere aliquam rationem, sed hoc totum quod agitur, inter Afros agi, Afrorum Christianorum Catholicorum hæc vox est: Nos universo orbi Christiano communione cohæremus. Hanc Ecclesiam elegimus retinendam, quam in eis scripturis invenimus. [*Et cùm diceret*] *Et* (*aliâ manu.* Recognovi. *Emeritus*) *Episcopus dixit.* Sic semper eligere & mutare consuesti. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvâ appellatione, recognovi.

ci. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Nos eam Ecclesiam retinemus, quam in illis scripturis invenimus, in quibus etiam cognovimus Christum. Scripturæ quippe nostræ, quarum auctoritati utrique subdimur, Christum & Ecclesiam tamquam sanctum commendant conjugium, Christum sponsum, illam sponsam. Ubi illum cognoscimus, ibi & illam invenire debemus. Si itaque nunc exorti essemus, & cogitaremus in Africâ cui communioni Christianorum sociari deberemus, procul dubio eam tenere deberemus, quam in scripturis inveniremus, & criminatrices opiniones hominum repudiare, ad sola eloquia divina, quæ mentiri nesciunt, nos tenere. Hoc fecerunt Christiani Afri, & appellantur & meritò sunt Catholici, ipsâ suâ communione nomen testantes. Catholon enim *secundùm totum* dicitur. Qui autem à toto separatus est, partémque defendit ab universo præcisam, non sibi usurpet hoc nomen, sed nobiscum teneat veritatem. *Et aliâ manu.* Recognovi.

cii. *Gaudentius Episcopus dixit.* Catholicum nomen putant ad provincias vel ad gentes referendum, cùm hoc sit Catholicum nomen quod sacramentis plenum est, quod perfectum, quod immaculatum, non ad gentes. Nam doceat sibi omnes gentes communicare, & plenus est Cath licus. Sed prius est tamen ut doceant quid petierint, quid meruerint. *Et aliâ manu.* Gaudentius Episcopus, salvâ appellatione nostrâ, recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Utrum debeant edere quæ poposcimus necne statuere dignare, ut scilicet. *Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine appellationis nostræ præjudicio recognovi.) *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Aut interloquere, aut jube nos satisfacere postulatis. *Et aliâ manu.* Recognovi.

ciii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ad transacta recurritur. *Et adjecit.* Catholici nominis doceatur assertio, & illud quad pars è diverso sistens credidit prosequendum, utrùm in omnibus gentibus eadem Catholica esse ostendi possit Ecclesia.

civ. *Emeritus Episcopus dixit.* Si proponit, doceat. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Dignare pronuntiare de suprà comprehensis. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus, salvâ appellatione nostrâ, recognovi. *Emeritus Episcopus dixit.* Si proponit, doceat. Nam si proponere noluerit, quemadmodum docebit? *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvo effectu appellationis interpositæ, recognovi.

cv. *Petilianus Episcopus dixit.* Pronuntia de singulis. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quod postulaverunt doce me. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Hoc nobis debet tua persona. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi.

cvi. *Emeritus Episcopus dixit.* Petimus ut nulla sit mora, ut aut proponentis aut respondentis possit esse persona. Igitur quoniam approbandum est, & de causâ jam in judicio ventilandum, edicant utrùm petunt aut respondent; ut cùm eorum intentionem in judicio videro, valeam respondere. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione nostrâ recognovi.

cvii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Justa poscuntur, sanctitas vestra dignetur edicere utrùm petitoris loco in judicio adstare videatur.

cviii. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Tuæ sublimitatis est judicare, nos ad eorum criminationes refellendas ingressi sumus. Solent Ecclesiam quam tenemus crimine traditionis arguere. *Et aliâ manu.* Recognovi.

cix. *Emeritus Episcopus dixit.* Quis me in judicium vocavit? Ad cujus suggestionem conflictum voluit fieri Imperator? *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvo effectu appellationis, recognovi.

cx. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Solent Ecclesiæ quam tenemus crimina traditionis objicere, & nescio quorum peccatis eam contendere esse destructam & exstinctam. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Emeritus Episcopus dixit.* Non hoc à te petii. Fac satis judicatis. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvo effectu appellationis recognovi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Atque his criminationibus fallere corda simplicium, de quorum salute satagimus. His nos permoti, convenimus eos ut nobiscum conferrent, & quod intendunt utrùm probare possent in Ecclesiam cui intendunt ostenderent. Quam conventionem nostram quoniam recusaverant, cum nuper in comitatum venissent quidam illorum, apud acta etiam præfectoria dixerunt audiri se velle & discuti velle, amplectentes nos, aliquando eorum de collatione consensum petendum ab Imperatore credidimus, ut collatio ad hoc fieret ut ea crimina quæ solent dicere in universam Ecclesiam aut probarent, ut veritas appareret, aut non probarent, ut nihilominùs veritas appareret. Hæc crimina si volunt aut possunt ostendere proferantur & demonstrentur. Si autem non possunt aut nolunt, jam tuæ sublimitatis est de re totâ sicut ratio ipsa indicat, judicare. *Et aliâ manu.* Recognovi.

cxi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Accepistis prosecutionem partis adversæ. Si quid objicitis, jam jámque proponite.

cxii. *Petilianus Episcopus dixit.* Pronuntiet priùs nobilitas tua utrùm rectè petamus quæ petimus, necne; tum demùm eis ad singula respondebimus. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi.

cxiii. *Marcellinus V. C. Tribunus & Notarius dixit.* Rectè vos petere prosecutionis vestræ textus ostendit, & rectè respondisse partem è diverso sistentem eorum similiter prosecutionibus declaratum est. Adsertum est enim quòd criminibus nescio quibus Ecclesiam quam tenent, à vobis hodiéque adferant infestari; quæ, si qua sunt, debetis edicere. Si verò non sunt, est necesse ut ad hæc respondere dignemini.

CXIV. *Emeritus Episcopus dixit.* Sic agitur causa, hæc judicii forma est, sic veritas inquiritur ut de personâ taceatur. Dicit me nescio quo auctore crimina in Ecclesiam ventilare, & quasi per famam quamdam honorem suum meritùmque destruere. Quicquid velit, quo nomine velit, quo potest argumento huic ipsi causæ nomen imponat necesse est, ut quia iterum provocat, petitor adsistat. Utrùm ego dixerim necne, utrùm verè dixerim, anne confinxerim, cum ipsius propositione cognovero; cùm ea quæ mihi objicit vera esse, & ex me prolata constiterit, tunc demùm necesse est eorumdem me intentionibus respondere. Videt ergo præstantia tua sine provocante respondentis superfluam esse personam, nec posse quemquam dici respondenrem nisi primò fuerit provocator. Ergo si provocatoris loco, hoc est, quod dicitur petitoris, adsistit, instituat actionem, cui respondere debeam. Sæpissimè enim dicunt nos superfluis moratoriis uti, ne ad negotium veniatur. Ergo cùm iste cardo sit causæ, ut is qui alterum in judicium vocat, instituere actionem debeat, & provocare ad responsionem, advertat præstantia tua eos prosequi debere, utrùm nobis vel quam instituant actionem, ut respondere possimus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvo effectu appellationis nostræ recognovi.

CXV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Edicat pars Catholica utrùm è diverso sistentibus aliquid objiciendum credit.

CXVI. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Nos collationem poposcimus ubi objecta diluamus, non ubi objiciamus diluenda; quandoquidem cùm illi objecta probare non potuerint, quid sint, quid remaneant, nobis non dicentibus manifestum erit omnibus, & à tuâ sublimitate judicabitur. Nunc ingressi sumus diluere criminationes eorum, quas solent Ecclesiæ quam tenemus objicere: mandatum quoque ipsorum hoc continet. *Adversùs traditores & persecutores nostros.* Quondam autem Primianus, si dignatur, frater noster conventus pro ipsâ collatione respondit. *Indignum est ut in unum conveniant filii martyrum & progenies traditorum.* Hæc crimina diluenda suscepimus, ut hæc crimina diluantur istam collationem poposcimus. Concessa est. Aut probentur, aut purgentur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CXVII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Mandati series traditorum partem è diverso sistentem esse profitetur. Collationem verò, si tamen prosecutio Catholicæ partis veritate subnixa est, ab utrisque partibus constat esse postulatam. Unde nunc id quod mandato videtur expressum, sanctitas vestra probationibus fulcire dignetur. Accepistis enim ex eorum prosecutionibus magis à vobis aliqua objici, & ea objecta se velle diluere.

CXVIII. *Petilianus Episcopus dixit.* Pronuntiare dignare de persona. Tunc itur in causam. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi.

CXIX. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Jam non est nostrarum partium de hoc aliquid superfluò respondere. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Interlocutiones superiores sublimitatis tuæ recitentur, & agnoscant quid postulant. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CXX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Si collationem ab utrisque partibus constat esse postulatam, constat eum esse petitorem qui crimen intendit.

CXXI. *Emeritus Episcopus dixit.* Doceat ab utrisque partibus collationem esse in judicio flagitatam. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Docemus. *Et aliâ manu.* Recognovi. CXXII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hoc pars Catholica docere debebit.

CXXIII. *Adeodatus Episcopus dixit.* Catholicos nos esse scriptum sit. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus prosecutionem meam salvo appellationis effectu recognovi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Donatistas vos esse ex Primiani mandato docemus. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Adeodatus Episcopus dixit.* Cæcilianistas vos esse scriptum sit. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus prosecutionem meam, salvâ appellatione, recognovi.

CXXIV. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si præcipis, gesta recitamus in judicio habita Præfecturæ; ubi se pars adversa audiri tantopere flagitavit. Et ideo, si præcipis. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Gesta habita in judicio illustrium potestatum suscepta ab officio recitentur.

CXXV. *Petilianus Episcopus dixit.* Contra hæc serva quæ competunt. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Salva erunt. *Petilianus Episcopus dixit.* De persona pronuntia. Quid petierint, quid suggesserint clementissimo Imperatori, quidve mentiti sint, hoc prodatur. Hîc pronuntia utrùm id superfluè flagitem, necne. Tum demum itur in causam. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus, salvo merito appellationis nostræ, recognovi.

CXXVI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Collationem fuisse postulatam missis legatis sermo cælestis ostendit, hanc fieri evidenter sanctione præcepit; cui me judicem residere pariter constitutum est. Excedere me hujus præceptionis formam etiam sanctitas vestra omninò non posse mecum meliùs recognoscit.

CXXVII. *Petilianus Episcopus dixit.* Pronuntiare te constanter convenit, Vir nobilis, utrùm proferri debeant illa quæ clanculò habentur, quæ rubore compressa sunt mentientium: aut certè si superfluè petimus, hoc pronuntia. *Et aliâ manu.* [Petilianus Episcopus] sine præjudicio appellationis nostræ recognovi.

CXXVIII. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si quid est quod contra nos, ubi mentitos esse pars adversa designat, proferre poterit, jam proferat; ne superfluis nos accusationibus agens, populus adhuc usque, cui consulere volumus, decipiatur. Et ideo, si nobilitas tua præcipit, apud Præfecturam gesta habita recitentur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CXXIX. *Petilianus Episcopus dixit.* Ordine suo cuncta legantur. Legantur primò quæ petimus. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi. *Emeritus Episcopus dixit.* Hoc est quod volebamus in judicio prodi, utrum Imperialibus auribus intimarint nos in judicio Præfecturæ vel voluntarios adstitisse, vel quæsisse conflictum. Si enim ista dixisses, possem te digestorum fide in judicio confutare. Si autem non dixisses, intelligatis qui cognitor datus est de omnibus se Imperatoriæ notioni referre oportere. Igitur quoniam evidentissimè comprobamus istos docere minimè valuisse, vel ea quæ Imperatoris auribus intimasse se dicunt, vel utrùm ierint, vel quando ierint, vel cum quo mandato ierint, hoc ipsum potestas tua indicare dignetur;

 tur; ut si putant personam nostram tamquam petitorum de actorum confessione quæ apud illustrissimas potestates sunt habita, in judicio comprobare, cùm ex recitatione gestorum fuerit approbatum, judicare digneris. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvâ appellatione nostra recognovi.

CXXX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ad ea ex quibus constat esse transitum, regressum fieri minimè oportere sat clarum est. Unde ut evidenter petitoris persona monstretur, illustrium potestatum gesta relegantur.

CXXXI. *Petilianus Episcopus dixit.* Nebula est ista quæ obtenditur. Nam ab initio ipsos esse petitores certo loco monstrabimus, cùm dignaberis de his quæ jamdudum petivimus atque petimus pronuntiare. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi.

CXXXII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Etiam sanctitas vestra quæ offert per ordinem relegentur. *Et adjecit.* Patimini nunc interim quæ postulata sunt ab officiu recitari.

CXXXIII. *Petilianus Episcopus dixit.* Pronuntia, & patior recitari. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvo merito appellationis nostræ recognovi.

CXXXIV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Petitoris persona tunc apertè poterit demonstrari, cùm hoc gestis evidentissimis fuerit approbatum.

CXXXV. *Petilianus Episcopus dixit.* Pronuntia me rectè an non rectè petisse quod diutiùs flagitavi. Res enim nobis cum populo est. Tu quoque cum populo voluisti habere rationem, qui de judicio tuo voluisti judicari. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudiciu appellationis nostræ recognovi.

CXXXVI. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Legantur gesta. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CXXXVII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Pronuntiare me postulat sanctitas tua, cùm ab aliâ parte gesta necessaria probationibus publicentur. Unde hoc fieri patiatur sanctitas tua. Tum demum, utrùm de parte negotii pronuntiari debeat, existimabo.

CXXXVIII. *Petilianus Episcopus dixit.* Aliud ostendit, cùm aliud postulem. Conscientia ipsa publica tenet, nec tacebo ulteriùs, nec differam, vir nobilis, te ipsum populu fuisse edictis frequentibus pollicitum, quicquid auditurus esses, inter disceptantes scilicet partes, te rursum edictis sobsequentibus prolaturum. Tu hoc videris, tuæ existimationis est causa, utrùm tam facilè me cogere debeas de causæ meritis disputare, cùm id mihi adversarius meus negaverit quod ego magnopere postulo esse prodendum. Ipse videris, ipse hoc quomodo volueris æstimes. Ego tamen tuam desidero providere præstantiam quid hoc loco sentias. Mihi hoc expedit, nolo à populo denotari, quòd prætermiserim id, & eumdem locum prætermiserim, ubi occultè video tegi mendacium quod debeat publicari. Proinde tu, vir nobilis, qui mediam tenes hoc loco personam, assume illam puram innocentémque constantiam, nec dubites pronuntiare quod licet. Neque enim fas est ut, cùm mihi satisfactum non fuerit, egu cogar ad intima causæ descendere. Unde quidem magnoperè præsumo; sed ea quæ expeto non debeo præterire. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvo merito appellationis nostræ recognovi.

CXXXIX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ut diligentiùs adverti possit quid debeat judicari, patiamini gesta recitari.

CXL. *Petilianus Episcopus dixit.* Non is est ordo gestorum, ut hæc primitùs recitentur. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvâ nostra appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Nihil debet partibus denegari. *Adeodatus Episcopus dixit.* Si nihil partibus denegandum est, tandem nobis concedendum est quod flagitavimus. Ostendant legationem. Neque enim nudis verbis hæc potuit concipi legatio. Scripta sunt; demonstrentur, prodantur in publicum. Videamus utrùm hæc contra nos vera an falsa sint ficta. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus meam prosecutionem salva appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Jam pronuntiavi atque judicavi formam me excedere non posse Imperialis oraculi. Nec enim in judicio meo legatorum certum est discuti debere personas. Unde gesta relegantur, ut quis petitoris loco adsistat, clariùs demonstretur. *Adeodatus Episcopus dixit.* Hoc Imperator non præcepit, ut gesta illustrium Potestatum in judicio prodantur; & tamen datur adversæ parti licentia prodendi. Produnt ipsi quæ volunt, nobis non sinitur accipere quod poscimus. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus prosecutionem meam salvâ appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Et sanctitas tua quæcumque gesta obtulerit, vel prolaturam se esse promittit, necesse est ut eadem relegantur. *Adeodatus Episcopus dixit.* Quæcumque causæ necessaria sunt, negari non debent. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus prosecutionem meam salvâ appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Patere igitur ut hoc quod causæ propriæ necessarium dicit pars è diverso sistens, ab ufficio recitetur. *Adeodatus Episcopus dixit.* Concedere non possum ut ea quæ volunt in judicio ventilent, nisi ea quæ de ipsis flagitavi in judicio deprompserint. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus prosecutionem meam salvâ appellatione recognovi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Nos ista de archivis accepimus. Si quid est quod & tu accipere potuisti, si recitandum poposceris, & à nobis fuerit contradictum, iniquos deputa, & vicem redde. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Suspicionem judiciis facis, quòd ea non peteris, cùm & tibi fas sit universa quæ ingesseris publicare. Unde tandem aliquando ea quæ oblata sunt recitentur. *Petilianus Episcopus dixit.* Noluisse pronuntiare potestatem tuam quod petimus, acta contineant. Ulteriùs non possumus aliquid dicere, maximè cùm videam potestatem tuam aliud velle, cùm ego aliud flagitem. Pronuntia superfluè me postulare quod peto, sit quod teneam, sit quod populus noverit. Tum demum ad necessaria causæ descendam. *Et aliâ manu.* Petilianus [Episcopos] prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Non possum de eo judicare quod necdum est approbatum. *Petilianus Episcopus dixit.* Utrùm rectè petam prodi oportere id quod clanculò Imperatori suggesserint, hoc pronuntia. *Et aliâ manu.* Petilianua Episcopus hanc prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Clanculò Imperatori nihil suggestum esse, ad universos judices datæ sanctionis [forma,] & ad meam quoque mediocritatem ipsius recitatione monstratum est. Unde cùm ex lectione gestorum cognovero quid debeam judicare, sine dubio judicabo.

Martialis exceptor recitavit. Exemplum acturum habitorum sub die tertio Kalendas Februarias Ravennæ, D. N. Arcadio PP. Augusto & Probo IV. Consulibus. CXLI.

Consulibus. *Et cùm recitaret, Petilianus Episcopus dixit.* Si jubes, contra hoc advertit sublimitas tua non adhuc satisfactum petitionibus nostris, ut exceptione eorum constaret ipsos esse petitores, ipsosque intendere oportere quæ objicienda esse putaverunt. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Jam nunc ex lectione gestorum qui petitor adsistat evidenter apertéque monstrabitur. *Petilianus Episcopus dixit.* Sunt longè primitùs gesta confecta, quibus spectabilis viri Proconsulis. *Et cùm diceret,* (*Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Prosecutiones suas formidat, ideò gesta recitari non permittit. *Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Recognovi.) *Petilianus Episcopus dixit.* Sunt gesta habita in judicio Proconsulari, habita etiam in judicio Vicariæ præfecturæ, quibus nobis plurima intendisse monstrantur. Sunt etiam alia quæ de clementissimo Imperatore, eidem scilicèt mentientes, longè antè [2] petiverunt [per] adsistentes ac supplicantes, scilicet Theasium & Evodium [3], illos scilicet quos præcursores & navigatores semper habent, furiæque suæ legatos, qui expetant sanguinem, expetant proscriptiones, incutiant metus, pericula ingerant, homines per provincias diversas occidant. Hæc omnia igitur principio præcipe recitari. Tum demùm eos invenies petitores. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam salvâ appellatione recognovi.

cxlii. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quâ impatientiâ & tumultu agant sit testatum his gestis, interlocutione nobilitatis tuæ. Causam enim satis timent, ad cujus meritum omninò descendere nolunt. Non sint vacua omnia quæ à partibus nostris in prosecutionibus tanta dicta sunt de Ecclesiæ Dei promissionibus & exhibitionibus. Quid tergiversantur, quid nescio quæ forensia rimantur? Jam dignetur nobilitas tua pronuntiare faciem defensionis eorum. *Et aliâ manu.* Recognovi.

cxliii. *Petilianus Episcopus dixit.* Ordine suo à principio cuncta recitentur. Tum demùm invenies petitorem. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi.

cxliv. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si à principio [cuncta recitanda sunt] ex quo causam ad Imperatorem Constantinum miserunt criminum Cæciliani jube recitari. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quia voluistis de prioribus gestis mentionem facere. *Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Recognovi.)

cxlv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hæc gesta quæ recitari postulat sanctitas vestra, posteriora sunt his gestis quæ obtulit pars Catholica, an priora?

cxlvi. *Petilianus Episcopus dixit.* Non est equidem pars Catholica, nisi quæ hujus conflictationis sumpserit palmam. Igitur cupimus recitari quæ in judicio Proconsulari & Vicariæ Præfecturæ ab ipsis sunt antè longiùs prompta atque petita. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si de causâ præsumeres, ad causæ meritum venires. *Et aliâ manu.* Recognovi.

cxlvii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Sine præjudicio Catholicos dico, sequens nuncupationem clementissimi Principis. Unde ea gesta quæ antiquiora sunt, si placet, ab officio recitentur. GESTA Collat. diei III.

Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Offerimus antiquissima quæ petimus suscipi ab officio. Præcipiat nobilitas tua ea recitari. cxlviii.

Petilianus Episcopus dixit. Si hoc potestati tuæ mandatum est, si non recesserunt ab his quæ jamdudum promiserant se legaliter agere oportere, redde nobis illam primam objectionem, cujus visi quodammodo sumus sub hujus exceptionis ratione fecisse jacturam. Si igitur ad legem se retinet, pervidet præstantia tua nullatenùs eos harum chartularum quas proferunt, facere posse mentionem. Et nunc etiam atque etiam flagito ut promant quid eligant, utrùm forensi actione mecùm agant, an legali concertatione disceptent. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam incolumi appellatione recognovi. cxlix.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Suscipiat officium quæ ab utrisque partibus offeruntur, & conferat tempus, ut quæ priora esse constiterit, eadem recitentur. cl.

Petilianus Episcopus dixit. Sensim in causam inducimur. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi. cli.

Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Quod petistis, offerimus. Non vos pœniteat petisse. Antiqua gesta voluistis recitari. Hæc in manibus habemus, jubeat nobilitas tua quod offerimus recitari. *Et aliâ manu.* Recognovi. clii.

Petilianus Episcopus dixit. Me id petisse adhuc recalent gesta, ut ea quæ Imperatori mentiti sunt proferant, legant quæ objecerunt, contra hæc hujusmodi nebulas, ut vellent acta relegere quæ sunt habita in judicio præfecturæ, his quæ ego longè prætuli, antiquiora. Igitur, vir nobilis, si tenor se ita habet causæ sicut ab initio videtur esse formatus, aut jacturam chartularum istarum publicarum faciant, & ad legalem disceptationem veniant; aut si his rebus uti desiderant, faciant legis divinæ jacturam. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi. cliii.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Proconsularia gesta & habita in judicio illustrium potestatum, officium diligenter inspiciat, ut ea quæ priora sunt, primitùs recitentur. cliv.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Ad ea quæ prosecuta est modò pars diversa, paucis advertat sublimitas tua. Nos Ecclesiam Catholicam retinere, ipsa nostræ communionis testificatione monstramus, quam Ecclesiam probare descendimus, si permittant, non rumoribus humanis, neque errantibus opinionibus, sed divinis eloquiis declaratam. Ut autem leges, vel gesta vel quæcumque de archivis prolata offeramus in hac collatione recitandâ, ipsi cogunt qui talibus agunt. Nam si remotis hujuscemodi omnibus chartis nollent Ecclesiam nisi in scripturis adverti, nihil vellemus, nihil aliud optaremus. Crimina dicunt traditionis. Ea crimina traditionis aut non probant archivis, & nihil dicunt; aut probant, & archivis nos vicissim agere compellunt. Itaque pervidet præstantia tua distinguendas esse causas, quando cogamur publicis legibus agere; quando autem velimus & optemus negotium Ecclesiæ non nisi divinis eloquiis terminari. *Et aliâ manu.* clv.

2. *Longè antè*] Anno 403. cùm in Concilio Carthaginensi decreta est legatio adversùs Donatistas.

3. *Theasium & Evodium*] Quibus in dicto Concilio commonitorium datum est, quod exstat in Cod. Can. Eccl. Africanæ c. 93.

manu. Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Quid elegerit dicat. Ambo enim tenere non poterunt. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam incolumi appellatione recognovi.

clvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Apertissimam prosecutionem partis adversæ fuisse satis clarum est: in quâ id videtur ostensum, ut si traditionis crimen objicitur, quod sine dubio legibus divinis non potest approbari, sed gestorum fide diligentiùs inveniri, tum demùm gestis publicis omnia peragantur. Sin verò causa fidei cœperit agi, tunc ad ea quæ veteris & novi Testamenti exemplis docenda sunt venietur. Unde sanctitas vestra, si petitionem suam prosecutionémque adversæ partis vult professionibus roborari, evidenter ostendat, utrùm traditionis crimen, quod probari nullatenùs potest, nisi quibusdam evidentissimis documentis, agi in judicio desideret, an tantùm fidei causam cupit in judicio mediocritatis meæ disquiri atque terminari.

clvii. *Emeritus Episcopus dixit.* Quæ ad causam pertinent, sæpiùs me replicare non pudet. Adeò enim & in primâ fronte negotii postulavimus, ut mandatum legatorum suorum luce clariùs demonstrarent; ne cùm hæc in judicium mitterentur, fortè tennerent. Possunt enim dicere: alia mandavimus, non eadem censuimus, nec petenda ab Imperiali præcepto consensimus. Sicut enim nunc. *Et cùm diceret,* (*Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi.)

clviii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hæc universorum subscriptionibus constat esse mandata.

clix. *Emeritus Episcopus dixit.* Quoniam duo sunt negotia, duo debent esse mandata. Mandatum quod in negotio præsenti recitatum, actis insertum est; mandatum verò quod legatis videtur traditum, nullo modo recitatum est. Debemus ergo advertere utrum & hoc antè, ut Imperialibus auribus deferretur, ab iisdem videtur esse conscriptum; ut cùm utraque mandata in judicio fuerint recitata, utrùm unam habuerint voluntatem, judicare digneris. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvo effectu appellationis recognovi.

clx. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Jam toties conclamavimus. Mandatum quod injunctum est legatis Episcoporum, ab Episcopis flagitant sibi recitari. Hoc est aliena requirere ad causam non pertinentia. Mandatum quod nobis propter collationem cum his faciendam injunctum est, hoc recitatum est, hoc eis sufficiat. Quid si enim aliqua legatis mandata sunt, ad causam quidem istam non pertinentia, sed quæ ipsos scire nolumus? Sufficit quòd Imperator collationem nos petisse suo testimonio declaravit. Hæc concessa est, ad hanc venimus, hæc aliquando agatur, veritati aures hominum pateant. *Et alia manu.* Recognovi.

clxi. *Adeodatus Episcopus dixit.* Confessus es quæ olim tacuisti. Ostendisti te multa adversus nos mandasse, quæ scire non facilè debeamus. Unde advertis sublimitas tua, quid ex ejus prosecutione debeamus advertere, quid illud mandatum continet, quod contra nos mandatum scire non facilè debeamus. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus prosecutionem meam salvâ appellatione recognovi.

clxii. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Non hoc dixi, non advertisti, aut dissimulas te audisse quod dixi. Audi, planius hoc dicimus, ne fortè culpâ meâ non intellexeris, dum id obscuriùs aliquantum dixi studio brevitatis, quod percipere nequiveris. Notum est omnibus multas causas habere Ecclesiam, & suam, & privatarum personarum similiter commissarum; & potest fieri ut ad Episcoporum intercessionem multa pertineant. Secreta nobis committuntur negotiorum & causarum alienarum, in quibus nostra interventio sæpè postulatur, propter quæ auxilium ab Ecclesiâ poscitur. Hæc prodenda non sunt, ne proditores inveniamur. Sufficit tibi quod collationem me petisse in causâ tuâ ipse testis est clementissimus Imperator. Nihil ultrà quæras, si negotia aliena non quæris. Negotio tuo sufficit quod de ipsâ Imperatoris lege recitatum est, quod nostro mandato subscriptionibusque firmatum est. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Adeodatus Episcopus dixit. Non possunt in uno clxiii. mandato diversa mandari negotia. Sed si forsitan eadem quæ adversùs nos mandastis, etiam adversùs alias Provincias mandasse te constat, benè facis non prodere. Non te ergo in medium proferas. Quoniam me primum insequi desideras, servas hoc aliis Provinciis. Ostendisti quid fecisti, ostendisti quid celes. Teneo tuum mendacium, teneo falsitatem. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius clxiv. *dixit.* Prosecutione suâ, vir venerabilis, si dignatur sanctitas tua diligenter advertere, non adversùm te aliquid se mandasse, sed ea quæ ad te non pertineant propriâ prosecutione signavit. Illud tantùm evidenter confessus est, collationem se omnibus modis postulasse, & hanc fuisse concessam. Unde illius mandati, ne excedere videamur Imperialis præcepti formam, mentionem fieri video non debere. Quapropter ad ea quæ quæsivit, sanctitas vestra respondere dignetur, utrùm traditionis crimen, quod archivis publicis poterit monstrari, agi in judicio volitis, an Ecclesiæ & fidei tantùm causam cupiatis inquiri.

Petilianus Episcopus dixit. Urbanè nobis illuditur, clxv. ut cùm ipsi sint petitores, sempérque nostram pacem inquietaverint atque turbaverint, nos loco petitorum constituamur, cùm pacis & Ecclesiæ Dei possessores semper fuerimus ac simus. Peto igitur nobilitatem tuam ut hunc ordinem serves. Ostendant quid egerint, ibi invenies petitores. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius clxvi. *dixit.* Si sanctitas tua permitteret, vel permisisset gesta recitari, jam olim qui petitoris loco adsisteret, potuisset ostendi. Unde vel nunc antiquiora, ut interfatus sum, gesta recitentur. *Petilianus Episcopus dixit.* Ordinem serva gestorum. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius clxvii. *dixit.* Eorum gestorum quæ à partibus offeruntur, id est Proconsularium & illustrissimæ sedis, tempora recitentur.

Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Offeri- clxviii. mus chartas antiquiores nostris definitionibus profuturas. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Montanus Episcopus dixit.* Si jubes, de codice lego. *Et aliâ manu.* clxix. Montanus Episcopus prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Sicut statui, ab officio recitetur. *Navigius adjutor numerorum recitavit.* Post Consulatum D. N. Theodosii Augusti*, Idibus Septembris Carthagini. *Et cùm recitaret,*

* Legitur Post Consulatum D. N. Theodosio PP. Augusto & Rumorido V.C. Coss. ut infrà. Annus est 403.

clxx. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Antiquiora proferimus. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Interim ista quæ antiquiora sunt gesta in sede illustrium habita potestatum, patimini relegantur. *Navigius adjutor numerorum recitavit.* D. N. Arcadio Augusto
* An. 406. VI. & Probo viro clarissimo Consulibus *. *Et cùm recitaret,*

clxxi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quæ priora sunt, ab officio suggerantur.

clxxii. *Rufinianus scriba viri clarissimi Curatoris dixit.* Ea
* à Donatistis. sunt priora quæ in codice oblato * continentur.

clxxiii. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ecce antiquiora proferimus. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Rufinianus scriba viri clarissimi Curatoris dixit.* Siquidem, sicut suggessimus, consulatum contineant Theodosii Augusti & Rumoridi viri clarissimi, alia verò consulatum contineant D. N. Arcadii VI. & Probi viri clarissimi.

clxxiv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ea quæ antiquiora sunt recitentur. *Navigius adjutor numerorum officii viri clarissimi & spectabilis Vicarii recitavit.* Æquitatem tuam petimus, Septimine vir clarissime Proconsulum summè sublimis. Multa contra divinas, humanásque leges ab hæreticis de parte Donati Ecclesia Catholica sustinet, quæ si vel anterioribus vel recentioribus Imperialibus jussis prohibenda & tollenda postulanda vellemus, nequaquàm audere deberent de nostris actionibus conqueri, scientes se, cùm nullâ tali lege adjuvarentur, schismaticos tamen suos Maximianistas per judicum jussa locis ac sedibus eorum pellendos exturbandósque curasse. Verumtamen nos saluti eorum & nostræ existimationi pacificè consulentes, propter caritatem quâ Christiani sumus, leniter eos volumus admonere, ut errorem suum cogitando & agnoscendo non negligant; aut si putant se habere aliquid veritatis, non eam furiosis Circumcellionum violentiis contra publicam quietem, sed tranquilla rationis redditione defendant. Unde petimus sublimitatem tuam ut cùm eos de hac re per magistratus sive in civitatibus, sive in pertinentibus territoriis admonere voluerimus, copiam nobis præberi gestorum, & eos ex allegatione nostrâ honestè convenire præcipias: quod consecuti, agamus excellentiæ tuæ apud Deum uberes gratias. Data ab universis Epi-
* Anni 403. scopis Catholicis ex Concilio Carthaginensi * D. N. Theodosio Augusto & Rumorido viro clarissimo Consulibus, Idibus Septembris Carthagine. *Septiminus vir clarissimus Proconsul dixit.* In quolibet loco Antistitibus legis venerabilis ob quietis imperium gestorum conficiendorum tribuitur facultas; hoc etiam tenore hujus præceptionis limitato, ut intelligant se deviæ plebis magistris salubriter petentibus propriæ persuasionis ratiociniis persolvere, ut rebus in medio prolatis, amica legis moderatio servetur, superstitione supplosa. *Quo recitato,*

clxxv. *Petilianus Episcopus dixit.* Petitor est qui petit, an quid vocabitur? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi.

clxxvi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Hæc postulavimus, sed præcedentibus vestris criminationibus & accusationibus. Nam proferimus antiquissima gesta, quibus vestri majores tunc in tempore ad Anulinum venerunt Proconsulem, & illi chartas in quibus dicerent majorum nostrorum crimina esse conscripta obtulerunt, & rogaverunt ut easdem ad Constantium Imperatorem misisset. Has offerimus, & petimus nobilitatem tuam ut eas suscipi ab officio & ex ordine recitari præcipias. *Et aliâ manu.* Recognovi. GESTA Collat. diei III.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Libellus datus à vobis evidenter ostendit schis- clxxvii.
matis & hæreseos crimen objectum; quod probare vos convenit.

Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Omnia clxxviii.
probabuntur, si ea quæ obtulimus, & suscipi & ab officio recitari præcipere fueris dignatus. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus V. C. Tribunus & Notarius dixit. Uni- clxxix.
versa per ordinem recitentur.

Emeritus Episcopus dixit. Ergo loco est petitoris. clxxx.
Et aliâ manu. Emeritus Episcopus recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Cùm chartæ fuerint recitatæ, petitor facilius invenietur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Licèt ex his gestis petitorum loco adstare videantur, tamen melius & evidentiùs approbabitur cùm omnia fuerint recitata.

Petilianus Episcopus dixit. Si in forensem conflictum clxxxi.
revertimur, constat eos legis divinæ fecisse jacturam. Respondeant igitur etiam atque etiam quod exegi, utrùm legibus publicis agant, an legis divinæ conflictu. Eligant alterum de duobus. Utrumque enim tenere non possunt. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius clxxxii.
dixit. Hæc quæ sanctitas vestra obtulit relegenda non ambigitur, quia in judicio viri spectabilis Proconsulis acta sunt, ad forensem disceptationem absque dubio pertinere. Unde, sicut interfatus sum, ut diligentiùs ostendatur qui loco petitoris adsistat, etiam illa patimini recitari.

Petilianus Episcopus dixit. Contra ista præscribo. clxxxiii.
Si forensis est actio, hujus temporis causam audire præceptus es, vir nobilis. Si simpliciter & Ecclesiastico more res geritur, acquiescam in eâ quæ lege divinâ proferuntur, vel à me, vel à parte diversa. Si autem annosas, antiquásque chartulas cupiunt recitare, habeo pro me validas præscriptiones, recito illud tempus cujus contestatione prætermissionem interim feci. Lapsum causa incurrit, non potest rursùs audiri. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvâ appellatione recognovi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Crimina traditionis objiciunt. *Et aliâ manu* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Hoc causæ est. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvâ appellatione recognovi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Redde vicem, auditus es, cùm prosequereris, nobis patientibus. Crimina traditionis Ecclesiæ quam tenemus objicere consueverunt. *Et aliâ manu* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Legaliter agit, an more forensi? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Prior chartas obtulisti. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Redde mihi tempus. Calculetur officium de temporibus, utrùm hodiernâ die causa dicenda sit, si ad forenses descendimus actiones. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius clxxxiv.
dixit. Etiam vestra sanctitas in hac parte judicare deberet. Constat enim ex consensu utriusque partis judicium fuisse dilatum. Cur nunc superfluò temporis præscriptionem objiciendam esse creditis, cùm eam constet ex consensu partium fuisse seclusam? Unde nunc ea quæ ad causam pertinent, peragi debere manifestum est.

Petilianus Episcopus dixit. Quia ipsi se ad forensia contulerunt, ideò forensia postulavi. Respondeatur mihi ad ea quæ postulo. Forensi more agit, an Ec-
clxxxv. clesiastico? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

clxxxvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Respondeatur objectis. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si patiantur. Ecclesiæ quam tenemus (sicut omnes noverunt, quorum solent animos suis sollicitare criminationibus, & etiam sui mandati tenore declararunt) Ecclesiæ, inquam, quam tenemus, crimina solent traditionis objicere. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus partis Donati dixit.* Profiteantur ad quæsita. Professionem petivimus, non conflictum. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

clxxxvii. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si horum criminum jacturam faciunt, de chartis publicis nihil proferimus. Si autem in eadem criminatione persistunt, chartis publicis docemus hanc causam olim esse finitam, nec tamen eos ab hujusmodi objiciendis criminibus cessavisse. Unde nunc collationem istam poposcimus, non ut illam causam traditionis quam Cæciliano & ejus collegis objiciebant, suscipiamus denuò finiendam, sed demonstremus olim esse finitam, ut hoc cognoscentes populi qui nesciunt, & istorum adhuc criminationibus commoventur, tandem aliquando cognoscant in qua Ecclesia Christianæ saluris viam requirant. Si ergo de Ecclesia quæritur quæ sit, quanta sit, qualis sit, sola divina testimonia ad eam demonstrandam sufficient. Si homines appellant, si hominibus crimina intendunt, quamquam Ecclesiæ causa ab hominum causa distinguenda est, nec in hominibus spes ponenda est Ecclesiæ, si boni sunt, neque si mali sunt, judicanda est Ecclesia Dei periisse: sed tamen etiam ipsorum causam tamquam fratrum nostrorum suscipimus, & si nobis ostendi potuerint criminosi, hodiè illos anathemamus; non tamen propter illos Ecclesiam à Deo promissam & exhibitam deserimus aut relinquimus. Ipsi ergo eligant quod volunt. Non objiciant crimina hominibus, & chartæ cessabunt. Sola divina loquetur auctoritas; sola Dei scriptura, cui otrique subdimur, in medium proferetur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quid refertur his?

clxxxviii. *Emeritus Episcopus Partis Donati dixit.* Prolixæ orationi respondere non possum. Tamen summatim, ut valeo, quæ superfluè in judicium missa suot ventilabo, cùm optationes à nostris partibus propositas ne vel relectione confundant, ut neqne velint esse petitores, neque se dicant responsores adstare, intulerintque nostris partibus prosecutionem, ut si forensis regulæ ordinem tenent, conditionalis dicti non omittam internis sensibus notionem; si autem legalibus magis eupiunt in judicio conluctari, divinis scripturis nos eis necesse est respondere. Primùm est autem qnod in jndicio flagitamus, utqnoniam de mandatorum suorum allegatione in judicio vacillant, quippe cùm unum legentes, aliud oegent, dicántque tamen se legatos ad Imperiales aures destinasse anteà, secutúmqne est identidem, ut ex responsione gestorum dilucidè claruisset, utrùm nos ioquietatores essemns, an inquietati ad judicium veniremus, his tot propositionibus respondere nolentes, ad alia se nescio qua argumentatione dejiciunt, quæso, vir nobilis, constituant gradum, dicant se quo ordine quáve actione in judicio consistant. Nos enim, qui adducti sumus ad disceptationem, petitoris loco adstare non possumus. Ipsos necesse est proponere, ut eorum propositionibus pars nostra valeat respondere. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Si pe- clxxxix.
titoris loco adsistunt qui crimina objecta defendunt, tuæ nobilitatis est pronuntiare. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius cxc.
dixit. Etiam prosecutione viri venerabilis Petiliani id constat fuisse signatum, ut utrùm pars Catholica, quod nomen sine præjudicio dicere me multis interlocutionibus patefeci, jure publico agi vellet, an certè divinis testimoniis, evidenter ostenderet. Sed denuo ad quæsita responsum est, ita ut evidentissimè monstraretur, si crimina non objicerentur, à documentis publicis discedendum, quæ probari non posse aliter nisi publicorum certum est attestatione gestorum: sin verò causa Ecclesiæ tractaretur, legalia tantum testimonia proferrentur. De quibus quid placeat, evidentiùs designetur.

Petilianus Episcopus dixit. Duo sunt quæ præter cxci.
cetera à diei hujus principio cœpimus ventilare. Unum, ut ipsi legissent quid Imperatori elementissimo suggesseriot; aliud, otrùm disceptationem legis divinæ tenere cupiant, an publicas leges. De utroque nihil mihi aperte responsum est. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Ad om- cxcii.
nia esse responsum superiora testantur gesta. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Petilianus Episcopus dixit. Pervidet igitur sublimi- cxciii.
tas tua sensim nos ad causæ interna deduci: pervidet illa tua præstantia atque vivacitas sensus, magis mihi interlocutionibus nobilitatis tuæ quàm responsionibus adversariorum fuisse responsum. Igitur evidentiùs aliquid decernatur, evidentiùs constet, noverim quid debeam respondere. Mihi enim, sicut tua meminit nobilitas, idem à patribus meis mandatum est, ut objectis respondeam, non ut objiciam aliquid. Non enim loco petitoris adsisto, sed responsuri. Qui sæpiùs apud Imperatoris aures & coram omni populo sanè apud se constituto, in crimen nos invidiámque deducunt, ut hæreticos nominent, ut schismaticos quoque appellent, hoc doceant, hoc diluo, huic rei responsurus sum, si modò se ad legalia convertant, ipsiúsque legis quærant responsa atque judicia. Sin verò utraque miscent, evidentiùs designetur. Noverim genus actionis, nemo me reprehendat in publico, nemo bonæ causæ infirmum esse judicet defensorem, nemo judicet obliquum, nemo adversarium dolosum ac licentiosum, cui omnia permittuntur; ut eùm de his justa atque evidentia requirantur, libeat illis delicatè quomodo voluerint nebulas ac tenebras obtendere, ut veniri non possit ad cardinem veritatis. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius cxciv.
dixit. Duo sunt quæ sanctitas tua credidit postulanda; unum, ut mandatum in quo legati delecti sunt à parte è diverso sistente relegeretur; aliud, utrùm à divinis legibus recederent, evidentissimè demonstrarent. *Petilianus Episcopus dixit.* Respondeant breviter ad utrumque. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Uni rei, quoniam mea intererat, ipse respondi. Nec enim de his legatis poteram dubitare, de quorum legatione pronuntiaverat clementissimus Imperator, ne in ejus injuriam refricari

aliqoid

aliquid videretur. Aliud verò eorum constat prosecutionibus definitum, quibus id evidenter ostensum est, velle se à publico jure sub ea conditione discedere, si de personarum criminibus taceretis. Unde quoniam hinc conflictus tantùm remansisse cognoscitur, ut qui petitoris loco adsistat evidentissimè demonstretur, quoniam gesta à vestra parte oblata recitata sunt, patimini denuò etiam ea quæ à diversa parte offeruntur, ab officio recitari.

cxcv. *Petilianus Episcopus dixit.* Cujus gesta sunt quæ à partibus meis recitata sunt? Si absentes essent è diverso sistentes, sicut tibi, vir nobilis, absentum partes judiciario animo defensare. Nunc præsentes sunt. Ipsi mihi respondeant, ipsi edicant, ipsi ad utraque quæ proposui, respondere non differant. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Nec respondere nos permittis. *Petilianus Episcopus dixit.* Tuum est pronuntiare quid audias; illorum est agere causam qui adversùs me loco petitoris. *Et cùm diceret,* (*Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.)

cxcvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hoc pronuntiavit, ut ex gestorum lectione hæc omnia possint diligenter agnosci. *Petilianus Episcopus dixit.* Ipsi dicant, ipsi profiteantur. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus incolumi appellatione recognovi.

cxcvii. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Jam diximus unde agamus potiùs, id est, utrùm publicis documentis an divinis testimoniis. In vestra est positum potestate. Si enim à criminibus hominum cessatis, & nos cessabimus à publicis documentis, & solam Ecclesiæ causam divinis testimoniis asseremus. Si autem ab hominum criminibus non desistitis, necesse est nos & à vobis publica documenta flagitare, & contra vos publica documenta proferre. Hoc autem cùm cognitori insinuaremus, quia illi de corde non est excussum multiplicibus & superfluis prosecutionibus vestris, ideò vobis jam à nobis hæc acta esse ipse respondebat, non partes nostras agens, sed suas, cui jam insinuavimus, ejúsque cordi penitùs infiximus quid dicamus. *Et aliâ manu.* Recognovi.

cxcviii. *Adeodatus Episcopus dixit.* Quo ordine agere debeamus, in nostra non est positum potestate, cùm ipsum venire in nostra potestate non fuerit. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

cxcix. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ergo ad interrogata respondete. Receditis à criminibus traditionis? Respondeant ad breve interrogatum nostrum. Facitis jacturam criminum quæ soletis objicere Cæciliano & collegis ejus, an in eadem criminatione persistitis? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ad quæsita respondete.

cc. *Emeritus Episcopus dixit.* Breve suum dicit esse postulatum, breve nostrum debet esse responsum. Omnis actio duas solet suscipere personas, petitoris & è diverso respondentis. Cùm hæc causa suum ordinem teneat, conflictúmque desideret, quid est quod ante principia negotii, quasi quædam mihi electio ex adversa parte proponitur, ut dicam, utrùm criminibus intentatis Cæciliani refrager, atque ab iisdem quæ objeceram sileam, an objecta in judicio valeam confirmare? Memento Judicum summe, sicut adsoles, qui sit ordo dicendi. Nemo enim adversùm se adstanti dicit: Elige tibi utrùm me accusas nec ne. Nemo dicit: Intentaturus es crimen, an nihil mihi in judicio oblaturus es, & intentionibus tuis mutum quoddam silentium imponens, inanis ac sine ratione de tam longinquis regionibus venisse dicaris, cùm ad hoc ego adsistam, ut si me ipse dixerit illa dixisse quæ graviter ferre aut Imperialibus auribus, aut in suo mandato subscripsit, tum demum eligam atque respondeam, utrùm velim intentionibus ejusdem secundùm prosecutionis suæ tenorem legum confirmatione robustus accedere, an me ab hac actione removere. Videt præstantia tua me respondere non posse, cùm incertum dixerit, cùm nihil tale proposuerit cui debeam revocare responsum. Dico enim eum utrum petitor an responsor stet. Ille mihi dicit: Si Cæciliani causam intermiseris, tunc petitor sum; si autem non prætermiseris, necesse est me respondere ad ea quæ videntur objecta. Si times Cæciliani causam, metuísque tibi aliquid objectum, tu proponere, tu instituere actionem in judicio debebis. Adtrahe me & in publicum colloca. Dic me aliquod tibi crimen quod ad aures Imperatorias detulisti, per publicam conscientiam commendasse. Cùm ego autem de te magis expetam quid audieris, quid me dixisse, quid me insinuasse judiciis intimes, cur metuis, cur vereris actionem istam in judicio firmare? Nimirùm illud attendis, ne petitoris suscipiens personam, eáque in judicium mittis, aut accepta, aut dicta, aut ab aliquo promulgata docere in judicio compellaris. Attende, vir nobilis, in quo statu sit ista causa, cum ego, qui pulsor, petitionem illorum promi in judicium petam, eósque quâ possum postulatione deprecor semper ne moratoriis ad negotii cardinem venire minimè permittamur. Non ergo ex nostra parte est quod adhuc usque nihil de negotio gestum est, cùm si personam suam judiciis adstruere voluissent, necesse nos erat objectis illicò respondere. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. O cci. breve responsum! Quàm multum dicitur, ubi inveniri non potest quid dicatur! Breviter respondi ego postulationibus tuis. Voluisti ex me scire, utrùm legalibus testimoniis divinis agam, an publicis gestis. Respondi: Si recedis à criminibus quæ non possunt nisi gestis publicis declarari, recedo à publicis gestis, & solis divinis testimoniis asseram causam Ecclesiæ quam defendo. Si autem tu ab illis criminationibus non vis recedere, nec ego recedam ab eis documentis quibus te ostendam falsa crimina vel nobis vel ipsi Ecclesiæ quam retinemus objicere. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius ccii. *dixit.* Ad hæc plenè constat esse responsum. Quæ autem pars loco petitoris adsistat sciri omninò non poterit, nisi ex recitatione gestorum; quæ, ut statui, quoniam à parte vestra quæ oblata sunt, constat esse recitata, tandem aliquando perlegantur.

Petilianus Episcopus dixit. Nemo duo eligit de duo- cciii. bus. Cùm ergo proposuerim ut alterum elegisset, ille sibi ambo evidentius vindicavit. Non timeo, non recuso, si hoc potest esse retinendum. Serva mihi primitùs tempora legum, statuatur dies. Respondeat officium de die causæ cognoscatur lapsus fuisse. Hinc judica, hinc debes ferre sententiam. Siquidem contra me sententiam ferres, si fortè defuissem. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Si cciv. die decimo quinto venerunt, ut ad quartumdecimum occurrerent, quare octavo Kalendas constiterunt? *Et aliâ manu.* Recognovi.

Petilianus Episcopus dixit. Non inquietasti, scivi ccv. te

GESTA Collat. diei III.

GESTA Collat. dies III. te lapsum, superfluè ingressus sum judicium, qui intrare non debui post diem lapsi negotii. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus, appellatione incolumi recognovi.

ccvi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quare ad Kalendas se promisit adfuturum esse Primianus? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Hoc jube recitari. Quamvis ista transacta sint, quamvis ad illusionem populorum has nebulas injiciat pars diversa, tamen etiam hoc petimus, præcipias recitari, ut sic saltem cognoscant, quàm impudenter hæc iterùm repetant quæ jam antè transmissa sunt. *Et aliâ manu.* Recognovi.

ccvii. *Petilianus Episcopus dixit.* Dum non vis designare alterum de duobus, ambo tenens, facis me eadem repetere. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

ccviii. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Sciunt se in causa Ecclesiæ nihil habere. Ideò moratoriis agunt. Quapropter quoniam illa jam transacta sunt, ut cognoscatur qui sit petitor, jube antiqua gesta recitari. *Et aliâ manu.* Recognovi.

ccix. *Petilianus Episcopus dixit.* Si legibus publicis uti vis, præscribo ne legas. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

ccx. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Contra consensus proprios quod legibus inhibetur, venire desideras. Ex consensu enim partium constat primum dilatum fuisse judicium, ut alio die, vel tertio, vel certè post editionem gestorum, negotium tractaretur. Unde, ut quis loco petitoris adsistat diligentiùs declaretur, gesta recitentur.

ccxi. *Petilianus Episcopus dixit.* Servarem consensum, si & ipsi servarent. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

ccxii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Recitentur gesta. *Adeodatus Episcopus dixit.* Contra hæc serva quæ competunt. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus appellatione incolumi recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ea quæ rationi & æquitati competere potuerint, salva erunt.

ccxiii. *Adeodatus Episcopus dixit.* Si enim consensus servandus est, & retinendi sumus ad consensum nostrum, debent etiam nobis ipsi fidem sui consensus, qui se legibus divinis acturos esse promiserunt. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

ccxiv. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Sed causam Ecclesiæ, non causam Cæciliani & collegarum ejus, quibus crimina intenditis. Ecce pollicemur, & totiens pollicemur quotiens exactum fuerit à nobis, & cum non exigitur, offerimus, Ecclesiæ causam non nisi divinis testimoniis firmamus, docemus, ostendimus; Cæciliani autem & quorumlibet hominum non nisi his documentis quibus solent ista vel demonstrari, vel purgari. *Et aliâ manu.* Recognovi.

ccxv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ista frequentiùs dicta sunt. Unde quoniam constat primitùs petitoris personam debere disquiri, gesta recitentur. *Martialis exceptor recitavit.* Incipit relatio Anolini Proconsulis, ubi ostendit Donatistas Cæciliani causam ad Imperatorem Constantinum detulisse. *Et cùm recitaret,*

ccxvi. *Montanus Episcopus dixit.* Ut quid iste titulus legitur? *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus salvâ appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Neuter titulus actis inferetur. *Martialis exceptor recitavit.* Augustis nostris Anolinus vir clarissimus Proconsul Africæ. Scripta cælestia Majestatis vestræ accepta atque adorata Cæciliano & his qui sub eodem agunt, quique clerici appellantur, devotio mea apud acta parvitatis meæ insinuare curavit. *Et cùm recitaret,*

Petilianus Episcopus dixit. Unde hoc profert, ex ccxvii.
publico scrinio, an de suo? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Legat, ccxviii.
& tunc de nobis exigat hujus lectionis firmitatem. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius ccxix.
dixit. Ante lectionem unde profertas evidenter ostende.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Si in- ccxx.
de dubitant, archiva Proconsulis requirantur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quoniam in archivis publicis ea quæ recitantur inesse dixisti, sicut cœperat officium, omnia relegere debebit. *Martialis exceptor ex superioribus gestis recitavit.* Eosdemque hortata est, ut unitate consensu omnium factâ [cum omni omnino] munere [indulgentia] Majestatis vestræ liberati esse videantur, Catholica custodita, sanctitati legis debita reverentia, ac divinis rebus inserviant. Verùm post paucos dies extiterunt quidam, adunatâ secum populi multitudine, qui Cæciliano contradicendum putarent, quique fasciculum in aluta signatum, & libellum sine signo obtulerunt dicationi meæ, atque impendio postularunt ut ad sacrum ac venerabilem comitatum numinis vestri dirigerem, quæ manente Cæciliano in statu suo, subjectis eorumdem actis, quo cuncta Majestas vestra possit dignoscere, parvitas mea dirigere curavit. Transmisi libellos duos, unum in alutâ signatum ita: *Libellus Ecclesiæ Catholicæ criminum Cæciliani traditus à parte Majorini.* Item alium sine sigillo cohærentem eidem alutæ. Datum die decimo septimo Kalendarum Maiarum Carthagini D. N. Constantino Augusto III. Consule. *Quo recitato,*

Petilianus Episcopus dixit. Quis est iste qui agit? ccxxi.
Cæciliani filius est, an non? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus, salvâ appellatione recognovi.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Ne ccxxii.
vobis dicatis patrem in terrâ, simul audivimus, simul legimus, simul populis prædicamus. Quid de me quæris utrùm sim filius Cæciliani? Cæcilianus, si innocens fuit, gaudeat de suâ innocentiâ, me congaudente, non in ejus innocentiâ me spem meam ponente. Si autem nocens fuit, quod fortassè discussa causa vel sic, vel aliter declarabit, sustinuit eum Ecclesia quam teneo, ut à similitudinibus dominicis non recedam, sicut paleam in areâ, sicut in eisdem pascuis hædos, sicut in eisdem retibus pisces malos; non tamen propter malos nos aut aream dominicam deserere debemus, aut retia dominica nefariâ animositate dissensionis abrumpere, & in mare ante tempus littoris prosilire. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius ccxxiii.
dixit. Sic ut statutum est omnia relegantur. *Emeritus Episcopus dixit.* Jube nos prosequi. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. *Marcellinus V. C. Tribunus & Notarius dixit.* Agite. *Emeritus Episcopus dixit.* Recitata scriptura quam pars adversa protulit. *Et cùm diceret,* (*Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.)

Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. ccxxiv.
Quis possit esse petitor, his gestis poterit inveniri. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Emeritus

CCXXV. *Emeritus Episcopus dixit.* Recitatâ scripturâ quam pars adversa protulit, consors meus justâ prosecutione signavit nomen sibi imponere debere eum qui causam defendit in judicio Cæciliani. Sed arctatus his nodis veniens è diverso, quasi quodam lubrico, fugere atque elabi conatur, duas in judiciis inferens personas & geminas actiones. Dicit enim. Si Cæciliani persona pro objectis criminibus poterit destrui, Ecclesiæ, inquit, nihil oberit, cùm unius hominis persona destructa adstare videatur in fide. Quid ergo opus est, vir sublimis, Cæciliani causam in medium mittere, si nihil obest his, si nihil adversus eos facit; aut cur in judicio defenditur vel accusatur? Cùm enim dicat neque sibi obesse ejusdem reatum, neque posse aliquam nebulam vel maculam Ecclesiæ innectere, vides ergo superfluè Cæciliani nomen in judicium missum, cùm hac quasi peremptoriâ præscriptione excusatus esse videatur, ut si reus sit, ab Ecclesiâ videatur extraneus; si innocens, quasi objectis criminibus purgatus atque liberatus, benè in Ecclesiâ suâ stetisse videatur. Judica, vir sublimis, unum eos tenere debere; si Cæciliani causam defendunt, superbire se & prosequi ea quæ in judicio adversùs Cæcilianum de veritate promuntur. Si autem dicunt obesse sibi omninò non posse quid fecerit Cæcilianus, quid opus est Cæciliani causam in medium mittere, cùm eis obesse non possit si fuerit in judicio reus manifestissimus deprehensus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Doceatur à parte diversâ quod quæritur.

CCXXVI. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Cæciliani causam vel collegarum ejus solent ipsi Ecclesiæ Catholicæ objicere, vel ut sine controversiâ loquar, ipsi Ecclesiæ quam tenemus. Proinde, ut video, magnum volunt adferre compendium. Si hanc causam non objiciunt Ecclesiæ quam tenemus, dicant quid ei objiciant. Si enim nihil, quare separamur? Si aliquid præter causam Cæciliani, id ipsum offerant, id ostendant. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CCXXVII. *Petilianus Episcopus dixit.* Tu quis es? Filius es Cæciliani, an non? Tenet te crimen Cæciliani, an non, si fuerit? *Et cùm diceret,* (*Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.)

CCXXVIII. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ego in Ecclesiâ sum in quâ Cæcilianus fuit. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CCXXIX. *Petilianus Episcopus dixit.* Unde cœpisti? Quem habes patrem? Alioquin si patrem tuum damnaveris, hæreticum te esse profiteris, qui nec originem vis habere, nec patrem. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

CCXXX. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* In Ecclesiâ sumus, in quâ Cæcilianus Episcopatum gessit & diem obiit. Ejus nomen ad altare recitamus, ejus memoriæ communicamus, tamquam memoriæ fratris, non tamquam patris aut matris. Quæris autem à me unde communio mea sumat exordium. Dominus ipse Christus asserit exordium communionis meæ dicens: *Oportebat Christum pati & resurgere à mortuis tertio die, & prædicari in nomine ejus pœnitentiam & remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem.* Cœpit ista prædicatio ab Hierusalem, inde se ab illustrissimo exordio diffudit, diffundens Ecclesiam quam tenemus; primò per vicina, deinde per longinqua, etiam in Africam venit. In hanc oculos aperimus, hanc in divinis eloquiis & testimoniis sicut ipsum Dominum Christum & redemptorem nostrum comperimus. Ab illo Deo patre, ab hac Ecclesia matre, nullius me hominis crimina, nullius calumniæ separabunt. *Et aliâ manu.* Recognovi.

GESTA Collat. diei III.

CCXXXI. *Petilianus Episcopus dixit.* Cæcilianus tibi pater aut mater est, ut dixisti? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

CCXXXII. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Jam audisti quia frater erat. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Frater non est qui generat filios. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

CCXXXIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Nec patrem nec matrem sibi esse Cæcilianum apertissima prosecutione signavit. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Cæcilianus non est pater meus. Si bonus est, frater meus est bonus; si malus est, frater est malus. Tamen propter sacramenta frater est, sive bonus, sive malus. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ut nec patrem suum nec matrem Cæcilianum fuisse diligentiùs demonstretur, ejusdem prosecutio superior relegatur.

CCXXXIV. *Petilianus Episcopus dixit.* Satis illos defendis per Deum. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

CCXXXV. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ecce dico, quoties voluerint dico, Cæcilianus non est pater meus, quia audio Dominum meum dicentem: *Ne vobis patrem dicatis in terra: unus est pater vester Deus.* Dico Cæcilianum fratrem, bonum fratrem, si bonus; malum fratrem, si malus est, quoniam propter communia sacramenta frater meus est. Si autem judicium de illo meum vis audire, etiam innocentem credo, appetitum falsis criminationibus existimo, sed tamquam homo de homine existimans, non tamquam certum aliquid credens. Tu si objicis Ecclesiæ crimina Cæciliani, adsisto, defendo tamquam fratrem, ostendens non pertinere ad Ecclesiam, nec ad ejus causam, nec ei præjudicare; & sic demonstro nihil te objicere Ecclesiæ Catholicæ, etiamsi vera fortasse, quod nullo modo poteris demonstrare, sint crimina Cæciliani. Si autem nec ipsa vera potueris demonstrare, etiam te judice vides ubi remanseris, & quid rejecta tandem animositate erroris eligere debeas, ut nobiscum teneas veritatem, nobiscum amplectaris damnato errore charitatem. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CCXXXVI. *Petilianus Episcopus dixit.* Ipsa sunt illa ambigua quibus ab hodierni diei percurrit principio, nec tamen se alterum tenere aliquando professus est, cùm utraque magno amplexu retineat, utrumque metuens dimittere vel tenere. Tandem aliquando expressiùs dicat, utrùm patris loco habeant Cæcilianum, ex quo deducta est ista progenies. Non enim potest aliqua res sine generatore suo nasci, aut sine capite incipere, aut sine radice sua crescere. Videt igitur nobilitas tua se originem non habere sæpiùs protestatum. Si igitur originem non habet, ipse est magis hæreticus, qui non habet patrem, qui habitum patrem judicio suo damnavit. Astipuletur igitur, ut si criminosum patrem ejus constiterit, eum crimina teneant; si autem innocentem, necesse habeat esse filius innocentis; ita quoque è diverso necesse habeat ut sit filius criminosi, si constiterit criminosum. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

CCXXXVII. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Habeo caput, sed Christus est. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Diligentiùs demonstre-

tur

tur utrùm patrem vestrum Cæcilianum, aut matrem, sicut quæsitum est, esse dicatis. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Habeo caput, sed Christus est, cujus Apostolum audio. *Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Recognovi.)

ccxxxviii. *Petilianus Episcopus dixit.* Quis te ordinavit ut Episcopus esses? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi salvo appellationis effectu.

ccxxxix. *Montanus Episcopus dixit.* Et quid est quod dicit Apostolus Paulus: *Et si decem millia pædagogorum habueritis in Christo, sed non multos patres. Per Christum enim ego vos generavi per Evangelium.*

ccxl. *Cùmque streperent, Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* De tumultu testatum sit. *Et aliâ manu.* Recognovi.

ccxli. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ad quæsita responde.

ccxlii. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Habeo caput, sed Christus est, cujus Apostolum audio dicentem: *Omnia vestra, vos autem Christi, Christus verò Dei.* Nam & ubi se patrem dixit Apostolus, ne ipsius paternitatis velut basem humanam infirmitatem crederemus, addidit. *Per Evangelium ego vos genui.* Semen ergo & vena seminis mei de Evangelio ducitur. Honorificentiæ causâ patres appellamus eos qui nos vel tempore, vel meritis præcesserunt. Aliud est cùm quærimus ad fidem quem habeamus patrem, ad salutem æternam quem habeamus patrem, ad retinendam Ecclesiam, & percipienda Dei promissa quem habeamus patrem. Nam illud honoris est, ut quotidie senibus dicamus, *Pater.* Quotidie etiam quibusdam non nobiscum in una Ecclesia, nec in iisdem sacramentis constitutis, dicimus, *Frater.* Sodomitis etiam dixit Loth, *Fratres*, utique ad leniendum eorum animositatem, non ad cognitam fraternitatem, & quasi unius hereditate consortium. Tollantur ergo ista, distinguamus vocabula quæ hominibus propter honorem debentur, & vocabulum quod propter salutem requirimus. Pro salute æterna, pace Apostoli dixerim, imò jubente Apostolo dixerim, non pater meus Apostolus est ad salutem æternam, qui mihi dicit. *Ego plantavi, Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus.* De hoc Dominus dixit. *Nolite vobis dicere patrem in terra.* Utique scivit dictum Apostolum. *Per Evangelium ego vos genui.* Non enim Domino dicente, *Ne vobis dicatis patrem in terra*, contrarius futurus erat Apostolus dicens: *Etsi multos habeatis patres, per Evangelium ego vos genui.* Sed quia distinxit ad quam rem patrem nobis constituerit Dominus, & pro qua honorificentia eum Apostolum possemus patrem accipere, ideò sic locutus est, ut ejus oratio non esset contraria Dominicæ veritati. Fatres igitur quoscumque agnosco in terra, honorificentiæ causâ agnosco. Patrem salutis meæ non teneo nisi Deum, de quo mihi Dominus dixit, *Ne vobis patrem dicatis in terra*, & qui quotidie dicimus, *Pater noster qui es in cælis. Et aliâ manu.* Recognovi.

ccxliii. *Petilianus Episcopus dixit.* Quis dicitur qui eum ordinavit? Dicat quis eum ordinavit. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ordinator ejus inquiritur. Unde quis eum ordinaverit evidentiùs designetur. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quem?

ccxliv. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quid ad causam pertineat veritatis uniuscujusque Episcopi ordinator, non satis agnoscimus. Testimoniis divinis pater Deus est edoctus. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Qui vocatur qui eum ordinavit edicat. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ordinavit quem? Multi adstamus, multi assertionem causæ secundùm tenorem mandati suscepimus. Cujus ordinatorem quærit, aut quem quærit, exponat pars diversa, ut videamus utrùm dignum sit ad hæc respondere. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Adeodatus Episcopus dixit. Augustinus hæc dixit. ccxlv.
Dicat quis eum ordinavit. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus salva appellatione recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Non modò Augustini causam suscepimus defendendam, qualemcumque ipse habet. *Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Recognovi.) *Adeodatus Episcopus dixit.* Hoc est indicium causæ desperatæ, ut cùm nos flagitemus alia, alia respondeantur; ut quoniam objectus respondere non possunt, quærant alia quibus nebulas innectant. Dicat igitur Augustinus quis eum ordinaverit. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus salvâ appellatione recognovi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Superflua quæri video. *Et cùm diceret*, *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius ccxlvi.
dixit. Ad interrogata respondere dignare.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Super- ccxlvii.
flua quæri video à fratribus nostris è diverso sistentibus; & ad ipsa superflua non denego responsionem, dum tamen Ecclesiæ causa, cui responderi nihil potest, in fundamento tutissimo conlocetur. Ego, cujus ordinatorem requiris homo sum Christianus, fidelis, quod Deo teste loquor, Catholicus. Unde adhuc ambigimus quis dignus hoc nomine vocitetur. Ego illam Ecclesiam defendo, hanc assero qualicumque voce, in quâ quidquid fuero, illa Ecclesia est. Video quò tendas, humanas calumnias consectaris; & quæ soleatis jactare & dicere, non alienum est ab auribus vel à cordibus nostris. Megalius me ordinavit Primas Ecclesiæ Numidiæ Catholicæ, eo tempore quo ille me potuit ordinare. Ecce respondi. Prosequere, profer quæ præparas. Ibi etiam calumniosus appareas. Ecce dixi ordinatorem meum. Profer jam calumnias tuas. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius ccxlviii.
dixit. Accepisti prosecutionem. Unde quid competat respondere dignare, licèt hæc quæ de personis aguntur, cognitionem differre non debeant.

Emeritus Episcopus dixit. Si nulla est actio perso- ccxlix.
narum, cur Cæciliani in judicio faciunt mentionem? Aut enim justè timent, quòd eum desiderant excusare; aut si superflua actio adversùs Cæcilianum intenta liberat mores, vitam purgat, hoc ipsum debent legalibus testimoniis approbare. Dicimus etenim multis legalibus documentis, sacerdotum vitia, ac probrosos mores, & nefariam conversationem, maculam aut rugam Ecclesiæ semper inferre. Unde enim est quod Apostolus ait: *Non habentem maculam neque rugam.* Et iterùm: *Oportet Episcopum irreprehensibilem esse?* Multis etiam documentis lex divina diffunditur, quibus immaculata vita pastoris debeat cælestibus testimoniis approbari. Sed ne per longitudinem prosecutionis audientiæ fastidium faciam, aut fortè prætercam quæ competunt causæ, quoniam habemus in manibus divinorum sacramentorum collectam undique uniformitatem, idipsum potestas tua adversum eorum mandatum, quod legaliter se scripsisse dixerunt, jubeat recitari, ut post

adsertionem

adsertionem nostræ prosecutionis lectionémque libelli, sive litterarum quas in judicio petimus recensendas, universa quæ nostris partibus competunt, specialiter peragamus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

ccl. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Constare quidem primitus volueram, ut quis loco petitoris adstaret, ex recitatione gestorum evidentissimè monstraretur. Sed si vultis ab hac me parte discedere, evidenter ostendite ut ea quæ offertis, debeant recitari.

ccli. *Montanus Episcopus dixit.* Interim jube recitari, & respondebimus. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus salvâ appellatione prosecutionem meam recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Recitentur. *Romulus exceptor recitavit.* Flavio Marcellino viro clarissimo spectabili Tribuno & Notario Januarianus & ceteri Episcopi veritatis Catholicæ, quæ persecutionem patitur, non quæ facit. Quia apud acta nobilitatis tuæ fratribus collegísque nostris defensionem mandavimus. *Et cùm recitaret,*

cclii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quantùm ex istius epistolæ quæ profertur principiis demonstratur, denuò aliud video processisse mandatum, cùm post confirmationem personarum, ea omnia quæ partibus competunt vestro nomine debuerint judiciis intimari, quoniam ab illis post mandatum semel factum, constat transisse negotium.

ccliii. *Emeritus Episcopus dixit.* In mandato suo legalia quæque se posuisse dixerunt. Hæc eadem legalia nos scripturis legalibus convincimus. Nibil absque mandato est. Imò ut audientiam præstantia tua præbeat, hoc rogamus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Non hæc proferri prohibui; sed rectius erat ut vestro nomine qui adsistitis, proferrentur. *Emeritus Episcopus dixit.* Cùm actio nobis competat, scriptura mandati nihil interest, utrùm ex nostrâ personâ an ex eorum qui mandaverunt [proferatur] dummodò hoc ipsum jubeas recitari. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

ccliv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Recitentur. Ego enim, ne quod juris esset omitterem, id videor interfatus. *Romulus exceptor recitavit.* Magnum justi cognitoris indicium est, quod uni parti concesserit. *Et cùm recitaret,*

cclv. *Emeritus Episcopus dixit.* Non legit, non distinguit sensus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

cclvi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ipsi legant. Concedamus eis quod ipsi nobis concedere noluerunt. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ecclesiastici Notarii ea relegant, ut apertiùs designetur, quæ à venerabilibus viris constat oblata. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Scriptum sit ipsos petisse, ut à suis Notariis gesta quæ proferunt recitentur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Nihil interest à quo relegantur. *Petilianus Episcopus dixit.* Non de fide dubitatur officii, sed de pronuntiatione. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

cclvii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Superflua est ista causatio. Unde, ut diligentiùs omnia cognoscantur, ab Ecclesiasticis Notariis quod oblatum est recitetur. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Legatur concedentibus nobis, quod ipsi nobis concedere noluerunt. *Habetdeus Episcopus dixit.* Ego lego. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Lege.

cclviii. *Habetdeus Episcopus dixit.* Flavio Marcellino viro clarissimo & spectabili Tribuno & Notario, Januarianus & ceteri Episcopi veritatis Catholicæ, quæ persecutionem patitur, non quæ facit. Quia apud acta nobilitatis tuæ fratribus collegísque nostris defensionem mandavimus, magnum justi cognitoris indicium est, quod uni parti concesserit, alteri non negare, ne uni parti favere, alteram premere videatur. Quod te pro tuâ prudentiâ & longè prospicere, & longiùs condecet præcavere, maximè cùm populos edictis invites de audientiæ tuæ libramine judicare. Adversarii igitur traditores persecutorésque nostri cum elucubratum volumen sui mandati, diuque conceptum & expositum actis ingererent, sine præjudicio equidem nostro libenter auditi. Quod ut huic epistolæ nostræ concedas, impendiò postulamus. Non quò illorum prava perversáque doctrina nos terreat, sed ne labor sit defensoribus nostris, contra librum illorum prolixum, & contra prosecutiones eorum confligere, cùm nec dies totus causæ sufficiat, nec vox aut latera defensioni, ut liber cum libro, & defensio cum defensione concertet. Quare igitur hanc epistolam nostram petimus accipi atque inseri jubeas, tunc deinde causam audire digneris. Adversarii enim nostri decursis testimoniis quibus Ecclesia cum laude sui ubique diffunditur, id priùs mandant suis defensoribus peragendum, ut contra nos, qui Ecclesiæ defendimus puritatem, isto modo agant, ut eamdem Ecclesiam habituram in se permixtos simul bonos & malos usque in finem sæculi, dicant esse prædictam. Cujus rei causam nos magis ostendimus Ecclesiam Domini in scripturis divinis sanctam & immaculatam fore ubique nuntiatam. Per Esaïam. *Exurge Sion, indue fortitudinem* Isa. 52. *tuam Hierusalem civitas sancta, non adjiciet transire per te incircumcisus & immundus.* Et iterùm. *Dic filia Sion.* Isa. 62. *Ecce tibi Salvator adveniet, habens mercedem & opus ante faciem suam, & vocabit illum populum sanctum redemptum à Domino. Tu autem vocaberis desiderata civitas, & non derelicta.* Et iterùm. *Confortamini manus* Isa. 35. *dissolutæ, & genua debilia confortamini. Qui estis pusillanimes, nolite timere. Dominus noster judicium retribuet, & ipse veniet, & salvos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum audient, plana erit lingua mutorum, & claudus saliet sicut cervus: quoniam rupta est in deserto aqua, & fons in terrâ sitienti.* Et adjecit. *Illic via munda & sancta vocabitur: & non transibit illic immundus, neque erit illic via immunda. Etiam illic non erit leo, neque ex bestiis malis ascendet in illa, neque invenientur in illâ, sed ambulabunt illic redempti & electi. De quâ in Canticis Canticorum ex persona Domini* Cant. 4. *scriptum est: Tota speciosa es, soror mea, & reprehensio non est in te.* Quod Paulus Apostolus apertissimè demonstravit dicens: *Christus dilexit Ecclesiam, & se-* Ephes. 5. *metipsum tradidit propter eam, ut eam sanctificaret, purgans eam lavacro aquæ in verbo, & adjungens sibi gloriosam Ecclesiam non habentem maculam neque rugam, aut aliquid ejusmodi, sed sanctam & immaculatam.* Et iterùm, *Desponsavi enim vos uni viro virginem sanctam* 2. Cor. 11. *assignare Christo.* His ergo tot & tantis documentis de Ecclesiæ puritate, quæ per spiritum promittebatur, spretis atque contemptis, malos in illâ inter bonos esse mansuros, per zizaniorum similitudinem incompetenter affirmant, cum ipsam similitudinem Dominus interpretatus sit Apostolis suis dicens: *Qui semi-* Matt. 13. *nat bonum semen, filius est hominis. Ager autem est hic mundus, bonum autem semen ii sunt filii regni, zizania autem filii sunt maligni, inimicus autem qui seminat ea*

 diabolus

GESTA Collat. diei III.

diabolus est; messis autem consummatio saculi, messores autem Angeli sunt. Et cetera. *Ager*, inquit, *est mundus.* Non ergo Ecclesia, sed mundus, in quo boni simul & mali usque [ad] messem, id est, usque ad divinum judicium reservantur. Quia nec potest à Domino interpretata * immò corrumpere. Quoniam si Apostnli, ipsius Domini comites, in Ecclesiâ zizania, id est filios diaboli pullulantes, in sanctorum communione dimittendos esse didicissent, numquam Simonem, Erastum, Filetum, Alexandrum, Deman, Hermogenem, cteterósque consimiles, Ecclesiæ liminibus ejecissent. Imò, si ita esset, vacaret totum præconium scripturarum divinarum, quo jubentur polluti è medio sanctorum sacerdotum diligentiâ separa-
Levit. 10. ri, dicente Domino per Moysem: *Legitimum*, inquit, *aternum in progenies vestras, dividere inter sanctos & profanos, inter mundos & immundos.* Quod alibi neglectum in personâ sacerdotum Spiritus increpat, di-
Ezech. 22. cens: *Sacerdotes ejus repulerunt legem meam, profanabant sancta mea, inter mundum & immundum non dividebant, & inter sanctum & pollutum non separabant.* Ad hanc parabolam illud quoque adversarii subjungunt, paleas cum frumentis debere simul in Ecclesiâ permanere. Quod Hieremias repercutit, dicens: *Quid pa-*
1. Cor. 6. *leis ad frumentum?* Et Paulus Apostolus: *Qua particula est fidei cum infideli, aut qua communio luci ad te-*
Eccli. 13. *nebras?* Et Salomon: *Si communicabit lupus agno aliquando, sic peccator justo.* Pisces etiam bonos & malos uno reticulo nsque ad littus, id est, justos & injustos usque in finem sæculi simul contineri & protrahi confirmant, non intuentes hoc de reis latentibus dictum, quoniam reticulnm in mari positum qnid habeat à piscatoribus, id est, à sacerdotibus, ignnratur, donec extractum ad littus ad purgationem boni seu mali prodantur. Ita & latentes & in Ecclesiâ constituti, & à sacerdntibus ignorati, in divino judicio proditi, tamquam pisces mali, à sanctorum consortin separantur, sicut Dominus in Evangelio de latenti reo qui per obreptionem sacerdotes fefellerat, per figuram
Matt. 22. loquitur, dicens: *Intrans*, inquit, *Rex videre recumbentes, vidit illic hominem non habentem vestimentum nuptiale, & ait illi: Amice, quomodo huc venisti? Ille autem obmutuit, & dixit Rex ministris suis: Auferte illum pedibus & manibus, & mittite illum in tenebras exteriores: illic erit ploratio & stridor dentium.* Secundùm hanc igitur rationem, frustrà dixerunt bonos propter malos sacrilegâ separatione non deseri, sed malos propter bonos piâ unitate tolerari, cùm propter hanc profanam permixtionem commoveri & sejunctionem maximam provocare alio loco Dominus
Ezech. 22. indignatus ostendat. *Pro eo*, inquit, *quòd facta est mihi omnis domus Israël permixtio, omnes æramentum, argentum, ferrum, stannum & plumbum, in medio camini ardentis permixtum, propterea dicit. Hac dicit Dominus. Propter quod facti estis omnes in permixtione unâ, ideo recipio vos in medio Hierusalem. Sicut recipitur æramentum, argentum & ferrum, & stannum & plumbum in medio camini, ad insufflandum in igni, ut confletur, ita recipiam vos in irâ meâ, & concremabo, & insufflabo in vos insufflationem ignis ira mea, & conflabimini in medio ejus, & scietis quia ego sum Dominus, qui effudi iram meam super vos.* Contra hæc & talia quibus Ecclesia Dei à contaminatione permixtorum immundorum defenditur, clarum est adversarios quâ conscientiâ patrocinantes erroribus malos nolint à bonorum communione discerni. Sequuntur enim apertissimè blasphemantes, ut dicant Ecclesiam malorum delictis, etiam manifestorum non posse maculari, adhibentes exempla Prophetarum, qui licet increparent eos pro delictis, tamen se ab eis corporaliter non separarunt, cùm ostendamus longè aliud fuisse illud tempus in quo frequentare baptismum toties quoties peccabant, permittebantur. Tamen etiam sic inveniuntur eidem Prophetæ à malorum communione se abstinuisse, quandn Sophonias Propheta, qui ab Hierpboam in schismate positum missus, nec panem nec aquam jubetur accipere, qui circumventus, violato præcepto, à leone confectus est. Helias etiam & Helisæus altaribus schismatis Samariæ numquam communicaverint, neque consenserint, qui magis in solitudine morabantur. Osee quoque Propheta ostenditur non interfuisse mysteriis eorum quorum sacrificia detestatur & damnat, dicens: *Sa-* Osee 9.
crificia eorum tamquam panis luctus. Omnis qui tetigerit ex eis, inquinabitur. Amos denique quando potuit Samariæ mysteriis misceri, de quo Pseudopropheta ita regi invidiam facit; dicens: *Congloba-* Amos 7.
tiones facit adversùm te Amos in medio domûs Israël. Non potest terra supportare sermones ejus, & ob hoc insuper expellitur. Jam verò in ipsa Hierusalem quomodo poterant Prophetæ sacrificiis peccantium hominum communicare, quæ ipsi divino spiritu pleni damnabant Esaia dicente: *Quò mihi multitudinem sacrifi-* Isa. 1.
ciorum vestrorum, dicit Dominus? Plenus sum. Holocaustomata arietum, & adipem agnorum, & sanguinem taurorum & hircorum nolo, nec sic veniatis in conspectu meo. Quis enim exquisivit ista de manibus vestris? Calcare aulam meam non adjicietis: si attuleritis similaginem, vanum. Incensum abominatio est mihi. Neomenias vestras, & sabbata & diem magnum non sustineo. Jejunium & ferias, & dies festos vestros odit anima mea. Facti enim estis mihi in abundantia molesta. Jam non parcam peccatis vestris. Cùm extenderitis manus, avertam oculos meos à vobis: & si multiplicaveritis preces, non exaudiam vos. Manus enim vestra sanguine plena sunt. Et iterùm. *Facinorosus autem qui* Isa. 66.
sacrificat mihi vitulum, quasi qui canem occidat; & qui similam offert, quasi sanguinem porcinum; & qui thus in memoriam, quasi blasphemus. Aggæus etiam non modò sacrificia, sed ipsam gentem peccatricem penitùs execratur, dicens: *Sic & populus iste, & sic* Agg. 2.
gens ista: & si quis illuc accesserit, inquinabitur. Et Malachiel. *Vos ò sacerdotes qui profanatis nomen meum,* Malach. 1.
& dixistis, In quo profanavimus nomen tuum? & ponentes in altari meo panes pollutos, & dixistis, In quo polluimus illos? in eo ut diceretis, Mensa Domini benedicta est, & qua superponebantur annullastis. Et ita in omnibus Prophetis invenies, quoniam si communicassent eis quos tantis vocibus condemnabant, prævaricationis crimen incurrerent. Quod ergo inter eos erant commnrationis fuit, non communionis. In defensionem deinde sceleris sui auctoritatem sibi exemplo Judæ traditoris assumunt, quo eum dicunt à Domino & præcognitum assumptum & cognitum toleratum, cum ntique sine præjudicio præscientiæ suæ Dominus Christus Judam in Apostolorum numerum assumpserit, cognitum autem sibi, non hominibus, hac ratione pertulerit, qua & hodie perferre videtur occultos. Scriptum est enim. *Qua occulta sunt mihi, qua manifesta vobis & fi-* Deut. 29.
liis vestris. In Psalmis. *Nonne Deus inquiret ista? Ipse* Psal. 43.
enim scit latentia cordis. In Regnorum. *Homo videt in* 1. Reg. 16.
facie, Deus autem videt in corde. Et in Apocalypsi. *Et* Apoc. 17.
scient omnes Ecclesia quoniam ego sum scrutator renum & cordis. Denique Domino cum discipulis recumbente & dicente, *Unus ex vobis me tradet*, atque re- Matt. 26.
spondente eodem Juda, *Numquid ego sum Domine*, Marc. 14.
& ab eodem Domino audiret, *Tu dixisti*, detectum se protinùs videns, confusus abscessit, sed cum ipsa postmodum turba ad tradendum Dominum venit.

Vadant

Vadant ergo cum suo Juda patrono inimici dominicæ veritatis, qui suo more defendere reos manifestissimos elaborant. Item ad defensionem pollutæ permixtionis suæ verba Apostoli objiciunt, quibus ait: Philip. 1. *Sive per occasionem, sive per veritatem miserebor, quoniam filii fornicationis sunt, quia fornicata est mater* Isa. 14. *ipsorum, dedecoravit eos quæ peperit eos.* Et in Isaia: *Quomodo vestimentum conspersum in sanguine non erit mundum, ita nec tu eris mundus, quia terram meam perdidisti, & plebem meam occidisti: non manebis in æternum tempus, semen nequam. Para filios tuos interfi-* 3. Reg. 2. *ci peccatis patris sui, ut non exurgant.* Et in Regnorum libro tertio: *Et deposuit Salomon Abiathar de sacerdotio Domini, ut impleatur verbum Domini, quod loquutus est de domo Heli in Selom.* Jam verò quòd dicunt baptismum Christi ita defendi sicut ipsa Catholica defenditur ubique, & apud omnes esse, decretis Patrum nostrorum martyrum beatissimorum compendio brevitatis excluditur. Illud autem quàm incautè, immemores sui, inimici veritatis oppugnant, apud fures & raptores quoslibet extraneos datum baptisma suscipi debere, adhibito incompetenti ad hanc rem testimonio Pauli Apostoli quod scriptum Rom. 1. est, *Qui veritatem Dei in injustitia detinent*, hoc in loco furtum furtivo voluerunt defendere testimonio. Apostolus enim de gentilibus agens, & incre- Rom. 1. dulos increpans, ita loquutus est dicens. *Revelabitur enim ira Dei de cœlo super omnem impietatem & injustitiam hominum eorum qui veritatem Dei in injustitia detinent; quoniam quod cognoscibile est Dei, manifestum est illis. Deus enim illis manifestavit. Etenim quæ invisibilia sunt ejus à constitutione mundi, per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur. Sempiterna quoque virtus ejus & divinitas, ita ut sint inexcusabiles: quia cùm cognovissent Deum, non ut Deum honorificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, & intenebratum est insipiens cor illorum. Dicentes enim se esse sapientes, infatuati sunt, & immutaverunt claritatem incorrupti Dei in similitudine imaginis corruptibilis hominis & volucrum & quadrupedum & serpentum. Propter quod tradidit illos Deus in concupiscentia cordis illorum in immunditiam.* Unde secundùm hunc sensum etiam gentilium inquinata mysteria se suscipere profitentur. Secuti autem sunt errorem suum evidentissimis accumulare blasphemiis, quò dicant eos qui hæreticorum baptisma reprobant, posse Christum reprobare, quòd eum dæmonia confessa sunt. Hoc loco non solùm sanctorum martyrum decretis insultant, sed magis parati sunt dæmoniorum, quia Christum confessi sunt, communioni misceri. Quod autem subtili brevitate ista dixerunt, eum, qui foris baptizatus fuerit suscipi debere, non ut quod deest adsit, sed ut quod inest prosit, in utroque se ipsos circumvenisse monstrantur. Omnia enim hæc, ut suprà dictum est, sanctorum martyrum sententiis evacuantur. Unde enim fieri potest, si una est Ecclesia & indivisus est Christus, ut foris positus baptismum consequatur? Quod 1. Tim. 5. verò sibi à nobis objici dicunt, *Manus citò nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis*, & quasi respondentes occurrunt moribus potiùs debere homines quàm corpore separari, ad hoc non modò moribus, sed etiam corpore à malis debere disjungi multis admodum testimoniis legalibus appro- Num. 16. bamus. In Numeris: *Discedite à tabernaculis hominum istorum durissimorum, & ne tetigeritis ab omnibus quæ sunt eis, ne simul pereatis & vos in omnibus pecca-* Isa. 52. *tis eorum.* Item Esaias: *Discedite, exite inde, & im-mundum nolite tangere: discedite de medio eorum qui fer-* 2. Cor. 6. *tis vasa Domini.* Item Apostolus. *Vos enim estis templum Dei vivi. Dicit enim ipse: Quoniam habitabo in eis, & in eis ambulabo, & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus. Propter quod discedite de medio eorum & separamini, & immundum ne tetigeritis, & ego recipiam vos, & ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens.* Illud verò quale est, ut cùm nos eis objiciamus persecutiones & immanes crudelitates quibus ipsi & majores eorum nos patrésque nostros per annos centum vel ampliùs sine cessatione afflixerint atque vexaverint, illi isto non erubescant uti suffragio, quòd dicant ab aliquibus nostrorum Maximianistis fuisse persecutiones inlatas, cùm utique longe aliud sit usurpata Ecclesiastica & compauperum civiliter repetere voluisse, nec ullum ad communionem nostram nolentem invitúmque coëgisse, & aliud sit aperto furore per universum populum Christianum omnia mala crudeliter exercere. Quis enim nesciat istos Traditores persecutoresque nostros ab ipso exordio condemnatæ Traditionis commentitiis precibus cunctis in nostram necem hujus sæculi principibus supplicasse, atque ad suam communionem contra Dei præcepta minis & proscriptionibus coarctasse? Nam ut omittamus quantus sanguis Christianus effusus sit per Leontium, Ursatium, Macarium, Paulum, Taurinum, Romanum, ceterósque executores quos in sanctorum necem à principibus sæculi meruerunt, quando plurimi venerabiles sacerdotes occisi, alii in exilium relegati, Christianitas latè vexata, sacratæ stuprata virginitas, proscripti divites, spoliati pauperes, ablatæ basilicæ, atque acti in fugam profugi sacerdotes, nostro nunc tempore quanta commiserint nullus ignorat. Episcopis ingesserunt exilia, Christianis fugientibus præcipitia, oppresserunt populos, prædati sunt clericos, invaserunt basilicas, intulerunt consentire nolentibus plagas; postremò in uno tantùm oppido Bagaiensi eorum causâ multorum Christianorum sanguis effusus est; & nec sic satiati in hodiernum cessare contenti sunt. Unde quia ad hoc tantæ immanitatis eorum acerbissimos titulos de scripturis divinis, quibus ista flagitia prohibentur, superfluum sit documenta subnectere, cùm talia nec mundanis legibus permittantur, satis sit eorum nos errori respondisse, & quæ superfluò responderunt, divinis testimoniis eluisse. *Et aliâ manu.* Dominus te incolumem conservet, quòd optamus. Recitavi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius cclix.
dixit. Id quod lectum est gestis præsentibus adhærebit. *Et adjecit.* Et quoniam in hoc præbitam patientiam constat, ea quæ dudum sunt oblata recitentur; & ad hæc omnia pars è diverso sistens respondere cogatur.

Emeritus Episcopus dixit. Priùs testimoniis testimo- cclx.
nia revincant. Tunc ad ea quæ sublimitas tua judicaverit veniendum est. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Per- cclxi.
mitte nos, Vir sublimis, pro causa Ecclesiæ non diutiùs superfluis immorari. Atque utinam fratres nostri è diverso sistentes hanc Epistolam ante illos omnes moratorios sermones suos protulissent, ut jam de Ecclesia, unde causa vertitur, aliquid ageremus. Animadvertit ergo nobilitas tua in hac Epistola duo quædam genera vel objectionum vel rerum inserta quibus respondere debeamus, unum de divinis scripturis & sanctæ legis eloquiis, alterum de criminationibus humanis, quæ objicienda nescio qui invidiosiùs potiùs quàm veriùs putaverunt. Ad hæc duo paucis, si Dominus adjuverit, respondebimus,

[GESTA Collat. diei III.] ne prolixum sermonem tantæ prolixitati reddamus. Quæstio est de Ecclesia utrum permixtos malos usque in finem habitura prædicta est, an omninò omnes bonos, omnes sanctos atque immaculatos in hoc seculo, isto etiam tempore usque in finem ultimum seculi. Utraque testimonia divina sunt; & utique repugnantia esse non debent, nec omninò possunt, si intellectorem inveniant. Aream esse Ecclesiam non ego dixi. Non quisquam nostrûm, sed Evangelium loquitur, ubi scriptum est venturum qui ventilabrum ferat in manu sua & mundaturum aream suam, frumenta recondet in horreo. *Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Recognovi.)

cclxii. *Emeritus Episcopus dixit.* Non legit aream. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* [Matth. 3. v. 12. Et Luc 3 vers. 17.] Joannes dixit: *Mundabit aream suam, frumenta recondet in horreo. Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Recognovi.) *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hoc quod postulat relegatur.

cclxiii. *Petilianus * Episcopus dixit.* De occultis reis hoc dixit Evangelista non de evidentibus, quod tu vis tecum esse permixtos. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

[* Aut potiùs Emeritus.]

cclxiv. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Prosecutio nostra pro ipsorum epistola habeatur. Legi cœpit, nullus à nobis relatus est strepitus, nulla interturbatio, nulla interruptio. Permittat ut finiam quod cœpi eloqui, & sic respondeat. Quare non nobis rependitur quod prærogavimus. Animadvertit nobilitas tua patientiam nostram cùm tam longa recitaretur epistola. *Et cùm diceret*, [*Et aliâ manu.* Recognovi.] *Emeritus Episcopus dixit.* Nos gravat cùm se dicit esse patientem; & non debet de se ferre sententiam de quo alius judicat. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

cclxv. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* O si esses & tu patiens donec finiam quod prosequor! Ergo, ut dicere cœperam, divina sunt testimonia de zizaniis & tritico ea quæ intelligere conati. Verumtamen de retibus aliquando confessi sunt quod malos & bonos habitura est Ecclesia; sed eos dixerunt esse sacerdotibus incognitos, & ideò non præjudicare bonis quoniam ignorarentur. Ego autem possem qualibuscumque facultatulæ meæ assertionibus ostendere illum esse veriorem intellectum, quòd Ecclesia habeat & bonos & malos, zizania scilicet & triticum, mundùmque ipsum appellatum esse pro Ecclesiæ nomine, quandoquidem Dominus ipse di- [Joan. 3.] cit: *Non ut judicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum*, cùm sciamus Dominum non salvare nisi Ecclesiam. *Et aliâ manu.* Recognovi.

cclxvi. *Emeritus Episcopus dixit.* Mundus te non cognovit. Ergo Deum Ecclesia non agnovit, si mundus [1. Joan 5.] Ecclesia est. Et iterùm dixit: *Ut reus fiat totus mun-* [Joan. 15.] *dus Deo.* Et iterùm dixit: *Si de mundo essetis, mundus quod suum esset amasset; sed nunc quoniam de mundo non estis, propterea odit & persequitur vos mundus.* [1. Joan. 4.] Et iterùm: *Ipsi de mundo sunt, & mundus obaudit eis.* Et [Ibid. 2.] iterùm: *Si quis dilexerit mundum, non est caritas Patris in illo. Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

cclxvii. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Omnia ista possemus & nos dicere & velut contraria primò proposita solvere. Itaque sine causa interrumpunt isto strepitu, quia epistolæ ipsorum potuissemus talia facere, ne recitaretur. Patienter audiant. Admoneantur à sublimitate tuâ facere quod sponte facere debuerunt. Patienter audiant. Non est res levis quæ tractatur à nobis. Suscepimus hodie respondere, si Deus adjuverit, prolixæ epistolæ eorum. Nec rogamus ut edatur nobis & consideremus & postea respondeamus, sicut ipsi de mandato nostro fecerunt. Præbeant nobis aliquam patientiam per incolumitatem tuam. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Justa postulantur. Patientiam ejusdem prosecutioni certum est debere commodari.

cclxviii. *Emeritus Episcopus dixit.* Ipse sibi obstrepit, dum longa prosequitur. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

cclxix. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit*: Si respondere volunt, removeatur epistola, & singuli respondeamus. Sin autem, permittant responsionem.

cclxx. *Adeodatus Episcopus dixit.* Possumus præbere patientiam. *Et cùm diceret*, [*Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi.] *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quando legebatur epistola, sic habebamus tamquam ipsi prosequerentur. Prosecutioni ipsorum præbuimus silentium. Nolo enim dicere patientiam, quia id calumniantur. Præbeant nobis & ipsi silentium. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Adeodatus Episcopus dixit.* Possumus præbere patientiam; quam quidem præbemus, si ea quæ pars diversa asserit, habeant firmissimam rationem. Nam cùm aliter lex interpretetur quàm est, quis ferat, quis patiatur silentio adferri præjudicium? *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Serva tibi quòd reprehendas si aliquid contradicitur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

cclxxi. *Marcellinus V. C. Tribunus & Notarius dixit.* Promissa patientia præbeatur. *Montanus Episcopus dixit.* Quando omnia in animo retinentur, si non ad singula respondeamus. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Tenorem universæ epistolæ patienter constat auditum. Consequens est ut responsiones ad singula patienter audire dignemini.

cclxxii. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ideò & illa conscripta sunt, & hæc excipiuntur. Si quid memoriam fallit, & ego possum petere ut mihi de epistola recitetur; & ipsi possunt, ut illis ex codicibus recitetur, præbere silentium. Agamus aliquid. Ut ergo dicere cœperam, ipsis admonentibus, invenimus in scripturis mundi nomen in malo, mundi nomen in bono. Nam mundi nomen in malo, sicut ipsi dixerunt: *Et mundus* [Joan. 1.] *eum non cognovit.* Et: *Si quis dilexerit mundum,* [1. Joan. 2.] *non est caritas Patris in illo*, & cetera. Mundi autem nomen in bono. *Ut credat mundus quoniam tu* [Joan. 17.] *me misisti.* Non enim credere malorum est. Mundi nomen in bono. *Non venit ut judicet mundum, sed* [Ibid. 3.] *ut salvetur mundus per ipsum.* Non salvabitur nisi Ecclesia in mundo. Cùm ergo & in bono mundus, & in malo mundus, unde illa scripturarum rixa? Si intellectore careat, adhibe lumen intelligentiæ. Vide mundum in malo omnes dilectores temporalium per universas gentes: vide mundum in bono omnes fideles & spem gerentes æternæ vitæ per universas gentes. *Deus erat in Christo*, inquit, *mundum recon-* [2. Cor. 5.] *cilians sibi.* Si reconciliari potest Deo detestatus ille mundus de quo dictum est quia non est caritas Christi in eo qui dilexerit mundum, judicent qui loquuntur. Audiat ergo patienter nobilitas tua. Video scripturam sanctam [per] commixtos bonos & malos, sicut ipsi de retibus jam confessi sunt, præsignasse Ecclesiam. *Et cùm diceret, cùmque streperetur, Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Scriptum sit, quia perstrepunt.

Marcel-

cclxxiii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* [Ipsos perstrepere acta contineant.] *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ubi est promissa patientia, quæve vicissitudo rependitur? Nonne indicant quemadmodum diffidant? *Et aliâ manu.* Recognovi.

cclxxiv. *Petilianus Episcopus dixit.* Quid sit mundus, quid sit Ecclesia, apertissimè definitum est ab ipso auctore mundi atque factore, per quem omnia facta sunt, & sine quo nihil est factum. Ipse enim Dominus
Matt. 13. dixit: *Mundus hic ager.* Potuisset dicere: Mundus Ecclesia est. Quis igitur hominum audet definire quid mundus sit, cùm ipse Dominus hujus factor atque opifex jam dignatus fuerit definire? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

cclxxv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quid mundus sit, qui salvandus dicitur, evidenter ostendite.

cclxxvi. *Petilianus Episcopus dixit.* Homo dictus est mundus, ubi dixit, mundum reconcilians sibi, non enim sibi Deus belluas, sed homines voluit reconciliari. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

cclxxvii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ex his omnibus qui mundi nomine nuncupantur, dicis Ecclesiam posse constare, postea declaratam; an certè renuis?

cclxxviii. *Emeritus Episcopus dixit.* Tollis nos à manifesta præscriptione. Ait Dominus Christus in Evangelio, *Ager mundus est. Et cùm diceret, Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Patimini ergo, ut ad omnia quæ epistolæ textus continet, respondeant, & tunc plenissimè de omnibus judicabo.

cclxxix. *Hilarus exceptor dixit.* Quoniam à diluculo partes egerunt, & codices binos implevimus, si jubet præstantia tua, alii nobis exceptores subrogentur; ut ad conferendum exeamus, datis nobis custodibus. *Vitalis Notarius Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Hoc & ego suggero quod & exceptor nobilitati tuæ adstans suggessit. GESTA Collat. diei III.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Sicut etiam superiore judicio factum est, hi qui se tabulas implesse commemorant, cum custodibus exeant, in eorum loco aliis subrogatis. *Cùmque id fieret,* cclxxx.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Mundus ergo, non enim aliter & nobis videri potuit, in hominibus intelligitur: non utique ita stulti sumus ut belluas etiam & quæcumque irrationabilia animantia ad salutem, quam Christus promisit, pertinere dicamus. Prorsùs hoc dicimus: *Mundus in maligno positus est:* homines sunt. *Ut credat mundus quia tu me misisti:* homines sunt. *Mundum reconcilians sibi:* homines sunt, & cetera quæ in malo dicta sunt, homines illi, homines illi. Per totum enim mundum utrique, mali mixti bonis. Sic & Ecclesia, quam confessi sunt retium nomine declaratam habere malos, sed dixerunt latere peccatores, constat jam quòd habeat bonos & malos. De latendo & de non latendo quæstio est utrùm pertinuerit ad pietatem bonorum etiam malos cognitos tolerare, ne desererent bonos, an propter malos totum deserere voluerint quibus mali quid in Ecclesiâ apparuerit. Ipsa quæstio est. Hoc probamus. Dicimus enim nos non negligendam quidem Ecclesiasticam disciplinam, & ubicumque fuerint proditi mali, coercendos eos esse ut corrigantur, non solùm sermone correctionis, verùm etiam excommunicationibus & degradationibus, ut humilem locum salutis in Ecclesiâ quærant; ad medicinam ipsorum fieri, non odio, sed studio salutis fraternæ; sicut quodam loco etiam ipse Apostolus evidentissimè declarat dicens: *Si quis non obaudiret verbo nostro, per epistolam hunc notate, & nolite commisceri cum eo.* cclxxxi.

Quæ sequuntur, quia exciderunt in collectione gestorum, sumpta sunt ex libro tertio breviculi collationis Donatistarum quod scripsit sanctus Augustinus.

Flagitantibus itaque patientiam eorum catholicis & per multas cognitoris interlocutiones vix impetrantibus, responderunt litteris eorum, ostendentes multis sanctarum scripturarum testimoniis & exemplis malos in Ecclesiâ sic nunc esse permixtos, ut quamvis debeat invigilare Ecclesiastica disciplina, ad eos non solùm verbis sed etiam excommunicationibus & degradationibus corripiendos, tamen non solùm in eâ latentes nesciantur, sed plerumque propter pacem unitatis etiam cogniti tolerentur: sic ostendentes divina testimonia consonare ut & illa quibus commendaretur Ecclesia cum malorum commixtione, hoc tempus ejus significarent qualis est in præsenti sæculo, & illa testimonia quibus commendatur non habere commixtos malos, illud ejus tempus significarent qualis venturo sæculo in æternum futura est; sicut nunc mortalis est, id est, ex mortalibus hominibus constat; tunc autem immortalis erit quando in eâ nemo moritur, sicut ipse Christus isto tempore fuit pro illâ mortalis, post resurrectionem autem jam non moritur, & mors illi ultrà non dominabitur: quod etiam Ecclesiæ suæ in fine sæculi præstiturus est. Hæc duo tempora Ecclesiæ, quæ nunc est, & qualis tunc erit, significata esse etiam duabus piscationibus, una ante resurrectionem Christi, quando mitti jussit retia, nec sinistram nec dexteram nominans partem, ut nec solos malos, nec solos bonos, sed commixtos bonis malos intra retia suorum sacramentorum futuros doceret; post resurrectionem autem, quando jussit retia mitti in dexteram partem, ut post resurrectionem nostram bonos solos in Ecclesiâ futuros intelligeremus, ubi ulteriùs hæreses & schismata non erunt, quibus modò retia dirumpuntur. Nam & Evangelium non tacuit in primâ piscatione commemorare retia esse dirupta; & in novissimâ dictum: *Et cùm tam magni essent pisces, retia non sunt dirupta,* de tali Ecclesiâ dictum esse, quòd per illam non erat transiturus incircumcisus & immundus; ad immundos enim pertinere schismaticas separationes, quia tunc non erunt, quia retia non sunt dirupta. Hoc etiam significasse, quòd corvus avis immunda exierit de arcâ, & non redierit. Quæ tamen arca exeunte corvo non utique omnibus immundis animalibus caruit, sed in eâ fuerunt & munda & immunda usque ad diluvium, sicut in Ecclesiâ boni & mali usque ad sæculi finem. Sed sicut non de immundis sed de mundis animalibus Noë obtulit sacrificium, ita non ii qui mali sunt in Ecclesiâ, sed ii qui boni sunt, perveniunt ad eum. De Prophetis etiam, quia dixerant Donatistæ in litteris suis non eos communicare illis in quos mala tanta dixerunt, responderunt Catholici quod unum templum fuerit, quo universi utebantur, nec quemquam Prophetarum, qui

Brevicul. Collat. diei III.

tanta dixerunt in malos, constituisse sibi aliud templum, sacrificia, sacerdotes. Et quia Donatistæ in litteris suis posuerant testimonia scripturarum, quibus ostenderent ad peccata parentum etiam filios pertinere, (cùm hoc utique numquam rectè intellectum sit nisi de iis filiis qui parentum iniquitates imitarentur) responderunt Catholici, cùm tanta in illum populum & acerba dicta sint divinis eloquiis, quæ etiam ipsi in suis litteris commemoraverunt, ut quasi nullus illic remansisse videretur bonus, non solùm ibi fuerunt iidem ipsi Prophetæ sancti, verùm etiam ex ipso populo exorti erant, quos ipse Dominus in suæ carnis adventu laudabiles reperit, sicut fuerunt Zacharias & Elizabeth, & sicut Joannes filius eorum, sicut Simeon senex, & Anna vidua. Unde apparet quàm impiè, quàm calumniosè objicerentur Catholicis toto orbe diffusis crimina Cæciliani, cùm Simeoni & Annæ & ceteris talibus objici non possent crimina illius populi in quo nati fuerant sacramentis ejusdem populi consecrati, quæ crimina eidem populo non humana opinio, sed sermo divinus objecerat. Commemoratum est etiam testimonium propheticum ubi signati sunt, ne cum malis perirent, qui gemebant facinora quæ fiebant in medio eorum, nec tamen corporaliter separati sunt. Deinde ubi commemoratum qualis separatio bonis hoc tempore ab impiis & malis fieri debeat ne communicetur peccatis alienis, corde videlicèt & vitæ motumque dissimilitudine, nec aliter intelligi debere quod scriptum est: *Exite de medio eorum, recedite inde, & immundum ne tetigeritis*, id est, discernamini aliter vivendo, & immunditiæ non consenseritis; ubi etiam opportunissimo loco responsum est Donatistis ad illud quod dixerant, cùm eos peteret cognitor ut sederent, scriptum sibi esse ut cum talibus non sederent. Dictum est enim à Catholicis, cùm eorum litteris responderent, non sic intelligendam esse separationem à malis hoc tempore quemadmodum illi intellexerant, qui secum tamquam cum impiis non sederunt; quia scriptum est: *Non sedi in concilio impiorum*; cum utique si impios putarent, nec illud quod in eodem psalmo consequenter prohibetur facere debuerunt. Nam ibi sequitur, *& cum iniqua gerentibus non introibo*. Cùm ergo illi intrassent cum eis quos impios putarent, quare non etiam sederunt, ut in utroque non corporalem sed spiritualem consessum & ingressum devitasse viderentur. Ibi commemorata etiam causa Maximianistarum totiens jam illis objecta, ubi & se & illos quibus dilationem dederant in Maximiani schismate positos, in damnatione ejusdem Primiani socios, tamen illius contagio dixerunt non esse pollutos, qui Cæciliani criminibus orbem Christianum usque ad terminos terræ periisse contenderent.

Vide Concil. Bagai. supra pag. 206.

Cap. x. Ad hæc Donatistæ, cùm validissimis scripturarum documentis, & exemplo suo de Maximianistis respondere non possent, ad illud quod jam peractum fuerat redierunt, dicentes mundum non benè intelligi Ecclesiam, in quâ simul & triticum & zizania jussa sunt crescere; cùm Catholici & tot testimonia divina jam commemorassent quibus ostenderetur mundus etiam in bonâ significatione positus, & in eâ nonnisi Ecclesia posset intelligi, & quomodolibet acciperetur mundus, quando utrumque semen per mundum cresceret, non debere propter zizania totius mundi triticum deseri. Cùm ergo hæc jam dicta fuissent, & quæstio ipsa jam terminata videretur, ad eam rursùs summa inopia redierunt, eadem per eadem replicantes, quærentes quomodo potuerit diabolus in Ecclesiâ seminare zizania. Deinde calumniantes quòd duas Ecclesias Catholici dixerint, unam quæ nunc habet permixtos malos, aliam quæ post resurrectionem eos non esset habitura, veluti non iidem futuri essent sancti cum Christo regnaturi qui nunc pro ejus nomine, cùm justè vivunt, tolerant malos. Ad hæc Catholici responderunt etiam ipsos jam fuisse confessos esse in Ecclesiâ vel occultos malos; & vicissim quæsierunt quomodo eos in Ecclesia diabolus seminaverit, quod illi, quasi fieri non posset, de zizaniis requirebant. Repetierunt etiam Catholici testimonium Cypriani, qui eamdem Evangelicam similitudinem non aliter intellexit quàm ut in Ecclesiâ diceret zizania, nec latere, sed cerni. Contra quod testimonium illi omninò nihil ausi fuerunt respondere, cùm auctoritatem Cypriani tanti habeant ut per illam conentur defendere quod malè de iterando baptismo sentiunt & faciunt. De duabus etiam Ecclesiis calumniam eorum Catholici refutarunt, identidem expressius ostendentes quid dixerint, id est, non eam Ecclesiam quæ nunc habet permixtos malos alienam se dixisse à regno Dei, ubi non erunt mali commixti, sed eamdem ipsam unam & sanctam Ecclesiam nunc esse aliter, tunc autem aliter futuram; nunc habere malos mixtos, tunc non habituram, sicut nunc mortalem, quòd ex mortalibus constaret hominibus, tunc autem immortalem, quòd in eâ nullus esset vel corpore moriturus; sicut non ideò duo Christi quia prior mortuus, posteà non moriturus. Dictum est etiam de homine exteriore & interiore: quæ cùm sint diversa, non tamen dici duos homines, quantò minus dici duas Ecclesias, cùm iidem ipsi qui nunc boni tolerant permixtos malos & resurrecturi moriuntur, tunc nec mixtos malos habituri sint, nec omninò morituri. De ipso quoque numero, quoniam Donatistæ scripturarum testimonio unam Ecclesiam commendaverunt, velut contra duas quas Catholicos affirmasse jactabant, responsum est à Catholicis etiam multas Ecclesias in scripturis inveniri dictas, & septem ad quas Joannes scribit, quæ tamen multæ illius unicæ membra esse intelligerentur; ut hinc appareret multò minùs sibi debere objici duas, cùm eamdem ipsam unam dixerint non talem nunc esse qualis in resurrectione futura esset, quandoquidem Apostolicis litteris non objiciantur multæ, ex quibus una ipsa constaret. Ad hæc Donatistæ rursùs eadem replicare non destiterunt insuper adjicientes & invidiosè jactantes quòd Ecclesiam mortalem Catholici dixerint, & ideò negantes eam mortalem esse quia Trinitas immortalis est, cujus gratiâ consecratur Ecclesia, & quia Christus ideò pro eâ mortuus sit, ut eam faceret immortalem: quasi Catholici dixerint non eam fieri immortalem gratiâ Dei & effuso pro eâ sanguine Salvatoris: sed tempora esse discernenda dixerunt, præsens videlicet, quo moriuntur omnes sancti, sicut mortuus est ipse Christus, & futurum, quo resurgent, & nullo morituro vivent cum illo qui jam resurrexit.

S. Cyprian. ep. 51.

Hæc inter eos cum agerentur, & quamvis manifesta atque dilucida Donatistis certantibus superflua replicarentur, promisit cognitor de his se quæ satis audisset extrema sententia judicaturum; & jussit illud agi potiùs unde exstiterit prima causa dissidii. Tunc Donatistæ urgere cœperunt ut de his quæ audisset primitùs judicaret. Quod cùm etiam Catholici exigerent, & ille in eo quod dixerat permaneret, juberetque illud agi potiùs ut causa primi dissidii monstraretur, petierunt Catholici ut quæ offerebant recitarentur. Quod cùm fieri præcepisset, obnixiùs Donatistæ resistere cœperunt & cogere ut jam Cap. XI.

de

de cognitis judicaret, eadem quæ transacta fuerant repetentes, & addentes quòd omninò judicare de illâ causâ non deberet quam volebat agi recitatione eorum quæ à Catholicis oblata fuerant recitanda, dicentes hujus causæ Christum judicem esse debere, & invidiam facientes Catholicis quòd hominem petiverant judicem, dicentes etiam solita de persecutionibus quas perpeti viderentur. Ad hoc Catholici responderunt, nec de homine judice postulato eos debere facere invidiam, qui & de causâ Maximianistarum judicaverunt, nec eam Christo judici servaverunt, & ipsam Cæciliani causam primitùs ad hominem, hoc est, ad Imperatorem Constantinum accusantes miserunt, nec de persecutionibus, quòd aliquid ab Imperatoribus pro Ecclesia Catholici peterent, cùm eorum circumcelliones ducibus clericis tam horrenda mala committerent. Ubi frustrà responderunt nihil hoc ad sacerdotes pertinere, cùm Clericis ducibus illi talia fecisse asserebant. Ibi etiam cum dictum esset quòd calce & aceto humanos oculos persecuti sint, in quo scelere diabolum crudelitate pervicerunt, qui hoc in sancti viri carne non fecit, quam in potestatem acceperat affligendam, hic Donatistæ quæsierunt utrùm qui faciunt, filii essent diaboli, an qui patiuntur: quasi Catholici aliud quàm passiones suas dixerint immanissimas à Clericis & circumcellionibus eorum. Verumtamen etiam hic non prætermiserunt Catholici, occasione oblatâ, eis Maximianistas objicere, & dixerunt secundum eorum sententiam meliores esse Maximianistas, quos apud tres vel eo ampliùs Proconsules persecuti sunt. Illi enim si passi sunt, victi fecerunt. Et urgebant Catholici ut responderent utrùm ex ipsis quos damnaverunt & persecuti sunt, non susceperint Felicianum, & utrùm non eum habeant in collegio suo. Ad quod illi objectum sicut semper omninò obmutescentes in aliud ierunt, objiciendo Catholicis quòd diabolum defendissent, quia dixerant eum sancti Job oculis pepercisse, unde illum isti crudelitate vicissent, & susceperunt accusare diabolum velut defensum à Catholicis, dicentes eum magis crudeliter in carne Job oculis pepercisse, ut manerent ad spectaculum vulneris quod universo corpori inflixerat. Quod multùm mirum est quare hoc pro magno dicere voluerint, nisi fortè ut intelligerentur piè fecisse qui oculos in hominibus persecuti sunt, ne cruciarentur videndo vulnera sua, quæ ab eis per totum corpus acceperant. Sed cùm iterum Donatistæ persecutiones quas patiuntur exaggerantes, suorum quasdam mortes commemorarent in oppido Bagaiensi, responsum est à Catholicis eos hoc passos esse dum eorum violentiæ resisteretur,

Vide August. Epist. 50. quam & judici inferre conati sunt. In illo oppido commemoraverunt Catholici ab eis horrenda esse commissa, ita ut etiam basilica esset incensa, & in ignem missi codices sancti, mortes autem illorum magis esse ex consuetudine quam habent ut se ipsi præcipitent. Cùmque his Donatistæ respondentes exaggerarent identidem velut persecutiones quas paterentur, tamquam ex his fructibus suos adversarios malam esse arborem jactitantes, & petentes identidem ut de agro & zizaniis & de una & immortali Ecclesia judicaretur, contrà autem Catholici fructus eorum commemorarent schismata & rebaptizationes, & quòd ipsi primitùs majores suos apud Imperatorem accusassent, atque in hujusmodi mutuis objectis diu conflictatio versaretur, maluit cognitor hæc omnia cohibere, promittens de his judicium posteriore sententia. Et recitari jussit quod à Catholicis oblatum jam legi cœperat & fuerat interruptum.

Sic peracta est causa Ecclesiæ, quam magnopere Catholici curaverant à Cæciliani causa distinguere, *Breviculi Collat. diei III.* quoniam ei non posset cujuslibet præjudicari criminibus quæ contra omnes humanas criminationes tot testimonia divina meruisset. Ex hoc jam cœpit agi etiam causa Cæciliani.

Quinto ergo loco hæc acta sunt. Recitatæ sunt *Cap. XII.* duæ relationes Anulini Proconsulis ad Constantinum Imperatorem. Una quæ jam * superiùs erat recitata, ** Collat. 3. cap. 216.* quæ ostendit majores Donatistarum, id est, de parte Majorini, dedisse sibi chartas criminum Cæciliani & postulasse Constantino mittendas, seque illas memorato Imperatori misisse. Altera autem quâ ostendit ex ejusdem Imperatoris jussione denos ex utraque parte ad agendam causam ut mitterent eos se convenisse, atque illos promisisse facturos. Tum deinde lectæ sunt etiam * litteræ supradicti Imperatoris ad ** Apud Euseb. lib. 10. cap. 5.* Episcopos datæ, ubi eis causam Cæciliani injunxit audiendam. Atque inde ex ordine legi cœpit etiam Episcopale judicium Melchiadis Romani Episcopi & aliorum cum illo Gallorum & Italorum Episcoporum in eadem urbe Romæ factum. Cujus judicii prima parte, id est, gestis primi diei recitatis, ubi accusatores Cæciliani, qui missi fuerant, negaverunt se habere quod in eum dicerent, ubi etiam Donatus à Casis nigris in præsenti convictus est adhuc Diacono Cæciliano schisma fecisse Carthagine; de Carthaginis enim schismate exorta est adversus Ecclesiam Catholicam pars Donati ubi etiam promiserunt iidem adversarii Cæciliani alio die se repræsentaturos quos causæ necessarios subtraxisse arguebantur, & hoc mentiti, ulteriùs ad judicium accedere noluerunt. Hac ergo judicii parte recitatâ, cùm cœpisset recitari quid alio die gestum sit, interruperunt Donatistæ, & petere instantissimè cœperunt ut priùs ea quæ offerebant recitarentur; asserentes non esse ordinis ut priùs absolutio Cæciliani, quem nondum accusaverant, legeretur; & de hoc aliquanto diutiùs conflixerunt: cùm Catholici dicerent non debere interrumpi quod legi jam cœperat, donec ejusdem judicii omnia gesta terminarentur, illi autem è diverso assererent ea quæ interrumpebantur, nec incipi debuisse ut legerentur, quoniam non competeret priùs defendi hominem quàm accusari. Ad hoc Catholici respondebant, cùm causa schismatis à cognitore quæreretur, petisse ut illa legerentur quæ oblata fuerant ad legendum cùm ageretur de persona petitoris. Duas itaque ob res illa voluisse recitari; ut appareret eos primitùs in hac causa hominem judicem postulasse, qui faciebant Catholicis invidiam quòd in hac collatione homo cognitor residebat, & ut petitoris persona constaret, & quoniam legi cœpta fuerant, non debere interrumpi, sed usque ad finem recitando perduci. Inter hæc cognitor cùm hoc primò voluisset quod à Catholicis petebatur, ut ea quæ recitari cœperant finirentur, postea tamen ei Donatistæ extorserunt ut ea quæ ipsi offerebant, dilatis illis, legi permitterentur.

Tunc Donatistæ aliquantum prælocuti sunt quòd *Cap. XIII.* Mensurius, qui fuerat ante Cæcilianum Ecclesiæ Carthaginensis Episcopus, tempore persecutionis tradiderit persecutoribus sanctas scripturas. Et hoc ut probarent, legerunt ejus epistolam ad Secundum Tigisitanum datam, qui tunc habebat primatum Episcoporum Numidiæ; in qua epistola videbatur Mensurius velut de suo crimine confiteri, qui tamen non scripserat se sanctos codices tradidisse, sed potiùs, ne à persecutoribus invenirentur, abstulisse atque servâsse, dimisisse autem in basilica novorum quæcumque reproba scripta hæreticorum; quæ cùm in-

venissent

Brevicul. Collat. diei III. venissent persecutores & abstulissent, nihil ab illo amplius postulasse. Verumtamen quosdam Carthaginensis ordinis viros postea suggessisse Proconsuli quòd illinsi fuerant qui missi erant ad Christianorum scripturas auferendas & incendendas, quia non invenerant nisi nescio quæ ad eos non pertinentia, ipsas autem in domo Episcopi custodiri, unde deberent proferri & incendi; Proconsulem verò ad hoc eis consentire noluisse. In eisdem etiam litteris lectum est eos qui se offerrent persecutionibus non comprehensi, & ultrò dicerent se habere scripturas quas non traderent, à quibus hoc nemo quæsierat, displicuisse Mensurio, & ab eis honorandis eum prohibuisse Christianos. Quidam etiam in eadem epistola facinorosi arguebantur & fisci debitores, qui occasione persecutionis vel carere vellent onerosa multis debitis vita, vel purgare se putarent & quasi abluere facinora sua, vel certe acquirere pecuniam, & in custodia deliciis perfrui de obsequio Christianorum. Crimen tamen Donatistæ non ingerebant Mensurio nisi de codicibus traditis. Mentitum eum quippe dicebant, quòd illi non fuerint codices sancti, & peccatum suum tegere voluisse; quamvis & ipsam fictionem criminarentur. Recitarunt etiam rescripta Secundi Tigisitani ad eumdem Mensurium pacificè data, ubi & ipse narravit in Numidia persecutores quæ egerint, & qui comprehensi, & scripturas sanctas tradere nolentes, & multa mala passi, & gravissimis suppliciis excruciari & occisi sunt; eósque honorandos pro martyrii sui merito commendavit, laudans eos non tradidisse scripturas sanctas, illius mulieris exemplo quæ duos exploratores in Hiericho, in quibus figurarentur duo testamenta vetus & novum, tradere persecutoribus noluit. Quod quidem exemplum si sub hac figura est intelligendum, Mensurium potiùs adjuvabat. In suis enim litteris Mensurius reprehendebat eos qui scripturas sanctas, quamvis eas non traderent, se tamen habere faterentur, quod mulier illa non fecit. Neque enim eos exploratores qui quærebantur apud se esse confessa est, sed negavit. Scripsit etiam Secundus & ad se ipsum missos à curatore & ordine centurionem & beneficiarium qui peterent divinos codices exurendos, eisque respondisse: *Christianus sum & Episcopus, non traditor*. Et cùm ab eo vellent aliqua ecbola aut quodcumque accipere, neque hoc eis dedisse, exemplo Eleazari Macchabæi, qui nec fingere voluit suillam carnem se manducare, ne aliis præberet prævaricationis exemplum. Hæ litteræ Mensurii & Secundi donec legendo terminarentur, Catholici patienter audierunt; quamvis testati fuerint eas esse familiares, nec ad causam Ecclesiæ pertinere.

Cap. XIV. Cognitor ergo commonens Donatistas ut patientiæ vicem redderent, jussit perlegi quæ oblata à Catholicis jam ex parte fuerant recitata. Hic Donatistæ poposcerunt ut priùs etiam legeretur quod de causa Cæciliani offerebant. Hoc quoque sine ulla difficultate Catholicis permittentibus, & commendantibus quàm patienter hoc permitterent, ut hoc eis & illi rependerent, jussit quod offerebatur cognitor recitari. Et recitatum est à Donatistis Concilium fermè septuaginta Episcoporum contra Cæcilianum apud Carthaginem factum, ubi eum absentem damnaverunt quòd ad eos venire noluerit, tamquam à traditoribus ordinatus, & quia cùm esset Diaconus, victum afferri martyribus in custodia constitutis prohibuisse dicebatur. Nominati sunt etiam quidam collegæ Cæciliani, qui traditores asserebantur publicis gestis; quæ tamen gesta non legebantur. Inter hos autem maximè Felix Aptungensis acerbiùs accusatus est, ita ut fons malorum omnium diceretur. Deinde sententiæ à singulis dictæ sunt, primitus à Secundo Tigisitano, qui eorum princeps fuit, deinde à ceteris, quibus expresserunt se Cæciliano & collegis ejus non communicare. Hoc itaque Concilio recitato, Catholici responderunt illas litteras Mensurii & Secundi ad invicem datas satis demonstrasse pacatos, nihil postea criminis de facto Mensurii vel accusatum vel judicatum, Concilium verò quod contra Cæcilianum factum legerant, non quidem habere consulem & diem, sed hinc se nullum crimen objicere, quod magis negligentiæ quàm fraudis esse potuerit.

Cap. XV. Sed obtulerunt iidem Catholici aliud Concilium sub eodem Tigisitano habitum in civitate Cirtensi; cujus Consul & dies cùm legeretur, Donatistæ dixerunt nec consulem nec diem talia solere habere decreta. Hîc Catholici responderunt illorum esse istum forsitan morem, qui Concilia sua nollent in aliqua falsitate convinci, Catholicorum autem Concilia consules & dies semper habuisse. Deinde cœpit identidem Concilium quod Catholici attulerant recitari; ubi Secundus quosdam, de quorum traditione audierat, & sigillatim interrogabat, & eos confessos à consessu removebat. Quod eo modo recitabatur ut cùm ex Cirtensi Concilio lecta esset confessio traditorum, legeretur etiam de Concilio Carthaginensi nomen ejus velut traditoris in Cæciliani causa damnati. Deinde ventum est ad ipsius Secundi Tigisitani à Purpurio Limatensi crimen objectum; cui Purpurio idem Secundus occisos ab eo in carcere Milei filios sororis ejus objecerat; ubi ille vicissim ei crimen traditionis objecit, dicens detentum eum fuisse à curatore & ordine ut scripturas daret, nec eum potuisse dimitti nisi aliquid tradidisset. Hoc autem quod ei objecit Purpurius, detentum eum fuisse à curatore & ordine, ut scripturas daret, idem Secundus in litteris quas Mensurio rescripserat penè confessus est, ubi ait missum ad se fuisse à curatore & ordine centurionem & beneficiarium, & à se scripturas petitas, vel qualibet ecbola: quæ quidem se non tradidisse dixit. Sed cùm ipse illic commemoraverit tot martyres qui cùm tradere noluissent, excruciati & occisi sunt, quomodo ipse detentus & convictus, & nolens aliquid tradere, nihil pati & dimitti potuerit, nec Mensurio scripsit, nec Purpurio respondit. Non enim Centurioni & beneficiario dixit se scripturas non habere, sed respondit se omninò non tradere. Quod illi auditum quomodo illo dimisso renuntiare potuerint sine suo exitio, non apparet; præsertim quia idem Secundus non quoslibet infimos, sed etiam patresfamilias, cùm hoc idem persecutoribus respondissent, crudelissimis mortibus dixit occisos. Sed de hac re Catholici nullum Secundo crimen objecerunt, sed tantummodò quod ei Purpurius objecit, & propter quod pacem, ne schisma fieret, omnia illa Deo dimittens, cum traditoribus fecit, recitari voluerunt, ut quales homines in absentem Cæcilianum sententias dixerint appareret.

Acta extant apud August. lib. 3. contra Cresc. cap. 27.

Cap. XVI. Hoc autem recitato, petierunt Catholici ut etiam illa quæ dilata fuerant legerentur de Concilio Carthaginensi, in quo lectum fuerat absentem Cæcilianum à multis Episcopis fuisse damnatum. Hoc illud Concilium; quia Catholici recitaverant relationes Anulini Proconsulis, quibus appareret chartas criminum Cæciliani Constantino Imperatori esse transmissas: quod utique agentes, confirmaverunt à majoribus suis Cæcilianum apud Imperatorem accusatum.

tum. Responsum est autem à Catholicis illud Carthaginense Concilium sic non præjudicare absenti Cæciliano, quemadmodum non præjudicavit absenti Primiano Concilium eorum à quibus in Maximiani causâ damnatus est, quoniam magis tenuit pars Donati quod actum est postea pro Primiano quàm illius Concilii auctoritatem quo fuerat antè damnatus; sic ergo & in Cæciliani causâ debere attendi quod posteà gestum est. Hìc Donatistæ de Maximiani causâ coarctari dixerunt nec causam causæ nec personam præjudicare personæ. Quam sententiam in ore habere solent omnes Catholici, cùm Donatistæ aliorum crimina aliis objicientes suam separationem defenderent & orbem Christianum nescio quibus Afrorum criminibus accusarent. Nam & istâ collatione totum quod egerant Catholici ut Ecclesiæ causam à causa Cæciliani distinguerent, asserentes in Ecclesiâ permixtos malos non obesse bonis, nec eos suis maculare peccatis, hoc utique egerant ut nec causa causæ præjudicaret, nec persona personæ. Quod ab adversariis, dum aliud ageretur, voce apertissimâ confirmatum est. Sed cognitor cùm quæsisset quid de Carthaginensi Concilio Catholici responderent, iterùm responderunt non esse contemnendam similitudinem causæ Primiani, quia & Dominus Christus Judæos de factis eorum convincens perducebat ad verum. Deinde Donatistæ longâ prosecutione agebant ut ex illius auctoritate Carthaginensis Concilii confirmaretur Cæciliani damnatio, quòd ad tot Sacerdotes venire noluerit, (quasi non & Primianus ad eos à quibus damnatus est, eùm eorum factionem cognosceret, simili voluntate non venerit) & quòd non expectaverit Cæcilianus ut princeps à principe ordinaretur; cùm aliud habeat Ecclesiæ Catholicæ consuetudo, ut non Numidiæ sed propinquiores Episcopi Episcopum Ecclesiæ Carthaginis ordinent: sicut nec Romanæ Ecclesiæ ordinat aliquis Episcopus Metropolitanus, sed de proximo Ostiensis Episcopus. Hoc autem dicentes de suâ consuetudine, quam nescio quando instituerunt, Ecclesiæ Catholicæ præjudicare conabantur. Quæ consuetudo si antiqua esset, hoc ipsum objecissent Cæciliano, quando eum absentem damnaverunt. Dixerunt etiam scripsisse Optatum quòd Cæcilianus dixerit:

Optat. lib. 1.

Si traditores sunt qui me ordinaverunt, ipsi veniant & ordinent me. Quod quidem si dictum est, ideò dici potuit ad illos irridendos quibus hoc mandasse perhibetur; quoniam certus erat ordinatores suos non esse traditores. Non enim ait: *Quia traditores sunt*, sed, *si traditores sunt*; ut innocentia eorum probanda restaret, ubi probari rectè potuisset. Ad hæc, & si quæ alia prolixa prosecutione dixerunt, breviter responderunt Catholici non sufficere ad causam Cæciliani Carthaginense Concilium ipsos etiam judicasse, qui eam ad Imperatorem accusando miserunt, & sic demonstrarunt hoc potius esse expectandum quò res pervenerit usque ad Imperatoris sententiam, cui eamdem causam mittendam duxerunt. Hoc enim Catholici instabant, ut omnibus morarum ombraculis amputatis, illa potiùs legerentur quibus lectis olim causa finita, & Cæciliani innocentia manifestata luce clariùs appareret. Quæ Donatistæ ut legerentur omninò nolentes, quidlibet aliud interponendo impediebant. Nam cùm cognitor quæsisset utrùm priùs esset factum Carthaginense Concilium & postea missa fuerit ad Imperatorem causa Cæciliani, dixerunt Catholici, quoniam Consulem & diem illud Concilium non haberet, ad utrumque se respondere, quia si prius causa ad Imperatorem missa est, quo exitu terminata sit expectari oportere; si autem postea, nihilominus non istorum sed illius judicium esse quærendum quo eam post judicium suum mittendam putarunt. Sed cùm multa Donatistæ insererent de consule & die, cur in suorum majorum Concilio non legeretur, ne hinc falsitatis arguerentur, & assererent hanc esse Ecclesiasticam consuetudinem ne dies & consules decretis Episcoporum conscriberentur, legi volentes etiam Concilium Cypriani ut hoc probarent, quia nihil aliud nisi moræ quærebantur: (Neque enim Catholici in eo causam suam constituerant quando ad utrumque responderant, sive prius, sive posterius esset illud Concilium quod contra Cæcilianum apud Carthaginem fecerant) jussit cognitor Catholicis instantibus, ut ista potiùs quæ dilata fuerant legerentur.

Brevicul. Collat. dici III.

Cap xvii.

Tunc Donatistæ aliam quæstionem interposuerunt morarum plenissimam, sed reverâ in quâ pro se laborare voluerunt, si possent ostendere quod volebant, illud scilicet Cirtense Concilium falsum esse ubi lectæ fuerant confessiones traditorum invicem sibi ignoscentium ne schisma fieret, quia ipsi legebantur inter ceteros contra Cæcilianum absentem sententias protulisse. Hoc ergo falsum demonstrare conantes multa dixerunt, sed alia levis esse ipsi judicantes, duo quædam in eâ quæstione multùm commendaverunt, & in eis multum immorati sunt; unum, quia contra Ecclesiasticam consuetudinem ipsum Cirtense Concilium diem & consulem haberet; alterum autem, quòd persecutionis tempore non posset Concilium congregari. Exigebant ergo Donatistæ à Catholicis ut vel alia Concilia proferrent antiqua Episcoporum, ubi ostenderent consules & dies etiam conscriptos, vel de ipsis sanctis scripturis tale aliquid recitarent. Ubi Catholici cum viderent de re inanissimâ moras mirabiles & inexplicabiles interponi, (quis enim eos hinc falsitatem crederet objecturos ubi ad majorem diligentiam temporum attestatio prænotata legeretur, ne fortè per hanc esset aliquando necessaria indagatio veritatis? quis ergo eos crederet hoc objecturos, ut præpararet antiqua Concilia, quibus hanc consuetudinem demonstraret? aut quis tunc iret & vetusta Ecclesiastica archiva revolveret?) cùm hoc viderent Catholici, & in Melchiadis Concilio diem & consulem demonstrabant, & de ipsis sanctis scripturis commemoraverunt Prophetas indicia antiquissimorum temporum suis litteris prænotasse, quoto anno, cujusque mense anni, quoto die mensis factum esset super eos verbum Domini. Cognitor autem illud de die & consule objectum contemnendum & removendum existimans, jussit gesta apud Melchiadem habita cetera recitari; & recitata sunt. Quibus apparuit omnium qui tunc consederant Episcoporum sententiis & ipsius Melchiadis Cæcilianum absolutum atque purgatum, Donatum verò damnatum, qui præsens in primâ fuerat actione convictus, ille scilicet Donatus à Casis-nigris, quem præsentem fuisse tunc constitit. Sed hoc recitato, cùm quæreretur à Donatistis quid responderent ad illud Cirtense Concilium, eò redierunt, conantes falsum esse monstrare. Tum dixerunt tempore persecutionis congregari non potuisse Concilium. Quod cognitor non contempsit, & validum existimans, à Catholicis responsionem poposcit; atque inter hæc quæsivit unde probaretur tempus fuisse persecutionis. Tunc Donatistæ protulerunt martyrum gesta, ubi auditi & pro confessione passi sunt. Jussit etiam cognitor computare Officium & renuntiare, consideratis utriusque consulibus & diebus, & qui de gestis martyrum legebantur, quia dictum fuerat

Brevicul. Collat. diei III. à Catholicis post illorum martyrum passionem, unde persecutionis tempus probabatur, propè annum consecutum fuisse usque ad consulem & diem Concilii Cirtensis. Responsio autem computantis Officii mensem interfuisse suggesserat. Voluerunt ergo Catholici de tabulis tolli quod dixerant, ut hoc solum gesta retinerent quod Officium responderat: hoc enim verius esse crediderant. Sed Donatistæ quod à Catholicis dictum erat noluerunt de tabulis tolli: unde Catholici non contenderunt, ut eorum in hoc calumniosus animus appareret. Porrò autem illud erat verius quod Catholici dixerant. Officium autem in computando errans, falsum renuntiaverat: quod postea conscripta & diligentiùs considerata gesta docuerunt, sicut potest probare quem libuerit legere & non piguerit computare. Nam gesta martyrum, quibus ostendebatur tempus persecutionis, consulibus facta sunt Diocletiano novies & Maximiano octies, pridie Idus Februarias; gesta autem Episcopalia decreti Cirtensis post eorumdem consulatum, tertio Nonas Martias; ac per hoc tredecim menses interesse inveniuntur, plures utique quàm undecim, quos priùs Catholici minùs diligenter computando responderant. Sed Officium ut falleretur & mensem interesse responderet, eumdem consulatum putavit, post consulatum autem non advertit, ubi annus jam alius agebatur. Proinde Catholici tamquam ex verâ Officii responsione cogebantur ostendere tempore persecutionis illos undecim vel duodecim Episcopos in domum privatam convenire potuisse, Donatistis instantibus ut hoc ex aliis Conciliis ostenderent, si aliquo tempore persecutionis facta Episcoporum Concilia reperire potuissent. Quod Catholici quoniam tunc inquirere, & ad autem veteres chartas in archivis Ecclesiasticis discutere non poterant, respondebant multò faciliùs duodecim homines in domum [privatim] convenire potuisse eo tempore quo etiam congregationes plebium fieri solebant, quamvis persecutione fervente, sicut ipsis gestis martyrum monstrabatur, qui confitebantur in passionibus suis se collectam & dominicum egisse. Hoc autem Catholici dixerant, & antequam supputaret & responderet Officium, dictum est etiam à Catholicis Episcopalia gesta illa Cirtensia, quæ diligentiâ majorum usque ad hæc tempora servari & inveniri potuerint, sic habenda quemadmodum illæ epistolæ Mensurii & Secundi, quas Donatistæ recitaverunt. Concilium quippe Carthaginense, ubi absentem Cæcilianum septuaginta damnaverunt, commemoratum est etiam à Melchiade habitum, ubi Cæcilianus est absolutus. Litteræ verò illæ Mensurii & Secundi nusquam alibi commemoratæ dicebantur, (unde nullo alio testimonio veritas earum asserebatur) nec tamen ideò dicebant Catholici falsas esse. Dictum est etiam hoc à Catholicis, ut probarent Donatistæ, si possent, tempore persecutionis sic ad se invicem scripsisse Episcopos quemadmodum Mensurium & Secundum scripsisse proferebant. Quod non ideò dicebant Catholici ut hinc illas Mensurii & Secundi litteras falsas esse monstrarent, quæ seu veræ seu falsæ essent, causæ nihil officerent, sed ut hinc intelligerent Donatistæ quàm vanâ tergiversatione Catholicos cogerent alia proferre Concilia persecutionis tempore congregata: quia si eis simili obstinatione diceretur, proferte & vos alias epistolas persecutionis tempore sic scriptas & missas, quæ si aliquo modo deprehenderentur, & codices occultari exigi possent, & ordo & curator & centurio & beneficiarius ad discrimen capitis pervenire, qui Secundum tradere nolentem impunitum dimisisse prodebantur, nullo modo ad horam reperirent alias epistolas tempore persecutionis ab Episcopis ad Episcopos in tam longinqua terrarum similiter datas. Cùm ergo hinc diuturna conflictatio fieret, sæpè repetentibus Donatistis non potuisse tempore persecutionis Concilium congregari ad Episcopum ordinandum, quia in apostasia erat mundus, nec erant quibus ordinaretur, & cetera talia, Catholicis autem respondentibus quòd & Episcopi facilè congregarentur tam pauci ut nec Concilium dici debeat quando plebes congregabantur, sicut gesta martyrum testarentur, & erant sine dubio quibus ordinarentur Episcopi, ipsæ utique plebes, quas tunc solitas congregari gesta martyrum loquebantur. Hæc cùm assiduè multis & variis modis dicerentur & responderentur: (nam & domum privatam Christianis congregandis præstitam constitit tempore persecutionis, sicut in quibusdam gestis martyrum legebatur) quia Donatistæ dixerunt fieri non potuisse ut illo tempore domum suam quisquam præberet, & commemoratum est usque adeò non esse incredibile quòd in privatam domum pauci illi Episcopi persecutionis tempore convenerint, ut fervente persecutione etiam in carcere doceantur baptizati martyres, & illic à Christianis celebrata sacramenta ubi Christiani propter eadem sacramenta tenebantur inclusi.

Inter hæc ergo tandem aliquando, sæpè etiam Cap.[illegible] cognitor interlocutus fieri potuisse illum conventum ab Episcopis quando & plebes congregatæ probabantur, compulit Donatistas ut contra Concilium judiciúmque Melchiadis, quo Cæcilianus purgatus atque absolutus legebatur, si haberent aliquid dicerent, quoniam illic potiùs quàm in illo Cirtensi Concilio causa consisteret. Tunc Donatistæ ipsum Melchiadem cœperunt crimine traditionis arguere & dicere majores suos propterea illius judicium refugisse quòd traditor fuisset; quasi non jam judicio ejus assisterent, & responderent se in Cæcilianum non habere quod dicerent. Sed tamen facto judice intento utrùm de traditionis crimine Melchiadis aliquod judicium, vel publicum, vel Ecclesiasticum proferretur, ipsísque Catholicis id ut probaretur exspectantibus & exigentibus, legerunt Donatistæ gesta quædam prolixissima apud Præfectum, ubi nec Præfectus ipse cujusmodi esset apparebat, nec locus legebatur ubi hæc agebantur, sed gesta ipsa multos multa Ecclesiastica tradentes longissimâ recitatione sonuerunt, ubi nomen Melchiadis omninò non sonuit. Quibus peractis, cùm cognitor miraretur aliud promissum & aliud recitatum, illi adhuc ejus patientiam deposcentes, gesta alia recitarunt; in quibus legebatur Melchiades misisse Diaconos cum litteris Maxentii Imperatoris & litteris Præfecti Prætorio ad Præfectum urbis ut ea reciperent quæ tempore persecutionis ablata memoratus Imperator Christianis jusserat reddi. Et cùm his quoque gestis nullum Melchiadis crimen & cognitori & Catholicis defensoribus appareret, dixerunt Donatistæ Stratonem Diaconum, quem cum aliis Melchiades ad recipienda loca Ecclesiastica miserat, superioribus gestis recitatum esse traditorem, & ideò volebant etiam Melchiadem crimine traditionis aspergere quòd Diacono illo non degradato uteretur. In prosecutione autem suâ dixerunt Melchiadem tertium Episcopum fuisse ab illo qui tunc erat cùm traditio illa facta esset. Hic cognitor requisivit utrùm saltem in illis traditionis gestis esset expressum quod Straton Diaconus fuerit. Et recitatum est eum hortatorem vanissimæ superstitionis appellatum: quòd non solum ipse, *Vide Aug. lib. ad Donatist. post collat. cap. 13.*

ipse, sed etiam ceteri qui tradebant appellabantur. Sed Donatistæ responderunt, à gentilibus persecutoribus in contumeliam religionis & Diaconos & Presbyteros ita vocitatos. Ergo Catholici responderunt, cùm mirum non esset, essétque in rebus humanis usitatissimum, ut non duo tantùm, verùm etiam plures homines uno nomine vocarentur, fieri quidem potuisse ut ille traditor Straton Presbyter fuerit, iste autem alius Straton Diaconus, quoniam Donatistæ dixerant & Diaconos & Presbyteros hortatores vanissimæ superstitionis à gentilibus appellari; (quamquam omnes Clericos isto contumelioso nomine gentiles appellare potuerint, & multò esset incertius cujus gradûs Clericus ille traditor fuerit) verumtamen etiamsi eum Diaconum fuisse posset ostendi, neque hoc esse incredibile aut mirum, cum ante parvum tempus in ipsâ urbe Româ duo Petri Diaconi fuerint. Illud quoque additum est à Catholicis, quia etsi demonstraretur, quod omninò non demonstrabatur, eumdem Stratonem Diaconum tradidisse quem postea Melchiades ad recipienda loca Ecclesiastica cum aliis Diaconis misit, non continuò Melchiadem isto crimine aspergi, quem potuit persecutio longè facere absentem, ut hoc omninò nesciret, eumque innocentem putaret quem nemo reum accusando monstraret. Contra hîc frustrà Donatistæ eadem per eadem diutissimè clamaverunt. Post collationem sanè etiam de Cassiano Melchiadi calumniati sunt, quia etiam hoc nomen & in Diaconis invenitur quos ad Præfectum misit Melchiades, & in illis gestis ubi facta traditio recitata est. Quod si in collatione dicerent, facilè potuit à Catholicis responderi, in tantâ turbâ Romanorum Clericorum nihil mirum fuisse si duo vel plures non solùm Stratones, sed etiam Cassiani reperirentur, cùm in duodecim Apostolis non solùm duo Judæ, sed etiam duo Jacobi legerentur; nisi fortè ipsis licuisset [Donatum] Casensem à Donato Carthaginensi distinguere, cùm timerent ne major auctor ipsorum Donatus Carthaginensis damnatus in Melchiadis judicio putaretur, & Catholicis non liceret in tantâ multitudine Clericorum Romanorum habere plures similibus nominibus appellatos. Falsum enim erat quod Donatistæ dixerant, convenire personas, convenire loca, convenire regiones, quando nec loca, nec regiones, nec ipsæ expressæ personarum dignitates de utrisque gestis, sed sola nominum convenientia legebatur, quam in diversis personis generis humani consuetudo frequentare non cessat.

Cap. xix. Spernens itaque cognitor incertissimas suspiciones, jussit aliquid manifestum contra illa gesta proferri, aut certè Constantini judicium, cujus mentio jam facta fuerat, recitari. Et recitatum est judicium Constantini, quemadmodum se inter partes causam Cæciliani cognovisse ad Eumalium Vicarium Africæ scripsisset, quod remotis omnibus arbitris Cæcilianum innocentem, illos calumniosissimos cognovisse testatus est, commemorans etiam in Arelatensi oppido pro Cæciliano factum Episcopale judicium, cui judicio jam plurimi ex dissensione consenserant, reliquis adhuc resilientibus & discordantibus: unde ipse de re totâ inter partes coactus est judicare. Post harum Imperialium litterarum recitationem, quæsivit cognitor à Donatistis quid contradicerent. Ibi Donatistæ rursùs ad Melchiadis calumniosam criminationem redire conati sunt; unde cùm essent cognitoris interlocutione depulsi, & ab eis esset flagitatum ut contra judicium Melchiadis vel Imperialem sententiam, si haberent aliquid, recitarent, responderunt etiam Imperatorias aures pravis suggestionibus inflatas. Ibi eis cognitor respondit, quod attentissimè adverterat, inter partes fuisse judicatum. At illi exigere cœperunt ut hoc legeretur, utrum inter partes judicaverit Imperator. Quod cùm fuisset cognitore jubente recitatum, nihil invenientes quod dicerent, cœperunt de consule memoratis Imperialibus litteris calumniari quòd sine consule fuerant recitatæ. Hinc exorto conflictu, cùm Donatistæ invidiose dicerent Episcopale Concilium cum consule fuisse recitatum, & Imperatoris litteras consulem non habere, & Catholici responderent non ibi causam consistere, cognitor etiam interlocutus est evidentissimis legibus definitum Imperialia constituta, etiamsi consules non legerentur, in dubium non vocari. Deinde Catholici urgebant ut aperte dicerent falsum esse quod lectum est, posse enim archiva conquiri. Brevicul. Collat. dies III. Vide capita collat. 3. cap. 528.

Cap. xx. Sed hinc repulsi, velut aliquid validissimum prolaturi, petierunt Optatum legi, (quod & antè petiverant:) unde se probaturos dicebant Cæcilianum ab Imperatore damnatum; & promissum eis fuerat, sed dilatum. Prius ergo volebat cognitor ut exprimerent utrùm litteras Imperatorias arguere falsitatis auderent. Quod quidem illi minimè audebant; tamen nihilominùs consulem deesse invidiosissimè causabantur. Optatum verò legi multò instantiùs flagitabant. Hæc cùm diutiùs agerentur, in aliâ chartâ illarum Imperialium litterarum inventus est consul. Quod cùm esset suggestum, Donatistæ dixerunt: *Certè consulem habere non debuit;* quasi hoc aliquando dictum esset quòd habere non debuerit, ac non etiamsi consul defuisset, non impediri Imperialis constituti veritatem. Quod cùm eis cognitor identidem respondisset, recitatus est & Optatus, recitantibus Donatistis, ubi ait: *Eo tempore idem Donatus petiit ut ei reverti licuisset & ad Carthaginem accederet. Tunc à Philomino suggestore ejus Imperatori suggestum est ut bono pacis Cæcilianus Brixiæ teneretur; & factum est.* In quibus verbis Optati cùm omninò nulla Cæciliani damnatio, sicut illi demonstraturos se esse promiserant, reperiri potuisset, jussit cognitor totam paginam recitari, ut de superioribus & inferioribus verbis voluntas ejus qui scripserat nosceretur. Et ex Officio recitatum est: *Cæcilianus omnium suprà memoratorum sententiis innocens est pronuntiatus.* Quod cùm recitaretur, Donatistæ dixerunt hoc se non petiisse recitari, stomachantes adversùs eos qui risum tenere non potuerant cùm audissent quàm apertam contra se ipsos paginam protulissent. Deinde cùm illis verbis quæ ipsi recitaverant extenuasse dicerent Optatum damnationem Cæciliani & exprimere noluisse, flagitatum est ab eis ut aliunde manifestum legerent quod ab illo dicerent extenuatum. Quod cùm minimè potuissent, etiam inde post aliquantas morarum inanium perplexitates, cùm & de Donati nomine contendissent quòd non Carthaginensis, sed Casensis Donatus in judicio Melchiadis adversùs Cæcilianum astitisset, (quod & Catholici concedebant) aliquando transitum est. Optat. lib. 1.

Deinde quia Constantini litteris, quibus eum inter partes cognovisse & pro Cæciliano contra illos judicasse constabat, cognitor eos, si quid haberent, respondere cogebat, petiverunt suum libellum esse recitandum, quem dicebant datum Constantino à majoribus suis. In quo libello satis aperteque monstraverunt quàm falsum dixerint de damnatione Cæciliani apud Brixiam. Idem quippe libellus ostendit quemadmodum contra eos senserit Constantinus. Nam ibi dicunt nullo modo se communicaturos an- Cap. xxi.

Brevicul. Collat. diei III.

tistiti ipsius nebuloni, paratósque esse perpeti quicquid eis facere voluisset. Quem Constantini antistitem nebulonem utique Cæcilianum intelligi volebant. Quomodo ergo eum Constantini antistitem dicebant cui se contra Constantinum loquentes non communicare confirmabant, si eum apud Constantinum superaverant ita ut ab illo Brixiæ scirent esse damnatum?

Cap. XXII. Cùm ergo Catholici dixissent hoc eos contra se ipsos recitasse, hoc idem ipse etiam cognitor esset interlocutus, addiderunt etiam illi suæ falsitati convincendæ magnum aliud firmamentum, recitantes ipsius Constantini litteras scribentis ad Verinum Vicarium ut libero eos dimittat arbitrio, se jussisse insinuans ut de exilio remearent; in quibus litteris Constantinus sic eos detestatur ut nihil illâ indulgentiâ possit deformius inveniri. Quos utique non ita culpasset, sed magis laudasset, si ab eis Cæcilianus apud illum victus ab eóque damnatus Brixiæ relegaretur. Ac per hoc ista contra seipsos proferentes atque recitantes, & à Cæciliano se superatos memorati Imperatoris judicio manifestissimè monstraverunt, & suam falsitatem, qua cum dicebant esse damnatum, apertissimè convicerunt. Et quia Catholicos persecutionem facere, se autem pati gloriabantur, Cæcilianum tamen per suas accusationes ab Imperatore damnatum etiam falsò gloriari voluerunt. His itaque recitatis, cùm Catholici dicerent & cognitorem breviter admonerent, quod etiam ipse cernebat, pro se illa, hoc est, pro innocentia Cæciliani, contra illos fuisse recitata, & hoc idem etiam ipse fuisset interlocutus, Donatistæ responderunt dicentes: *De libero arbitrio nihil dicit potestas tua.* Hoc enim putantes secundùm Constantini litteras sibi posse à præsente cognitore concedi, èas etiam contra se pro Cæciliani causa recitandas existimaverunt. Hîc cùm eis cognitor respondisset aliud sibi esse à præsentis temporis Imperatore præceptum, ierunt in aliud quod contra se identidem multò mirabiliùs protulerunt.

Cap. XXIII. Recitaverunt etiam alias litteras ejusdem Constantini Imperatoris ad Probianum Proconsulem datas, quæ quidem consules non habebant; sed nihil quasi de objectione mutua Catholici agere voluerunt: quamvis & hinc se ipsos Donatistæ convincerent quàm calumniosè Catholicis id objecerint, cùm prior chartula, ex qua recitatum est judicium Constantini quo absolutus est Cæcilianus, consules non haberet, qui tamen mox in alia chartula inventi sunt. Istæ itaque litteræ ad Probianum Proconsulem datæ continent Imperatoris jussionem, quâ præcepit ut ad se Ingentius mitteretur, cujus confessione in Proconsulis Æliani judicio Felix Aptungensis ordinator Cæciliani à crimine traditionis fuerat absolutus. Hoc autem Imperiale præceptum ideò Donatistæ se recitare dicebant ut quasi ostenderent Cæciliani causam adhuc fuisse suspensam, etiam post illud judicium quo se Constantinus inter partes omnia terminasse jam scripserat; cùm & in ipsis litteris quas ad Probianum Proconsulem datas recitaverunt, quibus quasi ostenderent adhuc pendere judicium, quoniam ad se mitti jusserat Imperator Ingentium, tanta contra se legerint ut omninò mirum sit quibus illa oculis aspicere vel quo ore pronuntiare potuerint. Ibi enim Constantinus dixit, ab Æliano Proconsule audientiam præstitam competentem, Felicémque innocentem ab exustione codicum divinorum constitisse, illos autem esse in præsentia confutandos qui diuturnis diebus eum interpellare non quiescerent, ut eis liquidò appareret frustrà eos Cæciliano invidiam comparare & adversùs eum violenter insurgere voluisse. Hîc ergo per illas litteras non solùm Cæcilianum sed etiam Felicem purgatum, séque innocentium persecutores apud Imperatorem exstitisse docuerunt.

Hac autem acceptâ opportunitate Catholici recitandam protulerunt & ipsius Æliani tunc Proconsulis relationem de hac re ad Constantinum datam, ubi se causam Felicis audisse & finisse commemorat; & ipsa gesta proconsularia, quibus absolutus est Felix, & omnium necessariarum personarum testimonio à traditionis crimine innocens comprobatus. Cap. XXIV. Quibus recitatis, quid contradici posset cognitor inquisivit. Tunc Donatistæ, quod & antè dicere cœperant, identidem repetierunt, quærentes utrùm ex præcepto Imperatoris directus ad comitatum fuisset Ingentius; & quid postea gestum esset, ut ostenderetur à Catholicis exigentes, & gesta proconsularia quibus possent verbis refellere conantes quibus absolutus est Felix, objicientes gratiam judicia, vel suppositas fuisse personas, & cetera quæ solent homines contra gesta quibus vincuntur suspiciosâ querimoniâ jactitare. Dicebant etiam non rectè Felicem absentem fuisse absolutum. Ad ista responsum est à Catholicis, omnia quæ lecta sunt, ad absolutionem Cæciliani & Felicis apertissimè pertinere; si quid autem Donatistæ arbitrarentur misso ad comitatum Ingentio pro se fuisse judicatum & mutatum esse judicium quo Constantinus inter partes cognoscens purgato Cæciliano illos calumniosissimos judicaverat, ipsos debere proferre. Quando autem hoc Catholici dicebant, in illa temporis brevitate non poterant considerari consules; quorum ordinem in ipsis gestis qui voluerit considerare, inveniet posteriùs ab Imperatore Constantino absolutum esse Cæcilianum quàm Felicis causam ab Æliano Proconsule discussam atque purgatam, post aliquot etiam annos Constantinum scripsisse ad Verinum Vicarium; quas litteras ipsi recitaverunt ubi sibi asserebant liberum arbitrium ab illo Imperatore concessum, in quibus litteris eos tamquam pessimos & Christianæ pacis inimicos ostendit. Quod utique non fecisset, si aliquid pro illis contra Cæcilianum judicasset cùm ad comitatum missus esset Ingentius. Cognitor ergo interlocutus est non posse gesta quæ tanta roboravit antiquitas removeri nisi aliis posterioribus gestis è contrario recitatis. Dictum est etiam à Catholicis magis ad declarandam Felicis innocentiam profuisse quod absens fuerat absolutus: quia gratiæ suspicio, si præsens esset, potiùs oriretur.

Cap. XXV. Urgere deinde cognitor cœpit ut si qua posteriora gesta Donatistæ haberent contra absolutionem Cæciliani vel Felicis, jam jámque proferrent. Hîc illi ad ea quæ jam totiens dixerant, & Catholicis totiens ad omnia respondentibus transacta jam fuerant, rursùs quasi à capite redire & ea replicare conati sunt. Ubi cùm interlocutus esset cognitor, admonens ut eos jam pigeret eadem repetere quæ peracta & transacta jam fuerant, & identidem proferre compelleret si quid recitandum haberent adversùs Cæciliani & Felicis sic evidentissimas absolutiones, & illi nihil omninò adversùs illa proferentes, eadem repetere non cessarent, ut de illis quæ dixerant judicaretur, & contrà cognitor illud potiùs flagitaret ut legerent si haberent quod legi posset adversùs Imperiale & proconsulare judicium, ut posset de omnibus pronuntiari quoniam legibus prohibetur semiplenam proferre sententiam, instarent etiam Catholici ut rebus omnibus cognitori manifestatis, & Donatistis quid respondeant non invenientibus [&]

eadem

eadem repetentibus, tandem aliquando causa finiretur, in ultimo cognitor dixit: *Si contra nihil est quod legatis, exire dignamini, ut possit plena de omnibus scribi sententia.* Et utrisque exeuntibus, sententiam scripsit, quam rursùs intromissis partibus recitavit, qua complexus est omnia quæ de prolixa trium dierum actione potuit recordari; in quibus quædam non eo ordine quo gesta sunt commemoravit, omnia tamen veraciter posuit, confutatos à Catholicis Donatistas omnium documentorum manifestatione pronuntians. Brevicul. Collat. diei III.

SENTENTIA COGNITORIS.

F*Lavius Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Vellem quidem, quod & omni de votorum intentione nunc cupio, ut quanta ex demonstratione veritatis & tandem proditi erroris orta lætitia est, tanta ex conversione superstitionis antiquæ & in melius mutatæ sententiæ gratulatio nasceretur. Magna enim gaudia esse quis dubitet cum inveteratæ ægritudini provenit insperata curatio; causámque exultationis in talibus majorem facit sanitas restituta quàm semper retenta. Sed quia obstinatio mentium perditarum, quas pravæ simul persuasionis vincula nexuerant, ad viam salutis ostensæ ant redire dissimulat aut, quod est deterius, impudentia reformidat, exserenda jam legum est & exercenda sententia, ut quos ad bonam valetudinem leniora post apertam cominus veritatem medicamina non revocant, acrior restituat curationis intentio. Cui enim ratio proxima, sicut gestorum series subjecta demonstrat, sicut divinorum quoque voluminum indita exempla testantur, non liquidò declaret alieni, etiamsi probari potuisset, sceleris noxa alium fieri reum omninò non posse, & universalis Ecclesiæ statum Cæciliani insimulatione, de quo nihil reprehensibile potuit approbari, non debere subverti, nec etiam eorum qui se à corpore Ecclesiæ separarunt lata adversùs eum præjudicare valuisse sententia, sicut nec à Maximianistis recenti tempore in absentem Primianum prolata damnatio eidem nocere prævaluit? Cui etiam illud ad correptionis causam non omni ea parte sufficiat tot judiciis patefacta Donato auctore schismatis comprobatio, Cæciliani persolutio atque purgatio, ultimáque sententia triumphabilis memoriæ Constantini, qua evidentiùs docetur expressa & Cæciliani innocentia & Donati sociorúmque ejus calumniosa criminatio, Felicis quoque Aprugnensis ordinatoris ejus Proconsularis sententiæ documentis ostensa purgatio? Unde si hæc tam perspicua atque manifesta inveterato mederi nequeunt morbo, putris est vulneris sanies reprimenda; ut libertate præclusa, sibi tantùm nocere, quia hoc potiùs elegit, incipiat. Per hæc enim fiet ut velit aliquando sanari. Declaratæ igitur veritati detecta falsitas colla summittat. Unde universos ordinis viros, dominos etiam fundorum, actores, conductores tam domûs divinæ quàm etiam privatarum possessionum, seniotésque omnium locorum, hujus edicti auctoritate commoneo quatenùs memores legum, dignitatum, æstimationis salutísque propriæ, Donatistarum conventicula in omnibus civitatibus & locis prohibere contendant, ita ut Ecclesias quas eis humanitate mea absque Imperiali præcepto usque ad diem sententiæ constat indultas Catholicis tradere sine ulla dilatione festinent, ni malunt tot sanctionum laqueis irretiri: quas quidem, si unitati Catholicæ consentire voluerint, eorum esse sat certum est. Majore autem causa atque sollertia post detectam modis omnibus unitatem superstitionémque convictam à proprii debent facinoris intentione depelli. Hi autem qui post vetita legum eorum se cœtibus miscuerint, indubitanter intelligant pœnam se Imperiali arbitrio præstitutam ulteriùs vitare non posse, quos principe loco post agnitæ Catholicæ reverentiam legis ad profanos eorum cœtus communionémque rediisse sat clarum est. Quod ut antè non fieret, patientiæ tantùm consideratione & spe correctionis aliqua parte ex parte distuleram. Hactenùs igitur inimicos fidei Christianæ legibus insultasse sufficiat, maximè cùm eorum notas certum sit esse personas. Quid necesse est tot sanctionum, quoniam nulla emendatio subsecuta est, nexibus subdi? Ipsam verò Catholicorum Episcoporum, etiam post victoriam veritatis, noverint Donatistæ manere sententiam, ut completis collationibus quas eis & antè oblatas publica conscientia retinetur, & nunc offerri sine dubitatione sat certum est, sese suscipi posse cognoscant. Superioris autem edicti fidem in omnibus certum est reservari. Unde unusquisque Donati communionis Episcopus ad loca propria sine ulla debet inquietudine ac molestia remeare; quatenus in propriis constitutus, aut ad unam verámque Ecclesiam revertatur, aut satis legibus facere sine dissimulatione non differat. Hi autem qui in prædiis suis circumcellionum turbas se habere cognoscunt, sciant, nisi eorum insolentiam omnimodis comprimere & refrænare gestierint, maximè ea loca à fisco mox occupanda. Siquidem tam Catholicæ legi quàm quieti publicæ, ut eorum conquiescat insania, in hac parte consulitur. Gestorum autem relectio qua profertur superiùs memoratum à Donatistis errorem schismatis exstitisse, atque Cæcilianum & ceteros, quos improbè crediderant accusandos, fuisse purgatos, sanctitatem vestram plenissime poterit edocere. [*Et aliâ manu.*] PROPONATUR. [Datum Carthagini] post consulatum Varanis v. c. VI. Kal. Julii.

An. 412. 30. Jan.

LEX HONORII
IMPERATORIS

Quâ mulctæ pecuniariæ imponuntur Donatiſtis.

Ex Cod. Theod. Tit. De Hæreticis, *L.* 52.

Impp. Honorius & Theodosius AA. Seleuco P. F. P.

Cassatis, quæ pragmatici, vel adnotatione manûs noſtræ, potuerint impetrari, & manentibus his, quæ etiam dudum ſuper hoc definita ſunt, & veterum Principum ſanctione ſervatâ, niſi ex die prolatæ legis omnes Donatiſtæ, tam Sacerdotes quàm Clerici, Laïcique Catholicæ ſe, à quâ ſacrilegè deſcivêre, reddiderint, tunc illuſtres ſingillatim pœnæ nomine fiſco noſtro, auri pondo quinquaginta cogantur inferre: Spectabiles, auri pondo quadraginta: Senatores, auri pondo triginta: Clariſſimi, auri pondo viginti: Sacerdotales, auri pondo triginta: Principales, auri pondo viginti: Decuriones, auri pondo quinque: Negotiatores, auri pondo quinque: Plebei, auri pondo quinque: Circumcelliones, argenti pondo decem. Qui niſi à Conductoribus, ſub quibus commanent, vel Procuratoribus, Executori, exigendi, fuerint præſentati, ipſi teneantur ad pœnam: ita ut nec domûs noſtræ homines ab hujuſcemodi cenſurâ habeantur immunes. Uxores quoque eorum, maritalis, ſegregatim multa conſtringat. Eos enim, quos nequaquam illata damna correxerint, facultatum omnium publicatio ſubſequetur. Servos etiam, dominorum admonitio: vel Colonos, verberum crebrior ictus à pravâ religione revocabit: ni malunt ipſi ad prædicta diſpendia (etiamſi ſunt Catholici) retineri. Clerici verò miniſtrique eorum, ac perniciosiſſimi Sacerdotales ablati de Africano ſolo, quod ritu ſacrilego polluerunt, in exilium viritim ad ſingulas quaſque regiones ſub idoneâ proſecutione mittantur. Eccleſiis eorum, vel conventiculis, prædiiſque, ſi qua in eorum Eccleſias hæreticorum largitas prava contulit, proprietati poteſtatique Catholicæ (ſicut jamdudum ſtatuimus) vindicatis. Datum III. Kalend. Febr. Rav. Honor. IX. & Theod. V. AA. Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

Donatistis ad Catholicam fidem revocandis, atque reſecandis entè incumbit Honorius Imperator hac conſtitutione, quæ data ſtatim poſt Collationem Carthaginenſem anno D. 411. Primo capite Donatiſtis pœnæ ſeu mulctæ imponuntur, niſi ad Catholicam Eccleſiam redierint, non obſtante quacumque tandem Principis pragmaticâ vel adnotatione. Eo, inquam, pertinet *hujus legis* initium, quod ita reſtituo, *Niſi*, &c. *Catholicæ ſe à quâ ſacrilegè deſcivere, reddiderint.* De eo quippe quod dixi agi oſtendit manifeſtè vox Descivere, quæ omninò pertinet ad perſonas, non ad res ablatas. Et totus deinceps legis contextus id evincit, agi de Donatiſtis à pravâ religione revocandis, quod & diſertè eodem loco dicitur. De Eccleſiis enim demùm agitur in fine legis: idque ipſum argumento dictæ *legis* 54. *infr.* firmari poteſt. Pœnæ autem, quod ſecundum, per ſingula hominum genera proponuntur, ſive in dignitate poſitorum, ſive popularium, ſive Circumcellionum (de quibus poſteà pleniùs.) Tertiò proponit pœnam *occultantibus* eos, etiam Conductoribus, Procuratoribus & hominibus domûs Principis, uxoribuſque eorum. Quartò, poſt mulctam inflictam contumacibus bonorum proſcriptionem minatur. Quintò, & dominis etiam Catholicis eamdem mulctam imponit, niſi ſervos & colonos à pravâ religione revocaverint. Sextò, Honorius *Clericos, Miniſtros Sacerdotales* Donatiſtarum in exilium ſingulos per ſingulas regiones mitti ſub fidâ proſecutione jubet. Poſtremo capite, *Eccleſiæ, Conventicula*, prædiaque, hæreticorum largitate in eorum Eccleſias collata, Catholicis Eccleſiis juxta priores conſtitutiones, (id eſt juxta *l.* 43. *ſupr.*) vindicare jubentur.

Et hæ quidem ſeptem rationes ſunt quibus Donatiſtas ad fidem Catholicam traducere, eorùmque pertinax inſtitutum frangere, reſecare hoc tempore ſtuduit Honorius, quibus validiores fingi rationes non poſſint. 1. Metus damni pecuniaru. 2. Conductores & Procuratores in eos excitati ad eos detegendos. 3. Imò & uxores. 4. Bonorum proſcriptionis metus poſt contumaciam. 5. Domini in ſervos & colonos concitati. 6. Clerici in exilium miſſi. 7. Eccleſiæ & donaria Catholicæ Eccleſiæ vindicari juſſa. Quibus ſimilia jam complura *l.* 54. *infr.* ubi & nonnulla addita.

Ut hæc hujuſce legis in univerſum eſt ſententia, ita Auguſtinus ejus vim ſic breeiter expreſſit *epiſt.* 50. *ad Bonifacium. Jam enim* Lex *fuerat promulgata, ut tanta immanitatis hæreſis Donatiſtarum, cui crudelius parci videbatur, quàm ipſa ſæviebat, non tantùm violenta eſſe, ſed* omninò esse non sineretur *impunè:* (hæc primùm eſt *hujus leg.* ſententia.) *Non tamen ſupplicio capitali, propter ſervandam etiam circa indignos miſericordiam, ſed* Pecuniariis damnis *propoſitis* (ſecundùm hoc caput *hujus legis*, ubi pariter vox *damna*, ut ex *l.* 54. occurrit.) *Et in* Episcopos, Ministros *eorum exilio conſtituto.* (Tertium hoc caput eſt.) Quamquam & ſi ordinem verborum Auguſtini ſpectes, videatur de aliâ lege anteriore multò ſentire, ſed tamen in eamdem ſententiam. Idem Auguſtinus certè eâdem *epiſtolâ* 50. *ad Bonifacium* poſtremum *hujus legis* caput memorat *p.* 224. *Quicquid ergo nomine Eccleſiarum partis Donati poſſidebatur, Chriſtiani Imperatores legibus religioſis cum ipſis Eccleſiis ad Catholicam tranſire juſſerunt*, &c. ubi æquitatem etiam ejus rei pluribus ſubjicit. Idem Auguſtinus *in Joann. tractatu* 6. *in fine. Leguntur*, inquit, *manifeſta leges, ubi præceperunt Imperatores, ut qui præter Eccleſiæ Catholicæ communionem uſurpant ſibi nomen Chriſtianum, nec volunt in pace colere pacis auctorem, nihil nomine Eccleſiæ audeant poſſidere*: Sc in fine *veniant ad Catholicam, & nobiſcum habebunt non ſolùm terram, ſed etiam illum qui fecit cœlum & terram*: Et vi hujus legis, itémque *legis* 54. *infr.* & *l.* 4. *infr. ne ſanctum bapt.* relicta teſtamento Donatiſtis, Catholicis eindicata idem reſtatur, Donatiſtas loquentes inducens. *Modò deficientes ubique quid nobis proponunt, non invenientes quid dicant? Villas noſtras tulerunt, fundos noſtros tulerunt, proferunt teſtamenta hominum. Ecce ubi Caius eis donavit fundum Eccleſiæ, cui præerat Fauſtinus. Cui Epiſcopus præerat Fauſtinus? Eccleſiæ? Quod eſt Eccleſiæ? Eccleſiæ dixit cui præerat Fauſtinus? Sed non Eccleſiæ præerat Fauſtinus, ſed parti præerat. Columba autem Eccleſia eſt.* Et hæ quidem ſententiæ Auguſtini ſpectant poſtremum hujuſce legis caput. Sequitur ſententia Auguſtini de irrogato exilio Clericis, quod tertium caput hujuſce legis eſt quod & *l.* 54. repetitum exſtat. *Mittera*, inquit, *in vos conſtituit Imperator propter manſuetudinem Chriſtianam, exilium vobis voluit inferre non mortem, ſed vos hominem*

doſti

dicti conſiderantes quid debeatur meritò, & quid minus ſit in ſupplicio, non de judicio illius, ſed de veſtro addatis merito.

Ceterùm *hujus legis* ferendæ cauſa repetenda eſt, ab exitu ſeu eventu Collationis Carthaginenſis, quæ ſuperiore anno habita fuit, ante ſeptem & quod excurrit menſes (quò alioquin ſpectant *l.* 55. *infr. hoc tit.* ubi dicam plenè, & *l. ult. infr. de Religione.*) Nempè cùm pendente eâ Collatione Marcellinus Tribunus & Notarius in ea Collatione cognitor, Donatiſtis, qui ad eam ſeſe pollicebantur venturos, ex humanitate ſuâ abſque Imperiali præcepto Eccleſias ſeu Baſilicas ad diem ſententiæ uſque indulſiſſet: atque adeò eis Eccleſias eam omni jure ſuo, quæ à Catholicis juxta præceptum Imperiale retinebantur, reddi ſeu reformari juſſiſſet: quod ex ejus edicto liquet, in actis Collationis Carthaginenſis *pag.* 10. 11. & ex ſententiâ *pag.* 405. & ex Auguſtino *in Breviculo Collationis in princ.* Tandem ultimâ definitione ab eo damnati Donatiſtæ, eas rurſùm Catholicis tradere ſine ullâ dilatione juſſi fuêre. Quinimò & Circumcellionum inſaniâ & inſolentiâ reprimi juſſa. Quin & Decurionibus, Dominis fundorum, Actoribus, Conductoribus, non privatarum poſſeſſionum modò, ſed & domûs divinæ, mandatum, ut conventicula Donatiſtarum in omnibus civitatibus & locis prohiberent. Imò & fine ſententiæ ſuæ edicti oblationes, collationes, largitates in Eccleſias Donatiſtarum factas Epiſcopis Catholicis tradi juſſit. Quæ omnia *huic legi* apprimè conveniunt. Et verò illam ſententiam *hac lex* Imperatoris ſecuta eſt. Verùm huic ſententiæ non adeò ubique & hac parte, ut hæc *lex* & 54. teſtantur paritum. De cetero, quis Collationis iſtius Carthaginenſis eventus fuerit, docet Auguſtinus *epiſt.* 127. 158. 159. 160. 169. & aliis locis. Quare ad hanc ſeveriorem legem Honorius proceſſit: ubi ſingularia multa ſublegenda ſunt. Primò notanda ſunt hîc varia admodùm decem numero perſonarum & quidem laicarum, *dignitatûmque* genera *gradûſque*, quibus Provinciales conſtabant, quas ordine hîc decurrit Honorius, diſtinctiſque adeò multis & pœnis gradatim perſequitur, quod omne *ex hac lege* mutuatum Hunnericus ſuo Edicto adverſus Catholicos inſeruit, quod refertur ab Victore Uticenſi *lib.* 3. *de perſecutione Vandal.* 1. *Illuſtres*, inquam, 2. *Spectabiles*, 3. *Senatores*. 4. *Clariſſimi*, 5. *Sacerdotales*, 6. *Principales*, 7. *Decuriones*. 8. *Negotiatores*, 9. *Plebei*, 10. *Circumcelliones*: Illuſtribus impoſita mulcta, auri pondo 50. Spectabilibus, 40. Senatoribus, 30. Clariſſimis, 20. Sacerdotalibus, 30. Principalibus, 20. Decurionibus, 5 Negotiatoribus, 5. Plebeis, 5. Circumcellionibus, argenti pondo decem. Quibus adjice qui ſubjiciuntur Conductores, & Procuratores, Servos & Colonos. Cui haud abſimilis perſonarum Notitia continetur *l.* 54. *infr. hoc tit.* quæ alioquin & in aliis quamplurimis huic ſimilis eſt.

Secundò obſervandum, in illo perſonarum recenſu de *Senatoribus*: eos non tantùm ab Illuſtribus & Spectabilibus ſeparari & poſt eos nominari, verùm etiam è Clariſſimis diſtingui: Sic quoque *d. l.* 54. *infr.* quæ huic in quamplurimis par eſt. Senatores poſt eos qui ſuccincti Proconſulari, aut Vicariano vel Comitivæ primi ordinis honore; id eſt, poſt Spectabiles, primi inter Honoratos nominantur: & ita deſcribuntur, *qui nullo muneris extrinſecùs privilegia dignitatis ſunt*: & poſt eos Sacerdotales ſtatim ponuntur, nullâ Clariſſimorum mentione. ubi vides multa equidem congruentia cum *hac lege* contineri. Quinam igitur Senatores iſti à Clariſſimis diverſi eſſe poſſunt? Certè Codice Juſtinianeo quoque titulus extat, *ubi Senatores vel Clariſſimi civiliter vel criminaliter conveniantur*. Putabat Cujacius hac quoque lege Senatores dici expertes omnis dignitatis: Clariſſimos verò qui in dignitate erant; eóque etiam ſenſu diſtingui eos eo titulo Codicis Juſtinianei. Verùm ut ille quoque ipſo titulo Senatores iidem cum Clariſſimis ſunt, & verò ..., ibi conjunguntur & *l.* 1. *ejus tituli* Clariſſimi non alii ſunt quàm Senatores, ut manifeſtius adhuc diſcere eſt ex l. 1. *hoc Codice infr. de accuſat.* Unde lex illa deſumpta eſt: ita *hac leg.* Senatores Clariſſimis præmittuntur; atque adeò velut majoris jam dignitatis, & majori quoque pœnæ ſubjiciuntur: uti vice verſâ, non Illuſtres tantùm, ſed & Spectabiles majori, quàm Senatores afficiuntur.

Tertiò obſervandi *Sacerdotales*, qui *hac lege* & *d. l.* 54. nominantur, poſt Senatores, ante Principales ſeu Decemprimos Curiales. Nempe *Sacerdotales*, hi erant primi inter Decuriones, qui Sacerdotales ludos procurabant: de quibus plenè ſuprà *titulo de Decurionibus*: & *tit. de Paganis infrà*. Hinc illud interea diſcimus Chriſtianos eos quoque fuiſſe ſaltem Donatiſtas.

Quartò, *Circumcellionum* nomen hîc notandum, quorum frequens mentio in hiſtoriâ Donatiſtarum apud Optatum Milevitanum, Auguſtinum in Collatione Carthaginenſi *d.* 3. *cap.* 73. & in ſententiâ Marcellini, in Codice Canonum Eccleſiæ Africanæ, Iſidorum 8. *Etymol.* 5. Poſſidonium *in vitâ Auguſtini*. Hi verò erant inter Donatiſtas velut Satellites, qui per nundinas, villas, vicóſque & *Circum cellas* (unde iis nomen) vagantes, armis inſtructi, intentatum nihil relinquebant, nihil non audebant, omnia furore implentes, denique in Catholicos inſaniebant, ſæviebant, graſſabantur. Quorum etiam hoc ipſo tempore, & ante Collationem Carthaginenſem meminit Auguſtinus *epiſt.* 165. & poſt Collationem idem *epiſt.* 159. 169. Eoſdem verò à Donato *Agoniſticos*, eorúmque Præfectos *Sanctorum duces* nominatos tradit Optatus *lib.* 3.

Quintò, obſervandum latebram Donatiſtis, & Circumcellionibus præbuiſſe *Conductores & Procuratores*, etiam domûs Principis, quod & ipſum dictâ ſententiâ Marcellini Tribuni & Notarii & *l.* 54. *infr.* indicatur ubi de triplici iſtorum Conductorum genere dicitur. Certè & ex Auguſtino variis locis id quoque diſcere eſt. Ut & ceteroquin aliorum criminum reis latebram præbebant; ut paſſim ex hujus Codicis conſtitutionibus videre eſt.

Sextò fit *hac lege* mentio *Executoris*, qui Donatiſtas & Circumcelliones inquirebat, exigebat, cuique illi *præſentandi* erant. Quod quidem ſi de certo quodam executore accipiendum eſt, tum fuerit hîc omninò Dulcitius Tribunus & Notarius ut ferme Tribuni & Notarii ad hujuſmodi executiones miſſi. de quo *l. un. ſupr. de Mandatis principum*, quem Imperialium juſſionum in Africâ contra Donatiſtas datarum Executorem ait Auguſtinus *lib.* 2. *Retractationum*, *cap.* 59. *Per idem tempus Dulcitium Tribunus & Notarius hic erat in Africâ* EXECUTOR *Imperialium juſſionum contra Donatiſtas datarum*, &c. Ad eumdem extat ejuſdem *epiſt.* 61. *pag.* 308. quâ inter alia ait. *Non enim tu in eos jus gladii ullis legibus accepiſti, aut Imperialibus conſtitutis, quarum tibi injuncta eſt* EXECUTIO, *hoc præceptum eſt ut occidantur.* Ibidem teſtatur, Dulcitium iſtum (Honorii ſcilicet) *Imperatoris poteſtate, ſive terrendo, ſive plectendo corrigendis præfectum erroribus*, duobus Edictis Donatiſtas admonuiſſe. Quod ſi ita eſt, tum perperam Baronius hæc de Dulcitio Executore ad annum 414. retulerit *n.* 8. 9.

Septimò, notetur quod de *uxoribus* additur *uxores quoque eorum maritalis ſegregatim mulcta conſtringat*. Quod de uxoribus Conductorum & Procuratorum, qui latebram Donatiſtis & Circumcellionibus præberent, accipi poſſe videtur vel potiùs in genere, de omnibus uxoribus Donatiſtarum & Circumcellionum. Nam & perditi hi utriuſque ſexûs erant, teſte Auguſt. *epiſt.* 158. ubi de Macrobio Epiſcopo Donatiſtarum agit *pag.* 718. *in fin.* Igitur neque uxoribus parci voluit Honorius *hac leg.* ita ut peculiaris eas mulcta conſtringeret, maritorum mulctâ ſeparatâ *maritali ſegregatim*: nam ita lego, id eſt, à maritali ſeparatim.

Octavò notetur, *ſervos à dominis, admonitione; colonos* (de quorum conditione dixi plenè paratitlo *tituli de Fugitivis colonis*.) verberum crebriore ictu à Donatiſtarum religione revocari juberi: alioquin ipſos dominos licèt Catholicos mulctandos. Quod utique ſingulare, & ipſum continetur *l.* 54. *infr.* Ubi interim obſervandum, primò *admonitionis* voce, caſtigationem ſignificare, de quo in *Gloſſ. Theod.* Secundò, & in colonos idem caſtigandi jus dominis tribui quod in ſervos (quod & ipſum tribuitur *l. ultim. Cod. de Agricolis l.* .. *Cod. ad St. Claud. Nov.* 2e. *cap.* 17.) huic & pro pœnâ ferè à dominis ligari *l.* 1. *de fugit. colon.* ſic tamen ut illi admonitione, ut dixi, hi verberum ictu caſtigarentur: unde apparet, admonitionem in ſervos, & verberum ictum hic diſtare. Certè *marcatione* verbo utrúmque ſignificatur *d. l.* 54. quæ mox colonos ſpecialiter verberibus coactos pariter ait.

Nonò obſervetur, & *hac leg.* & *d. l.* 54. exſilii genus in Donatiſtarum Clericos, Miniſtros & Sacerdotales: nempè, *ut in exilium veritim* ad ſingulas quaſque regiones ſub idoneâ proſecutione mittantur, ut *hac leg.* dicitur: vel ut *dict. l.* 54. ad ſingulas quaſque inſulas, atque provincias exulandi gratiâ dirigantur. Quod ſolitarii exilii genus & abſ temperatum, divellendis illis, quòd manu factâ furorem ſuum exercerent, ſeditionibuſque omnia complerent. Cujus etiam ſolitarii exempli in ſimili re eodem ſine alibi exempla occurrent.

An. 414. 22. Junii.

ALIA LEX

EJUSDEM IMPERATORIS IN DONATISTAS.

Ex eodem Cod. ibid. L. 54.

Idem AA. Juliano Proc. Africæ.

DONATISTAS atque hæreticos, quos patientia clementiæ nostræ nunc usque servavit, competenti constituimus auctoritate percelli: 1. quatenus evidenti præceptione se agnoscant, & *intestabiles*, & nullam potestatem alicujus ineundi habere, sed perpetuâ inustos infamiâ à cœtibus honestis & à conventu publico segregandos. 2. Ea verò *loca*, in quibus dira superstitio nunc usque servata est, Catholicæ venerabili Ecclesiæ socientur: 3. Ita ut *Episcopi*, Presbyteri, omnesque antistites eorum, & ministri spoliati omnibus facultatibus ad singulas quasque Insulas atque Provincias exulandi gratiâ dirigantur. 4. Quisquis autem hos fugientes propositam ultionem, *occultandi* causâ susceperit, sciat & patrimonium suum fisci nostri compendiis adgregandum, & se pœnam quæ his proposita est, subiturum. 5. Damna quoque patrimonii, pœnásque pecuniarias evidenter imponimus *viris*, *mulieribus*, personis singulis, & dignitatibus pro qualitate sui, quæ debeant inrogari. Igitur Proconsulari, aut vicariano, vel comitivæ primi ordinis quisque fuerit honore succinctus, nisi ad observantiam Catholicam mentem propositúmque converterit, ducentas argenti libras cogetur exsolvere fisci nostri utilitatibus adgregandas. Ac ne id solum putetur ad resecandam intentionem posse sufficere, quotiescumque ad communionem talem accessisse fuerit confutatus, totiens mulctam exigatur: & si quinquies eumdem constiterit nec damnis ab errore revocari, tunc ad nostram clementiam referatur, ut de solidâ ejus substantiâ ac de statu acerbiùs judicemus. Hujusmodi autem conditionibus etiam Honoratos reliquos obligamus: scilicet, ut senator, qui nullo munitus extrinsecùs privilegio dignitatis, inventus in grege Donatistarum, centum libras solvat argenti: sacerdotales eamdem summam cogantur exsolvere: decem primi curiales quinquaginta libras argenti addicantur, reliqui decuriones decem solvant libras argenti quicumque in hæresi maluerint permanere. 6. *Conductores* autem domûs nostræ, si hæc in prædiis venerabilis substantiæ uti *permiserint*, tantam pensionem pœnæ nomine cogantur inferre, quantum in conductione pensitare consuerunt. Eadem quoque emphyteuticarios auctoritas sacræ definitionis adstringet. 7. Conductores verò privatorum, si permiserint in hisdem prædiis conventicula haberi, vel eorum patientia sacrum mysterium fuerit inquinatum, referetur per judices ad scientiam dominorum, quorum interest, si pœnam volunt sacræ jussionis evadere, aut certantes corrigere, aut perseverantes commutare; ac tales prædiis suis præbere rectores, qui divina præcepta custodiant. Quod si procurare neglexerint, hi quoque in pensiones, quas accipere consuerunt, prolatæ præceptionis auctoritate mulctentur, ut quod ad compendia eorum pervenire poterat sacro jungatur ærario. 8 *Officiales* autem diversorum judicum si in hoc errore fuerint deprehensi, ad triginta librarum argenti inlationem pœnæ nomine teneantur: ita ut si quinquies condemnati abstinere noluerint, coërciti verberibus exilio mancipentur. 9. *Servos* verò & *Colonos* coërcitio ab hujusmodi ausibus severissima vindicabit. Ac si coloni verberibus coacti in proposito perduraverint, tunc tertiâ peculii sui parte mulctentur. 10. Atque omnia, quæ hujusmodi generibus hominum locisque colligi poterunt, ad largitiones sacras illicò dirigantur. Dat. x. Kal. Jul. Rav. Constantio & Constante. Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

IN DONATISTAS per Africam Proconsularem, hæc secunda jam est, Honorii Imperatoris post Collationem Carthaginensem, quæ habita fuit ante triennium ann. 411. constitutio: prima enim fuit *lex. 52. supr.* data paullò post eam finitam, septem videlicet fermè pòst mensibus. Utrâque verò Honorius post longam patientiam proposito vario pœnarum genere, Donatistas ab errore suo ad Catholicam Ecclesiam revocare enixè studuit, eorum intentionem resecare, ut *hac leg.* dicitur, id est, pertinax propositum frangere. Ista primùm *l. 52.* anno D. 412. iisdem fermè pœnis propositis. Atenim hæc jam posteriore anno 414. distinctiùs & districtiore severitate, cùm videlicet illâ parum profectum fuisset: imò *cùm patientia ejus eos usque servasset*, ut ipsemet *initio legis* testatur. Quare jam *competenti auctoritate* & austeritate percellendos eos credidit, & verò *hac leg. percelli constituit*, quæ ipsius pariter expressa verba sunt & ut rursùm *vers. 6.* dicit, *auctoritate sacra definitionis adstringi*, & *prolata præceptionis auctoritate mulctari*. Quorum etiam hæresim atrocitate verborum confodit passim, ut cùm *diram superstitionem* eorum vocat *vers. 2.* errorem *vers. 5. & 8.* gregem Donatistarum appellat *d. vers. 5.* hæresim & hæreticos *initio l. & fine vers. 5.* sacrum mysterium (id est, baptisma) ab his inquinari: ait *vers. 6.* Quibus etiam inposterum non ampliùs parcendum, ut antea factum fuerat, apertè indicat, cùm præter ea quæ jam dixi, ait, *quatenus* EVIDENTI *præceptione se agnoscant intestabiles* &c. & *vers. 5. Damna quoque patrimonii pœnasque pecuniarias* EVIDENTER *imponimus*. Id enim vox *evidens* & *evidenter* in constitutionibus importat. Denique quos à Juliano Proconsule Africæ pœnis *hac leg.* statutis subjici passim jubet: imò est & ubi de his ad se referri. Et hæc quidem ideò, quod Donatistarum vesania tantùm abest post Collationem Carthaginensem expressa fuerit, ut contra in immensum excreverit, de quo testis passim Augustinus. Nos pœnas istas nunc summatim apponamus quæ decem omninò sunt, in quot etiam versus hanc constitutionem ordine divisimus: è quibus singularis posteà quædam educemus: Summa hæc est; 1. Donatistas in commune intestabiles esse, commercio iis interdici, infamiâ eos notari, de quâ infamiæ pœnâ hæreticis impositâ dixi semel *d. l. 7. supr.* 2. Conventicula eorum Catholicæ Ecclesiæ sociari oportere. 3. *Sacerdotes* & ministros eorum bonis proscriptis deportandos. 4. Ut & occultatores eorum. 5. Mulctam Donatistis in commune viris, mulieribus, qui ad communionem Donatistarum accesserint, qui in grege Donatistarum inventi fuerint, qui in hæresi permanere maluerint, & in proposito perdurare, irrogandam pro cujusque conditione & dignitate: Proconsularibus, Vicariis, Comitibus primi ordinis, ducentarum argenti librarum Senatoribus, centum: Decemprimis Curialibus, quinquaginta, reliquis Decurionibus, decem. 6. Eos qui locum præberent

runt in aliculs prædiis ad mysteria celebranda, Conductores, inquam, rei privatæ, ut & emphyteuticarios, tantùm fisco pœnæ nomine solvere oportere, quantùm pensionis seu conductionis nomine solvere solent: 7. Ut & priestus dominos prædiorum, si Conductores suos errantes non correxerint, vel perseverantes non commutarint. 8. Officiales quoque Judicum in hoc errore deprehensos, triginta libris argenti mulctandos. 9. Colonos servósque verberibus coercendos, & perseverantes tertiâ peculii parte mulctandos. 10. Postremùm omnia quæ ex locis vel mulctis collecta fuerint, ad Principis ærarium illicò dirigenda. Hæc, inquam, legis istius summa est: in quâ præter ea quæ ad *l. 52. supr.* huic similem notabamus, multa singularia notanda veniunt.

Primò quidem, quòd *Testamenti* factione Donatistæ priventur, quod & ipsum statuitur *infr. ne sanctum bapt. l. 4.* imò & commercii jure, tandem & infamiâ notentur: & sic Romano communi jure priventur, de quo jam ad alias *leges:* & sic neque morientibus id solatii relinqui, ut de bonis suis testari possint, neque superstites alicujus (contractus scilicet: nam id hic supplendum) ineundi potestatem habeant, & eciut infames in perpetuum ab honestorum cœtu & conventu publico submovendos. De hæreticis intestabilibus jam aliis legibus actum.[a] Ut Donatistæ verò intestabiles essent, id jam ab Honorio expetierant Patres Africani ante decennium anno 404. ut docet *can. 93. Cod. Afric.* id quod ad eorum postulationem ab Honorio constitutum, initio anni proximè sequentis 405. *l. 4. ne sanctum bapt.* quæ lex huic nostræ quàm simillima est. Meminit Augustinus *lib. 1. contra epistolam Parmeniani* hujus omnis rei, atque adeò hujus legis: *Sunt & aliæ jussiones generales, quibus eis vel faciendi testamenta, vel per donationes alicui conferendi facultas adimitur, vel ex donationibus aut testamentis aliquid capiendi. Nam et quadam causâ cùm homo nobilis Imperatoribus supplicasset, quòd soror ejus quæ de parte Donati fuerat cùm defungeretur, nescio in quos communionis sua vel maximè in quemdam Augustinum Episcopum eorum plurima contulisset, ex illâ generali lege præceptum est, ut omnia fratri restituerentur: ubi etiam Circumcellionum mentio facta est, si vero sua violenter obsisterent quo genere auxiliorum & adminiculis repellerentur.* Idem *epist. 48. ad Vincentium* ubi hæc inter alia ironicè. *Ita sanè huic provisioni contradicere debuistis res quas dicitis vestras perderetis, & securi Christum proscriberetis. Ut jure Romano testamenta conderetis, & jure divino Patribus conditum testamentum (ubi scriptum est, in semine tuo benedicentur omnes gentes) calumniosis criminationibus rumperetis. Ut in emptionibus & venditionibus liberos contractus haberetis, & vobis dividere, quod Christus emit venditus, auderetis. Ut quod quisquam vestrûm cuiquam donasset, valeret, & quod donavit Deus Deorum à solis ortu usque ad occasum vocatis filiis non valeret. Ut de terrâ corporis vestri in exilium non mitteremini, & de regno sanguinis sui, à mari usque ad mare, & à flumine usque ad terminos orbis terræ Christum exulem facere conaremini? Imò verò serviant Reges terræ Christo etiam LEGES ferendo pro Christo.* Idem de ovibus *cap. 13. Vigilate hæretici, audite à Pastore testamentum pacis, venite ad pacem; trasfetimus Christianis Imperatoribus, quia testamenta vestra valere noluerunt in domibus vestris: videte quàm digna sit pœna, & quod est quod testamentum non valet in domo vestrâ? quid est? quantum est? Dolor ille admonitio est, nondum damnatio.*

Secundò notandum *Occultatoribus* Sacerdotum & ministrorum Donatistarum eamdem pœnam bonorum proscriptionis & deportationis imminere. Sanè & aliàs execrandorum maximè hæreticorum occultatoribus pœnæ indictæ, veluti Manichæorum per Africam *l. 35. supr.* Donatistarum *hac leg.* & *l. 52. supr.*

Tertiò notetur, dignitatum & honorum notitia, próque eorum diversitate mulctæ quoque seu pœnæ diversitas. *Proconsulares* scilicet, *Vicariano* honore succincti, *Comites primi ordinis:* de quibus *lib. 6. supr.* Hos sequuntur *Honorati* alii, non illi qui ementito honore per Provincias pollebant, de quibus ad *l. 1. supr. de Offic. Judic. civil.* eerùm sequentes *Senatores* nudi, nullo munus extrinsecùs dignitatis privilegio, omnes alterius dignitatis experres: de quibus dixi etiam ad *l. 52. supr. Sacerdotales*, qui scilicet inter Decuriones primo loco erant, de quibus *supr.* quoque *l. 52.* & *tit. de Decur.* & *infrà tit. de Paganis.* Hos sequuntur *Decemprimi* Decuriones de quibus itidem plenè *tit. de Decurionib.* tandem reliqui *Decuriones.* Pœnarum eerò gradus hic. 200. argenti librarum mulcta primis imponitur: Senatoribus nudis, 100. ut & Sacerdotalibus (unde apparet de horum Sacerdotalium dignitate æquâ Senatoribus, etsi proximâ) Decemprimis, 50. Decurionibus ceteris, 10.

Quartò observetur, quod duobus hujus constitutionis locis additum *vers. 5. & 8.* de *quintâ condemnatione:* nempè quinquies lapsos, mulctatos, coërcitos, lapsos rursùm non jam ordinariâ pœnâ seu mulctâ, verùm extraordinariâ plectendos: Quinque equidem lapsus eâdem mulctâ coerceri, sextum verò & deinceps eel ad Principem referendum, si videlicet de his qui in dignitatibus vel honoribus positi agatur, quò acerbiùs in eos vindicetur: vel illicò à Judicibus graviùs coercendos veluti Officiales. Hæc contumaciæ hac in re post quintam emendationem pœna.

Quintò observetur enumeratio aliarum personarum, post hos qui in dignitatibus & honoribus constituti erant: & quidem per Africam Donatistarum quoque hæresi implicitorum, hísque faventium. Primò, Conductorum tria genera: *Conductores* domorum & prædiorum rei privatæ Principis: *Emphyteuticarii*, id est, Conductores prædiorum ad Respublicas & civitates pertinentium: de quibus actum *lib. 10.* tandem Conductores privatorum, seu Rectores prædiorum. Quæ etiam tria aliis hominum genera reis latebras præbere solebant: de quo fidem faciunt innumeræ constitutiones: Exinde *Officiales* Judicum. Tandem *Servi & Coloni.*

Sextò, notetur mulctæ genus *vers. 6. & 7.* nempè tantum fisco inferendi quantùm pensionis annuæ ex fundo quis præstare vel percipere solet; Et quidem ob præbitum fundum mysteriis hæreticorum celebrandis: vel ob Conductores fundorum suorum id facientes, non emendatos vel commutatos.

Cetera, & in his quidem, de exilio, & quidem solitario, Episcoporum & Ministrorum Donatistarum, vide ad *l. 52. supr.*

Ceterùm hujusce legis *portio*, an verò *legis 52. supr.* an utriusque executorem post Marcellini mortem, de quo *l. prox.* Dulcitium Tribunum & Notarium Honorius in Africam miserit (quò alioquin pertinent quæ Augustinus scribit *lib. 2. Retract. cap. 59.*) dubium videri possit: Baronius id de *hac leg.* accepit: Ego non minùs accipiam de superiore *l. 52.* ubi & Dulcitius ipse indicari videtur his verbis: *Qui nisi Executori exigenda, id est, fuerint præsentata*, &c. Augustinus sæpe meminit hujus *Edicti*, & per sacram scripturam ostendit id justissimum esse: ac nominatim in tractatibus expressis super hoc, inculcat *epist. 50.* ad Comitem Bonifacium (cui titulus, *de corrigendis moderatè Romanis:*) *epist. 61.* ad Dulcitium: in libris contra Gaudentium: *epist. 48. ad Vincentium, de corrigendis hæreticis per vim*, ut jure Romano testamenta condentes & jure divino......testamentum rumperent. vid. lib. 1. contra Gaudentium c. 19. t. 7. p. 259. *Mittere in eos constituit Imp. exilium vobis voluit inferre, non mortem*, &c. Magnam eerò hæc lex & *d. l. 52.* utilitatem attulere. eide Augustinum *d. epist. 50.* & *epist. 48.* & contra Gaudentium *lib. 1. c. 29. p. 61.*

An. 415.
30. Aug.

ALIA LEX
EJUSDEM IMPERATORIS,

Quâ contra Donatiſtas geſta anno 411. ſub Marcellino Cognitore eo quamlibet mortuo & invidiosè cæſo plenam fidem & firmitatem obtinere declarantur.

Ibid. L. 55.

Idem A A. Juliano Proc. Afric.

NOTIONE & ſollicitudine Marcellini, ſpectabilis memoriæ viri contra *Donatiſtas* geſta ſunt ea, quæ tranſlata in publica monumenta, habere volumus perpetim firmitatem: *Neque enim morte cognitoris perire debet publica fides.* Dat. III. Kal. Sept. Rom. * Conſtantio & Conſtante Coss. * Rav.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

CONTRA DONATISTAS ante triennium GESTA, ſub Notione Marcellini Cognitoris, hoc tempore jam mortui, perpetuam nihilominùs firmitatem habere jubet hac conſtitutione Honorius Imp. anno D. 414. ſubjecta generali regulâ (quæ notanda eſt) *Morte Cognitoris perire non debere publicam fidem.* Nempè publicâ fide geſta, atque in publica monumenta ſeu acta ſemel relata perpetuam fidem faciunt, & ut hanc legem efferunt *lib. 6. tit.* 1. Baſilica, [illegible] & Chryſoſtomus *λόγῳ α. εἰς τὴν ἁγίαν πεντηκοστὴν tom.* 8 *pag.* 609. [illegible] Tantùm abeſt mors Cognitoris eis quidquam derogare valeat. Non ut alia mors ſolvit, ita & mors Cognitoris geſta quoque publica ſolvit.

Hæc quidem hujuſce legis eſt ſententia; verùm de tribus videndum eſt quænam videlicet *geſta* illa ſint, quis *Marcellinus* ille, de quibus *hac l.* agitur. Tandem quæ *hujus legis* promulgandæ occaſio fuerit.

Quod primum attinet. Nempe hic indicatur ACTA ſeu GESTA COLLATIONIS CARTHAGINENSIS, inter Catholicos & Donatiſtas, cui Marcellinus Tribunus & Notarius ex Honorii præcepto Cognitor præfuit menſe Junio anni D. 411. *poſt* Coſ. *Varani*, ſeu ante triennium, & quod excurrit quam in rem videndæ ſunt Auguſtini *epiſt.* 158. 159. 160. & Poſſidius in *V. S. Auguſtini cap.* 3. ubi confutatæ à Catholicis Donatiſtæ omnium documentorum manifeſtatione. Cujus collationis Acta ſeu Geſta, à Marcello *modulatâ brevitate*, ut ipſe ait, diſtincta atque collecta, à Papyrio Maſſonio primùm in lucem edita: mox cum MS. collata & emendata à P. Pithœo exſtant magna tamen, quod dolendum, parte cognitionis tertii diei mutilata. Sed & Auguſtinus ipſe, qui Collationi interfuerat, imò à quo potiſſimùm ea procurata, teſte Poſſidio, breviſſimam ejus epitomen ſeu Breviculum conſcripſit. Sed & Fr. Balduinus, antequam Acta ipſa ederentur, hiſtoriam ejus Collationis Carthaginenſis ſive diſputationis edidit luculentam. Hæc igitur illa Geſta ſunt. hic ille Marcellinus, de quo multa Auguſtinus, Oroſius, Hieronymus: ad quem etiam exſtat *lex ultima infr. de religione*, quæ lex, ut Acta Collationis edocent, pars eſt mandatorum ipſorum, ſeu Imperialis Honorii ſanctionis, quâ ei cognitio anno D. 410. tributa fuerat: ut ad eam pleniùs oſtendetur. Quamquam & geſta de ſceleribus Donatiſtarum poſt Collationem Carthaginenſem hìc quoque intelligi poſſunt. de quibus ſub finem Commentarii.

Quod ſecundum attinet: vel ex *hac leg.* liquet, ei ferendæ occaſionem præbuiſſe *mortem* ipſius Marcellini. Nempè Donatiſtæ eo mortuo contendebant, geſtorum quoque ſub ejus notione fidem perire debere. ac maximè, quod ipſum tamquam *Heracliani* Tyranni (de quo *l.* 21. *ſupr. de pœnis:* & *l.* 13. *ſupr. de infirm. his quæ ſub tyr.* & cui *l.* 51. *ſupr.* & *l. prox. ſequ.* 56. inſcripta eſt. ubi dicam) partium è medio ſublatum contenderent: atque adeò ut ipſius Heracliani Tyranni geſta irrita fuerant *ad l.* 13. anno ſuperiore, ita & Marcellinia illa pariter infirmanda viderentur. Nempe Hieronymus ſcribit *lib.* 3. *contra Pelagianos*, Marcellinum ſub invidiâ tyrannidis Heraclianæ ab hæreticis innocenter cæſum fuiſſe. Scilicet, Donatiſtæ, ut poſt Collationem ſtatim calumniæ tela in eum ſparſêre, quaſi perperam, noctu, atque à Catholicis corruptus ſententiam in Donatiſtas dixiſſet: ita poſteà iiſdem agentibus, hi enim proculdubio *hæretici* ſunt, quos Hieronymus intellexit) calumniam paſſus, quaſi Heracliani partium, cæſus fuit. Neque dubito, occaſione *legis* 51. *ſupr. de pœnis:* quâ exciti publicè ab Honorio delatores Satellitum & conſciorum Heracliani. Tandem, quò ſpectabant maximè, geſta ab eo mortuo eo, & quidem quaſi perduelle, irrita eſſe jactabant. Verùm, ut auctor mortis ejus *Marinus Comes* qui Africam Romano Imperio reſtituerat, & Rempublicam ab Heracliano Tyranno liberaverat ab Honorio ex Africâ revocatus, dimiſſus eſt, quod ſcribit Oroſius *l.* 7. *cap.* 42. *in fin.* ita idem Honorius hac Conſtitutione & famam Marcellini vindicatum ivit, quod ex eo apparet, quòd *Spectabilis memoriæ virum* vocat, & geſta ſimul ſub ejus notione contra Donatiſtas confirmavit. Quâ non abſimili ratione *legem prox.* promulgatam mox oſtendam.

Hinc interim quoque diſcimus; quod & aliàs conſtat, in negotiis religionis captatam aliquando occaſionem mortis Judicis alicujus ab hæreticis ad irritanda ea quæ ſub Judice aliquo actitata fuerant, atque in publica acta tranſlata. Verùm ut *hac leg.* definitur, eorum auctoritatem eſſe æternam voluere Principes, voluit *hac leg.* Honorius. Quæ quidem definitio ſeu conſtitutio locum obtinet, ubi omnia legitimè geſta ſunt, conſtitutis cominùs partibus, ut in Collatione Carthaginenſi inter Catholicos & Donatiſtas. Aliud enim ſi [illegible] quædam geſta [illegible]. De quo eſt Anaſtaſii locus *Apol. ad Imp. Conſtantium*, quæ ſcripta anno D. 356. in initio: [illegible] ΚΑΤΑ ΜΟΝΑΣ [illegible] & *Apol. p.* 578. ubi quæritur adverſus Marcellum, [illegible] ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ [illegible] ΜΟΝΟΜΕΡΕΙΑΝ [illegible]. Quæ omnia ad ipſam juris æquitatem pertinent, *abſentem neminem damnandum accuſatorem & reum ſimul in judicio adeſſe oportere:* quam in rem ſunt & alia Athanaſii loca. Aliud verò in hoc caſu, ubi omnia legitimè geſta; quæ proculdubio ideò Donatiſtæ abolita volebant, quòd ex his eorum fraudes & ſophiſmata noteſcerent, quæ ad ſui infamiam tendere videbant, & ideò è medio ſublata cupiebant; ut etiam ea quæ infamandi alterius causâ in monumenta publica relata, è medio tolli jubentur, *l.* 37. *de injur.* Sed firma hæc eſſe voluit Honorius & exſtare ad eorum infamiam, pariter ut idem reſcriptum quod iidem Donatiſtæ à Juliano impetraverant, propoſitis programmate celeberrimis in locis anteferri voluit, & geſta quibus erat ejuſmodi allegatio inſerta ſubnecteri, *quòd clariùs innoteſceret & Catholica confidentia ſtabilita conſtantia & Donatiſtarum deſperatio fractâque audacia.* Hæc, inquam, Honorii mens fuit eodémque ſiue eadem geſta Collationis Carthaginenſis in Eccleſiis Africanis Quadrageſimæ tempore recitari ſoliti teſtatur, *lib. de geſtis cum Emerito.* Sed & Marcellinus acta de ſceleribus Donatiſtarum poſt Collationem Carthaginenſem proponi voluit in Theoprepiâ, quò frequens, ut videtur, multitudo conſluebat, velut in locum Carthagine celeberrimum, eadémque per Eccleſias recitari deſideravit *epiſt.* 158 *ad Marcellinum.* De quibus geſtis hæc quoque lex accipi poſſit, ut jam antè indicavi.

ALIA

ALIA LEX

An. 415. 25. Aug.

EJUSDEM IMPERATORIS IN DONATISTAS.

Ibid. L. 56.

Idem AA. Heracliano Com. Afric.

SCIANT cuncti, qui ad ritus suos hæresis superstitionibus obrepserant sacrosanctæ legis inimici, plectendos se pœnâ & proscriptionis & sanguinis, si ultrà convenire per publicum exercendi sceleris sui temeritate temptaverint: ne quâ verâ divináque reverentiâ contagione temeretur. Dat. VIII. Kalend. Sept. Honorio X. & Theod. VI. AA. Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

COETUS RITUSQUE hæreticorum hac constitutione Honorius Imperator per Africam sub pœnâ proscriptionis & sanguinis, rursùm prohibet. Quæ constitutio & *Heracliano Com. Africa* inscribitur, & subscriptos habet consules, qui anno Domini 415. congruunt. Denique totidem penè verbis ex *l. 51. supr.* transcripta est. Quod utique mirum: Sic ut de vitio suspecta videri possit. quandoquidem Heraclianus cui ea inscribitur, Tyrannus jam factus & exinde profligatus jam cæsúsque ante biennium anno 413. fuerat: quod docuit *lex 13. suprà de infirmandis his quæ sub Tyrannis.* & *l. 21. supr. de pœnis.* Quare Baronius hanc legem ad annum 418. referendam existimavit, id est, *ad Honorium* XI. *& Theodosium* V. AA. Coss. Atque adeò Consulum præposteratio videri possit. Verùm tamen, cùm rem penitùs intueor, nihil mutandum censeo. Nempè ita existimo simili occasione hanc legem in Africâ propositam, imò repositam, quâ superiore anno superiorem *legem 45. supr.* promulgatam ostendi. Nempè Heracliano Tyranno cæso, ejúsque gestis infirmatis *d. l. 13.* memoriâ privatim publicè aboleri jussâ, Donatistæ & eam simul legem, quæ ad Heraclianum olim ante quinquennium anno 410. adversùs se lata fuerat, id est, legem 51. *suprà*, pariter infirmandam & infirmatam jactasse videntur: haud aliter atque gesta sub Marcellino post ejus mortem irrita jactabant. Quare Honorius recentari hanc legem voluit & in Africâ proponi, cum eâdem inscriptione *ad Heraclianum Com. Africa*, ut ita Donatistis liqueret, quamlibet infirmatis aliis sub Heracliano gestis, ejúsque memoriâ privatim publicè abolitâ *dict. l. 13.* non ideò tamen eam *legem 51.* infirmatam: multùmque interesse inter ea quæ ipse gessisset, vel etiam à privatis sub eo gesta, à publicis atque Imperatoriis gestis, atque adeò constitutionibus ad eum directis: pariter ut superiore lege gesta notione & sollicitudine Marcellini Cognitoris in Collatione Carthaginensi in publica monumenta translata perpetuam firmitatem habere voluit. Atque hac interpretatione ab emendatione hæc lex defendi potest. Ubi etiam observandum, nihil jam hac lege agi (quod tamen agitur in *dict. l. 51.*) de oraculo infirmando, quo Donatistæ ad ritus suos obrepserant. Cujusmodi sanè hac tempestate nullum emerserat. Atque hoc inter hanc & illam discrimen.

Atque hactenùs Honorii Imp. constitutiones: sequuntur Theodosii Jun. & Valentiniani III.

LEX IMP. THEODOSII JUNIORIS.

An. 428. 30. Mai.

In quâ inter hæreticos quibus nusquam in Romano solo conveniendi orandíque locus relinquitur, enumerantur Donatistæ.

Ibid. L. 65.

HÆRETICORUM ita est reprimenda insania, ut ante omnia quas ab Orthodoxis abreptas tenent ubicumque *Ecclesias*, statim Catholicæ Ecclesiæ tradendas esse non ambigant: quia ferri non potest, ut qui nec proprias habere debuerant, ab Orthodoxis possessas, aut conditas, suáque temeritate invasas, ultrà detineant. 2. Dein, ut si alios sibi adjungant *Clericos*, vel ut ipsi æstimant, *Sacerdotes*, decem librarum auri mulcta, per singulos, ab eo qui fecerit, & qui fieri passus sit: vel si paupertatem prætendant, de communi Clericorum ejusdem superstitionis corpore, vel etiam donariis ipsis, extorta nostro inferatur ærario. 3. Post hæc, quoniam *non omnes eâdem austeritate plectendi sunt*, Arianis quidem, Macedonianis & Apollinarianis, quorum hoc est facinus, quòd nocenti meditatione decepti, credunt de Veritatis fonte mendacia, intra nullam civitatem Ecclesiam habere liceat. Novatianis autem & Sabbatianis omnis innovationis adimatur licentia, si quam fortè temptaverint. Eunomiani verò, Valentiniani, Montanistæ, seu Priscillianistæ, Fryges, Marcianistæ, Borboriani, Messaliani, Euchytæ, sive Enthysiastæ, Donatistæ, Audiani, Hydroparastatæ, Ascodrogitæ, Fotiniani, Pauliani, Marcelliani, & qui ad imam usque scelerum nequitiam pervenerunt, Manichæi nusquam in Romano solo conveniendi, orandíque habeant facultatem, Manichæis etiam de civitatibus expellendis: quoniam nihil his omnibus relinquendi loci est, in quo ipsis etiam elementis fiat injuria. Nulla his penitùs præter Cohortalinam in Provinciis, & Castrensem, indulgenda militia. Nullo donationis faciendæ invicem, nullo testamenti aut voluntatis ultimæ penitùs jure concesso. Cunctísque legibus, quæ contra hos, ceterósque, qui nostræ fidei refragantur, olim latæ sunt, diversísque promulgatæ temporibus, semper viridi observantiâ valituris, sive de donationibus in hæreticorum factas Ecclesias, sive

ex ultimâ voluntate rebus qualitercumque relictis: sive de privatis ædificiis, in quæ Domino permittente, vel cohibente convenerint, venerandæ nobis Catholicæ vindicandis Ecclesiæ: sive de Procuratore, qui hoc nesciente domino fecerit, decem librarum auri mulctam, vel exilium, si sit ingenuus subituro: metallum verò post verbera, si servilis conditionis sit: ita ut nec in publico convenire loco, nec ædificare sibi Ecclesias, nec ad circumscriptionem legum quicquam meditari valeant: omni civili & militari, Curiarum etiam, & defensorum, & Judicum, sub viginti librarum auri interminatione, prohibendi auxilio. Illis etiam in suâ omnibus manentibus firmitate, quæ de militiâ & donandi jure, ac testamenti factione, vel negandi penitùs, vel in certas vix concessa personas, pœnisque variis de diversis sunt hæreticis promulgatæ: ita ut nec speciale quidem beneficium adversùs leges valeat impetratum. Nulli hæreticorum danda licentia, vel ingenuos, vel servos proprios, qui Orthodoxorum sunt initiati mysteriis, ad suum rursùs baptisma deducendi: nec verò illos quos emerint, vel qualitercumque habuerint, necdum suæ superstitioni conjunctos, prohibendi Catholicæ sequi religionem Ecclesiæ. Quod qui fecerit, vel cùm sit ingenuus, in se fieri passus sit, vel factum non detulerat, exilio ac decem librarum auri mulcta damnabitur, testamenti & donationis faciendæ utrique deneganda licentia. Quæ omnia ita custodiri decernimus, ut nulli judicum liceat delatum ad se crimen minori, aut nulli coërcitioni mandare, nisi ipse id pati velit, quod alius dissimulando concesserit. Dat. III. Kal. Jun. Constantinop. Felice & Tauro Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

In Hæreticos & hæreses, quarum *viginti tres* hic nominat, est hæc amplissima Theodosii Junioris constitutio: data fine mensis Maii anno D. 428. quâ cùm pleraque anterioribus constitutionibus cauta repetantur, ac nominatim confirmentur: nihil attinet ea sigillatim expendere: præsertim cùm ejus capita & sententias jam in notis distinxerimus. Quare singularia tantum quædam in eâ nunc sectabor. Primùm eò notabilis est hæc lex, quòd Theodosius Jun. *hæreticos non omnes eâdem austeritate plectendos*, ait. Quod ex argumento de hæreticis sedulò observandum, & verò ex hujus tituli constitutione passim id ipsum discimus. Theodosius certè *hac leg.* ideò quatuor ut hæreticorum classes, ita & pœnarum gradus constituit. Prima classis est eorum, quibus intra civitates tantùm non in agris Ecclesiarum jus ademit. Quo in censu ponit tres hos: Arianos, *Macedonianos* & *Apollinarianos*: suæ proinde quædam his Ecclesiæ à Theodosio *hac leg.* relictæ extra civitates. Quod etiam discimus de *Macedonianis*, ex iis quæ anno proximo 429. contigere. Eo scilicet Macedonianis ablatæ Ecclesiæ extra muros urbium quarumdam, & in his Constantinopolitanæ, eâ occasione quam memorat Socrates *lib. 7. cap.* 31. & Marcellinus Chronico: Ἀφῃρέθησαν, inquit Socrates, ἣν ἐν Κωνσταντίνου πόλει πρὸ τοῦ παλαιοῦ τείχους τῆς πόλεως, καὶ ἣν ἐν Κυζίκῳ καὶ ἄλλας πολλὰς ἃς εἶχον ἐν τοῖς ἐν Ἑλλησπόντῳ ἀγροῖς. *Orthodoxi nostri*, inquit Marcellinus, *Macedonianorum Ecclesiam extra urbis muros positam abstulerunt*, quoniam &c. Secunda classis hæreticorum est, eorum quos suis Ecclesiis contentos esse jubet, neque alias de novo ædificare (putà *Novatianos, Sabbatianos.*) Tertia classis est eorum quibus nusquam in Romano solo conveniendi usquam, neque in agris facultatem habere jubet. Postremâ in classe sunt Manichæi, quos etiam civitatibus expelli jubet. Unde liquet etiam, levissimam Novatianorum & Sabbatianorum conditionem: gravissimam Manichæorum constitui. Nempè Novatiani & Sabbatiani meliore semper loco inter hæreticos habiti fuêre. de quo dixi plenè ad *l. 2. & 59. supr.* etiam ex Socrate & Sozomeno. Ateùm Manichæi deterrimo, quos & ideò hic ad imam usque scelerum nequitiam pervenisse ait Theodosius Junior in Novellâ suâ de Judæis 3. vers. superest *Deo semper offensos*. de quo dixi ad *l. 3. supr.* & *l. 3. 4. infr. de Apostatis.* Secundò observetur, Castrensi seu armatâ militiâ hæreticos & in his Eunomianos non interdici: & Synesium tamen conqueri videmus *epist.* 5. de Eunomianorum militiâ. Sanè horum temporum militia armata, ad miscellanea omnis generis hominum venit, barbarorum, hæreticorum. Tertiò observetur, hæreticis donandi, testandi in certas personas jus concessum fuisse. Quænam verò personæ illæ sint, ulibi non expressum. Quartò notetur, hæreticis Catholicos ut servos habere quocunque titulo permittitur, ita mysteriis suis imbuendi, vel prohibendi eos Catholicam religionem sequi, pœnam exilii & 10 librarum auri imponi. At enim Judæo neque Christianum mancipium quoquo titulo habere licuit, & id superstitione suâ imbuenti capitale fuit: ut docebit *titulo infr. ne Christianum mancip. Jud.* Postremùm notetur, Judici pœnam legem neque dissimulare, neque mollire sine fraude licere: cui congruit & *lex. 8. supr. de appellationibus, l. ultim. supr. ad L. Jul. de vi publ.* & *l.* 8. *Cod. eod.* Symmachus *libro extremo epist. extrema. Alia est conditio Magistratuum, quorum corrupta videntur esse sententia, si sint legibus mitiores: alia Dominorum Principum potestas, quos decet acrimoniam severi juris inflectere*: vid. & Novellam *Justin.* 82. Quintil. *declam.* 317. 349. *l.* 25. *ff. ad municipal.* Quid est igitur quod Augustinus *in epist. ad Marcellinum* 158. scribit: *Soles enim audire in potestate esse Judicis mollire sententiam & mitiùs vindicare quam leges?* Nempè de illis legibus id accipio, quæ ad terrorem scriptæ, cujusmodi fuêre fermè in hæreticos scriptæ. Quod tamen ipsum *hac leg.* exercè Judicibus interdicit.

Tandem certam puto Baronii conjecturam, *hanc leg.* à Theodosio Jun. promulgatam, Nestorii, (qui his Coss. superiore mense 4. Idus Aprilis Episcopus Constantinopolitanus creatus fuit, quod testatur Socrates *lib. 7. c. 29.*) persuasione. Nam non Vincentius Lerinensis tantùm, (qui octennio post *hanc leg.* scribebat) testatur *eum cunctarum hæreseon blasphemias insectatum*: verùm & Socrates *disertè d. cap.* 29. scribit, eum simul ac Episcopus creatus fuit, oratione ad Imp. Theodosium Jun. habitâ, hæc, quæ posteà in multorum ore fuerunt, inter cetera dixisse: *Mihi, ô Imperator, terram hæreticis purgatam tribue, & ego tibi cœlum tribuam. Tu mihi in profligandis hæreticis subveni, & ego tibi in profligandis Persis subveniam*: Δός μοι, ὦ βασιλεῦ, καθαρὰν τὴν γῆν τῶν αἱρετικῶν, κἀγώ σοι τὸν οὐρανὸν ἀντιδώσω· συγκάθελέ μοι τοὺς αἱρετικούς, κἀγὼ συγκαθελῶ σοι τοὺς Πέρσας. Quæ verba, ut etiam ab iis, quibus odio erant hæretici, accepta fuerint, subjicit etiam *eodem cap.* 29. quid in Arianos, Novatianos, Quartodecimanos molitus sit ad tumultum & incendium usque: impetum tamen ejus in Novatianos ab Imperatore repressum (cujus Theodosii moderationis in Novatianos & hæc lex fidem facit.) Addit idem Socrates *eodem lib. cap.* 31. & Macedonianos afflixisse, tandemque Imperatori persuasisse ut Ecclesiæ illis adimerentur: & verò ademptam eis Ecclesiam extra vetera urbis Constantinopol. mœnia sitam, alteram Cyzici, & alibi prætereà complures, quas in agris Hellesponti tenebant. Juxta hanc legem scilicet quâ iis in civitatibus tantùm Ecclesiæ eis interdictæ. Ergo quæ memorat Socrates, posteriora sunt hac lege.

EX EPISTOLA PRIMA An. 449.
LEONIS PAPÆ I.
AD EPISCOPOS MAURITANIÆ CÆSARIENSIS.

MAXIMINUM quoque ex laico reprehensibili-ter ordinatum, tamen si Donatista jam non est, & à spiritu schismaticæ pravitatis alienus, ab Episcopali, quam quoquo modo adeptus est, non repellimus, dignitate: ita ut & ipse libello ad nos edito, Catholicum se esse manifestet.

FASTIDIOSUS ARIANUS
Apud Fulgentium Ep. 9.

DONATISTIS etiam prædicantibus communione malorum bonos pollui. *Et postea.* Donatiana quippe vanitas non attendit ad hoc collatum hominibus baptismi beneficium, ut qui originalites alienis gravantur erroribus, gratiæ medentis auxilio relevati, propria deinceps tantummodò bajularent, nec communio sacramenti, sed consensus damnaret unumquemque peccati.

EX SANCTI PETRI CHRYSOLOGI
ARCHIEPISCOPI RAVENNATIS
Serm. 13.

CONSILIIS suis se diabolus prodit. *Mitte te deorsum.* Lapsus quærit, præcipitia imperat, & tali consilio per Africam martyres facit, sine clamore dicendo: si vis martyr esse, mitte te deorsum, ut eos impellat de alto ad mortem, non de humili tollat & elevet ad coronam.

EX CASSIODORO
in Psal. 60.

AUDIANT Donatistæ à finibus terræ Ecclesiam clamare, & ipsi eam localem dicere protinùs conquiescant. Contra vocem mundi quis possit audiri? Impudentissimum est adversum trium testimonium loqui, & contra generalem sententiam non erubescunt impudenter armari. Cur novis inventionibus animas fatigant? Accipiant certè quod credant, non quod suâ iniquitate pervertant. Orat fidelis populus *à finibus terræ quia factus est Dominus spes ejus*, posteàque se auditum hymnidicâ

dicâ exultatione gratulatur: quoniam in conspectu Domini jugiter apparebit: quid jam satisfaciat, si hoc non fatiat? Videmus quotidie fieri quod promisit: Videmus mundum ad fidei Christianæ regulas convenire: Et proh dolor! Falsitas nititur abscondere quod decrevit veritas indicare.

An. 591.

GREGORIUS MAGNUS

Lib. 1. Epist. Indict. IX. Ep. 72.

GREGORIUS Gennadio Patricio & Exarcho Africæ.

SICUT excellentiam vestram, hostilibus bellis, in hac vita Dominus victoriarum fecit luce fulgere; ita oportet etiam inimicis Ecclesiæ ejus omni vivacitate mentis & corporis obviare: quatenùs ejus & utroque triumpho magis ac magis enitescat opinio: cùm & forensibus bellis adversariis Catholicæ Ecclesiæ vehementer obsistere & Ecclesiastica prælia sicut bellatores Domini fortiter dimicatis. Notum est enim hæreticæ religionis viros, si eis, quod absit, suppetit nocendi licentia, contra Catholicam fidem vehementer insurgere, quatenus hæreseos suæ venena ad tabefacienda se valuerint Christiani corporis membra transfundant. Cognovimus enim eos contra Ecclesiam Catholicam Domino eis adversante colla subrigere, & fidem velle Christiani nominis inclinare. Sed eminentia vestra conatus eorum comprimat, & superbas eorum cervices jugo rectitudinis premat.

IDEM eodem in Lib. Ep. 75.

GREGORIUS universis Episcopis Numidiæ.

PETIISTIS etenim per Hilarium Chartularium nostrum à B. memoriæ prædecessore nostro ut omnes vobis retrotemporum consuetudines servarentur, quas à Beati Petri Apostolorum principis ordinationum initiis hactenùs vetustas longa servavit. Et nos quidem juxta seriem relationis vestræ consuetudinem, quæ tamen contra fidem Catholicam nihil usurpare dignoscitur immotam permanere concedimus, sive de Primatibus constituendis cæterisque capitulis, exceptis his qui ex Donatistis ad Episcopatum perveniunt, quos provehi ad Primatûs dignitatem, etiam cùm ordo Clericorum eos ad locum eumdem deferat, modis omnibus prohibemus. Sufficiat autem illis commissæ sibi plebis tantummodò curam gerere, non autem etiam illos antistites quos Catholica fides Ecclesiæ sinu & edocuit & genuit ad obtinendum culmen Primatûs anteire.

An. 592.

IDEM Lib. 2. Ep. 33.

GREGORIUS Columbo Episcopo Numidiæ.

NOTUM est, carissime in Christo Frater, quòd antiquus hostis qui primum hominem de Paradisi deliciis in hanc ærumnosam vitam callidâ persuasione deposuit, & in eo jam tunc humano generi pœnam mortalitatis inflixit; eâdem nunc calliditate ovium dominicarum pastores, quò faciliùs gregem capiat, transfusis conetur venenis inficere, & jure jam potestati propriæ vindicare. Sed nos qui licèt immeriti Sedem Apostolicam vice Petri Apostolorum principis suscepimus gubernandam, ipso Pontificatus officio cogimur generali hosti quibus valemus nisibus obviare. Porrectâ igitur pennone insinuaverunt nobis præsentium latores Constantius & Mustellus, & asserunt Ecclesiæ Pudentianæ Diacones in Numidiâ Provinciâ constitutæ Maximianum ejusdem Ecclesiæ Antistitem, in loco quo degit, corruptum præmio Donatistarum Episcopum novâ licentiâ fieri permisisse; cùm etsi hoc anterior usus permitteret, manere atque persistere fides Catholica prohiberet. Ob hoc ergo fraternitatem tuam scriptis præsentibus necessariò duximus adhortandam ut veniente ad te Hilario Chartulario nostro, adunato Episcoporum universali Concilio, habito præ oculis terrore venturi judicis causa eadem subtili ac solerti debeat indagatione perquiri. Et si capitulum hoc à præsentium latoribus prædicto Episcopo documentis idoneis fuerit approbatum, à dignitate officióque quo fungitur, omnibus modis degradetur: ut & ille ad pœnitentiæ lucra per agnitionem delicti redeat, & cæteri tentare talia non præsumant.

præsumant. Æquum est enim ut qui Jesum Christum Dominum nostrum hæretico acceptâ pecuniâ venundedit, ut fertur, ab ejus videlicet sacrosancti Corporis & Sanguinis tractandis mysteriis submoveatur. Si qua autem inter eos extra crimen hoc damnorum quorumdam vel privatorum negotiorum, sicuti petitio Diaconorum ipsorum continet, versatur intentio, hanc tua fraternitas cum prædicto Chartulario nostro privatâ cognitione perquirat, & inter utramque partem justitiâ procedente definiat. Porrò autem præsentium latorum insinuatione didicimus Donatistarum hæresim pro peccatis nostris quotidie dilatari, & valdè plures, datâ per venalitatem licentiâ, post Catholicum baptisma à Donatistis denuò baptizari. Quod quàm grave sit, Frater, oportet nos totâ mentis intentione perpendere. Ecce lupus Dominicum gregem non jam in nocte latenter sed in apertâ luce dilaniat, & nos eum grassari in ovium nece cernimus, & nullâ ei sollicitudine, nullis verborum jaculis obviamus. Quos ergo fructus Domino multiplicati gregis ostendemus, si & ipsum quem pascendum suscepimus otiosâ mente cernimus à bestiâ devorari.... Vigilemus ergo ne quid pereat, & si fortè quid captum fuerit, vocibus divinorum eloquiorum ad gregem Dominicum reducamus, ut ille qui Pastor Pastorum est vigilasse nos circa gregem suum suo misericors dignetur judicio comprobare. Hoc quoque vos necesse est solerter intendere, ut si qua contra latores præsentium ejusdem Episcopi recta fuerit petitio subtili debeat indagatione perquiri: & si fortasse ipsi pro suâ culpâ jure feriendi sunt, nequaquam censemus esse parcendum.

IDEM Lib. 3. Ep. 32. An. 594.

GREGORIUS Pantaleoni Præfecto Africæ.

HÆRETICORUM nefandissimam pravitatem, qualiter lex persequatur instantiùs excellentiæ vestræ non habetur incognitum. Hi igitur quos & fidei nostræ integritas & legum damnat districtio mundanarum, non leve peccatum est, si vestris inveniant temporibus licentiam respirendi. In illis igitur partibus quantùm didicimus, ita Donatistarum crevit audacia, ut non solùm de suis Ecclesiis auctoritate pestiferâ ejiciant fidei Catholicæ sacerdotes: sed hos quos verâ confessione aqua regenerationis abluerat, rebaptizare non metuant, valdéque miramur, si tamen ita est, ut vobis illic positis liceat hujuscemodi hominibus pravis excedere. Primum siquidem quale de vobis judicium hominibus relinquatis attendite: si hi qui aliorum temporibus justâ ratione compressi sunt vobis administrantibus viam sui excessûs inveniant. Deinde perditorum animas Deum nostrum de manu vestrâ scitote requirere si tantum nefas in quantum possibilitas exigit emendare negligitis.

IDEM ibid. Ep. 35.

GREGORIUS Victori & Columbo Episcopis Africæ.

COMPERIMUS Donatistarum stimulos sic in illis partibus gregem turbasse Dominicum, ac si nullius Pastoris moderamine regeretur, nuntiatúmque nobis est quod dicere sine gravi dolore non possumus, quòd plurimi eorum venenatis jam sint dentibus laniati. Denique sacerdotes canonicos pravissimâ de suis Ecclesiis temeritate repellere, & multos insuper quibus salutem regenerationis aqua præbuerat rebaptizantes, pravitate nefandissimâ necavisse dicuntur. Quæ res animos nostros valdè mæstificant quòd vobis illic positis damnatæ præsumptioni tantum scelus perpetrare licuerit, quâ de re fraternitatem vestram scriptis decurrentibus adhortamur, ut habito tractatu initóque concilio, ita nascenti huic adhuc morbo inhianter ac totâ virtute debeatis obsistere, dummodò nec vires ex neglectu percipiat, nec in commisso vobis grege pestilentiæ damna concutiat.

IDEM Lib. 5. Ep. 36.

AD COLUMBUM EPISCOPUM NUMIDIÆ. An. 596.

PRÆTEREA res ad nos omninò dura & rectæ fidei inimica pervenit, quia quod dici nefas est Catholici homines & religiosi, quod est deterius, filios mancipiáque sua vel alios quos in potestate habent, in Donatistarum hæresi baptizari consentiunt. Et ideò si verum est fraternitas vestra hoc summoperè studeat emendare: quatenùs sinceritas fidei vestræ sollicitudine intemeratâ consistat, & innocentes animæ quæ Catholico baptismate salvari potterant, hæreticorum infectione non pereant. Quisquis ergo de his personis quas superiùs memoravimus, quemquam suorum apud Donatistas passus est baptizari, ad Catholicam eos fidem omni virtute omnique instantiâ studeat revocare. Si quis verò talium de cetero hoc fieri de suis qualibet excusatione pertulerit, à Clero sit omnibus modis alienus.

IDEM

IDEM ibid. Ep. 63.

GREGORIUS Mauricio Augusto.

INTER armorum curas & innumeras sollicitudines quas indefesso studio pro Christianæ reipublicæ regimine sustinetis, magna mihi cum universo mundo lætitiæ causa est, quòd pietas vestra custodiæ fidei, qua dominorum fulget imperium, præcipuâ sollicitudine semper invigilat. Unde omninò confido, quia sicut vos Dei causam religiosæ mentis amore tuemini, ita Deus vestras majestatis suæ gratiâ tuetur & adjuvat. Qualiter autem pietatis vestræ serenitas contra Donatistarum flagitiosissimam pravitatem consideratione justitiæ & sincerissimæ religionis zelo commota sit directarum, lucidissimè tenor insinuat jussionum. Sed venientes viri reverendissimi ex Africanâ provinciâ Episcopi asserunt ita esse incautâ dissimulatione postpositas, ut nec Dei illic judicium haberetur in metu, nec principales hactenùs jussiones sortirentur effectum: hoc etiam subjungentes quòd in præfatâ Provinciâ Donatistarum præmiis prævalentibus fides Catholica publicè venundetur. At contrà gloriosus vir Gennadius de uno eorum mihi similia questus est qui talia querebatur, cui etiam duo alii certi in eâdem re testimonium ferebant. Sed quia causa ipsa judicis sæcularis intererat, eosdem Episcopos ad pietatis vestræ existimavi esse vestigia dirigendos, ut per semetipsos serenissimis auribus suggerant quæ se fatentur pro fide Catholicâ pertulisse. Ea propter obsecro ut Dominorum Christianitas pro salute animæ & vitâ piissimæ sobolis suæ, eos quos tales esse cognoscit, districtâ ulcisci jussione præcipiat, & ruinam pereuntium ereptionis manu suspendat, atque insanis mentibus correptionis medicinam adhibeat, & errorum ab eis morbos expellat: quatenùs dùm piæ provisionis vestræ remedio pestiferæ pravitatis fuerit caligo depulsa, & vera illic fides radios suæ serenitatis aperuerit, cœlestis vos ante Redemptoris nostri oculos triumphus exspectet: quia quos exteriùs ab hoste defenditis, etiam interiùs à diabolicæ fraudis veneno, quod est gloriosius, liberatis.

HISTORIA CARTHAGINENSIS COLLATIONIS

SIVE

DISPUTATIONIS DE ECCLESIA

Olim habitæ inter Catholicos & Donatistas.

AUCTORE FRANC. BALDUINO. J. C.

R. D. JOANNI TILIO EPISCOPO MELDENSI

FRANC. BALDUINUS S. D.

CUM hisce diebus Optatum nostrum, quem ope tui codicis iterùm emendatum rursùs edere instituo, fortè relegerem, diù multúmque cogitavi, quid sibi vellet quod ait, Rempublicam non esse in Ecclesiâ, sed Ecclesiam esse in Republicâ. Ut autem gravissimæ hujus sententiæ rationem & causam videor mihi tandem assecutus, sic respiciens temporum nostrorum conditionem, vel potiùs confusionem, judicavi rectè dici quoque posse, Rempublicam magis esse in Ecclesiâ, quàm sit Ecclesia in Republicâ. Est enim Reipublicæ tamquam corporis, ipsa Ecclesia veluti anima; ut si hæc sapiat, illi benè esse; si insaniat, malè esse statuamus. Et verò sine Ecclesiâ benè constitutâ, neque ullus Reipublicæ status stabilis esse potest, neque ut quisquam esse possit, valdè optandum est, si modò quis esse debeat finis rerum humanarum, meminerimus. Fuisse autem semper majores Ecclesiæ quàm Reipublicæ benè constituendæ difficultates non negamus, neque in istâ corrupti orbis terrarum colluvione miramur tam magnas semper fuisse, cùm etiamnùm acerrimè disceptetur, quid & ubi Ecclesia sit, & quænam aut ea sit, aut ejus forma esse debeat. Hæc verò quæstio tantò major est, quò majoris ponderis & momenti rem esse constat: & Ecclesiæ salute, Reipublicæ salutem contineri, (ut & illius perturbationem hujus quoque perturbatio sequitur) necesse est ut agnoscamus: quò magis & utramque salvam esse velimus, & utriusque servandæ rationem teneamus, quicumque prospicimus, qualis alioqui utrique impendeat calamitas. Neque verò, qualis quantàque nunc utriusque non solùm perturbatio, sed etiam confusio sit, quæritur: Scimus enim plusquàm etiam vellemus, esse tristissimam & miserrimam. Verùm quæritur, ecquæ tantorum malorum depulsio, non solùm optari, sed etiam sperari possit. Audio enim attonitos gubernatores, si qui sapiant, id sollicitè quærere, quos alioqui non solùm terret, sed etiam desperatione quadam fractos & debilitatos percellit hæc tempestas ejúsque intemperies. Sed cùm meminerim non minores olim fuisse fluctus, ex quibus tamen emerserit & Respublica & Ecclesia, consilio & virtute suorum defensorum liberata: non existimo deesse consilium, si sibi & suo muneri non desint ipsi rectores quibus mandatum est, operam ut dent, ne quid vel hæc vel illa detrimenti capiat. Exemplum enim & veluti formulam atque adeo legem officii, & conspirantis cum religione sapientiæ, quæ turbas omnes & olim composuerit, & nunc componere possit, ipsa veteris Ecclesiæ atque Reipublicæ historia suppeditat. Ergo semper judicavi, imprimis con-

ſulendam eſſe ſapientem & religioſam Antiquitatem: neque præterea tantùm mihi arrogo, ut de re tantâ ſententiam dicere meam velim: neque ſi tantùm mihi ſumam, ſim ferendus. Illud modò dicam: ſi quales olim Marcellinos Auguſtinóſque habuit Africa, nunc haberet Gallia, magnam ſperari poſſe levationem eorum malorum, quibus nunc Reſpublica premitur. Quid autem magni illi viri & veluti Heroes fecerint, tumultuantibus in Africâ Donatiſtis, & quam ſecuti ſint rationem eorum revincendorum, ut magis intelligerem, tu ipſe feciſti, qui mihi collationis Carthaginenſis acta quædam nondum evulgata communicaſti. Eorum verò lectio me impulit, ut eam hiſtoriam altiùs repeterem & diligentiùs perſequerer, & familiariùs exponerem, cùm hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, cujus ſtudioſum eſſe me non inficior, non ignobilem partem eſſe ſentirem, & ejus memoriam hiſce temporibus valdè utilem eſſe poſſe exiſtimarem. Ad quem autem eam referrem, diutiùs deliberandum non eſſe exiſtimavi, cùm tu occurreres, qui auctor & adjutor fuiſti, ut aliquam huic commentario operam darem: & idoneus imprimis ſis judex harum rerum & antiquitatum Eccleſiaſticarum neque non ad Auguſtini quamdam imitationem te compares: denique venit in mentem, non ſolùm Rempublicam & Eccleſiam plurimùm tibi debere, ſed & privatim me tibi multis nominibus devinctum eſſe: neque tibi modò, ſed & Archigrammateo fratri tuo, & dominis à S. Andreâ, fratribus, tuis affinibus, viris clariſſimis atque doctiſſimis. Neque ſanè teſtificandæ meæ erga te & tuos obſervantiæ rationem meliorem eſſe judicavi, quàm hujuſce conſilii relationem: neque ſi de privato noſtro jure civili otioſam & humilem & tritam aliquam ex ſubtili pulvere vel ſori vel auditorii alicujus diſputationem repeterem, exiſtimavi gratiorem tibi fore ejus muneris editionem: veritus ſum potiùs, ne tunc audirem vetus illud,

Non hoc iſta ſibi tempus ſpectacula poſcit.

Vale, Lutetiæ Pariſiorum Kalend. April. 1566.

LECTO-

L E C T O R I.

DE Æneâ spectante Carthaginensem picturam belli Trojani scripsit olim bonus Poëta:

> *Animum pictura pascit inani*
> *Multa gemens ......*

Ego verò ut Æneidem illam aliquando relegens, quam mihi puero in ludo prælectam fuisse memini, & meorum casuum conditionem comparans variè afficior, multùm ipse & terris jactatus & alto: sic in istâ Ecclesiæ propè deploratæ calamitate & communibus Reipublicæ miseriis, quibus non minùs quàm privatis ærumnis commoveor, mœstum animum utcumque pasco veterum historiarum recordatione, in quibus multa etiam occurrunt, quæ me gemitúsque meos consolentur. Cùm autem id agens fortè incidissem in quædam monumenta Ecclesiæ Carthaginensis, in quibus, non ut ille in Templo Didonis, pictam belli Trojani historiam, sed Ecclesiasticæ cujusdam de Ecclesiâ cùm Donatistis disputationis nobilissimam descriptiònem legebam, sic ejus me lectio recreavit, ut simul cogitans de nostrorum temporum certaminibus sæpè ingemuerim. Memini, cùm Ratisbonæ in Germaniâ Carolus V. Imp. comitia, in quibus de Religione quæsitum atque disputatum est, haberet, laudatum fuisse vetus exemplum illius Carthaginensis (ut vocata est) Collationis: & aliquot post annis, cùm in Galliam reversus etiam incidissem in conventum illum Posiacum, in quo non dissimilis collatio rursùs instituta esse diceba-tur, non dissimulavi exstare in Africanæ Ecclesiæ historiâ veteri exemplum memorabile, in quod hæc ætas intueri deberet. Sed quid? Neque Marcellini præsides, neque Augustini antistites nunc rursùs occurrunt, ut Cresconii Grammatici & Petiliani causidici. Tantò verò magis est necesse, ut recurratur ad consilium præsidiúmque bonæ antiquitatis, cujus ea est auctoritas, ut audacissimos etiam adversarios sæpè terreat. Feci itaque perlubenter, ut illius Carthaginensis (cujus modò memini) collationis acta, quæ nondùm edita mihi communicavit Joannes Tilius Meldensis Episcopus doctissimus evolverem, & cum Augustini Breviculo conferrem. Nam & in iis aspersa sunt multa juris nostri veluti emblemata, & actionem disceptationémque continent de Ecclesiâ propè civilem: & ut cognitor atque judex est Marcellinus, magnum Jurisprudentiæ decus; sic actores sunt non imperiti judiciorum forensium. Imò Petilianus, qui malarum partium patronus est in hac causâ, versutior fuit causidicus, & forensium cautionum atque cavillationum peritior, quàm causa postularet. Non enim cùm ad gubernationem Ecclesiæ Donatistarum transiisset, oblivisci potuit veteris suæ consuetudinis & artis. Solebat jactare potentiam quondam suam in advocatione forensi, ut Augustinus ait. Sed benè habet, talem rabu- *Aug. lib.* lam non modò incidisse in Marcellinum, sed incurrisse in ipsum Augustinum, qui impor- *3. contra Petil.* tunum latratum canis impuri & impudentis, justâ gravique responsione comprimeret: *cap. 17.* quique etiamnùm eodem exemplo compescere posset alios ejus generis ordinisque togatos non leguleios, sed nebulones. Nam & tales etiamnùm ardeliones simili intemperie incitantur, ut allatrent, quorum linguæ, quia meritoriæ sunt, meretricias quoque nunc esse videmus. Non ausim cum Petiliano conferre bonum illum Theodorum, quem quidam vesanum vocant, alii narrant in Posiacâ (ut ipse vocavit) velitatione, visum esse valdè versutum, si non veteranum, at certè veteratorem. Illud modò dico: cùm in Carthaginensi veluti arenâ multa essent, quæ Petilianum debilitarent, multa verò in Posiacâ, quæ adjuvarent Theodorum, factum tamen esse, ut hic non minùs quàm ille in luto hæserit, cùm ventum esset ad quæstionem de Ecclesiâ, in quâ rursùs occurrebat Augustinus, tamquam scopulus. Imò cùm Theodorus ille ante primam veluti coïtionem, confessionem suæ scilicet fidei, tam suo, quàm multorum Gallorum, qui tamen eam numquam legerant, nomine offerret, principio professus est se damnare & detestari sectas omnes & hæreses, quæ olim in Ecclesiâ damnatæ essent abs sanctis doctoribus, abs Hilarii & Athanasii temporibus usque ad Ambrosium & Cyrillum. Riserunt quidam in illo conventu, tam ineptam quæ tamen tam diu & valdè elaborata adferebatur, proferri orationem, quæ conjungeret Ambrosium cum Cyrillo, & significaret magnum quoddam temporis intervallum fuisse inter Athanasium, Hilariúmve & Ambrosium, cùm tamen ipse Theodorus, mi-

rificus Chronologus, nuper ad Polonos scribens, scripserit Hilarium fuisse σύγχρονον Augustini. Sed tales solœcismos, quos scholastica ferula castigaret, barbato magistro tam facilè condonarunt boni auditores, quàm mirati sunt, sic eum loqui & scribere, ut non modò non videretur damnare hæreses, quæ ante tempora Hilarii damnatæ sunt, sed etiam significaret approbare se omnia veteris Ecclesiæ judicia à temporibus Hilarii usque ad Cyrillum. Sed qui sedato animo tam confusam & inconditam confessionem audiebant, judicarunt quamdam esse trepidationem hominum ad religiosæ antiquitatis tribunal velut evocatorum: & optarunt, ut cùm ad se rediissent, tam sibi constarent, ut simpliciter agnoscerent, Ecclesiæ jam inde ab Apostolicis temporibus perpetuam consensionem, ubi ubi occurrit, magnæ esse auctoritatis: & verò cùm ad eam revocatus esset bonus Theodorus, sine fraude poterat lis transigi, si bonâ ille fide egisset. Nam & ut minùs dubitaret, proferebatur quod ab ejus magistro in Institutione scriptum erat, Augustinum meritò objecisse Donatistis successionem Ecclesiæ continuatæ: non enim dubium esse, nihil intereà, ne quidem Romæ, mutatum in doctrinâ ipsâ fuisse. Sed cùm prospiceret cautus Theodorus, quò recideret, si id confiteretur; neque tamen tam adhuc audax esset, ut id apertè inficiari auderet, elusit, obscurè & confusè nescio quid submurmurans, in quo neque confessio, neque inficiatio intelligeretur. Sic enim & Petilianus, cùm urgeretur ut cùm Ecclesiam jampridem degenerando defecisse causabatur, notaret tempus & definiret conditionem ejus Apostasiæ, neque quid tunc liquidò diceret, haberet, causatus est sese jam longâ disputatione raucum factum esse, & eâ excusatione silentii usus aufugit. Theodorus magis gloriosus miles est, quàm ut fugere dignaretur. Sed cùm triumphantem sequerentur clientes, nonnulli qui minùs erant vesani, rogabant nihilne esset quod Petilianus respondere potuerit Augustino objicienti vaticinia Prophetarum de Ecclesiâ toto orbe diffundendâ & propagandâ, eáque ad suum etiamnùm tempus referenti. Theodorus ingeniosior vates nasuto cachinno excepit: *Parturient montes, nascetur ridiculus mus.* Familiares monuère nimis apertum esse hoc Lucianicum ludibrium. Ergo bonus Poëta, ut aliquid simularet, tamquam nova Sibylla subjecit: saltem Donatistas quibus Augustinus opponebat prophetias de futurâ Ecclesiâ, potuisse illum Augustino objicere Virgilianum versiculum, *Ostendent terris hunc tantùm fata, nec ultrà Esse sinent.* Cùm infinitum id rursus esse diceretur & ineptum, ubi quæritur quando & quomodo Ecclesia aspectabilis esse desierit: sensit acutus Theodorus rursùs se premi. Ubi autem diu se torsisset, putavit callidè se elabi posse, cùm in postremâ suâ præfatione nuper scripsit, jampridem defecisse Ecclesiæ successionem tantoperè olim laudatam; nam & jampridem improbos bonis successisse. Dicebam nullam esse hanc responsionem & alteram esse ineptiam, ubi perindè loquitur, ac si de personarum, & non potiùs de rerum successione quæreretur, cùm tamen in Posiacâ disputatione professus esset nihil se morari successionem personarum, sed doctrinæ & rerum successionem quærere. Verùm quale rursùs ludibrium est, quod toties rogatus de tempore defectionis, nihil aliud ingeminat quàm suum illud *Jampridem?* Imò verò cùm diutiùs reprimere non posset indignationem erumpentem, audio eum in eadem illâ suâ præfatione militari, quam, ut me terreret, Evangelio præfixit, iratum exclamare, cùm multa alia indigna, ut Ecclesiam illam, quam cum Augustino defendimus, jugularet, tum verò ista veteribus Episcopis numquam in mentem venisse, neque judaizandum, neque (ut loquitur) gentilissandum esse; & Christianam propterea religionem citò & turpiter degenerasse in ceremonias vanas, in Judaicas liturgias, in manifestam superstitionem, & denique in ἀθεΐαν. Equidem obstupui, talia scribere ἥρωα Theodorum, & quod de suâ factione dicere potuit, contorquere adversùs veterem Ecclesiam, ut quam jampridem defecisse dixit, diceret non minùs citò quàm turpiter degenerasse. Sed quid nunc non audet impietas Lucianica? Petilianus cum suis Donatistis clamitabat Ecclesiam, quam Augustinus prædicabat, esse apostaticam: & ab iis Catholicos non pro Christianis, sed pro Paganis habitos esse, testes sunt Optatus & Augustinus: atqui Petilianus antistitum modò mores accusabat, non etiam Ecclesiæ illius doctrinam & ritus. Theodorus indignè ferens hunc accusatorem sive ineptum sive nimis pudentem, vel etiam prævaricatorem esse suspicatus, putavit (ut est homo ingenuus) nihil esse dissimulandum, & tandem agendum esse asperiùs: neque quia in Posiacâ suâ velitatione moderatior fortè fuisset, semper esse indulgendum. Quidni verò? Sic ipse Gaudentius, alter Donatistarum patronus, qui in Carthaginensi collatione contenderat, suam factionem esse Ecclesiam Catholicam: posteaquàm sensit id se evincere non posse, quod Augustinus suæ Ecclesiæ asserebat, ausus est palàm dicere, humanum esse figmentum, quicquid de Catholicâ Ecclesiâ dicitur. En quò cradunt reciduntve homines vesani.

Equidem minimè omnium vellem, cùm Ecclesiæ corpus defenditur, defendi etiam

 excu-

excusarive nævos & maculas & labes. Imò verò hæc hominum peccata gravissimè accusanda sunt. Sed vellem, quem ipsi Prophetæ in suâ actione modum servarunt, ipsi observaremus, cùm illos legimus divinos præcones Ecclesiæ, simul & censores & vitiorum acerrimos accusatores: sicuti etiam dicemus in expositione collationis Carthaginensis. Interea fateor, neque posse quemquam negare scio, qualis quantúsque miseræ sitúque obsitæ Ecclesiæ nunc squallor sit, qualis deformitas contaminatæ, quanta pestumetatis inclinatio: qualis denique quantáque desperatio veluti depositæ. Ergo fateor eò rem recidisse, nihil ut nobis supersit, quàm ut illam Hieremiæ tristissimam eversæ desertæque Hierosolymæ vastitatem lugentis ingeminemus querimoniam: *Expandit Sion manus suas, sed nullus est qui consoletur eam.* Verùm in mediis ejus ruinis nondum oblivisci potuimus quod psalmus ait, servos Domini etiam diligere rudera & pulverem Sionis, cujus eos miseret. Tantùm verò abest, ut iis blandiamur, quos tam domi quàm foris illi insultare videmus, ut etiam sæpè in mentem veniat quod alter Propheta Ezechiel paullò ante illam calamitatem scripsit sese à Deo jussum esse, perfosso potiùs pariete & veluti apertâ fenestrâ spectare quid in Templo agerent homines impii atque nefarii, ut eorum abominationes execretur. Sed unâ simul me res consolatur. Eodem enim loco Deus cùm horribilem vindictam sese sumpturum esse denuntiat, simul significat sese intereà eorum misereri velle, qui cum Prophetâ lugebant, aversi ab illâ profanâ vel sacrilegâ colluvione. Jubet ergo, ut ultor angelus frontem eorum, qui gemunt, insigniat, quò magis dignoscantur atque discernantur ii, quibus parcendum erit, cùm terribilem aliorum stragem edet.

Redeo ad actionem Donatistarum. Nam & multa mihi nunc in mentem veniunt, cùm apud Optatum lego, eos abs Constantino aliquando petiisse judices in Galliâ (quibus nescio cur magis confiderent) cúmque ex Augustino intelligo eam Arelatensis in Galliâ synodi, cujus judicio mandavit Constantinus alteram ejus causæ & provocantium Donatistarum cognitionem, fuisse & fidem & integritatem, ut ii statim senserint frustra & stultè sese ibi sperasse aliquid sive favoris sive patrocinii. Nam iterum damnati sententiam retulerunt qualem merebatur eorum protervia: neque tunc in Galliâ minùs quàm centum post annis in Carthaginensi foro offenderunt. Quid verò cùm talia legimus, nunc cogitare possimus, aliis cogitandum relinquo. Nam & quid nunc agatur, & quò res reciderint, nimis notum est: & talibus malis (inquit Augustinus) magis debentur prolixi gemitus quàm prolixi libri. Sed cùm olim legimus Donatistas vi & audaciâ armatos, fuisse *August. ep. 22.*
etiam eruditos mentiendi artifices, miramur eam eorum fuisse impudentiam, ut non modò semper jactarint sese vicisse, ubi victi erant, sed etiam in collatione Carthaginensi, Optati librum, qui narrabat eorum damnationem, protulerint tamquam testem suæ victoriæ & absolutionis, cùm eum sic mutilassent atque corrupissent, ut omnia invertisse viderentur. Quid verò dicemus, majorem etiamnum esse impudentiam multorum fabulatorum vesanæ factionis, qui quidvis in rem suam & aliorum fraudem fingunt, cùm mendacia & fictiones suas venditant pro historiis & veris narrationibus? Certè fieri non potest, quin qui prospiciunt, quantùm hæc impostura & erroris & caliginis offundet miseræ posteritati, doleant hoc agi, ut (utar verbis legis) veritas rerum, erroribus gestorum vitietur. Olim Augustinus dicebat mirari se Donatistas habere in corpore sanguinem, qui numquam erubescerent toties in manifesto mendacio deprehensi. Quid dixisset de pallidâ impudentiâ hominum & falsariorum & sanguinariorum? Cùm Cresconium Donatistam Grammaticum refelleret, dubitabat, num exclamare posset illud, frontem periisse de rebus. Sed qui de Pelagianis agens scripserat, hæreticorum frontem non esse frontem, an dubitaret, si videret verecundiam vesanæ hæreseos? An non etiam illud Ezechielis ingeminaret: *Frons meretricis facta est tibi, noluisti erubescere?* Quid porrò, quid si videret patulas aures imperitæ multitudinis impostores audientis? Dixit olim sectatores ipsius Petiliani, qui mentienti magistro applaudebant, non habere aures in corde, sed cor in auribus? Quid verò, quid cordis superesse iis putaret, qui nonnisi putidis & contumeliosis fabulis pascuntur? Ecce, nondum satiati famosis libellis famosissimæ suæ Bezæ, etiam acta colloquii Posiaci contaminarunt, ut in iis multa fingerent, quæ res ipsa clamat esse falsissima, méque etiam, qui vix interfui, immiscerent, & (quod est ridiculum) narrarent in eo propè fuisse meas partes, quales alicujus scilicet μοίραν esse possent, ne dicam quales ipsius Marcellini fuerunt in Carthaginensi. Quid? Æneas spectans picturam cujus antè memini: *Se quoque principibus permixtum agnovit Achivis.* Sed quibus oculis legerem, me principibus & gubernatoribus disputationis Posiacæ propè præfuisse? Credo equidem facetos nugatores, ut rideant & ludant, talia fingere. Sed nimis otiosi sunt, quibus vacat tam valdè ineptire & nugari in re seriâ. Imò quia audierant, Donatistas olim cavillatos esse, Marcellinum pretio corruptum in collatione fuisse, etiam finxerunt

nescio

nescio quâ liberalitate & munificentiâ Navarricâ cumulatum me fuisse. * Hic verò cur non seriò dolerem eos ludere & mentiri?

Credo equidem, si optimus princeps diutiùs vixisset, spem non fefellisset, quam dederat, fore ut majores melioréſque meos labores remuneraretur. Nunc cur eo mortuo nobis insultent adversarii, non nihil fortaſsè causæ est, præsertim cùm jam tandem perfecerint, quod jampridem multis insidiis tentarunt, ut quam spem meæ familiolæ esse putabam, summam calamitatem esse experirer, cumulatam novâ hiſce diebus & propè incredibili injuriâ, direptiſque etiam meorum studiorum subsidiis. Sed de tali remuneratione gratiáve viperinâ aliàs querar. Illud modò dico, tali beneficio hanc commentationem, cui, cùm id factum est, operam dabam, abruptam fuisse non minùs quàm alteram, cujus alioqui accessione hanc instituebam augere, cùm quidem eodem etiam tempore fortè rogatus, ut quæ in Constitutionum codice primæ occurrunt leges de religione & Ecclesiâ, eas leges publicè interpretarer, pluribus diebus in juris auditorio Parisiensi id egissem, præsertim cùm is esset auditorum concursus & frequentia (nam aliquot millia doctissimorum hominum convenère) eáque attentio & assiduitas, ut meipsum excitarit, ut sapientissimi & fortissimi, & (quod imprimis dicendum erat) religiosissimi Principis, hoc est, Theodosii consilia Constantinopolitano quoque Concilio confirmata, optimáſque constitutiones de Ecclesiâ conciliandâ atque in integrum restituendâ pluribus verbis exponerem. Ergo nunc optabam, si per Davos, qui interturbant omnia, licuisset, illud exemplum Theodosii patris & consilium, quod Orientis Ecclesiam servavit, conferre cum eâ ratione, quam Honorius filius triginta pòst annis ad Africanam Ecclesiam liberandam inivit. Est enim utrumque imprimis memorabile exemplum, quod nunc quoque in simili Reipublicæ attonitæ periculo sequantur, qui Rempublicam cum Ecclesiâ salvam esse volunt. Scio talia nunc irrideri, atque etiam esse odiosa. Sed non quia multi nunc etiam virtutem irrident tamquam fabulam aut inane nomen, propterea virtutis omnem & effigiem proculcabimus & memoriam abjiciemus. Imò verò quia homines nequam virtutem numquam ne pictam quidem viderunt, invitis etiam obtrudenda est, & tantò ea magis ingerenda, quam antiquitas olim coluit: *Virtutem ut videant, intabeſcántque relictâ.* Saltem mihi venia detur, si legibus & exemplis bonis ex Ecclesiasticâ quoque historiâ repetitis, & sanctioris juris prudentiæ monumentis delectari me non dissimulo, præ quibus propè jam mihi sordent alia subtiliora scilicet mysteria, quæ juris civilis esse dicuntur, & eo titulo ambitiosè jactantur. Per me sanè licet ut juris periti, qui volent, se abjiciant vel ad captandas in scholis gloriolas inanium λεπτολογιῶν, vel ad opes in foro colligendas, vel etiam ad magistratus si non miserè ambiendos, at certè damnosè emendos: liceat modò mihi, bonâ eorum gratiâ, iis in solidum relinquere atque concedere, quod tanti faciunt, ut, quod negligunt, potiùs amplectar.

HISTORIA

HISTORIA
CARTHAGINENSIS
COLLATIONIS.

AUCTORE FRANC. BALDUINO. J. C.

DICTURUS de nobilissima Catholicorum cum Donatistis Collatione Carthaginensi, paullò altiùs rem repetam ex veteri memoria Ecclesiæ Africanæ. Nam & in Carthaginensibus Conciliis indicandis variè abs doctissimis etiam viris peccatur, hanc Ecclesiasticæ historiæ partem paullò negligentiùs exponentibus.

Balsamon Græcus interpres Nomocanonis, annotat, primum post Apostolorum tempora Concilium fuisse illud Carthaginense, cui Cyprianus præfuit, cùm quæreretur de Baptismo hæreticorum. Sed id non minùs ineptè dicitur, quàm quod consarcinatores Latinæ farraginis Conciliorum, & Magdeburgenses exscriptores Centuriarum historiæ Ecclesiasticæ, aiunt primum Concilium Carthaginense fuisse illam Donatistarum Synodum, in qua Cæcilianus Carthaginensis absens damnatus est. Si quæratur primum post Apostolorum tempora Concilium, dicerem potiùs fuisse illam Cæsariensem in Palæstina Synodum, quæ de Paschatis die disputavit tempore Commodi Imperatoris sicuti & paullò pòst Romæ, & in Gallia, & in Achaïa, & in Arabia Synodos propterea convenisse testis est Eusebius lib. 5. cap. 23. & lib. 6. cap. 36. & 37. Deinde ante Cyprianum alia fuit Synodus Carthaginensis de Baptismo hæreticorum. Cyprianus ad Jubaianum, *Multi* (inquit) *jam anni sunt & longa ætas, ex quo sub Agrippino bonæ memoriæ viro, convenientes in unum Episcopi plurimi hoc statuerunt*, &c. Augustinus tamen lib. 4. de Baptis. c. 6. non multis, sed paucis annis ante Cyprianum hoc accidisse ait: ut intelligamus non adeò multis antè annis id factum esse. Sed neque unum ea de re Cypriani tempore Concilium Carthaginense fuit: imò verò tria fuisse, indicat Cyprianus ad Jubaianum. Quod autem ex iis celeberrimum est, quo & Donatistæ potissimùm abutebantur, olim etiam quidam dixerunt falsum & fictum esse: neque ab eorum opinione omninò alienum sese esse Augustinus aliquando significavit lib. 1. contra Crescon. cap. 32. Sed tamen in epist. 48. ingenuè agnoscit, & ex ipso stylo liquere fatetur, confictum non esse. Ceterùm si in Cypriani temporibus prædicanda est aliqua Synodus Africana sive Carthaginensis, illa potiùs laudanda esset, quam Cyprianus lib. 4. epist. 8. narrat convenisse adversùs eos, qui Circumcisionis exemplo abutentes, nolebant infantes baptizari ante octavum diem. Sed & illi Africani Episcopi, qui cum Cypriano conjuncti scripsère ad Cornelium Papam Romanum de pace lapsis pœnitentibus danda, laudabilis Synodi Carthaginensis adversùs Novatum eo tempore speciem edidere, sicuti & eodem tempore quamdam Romanam Synodum, cui Afri quoque interfuerint, idem definisse, testis est Eusebius libro sexto capite 43. Operæpretium autem est, priusquam ad Donatistas descendamus, aliquid etiam dicere de Novatianis. Nam & his illi velnti successere, & inter eos similia multa fuerunt, & multi etiam olim doctissimi homines hìc multa confuderunt, quæ discernenda sunt. Adeò Africanæ historiæ Ecclesiasticæ, quæ meliori memoriâ dignissima est, perturbatio magna est. Sic Epiphanius & Theodoretus aiunt Donatistas fuisse Novatianæ hæreseos: imò quod de Donatistis propriè dicendum erat imperitè ad Novatianos refert Epiphanius, cùm hos ait Romæ appellatos esse Montenses. Certè licèt in anabaptismo convenirent, tamen in cæremoniis Baptismi non conveniebant. Utebantur etiam chrismate Donatistæ, non utebantur Novatiani: neque pœnitentiæ adversarii erant Donatistæ, ut Novatiani, neque secundas, ut hi, nuptias damnabant. Saltem ipse Cresconius Donatista cùm negaret sese hæreticum esse, & hæreticos enumeraret, cum quibus nihil haberet commune, Novatianos etiam commemorat: neque Augustinus, cùm ei respondit, aliquam Novatianæ hæreseos notam ei inurit, lib. 2. contra Cresconium cap. 3. Habuit tamen Novatianum schisma similia multa cum schismate Donatistarum: sed Novatiani non ita crudeliter grassati sunt, & in Italia atque Oriente regnarunt potiùs quàm in Africa.

Ut autem quidam olim temerè confundebant Donatum Numidam cum Donato Carthaginensi, sic etiam multi Novatum cum Novatiano. Certè Theodoretus de Fab. hæretic. scribit de Novato, quæ de Novatiano potiùs scribenda erant, & Epiphanius ait Novatum fuisse Romæ tempore persecutionis, cùm id potiùs dicendum videatur de Novatiano. Denique & Zonaras Novatum hæresiarcham dicit fuisse Romanæ Ecclesiæ Presbyterum, eodem errore. Sed qui Cyprianum, vel etiam Hieronymum in Catal. vel Paciani epistolas nuper editas legerunt, facilè animadvertunt quid Novato, quid Novatiano propriè ascribendum sit: & tantò propterea magis miror auctores Centuriarum historiæ Ecclesiasticæ scripsisse Novatianum à Novato creatum fuisse Diaconum Carthaginensem invito Cypriano. Felicissimum potiùs dicere debuerant. Sanè Novatus Cypriani Episcopi Carthaginensis Presbyter fuit: qui cùm in Italiam venisset, Novatianum Romanum Presby-

Presbyterum veluti Antipapam Romæ creari curavit; cùm electionem Cornelii, quam impedire non potuerat, legitimam non esse cavillaretur: sicuti Donatus Numida, cùm Cæciliani Episcopi Carthaginensis ordinationem accusaret, Majorinum, cui Donatus alter successit ordinari curavit, ut testis est August. in lib. de hæres. qui etiam propterea adjicit eum in urbe Carthaginensi primum erexisse altare contra altare: sicuti Cyprianus simili formula usus antea dixerat Novatianos idem fecisse, sed Romæ. Atque hoc illud est schismatis summum malum, quod ut in Donatistis, sic & antea in Novatianis accusatum est, magis quàm hæreseos crimen. Certè Dionysius Alexandrinus scribens ad Novatianum, eúmque sui officii admonens, ait, eum quidvis facere debuisse, potiùs quàm Ecclesiam schismate scindere: neque tam idololatriam, quàm schisma fugere debuisse, quia cùm hanc fugit, sibi tantùm cavet: cùm verò illud, universæ Ecclesiæ consulit. Testis est Hieronymus in Catal. Et verò Novatiani, si schismatis rei non fuissent, suæ de lapsis déque hæreticorum Baptismo opinionis novum & insolens exemplum non esse dicere fortasse potuissent. Quid enim? Ipse Cyprianus in epistola ad Antonianum scribit, apud suos (ut ait) antecessores in sua Provincia quosdam Episcopos non putavisse dandam pacem mœchis, & in totum clausisse contra adulteria locum pœnitentiæ. Quid verò ut eos utcumque excuset, adjicit? *Sed tamen* (inquit) *à Coepiscoporum suorum collegio non recesserunt, neque Catholicæ Ecclesiæ unitatem vel duritiæ vel censuræ sua obstinatione ruperunt.* Atque id quidem etiam Augustinus Cypriano subscribens diligenter observavit epist. 48. Omitto quod ipse Tertullianus jam olim videatur in lib. de pudicit. acerrimè defendisse, quod hîc Cyprianus ait quosdam ante se Episcopos putavisse. Sed Tertullianus Ecclesiæ unitatem rupit, vel duritiæ, vel censuræ suæ obstinatione.

Porrò quod Novatiani Baptizatos in Ecclesia, quam ut pollutam accusabant, & à qua tamquam profana desciverant, non habebant pro baptizatis, proptereáque rebaptizabant: faciebant quod hæreticos antea ausos non esse, indicat Cyprian. in epist. ad Jub. & ad Pomp. & Aug. l. 3. de Bapt. cap. 10. Sed tamen principio quodam nitebantur, quod plerique in Africa Catholici sequebantur, & Africanis (ut dixi) quibusdam Conciliis confirmatum esse videbatur. Ergo ut Novatus baptismum abs Cypriano administratum non habebat ratum: sic neque Cyprianus eum, cujus minister fuisset Novatus aut Novatianus. Cæterùm hoc interfuit, quod Cyprianus ab iis, qui Baptismum non esse iterandum credebant, sic dissensit, ut tamen propterea non refugerit eorum communionem, neque unitatis vinculum ruperit, neque alicujus schismatis auctor fuerit. Ergo Augustinus Cypriani quidem errorem de baptismo reprehendit, sed laudat illam unitatis charitatem, qua peccatum cooperiri ait, & rebaptizantes tempore Cypriani, nec tamen ab unitatis [ut loquitur] compagine recedentes profitetur eadem dilectione pacis ad veniam pertinere, qus Cyprianus ipse tolerabat admissos in Ecclesiam sine alio quàm hæreticorum baptismo: ut quemadmodum propter unitatis custodiam (sic enim loquitur) Cyprianus ignoscebat iis, quos alioqui in baptismo non iterando errare putabat: sic Cypriano reverâ erranti in baptismo iterando, ignosceretur propter eamdem unitatis, in qua nihilominus mansit, charitatem. Novatianis verò schismaticis, qui hoc errore imbuti ab Ecclesia defecerant, non ignoscetur, & multò minùs Donatistis. Nam & horum quàm illorum opinio, quamvis similis esset, minùs excusationis habebat: quia Donatistæ non ignorabant, in Concilio œcumenico errorem illius Africani Concilii, quod Novatiani obtendere potuissent, fuisse damnatum. Inter tempora Novati & Donati Sabellius Afer & veluti medius majus aliquid audet, & Ecclesiæ caput ipsum, hoc est Christum ipsum petit, quem non nisi hominem esse clamitabat: atque ut Trinitatis mysterium tolleret, non modò unicam divinitatis *ὑσίαν*, sed etiam hypostasin unicam esse contendit: & hæc, *Pater*, *Filius*, *Spiritus sanctus*, non personas, sed voces & verba esse docuit. Denique repetiit quod eodem tempore Paulus Samosatenus antistes Antiochenus inculcabat. Capitalis fuit hæc hæresis, sed Africanam Ecclesiam minùs perturbavit quàm factio Donati: & quia Paulus Samosatenus in Antiochena Synodo statim damnatus fuit, Afri Catholici non putarunt esse necesse, ut ad Sabellium damnandum cogerent novum Concilium: & verò Sabellianismus latè in Africa grassatus esse non videtur. Saltem Sabellii non minus quàm Praxeæ aut Marcionis, non solum vitia, sed & nomina Africanis Provinciis propè ignota suo tempore fuisse Optatus lib. 1. scribit. Prætereo quod Calvinus in sua Institut. scribit Sabellium post Arium fuisse. Constat enim Sabellium mortuum esse priusquam natus esset Arius. Sed novum non est doctissimos etiam viros in Africanæ Ecclesiæ historia inscitè peregrinari.

Sabellium Pentapolis emiserat: & ecce paullò pòst in vicina Ægypto Arius, ex Numidia verò (altero Africæ extremo) Donatus majores dant turbas, ille in Alexandrina, hic in Carthag. Ecclesia. Et quidem ut Optat. l. 3. de Donato agens ait, in Africa de scintilla conflatum esse incendium: sic & Euseb. l. 2. de vita Constant. quemadmodum ex modica scintilla ingens ignis accenditur, Arianum incendium pervasisse ipsam quoque Libyam. Sed de Donatiana tragœdia nunc tantùm quærimus, quæ & prior fuit, & minùs subtilis. Originem & veluti protasim diligenter exponit Optat. l. 1. ex quo etiam August. hanc historiam repetere nos jubet l. 1. contra Parm. c. 3. ut & quædam in Optati libris desiderantur, quæ ex Augustino repetenda sunt.

Ac quidem inprimis observo, quod Augustinus scribit lib. 7. de bapt. cap. 7. post Cypriani passionem annis quadraginta factam esse illam Codicum in Africa traditionem, cujus quæstio Donatiani schismatis prima veluti si non causa, at certè occasio fuisse dicitur. Idem August. lib. 3. contra Cresccon. cap. 27. indicat Imp. Diocletianum VIII. & Maximianum VII. Consules fuisse, cùm edixerunt, ut Christianorum libri flammis abolerentur. Describit Eusebius lib. 8. tragœdiam postremæ illius persecutionis. Sed de Africa tantùm ait innumerabilem in ea fuisse martyrum multitudinem. Thermas Maximiani in urbe Carthaginensi illo tempore exstructas fuisse ait, ut & Diocletiano Romæ aliæ exstruebantur, quibus attollendis serviebant multa millia Christianorum, veluti ad metalla damnatorum. Sed nunc quæritur de Christianis in Africa lapsis, & codicum sacrosanctorum traditionis reis, déque Ecclesiæ Carthaginensis statu & conditione. Ac quidem Optatus narrat quoddam tunc fuisse Concilium Cirtense, quod reos illos utcumque absolvit, cùm etiam iidem essent propè judices, qui & rei. Factum id est in Numidia, cujus erat Cirta urbs nobilissima & potentissima, quondam (ut ait Mela) domos Regum Jubæ & Syphacis, & postea colonia Romanorum, quam

Plinius

Plinius ait vocatam esse Siteranorum: olim etiam caput Regni Masæsulorum, ut scribit Livius lib. 30. Porrò illius de quo nunc loquor Concilii Cirtensis annum eumdem fuisse indicat Augustinus, cùm eosdem, quos dixi, consules nominat. Præerat Secundus Tigisitanus Numidiæ Primas. Iidem verò qui Cirtæ convenerant, postea cum aliquot aliis ejusdem generis in urbe Carthaginensi conveniunt: & quàm in Cirtensi conventu fuerant molles & indulgentes, tam in hoc Carthaginensi severi videri voluerunt: Cæcilianúmque Carthaginensem Episcopum, quem vel Traditionis reum faciebant, vel à Traditore ordinatum esse clamitabant, inauditum & absentem damnant, atque abdicare jubent: creant verò quemdam Majorinum, quem illi opponant. Augustinus in Brevic. hoc Concilium Carthaginense contra Cæcilianum fuisse Episcoporum septuaginta narrat; sed injustum & iniquum: cujus etiam contra Cæcilianum sententia postea rescissa fuit. Itaque dixi indignum fuisse, quòd Magdeburgenses in suis Centuriis referrent inter Concilia Ecclesiastica, & fingerent primum fuisse Carthaginense. Hoc autem illud fuit, quod (ut narrat Augustinus in Brevic.) posteà Donatistæ in Collatione Carthaginensi, de qua dicturi sumus, potissimùm laudabant, sed sine die & consule, ut primum esse videretur, in quo de Traditione judicassent: quia opponebatur Cirtense, in quo fuerant indulgentiores. Sed quod sive prius, sive posterius sibi jus dixerant, idem profectò jus aliis in eadem causa dicere debebant: neque erant ferendi: qui quod in aliis crimen ne convictum quidem, tam acerbè vindicabant, in seipsis etiam confessia impunè esse volebant. Ceterùm Carthaginense illud fuisse Cirtensi posterius indicat Optatus lib. 1. cum ait, Non post longum tempus Carthaginem venisse, qui Cirtæ antea convenerant, & simili phrasi utitur Augustinua contra Donat. post Collat. cap. 33. Ceterùm eodem tempore oportet aliud fuisse multò majus Carthaginense Concilium Donatistarum Episcoporum, cùm Augustinus Epist. 48. testetur ducentos & septuaginta (adeò statim crevit Donati factio) Carthaginem convenisse annis quadraginta ante Macariana tempora. Hæc autem tempora fuisse tempora Constantis Imperat. colligo ex libro tertio Optati. Si ergo retrò numeremus annos quadragiota, intelligimus id factum esse antequam Constantinus rerum potiretur saltem in Italia aut Africa. Cum antem audio jam tum numerari ab Augustino Donatistas Episcopos cclxx. in illo eorum Concilio Carthaginensi, neque multò plures convenisse centum pòst annis ad Collationem contra Catholicos meminerim, ut posteà dicam, suspicatus summendosum esse numerum in Augustino, præsertim cùm via credibile videatur tam multos tam citò fuisse antistites Donatistarum. Itaque suspicabar posse detrahi ducentos, ot septuaginta tantùm relinquantur, quot diximus eo tempore convenisse contra Cæcilianum: & fortasse crediderit aliquis idem fuisse Concilium. Sed nihil hìc temerè audeo vel affirmare, vel mutare. Illud valdè memorabile est, quod Augustinus adjicit in illo Carthaginensi tot Donatistarum Concilio, post longam deliberationem dierum 75. decretum fuisse, ut Traditoribus etiam non rebaptizatis communicaretur. Quod quidem magis convenit cum iis, quæ in Cirtensi sua Synodo decreverant, quàm cum iis, quæ in Carthaginensi contra Cæcilianum. Porrò quid consecutum sit, cùm Cæciliani causam ad Constantinum Imperat. septem pòst annis Donatistæ retulissent, & Constantinus modò judices Episcopos Romæ dedisset, modò deinde alios Arelati, & denique ipse, cùm esset Mediolani, de ea judicasset, repetere oportet partim ex Optat. partim ex Aug. Nam in Optato desiderantur, quæ de judicio Arelar. & Constanr. sententiâ Mediolanensi, qua Cæcilianus postremo absolutus est, suggerit Augustinus in epist. 162. & libr. 3. contra Crescon. cap. 71. ne quis alioqui ex Optato temerè colligat, sic Constantinum rejecisse appellationem Donatistarum de Melchiadis sententia conquerentium, ut nullos præterea dare judices voluerit: aut simpliciter tunc pronuntiarit à re benè judicatâ temere appellari, sicuti quidam tradidit. Imò verò sciamus Constantinum dedisse judices hujus appellationis, non quidem ipsum Arelatensem Episcopum (quod temerè putavit Calvinus, cùm non observasset eum jam Romæ cum Melchiade judicem fuisse) sed alios Episcopos qui Arelati convenerant. Porrò si quis roget de tempore, quo Donatistæ non contenti suo Carthaginensi Concilio appellarunt Constantinum: in Optati libro primo scriptum est, Constantino IIII. & Licinio III. Coss. Romæ de hac causa judicatum esse ab iis, quos Constantinus primùm judices dedit. Augustinus verò habet, factum id esse Constantino tertiùm, & Luciano iterùm consulibus. Non dubium est, *Luciano* mendosè scriptum esse pro *Licinio*: sed in Optato rursùs mendosè scriptum esse existimo IIII. pro III. & III. pro II. sicuti in numeris facilis est lapsus librariorum. Ut autem magis probem, quod dixi, facit quod August. in lib. contra Donatistas post Collat. cap. 33. ait sequenti anno Consules fuisse Volusianum & Anianum. Vivebat ergo etiamnum Diocletianus, sed jampridem abdicatus, cum primùm ab Donatistis appellatus est Constantinus. Nam Diocletianus mortuus est Volusiano & Aniano Coss. decimo anno post suum edictum de abolendis Christianorum libris. Ut autem toto illo decennio Donatus sui schismatis fundamenta jecit, sic novem post annis hæc causa Constantinum etiam fatigavit: quem August. postremò narrat, cùm ipse Consul esset cum Crispo, litteras dedisse, quibus Donatistarum exilium solvebat. & eorum furorem Deo relinquebat. Adeò Donatistarum factio coerceri reprimive non posse videbatur.

Porrò tribus aut quatuor annis post datas illas nimium Donatistis indulgentes litteras, Constantinus adversùs Arium, de quo reprimendo magis sollicitus erat, coëgit Nicænum Concilium, cui etiam interfuisse ipsum Cæcilianum, Acta indicant: Ac quidem cùm ex Libya & Thebaide plures eò venissent: tamen ex Africa tota hunc solum adfuisse, affirmavit etiam in quinta Synodo Benignus Episcopus Heracleæ, ut ejus Synodi Acta testantur. Ceterum Nicæni patres cùm toti essent in Arianis refellendis, nescio quomodo Donatistas missos fecere. Neque tamen non aliquid de iis actum esse Nicææ suspicor. Cur autem id suspicer, cùm eorum neque Nicæni canones, qui circumferuntur, neque acta, quæ vulgò habentur, meminerint, multi fortasse mirabuntur. Sed in August. libris observavi, quod vulgò non observatur. Ut de Ecclesia, sic de Baptismo magna adversùs Donatistas quæstio fuit. Hi enim Carthaginense Concilium Cypriani opponebant, cùm Baptismum adversariorum, quos judicabant alienos esse ab Ecclesia, ratum non habebant, & propterea in suo cœtu eum iterabant: quod & Arianos fecisse testis est Ambrosius de Basil. traden. Quid Nicænum Concilium? In eo reprobatum fuisse quod placuerat Carthaginensi concilio Cypriani Augustinus sæpè significat, cùm Carthaginensi

X x huic

huic Concilio Provinciali opponit Concilium (ut vocat) plenarium totius orbis & universæ Ecclesiæ & omnium Gentium: quod quidem post Cypriani passionem, antequam ipse Augustinus natus esset, convenisse scribit lib. 2. de Baptis. cap. 9. sed de Niceno aliàs plura. Sed cùm in Niceno Concilio actum sit de Novatianis, & de Lapsis, & illis faciliùs quàm his pœnitentibus venia data sit, tacitè de Donatistis & eorum dogmate, rursùs actum satis esse videtur. Nunc Donati historiam & veluti tragœdiam persequamur.

Primus, ut dixi, Donatistarum Episcopus Carthaginensis, qui Cæciliano sese opposuit, & altare contra altare erexit, fuit Majorinus. Huic successit Donatus alter, qui hoc schisma valdè confirmavit. Nam & multa eum scripsisse ad suam hæresim pertinentia, testatur Hieronymus in Catal. Sed & eodem tempore Vitellium Afrum hujus factionis acerrimum defensorem fuisse, Gennadius in suo catalogo illustrium scriptorum testis est. Interea verò Catholicum aliquem scriptorem Donatistas refutasse non legi. Credo nostros (ut dixi) in Arianis refellendis totos fuisse. Ergo in Africa magis atque magis invalescebant Donatistæ: & verò Donatus ille Carthaginensis eò evasit, ut non modò tamquam aliquis Hannibal Imperatores Romanos superbè contemneret, sed & tamquam Deus aliquis à suis coleretur, & per ejus nomen, tamquam numen, juraretur: denique illi Deus de cœlo respondisse crederetur. Testes sunt August. & Optatus. Sanè tamen Hieronymus, in suo Chronico, hunc Donatum Carthagine tandem pulsum esse significat: licèt mendosus videatur index temporis, ubi annis triginta floruisse significat: tyrannum fuisse Optatus notat. Itaque tali duce incitati Donatistæ nil non audebant. Ac quidem Ariani alicujus sui Imp. Constantii aut Valentis præsidio armati, audebant in Catholicos sævire: Donatistæ verò non modò non adjuvantibus, sed etiam reclamantibus Principibus statim imitati sunt Arianorum sævitiam; cùm tamen non nisi suorum Circumcellionum audaciâ & furore septi essent. Ipse Imperator Constans ad eos coërcendos in Africam aliquando misit Macarium suum præfectum qui severè animadvertit in Donatistas. Sed talis animadversio non potuit tollere insaniam, quæ animos multorum occupaverat: & Catholici maluissent sine armis agi, & ratione atque disputatione discuti errorem, qui præcipites Donatistas agebat, ut Optatus satis significat. Ceterùm Donatistarum audaciam tandem armavit Julianus Apostata, & iis Basilicas restituit, quas Constantinus antea abstulerat. Testis est Augustinus l. 2. contra Petilianum, cap. 92. qui & sæpè testatur, illum Apostatam propterea laudatum esse à Donatistis. Memorabile autem est, quod Honorius Imp. edixit, rescriptum, quod abs Juliano impetrarunt proposito programmate publicandum esse, ut Donatistarum desperatio fucata perfidia omnibus innotescat. lib. 37. C. Th. de hæret. Vellem exstaret etiamnum illud rescriptum. Sed qualecumque fuerit, Apostata fovebat quoscumque audiebat esse aut Apostatas aut Ecclesiæ hostes.

Ergo magis atque magis Donatistæ insolescere cœperunt. Donato autem Carthaginensi successit Parmenianus, qui suam rursùs sectam novis libellis propagavit atque confirmavit. Tum verò in Numidia excitatus tandem aliquis nostrorum est, qui illi responderet. Is fuit Optatus Milevitanus Episcopus, qui testatur se illi rescribere & respondere, ut sit inter absentes quædam veluti collatio. Ac multos quidem desiderasse, ut ad eruendam veritatem, partium conflictus haberetur. Sed Donatistas & accessum prohibuisse, & aditus interclusisse, & consessum vitasse, & colloquium denegasse. Itaque non nisi per litteras cum iis agi potuisse. (Parmeniani tractatum vocat Optatus quem refellit. Scripsit autem præterea hic Parmenianus ad Tichonium epistolam, quam Augustinus tribus libris refutavit.)

Post Parmenianum Carthaginensis Donatistarum Antistes fuit Primianus ille, qui abs suo Maximiano Diacono, quem damnarat, accusatus effecit, ut Donatistæ inter sese veluti committerentur, & novo schismate suum schisma distraherent, alteràque pars alteram veluti discerperet: ut & Arianos in plûres sectas tandem dissectos fuisse accepimus. Ergo adversùs Primianum in urbe Carthaginensi quadraginta tres Donatistæ Antistites convenerunt, qui suo eum præjudicio, ut ait Augustinus, prædamnarunt. Deinde alterum fuit Cubursussitanum plusquam centum ejus generis Episcoporum Concilium, qui Primianum magis damnarunt. Testis est Augustinus lib. 5. contra Crescon. cap. 6. Integram autem & solemnem ejus Concilii sententiam recitat in Psalm. 36. Et quidem ipsum Maximianum in urbe Carthaginensi contra Primianum ab ejusdem erroris centum Episcopis ordinatum esse August. ait in lib. de Hæres. Quo anno & consule factum id sit, minùs liquet. Sed utcumque tamen conjicere licet, cùm quidem paullò pòst secutum sit contrarium Concilium Bagaitanum, idque convenisse uno anno ante mortem Theodosii, Aug. significat l. 3. contra Crescon. c. 56. Fuit autem hoc Bagaitanum in Numidia Concilium trecentorum & decem antistitum Donatistarum, qui resciderunt sententiam contra Primianum pro Maximiano latam, & illos centum qui non Donatistæ, sed jam Maximianistæ vocabantur, malè judicasse pronunciarunt, & Primianum in integrum restituerunt. Formulam sententiæ Bagaiensis recitat Augustinus lib. 3. contra Crescon. cap. 53. Est autem valdè necesse, rem illam totam diligenter cognoscere. Nam & illud demum est, quo probat Augustinus Donatistas suo veluti gladio jugulatos esse: & in Collatione Carthaginensi propterea id illis imprimis objecit, & postea congressus in Mauritania cum Emerito, recitánsque gesta Collationis auditores valdè est obtestatus, ut attentè cognoscerent illam de Maximianistis historiam, quam & eo loco diligenter rursùs exponit. Sanè cùm in Collatione Carthaginensi Donatistarum veluti Dux & signifer fuisse dicatur Primianus Carthaginensis eorum antistes: credo, eum ipsum esse quem defendit Synodus Bagaitana. Nam & inter hanc atque illam Collationem non nisi anni sedecim intersunt. Postremò observandum est Donatistas, ut sui Bagaiensis Concilii sententiam exequerentur, Theodosianam de hæreticis legem protulisse, cujus auctoritate, Maximianistas, tamquam hæreticos expellerent aut coërcerent. Atqui ea lex adversus omnes Donatistas, ut & reliquos hæreticos lata erat. Verùm cùm ei non parerent Donatistæ, Maximianistas tamen obnoxios esse volebant, ut etiam occuparent eorum Basilicas. Ea lex erat, ut qui Ecclesiæ Catholicæ non communicarent, nihil Ecclesiæ nomine possiderent, sed potiùs Unitati id restituerent, ut ait Augustinus tractatu sexto in Joannem, & libro 2. contra Petilian. Mitto alias Theod. leges in hæreticos; quarum Aug. sæpè meminit, & inter quas duæ nobilissimæ fuerunt duobus aut tribus annis ante Bagaitanum illud Concilium latæ: Prior, quæ severissima est, lata Titiano & Symmacho Coss. exstat in Cod. Justin. lib. 3. C. de Apost. Altera lata

sequenti

sequenti anno, hoc est, Arcadio II. & Rufino Coss. de multa decem librarum auri, exstat in Cod. Theodos. Ceterùm & si vix ulla harum legum executio esset, Donatistæ tamen invidiosè odioséque clamabant, se injustè vexari, & suam causam non jure agi, sed vi opprimi. Ac quidem cùm paulò post mortem Theodosii Gildo Comes Africæ dux perduellium omnia misceret in Africa, ut suam tyrannidem stabiliret, præcipuus ejus satelles Optatus quidam latrociniis infamis, sic sese dedit partibus Donatistarum, ut Circumcellionum etiam furorem superare videretur, sicuti Augustinus hujus Optati Gildoniani sæpè meminit. Sed ita agendo suam sectam magis atque magis infamabat, & (ut verbo Augustini utar) maculabat. Ergo Donatistæ eo tempore potiùs usi sunt Petiliano, qui ex causidico factus eorum antistes Cirtensis, & deinde Cæsariensis, acerrimus fuit suæ factionis patronus. Sed benè habet: incidit in Augustinum, qui, quo anno mortuus est Theodosius, factus Episcopus Hipponensis, fortis & assiduus Ecclesiæ Catholicæ vindex fuit, & restitantes adversarios tandem pertraxit ad Collationem: quæ optima esse visa est eorum convincendorum ratio.

[Sed priusquam de ea dicamus, aliquid rursùs repetendum est de aliis Carthaginensibus Conciliis. Nam & video multa de iis tradi & falsò & præposterè & confusè. Ac imprimis quidem falsum & fictum plane esse videtur, quod scriptores Centuriarum historiæ Ecclesiasticæ narrant Concilium quoddam Carthaginense, quod vocant secundum, convenisse Valentiniano & Theodosio Coss. Nam neque hi Consules simul fuerunt: neque quisquam veterum meminit alicujus Concilii Carthaginensis temporibus Theodosii magni, nisi illius, quod dixi fuisse Donatistarum. Quod verò adjiciunt, Cæsario & Attico Coss. Concilium Carthaginense aliquod fuisse, minùs repudio, quia Balsamon id indicat, sed cur tertium illud vocent, viderint. Certè falluntur, cùm illi Concilio ascribunt Canones, qui potiùs alteri multò celebriori Concilio Carthaginensi, quod aliquot pòst annis habitum est, ascribendi sunt, ut ex Photii Nomocanone intelligi potest. Repudiandum etiam est, quod fingunt de alio Concilio Carthaginensi, quod quartum vocant, & duobus annis post superius, quod vocant tertium, hoc est, Honorio IIII. & Eutychiano Coss. convenisse narrant. Nam etsi Balsamon fateatur iis Consulibus aliquid in Ecclesia Carthaginensi decretum fuisse de mittendis legatis ad Imperatorem, tamen nescio unde repetuntur tam multi Canones, qui huic Concilio ascribuntur. Ut autem molestè fero multa fingi de hujus generis Conciliis Carthaginensibus, sic miror præteriri Carthaginensem cum Donatistis Collationem, quæ in eorum historia imprimis commemoranda erat. Sed & paullò pòst coiit nobilissimum contra Pelagianos Concilium Carthaginense, quod Augustinus Africanum vocat. De eo posteà videbimus. Nunc ordo postulat, ut agamus de Collatione.]

Jam annis propè centum Donatistæ sic omnia permiscuerant, ut in Africa discerni vix posset quænam esset Ecclesia, cùm quidem altare contra altare passim erectum esset, & utraque pars de Ecclesiæ titulo & possessione contenderet. Ergo jampridem multi optabant ut aliqua legitima disceptatione hæc quæstio definiretur, & populus id non minùs quàm res ipsa postulabat, *Scimus* (inquit Augustinus in libr. post. coll.) *quàm multi vestrûm & fortè omnes, aut pene omnes, dicere soletis, O si in locum unum convenirent! O si aliquando conferrent, & illis disputantibus veritas appareret!* Sed quàm propterea Catholici optabant cum Donatistis congredi, tam congressum refugiebant Donatistæ. Augustinus in Epist. 166. ad Donatistas: *Vestri* (inquit) *Episcopi conventi à nobis numquam nobiscum pacificè conferre voluerunt, quasi fugientes cum peccatoribus loqui.* Sanè cùm aliquando diceretur quidam Episcopus Donatista, dixisse velle se bonis viris sedentibus conferre cum Aug. Augustinus nihil non fecit, ut ei ultrò occurreret, atque etiam currentem incitaret, Epist. 47. Denique cùm non impetraret, quod tantopere optabat, curat, ut clerici sui Hipponenses Januarium Carthaginensem Donatistarum Archiepiscopum sollicitent. Exstat eorum epistola, quæ inter Augustini epistolas est 68. Ea autem imprimis urget, ut quoniam jam olim in hac causa appellatus est Imperator, hujus auctoritate instituatur publica Collatio: quia & ille demum sit, qui cùm legibus jam latis non teneatur, liberiùs poterit & collationem indicere, & de re tota statuere: cùm Præfectis, qui legibus jam latis serviunt, tantum non liceat. Et quia Donatistæ eo, quem dixi, prætextu recusarunt cum nostris congredi: Hipponenses Clerici eò se demittunt, ut etiam allegent Christum ipsum cum diabolo de lege locutum esse: & cum Paulo non solùm Judæos, sed & Epicureos contulisse. Donatistæ rursùs excipiebant, Dialecticas disputationes non convenire Christianæ religioni, & Augustinum nihil aliud esse quàm contentiosum disputatorem, qui fugiendus potiùs & cavendus, quàm refellendus revincendúsque esset. Quid huic cavillationi responderit Augustinus, leg. potest primo ejus libro contra Cresconium. Idem libro quarto, *Studium*, inquit, *pro veritate certandi, quia sæpè volumus cum vestris conferre, ut errore sublato, fraterna charitas pacis vinculo nectèretur, contentionis & animositatis vitioso nomine reprehendis.* Sed notat hoc Donatistas obtendisse, quia (ut ait) mallent causam malam cooperire excusatione, quàm disputatione finire. Et in eodem libro, *Puto*, inquit, *quod facillimè intelligas, non devitandæ contentionis causa, quæ nulla est, cùm veritas quæritur, vel non pro vana gloria litigatur, sed causa malæ diffidentiæ, vos nobiscum nolle conferre.*

[Hic verò operæ pretium est obiter observare, disputationes in causa religionis modò bonas & utiles, modò perniciosas esse. Certè quidnam sit, de quo quæratur, videndum est, & modus semper est tenendus. Tertullianus de Præscript. negat cum hæreticis disputandum esse. Sed Niceni patres nihilominùs cum Arianis semel disputare non recusarunt. Cùm autem in Constantinopolitano quodam conventu rursùs Arianorum causa agenda esset, Theodosius laudavit eorum consilium, qui, ne toties actum ageretur, non tam disputationibus novis, quàm veterum præjudiciis & auctoritate urgendos adversarios esse dicebant. Postremò Augustinus, cum quibus & quatenus, & quando, & quomodo disputandum esset, rectè vidit. Qua de re quid statuerit, intelligere licet, ex his quæ scribit l. 2. de Civitate Dei, cap. 1. & lib. 1. de peccat. mer. & remis. c. ult. & in Enchirid. cap. 69. & in epist. 111. & 121. Tandem ex sententia Concilii Chalcedonensis sapientissima & religiosissima lege lata, vetuit Martianus Imper. ne quis de fide Christiana publicè turbis (ut ait) coadunatis & audientibus tractet: neque res judicatas & rectè dispositas disputando atque contendendo revolvat, ne ex hujusmodi certamine profanet veneranda mysteria, lib. 3. C. de summa Trinit. Sed hoc demum edictum

 fuit

fuit de mysteriis fidei, & post quatuor Concilia œcumenica, & cùm jam in tertio, hoc est, in Ephesino decretum esset, ut Symbolo fidei nihil adjiceretur: denique cùm infinitis ea de re disputationibus, earúmque petulantiæ & procacitati frænum injiciendum esset. Ceterùm ut nihil hoc ad causam Donatistarum, sic neque ad ætatem aut personam Augustini. Et verò hic unus demum ostendit, quænam esset hæc ratio tuendæ veritatis: & quomodo ea utendum esset, expertus quoque sæpè fuerat: sed numquam magis, quàm in illa, de qua nunc loqui institui, cum Donatistis Collatione.]

Prima Augustini, necdum Episcopi, sed tantùm Presbyteri publica hujus generis conflictatio fuit duobus diebus cum Fortunato Manichæo in urbe Hipponensi. Aderant notarii, qui singula exciperent atque consignarent. Populus auditor erat disputationis. Sed alioqui nullus judex aderat. Etsi autem planè conversus non fuerit infelix ille Fortunatus: at saltem perculsus in eo certamine fuit.

Altera in eadem urbe fuit tribus diebus Augustini disputatio non dissimilis cum Felice Manichæo: sed exitu feliciore. Acrior fuit & celebrior eodem in loco cum Maximino Episcopo Ariano, sed minimè eodem successu. Exstant harum Collationum acta in libris Augustini. Fuit & alia cum Pascentio Comite Ariano in urbe Carthaginensi: sed prima ejus coïtio mollior fuit, quia adversarius notarios consignatores adesse principio nolebat, pactísque conventis minimè stabat. Tandem tamen legem Collationis accepit, neque solùm notarios adhiberi passus est, sed & Laurentium quondam judicem tulit, & ab eo sententiam ferri non recusavit. Testis est Augustinus epist. 174. & 178. Sed nulla vel utilior vel nobilior tametsi fuerit de quæstione minùs subtili & magis populari, quàm cum Donatistis Collatio fuit. Ac jam anteà privatim & obiter Augustinus cum Fortunio quodam Donatista Episcopo congressus fuerat in populari quadam turba. Cùmque hæc suo strepitu ipsos quoque notarios exceptores interturbaret, & disputatio propterea abrupta fuisset, rogarat August. ep. 163. ut in aliquo recessu tuto & tranquillo hæc perageretur. Sed multò magis quod optabat, impetravit, cùm instituta fuit Collatio Carthaginensis. Possidius, qui interfuit, scribit eam potissimùm ab Augustino procuratam fuisse magno cum Ecclesiæ bono, adjuvante [ut ait] gloriosissimo & religiosissimo Imperatore Honorio, qui ad id perficiendum etiam à suo latere Tribunum & Notarium Marcellinum, in Africam, judicem misit. Nempe ex consilio Augustini miserant Catholici Afri legatos in Italiam ad Honorium, qui hoc postularent. Videbant enim sine principis auctoritate atque præsidio, neque conventum talem indici, neque adversarios ad eum cogi, neque ut disputationem non eluderent, contineri posse. Sanè ut Constantinus civilibus Conciliis civitatum & provinciarum Africæ, liberam tribuerat potestatem, ut sua desideria ad Principem deinde referrent, l. 1. C. Th. de legat. & decr. legat. Sic Theodosius & Honorius descripserunt formam talium Conciliorum Provincialium & extraordinariorum. l. 12. & 13. C. Th. eod. tit. Sed jam agebatur de desiderio Ecclesiæ Africanæ, & de auctoritate conventus aut Concilii Ecclesiastici.

Ne quis autem miretur causam hanc Ecclesiasticam ad Principes relatam, & ab his ejus cognitionem magistratui civili demandatam esse, meminerit extraordinarium quoddam & singulare exemplum fuisse propter necessitatem, quæ legem non habere dicitur: propteréaque ad consequentiam trahi non debere. Id ipse Augustinus indicat lib. 3. contra Julianum. Pelagiani post Episcoporum Concilia Provincialia, provocabant ad nescio quam (ut vocant) œcumenicam synodum, & ab Imperatore litteras eo nomine impetrarant. Catholici id recusant, cùm intelligerent id peti non minùs insidiose quàm ambitiosè. Pelagiani objiciebant exemplum, de quo agimus. Augustinus iis respondens, *Nec verò*, inquit, *vos & alios decipiatis, velut talem vocem habentes adversùs nos, qualem nos adversùs Donatistas, quos ad Collationem nobiscum venire per imperialia jussa compulimus. Illorum enim furor occupaverat Africam totam, nec prædicari à Catholicis veritatem contra suum patiebantur errorem, violentis aggressionibus, latrociniis, rapinis, ignibus, cædibus, multa vastantes, cuncta terrentes. Cum quibus apud Episcopos, quos communes non habebamus, nihil agere poteramus. Quod verò ante centum fermè annos Majores nostri cum iis egerant, jam populorum memoriam non tenebat. Hæc igitur necessitas compulit, ut saltem gestis nostra Collatione confectis, eorum contunderemus inverecundiam, & reprimeremus audaciam.* Hæc ille. Etsi autem hoc genus Collationis quodammodo extraordinarium fuerit, & in Africa magis quàm alibi, fuerit usitatum, tamen memini Epiphanium scripsisse non dissimilem disputandi præsentibus notariis, qui gesta exciperent, potestatem concessam ab Imperat. Constantino fuisse Photino hæretico jam alioqui in Sardicensi synodo damnato: & quidem inter auditores ejus disputationis & arbitros abs Constantino datos, Epiphanius numerat quemdam Marcellinum. Fuit autem illa inter Photinum & Basilium Ancyranum Collatio de quæstione multò subtiliori quàm quæ cum Donatistis habita est. Nam caput, hoc est, Christum ipsum oppugnabat Photinus: Donatistæ verò non nisi corpus, hoc est, Ecclesiam. Adde, contra Donatistas fuisse quamdam velut immixtam causam, cui etiam inerat quædam civilis quæstio facti de Cæciliano & ejus ordinatore Felice: quam & ipsi Donatistæ olim priores retulerant ad Constantinum, quámque hic Imperator partim suis in Africa Præfectis, partim Ecclesiasticis in Gallia & Italia Antistitibus mandarat. Postea crevit Donatistarum intemperies, qui pro offensione jactabant victoriam, neque tamen in jus sive ad Collationem trahi poterant nisi imperio magistratûs: quique in Collatione, ut ad rem venirent, cogi non poterant, nisi ejusdem potestatis præsidio & auctoritate: Denique quorum furor militaris & Circumcellionum gladiis armatus coërceri non poterat, nisi terrore Principali. Erant mirabiles pragmatici, magísque versipelles & versuti calumniatores, quàm ulli umquam fuerint in suo foro causidici. Erant etiam gladiatores magis sanguinarii, quàm ulli in castris educati milites, qui non ex jure manu consertum, sed mage ferro [ut ait Ennius] rem repetunt. Et verò ni Marcellinus aliquis cum sua Apparitione adfuisset, periculum erat ne Collationem efficerent, qualis paullò post mortem Augustini fuit Ephesina illa furiosa synodus, quæ Ληστρικὴ appellata fuit. Certè non dubitassent Augustinum tractare, ut in ea synodo Flavianum tractarunt Nestoriani. Quid enim? Possidius, bonus imprimis auctor, narrat Donatistas, cùm ad moderatam disputationem provocarentur, furiosè exclamasse Augustinum tamquam lupum esse opprimendum, & eos, qui eum trucidassent, abs Deo veniam facilè impetraturos esse. Credo, propter has causas Honorium voluisse suum Marcellinum cum armata Apparitione adesse huic Collationi. Alioqui sanè voluisset Augu-

stinus

stinus tale præsidium abesse. Nam & in epist. 203. cùm Donatistas provocar, *Cessabit* (inquit) *à nostris partibus timor temporalium potestatum: cesset etiam à vestris partibus terror congregatorum Circumcellionum.* Et in epist. 173. provocans Crispinum Donatistam ad Collationem, *Mappalienses* [inquit] *ambos nos audiant, ita ut scribantur quæ dicimus, & à nobis scripta eis Punicè interpretentur, & remoto timore dominationis eligant quod voluerint.*

Denique prospiciebat quod Catholici meritò exprobrarunt improbo illi Ephesino & armato Concilio, quod reprobabant. Nam fuit hæc eorum, qui Flaviani causam postea egerunt in Chalcedonensi Synodo, exceptio, *Ubi gladii & fustes, qualis Synodus est?* Interea patres qui ad Chalcedonensem Synodum convenere, cum metuerent Eutychianorum tumultus & arma, rogarunt per legatos Leonis Papæ Imperatorem Martianum, ut adesset ad vim iohibendam, alioqui sine tali præsidio nolle se convenire dixerunt & protestati sunt, ut testis est Liberatus Carthaginensis cap. decimo tertio.

Postremò & illud observandum est, ut Donatistæ actum agebant, sic Marcellinum juris minimè aut novi aur dubii arbitrum fuisse: & facti potiùs quàm juris fuisse quæsitorem, & quidem cognitionem illi potius quàm jurisdictionem mandari: denique judicem cum formula dari: ut olim rerum privatarum judices privati à Prætore dabantur. Sed neque hîc sedere voluit Marcellinus, nisi si assiderent collocutores: cùm tamen in judicio civili solus sedeat judex, stare autem jubeantur litigatores. Denique protestatur, quod Constantinus in Nicæno Concilio protestatus erar sedens io imo subsellio. Et tamen ut Collatio diversa fuit abs forensi aliquo judicio, sic & ab Ecclesiastico Concilio, in quo potiùs judices sunt Antistites. Quàm autem demissè, temperanter, modestè, hîc se gesserit Marcellinus, Acta ipsa meliùs ostendent. Nullam autem hîc fieri mentionem Episcopi Romani, non mirabitur, qui, quæ jam dixi, expendet. Eum certè reverebantur & observabant Afri, tametsi in Concilio Milevitano & Carthaginensi, cùm suam in utroque sententiam de Pelagianis ad eum retulissent, dicantur transmarinas alioqui appellationes inhibuisse. Sed neque prætereundum est quod observant, quo tempore hæc Collatio postulata est, eo tempore Innocentium Episcopum Rom. Urbe abs Gothis capta longè aliud domi habuisse quod ageret. Et quid si dicam eum Honoriano rescripto mandatæ Collationis veloti subscripsisse? Certè Orosius narrat eum Ravennæ fuisse, quo tempore Romam invaserunt Gothi. Si tunc Ravennæ fuit, fuit cum Imp. Honorio. Adjiciam quod magis mirari aliquis posset, Felicem quemdam, qui se urbis Romæ Episcopum esse jactabat, in hac collatione cum Donatistis fuisse, Acta significant, ubi & Romana nescio quæ Nobilitas simul adesse dicitur. Sed suspicor aliquem Donatistam pseudoepiscopum, qui Romæ suis Donatistis Montensibus (ut ibi appellabantur) præfuerat, urbe captâ, Gothos fugientem cum suis in Africam trajecisse, & sese Collationi Carthaginensi, in quam fortè incidit, cupidè & ambitiosè immiscuisse. Nam & Donatistis tempestivè summissum videbatur tale auxilium.

Porrò eùm audimus Marcellinum Tribunum & Notarium præfuisse huic collationi, intelligimus virum sapientem & religiosum, & potestate magnâ præditum, magistratum dico spectabilem & clarissimum (nam hisce titulis ornabantur Tribuni Notarii, & Augustinus ipse in epist. 159. & 160. iis ornat hunc Marcellinum) operam dedisse huic cognitioni. Tribunus etiam & Notarius fuisse dicitur Dulcitius ille, cui postea in Africa demandatam quoque fuisse curam legum & jussionum Imperialium contra Donatistas scribit August. Et Ambros. in Epist. 32. ait missum ad se esse ab Imper. Valentiniano Dalmatium Tribunum & Notarium, qui ad consistorium evocaret Ambrosium in causa Religionis. Omitto, Claudianum Poëtam ejus temporis, Tribuni & Notarii titulo ornari in Epitaphio, quod Romæ in foro Trajano prostabat. Exstat lib. XII. Cod. Titulus VII. de Primicerio & Notariis, ubi & de Tribunis Notariis agitur. In Theodosii lege scriptum est: *Præcipua est nostræ pietatis intentio circa Notariorum nomen.* Deinde in lege Leonis Imp. *Præclaram nobilémque militiam spectabilium Tribunorum Notariorum, diversis beneficiorum titulis muniendam credimus & augendam.* Videntur hi Notarii fuisse, qui nunc dicuntur Secretarii Regum, in Gallia. Theodosius in l. 12. C. de excus. mun. Notarii (inquit) nostri à sordidis muneribus excusentur.

Qualis autem quantúsque vir fuerit hic Marcellinus, quàm æquus arbiter, quàm moderatus judex, ipsa hujus collationis acta meliùs indicant. Dicerem quod Orosius dicit, virum inprimis prudentem fuisse & industrium, omniúmque bonorum studiorum appetentissimum. Sed unius Augustini testimonio contentus sum, ot intelligam virum magnum, & Jurisconsultum minimè profanum fuisse. Scripsit Augustinus ad eum non solùm libros de peccatorum meritis & remissione contra Pelagianos, & de spiritu & littera: sed & eruditissimos illos de Civitate Dei, inchoatos paullò post urbem captam, hoc est, circa tempus Collationis Carthaginensis: sed & epistolas duas V. & VII. ex quibus apparet, in media Reip. gubernatione Marcellinum de religione inprimis sollicitum fuisse, & sobtilissimas etiam in eo genere quæstiones intellexisse: imò quemdam veluti ἐργοδιώκτην fuisse, qui Augustinum incitaret. Adde ejusdem Aogustini ad eum epistolas duas, CLVIII. & CLIX. ubi quoque scriptum est, causas Ecclesiasticas ejus excellentiæ potissimùm injunctas fuisse. Non erat, ut ille apud Ciceronem ridiculus L. Gellius, qui eùm in Asiam iturus, Athenas venisset, putavit sese statim omnes omnium Philosophorum, quos ad se vocavit, controversias obiter definire posse, eùm tamen ne eas quidem intelligeret. Noster Marcellinus non divini minùs quàm humani Juris peritus erat. Et verò tales Jurisconsulti, tales (inquam) politici viri, tam digni sunt, quibus hæc cura mandetur, quàm hujus temporis profanos nescio quos Ulpianos, religionis irrisores & proculcatores, potiùs quàm Procuratores, Ecclesia Christi meritò execratur. Augustinus epist. 50. ad Bonifacium Comitem, *Laudo*, inquit, *& gratulor, & admiror, fili dilectissime Bonifaci, quod inter curas bellorum & armorum vehementer desideras ea nosse, quæ Dei sunt.* Sed quantò magis id dicere potuit de Marcellino togato? Exstat & Hieronymi epistola ad hunc Marcellinum, quæ testis est hunc virum subtilissimas Ecclesiæ quæstiones, veluti de origine animæ sollicitè proposuisse, & ad discendum magis paratum fuisse quàm erat Hieronymus ipse ad respondendum: ac ne hoc quidem studium remisisse in media Reip. perturbatione, eùm Hieronymus ei rescribens, fateatur sese urbis Romæ vastatione confusum non posse litteris operam date.

Nolo hoc loco præterire, quod ipse Aogustinus in lib. post Collar. cap. 24. ait Donatistas à Primare suo per Tractoriam fuisse evocatos. Tractoria ver-

bum est juris nostri, sicuti & in eadem propè significatione, *Evectio*, quo etiam verbo utitur Augustinus lib. 5. Confess. Significat autem libellum vel diploma ut missis aut evocatis detur viaticum de publico, & ut uti possint cursu publico. Exstat. lib. XII. Cod. Titul. de Tract. ubi Interpres præterea refert quoddam fragmentum cujusdam edicti Constantini facientis mentionem Tractoriarum & Evectionis publicæ dandæ Donatistis propter causam Cæciliani. Superest ut quæramus, quo anno habita sit Collatio Carthaginensis. Quod quidem quò magis necesse sit imprimis rescire, tantò magis miror nusquam ab Augustino expressum aut notatum esse. Nec spes ulla erat, aliunde id posse intelligere. Sed tantò magis mihi gratulatus sum, cùm in Actis manuscriptis, atque adeò statim in prima pagina legi habitam esse *P. C. Varanis Kal. Jun.* Sic tandem intellexi habitam esse Kalendis Junii. post Consulatum Varanis, hoc est, anno CHRISTI quadringentesimo undecimo, post captam urbem Romam proximo. Sanè anno CHRISTI quadringentesimo decimo, Kalendis Januarii, nulli fuisse dicuntur creati Consules ordinarii, & propterea in quibusdam Fastis reperio eum annum hoc modo notari P. C. Imp. Theodosii Junioris A. III. & Imp. Honorii A. VIII. Sed tamen constat eo anno, Kalendis Februarii in Oriente creatum esse Varanem Consulem, Romæ verò circa Kal. Julias Tertullum. Et propterea in Chronico Prosperi & Cassiodori scriptum est, Varane & Tertullo Coss. captam à Gothis Urbem Romam fuisse. Sed Tertulli rarior & obscurior fuit memoria. Itaque in Chro. Marcellini scriptum est, Varane solo Cos. captam illam fuisse. Scio hujus nominis variam esse scripturam. Nam modò hunc Varonem, modò Vararim, modò Varanum nominari audio. Puto tamen rectiùs Varanem.

Sequenti anno fateor Theodosium Aug. IIII. Cos. indicari in Chronico Prosperi, Cassiodori, & Marcellini. Sed Prosper addit Varanem non solùm Urbe à Gothis captâ solum fuisse Orientalium partium Consulem, sed & in sequenti anno observatum id esse. Ergo in Actis quæ dixi, scriptum est P. C. Varanis, hoc est post Consulatum Varanis, ad indicandum eum annum qui secutus est illius Consulatum.

Captam à Gothis fuisse Urbem Romam IX. Kal. Septemb. verius est. Eodem autem anno paullò pòst ab Imp. Honorio indictam & imperatam fuisse Collationem Carthaginensem observavi, quia ejus hac de re rescriptum exstat in illis, quæ dixi actis, quod datum dicitur Ravennæ pridie Idus Octobres. Consul non ascribitur, negligentia librarii. Sed ascribi potest debetque *Varanes.* Sic quod in hac Historia imprimis quærebatur, & aliunde cognosci non poterat, liquet de tempore Collationis: quod quidem tantò diligentiùs investigavi, quia & maximum operæpretium sit imprimis observare tempus, quo Honorius ab Africis Catholicis tam valdè interpellatus est contra Donatistatum intemperiem. Desidebat Ravennæ in summa rerum suarum non solùm perturbatione, sed etiam desperatione, præsertim jam mortuo Stilicone. Gothi Romam ceperant, totámque Italiam evastabant, omnibúsque Imperii Romani Provinciis imminebant. Neque tamen propterea infelix attonitúsque Honorius non audit Ecclesiæ Africanæ preces. Multas & ipse paterno exemplo jam leges tulerat adversùs Donatistas. Sed tam suas quàm paternas leges veluti suspendi patitur, cùm audit aliter cum Donatistis nunc agendum esse. Aliquot ante annis edixerat quod ad earum executionem pertinebat, ne eas Donatistæ putarent refrixisse aut saltem tepuisse, ut loquitur in l. 46. C. Th. de Hæret. Sed & eo quoque tempore jusserat, ut publicè proponeretur quod in Africam miserat Edictum de unitate l. 2. C. Th. de relig. Verum Donatistarum schisma solis Edictis tolli non posse audiebat: & Africanæ Ecclesiæ tamen unitatem omnibus modis restitui optabat.

Denique Ecclesiæ illius curam majorem gessisse videtur, quàm suæ Romæ atque Italiæ. Qua in re facile admirabilem Dei providentiam agnoscet, qui quanta hujus Principis alioqui sive socordia sive ignavia, sive (ut Ciceronis verbo utar) non curantia quantáque eorum temporum confusio fuerit, recordabitur. Nempe fecit Deus, ut Honorius hic audierit viros bonos, & ab iis sibi dictari passus sit rescripta, quæ consignaret. Ergo in mandato hujus Collationis diceres Theodosium potius quàm Honorium loqui. Ambrosius ait, Theodosium, magis de Ecclesiæ, quàm animæ suæ salute sollicitum fuisse. Non dicam Honorium filium fuisse omnino ejusdem animi. Sed in hac saltem Donatistarum causa fecit, quod pater fecisset: & edicta emisit plena paternæ pietatis. Vivo Stilicone solebant multi calumniari leges, quæ in Africam mittebantur, tametsi Honorii nomen præ se ferrent, tamen magis abs Stilicone, quàm abs Theodosii filio mitti, ut Augustinus narrat epist. 129. Nunc mortuo Stilicone dici tale aliquid non potuit. Idem Augustinus ep. 166. scribit Donatistas conquestos esse de legibus filiorum Theodosii. Sed ipse respondet nihil eas aliud quàm repetere atque confirmare judicium Constantini, Valentiniani, Gratiani, Theodosii: simulque detestatur Julianum Apostatam, qui (ut ait) permiserit libertatem perditioni partis Donati, cùm eo modo putaret Christianum nomen posse perire de terris si sacrilegas dissensiones liberas esse permitteret. Donatistæ contrà hoc nomine prædicabant Julianum illum, & apud eum solum solam justitiam locum habere propterea jactabant. Augustinus nihil injustius, nihil indignius, nihil perniciosius esse ait. *Et quæ* (inquit) *pejor mors animæ, quàm libertas erroris?* Interea tamen ne Donatistæ queri possent, aut sibi injuriam fieri, aut sese inauditos damnari: placuit, rursùs in Collatione tamdiu audiri quamdiu vellent: & interea liberos esse. Sed alioqui semper in Africa permittere altare contra altare, majorem Ecclesiæ deformitatem esse judicavit Imp. Honorius, quàm eo tempore Romæ erat in urbis eversione atque vastitate.

Nunc veniendum est ad Acta, sive (ut appellabantur) gesta Collationis: quæ quidem olim studiosè excepta, conscripta, collatáque fuerant, sed temporis injuriâ, posteritatísque negligentiâ interciderant. Ergo cùm nuper majorem melioremque eorum partem, beneficio Jo. Tilii nactus essem, existimavi magnum mihi quemdam thesaurum oblatum esse. Nam etsi ex Augustino summa capita facilè repetere liceat: tamen multa, quæ ille præteriit, desiderabam, & memineram quàm valdè olim Ecclesia voluisset integra hæc Acta legi, eorúmque memoriam conservari. Nam & ipse Augustinus in lib. de gestis cum Emerito narrat, apud omnes (ut ait) diligentes Ecclesias Africanas quotannis ea à capite ad finem usque ordine recitata fuisse, quo tempore populo maximè integrum erat audire. Fateor non modò leptologica, sed & propè battologica posse videri: quia recitentur omnes Donatistarum cavillationes, ac ne verbum quidem ullum prætermittatur. Sed Ecclesiæ & Reipub. interfuit, singula

gula eo modo conscribi atque exponi. Et tamen ne eorum fortè longitudo lectores deterreret, Augustinus epitomen etiam conscripsit, quam vocavit Breviculum: & rursùs eadem de re scripsit in lib. post Collat. & denique ex synodo Cirtensi eamdem narrationem repetit, epist. 152. quam quidem epistolam indicat, cùm ad Marcellinum scribens de hisce suis laboribus in epist. 158. *Mihi* (inquit) *fuit Breviatio gestorum Collationis nostræ satis operosa, cùm viderem neminem velle tanto aggeri litterarum legendo se committere: sicut mihi fuit etiam epistola ad ipsos laicos Donatistas de hac eadem Collatione nostra.* Scribit autem ad Marcellinum, ut publicentur gesta in causa quorumdam crudelium Donatistarum in judicio convictorum. Nam & talia recitari per omnes Ecclesias optat non minùs quàm gesta ipsius Collationis. Adeò historia Donatistarum visa est digna, quæ inculcaretur. Obiter autem admoneo, falli Erasmum, qui in argumento ejus ad Marcellinum epistolæ annotat, Augustinum ab Marcell. petere, ut quæ adversùs Donatistas in Concilio Episcoporum decreta sunt, publicentur. Certè in Concilio Episcoporum non decernebatur quod pro tribunali Marcellini. Porrò ut gaudebat Augustinus Marcellinum Collationis cognitorem fuisse, sic & Bonifacium Comitem optabat ejus historiam cognoscere. Itaque ad eum scribens epist. 50. *Quoniam* [inquit] *valdè prolixa sunt gesta, & tibi aliis rebus Romanæ paci necessariis occupato, multum est ut legantur, breviarium eorum tibi legi poterit.* Quid multis? Existimavit in iis sitam esse Ecclesiæ victoriam. Itaque in epist. 204. ad quemdam Donatistam. *Præstitit* (inquit) *misericordia Dei, ut & nos & Episcopi vestri tam frequenti numerositque conventu Carthaginem veniremus, atque inter nos de ipsa dissensione ordinatissimè conferremus. Gesta conscripta sunt, nostræ etiam subscriptiones tenentur. Lege vel patere ut tibi legantur: & tunc elige quod volueris.*

Sanè cùm nuper incidissem in Acta Concilii Constantinopolitani secundi, quod Justiniani nostri tempore fuit, & quintum œcumenicum esse dicitur, & iis fortè occurrisset quoddam caput tamquam fragmentum Gestorum Collationis Carthaginensis, quod tum in illo Orientali Concilio prolatum fuit annis plusquam centum & quadraginta posteaquam fuerat scriptum in Africa: existimavi me nactum esse aliquid, quod minimè in hoc commentario negligendum esset. Est autem ejusmodi. *Ex Gestis, quæ apud Marcellinum V. C. Tribunum & Notarium acta sunt, cap. clxxxvij. Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit: Non in hominibus spes ponenda est Ecclesiæ, si boni sunt, neque si mali sunt, judicanda est Dei Ecclesia perisse. Sed tamen ipsorum causam tamquam fratrum nostrorum suscipimus: &, si nobis ostendi potuerint criminosi, hodie illos anathematisamus: non tamen propter illos Ecclesiam à Deo promissam & exhibitam deserimus & relinquimus.*

Hoc fragmentum & cap. clxxxvii. Gestorum Collationis deerat etiam in Tiliano exemplari, quod multis aliis modis mancum & mutilum est. Sed interea dum exspectabimus, ut aliquando integra illa Gesta reperiantur & edantur, præcipuam partem hujusce Collationis exponamus.

Ac imprimis quidem observo magnum & celebrem fuisse Conventum cùm Catholici Episcopi ducenti & octoginta sex, Donatistæ verò ducenti septuaginta novem convenissent. Et tamen paullò antè multò plures Donatistæ convenerant in Bagaiensi Concilio adversùs suos Maximianistas, alteram Donatistarum sectam. Adeò in Africa invaluerat Donati soboles: neque non de sua multitudine illi gloriabantur non minùs quàm aliàs de sua paucitate. Augustinus vanitatis eos redarguere vult, quia jactarent sese esse plusquam quadringentos in Africa antistites. Sed si suos Maximianistas sibi adjungi patiebantur, reverâ erant plusquam quadringenti. Maximianistas autem, qui non minus optabant huic Collationi interesse, quàm reliqui Donatistæ eam refugiebant, non modò Donatistæ rejecerunt, sed & Catholici excluserunt. Cur id factum sit, indicat Augustinus in libro tertio contra Julianum. *Cupientes* (inquit) *exiguitatem suam nomine saltem certaminis consolari, & ideò videri aliquid apud eos: quibus contemptibiles erant, quia more nobiscum finirentur examen interpellantes eos & libellum dantes provocantésque contempsimus. Magis enim de certamine nominari desiderabant, quàm formidabant in certamine superari: nec sperabant victoriæ gloriam, sed famam requirebant Collationis, quia multitudinis non habebant.*

Hæc ille: qui inde probat non esse consequens, ut qui conferre in aliquo judicio volunt nec sinuntur, putari debeant de veritate confidere: idque objicit Pelagianis, qui cùm jam damnati in Concilio Episcoporum fuissent, jactabant quasdam litteras Imperatorias, ex quibus ad novam Collationem Catholicos provocabant, eámque Catholicis recusantibus, victores se esse stolidè gloriabantur.

Porrò quàm ultrò sese offerebant Maximianistæ, qui repulsi sunt, tam reliqui Donatistæ, qui restitabant, invitabantur: & ut in his evocandis cogendísque multùm negocii fuit: sic etiam, cùm jam venissent, in pertrahendis ad Collationem, cujus licèt æquissimæ conditiones proponerentur. Lepidum autem est, quod cùm Marcellinus in suo Secretario sive auditorio, honoris causâ, rogaret Donatistas, ut sederent, sicuti Catholici sedebant, illi recusando responderunt scriptum in Psalmo 36. esse, *Cum impiis non sedebo:* appositè verò nostri replicarunt, jam eos tamen fecisse, quod in eodem Psalmo David subjicit: *& cum iniquis non ingrediar.* Sed addendum erat, quod in eodem Psalmo David adjicit, sese ita odisse impiorum societatem, ut tamen propter eos non sit deserturus templum aut altare Domini. Et certè mirum est, Donatistas nimis ineptè morosos stare quàm sedere maluisse, cùm illud reorum, hoc judicum sit. Imò cùm reus sedere jubebatur, absolutus esse intelligebatur, neque alia absolutionis formola usi erant eorum Majores in primo illo suo Cirtensi Concilio, cujus antea mentionem feci. Fuit profectò incredibilis quidam fastus horum hypocritarum. Sed factum est justo Dei judicio, ut honorem nimis liberaliter iis oblatum, quo indigni erant, recusarent. Optatus lib. 1. narrat indignè etiam tulisse, quòd Fratres à Catholicis appellarentur: & multis pòst annis, atque adeò in ipsa Collatione hanc nostrorum humanitatem superbè respuerunt. Augustinus lib. 3. contra Gaudent. *An* (inquit) *irasceris, quia te fratrem voco? Hoc enim nomen à nobis etiam in nostra Collatione respuistis, &c.*

Cùm multa sint in gestis hujus Collationis singulariter observanda, tum verò illud memorabile est, quòd Catholici, ut Donatistis uterentur æquioribus, non recusant iniquam ultrò subire conditionem, adversariis verò deferre utilem. Offerunt enim, si in hac Collatione vincantur, sese abdicaturos, ut verbo Romano utar: sin vincant, nihilominus ut victis adversariis integrum sit non abdicare: sed victores iis resipiscentibus communicent honorem & dignitatem muneris Episcopalis, ut in eadem Ecclesia duo tolerentur Episcopi, tamquam Collegæ,

& ut

& ut olim Romæ Consules: sed ita, ut sit inter eos quædam [ut Græcorum Jurisconsultorum verbo utar] ἀλληλοκληρονομία & quoddam veluti jus accrescendi: ut qui prior decedet, socium relinquat Episcopum tamquam heredem in solidum. Sanè Canon Nicæni Concilii prohibebat duos in una urbe esse Episcopos. Nam prospiciebat incommoda talis societatis, & ut Romæ non nisi unus erat princeps Senatus, quamvis essent Consules duo: sic visum fuit, Collegio Presbyterorum non nisi unum esse præficiendum. Sed, ut id placuit, pacis fovendæ causâ: sic etiam ubi Conciliationis ratio visa est postulare, ut duo tolerarentur, cùm aliter expelli vix posset, Canonis finem & sententiam potiùs quàm verba intueri oportuit. Sanè tamen cùm Augustinus passus esset sese Valerii Episcopi Hipponensis Collegam creari, ut esset veluti Coepiscopus; ignotum sibi Canonem Nicænum fuisse dixit. Et propterea Possidius narrat, eum, cùm Episcopus esset, publicè recitari sæpius Canones Nicænos voluisse. Sed hæc ex Ecclesiæ usu atque utilitate æstimanda atque metienda esse nemo negaverit, ut ubi justa causa postularet, ille Canon cedat. Qualis causa esse visa est, ut Donatistis antistitibus, quos ambitio retinebat, objiceretur spes aliqua honoris, si resipiscerent: detraheretùrque timor infamiæ & ignominiosæ abdicationis, si ad Ecclesiam Catholicam redirent. Nam & ipsi quoque Nicæni Patres cùm agerent de Novatianis, id tribui posse confessi sunt. Sed & Arianis, qui jam aliquot annis Ecclesiæ gubernationem in Oriente occupaverant, & de eâ possessione si sanari nollent, decedere abs Theodosio jubebantur, non dissimilis conditio fuit oblata: quo etiam tempore Meletius Episcopus Antiochenus, pacis retinendæ causâ, Paulino, qui separatos alioqui habebat suos cœtus, non dissimili prætextu quo Donatistæ, obtulit, ut Conciliatio fieret, societatem sui Episcopatûs, eâ lege, ut altero mortuo, alter qui superstes esset, in solidum Episcopus maneret. Quid moror? Augustinus in epist. 163. narrat, cùm Melchiades Romanus Episcopus ex sententiâ suorum Collegarum damnaret Donatum, Donatistis, qui resipiscere vellent, ita pepercisse, ut sanitatis recuperandæ (inquit Augustinus) optionem liberam iis fecerit, paratus communicatorias litteras mittere etiam iis, quos à Majorino ordinatos esse constaret; ita ut quibuscumque locis duo essent Episcopi, quos dissensio geminasset, eum confirmari vellet, qui fuisset ordinatus prior: alteri autem eorum plebs alia regenda provideretur. De hac Melchiadis sententiâ loquens Augustinus exclamat: *Quàm innocens! quàm integra! quàm provida atque pacifica! O virum optimum! ô filium Christianæ pacis, & patrem Christianæ plebis!* Idem Augustinus epist. 50. eamdem historiam recitat, & simul significat Catholicos hoc deinde exemplum secutos esse in recipiendis Arianis, qui, cùm resipiscerent, Clerici & Episcopi, ut antea fuerant, in eodem ordine manerent. Narrat etiam id tam displicuisse Lucifero, ut propterea desciverit ab Ecclesiâ: quod & narrat Hieronymus contra Luciferianos. Sed injusta schismatis causa hæc esse nostris visa est. Illud nunc inculcare volo, Melchiadis illius judicium secutos paullò pòst esse Nicænos quoque Patres, cùm de Novatianis agerent. Nam licèt eos, quos lapsos vocabant, ad se Ecclesiæ quidem communionem post exomologesim admittendos, non etiam ad ullum ordinem cleri vel ministerii Ecclesiastici, decrevissent: Novatianis tamen resipiscentibus non modò remiserunt duriorem longioris exomologeseos conditionem; sed & ministerii Ecclesiastici functiones permiserunt. Cur erga Donatistas Afri Antistites duriores essent, nulla causa erat: magna verò, ut etiam essent indulgentiores, si fortè hac conditione redimere unitatis & Ecclesiæ pacem possent. Omitto quod jam olim de suâ erga lapsos humanitate Cyprianus ad Cornelium Papam scripsit, Antistes alioqui & ipse Afer & severus & rigidus. Illud dico in resipiscentium hæreticorum causâ qui errore peccassent, magis quàm in lapsorum, qui metu, auditam fuisse veterem illam legem XII. Tab. *Sanatibus idem jus esto quod fortibus.* Porrò non modò obtulerunt Catholici Donatistis conditionem, quam jam dixi; sed etiam liberaliter addiderunt alteram, quam didici ex Augustini libro de Gestis cum Emerito, ubi & narrat aliquid memorabile accidisse, cùm de eâ proponendâ Catholici inter se deliberarent. Recitabatur in quodam Conventu Mauritaniæ Cæsariensis Notaria abs Catholicis in Collatione Carthaginensi proposita. Cùm ventum est ad hunc locum: *Si fortè populi Christiani singulis delectentur Episcopis, & duorum consortium insuetâ rerum facie tolerare non possunt, utrique de medio discedamus, & Ecclesiis singulis damnata schismatis causa, in unitate pacificâ constitutis, ab his singulis in Ecclesiis singulis annuentibus, unitati factæ, per loca necessaria singuli constituantur Episcopi.* Augustinus Episcopus dixit: Dicam charitati vestræ & commemorem rem dulcissimam & suavissimam, quam Domino adjuvante sumus experti. Cùm ante ipsam Collationem inter nos aliqui fratres, de hac re colloqueremur: quia pro pace Christi Episcopi debent esse aut debent non esse: quod vobis fatendum est, circumspicientes omnes fratres & Coepiscopos nostros, non facilè nobis occurrebant, qui hoc vellent suspicere, & de hac humilitate Domino sacrificare: dicebamus ut fieri solet: *ille potest, ille non potest: ille consentit hoc, ille non tolerat:* loquentes magis pro suspicionibus nostris, qui corda illorum minimè videre poteramus. Quando autem ventum est, ut hoc palam fieret, in Concilio universorum tam frequenti penè trecentorum Episcoporum, sic placuit omnibus, sic exarserunt omnes, ut parati essent Episcopatum pro Christi unitate deponere: & non perdere, sed Deo tutiùs commendare. Duo ibi vix inventi sunt, quibus displiceret. Unus annosus senex, qui hoc etiam dicere liberiùs ausus est: alter voluntatem suam tacito vultu significavit. Sed posteaquam illum liberius hoc dicentem obruit omnium fraterna correptio, illo mutante sententiam, vultum etiam ille mutavit." Hæc Augustinus. Quæ quidem tantò magis recitata, quòd in actis Collationis sint permissa, & tamen memorabile exemplum sit, & imprimis sit utile: quoties de pontificatu certatur, & ambitio contendentium, perturbandæ Ecclesiæ causa est.

Redeo ad gesta Collationis. Ut citiùs ad rem veniretur, & de gravioris causæ statu ageretur, Catholici voluerunt disjungere atque separare causam Cæciliani, & eam quæstionem missam facere, quæ facti magis erat quàm juris. Nam & privata & personalis erat ea causa, quæ cum altera (ut ita dicam) reali & generali, nempe de Ecclesiâ, nihil habebat commune. Itaque non recusabant ultrò hoc largiri, quod tamen falsò prætexebant Donatistæ, Cæcilianum fuisse traditorem. Nam ne tum quidem ab Ecclesiâ Catholicâ, quæ ei communicasset, Donatistas desciscere debuisse, nostri aiebant. Nihil certè erat facilius quàm probare Cæcilianum talem non fuisse, & rectè fuisse absolutum: & Donatistarum propterea calumnias retegere, impudentiámque propè incredibilem. Sed

tamen

tamen Donatistæ in eâ cavillatione perstabant, potiùs quàm ad juris quæstionem de Ecclesiâ pertrahi se paterentur. Sic enim multa confusè miscendo tenebras offundere, ut elaberentur, volebant. Cùmque aliàs in ore habere solerent forensem illam præscriptionem: *Nec causa causæ, nec persona personæ præjudicat.* Tamen indignè ferebant eam exceptionem sibi objici, ubi Cæciliani causam cum Ecclesiæ causâ ita conjungebant, ut hanc ex illâ pendere vellent. Certè Augustinus epist. 204. ait, nihil in actis Collationis fuisse quod Donatistæ magis deleri voluissent. Fuit sanè vetus illud hæreticorum artificium, ut, frustrationis ergò, cùm suum dogma tueri non possent, suos mores quos laudabant allegarent: aut cùm adversariorum doctrinam refellere non possent, mores eorum accusarent. Sed hæc diverticula sunt eorum, qui eludere volunt. Sanè ante Collationem, Petilianus Augustinum, cum quo certabat, multis conviciis propterea impetebat, ut jam de Augustini persona potiùs quàm de Ecclesiâ, de quâ instituta erat disputatio, quæreretur. *Me*, inquit Augustinus, *facit causam, cùm defecisset in causâ.* Item, *Relicto negotio publico, privatâ quâdam simultate, hominis unius vitam maledicis opprobriis insectatus est, quasi homo ille esset causa, quæ inquiritur.* Sed ut Augustinus indicat quorsùm id faceret astutus adversarius, sic obstat, ne ille tali astu eludat: & injuriam privatam pati mavult, quàm aliò excurrendo, deserere causam publicam. Ergo & Cresconio Donatistæ respondens, *Desine*, inquit, *talibus. Unus homo sum: Ecclesiæ inter nos agitur causa non mea.* Sicque etiam constrinxit Pelagianos, qui in disputatione captabant, quod Donatistæ: *Quod* (inquit lib. 3. contra Julianum) *ad mores nostros pertinet, quemadmodum vivamus, in promptu est eis, cum quibus vivimus. Nunc de Catholico agitur dogmate.* Manichæi, quamvis minùs essent Rhetoricis illis artibus eruditi; tamen non dissimilia rursùs diverticula quæsierunt: neque solùm mores alienos accusarunt, sed etiam cùm essent impurissimi, suos prædicarunt. Sic Fortunatus Manichæus de fide rogatus, de suâ suorúmque vitâ respondet. Quid Augustinus? in lib. contra Fortun. *Alia*, inquit, *est quæstio de fide, alia de moribus.* Ac quidem aliàs Donatistarum Manichæorúmque mores accusavit, & suorum constantissimè defendit. Sed non patitur causam religionis cum tali actione permisceri. Sic & Hieronymus contra Rufinum imprimis hoc agit & urget, ut non conjungantur captiosè, quæ disjungenda sunt. *Non est*, inquit, *necesse, ut in Ecclesiasticis tractatibus rem tribunalem ventilemus.* Item, *quis nostrorum, omissâ causâ, in superfluâ criminum objectatione versatus est? Quæ non charta Ecclesiastica, sed libelli judicum debent continere? Aut quid refert si causâ cadas, & crimine superes? Istæ machinæ hæreticorum sunt, ut convicti de perfidiâ, ad maledicta se conferant.* Hæc ille. Est autem operæ pretium talia diligenter observare, quia hoc quoque tempore videmus eos qui de religione contendunt, intempestivè, ut omnia misceant, transilire ad criminationem personarum. Sanè quò magis gesta Collationis Carthaginensis considero, tantò magis sentio, tam ad rem principalem Catholicos venire statim voluisse, quàm Donatistas id refugisse: qui (quemadmodùm sæpè Augustinus dixit) hoc unum agebant, ut nihil ageretur. Nam & Carthaginem tantùm venisse videntur ut redirent. Dixit etiam aliquando Augustinus in libris contra Julianum Pelagianum, frontem hæreticorum non esse frontem. Id verò de incredibili Donatistarum impudentiâ multò magis dici potuit debuitque. Sanè cùm refelleret Cresconium Donatistam Grammaticum, significat propè esse ut exclamet illud Persii, *frontem perisse de rebus.* Et alio loco dixit se mirari Donatistas, habere in corpore sanguinem, & tamen numquam erubescere. Dicerem, quàm crudeles fuerunt sicarii tam vafros fuisse pragmaticos. Sed acta, de quibus loquor, testabuntur, strophas eorum non tam erudito aliquo artificio tectas, quàm meretriciâ quâdam proterviâ communitas fuisse. Sunt in libris juris explicata hæc verba legis, *si calvitur.* Sed vix umquam magis quid illud sit, apparuit, quàm in Donatistarum tergiversatione atque frustratione. Ergo Marcellinus interlocutiones propè sexcentas, ut eorum ludificationi occurreret, interponere coactus fuit, priùs quàm ad rem eos restitantes revocare, & ad causam principalem judicandam venire potuerit. Et verò oportuit non minùs civilis, quàm divini juris peritum fuisse, ut hîc præstaret quod erat necesse. Nam Donatistæ cùm simularent sese causam agere velle tantùm ex sacris litteris, sicuti Theologos decebat: tamen præscriptiones infinitas ex forensi technologiâ repetebant, quæ sine juris civilis cognitione refelli non poterant. Miraretur aliquis, eos, cùm undique conquirerent omnes (ut vocant) declinatorias exceptiones, tamen non excepisse, quod Ambrosius antea exceperat ad Valentiniani junioris consistorium, aulicâ fraude Justinæ evocatus, ut in eo cum Arianis disputaret. Sed dissimilitudinem observare facilè licet: & Donatistæ sibi gratulari debebant, sese ad aulam Honorii vel transmarinum aliquod tribunal, sicuti antea evocari curarant Cæcilianum, nunc non evocari. In Actis scriptum est hanc Collationem habitam esse in Secretario Thermarum Gargilianarum, quod in urbe Carthaginensi videtur fuisse auditorium aliquod nobile. Cyprianus reus dicitur ad paternum Proconsulem Carthaginensem adductus fuisse in quoddam Secretarium. Et in codice Constitutionum sæpè vocatur Secretarium judicum, ut Consistorium Principis. Secretarium Prætorii vocat Augustinus libro 3. contra Crescon. cap. 56. In Hipponensi Balneo Sosii. sub præsentiâ populi sese contulisse cum Fortunato Manichæo scribit in libro contra Fortun. In Trullo palatii convenisse Synodum Constantinop. non est ignotum. Quod dico, ne quis hîc offendatur Thermis Gargilianis. Nunc ad rem.

Cùm primùm sese steterunt Donatistæ, cavillati nescio quid fuerunt, de tempore, quod præstitutum fuerat jam elapso. Sed interlocutus est Marcellinus de prorogatione; & tenebat illud Ulpiani: *Qui pro tribunali cognoscit, nonnumquam tempus judicati prorogat, &c. l.* 2. De re judic. Credo equidem lubenter etiam Donatistæ submurmurassent illud è medio jure civili, moram purgari non posse, ubi lapsu temporis commissa est. Sed hisce cavillis non erat nunc locus. Ceterùm cùm ordo Collationis imprimis postularet, ut utrinque certi deligerentur actores, idque Marcellinus ediceret, & Catholici probarent, Donatistæ rursùs reclamabant, qui cùm propè trecenti convenissent, volebant omnes disputare: quòd profectò sine tumultu & confusione fieri non poterat. Ergo Marcellinus interloquitur, observandum hîc esse, quod in publicis actionibus & corporibus custoditur, ut per certas, sicuti ait, & ordinatas & firmatas personas omnia peragantur, sicuti noster Ulpianus scribit. Quibus permissum est corpus habere collegii sive societatis nomine, eorum proprium esse, ad exemplum Reipublicæ habere actorem sive Syndicum, per quem, quod communiter agi fierique oporteat, agatur & fiat l. 1. Quod cujusque univers. nom. Ergo tandem placuit

cuit & convenit, ut septem ex numero Catholicorum, & totidem ex parte Donati deligerentur, qui suæ universitatis nomine & mandato causam agerent, & disputationem prætexerent in hac Collatione. Eorum autem septem princeps veluti fuit hinc Augustinus, illinc Petilianus: ut & anteà hi scriptis adversariis conflictati inter sese fuerant, & erat in suo quisque ordine præstantissimus. Et Petilianus qui aliquando causidicus fuerat, jactarè solebat suam quondam potentiam in advocatione forensi, ut ait Aug. lib. 3. contra Petil. cap. 17. Sed res ipsa ostendit nihil aliud quàm ineptum rabulam fuisse, qui, quam in Collatione causam de Ecclesiâ impotenter ageret, ne intelligeret quidem: ut impudentes & garruli causidici in foro educati temerè & imperitè & confuse balbutire solent de religione.

Porrò quia Catholici ab Imperatore petierant Collationem, Donatistæ volebant initio sibi edi & nomina legatorum & preces. Quærebant enim, quod in eo quoque genere arroderent. Marcellinus nihil hoc ad rem pertinere pronuntiat: & respondet, rescripto pragmatico preces inseri non solere. Petitam ab Imperatore esse Collationem non omninò audebant Donatistæ reprehendere: quia & ipsi priores aliquando id petiissent, & causam Cæciliani olim ad Constantinum retulissent. Sed clam tamen nescio quid submurmurabant. *Nobis* (inquit Augustinus in libro post Collat.) *invidiam concitant, quòd apud Imperatorem causam agamus Ecclesiæ.* *Hinc illa Primiani Donatistæ vox: Illi portant multorum Imperatorum sacras: nos sola portamus Evangelia.* Dixi eâ de re quippiam in annotat. ad Optatum, ubi & alteram ex Augustino recitavi exprobrationem Petiliani, *Quid nobis cum Regibus sæculi, quos numquam Christianitas nisi invidos sensit?* Si & doctior & acutior fuisset Petilianus, fortasse potuisset id ita urgere, ut Augustino difficilior fuisset responsio. Et quid si ex Tertulliani Afri Apologet. objecisset illud, Cæsares credidissent Christo, si & Christiani potuissent esse Cæsares? Sed Donatistæ obtusiores fuisse videntur, quàm ut potuerint valdè pungere premeréque adversarium. Saltem fuissent minùs aulici, ut adversarios, si qui nimis aulici erant, justiori exprobratione castigassent. Fateri enim cogimur, optandum esse ut aulicis strophis religio non involvatur ac polluatur, quales nimiùm ipsis Donatistis familiares fuere. Quid dicam Africanam Ecclesiam, quæ antea domi suæ nullos aut Imperatores aut reges viderat, paulò pòst sensisse quid sit tales habere in suo sinu, quales habuit Vandalos. Tunc igitur tunc ad eorum tribunal citata, in quo Ariani Antistites regnabant, subscripsisset Donatistis exclamantibus apud Optatum, *quid Episcopis cum Palatio?* Nunc redirem ad Donatistarum Collationem fugitantium circuitiones atque tergiversationes. Sed quis omnes enumeret? Interea sedati judicis fuit, quicquid tandem illi dicerent, tametsi sæpiùs otiose & frustrà inculcarent, patienter id audire: quod quidem Marcellinum fecisse Acta testantur. Sanè mira fuit illa eorum cavillatio: quod ubi proferebatur Ecclesiasticum Concilium cum suo die & Consule: propter adjectam hanc temporis notationem, causabantur fictum esse Concilium. Rursus cùm aliquod Constantini rescriptum iis objiciebatur, cui fortè adjectus non erat Consul index ipsius anni: propterea cavillabantur falsum & fictum quoque esse. Quid Marcellinus? de Conciliis nihil dicit. Nimis enim notum certúmque erat, diem & Consulem iis ascribi, ut ficta non esse intelligantur. Sed pronuntiat, non nocere tamen veritati legum & rescriptorum, si omissa sit hæc temporis notatio. *Cogniter* (inquit Augustinus) *interlocutus est, evidentissimis legibus definitum esse, imperialia constituta, etiamsi Consules non legerentur, in dubium non vocari.* Scio Constantinum rescripsisse, auctoritate carere personalia beneficia, quæ sine die & Consule proferantur, l. 4. C. de divers. rescript. Sed talium beneficiorum alia ratio est: & ipse Justinianus, licèt hoc rescriptum in suum Codicem retulerit, tamen præfatus est id dici non posse de Constitutionibus. Nam nullam dubitationem inde emergere vult, quòd quædam sine die & Consule compositæ legantur. Sanè cùm quæreretur de quâdam epistolâ sive cautione, respondit noster Cervidius Scevola, non ideò nullius esse momenti quòd sine die & Consule sit l. 34. De pignor. Et quod in Pandectis non exstat, invenitur quoddam fragmentum ex libris regularum nostri Modestini, nihil nocere testamento, si dies & Consul adjecti non sint. Adjici tamen sæpiùs solebant: licèt ubi testamentum aperiebatur, diem & Consulem (inquit noster Ulpianus) non patiebatur Prætor describi vel inspici, ne quid falsi fiat. lib. 2. Quemadmodum testamentum aper. Sed quis mirabitur Donatistas in Collatione omnia frustrationis diverticula captasse, quæ ne forensis quidem causidicus in mala causa invenisset? Etiam post rem judicatam exceptiones obtendebant, & quidem ex jure civili repetitas esse fingebant: de quibus aliquid posteà dicam. Denique in iis quæ ad rem principalem alioqui non pertinebant, plus & temporis & verborum consumptum frustra hic fuit, quàm in ea quæstione de qua sola Collatores agere debebant.

Age, nunc de causa principali iterum cognoscatur, & quis ejus status fuerit, videamus. Ut duobus verbis dicam, quæstio fuit de Ecclesia: an hæc esset penes Catholicos, an verò penes Donatistas. Sed tantò difficilior dijudicatio fuit, quòd utrobique propè eadem alioqui sonaret doctrina, & forma similis conspiceretur: imò & eædem formulæ audirentur, sicuti & Optatus lib. 1. significat. Neque temerè est, quod Augustinus in lib. de vera relig. cap. 5. non modò in schismaticis id observat, sed etiam in quibusdam hæreticis, ut Arianis & Photinianis. Manichæos verò & nonnullos alios ait etiam ritu sacramentorum dispares esse voluisse, ut minùs mirandum sit, quòd hos, minùs quàm illos, Ecclesia Catholica ferre potuerit. Cum ergo Donatistæ pares esse viderentur doctrinâ & ritibus, difficilior cum iis fuit de Ecclesiæ agnitione quæstio: & aliis indiciis fuit opus quàm doctrinæ & sacramentorum. Et verò si Donatistæ cum Ecclesia Catholica communicarent tam in doctrina fidei, quàm in ritibus & cæremoniis, tametsi cum personis non communicarent, quas tamquam pollutas refugiebant, non nisi cujusdam morositatis schisma fuisse videtur. Sed in sua actione sic variarunt, ut sibi ipsis non consentirent, & in Collatione miscerent inconstanter quædam repugnantia. Alioqui dicerem eò recidisse certamen, ut quod in symbolo omnes profitebantur, Ecclesiam unam esse sanctam & Catholicam, in Collatione Carthaginensi varie agitatum sit: cùm nostri urgerent vaticinia prophetarum, quæ Catholicam promittunt: Donatistæ verò opponerent vaticinia, quæ sanctam describunt Ecclesiam. Fateor causam hanc adversus Petilianum, & nervosiùs & planiùs egisse Augustinum lib. de Unit. quàm in ipsa Collatione: quia scriptionem non interrumpebat adversarius, ut orationem: Sed eadem semper causa fuit. Observemus autem, Catholicos aliam non admiscuisse, quæ institutam disputationem perturbasset.

Poterant fortaisè Donatistis odiusè objicere aliquid

quid Arianismi. Sed nolunt aliò excurrere, & malunt amicè consiteri, sibi cum iis rem esse, non de capite, id est, Christo, sed de corpore, id est, Ecclesia. Quinimò quæstionem de anabaptismo, cujus erant rei Donatistæ, hic etiam omittunt: & cum iis agunt perinde atque cum Luciferianis, qui eodem tempore in ipsa etiam Africa separatos ab Ecclesia Catholica suos cœtus habebant, neque tamen hæretici, sed potius schismatici erant: multò tamen quàm Donatistæ modestiores. Quamdam cum his Collationem quodam Carthaginensis cum Donatistis Collationis exemplo, Hieronymus describit. Augustinus utrosque conjunctim damnat. Nam in lib. de agone Christiano cap. 30. postea quam de Donatistis egit: *Nec eos, inquit, audiamus, qui quamvis neminem rebaptizent, præcidere se tamen ab unitate, & Luciferiani dici quàm Catholici maluerunt. Quòd non rebaptizant, non reprobamus: sed quòd etiam ipsi præcidi à radice voluerunt, quis non detestandum esse cognoscat? Hi sunt, de quibus Apostolus dicit: Habentes speciem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes. Hanc illi non habent, quia præcisi ab unitate sunt, &c.* Sed & Prosper Augustini discipulus, lib. 5. de promiss. & prædict. cum Donatistis Luciferianos comparat, & utrosque ait, Christi corpus, id est, Ecclesiam, humanis calumnias infectatos esse: ut alii hæretici, Ecclesiæ caput, id est, Christum ipsum, insectabantur. Denique Hieronymus disputans contra Luciferianos simul damnat Donatistas, quos vocat Montenses, sicuti eo tempore Romæ vocabantur, & pronuntiat apud eos non Ecclesiam Christi, sed Antichristi esse synagogam. Donatistæ clamitabant, Ecclesiam Catholicam (ut loquebantur) spoliatasse, & cum asylo Romuli eam compararunt, ut ait Augustinus lib. 2. contra Cresc. cap. 13. Luciferiani dicebant de Ecclesia factum esse lupanar, ut Hieron. contra Lucif. narrat. Utrorumque similis erat ratio: quia lapsi, vel hæretici, qui resipiscerent, recipiebantur. Sed schismatis justam excusationem hanc non esse, Catholici responderunt. Lucifer Caralitanus in Sardinia Episcopus, acerrimus erat Nicænæ fidei defensor, & ab Athanasio, Hilario, Hieronymo, propterea laudatus est. [Et nunc legimus ejusdem Luciferi ad Constantium Imp. libros editos, qui testantur, quàm acer hæreticorum hostis esset Lucifer.] Sed injusti tamen schismatis non minùs quàm Donatus, reus fuit, cùm dolens Arianis facilè ignosci, & existimans eorum communione Ecclesiam pollui, secessit, & Catholicam communionem deseruit, inque sua demum Sardinia, ut Donatus in Africa, hoc est, in suo cœtu, Ecclesiam superesse dixit. Sic Luciferiani ad Donatistas accessere, & ut propiùs accederent, in Africam trajecerunt. Sed mihi venit in mentem quod Ambrosius narrat in oratione de obitu fratris sui Satyri. Laudat fratrem illum suum, qui cùm in Africam fortè trajecisset, ubi erat Ecclesia quædam Luciferiana, noluit cum ea communicare, quæ cum Catholica non communicabat. *Quamvis enim*, inquit Ambrosius, *Lucifer pro fide exulasset, & fides sua reliquisset hæredes, tamen non est fides in schismate: & licèt fidem erga Deum teneret, tamen erga Dei Ecclesiam non tenebat, cujus patiebatur velut artus dividi, & membra lacerari. Etenim cùm propter Ecclesiam Christus passus sit, & Christi corpus Ecclesia sit, non videtur ab his exhiberi Christo fides à quibus evacuatur ejus passio, corpúsque distrahitur.* Hæc Ambrosius.

Feci non invitus, ut obiter de Luciferianis aliquid intersererem, quod & Donatistarum conditionem illustret. Nam & ubi illos damnari audimus, multò magis hos damnandos esse intelligimus. Sanè Augustinus epist. 48. graviter reprehendit eorum errorem, qui existimabant nihil interesse, in qua quisque parte Christianus sit, sed ubi fidem teneat. Objicit autem, hoc uni Deo congruere, ut in unitate colatur. Narrat etiam lib. 1. contra Parmen. Tichonium illum, qui inter Donatistas moderatissimus simul & doctissimus erat, ingennè quidem agnovisse, Ecclesiam Catholicam toto orbe diffusam esse: sed negasse (quod tamen erat consequens) Donatistas peccare, qui illi non communicabant. Rectè quidem solet laudari illud Christi tamquam proverbium: *Ubicumque fuerit corpus sive cadaver, illic congregabuntur & aquilæ:* ut intelligamus, cùm de religione quæritur, in Christum nos intueri, ad eúmque accurrere debere, sicuti corvi aut vultures ad cadaver convolant.

(Audio Calvinum eo loco annotasse quicumque Christo cohærent esse extra schismatis periculum. Sed ut capiti cohæreamus, corpori insitos nos esse oportet. Neque sanè caput sine corpore est ut neque corpus sine capite est.) Et verò Christus eodem loco, corporis quoque sui, hoc est, Ecclesiæ Catholicæ, cujus veluti ductu ad eum accurramus, gloriam & lucem, quam spectemus, nobis commendat, cùm de suo novo regno, & ejus repentina admirabilique propagatione loquens ait, *Sicut fulgur exit ab Oriente & apparet ad Occidentem, &c.* Ergo & Augustinus lib. 1. Evangel. quæst. cap. 38. *Orientis (inquit) & Occidentis nomine totum orbem voluit significare, per quem futura erat Ecclesia.* Tunc addit: *Constituta ergo auctoritate Ecclesia per orbem terrarum clara atque manifesta, consequenter discipulos Christus admonet atque omnes fideles, ne schismaticis credant, qui occultè congregant tamquam in penetralibus & paucos in deserto, &c.*

Ut redeam ad gesta Collationis: nihil jam est quod magis observare imprimis oporteat, quàm quod Augustinus in lib. de Unit. contra Petilianum scribit. *Quia (inquit) cum Donatistis quæstio nobis est, non de capite, sed de corpore: id est, non de ipso Salvatore Jesu Christo, sed de ejus Ecclesia: ipsum caput, de quo consentimus, ostendit nobis corpus suum, de quo dissentimus.* Rectè. Sed si illi, ut nos, caput illud ostentent: ubi potiùs corpus esse existimabitur? Augustinus monet, Capitis verbis, hoc est sacris litteris id satis indicari. Quibus? Quæ Ecclesiam ostendunt esse Catholicam. Ubi cum iis hæreticis, cum quibus de capite, id est, de Christo, ejusve sive essentia & natura, sive officio aut beneficio, imprimis quæstio erat, & deinde de corpore, id est, de Ecclesia, ut cum Arianis: Catholici simpliciter contendebant, ad dignoscendum corpus, inspiciendum esse caput, & de capite potissimùm agebant. At ubi cum Donatistis res erat, qui de illo capite consentiebant: alio, ut necesse fuit, argumento corpus, de quo solo controversia erat, penes se esse contenderunt. Difficilis in tanta alioqui similitudine fuit hæc dijudicatio. Sed sufficere visa est illa, quam dixi, indicatio. Ergo etsi Donatistæ cum Capite fortasse ostentarent alicujus corporis, hoc est, suæ societatis & conspirationis speciosiorem sive faciem sive colorem, hoc est, ritus & mores minùs vitiosos: tamen prævaluit altera Catholicorum probatio, qua penes se, Christi corpus, id est, Ecclesiam, esse evicerunt: & simul apud Donatistas non esse ostenderunt. Nam & esse unicam constat. Frustrà autem de capite gloriantur, qui de corpore non sunt. Nam ubi alterum non est, neutrum est, cùm & totus Christus, caput & corpus sit, ut ait Augustinus.

Hinc protritum illud ejusdem contra Donatistas: *Extra Ecclesiam non est salus.* Sanè Paulus Ecclesiam appellat Christum. Cúmqua Jehova sit proprium nomen Dei, tamen etiam attribuitur non modò altari Hierosolymitano, sed & novæ Hierusalem, id est, Ecclesiæ. Hæc autem obiter dico, ut magis intelligamus, quanta de re quæratur, cùm de Ecclesia quæritur & cum Donatistis agi de re magna omniúmque adeo maxima, meminerimus.

Posteaquàm autem jam intelligimus τὸ κρινόμενον, quæramus τὸ κριτήριον: tametsi & hoc jam judicaverimus, illud nolo præterire quod Chrysostomus in homil. 49. in 24. cap. Matth. fatetur suo tempore fuisse difficillimum cognoscere & discere & discernere Ecclesiam in tanta confusione similitudinis, cùm hæretici ostentarent quæ Catholici ostendebant. Unicum vero reliquum fuisse indicium ex scripturis. Sed quomodo? Augustinus id explicat.

Donatistæ in Collatione rogabant, quibus testimoniis, divinis an humanis ageretur, & quo judicio lis definiretur? Nostri sacram scripturam, & testem & judicem sibi fore respondent. Sed quomodo eâ utantur, & quid inde repetant, ut evincant quod volunt, observandum etiam est. Cùm Augustinus de Baptismo ab hæreticis, id est, extra Ecclesiam administrato, adversùs Donatistas disputat, non tantùm allegat scripturam, sed Apostolicam traditionem & Ecclesiæ usum, consuetudinem, testimonium, auctoritatem, ut lib. 2. de Baptismo, cap. 7. & lib. 4. cap. 6. & lib. 5. cap. 23. & lib. 1. contra Crescon. cap. 31. 32. 33. Sciebat Optatum quæstionem de unico Baptismo contra Donatistas voluisse definire ex nudis sacris litteris. Sed infeliciter id eum tentasse agnoscebat: neque ingenuum esse judicavit, locos scripturæ detorquere. Ergo quod Optatus de Baptismo dicturus contra Donatistas provocaverat sacras litteras, & quod ex testamenti tabulis de voluntate testatoris judicandum esse Jurisconsulti aiunt, huc retulerat: id Augustinus in Psalm 21. ita imitatus est, ut tamen in quæstione de Ecclesia potiùs hoc diceret. Nam in graviori hac causa sentiebat scripturam liquidiùs probare quod aiebat. Atque ita etiam in libro de unitate Eccles. contra Petilianum, *Non audiamus* (inquit) hæc dico, hæc dicis: *sed audiamus*, hæc dicit Dominus. *Sunt certè libri Dominici, quorum auctoritati utrique consentimus, utrique credimus, utrique servimus. Ibi quæramus Ecclesiam, ibi discutiamus causam nostram.*

Non recusarunt hanc legem Donatistæ: sed in hypothesi dissensio erat, & cùm utrique suas veluti theses ex sacris litteris repeterent, minimè conveniebant in fine, usu, interpretatione. Catholici enim cùm suam Ecclesiam esse Catholicam, hoc est, toto orbe diffusam, liquere non dubitarent, satis supérque esse statuunt, si probent sacris litteris Catholicam commendari. Ordiuntur autem à veteris Testamenti libris. Non enim hos repudiabant Donatistæ, ut Manichæi. Et ut à principio res reputatur, promissio facta Abrahæ imprimis proponitur. (nam & ex illo fœdere dependet quicquid deinde in universa Ecclesia admiramur.) Deinde vaticinia Prophetarum de vocatione gentium, quæ Christo exhibito futura est, accumulant. Nam & ea conveniunt cum promissione facta Abrahæ.

Est autem diligenter observandum, quòd Augustinus graviter observavit & religiosè monet concione secunda in Psalm. 30. nempe, Prophetas apertiùs de Ecclesia quàm de Christo locutos esse: idque propterea, quòd viderent in spiritu (ut ait) homines contra Ecclesiam facturos esse particulas, & de Christo non tantùm litem habituros, sed de Ecclesia magnas contentiones excitaturos. Ergo illud, de quo majores lites futuræ erant, planiùs & apertiùs prædictum esse. Proponit hujus rei exemplum ex Geneseos cap. 22. ubi post Isaacum è morte ereptum promittitur Abrahæ semen infinitum, atque eo modo Ecclesia apertè prædicatur, cùm Christus non nisi figuratè. Tandem concludit, penè ubique Christum in aliquo involuto sacramento prædicatum esse à Prophetis: Ecclesiam verò apertè, ut eam viderent & qui futuri erant contra illam.

Quid Donatistæ? Augustinus in lib. de Unit. cap. 9. ait eos non ausos quidem esse planè dicere falsa esse, quæ ex Prophetis recitabantur vaticinia de futura amplitudine Ecclesiæ Christianæ toto orbe diffusæ, hoc est, Catholicæ: sed excepisse tamen, non esse ea impleta, quia homines noluerint. Hic verò multò magis insurgit & clamat Augustinus, nihil hoc aliud esse, quàm dicere, Prophetiam esse falsam, & Prophetas fuisse Pseudoprophetas. Fateor perversitate ingratorum hominum factum esse, ut multæ Dei promissiones, non dico irritæ fuerint, sed fuerint quodammodo impeditæ, quatenùs erant conditionales appendices fœderis. Sed quod attinet ad principalem, quæ pura fuit, promissionem, veluti de Messia exhibendo, & ejus regno instaurando atque propagando: Apostolus profitetur eam non potuisse impediri hominum indignitate. Fateor etiam multa de Ecclesiæ excellentia & majestate Prophetas prædixisse, quæ in Cælis impleantur. Sed in terris saltem inchoari nemo negaverit. Apud Isaïam Deus loquens de Ecclesiæ amplificatione, cum jurejurando ait, *Mihi flectetur omne genu.* Id autem Paulus refert ad finem mundi, & postremum (ut vocatur) judicium. Sed interea, non negat quin suo etiam quodam modo id fiat in Ecclesia Christiana.

Cùm Donatistæ negare non possent aliquam Catholicam Ecclesiam extare, suæ Ecclesiæ hunc titulum arrogarunt: & cùm adversarios negabant esse, quod dicebantur, Catholicos: tum verò in Collatione sese nuncuparunt Episcopos & defensores Catholicæ Ecclesiæ & veritatis. Hic verò cœpit esse quæstio facti, potiùs quàm juris: & tantò rursùs difficilior, quòd Donatistæ doctrinam fidei Catholicam retinere etiam videbantur, neque apostasiæ in eo genere accusabantur. Adversùs alios hæreticos veluti contra Manichæos & Arianos facilior fuit hujus quæstionis dijudicatio. Sanè Lactantius lib. 4. cap. 30. scribit, singulos cœtus hæreticorum existimasse suam esse Ecclesiam Catholicam. Saltem id jactarunt, cùm viderent primam hanc esse Ecclesiæ Christianæ conditionem. Sed cùm ad probationem ventum erat, erant ridiculi. Imò etiam eveniebat, ut nostris tandem concederent, quod temerè imprudentes, iis eripere voluerant. Aug. contra ep. Manich. cap. 4. *in Catholica* (inquit) *Ecclesia gremio me tenet ipsum nomen Catholicæ: quod non sine causa inter tam multas hæreses sic ista Ecclesia sola obtinuit, ut cùm omnes hæretici se Catholicos dici velint: quærenti tamen peregrino alicui, ubi ad Catholicam conveniatur, nullus hæreticorum, vel Basilicam suam, vel domum audeat ostendere.* Idem Augustinus in lib. de Vera relig. cap. 7. *Tenenda est*, inquit, *ejus Ecclesiæ communicatio quæ Catholica est, & Catholica nominatur, non solùm à suis, verùm etiam ab omnibus inimicis. Velint enim nolint, ipsi quoque hæretici & schismatum alumni, quando non cum suis, sed cum extraneis loquuntur, Catholicam nihil aliud quàm Catholicam vocant. Non enim possunt intelligi, nisi hoc eam nomine discernant, quod ab universo*

verso

verso orbe nuncupatur. Sed & rursùs in lib. de Util. creden. cap. 7. scribit quidem omnes hæreticos velle videri & dici Catholicos: sed unam tamen esse (ut omnes concedunt) Catholicam Ecclesiam, multitudine refertiorem, si totum orbem consideres, & veritate sinceriorem ceteris omnibus. Ex quo (ut ait) liqueat judicantibus arbitris, quos nulla impedit gratia, cui sit Catholicum nomen tribuendum, quod omnes ambiunt. Sed & posteà audiemus ex Victore Uticensi Arianos in quadam Carthaginensi Collatione imprimis de hoc titulo litem movisse.

Sanè Novatianos aliquando id irrisisse, quia (ut aiebant) sub Apostolis nemo Catholicus vocabatur, observavi in quadam epistola Paciani Barcinonensis ad Sympronianum Novatianum. Quid autem ut hoc nomen tueretur, responderit Pacianus, magnus olim in Ecclesia antistes, eadem epistola suggerit: quam & Donatistæ legisse potuerunt. Præterea quid paullò ante Augustinum ipse Imp. Theodosius lege latâ edixerit ea de re lib. 1. cap. de summa Trinit. Nunc videamus quid Donatistæ obtenderent, ut hunc titulum sibi arrogarent, nostris autem detraherent. Cresconius Donatista clamitabat, Ecclesiam, cui Augustinus communicabat, non esse Catholicam, quia totus ei orbis non communicaret, cum quidem multæ adhuc gentes barbaræ, quæ in Christum nondum crediderant, & multæ hæreses sub nomine Christi, alienæ à societate communionis Augustini essent? Augustinus libro tertio contra Crescon. cap. 63. arripit, quod ipse Cresconius confessus erat, totum quotidie mundum verti in nomen Christianum: & respondet, Ecclesiam ad residua occupanda quotidie diffundi.

Fortunius Donatista audiens illam demum Ecclesiam esse Catholicam, quæ toto se terrarum orbe diffunderet, ausus est dicere, suam ubique terrarum esse communionem. Augustinus epist. 163. ut ei respondeat, rogat, num possit, epistolas Formatas, quò velit, dare. Sic enim facillimè terminari posse hanc quæstionem. Erant hæ Epistolæ communicatoriæ, certâ formulâ conceptæ, quas ultrò citròque mittebant Episcopi, ut testes & veluti tesseras suæ consensionis. Sic Optatus lib. 2. contra Donatistas, ait suos cum Damaso communicare, cum quo totus orbis commercio Formatarum concordat. Donatistæ jactabant saltem magnam esse multitudinem suæ sectæ, & ut eam ostentarent, tam multi certatim confertímque concurrerant Carthaginem ad Collationem: conquestíque etiam sunt, injuriam sibi fieri ab iis, qui eos non esse multos dixerant. Sed tamen cùm præ Catholicis pauci esse viderentur, paucitatem nihilominus suam voluerunt esse indicium Ecclesiæ, quia [ut eorum patronus Cresconius dicebat] in paucis frequenter sit veritas: errare autem multorum sit. Augustinus lib. 3. contra Crescon. cap. 66. respondet bonos veròsque Christianos, qui per seipsos multi sunt, in comparatione malorum falsorúmque itidem paucos esse. Idem lib. 2. contra advers. leg. cap. 12. cùm audisset quemdam Manichæum commendare suorum paucitatem, quia (ut dicebat) paucorum sit sapientia: respondet hoc omnibus hæreticis adversariis Ecclesiæ Catholicæ, quæ per omnes terras copiosa fertilitate diffunditur, in sua cujusque propria vanitate commune esse. Omnes de sua paucitate gloriari, & seducere multitudinem si possint, velle. Sanè Socrates hist. Eccles. lib. 5. cap. 10. narrat Arianos primùm gloriatos esse de sua multitudine. Ubi verò abs Theodosio repressi & civitatibus ejecti essent, jactasse in desertis suis synagogis illud, *Multi vocati, pauci electi*.

Cùm sentirent Donatistæ sese numero & multitudine non posse evincere nomen Catholicorum, confugiunt ad aliam cavillationem. Nam Acta Collationis narrant, Gaudentium dixisse, hoc esse Catholicum quod sacramentis plenum est, quod perfectum, quod immaculatum. Sic & Augustinus in Brevic. scribit, Donatistas respondisse, Catholicum nomen non ex universitate Gentium, sed ex plenitudine sacramentorum esse institutum. Verùm inepta & inanis erat hæc argutiola. *Acutum aliquid sibi dicere videbantur* (inquit August. epist. 49.) *cùm Catholicæ nomen non ex totius orbis communione interpretantur, sed ex observatione præceptorum omnium & sacramentorum*. Augustinus respondet, aliam esse hujus vocis significationem: & tamen se non in ea hærere, sed divinis oraculis inniti promittentibus Ecclesiam toto orbe diffusam. Et verò ille idem Gaudentius tandem eò recidit, ut cùm urgeri se sentiret, indignabundus exclamarit, Catholicam Ecclesiam humanum esse figmentum. Testis est Augustinus lib. 2. contra Gaudent. Majori colore dixissent, Catholicum nomen esse profanum & civile, quo leges utuntur, cùm significant Procuratorem Cæsaris l. pen. C. de bon. proscr. Sanè ante Augustinum, Optatus lib. 2. contra Donatistas disputans non solùm urget, Ecclesiam esse Catholicam, & ita appellari, quæ sit toto orbe terrarum diffusa: sed & alias (ut vocat) Ecclesiæ dotes, quibus illa & ornatur & dignoscitur, indicat: tametsi id faciat frigidè & obscurè. Præterea, quæ paullò post Augustinum Vincentius Lirinensis ea de re acutissimè scripsit. Sed illud dico, cùm Apostolica Ecclesia defenditur, non defendi Apostolicam colluvionem quorumdam nebulonum, qui κακῶς [illegible] potiùs dicendi sunt. Ergo Donatistæ postremò Catholicis Apostasiam objecerunt, cujus tamen ipsi potiùs rei erant. Augustinus in lib. de agone Christ. cap. 29. *Cùm*, inquit, *Donatistis objicis locos Scripturæ de Ecclesia toto orbe diffundenda, dicunt, jam ista omnia fuisse completa, antequam esset pars Donati: sed postea totam Ecclesiam periisse, & in sola Donati parte reliquias ejus mansisse contendunt*. Quid ad hæc Augustinus? *O linguam*, inquit, *superbam & nefariam!* Idem in libro de Unit. contra Petilianum narrat, Donatistas quidem confessos tandem esse, quæ Prophetæ prædixerunt de Ecclesiæ amplitudine: sed excepisse, postea orbem terrarum, ut loquebantur, apostatasse: defecisséque ex omnibus Gentibus Christianam religionem, excepta parte Donati: sicut in Enoch, in Noha, in Abrahamo, Isaac, & Jacob, & in duabus tribubus Juda, olim remansit Ecclesia. Speciosa erat hæc Donatistarum replicatio, qui & apostasiam quasi Catholicam dici posse objiciebant, si longè & latè diffusa occupet orbem terrarum. Sed in Apostasia probanda imperitè hærebant, qui eam non ex doctrina fidei, sed ex hominum moribus & degeneri nequitia æstimari volebant, homines profectò præposteri & morosi & importuni, potiusquam acres aut acuti.

Non potuit hæc controversia meliùs dijudicari, quàm ex successione. Ergo Catholici responderunt legitimam jam inde ab Apostolis successionem sibi suffragari: Donatistis verò nullam esse. Dico successionem non modò personarum sed etiam rerum: neque tantum doctrinæ, sed & ordinationis: neque solùm ordinationis, sed etiam religionis. Certè ubi talis successio est, defectio non est, imò verò est continuatio: ut neque ii, quibus ita succeditur, decessisse omninò videantur. Usi anteà erant hac defensione Irenæus & Origenes adversùs sui temporis hære-

hæreticos, & ipse quoque Tertullianus Afer de Præscrip. hæretic. Optatus eamdem opponit Donatistis lib. 2. & ejus exemplo Augustinus, qui & Manichæis eamdem veluti arietem objicit quinquies, aut sexies in libris contra Faustum, & in lib. contra epist. Manich. & in lib. de Util. cred. & in lib. 1. contra advers. leg. cap. 20. Sed cùm adversùs Donatistas agitur, difficilior hæc ratio est: quia & Donatistæ se cum veteri optima Ecclesia Romana consentire contendebant, & non nisi à degeneri defecisse. Sic jam causæ quædam translatio erat, ut non tam de Africana quàm de Romana Ecclesia deinceps quæreretur, & rursùs multiplex quæstio facti oboriebatur. Non negabant Donatistæ Africanas Ecclesias tamquam colonias respicere debere Romanam tamquam metropolim, ut & Tertullianus Afer de præscript. *Videamus*, inquit, *quid Ecclesia Romana didicerit, quid docuerit, cùm Africanis quoque Ecclesiis contesserarit.* Ergo Donatistæ, astutè curarant, ut aliquam Romæ Ecclesiam haberent. Sed non potuerunt efficere, ut jam inde ab Apostolorum temporibus viderentur ibi habuisse Episcopum suæ sectæ. Ergo revocati ad originem evanescebant. Originem autem, cùm de successione ageretur, inspiciendam esse, ipse quoque Tertullianus præmonuerat in lib. de Præscrip. Sanè acta Collationis testantur, Petilianum anticipatione quadam usum, etiam Augustino & ejus collegis ultrò litem movisse de origine & successione. Rogasse enim, quis eos ordinasset? quem patrem & auctorem haberent? unde cœpissent? Augustinum autem respondisse, ab ipso Christo indicari exordium suæ communionis & originem suæ Ecclesiæ, quæ ab Hierusalem diffusa est per omnes gentes continuo quodam progressu. Sic se Christum habere caput, Deum, Patrem: matrem, Ecclesiam talem. Rogant Donatistæ, quis Augustinum ordinasset. Augustinus fatetur fuisse Megalium Primatem Numidiæ. Donatistæ aliquid vitii in ea ordinatione notare & reprehendere volebant. Sed futilis eorum cavillatio fuit, quæ non extorquebat Afris Catholicis defensionem suæ cum Ecclesia Rom. communionis, in qua hi exultabant.

Optatus lib. 2. disputans contra Parmenianum Donatistam, enumerat jam inde à Petro continuam successionem Episcoporum Rom. cum quibus Afri Catholici communicabant. Tum verò insultans Donatistis, *Vos*, inquit, *vestræ cathedræ originem edite.* Respondebant, ut erant insulsi, Donatistæ, se quoque in Urbe Roma habere Antistitem. Optatus replicat primum, quem ibi habuerunt, vel potiùs quem eò miserunt, fuisse quemdam Victorem, eumque Afrum, qui ante Donatum non fuerit. Ergo & Augustinus in quodam Psalm. contra Donatistas, *Numerate*, inquit, *Sacerdotes ab ipsa Petri sede: & in ordine eorum patrum, quis cui successit, videte.* Sed & in lib. Quæst. Veteris & Novi Testa. cap. 110. (qui liber Augustino ascribitur) *Ordinem*, inquit, *ab Apostolo Petro cœptum, & usque ad hoc tempus per traducem succedentium Episcoporum servatum perturbant, ordinem sibi sine origine vindicantes, corpus sine capite.*

Donatistæ, ut Romanorum Episcoporum illam successionem, quam Afri Catholici cum iis communicantes jactabant, interruptam & vitiosam esse ostenderent; neque tamen confusè ea de re declamitare viderentur, aliquando dixere, primos aliquos illos quidem inculpatè (sic enim loquebantur) Rom. Episcopatum gessisse: sed alios deinde dissimiles fuisse: quos & incredibilibus calumniis insectati sunt, ut ait Augustinus in libro de unico Baptismo. Denique clamitarunt Marcellinum, Miltiadem, Silvestrum, non minùs Traditores fuisse quàm Cæcilianum. Mirum verò, potiùs non objecisse Liberii quamdam defectionem, & Damasi qui ei successit, seditiosam ordinationem, quam & Pelagiani propterea exagitarunt. Nam id Augustinus significat, cùm libro sexto contra Julian. inquit: *De constituendo Episcopo dissensionem populi Rom. insultabundus objectas.* Notum autem est ex Ammiano, qualis & quàm cruenta fuerit ea dissensio, cùm Damasus crearetur Episcopus. Sed & Julianus Pelagianus, cùm sedis Romanæ auctoritate premeretur, etiam ipsum (ut ait eodem loco Augustinus) beatæ memoriæ Zozimum, Apostolicæ sedis Episcopum, prævaricationis accusavit. Verum ubi talia objiciebantur, Catholici respondebant esse calumnias; & licèt vera crimina essent, tamen privata vitia personarum religioni & Ecclesiæ, quæ & talia peccata damnat, non obesse. Plus habuisset coloris, si Donatistæ objecissent, quod ipse olim Tertullianus Afer in libro contra Praxeam notaverat, ejus temporis antistitem Romanum propè Montanistam fuisse, & reliqua cumulassent, quæ ipse Tertullianus suo schismati obtendit in libro de Pudic. & contra Psych. Sed usi sunt patrono Petiliano, qui tam fuit ineptus, quàm fuerat olim acer & vehemens Tertullianus. Si Tertullianum alterum habuissent suarum partium in Collatione, magis sudasset Augustinus. Nunc languidos & molles vincere facile fuit. Nam & si quid objiciunt, quid aliud quàm (ut ait Poëta) telum imbelle sine ictu contorquent, vel (quod dicitur) plumbeum & obtusum pugionem intentant? Ecce ne vagari in aere viderentur, & agere, sine ullo testimonio, aliquando (inquit Augustinus epist. 48.) veluti insidiantes testimoniis divinis, tamquam jam periisset Ecclesia de orbe terrarum, objiciebant Hilarii quamdam querimoniam de Provinciis Asiaticis, quæ Arium sequebantur. Poterant, si doctiores acrioresque fuissent, talem apostasiæ exprobrationem exaggerare. Nam ipse Hieronymus contra error. Joann. Hierosol. *Totum* (inquit) *Orientem, excepto Athanasio & Paulino, Arianorum hæresis possidebat.* Imo verò & Occidentem pervaserat, & ipsum Episcopum Romanum infregerat. Quid multis? Basilius epist. 60. fatetur sese cogitasse principia esse illius apostasiæ cujus meminit Paulus ad Thess. Neque non in Collatione Donatistæ objicere poterant, Urbem Romam à Barbaris captam esse, & Imperium Romanum jam pessumire: sicuti eo tempore Hieronymus ipse alludens ad illum Pauli locum ad Thessalon. & ruinam Romani Imperii, quæ Apostasiæ regnum præcessura credebatur, deplorans in epistola ad Gerontiam de Monog. inquit: *Qui tenebat, de medio fit: & non intelligimus Antichristum appropinquare?* Sed Donatistæ agunt paullò remissiùs. Neque sanè sui schismatis excusationem probabilem inde poterant repetere, cùm quidem jam tempore Constantini, quo & Imperium Rom. & Ecclesia Christiana maximè florebat, ipsi defecissent ab Ecclesia. Neque Augustinus nunc laborat, ut illum Pauli ad Thessalonicenses de Antichristo locum exponat: quod postea fecit ad Marcellinum nostrum libro 20. capite 19. de Civitate Dei. Tantùm nunc diluit, quod ex Hilario Donatistæ objecerant. Hilarii verba in lib. de Synod. hæc sunt: *Audivi & vidi vitia præsentium non laicorum, sed Episcoporum. Nam absque Episcopo Eleusio, & paucis cum eo, ex majori parte Asianæ decem Provinciæ Deum nesciunt. Atque utinam eum nescirent. Cùm proclivior enim venia ignorarent quàm obtrectarent.* Si Donatistæ hinc probare volebant Ecclesiam jam tum in

orbe

orbe periisse, ineptè Asiam pro toto orbe accipiebant. Quinimo in eodem libro Hilarius confitetur saltem Galliæ & Britanniæ Ecclesias in fide sincera perstitisse. Neque verò minùs Africanæ Ecclesiæ Arianismum rejecerant. Sed Augustinus alia defensione utitur. Quanam? Ait, Hilarium decem Provinciarum Asianarum zizania arguisse, non ipsum triticum: aut etiam ipsum triticum, quod defectu quodam periclitatur, quantò vehementiùs, tantò utiliùs arguendum esse putasse. Ait Donatistas calumniari docto viro, qui graviter increpabat, quo iterum parturiebat: & eodem modo potuisse dicere, nec tot Ecclesias Galatiæ tunc fuisse, quando dicebat Apostolus, *O stulti Galatæ, &c.* Ait, Ecclesiam aliquando obscurari, & tamquam obnubilari multitudine scandalorum: sed etiam tunc in suis firmissimis eminere: & aliquando multitudinem tranquillitate temporis quieta & liberâ apparere: aliquando tentationum & tribulationum fluctibus operiri atque perturbari. Tale autem tempus fuisse, de quo scripsit Hilarius. Addo, paullò pòst, tempore Theodosii, Ecclesiam illam utcumque liberatam fuisse, ut rursùs esset, qualis fuerat tempore Constantini. Addo, non dissimilem vicissitudinem olim visam esse & in regno Davidis. Sed interruptio, quæ videtur continuitatem abrumpere, non tollit perpetuitatem. Ceterum ut ad Donatistas redeam: Si ex Hilario aliquid proferre volebant, quod Augustino objicerent in hac causa, cur non potiùs protulerunt quod Hilarius scripsit contra Auxentium de Ecclesia? Cur non urgent quod scripsit Rufinus, Ecclesiæ faciem jam eo tempore fœdam admodum fuisse? Imò verò cur non objiciunt graviorem querimoniam Basilii & horribilem, quam edit picturam Ecclesiæ [ut ita dicam confusè] confusæ? Cur non clamant Hieronymum confiteri, Ecclesiæ fæcem pro Ecclesia superfuisse tempore hujus Collationis? Cur non ipsius Augustini ad ipsum Marcellinum verba ex epistola v. repetunt; *In ista* [inquit] *Colluvie morum pessimorum & veteris disciplinæ deperditæ &c.* Verùm simplicem Historiam actionis Donatianæ persequamur.

Cùm Donatistæ clamitarent Ecclesiam Catholicam apostatasse (ut loquebantur) atque periisse, & hoc clamore eludere vellent Prophetarum vaticinia de Ecclesiæ gloriâ, amplitudine, perpetuitate: rogarunt Catholici in Collatione, Ubinam scriptum esset tam citò esse perituram: ut & Augustinus in lib. de Unit. quærit à Petiliano, quando, quis, quomodo deleverit Ecclesias Apostolico labore fundatas? sicuti & in epist. 161. ad Honoratum, rogat, quomodo Christus perdiderit hereditatem Gentium sibi promissam? Hæc enim interrogatio fuit, quæ Donatistis minimè ut oportebat ad hoc certamen instructis, veluti os obstruxit. Miror non objecisse, quod in Ezechiele vel in Daniele, vel in Apocalypsi scriptum esse dicitur de Antichristo, vel etiam in epist. ad Thessalonic. An suo tempore nondum venisse tempus illius Antichristi sentiebant? Supererat alius locus Pauli ad Timotheum de Apostatis, qui novissimis temporibus emergent. Sed ipse Augustinus in lib. de Unitate contra Petilianum, veluti præoccupat, & id pertinere ait ad purgamenta Ecclesiæ, & ad eos qui ab Ecclesia defecêre: sicuti & in Manichæos locum illum retorquet l. 5. contra Faustum capite 10. & lib. 30. & lib. 1. contra Felicem Manichæum cap. 7. & in libro contra Secundinum cap. 2.

Venio ad id quod Donatistæ in Collatione potissimùm urgebant: ut cùm Catholica Ecclesia prædicaretur, ipsi sanctam quoque esse debere vicissim contenderent, qualem adversariorum, hoc est Catholicorum Ecclesiam, non esse clamitabant. Catholici agnoscebant quid sibi deesset, & qualis illa esse deberet. Sed in hac vitâ perfectam non fore fatebantur; futuram verò in cælis: & hoc quotidie agi, ut maculæ deleantur, & rugosa esse desinat. Sed integram reformationem in hac hominum colluvione non extare. Ergo Augustinus ut Fulgentio Donatistæ sic respondit, gloriosè garrienti de suæ Ecclesiæ perfectione, sic in epist. 50. ad Bonifacium, *Absit*, inquit, *ut quisquam nostrûm ita se justum dicat, ut sine peccato se esse jactare audeat in hac vita, sicuti Donatistæ in nostra Collatione dixerunt, in eâ se esse Ecclesiâ quæ non habeat maculam aut rugam, aut tale ejusmodi.* Fuit tamen non dissimilis jactatio Pelagianorum, ut indicat Augustinus lib. 4. ad Bonifacium cap. 7. & lib. 2. de bono pers. c. 5. & l. 2. contra Julianum. Sed quàm ventosa sit vanitas hæreticorum, non est ignotum.

Porrò cùm Catholici in Collatione distinxissent Ecclesiam quæ est in cælis ab eâ quæ est in terris; Donatistæ calumniati sunt, eos fingere duas esse Ecclesias, nec meminisse, unam modò esse. Catholici talem calumniam facilè refutarunt, cum replicarunt & ostenderunt, eamdem ipsam unam & sanctam Ecclesiam, nunc esse aliter, tunc autem aliter esse futuram, ut ait Augustinus Collat. 3. cap. 4. Ego non dubitarim tres gradatim agnoscere formas & species Ecclesiæ; primam Mosaicam sive Judaicam, secundam Catholicam, tertiam cælestem, & quidem secundam priori multò excellentiorem, & tertiam secundâ rursùs multò meliorem promitti à Prophetis: & tamen talis profectus non interrumpit continuationem unius Ecclesiæ: neque obstat, quin & prima illa Ecclesia, quæ & secundæ præmonstratio quædam erat, valde laudata sit. Unde & Psalmus 87. de Sione & Hierosolymis: Gloriosa, inquit, de te dicuntur, ô urbs divina.

Redeo ad Donatistas, qui repetito ab illius memoria exemplo, speciosè jactabant, sese esse tamquam duas illas Tribus, quæ non defecêre, cùm aliæ decem Tribus Israelis abs Judæ regno desciverant, secutæ Jeroboamum. Sed Catholici meritò invertebant hanc comparationem: & quamvis faterentur multas esse maculas & labes suæ Ecclesiæ, tamen quamdiu illa Christum habebat caput, schisma Donatistarum esse impium contendebant. Sed & August. in lib. contra Fulgent. cùm audiret Catholicos à Donatistis vocari Samaritanos, probat ipsos potiùs Donatistas esse tamquam Samaritanos. Hinc autem pendebat judicium de exemplo communionis ex veteri Judæorum Ecclesiâ repetito, de quo in Collatione maximè certatum est: tametsi non dissimulem, utramque partem in eâ contentione parum cavisse videri, cùm neutra in exemplo Prophetarum, quod allegat, satis observat discrimen, quod Prophetæ tamen omnes inculcant. Adeò fervor contentionis interdum confusè miscet, quæ discernenda erant. Itaque tantò magis excutiendum nunc est hoc caput Collationis, ut cùm ventum sit ad præcipuum causæ statum, utriusque partis rationes propiùs expendamus. Acta Collationis testantur Catholicos suam (ut vocant) Notariam, & Donatistas suam proposuisse atque opposuisse, cùm scriptis potiùs quàm verbis agerent & contenderent. Notariam eo sæculo sive etiam Notoriam vocabant scripturam, quæ aliquid notum faciebat vel indicabat: neque alioqui sic appellatur à nobis vel notariis. Ut autem hoc verbo Augustinus quoque in historiâ hujus Collatio-

nis

nis utitur eò modo, quem dixi, sic & alibi magis civiliter in historiâ Donatistarum, Notoriam sive Notariam vocat scriptum ab Irenarchis elogium de reis Donatistis, ut in epist. 159. & 160. Atque ita etiam usurpatur in Jure civili, ut in l. Divus. De Custod. reor. l. ab accusatione. §. accusatores Ad Senat. Turpil. l. ea quidem, C. de accusat. l. 31. C. Th. de Episcop. & cleric. Apud Vopiscum duobus locis Notoria generaliter dicitur epistola. Sed redeo ad Notariam vel Notoriam Catholicorum in hac Collatione propositam, in quâ Acta testantur scriptam & propositam imprimis fuisse hanc thesim.

Propheta populum peccatorem, & Dominum multis execrabilibus abominationibus offendentem tam severis vocibus arguebant, & flagellis correptionis duros atque indomitos animos, usque ad inimicitias adversùm se horribiles excitabant: nec tamen se ab eo populo, in quo utique etiam boni inter malos erant, corporali discrimine dividebant; meliùs judicantes per patientiam ferre malos, quàm per calumniam relinquere bonos.

Donatistarum responsio in illis Actis longior est: sed conclusio est hæc de Prophetis, quorum mentio facta erat: *Quòd inter eos quos damnabant, fuerunt, commorationis fuit, non communionis.*

Quid deinde replicarint Catholici, breviter exponit Augustinus in Breviculo Collationis tertiæ diei, his verbis. *De Prophetis, quia dixerant Donatistæ in litteris suis, non eos communicare illis in quos mala tanta dixerunt, responderunt Catholici, quòd unum templum fuerit, quo universi utebantur: nec quemquam Prophetarum, qui tanta dixerunt in malos constituisse sibi aliud templum, sacrificia, sacerdotes.* Idem Augustinus in lib. contra Donatist. post Collat. cap. 20. *Adhuc*, inquit, *audent commemorare Prophetica & Apostolica testimonia, quibus nos universaliter in illa Collatione respondimus, ostendentes ipsos Prophetas sanctos cum iniquis in uno templo, sub iisdem sacerdotibus inter eadem sacramenta versatos, nec tamen à malis fuisse pollutos, quia noverant, inter sanctum & immundum, non sicut isti sentiunt corporaliter populum dividendo, sed benè judicando & bene vivendo, discernere.* Idem paullò pòst propiùs accedens ad Donatistarum objectionem, ait: *quod jussus est quidem Propheta nec panem manducare, nec vinum bibere in Samariâ, quò missus fuerat, ut corriperet eos qui vaccas constituerant adorandas more idolorum Ægyptiorum, hoc omninò facere debuit quod præceperat Dominus, cui tunc eo modo illos corripere placuit ut nihil ibi tangeret Propheta quem miserat. Numquid enim in Ecclesia non fit quotidie, quando eos, quos acriùs corripimus, etiamsi in eorum possessione sumus, nihil ibi apud eos contingimus, ut sentiant quantùm eorum peccata doleamus? Numquid tamen ideò plebis discessio facienda est, ut sicut mollis herba, indiscretè eradicentur infirmi, qui de pectoribus hominum, & ignotis factis, etiamsi nobis sint cognita, judicare non possunt? Nam in ipsâ Samariâ & Helias & Helisæus erant, & si ipsi in solitudine, non tamen devitandorum sacramentorum causâ, sed quia persecutionem ab impiis regibus patiebantur. Nam illic erant non utique in solitudine, separata, quæ ipse ignorabat Helias, septem millia virorum, qui non curvarunt genu ante Baal.* Hæc ille. Hic verò necesse est, ut ingenuè dicam, quod sentio. Cùm diligentius considero quæ jam recitata sunt, videntur mihi tam Catholici quàm Donatistæ inconsideratè confundere discrimen quod olim fuit inter Judam & Israëlem, intérque Hierusalem & Samariam. Nam ut Donatistæ confusè contendunt Prophetas propter hominum vitia non communicasse sacrificiis sive Hierosolymitanis sive Samaritanis: sic Catholici non minùs confusè contrà contendere videntur, tam his quàm illis sacrificiis illos communicasse, & tametsi moribus sese separarent, tamen altaribus fuisse conjunctos. Atqui, ut ipse Augustinus lib. 17. de Civit. Dei, cap. 22. rectè dixerat, in Israële omnes reges fuisse reprobos, non etiam in Juda: sic dicere debuit de Sacrificiis: & quidem sacrificiis Hierosolymitanis communicasse Prophetas & communicare debuisse, quamdiu illorum legitima erat forma: tametsi sacerdotum & populi magna esset alioqui corruptio, & damnanda hypocrisis. Sed sacrificia Israëlis sive Samariæ, neque Prophetas communicasse, neque communicare debuisse: cùm quidem non esset legitimum altare extra templum: tametsi sacerdotum & populi vita fuisset minimè vitiosa. Et verò Prophetæ aliter reprehendunt sacrificia Judæ, aliter Israëlis. In illis enim reprehendunt hypocrisim & impietatem personarum: in his verò formam quoque & substantiam ipsorum sacrificiorum. Augustinus in libro post Collat. ait, Quæstionem hanc in Collatione fuisse evidenter solutam. Ego verò (ut nihil dissimulem) cogor dicere fuisse evidentem utriusque partis quemdam errorem, & quidem juris & facti errorem quamdiu non adhibetur distinctio, quam dixi. Itaque miror cùm in Collatione Carthaginensi adessent tam multi præclari Antistites, neminem observasse discrimen illud, quod toties & tam evidenter Prophetæ inculcant.

Rectè Donatistæ aiunt Eliam & Elisæum numquam communicasse altaribus Samariæ, & propterea in solitudine moratos esse. Itaque miror Augustinum respondere, Eliam & Elisæum non fuisse in solitudine devitandorum Samariæ sacramentorum causâ. Habitarunt etiam in Bethel. Sed numquam aut ibi sacrificarunt, aut ejus loci sacrificiis communicarunt. Denique & singulare & extraordinarium fuit, quòd in monte Carmelo Elias semel sacrificaverit. Saltem cùm Augustinus ait Eliam aut Elisæum non devitasse sacramenta Samariæ, distinguendum esset inter sacramenta Circumcisionis & sacramenta Sacrificiorum. Sacrificia certè in Samaria omninò vitanda & fugienda erant: quia non nisi in Templo Hierosolymitano fas erat sacrificare. Sed Circumcisio similiter templo alligata non erat.

Rectè rursùs Donatistæ de Prophetis Osea & Amos dixere, quod de Elia & Elisæo, quia similiter illi Prophetæ agebant cum Israëlitis, & tamen clamabant, *Ne eatis in Gilgal, ne ascendatis in Bethaven*: hoc est, ne communicetis sacrificiis Israëlis sive Samariæ. At non similiter dixissent, *Ne ascendatis in Hierusalem.* Ergo malè Donatistæ subjiciunt: *Jam verò in urbe Hierosolyma quomodo poterant Prophetæ sacrificiis peccantium hominum communicare, quæ divino spiritu pleni damnabant.* Atque in his Prophetæ damnabant non tam sacrificii formam, quàm sacrificantis hypocritæ personam.

Sed & ubi Donatistæ concludebant, *Commorationis fuisse non communionis, quòd Prophetæ fuerint inter eos, quos damnabant:* Rursus distinguendum fuit inter Judam & Israëlem. Prophetæ quidem etiam oriundi ex Juda, migrarunt in Israëlem, ut ibi commorantes, non quidem altaribus Samariæ communicarent; sed ut ea damnarent; sicuti fecere Amos & Oseas. Levitæ autem, qui in Israëlis Tribubus habitabant, inde omnes fugerunt in Urbem Hierosolymam, ubi tantùm sacrificare fas erat.

Donatistæ, ut refellerent quod Catholici in Collatione dixerant, moribus non corporibus bonos à malis separari debere, allegarunt illud Isaiæ: *Discedite, discedite, exite de medio eorum. Mundamini, &c.*

quia

quia & Paulns id repetit in epist. ad Corinth. Sed quod ad Isaiam attinet, constat prima illa ejus verba tantum hoc velle & agere, ut Judæi sint parati ad discedendum ex Babylone statim atque dies Liberationis venerit. Interea antem etiam monet ut sint mundi: ne scilicet communicent idolis Chaldæorum: quod Apostolus ad suos Corinthios repetit, ne & ii communicent idolotbytis, &c. Sed alioqui non jubet, ut patriam suam relinquant, & ex idololatrarum urbibus fugiant. Alioqui ex mundo exire eos oporteret, ut alibi ait. Quod autem Judæi ex Babylone discedere jubebantur, peculiarem rationem habet, quæ ad alios trahenda non est. Augustinus in lib. de Unitate capite 12. narrat, Petilianum clamitasse, decem Tribus divisas esse & traditas servo Salomonis, nempe Jeroboamo: duas verò remansisse filio Salomonis, deinde comparationem fingendo dictitasse: *Sic & nunc totus mundus apostatavit: nos autem tamquam duæ illæ Tribus permansimus in templo Dei*, id est, *in Ecclesia*. Quid ad hæc Augustinus? *Ostendant* [inquit] *scriptum esse, se esse tales, sicut scriptum est, illas duas Tribus tales fuisse: & tunc nihil resistimus.* Sed successio, de qua dixi, ostendebat potiùs Catholicos esse tales. Schisma verò indicabat Donatistas potius esse similes decem Tribubus. Olim quidem decem illæ Tribus Israelis penes se esse Ecclesiam, potiùs quam in Hierusalem, contendebant. Sed numquam id evicerunt, neqne ullus umquam Propheta id iis concessit. Cùm abductæ in servitutem eæ essent & iis successissent Samaritæ duravit eadem contentio: adeo ut æmulum templum in monte Garisim ædificatum sit, quale Hierosolymis fuerat à Judæis reducibus non multò antè instauratum. Ac quidem quæstio tunc quoque agitata est, utrùm esset templum legitimum: tandemque est relata ad judicinm Ptolomæi Ægyptii Regis: & quidem terribili conditione, ut qui advocatus causâ caderet, morte mulctaretur. Sed audita Mosis lege, & probata Pontificum Judæorum continua successione, rectè judicatum est pro templo Hierosolymitano. Testis est Josephus lib. 13. c. 6. Estque profectò Historia illa memorabilis, & idoneum exemplum, quod hîc laudetur. Sed simul miremur, Samaritanos tamen sibi nihilominus arrogasse quod solebant: quod etiam fecere cùm eorum templum Garizitanum fuisset dirutum: adeo ut Christi tempore eam litem etiamnum perdurasse audiamus. Nihil dicam de altero Templo apostatico, quod in Ægypto ad exemplum Hierosolymitani conditum ab ipsis Judæis est, connivente Rege Ptolomæo. Nunc enim me contineo in exemplo veteris dissensionis inter Samariam & Hierusalem. Neque potest in hoc argumento exemplum illustrius & historia veteris Ecclesiæ reperi: in quod quidem cùm intuemur, tam horribilis etiam schismatis, quod tamdiu duravic, memoria nos percellat, necesse est. Neque dubium est, quin Augustinus multa prospiciens inde colligeret, quod in schismate Donatistarum gem ens deploraret, ut tristissimam Ecclesiæ calamitatem defleret. [Legerat quod Nazianzenus de suis temporibus & Arianorum intemperie loquens & suspirans conqnerebatur, non modò Ecclesiam distractam esse, nt olim Juda & Israel, sed per domos singulas populum Christianum esse dissectum. Legerat quod ille ad Deum conversus precari solebat, *O Domine, sit aliquis finis hujus belli Ecclesiastici. Ne sit ampliùs Juda & Israel: Hierusalem & Samaria: Roboam & Jeroboam.* Non dubito, quin Augustini similes preces fuerint & similia vota suspiriáque. Ut autem Oseas & Hieremias prædixerant fore, ut Juda & Israël rursùs aliquando coalescerent sub uno capite (quod quidem ubi Ecclesia Christiana primùm coaluit, factum esse dubium non est) vix audebat sperare rursus facilè id futurum esse, cùm novum in Ecclesia schisma invaluisse videbat. Certè idem Nazianzenus, qui vidit, quam Theodosius Ecclesiarum ἕνωσιν procurabat, gaudio exultans aliquando exclamavit, *Non ampliùs invicem* φέρομεν καὶ ἄγομεν, *Judas & Israël unum sibi ponunt principatum: omnes facti sumus Christiani:* Sed Augustinus tam felix non fuit, ut id omninò viderit: tametsi Collatio Carthaginensis ad eam unitatem restituendam multùm momenti attulerit.]

Redeo ad eum locum, in quo Augustinus negat, Donatistas esse, quod dici volunt, hoc est, tamquam Tribum Judæ. Adjicit enim per concessionem, etsi id essent, tamen legere debere Prophetas, qui dicunt Israelem aversatricem justificatam esse peccatis Juda prævaricatricis. Hoc certè Jeremias cap. 3. & Ezechiel cap. 19. dixere, ut & suos Judæos castigarent, Ecclesiæ titulo nimis indignè abutentes: neque dubito quin & ipse August. peccatis suorum minimè indulgens, sæpius suo populo id exprobrarit. Illud miror quòd in eodem suo lib. de Unit. contra Petilianum, eum hanc quæstionem tractat, adjicit, partem illam veteris populi, hoc est, Israelem, deputandam non esse, tamquam hæresis fuisset. Deum enim decem illas Tribus jussisse separari, non ut religio, sed ut regnum divideretur. Cùm hæc lego, fateor (ne quid iterum dissimulem) me hærere & subsistere. Deus quidem justè meritòque decreverat, Jeroboam fore regem, ut puniret peccatum Salomonis. Sed nihilominus Israël peccavit, cùm perfidiosè talem sibi regem ascivit, ut à regno Davidis & à templo deficeret. Sed & ipse Augustinus libro 1. contra Cresconium cap. 31. ait Samaritanos fuisse veluti hæreticos Judæorum. Audio, quod contra Petilianum ait, Deum jussisse, ut regnum Juda divideretur, non etiam religio. Non enim jussisse fieri schisma: *Sicuti*, inquit, *sæpè in orbe terrarum regna dividuntur, & tamen Christiana unitas non dividitur, quia in utraque parte invenitur Ecclesia Catholica.* Verùm (si mihi fas est ingenuè dicere quod sentio, ut quod verum esse puto, verecundè quidem, sed tamen liberè exponam, nullo Augustini præjudicio impeditus) existimo observandum esse, aliam fuisse rationem Regni Judaici sive Davidici, aliam esse aliorum regnorum. Nam in Regno Davidis sic inclusa fuit Ecclesia, sicque cum eo conjuncta, ut non potuerit dividi, quin religio divideretur, hoc est, quin qui ab eo desisceret, schismatis reus esset. Nam qui ab eo deficiebat, ab Ecclesia quoque ipsa deficiebat. Certè orabatur pro hoc regno, ut pro Ecclesia, Psalm. 77. & 108. & David propterea dicebatur primogenitus inter Reges, Psalm. 89. At (inquies) Deus tamen dicitur divisisse regnum Davidis. Fateor, sed longè alio fine, quàm ipse Jeroboam schismaticus aut quæ eum secutæ sunt decem Tribus, quarum longe aliud fuit, quàm Dei consilium. Hæc obiter dicta sunto. Conclusio Augustini contra Petilianum est, fuisse etiam in Israële Prophetas. Audio. Sed tunc fateor Donatistas rectè dixisse, commorationis illud fuisse non communionis. In Juda verò non modò commoratos esse, sed etiam communicasse, dicendum etiam est, ut antè admonui.

Hîc ego veniam audaciæ peterem, si paullò liberiùs videor notare in Augustino & ejus collegis, non satis ab iis observatum esse discrimen Judæ & Israëlis. Sed pudoris potiùs quàm petulantiæ ullius vestigium in meo facto agnoscet æquus & veritatis

studiosus judex. Certè ut mihi integrum non fuit dissimulare quod sentiebam, sic agnosco factum esse quodam impetu disputationis, ad Donatistarum morosissimam importunitatem reprimendam, ut Catholici in Collatione minùs distinxerint Judam ab Israële, cùm Prophetas quamtumvis severos vitiorum reprehensores minime omnium fuisse schismaticos ostendere vellent, & Donatistas valdè reprehenderent, qui sui schismatis exemplum repetebant à Prophetis, quos fugisse suæ gentis sacrificia confuse clamitabant, contrario quodam modo Judæ & Israelis discrimen confundentes. Ceterùm minimè alioqui Augustinum ignorasse quod dixi, imò verò tale discrimen diligenter aliàs indicasse, testis est ejus liber 17. de Civit. Dei.

Ut autem novis hodie Momis, qui totam Collationem Carthaginensem propter *μνημονικὸν ἁμάρτημα* irridere, & bonis Patribus insultare vellent, frænum aliquod injiciam, venit in mentem quod ipse Calvinus novorum censorum princeps, cùm sexcentis alioqui in locis annotasset, illud à Prophetis toties indicatum discrimen, tamen nescio quomodo ejus oblivisci videtur, ubi in disputatione incaluit. Certè cùm primum iratus in me scriberet, etiam illud invertisse videtur. Ait: *Quin Hierosolymis vera fuerit Ecclesia, quo tempore sacerdotes à legitimo Dei cultu deflexeram, minimè ambigitur. An verò ejus Ecclesia auctoritas vigere & valere debuerit apud pios, ex Prophetis patet, qui ubique clamant longissimè ab impia eorum factione recedendum.* Idem paullò pòst ait, negari non posse, apud Israëlitas, qui Jeroboamum secuti sunt, fuisse aliquam Ecclesiam. Addo locum alterum, qui nunc mihi in mentem venit. Nota est querimonia Eliæ Prophetæ conquerentis sese relictum esse solum. Eam propriè pertinuisse ad statum Israëlis potiùs quàm Judæ Augustinus rectè observavit & admonuit lib. 17. de Civitate Dei cap. 22. Calvinus tamen in præfatione suæ Institutionis, ex illa querimonia liquere generaliter contendit, nullam temporibus Eliæ fuisse Ecclesiam aspectabilem. Atque ipsa historia sacra testatur Eliam tantùm loqui de regno Israëlis ubi habitabat: in regno autem Judæ eo tempore fuisse illustrem Ecclesiam regnante Josaphat, quem & tamquam alterum Davidem fuisse significat. Imò verò idem Calvinus in ipsa sua Institutione videtur confusè dicere, quod Donatistæ in Collatione dicebant hac in parte. Allegat, Prophetas de Judæis & Israëlitis sui sæculi passim clamasse, profana esse conventicula, quibus non magis consentire liceat, quàm Deum abnegare: vel si illæ Ecclesiæ fuerunt, ab Ecclesia Dei alienos fuisse, in Israële quidem, Eliam, Micheam, & similes: in Juda autem Isaiam, Jeremiam, Oseam. Concludit autem necesse fuisse, ab eorum cœtuum consensione desciscere, quæ nihil aliud erat quàm impia adversùs Deum conspiratio. Quis non videt hæc confusè dici, ubi distinguendum erat inter Judam & Israëlem? Et verò in eadem paullò ante pagina sibi veluti contradicens, dixit quod & „volumus, & ad Donatistas refellendos dicimus. „Fateor, *inquit*, Prophetas omnes, qui Hierosolymis fuerunt, cùm res illic essent admodum corruptæ, nec seorsum sacrificasse, nec separatos ab aliis cœtus habuisse ad orandum. Habebant enim Dei mandatum, quo in templum Salomonis convenire jubebantur. Sacerdotes Leviticos, quos, quia sacrorum Antistites ordinati erant à Domino, necdum abdicati, utcumque indigni eo honore essent, locum illum adhuc tenere noverant. Sed neque ad ullum superstitiosum cultum adigebantur. Idem rursùs in eadem paullò ante sua Instit. Horrendæ, *inquit*, sunt illæ descriptiones, quibus, Isaias, Jeremias, Joel, Habacuc & alii, Ecclesiæ Hierosolymitanæ morbos deplorant. In plebe, in magistratu, in sacerdotibus, omnia usque adeo corrupta erant, ut clamet Isaias, à vertice capitis usque ad calcem pedis, nihil esse illic sanum. Religio partim contempta, partim contaminata. In moribus passim referuntur furta, rapinæ, perfidiæ, cædes, & similia scelera. Neque tamen propterea aut novas sibi Ecclesias erigebant, aut nova altaria extruebant Prophetæ, in quibus separata sacrificia haberent: sed qualescumque essent homines, quia tamen reputabant, Dominum apud eos verbum suum deposuisse, & ceremonias instituisse, quibus illic colebatur, in medio impiorum cœtu puras manus ad illum extendebant. Certè si putassent aliquid inde contagionis se contrahere, centies potiùs mortui fuissent, quàm passi fuissent illuc se pertrahi. Nihil ergo eos retinebat, quominùs discessionem facerent, quàm servandæ unitatis studium. Quòd si religio sanctis Prophetis fuit, ob plurima & maxima scelera non unius aut alterius hominis, sed propemodum totius populi, se ab Ecclesia alienare: nimium nobis arrogamus, si protinùs audemus ab Ecclesiæ communione deficere, ubi non omnium mores vel nostro judicio vel Christianæ etiam professioni satisfaciunt.“

„Jam Christi & Apostolorum sæculum quale fuit? Neque tamen impedire potuit desperata illa Pharisæorum impietas, & quæ tunc passim regnabat, dissoluta vivendi licentia, quin iisdem sacris cum populo uterentur, & in unum cum reliquis templum ad publica religionis exercitia convenirent. Unde id? nisi quia sciebant malorum societate minimè pollui qui, purâ conscientiâ, iisdem sacris communicarent? Si quem parum movent Prophetæ & Apostoli; ille saltem Christi auctoritati acquiescat. Benè ergo Cyprianus: Etsi videntur, inquit, in Ecclesia zizania, aut vasa impura, non est tamen cur ipsi de Ecclesia recedamus: nobis danda opera, & quantum licèt innitendum, ut vas aureum & argenteum simus. Ceterum fictilia vasa confringere solius Domini est, cui & virga ferrea data est: nec quisquam sibi quod proprium est soli Filio, vendicet, ut ad aream ventilandam & purgandam paleam sufficiat, zizaniáque omnia humano judicio segreganda. Superba est ista obstinatio, & sacrilega præsumptio, quam sibi furor pravus assumit, &c. Fixum igitur utrumque istorum maneat, nihil excusationis eum habere, qui externam Ecclesiæ communionem sponte deserit, ubi Dei verbum prædicatur, & sacramenta administrantur: deinde nihil obstare vel paucorum vel multorum vitia quominùs illic ritè ceremoniis à Deo institutis, fidem nostram profiteamur: quia nec alterius sive pastoris, sive privati, indignitate læditur pia conscientia, nec minùs pura sunt & salutaria Domini mysteria homini sancto & recto, quia simul ab impuris attrectentur.“ Hæc ille, quæ nunc non invitus describo, ut adversarii quoque confessione, causam, quam ago, peragam: & talia subscriptione confirmem conclusionem Carthaginensis Collationis contra Donatistas. Itaque non gravabor ex eadem Institutione repetere ea quæ paullò antè sunt subscripta. Nam ex Augustino repetita videntur, & Donatistas veluti jugulant.

„Fuerunt,

„ Fuerunt, *inquit*, semper, qui falsâ absolutæ san-
„ ctimoniæ persuasione imbuti, tamquam aërei qui-
„ dam Dæmones jam facti essent, omnium homi-
„ num consortium aspernarentur, in quibus huma-
„ num adhuc aliquid subesse cernerent. Tales olim
„ erant Cathari & qui ad eorum vesaniam accede-
„ bant, Donatistæ. Tales hodie sunt ex Anabaptistis
„ nonnulli qui supra alios volunt videri profecisse.
„ Alii sunt qui inconsiderato magis justitiæ zelo,
„ quàm insanâ illâ superbiâ peccant. Dum enim apud
„ eos, quibus Evangelium annuntiatur, ejus doctri-
„ næ non respondere fructum vident, nullam illic
„ esse Ecclesiam, statim judicant. Justissima quidem
„ est offensio, & cui plus satis occasionis hoc miser-
„ rimo sæculo præbemus. Nec excusare licet male-
„ dictam nostram ignaviam, quam Dominus impu-
„ nitam esse non sinet: ut jam gravibus flagellis ca-
„ stigare incipit. Væ ergo nobis qui tam dissolutâ
„ flagitiorum licentiâ committimus, ut propter nos
„ vulnerentur imbecilles conscientiæ. Sed in hoc vi-
„ cissim peccant illi quos diximus, quòd offensioni
„ suæ modum statuere nesciunt. Nam ubi Dominus
„ clementiam exigit, omissâ illâ, totos se immode-
„ ratæ severitati tradunt. Quia enim non putant es-
„ se Ecclesiam, ubi non est solida vitæ puritas & in-
„ tegritas, scelerum odio à legitimâ Ecclesiâ disce-
„ dunt, dum à factione improborum declinare se
„ putant. Allegant Ecclesiam Christi sanctam esse.
„ Verùm ut simul intelligant esse ex bonis & malis
„ permixtam, illam ex ore Christi parabolam au-
„ diant, in quâ reti comparatur, quo pisces omne
„ genus colliguntur, neque seliguntur, donec in lit-
„ tore sint expositi. Audiant agri esse similem, qui
„ bonâ fruge consitus, zizaniis inimici fraude infi-
„ citur quibus non expurgatur donec in aream ad-
„ vecta fuerit messis. Audiant denique aream esse,
„ in quâ sic collectum est triticum, ut sub paleâ de-
„ litescat, donec vanno & cribro repurgatum in
„ horreum tandem reconditur. Quod si hoc malo
„ ad diem usque judicii laboraturam Ecclesiam pro-
„ nuntiavit Dominus, ut improborum permixtione
„ oneretur, frustrà nullo nævo inspersam quærunt.
Hæc ille. Quæ si nondum sufficiunt ad contunden-
dam nostrorum censorum sive contumaciam sive
morositatem, adjiciam quod idem eorum magister
scripsit adversùs Anabaptistas.

„ Vidimus, *inquit*, quæ vitia in Ecclesiâ Judaïcâ
„ Prophetæ reprehendunt: aut pòtius contra quas
„ abominationes vociferentur: Neque verò repre-
„ hensiones illæ competunt in unum genus homi-
„ num: sed palam denuntiant, à primoribus ad ple-
„ bem usque, à summis ad infimos omnia sic cor-
„ rupta & depravata fuisse, ut vix unicum membrum
„ sanum reperiri possit. Hæc enim sunt ipsorum ver-
„ ba. An verò propterea desierunt cum populo ini-
„ quo & perverso convenire, ut adorarent Deum,
„ ut offerrent sacrificia, ut audirent doctrinam le-
„ gis? An seorsum, templum aut altare exstruxe-
„ runt, ut pura Ecclesia potirentur? Si polluitur fi-
„ delis, quod in precibus cum iniquis communicet,
„ in audiendâ doctrinâ, in sacramentis recipiendis:
„ Prophetæ omnes polluti fuerunt, ac veluti duces
„ qui ceteros exemplo suo in exitium ducerent.
„ Nunc ad Christum Dominum nostrum & ipsius
„ Apostolos veniamus. Primùm scimus qualis eo
„ tempore fuerit Ecclesiæ Hierosolymitanæ status.
„ Tamen cum ceteris Dominus Jesus circumcidi vo-
„ luit. Deinde purgationis die ad templum afferri,
„ ut ex solito more Deo offerretur. Si allegens, san-
„ cti viri manibus susceptum fuisse: respondeo, id
totius Ecclesiæ nomine factum: quæ tamen spur- “
citiâ multâ & abominandis vitiis scatebat. Si rur- “
sùm objiciant, infantem fuisse, nec ab eo propriè “
facta: respondeo ita infantem fuisse in humana “
natura, quam à nobis acceperat, ut interim pro- “
videntiâ suâ divinâ regeretur, quâ numquam sci- “
visset se ullâ actione contaminari, quæ filiorum “
Dei puritati repugnaret. Quinetiam vir factus, ac “
quod amplius est, cùm prædicaret verbum Dei, ac “
officio suo fungeretur, eam viam persecutus est “
usque ad extremum diem vitæ. Si offenditur Deus “
ab eo, qui precandi & testificandæ fidei suæ gra- “
tiâ in cœtum aliquem ingreditur, à quo scelerati “
non arcentur: quid sibi voluit Dominus noster, “
quale exemplum præbuit, cùm templum Hieroso- “
lymitanum ingrederetur, ut unà cum Scribis & “
Pharisæis, & populo tunc perditissimo sacra face- “
ret? Protinùs, sat scio, excipient, Christum in “
templum non ascendisse, nisi ut vitia & scelera re- “
prehenderet, quæ tum admittebantur: non ut cum “
eorum sacrificiis & ceteris testificationibus fidei “
participaret. Verùm falsam esse hanc solutionem “
facilè est commonstrare. Non abs re dicit Paulus “
eum subditum legi factum (de Christo semper in- “
telligo) ut ab ejus servitute omnes qui ei subjicie- “
bantur, redimeret. De cæremoniali lege nomina- “
tim verba facit. Cùm igitur ad templum, ac præ- “
cipuè diebus festis & solemnibus accedebat, quam- “
vis eò veniret, ut meliorem promovendi Evange- “
lii, & corrigendis impiorum vitiis, occasionem “
nancisci posset: tamen non desinebat sese legis ob- “
servatorem ostendere, quæ lege jubentur, faciens, “
veniens in templum adorandi & sacrificandi causâ. “
Quod ipse ore suo confirmavit, cùm Samaritanam “
conveniret. Loquens enim ex omnium Judæorum “
personâ, ait: Scimus id quod adoramus: at vos, “
quod adoratis nescitis: quia salus ex Judæis est. “
Haud certè ab illis se segregat, cùm loquitur de “
adoratione, quâ etiam sacrificia continentur: ve- “
rùm sese redigit in communem ordinem cetero- “
rum. Id quod ratio ab eo adjuncta, magis etiam “
confirmat: nempè, quia salus ex Judæis est. His “
enim verbis nihil aliud intelligit, quàm cultum “
qui Hierosolymis exhibebatur Deo, ipsi gratum “
fuisse, tantùm ob fœdus quod cum populo illo “
inierat. Ex quibus perspicimus eum qui sacramen- “
tis à Deo institutis cum iniquis communicat, ipso- “
rum congressu non pollui, modò ipse crimine va- “
cet, puràque conscientiâ sit præditus. Idem Apo- “
stoli magistri exemplum secuti fecerunt. Verùm ne “
prolixiores simus, quàm par sit, Paulo uno con- “
tenti simus. Omitto quòd quemcumque in locum “
veniret, sine ullâ difficultate in Synagogam Judæo- “
rum ingressus est, ut oraret Deum & de scriptura “
tractaret. Omitto etiam, quòd ei religio non fuit “
sese in templo exhibere, ut ibi Deum adoraret, & “
cæremoniis legitimis unà cum reliquis uteretur: “
quamvis summa esset sacerdotum & scribarum, qui “
tum illic erant, improbitas & nequitia. Non quòd “
illa ad rem non faciant: sed quia clariore probatio- “
num genere, quæ calumniis minùs eludi possunt, “
non caremus. Nempè quòd conqueritur eos qui “
ipsum adjuvare debuerant, Christi honore, & Ec- “
clesiæ prorogatione posthabitis, privatis commo- “
dis suis studuisse. Neque tamen legimus ipsum, “
ne pollueretur, se ab eorum cœtu segregasse. “

Item, cùm vitia illa horrenda, quibus Corinthii “
& Galatæ laborabant, reprehendit: non vetat eos “
qui puri sunt & immunes, ullam cum ceteris com- “
munionem habere quoad benè purgata fuerint “

„ omnia: sed tantùm adhortatur ut vitia quæ suo „ quæque loco reprehendit, corrigant nullâ men„ tione factâ de ejusmodi segregatione, qualem isti „ fanatici introducere volunt.

„ Quid verò necesse est adeò dispntare? cùm Apo„ stolus ipse alio in loco tractans, quo quisque mo„ do præparari debeat ad recipiendam, ut decet, „ cœnam Domini, non jubet unumquemque proxi„ mi sui vitia examinare: sed ita loquitur, Probet „ seipsum homo, ac sic de pane illo edat, & de ca„ lice bibat. Nam qui edit & bibit indignè, judi„ cium sibi ipsi edit & bibit. In quibus verbis duo „ sunt observanda. Primum, indignè panem Domi„ ni edere, non esse cum iis qui indigni sunt com„ municare: sed non ritè præparare seipsum, nec ex„ pendere fidem propriam & pœnitentiam. Alterum, „ cùm cœna recipienda est, ne initium faciamus ab „ aliis, quo examinemus ipsos, sed nosmetipsos pro„ bemus, & certè si accuratè considerentur omnia: „ qui ita otio abundant ut inquirant in alios, sæ„ piùs in re sua sunt negligentes & obliviosi. Hactenus ille.

Visum fuit superiores aliquot paginas ex ejus viri commentariis describere, cujus ore & confessione Donatistas quoque damnari, & similes hypocritas atque ardeliones accusari, lubenter audio, ut tantò magis os obstruatur malè feriatis quibusdam ejus discipulis, quorum severam scilicet censuram, hoc est, vesanam intemperiem, notari atque coërceri necesse est. Nunc ut ad Collationem revertar: ejus acta significant, Donatistas etiam objecisse quidpiam ex Aggæi Prophetæ cap. 2. de fugiendâ contagione malorum, tametsi Augustinus scribat nonnisi post Collationem id eos allegasse. Quæstio autem fuit de hisce verbis, *Quicumque accesserit ad illum, inquinabitur, &c.* quæ leguntur in interpretatione LXX. Sed si Catholici observassent, ab Interpretibus illis adjecta videri: saltem non exstare in contestu Hebraico, magnâ molestiâ respondendi facilè se liberassent.

Donatistæ non tam fuerunt vel ingeniosi, vel acres, vel facundi, vel vehementes, quàm alii quidam in accusandâ Ecclesiâ, à quâ defecerant. Imò multa, quæ suo schismati speciosè obtendere poterant, nescio quomodo prætermisse videntur. Saltem hodie novi Censores & illorum alioqui propè patroni, Ecclesiæque accusatores, aiunt eos prævaricatos posse videri, & bonam causam malè egisse, júsque suum ignorasse: ignorasse conditionem Ecclesiæ, à quâ defecerant, ignorasse ejus maculas & vitia. Aiunt Aerium, Jovinianum, Vigilantium, Faustum Manichæum, & similes diligentiùs notasse quæ reprehenderent: & quia hos reprehensores Ecclesia damnarit, iterùm ream esse debere. Sed nunc nihil attinet suggerere Donatistis novam criminationem: tametsi facilè quoque sit eam refellere. Possem etiam exaggerare populi Carthaginensis extremam corruptionem & horrenda infinitáque scelera, quæ Salvianus Episcopus Massiliensis descripsit lib. 8. de provident. Sed ne ea quidem sufficiebant ad excusandum schisma Donatistarum. Sanè cùm multa vulgò malè fieri fatebatur & deplorabat Augustinus, in iis fugiendis consentientem habuere Donatistæ. Sed quæ Ecclesia rectè probabat, graviter defendit diluens adversariorum calumnias: & ut multa illi exprobrarentur, tamen Ecclesiam Christi esse constantissime contendit, præsertim cùm auctores illa bonos haberet, & promissa laudatáque esset à Prophetis, qualis post Christum exhibita est, totóque orbe diffusa; neque aliam ostendere Donatistæ possent, ad quam vaticinia illa Prophetarum referri possent. Itaque deficere ab eâ Ecclesiâ Catholicâ non debuisse Donatistas, concludit: & (quod mirum est) eadem est nunc eorum conclusio, qui alioqui illius quoque temporis Ecclesiam acerrimè accusant, & sibi licere propterea volunt, quod tamen Donatistis negant. Quæ porrò Donatistæ dicebant, ut suam factionem probarent esse veram Ecclesiam Christi, putidiora sunt quàm ut pluribus refelli debeant: audiamus tamen.

Jactabant in Collatione, sese Antistites & defensores esse sinceræ Ecclesiæ, quæ (ut aiebant) persecutionem patitur, & non facit. Crucem enim & patientiam esse quædam insignia Ecclesiæ profitebantur. Sed Augustinus contendit eos facere potius quàm pati: vel si quid interdùm patiuntur, justè eos pati quod injuste faciunt. Imò in suâ epistolâ 50. probat non esse consequens, ut Ecclesia vera sit, quæ persecutionem patitur, non quæ facit: & refutat Donatistas, qui non quærunt causas, quare quisque faciat persecutionem, vel quare patiatur: sed hoc putant esse signum veri Christiani, si persecutionem patiatur, non autem faciat.

Sanè quia aliquando ab Imperatore missus erat Macarius Præfectus ad coërcendam Donatistarum insolentiam, Parmenianus Donatista Catholicis exprobrans (ut vocabat) Macarianam vim invidiosè clamitaverat: *Non potest dici Ecclesia, quæ cruentis morsibus pascitur, & sanctorum sanguine opimatur.* Sed Optatus lib. 2. justâ recriminatione id in adversarium retorserat, *Et ostendam*, inquit, *partem vestram cruentis morsibus pastam, & sanguine Christianorum opimatam &c.* Posteà tamen Petilianus Donatista multò & odiosiùs & verbosiùs repetitam Parmeniani sui sive querimoniam sive exprobrationem ingeminavit. Sed Augustinus futilea calumnias & inania maledicta esse ostendit: imò verò probat, Donatistas impudenter aliis objicere, quod ipsi committebant.

Jactabant Donatistæ suos martyres: & Parmenianus invidiosè nostris eos antea objecerat. Sed Augustinus graviter talem jactationem refutaverat lib. 1. contra Parmenianum cap. 7. Nihilominus tamen Petilianus eamdem cantilenam canit. Ergo Augustinus eamdem responsionem repetit, ostenditque, non pœnam, sed causam efficere martyres. Et tamen Donatistas occidi negat. Imò verò ipsos sese furiosè præcipitare, sibique mortem ultrò consciscere probat. Legatur ejus epistola quinquagesima ad Bonifacium: & adjungatur Cyprianus Christi martyr, qui multò ante tempora Donatistarum, etiam dixerat, extra Ecclesiam non posse esse martyrem, neque in morte coronari posse, sicuti & multis post Augustinum sæculis ipse Bernardus ostendit etiam diabolum habere suos martyres: & eleganter ait, mirum non esse, si qui potest homines impellere, ut sibi ipsis mortem inferant, possit iis persuadere, ut patiantur sese ab aliis occidi. Sanè & Eusebius lib. 5. cap. 6. scribit jam olim Montanistas jactasse suos quoque martyres, & ad hanc gloriam, tamquam ad sacram anchoram, confugisse, ut suam sectam commendarent atque celebrarent. Sed res ipsa loquitur fuisse fatuam κενοδοξίαν.

Porrò quia Donatistæ audiebant, Ecclesiam Catholicam, non modò sanctis martyriis, sed & illustribus miraculis fuisse ornatam: jactarunt etiam suæ partis nescio quæ miracula, quasi certa indicia testimoniáque Ecclesiæ. Sed acutè Augustinus ea retorquet, ut potiùs pro signis Antichristi, vel Pseudoprophetarum habeantur.

Quid

Quid non ausi sunt Donatistæ, quid non tentarunt ut Ecclesiam penes se esse probarent? Jactarunt etiam Angelum cælestem apparuisse, qui eorum causam confirmaret. Sed Augustinus in epist. 165. altiùs assurgit, & illi etiam, si quis fuisset, audet denuntiare anathema, fretus vaticiniis Prophetarum Catholicam Ecclesiam promittentium. *Et has*, inquit, *promissiones tenenti, si tibi Angelus de cælo diceret, dimitte christianitatem orbis & tene partes Donati, anathema esse deberet.* Donatistæ tandem eò evaserunt, ut etiam dicerent Deum ipsum de cæln respondisse Donato: propè ut de suo auctore dicerent, auditam esse Dei vocem illam, *Ipsum audite.* Verùm quod, ubi miracula jactarunt responsum audierunt, idem nunc eis Augustinus objicit. *Aut falluntur*, inquit, *aut fallunt. Et contra istos, ut ita loquar, mirabiliarios: cautum me fecit Deus meus, dicens: In novissimis temporibus exurgent Pseudopropheta, facientes signa & portenta, ut in errorem inducant, si fieri potest, etiam electos. Ecce prædixi vobis. Ergo cautos nos fecit sponsus, quia & miraculis decipi non debemus.*

Redeo ad acta Collationis, ut audiam ecquid tandem de Donatistis pronuntiarit Marcellinus. Nihil enim alioqui actum esset. Augustinus in Breviculo ait eum pronuntiasse confutatos esse à Catholicis Donatistas, omnium documentorum manifestatione. Integram sententiam, quæ longior est, & edicti formam habet, continent acta de quibus loquor. Est autem in eâ imprimis memorabile, quod jubet fidem publicam evocatis Donatistis datam (vulgò salvumconductum vocant) servari, ut iis liberum & integrum sit tutò domum redire. Sed intereà non posse se diutiùs differre legum contra eos latarum executionem propterreáque jubet ut eorum cœtus dissolvantur, & Basilicæ quas occuparant, Catholicis restituantur.

Possidius, qui etiam interfuit, ait Donatistas sententiâ Cognitoris notatos esse, & post eorum appellationem, piissimi Regis responso justè inter hæreticos esse condemnatos. Nempè sententiam Marcellini consecuta est lex Imperatoria. Nam & quæ in Codice Theodosiano lib. 44. de hæret. exstat Honorii constitutio contra Donatistas, data Ravennæ Constantin & Constante Coss. nonnisi duobus post Collationem Carthaginensem annis edita est. Atque ita quidem olim solebant Christiani Imperatores sancire Decreta Conciliorum. Præfatur autem Honorius Imp. sese hactenus pepercisse Donatistis, quos, inquit, patientia clementiæ nostræ servavit. Id verò non satis intelligeretur, nisi meminerimus quàm patienter & benignè paullò antè auditi in Collatione fuissent. Neque tamen planè novum est, quod Honorius jubet eos esse intestabiles, nullámque potestatem ullius, ut loquitur, ineundi, habere ait. Certè Theodosiana quoque lex fuit, quâ iis vel faciendi testamenta, vel per donationes alicui quid conferendi facultas adimitur, vel ex donationibus testamentisve aliquid capiendi, ut ipse Augustinus recitat ad finem lib. 1. contra Parmenian. Sed & ad jus civile pertinet, propterreáque minùs præterire possum quod eodem loco narrat Augustinus, cùm homo quidam nobilis Imperatoribus supplicasset, quia soror ejus quæ de parte Donati fuerat, cùm defungeretur, in aliquos communionis suæ plurima contulisset, præceptum esse, ut omnia fratri restituerentur. Hìc ergo locum non habuit lex Papia de caducis, ex quâ fiscus capiebat. quod relictum erat ei, qui capere non poterat. Sed etsi frater ille fuisset præteritus vel exheredatus, jure communi potuisset rescindere sororis testamentum, in quo turpes & infames personæ (quales erant Donatistæ) fuissent institutæ. Sed quia nunc de jure civili disputandi locus non est, prætereo quod pluribus verbis eâ de re dici posset. Moneo tamen lectorem, ut conferat quam hujus legis depravationem postea in Africâ edidit Hunericus Vandalus, ut Victor Uticensis lib. 3. narrat. Illud præterea ex lib. 16. Cod. Theodos. tit. 5. c. 5. didicimus, quod huc omninò referendum est, non multò post Collationem mortuum fuisse Marcellinum, proptereáque quæsitum fuisse, an ejus morte acta Collationis labefactarentur. Imperatorem verò Honorium duobus circiter mensibus post superiorem legem suo ea edicto iterùm confirmasse. Sic enim Juliano Proconsuli Africæ rescribit. *Notione & sollicitudine Marcellini spectabilis memoriæ viri contra Donatistas gesta sunt ea quæ translata in publica monumenta habere volumus perpetuam firmitatem. Neque enim morte cognitoris perire debet publica fides. Dat.* 111. *Kalend. Septemb. Rom. Constantio & Constante Coss.* Sed ad hujus legis sive rescripti sententiam intelligendam, necessaria fuit Collationis historia, quam exposui. Et ut fragmenta colligam quæ dispersa dissectáque non intelliguntur: nunc adjiciam quod Honorius scribit, & ad hunc locum pertinet, inquit lib. 7. cap. 42. *His diebus præcipiente Honorio, pax & unitas per universam Africam Ecclesia Catholica reddita est, & corpus Christi (quod nos sumus) redintegratâ discissione sanatum est, impositâ executione sancti præcepti Marcellino Tribuno viro imprimis prudenti & industrio omniúmque studiorum bonorum appetentissimo, quem Marinus Comes apud Carthaginem incertum, zelo stimulatus, an auro corruptus, occidit: qui continuò revocatus ex Africâ, factúsque privatus, vel ad pœnam, vel ad pœnitentiam, conscientiæ suæ dimissus est.* Hæc Orosius. Quæ quidem indicant quis fuerit sive fructus, sive exitus Collationis cum Donatistis, & quid eam consecutum sit, ut & iis satisfiat qui quærunt ecquid illa profuerit? Ac quidem primùm respondeo de Donatistis, quod Hieronymus de Luciferianis eorum propè sociis, nempè vinci posse, persuaderi non posse. Et tamen multos qui sanabiles erant, resipuisse ipse Augustinus testatur in lib. de Gestis cum Emerito ubi de hac Collatione loquens, *Donatistas*, inquit, *in nomine Christi in gremium Catholicum magnâ ex parte suscepimus, ita ut penè omnes communioni Catholicæ sociatos esse gaudeamus.* Idem Augustinus in epist. 50. ad Bonifacium ait, *Maximè post Collationem quæ inter nos & Episcopos eorum apud Carthaginem fuit ex magnâ parte correcti sunt.* Ergo effecit hæc Collatio quod vix umquam efficere potuerunt maxima & optima alioqui Concilia. Sed vellem etiam quod Augustinus optabat, effecisset ut Catholici mali, quorum depravatio irritabat Donatistas, horum tumultibus correcti & emendati fuissent. At quàm potiùs facti sint deteriores, bonus est testis Salvianus Massiliensis in lib. de provid. & judic. ubi Carthaginensium incredibilem insaniam & projectam nequitiam describit. Ergo non multò post Collationem accidit ut hostes Donatistis longè immaniores in Africam inundarint, qui terribile divinæ ultionis adversùs deploratam improbitatem exemplum ediderunt, excisis plusquam quadraginta Ecclesiis, & ipsa denique Carthagine eversâ; moriénsque Augustinus talem calamitatem ita deflevit, ut tamen in eâ gemens justum Dei judicium agnosceret, sicuti Possidius narrat. Interea gratulandum est Donatistis, si qui sanabiles erant, nullum scandalum obstitisse quominùs ad eam redirent, quam in Collatione Ecclesiam agnoverant. Sanè Possidius, qui Collationi ut dixi, interfuit, testatur,

tur, potiſſimùm per hanc Collationem factum eſſe, ut Auguſtino palmam Deus dederit, & in dies ageretur pacis unitas & Eccleſiæ confraternitas, & multi Donatiſtarum Epiſcopi ad pacem Catholicam redierint, & quidvis eo nomine ab Donatiſtis paſſi ſint. Intereà tamen idem Poſſidius adjicit non defuiſſe qui calumnioſè dicerent non fuiſſe permiſſos Donatiſtas apud poteſtatem quæ cauſam audivit, dicere omnia pro ſuis partibus, quoniam Catholicæ communionis Cognitor ſuæ favebat Eccleſiæ. Sed inanem fuiſſe hanc cavillationem Poſſidius oſtendit. Alii fingebant pretio corruptum Marcellinum fuiſſe. Sed hoc eâdem impudentiâ dicebant quâ olim cùm appellaſſent Conſtantinum, & is Cæcilianum abſolviſſet damnaſsétque Donatum, cavillati ſunt corruptum fuiſſe Imperatorem. Atque ut intelligamus nihil non eos captaſſe, quod calumniarentur, etiam conqueſti ſunt noctu Marcellinum judicaſſe. Ipſi cavillando in Collatione jam diem conſumpſerant, ut in tenebris effugerent. Judex volens ſuâ patientiâ iis præcidere omnem in poſterum occaſionem juſtæ querimoniæ, adjiciebat clepſydram, & patiebatur eos quidvis dicere, potiùs quàm actionem interrumperet. Sed tamen tandem ſententiam tulit, cùm illi dixiſſent, & dixiſſe ſe confeſſi eſſent: neque, quia ſeriùs judicaverat, proptereà rem judicatam eludi paſſus eſt. Gellius libro decimo quarto ſcribit Senatuſconſultum nec ante exortum, nec poſt occaſum ſolem factum, ratum fuiſſe. Imò & cùm de judiciis ageretur, in XII. Tab. ſcriptum fuit, *Sol occaſus ſuprema tempeſtas eſto.* Sed non eadem fuit omnium decretorum ratio: neque ſemper ea lex ſervata eſt. Nam & ſæpè Romani imitati ſunt Areopagitas, qui nonniſi noctu judicabant, & ipſe noſter Juſtinianus in Novellâ 82. jubet pedaneos ſuos judices ſedere pro tribunali à ſummo diluculo uſque ad veſpertinum crepuſculum, ſive ut loquitur, *εἰς δείλην ὀψίαν*, neque quicquam obſtat, quin ſi cauſa poſtulet, judex poſſit diutiùs etiam ſedere. Denique & teſtamenta & contractus noctu poſſe fieri, dubitandum non eſſe lex ait. Libro 22. §. penultim. de Teſtament. L. non minorem, C. de Tranſact. Noſter quidem certè Auguſtinus reſpondens Donatiſtis exclamat: *Quis ferat victos homines conqueri, quòd nocte contra eos eſt prolata ſententia; quaſi non ſæpè judices audiendi neceſſitas teneat, ut uſque ad multam partem noctis ſedere cogantur? An ideò non eſt verum quod dicitur, quia per noctem dicitur? &c.*

Interfuerat Collationi Emeritus Donatiſta: Sed ingenuè non fatebatur ſeſe in eâ victum eſſe, & neſcio quos calumniarum fumos ſpargebat in ſua Cæſarienſi Mauritania. Eò itaque cùm profectus eſſet Auguſtinus, non recuſavit veluti actum agere, & geſta Collationis rursùs exponere atque tueri. Ait id ſe feciſſe Honorio XII. & Theodoſio VIII. Coſſ. Itaque apparet ſeptem annis poſt Collationem id accidiſſe, atque adeò eo ipſo anno, quo in Carthagineñſi Concilio cauſa Pelagianorum agebatur, & ut in Milevitano judicata fuerat anno priori. Auguſtinus lib. 2. retract. ſimpliciter ait aliquantò poſt Collationem, cùm quædam orta eſſet neceſſitas pergendi in Mauritaniam Cæſarienſem ſeſe egiſſe cum illo Emerito: neque alioqui cauſam illius ſuæ profectionis exprimit. Sic & in epiſt. 207. *Eò* (inquit) *nos injuncta nobis à Zozimo Apoſtolicæ ſedis Epiſcopo Eccleſiaſtica neceſſitas deduxerat.* Et Poſſidius qui interfuit Cæſarienſi illi actioni, non minùs quàm Collationi Carthaginenſi, tantùm ait, ſedis Apoſtolicæ litteras compuliſſe Auguſtinum cum aliis Epiſcopis venire in Mauritaniam ob terminandas alias Eccleſiæ neceſſitates: cúmque incidiſſet in Emeritum ejus loci Donatiſtarum Epiſcopum, cum eo iterum congreſſum eſſe, ut is liberè diceret pro ſua parte, quæcumque vellet, quia quidam dictitabant eum in Collatione prohibitum eſſe omnia dicere. Quid ibi geſtum ſit, ipſe Auguſtinus conſcripſit; ut geſta Cæſarienſis illius collocutionis cum Actis Carthaginenſis Collationis conjungerentur. Ridiculum eſt, quod Exſcriptores Centuriarum hiſtoriæ Eccleſiaſticæ nuper annotarunt, illi Cæſarienſi repetitioni interfuiſſe Imperatores Honorium & Theodoſium, quia hanc iis Conſulibus habitam Auguſtinus dicat.

Supereſt, ut obſervemus eodem tempore conveniſſe adversùs Pelagianos nobiliſſimum illud Concilium Carthaginenſe: cui tamen pauciores Epiſcopi Catholici interfuerunt, quàm interfuerant Collationi. Nam in hac CCLXXXVI. in illo verò CCVII. numerantur.

Proſper in ſuo Chronico ait Pelagium anno Chriſti CCCCXV. publicaſſe ſuum dogma, hoc eſt, ſtatim poſt Donatiſtas in Collatione repreſſos. Anno autem CCCCXX. habito apud Carthaginem Concilio CCXVII. Epiſcoporum, miſſa eſſe ad Pontificem Zoſimum Synodalia decreta, quibus probatis per totum mundum hæreſis Pelagiana damnata ſit. Sed rem totam ſatis non explicat Proſper. Ex Auguſtini verò ſcriptis repetere licet, quod imprimis hic obſervandum eſt.

Propter Pelagium, tempore Innocentii Pontif. cui Zoſimus ſucceſſit, eodem tempore conveniſſe videntur duo magna Concilia, Carthaginenſe & Milevitanum: illud Carthaginis & Africæ, hoc Numidiæ paſſim vocat Auguſtinus epiſt. 47. 92. 94. 106. 110. & 157. Fateor, cùm Pelagiani cauſam ſuam judicari vellent in univerſali Concilio Orientis & Occidentis, Auguſtinum id iis negaſſe, reſpondiſſeque rariſſimas fuiſſe hæreſes, propter quas damnandas fuerit neceſſaria congregatio Synodi. Sed tamen cùm id ſcribebat Auguſtinus lib. 4. contra duas epiſt. Pelag. cap. ult. jam viderat duas ſaltem Provinciales Synodos congregatas ad damnandam hæreſim Pelagianam. Nam id ſcribit ad Bonifacium Pont. Rom. & multò poſt illas Synodos ſcripſiſſe ſe non diſſimulat: & verò earum præjudicio fiebat, ut tantò magis Pelagianis negaretur quod præterea calumnioſè poſtulabant. Credo equidem eos cavillatos eſſe quod Palladium quemdam Arianum in Aquileienſi Synodo eludendi causâ cauſatum eſſe legimus, cùm eam Synodum refugere ſe diceret, quia univerſalis non eſſet. Sed quod Ambroſius, qui ei Concilio præerat, reſpondit Palladio, Auguſtinus Pelagianis reſpondere potuit: tametſi Ambroſius hoc plus haberet, quod in Nicæno Concilio damnata eſſet hæreſis Ariana. Porro memorabile eſt quod Auguſtinus præterea ſignificat, Pelagianos Collationem poſtulaſſe, qualis cum Donatiſtis fuerat. Sed meritò Catholicos eam refugiſſe, ne actum agerent.

Ceterùm etſi Auguſtinum Concilio Milevitano potiùs quàm Carthaginenſi interfuiſſe dicamus, tamen cùm Milevitanum citiùs finitum fuerit, & Carthaginenſe diutiùs durarit, non negamus, & huic intereſſe tandem illum potuiſſe. Ineptum tamen eſt, quod Scriptores Centuriarum annotant, Auguſtinum ei præfuiſſe, ex eóque ad Innocentium ſcripſiſſe, Aurelium potiùs dicere oportuit: ſicuti & is primo loco nominatur in epiſtola ejus Concilii ad Innocentium, in qua Auguſtinus non nominatur: tametſi epiſtola relata ſit inter Auguſtini epiſtolas num. XC. ſicuti & reſponſum Innocentii ſubjectum

eſt,

est, numero XCI. Ceterùm tam ex Milevitano Concilio, quàm deinde ex urbe Carthaginensi Augustinus cum suis Collegis rescripsit eadem de re ad eumdem Innocentium epist. 92. & 95. & exstat ad utramque responsum Innocentii epist. 93. & 96. Augustinus lib. 1. contra Julianum cap. 2. simpliciter ait, Innocentium Africanis respondisse Conciliis, quod antiquitùs Apostolica sedes & Romana Ecclesia cum ceteris tenet.

Porrò cùm Patres Concilii Carthaginensis in sua ad Innocentium epistola narrent, fermè ante quinquennium fuisse in Ecclesia Carthaginensi agitatam causam Cælestii, apparet non modò Pelagianam hæresim publicatam fuisse citiùs quàm Prosper annotet, sed & damnatam ibi esse, quo tempore Donatistarum causa eodem in loco agitabatur, tametsi Augustinus in Donatistis refellendis tunc occupatus, Pelagianos nondum aggressus esset. Sanè lib. 2. Retract. cap. 33. significans Cælestium Pelagii discipulum fuisse ibi damnatum ante suum magistrum, *Cælestius* (inquit) *discipulus ejus jam propter tales dissensiones apud Carthaginem in Episcopali judicio, ubi ego non interfui, excommunicationem meruerat.*

Patres Milevitani Concilö (inter quos Sylvanus primo loco, Augustinus octavo numeratur) in sua ad Innocentium epistola aiunt sese ad eum de Concilio Numidiæ scribere de Actis contra Pelagium, imitantes Carthaginensis Ecclesiæ Provinciæque Coëpiscopos. Ergo jam editum erat decretum Concilii illius Carthaginensis contra Pelagianam hæresim. Responsum autem Innocentii Pontif. ad Patres Milevitanos datum esse dicitur VI. Kalend. Februar. Honorio & Constantio Coss. Ego puto legendum, *Constante & Constantio Coss.* sicuti & in Codice hi Consules conjunguntur. Fuit quidem hic Constantius 2. Cos. cum Honorio Imp. Sed tunc Innocentius erat mortuus, ut ex Chronico Prosperi apparet. Ceterùm Constantem & Constantium Coss. fuisse anno CCCCXVI. indicat idem Prosper: ut si eo anno responderit Innocentius Milevitanis Patribus, necesse sit Concilium Carthaginense contra Pelagianos inchoatum esse statim post Collationem contra Donatistas. Porrò Augustinus in epist. 47. loquens de damnatione hæreseos Pelagianæ, ait non modò de Concilio Carthaginis Provinciæ & Numidiæ scriptum ad Innocentium Papam fuisse, sed & aliquantò diligentiùs à quinque Episcopis. Hi fuerunt Aurelius, Alypius, Augustinus, Evodius, & Possidius, qui etiam (excepto Evodio) ut cum Donatistia in Collatione committerentur, selecti fuerant. Est autem memorabile, quod Augustinus in epist. 110. narrat, duobus Conciliis Numidiæ & Carthaginis, curam scriptutarum sibi ab Episcopis impositam esse. Unde conjicere licet, quanti tum fieret hic Antistes: & tamen superavit exspectationem. Verùm illud modò dico, Aurelium Carthaginensis Concilii, cui præfuerat, & Augustinum Milevitani, cui interfuerat, sententiam contulisse, & tribus aliis adjunctis eamdem rursus causam egisse, ex urbéque Carthaginensi ad Innocentium diligentiùs scripsisse. Est epist. 95. cujus principium est: *De Conciliis duobus Provinciæ Carthaginensis & Numidiæ ad tuam Sanctitatem à non parvo Episcoporum numero subscriptas litteras misimus.* Nempe eas miserat Aurelius ex Carthaginensi, Augustinus verò ex Milevitana Synodo.

Postea mortuo jam Innocentio videntur plures, quàm antea, Carthaginem rursùs convenisse Episcopi, qui eamdem causam discuterent. Augustinus, ut priùs Concilium Carthaginense vocat Concilium Provinciæ Carthaginis, sic illud alterum, quod ad Zosimum Innocentii successorem scripsisse narrat, vocat Concilium Africanum, in epist. 47. Sed ejusdem Concilii quamdam fuisse, ut vocat, continuationem, pluribus ex Africa concurrentibus, & iis, qui antea Milevitano interfuerent, cum iis qui Carthaginensi, convenientibus, meritò aliquis dixerit. Sicuti & rursùs quoddam posterius plenarium Concilium totius Africæ eamdem ob causam convenisse Augustinus significat in epistola 47. Neque dissimilis quædam fuit Constantinopolitani Concilii, quod fuisse secundum universale aiunt, conditio, cùm Patres modò dimitterentur, modò revocarentur. Ceterùm cùm historici ista confusè narrant, neque quicquam distinguunt, multa imperitè miscent, quæ discernenda sunt, & credulum lectorem sæpè fallunt.

Prosper annotat Concilium Carthaginense ad Zosimum scripsisse Honorio XII. & Theodosio VIII. Coss. anno Christi CCCCXX. Acta indicant, iis Coss. in eo Concilio pronuntiatum fuisse contra Pelagianam hæresim, & Augustinum interfuisse significant. Ceterùm ipse Augustinus narrat sese iisdem Coss. XII. Kalend. Octobris Cæsareæ in Mauritania congressum esse cum Emerito Donatista, & Carthaginensis cum Donatistis Collationis judicium defendisse. Adeò nihil non & faciebat & præstabat optimus Antistes, de Ecclesiæ salute sollicitus.

Porrò ad Zosimum ex Africano Concilio scriptum, & à Zosimo rescriptum ad universos totius orbis Episcopos fuisse ait August. epist. 47. Sed ejus scripti rescriptive nihil exstat. Addit Augustinus, *Et quod posteriori Concilio plenario totius Africæ contra errorem Pelagii breviter constituimus.* Sed nihil præterea de eo plenario Concilio, cui se magis interfuisse significat, quod dicam habeo, nisi quod ea quæ circumferuntur Acta Concilii Carthaginensis, ut Pelagii non meminerunt, sic indicant postremò agitatam fuisse aliam, cujus apud Augustinum nulla est mentio, causam Apiarii Presbyteri, & in ea quæstionem de jure provocationis adversùs Legatos Zosimi, scriptúmque ea de re fuisse ad Bonifacium Zosimi successorem, & denique ad Cælestium Bonifacii successorem: ut si ita sit, necesse sit, hoc Concilium multis annis durasse. Sed vereor, ne multa & confusè & falsò jactentur ea de re. Non inficior quæstionem ejus generis aliquam agitatam esse: sed fideliter & simpliciter recitanda esset, non autem contumeliosis additionibus contaminanda. Bonus Beza jubet nos de ea judicare ex Græco, potiùs quàm ex Latino textu. Sed an existimat, Acta Africana Græcè potiùs quàm Latinè scripta primùm fuisse? Rectè sanè Africani Patres de Nicænis Canonibus judicandum esse putarunt ex archetypis & authenticis libris Græcè scriptis. Sed eadem ratione dicam de Africanis Canonibus judicandum esse ex archetypis Latinè scriptis. Non minùs ineptum est, quod idem Beza in eadem sua confessione, hoc Concilium Carthaginense, in quo illam quæstionem falsi judicatam esse stomachosè narrat, vocat tertium: & paullò pòst sui immemor vocat sextum, & posteaquam Bonifacium pro Zosimo impotenter accusavit, exclamat decretum in hoc Concilio Carthaginensi fuisse: ut qui Romam provocaret, abdicaret, sive (ut ait) deponeretur. Sed unde hausit hoc decretum? Nam ne ea quidem, quæ laudat, Acta ejus meminerunt: Nempe abs suo magistro, qui eâdem in hoc genere temeritate fingit Zosimum, & ejus successores voluisse, ut quod in Milevitano Concilio decretum fuisse ait, abrogaretur in Carthaginensi. Atqui Veteres non narrant in Milevitano aliquid

decretum

decretum esse contra voluntatem Romani Antistitis. Imo Innocentius, ejus Concilii Acta contra Pelagianos, quæ ad eum missa sunt, vehementer laudat. Et paullò post Augustinus epist. 95. cum ad eum scriberet ex sententia suorum Collegarum de Pelagiana hæresi jam damnata in Conciliis duobus Carthaginensi & Milevitano, petit nihilominus, ut in urbem Romam Pelagius citatus trahatur. *A tua*, inquit, *veneratione accendus est Romam, & diligenter interrogandus.*

Sed quid dubitaret Beza affirmare, cùm etiam in eodem suo libello docuerit Concilium Milevitanum, ante mille ducentos annos habitum esse: hoc est, ante tempora Augustini? & ex sui præceptoris dictatis repetat Concilium Aquileiense, cui præfuit Ambrosius, fuisse universale? Quid dici posset impudentius? Illud postremò dicam de Concilio Carthaginensi sive Africano: in ejus Canonibus aliquid inveniri quod ad Donatistas pertineat. Quicquid tamen illud sit, mancum, & mutilum & confusum esse, dependere ex præjudicio Collationis Carthaginensis.

Jam verò velim, ut cum Carthaginensi Collatione Catholicorum quæ habita est cum Donatistis, conferatur altera, quæ fuit Arianorum cum Catholicis, annis circiter 70. post superiorem, indicta ab Hunerico Vandalo, non minùs crudeli tyranno, quàm furioso Ariano, ut eam describit Victor Uticensis lib. 2. & 3. Sic enim etiam intelligetur discrimen, quod hic observari utile est. Ac principio quidem, Edictum illius Hunerici evocantis Catholicos, quos vocat Homusianos speciosè compositum est non minùs quàm fuerat ipsius Honorii Imp. vel Marcellini Donatistas evocantis. Eugenius Episcopus Carthaginensis audiens mandata Hunerici, respondet tam suo quàm suorum in Africa Catholicorum nomine, sese minimè recusare refugeréve Collationem, quam imperabat Hunericus: sed petere, ut etiam vocentur transmarini Catholici: quia sine iis non possit agere communem causam, præsertim talem tantámque. Id autem obtendebat, ut cùm transmarini adessent, in quos sævire non auderet Hunericus, ne Imperatorem eorum offenderet, tantò liberior esset disputatio. Alioqui nefas non fuisse Provinciales coire conventus ad disputandum, Victor ipse fatetur. Et vero Eugenius cum suis ad diem venit, ut cum Arianis conferret, sicuti Hunericus mandarat. Ceterùm cùm tyrannus in suo edicto pollicitus Catholicis esset omnia tuta, fidem statim infregit, & iis, qui venerant, manum injicit: lævit in doctissimos, eosque etiam necat. En quale fuerit principium illius Collationis. Qui tamen superstites erant, non diffugiunt, imò ut disputatio sine tumultu transigeretur, eligunt ex suo ordine quosdam, qui pro omnibus loquantur: sicuti in altera Carthaginensi Collatione factum fuerat. Ceterùm cùm Ariani æquo jure se ad disputationem comparare deberent, volunt, ut eorum nescio quis Patriarcha Cyrillus, sit judex: & eum magno satellitio armatum collocant in alto suggestu. Catholici conqueruntur de tali forma iniquissimi judicii: sed frustrà. Imò accusantur, quid se vocent Catholicos, & magnis adversariorum clamoribus propè obruuntur. Tum verò nostri, iis ultrò largiuntur, ut Catholicorum nomen veluti suspendatur, donec quæstio definita sit: & ut ad rem veniant, edunt scriptam suæ fidei confessionem, quam tueri instituunt. Quid Ariani? Cùm vicissim suam edere deberent, tantum clamant nostros esse seditiosos, & inflammant suum Hunericum. Hic statim contra nostros edicit, quod Christiani Imperatores in Donatistas edixerant. En qualis catastrophe illius Collationis fuerit. Sed legatur historia tota apud Victorem Uticensem, & ex eo cognoscatur, qualis tunc esset status Ecclesiæ Carthaginensis. Nulla tunc mentio Donatistarum. Nam hi in Africa Arianis cessisse videntur. Neque tamen alioqui defecerant. Nam & Gregorii Pont. temporibus multos passim fuisse, ex ejus epistolis apparet. Libera tandem fuit Ecclesia Africana, & pulsis Vandalis restituta suæ libertati Imperióque Rom. & licèt tempora valdè barbara atque tenebricosa essent, tamen non desiit cogere pias Synodos, religionis tuendæ causâ, ut apparet ex Carthaginensibus Conciliis contra Monothelitas.

Finis Historiæ Collationis Carthaginensis.

NOMINA
EPISCOPORUM CATHOLICORUM
QUÆ RECITATA SUNT IN COLLATIONE.

Aaa Janua-

Nomina Episcoporum

Omnes sunt 265.

Verùm ex Collatione diei 1. cap. 214. & 215. & ex Augustino in Breviculo intelliguntur adfuisse Episcopi Catholici 286. Exciderunt ergo nomina Episcoporum 21. Ex iis tres deprehendisse sibi visus est Baluzius, Maximianum Bagaiensem, Maximianum Sinitensem & Evodium Uzalensem.

NOMINA
EPISCOPORUM DONATISTARUM
QUÆ RECITATA SUNT IN COLLATIONE.

Aaa 2 Janua-

Omnes sunt 316.

At ex cap. 213. *Collat. diei* 1. *& ex Augustino in Breviculo constat adfuisse tantum* 279. *Itaque qui super numerum sunt non interfuêre Collationi, sed datâ occasione nominati sunt, & ex iis quidem nonnulli jam mortem obierant.*

INDEX

INDEX LOCORUM
SACRÆ SCRIPTURÆ
LAUDATORUM AB OPTATO
ET IN VETERIBUS ECCLESIÆ MONUMENTIS

Quæ hoc Volumine continentur.

LXVI.

II. 14.

INDEX
RERUM PRÆCIPUARUM
QUÆ IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

Omisimus hoc in Indice nomina Episcoporum & locorum de quibus in Collatione Carthaginensi, quia suos habent peculiares Indices. Cetera accuratè collegimus. Hoc signum *Præf.* Præfationem totius Operis indicat. *Hist.* Historiam Donatistarum à nobis adornatam. *Mon.* Vetera Monumenta ad Donatistarum historiam pertinentia. *Geogr.* Geographiam nostram. *Annot.* Variorum annotationes, observationes, & notas ad finem Optati. *Hist. coll.* Historiam Collationis Carthaginensis auctore Balduino. Ubi verò nulla nota præfigitur, sed tantùm pagina indicatur, ipsum Optati textum laudari scias.

A.

B.

Basilica.

D.

Honoratus

Alis

Q.

R.

S.

Valamen.

Z.

F I N I S.